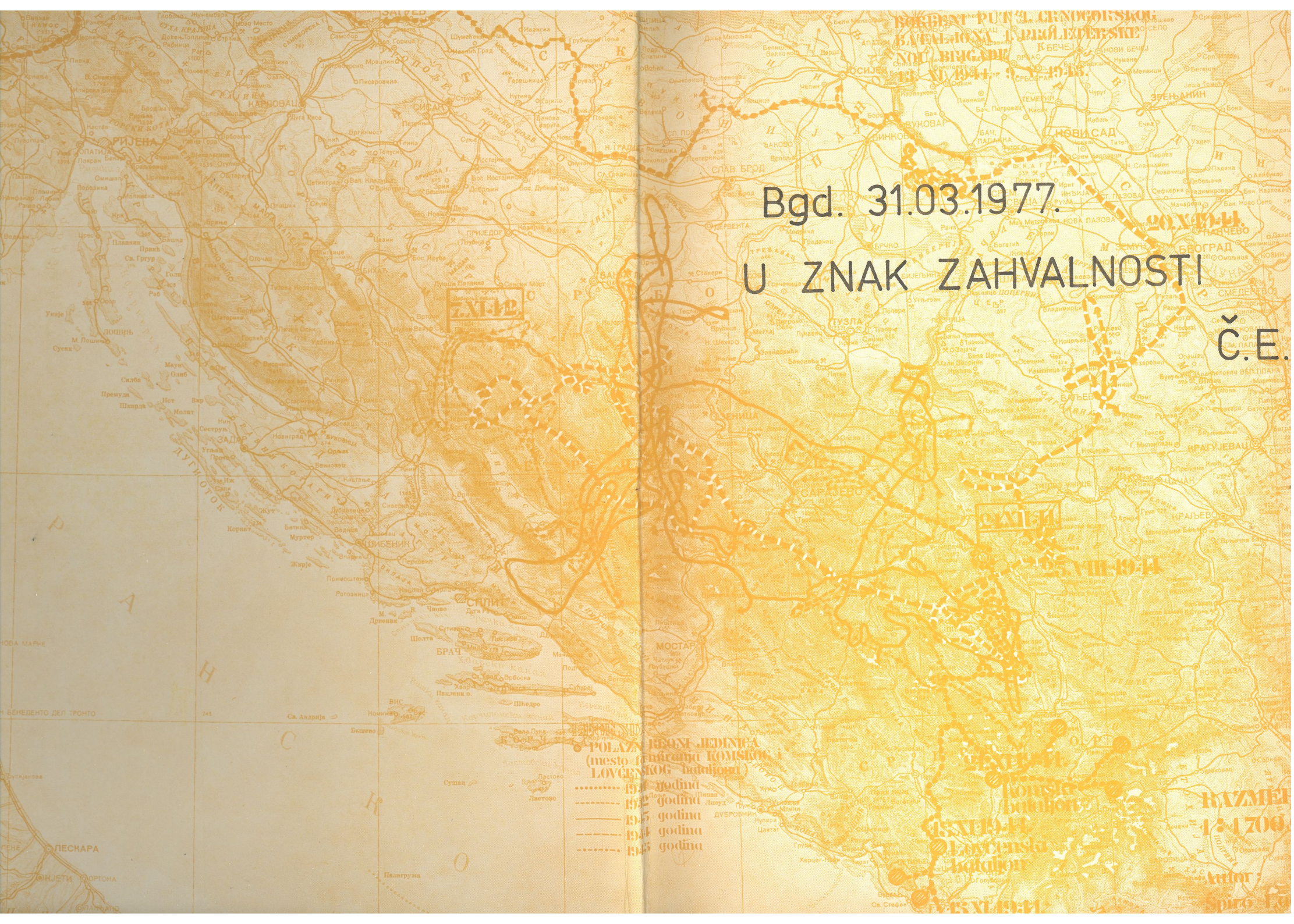
ПРВИ ЦРНОГОРСКИ БАТАЉОН

ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Bgd. 31.03.1977.
U ZNAK ZAHVALNOSTI
Č.E.

ОД УСТАНКА ДО ПОБЈЕДЕ

ПРВИ ЦРНОГОРСКИ БАТАЉОН

ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ НОУ БРИГАДЕ

Б Е О Г Р А Д
1977.

Уређивачки одбор

ГАЈО ВОЈВОДИЋ. (предсједник), ДРАГО НИКОЛИЋ, ШПИРО СРЗЕНТИЋ, МИРКО НОВОВИЋ, СТАНКА ГЛОМАЗИЋ, ГОЈКО ЂУКИЋ и СЛАВОЉУБ ЂУКИЋ

Редакцијски одбор

ШПИРО ЛАГАТОР (предсједник), МИЛУТИН ЛУТОВАЦ, РАДА КУЛИЋ, МИЛОШ ВИЛОТИЈЕВИЋ, САВО ПУЗИЋ, МИЛА НЕШОВИЋ, МИЛОЊА СТИЈОВИЋ, ДРАГО МИЛУТИНОВИЋ, ЈЕРКО ПАВИШИЋ и ЉУБО МИЈОВИЋ

Рецензенти

ЖИВКО ЖИВКОВИЋ, ГАЈО ВОЈВОДИЋ и ШПИРО СРЗЕНТИЋ

Уредник

ШПИРО ЛАГАТОР

Редактор

СЛОБОДАН БРАЈОВИЋ

Лектор

СЛАВИЦА ЂУК

Уметнички уредник

ДУШАН МАШОВИЋ

Технички уредник

НИКОЛАВУКАДИН

Издаје

ОДБОР 1. ЦРНОГОРСКОГ БАТАЉОНА 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ НОУ БРИГАДЕ

Штампа

БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД
Београд, Булевар војводе Мишића 17

Њлазећи пред најширу јавност са овом књигом сјећања жељели смо, уз све што је досад написано о народноослободилачком рату југословенских народа и народности од 1941 — 1945. године и у томе оквиру о Првој пролетерској народноослободилачкој ударној бригади, да дамо и посебан допринос трајнијем очувању успомена на наше другарице и другове који су се током НОР-а борили у саставу Првог црногорског батаљона Прве пролетерске бригаде.

Чинимо то и ради њих — ради одавања признања њиховој борби и самопријегору и жртви коју су сви, а у првом реду они који су пали смрћу храбрих, несебично приложили извојевању побједе у нашој ослободилачкој и револуционарној борби, под заставом коју су развили, понијели и до побједе донијели КПЈ и друг Тито.

Чинимо то и ради надахнућа и подстицаја на нова прегнућа оних који су из генерације у генерацију настављали — и који ће наставити — да под заставом СКЈ и у систему општенародне одбране чувају и бране нашу земљу од евентуалних насртаја било којег агресора и да на основама удруженог рада даље изграђују нашу југословенску социјалистичку самоуправну заједницу братских народа и народности.

Зато, сви ми — аутори у овој књизи забиљежених сјећања, чланови редакцијског и уређивачког одбора и сви други који су се ангажовали у стварању ове књиге — чинили смо што смо могли да се забиљежи и објави што више сјећања, а пошто је фонд сјећања ограничен једино људским постојањем, свјесни смо да је остало простора и за нове подухвате овакве и друге врсте.

Сва сјећања разврстали смо у десет периода, а да би читаоци ове књиге могли доживјети збивања о којима говоре поједини прилози у једном ширем контексту — у оквирима дјеловања цјелине батаљона и бригаде у том периоду, на почетку сваке групе прилога који припадају једном периоду дато је уводно поглавље. Сва уводна поглавља писао је наш ратни друг из Другог црногорског батаљона Прве пролетерске Милош Вуксановић, користећи грађу коју је припремио за монографију о Бригади, на чему смо му веома захвални.

Већ у наредби Врховног команданта о формирању Прве пролетерске НОУ бригаде наш батаљон је назван Први црногорски (ловћенски) батаљон, пошто су на дан *формирања његов састав претежно чинили борци и старјешине из Ловћенског батаљона, чијих се 347 партизана прославило у нападу на Пљевља и од којих су у току ове борбе 83 погинули, а 69 рањени. Међутим, у састав Првог црногорског батаљона на сам дан формирања ушла је и чета бораца и старјешина из састава Комског батаљона, који се са својих око 640 партизана такође истакао у нападу на Пљевља. Овим чином, а поготово накнадним укључивањима у редове Првог батаљона бораца из скоро свих општина Црне Горе, као и из Босне, Далмације, Србије и из других крајева наше*

земље, назив „Ловћенци" — како су нас називали припадници других батаљона Прве пролетерске, партизани из разних јединица, народ, а некад и непријатељ — изгубио је уско географско значење и постао једно од знамења које смо сви ми с подједнаким поносом носили и борили се да очувамо и ојачамо част и славу Првог црногорског (ловћенског) батаљона из строја у Рудом.

Жељели смо да осјећање дуга таквој генези нашег батаљона одужимо и напором да као прилог књизи дамо и три списка: (1) списак бораца и старјешина батаљона из састава Ловћенског партизанског одреда који је учествовао у нападу на Пљевља (за сада нијесмо успјели да остваримо и жељу да се састави и такав списак бораца батаљона из састава Комског партизанског одреда, који је нападао Пљевља); (2) списак свих бораца и старјешина који су били у строју Првог црногорског батаљона у Рудом приликом формирања Прве пролетерске бригаде и (3) списак свих осталих бораца и старјешина који су, у оквиру неколико бројнијих попуна из појединих региона наше земље или самостално, ступали и борили се у редовима Првог црногорског батаљона након Рудог, све до краја рата. Дужни смо да поводом ових спискова саопштимо јавности да смо, упркос уложених напора, свјесни чињенице да у овим списковима може бити пропуста и извјесних грешака, па молимо за разумијевање с обзиром на укупне околности њиховога састављања, као и за сарадњу са Одбором батаљона око даљег прибирања података које треба да садрже објављени спискови.

Највише чгодатака у овим списковима, нарочито у списку бораца батаљона из састава Ловћенског партизанског одреда који је учествовао у нападу на Пљевља, као и у списку бораца који су се од Рудог до краја рата борили у редовима нашег батаљона, сабрао је огромним дугогодишњим личним трудом наш саборац друг Шпиро Лагатор. Све податке које је имао ставио нам је на располагање и омогућио да сачува од заборава много свијетлих имена. Друг Лагатор је прикупио и уступио за објављивање у овој књизи све слике бораца нашег батаљона из строја у Рудом, као и већи број фотографија из ратних дана, а и изузетно се лично ангажовао око стварања других материјала и уређивања ове књиге.

Посебну захвалност дугујемо друговима Душану Машовићу, Андру Стругару, Николи Вукадину и Славку Кујунџићу, за уложене напоре око припремања и издавања књиге. Истичемо да смо имали изванредно разумијевање и код чланова колектива Београдског издавачко-графичког завода (БИГЗ-а).

Наша иницијатива за стварање ове књиге наишла је на разумијевање и подршку руководства организације Савеза бораца СР Црне Горе, како подстицањем да истрајемо у свом подухвату тако и ангажовањем знатних финансијских средстава за штампање књиге, због чега им и на овај начин изражавамо захвалност.

Београд,
децембра 1976. године

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР И РЕДАКЦИЈА

ХИЉАДУ ДЕВЕТСТОТИНА ЧЕТРДЕСЕТ ПРВА

Четрдесет прва говори о почетку херојске епопеје наших народа, она значи рађање новога, она је путоказ за будућност, она значи полагање темеља на коме народ даље гради свој лепши и срећнији живот. Народи Југославије, први пут у својој хисторији, заједно су у овом вијеку својом крвљу засипали тај свој заједнички велики датум.

ТИТО

ОСНИВАЊЕ БАТАЉОНА

На дан формирања прве регуларне јединице народноослободилачке војске -— 1. пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, 21. децембра 1941. године, у босанској варошици Рудом, њен 1. батаљон имао је 159 бораца и старјешина.

Били су то, углавном, већ искусни ратници, за којим су остале многе битке и побједе, од устаничких јулских дана у Црној Гори до оног тешког окршаја са Талијанима, 1. децембра 1941. године, око утврђених и огорчеио брањених Пљеваља.

Ево како су јсе нашли заједно тог дана.

Још у октобру 1941. ЦК КПЈ и Врховни штаб ПОЈ одлучили су да се у Србију пребаци 2.500 — 3.000 црногорских партизана.

Вијест о томе примљена је у устаничкој Црној Гори с одушевљењем. Добровољаца жељних да ,Се што прије састану са својим српским друговима партизанима било је много више него што се тражило. Од, њих је, средином новембра, основан Црногорски партизански одред за операцију у Санџаку, јачине 9. батаљона, са укупно 3.690 бораца. Према замисли Главног штаба и Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку одред је требало да ослободи Пљевља и да се потом пребаци у Србију.

У саставу Одреда била су и два батаљона — Ловћенски и Комски — од чијих ће бораца касније бити формиран 1. батаљон 1. нролетерске бригаде НОВ Југославије.

У Ловћенском батаљону било је 347 добровољаца Ловћенског одреда, из цетињског и барског среза и источног дијела Боке которске, а у Комском батаљону 641 добровољац Комског одреда, из колашинског беранског и андријевачког среза.

Ловћенски батаљон је формиран 18. новембра 1941. у селу Ораси, близу Цетиња, а већ је 26. новембра стигао у село Његобуђе.

Чете Комског батаљона кренуле су 21. новембра да би већ 29. стигле у село Маоче, на прву заједничку смотру.

Ноћу између 30. новембра и 1. децембра 1941. оба батаљона су, заједно са осталим батаљонима Црногорског одреда, водила тешке борбе за Пљевља. Ловћенски батаљон је успио да продре у град, 1да се у њему одржи цијелу ноћ, затим цио дан и слиједећу ноћ, када је морао да се повуче, уз губитке од преко 150 мртвих и рањених. Комски батаљон се повукао када и остали батаљони изгубивши 10 другова.

Послије битке на Цљевљима Ловћенски и Комски батаљон задржали су се у Санџаку.

У међувремену су њемачке окупаторске снаге, уз издашну помоћ домаћих издајника — четника, недићеваца и других — успјеле да потисну партизанске снаге из Србије. Оне су се под борбом повлачиле

ка Санџаку. И када је тамо дошло до одлуке о формирању 1. пролетерске бригаде опет су се из батал>она Црногорског одреда, предвиђеног да иде за Србију, тражили добровољци за њу. И опет их је било много. Али су љекари враћали рањене, болесне, изнемогле... Вратила је нешто и Партија — за партијско-политички рад на терену или у јединице које су биле у Црној Гори...

На крају: Ловћенски батаљон и чете из Комског одреда ушли су у састав 1. пролетерске бригаде као њен 1. батаљон.

У њему су били:

— 94 добровољца из Ловћенског батаљона
— 57 добровољаца из Комског батаљона
— 8 их је било из разних других јединица

Од тих 1159 бораца:

— 22 су имала мање од 20 година
— 56 су била у доби између 20 и 25 година
— 81 преко 25 година

Социјални састав:

— 76 сељака
— 14 радника
— 20 студената
— 22 службеника и др.

Од укупног броја бораца 114 или преко 71 посто су били чланови КПЈ. Међутим је био претежан број предратних револуционара и партијских функционера од чланова Покрајинског комитета до секретара партијских ћелија. Као да су бирани за делегате партијског конгреса.

Такав је на свој даљи борбени пут кренуо 1. црногорски батаљон. Да би затим, до краја рата, у своје редове постројио Босанце — Србе, Хрвате и Муслимане — Далматинце, нове Црногорце, Србе . ..

ПРВИ ЦРНОГОРСКИ БАТАЉОН

Први црногорски батаљон Прве пролетерске бригаде био је састављен од бораца из Ловћенског ји Комског партизанског одреда. Ловћенских партизана је било у батаљону 97 комских 57 и 8 из других јединица. До 21. децембра 1941. године, кад је у Рудом формирана Прва пролетерска бригада, борци Првог црногорског батаљона учествовали су у многим борбама и акцијама против италијанског фашистичког окупатора у Црној Гори, Боки и Санџаку, а прије тога готово сви су били активни борци радничког покрета, којим је руководила илегална Комунистичка партија Југославије.

Од почетка јуна до 13. јула 1941., у Црној Гори је формирано 285 ударних група, које су идентичне са малим партизанским одредима који су у то вријеме, и касније, стварани у другим крајевима Југославије. "У ударним групама је било око 6.200 људи, од којих 1.800 чланова КПЈ, а сви остали — 4.400 били су чланови СКОЈ-а.

На дан 12 јула 1941. Италијани су сазвали на Цетињу скупштину, којој је присуствовало 65 припадника сепаратистичког дијела Црногорске федералистичке странке. На скупштини је проглашена „обнова" Краљевине Црне Горе, под протекторатом Италије. По признању тадашњег високог комесара за Црну Гору Серафина Мацолинија народ је остао потпуно по страни од славља окупатора и шачице „зеленаша".

Само десет часова касније, у зору 13. јула, у Црној Гори су на позив КПЈ, почеле оружане борбе против италијанског окупатора и његових „зеленашких" слугу, да би у току сљедећих дана прерасле у општенародни устанак.

За само недељу дана готово цијела Црна Гора (сем Цетиња, Подгорице, Никшића, Пљеваља и градова на Приморју) била је ослобођена. Створена је прва ослобођена територија у окупираној Европи. Овдје су успостављени први органи нове, револуционарне народне власти.

Ловћенци — борци Првог црногорског батаљона, учествовали су у првим борбама 13. јула пред зору: на Чеву, у Вирпазару и Мишићима. Они су се борили у борбама на Коршчелама (када је уништен цио моторизовани италијански батаљон, а било је заплијењено 48 митраљеза и пушкомитраљеза, 6 бацача, 4 топа и око 1.200 пушака), на Брајићима изнад Будве (гдје је избачено из строја око 200 италијанских војника и официра, заплијењена већа количина оружја и уништен један непријатељски тенк), на Созини на Ријеци Црнојевића, у Павловој страни и у десетинама других окршаја и акција.

Борци Првог батаљона — из Комског одреда, учествовали су у борбама за ослобођење Андријевице, 17. јула, првог среског мјеста ослобођеног у Југославији, затим у борбама за ослобођење Берана (Иванграда), у коме је убијено, заробљено и рањено око 800 непријатељских војника, и у ослобођењу Колашина. Они су, такође, учествовали у великим борбама против близу 30.000 талијанских албанско-

-муслиманских квислиншких војника који су навађивали на ослобођену територију у Васојевићима, из Правца Метохије и Санџака, као и против велике италијанске казнене експедиције на правцу Подгорица — Колашина.

И послије непријатељске офанзиве, устаници су задржавали под својом контролом готово сва села, иако је непријатељ повећао број војника у својим гарнизонима за око седам пута у односу на стање прије устанка.

Вијести о великим успесима српских партизана у јесен 1941. о стварању простране ослобођене територије у Шумадији и западној Србији, — изазвале су одушевљење у Црној Гори. Народ се сјећао ранијих заједничких борби, кроз стољећа, за ослобођење и уједињење народа у Србији, у Црној Гори, и у другим крајевима.

У октобру су ЦК КПЈ и Врховни штаб партизанских одреда Југославије одлучили да се у Србији хитно пребаци 2.500 — 3.000 црногорских партизана. Секретар ЦК КПЈ Јосип Броз Тито, у писму од 22. октобра, пожуривао је долазак црногорских снага, ,,јер од борби у Србији зависи и успешна борба у Црној Гори и исхрана црногорског становништва." ЈБудство је требало упућивати у четама од 100—200 људи и у кратким размацима.

Члан Политбироа ЦК КПЈ и Врховног штаба Иван Милутиновић обавијестио је 6. (новембра 1941. Централни комитет да је у току најхитнија мобилизација партизана за одлазак у Србију.

Вијест о упућивању црногорских партизана у Србију, примљена је са одушевљењем. У многим крајевима јавило се и два пута више него што је било предвиђено. Била је права мука убиједити људе да остану. Морало се водити рачуна о ;чињеници да је непријатељ имао тада у Црној Гори пет комплетних дивизија а наговјештавано је формирање квислиншке јединице.

Покрајински комитет је захтијевао од окружних и мјесних комитета КПЈ да изврше правилну расподјелу партијског чланства, у јединицама које одлазе у Србију, и у оним које остају у Црној Гори. Инсистирало се на даљем омасовљењу партизанских јединица и на појачању политичког рада ,у народу.

Средином новембра 1941. формиран је Црногорски партизански одред за операције у Санџаку, који је по замисли Главног штаба и Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку имао задатак да ослободи Пљевља, а затим и највећи део Санџака и да се потом пребаци у Србију. Одред је имао девет батаљона, укупне јачине 3.690 људи.

Од добровољаца из Комског одреда (колашински, берански и андријевички срез) формиран је Комски батаљон који је имао 641 борца. Ловћенски батаљон је образован од добровољаца из Ловћенског одреда (срезови цетињски и барски, и источни дио Боке Которске). Имао је 347 бораца.

Ловћенски батаљон се прикупио 18. новембра 1941. у селу Орасима (цетињски срез), а затим је предузео марш, 19. и ноћу 19/20. новембра, правцем: Ораси — мост на ријеци Зети код Слапа — Подвраће (близу Даниловграда). Марш је настављен 21. новембра у 6 часова, правцем: Подвраће — Заград (код Никшића). Ујутру 21. новембра батаљон је продужио марш: Заград — Јаворов До, и 23. новембра избио је у

* Зборник докумената НОР том III књ. 1. лок. 26.

Шавник, а сјутрадан увече у Жабљак. На дан 26. новембра Ловћенци су стигли у рејон села Његовуђе.

Горњоморачко-ровачка и Доњоморачка чета Комског батаљона кренуле су 21. новембра ујутру из Манастира Мораче и пребациле се у току дана до Горње Мораче, .Сјутрадан су наставиле марш правцем: Алуга Морачка — Јаворје — Боан. Сљедећег дана марш је настављен: Боан — Новаковиђи. Чете су 26. новембра јизбиле у Његовуђу. Ноћу 23/24. новембра берански партизани прегазили су Лим између Берана и Андријевице, а неки су га прешли преко моста код Ријеке Марсенића. Дана 24. новембра берански и андријевички партизани прикупили су се на Коњском, одакле су, формирани у двије чете (Беранску и Андријевичко-беранску), одмаршовали правцем: планина Бјеласица — Мојковац. Трећа комска чета (састављена од људства из дијела колашинског среза у долини Таре — Поља, Липово, Колашин, Речине) прикупила се 26. новембра у Мојковцу. Све три чете су тога дана извршиле покрет у правцу Вашкова, а идућег дана су наставиле марш до села Маоча.

Ноћу 27/28. новембра Ловћенски батаљон и морачке чете пребациле су се преко ријеке Таре у Санџак. На дан 29. новембра у Маочу је извршена смотра свих пет чета Комског батаљона.

Ноћу између 30. новембра и 1. децембра 1941. седам батаљона, са 2.954 борца, од којих 583 без оружја, извршило је напад на Пљевља. Два батаљона су обезбеђивала операцију из правца Пријепоља и Рудог.

У Пљевљима Ловћенски батаљон је имао 150 мртвих и рањених. Из Комског батаљона је пало десет бораца. Цио одред је имао 203 мртва и 269 рањених бораца. Непријатељ је у Пљевљима имао 82 мртва и 170 рањених војника и официра. Око 90 заробљених Италијана партизани нису могли извести из града.

*

* *

Децембра 1941. Лековина. Сва брда су обијељена снијегом. Све чете нашег Комског батаљона постројене су на ливади покрај пута Пљевља — Бијело Поље. Доље, на око педесетак метара, чује се жубор рјечице Љубовиђе.

Од Црије неколико дана почело се причати да ће се један дио нас вратити у Црну Гору, а други ће уђи у Прву пролетерску бригаду.

—• Неће се одређивати ко ће гдје, већ ће то бити добровољно, — причају они „најупућенији". — У тој бригади ће бити Србијанци и Црногорци. Бориће се по цијелој цјелцатој Југославији.

Поуздано сазнајемо да нећемо ићи у Србију, да су Њемци овладали Ужицем и цијелом ослобођеном територијом у Шумадији и западној Србији. Прича се да су у Србију довукли појачања чак са Источног фронта. Неко пјевуши Вишњиђеву пјесму:

„Србија се умирит не може. .. "

Сазнајемо да ће Прва пролетерска кренути за Босну. Много смо Цијеле јесени слушали о страшним зулумима који се врше тамо над Србима. Усташе кољу и мало и велико, и мушко и женско. То чине на најстрашније начине. Петстогодишње ропство Срба под Турцима било је пјесма при тим бестијалним покољима, које је наредио Анте Павелић, шеф Независне Државе Хрватске.

Мијат Лакићевић, командир наше Друге (Доњоморачке) чете стаде пред строј. Објасни да се траже добровољци за Прву пролетерску бригаду.

— Нек се јави свак, ко је кадар стићи и утећи и на страшном мјесту постојати. .. . Да сам млађи, ко што нијесам, нажалост, први бих се јавио...

Ми који смо најмлађи у чети први се јависмо. Списак испуни готово цијелу страницу... У сусједству су и остале чете. И тамо иступају из строја добровољци. Ми који смо се јавили постројисмо се. Љубимо се. Има и суза. Ко зна ко ће се и када од нас поново срести. Наша чета добровољаца за Прву пролетерску има укупно 57 људи, претежно младића. Око двије трећине су из Васојевића, а једна из колашинског краја. Саопштава се састав команде чете: командир Секула Вукићевић, политички комесар Владо Шћекић. Вукићевић командује:

— Чета покрет, правац за мном.

Одмах се Почесмо пети уз стрмо брдо, између шљивика и ливада.

Батрић ЈОВАНОВИЋ
из књиге „РУДО"

БАТАЉОН ДОБРОВОЉАЦА

Октобра 1941. ДК КПЈ и Врховни штаб тражили су од Главног штаба Дрне Горе да формира једну јачу војну формацију која би преко Санџака прешла у Србију и ставила се на располагање Врховном штабу.

Главни штаб за Црну Гору и Боку предвидео је да од одабраних бораца формира такав одред. Борце су одабрали окружни и мјесни комитет КПЈ и штабови одреда и батаљона. Од њих је формиран Црногорски одред за операције у Санџаку, јачине девет батаљона (око 3.690 бораца). Од бораца Ловћенског одреда формиран је Ловћенски батаљон.

Петнаестог новембра 1941. одабраном људству је саопштено да се 18. новембра сакупи у селу Ораси, недалеко од Цетиња. И оно је стигло из свих дјелова Ловћенског одреда: из Црмничке, Ријечке, Љешанске и Катунске нахије, из Паштровића, Мајина и Цетиња. Сељаци Ораха и Штитара примили еу их и дочекали најбоље што су могли.

Окупљеним борцима је саопштено да они чине Ловћенски батаљон који треба, заједно са осталим батаљонима из Црне Горе, да крене за Санџак, и даље, гдје то буде захтијевала борба.

Командант батаљона је Перо Ћетковић, замјеник команданта Перо Попивода, политички комесар Јово Капичић, замјеник политичког комесара Андро Ломпар.

Батаљон је с пјесмом пошао на марш. Народ је срдачним поздравима испраћао своје синове и кћери.

За осам дана батаљон је из Ораха, преко Пјешиваца, Жупе никшићке, Шавника, Жабљака, Ђурђевића Таре и Адровића стигао у село Крњачу.

Напад на Пљевља

Припреме за напад на Пљевља биле су завршене и 30. новембра пред вече батаљон је кренуо на задатак.

Пљевља, град са око 6.000 становника, лежи у једној ували. С три су му стране брда, а к југозападу и југу пружа се мало Пљеваљско поље. Град су браниле јединице талијанске дивизије „Пустарија",. јачине око 2.000 војника, располагале су са око 12 топова разног калибра, са око 40 минобацача, неколико десетина лаких и тешких митраљеза и довољном количином муниције. И фортификацијски су били добро утврђени.

Ноћ, 30. новембра. Батаљон се спушта од Руднице. Испод њега су Пљевља, на многим мјестима освијетљена електричним сијалицама. Изгледала су питомо и мирно.

Стрељачки строј се развио. Испред њега су бомбаши. Командант Ћетковић нареди напад. Поче битка. Упали смо код Сењака, освојили прве положаје, заробили групу Талијана и започели борбу за град. Освајамо кућу по кућу. Да би напали на логор у Доловима треба на јуриш да освојимо муслиманско гробље. Тежимо да се што прије спојимо са Језеро-шаранским батаљоном, који је упао у град.

Освануо је 1. децембар. Напад није успио. Већина батаљона је одбијена па се готово сва ватра сручила на наш и Језеро-шарански батаљон.

Опкољени смо и немамо везе са другим јединицама. Већ неколико часова засипа нас ватра са свих страна. Гранате су погађале циљеве, разлијегале су се експлозије, дим и прашина сакривали видик. Тек кад се дим мало разиђе видимо стравичне призоре — мртве и рањене Ловћенце. Потом нас талијанска артиљерија поче засипати запаљивим гранатама. Пљевљанска котлина завила се димом. Кровови горе над нашим главама, а ми се још нијесмо повукли ни за стопу.

Пала је ноћ, црна и стравична. Помоћи ниоткуд. Падају разни предлози: да се овдје боримо до посљедњега, да јуришамо и славно изгинемо, да оформимо групе за пробој.. . Много предлога. Сем једног: нико није ни помислио на предају.

Морало се брзо одлучивати.

Донијета је одлука: пробити се из обруча и не оставити ни једног рањеника.

Мртве не можемо сахранити, али њихово оружје ћемо понијети са •собом; лакши рањеници се извлаче сами и помажу тежим рањеницима. Извлачићемо се по групама, преко Сењака и Руднице.

Успјели смо. И стигли у рејон одакле смо пошли у напад. Кад се прикуписмо почесмо да утврђујемо ко је погинуо а ко је рањен. Прве податке дају командири чете, остали допуњавају. На крају: 77 погинулих и 69 рањених бораца Ловћенског батаљона у пљеваљском паклу.

Не знамо непријатељеве губитке, али смо сигурни да нијесу мали.

Борба код Бучја

Још нијесмо честито ни предахнули од борбе, а стиже наређење за покрет. Командант Перо објасни да је једна талијанска колона кренула од Прибоја ка Пљевљима и да је већ дошла до села Бучја. Ту је застала и вјероватно ће извршити покрет према селу Крњачи. Треба да је нападнемо.

Чете су кренуле. Остали су само комора, рањеници и болесници.

Негдје у долини Лима чују се експлозије. Опрезно смо се привлачили. Дошли смо, неопажени, чак на домет ручних бомби. Чујемо разговор непријатељских војника; мало даље видимо и њихову кухињу.

Експлозије ручних бомби и штектање митраљеза најавише борбу. Непријатеља смо изненадили, али се он доста брзо средио и почео да даје организован отпор. Послије двочасовне борбе батаљон се морао повући. Ипак, на Лисини убисмо много фашиста. Када је дат сигнал за повлачење, 1. ;чета, са својим командиром Зарије Јоветићем, из-

врши још један јуриш. У борби прса у прса убила је преко 30 фашиста. Али је и сама дала четири жртве; погибоше командир Зарија Јоветић, Петар Лубарда, Вељко Црвенко и Мило Лопичић из 2. чете.

Сусрет са партизанима Србије

Послије неколико дана маршовања и смрзавања борци Ловћенског батаљона срели су се 19. децембра у долини Лима са борцима Крагујевачког батаљона. И као да је у том првом сусрету било много симболике. Јер, од тада они ће се, све до 15. маја 1945. често, раме уз раме, борити против непријатеља.

Два дана касније формирана је Прва пролетерска бригада.

Ловћенски батаљон је ушао у састав бригаде као њен први батаљон.

У њеном строју било је пет батаљона, шести је још био у Санџаку. Постројеној бригади на трг у Рудом говорио је друг Тито, врховни командант НОПОЈ.

Ш. Л.

С П И С А К

БОРАЦА И СТАРЕШИНА ЛОВЋ.ЕНСКОГ БАТАЉОНА НА ДАН ФОРМИРАЊА

18. НОВЕМБРА 1941.

Штаб батаљона

ЋЕТКОВИЋ Тома ПЕРО, командант батаљона.*
ЋЕТКОВИЋ-КАПИЧИЋ Јована МИЛА, болничарка.*
ЋЕТКОВИЋ Петра ТОМО, при штабу батаљона.*
КАПИЧИЋ Мила ЈОВО, политички комесар.*
ЛОМПАР Марка АНДРО, замјеник политичког комесара.*
ПОПИВОДА Сава ПЕРО, заменик команданта.*
ПОПОВИЋ Петра ИВО ЂАНИ, батаљонски љекар.*

ПРВА ЧЕТА

ЉУБОТИЊСКО-ЦРМНИЧКА

БАНОВИЋ Филипа Никола, рођен 1920. у Прекорници (Цетиње). Ђак, члан КПЈ, враћен из Рудог.
БАРЈАМОВИЋ Мила ЈОВАН*
БАРЈАМОВИЋ Николе КОСТА, рођен 1910, у Орахову (Бар), земљорадник, члан КПЈ, враћен и заробљен, умро у затвору јануара 1943. године.
БИЉАНОВИЋ Михаила ВОЈО, политички комесар, рођен на Цетињу 1914, студент, члан КПЈ, враћен из Рудог, народни херој, умро послије рата.
БОШКОВИЋ Ника МИЛО, рођен 1907. у Брчелима (Бар), земљорадник, члан КПЈ, погинуо септембра 1944. код Бијелог Поља.
ЦРВЕНКО Тома БЛАЖО.*
ЦРВЕНКО Тома ВЕЉКО, рођен 1920, у Вигњевићима (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо 4. децембра 1941. на Лисини код Пљевља.
ЦРВЕНКО Илије ВЛАДО.*
ЦРНЧЕВИЋ Пера АРСЕНИЈЕ.*
ЦРНЧЕВИЋ МИХАИЛО,* рођен 1920, у Црмници (Бар), земљорадник.
ЦРНЧЕВИЋ Ника ПЕТАР.*
ЦРНЧЕВИЋ Марка ВУЧЕТА.*
ДАБОВИЋ Сава ДУШАН, рођен 1916. у Црмници (Бар), земљорадник, умро после рата.
ДАБАНОВИЋ Ђура МИТАР.*
ДАБАНОВИЋ Лабуда ШПИРО.*
ДАПЧЕВИЋ Јована ДРАГО, рођен 1915. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, враћен из Рудог
ДАПЧЕВИЋ Андрије ИВО.*
ДАПЧЕВИЋ Андрије ЉУБО, рођен 1921. у САД, студент медицине, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ДАПЧЕВИЋ Јована ВЛАДО.*
ДРЕЦУН Ђура СВЕТО.*
ЂУКАНОВИЋ Илије БЛАЖО.*
ЂУКАНОВИЋ Крцуна НИКОЛА.*
ЂУРАШЕВИЋ Сава НИКО.*

* Звјездицом су означена имена бораца који су ушли у састав 1. батаљона 1. пролетерске бригаде, формиране у Рудом 21. XII 1941. године.

ЈОВЕТИЋ Филипа ЗАХАРИЈЕ, рођен 1910. у Подгор (Бар), земљорадник, члан КПЈ, замјеник командира чете, погинуо 4. децембра 1941. на Лисини код Пљеваља.
КНЕЖЕВИЋ Риста ЈОВО *
КНЕЖЕВИЋ БЛАЖО, рођен 1918. у Грађанима (Цетиње).
КНЕЖЕВИЋ Ђура МАРКО, рођен 1920. у Грађанима, Цетиње, ученик, враћен као рањеник, члан КПЈ, заробљен и стријељан 1942. године.
ЛАЛИЧИЋ Ника МАРКО, рођен 1916, у Прекорници (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ЛЕКИЋ Андрије РИСТО.*
ЛЕКИЋ Јока РИСТО.*
ЛЕКИЋ Јока БЛАЖО.*
ЛУБАРДА Тома ИЛИЈА, рођен 1916. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1942. у Бањанима.
ЛУБАРДА Ђура ПЕТАР, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 4. децембра 1941. на Лисини код Пљеваља.
ЛУБАРДА Николе СТЕВО, рођен 1921. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо азгуста 1942. на Купресу.
ЛУБАРДА Јована БОЖО, рођеи 1920. у Љуботињу (Цетиње), студент члан СКЈ, погинуо 1943. у Босни.
ЛУБАРДА Мата МИЛУТИН, рођен 1916. у Љуботињу (Цетиње), подофицир.
ЛУБАРДА САВО, рођен 1919. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ.
МИХАЉЕВИЋ Ђура МИЛО, рођен 1902. у Грађанима (Цетиње), радник, враћен као рањеник, заробљен и стријељан 1942. у Ријеци Црнојевића.
МИХАЉЕВИЋ Луке БРАНКО.*
МИХАЉЕВИЋ Николе КИЋО, рођен 1921. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, заробљен и стријељан 1942. у Ријеци Црнојевића.
МАШАНОВИЋ БОЖО*
НИКИНОВИЋ Вуко ЛУКА, рођен 1918. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1942. године.
НИКАЉЕВИЋ Митра САВО*
ОРЛАНДИЋ Машов БОЖО*
ОРЛАНДИЋ Јока ШПИРО*
ОРЛАНДИЋ ДУШАН, рођен 1920. у Црмници (Бар), земљорадник.
ПЕЈАКОВИЋ Стевана ВЛАДО*
ПОПОВИЋ Јока БЛАЖО, рођен 1914. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, умро од рана задобијених 1. децембра у Пљевљима.
ПРЉА Марков ВАСО, рођен 1910. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, иогинуо јуна 1943. на Јахорини.
ПРЉА Јока ПЕРО, рођен 1911. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.
ПРЉА Ђура ПЕТАР*
ПРЉА Ђура БОЖО*
ПРЉА Ђура МИЛУТИН, рођен 1920. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан Окоја, погинуо јула 1943.
ПУРЛИЈА Савов ВОЈИСЛАВ МИШО*
ПЕТРОВИЋ Јока ЂУРО, рођен у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, враћен из Рудог, погинуо августа 1942. на Купресу, народни херој.
РОЛОВИЋ Ника ВЛАДИМИР*
РАДОМАН Стевана МАРКО*
РАДОМАН Ђура ПАВЛЕ, рођен 1914. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.
РАДОМАН Блажа МИХАИЛО МИШО, рођен 1914. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1942. године.
РАДОМАН Пера СТАНКО, рођен 1916. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник.
РАДОМАН Сава БЛАЖО, рођен 1919. у Љуботињу (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо 1943. године.
РАДОМАН Пера ВЛАДИМИР ЛАЛЕ, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
РАДОМАН Јока ЂУРО, рођен 1899. у Љуботињу (Цетиње), учитељ, командир чете, погинуо 1. децембра 1941. године у Пљевљима.
СТРАХИЊА Илије РАЈКО, рођен 1921, у Црмници (Бар), члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ШАБАН Пера ВИДО*
ТОМОВИЋ Ђура ЈОВО*

ВОЈВОДИЋ Стевана БОЖО, рођсн 1912. у Радомиру (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, заробљен и сгријељан 1942. у Брчелима.
ВОЈВОДИЗ. Пера БЛАЖО, рођен 1912. у Вадомиру (Цетиње) земљорадник, члан КПЈ.
ВОЈВОДИЋ Стевана ДУШАН, рођен 1910. у Радомиру (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1944.
ВОЈВОДИЋ. Павла ЂОКО*
ВОЈВОДИЋ Илијин ЂУРО*
ВОЈВОДИЋ Ника ГАЈО*
ВОЈВОДИЋ Ива КОСТА*
ВОЈВОДИЋ Ника ПЕТАР, рођен 1914. у Радскмиру (Цетиње), радник, члан КПЈ, умро послије рата народни херој.
ВОЈВОДИЋ Ђурана ПЕТАР, рођен 1920. у Радомиру (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, заробљен и убијен 1943. у логору Аушвицу (Њемачка).
ВОЈВОДИЋ Ђура ТОМО, рођен 1917. у Радомиру (Цетише), радник, члан КПЈ.
ВОЈВОДИЋ Ива ТОМО*
ВОЈВОДИЋ Ђура ВЕЛИША, рођен 1912. у Радомиру (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВОЈВОДИЋ Јова ВЕЛИША*
ВУКИЋЕВИЋ Тома ЂОКО*
ВУКИЋЕВИЋ Јована МИЛУТИН*
ВУКИЋЕВИЋ Марка ДРАГО, рођен 1919. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан Скоја.
ВУЧКОВИЋ Косте ВЛАЖО*
ВУЧКОВИЋ Марка ЈОВАН*
ВУЧКОВИЋ Марка НИКО, рођен 1916. у Прекорници (Цетиње), земљорадник, заробљен и стријељан 1942. у Ријеци Црнојевића.
ВУЈОВИЋ Стевана ЂУРО ШПАНАЦ*
ВУЈОВИЋ Мила МАРКО ЗЕКО*
ВУЈОВИЋ Мила МИЛИВОЈЕ, рођен 1908. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Николе МИЛО, рођен 1914. у ЈБуботињу (Цетиње), земљорадник.
ВУЈОВИЋ Риста САВО, рођен 1921. у Љуботињу (Цетиње), подофицир, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУКАШЕВИЋ Богда ВЕЛИША, рођен 1916. у Грађанима (Цетиње), члан КПЈ, погинуо 1943. у Межици.
ВУКМАНОВИЋ Ђукана САВО, рођен 1917. у Црмници (Бар), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЛЕТИЋ МАРКО*
ВУКОСЛАВЧЕВИЋ Вида ИЛИЈА, рођен 1907. у Црмници (Бар), погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ДРУГА ЧЕТА

ЦЕКЛИНСКО-ДОБРСКА

БРНОВИЋ Ника МИЛО, рођен 1903. у Бобији (Цетиње), земљорадник, враће« као рањеник.
БОРОЗАН Лаза ПАВЛЕ*
БОРОЗАН Тодора БОЖО, рођен 1909. у Бокову (Цетиње), подофицир, члан КПЈ, враћен као рањеник, погинуо јула 1943. на Озрену.
БОРОЗАН Крцуна МАРКО, водник, рођен 1910. у Бокову (Цетиње), учитељ, умро послије рата.
БОРОЗАН Ника ВЛАДО, рођен 1922. у Бокову (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
БОРОЗАН Пера ВЕЉКО, рођен 1923. у Бокову (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
БОРОЗАН Машана ЂОКО, рођен 1916. у Бокову (Цетиње), земљорадник, враћен као рањеник.
ЂУРАШКОВИЋ Јаша ИВО, рођен 1912. у Дујеви (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ЂУРАШКОВИЋ Ђока МАРКО, рођен 1919. у Оћевићима (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЂУРАШКОВИЋ Вељка ИЛИЈА, рођен 1914. у Оћевићима (Цетиње), службеник, рањен као рањеник; погинуо 1943. код Калиновика.
ГАЗИВОДА Васа ПЕТАР*
ГАЗИВОДА Петра САВО, рођен 1914. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо јула 1942. код Бугојна.
ЈАБЈ1АН ФИЛИП, рођен 1910. у Добреком оелу (Цетиње), земљорадник, рањен, погинуо маја 1943. код Будве.
ЈАБЛАН ВИДО, рођен 1916. у Добрском селу (Цетиње), жандар, вратио се и предао окупатору.
ЈАНКОВИЋ. Сава БЛАЖО, командир чете, рођен 1910. у Рвашима (Цетиње), професор, члан КПЈ, народни херој, рањен из Рудог.
ЈАНКОВИЋ Лазара ЂОКО, рођен 1921. у Бобији (Цетиње), подофицир, члан Скоја, погинуо 1944.
ЈОВИЋЕВИЋ Васов МАШАН, рођен 1905. у Цешљарима (Цетиње), земљорадник, умро послије рата.
ЈОВИЂ.ЕВИЋ Мила ПЕТАР, рођен 1912. у Ријечком граду (Цетиње), члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима, народни херој.
ЈОВИЋЕВИЋ Мила ИЛИЈА, рођен 1911. у Ријечком граду (Цетиње), службеник, рањен као рањеник.
ЈОВИЋЕВИЋ ПАВЛЕ*
ЈОВИЋЕВИЋ Мила ВЛАДО, рођен 1914. у Ријечком граду (Цетиње), службеник, члан КПЈ, погинуо 1943. године.
КОСТИЋ Филипа ИЛИЈА, замјеник политичког комесара чете, рођен 1911. у Рвашима (Цетиње), правник, члан КПЈ, рањен као рањеник, народни херој.
КРАЉЕВИЋ Васа ВЛАДО, рођен 1922. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1942. у Купресу.
КРАЉЕВИЋ Баја МИЛО, рођен 1922. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја.
КОСТИЋ ЂОКО*
КАВАЈА Јована ГОЈКО, рођен 1918. у Добрском селу (Цетиње), учитељ, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ЛОПИЧИЋ Крцуна ЈАНКО, политички комесар чете, рођен 1911. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.
ЛОПИЧИЋ Ђура УРОШ*
ЛОПИЧИЋ Марка ЛУКА, рођен 1916. у Цеклину (Цетиње), учитељ, рањен као рањеник; погинуо 6. маја 1942. у Лукову код Никшића.
ЛОПИЧИЋ Ђура МИЛО, рођен 1905. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 4. децембра 1941. у Лисини код Пљевља.
ЛОПИЧИЋ Ђура ПЕТАР, рођен 1917. у Цеклину (Цетиње), земљорадник.
ЛОПИЧИЋ Лабов МИЋАН, рођен 1909. у Цеклину (Цетиње), земљорадник члан КПЈ.
ЛОПИЧИЋ Марка ЉУБО, рођен 1923. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, рањен као рањеник.
ЛОПИЧИЋ Ива ЂОКО*
ЛОПИЧИЋ Петра СТАНКО, водник, рођен 1908. у Цеклину (Цетиње), учитељ, погинуо августа 1942. у Купресу.
ЛОПИЧИЋ Митра БОЖО, рођен 1908. у Друшићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљмма.
ЛОПИЧИЋ Пера ЈАНКО, рођен 1923. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, рањен као рањеник.
ЛОПИЧИЋ Мила СТЕБО, рођен 1914. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, рањен због болести.
ЛОПИЧИЋ Вукашина МАШУТ-МАРКО, рођен 1912. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо децембра 1942. године.
ЛОПИЧИЋ Ђура СТЕВО, рођен 1917. у Цеклину (Цетиње), студент.
ЛОМПАР Ива ЂОРЂИЈЕ, рођен 1921. у Бокову (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
МАШАНОВИЋ Петра СТЕВО, рођен 1898. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 7. маја 1942. у Цуцама.
МАШАНОВИЋ Марка АНДРИЈА, рођен 1908. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, рањен као рањеник.
МАШАНОВИЋ Марка КРЦУН, рођен 1910. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1946. као команданат бригаде КНОЈ-а.
МУДРЕША Симона ЈОВАН, рођен 1920. у Бокову (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

)

МУДРЕША Павла ЂОКО, рођен 1922. у Бокову (Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо 1943. године.

МУДРЕША Јоле МИЈ1УТИН, рођен 1919. у Бокову (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПЕЈАНОВИЋ. Маша МИЛУТИН, замјеник командира чете, рођен 1914. у Добрском селу (Цетиње), учитељ, враћен као рањеник.

ПЕТРИЧЕВИЋ Пера МИЛАН*

ПЕТРИЧЕВИЋ Сава НОВАК, рођен 1914. у Косијерима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ПЕТРИЧЕВИЋ Јована БРАНКО, рођен 1914. у Цетињу, студент, члан КПЈ.

ПЕЈОВИЋ Ђура СТАНКО, рођен 1917. у Цетињу, земљорадник, погинуо 1942. године.

РАДУНОВИЋ Мила ВЛАДО, рођен 1917. у Цетињу, земљорадник, погинуо 1942. године.

РАДИЧЕВИЋ Божа БОГДАН, рођен 1922. у Цетињу, земљорадник, члан Скоја, умро после рата.

РАДУЛОВИЋ Николе ЈОВАН*

РАЖЊАТОВИЋ Филипа МИХАЈЛО, рођен 1911. у Дујеву (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

РАЖЊАТОВИЋ Марка ДУШАН, рођен 1917. у Ријеци Црнојевића, студент, члан КПЈ, враћен као рањеник, погинуо јула 1942. у Бушјну.

СТРУГАР Марка НИКО, водник, рођен 1898. у Цеклину (Цетиње), земљорадвик, умро послије рата, народни херој.

СТРУГАР Стева ИВО, рођен 1919. у Рвашима (Цетиње), радник, члан Скоја, враћен као рањеник, погинуо 1943. на Озрену.

СТРУГАР Марка ВИДО, рођен 1917. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1944. године.

СТРУГАР Тодора ЈОВАН, рођен 1895. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник, умро послије рата.

СТРУГАР Марка НИКОЛА, рођен 1914. у САД, службеник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљмиа.

СТРУГАР Марка МИЋАН, рођен 1918. у САД, службеник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

СТРУГАР Вука МИЛО, рођен 1920. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

СТРУГАР Илије ВЛАДО, рођен 1920. у Цеклину (Цетиње), учитељ, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

СТРУГАР Николе ФИЛИП, рођен 1899. у Цеклину (Цетиње), земљорадник.

СТРУГАР Маркишин НИКИЦА, рођен 1915. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо августа 1942. на Купресу.

СТРУГАР Марка ВЛАДО, рођен 1916. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1942. у Бањанима.

СЈЕКЛОЋА Ђуре ВОЈИСЛАВ, рођен 1923. у Добраској Жупи (Цетиње), члан Скоја, земљорадник, погинуо 1943. на Озрену.

СТРИЈЕПОВИЋ Михајла БОГИЋ, рођен 1910. у Дујеву (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

СТИЈЕПОВИЋ Васа ВЕЈБКО, рођен 1919. у Дујеву, Цетиње, земљорадник, члан Скоја, враћен као рањен, заробљен и стријељан 1942.

СРЕДАНОВИЋ Машана АРСЕНИЈЕ, рођен 1919. у Добрском селу, (Цетиње), учитељ, враћен као рањеник, умро 1943. у концентрационом логору.

ТАТАР Сава ЛАБУД*

ТАТАР Сава ДУШАН, рођен 1914. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ТАТАР Вида ЈОВАН, рођен 1906. у Цеклину, (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

ТАТАР Вида СТЕВО, рођен 1911. у Цеклину (Цетиње), земљорадник.

ВУКМИРОВИЋ Станка ПАВЛЕ, рођен 1897. у Цеклину (Цетиње), службеник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ВУКАШЕВИЋ ВЛАДО, рођен 1910. у Цетињу, земљорадник, вратио се и предао окупатору.

ШОФРАНАЦ Крцуна ВАСО, рођен 1911. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, враћен због болести.

ФИЛИПОВИЋ Пера Ђуро, рођен 1917. у Добрском селу, земљорадник, погинуо 1943. код Будве.

ТРЕЋА ЧЕТА

КАТУНСКО-ЦЕТИЊСКА

АВРАМОВИЋ Ђорђа ВОЈО*

АНДРИЋ Пера ВАСО, рођен 1922. у Његушима (Цетиње), матурант, погинуо 1. децембра у Пљевљима.

АБРАМОВИЋ Филипа ЂОКО, рођен 1919. у Бјелицама (Цетиње), ђак.

АНДРИЋ Андра МАРКО, рођен 1914. у Цетињу, радник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

БУРИЋ Мирка САВО, командир чете*

БУРИЋ Вида ЂОРЂЕ, рођен 1914. у Загреди (Даниловград), студент медицине, кандидат за члана КПЈ, враћен као рањеник, пао непријатељу у руке и стријељан 1943. у Андријевици.

БУРИЋ Милутина МИЈШНКО, рођен 1919. у Загреди (Даниловград), земљорадник, кандидат за члана КП1, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

БУРИЋ Вида РАДОСАВ, рођен 1916. у Загреди (Даниловград), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, враћен као рањеник, погинуо 1944. као командант батаљона.

БУРИЋ Јована СТАНКО, рођен 1912. у Загреди (Даниловград), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

БАРОВИЋ ЖИВКО, рођен 1914. у Бандићима (Даниловград), радник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

БАТРИЋЕВИЋ Јока ПАВЛЕ*

БАЈОВИЋ Лаза ФИЛИП*

БАЈАГИЋ Николе МИЛИЋ*

БИГОВИЋ Сава МИЛАН*

БИГОВИЋ Сава БОЖО*

БОРИЛОВИЋ ТОМО, рођен 1918. у Дубовику (Цетиње), радник, члан КПЈ, погинуо 1942. године.

БОКАН Тома ВЛАДО, рођен 1916. (Цетиње), ђак, члан КПЈ.

ЧАВОР Лаза ПЕРО, рођен 1916. у Његушима (Цетиње), подофицир.

ДЕРВИШ Николе МАТО*

ДРАШКОВИЋ Николе ДУШАН, рођен 1924. у Чево (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЂУКАНОВИЋ САВО*

ЂУРАШКОВИЋ Марка ВОЈИСЛАВ, рођен 1914. у Цетињу, студент, члан КПЈ, погинуо 17. јула 1942. у Вугојну.

ГАРДАШЕВИЋ Голуба БОЖО*

ГАРДАШЕВИЋ Петра РАДНОВАН*

ГАРДАШЕВИЋ Сава ЂОРЂЕ, рођен 1908. у Ублима (Чево, Петриње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ГАРДАШЕВИЋ Спасоја РАДОВАН, рођен 1919. у Ублима (Чево, Цетиње), ђак, члан КПЈ, погинуо јула 1942.

ГАРДАШЕВИЋ Голуба ИЛИЈА, рођен 1909. у Ублима (Чево, Петриње), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ИВАНИШЕВИЋ ЛУКА, рођен 1916. у Цетињу, обућар, члан КПЈ, враћен као рањеник, погинуо.

ИВАНИШЕВИЋ МИЛКА, рођена 1920. у Сарајеву, радница, враћена са рањеницима.

ИВАНИШЕВИЋ Петра ВОЈИН, рођен 1915. у Цетињу, подофицир, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ИВАНОВИЋ Рада ВУКО, рођен 1921. у Томићима (Цетиње), столар, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

КАПИЧИЋ Филипа ИВО, рођен 1921. у Угњима (Цетиње), радник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

КАЛУЂЕРОВИЋ Тома ВЕЉКО, замјеник комесара чете, рођен 1915. у Оћинићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник.

КРИВОКАПИЋ Васа МИЛОШ*

КРИВОКАПИЋ Сима КРСТО, рођен 1921. у Цуцама (Цетиње), ђак, члан Скоја, погинуо априла 1945, код Сарајева.

КРИВОКАПИЋ Луке ПЕТАР, рођен 1918. у Цуцама (Цетиње), земљорадник, погинуо априла 1944. код Мојковца.

КРИВОКАПИЋ Митра ТОДОР, рођен 1918. у Цетињу, земљорадник, враћен као рањеник.

КРИВОКАПИЋ. Благоја МИЛО-ЦУЦА, рођен 1919. у Цетињу, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЛАКОВИЋ Благоте БОГДАН, рођен 1905. у Цетињу, радник, члан КГ1J, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЛАГАТОР Мата ШПИРО*

ЛЕКИЋ Риста НИКОЛА, рођен 1909. у Црмници (Бар), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МАРКОВИЋ. Васа ЂОРЂЕ, политички комесар чете, рођен 1914. у Просеном Долу (Велестово, Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МАРИНОВИЋ Божа НИКОЛА*

МАРИНОВИЋ Мата ЂУРО*

МАРТИНОВИЋ Васа ВОЈИН, водник, рођен 1913. у Бајицима (Цетиње), службеник, члан КПЈ.

МАРТИНОВИЋ Стевана ДРАГО, рођен 1918. у Бајицама (Цетиње), земљорадник.

МАРТИНОВИЋ Васа ДАНИЦА*

МАРТИНОВИЋ Марка ЉУБО*

МИЛИЋ Пунише БОЖИДАР, рођен 1915. у Загреди (Даниловград), земљорадник, рањен као рањеник, умро послије рата.

МИЋУНОВИЋ Јована ВЛАДО, рођен 1914. у Велестову (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МИЋУНОВИЋ Ненада ИЛИЈА, рођен 1907. у Велестову (Цетиње), земљорадник,. погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МИЋУНОВИЋ Митра МИРКО*

МИТРОВИЋ Велише ПЕРО, рођен 1915. у Марковини (Цетиње), земљорадник,. погинуо 1943.

ПОПОВИЋ Павла ПЕТАР, рођен 1920. у Његушима (Цетиње), земљорадник„ члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПОПОВИЋ Крста РАДОВАН*

ПОПОВИЋ Ива ЈОВО*

ПОПОВИЋ Илије САВО, рођен 1912. у Цетињу, студент права, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПОПОВИЋ Милоша НОВАК, рођен 1915. у Загреди (Даниловград), земљорадник. рањен као рањеник.

ПОПОВИЋ Благоја НЕНАД НАЛЕ, рођен 1919. у Загреди (Даниловград), земљорадник, члан Скоја, рањен као рањеник.

ПЕЈОВИЋ Пера ЉУБО, водник, рођен 1916. у Цетињу, студент, рањен као рањеник, погинуо јула 1942. код Бугојна.

ПОПОВИЋ Блажа МИШО, рођен 1921. у Цетињу, студент, члан КПЈ, рањек због болести.

ПАВИЋЕВИЋ МИРОЈЕ, заменик командира чете*

ПОПИВОДА Марка БЛАЖО*

ПОПИВОДА Милутина ПЕТАР*

ПОПИВОДА Луке БЛАЖО, рођен 1907. у Цуцама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо маја 1942.

РУДОВИЋ Ђура БЛАЖО, рођен 1914. у Очинићима (Цетиње), подофицир.

РУДОВИЋ Вука МИЋО, рођен 1917. у Очинићима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, рањен као рањеник.

СИМОВИЋ Марка ДУШАН, рођен 1919. у Цетињу, земљорадник, рањен као< рањеник.

СЕКУЛИЋ Крста БЛАЖО, рођен 1924. у Бандићима (Даниловград), погинуо јуна 1944. на Турјаку.

ШПАДИЈЕР ШПИРО*

ШПАДИЈЕР Николе ЂОКО ПУЈО, рођен 1915. у Цетињу, радник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ШАБАН Јована ДУШАН*

ВУКЧЕВИЋ Пера ЂОКО*

ВУЈОВИЋ Видака ШПИРО*

ВУЈОВИЋ Петра БЛАГОТА, рођен 1904. у Микулићима (Цетиње), земљорадник. погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ВЕЛАШЕВИЋ РАДЕ, рођен 1920. у Загреди (Даниловград), земљорадник.

ЗВИЦЕР Благоте ЈОВАН, рођен 1914. у Цетињу, земљорадник, члан КПЈ, погинуо марта 1943. на Вилића гувну, народни херој.

ЧЕТВРТА ЧЕТА

СОКОЛСКО-ПРИМОРСКА

АЏИЋ Луке ВЛАДО, политички комесар, рођен 1915. у Ђиновићима (Цетиње), студент, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

АДРОВИЋ ЂУРО, рођен 1907. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

БОРЕТА Ника ЈОКО*

ЧЕЛЕБИЋ Јока ЂУРО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЧЕЛЕБИЋ Марка ЛУКА, водник, рођен 1916. у Штитарима (Цетиње), студент, члан КПЈ, враћен као рањеник.

ЧЕЛЕБИЋ Петра МИЛО, рођен 1918. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник.

ЧЕЛЕБИЋ Сава МИЛИВОЈЕ, рођен 1917. у Штитарима (Цетиње), земљорадник.

ЧЕЛЕБИЋ Петра ВАСО, рођен 1914. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧЕЛЕБИЋ Илије ЈОВАН, рођен 1921. у Штитарима (Цетиње), ђак, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧЕЛЕБИЋ Ђура БАЈО, рођен 1924. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧЕЛЕБИЋ Луке СПАСОЈЕ, рођен 1910. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧЕЛЕБИЋ Луке ИЛИЈА, рођен 1910. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧЕЛЕБИЋ Марка НИКОЛА, рођен 1915. у Штитарима (Цетиње), земљорадник.

ЧЕЛЕБИЋ Илије НИКОЛА, рођен 1912. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, заробљен и стријељан у Подгорици.

ЧИЧАРЕВИЋ Бошка РАДОВАН, рођен 1921. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ЧИЧАРЕВИЋ Филипа МИЛОШ, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник.

ЧИЧАРЕВИЋ Стевана САВО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, умро послије рата.

ЂУРАШЕВИЋ АНДРИЈА, рођен 1907. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

ЂУРОВИЋ Павића ВУКАДИН, рођен 1920. у Орасима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, стријељан 1942. у Никшићу.

ЂУРОВИЋ Перише РАДОВАН, рођен 1919. у Орасима (Цетиње), радник, члан Скоја, погинуо 1942. године.

ЂУРКОВИЋ Сава ЈОВАН, рођен у Косијерима (Цетиње), студент, члан Скоја.

ЂУРКОВИЋ Вида ЈОВАН, рођен у Косијерима (Цетиње), радник.

ФРАНОВИЋ Ђура МИТАР, рођен 1909. у Режевићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ФРАНОВИЋ МИЛОШ*

ТРЕГОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1912. у Паштровићима, земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ИВАНЧЕВИЋ МИТАР, рођен 1914. у Брајићима (Будва), земљорадник, погинуо 1942. године.

ЈОВАНОВИЋ Андрије ИВО, рођен 1916. у Паштровићима (Будва), члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

КРАПОВИЋ Ђура НИКО, рођен 1912. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

КУЉАЧА МАРКО, водник, рођен 1912. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник.

КУЉАЧА БОШКО, рођен 1912. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

КУЉАЧА Ника ЂУРО, рођен 1915, у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

КУЉАЧА Тома САВО, рођен 1915. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

КЛАЋ АНДРИЈА, рођен 1913. у Брајићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник, погинуо 1943. године.

КЕНТЕРА ДАНИЛО, рођен 1911. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

КОВАЧЕВИЋ. СТАНКО, рођен 1915. у Паштровићима (Будва), земљорадник, погинуо 1943. године.

ЛУЧИЋ ВЛАДО, рођен 1918. у Брајићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, умро послије рата.

МАРИЋЕВИЋ Рака ДУШАН, рођен 1921. у Косијере (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ.

МАРТИНОВИЋ ИВО, рођен 1905. у Брајићима (Будва), земљорадник.

МЕДИГОВИЋ Ника МИЛЕНКО, командир чете, рођен 1915. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МЕДИГОВИЋ Сава ШПИРО, водник, рођен 1904. у Паштровићима (Будва), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МЕДИГОВИЋ Тома МАРКО, рођен 1914. у Паштровићима (Будва), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МЕДИГОВИЋ КРСТО*

МЕДИГОВИЋ ЈОВО, рођен 1912. у Паштровићима (Будва), земљорадник.

МЕДИГОВИЋ ВОЈО, рођен 1916. у Паштровићима (Будва), студент.

МЕДИН САВО, рођен 1915. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

МИТРОВИЋ ПАНТО, рођен 1911. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

МИКОВИЋ Влада ИВО, рођен 1908. у Паштровићима (Вудва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

МИКОВИЋ Луке МАРКО, рођен 1919. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПАВЛОВИЋ ЂУРО, рођен 1908. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПАВЛОВИЋ Ђура ИВО*

ПЕРАЗИЋ МИЛАН, рођен 1915. у Паштровићима (Будва), радник, кандидат за члана КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПОПОВИЋ Сава КРСТО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, несрећним случајем погинуо 1946. године.

ПОПОВИЋ Сава БАЈО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1944. године.

РАДОВИЋ Луке СПАСОЈЕ, рођен 1922. у Косијерима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо децембра 1944. код Илока.

ПЕРИШИЋ Сава СТЕВАН, рођен 1922. у Косијерима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПЕЈОВИЋ Бошка МИЛУТИН, рођен 1919. у Орасима (Цетиње), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

ПЕЈОВИЋ Филипа МИХАИЛО, рођен 1915. у Орасима (Цетиње), службеник, члан КПЈ, погинуо 1942.

ПЕЈОВИЋ Рада БОШКО, рођен 1921. у Орасима (Цетиње), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо 1944.

СРЗЕНТИЋ СТЕВО, рођен 1912. у Петровцу (Будва), земљорадник, кандидат за члана КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.

СРЗЕНТИЋ ШПИРО*

СРЗЕНТИЋ Николе ИЛИЈА, рођен 1908. у Петровцу (Будва), земљорадник, члан КПЈ.

СТОЈАНОВИЋ Пера БОЖО, рођен 1917. у Орасцима (Цетиње), студент, члан КПЈ, враћен као рањеник.

СТОЈАНОВИЋ Божа МИТАР, рођен у Орасцима (Цетиње), земљорадник, вратио се и ставио у службу окупатору.

СТАНИШИЋ Ника МАРКО*

СТАНИШИЋ Филипа МАРКО*

СТАНИШИЋ Ника КРСТО, рођен 1917. у Маинама (Будва), земљорадник, члан КПЈ, иогинуо 1945. године.

СТАНИШИЋ ПЕРО, рођен 1916. у Маинама (Будва), радник, члан КПЈ, враћен као рањеник, умро послије рата.

СТАНИШИЋ ЈОВО, рођен 1914. у Маинама (Будва), земљорадник, враћен као рањеник.

СТАНИШИЋ ФИЛИП, рођен 1914. у Маинама (Будва), земљорадник, враћен као рањеник.

ВУЈОВИЋ Стева ЂУРО, рођен 1912. у Штитарима (Цетиње), члан КПЈ, погинуо 1. лепембоа 1941. V Пљевљима.

ВУЈОВИЋ Илије ТОМО, рођен 1905. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Марка Ђуро, рођен 1912. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Риста ПЕРИША, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Илије СТЕВАН, рођен 1910. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Петра БАЈО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, иогинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЈОВИЋ Милоша ВАСО, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, заробљен и стријељан у Подгорици.
ВУЈОВИЋ Јока ЂУРО, рођен 1914. у Штитарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ, заробљен и стријељан у Подгорици.
ВУЈОВИЋ Марка НИКОЈ1А, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник.
ВУЈОВИЋ Живка ИЛИЈА, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник.
ВУЈОВИЋ Марка ИЛИЈА, рођен у Штитарима (Цетиње), земљорадник, умро послије рата.
ВУКОВИЋ НИКО, замјеник политичког комесара, рођен 1910. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, погинуо 1. децембра 1941. у Пљевљима.
ВУЛИЧЕВИЋ Ђура НИКОЛА, рођен 1920. у Паштровићима (Будва), земљорадник, члан Скоја, погинуо 1942. године.
ЗЕНОВИЋ Сава ПЕТАР, рођен 1920. у Режевићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ, враћен као рањеник.
ЗЕНОВИЋ Ђура МИЛАН*
ЗЕНОВИЋ Ника МАРКО*

НАПОМЕНА

Податке о борцима и старјешинама Ловћенског батаљона прикупљао сам неколико година преко општинских одбора СУБНОР-а, из историјске грађе, публикација, дневника, штампе, од родбине и преживјелих бораца батаљона. Ипак, нијесам сигуран да неког нијесам испустио, за неке нијесам прикупио комплетне податке, а можда је неко унијет у списак а да није био борац батаљона.

За борце који су ушли у 1. пролетерску бригаду биографски подаци дати су у списку — Строј у Рудом, 21. XII 1941. године, а у овому су за њих наведена само имена.

Зато молим да се евентуалне нетачности прихвате са разумијевањем, *да се узму у обзир тешкоће које прате овакву врсту прикупљања података. Такође, желим да читаоци укажу на учињене погрешке, да би се, на неки начин, оне исправиле.*

Шпиро ЛАГАТОР

По одобрењу Централног комитета Комунистичке партије Југославије, Врховни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије формирао је, од неких делова најбољих партизанских јединица

ПРВУ ПРОЛЕТЕРСКУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКУ УДАРНУ БРИГАДУ

у састав те бригаде улазе све народности Југославије, јер ће тиме претстављати борбено јединство свих наших народа у борби за коначно ослобођење од мрског окупатора и његових домаћих слугу.

У састав ове бригаде ушли су до сада:

1) Један батаљон Крагујевачког нар. осл. партизан. одреда; 2) један батаљон Краљевачког НОПО; 3) један батаљон Шумадијског НОПО у који улази једна чета Ужичког НОПО и једна чета Посавског НОПО; 4) Београдски батаљон Посавског јНОПО; 5) Црногорски Ловћенски батаљон, у који улази и једна чета Комског НОПО; 6) Други Црногорски батаљон Зетског НОПО; 7) један Босански батаљон, састављен од чета из неколико босанских НОПО. Остали батаљони имају се формирати према наређењу у најскорије време.

КОМАНДАНТ НОПО ЈУГОСЛАВИЈЕ,
ТИТО, с. р.

НА ВИСИНИ РЕВОЛУЦИЈЕ

Прва пролетерска је формирана у једном од пресудних периода наше народноослободилачке борбе и револуције. Борба против окупатора је већ крајем 1941. била добила такве размере, перспективе устанка су се тако проширили, да је формирање војних јединица новог типа, чврсто организованих, јаче наоружаних и способних за веће акције, покрете и маневре, -— постало прека потреба. Ту потребу су друг Тито и наше политичко руководство увидели, схватили на време, донели одговарајуће одлуке и смело и енергично приступили њиховом остваривању. Видовита способност прилагођавања новим ситуацијама, изналажење неопходних форми организације на одређеним етапама, било је резултат нагомиланог искуства и одважности стечене у току тешке политичке борбе пре рата, а и брзог, активног разумевања суштине и тока конкретних услова у којима смо имали да водимо рат. Но *и* ово последње је било могућно само зато што смо, тако рећи, унапред били заштићени од расуђивања и одлука које би могле имати „кабинетски" карактер, и то тиме што су се од почетка нашег рата друг Тито и наше руководство нашли на „терену", на самом ратишту, међу војском која се тукла, значи — тамо где је била и дејствовала одлучујућа снага револуције. Они су, дакле, наоружани стеченим искуством, знањем, одважношћу, реаговали на догађаје „изнутра", непосредно дотичући руком и мишљу њихово било.

У том замаху стваралачке воље руководства и народа створена је 1. пролетерска бригада. Од којих људи? Од радника, сељака, студената, већином чланова Партије и Скоја, већ прекаљених у првим месецима ратовања, многих и у илегалној борби, понесених новим ћолетом који је тада доживљавала наша оружана револуција.

Већ после првих борби 1. пролетерска је, као касније и остале пролетерске јединице, брзо стекла високо борбено искуство и одређене борбене способности које нису биле, нити су могле бити друго, до израз неких највиших људских вредности, које су и саме биле мера људског смисла и ираведности наше борбе. То је и сачињавало основну садржину наше надмоћи над непријатељевом војском. После се сваки нови борац који би дошао у бригаду, у крилу таквог прекаљеног и оплемењеног колектива, брзо изједначавао са осталима.

Данас то могу рећи, непрекидно сам се дивио спокојној храбрости пролетера. Ефикасности без немира и ужурбаности, самоуверењу без хвалисавости, одлучности и упорности у извршавању задатака, без вике, једној сталној прибраности и у најтежим ситуацијама.

Све се то испољавало и избијало у непрекидним борбама са непријатељем. Мање смо се одмарали — били тврђи и свежији; слабије се хранили — били жилавији; слабије наоружани — убојитији; без моторизације — бржи. Скупља је била свака наша смрт, наше је дисање имало друкчију, посебну вредност. Као да су се ;све наше муке, напори

и тешкоће згушњавали у убојити пркос, као да су се преокретали у нашу предност.

Када данас говорим о свему томе, то за нас јесте прошлост, али није сећање ни успомена, нити ће, мислим, икада то бити. То што смо били пролетери није податак у нашем животопису. За нас је то везано за читаво наше биће, ра цео живот. Зато и о нашим погинулима, најбољима међу нама, не говоримо као о мртвима, него као да се још налазе на неком посебно одговорном задатку, па се нису вратили.

Рат се одавно завршио. Живот нас је растурио у разне крајеве и на разне дужности. Али када се сретнемо или састанемо, разговарамо као да настављамо стару другарску причу коју никад нисмо ни прекинули.

Сви су они били необични обични људи. Необични као револуција, обични као народ који их је послао на истурене борбене положаје. У времену пресудном за наш оружани устанак, за целу нашу историју они су били на висини револуције и неизмерних, али и заносних задатака које је она постављала пред наше поколење. И ето, они су, у то неопозиво време, ,били способни да збију све што је било најлепше у њима као људима и комунистима у неслућену животну снагу, да прерасту сами себе, издигну се до те висине. То их је обележило засвагда и одмерило њихову људску вредност без обзира на то ко се на какво радно ^угесто вратио после рата. То што су били у 1. пролетерској остало је као њихово тадашње и данашње неотуђиво својство, нешто налик на право припадања Партији, целим својим бићем.

Видим, !кад завршавам, да говорећи о пролетерима не ,говорим више само о њима, онима из Прве, него и о Партији, о свим осталим пролетерима, о борцима у свим осталим јединицама наше народне војске. јСви су они, кад су се најлепше борили, чинили то као 1. пролетерска у најславнијим њеним борбама. Мислим да се веће признање не може одати ни њима, ни 1. пролетерској.

(Прва пролетерска, књ. I, Војно-издавачки Завод ЈНА, Београд, 1963)

Коча ПОПОВИЋ

РУДО - РОМАНИЈА - ФОЧА

^^ Рудом је Врховни командант одлучио да 1. пролетерску бригаду упути у источну Босну. То је тражио командант Романијског партизанског одреда, а и иначе је бригада тамо била најпотребнија — за даље ширење устанка, спречавање развоја четничког покрета и осипања партизанских одреда а, посебно, за онемогућавање међусобног клања Срба, Хрвата и Муслимана.

На том правцу Врховном јштабу се пружала најповољнија могућност да, послије повлачења из Србије, успостави везе са свим крајевима земље и даље руководи борбом и устанком. [4]

Врховни командант, који је у то вријеме непосредно командовао бригадом, упутио је 1. батаљон да заузме мост на Дрини, у Међеђи, и обезбиједи пролаз колоне Врховног штаба и осталих јединица. Батаљон је маршовао пругом и стигао на вријеме да изврши тај задатак.

Мост на Дрини требало је обезбједити до пролаза 2, 3. и 4. батаљона, који су 22. и 23. децембра водили тешку борбу са талијанским колонама које су наступале ка Рудом од Вишеграда и Прибоја. Трећи и 4. батаљон су уништили те непријатељеве колоне у селу Гаочићи и заробили 120 Талијана, међу којима 4 официра То је била прва побједа на војном Јпољу новоформиране 1. пролетерске бригаде.

Послије проласка колоне, 1. батаљон је кренуо у правцу Рогатице. На путу ка Рогатици батаљон је сријетао четничке официре са сабљама, кокардама и брадама. У источној Босни у то вријеме још није било дошло до отвореног оружаног сукоба између партизана и четника. Врховни штаб је настојао да ове четнике придобије за борбу против окупатора.

Батаљон је 28. децембра кренуо из Рогатице у правцу Гласинца; обезбеђивао је колону Врховног штаба на маршу. Било је хладно, снијег дубок и требало је пробијати пртину. Ишло се врло споро. За девет часова марша колона је прешла свега 23 километра.

У селу Гривци, на Гласинцу, батаљон се задржао два дана. За то вријеме одржане су конференције по селима. У међувремену — убјеђивања и преговори са четницима нијесу уродили плодом, па је Врховни штаб одлучио да се четници разоружају. Батаљон је 31. децембра разоружао четнике у селу Видрићи. Послије тога наставио је марш правцем Педиши — Шахбеговићи — Пусто село — Гајеви — Чевљановићи — Средње, гдје је стигао 5. јануара 1942. године. На том терену батаљон је развио врлу живу политичку активност, а интензивно се изводила и војно-политичка обука.

У Средњем је батаљон 7/8. јануар одржао прву приредбу за борце и становништво. Било је много народа, сала Дома дупке пуна. Приредба је одлично успјела.

Штаб бригаде упутио је 1. и 3. батаљон према Варешу, да се тамо споје са партизанским одредом „Звијезда". И главнина бригаде је била

оријентисана у том правцу. Требало је помоћи партизанским јединицама да очврсну, блокирати Вареша и евентуално га заузети, успоставити везе са рударским базенима и рударе позвати у борбу. А постојали су и добри услови за диверзантске акције. Батаљон је 8. јануара пошао према Округлици и тамо разоружао један четнички батаљон.

Овдје је одржана и прва батаљонска партијска конференција на којој је изабран батаљонски биро Партије у који су ушли: Владо Шћекић, Јово Капичић, Ристо Лекић, Живко Живковић и Ђуро Лончаревић. Како је тада постављена партијска организација у батаљону није се више мијењала све до пред крај рата.

У духу офанзивних намјера Врховног штаба, 1. батаљон је добио задатак да 16. јануара нападне жељезничке станице Дабравине и Жупчу, док је 3. био оријентисан према Варешу. Посаду у Дабравини спасио је оклопни воз, који је стигао из правца Брезе, док је жељезничка станица у Жупчу ипак запаљена.

У то вријеме непријатељ већ припрема офанзиву на устаничке снаге у источној Босни и на 1. пролетерску бригаду која се налази са њима. Непријатељ је планирао да их уништи и у том циљу је ангажовао 342. њемачку дивизију, из рејона Зворника и Вишеграда, 718. њемачку дивизију и 15. пук домобрана, из Сарајева и Кладња, као и снаге за затварање долине Босне.

Батаљони 1. бригаде били су тада: 1, 3. и 2. оријентисани према Варешу, 4. дијелом према Сарајеву а дјелом код Рогатице, 5. према Власеници, 6. је тек био пристигао у долину Праче.

Врховни штаб је процијенио да су непријатељске снаге ангажоване за офанзиву веома јаке, да је терен и просторно и због дубоког снијега неподесан за маневар, па доноси одлуку да главнину бригаде извуче из непријатељског обруча, а партизанским одредима даје задатак да се забаце непријатељу иза леђа. Први и 3. батаљон требало је да остану са источнобосанским партизанима, 2, 4. и 5. да се хитно свију у колону Брховног штаба. Но, нешто због закашњења курира, нешто због раштрканости јединица са колоном Врховног штаба пошла је само 3. чета 2. батаљона, а нешто касније 4. и 6. батаљон.

Колона Врховног штаба је прешла пругу Сарајево—Вишеград и упутила се према Јахорини и Фочи. Јужна колона 718. дивизије, дјелови 738. пука и 15. домобранског пука, пресјекли су његову колону и онемогућили 2. батаљону да настави марш. У тешкој борби са њемачким скијашима 2. батаљон је са много напора успио да се из Бијелих вода извуче, остављајући 14 погинулих другова. Пети батаљон и дјелове Романијског партизанског одреда изненадила је колона 342. њемачке дивизије 697. пук који је наступао од Власенице; скијаши тог пука на жељезничкој станици Пјеновац напали су 5. батаљон и нанијели му тешке губитке — убили му 42 борца.

У таквој ситуацији штаб бригаде је са 1. и 3. батаљоном журио у помоћ 2. и 5. батаљону. Послије напорног марша са њима су се спојили У рејону села Кнежине. Оцјењујући да нема довољно снаге, и да су услови за борбу против јаких и опремљених њемачких колона врло лоши, штаб бригаде упућује батаљоне правцем Кнежина — Гај и Црни Врх, са намјером да се ослони на партизански одред „Звијезда".

Ситуација је била врло неизвјесна. Са Врховним штабом није било везе. Са свих страна су долазиле вијести о наступању јаких њемачких колона. По оцјени штаба бригаде пријетила је опасност од потпуног уништења свих јединица и штабова који су се налазили на

том простору. У таквој ситуацији он доноси одлуку да са свим снагама изврши маневар око Сарајева и преко Сарајевског поља и планине Игман пође да се споји са херцеговачким партизанима, одакле ће ухватити везу са Врховним штабом. Бригада се постројила у једну колону и кренула на чувени игмански марш. У претходници је био 1. батаљон.

Највећа опасност је пријетила на цести Илиџа—Блажуј. Први батаљон је истурио према Илиџи 3. чету, која је, као засједа, обезбјеђивала пролаз колоне, а према Блажују дио 1. чете. То су најтеже засједе које је батаљон икада држао. Борци су лежали у снијегу, на хладноћи од минус 32°С.

Иако је 1. батаљон имао најтежи задатак, на овом маршу је имао најмање промрзлих бораца — само седам. Командант батаљона Перо Ћетковић, официр планинских јединица, знао је како се треба припремити за овакав марш и благовремено је наредио командирима и комесарима чета да борце добро припреме.

У селу Пресјеници, испод Игмана, 1. батаљон је остао два дана и одморио се. Промрзли другови су евакуисани у Фочу. Врховни штаб се налазио у Фочи и планирао је да се ослободи Калиновик. Тај задатак требало је да изврше 1. и 3. батаљон и Калиновачки партизански одред. На сектору Калиновика батаљон је остао од 3. фебруара до 7. марта 1942. До напада на Калиновик није дошло, јер је гарнизон био сувише јак. Али је у опсади Калиновика батаљон био врло активан. Често је изазивао Талијане да пуцају по цијелу ноћ и да се мрзну на положајима.

Слободно вријеме батаљон је користио ,за војну и политичку наставу и за политички рад на терену.

Батаљон је 23. фебруара добио задатак да нападне Улог, ликвидира то усташко упориште и створи услове за напад на Борач и Жупу, села под јаким усташким утицајем, са организованом милицијом. Надошла Неретва одложила је напад за 25. фебруар. До тада је поправљена жичара, у чијој се корпи могао превести само по један човјек. Батаљон је у току ноћи напао на Улог. Заузети су први ровови, али су се Талијани и усташе огорчено бранили из бункера. Борба је настављена у току дана и наредне ноћи, али без успјеха.

Усташка милиција из Жупе примјетила је да се батаљон повлачи, окуражила се и нападала са свих страна. Штаб батаљона, по одобрењу штаба бригаде, одлучио је да очисти Жупу од ње. Без одмора, још мокри од гажења Неретве при повратку претходне ноћи, борци су са задовољством пошли да изврше овај задатак. Усташе су пружиле жилав отпор, штитећи евакуацију становништва. Батаљон је успио у току 2. и 3. марта да од усташа очисти села у Жупи. Задатак је извршен. Проширена је слободна територија, непријатељу је нанет тежак удар и створени су услови за непосредни напад на влогласно усташко упориште Борач.

Послије успјешно извршене акције у Жупи, Врховни командант је наредио да 1. батаљон дође у Фочу, на одмор. Батаљон је тамо кренуо 6. марта увече, прошао кроз село Јежиће и Борје, а од Миљевине се возио у вагонима шумске жељезнице.

У Броду се батаљон искрцао и кроз Фочу прошао у колони, пјевајући.

У Фочи је 7. марта одржана батаљонска партијска конференција. Говорило се о војно-политичком раду у батаљону и на терену.

Батаљон је живио касарнским животом. Храна, доста мршава: доручак: компот од крушака; ручак: гершла, са мало меса; вечера: суве крушке. Дневно: пола килограма хљеба, такође од крушака. У град се могло изаћи само по одобрењу командира чете.

Сваког дана изводила се војна обука. Долитички рад се одвијао по програму, послије подне.

Дошло је у батаљон 18 сарајевских омладинаца. Распоређени су у све три чете. Новодошли борци су се много интересовали о путу и борбама бригаде.

Одржана је и батаљонска конференција. Политички комесар батаљона упознао је борце са најновијим стањем на фронтовима и у нашој земљи и са одлуком Врховног штаба да формира добровољачку војску, као и да ће се, од тада, наша војска звати — народноослободилачка и добровољачка војска Југославије.

Батаљон је остао у Фочи десет дана, а одатле, 17. марта, малим партизанским возом, пребачен у Горажде. Неколико другова је пошло у Дрински добровољачки одред, да помогне у раду.

У Горажду је 23. марта одржана батаљонска конференција Скоја. Конференцијом је руководио политички комесар батаљона, а присуствовали су и сви политички комесари чета. Разматрано је: активност чланова Скоја на политичким састанцима, рад са омладином на терену и прихват омладинаца који су дошли из Сарајева. Раду Скоја поклањана је велика пажња. А како и не би: 1. батаљон је једини у бригади који је имао много мање чланова Скоја него чланова Партије.

Културно-забавни одбор је такође био активан. Припремио је приредбу и организовао издавање батаљонских зидних новина.

Из Горажда батаљон је 7. априла упућен према Рогатици; одређен је за резерву 2. пролетерској бригади и једном добровољачком одреду који су нападали Рогатицу.

У Горажду је батаљон посјетио Иван Милутиновић, члан Врховног штаба. Упознао је батаљон са тешком ситуацијом у Црној Гори. Четници су, уз помоћ Талијана, угрожавали слободну територију. Најтеже борбе су се водиле око Колашина и на Синјајевини. Том приликом Иван је наговијестио могућност да 1. батаљон крене за Црну Гору. /

Батаљон је 12. априла пребачен камионима из Горажда у Фочу.

СУСРЕТ У РУДОМ

Послије напада на Пљевља 1. децембра 1941. године, Комски батаљон се разместио дуж пута Пљевља — Бијело Поље, у села Лековина, Павино Поље и друга. Живот у нашој (Андријевачкој) чети текао је под још свежим утисцима напада на Пљевља и наших великих губитака. Поред опште политичке ситуације најчешће теме наших дискусија су биле: политичко стање у Црној Гори и Санџаку, посебно, стање у андријевачком срезу; затим, какви ће се задаци поставити нашем батаљону, колико ћемо остати на терену око Шаховића итд.

Тако смо дочекали дан — мислим да је то био 10. децембар — када је чета, по наређењу штаба батаљона, дошла заједно са осталим четама у Лековину. Тада је батаљону саопштено да ће се формирати бригада и да ће она водити борбе на Терену западне Србије. У то вријеме ми нисмо знали да су се наше снаге из Србије повукле преко Златибора ка Лиму.

Борцима и руководиоцима је било остављено да се добровољно изјасне о томе ко жели да иде у бригаду, а ко да остане у батаљону који ће се задржати на терену Санџака. Из Андријевачке чете за одлазак у бригаду су се јавили другови: Александар Марјановић Леко, Вујадин Зоговић Вујо, Јакша Драговић, Мирко Пововић, Димитрије Војводић Зеко, Страдо Бојовић и Ђуро Лончаревић. Остали другови, међу њима и неколико у оно вријеме угледних чланова Партије, изјаснили су се за останак у батаљону, уз разне мотивације: да је потребно да се врате у свој крај ради политичког рада; да се у првом реду треба борити на свом терену; да нису добро опремљени; да су болесни и сл.

Тако је нас седам другова из андријевачког среза ушло у састав новоформиране чете која је бројала педесет седам бораца из беранског, колашинског и нашег среза. За командира чете одређен је Секула Вукићевић, а за политичког комесара Владо Шћекић. Чета је истог дана пошла на марш правцем Граб — Камена гора — Бабине — Црквени Тоци — Кучин. Из Кучина је требало да се пребацимо на десну обалу Лима, у рејон села Бистрице. Међутим, док смо чекали да почне пребацивање, чамцем је стигао курир са десне обале Лима и јавио да се прелазак ријеке одлаже. У то вријеме је са десне обале дошло и до пуцњаве; том приликом је био рањен учитељ Милош Чудовић, борац наше чете. Вратили смо се у село Цурово, а затим у Црквене Тоце. Сјећам се да смо у то вријеме веома много расправљали о уласку Јапана у рат, нагађајући да ли ће доћи и до његовог напада на СССР.

Тих дана, док се чекала одлука о нашем будућем покрету, ријешено је да се изврши препад на Пљевља. Нас петнаесторица бораца из чете добили смо задатак да се пребацимо на брдо Голубиње, непосредно изнад Пљеваља, да са њега отворимо ватру на град и онда се повучемо. Наша група је 15. децембра прошла из села Врбова и после пада мрака Стигла на Голубиње. Неочекујући непријатеља, по мраку смо одабрали

положај на најистуренијем дијелу брда и из једног пушкомитраљеза и пушака отворили ватру у правцу града. Талијани су, преко очекивање, реаговали врло брзо. Рефлектори су обасјали брдо, отпочело је дејство артиљерије и минобацача у правцу Голубиња, а такође су осули ватру из митраљеза и пушкомитраљеза. Међутим, нас је највише изненадила ватра с лијевог бока, са одстојања од око четири до пет стотина метара. Очигледно су се Талијани још плашили нашег поновног напада на град, па су предузели много обимније мере обезбеђења, међу којима и посиједање Голубиња. Ми смо се повукли једном увалицом. Талијани су још дуго тукли по том дијелу брда.

Из села Јаблана преко села Бучја, чета је сама 19. децембра пошла цестом за Рудо. Предвече смо стигли тамо *ju* сместили се на лијевој обали Лима, преко пута Рудог.

Група бораца из чете је пошла 20. децембра да разгледа градић; неки и да покушају оправити обућу. Ја сам с Душаном Вујошевићем пошао једном обућару који је имао радњицу лијево испод пута што води у центар варошице. Док смо били у радњи дошао је друг Фиђа. То је био наш први сусрет са њим. Носио је завој око врата; веома добро расположен, шалио се с нама и обућаром; распоређивао је материјал и издавао упутства да се борцима што брже оправљају ципеле.

У граду сам срео неколико другова које сам раније познавао: Рају Недељковића, Олгу Јовичић Риту, Станка Цингалашевића, Мојсија Митровића и друге. Другови из Србије су били задовољни што смо солидно наоружани и што добро изгледамо. Причали су о тешким борбама око Ужица, о издаји четника, о напорном путу преко Нове Вароши и Лима до Рудог.

У Рудом сам сасвим случајно срео једну рођаку; ту је живјела са мужем, па смо Душан *и* ја код њих вечерали и спавали. Сјутрадан, 22. децембра, између 8 и 9 часова сједели смо у једној кафаници и пили кафу. Намеравали смо да се послије тога вратимо у чету. У то вријеме су се на улици, пред кафаном, постројавале неке партизанске јединице. Ми на то нисмо обраћали пажњу. Међутим, ускоро смо чули да неко говори постројеним четама. Нашу пажњу је привукао садржај говора: о народноослободилачкој борби, о тешкоћама и перспективама борбе, о задацима и улози 1. пролетерске бригаде. Посебно нас је заинтересовао нагласак говорника.

Изашли смо пред зграду. Са тротоара је говорио човек у кожној шубари, са парабелумом на опасачу, озбиљна изгледа. Позади њега је била група другова, међу којима ^Марко[1], Лола Рибар (њега сам познавао са Београдског универзитета) и други. Нас двојица смо мислили, а то смо и рекли један другом, да је овај друг који говори највероватније дошао из Москве; по нагласку је веома подсјећао на Руса.

Послије њега, пред постројене партизане ступио је друг Фиђа. Он је најприје прочитао одлуку Врховног штаба којом се, у сагласности са ЦК КШ, формира 1. пролетерска народноослободилачка ударна бригада, а затим говорио о задацима бригаде, често се позивајући на првог говорника рјечима: „Како вам је рекао друг Тито".

Тада нам је постало јасно ко је био први говорник. Били смо изненађени да се ту, на десетак корака од нас, налази генерални секретар ЦК КПЈ и врховни командант народноослободилачких партизанских одреда Југославије и да смо неколико тренутака раније слушали његове ријечи упућене борцима 1. пролетерске бригаде.

Послије Фиђиног говора команданти, командири и политички комесари батаљона и чета које су биле у строју окупили су се око друга Тита и он је са њима разговарао још петнаест до двадесет минута. Ми смо и даље остали у непосредној близини, жељели смо да друга Тита што боље видимо.

Наша чета се састала 22. децембра у селу Мрсову са двије чете из Ловћенског батаљона и као 3. чета ушла у састав 1. црногорског батаљона 1. пролетерске бригаде. Том приликом, командант батаљона друг Перо Ћетковић је одржао говор о задацима батаљона, о нашој обавези да „сви скупа, заједно", оправдамо повјерење које нам се указује уласком у 1. пролетерску бригаду, као њен батаљон.

У Ловћенским четама сам нашао неколико другова које сам од раније познавао. Посебно ми је био драг сусрет са Савом Буриђем, са којим сам радио на илегалном штампању летака на Београдском универзитету.

Батаљон је стигао у Међеђу 23. децембра у зору. Дочекао нас је призор који се не може лако заборавити. На десној обали Дрине, у пећинама непосредно лоред ријеке, догоревале су ватре. Око њих су се видјеле групе људи, жена и дјеце који су се, бјежећи од четничких покоља, склонили у пећине поред ријеке, и то у ове хладне децембарске дане. Дозивали смо их. Једва смо успјели да надјачамо буку Дрине и да се некако споразумијемо. Биле су то муслиманске породице из напуштене и полупорушене Међеђе. Нису хтјели да се одмах врате иако смо им говорили да смо партизани, да Смо против четничких покоља, да ћемо их заштитити. Бојали су се.

Међеђа — полупорушене, напуштене куће; около — њиве необраног кукуруза који се повио и поломио од снијега. Железничка станица жуто обојена.

Чете су се постројиле. Прије него што је одредио гдје ће се ко смјестити, командант батаљона је затражио да из наше 3. чете, која је била најбројнија, десетак другова прије̂ђе у 2. чету, до тада бројно најмању. Док он говори, командир 2. чете, Саво Бурић, у шињелу који додирује снијег, даје ми знак прстом да прије̂ђем у његову чету. Јавили смо се нас деветорица: Душан Влаховић, Дуња Блаховић, Војо Јововић, Милија, Вуко и Драгутин Влаховић, Бошко Дедеић, Вујо Зоговић и ја.

I

Одлазимо у кућу која нам је одређена. Зграда је доста добра, али у њој нема ничег; прозори су полупани, под прекривен стаклом, разним предметима и прашином. Бурић узима метлу и почиње да чисти. Бошко Дедеић — имао је око тридесет пет година, носио је брадицу и брке, а на себи некакав кожни капут — наслонио се на врата и смјешка се.

— Другови, — каже Бошко — чини ми се да ми који смо дошли из 3. чете у 2. нијесмо погријешили. Волим да будем у чети гдје командир у свему служи примјером.

Након неколико сати, Бурић ме послао у штаб батаљона за — „четног писара".

Командант батаљона, Перо Ћетковић, диктирао је наредбу, а нас тројица-четворица је биљежило у свеске. Наредба је садржавала низ ставова и задатака: да је батаљон на кантоману у Међеђи; гдје је која чета распоређена; кад ће која обезбеђивати мост на Дрини итд. У дру-

гом дијелу наредбе је одпеђено како треба организовати исхрану људства и коња. Ми смо се писари кришом погледали док смо биљежили командантове ријечи шта све борцима треба лрипремати за храну.

А ми тих дана нисмо имали ,готово шта да једемо. Хранили смо се једино кукурузом убраним у клипу са малих њива под снијегом, кували га или сушили и пекли, а дијелом мљели и правили качамак. Зато смо се и чудили наредби. Перо се, очито, још није био ослободио од неких правила научених у старој војсци, иначе не би у наредбу унио оно о храни у условима у којима смо се налазили.

Наредба је, на крају, садржавала и ,став којим се друговима који нису болесни забрањује долазак у батаљонски санитет и задржавање у њему.

Ујутру 24. децембра изненада смо чули да из правца Устипраче долази воз. Командант батаљона је наредио да се распоредимо око железничке станице. Зауставили смо локомотиву. Из вагона позади ње је изашао човјек у униформи жандармеријског потпуковника. Перо је дошао, поздравио га стиснутом песницом и представио му се као капетан прве класе. Потпуковник је изразио чуђење и негодовање што га капетан прве класе поздравља стиснутом песницом, али је, ипак, видећи у каквој се ситуацији налази, одговорио на постављена питања. Пошао је у Вишеград да од Талијана добије муницију за четничке јединице. Та намера му је остала неостварена.

Истог дана је 1. вод 2. чете добио задатак да иде на обезбјеђење моста на Дрини. Предвече смо дошли код моста и смјестили се у трошном млину који се налазио у његовој близини, око двјеста до триста метара лијево од пруге. У млину смо на ватри сушили клипове кукуруза, па их касније мљели. Млин је био еасвим малог „капацитета" •— за цио дан је могао да самеље десетак килограма брашна.

Сјутрадан, рано изјутра, стражарио сам на мосту. Већ се било добро разданило и очекивао сам смену. Тада је из правца Рудог наишао Врховни штаб. Стајао сам на крају моста у ставу мирно. Први је наишао друг Тито и питао ме из које сам јединице, да ли ми је хладно и како је у Међеђи. Тако сам трећег дана после формирања Бригаде разговарао с врховним командантом. Веома драг сусрет, који се не заборавља.

Ђуро ЛОНЧАРЕВИЋ

ПАТРОЛА ПРЕТХОДНИЦА

Послије напада на Пљевља, 1. децембра 1941. године, Ловћенски батаљон смјештен је у селу Врба у подножју планине Љубишње. То су борци који су изразили жељу да ступе у редове 1. пролетерске бригаде, која треба ускоро да се формира, дивни другови, спремни да на позив Партије пођу било гдје да се боре против окупатора, до коначне побједе.

Десетодневни одмор на Мељаку искористили смо врло добро. На све стране упућивали смо патроле ради повезивања са осталим јединицама које су учествовале у окршају за Пљевља, а жељели смо да успоставимо и везу са Главним штабом за Црну Гору.

Повезивање је ишло доста тешко. Снијег већ неколико дана пада; нападао је до кољена и отежава кретање. Поред тога, нијесмо ни знали тачну локацију појединих дјелова одреда са којима је требало да успоставимо везу.

Наш неуспјех у нападу на Пљевља јако је узнемирио сељаке. Плашили су се репресалија. Тражили су да поново нападнемо Пљевља. До дуго у ноћ борци су сељацима објашњавали циљ ове борбе и тактику партизанског ратовања. Говорили им да ће бити тешкоћа и побједа, али и узмицања и неуспјеха.

Много смо разговарали о нашем неуспјеху на Пљевљима и узроцима који су га условили. Причали о високом моралу бораца, који су се, у касарни на Сењаку, опкољени борили на живот и смрт; о јуначкој погибији Ђура Радомана, командира 1. чете, Љуба Дапчевића, Марка Лаличића, Велише Ђ. Војводића, Сава Поповића, Богдана Лаковића и многих других. Причало се, наравно, и о нашој даљој борби као и о предстојећем формирању 1. пролетерске бригаде. Морам признати да многи од нас нијесмо знали њену улогу у развоју НОВ, али, и поред тога, били смо поносни што ћемо ускоро постати њени борци, што ћемо први пут у историји наше Партије баш ми носити на капи срп и чекић, симбол радничке класе цијелога свијета, и борити се под црвеном пролетерском заставом.

Најзад се примакао и тај историјски дан. Наш командант, Перо Ћетковић, наредио је покрет. Деветнаестог децембра, послије дугог и напорног марша, стигли смо у Црнуговиће, муслиманско село на домаку Рудог. Нигдје живе душе. Али недалеко од села сустигли смо неколико сељака са дјецом, стоком и разним стварима. Покушали су да Се склоне испред нас у оближњу шуму, што нас је јако изненадило. Први пут од почетка рата народ бјежи и склања се од нас. Сељаци се збили један поред другог, гледају нас уплашено и с неповјерењем. С тешком муком успјели смо да их убиједимо да смо ми партизани и да од нас не треба да бјеже. И они су полако почели да се враћају својим кућама., Рекоше нам, прије тога, да су чули да партизани помажу народ и да се највише боје четника. Живе у страху. Четници су направили стра-

шан ,покољ у селима преко Дрине. .Клали су људе, жене и дјецу и бацали их у Дрину; неке су запалили у кућама. Мало је преживјелих.

— Чули смо да више нема ни муслиманског инсана, али ми имамо мухаџера који ће вам све то испричати.

Потресне су биле те приче о звјерствима четника у селима око Међеђе, Устипраче, Праче, Рогатице и Фоче. До дубоко у ноћ разговарали смо са сељацима, те нијесмо имали много одмора.

Сјутрадан ујутру, извршили смо покрет и након неколико часова напорног марша стигли у Рудо. Смјестили смо се у просторије демолиране жељезничке станице. Чули смо да ће у састав нашег батаљона ући и једна чета Комског батаљона.

Поред моста на Лиму примјетили смо неку јединицу. Једна група бораца из батаљона пошла им је усусрет. Били су то другови из Крагујевца. Настало је упознавање и весеље. Неко је у шали рекао:

— Ђе сте рођаци, жељно смо вас чекали!

Од тога дана 1. црногорски (Ловћенски) батаљон и 3. (Крагујевачки) почели су се поздрављати са: „Здраво рођаци!". Тако смо наставили да се поздрављамо приликом заједничких борављења на положајима према Купресу, у предаху на Моловану, на ивици Купрешког поља. Тако се и данас поздрављамо!

Физички изглед бораца из Србије оставио је на нас мучан утисак. Већина их је била слабо обучена и обувена, изгледали су исцрпљени али су упркос томе били ведри, весели и насмијани.

У ноћи 20. децембра било је прилично хладно. Преко дана је падала ледена киша, а ноћу је почео да пада ситан снијег. Борци су уморни полијегали по поду и заспали. Једна група остала је да сједи поред пећи. У њој су били Саво Бурић, Војо Абрамовић, Нико Ђурашевић, Гајо Војводић, Велиша Војводић и ја. Тихо смо причали о борцима из Србије. Неко од другова рече:

— Ови што су их довели личе на дјецу. С ким ће се они борити? Бити ћемо на чудо од њих у овом рату. Мораћемо половину људи одвојити да носе и чувају ову дјецу, јер ће нам бар половина остати на путу!

— Е, мој Нико, како год изгледали, и они и ми, од данас ћемо дијелити и добро и зло. И да знаш да на Балкану друге војске нема која се супроставила фашистичким освајачима — рече тихо Гајо Војводић, командир чете.

Наједном, врата се нагло отворише. Неко од бораца гласно викну:

— Затворите врата! Посмрзаваћемо се!

У том се и придошлице гласнуше:

— Здраво другови! Која је ово јединица?

— Црногорци!

— А гдје вам је стража, другови? — питао друг у црној шубари. Затим направи два-три корака у жељи да дође до другова који су били будни, али није могао проћи од оних који су лежали по поду, збијени један до другог. Застаде и опет понови:

— Другови, гдје вам је стража? Треба поставити стражу, другови непријатељ не мирује! Једна бомба би била довољна да вас све уништи. Будност мора бити на висини! Ми смо у рат пошли да побиједимо а не да изгинемо!

— Тако је друже, у реду! Ко се боји нека стражари! —јрече смијући се Саво Бурић.

Непознати друг одмахну руком и у друштву двојице бораца који су са њим дошли изађе напоље. Мало касније, Саво устаде и забринуто упита:

— Ко ово би, другови, кукала вам мајка? Збиља, нас (овдје може неко лагумисати. Гдје је стража и ко је на стражи? — рече Саво и излетје напоље. На стражи је био стари ратник Марко Вујовић Зеко.

— Ко бјеху они људи који су мало прије долазили? Јеси ли којег познао? — упита Саво.

— То су били другови из Србије. Жељели су да разговарају, али вама се не може прићи.

— Немој, јадна ти мајка, да нас овдје каква поган побије!

— Без бриге, Саво. Иди, спавај! Док ,сам ја на стражи неће се ништа лоше десити — рече стари Зеко.

Освануо је 21. децембар. Јутро је било хладно и магловито. С времена на вријеме падао је ситан снијег. Наш командант Перо Ћетковић заказао је збор. Без неког нарочитог реда постројили смо се испред жељезничке станице. Перо стаде испред строја и командова:

— Мирно! На десно ра-в-најс! Мирно! На мјесту вољно!

Затим нам је рекао да је добио наређење да што већи број другова буде у строју у Рудом, гдје ће говорити Врховни командант. Један број другова остаће на дужности; жао му је што смотри не може присуствовати комплетан батаљон. Има неколико прехлађених другова, босих и слабо одјевених. И они ће остати овдје. У строју ће бити само борци који су служили војску и који то физички могу издржати на овој хладноћи. На крају рече:

— Другови који су служили војску нека се построје поред онога дрвета, а остали нека остану на својим мјестима.

Група бораца се издвојила из строја. Перо јој прикључи неколико омладинаца који су физички добро изгледали, затим стаде и поче његову уобичајену бесједу:

— Другови! Данас ће се формирати ,1. пролетерска бригада. Говориће друг Тито. Наш 1. батаљон ће бити на челу, па морамо водити рачуна да што свечаније изгледамо. Очистите обућу, одјећу, причврстите дугмад, обријте се, мало се притегните, да личимо на војску. Сваки учесник треба на капи да има петокраку са српом и чекићем, ко нема нека посуди од другова који остају овдје. Полазак тачно у девет сати. Вољно, и не разилазите се!

Нешто прије десет сати дјелови бригаде били су постројени у центру Рудог и сваког тренутка очекивали смо да се појави друг Тито.

Убрзо се појавила група другова. То је био Врховни штаб, са другом Титом на челу. На рапорт је изашао друг Филип Кљајић Фића, који је одређен за политичког комесара бригаде.

Друг Тито нас је поздравио стиснутом песницом на сљепоочници, изустивши оштро: „Смрт фашизму"! Постројени пролетери грунули су сложно: „Слобода народу!"

Том приликом Тито је одржао говор о циљевима и значају наше борбе. Говорио је о улози бригаде, о напорима који пред нама стоје, не уљепшавајући ништа. Сигурно половину ријечи нијесам разумјео, јер је имао неки чудан нагласак, но то ми није сметало, важно је било да сам видио Врховног команданта НОВ Југославије.

Учинило ми се да сам већ негдје видио друга Тита, али нијесам се могао одмах сјетити. Нешто касније сину ми да је то он синоћ долазио

и питао гдје нам је стража. То су послије лотврдили Саво, Гајо и остали другови.

Били смо још у строју када смо чули да се тамо преко Лима води борба. То су се другови Краљевчани тукли с Талијанима, који су намјеравали да нам онемогуће окупљање у Рудом.

Брзо смо се вратили до жељезничке станице. Тамо је Перо командовао:

— Спрема за покрет, другови! Правац кретања: Рудо, Мрсово, Сетихово. Ред на маршу: 1. чета, 2. чета, пратећи вод. Трећа чета ће се прикључити код села Дорићи и бити заштитница батаљона. Штаб батаљона кретаће се на челу 2. чете, 1. чета ће послати претходницу. Одстојање — три корака. Не галамити и не дозивати се гласно. Мир и ред морају владати на маршу. Командири на извршење!

Око десет сати увече стигли смо на жељезничку станицу Сетихово. Престала је да пада она ледена киша која нас је гњавила цијелог дана. У кањон Лима спустила се густа магла тако да је видљивост веома слаба. Послије краћег одмора позвао ме командир 1. чете Гајо Војводић и саопштио ми: I

— Команда чете одлучила је да ти са групом бораца обезбиједиш прелаз преко жељезничког моста на ушћу Лима у Дрину. Мост је главна жељезничка раскрсница на путу Вишеград—Сарајево—Рудо. Прилаз мосту је доста неприступачан, унаоколо се уздижу окомите литице које омогућавају непријатељу да га ефикасно брани и то малим снагама. Постоји вјероватноћа да ту важну раскрсницу држе четници, а није искључено да су тамо дошли Талијани из Вишеграда. Података о непријатељу немамо. Ближа обавештења добићете од сељака водича. Полако, опрезно прићите тунелу и преко њега избијте на другу страну. Одмах тамо је мост. Када мост буде слободан јавите уговореним знацима. Ми ћемо се кретати позади. Ако дође до борбе ми смо ту. Прелаз преко моста морамо обезбиједити по сваку цијену. Нека вам је срећно, другови!

Морам признати да сам био изненађен али и задовољан што је мени и мојој групи повјерен овакав задатак, али сам и страховао од оног што се налази испред нас. Али страха од непознатог брзо је нестало кад сам поред себе видио другове са којима треба да извршим задатак. То су били борци прекаљени у многим окршајима — са полицијом прије рата, борци са Кошћела, Обзовице, Ромог Ждријела, Брајића, Пљеваља и других попришта. У групи су били: Владо Роловић, Владо Црвенко, Блажо Црвенко, Иво Дапчевић, Видо Шабан, Нико Ђурашевић, Блажо Ђукановић, Блажо Вучковић, Вучета и Арсо Црнчевић, Коста Војводић, Велиша Војводић, Марко Вујовић Зеко и ја •— Владо Пејаковић. Пред полазак пришао нам је командант Перо Ћетковић и дао неколико савјета:

— Свако лице које на путу сретнете обавезно задржите и спроведите у штаб батаљона. Ваш задатак је тежак и одговоран, па је важно да непријатеља изненадите. Ноћ вам је савезник и важно је да непримијећени дођете до моста, а ако то постигнете, пола задатка сте обавили. Ваш јуриш мора бити силовит, збаците непријатеља са моста, заузмите мостобран на другој обали Дрине и чврсто га чувајте док ми не стигнемо!

Густа магла успоравала нам је кретање. Наишли смо на неколико напуштених кућа, али сви напори да пронађемо водича остали су без успјеха. Нигдје живе душе! Најсигурнији водич су нам жељезничке

шине; од њих се не удаљавамо. Између стрмих литица Лим се уз заглушну хуку пробија према Дрини. Од захуктале ријеке не чујемо један другога. Иако је ноћ мрачна и хладна захвајући трачницама ишли смо брзо. Што даље одмичемо хука ријеке је све јача. То нас је упозоравало да смо близу моста. Приближавали смо се полако и опрезно. Пред тунелом смо. Двојицу остависмо пред отвором. Остали су пентрају на тунел. На тунелу бајта а у бајти неугашена ватра. Сигурно су у питању четници. Нијесу нас сачекали. Хитамо на супротни отвор тунела. Ни тамо нема никога.

— Мост! — јави претходница патроле.

Установили смо да на десној обали Дрине нема непријатеља, али нијесмо били сигурни шта има на лијевој. Ради обезбеђења пријелаза поставили смо засједу десно од моста, на прузи према Вишеграду. Мост је био гвоздене, решеткасте конструкције па је и најмања неопрезност могла да се трагично заврши. Срећом, прешли смо на лијеву обалу без тешкоћа.

— Тунел! — рече Владо Роловић.

Патрола је брзо установила да је тунел слободан и да јединице 1. пролетерске бригаде могу прећа преко моста.

Двадесет и другог децембра, у осам сати, претходница бригаде стигла је у Међеђу. Свуда наоколо пустош, јад и чемер. Куће попаљене и порушене. Тужно изгледају воћњаци, порушене ограде, необрани кукурузи. У овој пустоши нијесмо затекли ни живе душе, али, за чудо, десно од жељезничке станице, као да пркоси времену и трагедији, остала је повећа кућа покривена црвеним цријепом. Помислио сам да је школа. Опрезно смо се примицали између плотова тој уклетој кући. Стигли смо у двориште. Било је пусто.

Одједном се на вратима куће појави необична прилика, какву ми Ловћенци нијесмо имали прилике до сада да видимо. Био је то човјек тридесетих година, имао је на себи жандармеријску униформу, испод капе на рамена му је падала коса. Густа, црна брада му је неуредно падала низ груди. Унакрст, преко груди, носио је реденике из којих су вирјели жути меци, а на широком, жутом опасачу висило је неколико пари полицијских лисица (ланаца) и неколике бомбе. Не сјећам се какву је обућу имала ова наказа. Поглед ми је био прикован за ланце и лисице чија је намјена била свима нама добро позната.

Ушли смо у кућу. Била је празна. Само у једној соби смјестила се породица овог четника. Пошто се четник увјерио да му нећемо ништа учинити почео је да прича о покољу у Међеђи:

— Знате, „браћо", ја припадам четничкој команди у Рогатици, али сам дошао овамо да обиђем терен а и да посјетим породицу. Плашим се да ће ми муслимани поклати породицу, од домаћих се не плашим јер смо их већину уништили. Многе смо поклали и бацили у Дрину, мало их је побјегло преко Дрине. Они овамо сигурно неће доћи. Ми, српски осветници, поћи ћемо и на њих. Неће нам умаћи под капом небеском. Још мало па ће Босна бити очишћена од некрсти!

— Доста приче „пријатељу"! Пожури да не закасниш у команду. Ти си себе и српство обрукао! — оштро га прекиде Гајо Војводић.

— Воз! — повика неко.

Потрчасмо и заузесмо положај. Воз — локомотива и три вагона, је полако ушао у станицу. Са упереним пушкама борци су га опколили. У првом вагону сједио је крупан човјек обучен у униформу жандар-

меријског потпуковника. У сусједном купеу истог вагона сједјела му је пратња — шест брадатих четника.

Потпуковника Цветковића, тако се звао овај четнички официр, одвели смо са нама; четничкој патроли је наређено да се врати одакле је и дошла.

Од личних ствари потпуковник је имао два велика жута кофера, војнички ранац и актен-ташну, од које се није раздвајао.

Као и претходне ноћи, и ове је било врло хладно. Нешто око поноћи почео је да пада снијег. У школи није било довољно мјеста тако да су борци ложили ватру ,и у дворишту. У току ноћи добили смо неколико малих минобацача, пушкомитраљеза и друге опреме као поклон од другова из Србије, који су јуче водили борбу за Гаошиће и том приликом заплијенили много оружја и материјала.

Испред зоре врата куће у којој смо спавали тихо су се отворила и на њима се појавио Цветковић. Рече да није могао да спава на патосу, зима му је и желио би да се мало огпије. Сио је између Ника Ђурашевића и Блажа Црвенка; распитивао се куда идемо и шта ће са њиме бити. Приспавало му се и зажелио је да се мало одмори на дасци на којој смо сједјели. Мало смо се помјерили и направили му мјеста. Скинуо је шињел, један дио положио на даску а другом половином се покрио; ташну је ставио испод главе. Убрзо је заспао. Случајно сам испод даске на којој је спавао Цветковић угледао велики жути новчаник. Вјероватно му је испао када је скидао шињел. Подигао сам га и радознало га отворио. Био је пун разних новчаница, а у једној прегради био је пресавијен табак хартије на којем је писало да се потпуковник Цветковић поставља на дужност команданта жандармерије у западној Србији, са сједиштем у Ужицу. Одмах сам предао новчаник командиру Војводићу. Наредио је да Цветковића не испуштамо из вида. И са осмјехом на лицу додао:

— Потпуковниче, нека ти је на здравље, брзо ћеш добити унапређење!

У Рогатици смо Цветковића предали вишој команди.

Владо ПЕЈАКОВИЋ

СИГУРАН ДОКАЗ

Једном приликом Перо Ћетковић рече куриру да позове интенданта батаљона Јока Сандића. Како је било хладно, а уз то још и ноћ, курир покуша да ср некако извуче:

— Не знам како ћу га пронаћи ноћас кад га не познајем.

— Како га не познајеш? — рече Перо. — Па јутрос је био овдје.

— Је ли то онај у кожном капуту? — упита курир.

— Јесте — рече командант.

— Онај ... тако ... средњег раста?

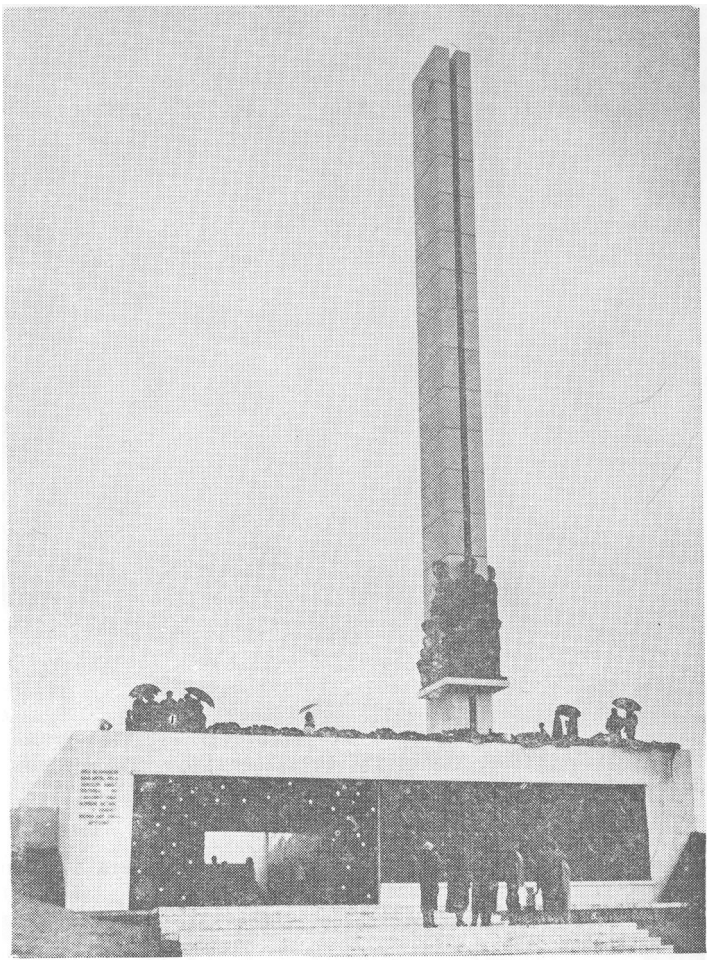
— Јесте.

— Има жућкасте бркове?

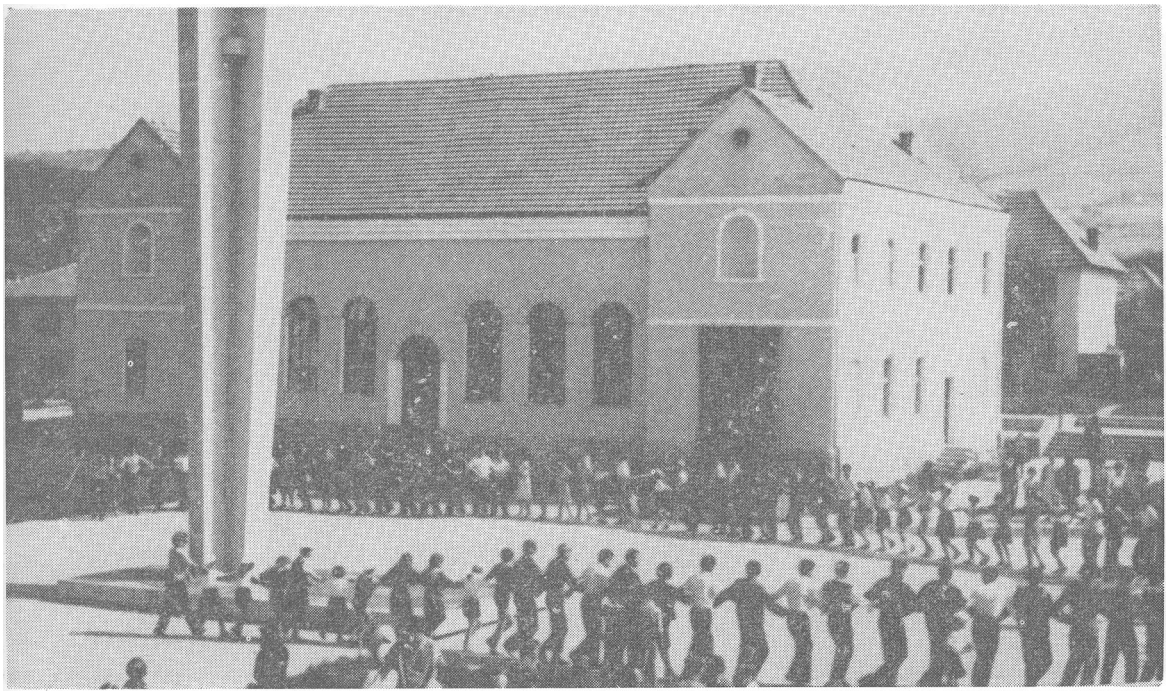
— Е баш тај — рече командант.

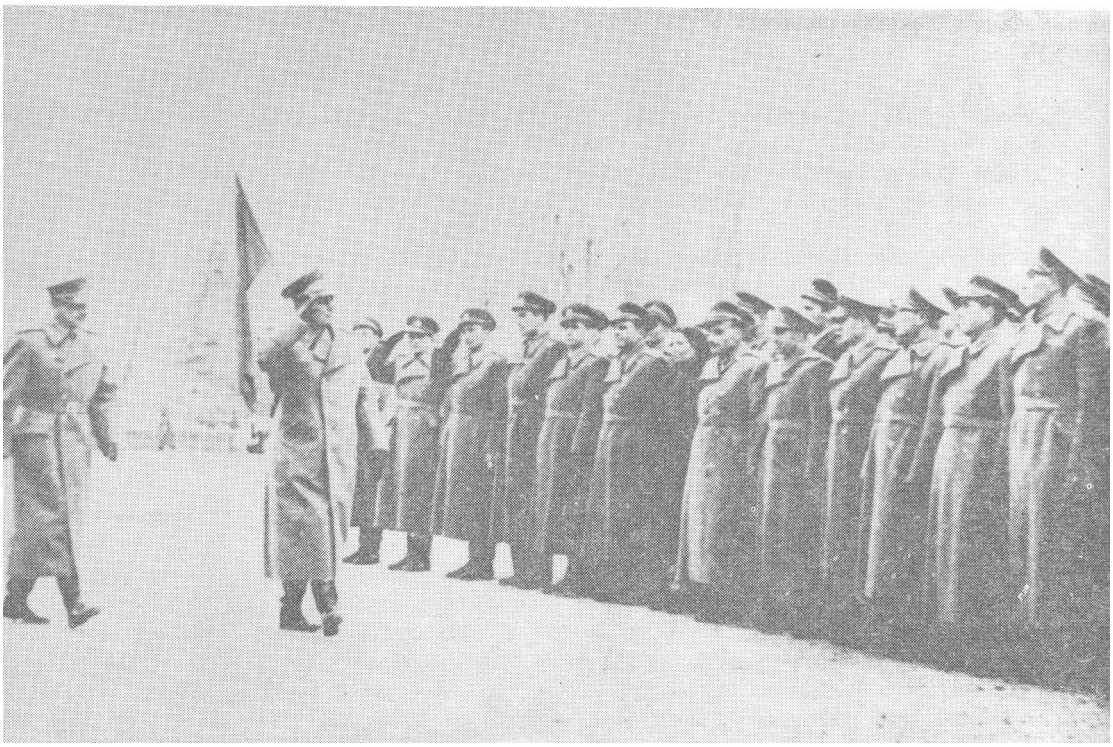
— Е, богами га не познајем, друже команданте — рече курир „поуздано".

Споменик палим борцима подигнут у Пљевљима.

Споменик и Дом културе у Рудом, где је 21. децембра 1941. формирана 1. пролетерска бригада.

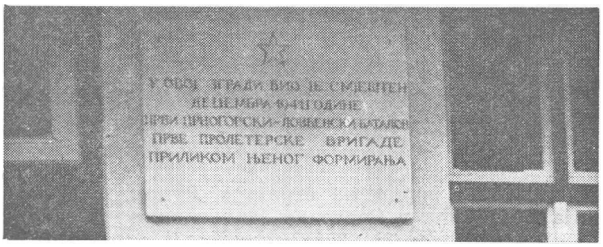
22. децембра 1951. године у Београду друг Тито врши смотру преживјелих бораца 1. батаљона.

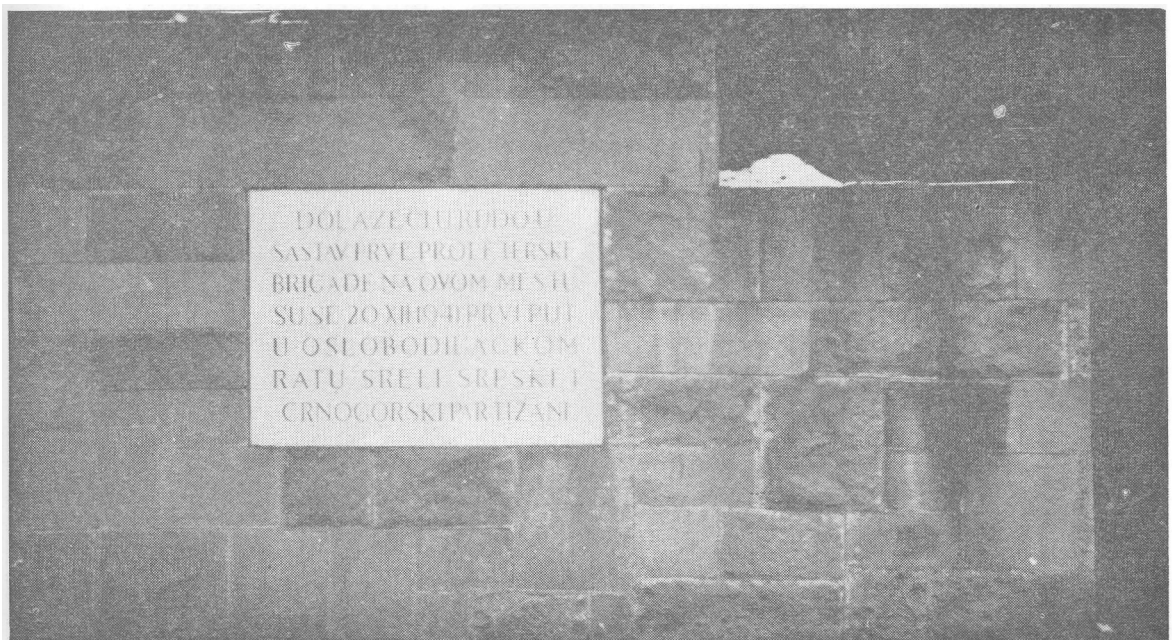
Преживјели борци 1. батаљона пршшком сусрета 22. децембра 1951. године у Београду.

Група преживјелих бораца 1. батаљона са другом Титом 22. децембра 1971. године у Рудом, с лева: .... Влаховић Вуко, Војводић Гајо, Нешовић Мила, Стијовић Милоња, Шпадијер Шпиро, Боричић Мило, Поповић Иво — Ђани, Орлапдић Божо, Живковић Живко, Срзентић Шпиро, Вучинић Косара, Шпадијер Станка, Јовановић Батрић, Војводић Ђуро, Станишић Марко, Чогурић Миљан, Лагатор Шпиро, Шћепановић. Бориша, чуче: Абрамовић Војо, Ђукановић Саво, Биговић Милан и Ђукић Милија.

борци 1. батаљона за врсме сусрета у Београду децембра 1961. године.

Преживјели борци из строја у Рудом 1. чете у гостима код свог командира Гала Војводића у Београду 1961. године

У ИМЕ НАРОДА И ВРХОВНОГ ШТАБА

1 1 ослије битке на Пљевљима и код села Бучја, наш се батаљон задржао у засеоцима на планини ЈБубишњи. Ту смо сазнали да ће се формирати пролетерска бригада и да ће наш батаљон ући у њен састав. То је за нас представљало особиту радост, с обзиром на наше положење послије пораза на Пљевљима. Већина нас је имала извјесну представу о томе што ће таква јединица значити за јачање наше војске и за развитак ослободилачке борбе. Давно прије устанка, у вријеме грађанског рата у Шпанији, када смо се на партијским састанцима упознавали с политичком ситуацијом, чули смо за пролетерске јединице и њихову улогу у одлучним тренуцима по Шпанску републику. Од тада смо маштали о таквим јединицама и прижељкивали да будемо њихови војници. Макар у саставу неких нових интернационалних бригада као што су биле оне у Шпанији. А ево, за то нам се пружа могућност у својој домовини и у тренутку када нам је тако нешто прије потребно. Због тога, када се разговарало о томе ко жели да се врати у завичај, сви су се готово изјаснили да ће се радије борити ван Црне Горе, односно тамо гдје то буде захтијевала Партија. Због тога је сваки од нас са задовољством кренуо оним блатњавим, расквашеним путем, што води од Љубишње према Рудом преко многих узбрдица. Шалили смо се уз пут, вратило нам се самопоуздање, ништа нам није било тешко, мада нас је пратила ледена киша, мада су неки већ били скоро боси. Прелазили смо простор брзо, готово неосјетно. Били смо и срећни и поносни што идемо у нове крајеве, у састав нове јединице — пролетерске.

У сумрак смо стигли до првих кућа у Рудом. Срели смо се са друговима из Србије, са Крагујевачким батаљоном. Међу Крагујевчанима има доста студената који се познају са студентима из нашег батаљона. Преко тих познанстава сви смо се, без разлике, спријатељили и распричали као стари знанци. Крагујевчани причају о четничкој издаји и борбама за вријеме повлачења из Србије, а ми њима о нашим борбама против Талијана. Гледамо једни другима оружје. Ми имамо кратке талијанске пушке, дебељушкасте пушкомитраљезе и „бреде". У њих је већином њемачко оружје, али су наоружани и пушкама израђеним у нашој фабрици у Ужицу. Гледамо те пушке са љубављу. Чини нам се да су љепше и убојитије од талијанских, па се за понеку трампимо.

Да нас не би затекла ноћ без преноћишта и вечере, растајемо се с друговима из Србије, радосни што ћемо се сјутра наћи у заједничком строју.

У међувремену, док чекамо да се спреми вечера, рјешава се ко ће да се врати у Црну Гору на теренски рад. Очекујемо одлуку нестрпљиво, јер нико не жели да се врати, ни да остави бригаду. Око осам часова комесар батаљона Јово Капичић позива руководиоце чета да им саопшти ко ће се вратити у Црну Гору и ко ће од другова преузети

функције комесара и командира чета кад се батаљон укључи у бригаду.

Талијани и четници, као да су предосјећали да се у Рудом нешто крупно збива, угрожавали су оно мало слободне територије, тако да смо морали напустити Рудо прије него што су се батаљони међусобно упознали. Наш је батаљон постао 1. батаљон бригаде. Али то је сад нова јединица, састављена од „Ловћенаца" и чете добровољаца Комског партизанског одреда. У 1. чету су ушли борци из Љуботина, Црмнице и Цеклина, у 2. чету — из Катунске Нахије, Цетиња и Паштровића, а 3. чета је постала Комска чета, с тим што је један њен дио касније ушао у 2. и пратећу чету.

У таквом саставу, након свечаности на тргу у Рудом, батаљон је кренуо у правцу Међеђе. Идемо дуж жељезничке пруге која пролази долином Лима. Дубоко у ноћ стижемо на мост, тамо гдје се Лим улива у Дрину, гдје избија у жељезнички тунел на прузи која води за Вишеград.

Командант батаљона заустављa колону подаље од моста, да би одредио задатке четама. Моја чета ће прећи мост и затворити тунел. На другој страни моста су четници. Не искључујемо могућност да ће отворити ватру на нас.

Хучи надошла Дрина, хучи Лим, од њихове хуке ништа друго не можеш чути; вичеш што јаче можеш, али те ни друг до тебе не разумије.

Код самог моста наилазимо на стражарску кућицу, у њој гори ватра, по поду је прострта слама. Четници су побјегли чим су нас осјетили. Ни метка да опале.

Настављамо пут пругом без задржавања. Морамо проћи кроз тунел дугачак неких сто метара. Опет ћемо избити на Дрину.

Могло је бити око поноћи кад смо изашли из тунела. На љевој страни Дрине запазисмо ватре поред саме воде. Освијетљена је обала и вода. Чудимо се, не знамо зашто те ватре горе и ко их је наложио. Ко ће се досјетити да су тамо побјегле испред четника муслиманске породице из Међеђе и са ове стране Дрине! Не знајући то, зазиремо од тих ватара — идемо, а никако да одвојимо поглед од њих. Много их је. Дуж обале, уз окомите стијене, све до Међеђе ниже се ватра за ватром.

Око три или четири часа по поноћи претходница се приближила Међеђи. Ноћ је, насеље непознато, неизвесност утолико већа. Када смо ушли, нагађамо гдје могу бити четници. Претпостављамо да су у некој од кућа бољег изгледа. Прву такву опкољавамо и улазимо у њу. Била је празна. Онда се упутисмо према другој. Већ је почело и да свиће па смо сигурнији. Помало смо и нервозни. Зато пушком отворисмо врата и прозор куће. Поред прозора угледасмо четника са дугом косом и брадом. Опружио се и спава. Без страха, јер се осјећао, заједно с дружином, као господар ситуације у пустој Међеђи, чије је становништво побјегло преко Дрине.

Кад се разданило, Међеђа је оживјела. Примјетили су нас њени житељи и почели да се распитују ко смо и одакле долазимо. Осјетили су одмах да смо нека друга војска. Вичу колико их грло служи да би надјачали шум ријеке:

— Ко сте ви, каква сте војска?

— Партизанска, народноослободилачка — одговара неко од наших и пита их што чине тамо преко ријеке.

Хтјели би да приђу к нама, али сумњају. Плаше се. Није ни чудо. Много је страха прешло преко њихових глава. Напосљетку се одлучише да се превезу чамцем. Најприје неке старије жене са неколико млађих људи. Пошто су се увјериле да им се неће ништа рђаво догодити док смо ми ту, растрчаше се ка необраћеним кукурузима, по њивама. До тада се нико није усуђивао да се појави на њиви из страха од четника, који су у овом крају клали све муслиманско што су ухватили. Зато су се кукурузи у децембру брали. Зато су муслимани са страхом питали колико ћемо се још задржати.

Батаљон је добио задатак да спријечи сваки пролазак возова кроз Међеђу за Вишеград.

Поподне, око три часа, сиреном се огласи локомотива. Долази воз од Фоче. Дио батаљона запосио је усјек код жељезничке станице и чека да се воз приближи. Улазећи у усјек, машиновођа, кад је спазио нашу засједу која га опомиње да стане, поче да кочи. Локомотива успори, а затим се заустави. Неколицина нас уђосмо у вагоне и упозорисмо путнике „у име народа и Врховног штаба" да даље не могу путовати. Они, међутим, окљевају да изађу. А ми чисто растемо од радости и среће што можемо тако нешто рећи. Ej, „у име Врховног штаба и народа"! Па то значи да смо војска, ми можемо одсад да уређујемо и наређујемо. Ред вожње ће убудуће од нас зависити.

Приликом легитимисања путника наиђосмо на неколико полицијских агената и на једног жандармеријског потпуковника, неког Цветковића Он поче да нас „убјеђује" да смо сви ми једно те исто, да треба да га пустимо за Вишеград, да је на тај пут пошао с најбољим намјерама. .. Ђаво ће га знати шта је мислио гледајући нас! Ко зна и како смо ми изгледали слушајући његово „убјеђивање". Можда смо му се учинили сувише наивни и дјетињасти, а можда, и гејачки прости? Та он је, забога, потпуковник, и то жандармеријски! Тек, покушао је да нас „обради" да му повјерујемо како ће он, тобоже, преварити Талијане у Вишеграду, узети од њих оружје и — уперити га против њих. Да не би мислио да смо баш толико наивни и да нас не би и још давио својим глупостима, ми му, напокон, подвикнусмо, и он заћута као заливен. Кад му показасмо на необране кукурузе и одбјегле породице, он поче да скида еполете. Изгледао је биједно. Касније је на саслушању признао да је кренуо у Вишеград да преговара с Талијанима.

Навече нам је речено да ћемо сјутра напустити Међеђу. Док смо сједјели око ватара, што смо их наложили у попаљеним зградама на жељезничкој станици, дође к нама човјек кога у први мах не препознасмо. Био је то комесар бригаде. Он нас је савјетовао шта треба да урадимо и како да се припремимо за сјутрашњи марш.

У Међеђу су дошли остали батаљони. Прва пролетерска је пошла у правцу Рогатице, заједно с Врховним штабом.

Ђоко ВУКИЋЕВИЋ

СТРАЖА НА ДРИНИ

Ј3 еђ је свитала зора кад смо се приближили тунелу који избија близу Међеђе. Једна јача патрола, десетак другова, пошла је преко брда кроз које пролази тунел, а остали дио 1. чете продужио је као батаљонска претходница кроз тунел, дугачак стотинак метара.

Претпостављали смо да би у Међеђи могло доћи до борбе с четницима па смо се, по изласку из тунела, развили у стријелце. На платоу станице, у снијегу, нема никаквих трагова. Нигдје живе душе, као да је све помрло. Иако је снијег овлажио згаришта изгорелих кућа, ипак се осјећа мирис паљевине. Многе муслиманске куће су до темеља изгорјеле. Нарочито западни дио насеља. Остала је само џамија у овом тужном згаришту. Нагађамо да су је четници оставили из „политичких разлога". Ни у кућама које нијесу запаљене нема живе душе. Прозори и врата су им поломљени, намјештај у њима испретуран, под ногама крцка стакло поломљених прозора и посуђа. Све изгледа као да су насељем прошле хорде пљачкаша. Кућама прилазимо опрезно. Но, четници су, изгледа, побјегли. Само смо у једној нашли усамљеног четника. Уживао је у јутарњем сну и тврдо спавао. Један од бораца је узео пушку која је била поред њега и продрмусао га. Тешко се буди, трља очи и протествује што га тако рано буде. Али кад је угледао војнике са петокраком звијездом на капи, устао је, блијед као крпа.

Послије претреса Међеђе један вод је враћен да обезбеђује мост на ушћу Лима у Дрину. А једним чамцем неколико другова се пребацило на другу обалу Дрине, да избјеглицама објасни која смо ми то војска. Тек послије тога избјеглице су почеле да се враћају у попаљену Међеђу. Већином су то старци, жене и дјеца. Прва им је брига била да беру кукуруз, још на њивама иако је децембар! А тај кувани кукуруз био је безмало једина храна и нама и њима.

Негдје пред подне наишао је воз од Сарајева. Огласио се сиреном. Поставили смо засједу на усјеку подесном да зауставимо воз и уништимо оне који би из њега пружили отпор. Путника је било мало. Њима смо саопштили да воз даље не може ићи.

Једног потпуковника бивше југословенске војске, који је ишао Талијанима у Вишеград, наши одведоше а његовој четничкој пратњи рекоше да иде одакле је и дошла.

Штаб батаљона је добио обавештење да једна талијанска колона из Вишеграда, јачине ојачане чете, свакога дана прије подне излази у околна села. Нешто извиђа, а више пљачка. Штаб је одлучио да је уништи. То је било потребно и ради потпунијег осигурања моста на Дрини, јер су га, са терена којим су се кретали, Талијани могли држати под непосредном ватром и тако угрозити прелазак преко њега. Тај задатак је повјерен 1. чети. У свануће чета је стигла на одређено мјесто. Командир Гајо Војводић је распоредио чету. Добро припремљени чекали смо у засједи цијело прије подне, али Талијани нијесу

дошли. Или су дознали за нас, или су постали опрезнији послије пораза који су им пролетери нанијели у Гаочићима.

Тек је било превалило подне кад смо се вратили у Међеђу, истим путем којим смо и дошли. На повратку, 2. вод је смијенио стражу на мосту. Стража је смјештена у малој кућици, педесетак метара низводно од моста, на лијевој обали Дрине. По двојица смо се смењивали на стражи, са сваке стране моста по један.

Стражарим тамо гдје су два тунела један поред другог. Ту, на крају моста, жељезничке шине се рачвају. Један тунел води ка Вишеграду, други за Рудо. Стално се крећем да ми се ноге не смрзну. Ту испод моста спајају се двије ријеке, уз заглушну хуку, што захтијева повећану пажњу у стражарској дужности. Поглед ми често пада на воду која се ломи и пјенуша испод моста. Још у дјетињству слушао сам о Дрини. Сада је гледам први пут, њу, чувену, пјесмама опјевану. У сјећању ми однекуд искрсну наслов пјесме „Стражар на Дрини", коју сам учио у основној школи. Помислих, дође и то вријеме, као по некој традицији, да стражарим на Дрини, као и моји преци. И то ми би драго.

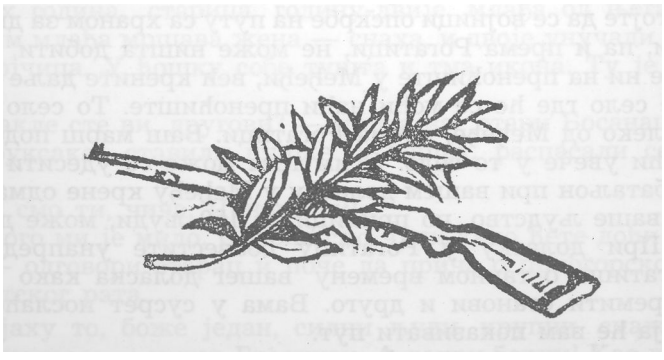
У први сумрак стигла ми је смјена. У исто вријеме почеше од Рудог наилазити јединице бригаде. Међу њима има и Талијана, заробљених на Гаочићу. Р^ају испред себе неколико вагонета са рањеницима. Има и рањеника Талијана.

Чињаше ми се да је то огромна војска која у непрекидној колони прелази преко моста.

У стражарници смо, у повећем сељачком казану, који бијаху оставили четници, скували кукуруз. Оне који су, из колоне која је прелазила преко моста, свратили до нас почастили смо кукурузом.

Касно у ноћи на стражи нас је смијенио вод, не сјећам се из којег батаљона, али вјероватно из јединице која је била у заштитници бригаде и Врховног штаба.

Лабуд ТАТАР

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ
ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

ШТАБУ I ПРОЛЕТЕРСКЕ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ
УДАРНЕ БРИГАДЕ

(друговима Арси и Фићи)

Приспели смо сретно у Рогатицу и одмах овде нашли наше другове из Босанског штаба. Из разговора са друговима још смо се једанпут убедили да је неопходно потребно, с обзиром на ситуацији у Босни, да читава наша бригада хитно дође овамо. Према томе, наређујемо вам да одмах по примању овога писма обуставите даљне операције на вашем терену, сакупите људство и кренете преко Међеђе за Рогатицу. Када дођете у Рогатицу добићете ново наређење о томе да ли ће остати нека наша јединица у Међеђи ради чувања моста или не. У сваком случају Ловћенски батаљон мора у читавом свом саставу кренути за Рогатицу. Ако буде требало да остане нека јединица у Међеђи, саопштићемо вам у следећем писму ко ће тамо остати.

При доласку и на путу осигурајте добро десно ваше крило, барем до Сетихова, да вас не би непријатељ изненадио и напао с бока. Касније то није потребно јер су брда и клисуре неподесне за напад с бока.

При поласку из Рудога понесите са собом сав материјал и намирнице, а заједно са вама нека крене и садашњи командант места друт Митар. Настојте да се војници опскрбе на путу са храном за два дана јер се у Међеђи, па и према Рогатици, не може ништа добити, Исто тако не рачунајте ни на преноћиште у Међеђи, већ крените даље од Међеђе у прво веће село где ће се моћи наћи преноћиште. То село налази се око 9 км далеко од Међеђе, према Рогатици. Ваш марш подесите тако да ћете стићи увече у то село. Осим тога може се удесити и тако да Ловћенски батаљон при вашем доласку у Међеђу крене одмах даље за Рогатицу а ваше људство, по прилици до 150 људи, може да преноћи у Међеђи. При доласку у Рогатицу обавестите унапред Команду места у Рогатици о тачном времену вашег доласка како би вам се могли припремити станови и друго. Вама у сусрет послаће се једна десетина која ће вам показивати пут.

Поступите по горњем наређењу.

Напомињемо вам још једну ствар, а то је да са собом понесете мале фењере или свеће које ће вам бити потребне при пролазу кроз дугачке тунеле.

Смрт фашизму — слобода народу!

25. XII 1941. г.

У ПРАТЊИ ДРУГА ТИТА — СТАВИЛИ СМО СРП И ЧЕКИЋ

J^огатица, 28. децембар 1941. године. Наш батаљон стоји постројен пред великом зградом у овој опустошеној вароши.

— Данас ћемо пратити Врховни штаб и друга Тита! — саопштава командир.

На ове ријечи разлијеже се громогласна пјесма. Ускоро се појави неколико коњаника. На челу јаше онај исти партизан који нам је у Рудом рекао: „Здраво, здраво Црногорци".

— Тито! Онај у црној капи је Тито!

Покварисмо строј да бисмо га што боље видјели. Тито, насмијан као и онда на мосту у Рудом, пројаха поред наше чете.

Кренусмо. Друга чета је претходница, затим Врховни штаб, па 1. и 3. чета. Поредак чета наизмјенично се мијења.

Снијег све виши како се приближавамо Гласинцу. Када ступисмо на Гласиначко поље у претходницу пређе 3. чета. Снијег је изнад колена. Није овуда поодавно нико прошао па сами пртимо. Настојимо да пред Титом газимо што боље.

Од поласка из Рогатице прошло је осам сати. Још пола сата до ноћи. Хладноћа нагло расте. Ноћ ведра, студена, најзубатија од почетка устанка. Послије десеточасовног напорног марша стигосмо у гласиначко село Гривци које има ко 80 кућа.

Распоређујемо се по кућама, овдје два, ондје три. Распоређивање врши штаб батаљона са два сељака од којих је један члан општинског народноослободилачког одбора за Гласинац. Саво Машковић, Јанко Ћировић и ја пођосмо заједно у једну омању кућу. У кући старац шездесетих година, старица годину-двије млађа од њега — његова жена, затим млађа мршава жена — снаха, и двоје унучади — мушкарчић и девојчица. У ћошку собе тушта и тма икона. Ту је и Василије Острошки.

— Одакле сте ви, другови? — угшта нас стари Босанац пошто смо скинули руксаке, ставили пушке у ћошак, распасали се и свукли шињеле.

— Ми смо ти, чича, Црногорци!

— Много ми је мило. Одавно смо чули како ћете доћи у ове наше крајеве! — одговори старац и поче да прича о црногорској војсци из првог свјетског рата.

— Бијаху то, боже један, силни људи, крупни, снажни. Па кад запјевају, потресе се читав Гласинац. А какви борци! Као вуци! Бјеж'о је Швабо главом без обзира. Били су дошли на врата Сарајева. И Сарајево би било њихово, но дође јача сила. . .

„Ево нас опет притиск'о Швабо. Ја се запричо, а ви сте и жедни, и гладни".

Нареди снахи да донесе ракије и да пожури са вечером.

— И ви, браћо мила, пођосте стопама ваших старих! Како ће вам се Чича*) обрадовати! И мој је код њега, тамо на Романији. Чули сте за нашег Чичу?

— Чули смо, како не!

— Тај је љетос чуда радио по Романији. Сам је по десет усташа заробљавао. А војничка је мајка!

Босанац је настојао да нас што боље угости. Види се да је сиромашан, али вечеру нам спремио обилату.

Провели смо два дана у Подроманији, у касарнама Чичиних партизана. Овдје смо одржали прве партијске састанке. Свака чета има основну партијску организацију — ћелију. Изабрали смо секретара.

Тридесетог децембра на петокраке звијезде ставили смо пролетерске амблеме — срп и чекић. Кад нам је комесар чете прочитао наредбу којом Врховни штаб прописује знаке пролетера, брзо разграбисмо од другарица жути конац да правимо срп и чекић. Свак је то сам радио: неки вјешто а неки тако траљаво да се тешко распознавао срп од чекића. Са српом и чекићем на капи сједох на душему на којој спавамо. Мисли ме донијеше у вријеме када сам једном као ђак — скојевац на зиду у приземљу школе уграбио да нацртам огроман срп и чекић, а мало даље петокраку звијезду и натпис СССР. Сада се тај велики знак носи на капи, јавно, слободно.

Скочих и весело повиках:

— Хајдемо, коло!

Дуго се вртио црногорски оро. Сваки је био, иако је то просторија за спавање, са капом на глави.

Тридесет првог децембра послије подне пођосмо убрзаним маршем према Соколцу. На улазу у варошицу запјевасмо мелодичну, помало тужних ријечи пјесму:

Црна Горо завичају,
Најмилији срца крају!
Развиј барјак, момке крени
у најљепши бој жуђени. ..

Изишло и старо и младо да нас посматра. Машу нам.

У сумрак стигосмо у село Видриће. Развисмо се у стријелце. За пола сата разоружасмо четнички батаљон. Командант, неки активни официр, побјегао некуд, не чекајући нас. Упадосмо у школу. Тамо неки брадоња, са митраљеским реденицима преко рамена. Препире се са непознатим партизаном, малога раста, великих црних бркова. Одједном овоме прекипе те узвикну:

— Доста! Дај пушку! — и скиде са четника крагујевку.

Загледах се мало више у тог партизана: на прсима двоглед, о опасачу њемачки револвер, на ногама чизме а преко њих завrнуте вунене чарапе, о рамену њемачки аутомат.

У том овај партизан изиђе пред школу и викну:

— Перо!

Командант батаљона прије, стаде мирно и поздрави:

Изволите, друже команданте!

То је командант бригаде, Коча Поповић!

Братић ЈОВАНОВИЋ

*) Славиша Вајнер, Чича Романијски.

ПРВИ БАТАЉОН

ИЗ РАТНОГДНЕВНИКА

Сриједа, 7. јануар

Прије подне у сали Дома одржана је батаљонска конференција. Друг Јово Капа, политички комесар батаљона, одржао је предавање о националном питању у Југославији. Сазнали смо много тога што нијесмо знали о тако важном питању. То ће нам служити корисно у сваком погледу, нарочито у раду са народом.

Послије подне је одржана још једна батаљонска конференција. Друг Живко Живковић, водник 3. чете, говорио нам је о економском развитку друштва. Било је лијепо и разумљиво. Знали смо да је то учио на робији. Борци су питали друга Живка о многим стварима које им нијесу биле јасне.

8. јануар

Припремамо се за покрет. Опрема и наоружање су доведени у подношљиво стање. Командант батаљона, друг Перо Ћетковић, извршио је смотру батаљона. Детаљно је прегледао сваког борца и сваком појединцу наредио да поправи што је нашао неуредно.

У 10 часова батаљон је кренуо за Округлицу.

Обавештајци су извијестили Главни штаб за Босну и Херцеговину да се око 400 партизана побунило против политичких комесара и преко ноћи прешло на страну четника. Оргијали су и правили зулуме по муслиманским селима. Друг Темпо је тражио да 1. батаљон пође у Округлицу и интервенише.

Око 12 часова батаљон је приспио у Иванчиће. Ту му се прикључио вод пратеће чете бригаде. Ушао је у стални састав батаљона.

Предвече је батаљон из шуме изненада упао у Округлицу. Чете су опколиле зграду основне школе у којој су били смјештени четници. Четници нас нијесу примијетили све док нијесу видјели са свих страна у њих уперене пушке. Командант Ћетковић је позвао четнике да мирно и без нереда предају оружје, иначе ће пролетери употребити своје.

Четници су сложили пушке у сошке и постројили се како им је било наређено.

Све оружје — пушке, бомбе, муницију — пролетери су заплијенили.

Комесар Капа објаснио је четницима зашто су разоружани, рекао им је да су их официри, који сарађују са окупатором, водили у издају народа. На крају им је рекао да могу да иду кућама. Мирно су се разишли. Задржана су само два официра, којима је суђено за издају.

Батаљон се скцестио у зграду основне школе коју су четници били претворили у своју касарну. Први пут од формирања примио је храну са казана, ону коју су четници били спремили за себе.

У магацину у школи нађена је повећа резерва хране, коју су четници припремили за себе.

Округлица, 9. јануар

Батаљон се одмарао у дотјераним просторијама школе. Свака чета је систематски уредила своје, избацила сламу на којој су спавали четници и унијела свјежу, добијену у селу. Кувари су припремили свој „прибор". Резерве хране, која нам је остала од четника, биле су поприличне.

Ојачане патроле су крстариле сусједним селима.

Пратећи вод је смјештен у Пилани. Храну је добио од батаљона.

Батаљон је почео да живи редовним војничким животом, као и свака регуларна јединица.

10. јануар

Прије подне су одржане четне конференције. Направили смо планове рада: прије подне — војнички часови, послије подне — политички рад. Одређене су теме и предавачи. Пописане су књиге којима батаљон располаже. Већина бораца имала је понеку књигу у ранцу; читала их је за вријеме одмора. У четним библиотекама имали смо и за оно вријеме ријетке књиге: Лењинове — „Држава и револуција", „О оружаном устанку", „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки". Белетристику су представљале понека књига Нушића, Кочића, Горког, Синклера, Лондона и других.

Послије подне су у четама формирани и културно-просвјетни одбори. Свака чета имала је хор. Наш хор је у току дана вјежбао нове пјесме, а припремане су и рецитације.

Истог дана, послије војне вежбе, пратећи је одржао водну конференцију. Одлучено је да се покрене водни лист. Прилично жива дискусија о улози и важности таквог листа. Назвали смо га „Ударник". Са водом је био и комесар чете Здравко Петровић (партизански надимак Пашка Ромца). И он нам је говорио о важности и улози штампе. Наравно, немамо сада штампарију, али ћемо листове руком писати.

У уређивачки одбор листа изабрани су комесар Здравко, Иво Дапчевић, Јакша Драговић и Милоња Стијовић.

Милоња је одређен да „уписује" чланке. Рекли су ми: „Ти, као судија, имаш читак рукопис". Сви борци су били писмени. Свима је и речено да пишу, и то одмах. И, доиста, у току дана написано је неколико чланака. Сви чланови Одбора пажљиво су их читали. Почело је и „уписивање" чланака у један велики блок, нађен у Пилани у Иванчићима.

Борац Крајина, ибарски рудар, прихватио је да изради насловну страну листа. Имао је смисла за цртање. Уцртао је — на једној страни бацач, на другој бреду. У средини написао је крупним цртаним словима УДАРНИК. Уоквирио је цијелу страну вијенцем — класје жита, храстове гране и јеле. Прави лист, без замјерке, и то у двије боје.

11. јануар

У 7 часова батаљон је на зборном мјесту. Командант Ћетковић врши смотру. Затим покрет. Правац — запад. Сазнало се да се једна усташка колона креће од жељезничке пруге Сарајево — Вареш ка нама. Од раног јутра пада снијег. Колона се тешко пробија поред речице, а затим се пење десно, уз клисуру. Три патроле су пошле напријед. Застанак у клисури. Чека се да десна патрола избије изнад села Сеоца. После пола сата осматрач је јавио да је патрола изнад села. Колона брзо наставља марш.

Били смо испод села кад смо угледали народ како бјежи уз планину. Но, тамо их је срела наша патрола, па су сељани одлучили да се врате. Заједно смо стигли у село. Распоредили смо се по кућама. Док смо водили живе разговоре са домаћинима, жене су припремиле ручак, свака за борце распоређене у њеној кући.

Причали су нам сељаци да су усташе долазиле прије Божића и говориле им да долазе Црногорци, који кољу, пљачкају, пале. Због тога су се плашили. Сада им није било тешко видјети каква смо ми то војска. Понајвише су нам се приближила дјеца.

За ручак смо имали јечмени хљеб и пекмез. Тазе хљеб и сладак пекмез! Објаснили су нам мјештани да се пекмез спрема од ситне репе, која се циједи у земљаним судовима и оставља за зиму. Први пут смо то јели. Било је јако укусно. Село Сеоце крстили смо Пекмезово.

При заласку сунца батаљон је постројен на средини села. Командант Перо врши смотру. Поздравља: „Смрт фашизму!", а строј једногласно отпоздравља: „Слобода народу!". Сељацима се то много свиђело. Цијело село је изашло и посматрало. Посјета селу је успјела у сваком погледу. Ојачане патроле, које су биле у извиђању планине, од чобана су сазнале да се усташка колона око подне вратила. Значи, није било потребе да се пењемо на планину.

12. јануар

У рано јутро батаљон је поново кренуо ка селу Сеоце. Лакше се крећемо јер смо јуче направили добру пртину. Прошли смо поред села и продужили уз планину. Горе, на заравни код чобанских колиба, зауставили смо се. Све су колибе пуне стоке.

Ојачане патроле су продужиле преко планине у правцу жељезничке пруге Сарајево — Вареш. Поново имамо обавјештење да се она усташка колона јуче пред вече опет појавила у селима испод планине.

Наложили смо велике ватре испред колиба. Гријали се на сувим гранама лисника који су чобани давали стоци. И пјесма се орила. Научили смо нову:

Црвени се барјак вије на сред горе Романије

Ај' нека га нек се вије дошао нам из Русије

Нијесмо понијели ништа од хране. Нијесмо је ни тражили од сељака. Сеоце је мало. Јуче смо били у њему и штаб батаљона је закључио да није препоручљиво данас поново тражити храну.

Око 16 часова патроле су се вратиле са извиђања. Усташе су се вратиле назад.

Батаљон се спустио са планине, прошао кроз Сеоце чији су сви становници били испред кућа и поздрављали нас. У сумрак смо стигли У базу.

13. јануар

Батаљон је по четама изводио војно-стручну обуку прије подне.

у 6 ујутро гимнастика. Вјежбе. Ведро је и хладно, али се вјежбати мора. Од 7 до 8 часова настава гађања. У пратећем воду наставу је водио Јакша Драговић.

Од 10 до 11 часова командант батаљона одржао је предавање о засједама. Командант високих војних квалитета. Предаје на врло приступачан начин. Користи он сваку прилику да своје богато знање и искуство пренесе на борце и старешине.

Батаљонски хор је упорно вјежбао партизанске пјесме. За 20 часова заказана је приредба за сељаке из сусједних села. Написан је и „врабац". Ударало се по окупатору, усташама, а нијесмо штедјели ни своје грешке.

Послије подне одржана је прва батаљонска партијска конференција, присуствовало је по неколико делегата из сваке чете односно четне ћелије и из пратећег вода. Изабран је партијски биро батаљона: секретар Владо Шћекић (замјеник политичког комесара батаљона), чланови — Јово Капа (политички комесар батаљона), Ристо Лекић (1. чета), Ђуро Лончаревић (2. чета) и Живко Живковић (3. чета), сви секретари четних ћелија.

У 20 часова почела је приредба за народ. Од наших су присуствовали само извођачи програма, јер је сала била мала, није могла примити ни све сељане који су дошли. Батаљонски хор је отпјевао неколико партизанских пјесама. Мила Нешовић и Крсто Бајић су отпјевали „врабац", који је одушевио гледаоце. Први пут слушају тако нешто. Послије програма кренуло је црногорско коло. Народ се тискао да види како се оно игра. Ни то до ове ноћи нијесу видјели. Није изостала ни игра удвоје.

Све у свему, било је врло лијепо.

14. јануар

Прије подне војно-стручна настава, послије подне идеолошко-политички програм. Припреме за нове приредбе. Послије подне добили смо радио-вијести. Биле су кратке. Но, у њима је био и Стаљинов говор.

15. јануар

Јутарње тјелесне вјежбе. И у активима СКОЈ-а по четама интензивно се ради. Чланови КПЈ, омладинци, такође су радили у овим активима. (У пратећем воду није било омладинаца). Данас су о линији и тактици Партије говорили старији чланови КПЈ. Иначе, скојевци ни у чему нијесу изостајали за партијцима: ни у дисциплини, ни у храбрости, издржљивости, или односу према народу.

Увече су одржани састанци ћелија. Чланови Партије су упознати са одлукама које су јуче донијете на првој партијској батаљонској конференцији.

Одржане су и четне конференције. Прочитан је говор Стаљинов уочи Нове 1942. године. После се развила жива дискусија.

Послије подне су у сусједна села упућене јаче патроле. Истакнути партијски радници су окупљали сељаке и са њима разговарали. Другарице су такође водиле разговоре са женама.

16. јануар

Јутарње вјежбе. Од 7 до 8 настава гађања.

Из Омара од Иванчића иду к нама 5 бораца, воде коња. Јавили су се Штабу батаљона. Курири се растрчали по четама и траже добровољце за обучавање у постављању мина. Придошлице смо назвали „Чичини диверзанти". Минери објашњавају борцима, прво теоријски, а онда практично да растављају и састављају мине. Борци понављају. Руководилац екипе је после извијестио команданта батаљона да су наши пролетери солидно савладали руковање минама и да могу успјешно извршавати задатке. Тако смо добили прве „диверзанте".

Курири су нам саопштили да је заказан батаљонски збор у 12 часова. Сви смо оцјењивали да идемо да рушимо пругу.

Покрет. Двије чете, митраљеско одељење и лаки талијански бацач. Тешки бацач је остао, штаб је оцијенио да не би могао дејствовати. 2. чета је још јуче пошла на положаје према Олову.

Тешко се савлађује дубоки снијег. Посебно коњ са тешким митраљезом. Митраљез удара и запиње о ивице пртине.

У 14,30 колона је ушла у село Жировицу. Извирују људи из кућа и загледају је. Дјеца истрчавају да нас боље виде. Она свуда осјећају да смо ми њихови пријатељи. Не каже народ без разлога: „Нико боље од дјеце не осјети пријатеља!"

Дијелимо се у двије колоне. Лијево продужава 1. чета. Задатак јој је да пресијече жељезничку пругу и ликвидира усташко-домобранску посаду у Жучу. За 1. четом извјесно вријеме маршује 2. вод 3. чете.

Десну колону сачињава 1. вод 3. чете и лаки бацач. Они ће напасти усташко-домобранску посаду смјештену у основној школи у Добравинама.

Лијева колона се низ стрмени сјурила у село Жаљи. Пролази без задржавања. У сумрак колона пролази кроз село Непривај а. Народ истрчава из кућа и поздравља нас. Неко довикује: „Чекај ноћас Павелићу, ето ти Црногорци!" Сазнали су да смо у С)кругличи.

Из Непривај е је 1. чета пошла лијево, 2. вод 3. чете је продужио низ густу храстову шуму. Око 20 часова се пробио кроз кланац и преко моста прешао на жељезничку пругу. Минери-диверзанти су се упутили низ жељезничку пругу, у правцу Сарајева, са задатком да минирају мост и тако онемогуће да дође појачање из Сарајева посади у Добравинама.

Милоња СТИЈОВИЋ

ПРЕКО РОМАНИЈЕ

Хладно је 21. децембар. Примицала се ноћ и послије маршевања од неколико сати заноћили смо у згради жељезничке станице Сетихово, на којој није било ни прозора ни врата. Ово је прва ноћ у којој су се нашли заједно Ловћенци и другови из Комског батаљона. Хладно је. Почели смо ложити ватру да би барем мало смањили хладноћу. Вјетар дува са свих страна. Она страна тијела која је до ватре — гори, док се друга страна смрзава. Сваког часа се окрећемо те на једну те на другу страну. Овакве проклете ноћи дуге су и тешко је дочекати да сване.

Двадесет другог децембра, у 3 часа ујутру, пала је команда: „Спрема за покрет!" Све је за десет минута било спремно. Послије неколико сати хода стигосмо на Дрину, гдје батаљон треба да успостави мостобран како би омогућио пролазак Врховном штабу и осталим јединицама бригаде. Ту је мост. Свануло је и около се добро види, мада је долину Лима и Дрине ухватила магла. Један вод је упућен на обезбјеђење од Вишеграда, а батаљон продужује марш до Међеђе. Колона је ушла у тунел дуг око 600 митара, у коме се није ништа видјело, само се чуло довикивање „Држи везу? Хеј, први! Узми одстојање!"

Идући долином Лима и Дрине видјели смо пустош. Куће попаљене, плодови необрани, кукурузи још штрче на стабљикама, а воће промрзло и попадало испод стабала. На многим мјестима љешеви, без глава, повезани жицом. Главе су им сигурно бачене у Лим или у Дрину. То су невине жртве — жене, дјеца, старци, они који нијесу могли побјећи усташким и четничким камама.

Примакли смо се Међеђи. Колона батаљона још није прешла преко пруге, а од Устипраче зачу се тутњава воза. У исто вријеме паде команда: „У стријелце, лијево и десно од пруге!" На ту команду борци су заузели положаје, бомбе су одшрафљене, митраљези постављени. Кроз неколико минута појави се локомотива. У једном вагону се налазио један жандармеријски потпуковник, са неколико четника и једном женом. То је био Милан Цветковић, који је ишао у Вишеград, код Талијана за оружје и муницију, јер је требало да у Ужицу формира неки жандармеријски одред за борбу против партизана.

Батаљон се 22. децембра размјестио у Међеђи. Овдје су, видљиво је, дивљали четници. На зградама прозори полупани, врата скинута, нигдје патоса у собама. Батаљон се дјелом снага обезбјеђивао од Вишеграда, а дјелом од Рогатице и Горажда. Почели смо да ложимо ватру грађом коју смо нашли у зидинама кућа. Насеље је оживјело, али овога пута не од мјештана, већ од бораца 1. батаљона.

Врховни штаб, са осталим батаљонима бригаде, извршио је покрет из Рудог за Рогатицу; 26. децембра, када су наишли кроз Међеђу, прикључили смо се колони.

Пут је био тежак, јер смо се кретали по снијегу и великој хладноћи. Маршујући преко села Буршића и Хадровића спуштамо се стрминама и опет пењемо. Одједном испадосмо на цесту која води од Вишеграда за Рогатицу. На њој угледасмо нешто необично, а за многе нас и ново. На неколико санки возили су се четнички официри, били су у униформама, са сабљама, кокардама, шајкачама и великим брадама, као неки пустињаци. Коњи су били накинђурени клепкама и звонцима тако да је све то личило на карневал. Нама је сусрет био необичан. Објашњено нам је да Врховни штаб настоји да ове четнике придобије за борбу против окупатора и да се овдје ради да не дође до оружане борбе између партизана и четника.

Док је колона одмицала, а ноћ се све више ближила, готово одједном угледасмо град. „То је Рогатица и ту ћемо преноћити", рекао је неко из колоне.

Освануо је 28. децембар. Снијег и даље пада. Опет команда: „Спрема за покрет"! Батаљон је истрчао напоље, борци се постројавају. Мраз је несношљив. Температура је сигурно око минус 20°C, продире у све поре наших тијела. Чини се да и крв у жилама леди. Све је укочено: руке, ноге, одјећа и оружје. Чујемо ријечи Пера Ћетковића, команданта батаљона: „Другови, данас са нама маршује врховни командант друг Тито. Маршујемо од Рогатице до села Гривци на Гласинцу. Настојте да што боље правите пртину."

Заборавили смо на хладноћу; у колони се заори пјесма:

Насред горе Романије
Црвени се барјак вије ...

А послије ње:

Црна Горо завичају
Најмилији срцу крају
Развиј барјак борце крени
У јуначки бој жуђени

Колона одмиче. Снијег је изнад кољена, настојимо да направимо што бољу пртину, како би лакше ишли друг Тито и другови из Врховног штаба. Иако дува хладан вјетар, сви смо знојави. Ми смо први који газимо овим путем од како је снијег нападао. Колона је избила на Гласиначко поље. Пјешачимо већ десет сати, ноћ се примиче, а одмора нема. Када се већ смркло, колона се у селу Гривци, на Гласинцу, зауставила на преноћиште.

Разоружање четника на Романији

У источну Босну, послије прве непријатељске офанзиве у Србији, четнички официри — а било их је на десетине — чинили су све што су могли да успоре или разбију партизански покрет. По неким њиховим интерним споразумима четници су од Талијана добили Фочу и Горажде. Четничка пропаганда, коју су нарочито проводили официри, објашњавала је народу да не треба да се бори против окупатора, него само против Муслимана („Турака") и Хрвата, а ко буде ишао у партизане да ће му све бити одузето или спаљено, а породица отјерана у

логор. Већ је увелико бијеснио и њихов терор. Четничка пропаганда имала је тренутно, успјеха. Многи су се латили четничког оружја и на капе ставили кокарде. Наш долазак требало је да спријечи осипање партизанских одреда и да разбије ову четничку активност. Када је друг Тито видио да се четници и овдје директно повезују са окупатором и од њега добијају оружје и муницију, издао је наређење да се енергично приступи разоружавању њихових јединица.

Послије дводневног одмора и извршених припрема на Подроманији 1. батаљон је добио задатак да 31. децембар изврши марш за село Видриће, у којем се налазила једна четничка јединица коју је требало разоружати. Послије разоружања четника у Видрићима, одржаних конференција у више села и формирања НОО у Видрићима и у сусједним селима, батаљон је наставио марш за Средње (правцем: Педишци — Шехбеговићи — Пусто Село — Вруце — Гајеви — Подрав — Иванчићи — Чевљановићи — Средње) гдје је стигао 5. јануара 1942. и смјестио се у Дому слободе. Сјутрадан ујутро, по снијегу дубоком преко један метар, из свих чета отишле су групе другова да одржавају конференције по сусједним селима, или да раде у мјесним партизанским јединицама. По четама су одржавани часови војне и политичке наставе, проучавају се разни материјали (теме: „Економски развитак друштва", „Сељачко питање", „Национално питање" и друге). Исхрана по старом: гершла, парче меса и парче овсеног хљеба.

Осмог јануара крећемо за Округлицу. Када смо се приближили селу чула се у њему вика, а и понеки четнички пуцањ. Код првих кућа четници нас зауставише. Рекли смо им да смо пролетери и да сви четници треба да се окупе код школе и предају оружје. Извршили су наређење. Већина се предала. Неки официри су покушали да бјеже, али су брзо похватани или убијени у бјекству. Тако је био разоружан четнички батаљон. Рад је настављен исто као и у Средњем, одржаване су конференције по селима и спровођен рад по четама. Упућиване су патроле у свим правцима и развијена је јака извиђачка дјелатност у правцу Вареша, Звијезде планине, Олова и других мјеста. Одржана је прва батаљонска партијска конференција; изабрала је батаљонски биро Партије у који су ушли све стари комунисти: Владо Шћекић, Јово Капичић, Ристо Лекић, Живко Живковић и други.

Послије активног политичког рада и извиђачке дјелатности на сектору Округлице, 16. јануара 1. и 3. чета су се пребациле близу Вареша, ради напада на неке усташке посаде, а 2. чета је одмарширала ка снијежним врховима Звијезде планине да затвори правац од Олова. Трећа чета је 16/17. јануара напала жељезничку станицу Дабровину а 1. усташку постају Жупчу. Чете су се ноћу привукле у непосредну близину непријатељу. Бомбаши Митар Добановић, Нико Ђурашевић, Марко Вулетић, Гајо Војводић, Саво Машковић, Вуксан Ђукић, Владо Пејаковић, Зеко Војводић и други су засули станицу бомбама. У току борбе од Брезе је наишао оклопни воз са појачањем нападнутим постајама. Због тога су се наше снаге повукле послије двочасовне борбе. Ипак су успјеле да запале станицу у Жупчи. У овој борби нијесмо имали губитака. Заплијењено је 15 пушака.

Послије тога, 17. јануара се поново прикупљамо у Округлици. Жељно смо очекивали предах, а највише загријане просторије. И овдје је планирано да се обиђу околна села ради формирања НО одбора. Али то нијесмо остварили јер је непријатељ са свих страна отпочео офан-

зиву на слободну територију источне Босне, у којој се налазило неколико партизанских одреда и 1. пролетерска бригада. Осамнаестог јануара 1942. године батаљон је добио задатак да одмах усиљеним маршем крене правцем: Уљетовина — Крчевина — Ништић — Чевљановићи — Судићи — Бојна Лука — Медојевићи — Жунови. У Жуновима смо заноћили, а сјутрадан, 19. јануара, по снијегу и хладноћи стигли у села Кнежину и Крушевице. Послије вишедневне извиђачко-маневарске дјелатности на сектору Кнежина — Крушевице — Равна Лука, услиједио је нови напорни марш, од Кнежине преко Загараде, Храстишта, Имамовића, Озрен планине и села Озрена, Висојевића, Кошаре, Јошанице. На овом маршу — трајао је од 22. до 27. јануара — само смо једну ноћ одмарали, у селу Сировине. Нас 150 смјестило се у шест кућица. Страшна је тјескоба, али смо ипак успјели да мало одморимо ноге и осушимо обућу. Нијесмо ни знали да нас те ноћи чека игманска голгота.

Шпиро ЛАГАТОР

ИХ, РОЂАЧЕ...

Стигао Ловћенски батаљон на Подроманију крајем децембра 1941. године. Смјестио се у једну од касарни у којима је било још партизанских јединица. Многи борци пођоше да виде неће ли наћи кога познатог. Иво Дапчевић и Гајо Војводић пошли заједно. Иду из просторије у просторију, али нигдје познаника.

У једној просторији сретоше друга омањег раста, оштрих црта лица, живих очију и живахних покрета. Наоружан је њемачком машингевером. Баш је лијепо пристајала уз његову живописну шумадијску ношњу.

Запела Иву за око машинка. Онако непосредном и веселом није му било тешко да непознатог борца замоли да му је покаже. А он извуче оквир, пун метака, и пружи му је. Загледа је Иво са сваке стране, ставља о раме, нишани и „коси" лијево и десно ...

— Их, рођаче, што би ово било сјајно! — Поче Иво да „обрађује" непознатог друга понудом за размјену.

— Ево парабелум, нов је, испробан, провјерен. Пробија три даске. Александра су оваквим уцмекали у Марсељу. Приде и ова пушкица, талијанска, са бајонетом. Лака, спретна, убојита. Све то за твоју машинку без „додатка".

Власник машинке их испитивачки посматра. Каже да то и поред најбоље воље неће моћи да им учини, често иде сам, сусрет са непријатељем је могућ свуда, па је ипак сигурнији у машинку него у парабелум и талијанску пушкицу.

Иво ипак наставља да „лицитира". Нуди још, као додатак, бомбе и муницију.

Види Гајо да од трампе неће бити ништа, па ће:

— Иво, батали работу. Од погодбе нема ништа. Но, дај руку: у првој борби гдје буде Њемаца са машинкама да уграбимо по једну!

Непознати друг се осмјехну, „пресијече" десницом Ивово и Гајово обећање и рече:

— То ми се, другови, допада. То је пролетерски.

Заборавили би Иво и Гајо непознатог друга са машинком да он не дође, са **оном истом машинком преко леђа, да обиђе Ловћенски батаљон у Округлици, 9. јануара 1942. године. Био је то њихов командант, командант 1. пролетерске** бригаде — **друг Коча Поповић.**

Г. В.

ПРАТЕЋИ ВОД 1. БАТАЉОНА

Пратећа чета 1. пролетерске бригаде формирана је у Рогатици 31. децембра 1941. године. Сви тешки и лаки бацачи и митраљези повучени су из батаљона. Комесар Фиђа[1]) извршио је смотру чете. Наредио је и да се организује дочек Нове 1942. године, у напуштеном хотелу у Рогатици.

Када је пао мрак, са свих страна се у варошици чула пјесма. Партизани су пјевали своје, четници своје. Хотел је био пун пролетера и четника. Четници су личили на страшила. Дуге браде, већином прљаве и неочешљане, запуштене. Реденике су носили укрштене преко прсију, а ножеве задјевене у саре чизама. Многи су дошли пијани. Нијесу пјевали, више је то личило на дерњаву. Окупљени у једном углу, стојећи у кругу, пјевали су пјесму коју ми до те вечери нијесмо чули:

Аој Средње, ала си на гласу
Краве ору, а волови пасу!

Ми смо пјевали своје пјесме. И били смо на опрезу. Пијане силеџије могу свашта урадити. Наше патроле крстариле су улицама. Нас неколицина са пиштољима у приправности, стајали смо поред зида. На челу стола у хотелу сједјели су комесар Фиђа, друг Иво Лола Рибар, командант пратеће чете, Пашко Ромац, и политички комесар чете Милан Антончић — Велебит.

У пола ноћи друг Фиђа је устао и почео да говори. На крају је позвао грађане да подрже праведну борбу партизана и да не насиједају људима који заговарају сарадњу са окупатором. У том тренутку неки четник се раздро колико га је глас служио: „Живио краљ" и „Живио наш вођа Дражa". И као да је то био знак за општу пометњу и трку по хотелу. Пролетери су стали уз зид, неки су извадили пиштоље. Четници се заглавили на вратима. Неки су скакали кроз прозоре. За неколико минута и последњи четник је нестао. Друг Фиђа је наредио да се постави стража испред хотела, а да ми наставимо са весељем. Тако је и било. Веселили смо се до касно у ноћ. Није било никаквог инцидента.

Другог јануара чета је занoћила у Подроманији. Одатле је 4. јануара, преко снијегом завијаних терена, пошла ка Шарбатовићима. Коњи су пропадали у снијег и пролетери су много зноја пролили док су прије шли тешки терен, покривен снијегом, и по хладном времену. У мрак је чета приспјела у село.

Кроз неке омаре, по дубоком снијегу и јаком мразу, које су и коњи тешко савлађивали, чета је сутрадан у сумрак приспјела у село Ракова Нога. Прочетнички расположени сељаци нерадо су нас примили.

Били смо на опрезу и преко читаве ноћи су патроле крстариле селом и мотриле на кретање сељака.

Шести јануар. Сељаци су прослављали Бадњи дан. Пролетере су хранили кромпиром и парчетом јечменог хљеба. А они су се, са породицама, гостили у споредним просторијама кућа.

Истина, старији људи су у разговору стално истицали да они поштују, цијене и признају Чичу са Романије. Неки су се хвалили да су њихови синови на положајима на Романији и да се боре против усташа.

У 9 часова кренули смо даље. Нијесмо успјели да нађемо водича. Сви су се изговарали да су стари и болесни, да не могу и не смију да иду на тако напоран пут. Показивали су нам руком правац, говорили да не можемо погријешити, само треба да идемо кланцем који води за Средње.

Колона је загазила у високи снијег. Утирала је пртину. Коњи су упадали у дубок снијег тако да се понегдје нијесу ни видјели. Када је колона избила на једну снијегом завијану зараван, нашли смо се у дилеми којим правцем да наставимо. Неко из команде чете примјетио је чобанску колибу на крају пољане. Патрола је из ње довела чобана. За тај посао требало јој је пола сата. Одбијао је да нам буде водич. Изговарао се да је благо оставио само и да ће му га вукови поклати. Убјеђивање није много помагало. У једном тренутку се испрсио и као да пркоси рекао:

•— Војници, не бих могао поћи с вама па да ми нареди наш Чича са Романије! љ

Тада се из наших редова издвоји један партизан. Носио је руски пиштољ са дрвеном футролом, двоглед и ручну лампу. Иначе се кретао са мојим митраљеским одјељењем и стално се распитивао о убојитости талијанске бреде, и одакле смо. Ми нијесмо питали ни њега ни његове пратиоце ко је он. Довољно нам је било што смо утврдили да је неки партизански руководилац. Стао је испред чобанина и рекао:

— Чобанине, ја сам Чича са Романије. Хајд', не одуговлачи, поведи колону само до улаза у клисуру, па се врати! Рекао је то тихо и мирно.

Чобанин га је погледао, махнуо главом и одвратио:

— Ухвати ме. Полазим!

И загазио је у цијелац снијег преко заравни. Колона за њим. Доиста је момак брзо пртио. За двадесетак минута били смо на ивици клисуре. Захвалили смо чобанину и продужили низ клисуру. У клисури смо наишли на пртину. Чета се ту окупљала. Чича са Романије, са својом пратњом, продужио је за Средње.

Чета је по мраку приспјела у Иванчиће. Смјестили смо се у Пилани. Плануле су велике ватре. Бар је дрвета, заправо, отпадака, било доста. Добро смо се загријали. Онда се и пјесма заорила.

Чета се одмарала и сјутрадан. Очишћени су бацачи и бреде, лично наоружање и опрема. Одржане су водне конференције, на њима се разговарало о протеклом маршу, а онда и о политичкој ситуацији. У подне смо добили по парче меса.

Осми је јануар. Смотра. Потом нам је саопштено да се чета раздваја. Сваком батаљону додељује се по један вод. Мој вод се додељује 1. батаљону. За водника вода наименован је друг Војо Јововић, а за политичког делегата вода друг Ђуро Војводић.

Око 12 сати 1. батаљон је приспио у Иванчиће. Вод се прикључио зачељу батаљона и са њим продужио за Округлицу.

Милоња СТИЈОВИЋ

ДОБРАВИНЕ

Командири и комесари чета су позвани 16. јануара у штаб батаљона. Предстоји нам пут и борба, али гдје — то не знамо.

Већина бораца је на окупу око ватре наложене у великој стаји. Ишчекујемо да се врате другови из команде чете. Кад су се вратили, наредише да се доручак брзо подијели и да се спреми сува храна. Ово „сува храна" значи повеће парче куваног говеђег меса, које ће се, на овој цичи, брзо следити у торби. Парче непросијаног овсеног хљеба појешћемо са чорбом за доручак. Опрема треба да се дотјера, нарочито обућа, коју су, дотрајалу, многи већ замијенили сировом кожом, везаном око ногу. Многи су сами себи направили опанке. Има их којима тај посао није ишао баш од руке, па су им ноге некако дошле округле.

Око 11 часова постројила се чета испред куће у којој се налазио Штаб батаљона. На лијевом крилу лаки бацач и бреда, из пратеће чете бригаде. Значи, ојачани смо. Јакша Драговић и Душан Вујошевић из састава су наше чете и знамо их добро као јунаке још из јулских дана У Црној Гори.

Рапорт, па смотра. Муниција је већ раније подијељена. Командант батаљона нарочито прегледа одјећу и обућу. Кратко, гласно и јасно, он издаје „заповијест" пред стројем:

— Другови, ви ћете вечерас напасти објекат на прузи који бране усташе и домобрани. Може бити да ће доћи и Њемци. Од вас се тражи да брзо и силно јуришате и ликвидирате те гадове. Заробљенике и плијен брзо евакуишите. Бомбаши нека први ударе. Помагаће вам двије чете одреда „Звијезда", али је главни терет на вама. Наша 2. чета иде на сличан задатак, али мало даље, на истој прузи. Зграде запалите. Детаљније ће вас упознати команда чете, близу објекта напада. Надам се успјеху.

Његов командантски став нам је већ познат и свиђа нам се. Изгледа да нећемо далеко кад каже — „вечерас напасти". Нагађамо. Неки мисле да идемо на рудник код Вареша. Прије неки дан смо патролом успоставили везу са радницима у руднику, који нас жељно очекују Наша 2. чета је већ четири дана на планини Звијезди, код Вареша.

На челу су четири водича, мјештанина. Пртина је уска и дубока. Милисав Дашић штрчи из ње више од осталих. Некако му је и капа данас накривљена. Радоња Вешовић прави вицеве на рачун својих опанака, често нагази свој дугачки шињел и падне у пртину.

Избијамо преко Дуге и близу Црквина застајемо мало дуже. Довде је пртина. Сад мијењамо распоред водова, јер треба пробијати пртину кроз цијелац, а то не иде баш брзо. Почео је да прамиња и нови снијег, не баш тако густо. Неки кажу да је то добро јер ће, пошто нема вјетра, бити топлије, а то много значи. За сада је доста хладно.

Прошли смо село Будожељ и планинским падинама избили у засјелак Помениће, гдје смо свратили у неколико кућа на кратак предах.

Већ је и дан при крају. Доље, у подножју ових високих брда, има и магле. Чује се писак локомотиве. Једемо оно парче смрзнутог меса одређеног за ручак. Наравно, једу само они који га нијесу већ докусурили у путу. Команда чете пошла у извиђање. Водичи рекоше да одавде нема више од два километра до Добравина и „штреке". Значи, ту смо.

Команда чете се вратила са извиђања и наређује да се постројимо испред једне колибе. Саопштава да у Добравинама, мјесташцу на жељезничкој прузи Вареш — Сарајево, које вечерас нападамо, има око 150 усташа и домобрана. Њемци ову пругу, којој због рудника у Варешу придају посебан значај, обезбјеђују још и патролирањем оклопног воза. Мјештанске партизанске чете, одређене да нам помажу у овој акцији, нијесу дошле. Морамо рачунати само на властите снаге. Нападамо са двије стране: 1. водом, са лаким минобацачем, пругом од Хаџића ка жељезничкој станици Добравине, 2. водом, са бредом, пругом од правца Смерековице ка надвожњаку. Напад мора бити силовит и брз, са групама бомбаша на челу. Село Дебела Међа је одређено за рејон прикупљања после акције. Тамо треба евакуисати заробљенике и заплијењени материјал. За бомбаше су се јавили сви борци у чети, па се морало одабрати онолико колико је потребно.

Водови, са појачањима, се раздвојише. Почео се хватати сутон. Покрет ка Добравинама кроз шуму и снијег иде подножјем Будожељске планине, стрмо и ка прузи. Падања у снијег и претурања и котрљања низа страну изазивају пригушен, а понегдје и гласан смијех. У таквом расположењу стигосмо на пругу. У селу Ораху — кратак предах и одређивање мјеста за дејство минобацача. Тамо су остали комесар пратеће, друг Здравко[1]), и командир 3. чете. То је свега на три до четири стотине метара од жељезничке станице.

Сем дахтања локомотиве у селу се не чује гласа. Ријеку смо прије шли мостићем. Они који су се зажељели прескакања, сматрајући да је ријека мала, добро су се наквасили.

Бомбаши су изашли на пругу. Дочека их плотун пушака и митраљески рафал, али преко глава. Непријатељ је, изгледа, осјетио наше присуство, али нас није видио. Прибили смо се у јарак поред пруге и у колони по један пошли још двадесетак метара. Домобрани и усташе истрчавају из школе, пуцају, али већином високо. Видимо их у шљивику изнад нас. Доста су близу и сва је срећа што не бацају бомбе.

Изгледа да смо их изненадили. Ми још не отварамо ватру. Друга десетина залегла испод пруге. Неколико наших бораца баца бомбе у шљивик. Добро је грунуло. Настаде жамор и јаукање, а онда трк ка станици. Мирко из стојећег става, дугим рафалима, туче за њима. Наша главнина још не дејствује, а ми смо се поприлично одвојили од ње. Изостало је и дејство минобацача. Не чује се команда командира чете. Вријеме одмиче и непријатељ се сређује. Чујемо да се на јужној страни села води борба. То је наш 2. вод. Станица је пред нама на око педесет корака. Лијепо видимо теретни воз како стоји пред њом. Изнад нас поново претрчавају усташе ка ранијим положајима. Има их доста. Праште пушке кроз шљивик. Болничарка Мила каже да минобацач не може да дејствује како је предвиђено.

Оклијевати се не сме.

Мирко с пушкомитраљезом, понекад из заклона, а понекад стојећи, обасипа ватром шљивик.

Пашко Ромац

Споразумјели смо се да преузмем команду. Припрема за напад је врло кратка, а и команда:

— Трећа чета (а то је само један вод), по непријатељу пред нама, у шљивику, педесет метара, по пет метака, пали!

Грунуло је као једна пушка, само гласније. Ових снажних пет плотуна изгледа да су збунили непријатеља.

— Јуриш, ура, уррраа!

Нико не иде напријед! Непријатељ опет осуо ватру, па се никоме не креће из мјеста укопаног у снијег. Поново команда за дејство ватром, па јуриш. Овог пута старјешине истрчавају напријед и преко плота иду право на бункере. Бацали смо бомбе; оне у дубоком снијегу мукло грме. Очистисмо шљивик од непријатеља. Пушкомитраљез непрекидно дејствује пругом. То је до сада најјача ватрена снага 1. вода. Код 2. вода ватра мало јењава. Гдјекоји рафал бреде мукло проломи иза Добравина. Знамо да Душан не пуца у празно.

Из станице нас дочека жестока ватра. Изгледа да се непријатељ групише у њој и у школи, која му служи као касарна. Туку нас бочно. Лијево је ријека Ставња, покривена ледом и снијегом, па готово изгледа као да не постоји, а брдо Гвозд стрмо се спушта до саме обале. Треба хитно заћи с бока овима у станици. Тамо иду Мирко и Страдо, да их пушкомитраљезом бочно подухвате, а бомбаши Војо и Крсто самом обалом, да нападну станицу од ријеке. Зеко с једном групом зашао иза шљивика и ватром сабио непријатеља у школу. Ватра је са обје стране жестока. Код 2. вода се чују дозивање и псовке. Изгледа да то наши питају усташе где им је Павелић, да им помогне.

Мирко је упао у воду. Пушкомитраљез му се заглавио. Испред самога воза, на педесетак метара даљине, крај обале, мирно је расклопио пушкомитраљез и отклања квар. За то вријеме његов помоћник туче усташе који дејствују из станице. Није баш згодна ситуација остати без најјачег ватреног оружја. Срећом, није трајало дуго. Опет је запрштало до станици и групи усташа која |се пребацивала ка школи. Тренутно јењава отпор пред нама, али се зато појачава према 2. воду. Изгубили су главе, то осјећамо. Избијамо пред школу. Врата затворена, а светлост погашена. Прислањамо цијеви од пушака на браву и окидамо. Врата лете унутра. Неколико престрављених домобрана дрхте у мраку, нијесу кадри ништа да кажу.

Брзо износимо опрему и оружје и са заробљеницима се пребацујемо преко ријеке. Одједном тутањ и галама. Један заробљени домобран дрекну:

— Оклопни влак!

Заиста, оклопни воз с два вагона стиже из Брезе. Готово из свих отвора бљује ватру. Први пут га .видимо. Страшно изгледа. Онај теретни смо лако разбили. Неколико бомби смо убацили у димњак локомотиве и код стројовође, па је ствар била свршена. Али шта ћемо овоме? Он је загосподарио пругом, једином комуникацијом поред ријеке.

Бацили смо неколико бомби на њега, али никакве вајде од тога. Ни да се покрене. Мирко се примакао ,на десетак метара близу и иза угла једне куће туче по првом вагону. Само варнице сијевају и одбијају се од челичног оклопа. Воз је кренуо мало уназад. Изгледа да нешто значи и наше оружје.

Палимо школу-касарну. Пламен је брзо лизнуо увис.

Оклопни воз замутио и код 2. ,вода, тамо је паклена ватра и галама.

Ево га опет код нас. Запаљена школа све јобасјава, па се не можемо нигдје сакрити. Ипак, и ми њега гађамо згодније. Војо је бацио крагујевчанку, изгледа под сам труп. Шкрипа на шинама и уз страшно бљување ватре воз пође унатраг, према 2. воду.

До сада немамо мртвих ни рањених, једино имамо окупаних. Одијела им се замрзла, па се тешко крећу, сем Мирка који се снашао. Стално је у покрету.

Од мјештанских чета ни гласа ни јава. Изгледа да нијесу ни долазиле близу. Оклопни воз се пребацио ка ;2. воду.

Чини се да је главнина усташа и домобрана ускочила у оклопни воз и одмаглила према Брези. Жељезничку (станицу смо демолирали, касарну запалили, а пругу нијесмо порушили. За то се, ¦као ни за блиндирани воз, нијесмо припремали. Заробљене 1домобране и плијен упућујемо према Дебелој Међи, гдје ћемо се сви прикупити. j

Враћам се Живку, који је остао јда гурне још коју бомбу у теретни воз. I

Већ је један сат послије поноћи, 17. јануар 1942. године.

У Ораху смо нашли командира чете и друга Здравка. Идемо заједно уз Гвозд, према Дебелој (Међи. По овако великом снијегу тешко се прти пут уз брдо. Но, мора се. Око четири сата размјештамо се у повећој кући, прозебли и заморени. Гледамо се уз слабу свјетлост петролејке и грлато се смијемо. Та ово је прва заједничка акција чете!

На реду су шале. Како је ко (изгледао у овој борби. Најприје се темељито прекоментарисало „нагло уздизање" командира 1. десетине „на положај командира чете" и његове команде. Десетини одређеној у бомбаше !дали су име „Гром десетина". Тај је назив и даље заслужено носила.

Пушкомитраљезац и његов помоћник такође су „решетани" због непоштовања непријатељеве ватре, брзог „специјалног" отклањања застоја и дејства на оклопни воз, а група око лаког минобацача — због пристојног одстојања од мјеста борбе. Чак се и крупни домобран Мехо, заробљеник, распричао. Изгледа, понијело га расположење чете. Они што су прескакали речицу Ставњу *Ц* у њој се окупали названи су „непромочиви".

Све тако док није зора забијељела. Као нека припрема за анализу која ће се одржати данас послије подне у Округлици.

Храна заплијењена у Добравинама добро је дошла за доручак, нарочито хљеб.

Зеко ВОЈВОДИЋ

ПРЕТХОДНИЦА У ИГМАНСКОМ МАРШУ

Д а н смо провели сједећи притајено у Кремешу изнад Семизовца Мало ко се кретао ван кућа. (Становницима је забрањен одлазак изван села, а ограничено је и кретање по селу. I

Кроз прозоре осматрамо Семизовац и ;Њемце како се крећу улицом /*u* по станици. Кроз станицу сваког часа рролазе возови пуни Њемаца и ратног материјала. У непрекидном Рсматрању протекао нам је цио дан.

Дошла је ноћ. Ноћу смо ушли у село, роћу ћемо и изаћи из њега. Почела је припрема, постројавање, све у највећој тишини. Шапатом се командује. Маршевали смо без лредаха ; и одмора. Пролазимо поред Јошанице, још не осјећамо хладноћу. Стигосмо и до Рајловца. Указале су се прве јсвјетлости. Пролазимо у највећој тишини; шкрипи снијег под ногама, иначе се ништа друго није чуло.

Код Рајловца наша чета излази на чело |батаљона и бригаде. Четворица смо одређени у патролу — претходницу. Командант батаљона Перо Ћетковић нареди нам да испробамо да ли окидају обарачи. Испробасмо затвараче и обараче. Били су залеђени и нијесу могли да дејствују. С тешком муком извадисмо затвараче, командант нареди да их ставимо под пазухо, да се загрију, како би постали употребљиви за борбу. I I

Пролазимо пругу поред Рајловца. Чује се локомотива. Креће са станице. Воз пун наоружаних Њемаца пресијеца лашу колону. Читав батаљон стао на снијегу, онако како је маршовао. Свјетлост се кроз прозоре вагона пробија и осветљава нашу колону јна снијегу. Ово је први пут да њемачка војска прође поред нас не опаливши метка. Чинило нам се да су Њемци примијетили колону, али нијесу ни покушали да воз зауставе. Но и ми бисмо све другачије ријешили да нам није предстојао пренос рањеника и прелазак лреко моста. Кад воз прође, ужурбано настависмо пут према мосту и наиђосмо на нову препреку — слеђен канал у Сарајевском пољу, који се ноћу чинио много ширим него што јесте. Тапкамо ногама по леду, мислимо да је од овакве хладноће ваљда довољно очврснуо да издржи под нашом тежином. Закорачисмо по леду, али се он угиба, пуца, а обућа пуни водом. Ноге се још више смрзавају.

Знали смо да су мост и прелазак преко Босне најосетљивије мјесто на овом путу бригаде. Немамо података да ли на другој страни моста има непријатеља и колике су његове снаге. Крећући се уз насип избисмо на мост. Ваљало га је брзо прећи. Договор је био кратак: двојица једном, а двојица другом страном моста. Стависмо затвараче у пушке, и сагнути, закорачисмо преко моста очекујући да непријатељ отвори ватру. Знамо да мост за бригаду значи много. Главно је, зато, да га бар један или двојица лријеђу живи, па да га колико-толико учине слободним за прелазак осталих јединица. Брзо пријеђосмо мост, а не-

пријатељ није опалио ни метка. Његова патрола је побјегла јиз оближње зграде. Запосјели смо положај изнад моста, а једног друга упутилз да обавијести чету да|и она што прије пређе мост. У оближњим зградама у Рељеву, гдје се налазила непријатељева посада, чуо се звеке' оружја. Очекивали смо да ће непријатељ покушати да поново заузм(мост. Међутим, он је одступио не покушавајући да нас нападне. Рачунали смо да ће нам бити боље ако нас непријатељ нападне на игманско страни, да ћемо ,тамо лакше водити борбу и успјешније се бранити.

Идући кроз равницу у правцу Игмана осјећамо све већу хладноћу Патрола наставља да извршава свој задатак. Сачекује колону и обавјештава је о новостима, о свему што је примијетила.

Што се више приближавамо Игману, замор и хладноћа бивају св< већи. Испод Игмана, из неких кућа поред цесте, усташке страже опалише неколико метака. Ми брзо извукосмо затвараче испод пазуха J стависмо их у пушке. Тада се све утишало. ,Не скрећући ни лијево шдесно настависмо пут ка станици Блажују, да испитамо има ли непријатеља. Није га било. Сачекали смо колону и јпродужили прем; подножју Игмана. Изнурени и изнемогли, маршевали смо од Рељев; до Игмана без предаха, тако да су JCBи жељели, без обзира на опасност да се остане ту, у кућама испод планине. Наилази командант бригад« друг Коча Поповић. Неко је предложио да би било добро да останемс у кућама у подножју Игмана. Коча застаде, замисли се и рече:

— Покрет без задржавања.

Другови почеше да се отимају око дјелова бацача и митраљез; скинутих с преморених коња; сматрајући да ће их ношење рагријати А гвожђе по таквој сувомрзици пече као да кожу одваја. Увијали смс руке у чарапе јер рукавице су реткост да колико-толико ублажимс муке. . I

Патрола прва креће уз брдо. Гази снијег (и Ствара пртину да би с(колона могла лакше кретати. На сваких десет минута се мијењамо Посао споро одмиче. Колона нас брзо сустиже.

Посљедње остатке снаге, оне што се чине да прелазе људске моћи циједимо из себе уз Игман-планину. Водича стално запиткујемо коликс је још далеко партизанска кућица. Страшно је. Први пут у свом жи воту чули смо и видјели како |букве пуцају од мраза. И што се вишс пењемо, мраз све јаче стеже, а ова појава је све чешћа. Корачамо а ш осјећамо да су стопала наша. Руке и уши смо некако загријевали, алг ноге. Оне одрвениле и постале потпуно туђе.

Патрола је прва стигла у партизанску кућицу. Када Смо онако изнемогли ушли у кућу, стропоштасмо се на клупу. Неспособни смо дг ма шта од обуће и одјеће скинемо са себе. Другови које смо ту затекл^ покушавају да нама неколицини скину залеђену обућу. Од нахваташног леда то не могу учинити, па почеше да сијеку ;и лед и ципеле дг би нас што прије ослободили ркова. Исјечене ципеле и чарапе више нијесу ^иле ни за шта. Ноге се укочише као пањеви. Почела је масажг снијегом, која је трајала око пола сата, све док нијесмо осјетили да с> ноге поново оживјеле. Другови су нам дали вунене чарапе и посли]1 кратког предаха настависмо пут. Колона је пристизала партизанско; кућици. Из колоне се интересују да рш ће се скоро стићи до ње; билг је помрчина и ништа се пред оком није видјело. Многи од другова CJ захтијевали да само на тренутак уђу у кућицу и осјете топао ваздуг у њој. А тамо је могло стати само двадесет другова, и то ако стоје је-

дан до другога. Пред кућицом је настала мала гужва. Сви су хтјели унутра. А бригада се није смјела задржавати на оваквој хладноћи — њеним борцима је пријетила озбиљна опасност од смрзавања. И рдједном је Коча оштро и одлучно наредио да се нико не смије задржавати ни сврађати у ову кућицу.

Храбрили смо се да треба издржати само још мало, а онда ћемо већ бити код првих села. Од велике премрлости, хладноће, неспавања и других недаћа, сваки даљи корак ужасно је замарао, сваки бријег, макар и у непосредној близини био, чинио се очајно далек. У раним јутарњим часовима било нам је све далеко. Сви смо се борили са умором, несаницом и хладноћом. Мисли и жеље биле су нам истовјетне: ,топла соба и огромна ватра, јер је то у таквим условима било недокучиво. Крајњи напори до првих кућа остали су најтежи. Најзад се пред нама указа Пресјеница, а то је значило огрејати се, нахранити и одморити. |

Ђоко ВУКИЋЕВИЋ

НЕ МЈЕРЕ СЕ ЉУДИ ПЕЂУ. . .

Када је 1. батаљон 9. јануара 1942. заузео село Округлицу и разоружао четнички батаљон, први пут га је обишао командант бригаде, Коча Поповић. Извршио је смотру батаљона и провјерио како су борци смјештени. У једној просторији, гдје се могло окупити највише бораца, друг Коча је причао о борбама у Србији, одговарао на питања о Шпанији, гдје се борио у редовима Интернационалних брагада. На крају је питао да ли пјевамо и које пјесме знамо. Почела је пјесма, једна за другом. Коча пјева с борцима. Онда на њихов захтјев отпјевао једну шпанску пјесму.

После се опет разговарало. Тек ће у једном тренутку Коча, који је освајао речитошћу, изразом, гестом и живим покретима:

— Да ли ја, овако мали растом, могу да импонујем вама, тако кршним момцима, Црногорцима, Ловћенцима, синовима поднебља које даје изразито развијене људе?

— Има код нас, друже команданте, пословица: „Не мјере се људи пеђу но памећу!" — у трен му одговори командир 1. чете —• раширеном шаком показујући одстојање од палца до малога прста, мјеру која се у ловћенском крају зове — педа (око 25 сантиметара дужине).

Кочи се мало помакну лијеви брк. Па поведе нову пјесму.

Г. В.

ИГМАНСКА НОЋ

Пред постројеним батаљоном 27. јануара Перо Ћетковић је рекао да нам предстоји дуг и напоран марш. Пролазићемо преко непријатељеве територије, ићи ћемо и кроз насеља, можемо наићи и на засједе, прелазићемо пругу на неколико мјеста. А тајност треба да рдржимо до краја. При преласку пруге морамо ићи брзо. Ако наиђе воз •— свако да стане гдје се задесио. На застанцима се не смије сједати у снијег, а при прелажењу цотока ваља пазити да се не сквасе ноге. . .

Ноћ је била ведра. Мјесец се одмах појавио. Сувомразица почела да стеже при првом сумраку. Под ципелама енијег шкрипи, а макар и мало овлажени дијелови одјеће почели су да се коче. Већ послије првог километра чело колоне је морало да прти снијег да би се спустило преко завијаних ограда, према пруги која води ка Високом. Тек што је 1. чета пријешла пругу, наишао је воз од Сарајева. На команду: „J1ези, воз", гдје се ко задесио стао је, чучнуо или легао. У том тренутку сам се нашао на ивици шкрапе са горње стране и посматрао како се, уз топот и писак сирене, примиче силуета локомотиве. Михаило Недовић, Војо Масловарић и још неколико другова су у самом каналу поред пруге. Локомотива са неколико вагона прошишта секући колону, која је личила на непомичну ограду, извијену у цик-цак низ страну брда. Кад прође воз, брзо смо претрчавали пругу и наставили марш Сарајевским пољем. Неки мали поточић, завијен снегом, једва се видио. Прескачући га, понеко би упао у њега.

Једнолични изглед поља покривеног снијегом прекидало би по које дрво, ограда или група кућа. Највећим дијелом пута морала се пробијати пртина, јер стару је већ био затрпао нови снијег. Изгледало је све равно. Изгледало нам је да је Игман близу.

Ма колико ишли, чинило нам се да много не одмичено. Колона би повремено стала, док претходница не испита ситуацију. Пси су лавежом откривали наш наилазак. Из понеке куће би изишао сељак да уђутка псето и увуче га у кућу.

Лијево од нас, уз долину, сјале су сијалице, у Сарајеву. Виде се и сигнали на рајловачком аеродрому. Чуо се и јзвук авионског мотора.

Послије поноћи прозирна магла је почела да хвата поље. Снијег шкрипи под ногама. На петама и под прстима, око ексера на ципелама, набијао се лед у купе. Чешће смо ударали ногом о смрзнуто тло, да бисмо га скинули.

Хладноћа је бивала све већа. У .одијелу, ма колико да је добро, постаје хладно, ципеле и опанци су се укочили. Рукавице су слаба заштита. Стално трљамо руку о руку, да бисмо се загријали; на застанцима поскакујемо не бисмо ли промрзле ноге мало оснажили.

Стигли смо до првих кућа у селу Осјеку, поред пруге Сарајево — Мостар. Испод Игмана колона је застала пред кућама. Само је претходница са Црновршанима наставила даље.

У непосредној близини је усташка посада. Прибијамо се уз зидове ниских приземљуша, готово до прозора завијаних снијегом. У кућама смо осјетили комешање. На саставу прозора пробијао је трачак топлог, устајалог ваздуха. Подсјећа нас на благодет људских скровишта у овој несносно хладној ноћи.

Покуцали смо на врата и прозоре једне куће. У кући као да је све мртво, а малочас смо баш у њој чули комешање. Рајко Кораћ закуца јаче:

— Отвори, домаћине! Не бој се!

Мало потраја док до нас не допријe шкрипа врата. Чу се уплашени мушки глас:

— Ко је?

— Отвори, наши — рече неко из групе.

Домаћин припита:

— Који наши?

Одговорили смо шапатом:

— Отвори, видјећеш!

На то се домаћин наљутио:

— Не отварам, па ко сте, да рте!

Осјећајући по гласу како се уплашио, Рајко ухвати кључаницу, јаче дрмну врата и повиси тон:

— Отварај, ништа се не бој!

Човек се није више двоумио, шкљоцну кључ и врата се бојажљиво отворише.

Неуредне косе, необријан, држећи у руци фитиљачу, домаћин је буљио у нас. Имао је својих шездесет година. На вратима наста тискање. Сви су хтјели да што прије уђу у кућу из које нас запљусну устајали ваздух. У соби, у којој спава породица, горјела је ватра у земљаној пећи. Мрак повремено разбија фитиљача коју старац држи у руци. Он збуњено гледа у наше петокраке. Просто не вјерује својим очима да су ту, на домаку Сарајева, стигли партизани, кад сваки дан усташка „промичба" оглашава њихово уништење на Романији.

Кад се мало прибрао, домаћин нас упита:

— Куда, са срећом?

Умјесто одговора, питамо га да ли има војске у Сарајеву.

— Кажу, болан, да их нема много. Може ли дат бог да наши униђу у Сарајево?

Командир чете, Секуле Вукићевић, пита гдје су најближе усташе.

— Не бих ти знао рећи да ли их има ту, на крају села, у станици. Синоћ су замркли. Нема их ни двадесет.

Командиру нешто нејасно, па опет припиткује колико је то далеко одавде.

— Ма то је ту, болан, иза првих кућа! Ако ваших има напријед, сигурно су стигли до тамо!

Мирко Нововић шкљоца пушкомитраљезом, да га размрзне. Он неколико пута запиње и окида, док најзад повратна опруга не показа своју снагу.

Командант батаљона Перо Ћетковић, нареди да се одмах изађе из куће и да колона крене. Прва чета је поставила засједу према усташкој станици. Чини нам се да мраз сада још јаче стеже мало раскрављене руке и лице и пробија до тијела као да су нам одијела прозирна.

Расквашене рукавице почињу да се коче. Прсти на рукама се полако грче, не могу се савити. Џепови шињела изгледали су као вреће од леда. Стопала у ципелама постала непокретна и неосетљива. Прсти некако постепено трну, а онда као да више нијесу саставни дио тијела, него нешто сасвим туђе. Кад хоћемо да савијемо прсте, они остају непослушни, полузгрчени. Нешто из стомака тјера на повраћање. Кољена су почела да попуштају, цијелим тијелом се крећемо више по инерцији, посљедњи дјелић снаге трошимо да одржимо равнотежу.

Двије црне напоредне линије пруге створиле се пред нама. Изнад њих уздиже се стрми Игман, прошаран у подножју непосјеченим усамљеним дрвећем и жбуњем.

Сељачки пут се пружао уз Игман окомито. Требало је пронаћи негдје још мало неутрошене снаге да се иде узбрдо. Плућа су тражила више ваздуха. Ноге су на смрзнутом снијегу вукле тијело натраг. Кретали смо се напријед и падали поред пртине. Све је у нама тражило само мало одмора. Но ако неко покуша да сједне, прилазе му другови, дижу га. Било је и грдње. Перо Ћетковић нас бодри, каже да нас на брду чека одмор, и стално понавља да нико не смије сјести. Испред мене је Мирко Нововић. Иде полако носећи пушкомитраљез. Нијесам могао даље, сјео сам па шта буде! Јусуф Дорић ме зове да устанем. Чуо то Мирко, па се ,и он вратио. Ухватио ме под руку. Прибрао сам снаге да се дигнем и кренем даље. Мирко и Јусуф су ми помогли да савладам два већа успона. Корили су ме да сам слабић. Дивио сам се њиховој снази. Воља и снага у мени су у опречности. Милоња Стијовић и Душан Вујошевић носили су бреду на леђима. Како ли они могу издржати? Станка Милутиновић придржава једног друга из чете и помаже му да иде.

Са чела су стално стизала наређења да се иде брже. Командант батаљона је ишао уз колону, храбрио поједине другове да још мало издрже.

Само да је већ једном да се види врх планине, да се стигне на равнину! Чинило нам се да тамо мора бити село.

На врху се појавио пропланак. Повијена јела на његовој средини је личила на колибу под снијегом. Машта је видјела и трачак дима како избија из ње. Тек како би која група испрекидане колоне наишла поред јеле, схватила би да то није колиба. Пред нама се пружа пут, дуг и непрегледан. С погледом у њега смрзава се и нада у скори одмор.

Уска пртина, коју прави колона, вијуга између засјека увијеног снијегом и покривеног жбуњем. Високе јеле чије су се гране, притиснуте теретом снијега, готово окомито опустиле низ стабло, изгледају као да су из царства вјечитог леда. Чује се прасак за праском. То букве пуцају од мраза.

Пред очима ми лебди село, топла соба. Капци се, упркос мом опирању, сами склапају. Сан притиска свом снагом. Кораци су несигурни. Тијело се заноси час лијево, час десно. Милија Ђукић је ишао поред мене. Његово ионако мршаво лице добило је црте дубоке старости. Он је ишао сигурније. Хоће да ми мало понесе ранац. Тешко ми је од ранца се одвојити — тамо гдје он притиска једино је мјесто гдје осјећам још мало топлоте. Чула су постепено почела да се губе. С изласком из омара пред нама се појави чистина, на њеном другом крају планинска кућа око које је врвјела војска.

Кад сам је угледао, учинила ми се велика као касарна. Неколико грмова око ње личило је на колибе уз палату.

Кућа, највећа жеља у том тренутку! Перо је стајао пред вратима и наређивао да се марш продужи. Колона је наставила да мили уз малу узбрдицу према шуми, позади куће. Нестаде и посљедња нада да ћу видјети кућу. Милија и Мирко су ме придржавали и бодрили да још мало издржим. Када смо стигли до степеништа куће, Перо ме је погледао и повишеним гласом рекао:

— Уведите га, другови, унутра и трљајте снијегом.

Помогли су ми да се попнем уз степенице. Преда мном се појавила топла соба. На даскама је лежало неколико другова. Перо је ушао, погледао ми шаке, полузгрчене и укочене, свјетло-плаве боје. Послије — стопала. Он се окренуо неколицини другова из Калиновичког одреда и рекао:

— Трљајте га снијегом, забога, другови!

Два снажна младића, са шубарама на глави, захватише шакама снијег и трљају ми руке. Ништа нијесам осјетио. Друга двојица су покушавала да скину ципеле. Нијесу могли :— чарапа је била толико залијепљена за ногу и ципелу да су морали резати заједно и њу и ципелу и сипати воду да се раскрави, да би је одвојили од коже. Једна за другом ређале су се карлице пуне снијега. Осјећање времена сам изгубио. Не знам колико дуго су ми њих четворица трљали ноге и руке. Одједном сам осјетио да ме при додиру снијега руке пеку и боле, као да су све у опекотинама. Почео сам да вичем, а Перо је и даље наређивао:

— Трљај, само трљај! Нека, нека виче!

Болови су постајали све несноснији. Лежао сам опружен на даскама, а три снажна човјека су и даље трљала ноге и руке. Болови су достизали врхунац. Прибрао сам снагу и очајнички покушао да их одбацим од себе. Тог часа су престали болови. То је било посљедње чега се сјећам.

Спавао сам више од четири сата. Шта се све збивало око мене не знам. Када сам се пробудио, видио сам око себе другове. Лежали су. Ноге им језиво изгледају, осуте су великим пликовима. Погледао сам у своје руке и ноге, биле су као и у осталих. На пликовима су се јасно оцртавале увећане боре коже. На табанима су пликови црвено-црне боје, на горњој страни стопала више жути. Загледао сам у своје шаке, набрекле, све у једном плику. Принијели су ми чај. Прстима нијесам могао прихватити ништа. Када се чај мало охладио, један од другова који је лежао поред мене принио ми га је да га попијем. Затим је запалио цигарету па ми је и њу принио устима. Пријатна арома дувана поново ме бацила у сан. Наставио сам да спавам.

Сви који су могли да иду даље кренули су ка Кијеву. У планинској кући је остало нас тридесеторица. Пребациће нас санкама и на коњима. Храну нијесам могао узимати, морали су ме хранити. Осјећао сам само то да живим и — ништа више. Не могу себи помоћи; пушка поред мене — комад хладног гвожђа без вриједности. Постао сам терет друговима.

Размишљао сам о својој даљој судбини. Најјезивија мисао ми је била — остаћу без шака и стопала, труп без вриједности. У том размишљању самоубиство је изгледало једини спас. Негдје дубоко крила се нада да све то, можда, и неће бити тако страшно. Одсутан од свега што се дешава око мене, живио сам са својим мислима. Изгледа да је то био случај и са другима. Мало се разговарало.

Предвече је донесено бреме сувих овчјих кожа; у њих су нам умотали ноге и руке. Изгледали смо смијешно. Гледајући један другога лочели смо да збијамо шалу на рачун нашег изгледа.

Како нијесам могао да идем, изнијели су ме из собе. Пред кућом је стајала група сељака с малим санкама, којима су се служили за вријеме великих сњегова, када се волови не могу употријебити да сами довуку огрев. Двије даске причвршћене на санкама са нешто сламе биле су најближе вратима. Ставили су ми ранац под главу, поставили ме на санке, увезали конопцима око дасака и за ступчанике. Сељак четрдесетих година, средње висине, плав, са црном шубаром и црвеним шалом око главе, повуче за процјеп санке на којима су везане двије омче од конопца, да се утегне преко рамена. Узе моју пушку, повуче санке, и ја на њима почех да клизим као утегнут џак. Неравна пртина је стално трускала саонице, заносила их на једну или другу страну. Вожња узбрдо и страном протекла је добро. Када кренусмо низбрдо, санке су почеле да клизе мимо сељакове воље и да ударају у снијежне ивице пртине. Тијело ми је клизало напријед. Лактовима сам се задржавао, а главом притискао ранац да не испадне.

Хватала ме несвјестица. На једном мјесту, гдје је пут био изрован, санке су се преврнуле. Лицем сам се нашао у снијегу, а санке су биле на мени. Покушао сам да се помогнем руком и повриједим се. Снијег је залазио испод грла и врата и ледио ме. Мој возач приђе и уз сочну псовку зграби више мене него санке, и врати ме заједно с њима на пртину. Изгрдих и ја њега што не пази како вуче.

Продужио је да вуче и да се бори са низбрдицом, дугом више од два километра. У мрак смо стигли у село изнад Кијева. По кућама је била размјештена бригада.

Унијели су ме у кућу, међу остале промрзле другове. Сељак се на растанку извињавао за све што се десило.

Ујутро чујем како жена у кући спрема нешто за јело и сама са собом прича.

— Ех, грдне ране, мјесто да дјеца славе Светог Саву, оно пуна кућа промрзлих. Кад бог тако хоће...

Истог дана смо колима и санкама били пребачени до Трнова цестом која од Сарајева води ка Калиновику. Смјестили су нас у зграду основне школе. Велику учионицу, застрту сламом и добро загријану, испунили су „игманци". И остале учионице су биле такве.

Топал ваздух, топло млијеко које су нам давали и коже у које смо били умотани изазвали су несносно знојење. Вашке су се размиљеле по нама. Они којима су руке биле здраве некако су се и бранили. Ми остали бисмо се прислањали уз зид да се бар мало леђима очешемо, али су ваши нападале сваки дио тјела. Чак ни образи нијесу били поштеђени. Било их је свуда око нас, гмизале су по слами, сваки шав на одијелу био их је пун. Несносна свраб и уједи доводили су нас до бјеснила. У том тренутку ми се чинило да је најсрећнији онај који може да се почеше. Замолио сам једног друга да ме протрља по прсима и леђима. Без ријечи је то учинио, немилице скидајући ваши са знојавог тијела. Четка за рибање ме не би спасла од сврабежи која ми је надраживала кожу.

У школи смо остали двије ноћи и један дан. Онда је колона коња на којима смо јахали кренула преко Јахорине ка Фочи. Путовали смо три дана. Ноћивали смо у селима, на унапријед планираним преноћиштима.

Сједети опружених ногу на самару а не моћи се рукама држати за њега, значило је више од најтеже казне. Мучили смо се и ми и сељаци, а, изгледа, и коњи носећи овај необични терет.

Десет километара пред Фочом укрцали смо се, 2. фебруара, у вагоне којима смо се одвезли до болнице.

Смјештени смо у касарнама, до самог висећег моста на Дрини. Уносили су нас на носилима у једну собу, тамо нас шишали, окупали и дали нам рубље. Било је сашивено од различитог материјала, који су буле некада бирале за шалваре.

Био је то прави рај послије недељу дана мука.

Љекари Дејан, Боро и Ђуро су имали пуне руке посла. Промрзли су стизали сваки дан.

У сали за превијање једног дана било нас је десеторо. Стопала и прсти различитих боја — од црне до жућкасте. Љекари су заједно утврђивали степен сваке промрзлине. Неколицини су потпуно иструлиле кости и месо; био је довољан само удар медицинским инструментом па да отпадне по пола стопала. Прсти су падали у лавор испод стола. На ногама би остала половина стопала, из које су вириле иструлеле кости и мјесто кроз које је навирала крв.

Пликове који су обавијали обе моје шаке и стопала, испуњене жућкастом течношћу, расјекао је др Ђуро Мештеровић. Послије скидања коже испод воде се указало нармално месо. И Дејан и Боро су рекли да је све најбоље што може бити. Са ногама је било нешто теже — отпали су ми нокти са прстију. Рекао сам љекарима да су ме у планинској кући, по наређењу команданта батаљона, трљали снијегом до несвијести. Да ли је то помогло — не знам. Неки су причали како су пригријавали ноге уз пећ и, према свему судећи, код њих су посљедице биле теже.

Појединим друговима морали су пилити и ломити кости које су штрчале из непромрзлог меса. И они су то гледали као да је у питању неко други, а не они сами. Није се чуо ни најмањи јаук. Ђуро Мештеровић и Дејан покушали су да их одврате да не гледају у ноге и прсте. Онда би се чуле ријечи: „Ништа не смета, друже докторе, нисам ја кукавица". Ове ријечи су звучале као охрабрење и борцима и љекарима. Другови су се држали тако као да се по том држању одређивала оданост борби.

У болесничким собама су данонoћно дежурале другарице из јединица и једна група мјештанки. Нарочито велики напор су издржале двије другарице — Бранка Вучинић и Јулија Вукашиновић. У поподневним часовима мјештанке би нашле по који кутак да се склоне и одморе, а њих двије су на сваки јек или зов другова биле ту. Бранка је омалена црнка, с кратком косом, готово мушке фризуре. Носи лијепо сашивену титовку. Хитра је и пуна дјечачке несташности и ведрине. Муке и болови су нас мучили, но ипак смо успијевали да заспимо, а њих двије, као да немају сна, стално су крстариле од кревета до кревета.

Сваког дана се на вратима болесничких соба, са шубаром од зечје, коже, појављивао Војо Никетић. Његова појава изазивала би бучно клицање: „Живио Војо!" Истурених прсију шетао се по соби, окренуо би се да погледа прате ли га џакови ораха, сувих шљива, хљеба или сувих крушака. На опште тражење, запјевао би неку од својих шаљивих пјесама. Овог пута:

„Нико нема што Србин имаде:
Србин има Милош Обилића,
Србин има Марка Краљевића,
Србин има Воју Никетића"!

Завршетак пјесме је увијек био награђиван поклицима: „Живио Војо!"

Увече смо одржавали часове политичке наставе. Петру Радовићу смо се обраћали за тумачење спорних питања. Каткад се та наша политичка настава продужавала до касно у ноћ.

Једног јутра из сусједне собе су нам јавили да је у болницу дошао друг Тито. Још смо лежали када се он појавио. Пратило га је неколико другова из болнице. Сви смо се подигли што смо више могли, како бисмо га дочекали. Обратио се свима питањем: „Како сте, другови", а онда је ишао од кревета до кревета и интересовао се какво је стање сваког појединца. Одговарали су му љекари Ђуро и Боро.

Тито је послије стао на средину собе и обатио нам се свима:

— Сад видим како вам је, има ли нешто што вас интересује.

Питања су била разна: од оних за своје батаљоне до оних општих, из међународне ситуације. Тито је стрпљиво одговарао. Данило Симоновић га је питао о ситуацији у Васојевићима. Тито му је одговорио да су тамо тренутно непријатељи искористили наше слабости, али да је то пролазна криза јер „тамо је наш народ" на који ми можемо рачунати, а не непријатељ. То је и мене интересовало јер је то мој ужи завичај, па сам с пажњом слушао сваку његову ријеч.

Тито се читав сат задржао у болници. Пошто је отишао у соби се живо коментарисала његова посјета. За мене је, као и за остале, био то велики догађај.

Прошао је цио фебруар и из Сјеверних касарни болнице „игманци" су, један по један, одлазили у јединице. Остали су само теже промрзли. Почетком марта мој батаљон је стигао у Фочу.

Опоравио сам се, већ сам сигурно ходао. Чекао сам код моста на врху града. Тада је колона наишла. Одсуство од мјесец и по дана било је дуго. Са жудњом сам чекао да се поново састанем с друговима. Када су ме угледали Драгутин Лутовац, Зако Вељић, Бађо Шћепановић и Михаило Недовић, повикали су из гласа:

— Гдје си, бре, јеси ли жив?

Био је то ријетко радостан тренутак за мене и за другове у чети.

Гојко ЂУКИЋ

НА 32° ИСПОД НУЛЕ

Ујутру 27. јануара уморни, гладни и промрзли стигли смо на домак Грабљивих Њива. Командант батаљона Перо Ћетковић заустави колону, позва командире чета, нареди им да пронађу старешину села и да заједно са њим размјесте борце по кућама. Треба да се добро одморе и нахране, а тамо гдје хране нема довољно нека је прибаве из боље стојећих домаћинстава. Штаб батаљона биће смјештен код старешине села, а у обезбјеђење је одредио 3. чету. Нико од сељака не смије да изађе или уђе у село.

— Командири чета на извршење! — завршио је командант.

Срећом, 1. батаљон није имао рањеника. Али смо имали три болесника са високом температуром: Николу Мариновића, прекаљеног борца, члана КПЈ од 1933. године. и два скојевца — Ђока Лопичића и Јова Барјамовића. О њима се бринула другарица Даница Мартиновић. Чинила је све што је могла и умјела како би се оспособили за покрет, куповала млијеко, кувала им чај, али температура им никако није падала. То што се и командант посебно старао да се болесници што боље смјесте и припреме за марш није нас чудило. Навикли смо да он брине о сваком борцу, да не пође на одмор а да прије тога не провјери како су смјештени и да ли су нахрањени. Борци су га и због тога вољели и поштовали, а били су и поносни на таквог команданта.

Још се нијесмо били ни смјестили када командант Перо, у пратњи комесара батаљона Јова Капичића дође код бораца 1. вода 1. чете.

— Како сте се смјестили, другови?

Сјео је између Ника Ђурашевића и Велише Ј. Војводића, што нас је изненадило. Јер, то није био његов обичај, и најобичнији разговор водио је стојећи. Распитивао се о здравственом стању другова, о домаћину и његовом гостопримству. Затим је наставио да нас савјетује. Рече да је пред нама најтежа етапа марша. Биће нам много теже него од Кнежина довде. Пролазићемо поред непријатељских гарнизона, преко комуникација и разних препрека, може доћи и до сукоба са непријатељским снагама. А ми по цијену свега морамо проћи. Непријатељ нам нијесу само Њемци и усташе већ и зима, болештине, тифус. То што је снијег престао да пада ојачаће мразеве, а ми смо лоше обучени и обувени. Зато морамо на вријеме извршити неопходне припреме да се људи и оружје заштите од ст^лени. Пушке, пушкомитраљезе, и муницију треба добро обрисати сувом вуненом крпом, а нарочито очистити цијев, затварач, лежиште метка, опругу и ударну иглу. Маст са оружја треба потпуно одстранити, јер смрзнута, на мразу га може онеспособити за дејство. Тијесна одјећа и обућа неподесне су на великим мразевима. Прије марша ноге треба обавити сувим обојцима или хартијом а преко њих навући најмање два пара чарапа. Пожељне су рукавице. Добро је преко кошуље прекрити груди новинама или било

каквом хартијом. У току марша се избјегава јахање, осим када је неопходно. Јахање и стојање у мјесту убрзавају смрзавање, а на одмору или застанку борци се не смију опустити, треба да тапкају у мјесту. Први знаци смрзавања су: умор, дријемање и жеља за одмором. Може се десити да некога савлада умор и да изађе из строја. То је равно самоубиству. Зато је дужност сваког бопца да пази на друга испред и иза себе, а ако се појаве знаци смрзавања друг друга треба да продрмуса, трља, све док се промрзли борац не прибере и освијести Морамо пазити да борци, колико год били жедни, не гасе жеђ снијегом. Нарочито да водимо рачуна о болесним друговима, који имају температуру. Ма колико захтјевали и преклињали да им се да воде то се не смије учинити. Свака сентименталност у томе била би катастрофална за њих.

— Не заборавите и да нешто хране понесете са собом! — завршио је Перо, устао и пошао код других, да и њих припрема за предстојећи марш.

У 15 часова дође курир и позва на збор.

Чете су брзо биле на окупу. Командири су рапортирали да су спремне за покрет.

Са једног малог узвишења, како би га видјели сви борци, командант батаљона поново упозори на озбиљност и тежину задатка, на потребу реда и дисциплине за вријеме марша. Знаци распознавања су: „Смрт фашизму", „Слобода народу".

Командир 1. чете Гајо Војводић одреди патролу претходницу — 1. десетину 1. вода. У патроли су Велиша Ј. Војводић, Нико Ђурашевић, Блажо и Владо Црвенко, Блажо Ђукановић, Јован Вучковић, Видо Шабан, Коста Војводић и ја, Владо Пејаковић.

Ноћ тиха и ведра. Пун мјесец сјаји, па је видљивост одлична. Наш водич Илија Копривица, борац Семизовачке чете Црновршког батаљона, сигурно нас је водио. Лијево од нас видјела су се свијетла у Рајловцу; са десне стране, у непосредној близини, налази се жељезничка станица Семизовац. Ишли смо брзо, без застоја. Тек пред пругом Илија застаде и упозори нас:

— Другови, опрезно! Пруга!

Без тешкоћа смо прешли преко пруге и продужили к селу Ређеву, у чијој се близини налази мост на ријеци Босни. Тутњи воз из правца Сарајева. Одмах преко везе упозоравамо батаљон на опасност. У часу када је воз наилазио борци су прелазили пругу. Срећом, воз је прошао и ништа се друго није догодило.

Од пруге према ријеци ишли смо преко ливада, воћњака и некаквих живица. Наишли смо на неколике сеоске куће.

Десно од нас је ријека и мост којим треба да пређемо. Сигурно је да непријатељ чува мост. Но, ништа се не чује до једноличног шума ријеке и шкрипе снијега испод наших ногу. Ишли смо полако и опрезно. Недалеко од моста дрвена је стражарница, у њој догоријева ватра, па нам је јасно да је до прије неколико минута ту био стражар. Побјегао је испред нас.

Мост! Пажљиво смо осматрали. Ништа сумњиво. Прешли смо га без борбе.

Пролазимо поред неких кућа али никога нијесмо примијетили. Продужили смо даље. Мраз је стезао све јаче. Уши, образи, нос почеше

дрвенити. Пушку носим у руци, али ми је тежа него обично. Гушило ме у прсима. Питао сам се да ли ћу издржати?

— Брже, брже! Држите чврсто везу! — пожуривао нас је Илија.

Мјесец је био некако лијеп и сјајан. Најприје сам му се радовао, али сад га почињем мрзјети. Постао ми је некако чудан. Што даље идемо имам осјећај да ми његови ледени зраци продиру до срца. Желио сам да ме од њега што прије заклоне густе игманске шуме. Идемо даље. Обузима ме неки чудан осјећај, чини ми се да ће ми груди пући. Дишем са пола плућа. Пара из носа и уста за трен ока се следи. Лица другова прекривена су иње̂м, не могу их препознати, сва су иста. Личимо на утваре које се крећу Али жеља да се издржи још увијек је јача од свега.

Лијево, из правца Сарајева, чуо се звиждук локомотиве. Иза једног брежуљка појави се људска прилика. Потрчасмо ка њој. Угледасмо преплашеног жељезничара, рече да иде са жељезничке станице Блажуј, да на станици нема војске, прије један сат отишла је ка Сарајеву. Још рече и то како је непријатељ обавијештен да ће јаке партизанске снаге у току ноћи напасти Сарајево. Задржали смо га и упутили се према жељезничкој станици, на којој није било никога.

Пристиже командир Гајо са четом. Послао је обезбјеђење на пругу. Претходница продужи са Илијом. Пролазимо поред кућа; помислих на добро загријану собу и дуго жељени одмор. Тијелом ми прострује нека топлина, али и брзо ишчезну.

Неколико стотина метара од станице Блажуј почело је пењање уз Игман. Подножје Игмана обрасло је густом ситногорицом којој врхови вире из снијега. Желим да што прије уђем у шуму, јер се надам да ће нас она бар мало штитити од студени, да ће у њој бити топлије. Али снијегом завијена планина није ништа добро обећавала. Илија застаде, погледа према планини, па лијево и десно, као да нешто тражи. Загази у дубоки снијег и позва нас: „Другови, овуда"! Водио нас је стрмом вододерином која је љети служила за ваљање дрва. С једне и с друге стране вододерине савило се растиње, за чије се врхове хватамо промрзлим рукама.

Наизменично смо пртили снијег. Идемо врло споро. Што се више пењемо све нам је теже. Један другог држимо за руке, помажемо се међусобно. Али умор, мраз и снијег, који је све већи, чине своје. Крчимо пртину кроз снијег колењима, прсима, раменима.

На чело колоне стигао је командир Гајо.

— Другови, станите! Шта радите? Пртина вам је стрма, њом не могу ићи ни борци, а камоли болесници и натоварени коњи. Пртите цик-цак!

У даљини иза нас кроз сумаглицу светлуцало је Сарајево, а на истоку се рађала зора. Хладноћу још јаче осјећам. Руке, уши и лице ме подмукло боле. У грудима ме и даље стеже. Једва дишем. Као да се све против нас завјерило! Ка врху планине нијесам више ни хтио гледати, све је почело бивати једнолично. Таман мислиш да си на врху а пред тобом се појави други, исто такви.

Колона се помиче полако и тешко иде напријед. Коњи су посртали,, падали. Борци их дижу и поново товаре. Тамо гдје коњ није издржао, борци су прихватали товар и носили га на леђима. Били су то надчовјечански напори.

Покрет су успоравали и болесни другови. Наше болеснике, Николу Мариновића и Јова Барјамовића пратила је другарица Даница Мартиновић све до Осјека, али даље није могла. До Блажуја су Николу донијели на рукама, а Барјамовића је прихватила бригадна болница. Али, сада је преостајало само јахање. Николи температура никако није спадала. Малаксао је, није се могао ни на коњу држати. Даница га је, наизменично са друговима, придржавала. Ноге су му млатарале и ударале о ивице пртине, а жеђ га је све више мучила. Преклињао је да га оставимо, што нам ни на ум није падало.

Полако се примакосмо ивици четинарске шуме. Пожурисмо вођени оним варљивим осјећањем да ће нам у њој бити топлије. Тада се из шуме проломи:

— Стој! Ко иде?

— Партизани! — одговори Илија Копривица, а ми остали зауземсо заклон и уперисмо пушке у том правцу. — Другови, не пуцајте! — Ја сам Илија Копривица, из Семизовачке чете. Прије неки дан сам долазио у вашу чету у Великом Пољу. Познајем командира Слободана Босиљчића и комесара Мишу Јокановића. Овдје су пролетери!

— Није тачно. Тамо је Сарајево, одатле може доћи само непријатељ. Ти си Илија заробљен па говориш како ти усташе кажу. Ни корака даље! Пуцаћу! — оштро ће глас из шуме.

Ипак се некако споразумјесмо. Горе, на Игману, је вод Игманске чете Калиновачког партизанског одреда, који је држао положај на Брезовачи.

Борци Игманске чете потрчаше нам у сусрет. Настало је љубљење и поздрављање.

— Добро дошли, другови пролетери! Уђите да се мало огријете и окријепите!

Гледали су нас са чуђењем.

Неки другови уђоше у кућу и пред вратима се зачас направи гужва.

— Напоље, другови пролетери! Задатак још није завршен.

Борци без ријечи излазе и прикључују се колони. Пред кућом остаде стража.

Стигли смо на пропланак на врху Игмана.

— Предах! Тапкајте у мјесту и дрмусајте један другог! — говори командант и иде од борца до борца.

— Другови, има ли овдје сада Црногорца којему баста запјевати?

Погледаше се Велиша Ј. Војводић и Нико Ђурашевић, и запјеваше, а остали прихватише:

Ко не куне зло пролеће
Од кад душман земљом шеће!
Омладино земље ове
Збијајмо се у редове.

— Алал вам вјера другови! Браво јунаци, браво соколови моји! Браво војско пролетерска!

Послије осамнаест часова марша стигли смо у село Пресјеницу, на Домаку Трнова. Са патролом претходницом стигао је и командант Церо, Дочекивао је борце и распоређивао их по кућама и упозоравао:

— Ватри се не смије прилазити! Прозебле дјелове трљајте снијегом!

У вријеме док су се борци одмарали другарице су ишле од куће до куће, прикупљале чарапе, млијеко, сир, припремале и кувале чај за изнемогле другове. Најтеже је прошао Никола Мариновић, добио је промрзлине вишег степена.

Осјећао сам болове по цијелом тјелу. Страховито су ме бољеле руке, ноге, уши, нос, крста. Имао сам осјећај да су ми сви дјелови тијела набрекли, у грудима ме и даље гушило.

Народ Пресјенице све је чинио како би уморним и промрзлим борцима што боље угодио. Послије краћег одмора тешко промрзли борци упућени су у болницу у Фочи.

Први батаљон добио је наређење да се размјести у рејону Калиновик—Улог.

Владо ПЕЈАКОВИЋ

ИГМАНСКЕ РАНЕ

JСолона у покрету. Главе бораца окрећу се ужурбано и преносе наређење брзо, готово без даха, да буде у колони тишина. А мени се хоће, инстинктивно, да кихнем. Друг предамном безгласно стеже песнице у знак пријетње. Разумијем га и уздржавам се. Тишина је таква да се може чути бат цокуле будног непријатељевог стражара.

Бијела раван Сарајевског поља изазива језу у овој хладној и безгласној ноћи. Наједанпут, уз писак локомотиве, композиција натоварена непријатељем пресијеца колону и оставља је без даха десетак минута полеглу у снијегу. Онда смо потрчали с намјером да се што прије одмакнемо од пруге. Трчећи упадамо у поток. На већ смрзлу обућу хвата се блато и вода, и чврсне. Око полуукочених ногу стегао се ледени обруч.

Обасјана мјесечином, смрзлих уста за ријеч, укочених прстију за ороз, стегнутих мишица за евентуални скок на непријатеља, колона се приближава Игману. Мисли без ријечи роје се у глави. Одједном искрсне питање: шта да радимо ако нас примијете? Одговор је тешко наћи, јер и пушке на оваквом мразу ћуте. Смрзле и оне. Остаје, као посљедње и једино: у коштац — па живот или смрт.

Наш сапатник и сапутник, гладни коњ, тешко дахћући, вуче смрзло оружје.

Излазимо из Сарајевског поља и стижемо у подножје Игмана. Ноге су већ као туђе, не мичу се, не слушају... Али мисао говори и шапће, овог пута не успаваику већ будилницу. Пењемо је уз Игман. Коњи, крајње изнсмогли, падају у снијег. Борци клизе за њима, скидају с њих оружје и муницију, дијеле их међусобно и мичу се даље. Под теретом и од умора издаје снага. А машта се разиграла па дочарава нестварне слике одмора, макар и у штали сеоској.

Маршујемо скоро шеснаест сати. Сви смо већ исцрпљени. Иза мене, у колони, иде Стоја Вукашиновић. Каже да је изнемогла. Једва разабирем њене ријечи:

— Не осјећам више своје ноге! Као да су од дрвета . . . Не могу даље, сестро!

Ипак је и са промрзлим ногама издржала. Све до Фоче.

Ноћ, хладна као срце непријатеља. У уморној глави привиђа се од букве поред пута кућа с големом ватром. Напрежем посљедњу мрву снаге да што прије уђем и огријем се. Али авај! Мјесто куће — дрво.

Споро корачаш смрзла ноћи! Гази ноћ тешким леденим ходом. Газимо и ми смрзли, ледени у њој, да је згазимо и замијенимо вјечитим даном живота и љубави.

Свиће. Укочена тијела засипа све јаче мећава. Жељени праг је ту. Врх Игмана краси кућица — стражара са дванаест другова из Сарајева. Крајње изнурена и смрзла колона журно прилази кући. Пред

кућом командант бригаде, с леденицама о брковима. Задржава оне који су највише промрзли. Прилази друг Иво смрзнутих руку до чланака и показује их команданту. Он га упућује даље:

— Ти си лакше промрзао, продужи напријед, имамо још три сата марша.

У кући тјескобно, загушљиво. Сијечемо смрзнуту обућу, тешко одвајамо ципеле од чарапа, а чарапе од ногу. А онда масирамо отуђеле, укочене ноге. Масирамо дуго, дуго. Тек послије једног часа масирања дјелић на прсту зарумени се животом.

Сељаци из Пресјенице стижу у помоћ и превозе санкама сто шездесет смрзнутих бораца у Велико Поље. Они су ћутећи подносили страшне болове промрзнућа. Завоја нема да умотамо и утоплимо ноге и црна мјеста која почињу да труну.

Четири сата послије подне. Наједанпут, граната из Сарајева. По собама настаје узбуна и јаук, јер су сви свјесни да су ноге болно одсутне.

Носила из Пресјенице пошла су даље.

У ослобођеној Фочи полако су се цијелиле ране игманске.

Мила ЋЕТКОВИЋ-КАПИЧИЋ

ДВАДЕСЕТСЕДМИ ЈАНУАР

ЈСад колона застане непрекидно тапкамо у мјесту. Прошле двије ноћи, преко Романије, на већим успонима загријао бих се до те мјере да ми са чела, испод капе, процури зној. Ове ноћи не могу да се загријем. Не осјећам тежину оружја и опреме. Осјећам се као да немам ни шињел, ни одијело: хладноћа продире до костију. Трљам руку о руку. Повремено масирам откривени дио лица.

На почетку успона уз Игман — стрма урвина. Да ли овуда, дубоко под снијегом, има пута и какав је? Ако и постоји путељак или козја стаза мора да су јако неугодни. Све је около заобљено, глатко. Само по које усамљено дрво и омањи, ријетки жбунови. Надао сам се да ће ме кретање узбрдо загријати, али сам се преварио. Чак ми је све хладније, нарочито у ногама.

Овдје, на коси обраслој буковом и јеловом шумом, снијег није тако јако замрзнут. По њему се теже корача, сув је и измиче испод ногу, као живи пијесак. Придријемало ми се и по томе мислим да се ближи дан. Сан ме све више осваја и мучи. Опирем му се највише што могу. Тешко је процијенити што је горе — дријемеж или хладноћа. За тренутак усним и посрнем устрану, са уске пртине коју је утабао 1. вод, па ме то пробуди. Тада ми је једина жеља да колона макар и мало застане; чини ми се да бих добио нову снагу, иако знам да није тако.

Вријеме пролази. Око нас све једнолико, па изгледа као да се не помичемо. Крајњим напором успијевам да задржим своје мјесто у колони претходнице.

У овој леденој пустињи нема потребе за тишином као при преласку Сарајевским пољем, поред Рајловца, али је ипак тихо. Само се чује шкрипа снијега испод ногу и по који прасак смрзнутог дрвета.

Мисли су ми залутале у прошлост те нијесам ни примијетио да је на истоку зарудила зора. А кад сам је осјетио као да добих нову снагу. „Побиједисмо ову тешку ноћ", рекох Урошу, који иђаше испред мене. Он се само окрену и упита ме: „Можеш ли?", и закорачи изван пртине у снијег до кољена. Тетура лијево-десно, час пртином а час поред ње. Студен је и њему одузела снагу.

Дан је забијелио. Корак по корак одмиче колона. На нама иње. као и на свему што нас окружује. Изгледамо као утваре у дивљој планинској самоћи.

Недалеко испред мене, на челу претходнице, види се командант батаљона Перо Ћетковић. Преко планинарске пелерине пребацио „крагујевку". „Иду ли стари?", већ неколико пута се преноси колоном његово питање. За кратко вријеме врађао би се одговор: „Иду стари". „Брже другови, скоро ћемо да се одморимо", чују се охрабрујуће командантове ријечи.

На пропланку угледасмо омању планинску кућу. Унутра пуштају само јако промрзле.

Не осјећам да имам ноге, из кољена их бацам напријед као мртве, али и такав журим да што прије уђем у кућу. Имам у руксаку чарапе, добио сам их на Романији и чувао као резерву за тешке дане. Уђох у кућу. Прије тога нијесам ни уочио дебели слој леда и снијега око ногу, до изнад чланака. Покушавам да то скинем, али руке немају снаге. Отекле су и поплавиле, прсти немоћни, а ја бих хтео да што прије промијеним чарапе. Прић Урош Лопичић да ми помогне. С муком одвоји обућу. Срећом кожа остаде при стопалима. Протрља ми руке и ноге снијегом, обу ми чарапе и навуче ципеле. Све је то чинио некако спретно и брзо. У загријаној соби брзо се откравих. Друге, тешко промрзле, уносе на рукама, изувају и масирају снијегом. Ми из претходнице изађосмо и продужисмо марш.

Сунце је већ одскочило. Топлије је. Од Сарајева долијећу топовске гранате и експлодирају у јарузи лијево од нас. Нико не обраћа пажњу на то.

У ногама осјећам чудну топлину, ципеле ми постају све тјешње. Тек на првом преноћишту примијетио сам да су ми ноге промрзле. Цијелу ноћ, иако их већ неколико нијесам спавао, од болова у ногама нијесам могао око склопити. Сјутрадан су ме попели на коња и прикључили промрзлим игманцима, којих је било око 150. Гледајући смрзотине осталих, процијенио сам да сам ја лакши случај.

Лабуд ТАТАР

КАКО САМ ДОЖИВЕО ИГМАНСКИ МАРШ

— сјећање •—

С ве недаће које сам осјетио у маршу преко Игмана вјерно нам је предочио наш командант батаљона Перо Ћетковић. Чак нам је напоменуо да док маршујемо не дишемо на уста, јер хладан ваздух директно улази у плућа те може доћи до тешких посљедица. Још нам је савјетовао да, кад дођемо у село и размјестимо се по кућама, од својих домаћина обавезно тражимо што више чарапа и рукавица, наравно, на лијеп начин. Командирима чета је скренуо пажњу да се постарају да им се борци добро одморе и наспавају.

Навече је одржан партијски састанак четне ћелије. Састанком је руководио Ристо Лекић, секретар ћелије и члан батаљонског бироа. Пренио нам је одлуке батаљонског бироа. Договорили смо се да се у вријеме покрета помажу физички слабији и старији другови, такође и пушкомитраљесци, да на маршу буде беспријекорна дисциплина, да се потражи од сељака топла одјећа и обућа и да се борци прије покрета обуку што могу боље, да се нарочито утопле ноге — чарапама, обојцима, а и хартијом.

Партијска ћелија у чети формирана је почетком јануара 1942. Двије трећине нас били смо чланови КПЈ; већином предратни комунисти, многи и на руководећим партијским функцијама. Било је и кандидата за чланове Партије и скојеваца, најмање неорганизованих. Према томе, није много требало убјеђивати другове да извршавају постављене задатке.

Домаћин у кући у којој сам распоређен био је добар човјек, наш симпатизер. Одмах нас је упитао да ли нам шта треба. Рекао сам муг

— Ако имаш вунених чарапа и рукавица.

— Имам, како да не. И донио је неколико пари.

Тада сам га упитао да, случајно, нема опанака.

— Прије неки дан заклао сам јуне, за војску, па ми је остала кожа. Њу вам могу дати.

Знао сам да правим опанке и направио сам неколико пари. Пред сам Покрет обуо сам три пара чарапа, навукао опанке, а преко њих још један пар чарапа, да се не клижем по снијегу. На леђима сам носио ранац и једно ћебе. Шаторским крилом сам покрио врат, браду и нос. Шубаром сам заштитио главу и уши. Са још два шаржера за пушкомитраљез био сам спреман за покрет.

Кренули смо у први мрак. Водичи су нам били борци мале Семизовачке партизанске чете из Црновршког батаљона. Познавали су сваку стазу на овом терену. Њима смо, на растанку, добровољно, без наређења, поклонили ко по један, ко по два пушчана метка. Тада је то био необично вриједан поклон.

Прошли смо поред усташких стража. Стражарница на брежуљку изнад Сарајевског поља остала нам је с десне стране. Пут је био тезкак. Вријеме ведро, мјесечина, али страховита хладноћа.

Спуштали смо се у Сарајевско поље. У вријеме преласка жељезничке пруге наишао је воз, за њим други. Били смо удаљени неких педесетак метара од пруге. Покушали смо да откочимо пушке, за сваки случај, али узалуд. Биле су залеђене. И моја маузерка смрзавала се заједно са мном.

Возови пројурише раздвојивши колону на два дијела.

Продужили смо пут Сарајевским пољем. Наишли смо на неки поток. Приликом преласка осјетио сам хладноћу у прстима десне ноге. Причам најближим друговима шта ми се догодило. И они се жале да су сквасили ноге. Кажу, проћи ће то, само мораш стално тапкати у мјесту када колона стане. Вунене чарапе ће воду која је ушла упити. Тако је и било. Прошли смо без посљедица.

Прешли смо ријеку Босну, затим жељезничку пругу Мостар—Сарајево, источно од станице Блажуј, и избили на колски пут. Пред нама је био Игман.

Испред Блажуја, у неком засеоку, зауставили смо се да се склонимо од хладноће док не прође колона.

Пењање уз Игман је најтежи дио марша. Хладноћа је све већа. У одијелу, ма какво било, постајало је све хладније, опанци су се укочили. Рукавице немам, изгубио сам их, спустио сам манжете са рукава шињела и руке увлачим испод њих. Корак по корак, колона се споро креће, сигурно ни километар на час, брже се и није могло. Исцрпила нас је хладноћа и напоран марш. Дан је забијелио, али се његова топлина не осјећа. Но сада се бар види. По нама се ухватило иње, као и на све што нас окружује. Студен притегла још јаче, укочиле су ми се вилице, не могу да говорим. Идем као мјесечар и привиђа ми се: час се огромне јеле крећу заједно са нама, час ми другови у колони изгледају као навиљци сијена. Хвата ме сан. Неколико пута сам заспао идући, чак и сањао. С муком сам се савлађивао да не легнем у снијег и заспим. Знао сам да би ми то био посљедњи сан. Сјећам се да је партијски секретар Ристо Лекић држао састанак у „покрету"; ишао је мимо колоне и са сваким чланом Партије разговарао, упозоравајући да се помогне пушкомитраљесцима, изнемоглим и онима који заостају.

У колони испред мене ишао је Петар Газивода, постарији, високи и мршави борац. Носио је дугачку „француску" пушку. Изнемогао, сио је у снијег. Каже ми: „Дај ми, Лекићу, то шаторско крило да се замотам и умрем овдје, даље не могу!

Умјесто шаторског крила пружио сам му руку, да му помогнем да устане. Са иње по лицу изгледао је као сиједи старац.

Храбрио сам га да смо близу врха планине, да ћемо се ту одморити, попити топли чај и шљивовицу, тако се говорило.

Стигли смо на врх Игмана, али од чаја и ракије није било ништа. Продужили смо према селу Пресјеници, гдје су нас распоредили по кућама.

Блажо ЛЕКИЋ

За показану храброст, залагање и издржљивост у Игманском маршу, друг Тито је упутио следећу

ПОХВАЛУ

Изражавамо наше признање и похвалу Првој пролетерској народноослободилачкој ударној бригади, која је за време њемачко-усташке офанзиве у Босни извршила сјајне покрете по највећој студени и тиме покварила непријатељске планове опкољавања.

Нарочито изражавамо своје признање и похвалу оним борцима ове бригаде који су услед зиме тешко настрадали и при томе показали самопрегор и јунаштво.

ЗА ВРХОВНИ ШТАБ
КОМАНДАНТ НОП И ДВ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ТИТО С.Р.

Билтен бр. 14—15 фебруар — март 1942

ВРХОВНОМ ШТАВУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ И ДОБРОВОЉАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Команданти и политички комесари свих батаљона Ловћенског НОП одреда, сакупљени на саветовању са својим штабом одреда, поздрављају свој јуначки врховни штаб уз непоколебљиву решеност да се још одлучније боримо за уништење мрског фашистичког окупатора. Ми смо створили много партизанских јединица. Сав наш труд биће уперен на то да се створе партизанске јединице прожете духом интернационализма, на које ће наш Врхновни штаб моћи да рачуна више него до сада. Ми смо поносни што је Ловћенски батаљон Први батаљон Прве пролетерске НОУБ, и ми ћемо се трудити да наше партизане подигнемо на степен оних који су у Пролетерској бригади.

Шаљући вам чврсти пролетерски поздрав, ми вас молимо да уручите наше поздраве браћи српским, хрватским, словеначким и македонским партизанима наше Прве пролетерске бригаде.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

СА САВЈЕТОВАЊА КОМАНДАНАТА
И ПОЛИТИЧКИХ КОМЕСАРА
ЧЛАНОВА ШТАБА ЛОВЋЕНСКОГ
НОП ОДРЕДА

НАПОМЕНА: Овај поздрав је објављен у Билтену ВШ НОП и ДВ Југославије број 14/42.

ТЕШКИ ДАНИ

П рохујала је офанзива. Као вихор. Унијела у села страх, кукњаву и плач. Многа села прогутао је пламен. Да није згариште човјек би посумњао да су ту некад била станишта људи. Побуњени и напаћени народ источне Босне већ другу годину води неравну борбу. Од голоруких сељака и војничком послу невичних људи створене су чете, батаљони, одреди. Отимали су непријатељско оружје и с њим се тукли (бранили и нападали) са њемачким четама, усташким сатнијама и четничким одредима. Али се ове хладне, снијежне зиме партизани, гладни и без оружја и муниције, нијесу могли одупријети снажним ударима ситих, до зуба наоружаних њемачких војника. Распадале су се чете и батаљони, још за најтеже окршаје непрекаљених сељака. Неки се предали Њемцима. Неки су пошли у четнике. Али су свуда остала језгра око којих ће комунисти поново окупити борце. И неке јединице остале су читаве.

И 1. пролетерска бригада била је принуђена да напусти Романију, да крене у неизвјесност, преко Сарајевског поља и Игмана.

Игман је био пакао. Док смо га прешли, зима и мраз десетковали су бригаду. Посматрам другове у колони која се креће према Трнову. Свеједно ми је да ли су из моје или из других чета. Ноге им црне, испуцале. Неки умиру на путу. Знам да су им болови тешки, несносни. Али трпе. Тражили би помоћи, а одакле да дође? Многе другове не познајем. Измијенили се. Нико ништа не говори. Та тишина је убитачна. Није за човјека.

Тешко је гледати оне које упућују за Фочу. Туга притиска, а скоро би и заплакао гледајући немоћне другове. Један у бунилу изуо чарапу. При њој као да остадоше прсти, а на нози се указаше црвене и црне мрље и нешто налик на кости.

Нијесам више могао посматрати. Доста сам за ово ратовања преживио патњи и мука. Видио сам много мртвих и рањених, и наших и непријатељских, али овакву страхоту никад нијесам видио. Никад нијесам ни помислио да мраз може да буде тако убитачан.

Немоћни батаљон сакатих људи у снијегу, у цичи зими. Колико ће их се спасити? Да ли се ма ко може спасити? Стигао сам чету, а болница је продужила према Фочи. Порадовах се. Тамо је слободна територија. Тамо су љекари. Учиниће све што се може да их спасу. Можда ћу се са неким још сусрести на овим чудним путевима наше револуције!

Дошли смо у Влахоље, село према Калиновику. Осам дана се одмарамо у њему. Тај толико жељени одмор дјеловао је на нас као мелем. Команда чете је смјештена у кући Глигора Аврама, човјека шездесетих година. Није се много обрадовао војсци, јер војска чија год била не доноси срећу, како рече стари Глигор. Чудан је то старац био. Још у оном, првом свјетском рату нашао се у Русији. И сам не знајући ради

чега, у октобарској револуцији био је на страни црвених. Послије револуције, ето, ишчупао се некако, и поново дошао у своју Босну.

У почетку нас је слабо хранио и нерадо је разговарао. Ријешимо да га упутимо другу Кљајићу. А Фића мио, питом човјек, разњежио би срце и камену, а не старцу. И кад се стари Глигор вратио још из авлије виче:

— Жено, овамо нож да кољем овцу! Револуција је ово, жено! Онаква у каквој сам ја учествовао у Русији седамнаесте године!

Заклао је овцу. И од тада нас је добро хранио. И до дубоко у ноћ остајао у разговору. Од тада његова је кућа постала стјециште партизанско, за све вријеме рата.

Блокирали смо талијански гарнизон у Калиновику. Повећи је то гарнизон. Не могу Талијани из града, а упорно се бране. Авиони им бацају намирнице и муницију. Доста је од тога пало и у наше руке, а требало нам је и хране и оружја као насушног хљеба. Наизмјенично, по четама, идемо у ноћне препаде на Калиновик. Синоћ је командир 2. чете Саво Бурић са групом бораца ушао у сред града. Талијани су пуцали читаву ноћ.

Преко дана конферишемо, учимо, вјежбамо, држимо састанке.

Села око Калиновика су доста сиромашна, а војске све више. Тешко нас могу издржавати. Пребацисмо се према Улогу, а батаљон „Војвода Момчило" преузе на себе блокаду Калиновика. Дани су још студени. Истина, хладноћа је нешто попустила, није онаква као у вријеме марша преко Игмана.

Команда чете се смјестила у кућу Митра Сладоја. Овдје, у овом селу, чудне су се ствари дешавале. Србе су, који год би се преварио да оде до Невесиња, прекрштавали у католике. Тако је прекрштен и брат нашег домаћина Петар. О томе прича као о својој великој срамоти, осјећа се неугодно, склања од људи. У Петра ћерка Стана, приспјела за удају. Носи сукнено одијело. Зачудо, носи пиштољ, и то јавно. Припасала га, као „мушка глава". Питамо је због чега носи пиштољ.

— Свакаква војска крстари Херцеговином, а дјевојка мора да брани своју част.

Била је она, заиста, врло отресита. Много се разликовала од других сеоских дјевојака.

Извиђамо према Улогу и Жупи калиновачкој. Настављамо са конференцијама, политичким и војничким часовима и састанцима. У Обљу постоји мјесна јединица, припада Калиновичком одреду. Близу јој је Борач и тамошње усташе, а ту, непосредно поред њих, сјеверно од комуникације Калиновик—Невесиње, су муслиманска сели и од усташа наоружани мјештани. „Налазимо се између двије ватре. Не смијемо од кућа — побиће, попалиће и опљачкаће све ако одемо", тако су нам одговарали Обљани на наше наваљивање да ступе у наше јединице.

Гајо ВОЈВОДИЋ

ЧЕЛИЧНО УЖЕ ПРЕКО НЕРЕТВЕ

(Улог нијесмо заузели)

П очетком фебруара 1942. године бригада је стигла на просторију Калиновик—Фоча.

Одсјечени гарнизон у Калиновику живио је у непрекидном узнемирујућем ишчекивању партизанског напада. Снабдевао се једино авионом. Неколико пута његова посада покушавала је да разбије блокаду, али никада није честито стигла ни до првих села.

У међувремену, готово свакодневно, двадесетак бораца, завијени у бијеле чаршаве, нечујно би прилазили граду, извршили препад бомбама и митраљезима, а затим нечујно, као што су и дошли, нестајали, држећи тако противника у сталном страху од правог напада.

Присуство пролетера осјетило се и на политичком плану: на измирењу завађеног српског и муслиманског живља.

Тако је то ишло цијелу седмицу, а онда је 1. батаљон добио нови задатак: да се са четом пратећих оружја пребаци у Обаљ, десетак километара југозападно од Калиновика, да испита јачину гарнизона у Улогу и да га, уколико постоје услови, нападне и заузме.

Марш је био тежак, исцрпљујући, по снијегу дубоком преко пола метра.

Послије неколико сати хода командант Перо Ћетковић нареди да се стане и предахне.

Позва командире чета и пође са њима у извиђање. Он тако увек чини, без обзира у какав се окршај полази.

На другој страни Неретве, тамо у долини, види се Улог. Да би се до њега дошло морало се преко Неретве, ријеке у ово доба нимало гштоме.

Батаљон није имао средства за прелаз ријеке, а водостај висок. Извиђања извршена узводно и низводно потврдила су командантову стријепњу. Неколико дана је прошло, а ситуација се није мијењала. Нити су се указале нове могућности, нити је водостај Неретве опадао. Штаб бригаде је, извијештен о овим тешкоћама, наредио да се батаљон врати у Влахоље, село одакле је и пошао, и да настави опсаду Калиновика.

Борци и руководиоци су се вратили тешка срца. Тјешила их је једино нада да то неће бити за дуго.

И док су групе бораца поново нападале Калиновачки гарнизон, у штабу бригаде се почело поново говорити о Улогу.

Задатак је, као и прије, повјерен 1. батаљону. Батаљон се опет нашао у Обљу. Почело се извиђањем, на које је пошао командант Ћетковић са командирима чета.

Послије детаљног и пажљивог извиђања одређени су задаци четама, њихови положаји и правци напада. Дио батаљона „Војвода Момчило" (око 30 бораца), који је за ову акцију придат батаљону,

добио је задатак да затвори правац што од Борча води ка Улогу и да не дозволи Талијанима да из Улога одступе у Борач. Чете су добиле правце за напад. Пратећа оружја — бацачи и тешки митраљези — су остали да са десне обале потпомажу ватром напад чета.

План је направљен. Одређен је и час напада. Али је остало оно најважније: како се пребацити на другу обалу?

Најзад идеја, корисна, прихватљива — челично уже и корпа.

— Дакле, тако! — завршио је командант договор — набавићемо челично уже и на најужем мјесту везати га између двије обале ...

Мјештани су оба пута пажљиво дочекали пролетере. И сада се труде да им помогну колико је то у њиховој моћи.

Нађено је уже, и котурача; од дасака направљена корпа у коју се могао смјестити један борац.

Тамо гдје је река најужа, на прилично неприступачном мјесту, два мјештанина су показала велику храброст приликом пребацивања на лијеву обалу, ону ка непријатељу. Жичара је постављена на висини од око 25 метара изнад ријеке.

Било је предвиђено да се до 2 часа у ноћи између 26. и 27. фебруара све јединице пребаце на лијеву обалу како би напад почео у 4 часа ујутру. Међутим, догодило се другачије. Пребацивање преко ријеке почело је тек око 22 часа Ишло је спорије него што се очекивало. Умјесто да прелазак једнога борца траје 2, трајао је читава 3 минута. Пребацивање чете — више од 2 сата. Батаљон је тек у 5 часова прешао ријеку. Од мјеста прелаза до Улога има сат хода, те је и напад помјерен за 5,30 часова.

Падао је снијег са кишом. Борци су мокри, прозебли. Знају вријеме почетка напада. И знају да је оно одавно прошло. По дану ће, ма како био суморан, бити далеко теже заузети ово добро утврђено упориште.

Иде се журно, без разговора. Наређења су кратка и јасна. Чим се дође до положаја — одмах борба.

Одјекнуше и први пуцњи. Прасак прве бомбе. Рафали. То је знак да је 3. већ ступила у борбу. Мало затим ватра се удвостручи. И 2. је већ на положају; борба је и ту отпочела. Прва није ни стигла до полазног положаја; како су пристизали њени су борци ускакали у ватру.

Непријатељ је само за тренутак био изненађен, а онда је одговорио ватром из свих оружја. У првом налету заузета је коса изнад Улога и кота 1338. Усташе са ових положаја се повлаче ка Улогу. То даје нову снагу четама. Оне још жешће нападају. Непријатељ је скоро опкољен.

Батаљон све више стеже обруч око Улога.

Усташе из Борачког упоришта покушавају да интервенишу. Иако бројне и добро наоружане, пролетери су их приковали за положаје са којих су пошли.

Пратећа оружја, са десне обале Неретве, су врло активна. Минобацачлије су расположене. Већ у првим часовима борбе уништили су неколико непријатељских упошпнта. Бреде као да зову на јуриш. Пролетери су већ дубоко загазили у непријатељеве положаје.

Сусњежица је и даље. Натапа и. онако већ мокра одјела бораца.

Кроз суморан дан одјекује: „Напријед! Ура! Напријед!..."

Ријечи се мијешају са грмљавином бомби и штектањем митраљеза. Друга јуриша на гробље, Талијани се упорно бране — одступају педаљ по педаљ. Али тај отпор не траје дуго. На ивици гробља, за тренутак, мали предах. Команда чете се савјетује. Уморни борци окренути ка центру насеља, једва пола километра далеком. Тек кад се тамо дође биће победа у данашњем окршају.

Минути предаха и договора су брзо прошли. На нови јуриш креће се силовито, чини се још силовитије него прије, Али се мора натраг. Свјестан свога положаја непријатељ је удвостручио паљбу; сва оружја уперена су ка гробљу, па силна зрна као да играју врзино коло по брисаном простору.

Наређење командира да се врате на полазни положај борци прате гунђањем. Толико их је занијела борба и жеља да што прије стигну до центра; чини им се да могу ватрену завјесу претрчати у једном добром пролетерском јуришу.

Командир гласно умирује борце:

— Нек се мало издувају — већ ћемо нешто смислити.

У то вријеме уз лијеву обалу Непетве, кроз засеок Пиралићи, хитро су се приближавали борци из батаљона „Војвода Момчило", желе да разбију оне непријатељеве снаге које су се прибиле уз саму обалу.

Морали су застати пред добро утврђеним бункером. Покушавали су неколико пута да иду напријед, али најзад постаје јасно да се са тако малим бројем бораца добро брањено упориште не може освојити. Али, неће ни натраг. На брзину се утврђују. Талијани су покушали противнападима; три су одбијена.

Ипак, најтеже је 1. чети. Наступа брисаним простором. А напријед се морало ићи.

Напријед, али како?!

Покушало се заобилажењем са сјевероисточне стране, али се већ код првих корака одустало.

Остало је да се брисани простор савлада јуришем. Око 500 метара! Много за јуриш, и то још по дану. Команда 1. предлаже штабу батаљона да се од јуриша одустане, бар док је дан.

Али штаб тражи да се упоришта пред њом заузму по сваку цијену. Јер ситуација постаје врло озбиљна. Из околних мјеста кренуло је неколико непријатељских колона ка Улогу. Охрабрени тим, Талијани и усташе све чешће врше противнападе. Настоје да нашим снагама зађу за леђа. К томе, наше снаге што штите спољне прилазе Улогу су мале.

Командир 1. Гајо Војводић стоји испред бораца. Ту је и комесар Ђоко Вукићевић.

— Знате какав нас задатак очекује.

Тишина.

Командир наставља:

— Потребни су добровољци.

За јуриш се јавила цијела чета.

— Браво, јунаци!

Пратећа оружја немају више муниције. Зато ће пребацивање чете штитити 2, Њен је командир Саво Бурић.

— Момци, сад боље него икада раније — говорио је Саво борцима.

Сумрак се почео примицати када је 1. била спремна за јуриш. Али је тада стигло ново наређење да се на јуриш не иде, да се до мрака држе положаји а затим да се јединице брзо и опрезно пребаце на десну обалу Неретве.

Изненадна одлука, али правовремена, јер су јаче непријатељске снаге пристизале из околних мјеста. Оне су, према процјени штаба, могле стићи око пола ноћи. До тада је требало батаљон пребацити преко Неретве — али тако да непријатељ то не примијети.

На искључиво пребацивање помоћу корпе није се смјело рачунати. Споро је, врло споро. Зато се морало учинити и оно што је претходног дана изгледало немогуће — газити ријеку.

Прелазило се два километра сјеверозападно од Улога; вјеровало се да је ту Неретва најплића. Но била је дубља него што се рачунало. Борци мањи растом хватали су се у ланац међу оним већим. Живи ланац је сјекао студену и плаху Неретву. Прије шло се без и једне жртве.

Нарочито је било тешко пребацити пет носила са рањеним друговима Између два ланца, њих су преко ријеке пренијели најснажнији другови из батаљона.

Дио батаљона, 3. чета, која је била у заштитници, прије шао је Неретву старим путем, помоћу жичаре.

Непријатељ није осјетио повлачење наших јединица — чета.

Уморна и мокра колона продужила је даље кроз дубоки снијег. У њој није било шесторице бораца, шест чланова Партије. Међу њима је остао и Јово Поповић, комесар 2. чете и члан КПЈ од 1934. године.

Колона, дуга, уморна и гладна, корача без ријечи. Није то од умора и глади. Далеко више пече промрзла тијела измакла побједа. Јер на то нису научили.

Ускоро су њихов гњев искусиле усташе из Калиновачке Жупе.

Никола ЂУРАШЕВИЋ Нико

МУРГО

РЈападао је велики снијег. Тврд је. Човјек иде лако. И коњ. Али имамо и магарца Мурга, који носи митраљеску муницију. Никако неће да крене. Вуку га за улар — не иде. Читав батаљон стоји у великој и стрмој страни и чека да ми митраљесци стигнемо. Борци се шале и смију на рачун Мурга и нас митраљезаца.

Узех сјекиру бацачког одјељења. Од једне оморике одсјекох густу грану.

— Шта ће ти та грана, судијо?

— Да видимо судијину вјештину. Како ли ће магарца пребацити.

— Магарац је окривљеник! Сада ће му судија пресудити!

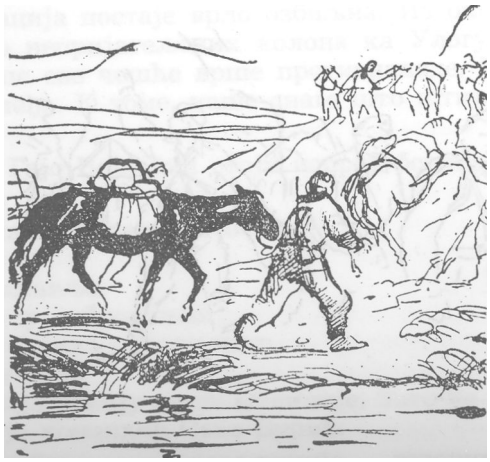
Упадице се чују са свих страна.

Довукох грану и поставих је поред магарца. Душан, Руди, Жика и ја подигосмо магарца и оборисмо га на грану. Мурго миран, изгледа да му се свидјело. Повукох грану. Иде као по лоју. Мурго лежи. Довикивање, смијех и досјетке на рачун мој и Мургов.

Тако довукосмо Мурга до цесте Калиновик—Невесиње. Ту га гурнух на пртину. Он скочи, усправи се и настави да иде.

Киша поче да пада. Колона се козјом стазом спушта низ клисуру. Држимо се рукама за стијење. Коњи се тешко спуштају. Ово је терен за Мурга, иде без застоја.

Милоња СТИЈОВИЋ

НАПАД НА УЛОГ

Приближавао се крај фебруара. По долинама снијег се топи. Још мало па ће и птице селице најавити боља времена. Припремамо се за напад на Улог. Спустисмо се на брежуљак јужно од села Страна. Командант Перо извео командире и комесаре чета на извиђање. Са нама је и командант Калиновичког одреда Раде Хамовић са два друга који познају овај крај, и команда батаљона „Војвода Момчило". Кроз огољели шумарак посматрамо насеље на Неретви, на путу Калиновик—Невесиње. На брежуљку црква од тесаног камена. Ока кривудаве цесте куће разбацане без реда. При врху јаруге, изнад насеља, група кућа. Махала се зове. Испред насеља Неретва, преко ње црна трака моста, једини прилаз насељу са истока.

Налазимо се на падини коте 1219 — објашњава нам командант. Насеље које посматрамо је Улог. Пут који вијуга уз брдо води ка Невесињу. Завијан је и непроходан од првих снијегова до прољећа. На њему, тамо око Сватовског и Ђевојачког гробља, сметови знају бити високи и по два-три метра. Легенда каже да је некада давно вијавица на њима прогутала сватове и дјевојку, по томе и име добише. У Улогу су Талијани и нешто усташа мјештана.

Снабдјевени су храном за читаву зиму, вјероватно имају и велике резерве муниције. Прилаз преко моста на Неретви је опасан. Према мосту су уперени митраљези, са брежуљка опасаног рововима и начичканог бункерима. Неретва је у ово доба године газна низводно од моста неколико стотина метара. Газ контролише стража са моста. Мораћемо нешто ниже правити прелаз. Треба их изненадити, ноћу побити straже и упасти у ровове прије њих. Ноћу су у рововима само straже. Саво ће са 2. четом ударити од Махале и забацити им се иза леђа, 3. чета ће се сручити са брijега директно на насеље, а 1. ће уз Неретву према цркви, држећи се падине прошаране шумарцима. Батаљон „Војвода Момчило" остаће на овој обали Неретве, па кад ми притиснемо тамо јурнуће преко моста. Само ће једна његова чета остати у резерви, позади брijега сјеверно од Улога. Минобацачи, заштићени батаљоном „Војводе Момчила", поставиће се на погодно мјесто са ове стране Неретве, одакле могу туђи ако не успијемо да на препад освојимо град. Ред преласка преко ријеке 2, 3. и 1. чета, затим чета батаљона „Војводе Момчила".

— Треба ићи опрезно, истурајући испред строја по двојицу бораца који ће пронаћи и испитати најбоље прилазе — додаде Хамовић и упозорава на будност Талијана и усташа.

— У елучају интервенције од Борча или са друге стране, одвојите по једну десетину. Јесмо ли се разумјели, момци? — А сад на посао. Са првим мраком да будете са четама. на цести код Ћеранића кафане — заврши командант Перо.

— Нека сврате у село, да презалогаје. Припремио је нешто старешина Страњана за пролетере — добаци Хамовић.

— Мути се вријеме. Не би ваљало да почне киша, — каже Перо Хамовићу.

— И ја се од тога плашим. Могла би ријека надоћи — одговори он.

На путу према Обљу поче да сипи киша. Магла над ријеком затвори клисуру. Облаци покрише небо. Ноћас ће се црни вео мрака раније спустити над Неретвом. Купири пожурише да доведу чете, а ми се упутисмо ка Ћеранића кафани.

Покисла колона крену цестом у први мрак и убрзо скрену низ стрму страну кроз кишом натопљени снијег. Ноге упадају у расквашени снијег, вода се циједи низ покислу одјећу и оружје. Колона са собом носи неколико ногара и пар дасака да помоћу њих премости дио ријеке уз десну обалу који није газан.

Стигосмо на обалу. Нагађамо како је најбоље поставити ногаре. Надвикујемо хуку ријеке, која по свој прилици надолази.

Командант Перо одлучно нареди:

— Ево, овдје, поред обале један ногар, даску са обале до њега. Са њега бацити други ногар и опет даску, са првог на други и тако редом, до плићака. Дајте ногар!

Дадосмо му ногар и он га баци у воду. Ногар задрхта, искриви се али га поклопише даском. Неко пође преко даске уз повик „Може, може! Дајте други!" Додадоше му други ногар и он га хитну у воду. Набаци даску и продужи даље. На даскама је већ стајало неколико другова и додавало задњи ногар и даску. Кад је и то било готово вратише се на обалу, да пропусте колону. Но тада вода у тренутку подиже ногаре ослобођене терета и преврну их, даске пљеснуше по води.

JБут због ове несмотрености командант викну: „Морамо прије ћи. Напријед, за мном!" — и са обале скочи у воду, а за њим шездесетогодишњи му отац Томо, који га као сјенка прати од првог дана устанка. Поскакаше и курири. Скочи и комесар Јово.

— Хватајте се за руке, вода је јака — виче Перо.

Почеше да скачу и другови из 2. чете.

Заноси Неретва рукама повезану врсту, на челу са Пером. Не иде. Пружисмо првима до обале некакве мотке и извукосмо их потпуно мокре. Међу њима и старог Тома. Када су сви извучени стари Томо виче на сина команданта: „Враћај се, лудаче, потопићеш људе!

Послуша син старог оца.

— Заиста се не може. Не да се ријека, — признаде упорни командант.

Стајао је забринут. Посматра надошлу, мутну ријеку, док се вода са њега циједи.

— Одлажем напад за сјутра навече!

Нареди да се вратимо у село.

Сјутрадан смо испитали и другу могућност преласка. Низводно је над Неретвом, са стијене на стијену, било затегнуто челично уже, преко којега се, у корпи са чекрком, могло прелазити појединачно. Провјерена је та могућност и батаљон се сљедеће ноћи упутио тамо.

У корпи, један по један, пребацивани су борци батаљона до дубоко у ноћ. Дошла је ред и на мене. У корпи сам. Рукама ухватих челично уже и отиснух се са литице. Чекрк зашкрипа. Нађох се над

амбисом набујале Неретве. Подиђе ме нека језа. Осјећам се као да сам над разјапљеним чељустима аждаје која очекује залогај. Руке грчевито стежу челично уже и махинално их наизменично помијерам. Најзад, на литици сам, на другој обали.

Киша пада. Пушка набија мокра леђа, а пиштољ и фишеклија притискају трбух. Низ планину се ломе потоци, хитајући према Неретви. Топи се снијег. Хучи клисуром и одзвања у ушима. Ишчекујем на литици да прије̂ђе бар један вод па да кренемо даље.

Хитамо према Улогу. За нама остаде и стрма страна и мучан прелаз преко ријеке. Ево и некаква ограда. Осјећамо да се примичемо насељу. Са бријега угледасмо силуете кућа. Друга чета је већ пред рововима, 3 такође. Развисмо се низ падину. Запуца десно и чу се повик „Ура" и прасак бомби. Неко је погријешио, помислих, и убрзах кретање. Запраскаше пушке, затутњаше бомбе. Неко побјеже испред нас и замаче у шумарак. Потрчасмо према цркви. Срете нас бодљикава жица. Заштекташе митраљези, бију изнад наших глава. Задими страна од бомби које јекнуше испред нас. Свиће. Залегосмо у јарак којим сукља вода. Отворисмо ватру према цркви. Не видимо никога. Из зида цркве свиткају пламичци. Јечи долина Неретве од силне митраљеске паљбе. Пршти олово око нас и прска нас блатом. Слабо гађају. Узбуђени су, а вјероватно и уплашени нашом близином.

Из рова поред бункера код цркве неко извири. Али му пресједне. Пресамити се преко рова и остаде висећи. Они су посјели ровове и цркву. А можда су и спавали у цркви.

Од Махале још претрчавају борци 2. чете. Неки се спетљали, па трчкарају по ливади. Пресјешће им ако се брзо не склоне. Један паде ничице и остаде, касније сазнасмо да је то био Вук Влаховић. Рањен је.

Перо је на бријегу, на осматрачници. Поручује нам да држимо заузети положај до даљег наређења.

Свануло је. Наш минобацач туче. Одјекују експлозије тамо негдје позади цркве. Повезани смо са 3. четом од самог сванућа. Преко ње сазнајемо да су погинули Бранко Анђелић, Иван Јанковић и Милија Влаховић. Јављају да има и рањених.

Сада се већ јасно оцртавају рупе на зиду цркве из којих повремено заштекћу митраљези. Средили с^ се, очито. Бију по јарку. Фрцају комади земље и блата по јарку-рову, а ми се прибојавамо да не прије̂ђу у противнапад. Вода тече испод нас, али је подношљивија од кише куршума. Дан одмиче, а ми се не смијемо маћи из јарка. С времена на вријеме отпузимо један до другога и онако мокри и блатњави чашћавамо се задњим остацима дувана.

Бомбе стоје спремне, за сваки случај. Извукох једну камену плочу и поставих је као заклон испред главе, на рубу јарка. Тек што извирих иза ње осу митраљез. Једно зрно удари у врх плоче, уз звиждук одлеће према брду, а парче плоче у зрак, па затим пљусну у воду поред мене.

— Добро те нанишанио — добаци ми Велиша. Сад ћу ја њега, мајку му жабарску. Набићу му зрно у цијев ако ме пусти да нанишаним.

— Припази да те не примијете. Не измаљај главу. Сигурно осматРаЈУ двогледима.

Велиша пребаци пушку, брзо нанишани и опали. Звизну тане до једне од рупа на зиду цркве и остави бијели траг. На Велишин пуцањ по јарку осу други митраљез; неколико зрна зари се у бријег иза нас.

— Ономе дрхћу руке — проговори кроз риђе, опуштене брке Шпиро Орландић, весело жмиркајући очима.

— Нешто си живахнуо Шпиране откако смо стигли у Обаљ — добаци му неко са деснога крила.

— Домаћин га добро држи, а и домаћица му је наклоњена — шали се Марко Вулетић.

— А шта ће сиромах човјек. Враћа му се младост — добаци Ристо Лекић,

— Нека, Риђуне, нека! Доста ми је твојих поука; боље припази да не нарипе Талијани. А за мене се не сјекирај. Ја сам навикао увијек лијепо са народом.

— А јест, јест. Тако је. Ти си био општински дјеловођа, увијек са револвером у џепу.

Ова прича унесе мало живости и смијеха.

— Слушајући старе ратнике чудио сам се њиховим причама о томе како су понекад сатима морали лежати у води; чинило ми се тада то глупо и немогуће, а сад видим да је и то боље него смрт, — гласну се Саво Никаљевић.

— Имаћеш и ти о чему причати млађима, ако останеш жив, весељаче — рече му Владо Роловић.

Плави смо од хладноће и воде у којој смо од зоре. Случајно открисмо да се побаучке, четвороношке, може пролазити кроз канал: један друг са десног крила морао је да се поизмакне „себе ради", како смо ми то знали да кажемо. Тек тада почесмо да се групишемо по десетинама, јер смо се, при нападу, били измијешали. Стиже курир из штаба батаљона, са наређењем.

У 12 сати минобацачи ће отворити паљбу по цркви. Ако се створе услови за напад, треба да извршимо јуриш и заузмемо цркву.

Гледам испијене, сањиве борце, па цркву. Окренух се и према Неретви, ка мјесту гдје су били минобацачи, па опет према цркви. Поново прочитах наређење. Притиска ме велика неизвјесност.

Осам митраљеза сипа ватру наоколо. Црква је неосвојива! Свако наше извиривање из канала будни митраљесци попрате жестоком ватром Како ли ће тек засути чету у јуришу?, размишљао сам додајући наређење комесару, Ђоку Вукићевићу.

— Што мислиш, хоће ли се моћи? — пита ме Ђоко пошто прочита наређење.

— Мора се — одговорих, вртећи главом.

Оно „ако минобацачи створе услове за напад" поново ме заголица. Размишљам шта то треба да значи. Како ћемо моћи оцијенити да ли су створени услови кад се не може честито ни извирити из канала.

— У јуришу ће нас сигурно преполовити, — шапнух Ђоку. — Шта да радимо?

Договорисмо се да се припремимо за јуриш, а од команданта Пера да тражимо да он да знак за почетак.

Борци су примјетили наше сашаптавање. По погледима осјећамо да очекују објашњење.

Саопштисмо им наређење. Тражисмо добровољце за бомбаше. Одмах се јавише Милан Петричевић, Владо Пејаковић, Јово Радуловић, Велиша Војводић, Митар Дабановић, Марко Вулетић, Блажо Црвенко, Нико Ђурашевић . ..

— Доста је осам — прекидох даље јављање.

Одлучисмо да сви који имају двије бомбашима уступе по једну бомбу. За час накуписмо пуну торбу.

Једанаест је сати. Још сат до јуриша. Прибоше бомбаши. Гледам их. Рука никако да се покрене ка торби са бомбама. Нешто ме стеже у грлу. Пред очима ми је слика њихове смрти. Сви ће умријети чим полете испред чете, ка цркви, а чини ми се да сав Улог и сви Талијани у њему нијесу вриједни жртава ни једног од ових неустрашивих момака.

-— Другови, јесте ли свјесни опасности? — оте ми се са усана.

— Јесмо, — одговорише у један глас.

— И спремни сте да умрете данас?

— Данас, или сјутра. Кад год треба.

Завукох руку у торбу с бомбама, а сузе ми потекоше низ лице.

Бомбаши прихватише бомбе и прилегоше један до другога да се приберу за јуриш.

Тишину чете забринуте за судбину бомбаша прекидоше нови рафали митраљеза из цркве. Запршташе зрна, попрска нас блато.

На листу блока исписах захтјев команданту.

— Ми овдје не можемо оцијенити услове за јуриш. Од митраљеза из цркве не можемо ни извирити из канала. Молимо да ти са осматрачнице даш знак за јуриш. Наши осматрачи ће стално осматрати на давање знака. Јави нам какав ће бити знак за јуриш.

Не потраја дуго и курир се врати.

,,Знак за јуриш: серија зелених ракета. Лично ћу их ја испалити. Перо."

Још десет минута. Још пет минута. Још два минута.

Нетремице очекујемо плотун минобацача. Наши осматрачи пиље у осматрачницу команданта батаљона. Све се умирило.

Одједном пуцњи. Минобацачи су испалили прве бомбе. Зазвиждаше изнад Неретве. Експлозије одјекнуше негдје дубоко иза бријега. Нове експлозије. Чуше се ближе. Па поново. Неколико њих задими око цркве. Једна погоди бункер на самој ивици бријега према Неретви.

Осматрачи ћуте. Бомбаши држе бомбе, спремни за скок. Чета такође.

Заштекташе митраљези из цркве, као да се ругају нашим минобацачима. Напетост је достигла врхунац. Поново ме нешто стеже у грлу. Да ли ћу успјети да на дати знак командујем јуриш. Уплаших се од помисли да нећу.

Окренух се према командантовој осматрачници. Осматрачи рекоше да знак за јуриш није дат. Обли ме хладан зној од помисли да га можда нијесу примијетили. У том тренутку стиже курир. Перо јавља да је одустао од напада, бацачи нијесу створили услове за јуриш. Осјетих ужасан замор, а језа ми обузе читаво тијело. Поново ми пођоше сузе. Скрих очи прљавим рукама. Смрт наших неустрашивих бомбаша је одложена, проструја ми мисао. Комесар Ђоко ме гледа, очито задовољан оваквим исходом. И чета је одахнула.

На командантовој осматрачници погинуо је Мирко Мићуновић, саопшти нам курир. Зрно га је погодило кроз отвор осматрачнице, усред чела. Тог дивног, црномањастог. младића сјећам се још као веселог дјечака са цетињских улица.

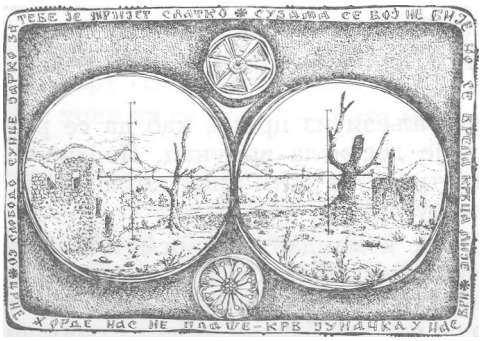
До мрака остадосмо лежећи у води, гађајући рупе на цркви кроз које су вириле митраљеске цијеви. У мрак одступисмо, остављајући на положају по два борца из сваке десетине, ради заваравања непријатеља. Окупљени иза бријега на коме је била осматрачница нашег команданта, сазнадосмо о погибији Милије Влаховића, Павла Батрићевића, Бранка Анђелића, Ивана Јанковића, и рањавању Вука Влаховића. Тешко рањеног комесара 2. чете, Јова Поповића, донијеше на импровизованим носилима и положише поред ватре у кући иза бријега. Ђани, наш љекар, погледа тешку рану на стомаку, заврtје главом и тужно рече: „Не треба га вријеђати превијањем". У предсмртном трзају Јово одједном скочи, усправи се на ноге и викну: „Шта стојимо, што не јуришамо!".

Ухватисмо га за руке и поново положисмо на лежај. Али је већ био мртав. Издахнуо нам је на рукама цетињски радник, пролетер и политички комесар, Јово Поповић.

На брду поред Улога остадоше хумке седам мртвих пролетера, а тужни батаљон пође према Неретви. На газу нас стигоше и они које смо оставили као заштитницу на положајима око Улога.

Одијела пуних воде изађосмо из мутне Неретве и настависмо према Обљу, а неколико дана касније добисмо обавјештење да су Талијани напустили Улог.

Гајо ВОЈВОДИЋ

СВИТАЊЕ НАД УЛОГОМ

Јз атаљонски курир нас двојицу у патроли стиже на цести према Улогу и панично позива да пожуримо у чету; батаљон се већ спремио за покрет; у посљедњем тренутку, још док су се чете постројавале, неко се сјетио патроле. Нимало ме није обрадовала та вијест, јер је најгоре ономе ко након неколико сати патролирања креће исцрпљен на вишесатни усиљен марш, а најчешће након тога и у борбу. Нервозу спремања да за батаљоном не каскам кроз мрак и беспуће неретвљанске клисуре загорча ми и објашњење с командиром страже око тога што смо предвече пустили неку сељанку из околине, према Улогу. По његовим ријечима, требало је да будем пророк, да предосјетим овај покрет и да је спријечим да оде и јави усташама и Талијанима наше намјере. Јер она је, клео се, нешто нањушила. Узалуд сам га увјеравао да је та жена и у најбољој прилици могла да зна мање него ја и да нијесмо до сада спречавали никога на том правцу. Жена је, очигледно, била носећа. Иде на порођај некој својој пријатељици која има „лаку руку" за те ствари.

Нешто због мокре обуће, нешто због умора, почех да се љутим на приговоре овог одвећ подозривог човјека; наиме, „лако, за такве као ја, свака жена може кудељом вуне да себе направи трудном".

„Ако је сумња мајка истине. сумњичење је отац свих злочина од оног ...", сјетих се како Јаго пресађује из свог у Отелово срце сумњу, до ... и ту не знадох шта да убацим. Сад ћу ја бити небудан у најбољем случају. И, ако не успијемо на Улогу, потрудићеш се чак да поставиш питање: ко је био задња смјена у патроли према Улогу? . .. И тако, мудрости поспана, кад кренеш, свашта ћеш измислити.

Прикопчали смо се за своју чету кад је већ чело батаљонске колоне излазило из села.

Мрак, влажан и густ, пун потмулог тутња Неретве, будили су ударци цокула о камење. Колона се разниза цестом куда смо малочас Хамид и ја патролирали. По трећи пут крећемо на Улог, уз Неретву. И нек, најзад, буде срећно...! Знам напамет тај крај око Обља, бискао сам га ногама толико пута — по мраку, у подне, у свитање, и прочитавао погледом, на мјесечини, укопан као камен.

Десно, с друге обале ћафка^ усташке пушке, тутње брда од вјетрова и усова. Сњегови се топе и планина мирише на влажну кору букве и на ишчекивање киша.

Сламају се потоци из планина, слама се надошла Неретва у каљоне који пуцају од њене задрте снаге. Прошарица заварава. Чини ти се — иде неко, прикрада се ледином гдје више нема снијега. Притајим се, чекам да ме непријатељ не примијети први, а забрањено нам да напразно пуцамо. Партизански метак није за шенлук, већ за погодак. Чекамо, ослушкујемо, а оно грудве југовог снијега падају с

трана, тупо као нечији кораци, као да неко трчи према нама, или то чујемо своје срце. А заклео бих се да се нешто црно мицало, мој страх се претворио у усташу.

Нагло се смрачи међу кањонима. И небо, и шуме, и литице сливају се у тамну масу, у мокра уморна леђа која боле од пушке; трбух вуку набијене фишеклије. Склапа се стијење херцеговачко над нама и олуја опет почиње да се пуни снијегом и блатом. Дуго, сатима колона се миче без осјећања да се креће. Придржава се друг другу за крајичак шињела, шаторског крила или пелерине.

Хук Неретве једино нам показује да се држимо и њеног скута. Можемо и да причамо, али нико нема шта да каже сем да му се спава. Велики умор погаси мисли. Само се тупо врзма по глави рефрен неке партизанске пјесме с посљедњег сијела; ивер неке реченице дибидус безвезне, неко ненормално стање између сна и неке болесне обамрлости чула. Ноге се аутоматски мичу. Палац се раскрвави о ивицу стијене. Јаук. А онда неумјесна, али весела упадица:

— Врати се и лијепо моли извињење. У ово доба ноћи га будиш, суклато!

Заустависмо се опет. Кроз мрак допире неки жамор, мотање сјенки, прегрупише се чело колоне. Чекало се и дријемало у заглушном хуку воде. Брда су се ту састала у један немогућан тјеснац

Помоћу чекрка који је шкрипио као злокобна ноћна птица батаљон се полако пребацивао на другу обалу. Најзад сам и ја над амбисом.

Пода мном вода се више жути, сва згужвана у слапове, у букарно ковитлање. Кад бих се откачио, не би ме ништа спасило. Смрзла би ми већ покрете та вода пуна снијега. Неко ме одгурнуо; помичем точак; неко даје упутства: „Пази да ти точак руку не смрви!" Дочекује ме литица, додир уклесаног лежишта за стопу, који више замишљам него што видим, знак је да сам на другој обали.

Бацачи Јакше Драговића и бреда Душанова и Милошина настављају десном обалом; помоћи ће напад — са одстојања. Одмах настављамо. Сад се обале мало разилазе. Кроз застор мрака и кише слутимо неко мекше тло — више земљаво, жмарно и травно, мада још озебло од сњегова који се топе гласно у врховима.

Ако ноћас не нападнемо, онда је то горе од пораза.

Страх ме да не закаснимо.

Тумацну се троугао спрам неба, кров куће или стаје. Ваљда је тај мирис дима знак да смо близу насеља. Идемо, а као завезаних очију. Само слутимо по ономе што видимо из своје поспаности или по гласним нагађањима која стижу с чела колоне, које је и само у рукама водича, мјештана.

Опет нека нервоза и већ који застанак. Ако нам водич побјегне? То би било горе од најгорег. Премјештамо се с ноге на ногу. Нечија чутурица, која издајнички зазвони, показује да водови испред нас некуда журе. Значи, ту смо, пред Улогом.

Најзад чете добивају задатке и распоређују се за напад.

Наш вод се из мјеста, растресен по групама, одједном скотрљао у помрчину низ голе ливатке и стрмине за осталим четама. Уграбио сам сјенку Јанка Ћировића који је летио, падао, спотицао се и дочекивао на руке. Само да га не изгубим из вида И крупан је, па ми служи као

оријентир у помрчини и разријеђеном стрељачком строју. Зауставила нас је и груписала тамна сјенка ограде, куће или зида, на дну те алуге.

Нас неколицина, узмуване сјенке, около се окрећемо, ослушкујемо. На неколико корака испред нас шкљоца затварач тешког митраљеза, а онда чујемо шапат, гунђање мушких гласова, који се мијешају, уздишу, кашљуцају. И опет — шкљоцање. Звекет металних дијелова саставља у мојој глави бреду и враћа сјећања на муке нишанџије кад је рафал пречи од вида, сјећање на тврдоглавост ствари кад се заинате па неће. Као магаре пред камионом.

— Шта сад? — питам Јанка — Како да се почне. Ту смо, чујемо их, али како да ударимо?

— Бомбе, Рашо! — вели Јанко. Као да је већ то јуче смислио. — Бомбе да бацимо . .. сви одједном и право на главе, па да халакнемо. Ево их ту. Чујеш их, фуњаре?

Плехастим талијанским „офанзивкама" брда се из магле одазваше, затим почесмо из пушака и лаких митраљеза. Засвиткаше меци о камење испред нас, а кад настане тишина, опет чујемо оне иза зида, још „врачају" над неисправном бредом, надмудрују се, али ме највише запрепастило како су им гласови равнодушни након свег џумбуса што смо им дотле направили. Шта то може да значи сем да су у потпуној сигурности. Не знам колико смо дуго тако пуцали из стојећег става, али нас први знаци сванућа опоменуше да потражимо заклона, јер одједном смо се међу собом видјели.

Неки зид је вирио из земље крај нас, свега два педља. Покрети воље у таквим случајевима су готово аутоматски, људи се поводе било за каквом сугестијом. Одједном се нађосмо збијени као сарделе у том „заклону" одакле настависмо да пуцамо у тамни зид, скривен у жућкастом грању неког дријена.

Тада „проговори" и њихов митраљез. Тукао је право по нама, заправо, рафали су цимали камење на нашем заклону. Показало се да су се пред нама испријечили волтови неке цркве и подзида које у херцеговачком или црногорском кршу ни хаубица не би могла да сруши, а камоли наши карабини. Чуо сам само тај глас њихове бреде, заправо више него чуо, осјећао. Што се модрина свитања више ширила, показивало се да смо ту врло слабо заштићени, јер се за случај повлачења иза нас пружа голет. На некога се чекало, ваљда да наше лијево крило притисне боље, па да направимо онај одлучујући потез, да халакнемо, како рече Јанко.

С лијеве стране изрони тад нека људска прилика. Споро се примицала кроз мрак. Погурена, као да се склања, устајала је, падала, бауљала. Неко, кад је виђе, прекорно закључи:

— Видите, докле је наше лијево крило продрло?

Примакоше се неке јаке експлозије ка нашој зидини.

— Ето ти Јакша — неко оптужи Јакшу Драговића за непрецизно нишањење — бацачке мине шаље на главе нама, умјесто усташама.

Од експлозија постаде неиздржљиво. Прикљештени са више страна (митраљез испред нас, чистина иза нас и све ближе експлозије, шара около очигледна смрт), нијесмо знали шта да предузмемо. Тада наиђе експлозија, која нас распрши. На три корака изнад нас усправи се она прилика коју смо све дотле сматрали изаслаником за везу с нашим лијевим крилом и поче да сипа бомбу за бомбом на наше главе.

„Ето ти нашег лијевог крила", помислих горко. А могли смо га десет пута убити да смо умјели да посумњамо. Још једна „талијанка" распрсну ми се испред носа, забљесну до сљепила. Као један изникосмо из зидине и полетјесмо преко, удесно ка потоку и растињу, да бисмо избјегли дуго одање по нишану бредисте.

А тај дрзник, што га својим назвасмо, остаде. Ни окренули се нијесмо да му добрим метком назовемо зло јутро. И данас жалим што му тај дан не ппесједе заувјек. Сад се рафал иза зида нагло издужи, зацену. Блато је прскало у лице; од метака који су орали испред нас, да ослијепиш. Онај са бредом је косио по ширини и споро се сналазио. Изненађен, узбуђен нашом близином, личио је на ловца коме зечје ухо смета да погоди зеца. И није никог погодио. Само смо водичу превили ножни лист иза шикарја у потоку. Ранила га малочас „ламара", талијанска бомба.

Полако, сад већ неким растињем заклоњени од погледа и нишана бредисте који нас је малочас ревносно испрскао блатом, стижемо код колиба и стаја гдје неки лакше рањени већ пеку кромпире и гријуу длановe и кољена на пламену, који ја већ други дан нијесам видио. Мокри борци дрхте гдје се ко затекао и неко из команде виче на њих да пожуре на положај, кори их. Осјећам да је напад лабаво изведен, да су се чете понашале као у оној басни лисица, рак и врана око ловачке торбе.

Изађох да ми когод не звоца како „неко, ето, на положају гине и мрзне се, а неко — ужива". Налазио сам се тачно с чела бредисте коме сам малочас био мета, на синоћњем полазном положају 3. чете.

Иза широког ораховог стабла Вуксан Ђукић вребао је кратким карабином некога испред себе, нишанио минутима непокретан. Митраљезац сад вреба њега. Гули кору са стабла и ломи гране око Вуксанове главе. Два пута је тргнуо кундак Вуксаново раме, а онда му клону пушка к нози; захвати му незаклоњени дио рамена. Секунди и милиметри. Пажња на језичку апотекарске ваге смрти. Он се окрете око себе да види прати ли неко тај његов напор. И кад видје нас неколицину би му, чини ми се, лакше. Позвао сам још другова из колиба да отворимо сложно ватру, како би се Вуксан извукао из клопке у коју је сам ушао.

Док се он повлачио затрављеном јажом, уз долину поврвје нова група бораца. Неко упита да нијесу усташе прешле у противнапад? Али бреда из зидине показа да су то наши, тројица из 2. чете и водич у кожној, лугарској капи са штитом. Као малочас — блато шприца увис, мали гејзири показују намјере обзиданог крволока.

Повлачили су се дуж голог ливатка који смо ми малочас намерно заобишли. Испред себе имали су да претрче брисан простор од око сто метара, а за то вријеме бредиста је свим снагама удешавао њихову погибију. Збијене у групу рафал поче да напипава, да се пропиње од пета ка њиховим леђима. Кожну капу водича натаче и она паде испред њега, а и водич за њом. Брао је једног по једног. За свега неколико секунди лежала су сва четворица покошена. Мртви или живи, мораће читав дан да леже под шапом немани из бункера; она је прикивала у води до грла у исто вријеме и групу Воја Масловарића, Крста Бајића, Михаила Недовића и Батрића Јовановића. Срећом, изнад њих је Страдо Бојовић. Посјео један напуштени талијан-

ски бункер, и сам у води читав дан држи под пушкомитраљеском ватром талијанске бункере испод себе да се „зелембаћи" не прикраду Крсту, Вoју, Михаилу и Бађу. Прича се да је посаду једног бункера потпуно уништио. Дан је одмицао споро, у неизвјесности, по задимљеним колибама. Групе су на смјену осматрале и пуцале на веома утврђеног непријатеља. О неким дијеловима чета није се ништа знало, сем по пуцњави да су ту, негдје у близини. И непријатељева ватра показивала је да се боре. Дан нам је открио неке могућности, али касно, јер су они тамо, „име им мрско", како је Талијане и усташе назвао један од водича, Обљанин, мирно пуцали, и на смјену спавали, јели и само чекали — да одемо .. . Увијек сам се осјећао као завезаних очију у ноћној акцији на непознатом терену. Нападамо, у реду, али како да се користимо облицима земљишта које ти пружа (шанса да убијеш, а да те не убију) једину пукотину кроз коју улазиш као фантом; одједном банеш, продубиш непријатеља као цијев под грлом.

Батаљон се сакупио тек када се смркло.

Од групе коју је плијевила чума из бункера остао је жив само водич, остали су сви изгинули. Водич је морао да симулира мртваца читав дан и мора да је искусан борац, јер су за ту вјештину потребни јаки нерви. Мораш остати клада чак и ако те онај накнадно погађа. Талијани су често рафалима „провјеравали" већ убијене партизане. Неко пронесе нимало веселу вијест: вечерас по сваку цијену Улог мора пасти! Формиране су комбиноване групе, од дијелова чета. Поновним нападом командовао је Саво Бурић.

Те вечери није био шаљив као иначе. Ваљда је дијелио наше расположење, премореност и хладноћу, а изгледи за успјех су били врло слаби.

Одређују ме у бомбаше. Сакупљају од бораца неколико плехнатих „талијанки" и трпају ми их у руке. Мислим, да су крушке, не би ми ни једна запала. Крећемо у напад. У ствари, стрељачки строј пузи према бункерима кроз блато, на лактовима, привлачи се кроз мрак густ као катран. Идемо, а пред нама тишина. Непријатељ не пуца, сад му прилазимо с друге стране. Наилазимо на бодљикаву жицу искидану и замршену пред неким улазом у камени тор. Лијево и десно крећу се споро неки омладинци из других чета са којима сам први пут у борби.

Неко ме трза за ногавицу и шапатом предлаже да застанем, има ково наређење. У чекању заспах. Не знам колико сам дуго „мртвима носио воду" до новог буђења и шапата: „Напријед. Пожури".

Бауљам, а испред мене нека подмукла тишина. Страхом и умором притајен, непријатељ ме вреба, чека. Засмрђе људски измет. Доспјели смо до бункера. Унутра мокро, празно. Опет ме неко чупа за ногу да станем. Ту смо! Сад ће дати знак за јуриш и да бацамо бомбе. Чекам на ту команду, али ње нема. Чекам, и да то и осјетим, сан ме привремено гаси, брише из редова живих. Трза ме јак страх да не оду остали, да ме не оставе. Пипам око себе све док не нађох нечији шињел, мокар; будим друга крај мене и молим да не заборави на мене ако дође до повлачења.

— Не брини — каже он. — Јеси ли припремио бомбе? Малочас је то пренесено. Ускоро ћемо да јурнемо. Одшрафи, или извуци осигураче, а кад кажу — завитлај што даље!

— Само ти не задријемај — кажем — због везе.

Тек што је сан почео да ме заноси, опет ме неко буди:

— Повлачимо се. За мном. Пожури!

— А бомбе — кажем. — Спремио сам их за бацање!

— Остави их. Нек их сјутра неко од њих упали ногом.

— Али ако неко од цивила нагази, обогаљиће га.

Он не чује то, јер жури. Скупљамо се на зборном мјесту, крај врзина. Причамо. И Живко Живковић, водник и секретар четне ћелије, са Рајком Кораћем, замјеником командира 3. чете, допузали су те вечери до самих бункера. Сав устрептао од жеље да успије на задатку, Кораћ је сувише ниско бацио бомбу, крагујевачку „крастачу", на бункер. Она се са косине, пуштајући из фитиља варнице, почела котрљати натраг. Кад је то примјетио, Живко брзо упалио своју бомбу, завитлао је на бункер, муњевито оборио Рајка на земљу и с њим скупа у котрљању избјегао да их стигне она што се враћала. Живкова бомба заувијек је уђуткала посаду тог бункера, али су их тада из осталих ошинули пакленом ватром.

Чујем Буриђев глас:

— Нешто нам се не да. Не иде нам Улог од руке, другови. Сад треба једна група бораца да изнесе погинуле испод бункера.

Одлазимо неколицина. Журимо, јер ће ускоро опет да почне свитање. Помажу ми да упртим погинулог Анђелића. Читав дан кисну је мртав, ту, са водичем и осталима. Сав је укочен. С њега се циједи вода. Хладан додир са његовим рукама наводи ме на помисао да би то могле сада бити подједнако моје руке, као што су његове Био је то додир са својом смрћу у туђој слеђености и мокрини. Узбрдица, а склиско, па падам често. И тешко дижем леш поново на леђа. Напосљетку неко ми олакша и предаде га друговима из 2. чете, да га ту негдје у околини сахране.

Комешање у помрчини сад је веселије, јер се одлази са тог уклетог мјеста.

Неко се оглашава чудним гласом.

— Другови, зар нећемо још нешто предузети.. .?

Саво му одговара:

— Пођи, па сам ослободи Улог. Ето ти га на дар.

Дволичан глас поставља трезвено питање правилности, али је свима јасно да се радује, као и ми, Савовом наређењу.

— Идемо — потврђује гласно Саво — на моју одговорност. Неће нам ово бити посљедња борба. А ко жели да нам то буде последња, нека то њему буде посљедњи дан.. .

Али пред батаљонским или четним руководством тај би се позивао на свједоке да је једини „реаговао" на лицу мјеста. О људска мала душо, важно је само на друге пребацити одговорност. Саво то није осјетио. Можда је сувише искрен да би прозрео ситна лукавства у „свом дому", како је звао 1. батаљон.

— Више вас волим живе и здраве него Улог ослобођен на три дана. Нека ме сјутра изнесу на коиференцију за ово што рекох, али тако осјећам. Журите, да се спојимо са четама!

Опет, по мраку натраг — од Улога до Обља.

Тек два дана касније придружише нам се бацачи и тешки митраљези из пратећег вода. Идриз никако да заврши причу о породиљи, крцату језивих детаља. Неко га зове, а он, за моју несрећу, одлучио да ништа не пропусти. Испод брда, гдје су поставили бреду,

налазила се усамљена кућа под сламом. Србин, њен власник, обрадован доласком партизана, често је посјећивао митраљесце, пушио са њима и доносио понешто да се попије и поједе. Истог јутра му стигла у госте сељанка, својта из Обља (сјетих се да је то она „сумњива", јер је говорио о гошћи — породиљи). Недавно му се родио син, прва радост. Провео је читаво пријеподне са њима, на брду, а онда борце позвао на част, код куће.

Стигли су баш кад се сљеме његове куће рушило у пламену. Траг усташке тихе „шетње" тог јутра по околини (прошетали су да извиде да ли су партизани отишли!). Шта су могли да кажу очајни свједоци тога ужасног призора, сем дуго да то памте. Као коље, стајали су без ријечи, угашени пламеном тог дима, са једном надом да му је жена са сином и с гошћом можда избјегла. Ћутао је и све мање се надао. Мрмљао је:

— Сине мој! Гдје си ми сад, да те тражим.

Подбочен на штап, дуго је ћутао загледан у жар и пламен, а онда почео да џара по пепелу све док из једне гомиле пепела и дима шикну некаква необјашњива вода. Марамица породиље из Обља још је чувала од позледа једног нерођеног.

Уздахнуо је и више није имао шта да тражи. Откинуо се нагло сељак несрећни од својих звања, од тог стуба дима и пламена, који је уморно полегао по гомилама камења према Улогу. Откинуо се и пошао покрај ограда, куда су се, највјероватније то пријеподне шуњале усташе. Пошао је према цркви. Журио је као да је, најзад, нашао циљ, потрчавао да га не изгуби, да не закасни, да га ноћ не претекне.

Један кратак рафал митраљеза, преломљен на двоје, спотакао га је и оборио првим дијелом, а другим само прибио лице уза земљу.

Наши су одмицали узбрдо да товаре оруђа и муницију, јер су морали да освану у Обљу, код батаљона.

По шуми се ширио горак дим, мирис таванске чађи и печеног меса.

Неко је у Обљу тих дана ишчекивао вјести — о сину или ћерци из Улога.

Али нијесу то биле године за рађање.

Радоња ВЕШОВИЋ

НА УЛОГУ

Неретву смо прешли помоћу жичане корпе. Пребацивање је ишло споро. Наш задатак је да ликвидирамо усташе и њихову милицију у селу Бојчић-Махали.

Напад је извршен ноћу. Тамна ноћ, непознат терен, слаба веза — све је то имало утицаја на исход ове акције. У нападу су погинули комесар чете Јово Поповић, Павле Батричевић и Милија Влаховић. Непријатељ је успио да побјегне у Улог. У току дана јака митраљеска ватра из Улога засипала је наше положаје у Бојчић-Махали. Један од другова је погинуо на брисаном простору, јурећи за усташом који је бјежао према Улогу. Да бисмо га извукли, морали смо савлађивати брисани простор. Рафали талијанских бреда су нас пратили непрекидно, набацујући нам често снијег у лице.

Цио дан је трајала борба. Ноћу је припремљен напад на утврђени Улог. Бранили су га Талијани и усташе. У непосредној близини гробља налазили су се непријатељски бункери. Из њих сипају рафали, уз експлозије талијанских бомби, које немилице бацају. Група бомбаша креће према бункерима. У тренутку кад бацисмо бомбе, рафали још више учесташе. Меци шибају по каменим гробовима који нам служе као заклон.

Неколико покушаја да у току ноћи ликвидирамо непријатеља остали су без резултата.

Савладан умором и неспавањем, заспао сам ту, непосредно пред непријатељским цевима. Кад сам се пробудио, више није било мојих другова. Само су се подаље чули митраљези и бомбе. Помислио сам да су пошли у напад. Пошао сам напријед, према бункерима, у нади да ћу се тако прикључити друговима. Пузао сам од камена до камена. Непријатељ ме је примијетио. Праштало је по камењу испред и око мене. Застао сам, ослушкивао и звао: „Ђуро, Марко", али се нико не јавља. Шта би то могло бити? Сину ми мисао да су се, можда, повукли. Сад ми је то изгледало некако највјероватније. Пузим назад. Када сам одмакао од бункера, у скоковима се пребацујем ка положајима чете. У близини куће у којој се она налазила срео сам патролу коју је командир упутио да ме извуче, рачунајући да сам погинуо. Били су изненађени и радосни кад су ме угледали.

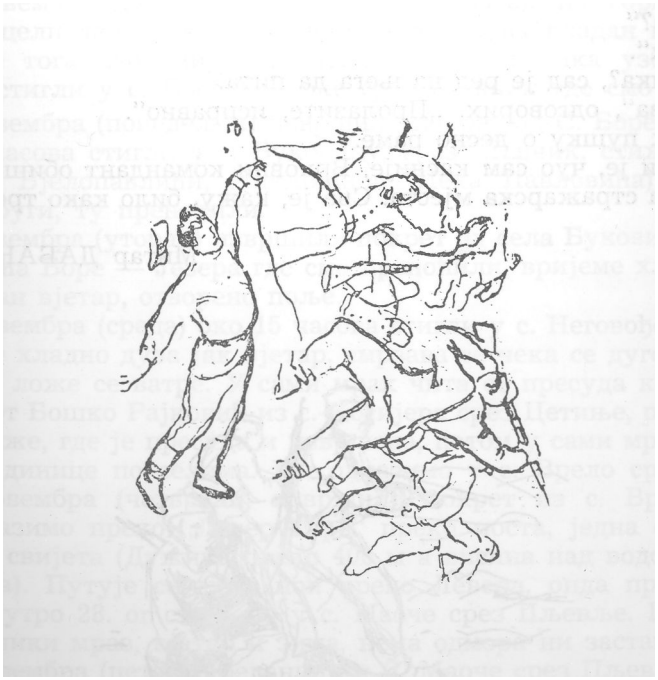
Сјутрадан сам одређен да на осматрачници смијеним друга Булатовића. Ушао сам у колибу гдје се налазила осматрачница. Он сједи оборене главе. Помислих да спава па га дрмнух. Он — ништа. Тек кад му подигох главу, примијетих рану на челу. Метак га је погодио кроз отвор док је осматрао.

Предвече смо на коси више Бојчић-Махале сахранили погинуле другове. Тежак је то губитак. Били су то добри другови, стари кому-

нисти. Сјећам се очинске бриге комесара Јова Поповића, топлине и љубави са којом је прилазио сваком борцу. За вријеме једног ноћног марша преко планине Звијезде, јануара 1942. године, Јово је по дубоком снијегу, без пртине, када је сваки човјек био на измаку снаге, по неколико пута ишао дуж колоне, бодрио, помагао, узимао ранце изнемоглим друговима, трудећи се да нико не изостане. Увијек ведар, весео, расположен. За сваког друга нашао би другарску ријеч и савјет.

Растали смо се с погинулим друговима. Батаљон је пошао на нов задатак. Овог пута Неретву је већи дио батаљона прешао газом. Зимско је доба, снијег. Борци повезани у ланцу газе ријеку. Вода је досезала и до изнад појаса. На средини би се под ударом брзе ријеке колона повила у виду лука. Како је ко излазио из воде, на њему би се одјећа одједном смрзла и укочила. А затим је шкрипала при покрету као да је од расушених дасака. Журили смо, морали смо да журимо, да се не би и тијело укочило.

Душан ШАБАН

ВОЈНИЧКИ САМ ЗАУСТАВИО ВРХОВНОГ КОМАНДАНТА

Фоча. Хладна мартовска ноћ године 1942. Стражарим на стражарском месту. Смијенио сам Лабуда Татара. Он оде да одмори, ја да у овим првим попоноћним сатима бдијем и чувам јединицу од могућих изненађења. Са сјеверне стране, преко моста на Дрини, од Горажда, појави се група људи.

Викнух: „Стој! Ко иде?"

„Врховни командант", чујем ријечи помијешане са шумом ријеке.

„Врховни командант напријед, остали стој!"

Остали из групе нијесу стали.

„Стој", пуцаћу!" викнух поново.

Врховни командант се окренуо осталима из групе: „Станите другови!", затим је кренуо к мени. На три корака растојања поновио сам: „Стој!"

„Стао сам".

„Одзив?"

„Метак".

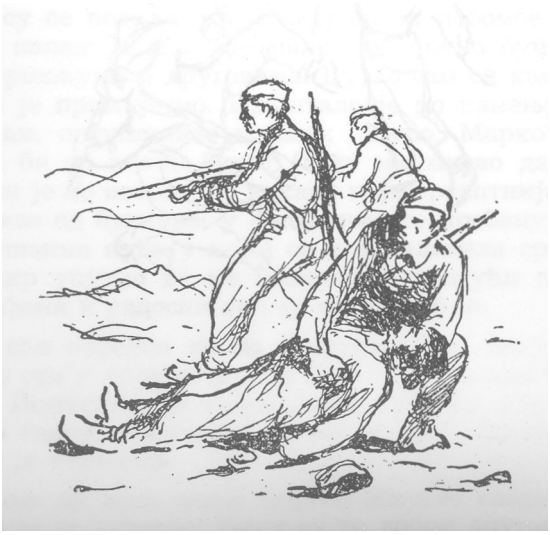
„Лозинка?, сад је ред на њега да пита.

„Москва", одговорих. „Пролазите, исправно".

Ставих пушку о десно раме.

Те ноћи је, чуо сам касније, Врховни командант обишао цио гарнизон и сва стражарска мјеста. Све је, кажу, било како треба.

Митар ДАБАНОВИЋ

ДНЕВНИК МИЛИЈЕ ВЛАХОВИЋА

П окрет од кућа, одлазак и борбе у Санџаку и Босни. 21 новембар (петак) св. Арханђел извршили покрет од кућа и око 16 часова стигли у Манастир Морачу, где се је прикупила силна војска из разних племена и то: из Мораче доње, Роваца, Пипера, Братоножића, Куча, Подгорице, Зете и других. Чује се пјесма настало весеље, као да људи не иду у борбу већ на највеће весеље, пуна порта људи, готови се храна распоређују се људи по становима (ми у хану).

22. новембра (субота) извршили покрет од Манастира до С. Поље Драговића — Горња Морача, успут се разлеже пјесма стижемо око 16 часова у с. Поље Драговића, бију звона на цркви, пјевају се пјесме, пуцањ пушака ко у борби велико одушевљење.

Дочекују нас мештани и игра се коло пред црквом, онда се људи одводе по кућама ради преноћишта, Ровчани иду у С. Старче.

23. новембра (недеља) ујутро рано полазак из Горње Мораче, путује се цели дан преко планине Јаворја, дува хладан вјетар, пада киша, пре тога пао снијег, вријеме хрђаво, велика узбрдица и у саму ноћ стигли у с. Боре Боанске срез Шавник где смо преноћили.

24. новембра (понедељак) извршили покрет од С. Боре — Боанске и око 17 часова стигли у с. Буковицу, срез Шавник, стижу и остали одреди — Бјелопавлићи, Никшићани (Пека Павловића) Ловћенски одред и други, ту преноћили.

25. новембра (уторак) извршили покрет од села Буковице и стигли у с. Жунића Боре — Језера где смо преноћили, вријеме хладно, мраз, дува хладан вјетар, отворено поље.

26. новембра (среда) око 15 часова стигли у с. Неговође срез Шавник, време хладно дува јак вјетар, смрзава се чека се дуго на отвореном пољу, ложе се ватре. У сами мрак чита се пресуда којом је осуђен на смрт Бошко Рајковић из с. Косијера срез Цетиње, ради убиства и шпијунаже, где је пресуда и извршена, потом у сами мрак мештани разводе јединице по селима. Ми одлазимо у с. Врело срез Шавник.

27. новембра (четвртак) извршили покрет из с. Врела око 18 сати прелазимо преко „Левер Таре" преко моста, једна од највећих грађевина свијета (Дужина преко 400 м а висина над водом — Таром 285 метара). Путује се целу ноћ преко Левера, онда преко Камене Горе и у јутро 28. ог стижемо у с. Маоче срез Пљевље. Покрет врло тежак, велики мраз, вјетар и зима, нема одмора ни застанка.

28. новембра (петак) преданили у С. Маоче срез Пљевља и преноћили (зима велика неиздржљиво бити напоље).

29. новембра (субота) извршили покрет од с. Маоча до с. Љељаанице, срез Милешево где смо преданили.

30. новембра (недеља) кренули из с. Љељаанице и кроз два сата стигли на положају код самог Пљевља били у резерви ради напада

тта ТГ ТХСІЈ ТҒС*

1. децембра (Понедељак) око 2 сата ноћу почиње напад, чују се топови, бацачи, митраљези, пушке, бомбе, разни узвици: непријатељски — талијански. Рефлектор осветљава положаје, бију топови, у самом граду ври као у паклу, страхота. Дочекују се људи на ножеве, гину, рањавају се, вичу разне узвике ,,ура", „смрт фашизму", „напријед" — итд. овакво стање траје пуна четири сата.

Од метака види се блесак зоре, наша чета добија задатак да изврши упад у Пљевља, крећемо сви низ брдо звано „Голубиње" — среташ како се носе рањеници, лакше рањени иду и сами, довикује се из града и околине „напред другови". Велико одушевљење. Неко повика одступај! Настаје ксмешање неки једва чекају, други се буне неће да одступају, враћају своје другове. Називају их разним: као напр. „Издајници", „Кукавице" итд. Видиш како неки Васојевић (Гледате рањен у ногу превијен и поново хоће да уђе у град) чујеш га где вели „Хоћу да идем остали су моји другови тамо". Неки га задржавају, али без успеха. Када сам видио тог хероја заплакао сам. Неки су тај поступак осуђивали говорећи: „Не треба лудо гинути" итд.

Борба се још води у граду, једни су напустили град иду уз брдо — већ је дан. Талијански топови бију као гром. Некима то ништа не смета поново се враћају да спасе своје другове. Многи се није више ни вратио — погинуо је. Неки рањеници умиру уз пут приликом преноса, други пак пошто су изнети и доношени у куће мештана изнад Пљеваља. Јединице се извлаче из борбе концентришу се у околна села. Штаб иде у с. Адровиће, излазим горе, пристижу рањеници, има их велики број. Када је борба делимично престала моја чета прва (Горњо—• Морачка — Ровачка) одређена за заштитницу јединица које се повлаче из Пљеваља.

У саму зору био сам на положају звано „Голубиње" самном је био из моје јединице једино Вуко Д. Влаховић и Миливоје Д. Булатовић који су тог страшног момента показали невјероватну „храброст и пожртвовање". Борба и још није завршена. Појединци су остали у самом граду. Многи су погинули а било их је и таквих који се нису хтели предати па су изгорели у кућама које су Талијани запалили и до последњег момента наносили непријатељу смрт. Било је рањеника који су одбили да их износе услед тога што су били смртно рањени говорећи: „оставите ме — ја сам смртно рањен", напрежући и последњу моћ гађајући непријатеља и кличући „Живела слобода". Многима је то била последња изрека и испустио је своју храбру — племениту ДУшу.

Када сам стигао на положај „Голубиње" изнад самог Пљевља, срео сам како многи излазе из града... Мало касније излази командант Комског одреда народни учитељ Јагош Рабреновић из Поља Колашинског. Хладан зној му облио лице — уснице му дрхте, црн као земља, неустрашив и он пример храбрости, храбро је повео свој батаљон у борбу за слободу. Његов батаљон се храбро борио, многи су хероји изгинули, жао му бјеше другова. Чуо сам где каже „камо срећа да сам погинуо". „На мене неће зрно". Бијаше готов да се поново врати у град Пљевља. Долазимо у с. Адровиће, ту се налази штаб црногорског одреда. Проносе вијест да ће да се формира „Пролетерска народноослободилачка ударна бригада", која ће имати задатак да иде за Србију и Босну где ће наносити непријатељу ударце. Неки хоће, неки неће, неки се групишу иду својим кућама.

Батаљон „18 октобар" — Пипери — Братоножићи и Кучи, водили борбу на Јабуци између Пљеваља и Пријепоља, имао сјајне успјехе, поред многих мртвих и рањених било је заробљено 72 Талијана које сам нашао у с. Адровиће, па се вратио у с. ЈБељаницу код Пљеваља.

2. децембра (уторак) из с. ЈБељанице отишли на положај код самог Пљевља, гађали у саму варош на Талијане, где се је моја прва чета разбјегла, отишла кући у с. ЈБељаницу.

3. децембра (среда). Из с. ЈБељанице отишао у с. Адровиће тражећи некога из моје јединице, па када никога нисам нашао, отишао сам на Јабуку, где сам се прикључио батаљону „18. октобра" — Пиперском — Кучко—Братоношком, где смо били на заседи на путу званом „Савин лакат". — Где смо имали успјеха, у борби убили око 20 Талијана, заробили 8, међу њима и једног санитетског официра.

4. децембра (четвртак). Преданили у с. Јабуци на засједи пута Пљевље — Пријепоље, где смо увече кренули, путовали целу ноћ и испред зоре стигли на реку Лим. Почели прелаз на чамцу, али прелаз се није могао извршити услед тога што су Талијани били у непосредној близини на путу, стога смо се вратили и у зору 5 децембра стигли у с. Ђурово код Пријепоља.

5. децембра (петак). Преданили у с. Ђурову и на вече око 22 часа прешли реку Лим на чамцу, и стигли у с. Дренову између Пријепоља и Нове Бароши.

6. 7, 8, и 9. децембра (субота, недеља, понедељак и уторак). Преданили у с. Дренову, чекајући батаљон који је био остао код Пљеваља, а Кучко—Братоножићка чета — 3 чета била одређена као тзв. Летећа чета која је пратила Врховну команду, која је била тих дана у с. Дренови код Н. Вароши.

10. децембра (среда). Извршили покрет из села Дренове до с. Врањака изнад саме Нове Вароши где смо преданили и преноћили.

11. децембра (четвртак). Извршили покрет од с. Врањака до с. Косатице (неколико километара) где смо преданили.

12. децембра (петак). Преданили су у с. Косатици код Нове Вароши.

13. децембра (субота). Око 16 часова извршили покрет из с. Косатице, прешли реку Лим и стигли у с. Избичане код Пријепоља.

14. 15, 16 и 17. децембра (недеља, понедељак, уторак и среда). Преданили у с. Избичане код Пријепоља.

18. децембра (четвртак). Ноћу били у приправности, ујутру кренули и извршили марш од с. Избичане преко с. Тоца и увече око 19 часова стигли у село Коси-Дол — срез Прибој — за Рудо. Истог дана сам постављен за водника 1. вода 3. чете батаљона „18 октобар" — Кучко-Братоношког.

19. децембра (петак). Провели на путу од с. Коси Дол до Рудог. У Рудо ушао батаљон „18 октобар". ...

20. децембра (субота). Преданили у Рудом, око 16 часова четници напали с. Дориће код Рудог, онда отишли на положај у с. Дориће, где смо преноћили.

21. децембра (недеља). Вратили се из с. Дорића у Рудо.

22. децембра (понедељак). Одређена тј. формирана I. пролетерска народно-ослободилачка ударна бригада, где сам припао 2. чети 2. батаљона. Наши делови водили борбу на положају између Рудог и Миоча (батаљон Бијелог Павла). Онда одлазак из Рудог у с. Устибор.

23. децембра (уторак). Ступили у борбу са Талијанима на положајима око с. Миоча, где је рањен Кркелић Марко из Лутова и Манојловић Антоније из Куча. Истог дана био сам одређен за вођу специјалне извиђачке патроле у правцу с. Саставке — Коси Дол — Врбље — Прибој, онда косама планине Бића и увече се вратили у с. Саставке.

24. децембра (среда). Преданио у с. Саставке и око 24 часа кренуо у с. Устибор где сам са патролом осигурао долазак чете из Миоча.

25. децембра (четвртак). Извршили покрет из Устибора преко Рудог, стигли у Међеђу где смо наишли на попаљено мјесто, тако да није било нити једне куће здраве. Вријеме хладно, пада снијег, немаш где да преноћиш и ноћивамо у џамији, која је једино била здрава.

26. децембра (четвртак). Извршили покрет из Међеђе и увече стигли у Рогатицу, где смо преноћили.

27. децембра (петак). У Рогатици прешао из 2. чете 2. батаљона у 2. чету 1. батаљона и преноћили.

28. децембра (субота). Извршили покрет од Рогатице до Гласинца, где смо преноћили.

29. децембра (недеља). Око 15 часова полазимо од Гласинца преко Гласинца стижемо под Романију, путујемо 17 км. Зима страшна настаје смрзавање војника.

30. и 31. децембра (понедељак-уторак). Преданили под Романију у касарни.

НОВА 1942 ГОД.

1. јануара (среда). Преданили под Романију. Хрватски авион бацио летке. ;

2. јануара (четвртак). Преданили под Романију и стигли у с. Педише срез Рогатица.

3. јануара (петак). Провели на путу од с. Падишта до с. Ћатовића — Подлипник срез Сарајево.

4. јануара (недеља). Извршили покрет од с. Подлипника до с. Чевљановића срез Сарајево.

5. јануара (недеља). Извршили покрет од с. Чевљановића до с. Средњег, где смо преноћили у соколском дому. Била приредба и весеље.

6. јануара (понедељак). Бадњи дан. Преданили у с. Средње (било доношење бадњака).

7. јануара (уторак) први дан Божића провели у с. Средње, на вече била приредба и забава, са мештанима истог места.

8. јануара (среда други дан Божића) извршили покрет из с. Средњег до с. Округлицу срез Високо (где су убијена два четника).

9. јануара (четвртак) преданили у с. Округлицу.

10. јануара (петак) извршили покрет од с. Округлица до с. Пржића код Вареша где смо држали месну конференцију и повратак у с. Округлицу.

11. јануара (субота) извиђање од с. Округлице С. Соце — Брезу — Пајков хан и Добровину ради напада на иста мјеста, преноћио у с. Соцу код Брезе.

12. јануара (недеља) батаљон извршио покрет од с. Округлице до Селачке планине. Извиђање Брезе.

13. јануара (провели на путу од с. Соца до Округлице на путу извиђана места Орахово — Сливно и Соце преко Селачке планине (Чемерно).

14. јануара (уторак) преданили у с. Округлици.

15. јануара (среда) извршили покрет од Округлице до с. Зубата под самом планином „Звијезда" код Вареша.

16. јануара (четвртак) одређен у патролу за извиђање непријатеља Хрвата на планини „Звијезда" и повратак у с. Зубато. Зубато је Турско село око 150 кућа потпуно пусто куће напуштене — све из њих однешено и поломљено (однели четници и протерали турски живаљ из села Зубата).

17. јануара (петак) одређен за извиђање непријатеља од с. Зубато до преко Бргула-Доштанско до батаљона „Мује Хаџића" — Зубато српско село потпуно изгорело-запалили га Хрвати и Муслимани у једној кући изгорело 7, а у другој 16 чланова српског народа. Повратак од Доштанског до с. Зубата, па онда за Округлицу где смо преноћили.

18. јануара (субота) извршио батаљон покрет од с. Округлице до с. Медојевића, код Олова срез Сарајево (10 сати пута кроз планину снијег велики (преко једног метра).

19. јануара (понедељак-Богојављење) извршили покрет од с. Медојевића до с. Крушевци срез Власеница где смо преноћили.

20. јануара (уторак) преданили у с. Крушевце.

21. јануара (среда) био сам одређен за извиђање с. Крушевци — Кнежина — Врапци — Прељубовићи — 2. Црногорски батаљон водио борбу на положају „Бијеле воде"-Подроманија. Истог дана непријатељ продро у „Пјеновац" — где су биле србијанске и босанске чете, које су се разбјегле са великим губитцима.

22. јануара (четвртак) преданили у с. Крушевце, а наши делови извиђали непријатеља у правцу с. Жљебово и Пјеновца

23. јануара (петак) извршили покрет из с. Крушевци-Подлтник-Судиђи где смо преноћили.

24. јануара (субота) преданак у с. Судиће извиђање у разним правцима. У 18,00 часова извршили покрет и ноћу преко с. Гаја—Стублине и ујутро стигли у с. Кошаре код Сарајева. Ноћ врло хрђава велика вејавица, велике стрмени, падање коња, ношење бацача, митраљеза и муниције на леђа, ноћ тешка.

25. јануара (недеља) преданили у с. Кошаре—Сарајево.

26. јануара (понедељак) из с Кошаре извршили извиђање у правцу с. Средњег и повратак. Извршили покрет преко црног врха око 24. часа. Стижемо у с. Кремеш код Семизоваца—Сарајево. Време врло хрђаво, велики намети снијега, узбрдице и низбрдице, непријатељ близу. Опасност настаје — заглављивање и падање коња.

27. јануара (уторак) Св. Сава — око 15 часова извршен покрет од с. Кремеша преко жељ. пруге поред Семизовца—Мост на ријеци Босни Сарајевског поља — Рајиловца — Игман планине и у 15 часова 28. јануара стижемо у с. Прасјеницу. Покрет се врши са целокупним људством I Пролетерске, народно ослободилачке ударне бригаде, под врло тешким околностима. „Долазимо на пруги Семизовац — Сарајево Одређен за осигурање прелаза преко жељ. пруге, наилази непријатељска-усташка патрола, која нас примећује, бјежи и пуца али бригада и даље прелази несметано, долазимо у сјеверном делу

Рајловачког поља наилазимо на поток прелаз отежан. Сви коњи падају у воду утоварају се материјали и носе на леђа или товаре на друге. Прелазимо ријеку Босну, стража Хрватска бјежи са моста онда преко Сарајевског поља долазимо до „Игман" планине, пењемо се уз исту, настаје падање коња иде се равно навише пут је залеђен и смрзао. Моја чета остала у заштитници бригаде. Настало смрзавање људи и коња. Коње који су пали није нико у стању дигнути предњи делови одметну а задњи остају. Чек се покрет коморе. Пролазим унапријед помажем да се дигну коњи скоро све сам извлачим на брдо (било је заостало око 50 коња). Идемо даље већ успут видиш остајање људи. Зора је и са Игмана се види Сарајево. Видиш поред пута где су војници пали у снијег ноге и руке им смрзнуте, носеви се опришстили уста се па чак и очи људима смрзле. Почели и да спавају, видиш да су готови само још неколико минута па да буде смртних случајева. Дижем их трљам им руке и лице, дрмам их, они ме моле да их оставим да се мало одморе, према њима сам немилосрдан читаве десетине јурим пред собом. Ниђе немаш куће уз пут. Остају коњи неки је мртав, лењи на путу, неки још жив остаје у снијегу мучи се, али нико ни главе не окреће, неки остају под целим товаром на путу, нико није у стању да отовари коње итд. Дало би се и још много говорити.

28. јануара (среда) покрет до с. Пресјенице и преноћиште у истом селу.

29. јануара (четвртак) преданили у с. Пресјеницу. Непријатељ гађао с. Пресјеницу топовима из с. Бојковића. Непријатељски авион гађао бомбама и митраљезима село Пресјеницу жртава није било.

30. јануара (петак) извршили покрет од села Пресјенице до с. Граба, код Трнова — срез Сарајево.

31. јануара (субота) преданили у с. Грабу код Трнова.

1. фебруара (недеља) преданили у с. Грабу и

2. фебруара (понедељак) извршили покрет од с. Граба до с. Доброг Поља између Трнова и Калиновика.

3. фебруара (уторак) извршили покрет од с. Доброг Поља преко Кртина и увече стигли у с. Влахоље код Калиновика.

4. фебруара (среда) преданили у с. Влахоље—Калиновик.

5. фебруара (четвртак) ујутро око 3 сата кренули из с. Влахоље, онда са сјеверне стране Калиновика дошли у с. Обољ срез Невесиње—Херцеговина.

6. фебруара (петак) преданак у с. Обољ, а нас неколико извршили покрет до страна ради извиђања углова за напад и повратак у с. Обољ. Непријатељ Хрвати и Талијани.

7. фебруара (субота) преданили у с. Обољ срез Невесиње.

8. фебруара (недеља) преданили у с. Обољ.

9. фебруара (понедељак) извршили покрет до Улога где смо извиђали положаје Улога ради напада али је било немогуће прећи ријеку Неретву.

10. фебруара (уторак) јединице преданиле у с. Обљу а Командант, командири и политички комесари били на извиђање.

11. фебруара (среда) преданили у с. Обљу и у вече око 18 часова извршили покпет од Обља до с. Влахоља код Калиновика.

12. фебруара (четвртак) преданили у с. Влахољу — извиђање непријатеља у Калиновику и околини.

13. фебруара (петак) преданили у с. Влахољу, извиђање непријатеља и припрема за препад.

14. фебруара (субота) у 3 сата ујутро извршили препад на непријатеља у Горњем Калиновику — Попове главе 2 чета (7) и 1 чета на непријатеља код жандармеријске станице. Преко дана непријатељске патроле сукобиле се са нашим патролама. Непријатељ је гађао наше пушчаном и митраљеском ватром и бацачима. Жртава није било..

15. фебруара (недеља) преданили у с. Влахољу.

16. фебруара (понедељак) преданили у с. Влахољу.

17. фебруара (уторак) преданили у с. Влахољу.

18. фебруара (среда) преданили у с. Влахољу.

19. фебруара (четвртак) преданили у с. Влахољу.

20. фебруара (петак) преданили у с. Влахољу.

21. фебруара (субота) преданили у с. Влахољу.

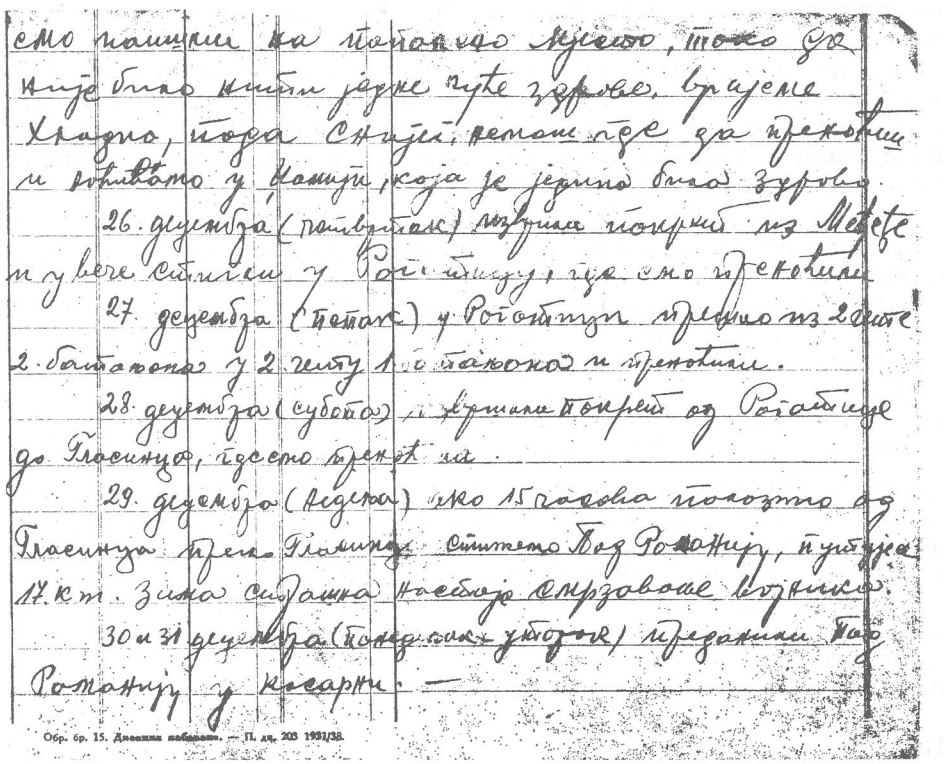
22. фебруара (недеља) преданили у с, Влахољу. Непријатељски авион бацио храну у Калиновику. Талијани гађали пушкама, пушкомитраљезима и један пут топом. Зрно пало у с. Влахоље али није експлодирало услед великог снијега. Око 19 часова извршили покрет из Влахоља и у 3 часа ујутро 23 фебруара стигли у с. Обаљ.

23. фебруара (понедељак) преданили у с. Обаљ — увече око 19 извршили покрет до ријеке Неретве ради напада на Улог, али се ријека није могла прећи услед надоласка воде. Ноћ врло хрђава, пада велика киша затим и снијег. Вода надошла, пут такође. Велика вода око 6 сати ујутро 24. фебруара опет стигли у с. Обаљ.

24. фебруара (уторак) преданили у с. Обаљ.

25. фебруара (среда)

Напомена: 26. фебруара пошао у борбу и погинуо на Улог код; Каликовика.

смо пошли на полазно мјесто, тако да није било никаквог ударца преко Хладна, тога Снијега, пошли смо да преноћимо и одмаримо у Комиљу, која је једино била здрава.

26. децембра (петак) кренули покрет из Мелеће и увече стигли у Рогатицу, где смо преноћили.

27. децембра (петак) у Рогатицу пристигли из 2 бат. 2 батаљона у 2 сата ујутро и преноћили.

28. децембра (субота) кренули покрет од Рогатице до Гласиница, где смо преноћили.

29. децембра (недеља) око 15 часова пошасто од Гласиница преко Глашиног Стијена Код Романије, пуштају 12 к.т. Зима сибирска наставља снијежење.

30 и 31 децембра (понедељак уторак) преданили Код Романије у касарни. —

Обр. бр. 15. Дневник набавке. — П. дн. 203 1951/38.

КАЛИНОВИК - ФОЧА - ГОРАЖДЕ

Водена стихија је савладана

Два дана одмора у селу Пресјеници испод Игмана, послије напорног игманског марша добро су нам дошла. Промрзли другови су евакуисани за Фочу, а ми, сем оних који су на стражи (који се свака два часа смјењују), одмарамо. Снијег пада.

Из Пресјенице идемо за Трново. Маршујемо више часова. Користимо искуство игманског марша и пазимо да не дође до смрзавања. У Трново стижемо 2. фебруара и настављамо покрет да би сјутрадан ноћу стигли у село Влахоље, на два километра од Калиновика. На улазу у село срели су нас партизанска патрола и чланови народног одбора; знали су да долазимо па су нам припремили смјештај и остало.

На сектору Калиновика остали смо до 7. марта 1942. године. Калиновик не нападамо јер је гарнизон сувише јак. У њему су Талијани и усташе.

Непријатељ је бомбардовао село Борије гдје се налазио штаб бригаде и један батаљон. Губитака није било. Нашим доласком Калиновик се нашао у блокади. Покушаји Талијана да успоставе везе са Невесињем остали су без успјеха. Становништву и гарнизону почело је да понестаје хране. Покушај усташа из Борча и Жупе да блокираном Калиновику притекне у помоћ, такође није успио. Сељаци из Борча су били под јаким утицајем усташа. Готово сви одрасли становници су наоружани и организовани у милицијске групе, које су упадале у устаничка села и терорисале становништво.

Хранили смо се по кућама, свако код свог домаћина, тамо гдје је био смјештен. Слободно вријеме смо користили за војну и политичку наставу.

У овом периоду долази прва попуна батаљону: Ћамил Гранов, берберин из Сарајева, Јоже Поје, столарски радник и Славка Кујунџић. Ћамил је у борби са нама, а кад смо на одмору брије и шиша другове; Јоже донио своју гитару и у слободним часовима свира и пјева нам разне пјесме, највише је волио Шпанске.

Често смо изазивали и узнемиравали Талијане препадима патрола. Много пута су Талијани посиједали положаје бојећи се наших напада; артиљеријом, минобацачима и митраљезима дејствовали као да се води борба, а ми смо за то вријеме спавали и одмарали се. Једне ноћи су Саво Бурић, Војо Абрамовић, Јово Поповић, Спасоје Драговић, Вујо Зоговић, Божо Гардашевић и Ђуро Лончаревић извели већу акцију. Узели од мјештана бијеле кошуље, које личе на женске хаљине, на главе натакли бијеле мараме, и по високом снијегу запуцали — право у Калиновик. Саво је увео групу у град, код једне

касарне; полијегали су у снијег и отворили ватру, убили стражара пред зградом и испалили неколико рафала на Талијане који су нагрнули на врата, да изађу на положаје. И док су се збуњени и уплашени Талијани снашли, група се вратила у Влахоље, одакле је и пошла. После су Талијани отворили тако жеетоку ватру од које се све тресло. Али, у празно!

Често смо одлазили у Влахоље, Јелашце, Борије, Грасијелиће, Обаљ и друга села, у која су понекад усташе покушавале да упадну не би ли запалили коју кућу, опљачкали нешто или заклали кога. Само су једном успјеле да запале једну кућу и да отјерају нешто стоке. Иначе смо увијек на вријеме интервенисали.

Пред саму ноћ, 23. фебруара, наредише да се батаљон скупи на цести код механе Ћетка Ћеранића. Мрак пао, киша лије. Постројеним борцима Перо Ћетковић саопштава да је батаљон добио задатак да нападне Улог, ликвидира то упориште и створи услове за напад на Борач у Жупу.

Кренусмо. Водичи воде колону. Спуштамо се ка Неретви, до мјеста гдје треба да прегазимо ријеку. Вода надошла. Непријатно је и погледати набујалу Неретву. Перо, Јово, Гајо, Саво и још неколико другова ухватили се за руке и загазили у ријеку. Вода их заноси. Једва успјесмо да их извучемо натраг. Кад виђе да се овако не може прећи, Перо нареди да се вратимо у Обаљ. Дан смо искористили за одмор и сушење одијела; били смо покисли до коже. Поново, 25. фебруара, збор код Ћеткове механе, па покрет ка Неретви. Ноћ, с времена на вријеме се појављује и мјесец. Стигли смо до прелаза. Поправљена је жичара, с корпом у коју може стати један човјек.

Прво се пребацила 2. чета. У селу Махали сачекала ју је усташка засједа; Погибе Павле Батрићевић, десетар из 2. чете. Одговорисмо бомбама и ватром из пушака. Четворица усташа остадоше мртви, остали побјегоше; сва чета јурну напријед и овлада селом. Запуца и код 1. и 3. чете Усташе бјеже уз један поток између 2. и 3. чете. Један усташа сачека Милију Влаховића и уби га.

Јуриш на Улог није успио. Талијани и усташе су добро утврђени и обасипају нас убитачном ватром из бункера и зграда. Преко дана погибоше Бранко Анђелић и Иван Јанковић, из 3. чете. Рањени Батрић Јовановић, Вуксан Ћукић и Вуко Влаховић су више часова остали у стрељачком строју, нијесу се могли извући од непријатељеве ватре. У току дана усташе из Борча и Жупе покушале су да помогну Талијанима. Борба са њима није дуго трајала, одбили су их борци батаљона „Војвода Момчило", из Дурмиторског одреда.

Пале другове Јова Поповића, Павла Батрићевића, Мирка Мићуновића, Бранка Анђелића и Ивана Јанковића сахрани 2. чета 27. фебруара на брежуљку код села Махале, изнад Улога.

Тужни, кренусмо даље, према Неретви. Мокри смо, нико није спавао двије ноћи, ништа нијесмо ни јели. Колона сиђе на ријеку. Паде команда да се чврсто држимо за руке; да ноге, док газимо воду, много не подижемо, да мањи по узрасту стану између виших Ко хоће може скинути одијело и везати га око врата! Јово Капичић, комесар батаљона, је на челу. Поче колона да сијече воду. Тешко се одржати на ногама. Чело се дохватило супротне обале. Колона пролетера испријечила се преко ријеке као брана. У средини матице дно нико

не може дохватити. Али, ипак, чврсти ланац пролетера, преплетених руку прешао је Неретву, и нико не страда.

Усташе из Жупе опазиле да се повлачимо, па се одмах окуражиле.

Стигосмо у Обаљ и поново се смјестимо свако код свог домаћина, гдје је и био ...

Зборно мјесто, зна се, код Ћеткове механе, на цести. Четврти пут за пет дана да се ту окупљамо! Перо је пред стројем: „Знам да сте уморни, неиспавани, мокри, али смо одлучили да вечерас нападнемо Жупу, очистимо терен и ослободимо се ових гадова, који нам не дају мира."

Сви смо то радо прихватили, да бар мало рачуне изравнамо. Свака чета крену у свом правцу.

На све стране почиње пуцњава. Усташе дају жилав отпор, не одступају док се села не евакуишу, па макар сви изгинули Мјештани напуштају домове; колоне дјеце, жена и стараца, бјеже главом без обзира. Линија борбе се помиче напријед. По пртинама наилазимо на мртве. Куће празне, ријетко гдје наиђемо на живу душу.

Падају усташка упоришта једно за другим. Сви смо заборавили на умор. Захватио нас жар борбе. У току дана, 2. марта, заузесмо десетак села. Пала је ноћ, треба се мало одморити и добро обезбиједити, па сјутра наставити даље. Из сваке чете је на положају по један вод. Смене су добро организоване тако да се свако по мало одмара, уз добру ватру и довољно хране. Послије два мјесеца једемо посољену храну! Овдје у свакој кући има доста соли.

Чим је свануло продужујемо напад. Наилазимо на све јачи отпор; усташе се средиле, а има их све више и више. Ипак, напредујемо доста брзо. Нарочито 1. чета Ђоко Војводић, Велиша Војводић, Ђоко Вукићевић, Иво Дапчевић и други неуморно тјерају усташе. Из чете погибе Коста Војводић, а ранише Шпира Орландића.

Убили смо преко 20 усташа, заплијенили много пушака, бомби, муниције, пиштоља и друге опреме. Жупа је очишћена.

Талијани из Улога искористише нашу одсутност и побјегоше за Невесиње.

Задатак смо потпуно извршили. Проширена је слободна територија, непријатељу је нанесен тежак пораз, створени су услови за непосредни напад на злогласно усташко упориште Борач, које је убрзо и заузето. Калиновачки партизански одред добио је задатак да евакуише плијен и пребаци га у Фочу. У Жупи је заплијењено око 1.500 грла ситне и 700 грла крупне стоке, 4 вагона жита, соли и другога, што је добро дошло за исхрану болнице, војске и становништва Фоче.

На одмору у Фочи и Гораждu

Батаљон се прикупио на цести; 6. је март. Ори се пјесма на све стране. Вечерас нема уобичаЈеног наређења; „Тишина", јер је око нас слободна територија. Нема усташа у Жупи, ни Талијана у Улогу. Перо на немирном зекану, са планинском пелерином преко рамена,

стаде пред строј и саопшти: „Другови, ноћас нећемо у борбу. Идемо у Фочу. Друг Тито је наредио да ми, Ловћенци, дођемо мало на одмор".

Полазимо. Пртина смрзнута. По брдима понегдје већ окопњело. Идемо брзо, поред Калиновика треба да прођемо опрезно. Пролазимо кроз Јажиће и Борије, па даље цестом према Миљевини. Од Миљевине до Брода ћемо возом. Кад поче укрцавање чусмо наређење: „Саво, Гајо, Војо, Секула, јавите када буде готово!" За час се укрцасмо. Из сваког вагонета мале шумске жељезнице ори се пјесма. Из Брода, постројени у колони по два, кренусмо право у Фочу. Стижемо до првих кућа. Перо обилази строј. Каже: „Само чврсто, другови, можда ће нас посматрати друг Тито".

Пјевамо. Народ излази да нас посматра. По зидовима зграда партизанске пароле. Прелазимо преко моста на Ћехотини Овдје се понегде види и зеленила, а код Калиновика снијег дубок и по метар и више!

Седмог марта одржана је батаљонска конференција. Друг Владо Шћекић чита радио-вијести, а потом говори о значају доласка нашег батаљона у Фочу. Рекао је да нијесмо овдје да шетамо градом, већ да ово вријеме искористимо за војнополитички рад и рад на терену. Чете ће сваки дан упућивати по један вод на терен, биће одређени другови који ће радити на формирању НО одбора, треба одмах припремити програм за приредбу. У град се може ићи само по одобрењу командира чете. Изабран је Одбор за културно-просвјетни рад. У њега су ушли: Спасоје Драговић, Војо Абрамовић, Радоња Вешовић, Крсто Бајић, Бранко Тошић, Свето Дрецун, Дуња Влаховић. Узео је ријеч и Андро Ломпар, интендант батаљона, и рекао нам да овдје нема да се хранимо по кућама. Сваки дан ће се добијати следовање за три оброка: доручак, ручак и вечеру. Смијући се, продужио је: „Јеловник вам могу одмах саопштити: доручак — компот од крушака; ручак — гершла са месом; вечера — суве крушке. И 1/2 хљеба на дан. Хљеб је такође од крушака; добар је, само кад није зобеница".

Почео је касарски живот. Одређен је дежурни батаљон; у свакој чети постоји стража, са командиром; редари у собама; одређено је и ко ће помагати у кухињи, на спремању хране. Ђуро Мариновић, Душан Шабан и ја тражимо дозволу за излазак у град. Хоћемо да у болници обиђемо Николу Мариновића, Ђока Вукчевића, Ива Павловића, Мата Дервиша, Марка и Милана Зеновића, премрзле игманце. Пустили су нас.

Свратили смо у прву болницу и нашли Вука Влаховића и Батрића Јовановића; у њој су само рањеници, и игманци су у посебној згради. Тамо и нађосмо наше другове. ТЈОКО, ИВО, Марко и Мато могу да ходају, Никола лежи непомичан; али је, као и увијек, насмијан ...

За доручак се постројавамо и у колони по један идемо на казан. Примамо по хљебчић и по пола порције компота од крушака. Хљеб је тврд као камен, али је стварно, што рече интендант, бољи од зобеног. Послије доручка с оружјем идемо право у један шљивик, гдје до подне изводимо војну наставу: егзирцир, тактичку обуку, нишањење и отварање ватре из пушкомитраљеза итд.

Шпиро Срзентић и Ђоко Вукићевић, из 1. чете, и Крсто Бајић и Мирко Нововић, из 3. чете, са по једним водом отишли на терен. Вратили се касно ноћу. Причају о добром одзиву народа на конференције и о раду на формирању одбора.

У батаљон је стигла група сарајевских омладинаца. Највише их је распоређено у 2. чету: Хајрудин Мехинагић, Екрем Дурић, Дервиш Сушић, Нећиб Татаревић, Месуд Смаилбеговић Карамба, Салих Османбеговић, Асим Перван, Хазим Викало, Наил Лугић, Анте Раштегорац, Махмут Какрин, Мухарем Хајдархоџић, Омер Пезо и Сулејман Омеровић-Цар распоређени су у 1. и 3. чету. Карамба је кооптиран у културно-просветни одбор батаљона. Има много смисла за хумор и цртање карикатура. Са новодошлим борцима разговарали смо о свему и свачему. Ми питамо како је у Сарајеву, шта раде усташе и Швабе, како је са исхраном становништва, раде ли школе. Они се највише интересују за борбе које смо прошли.

На батаљонској конференцији говорио нам је комесар батаљона. Прво о успјесима Црвене армије, затим о формирању Добровољачке војске код нас. Саопштио нам је да се „од данас зовемо Народноослободилачка партизанска и Добровољачка војска Југославије". Већ је формиран и Дрински добровољачки одред чији је командант Гојко Крезовић.

Послије 10 дана проведених у Фочи пребацили смо се, 17. марта, партизанским „ћиром", у Горажде.

Горажде, то је град — касарна. Сви у њему, од пионира до најстаријих, раде за фронт и војску. У нашој касарни до касно у ноћ бруји од кретања, разговора и дискусија. Страже, патроле, дежурства, рад у кухињи, одлазак на терен — све иде по старом „фочанском" рецепту. Другови Радован Гардашевић, Шпиро Шпадијер, Спасоје Драговић, Шпиро Вујовић, Свето Дрецун, Блажо и Јован Вучковић, Ђуро Војводић, Урош Лопичић, Вуксан Ђукић, Крсто Бајић, Саво Машковић, Душан Вујошевић и другарица Дуња Влаховић добили су задатак да обиђу двадесетак села, да у њима формирају одборе и да се тек после тога врате у батаљон. Многи другови раде у Дринском одреду.

Двадесет трећег марта одржана је батаљонска конференција СКОЈ-а (сви омладинци су чланови СКОЈ-а). Састанком руководи Јово Капичић, комесар батаљона. Присуствују му и сви комесари чета: Леко Марјановић, Шпиро Срзентић, Владо Роловић.

Дневни ред:

1. Активност чланова СКОЈ-а на политичким састанцима
2. Рад са омладином на терену
3. Издвајање групе Сарајлија.

Културно-забавни одбор обавља последње припреме за приредбу. Уређује се сала, лијепе плакати. Изашле су батаљонске зидне новине; има дивних чланака. Одзив за писање чланака је велики, тако да у овом броју нијесу могли да буду објављени сви чланци.

У батаљон су се вратили сви који су били на терену. Видимо да нам се нешто припрема, и нијесмо се преварили. Убрзо дежурни преносе наређење за збор у кругу касарне.

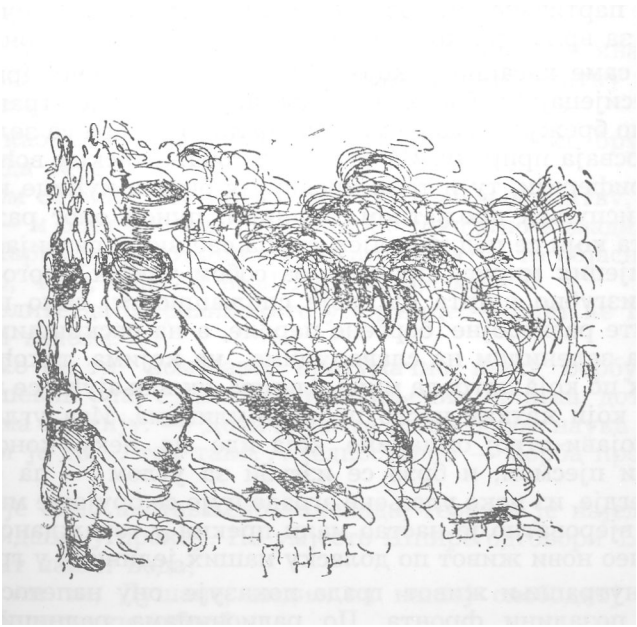
Вечерас (7/8. априла) је напад на Рогатицу. Напада Дрински одред, дио 2. пролетерске и наше бригаде. „Наш батаљон је у резерви", каже командант, „али то не значи да нећемо и ми нападати. Зато се припремите, ако добијемо наређење за напад да покажемо да нисмо заборавили ратовати."

Напад на Рогатицу није успио. Непријатељ се био укопао у ровове и утврдио у бункерима, па је и поред претрпљених губитака успио да одржи положаје.

У селу Варешишту дође код нас друг Тито, заједно са Иваном Милутиновићем. Милутин нам је говорио о ситуацији у Црној Гори. Тамо четници, уз помоћ Талијана, нападају слободну територију. Најтеже борбе се воде око Колашина и на Сињајевини. Тамо је неколико наших ударних батаљона.

Пет старих камиончина, које су наши мајстори оспособили, један за другим уђоше у круг касарне. Постројавамо се по четама, и пењемо у камионе. Крећу, спорије од воза. Киша пада. Послије три часа вожње ево нас поново, 12. априла, у Фочи.

Шпиро ЛАГАТОР

КАСАРНСКИ ЖИВОТ У ГОРАЖДУ

Х 1 ослије неколико дана гарнизонског живота у Фочи, једног вечера дође наређење да се спремамо, јер ће покрет бити рано ујутру Питам Воју Абрамовића, оног бркајлију који нас је први дочекао:

— Па зар су овакви партизански покрети? Прије на дан се каже да се треба спремати, а ја сам чуо...

Војо заглади свој оштри брк, и насмија се својим дубоким гласом.

— То што си ти чуо, истина је. Ово сад, то су само ванредни случајеви. Иначе је код нас некад, чим командир викне „Спрема за покрет!", већ мораш да трчиш на зборно мјесто, а некад командир и не стигне да то рекне, а оно већ запуца. Али, свеједно, ући ће и то теби већ у навику!

Малим партизанским возом пребацили смо се из Фоче у Горажде, гдје је ево за врло кратко вријеме отпочео опет гарнизонски живот.

Испод саме касарне у којој смо смјештени тече Дрина, модра и бистра, пресијецајући Горажде на два дијела. С обје стране, и с лијеве и с десне, по брежуљцима се мијеша бјелило бехара са зеленилом, које постепено осваја природу. Из зеленила горажданских воћњака по најближој периферији, ту и тамо провирују бијеле кућице као кутијице. Ваздух је испуњен прољетном тишином, пуном оног разноликог мириса живота који се под утицајем сунца све више развија. Тих неодређених и лијепих мириса прољеће са собом увијек много доноси. Сам град није изгубио ништа од своје спољашности; само што по зидовима бљеште разнобојне борбене пароле, а на раскршћима се вјетрић поиграва са зеленилом на славолуцима, на којима такође стоје наше пароле. Тек по која патрола мине улицом, укључајући се коњаницима--куририма који каткад нагло пролете улицама. Иза угла се понекад наједном појави строј омладине која иде на неку конференцију са заставама и пјесмом, и брзо се изгуби за углом — па опет настане тишина. Негдје, из неке удаљене зграде чује се брујање многих дјечјих гласова — вјероватно је настао мали прекид у горажданској школи, у којој је почео нови живот по доласку наших јединица у град.

Тек унутрашњи живот града показује ону напетост, својствену најближој позадини фронта. По радионицама радници и раднице, углавном горажданска омладина, на добровољној бази раде непрекидно за нашу војску: шију се одијела, прави се нова и поправља стара обућа, поправља се оружје, плету се џемпери, рукавице и чарапе за војску; неколико кухиња, које су наше јединице отвориле за становнике града, раде непрекидно, исхрањујући неколико хиљада Горажданa, који су под четницима и усташама опљачкани до голе коже.

... У нашој касарни по читав дан, до дубоко у ноћ, брује од кретања, разговора, довикивања. Културно-просвјетно руководство батаљона упорно ради на савлађивању програма који треба да се одржи

кроз три дана за грађанство Горажда. Хор већ богзна који пут проба пјесму: „Партизан сам.. ."; у споредној собици, до собе штаба, већ одавно се затворила група наших глумаца и вјежбају непрекидно неки комад. Остали који не учествују у програму разишли су се по собама у групицама или појединачно; неки негдје да прочитају коју брошуру заједно, други да још више развију дискусију о неком питању из политичке економије која се на четним конференцијама учи, а појединци се завукли у углове и читају сами понешто.

У нашој соби, одмах послије ручка, развила се дискусија која је почела послије јутрошњег предавања комесара Јова Капичића. Уз сами прозор сјео је комесар чете Шпиро Срзентић и жваћући сухо воће покушава да објасни како долази до наглих промјена у природи и друштву из једног стања у друго, али га други стално прекидају, неки с питањима, неки с противрјечним излагањем. У групи пред њим окупило се око петнаестак бораца из наше чете. Ту је Божо Гардашевић, Радован, Филип Бајовић-Фиђа, Ђуро Мариновић, старији озбиљан партизан, стално болестан од реуме у ногама и леђима, Марко Станишић--млађи, дугајлија, највиши у чети, Љубо Мартиновић, економ наше чете, младић округла црвена лица с кицошким брчићима, двојица Душана Влаховића, један миран, доброћудан старији борац, други — млађи, с оштрим уфитиљеним брцима, Јоже Поје, стари столарски радник, Крсто Медиговић — пушкомитраљезац другог вода, — и још неколико млађих бораца...

— Де ти мени објасни пријелаз из квантитета у квалитет и то нагли пријелаз негдје у природи, на примјер на развитку неке животиње или биљке, упада Шпиру у ријеч Јоже.

Шпиро, као и увијек, хладнокрвно сачека док се брујање, мало стиша, па онда рече:

— У овом случају нас интересују скокови у друштву, — односно револуције — и опет заћута, да би мирно прогутао комадић сасушене јабуке. Но Марко је као и Јоже тражио да му се то објасни:

— Дедер, чоче, објасни нам! Интересује ме!

— Ви волите да се разилазите у ситнице — опет ће Шпиро потпуно мирним гласом.

— А како би ти, комесаре, протумачио нашу борбу? — упита Душан Вујошевић онај с оштрим, уфитиљеним брцима, дотакавши их мало врховима прстију. — Дотиче ли се наше борбе наука о развитку друштва, или је то. . . тек тако... једноставно — борба против окупатора?

Питање је било постављено изненада, теорија је најједном сишла у нашу свакидашњу праксу. Но умјесто Шпире одговори Ђуро Лончаревић, делегат нашег вода;

— Јеси ли ти, Душане, видио на нашој слободној територији народноослободилачки одбор?

— Јесам!

— Размисли добро како се он бира, ко се у њега бира и какав је његов однос према народу и народа према њему — а какав је однос био старих општина према народу, и ко је у њима сједио, па ће ти бити јасно..,

Послије Ђурових ријечи дискусија скрену на карактер наших народноослободилачких одбора. Неколицина из групе захтијевали су започете дискусије о преласку феудализма у капитализам, и кад видјеше да се већи дио окупља око Ђура, они се одвојише у страну.

Крупни, али увијек болешљиви Радоња Вешовић дотјерује најновији број батаљонских зидних новина које треба вечерас да изађу. Око њега облијеће Карамба, иначе добар цртач, умазан по лицу и рукама разним бојама, и док Радоња прегледа чланке он обилази унаоколо и са свих страна загледа своје цртеже. Он је јутрос био нацртао једну прилично добру карикатуру, али му је културно-просвјетно руководство није хтјело примити. Наиме, на јучерашњој батаљонској конференцији командант Перо је имао предавање о борби пјешадије с тенковима, и послије његовог говора развила се дискусија, у којој су неки тврдили да један добро опремљен борац може да уништи неколико тенкова... Дискусија је већ била тако далеко отишла да су поједини, хладнокрвнији у размишљању, већ почели и да се осмјехују разиграности маште појединца. Ту расплинуту дискусију охладио је огромни Јоко, који иначе увијек сједи негдје у углу и мирно цврчи на своју лулу;

— Ее, чекајте јунаци, — узвикнуо је он наједном својим дубоким снажним гласом, не испуштајући лулу из уста. Сви су наједном погледали у њега. — Ви, изгледа, на овој конференцији уништисте сву непријатељску моторизацију... Него, ја предлажем, да ми опет почнемо дискусију, како практично спровести, и то до у детаље, уништење једног тенка, бензинском флашом и ручним бомбама, онако како је то говорио друг командант. . . — Његовој примједби насмијали смо се сви, осјетивши да смо се заиста удаљили од првих практичних мјера које треба подузети приликом уништавања тенкова.

Тај случај био је Карамба обрадио у својој карикатури, али је она преоштро извргавала читаву конференцију смијеху.

Прва чета отишла је ван града на вјежбу. Прекјуче је била наша на вјежби, а прекосутра ће трећа. Ми смо вјежбали како се бацају бомбе из разних ставова, како се рукује бајонетом у борби изблиза и како се врши пребацивање. Послије тога прорађивали смо чланак комесара батаљона Јова, који је он написао у нашем батаљонском листу. Лист је почео излазити одмах по доласку батаљона у Фочу. Неколико добрих цртача у батаљону илустровали су лист сасвим добро, а поред чланка и пјесму коју је написао Радоња. Једна страна је била испуњена и хумором...

Прекјуче случајно послије вјежбе зађох с књигом у воћњак. Хтјео сам у тишини да читам. Наједном примијетих петнаестак другова из наше чете гдје сједе у полукругу, а према њима комесар чете Шпиро Срзентић. Хтједох да им приђем, али се из групе издвоји Шпиро Вујовић, десетар, и полугласно ми рече:

— Имамо неки састанак... знаш, објаснићу ти, послије.

Вратих се, Био је то састанак партијске организације наше чете.

И ми скојевци одржавамо састанке скоро сваки дан, углавном теоретске.

.. . Тако тече наш гарнизонски живот у Гораждu, испуњен увијек учењем и припремањем за сљедеће акције у које ће ступити наш батаљон, стражарењем, патролирањем, дежурањем или радом у одреду Гојка Крезовића. Тај одред је смјештен заједно са нама у касарну — на доњем спрату. Он је формиран од бивших четничких јединица, које су, видјевши издају четничких официра, пришли нашем покрету.

Из књиге „Пут с пролетерима" Дервиша Сушића.

САРАЈЛИЈЕ" У ПРВОМ БАТАЉОНУ

П од називом „Сарајлије" била је позната група од 28 омладинаца из редова револуционарне радничке и школске омладине која је од партијске организације упућена из Сарајева првих мјесеци 1942. године у Врховни штаб НОВ и ПОЈ, а потом распоређена у 1. батаљон 1. пролетерске бригаде.

Фебруара мјесеца прво је изашла мања група чланова СКОЈ-а и Партије, младих радника: Каркин Сулеман, Стипе Чутурић, Туфо Сарачевић, Сафет Агић, Јоже Поје, Хаим Папо, Анте Раштегорац, Чамил Гранов и Ернест Гргић-Шпанац.

Нешто већу групу, која је из Сарајева организовано изашла 8. марта 1942, чинили су скојевци — питомци ђачких домова Шеријатске гимназије и друштва „Народна узданица". У њој су били Дурић Екрем, Хајдовхоџић Мухарем, Идризбеговић Хасан — Идриз, Лугић Наил, Мехинагић Хајрудин-Хајро, Омеровић Сулејман-Цар, Османбеговић Салих-Осман, Перван Асим, Пезо Омер, Смајлбеговић Месуд--Карамба, Сушић Дервиш, Татаревић Нећиб-Татар, Викало Хазим, Јовановић Никола и Смака Махмут*)

Приликом формирања бригаде у Рудом, у 1. батаљон су ступили Хамид Бешировић и Јусуф Дорић, који су израсли у револуционарном покрету Сарајева, гдје су до рата похађали школе: Хамид исламску теолошку школу Газихусерфбегову медресу, а Јусуф Шеријатску гимназију.

Од свих ових напредних омладинаца, радника и ђака, који су овом приликом ушли у састав 1. батаљона само четворица су били рођене Сарајлије, а остали из разних крајева Босне и Херцеговине. Нпр. из групе ђака тројица су били из Грачанице, а по један из Маглаја, Зенице, Сребреника, Купреса, Дубровника, Прозора, Коњица, Билећа, Стоца, Власенице, Рудог и Вишеграда. Међутим, назив „Сарајлије" био је природан, јер су свих 25-орица припадали партијској или скојевској организацији Сарајева.

Излазак из Сарајева и све оно што му је претходило (одабирање, начин организовања припрема за излазак, сам излазак), затим прихватање група и њихово пребацивање већ утврђеним линијама од Скендерије до Фоче, сједишта Врховног штаба, били су добро планирани и сигурно изведени.

Ево како је, на примјер, то изгледало са нашом групом из Шеријатске гимназије и друштва „Народна узданица".

Крајем фебруара 1942. омладинци који су одлучили да иду на слободну територију добили су знак да се спремају за полазак.

*) У трећој офанзиви, јуна 1942, самовољно напустили батаљон на Трескавици Јовановић и Смака.

Девет омладинаца из „Узданице" и четворица из дома Шеријатске гимназије вршили су посљедње припреме. Сиромашнији су добили, преко партијске организације, добру одјећу и обућу, некима је дато да понесу и нешто санитетског материјала (био је намењен „игманцима" у Фочи). У припремању оних који одлазе учествовале су скојевке и омладинке из женског дијела „Узданице". Сви који су кренули на пут написали су писма родитељима, да им објасне због чега су се одлучили на тако значајан, али ризичан корак. Они из Шеријатске гимназије су оставили и два писма, једно намијењено ђацима, а друго професорима школе. И у њима смо објашњавали зашто одлазимо у партизане, и апеловали на ђаке и професоре да пођу нашим путем, јер другог правог пута за поштену муслиманску омладину и интелигенцију нема.

У недељу, 8. марта у 10 сати, на Маријин-двору, два друга из илегалног руководства НОП-а у граду, извршила су „смотру". Свих тринаест омладинаца у краћим временским размацима, по групицама је прошло испред њих.

Полазак је заказан за поподне. Први део групе је у 14 часова кренуо према Врацама. Ишло се у паровима, на великом одстојању, али са визуелном везом од чела до зачеља. Њу је из града извео, како се послије рата дознало, курир-водич Ото Опрхал.*)
На путу из града најкритичније је било на „малти", гдје се налазила група усташа.

Излази из града били су строго контролисани. На превоју пута на Врацама, гдје се налазила непосредна контрола уласка у град и изласка из њега, илегалци су претходно добро почастили домобрански вод, па је први дио групе прошао поред веселих домобрана без заустављања. Одмакли смо добар комад пута и остали да сачекамо други дио. Први курир, водич из града, вратио се у град. Сада ће нас до првих партизанских стража водити други, али његово име нисмо сазнали.

Због неких непредвиђених ситница, које у оваквим случајевима понекад много значе, други дио групе је пошао из града тек око 16 часова. I

Кад смо се најзад окупили, планинским путем кренусмо даље.

На пола пута до села Паочићи колону је у једном кланцу зауставила партизанска засједа. Одатле је почињала. слободна територија. Прву већу партизанску јединицу затекли смо у Паочићу. Ту смо заноћили, код истуреног дијела Игманског партизанског одреда, у једној пространој, за партизански бивак добро преуређеној сеоској кући.

Тешко је описати радост омладинаца што могу слободно и громко запјевати револуционарне пјесме, заједно са друговима који су на капама носили петокраке и имали оружје.

Сјутрадан је група, предвођена младим и добро наоружаним партизаном, наставила пут преко снијегом прекривених висова и око подне стигла у Кијево. Ту ју је дочекао Енвер Лакшић, члан Окружног комитета КП за калиновачки округ, и за вријеме кратког одмора и партизанског ручка упознао омладинце са ситуацијом на терену, упозорио их да буду опрезни, јер територијом вршљају групице четника, убијају партизанске курире, теренце и ненаоружане припаднике НОП-а, или их хватају и предају Њемцима и усташама. У разговору је поменуо да се за долазак другова из Сарајева зна од раније, да ћемо још путовати,

*) Погинуо као партизан.

да је даља маршута тачно одређена и, колико је највише могуће, безбједна. На неколико пунктова до циља чекају нас другови, као и он овдје што нас је чекао, конак, оброк и пратња.

Ту, у Кијеву, групи се придружио омладинац, радник, Милорад Раковић. Сматрао се Сарајлијом до краја, до јуначке смрти у бици са усташама код Купреса у љето исте године.

Предвече је група стигла у Трново, преноћила и ујутро наставила пут. Трећу ноћ ноћила у Мрежицама. Сјутрадан се, од Миљевине до Брода на Дрини, пребацила партизанским возом.

Прије поласка из Сарајева омладинци нису имали илузија о партизанском начину живота и тешкоћама и жртвама на које ваља бити спреман. Тим више су били одушевљени кад су видјели како је на слободној територији живот добро организован, иако су пред очима стално избијали свјежи трагови усташког и четничког терора.

Од Брода је група опет пјешице наставила и стигла у Фочу увече, четвртог дана путовања. Путницима је добродошлицу пожелио командант мјеста, Новаковић, и рекао да нас овдје већ очекују. Након краћег одмора повео нас је, како рече, код једног високог руководиоца, који жели да нас види и с нама поразговара.

Омладинци су брзо стигли у зграду хотела, кратко вријеме сачекали у ходнику, а затим су ушли у пространу собу и посједали око стола. Тад је у собу ушао високи партизански командант у плавој чојаној униформи (нико од нас није знао ко је то) са двојицом другова и срдачно се поздравио с нама. Домаћин нас је почастио компотом од сухих крушака. Разговор се повео спонтано. Омладинци су причали о приликама у Сарајеву и о могућностима изласка радничке и средњошколске омладине из градова у партизанске одреде, под условом да се према омладини не секташи и да везе са слободном територијом функционишу колико је то неопходно за пребацивање већих група. А наш домаћин се са великим интересовањем распитивао о животу омладине на окупираној територији и био је обрадован извештајима о томе да непријатељ, и поред свих настојања, није успио унијети мржњу међу младе нити је завадити на вјерској и националној основи. Затим се распитивао како је група путовала, како се ко зове, колико ко има година, ко је члан Партије, ко СКОЈ-а. Доста је смјеха било кад је група и њему и себи открила да су очеви доброг дијела нас омладинаца муслимански свештеници или људи, васпитањем и послом, тијесно везани за ту професију А онда је требало објаснити што су то — кадија, мудерис, муфтија, имам, мујезин, муалим и други. Када смо му рекли да су деветорица из групе били питомци у дому „Народна узданица", он је додао: „Ви сте народна узданица".

На крају нам је наш домаћин говорио о устанку, о жртвама и тешкоћама које народи Југославије морају да подносе у надчовјечанској борби за голи живот, о снажном порасту свијести, о улози наше Партије, о томе како је опасно секташити, нарочито према младима. Према оном како нам се обраћао било нам је јасно да је пред нама заиста врло врсни руководилац наше борбе. Рекао нам је да ми омладинци. ма на коме се задатку нашли у народноослободилачком рату, морамо бити досљедни борци за братство и јединство наших народа, за равноправност, за ослобођење човјека од свих облика терора и ропске потчињености, а затим нам саопштио да ћемо ићи у најбољу партизанску јединицу, гдје ћемо се, међу добрим и храбрим друговима, изградити у чврсте и искусне борце. Зажелио нам је успјехе и подвиге у тој борби.

Омладинци ће касније, појединачно, неко прије, неко послије сазнати да је друг с којим су разговарали био лично друг Тито, Врховни командант наше војске. Сријетаће га често касније, слушати га како говори, али ће преживјелима тај први сусрет остати у сјећању као најдража успомена.

Послије разговора са другом Титом, група је преноћила код 3. крагујевачког батаљона, а сјутрадан је, на основу распореда који јој је саопштио лично друг Тито, прешла у 1. батаљон (та два батаљона су се тих дана одмарала и сређивала у Фочи). У 1. батаљону затекли смо другове сарајевске раднике који су раније стигли на слободну територију и већ учествовали у неким биткама.

Одмах по доласку у батаљон, којим је тада командовао Перо Ћетковић омладинци су названи — Сарајлије, и распоређени по четама. Највише их је пошло у 2. чету, чији је командир био Саво Бурић.

Дан-два по доласку у батаљон, док сам са Савом Ђукановићем, другом из моје 2. чете, ишао улицама Фоче угледао сам високог партизанског команданта чији смо гости били. Пратио га је партизан са машинком о врату.

„То је командант који нас је упутио у батаљон", рекох Саву.

„Па то је друг Тито, наш врховни командант", одговори Саво.

Био сам колико изненађен толико и усхићен тим сазнањем. Једва сам чекао да се вратим у батаљон и да о томе обавијестим другове из групе.

Након краћег боравка у Фочи и Горажду, проведеног у учењу и војној обуци, 1. батаљон се спремао да настави свој борбени пут. У кругу касарне у Фочи, кратко послије акције на Рогатицу, једног јутра су постројени 1. и 5. батаљон. Ускоро се, у пратњи чланова Врховног штаба, пред њима појавио друг Тито. Сарајлије су сада већ знале ко је он.

Друг Тито је тада одржао говор батаљонима, а затим изабраним батаљонским барјактарима предао пролетерске заставе. То су биле прве ратне заставе које је друг Тито лично предао јединицама народноослободилачке војске.

Чини ми се вриједним, прије него што наставимо о путу 1. батаљона и његовим Сарајлијама, рећи нешто о ситуацији у Сарајеву непосредно послије одласка омладинске групе у партизане и о одјеку тог одласка.

Већ прве вечери, кад су видјели да питомаца нема, у домовима је настала трка. Како и не би. Одлазак групе нанио је усташкој политици братоубилачке мржње и служења окупатору тежак ударац. Усташе су то добро знале, па су гњев сручиле на домску омладину. Почела су хапшења, испитивања и тешка злостављања. Један од васпитача у „Узданици", Вехид Муминовић, члан Партије, био је ухапшен заједно са неколико ученика. Звјерски су мучени. Он и још неколико омладинаца и омладинки из женског дијела Дома, међу којима Ирфан Капетановић, Авдо Расуловић, Сулејман Захировић, Муневера Махић и др. отјерани су у Јесеновац. Тамо су поубијани сви, само се стицајем околности спасила Муневера.

Хапшења су нанијела знатне губитке илегалном ослободилачком покрету у граду, али је ефекат изласка гр^пе у НОВ-у, прије свега политички, био веома значајан, и то не само за Сарајево, већ и шире јер су омладинци потицали из разних крајева Босне и Херцеговине. Усташа-

ма и окупатору разбијено је увјерење да ће од муслиманске омладине, смјештене у „Узданичким" интернатима и интернату Шеријатске гимназије, моћи створити сапутника своје политике. Реакционарима и окупаторским скутоношама из муслиманског дијела чаршије јасно је дато на знање да муслиманска омладина неће ићи за њима, да је она неопозиво опредјељена за идеје слободе и братства југословенских народа, за револуционарни програм КПЈ. А питомцима свих интерната показан је пут којим треба да иду.

Затварање дома „Народна узданица" у Сарајеву, хапшења, прогони и немоћ да открију главнину партијске и скојевске организације, били су тешка компромитација за окупаторске и усташке власти, а дио муслиманског живља, који још није био довољно обавијештен о народноослободилачком покрету, почео је, послије изласка групе, да са већим интересовањем прати догађаје на крвавој домаћој војнополитичкој сцени и да боље разазнаје узроке и разлоге жестоком битком НОП-а против окупатора и домаћих издајника.

Напредни омладинци и омладинке, који су избјегли Јасеновац и смрт, наставили су рад у другим мјестима. Многи ће касније изгинути као борци наших бригада на разним бојиштима Југославије.

Први батаљон кренуо је из Фоче преко Челебића и ријеке Таре у Црну Гору. На бојиштима Сињајевине, Скаре, око Мојковца и Колашина, у једној од првих битака, погинуло је неколико „Сарајлија": Јусуф Дорић, из Рудог; Хазим Викало, ученик 2. разреда Учитељске школе у Сарајеву, син сеоског хоџе из Сладне код Сребреника; Сафет Агић и Сулејман Каркин, радници из Сарајева. На првој батаљонској конференцији, посвећеној анализи протеклих битака, у Мојковачким пољима, средином маја, командант Перо Ћетковић између осталог је похвалио храброст и залагање „Сарајлија". Ни непун мјесец касније, пред постројеним батаљоном на Зеленгори, уочи поласка пролетерских бригада на дуги марш према Боеанској Крајини, командант није пропустио да поново похвали „Сарајлије" за изванредно држање у тешким биткама и маршевима од Сињајевине преко Дурмитора, Волујка и Маглића и у данима тешког гладовања и крајње исцрпљености који су остали за батаљоном. У том периоду 1. батаљон се попунио младим борцима из неких црногорских партизанских одреда, вршњацима „Сарајлија", који су од устанка већ били прошли многе бојеве и челичили се у најтежим условима. Њиховим доласком „Сарајлије" су се још боље уживјеле у односе у батаљону.

Небројене су битке које је овај батаљон водио и добио и подвизи које су учинили његови борци, а међу њима и „Сарајлије". У батаљону, у бригади, млади су брзо учили и стајали уз бок старијима; беспримјерно висок борбени комунистички морал у свакодневном животу јединице, по својој унутрашњој логици части, достојанства и оданости Партији и револуцији, вајао је на најбољи начин и калио младе у искусне пролетере, достојне тог назива.

Сви из групе, који већ нису били чланови Партије, као добри скојевци су брзо стицали то звање, постајали митраљесци, десетари скојевски и партијски секретари, комесари .. . Сваке године по неколико их је остајало на поприштима куда је пролазила бригада, тако да ни половина није имала срећу да дочека слободу и оживотворење идеала за које су пошли у борбу.

Послије погибије на Вечериновцу код Мојковца Хазима Викала, Јусуфа Дурића*), Сафета Агића и Сулејмана Каркина, у љето исте године код Купреса је погинуо радник Милорад Раковић. А у новембру, у бици за Јајце, као бомбаш је погинуо и дубровчанин ђак 3. разреда средњотехничке школе Мухарем Хајрадхоџић. У истој бици истакао се храброшћу и одважношћу сарајевски радник Стипе Чутурић, који је погинуо код Горњег Вакуфа, фебруара 1943, за вријеме IV офанзиве. Неколико мјесеци послије тога, своје младе животе дали су металски радници Хамид Бешировић, Туфо Сарачевић. Обојица су били добровољци приликом форсирања набујале Дрине код Устиколине, а затим рањени у жестокој бици прса у прса с четницима, на Крчином брду, непосредно послије преласка Дрине. Хамид и Туфо су као замјеници комесара 3. и 2. чете у тој бици жељели да буду и били су примјер другим комунистима у својим четама. Као рањеници су послије ове битке доспјели у Централну болницу, обољели од тифуса и доживјели судбину многих рањеника тифусара, који су оставили своје животе на Сутјесци. У сукобу са Њемцима који су надирали из правца Гацка ка Зеленгори храбро је истих дана погинуо у батаљону познати карикатуриста из Зенице, гимназијалац Смајлбеговић Месуд-Карамба, а код Бијелог Поља, исте године, и гимназијалац из Коњица Наил Лугић. „Сарајлија" Јоже Поје, родом из Хрватског Загорја, предратни комуниста који је годинама тамновао са Мошом Пијаде јуначки је као политички делегат вода, погинуо непосредно послије пете офанзиве близу Зворника, код Цапарди. Идризбеговић Хасан-Идриз, који је послије погибије народног хероја Блажа Попиводе, постао комесар 1. батаљона октобра 1944. године, за вријеме битке за Београд погинуо је 1945. године. Исте године непосредно послије ослобођења крижари су из засједе убили гимназијалца из Маглаја Сулејмана Омеровића-Цара. „Цар" је као замјеник комесара 1. чете 1. батаљона тешко рањен у битци за Зворник, јуна 1943. године, а потом доспио у војвођанске јединице. Тамо је постао комесар батаљона, а затим комесар и командант бригаде. Свима који га познају у 1. пролетерској, а нарочито у војвођанским јединицама, остао је у сјећању као изузетно храбар и срчан борац, врстан комуниста и ријетко добар „масовик".

Од погинулих „Сарајлија" двојица су народни хероји — Сулејман Омеровић — Цар и Хамид Бешировић. Од преживјелих, својом храброшћу у бројним биткама, а нарочито приликом преласка Дрине, код Устиколине априла 1943. године, у батаљону и цијелој 1. пролетерској је познат Анте Раштегорац, трећи народни херој из групе „Сарајлија".

Салих — Осман ОСМАНБЕГОВИЋ

*) Оца Јусуфа Дурића четници су кратко вријеме послије формираша бригаде заклали. Оставили су га неколико дана, унакажелог, на мосту преко Лима, у Рудом, не допуштајући да га уклоне и сахране.

У ЦРНОЈ ГОРИ

Почетком 1942. устанак у Црној Гори је јењавао. Четништво се нагло ширило. Крајем фебруара Главни штаб за Црну Гору и Боку тражио је од Врховног штаба да му упути помоћ — два батаљона 1. пролетерске бригаде, чији би долазак у првом реду имао политички значај.

Стање у Црној Гори је већ у априлу било изузетно тешко. Неколико талијанских дивизија и бројне четничке снаге потискивале су партизанске јединице. Партизански одреди и батаљони су трпјели губитке и осипали се. Тада је, на. поновљени захтев из Црне Горе, Врховни штаб одлучио (15. априла) да у Црну Гору упути два батаљона 1. пролетерске бригаде. Вјеровало се да ће ове снаге бити довољне да на сектору Колашина, заједно са Црногорским ударним батаљонима, преокрену ситуацију у своју корист.

Ка Црној Гори пошли су 1. и 5. батаљон. Измијењена ситуација задржала је 5. у Санџаку; за Црну Гору пошао је само 1. батаљон.

Прије тога, 15. априла, у Фочи је Врховни командант предао пролетерску заставу 1-ом батаљону. Примајући заставу командант батаљона Перо Ћетковић је одабраним ријечима, и као да се заклиње у име свих бораца, рекао Врховном команданту, да ће се под овом пролетерском заставом 1. црногорски батаљон борити до последњега за велике идеале ослобођења и побједе над окупатором и његовим слугама, свуда и на сваком мјесту гдје то затреба. Из командантових руку заставу је прихватио барјактар батаљона Блажо Попивода. Од тог тренутка батаљон је, и симболично, кренуо —- под стегом црвеним у одлучни бој.

Непосредно послије овог славља батаљон је из Фоче кренуо за Црну Гору. На његовом челу вила се високо подигнута црвена пролетерска застава, а цијела колона је пјевала:

Ој свијетла мајска зоро
Мајко наша, Црна Горо

Касно увече 15. априла батаљон је стигао у село Челебић, 16 заноћио у селу Ограђеници, а 17. савладао дубоку клисуру ријеке Таре; 1.8. априла на уласку у Жабљак, батаљон су дочекали Моша Пијаде, члан Врховног штаба, са једном Омладинском четом и много народа. Моша Пијаде је поздравио борце 1. батаљона.

Послије дирљивог сусрета са народом Жабљака батаљон је размјештен по кућама у селу Вирак, гдје је остао три дана, да би се већ 22. априла пребацио у Његобуђе. Овдје је батаљон више личио на политичку и војну школу него на ратну јединицу. Уз њега је био

и Дурмиторски омладински батаљон, за који је направљен посебан програм војне обуке и политичке наставе. Омладинци су били одушевљени пролетерима.

Поводом 1. маја припремљена је приредба за батаљоне и мјештане Његобуђа. У Његобуђу је одржана и свечана академија. Говорио је политички комесар батаљона. Првога маја батаљон је учествовао на прослави у Жабљаку: продефиловао је кроз град и био бурно поздрављен.

Касно у ноћ 7. маја колона је стигла на Синјајевину, некако пусту без насеља и шума. У близини цркве Ружице, на висини од преко 1.800 метара, било је неколико полупорушених катунских колиба. У њима су се смјештали 1. и Омладински батаљон.

Ујутро је командант батаљона упознао борце са задатком батаљона. Главни штаб за Црну Гору наредио је да 1. батаљон, у садејству са Омладинским батаљоном Дурмиторског одреда, 9. маја изврши напад на непријатеља правцем Ружица — Скара — Вечериновац — Боровњачки Крш — мост код Мојковца. Требало је непријатеља разбити и пресјећи му одступницу ка Колашину.

Осмог маја одржани су партијски састанци у свим четама, састанци актива СКОЈ-а и четне конференције. Борци су упознати са предстојећим задатком.

Први и Омладински батаљон распоређени су у три колоне.

Најприје је на Скарама разбијен комплетан четнички батаљон. И Вечериновац је заузет захваљујући сналажљивости пролетера, који су вјештим обухватом зашли четницима на бок и иза леђа. Четнички положаји су падали један за другим. Нијесу им помогли ни бункери, ни ровови, ни подршка талијанске артиљерије. Падом Шанца, Скара, Вечериновца, Горње и Доње Штитарице и приближавањем Мојковцу четничка групација је била пресјечена. Али црногорски ударни батаљони нијесу имали снаге да искористе ову ситуацију и униште четничку групацију, која је бранила положаје на Синјајевини.

Десетог маја 1. чета, 2. вод 2. чете и дио Омладинског батаљона неопрезно се крећући једном јаругом, кроз шуме Вечериновца, упали су у четничку засједу. Иако изненађени пролетери и омладинци су урадили најбоље што су могли — пошли су на јуриш. Неколико пута бројнији четници нијесу издржали борбу прса у прса. Побјегли су, остављајући мртве. Али је ту масовну храброст животом платило 9 пролетера и 9 омладинаца.

Напад на Колашин, који је требало да изврше црногорски ударни батаљони, није успио; закаснила је главна колона. Први батаљон је био у резерви. Ипак, батаљон „Алекса Ђилас" и двије чете Дурмиторског омладинског батаљона напали су ноћу, 16. маја, јако утврђено Марково брдо. Ни тај напад није успио. Али је 17. маја, око 12 часова, противнапад извршила 3. чета 1. батаљона и на јуриш га заузела.

Од 8. до 16. маја, у борбама са четницима на Скари, Вечериновцу и Марковом брду 1. батаљон је изгубио 18 бораца. Главни штаб за Црну Гору је критиковао штаб 1. батаљона због великог броја жртава, сматрајући да су пролетери, у жељи да покажу своју високу свијест и борбеност, сувише смјело јуришали!

Ситуација у Црној Гори стално се погоршавала. Готово данонoћно су вођене борбе. Понестајало је муниције, а глад и исцрпљеност бо-

раца били су све већи. У таквој ситуацији био је и 1. батаљон. Он је 20. маја повучен на Пивску планину. На њој је био заштитница црногорских јединица које су се повлачиле овим правцем. Штабу 1. батаљона је повјерена команда цијелог сектора одбране. Поред својих чета под командом је имао Комски батаљон, Дурмиторски одред и један батаљон 2. пролетерске бригаде. Тих дана расформирани су Црногорски и Дурмиторски омладински батаљони и 60 омладинаца попунило је 1. батаљон.

Четници су систематично заузимали дио по дио слободне територије; 2. јуна заузели су катун Добри До, важну раскрсницу за прелаз на подручје Пиве. Штаб Дурмиторског сектора (штаб 1. батаљона) је одлучио да нападну четнике у Добром Долу. Напад су извршили 1. батаљон 1. пролетерске и дјелови батаљона 2. пролетерске бригаде. Борба је кратко трајала. Изненађени четници су разбијени, оставили су много мртвих и 17 заробљених, митраљезе, много пушака и велике количине муниције, која је у том тренутку тако била потребна пролетерима.

Пораз на Добром Долу успорио је четничко надирање; 1. батаљон их је успјешно зауставио и омогућио извлачење партизанских снага из Црне Горе у правцу Пиве и Вучева. Батаљон је посљедњи, под борбом, напустио Црну Гору правцем Пишће — Мратиње —-Ћурево -— Зеленгора. На Зеленгори је ушао у састав бригаде.

Тако је завршен период тешких борби 1. батаљона у Црној Гори, гдје је својом борбеношћу оправдао име пролетерско. Није могао више учинити због опште ситуације у којој се покрет нашао у Црној Гори, али је помогао да се најбољи дио партизанских снага извуче испод удара непријатеља, да би на другим просторима наставио борбу против њега несмањеном жестином.

НА СКАРИ И ВЕЧЕРИНОВЦУ

П очетком јануара 1942. године војно-политичка ситуација у Црној Гори, посебно у беранском, андријевичком и колашинском срезу, била је врло тешка. Због тога се Главни штаб за Црну Гору 26. фебруара 1942. обратио за помоћ Врховном штабу. Тражио је два батаљона 1. пролетерске бригаде. Захтјев је поновљен 15. марта и у извјештају Покрајинског комитета за Црну Гору, Боку и Санџак.

Партизанске јединице су 9. маја прешле у напад на четничке снаге које су продрле на слободну територију. Нападало је укупно седам батаљона. Први црногорски батаљон, заједно с Дурмиторским омладинским батаљоном, који се непрекидно кретао са њим, добио је најтежи задатак.

Нападао је правцем Скара — Вечериновац — Боровњачки крш, с тим да овлада мостом код Мојковца, да расијече, у ствари, снаге непријатеља на два дијела и да онемогући одступницу његовој главнини у правцу Колашина. Послије чишћења села у долини Таре и постављања обезбеђења на В Препрану, непријатеља је требало спријечити да из правца Колашина пружи помоћ одсјеченим снагама у Колашинским пољима.

Лијево је нападао батаљон „Алекса Ђилас".

За извршење постављеног задатка батаљон је располагао са шест пушкомитраљеза с по 400 метака, двије бреде са по 1.200 метака, једним минобацачем 81 тт са око 25 мина, а бројао је око 130—140 људи. Наређено је да се муниција штеди.

Четници су били много бројнији; само оних што су бранили Скару и Вечериновац било је око 400 — читав батаљон. (А према подацима Главног штаба за Црну Гору толико је требало да их буде на читавом овом сектору!) Оружјем и муницијом су их снабдијевали Талијани у изобиљу, тако да нијесу морали да штеде.

Напад је извршен са три колоне, на фронту широком преко 10 километара, на одвојеним правцима и по тешком земљишту. Дубина задатка износила је око 10 километара.

Десна колона (јачине двије омладинске чете и један вод 1. чете нашег батаљона), под командом штаба Омладинског батаљона, очистила је до подне села Горњу и Доњу Штитарицу и на В. Препрану поставила обезбјеђење према Колашину. Послије подне, заједно са 1. четом Гаја Војводића, очистила је и село Подбишће.

Главна колона (1. чета без једног вода, 2. чета и двије омладинске чете), под командом Пера Ћетковића, избила је на Стијене, јужно од Скаре, гдје је дуже задржана јаком непријатељском ватром. Колона се морала спустити низ откривени Поглед и прећи дубоке јаруге. Иако је терен био веома неповољан, ипак је једна омладинска чета

неопажено подишла четницима на врху Вечериновца и заузела га заједно с лијевом колоном.

Лијева колона (3. чета) наступала је правцем Шанац — Скара — Вечериновац — мост код Мојковца. До првог сукоба дошло је на Шанцу, који је бранило око 30 четника. За неколико минута, у краткој али жестокој борби, заузет је утврђени врх. Нађена су три мртва четника, један је заробљен.

На Шанцу је остала 2. чета да штити леђа основним снагама батаљона и да бочном ватром помогне наступање батаљона „Алекса Ђилас". Трећа чета је одмах продужила, јер је још у току ноћи ваљало овладати Скаром, коју су браниле јаке снаге четника, а њој се могло приступити само стазом која се спушта низ јако стрму, камениту страну. Чета је тек у праскозорје подишла Скари, те тако није постигла изненађење. Због губитака, послије жестоке двочасовне борбе, четници су се почели осјећати несигурним у рововима и бункерима. Чета је то искористила и под заштитом пушкомитраљеза одлучно пошла на јуриш преко једне потпуно чисте увале. Четници нијесу издржали. Оставили су седам мртвих. И чета је имала три мртва: Рајка Јанковића, Тала Дрпљанина и Сафета Агића.

Овдје, на Скари, доживјели су прво ватрено крштење другови „Сарајлије". И положили су испит да не може бити боље. Само је један изгубио живот на чудан начин. Убио га је рањени четник баш у тренутку кад је младић хтио да му укаже помоћ.

Око подне је дошло до заједничког напада на утврђени Вечериновац, гдје су се налазиле главне четничке снаге. Иако од почетка борбе није било никакве везе с главном колоном и штабом батаљона, захваљујући иницијативи и познавању опште ситуације и објеката за које је требало организовати садејство, дошло је до координације напада обе колоне.

Нападајући преко пошумљене јаруге, 3. чета је извршила обухват непријатељевог десног крила. Четници с^ били изненађени, очекивали су главни напад гребеном који се спушта на Скару, па су тај правац најбоље организовали за одбрану. Када им се још с леђа појавила Омладинска чета, они су у паничном бекству одступили ка Мојковцу. При том су оставили један минобацач, 18 пушака, нешто муниције, 4 коња и 6 волова. Гладним борцима добро је дошла ова комора. Командант Ћетковић је похвалио 3. чету. Ми нијесмо имали губитака.

Главнина четничких снага се нашла одсјечена у Колашинским Пољима. А батаљон је, без 1. чете, која је била са десном колоном, на фронту од Шанца до моста код Мојковца, широком преко 10 километара, затварао главне правце који од Доњих и Горњих Поља воде према Колашину.

Схватајући сву тежину ситуације, четнички командант Павле Ђуришић је предвече извукао јединице са осталих фронтова и формирао неколико колона које су из разних праваца нападале на положаје батаљона. Користећи се ситном шумом и мраком, четници су се, уз мале губитке, пробили кроз ријетки распоред батаљона и запосјели источни дио Вечериновца. Ноћу су неколико пута покушавали да овладају читавим Вечериновцем.

Наши борци су били преморени. Дријемали су и спавали. При томе су у рукама заспалих бораца велику опасност представљале

талијанске бомбе са извађеним „језичком". На тражење команди 3. и 2. чете, штаб батаљона је одустао од тога да ноћним противнападом поврати изгубљени положај и наредио да се људство повуче на кратак одмор.

Ујутру је 2. чета пошла у напад на Вечериновац, кључну тачку, са које су четници штитили извлачење својих главних снага. Дочекала ју је јака ватра аутоматског оружја. Терен није омогућавао да се развије и ефикасно искористи своје пушкомитраљезе. Губици су расли, па је штаб обуставио напад.

Истог јутра, у шуми југозападно од Вечериновца, дошло је до сукоба између четничких снага које су се извлачиле преко Вечериновца и наше десне колоне, која му је подилазила. Крећући се потоком без извидница и обезбјеђења бокова, колона је запала под јаку непријатељеву ватру. Иако није знао јачину непријатеља, штаб је и са несређеним јединицама и неприпремљеном ватром, ипак наредио јуриш. Дошло је до борбе прса у прса, радили су бајонети и ручне бомбе, рукама су се хватале врућe цијеви пушкомитраљеза. Био је то примјер масовног хероизма и одважности бораца и старјешина, пролетера и омладинаца.

У јуришу и повлачењу је погинуло осамнаест другова (девет пролетера и девет омладинаца и омладинки), а четрнаест их је теже рањено. Једанаестог маја погинули су свечано сахрањени. Био је то тежак ударац, то већи што се сматрало да се могао избјећи, што је донекле умањивало значај постигнутог успјеха батаљона.

Биланс дводневних борби: четници су имали тридесет седам мртвих (нађених на бојишту), два заробљена, један се предао. Наши губици: четрнаест мртвих пролетера и десет омладинаца и омладинки. Осим тога, имали смо тридесет једног теже и лакше рањеног борца.

Живко ЖИВКОВИЋ

ИЗВОД ИЗ РАТИОГ ДНЕВНИКА

20. Децембар. — Снег је пао по брдима. Киша пада. Рано смо се подизали. Домаћин доноси доручак: бела кафа и по парче хлеба јечмена. Снег пада по мало, али није хладно. Доносе ручак: пасуљ без меса и кукурузног хлеба и пекмеза; хлеб је врло добар и укусан. Полазимо из куће. Идемо у варош. Снег и даље пада, али се не прима. Почиње хладноћа. Улицама је такво блато да се тешко може њима ићи. Овде, у једној кући, имамо четну конгНеренцију. Ту смо дознали да од данас припадамо Пролетерској бригади, зато сам данас нарочито весео и сматрам се најсрећнијим, јер припадати једној великој заједници, једној моћној и најхрабријој војсци од чије снаге, груписања и свести, зависи будућност целог човечанства — Пролетерској војсци, част је и понос бити члан те војске. У нашој чети, заправо су свега два права пролетера — радника: ја и друг Раде Бојовић, пекарски радник из Берана, остали су већином интелектуалци и сељаци. Полазимо опет у село. Пошто смо ствари оставили у кући Лагумџије, то смо се нас шест одвојили од чете да би ствари примили. За то време је чета одмакла, јер су мислили да ћемо их стићи. Међутим, ми их нисмо могли стићи, а мрак се спуштао све више и више. Идемо поред Лима не знајући за чету куда је отишла, а, угледавши светло у једној кући, рекао сам друговима да причекају, а ја одем и још један друг да видимо кућу. То је кућа једне удовице, иначе врло сиромашне. Закуцао сам на врата. „Ко је?" чује се глас из куће. „Партизани" одговорио сам ја. Врата се отвориште. Излази један младић око 17—18 година. Пошто сам дознао да је чета отишла путем низ Лим а мрак је велики, ништа се не види, пристао сам, уз одобрење младића, да ту преспавамо. Дозвао сам другове који су ме чекали. Улазимо у кућу. Собица у коју смо ушли, врло је мала. 1,50 х 3,50 м. На поду је сламарица са 3 јастука; ту смо се сместили. Тијесно је тако да врата не можемо отворити. Младић је добар и пажљиво слуша наше излагање. Младић се зове Салко Хелаћ, а село Бучићи.

— Досадише нам четници, •— примећује Салко. — Они убијају невину децу, жене и пљачкају што год нађу. Данас су дошли тамо у то прво село четворица четника и почели пљачакти. И ту је један погинуо.

Почињемо са песмом партизанке „На Москву је Хитлер крено, ал је тамо нашо гроб. .."

— Видиш друже, примећујем ја, наши борци су стално весели. Они путују по ноћи и дану, гладни и жедни, голи и боси по 41 час путУЈУ уморни и озебли и преко свега тога су весели и певају.

— Да. Видим. То је добро, — примећује Салко.

Почињемо спавати. Сабили смо се као у срдели. Тесно је да се не можемо одупрети „шестој колони"; она је ноћас у надмоћности, офанзиви.

21. Децелбар. — Устали смо рано када се дели дан и ноћ. Снег је напао око 5 см. Пред кућом је чесма где се умивамо. Салко доноси кафу у једну вишу џезву и 3 филџана, сипа у њих кафу и по пола коцке шећера. Спрема се и доручак али ми немамо времена да чекамо. Захваљујемо и полазимо путем поред Лима. Долазимо у село Дорићи. Ту је чета. Смештена је у две куће. Ове су куће богатог сељака Хусеина Дорића. Ту од домаћина добијамо доручак; хлеб кукурузни, кисело млеко и пекмез, затим доноси торбу ораха; сваки је добио по 25 комада. Ту, више куће, лежи погинули четник. Заинтересовао сам се и идем са другом Тошићем. На једном брежуљку у средини ситне шумице, лежи мртав четник на леђима окренут главом к северу; обе су му ноге пружене. Десна му је рука на један грм, а лева издигнута изнад главе, мало савијена у лакту. На ногама има нове вунене чарапе. Млад је око 18—19 година... На левој страни груди налази се четнички знак, мртвачка глава са укрштеним костима. Ево неколико (око 10) сељака да носе четника. Они негодују за убиство, али кад смо им објаснили четничке циљеве и поступак, сви су одобравали.

Са грма паде снег на десну руку мртвог четника, али њему није хладно и не осећа да снег пада по њему. Када се дуже време човек загледа у њега рекао би да му се груди дижу и спуштају, да дише, али је он за навек заборавио дисати. Покрет. Прелазимо преко Лима између Дорића и села Обрвена. Један мали чамац преноси нас, по тројицу, преко воде. Искупили смо се на пругу ниже села Обрвена и полазимо пругом низ долину Лима. Са нама су пошла и 2 друга. Стижемо до жељезничке станице Мрсово. Улазимо у станицу да се одморимо. Седимо у чекаоници. Код свих нас је веселост; почиње песма:

„Са Ловћена кличе вила,
Оj Русијо мајко моја мила,
Ти си моћна и велика
пролетерска република . .."

Песму прихваћају сви другови који су у чекаоници. Песме се ређају једна за другом и веселост настаје живахније.

Становници села доносе нам ручак: кукурузна врућа хлеба, пшенична и јечмена, сира, кајмака и куваних јаја. Накупи се тога велика гомила. Још нисмо ни довршили ручак, кад стиже „Ловћенски" батаљон. Излазимо и постројавамо се.

— Мирно! — командује друг командир. Затим долази друг командант батаљона друг Перо (Ћиро) Ћетковић, прегледује чету и стане пред чету поздравивши нас партизанским поздравом:

— Смрт сћашизму, другови!

— Слобода народу, — одговорили смо сви у један глас.

Затим је друг командант одржао кратак говор у коме је између осталог рекао: „Ваша чета зваће се 3-ћа чета 1-ог Црногорског батаљона прве пролетерске бригаде и оперисаће у оним крајевима где се буде указала потреба. Она улази у састав Ловћенског батаљона, који је добио назив I Црногорски батаљон Пролетерске бригаде . . ."

Са батаљоном иду 4 коња натоварена лаким митраљезима и наш коњ, такође са митраљезом, пети. Полазимо. Идемо и даље пругом. До-

лазимо у станицу Сетихово где имамо одмор од неколико минута. Ноћ је мрачна. Небо је покривено густим облаком. У 10 ч. (22) стижемо у станицу Мала Стрмица. Станица је нова и још недовршена. Идемо уз степенице до под кров. Горе, је ватра наложена — девет ватри на патосу. По патосу је дебели слој песка, а по песку су наложене ватое. Преграда нема, само стубови, direци који означавају преграде, одељења, кров и прозори. Седе сви другови око ватре и греју се. Почиње песма; једна другарица отпевала је „Марш Црвене Армије"; затим пева „Партизанку", коју је прихватио цео батаљон и певао до краја. Пола је ноћи. Ја идем на спавање заједно са друговима Бр. Тошићем и Боришом Шћепановићем.

22. Децембар. — Устао сам у два сата. Тресем се од хладноће. Још неки другови спавају а неки се греју око ватре. 3 сата. Покрет. Идемо кроз тунеле. Кроз тунеле идемо са запаљеним лучем. Одмарамо са на више места, а највише у тунелу. Примичемо се мосту на Лиму. Претходница иде прво а један вод за њом, јер се надамо да ће бити четничка стража на мосту. Нема никога. Пролазимо мостом. Зец пролази између нас, мостом, са леве стране пролази на десну и пролази у трку слободно даље. На мосту је остала стража. Долазимо у Међеђу. Ту имамо распоред по кућама. Куће су већином све погореле, и станица је изгорела. По њивама је још кукуруз необран и крompири непокопани. Из наше чете, пошто нас је највише, неки другови иду да попуњавају друге чете као и митраљески вод. Чета је подељена на три вода. Ја сам заменик водника. Патрола је ухватила једног четника који је наоружан пушком, револвером и лану. . . . . цима). То му је све одузето. У том тренутку долази воз — локомотива са једним вагоном II класе. Растурамо се у стрелце и опкољавамо воз. У њему је возовођа са неколико жељезничара, 4—5 четника, једна жена и један потпуковник — вођа четника, бивши жандармеријски мајор, Цветковић. Све разоружавамо и задржавамо. Враћам се опет на мост на Лиму код наше страже. Наилази један са торбаком на леђима из Вишеграда. Стража га зауставља. Ја се враћам у Међеђу и спроводим тог човека четника, а у служби је четника као шофер у Фочи. Патрола доводи стално по 2, 3 четника у штаб. Претресамо их и разоружавамо. Сваки је наоружан пушком и револвером. Поново се враћам на мост на Лиму са пет другова. Од Међеђе до моста на Лиму је 3 км. Патрола са 5 другова из страже на мосту на Лиму патролира пругом која иде ка Вишеграду. Наилази од Вишеграда воз са Италијанима и четницима у којему је била већа количина оружја и муниције која је ношена четницима у Фочу, Рогатицу итд. Патрола се не смије упустити у борбу са Италијанима јер су били у великој близини. Воз се вратио назад ка Вишеграду; патрола се повукла. Један друг, Раде Бојовић, приликом повлачења, ударио се по лицу, на десну страну. Ови су, изгледа, имали састанак и воз из Фоче требало је да прими војску, као и оружје и муниЦију од воза из Вишеграда. Није хладно. Облачно је. Добијамо вечеру, супу са крompиром, месо и хлеб кукурузни од 24 сата. Више нисмо јели. У 6 (18) ч. примам дужност стражара. Стражарим од 18 до 20 часова (6—8). Хладно је доста. Небо је покривено црним густим облаком. Данас се нисам умивао, нисам имао времена, чак ни сео нисам пео дан. Легао сам да спавам на сену. Доста је тесно, али је бар топло.

23. Децембар. — Ове ноћи спавао сам целу ноћ. Пробудили су ме у седам сати, када сам примио дужност страже пред вратима. Доста

је хладно. Проведрава се. У 13,30 ч. је ручак, чорба са кромпиром, врло ретка, сасвим мало има меса, и хлеба јечмена је мање од 1/4. Прилично се наоблачило. Магла је притиснула врхове планина. Доста је хладно, тако да од велике хладноће мале пахуљице снега пролијећу. На станици сам са 3 друга — чувамо воз, потпуковника и остале четнике. Од тунела иде једна група људи, то је једна чета другова Шумадинаца, за њом друга чета и врховни штаб. На стражи сам од 4 сата поподне до 7. Штаб је дозволио да се воз може вратити и са њим сви жељезничари и четници. Враћено је оружје свима којима је одузето. Потпуковника смо задржали као и све његове ствари. Сменили смо се са страже. Ситне пахуљице снега увелико провејавају. Много је хладно. Примамо вечеру, по један четврт кгр. супе са кромпирима без меса и хлеба. Другови Крагујевчани су са нама у једној кући, тако је постало тесно као у кошници. Ори се песма другова Крагујевчана, седимо по патосу, не може се лежати. Седећи наслоњени један на другог спавамо.

1. јануар 1942.

Срећна нам — свима борцима за народно-национално и социјално ослобођење — Нова година 1942! У 4 ч. идем на стражу, па до 4.30 ч. Вејавица, северац показује своје оштре зубе. Облачно је, тама, некад-некад месечеви зраци продру кроз таму и осветле стражаре . .. Удвојена је стража. У 6 ч. опет на стражи до 7.30 ч. Сада је много хладније него пре. У магацину четника нашли смо неколико стотина малих хлебчића, већу количину пасуља, кромпира, итд. Ево доручак: погача, врло је масна. Дође мајор Тодоровић, пуштамо га у штаб батаљона, а његову пратњу задржавамо код нас. Почиње дискусија, они су енергично против свих комуниста и муслимана и закључити се може још из његовог излагања, ми то побијамо објашњавајући да сви потлачени народи имају право живети животом достојним човека и националне равноправности и да ће уживати благодати у будућем поретку, а сви они који сарађују и шурују са окупаторима и ма у чему им користе народ ће му судити и искалити гњев над њима, па било да су које вере. Један друг прекиде дискусију и почињемо песму, а четници ћуте и само посматрају. Ручак: пасуљ са месом и по један уобичајени хлебчић, ручак је добар и доста га има, хлеб је за ручак и вечеру. Споразумело се са мајором Тодоровићем, да четници немају право да овде буду и четници су са протестима сви отишли. По споразуму између партизанских и четничких вођстава, нису смели да буду на овом терену. Рекли су да знају за договор, али се појавио неко па су сматрали да су то четници илегални, а „дужност нам је да илегалне команде прогонимо". Ори се песма Другови су весели. Вечера: супа са кромпиром и месом. Песма. Прво је Партизанска, па остале. Рано сам легао спавати. У 23 ч. пробудили су ме за стражу. Снег пада, ветар дува; доста је хладно, с времена на време одјекне у околини пуцањ из пушке и поремети ноћну тишину. У 24 ч. долази смена, легао сам спавати.

28. Јануар. (Среда) — Идемо даље. Дошли смо до близу Илиџе, затим смо окренули десно уз поље, онда лево. Ево нас на цести. Идемо цестом до села Блажуј затим окрећемо десно уз косу. То је

велики успон, пут се поледио, иде на цик-цак. Клиже се, много се пада. И коњи падају. Идемо преко планине Игман. Месец се заклонио. Много је хладно. На мени као да ништа нема од одела, у свему ми је хладно. Јако ми се дрема. Од хладноће и стомак ме је заболео. Пртина је врло слаба. Коњи се заваљују, дижемо их, растоварујемо и опет товаримо те тако сви чекамо док се то све сврши... Чекамо по 30 минута, па и по цео сат. Једва сам чекао да сване, јер чини ми се да ће ми бити лакше. Много сам изнурен. Рамена ме боле од руксака и пушке ... Много сам гладан... Свануло је, и заиста много ми је лакше, осећам се другачији. Не дрема ми се, а видим пртином иђи, не посрћем. Ево нас на Великом Пољу где је једна кућа (бивша шумарска кућа) и свративши мало се одморили, попили по чашицу ракије и по мало парче хлеба, затим смо продужили за село Пресјеница. Све је ведро, сунце греје али је много хладно. Шеснаесторица нас је у једној кући. За ручак смо добили јечмени качамак, мало осмочан, замашћен. За вечеру нема ништа, те се штаб батаљона постарао да добијемо меса, кромпира и хлеба. Ми смо кували и вечера је добра. Много је другова настрадало од мраза. Премрзле су ноге, руке па и нос у неких. Ти делови су отекли, поцрњели оприштени. У нашој чети је девет таквих . . . У другим је четама далеко више. Легли смо спавати, на слами . ..

3. Фебруар. — Устао сам у 6 сати. Спремио се и умио. Појео сам једно парче хлеба још из Пресјенице. Снег пада... Спрема за покрет. Осам је сати. Полазимо. Велике пахуљице снега падају. При поласку примили смо по један хлебчић око 300 грама. Пролазимо кроз село Добро Поље. Идемо преко планине Воровац. Снег и даље пада. Ветар јако дува. Долазимо у село Крбљине. Ја сам изостао иза своје чете а и Бранко Анђелић и Драгутин Лутовац, те нисмо знали где се распоредила. Дошли смо у штаб батаљона и ту су нас распоредили с друговима из пратеће у кућу Војка Елеза. Овде је породица од 27 чланова. Ту смо добили ручак: супа са кромпиром и месом, хлеба чисто јечмена, сира, скорупа и пите. Ручак је добар и доста га има. Добро смо се најели, и последњи кутак стомака сам напунио. Седимо и одмарамо се. Покрет. Идемо преко Павловца. Северац јако дува .. . Ево нас у селу Шиваље. Овде наша чета сврађа у једну кућу, остали продужују у друге куће. Ту се одмарамо 45 минута. Полазимо даље. Мрак је и не види се ништа. Пртина се не види, него се осећа под ногама, а ноге иду с ње лево — десно. Јако сам уморан, исцрпљен. Рамена ме јако боле .. . Пролазимо кроз село Мосоровиће. Ево нас у селу Влахољу. Овде је распоред. Наша чета иде најдаље, на врх села, 30 минута од првих кућа. Ту се распоређујемо и ми. Ја са три друга идем још даље, у најгорње куће у кућу Алексе Аврама. Они спаваху кад смо ми дошли. Устали су, наложили ватру и спремају вечеру. Врло су предусретљиви и одушевљени. Врло је добар народ овог краја и одушевљени су нашим доласком. За вечеру доносе пржена меса, купуса, хлеба, сира и сувог меса. Прострли су сено на патос по сену поњаву и покрили се поњавом. Како сам уморан тако сам одмах заспао. Будио сам се неколико пута, јер сам прехлађен а и „шеста колона" јако дејствује.

26. Фебруар. — Прелазимо преко речице Језерштица. Опет чекамо . .. Пролазимо поред саме реке Неретве. Блато је велико и има много потока. Сада не бирамо ни блато ни воду већ све газимо од

реда . . . Прелазимо преко речице Језерница. Овде је мост врло слаб и испроваљиван те сам једва прошао. Сада идемо уз косу Царине. Десно одјекнуше неколике пушке. Први вод одјури лево низ косу правац цркви, а други вод десно такође цркви. Ја сам са другом десетином другог вода изостао те сада трчимо право за првим водом. Бомбе праште, пушке и митраљези. Фијукају танад око мене. Дотрчао сам и легао са I водом око италијанског рова. Овде су они правили ровове за одбрану од нас, а сад се ми заклањамо за њих — против Италијана. Бу!, бу!, бу!, — одлијежу громовито бомбе, митраљези и пушке, бацачи бомби, тешки и мали. Тешки бацач са оне стране Неретве грува око цркве. Овде код цркве, три митраљеска гнезда. Бацач не може да потрефи у ровове те ја вичем из свег гласа, како треба гађати: десно или лево итд. Лежимо у води — блату око ровова. Сви смо се изблатили као свиње. Тешки бацач проломи громовито и мина паде управо поред рова који се налази више цркве до самих врата. Митраљез се уђута. Ја сав срећан што је бацач погодио на право место, вичем: „Браво, другови! Тако гађајте; то је сјајно!" „Абассо арма!". „Абассо арма!" — одјекују гласови другова са свих страна. Мала пауза, затим сва три митраљеза одјекују громовито. „Абассо Мусолини! Абассо фашизмо! Евива комунизмо! Евива Стаљин!" — вичем из свег гласа. Пауза. Тешки бацач погоди ниже цркве на 10 метара од рова. Плава ракета — знак за примицање к рововима. Командир командује: „Са лева крила по један, пребацуј се!" Другови се ускомешали, ниједан се не пребацује. Ја устајем. „Напред другови, за мном!" Три-четири друга појурише за мном. Трчимо у повијеном ставу. Ево ме код једне куће више цркве на 30—40 метара даљине. Овде је већ дошао заменик командира Рајко Кораћ. Заузели смо кућу. Ево још другова, свега нас је 7. Митраљези грокћу, све у правцу куће али је кућа зидана те смо заштићени. Тамо, мало даље, у рову више цркве на 20—30 метара, налазе се четири-пет другова. Они не могу из рова све до мрака. „Абассо Мусолини! Абассо фашизмо! Евива Стаљин! Евива комунизмо!" — узвикујем из свег гласа. Затим певам прву строфу „Аванти пополо"; другови ме прате. Ватра митраљеска — пушчана престаје за време певања, затим се чује команда неког италијанског официра и паљба се наставља. Већ је 7 сати. Небо је прекривено белом копреном; кроз њу се сунчани зраци пробијају. Ветар дува. Доста је хладно. Друг Живко Живковић са два друга одбија кров од куће и улази на таван затим у кућу. Мало доцније улазе још и неки другови. Ту је један човек Муслиман ћорав, друго је све избегло. Оде и Иван Јанковић тамо у кућу. Живко јавља да Иван погибе. Погођен је у сљепоочницу. Доле, ниже нас поред Неретве је једна чета из „Војводе Момчила". Они су заузели 2—3 куће у Улогу до моста на Неретви. Друга чета (наша) је десно долином ка цркви. Прва је ван борбе, она је за помоћ оним групама где буде потребно. Заузели смо село Махалу и Царине. Ветар Јз.ко дува те је хладно. И ја улазим кроз кров од куће, пузим таваном, силазим доле у кућу. На огњишту лежи мртав Иван, неко од другова га је покрио неком крпом по глави. Седим ту са неколико другова, препуцавамо се затим излазимо. Мрак је. Другови из рова више цркве су се повукли, претрњели су од хладноће. Ров је пун воде те су у води били цео дан. Спремају се другови бомбаши да се привуку рововима и убаце бомбе. 19,30 ч. је, од наше групице спремају се Живко и Рајко да убаце бомбе, Они пузе, котрљају се затим трчећи пришли су рову, уба-

цили3 бомбе и трчећи вратили ее у пратњи кише митраљеских зрна. И са других страна се примичу другови и убацују бомбе. Италијани бацају бомбе на све стране, пуцају из митраљеза, пушака и пушкомитраљеза. Плаше се напада и стално пуцају без прекида. Бомбе и митраљези не престају ниједног минута. Машинска пушка прашти испод крова од цркве. Облачно је али кроз облаке месечеви се зраци пробијају те се доста добро види. Нас је 6 код куће; по двојица смо на осматрању — један са једне стране а други са друге стране куће — а, по четворица седе дремајући, заштићени кућним зидом.

27. Фебруар. — Стојим на осматрачници али се очни капци лепе, јако ми се дрема. Стално неке слике искрсавају пред очима. Више бих волео заспати него и јести, иако нисам јео ништа од Обља. Ватра италијанских бомби и митраљеза не престаје ни секунде ... Осванула је 6 сати. Ево већ смо 24 сата саставили код куће ... Долази наређење да кућу напуштамо и да се повучемо у ровове више куће. Мене позивају горе на косу, на врх села где је штаб батаљона и други вод. Пузам горе уз брдо, идем на ногама и рукама. Ево ме у кући где је штаб и други вод. Овдер сам појео два кувана кромпира и мало сира. Нема места да се легне те се морам задовољити седењем. Дођоше сељаци из оближњих села и донесоше хлеба, сира и, сувог меса. Ту сам се доста најео. Сада идем са 3 друга да копамо гроб за погинуле другове. Сунце греје и врло је топло. На ону страну косе — ка Западу у шуми ископали смо један велики гроб за 6 погинулих другова. „Родитељи Ивану нијесу шћели дозволити да иде у борбу али пошто сам ја пошао дозволили су и њему. Када дођем кући рећи ћу им да сам га ја закопао" каже Рајко. „Ако и тебе не сахране" — одговара Радоња. Из наше чете су погинули: Иван Јанковић и Бранко Анђелић, а рањени су: Батрић, Вуксан и Спасоје Гашов. Долазе друга четворица те нас смењују за копање гроба. Долазим у кућу где је штаб. Брашна има доста те сам умесио хлеб за вечеру. Износе погинуле другове, одавде прихватам једнога (Ивана) којега су другови изнели, носимо и мећемо у гроб. Враћам се. Другови су изнели и Бранка, и њега носим.

Пошто смо све погинуле другове покопали полазимо за Обаљ. Сакупљамо се са ове стране косе — ка западу. Покрет. Месец греје као дан. Идемо низ косу. Пролазимо преко моста на речици Језерштици и на ушћу Језерштице у Неретву газимо Неретву. Ухватили се руку за руку један за другога, и тако смо Неретву прегазили. Затим смо изашли на цесту и цестом до Обља, носећи рањеног друга Вука Влаховића.

1. (Недеља) Март. — У 2 сата је покрет. Идемо на Жупу, на усташе. У кафани код Ћетка добили смо по једну шаку ораха и по чашицу ракије. Покрет. Идемо к речици Језерца, прелазимо преко ње и пењемо се уз косу. Много је стрменито, пута нема, јер га обилазимо. Ево нас на коси близу села Луково. У селу запраскаше бомбе, пушке, помешано са узвицима . . . Наша чета иде са штабом батаљона. Ево нас на коси поврх села Лукова. Сванула је. У селу је један тешко рањен, а 3 усташе погинуле. Из кућа нико не излази. Другови — који имају задатак да заузму ово село — позивају их да изађу из кућа и да се не плаше, али нико не излази. Они су у току борбе успели да побегну, неки чак и пре него што су наши заузели, односно дошли у село. Заузимамо села и остављамо у њима стражу, па продужујемо даље.

Заузели смо Брда. Наилазимо на отпор, препуцавамо се. Наш митраљез грми као гром. Ја са неколико другова пролазим долином к Пољима и ту нас сусрећу усташе. Отвара се ватра. Усташе се повлаче. Ми долазимо у Поља и њих заузимамо, разуме се са борбом. Овде у једној кући нашли смо 3 каце тврдог сира. Како сам гладан то сам притиснуо на њ, а и остали. Овде има много вуне, пређе, пуна кућа. Скували смо кромпира и са сиром се најели. Затим полазим са Радом Бојовићем и Петром Симоновићем на стражу где смо остали 2 сата. Успут смо свратили у једну кућу. Врата од куће, као и соба, су широм отворена. Један велики пас — торњак лежи V соби са десне стране врата, поткупио шапе подасе и главу наслонио на патос, само колута очима. Види се да је веран своме господару. За вечеру смо скували качамака са кромпиром и јечменим брашном, замастили маслом и сиром. Овде смо остали на конаку. Нас је 14 у једној соби, много је тесно те сам ја пошао у шталу, на сено . ..

2. (Понедељак) Март. — У пола ноћи пробудили су ме за стражу. Идем са Рајком Јанковићем. Подалеко смо од села. Месец греје као дан . .. Овде је код нас једна овца са малим јањетом, она је изостала иза оваца. Тамо доље одјекне по неки хитац из пушке „зан-ту"! као и узвици усташа. Смењујемо се. Опет сам легао у шталу. У 6 сати устао сам и опет на стражу до 8. Доручкујемо и полазимо даље. Наша чета иде да успоставља ред у свим ослобођеним селима. По 3—4 друга иду у свако село. Распоређујемо се, и ево нас у селима Брда, Луково, Зелинићи, ЈБељине, Честаљево, Врховине, Бојићи, Црнићи, Догањ, Ошчићи, Хотовље, Кутиње, Сочани. Затим преко косе у још нека села као што су Голубићи и друга. Долазимо у село Бојићи. Овде остаје командир са још 3 друга. У Црнићима је Р. Јанковић, Радоња Вешовић и Хамид Беширевић. У Догању и Ошчићима ја, Саво Машковић и П Симоновић. Овде је све евакуисано . . . Нигде живе душе, до стоке: овце, козе, јањад мала, говеда, коњи и кокошке. Сељаци су навалили са коњима те пљачкају ове куће. Све одреда купе ... Ми им забрањујемо, све дотле док не добију одобрење, после смо им дозволили и носе све што су хтели. Свака је кућа пуна меса. Меса сувог и сировог има доста. Свуда пртином наилазиш на суво месо. Разбацује се све на све стране . .. И масла има доста. Овде смо остали на конаку. У свим селима на све стране гори по нека кућа. Страже, патроле, стално неко трчкарање. Хране има доста. Јаја смо нашли. Петар је помузао једну краву и скувао качамак са кромпиром те смо добро вечерали . . . Око 20 часова стражар зауставља четворицу партизана — мештана и две женске, који су терали огромну стоку, пољаве, јоргане, ћилиме и друге ствари. Све смо зауставили јер за то нису имали одобрење.

15. (Недеља) Март. •— Ноћас скоро целу ноћ нисам спавао јер ме је веома болео зуб. Превртао сам се и мотао као змија... У 8 ч. изашли смо на занимање, егзицир, па до 10 часова. Ретки црно-ружичасти облаци се крећу од севера ка југу. Сунце прогрејава. Врло је топло. Пре почетка занимања командир чита имена бораца који ће из батаљона ићи кући. Из наше чете иду: Секуле Вукићевић, Милош Коматина, Петар Симоновић, Бећо Ковијанић и Радован Бакић, командир Живко Живковић и Спасоје Гашовић. Они ће ићи сутра. Враћамо се са занимања, 10 је сати. Пушке остављамо на своја места у собе и излазимо из касарне. Идемо уз брдо, у башту и седимо у групицама под дрвећем. Јављено је телефоном да се чувамо напада из ваздуха.

Седимо и читамо једну брошурицу, ноеле дискутујемо.. . Чује се негде детонација, негде авиони бомбардују. Једна врана на дрвету стоји и гаче. Тамо једна птичица пева тако заносно. Сунце јако греје као да је мај месец. Идемо на ручак. После ручка примамо јабуке, (прекјучер су отишли из свих чета — батаљона — по 1—2 друга у Горажде те су дотерали јабуке које су платили по 9 динара, а овде су по 24. — Свака је чета дала по 1000 за јабуке). Добро сам се јабука најео. Још ни пола јабука није раздељено, остављено је за друге дане. Легао сам и одспавао једну партију од један сат. Долази слама те је простиремо по даскама, а по слами простиремо шаторска крила. Сада ће бити мало боље спавање. Пети батаљон Прве пролетерске бригаде даје забаву у Народном Дому културе. Пошао сам и ја на забаву. Сала је препуна као у срделу, и у ходнику је много публике. Са напетом пажњом публика очекује почетак. Уклањају се завесе. На бини се појављује мешовити хор и пева: „Митровчанку", затим „Билећанку" (аплауз). Песме одушевљавају публику тако да и од публике већи део пева. Затим један друг рецитује песму „Слобода" од П. Кочића. Сада се појављују два друга и рецитују песму „Алија", од Јована Јовановића; дуг аплауз који је тражио поново и збиља другови су поновили, поново аплауз. Онда група из петог батаљона пева „Марш Црвене Армије" (дуг аплауз). Потом исти хор пева песму, Бугарску револуционарну, „Тихбелдума" (дуг аплауз). Затим „Матија Губец на губилишту — у затвору". Затим једна другарица рецитује: „Црвени пасош" (дуг аплауз). Онда група Петог батаљона пева неколико народних песама, као: „Ој Мораво" итд. Пошто је програм завршен, прешло се на игранку. Ја сам, с доста другова напустио игранку.

25. Март. — Устали смо у 4 сата; доручковали; супу-кромпир са месом и јеч. хлеба, свега је доста. Полазимо. Ево нас у Реновићу; ево кафане, добро се сећам, где сам пио чај прошле године када сам ишао у рат — кад су заратиле Југославија и Немачка. Овде смо чекали с возом дуго времена, велика је саботажа тада била са возовима. Пролазимо даље. Идемо преко села: Стране, Махала, Брхладије, Будаци, Плање, Обртићи. Преко Гласинца авиони круже и бомбардују. Паржевићи и Шенковићи. У Шенковићима је доста кућа. попаљено. Овде свраћамо у једну кућу на ручак. Коње вежемо у шталу и полажемо им сена. „Ко је ово попалио" — пита један друг домаћина куће. „Ко? Ми сами. Све смо ми то сами криви. Најпре дођоше Соколовићи и попалише све муслиманско; затворе у кућу по 20—25 деце и жена и запале кућу с' њима. Мој брат је плаћао по 5000 да откупи 25 душа, жена и деце и нешто су давале жене али све узалуд. Онда они 'оће да се свете; да нису Соколовићи њих попалили не би ни они нас" — Овде смо ручали и мало се одморили, затим опет полазимо. Друг Марко је платио ручак 200 динара. Дошла су још два друга из Власенице за водиче. Мој коњ како је лен те нема брзог хода већ да каса или иде сасвим лагано те сам стално најзадњи, изостао 50—100 па и 150 метара. Највише терамо у кас те су се коњи јако заморили. Све је ведро и сунце јако греје. Пролазимо кроз село: Смртићи; и оно је попаљено; 8 кућа у Побраће све једна до друге изгорела. Две девојке питам за име села. „Смртићи" — одговарају девојке. „Смртићи!" — чудим се ја „Баш је смрт била у кућама". У Смртиће беше у једној зидини неколико погорелих говеда. Пролазимо кроз село Побраће; и овде су куће побране, попаљене. Пролазимо кроз Боровије, Соко-

ловићи; ово је велико место — село. Ево нас у Граци код школе и овде смо се мало одморили у кући учитељевој. Идемо даље, пролазимо кроз Клечковац, затим кроз Деветак планину. Овде је снег доста велики и лед пртином те се коњи клизају; Мој је коњ 2 пута пао са мном и сам се опет дигао. Сјахали смо коње, јер је стрмен и клизавица. Месец је одавно изгрејао и прилично је хладно. Коњ се мој клиза као на санке; један пут је одлетео око 6 метара. Излазимо из шуме и долазимо у село Џимрије. Свраћамо у кућу Тана Добриловића. Овде ћемо ноћити. Ту је један вод из једне чете II пролетерске бригаде. И они су овде вечерали и спаваће. Пошто смо намирили коње вечерали смо и коње напојили; сада смо легли спавати на сено које су нам прострли по патосу. Легли смо у 22 часа.

15. април

Устали смо у 5 сати; спремили се све спаковали и чекамо на покрет. Напољу прилично хладно, по нека кап кише пропада. Облачно је: излазимо у двориште и постројавамо се. Пада команда „мирно" затим поздрав на лијево, долази командант Врховног штаба, друг Тито, друг Тито је одржао говор ... и предао заставу команданту нашег батаљона као и команданту 5. батаљона. Друг командант батаљона Перо нримајући заставу одржао је кратак говор у коме се је заклео другу Титу да ће се борити под овом заставом противу свих непријатеља и верно чувати да се не окаља ово велико знамење . ..; затим је предао другу Блажи Попиводи. Командант 5 батаљона се такође заклео другу Титу да ће се борити под овим знамењем против непријатеља. Затим су другови Србијанци примивши заставу отпевали интернационалу. .. После је Тито отишао. После покрет, идемо улицама Фоче песмом. Иде само наш батаљон, док 5-ти остаје за други дан. Проведрава се али по нека пахуљица снега пропадне. Пролазимо кроз Јатаган махалу. Драгачевску Ријеку. Саш, овде имамо мали застој, затим продужавамо уз брда. Овде је снег, и старог снега има. Застој: одмор на снегу, док доле, у долини цвета природа: расте трава, дрвеће се облачи у ново зелено одело, и све је у хармонији, дотле овде је велики снег и шума, умјесто да се весели она је тужна; њихове гране су оптерећене снегом и спустиле се до земље . .. Идем даље, велико је блато. Пролазимо кроз Хумиће, Халише, Фалише, Хрид, Борје, Дражево и Челебиће. Овде смо дошли у први сумрак. Овде ћемо ноћити. Овде је снег и врло хладно . .. овде сви смо у једну кућу приземно и на спрат, вечера је наручена од сељака. Врло је тесно, сабили смо се као у срделу. Јако сам уморан, рамена као да су ми одбијена; ноге ме од колена јако боле, јер смо нагло путовали, снег и блато, а много смо препутовали, легли смо на патос. Ко је шта имао тај је и простро, а ко није легао је онако .. .

18. април

Киша је падала целу ноћ. Р1 освануо је падајући . . . у 8 сати је покрет. Киша је престала падати. Идемо уз брдо Ађа, успон је велик. Снег око 1—1,25 метра. Сав сам у голу воду. Ево нас на врху брда. Киша поче падати у село Надгору имамо застој. Пошто смо се иску-

пили, пошли смо... Киша нас прати и овде је снег велики. Идемо испред нас се лепрша црвена застава. На једну косицу дочекала нас **је** једна чета постројена, другови они су изашли да нас сусрету. Пред њима је друг „Чича Јанко". Друг командант нашег батаљона одржа говор у коме је изнио значај нашег доласка у Ц. Гору. Другови су клицали нама. Пролетерској бригади, Комунистичкој партији итд. Затим је „Чича" одржао крађи говор поздрављајући нас са добродошлицом. Пошли смо. Ево нас у Жабљаку. Улазимо у касарну дошли смо око 13 сати. Ручак смо одмах добили и одмах се осетило да долазимо у пасивни крај. Овде сам видио неколико познатих другова међу којима Љуба Анђелића и Нова Зечевића. Друг Зечевић прича ми о догађајима у Колашину и околини. Он каже да су тамошњи бивши послодавци у четнике као и известан део са њима њихових радника. Да **је** дугогодишњи радник код Алексе Стијовића Селим Брдарић стрељан под наговором мог послодавца друга Митра Стриковића такође дугогодишњег радника — кочијаша код Алексе. Ту да има пуно радника управо нерадника који су са својим послодавцима у четнике. Ове хуље, ови идиоти, вуцибатине, ови изроди, ови издајници, пролетерске борбе када су требали ступити у последњи моменат, у последњу борбу за коначно ослобођење са својим друговима, раме уз раме против оних који су их годинама и годинама искоришћавали, систематски, којима су ноћ и дан радили за бедну надницу са којом нису могли ни десети део свог живота задовољити, прешли су у противнички табор, против себе, против својих дотадашњих следбеника... Али је дошао моменат када ће се истребити сви ти изроди све те издајице заједно са онима који су их до данас искоришћавали — својим послодавцима. Ушли смо у једну кафану где смо попили по неколико горких јечмених кафа. у 18 ч. је покрет. Киша је била престала али опет поче сада падати. Идемо за Вирак. Киша нас прати све до у село, потпуно смо се скваСили. Ево нас у Вирик, у школу је наша чета. Прострли смо по патосу сламу и легли.

22. Април. — Устали смо рано да се спремимо за пут. Баба је донела нама за доручак хлеба и беле кафе, још нас нагоне да понесемо хлеб за пут, ми смо одбили јер ћемо ваљда примити негде ручак. Облачно је, ветар јако дува. Почела је офанзива „шесте колоне". До сада били смо слободни ње. Полазимо у школу. Таман смо дошли кад велики пљусак кише, ево и снег поче. Ветар тако дува да се не можеш држати на ногама. Ушли смо у школу и чекамо полазак. Неки певају, а неки нешто разговарају. Пошто киша не престаје него све више и више пада, коње су растоварили и одвели у штале. Мени се задремало те сам се наслонио на клупу и заспао. Пробуди ме тема коју су другови започели да певају, разне револуционарне песме, затим су запевали „Ни барјами више нису". Та је песма привукла пажњу свих другова. Киша је мало умањила ток свог пада, сунце прогрејава, те су коњоводци ишли за коње, дошли су коњи али киша и даље јако пада. Коњи стоје натоварени пред школом. И њима је хладно, ево један зекан дрхти, иако је натоварен, од зиме. Већ је 12 сати. Полазимо у правцу Његовођа где ћемо остати неколико дана. Ту је један батаљон омладине Дурмиторског одреда.

Киша за час престане и сунце прогрије а час опет пада. Пролазимо кроз Суходо. Овде је копно, по негде има снега, по негде нема, ево

нас у Његовођи код школе. Овде чекамо на распоред. Успут сазнајемо да су Бећир Ковијанић и Петар Симоновић пошли у четнике. Овде је у близини школе и парна пилана Хајдар Чакра. И овде је копно, а на врховима је велики снег. Први пут Трећа чета иде у Левертару и једна чета омладинаца. Трећа чета иде на Крш, остали остајемо овде. Ми смо у згради бивше жандармеријске станице у једној соби. Овде има пећ и доста дрва, јелових балвана са пилане. Чим смо дошли, пошто смо пећ заложили, соба се угрејала па смо се раскомотили и већина су се почели бискати — јер је „шеста колона" почела узимати маха у офанзиви, међу њима сам и ја. После тога узео сам читати приповетку „Синкасен" од Сигрид Ундета. Пошто је вечера настављена да се кува, исту сам примио у 23 часа и 30 минута. Претходно да напоменем да смо до тада до вечере, спавали, наравно, на даскама. Пошто гаса немамо то смо у мраку.

26. Април. — Чим сам устао нашао сам се пред касарном, сео на једно дрво и читам, сунце је јако грејало, већ је некако јако искочило изнад брда. И затим се чу кукавица, она чисто и јасно кука. Ово је први пут овог пролећа да је чујем. Дан је био прилично топал, променљив, сунце је с времена на време прогрејавало. Опет сам посетио језеро у Змиње и веш опрани донео опет са Рајком. У школи су другови омладинци приредили забаву са обичним програмом од неколико тачака, као мешовити хор са неколико песама, борац протекција — како ђаци са протекцијом полажу испит, како су они сиромашни који немају протекцију, затим је једна другарица отпјевала уз гусле једну нову револуционарну песму. Велика сала је дупке пуна да нису сви могли стати, ходник је пун. Затим су изашли напоље, пред школу, па су ту под ведрим небом — али овога пута није било ведро већ прилично облачно, с времена на време сунце је излазило иза тмурних облака и пустило своје бледе зраке те су ту играли и певали. Ја сам отишао спавати у 22 часа, а они су остали и даље.

Данас сам сазнао да је Радуле Булатовић курир у четничком штабу, то је онај који је у Добровину изгубио пушкомитраљез у води.

29. април

Данас је страховито време; ветар јако дува тако да се из куће не може изаћи; руши човека са земље. Талас с времена на време нанесе кишу. И данас седим у касарни — на слами — и читам „Основни филозофски проблеми марксизма" од Плеханова. Читајући заспао сам и тако одспавао једну добру партију. Ово ленштарење заиста ми се досадило. Док се наши партизани храбро боре са непријатељем и док гину тамо, дотле ми овде ленштаримо, излежујемо се по цео дан. Много бих волео да се налазим на тим местима где бих имао честу борбу са непријатељем. Али се морам овоме покоравати, јер знам да овде седимо по потреби па то мора да ме умири. Наш стан се претворио у праву читаоницу, од изјутра па до мрака, видиш у свакога има по нека књига, ни једног не можеш видети који не чита. Додуше оскудни смо у напредној литератури и зато је добро дошла и примитивна тј. мање напредна литература.

2. мај (1942.)

Киша пада. У 7.30 постројили смо се пред школом као и омладински батаљон и полазимо у правцу Жабљака. Пред нама се лепрша високо дигнута — црвена застава са петокраком звездом у средину, около звезде натпис батаљона и бригаде, на десном углу на врху срп са чекићем. Ори се песма, за заставом иде 2. чета, коју смо ми са нашим водом попримили, онда је омладински батаљон по четама. Идемо долином Сухадола. Киша, с времена на време нас прати. Прошли смо кроз село Јунчев до и ево нас у Жабљак. Одавде је становништво евакуисано у оближња села од напада из ваздуха. Улазимо у касарну, у ону исту у коју смо били кад смо из Фоче дошли. Ту смо се мало одморили, затим смо пошли на ручак. После ручка окупили смо се пред једну кућу на један брежуљчић, где смо у строју дошли и у строју отишли даље. За нама је велика маса света и старо и младо, мушко и женско.. Киша непрестано пада. Тамо на зиду је слика друга Стаљина у оквиру око које је искићено јеловим гранчицама. Један друг је у име компартије одржао говор ... Затим је други у име омладинаца СКОЈ-а, после је једна другарица одржала говор у име жена —• омладинки. Одушевљење масе је велико и клицање, а затим су прочитани поздравни телеграми упућени ЦККП, другу Стаљину, Комиртерној, ПК... После смо пошли у касарну где смо се мало одморили. Затим смо пошли у правцу Неговеђа. Прелазимо истим путем којим смо дошли. Киша нас је пратила за цело време пута. Ја сам био понео шаторско крило те сам ипак сув, само што је са шатора се цедила вода у ципеле те су ми ноге потпуно мокре.

После вечере у 19.30 ч. наши — 2 чета и наш вод који је овде —• приредили су забаву у школи са приличним програмом. Прво је хор одрецитовао: „Ми водимо Црвену Армију" узгред је отпевана песма „Дижи се народе радни". Сала је препуна другова и другарица, мало је тесно и загушљиво. Изнад позорнице је једна мала петролејска лампа која недовољно осветљава и саму позорницу а камоли салу. Кроз прозор месец пуста своје бледо-сребрне зраке, и они се интересују забавом прославе Првог маја, и они желе да виде ове борце за народно ослобођење који први пут славе празник, рада — са пушком у руци у ослобођеном крају. На крају рецитација отпевали су Интернационалу. Затим је приказан један одломак из књиге „Мати" од Горког, прославе првог маја. После је рецитована рецитација из Горског Вијенца „Бог се драги на Србе разљути". Онда је један друг одрецитовао „Црвени Палаш" затим је приказан радио збрка, које је било врло интересантно, са којим се публика јако одушевила. Онда су прочитане пароле Бољшевичке партије. Затим је отпочела игранка која је трајала до касно у ноћ.

6. Maj. — Пошто су сви појели по парче меса и кромпира, пошли смо за Бистрицу. На прилазу Бистрици до реке Ровљане је један батаљон партизана, они су наложили десет-дванаест ватри и око њих седе или спавају. Тамо на коси у правцу истока ватре се сјаје као у некој малој варошици електричне лампе, цела је коса начичкана ватрама као небо звездама. И овде су партизани. Дошли смо у Бистрицу код школе. Овде је у школи Први батаљон на спавању. Ми идемо на врх Бистрице, скоро до извора реке Ровљане. Пролазимо кроз њиве, ливаде, прескачемо преко плотова. Ја како идем први одједанпут сам

застао, предамном је уз саму ограду четник мртав. Упалио сам шибицу и погледао га. На први поглед видео сам да има 45—50 година, средњег је раста, под њим је подметнуто два дрвета — колца по чему се може закључити да су га носили, али их наши појурили и они оставивши овог бандита, дали се даље у бекство. Дошавши на врх Бистрице нашли смо у једној кући нашу комору. Дошли смо у расвит. Ушли смо у једну малу собицу где смо једва могли да седнемо. Сео сам на руксак и тако заспао, спавао сам један сат. Осећам се јако уморним и исцрпљеним. Овде у овом пределу где сам сада, има дванаест година како нисам био — од марта 1930. године — како сам напустио рад у Бистрици, док сам у самој Бистрици после тога долазио неколико пута. Овде како је шумарска индустрија „Дурмитор" почела радити још 1927. године почео сам и ја тада радити — фирма је почела моју сржи из сваке кости црпљети, у четрнаестој години . . . Небо се плави, сунце јако сија, врло је топло. Трава је почела расти, шума зелењети. Изашли смо напоље и прострли шаторска крила, ћебад, легли смо већина спавати. И ја сам легао и спавао један сат. Овде је пет-шест партизанских оваца те смо узели једну овцу и једно шиљеже те заклали и наставили кувати за нас тридесет двоје. Пошто смо ово доцкан заклали око једанаест сати, није се могло добро скувати, јер ручали смо у тринаест часова, ја сам добио парче меса које је у средини било само угрејано — запенушало, али сам морао јести глад је по среди. Хлеба смо добили, један хлебчић од 300 грама на четворицу. Покрет. Идемо на Сињајевину код Ружице цркве. Примили смо требовање за наш и омладински батаљон које смо натоварили на два коња. Идемо у Љевак долину, Плоче. Овде је велики успон, Пут на цик-цак и велики снег те коњи једва иду, а плус што су гладни, ево два дана и две ноћи како нису ништа јели. Изашли смо на врх Плоча, али је овде велики снег да су коњи пропадали, тону до трбуха у снег те смо свакога морали растоварити и ми спрему преносити, а коње празне проодавати. Овде смо се задржали много те нас је мрак ухватио. И пењање преко планине, велики снег. Ево нас код Ружице цркве. Овде у једној долини су били летњи станови који су изгорјели те у зидинама је неки батаљон ватру наложио. Мало више цркве у долини је наш и омладински батаљон. Они су у становима колибе. Ту смо се и ми распоредили, нас је шест у једној колиби, која је пуна снега са две стране, врата одваљена и на другу страну поваљена, колиба је сва у снегу на врата приликом улаза идеш као низ степенице по снегу. Наложили смо ватру, припремили дрва за целу ноћ, поред ватре подигли даске на камење и тако седимо — лежимо. За вечеру смо добили по парче куваног меса, по парче хлеба око 150 грама. Ведро је и врло хладно. Седео сам до једанаест ноћу — сада би да покушам да заспим, јако сам уморан. До пола ноћи, ако заспим овај сат, биће равно шест сати које сам спавао у четрдесет осам сати тј. у четрдесет осам сати спавао сам шест сати.

7. *Maj.* — Превртао сам се као на ражњу, јако је хладно, не може се од хладноће заспати. Док се једна страна грије, дотле је друга као у леду. Свануло је. Ево и сунце изгреја. Примили смо по мало парче меса и по сто грама хлеба. Месо сам испекао на ватри, добро га посолио и тако га појео за доручак — ручак. Како сунце грије и ветар помало дува ипак је топлије напољу него у колиби, те сам понео једну даску на једном брежуљчићу где је копно — на малим брежуљчићима

Нисам могао заспати: б-[illegible] фућкуше, као да сам на мравињак, и [illegible] не [illegible] за спавати јер ормане смене и разлазе и улазе [illegible] је немогуће заспати, нарочито када ми [illegible] ових „ноћних-шесних поноћи". При свјетлу и осветљењу [illegible] мање у пољу [illegible] бензин, седе по 2-3. и бришу се; заспали [illegible] леђу а на њихова места фо= ђу други и опет редом се наставља офанзива на уништење „шесте колоне".

12. Јануар: — У 5½ ћ. устао сам на straži па до 5 30 ½. Тамни цио сам фућао у месту када долази курир и саопштава за повлачење. Спремили смо се и кренули по парче хлеба, поједрили се и сви полазимо; сиј пада, сви смо [illegible] од снега. Идемо другом, затим уз брдо; [illegible] у село Сеоци: село мало али врло фино; пуно до пуне као у вароши. Овде застајемо од неколико минута, затим продужујемо за сваког станинара мало заспи; [illegible] отварају: ми и б.б

„Ићите ви!" — [illegible] је други командант батаљона. „Ја ћу овде остати, док ви мало одете да вечерају". Батаљон је распоређен; распоређење су и сутрашње. Ево и вечере; по 2. кашике од величине ока 250–300. грама (2 кашике 500–600. грама), пасуљ са кромпиром и месом. Вечера је фе ђра и фина је била. Сва је чиста и фрва ила фи= ина.

1. Јануара 1942. — Срећна нам — свима борцима за народно-национално и социјално ослобођење — Нова Година 1942! У 4. ћ ујутро на straži па до 4.30 ½. Већ вија; сваког тресу свој'и оштри зуби. Обилно је и пао снег; негде-негде шесеви зраци кроз магли и осветли странаре... Удвојена је straža. У 6. ћ опет сам на straži па до 6 30 ½. Сада је прилично хладно; нема ветра. У магацину логора наши смо непозна ога ока мањих хлебчића, више пољских сирева и сланине, кромпира, и т. д. Ево доручка: кафа и врло је добра. Доручак [illegible]

НОБ. III. 3 | Н21а

је копно — и тамо легао док повик за покрет. Како смо се спремили то смо одмах пошли. Идемо, наша чета косом од цркве к југу која се пружа. Источно ка западу. Ухватили смо целу косу и врхом се раз-/вили у стрелце. Надамо се да ће непријатељ наићи са јужне стране. На размаку смо један од другог на 30—40 метара. Заузели смо места и посели их. Куд год погледаш видиш сам снег. Негде је прошарица — на мањим брежуљчићима. Снег је у равници око један метар, док је у долини — рупачама по 2, 3, и 4 метра. На све стране у даљини је пушкарање. Ја са два друга пошао сам у патролу у правцу Вратла ради везе. Састао сам се са патролом из Првог батаљона Дурмиторског одреда. Води се борба око Вратла. На Јаблановом врху се налазе четници. Дошло је око 60 другова међу којима и пет-шест другарица — бораца, за попуну нашег батаљона. Команданг батаљона одржао им је крађи говор у коме је изнео значај њиховог уласка у наш батаљон — Пролетерске бригаде, о предстојећим борбама итд. Затим су попуњене чете у сваку по два вода, у воду по две десетине. У нашу је чету додељено 25 другова, међу којима су и две другарице. Затим нам је саопштио друг командант, да ћемо имати покрет у двадесет три часа, да ћемо напасти и уништити четничке банде које се налазе у селима до Калудре, па даље све до Пљеваља, као и Мојковца и села са ону страну Таре, примили смо по парче меса и по хлебчић од по 300 грама за вечеру. Месо смо пекли па тако нисмо могли ништа спавати. У 22 часа спремили смо се и пошли на зборно место, тј. само наша десетина, јер је цела десетина у једној колиби. Нас је успут стражар уставио, он нам саопшти да има покрет. Ведро је и звезде су закитиле плаво небо.

Ово су изводи из ратног дневника Тола Дрпљанина, борца 3. чете, који је погинуо 9 маја 1942 год. на Скари код Мојковца.

Оригинал дневник чува се у музеју Народа и народности Југославије у Београду, а један део у Музеју на Цетиње.

БОРБЕ НА СКАРИ И ВЕЧЕРИНОВЦУ

Почетком маја 1942. наша 1. чета налазила се у Кршу шаранском, док је батаљон био размјештен у рејону Њетовуђа. Једног дана стигоше вјести да су четници Павла Ђуришића извршили напад на наше снаге на планини Сињавини[1], и да су том приликом у кањону Таре нанијели теже губитке једној јединици Дурмиторског батаљона. Командант батаљона, Перо Ћетковић, наредио је 1. чети да одмах изврши покрет и дође у састав батаљона. По доласку чете, батаљон је извршио покрет правцем: Његовуђе — Сињавина. На челу колоне ишла је 1. чета, као претходница. По избијању на Сињавину чули смо да се води борба између четника и наших јединица на њеним падинама, према селу Штитарици. Наш батаљон се просто сјурио низ падине према Штитарици. Наступали смо кроз шуму, неким косама, али нијесмо дошли у додир са четницима.

Пошто је ситуација била нејасна, комесар батаљона Јово Капичић упозори команданта Ћетковића да није добро да батаљон овако> наступа, а да не зна ко му је десно а ко лијево. Послије краће консултације штаба, командант Ћетковић нареди да се вратимо на Сињавину. Батаљон се задржао у рејону цркве Ружице. Пошто су колибе биле засуте снијегом прво смо одгрнули снијег, а затим ушли у њих и преноћили. Наредног дана командант батаљона извршио је извиђање са командирима чета, тако да је сада ситуација била потпуно јасна.

Четници су били посјели Скару и добро се утврдили. Командант Ћетковић се одлучио да 3. чета и главнина Омладинског батаљона нападне четнике на Скари и да их протјера са ње, 2. чета да се постави на положај одакле ће обезбјеђивати напад јединица батаљона и њихово напредовање. Наша 1. чета добила је задатак да се неопажено провуче у позадину четника и тако олакша напад 3. чете. Позади наше чете ишла је чета из Омладинског батаљона.

У току ноћи смо пошли на извршење задатка. Прва чета је успјела да се непримјетно провуче у позадину четника и посједне положај који јој је одређен. Са нашом четом ишао је командант батаљона, Перо Ћетковић. На цијелом фронту је била тишина. Тек у свитање проломиле се ручне бомбе, заштектали су пушкомитраљези и митраљези, почела паљба из пушака. То је значило да 3. чета напада.

Посматрамо положај гдје се води борба, по ватри закључујемо да 3. чета енергично наступа, иако наилази на јак отпор. Четници су осјетили да пред собом имају пролетере и почели су да одступају.

Разданило се. Лијепо видимо како наше јединице наступају. Не знајући за нас, приближавају нам се групице четника. Почеше посиједати неке ћувике мало укосо и десно испред нас. Неких 150 м испред мог одељења четници издајници запјеваше: „Ој, ђевојко Милијана, ти се не бој партизана, док је нама Талијана ...". Почех да подрхтавам од бијеса. Командант батаљона, који је био близу, рече ми:

[1] То је у народу уобичајен назив за планину Сињајевину.

„Стрпи се још мало, док 3. чета стигне тамо — и показа руком — а ови издајници ће платити".

Кад 3. чета изби „тамо", командант Ћетковић нареди да отворимо ватру. Четници почеше да бјеже, а 3. чета наставила је да их гони све до падина Вешериновца, гдје ју је задржала јака четничка ватра из ровова. Нашем 2. воду командант батаљона нареди да избије на стијене изнад Вешериновца и да одатле прихвата наше јединице, ако се за то укаже потреба, а са Омладинском четом и 1. водом наше чете, пошто су прошли кроз један тјеснац, извршио је напад на Вешериновац са његове југозападне стране. Напад није успио и ове наше снаге су биле принуђене да се задрже на малом одстојању испред четничких ровова.

Са стјена изнад Вечериновца осматрамо положаје наших и непријатељских снага. Положаји наших јединица нијесу добри, борци се налазе на отвореном земљишту, а четници су у рововима. Четници нијесу штедјели муницију, имају је довољно, а наши борци је штеде што највише могу. Тако пролази вријеме.

Шта се у то вријеме дешавало у нашем 2. воду? Један борац пошао мало по страни, а затим се врати и постави ми питање:

„Је ли, пушкомитраљезац, ко је ово под стјеном?"

„Под којом стјеном", упитах га и скочих. Ухватих се руком за једну грану и осмотрих. Под стјеном се притајила већа група четника, очекујући да наш 1. вод пође у напад па да му удари с леђа. Брзо узех пушкомитраљез, али не могу да нађем згодан положај јер ми пријети опасност да паднем низ стјену. Пронађох мјесто гдје могу да закачим ножице пушкомитраљеза, а затим рекох помоћнику, Божу Машановићу, да сједне на моје ноге и тако ми обезбиједи стабилност док будем дејствовао. Кад смо се намјестили отворим ватру. Учинише то и остали борци. За неколико минута ликвидирасмо ову групу четника; само двојица нам утекоше ка Вечериновцу. Још док сам отварао ватру чуо сам команданта Пера како виче:

„Прекини паљбу"!

Но ми смо и даље пуцали, убијеђени да командант није знао за четнике испред нас. Послије су нам рекли да је замјеник комесара наше чете, Ристо Лекић, напоменуо команданту да пушкомитраљез не отвара ватру на празно.

После овог успјеха приђе ми комесар чете, Владо Роловић, поче да ме љуби и рече:

„Другови моји, је ли ово могуће?".

„Као што видиш, друже Владо", одговорих и почех масирати утрнуле ноге.

Стиже и батаљонски курир, Марко Радоман. Упутио га командант Перо да види на кога смо отварали ватру. Рекли смо му. Мало послије ево га поново, са наређењем да тучем четнички ров испред наших јединица, које не могу ни напријед ни назад. Оцијенио сам да одстојање до четничког рова износи око 500 метара. Регулисао сам задњи нишан и испалио крађи рафал. Преварио сам се у процјени даљине и пребацио циљ. Затим сам задњи нишан регулисао на четворку. То је већ било добро. И осталим борцима сам рекао да задњи нишан подесе на број 4.

Отворисмо ватру по цијелом рову. Гађам дугим рафалима. Четници почеше да се рокирају улијево. Из једног шумарка огласи се

четнички минобацач. Мине су експлодирале позади нас. Уочивши бацач, пренио сам ватру на његову послугу; држао сам је стално под ударом. Међу четницима наста комешање.

Почесмо дозивати 3. чету, вичући јој: „Напријед пролетери, четници бјеже". Тада и она, помогнута ватром бреде, отвори снажну ватру, изврши јуриш и одбаци четнике. Њен успјех је био потпун; пореметио је одбрану четника на њиховом десном крилу. Заправо, док је 2. вод 1. чете отварао ватру по четничком рову, група бораца из 1. вода и Омладинска чета зашли су четницима за леђа и напали их. Први вод је у силовитом налету упао у ров, избио у непосредној близини бацача, и почео тући четнике. Нападнути са три стране четници су били збрисани са Вечериновца. Заробљен је један минобацач, неколико мина, нешто пушака, доста муниције, коња, говеда и хране .. .

Чишћењем Скаре и Вечериновца наш батаљон постигао је велики успјех. Наша 1. чета није имала губитака.

Послије сређивања батаљона, подјеле заплијењеног оружја, попуне муницијом и снабдевања храном, 1. чета ојачана једном десетином из 2. чете, добила је задатак да што прије избије на Боровњачки Крш и обезбиједи батаљон на правцу од Колашина. Чета се тамо сукобила са четницима и протјерала их.

На нашем положају је мирно. Али у правцу Поља колашинских чује се јака ватра, што значи да батаљон води тешке борбе. У свитање дође Марко Радоман, батаљонски купир, и саопшти нам да су 3. чета и штаб батаљона у тешкој ситуацији. Опкољени су, па постоји опасност да буду уништени. Њега је упутио командант батаљона да пренесе наређење 1. чети да што прије избије у рејон Вечериновац —Скара.

Забринути смо. Одмах извршисмо покрет. Убрзо нам се прикључи и Омладински батаљон; кретао се позади наше чете. Некако се споро крећемо. Вјероватно због тога што нијесмо спавали двије ноћи и један дан. Нас неколицина тражили смо да се иде брже и да се упути обезбјеђење.

Стигли смо под Вечериновац и почели се пењати уз једну косу. Команди чете предлажемо да упути десну побочницу и да се иде брже. Но, сва упозорења нијесу помогла, а добијао се одговор: „Не бојте се".

Осјећала се одсутност командира чете и командира вода. Остали су у болници негдје на Дурмитору. Да су ту сигурно се не бисмо кретали овако, без обезбјеђења. Споро идући једном косом стигосмо наспрам Вечериновца. Вјероватно би одатле команда чете упутила десну побочницу да не чусмо како неко дозива Ђока Вукићевића. Он се одазва и упита ко зове.

„Овдје Перо Томов", поново чусмо глас изнад нас.

„Оно је командант батаљона, наши су горе" — повикаше неки борци. Паде команда: „Одмор, да се попуши цигар дувана. . ."

Посматрамо Вечериновац. Уочисмо групу војника. Опазише и они нас. Неко са чела чете упита:

„Ко је тамо". Одговориште питањем:

„А ко је тамо?"

„Пролетери", одговори исти борац и упита:

„Шта радиш?"

„Ништа", одговара један од војника са Вечериновца.

Значи, наши су на коси; то је била лозинка и одзив за тај дан. Међутим, са Вечериновца нас засу снажна ватра, зрна запљушташе око нас и право је чудо да нијесмо имали губитака. Пада команда „Напријед, на четнике!" Муњевито смо пошли у напад. Одлука правилна и једино могућа. Скоро смо избили на јуришни положај кад нас са стијена изнад Вечериновца засу јака митраљеска ватра у лијеви бок.

Паде команда: „Назад! Опкољени смо".

Повлачимо се према коси са које смо пошли у напад. Четници извршише противнапад. Дошло је и до борбе прса у прса. Кундак и бајонет дођоше до изражаја. Али, нажалост, бајонета смо имали мало. Јово Радуловић се ухватио у коштац са четничким пушкомитраљесцем и успио је да му отме цијев. Четник је ударио Јова кундаком по глави и рамену, скоро га је онесвијестио. Притрчао је у помоћ замјеник командира чете, Ђоко Војводић, и бајонетом ликвидирао четника.

Ја сам у тешкој ситуацији. Не могу употријебити пушкомитраљез, плашим се да не побијем своје, измијешане са четницима. Повлачим се, са помоћником Машановићем, користећи дебела стабла. Отварам ватру с руку, али без неких резултата. Комесар Роловић поче да виче на мене:

„Што радиш овдје, брже иди горе, према путу, постави се и врши прихват чете. Видиш ли да је ситуација тешка!"

Појурим са Машиновићем уз косу и на један ћувик поставих пушкомитраљез. Испред себе, са правца Вечериновца, угледах групу четника, прикрада се нашим испод пута. Притиснем обарач и групе брзо нестаде. Испалио сам још два три рафала, иако нијесам видио циљ. Више да ме чују наши борци.

Мало смо испод пута, а на њему чујемо говор. Мислећи да су четници упутим се, са Машановићем, према њима. Када тамо, на ивици пута, угледасмо нашу чету и штаб батаљона.

Одмах се вратисмо на ранији положај. Наставио сам да отварам ватру преко глава наших бораца и да дозивам поједине другове, јављајући им да су наши горе. Међу друговима који се повлаче има их који су крвави по лицу, изгребани. То је од рвања са четницима. Али, нажалост, не видим замјеника командира чете Ђока Војводића, ни Уроша Лопичића, из 1. чете, ни још понеке. Поубијао их један четник, вјероватно жандарм или подофицир, добро заклоњен иза једног дрвета. Тог бандита опазио је Ристо Лекић и ликвидирао га.

Четници отварају јаку ватру из рова на Вечериновцу, а наше јединице одступају према Сињавини. Са мојим одељењем је и Ристо Лекић. Одступајући наиђосмо на комесара Омладинског батаљона. Стајаше уз једно дрво, позивајући борце да се повлаче. Задржали смо се код њега да му пружимо помоћ, ако буде потребно. Одједном паде. Притрча Ристо, подиже главу овог красног друга и рече: „Мртав је".

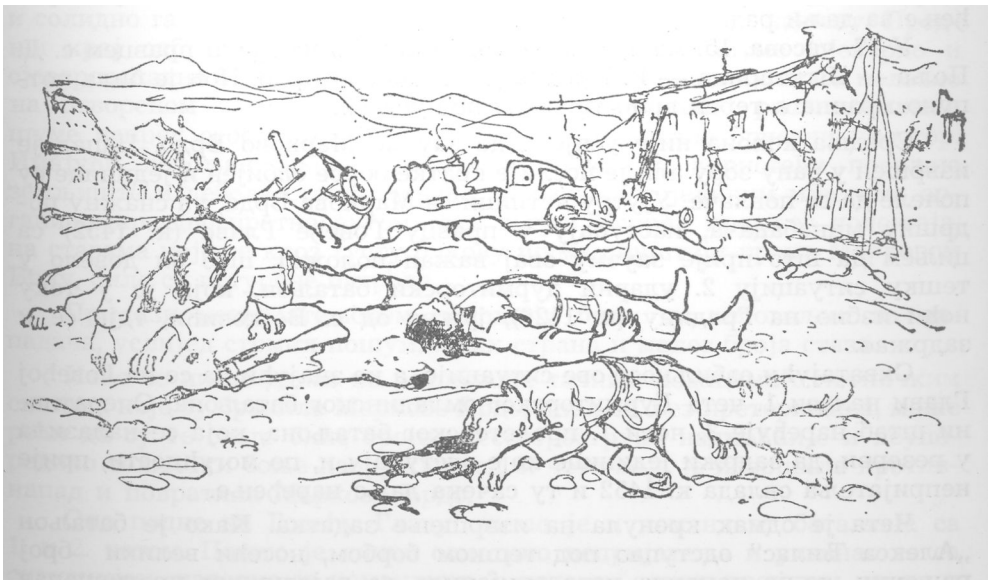
Одступамо даље. Ниже пута чусмо женски врисак. Низ једну поточину угледасмо групу четника како се приближава једној нашој другарици из Омладинског батаљона и групи рањених бораца. Отворисмо ватру на четнике и заустависмо их. Повукли смо се тек када

је другарица са рањеницима дошла у свој батаљон, који је био на окупу.

Трећа чета заробила је једног попа. Био је члан четничког пријеког суда и увек је предлагао смрт када се судило партизанима и њиховим симпатизерима. Осуђен је на смрт. Пресуду су извршили борци 1. чете.

Кад се батаљон мало средио командант нареди да се нападне Вечериновац. И батаљон га је повратио, покупио мртве и сахранио их у заједничку гробницу, ту на Вечериновцу. Губици су тешки. А до њих не би дошло да је команда 1. чете благовремено истурила обезбјеђење, да није дозволила да буде изненађена.

Божо ОРЛАНДИЋ

БОРБА ЗА МАРКОВО БРДО

С3слобођењем Мојковца створена је повољна ситуација за даље офанзивно наступање наших снага према Колашину. Четницима се није смјело дати времена да се приберу, среде и организују своје снаге. Зато је већ 14. маја 1942. Главни штаб за Црну Гору издао заповијест за напад на Колашин. Главни и непосредни циљ био је: заузимање Колашина, важног четничког упоришта, и уништење четника. Заузеће Колашина требало је да буде увод у општу офанзиву која би се ширила према Морачи и ка Васојевићима. Напад се заснивао на изненађењу и требало га је извршити ноћу. Зато су се припреме и покрети морали извршити у највећој тајности.

У нападу је учествовало дванаест батаљона груписаних у три нападне колоне. Главни удар наносила је лијева колона, која је нападала уз десну обалу р. Таре. У општој резерви налазио се 1. батаљон, који се кретао позади средње колоне, правцем В. Препран — Марково Брдо, гдје је требало од Оперативног штаба да добије наређење за даљи рад.

У 17. часова, 15. маја, 1. батаљон је кренуо на марш правцем с. Д. Поља — Штитарица — В. Препран — Марково Брдо. Ноћ је била потпуно мрачна а терен врло тежак и пошумљен.

Средња колона није успјела да заузме Марково Брдо. Напад је извршен у рану зору али је послије кратке борбе одбијен и јединице су почеле да се повлаче. Ујутру четници са Маркова Брда, уз снажну подршку минобацача, наступају у правцу Говеђе Главе (к. 1452) са циљем да што прије заузму овај важан положај, што би довело у тешку ситуацију 2. ударни дурмиторски батаљон, који је у току ноћи избио на Градину (к. 1126), јужно од с. Војковићи, гдје се и задржао.

Схватајући озбиљност ове ситуације, а не знајући да се на Говеђој Глави налази 1. чета Дурмиторског омладинског батаљона, Оперативни штаб наређује 3. чети 1. пролетерског батаљона, која се налазила у резерви, да задржи јединице које одступају и, по могућности, прије непријатеља, овлада к. 1452 и ту сачека даље наређење.

Чета је одмах кренула на извршење задатка. Како је батаљон „Алекса Ђилас" одступао под тешком борбом, носећи велики број рањених, то је команда чете оцијенила да заједнички противнапад неће бити успјешан. Зато је 3. чета сама продужила покрет, хитајући да прва изађе на к. 1452.

Док је 3. чета подилазила к. 1452 (Говеђа Глава), четници су ову на јуриш заузели и збацили 1. омладинску чету. Тиме је 3. чета била доведена у врло тежак положај. Требало је савладати неколико стотина метара брисаног простора, тученог ватром аутоматских оруђа, а затим вршити јуриш уз јако стрму падину. Па ипак, под заштитом

ватре пушкомитраљеза, предвођена бомбашима, чета је успјела да збаци четнике. Нападу се придружио и један дио 1. омладинске чете, са командиром на челу.

Не дозвољавајући да се средимо и организујемо, четници су одмах извршили противнапад. Бомбе су падале испред и позади стрељачког строја који је запосјео блокове оштрог и стрмог камена. Сви јуриши су били одбијени ручним бомбама и ватром тешког митраљеза који је тукао узану пошумљену долину. Остављајући четири мртва и вукући за собом велики број рањених, четници су у нереду одступили у правцу Марковог Брда. У одбијању јуриша важну улогу је одиграо тешки митраљез, који је, захваљујући пожртвовању послуге, био изнијет на положај скоро истовремено када су овај посјели бомбаши. И овдје су бомбаши одлично замијенили артиљерију и минобацаче у тучењу заклоњених циљева.

Чекајући на долазак штаба батаљона на к. 1452, 3. чета је вршила осматрање непријатеља. Подаци су јасно говорили да четници групишу снаге на Марковом Брду, пошто је наша главна колона за напад на Колашин била одбачена и налазила се у повлачењу.

Марково Брдо, само по себи, представља јаку топографску тачку, која потпуно доминира комуникацијом Колашин — Мојковац, која је овдје просјечена поред саме Таре. Такође, својим положајем, оно пружа повољне услове за затварање и контролу праваца који преко Б. Препрана и Лучке Горе изводе према Колашину. Имајући у виду велику важност ових положаја за спољну одбрану Колашина, четници су у току марта неколико пута преотимали Марково Брдо и солидно га утврдили и организовали за полукружну одбрану. Предњи крај одбране поставили су на задњу ивицу шуме (сјеверно и сјеверозападно од к. 1216), тако да се један дио њихових снага налазио на отвореном земљишту. Нијесу вршили никакво рашчишћавање шуме испред себе, што је, разумије се, смањивало брисани простор. Имајући довољан број аутоматских оружја и користећи повољно земљиште и дебела стабла дрвећа, они су на појединим мјестима организовали двоспратне аутоматске ватре, Испред предњег положаја, на стазама које се кроз густу букову шуму спуштају према Марковом Брду, биле су истурене патроле.

Прилази непријатељском положају били су неповољни за нападача, услијед стрмих пошумљених страна и малог броја стаза.

Иако се ни до данас не располаже тачним подацима о четничким снагама које су браниле Марково Брдо, ипак се, без претеривања, може рећи да су те снаге биле бројно десетороструко надмоћније и неупоредиво технички боље наоружане од 3. чете која је извршила противнапад и повратила Марково Брдо.

Око подне на Говеђу Главу стигао је и командант батаљона са 1. и 2. четом. Пошто је лично осмотрио непријатеља и упознао се са ситуацијом, наредио је команднру 3. чете да одмах продужи напад и да, по сваку цијену, овлада Марковим Брдом, запосједне га и чврсто држи.

Пошто се сукоб у шуми са непријатељем очекивао свакога момента, то је, по наређењу команданта батаљона, 3. чета кренула у напад у малим одјељенским колонама, јачине 10—12 бораца, које су се кретале упоредним стазама. Испред колона су ишле патроле од два-три борца. Оне су имале задатак да на вријеме открију прикри-

вене непријатељске засједе и да их протјерају. Послије окршаја патрола са четничким засједама на прилазима Марковом Брду, одјељенске колоне су развиле стрељачки строј и наставиле са подилажењем непријатељском положају.

На одстојању на око 100—120 метара испред непријатељског предњег краја, стрељачки строј је дочекан снажном ватром аутоматских оруђа. По стрељачком строју, који се кретао ћутке напријед, падале су гране покошене ватром аутоматских оруђа. Тек када се приближила на јуришно одстојање, 3 чета је отворила ватру. Непријатељ изненађен оваквом одлучношћу, одговорио је још јачом ватром. Док су мање снаге, које су нападале фронтално, освајале ручним бомбама и бајонетом стопу по стопу земље, дотле су остале снаге вршиле обухват оба непријатељска крила. Појава наших пушкомитраљеза на крилима непријатеља, а нарочито на лијевом, довела је у опасност његову одступницу према Колашину и унела узнемиреност.

Силном и незадрживом налету пролетера, који су показали примјер храбрости, одлучности и војничке довитљивости, непријатељ није могао одољети, већ је у паници побјегао ка Колашину. На тај начин је пут за Колашин био отворен на једном од важних праваца. Нажалост, тај успјех није могао бити проширен. Резерва је већ била утрошена а на свим осталим правцима наше снаге су се повлачиле.

У овоме јуришу, без сумње једном од најтежих, 3. чета је имала три (Милун Лутовац, Милисав Дашић и Раде Бојовић) мртва и пет рањених. Међу рањенима налазио се Рајко Корач, замјеник командира чете, који је погођен метком у груди док је, стојећи без заклона, издавао заповијест за обухват непријатељског десног крила.

Доласком штаба батаљона и осталих јединица, посједнута је читава безимена коса југозападно од Марковог Брда. Трећа чета је ојачана тешким митраљезом, ради тучења непријатељских група које су се лребацивале преко Таре.

Батаљон „Алекса Ђилас", који је, по заповијести, имао да напада лијево од 3. чете, није извршио напад, нити се појављивао на Марковом Брду. Вјероватно му је требало више времена да се среди и опорави од губитака које је претрпио.

Разбивши напад партизанских снага на осталим правцима, четници су груписали јаче снаге и заузели полазне положаје за напад на 1. батаљон. Међутим, батаљон се повукао прије четничког напада. Наређење за повлачење донијето је уз претходну сагласност Оперативног штаба. Непријатељу је ипак пошло за руком да се са једном десетином неопажено привуче мјесту које је сматрано непролазним и да нас изненади плотунском ватром, којом приликом је погинуо један пролетер, док је један омладинац лакше рањен. Ово се могло избјећи да је патрола која је тамо послата боље обавила свој задатак. Повлачење је извршено ноћу преко с. Требаљево за с. Штитарица.

Од 16. до 28. маја 1942. г. 1. пролетерски и Дурмиторски омладински батаљон водили су непрекидне дневне одбрамбене борбе на узастопним положајима, одолијевајући далеко надмоћнијим четничким снагама. Извлачење из борбе вршено је најчешће по паду мрака. Зато су те борбе често биле упорне и отсудне. У свануће идућег дана прелазило се у одбрану на новим погодним положајима.

Двадесет петог маја десна непријатељска колона ушла је дубоко у Шаранце. Пријетила је опасност да непријатељ без отпора

заузме Жабљак и неометано настави продиоање преко В. Штулца ка р. Пиви. У оваквој ситуацији 1. батаљон, који се са Омладинским ба-•гаљоном налазио у резерви у с. Д. Буковица (17 км јужно од Жабљака), извршио је покрет и у свануће 26. маја прошао кроз Жабљак, који је био обавијен пламеном. На коси с. Питомина, изнад Жабљака, батаљон је одмах приступио организовању одбране. Нарочита пажња била је посвећена постављању ватреног система аутоматских оруђа, као и маскирању.

Истовремено је иеколико мањих извиђачких патрола упућено према с. Његовуђа и с. Новаковићи са задатком да извјештавају о ситуацији на поменутим правцима, да постављају засједе и врше препаде, с циљем да нанесу непријатељу што веће губитке. Рад ових патрола био је врло отежан услијед прегледности терена и помањкања муниције.

Око 14 часова 26. маја непријатељ је ушао у спаљени Жабљак. Пошто је наишао на слабији отпор наших патрола, продужио је нешто слободније са мањим колонама према хотелу и према с. Питомине.

Захваљујући добром маскирању јединица на положају, непријатељ их није открио ни онда када се приближио на блиско одстојање. Тек кад је подишао положајима на коси, на 400—500 метара, био је дочекан изненада јаком ватром аутоматских оруђа. Послије краће борбе четници су били одбијени уз велике губитке. По процјени штаба 1. батаљона било је више од 20 мртвих и много рањених. Ми нијесмо имали губитака.

Двадесет седмог маја батаљон је заузео нове положаје на испупчењима предње падине В. Штулца и на Црвеној Греди, изнад Црног Језера, са задатком да најупорнијом одбраном спријечи продор непријатеља ка р. Пиви. Сутрадан је један одморни батаљон Комског одреда преузео ове положаје, док је 1. батаљон повучен у општу резерву Штаба дурмиторских трупа и послат у катун Николин До.

Живко ЖИВКОВИЋ

ПОБЕДИЋЕТЕ

У селу Парцани код Београда, испред куће у којој се налазио штаб, Војо Абрамовић, командант батаљона, чисти чизме. Домаћица му прије и упита га: — А шта си ти друже? — Ја сам командант ове војске, — одговори јој Војо. — Е, сад знам да ћете победити, узврати она. — А зашто другарице? — упита Војо зачуђено. — Па, зато што немате посилне — одговори она.

ЈПТАБ
I БАТАЉОНА I ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ
12 маја 1942 године
Положај.

Брховном Штабу Н. О. Партизанске и Добровољачке Војске
ЈУГОСЛАВИЈЕ

^^ духу вашег наређења прије поласка за Ц. Гору поднијели смо вам исцрпан извештај о нашем раду и то крајем прошлог мјесеца, па ћемо сада поново:

По доласку у шавнички срез били смо добили задатке, да се поставимо на просторији Шаранаца у кантонман и радимо слиједеће: да обезбедимо шавнички срез од упада непријатеља с правца Плеваља; да обезбиједимо просторију Шаранаца од упада четника преко Сињајевине или Поља колашинских те тучемо га пуштајући дубоке клинове; да служимо као резерва Гл. Штабу за акције гдје процијене да нас је корисно употребити; да радимо на војничком и политичком васпитању Омладинског Дурмиторског батаљона и да радимо у народу племена шараначког, гдје до сада врло мало је урађено и стање било врло тешко.

Ми смо предузели све да наведене задатке најсавесније извршимо, о чему смо вас детаљно извијестили, па даље наставили рад у духу поменутог извештаја. Можемо без претеривања рећи, да смо у потпуности успјели: одбрану прелаза преко Таре били смо тако организовали, да је то било потпуно осигурано, а тај план остао је и даље на снази за јединице плеваљског Одреда, док са шавничке стране за тај задатак остала је само једна ударна чета, што изгледа да ће бити довољно с обзиром на ново створену ситуацију на терену рушењем моста код Ђурђевићтаре. Са омладинцима савјесно смо радили и војтто-политички дух и цијела организација у поменутом батаљону на завидној су висини, што су јасно показали у борби ових дана у колашинским Пољима, гдје су такође били уз пролетерски батаљон, те смо по завршетку борбе похвалили јавно III чету и неколико војника наведеног батаљона. У народу свакодневно смо радили око 20 дана упућујући екипе у разна села, дајући четири забаве културно-политичког карактера и два митинга Првог Маја у Жабљаку и Кршу, те смо успјели, да нас народ тога краја заволи, а преко нас и својих синова да заволи нашу борбу. То се нарочито испољило јасно ових дана, када смо се налазили у доста тешком положају у погледу исхране на Сињајевини, гдје нам је народ по сопственој иницијативи доносио неколико дана повећи број бурила млијека и разних других артикала.

лоред велике глади која влада у ономе крају, те тиме по нашем мишљењу испољио највећу љубав и привржености .. .

Приступили смо извршењу наведеног задатка 8. о. м. у 23 часа. Претходно свима јединицама издата су детаљна упуства за рад и тактичке поступке за ноћ и дан као и прецизни задаци. Образоване су двије колоне. Десна колона јачине двије омладинске чете прошаране са једним водом пролетараца и двије комитске чете од 40 људи — добила је задатак да овлада Г. и Д. Штитарицом и Подбишћем и положајима који им доминирају са југа, па да на В. Препрану постави једну омладинску и једну комитску чету ради заштите од Колашина, док се буде чистило Подбишће, па потом ће се са осталим јединицама поступити према приликама. Ова колона извршила је тога дана до подне дио задатка до М. Препрана.

Лијева колона јачине три пролетерске и двије омладинске чете приступила је извршењу главног и најтежег задатка. Њом је командовао овај Штаб а десном колоном Штаб Омладинског батаљона. Претходница наишла је у 2 часа на непријатеља на Шанцу, неопажено му пришла па јуришем са бомбама у року од 3—4 минута заузела тај врх и заробила једног четника а осталих 30 побјегло је ка Лукашици. Ту смо ради обезбеђења позадине оставили једну чету са тешким митраљезом као и ради бочног тучења непријатеља на Рача брду и Лукашици, те олакшања напада батаљона „А. Ђилас". Та претходница одмах је продужила даље о обухватила Скару са сјеверозапада, док претходница број 1. са југа. Претходницу број 2. чинила је III чета овог батаљона састављена од Васојевића, која је мућевитим налетом без губитака заузела Шанац по ноћи, па се и према Скари сувише истакла и налијетала, гдје су јој погинула 3 друга по сванућу, па је помогнута јаком ватром аутоматских оруђа са стијена Говедара од претходнице број 1., успјела да доста брзо непријатеља одбаци са Скаре ка Пољима и Вечериновцу. У томе је добро помогла и III омладинска чета коју смо упутили из главнине, док се главнина кретала у правцу Говедара. Овде се непријатељ бранио врло одлучно и упорно добро помогнут аутоматским оруђима и бацачима.

На к. 1679 постављена су наша аутоматска оруђа, док је жива снага продужила напад на Вечериновац кроз шуме сјеверно и јужно од наведене коте. Непријатељ на Вечериновшг био се добро организовао, јер су му стигла појачања са Скаре и од Поља те је врло умјешно организовао ватру многобројних аутоматских оруђа вјешто користећи ријетку шуму. Наш напад текао је доста тешко и постојала је опасност од великих губитака. Вршена су пребацивања по дјеловима добро помогнута ватром, али вријеме је одмицало и резултати били су недовољни. Планирајући ријешили смо да кроз прикривени поток јужно од Скаре спустимо једну чету па кроз шуму уз Вечериновац на јуриш заузмемо највишу пошумљену коту наведеног гребена. То смо извршили са III омладинском четом. Та чета прошарана пролетерцима неопажено се привукла до самог врха и у уредном јуришу заузела врх постигавши потпуно изненађење, па затим чистила косу десно и лијево. Непријатељ је панично побјегао ка Боровњачком Кршу и Пољима задржавши се тек у Пољима и Мојковцу. У овој борби није нам погинуо ниједан друг, нити био рањен. Ту смо нашли доста велики плијен. Одмах смо упутили тешки митраљез, 1 пушкомитраљез и 1 вод стрелаца на кљун од к. 1015, ради тучења ка Мојковцу и Пољима,

а јединице распоредили по групама дуж цијелог положаја широко око 10 км., ради тучења непријатеља који буде долазио од Лукашице и Поља. Овакав продор створио је панику код непријатеља и одмах су се осјетили успјеси сусједних батаљона око Лукашице и Гојаковића, те кроз кратко вријеме виделе су се гомиле сељака четника гдје бјеже преко Таре и мотају се кроз Поља, јер лијева колона преко Улошевине ка Мојковцу још није имала успјеха.

Упутили смо једну чету ка Д. Штитарици да помогне омладинце у чишћењу просторије ка Подбишћу.

Као што се види I пролетерски и омладински дурмиторски батаљони у овој борби дејствовали су врло енергично и на својим леђима понијели највећи терет борбе, а такође имали и највеће успјехе. Људи су се необично залагали, да у потпуности одговоре своме позиву и чувају углед својих јединица и Пролетерских бригада. Неколико дана раније сазнали смо од другова у разговору, да ће у свакој акцији врло енергично и савјесно извршавати добивене задатке нарочито против издајника. То се нарочито осјећало код III чете 1 пролетерског батаљона формиране од Васојевића, па смо у двијема приликама скренули пажњу свима друговима нарочито Васојевићима, да се мора радити паметно, промишљено и плански, те да се постигне успјех, а никако налијетати и глупо гинути из мржње према неваљалцима свога краја, што су другови схватили, али у пракси ту мрзав и налетљивост испољили. Тако се десило, да су погинули наведена три друга на Скари и један изнад моста код Мојковца баш из III чете.

Тактички рад војника и старешина, маневровање, комбинација ватре и покрета код свих јединица текли су савршено и беспрекорно, можда љепше него у многим мирнодопским вјежбама, што су другови добро уочили и јуче при претресу рада и критике многи истакли.

На огромној просторији бојишта ова два батаљона нашли смо 37 мртвих четника, док их је свакако много више непронађених кроз шуме, а велики број натоварених вићени су у току дана. Рањених било је свакако нешто више, али су их извукли следећег дана. Вићене су огромне гомиле сељака — четника предвече где пазе Тару и бјеже уз планине у правцу Васојевића. Заробили смо два четника а један скојевац четник сам се предао. При одступању непријатеља 10 о. м. у правцу Колашина, посматрали смо га цијело вријеме са догледима и сви подаци се слажу, да их није одступило више од 300, а ноћу нико, док по саслушањима заробљеника излази да их је на овој просторији било око 2000. Значи највећи број се разбјегао. Такође смо заробили један бацач без нишанских справа, 18 бомби за бацач, 1300 метака за „Бреду", 18 пушака, 4 вола, 3 коња и др. При јуришу 10 о. м. два пролетерца I чете скочили су на непријатељско пушкомитраљеско одељење и у моменту паљења рафала дигли цио пушкомитраљез увис, отели га и нишанџију камама заклали и то другови Јован Радуловић и Ђоко Војводић, при чему је овај други убијен од једног четника из даљине.

Наши укупни губици јесу: погинуло је 14 пролетераца од којих су 7 старих и 7 од скорашње попуне и 10 омладинаца, а рањено 8 пролетераца и 13 омладинаца — сви лакше. Сви залутали вратили су се у јединице. Од спреме и оружја није ништа изгубљено. У овој дводневној борби утрошено је скоро 50°/о муниције, те сада имамо просјеч-

но 20 метака на пушку, 200 на пушкомитраљез и 600 на мцтраљез и 12 бомби за бацач.

Дух и морал код јединица скоро су одлични, јер поред доброг васпитања другови осјећају, да је овиме задан тежак ударац четницима иако још нијесу уништени, док физичко стање људи једва је добро услед напора и слабе исхране. Другови се старају да даду што бољу храну, али садање тешке економске прилике то не дозвољавају у овоме крају...

Дакле, у последње вријеме четнике тучемо на све стране и ових дана ћемо на Колашин. Поред политичког, војничког и економског успјеха тиме ћемо скренути пажњу непријатељу на овај правац, те вјероватно скренути његову офанзиву која је почела од Никшића, или бар имати овде донекле ослобођене снаге за жилавију борбу ка Никшићу.

Из последње борбе повукли смо детаљне поуке и надамо се и убудуће имати овакве успјехе, али без оволиких жртава.

Овамо немамо онако лијепих података о општој и посебној ситуацији као тамо, нити о раду наших бригада, па нас све интересује и жељни смо све виђети. Другови Сарајлије су били у борби врло добри.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Политком
Јово Капичић

Командант
Перо ЋЕТКОВИЋ

КАКВОМ ЖЕСТИНОМ СУ СЕ БОРБЕ ВОДИЛЕ ВИДИ СЕ ИЗ ОВОГ ЦИТАТА ДРУГА ТИТА

„У Црној Гори су борбе попримиле нечувену жестину... На планини Сињајевини у дубоком снијегу још у априлу месецу водиле су наше гладне и полуголе јединице борбу на живот и смрт са добро обученим и храњеним четницима. Ја још и данас памтим овај карактеристичан случај. Политкомесар I батаљона Прве пролетерске бригаде, друг Ј. Капичић, послао је извештај у коме је оцртао жестину борбе, високи морал наших гладних и полуголих бораца и на крају написао: „Борићемо се ако треба до последњег човјека, али ћемо једног сачувати да Вам донесе извештај."

ТИТО

(Десетогодишњица наше Народне Армије —- реферат одржан, на прослави десетогодишњице Југословенске Народне Армије, 21. децембра 1951. „Борба" од 22. децембра 1951.) Јосип Броз Тито: Говори и чланци, стр. 327, Напријед-Загреб, књига VI—1959.

ПУТ ДО ПРОЛЕТЕРА

Почетком априла 1942. године берански батаљон „Милош Малишић" држао је положаје изнад села Сјенокоса и Бјеловића, код Мојковца. Задатак му је био да четницима не дозволи продор на слободну партизанску територију. Борбе су доста честе, скоро свакодневне, и врло жестоке.

Једнога дана добисмо обавештење да је код Никшића формиран Први црногорски омладински батаљон. И из нашег батаљона траже добровољце за њега. Јавило се нас десетооо. Девет омладинаца и једна омладинка: Душан Бошковић, Радмила Царичић, Мојсије Бајић, Милић Ненадовић, Радош Ненадовић, Олег Смирнов, Миомир Бешовић и три Вељића — Миомир, Мићо и Милош. Најмлађему 17, а најстаријем 22 године. Само су Миомир Вешовић и Миомир Вељић служили војску. Ми остали војничко знање стекли смо у борбама против Талијана и четника.

У штабу нашег батаљона саопштише нам да ћемо у Омладинском батаљону прво завршити тромјесечну војну обуку.

Растадосмо се с друговима и комшијама, мало тужни — од устаничких дана дијелимо са њима добро и зло; али и радосни, као и сви добровољци који се отискују на.нове путеве, ка новим друговима.

Нову јединицу нађосмо не код Никшића него много ближе, у Горњој Морачи, у селу Драговића Поље.

Добила је задатак да запосједне положаје на планини Лоли. Тако од нашег одмора и обуке нема ништа. С тим смо се лако помирили. Од када смо отишли у борбу нијесмо научили на одмор, а са обуком ћемо као и до сада.

Из Горње Мораче крећемо се уз окомиту Рзачу. Велики је успон, велики и снијег, колона једва мили. Пролазе сати, а успону се краја не назире. А кад се ипак дохватисмо врха Рзаче пред нама пуче пространа, снијегом покривена висораван планине Лоле.

На Лоли смо остали двадесетак дана. Држимо положаје на Црвеким Стијенама. Смењујемо се по четама. Кад нијесмо на положају у колибама смо. Ложимо ватре. Но не знамо шта нам је горе, зима или дим који се из снијегом покривених колиба тешко пробија напоље, па нас мучи, штипа за очи и не да да спавамо.

И храна нам је очајна. Дневно добијамо невелико парче говедине, па и то хладно. За тих двадесетак дана на Лоли нијесмо окусили ништа друго.

Све нас је то, заједно с борбама које смо водили, толико исцрпило да је од нас остала само кост и кожа.

Тада добисмо одмор — рекоше мјесец дана. Провешћемо га у Пољима код Мојковца.

У Пољима смо први пут срели пролетере, носили су петокраке звијезде, са српом и чекићем. Рекоше нам да је то 1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде. Дошли су из Босне да нам помогну у борби против Талијана и четника. Немамо времена за дуже разговоре, треба да се негдје смјестимо.

Поља су доста велико село, подијељено на двоје. У Доњим Пољима су пролетери, наш батаљон продужи у Горња. У кућама које су нам одређене за смјештај не нађосмо никога. То су четничке куће, из којих су читаве породице побјегле к Талијанима, у Колашин.

Гладни смо, уморни, куће пусте, хране нема. Нађосмо само мало кромпира, једва чекамо да се скува.

Требало је да овдје останемо око мјесец дана, да се опоравимо и припремимо за даље борбе. Али, ко ће похватати конце борбе? Не прође више од три-четири сата одмора а ми добисмо наређење за покрет. Идемо у акцију.

Заједно са осталим јединицама, које се налазе на овом сектору, напашћемо Колашин. Наш батаљон напада на Башање брдо.

На путу ка положајима, код Биоградског језера, сретосмо другове из батаљона „Милош Малишић". И они учествују у нападу на Колашин. Једва су нас познали.

На полазни положај умјесто у 22 часа стигосмо пред зору. Борба за Колашин увелико се води, али ово закашњење учини сав наш труд узалудним.

Непријатељ нас је дочекао снажном ватром из аутоматског оружја и топова. Повлачили смо се пред четничким јуришем преко брда, према Требаљеву, да код њега, преко моста, пређемо Тару. На обавијест да су у Требаљеву четници кренусмо даље, низводно, с намјером да Тару пређемо код Мојковца. На домаку градиња колоном се пренесе глас да су и њега заузели четници. Не остаде нам ништа друго но да загазимо у ријеку. Хватамо се за руке како нас брза матица не би однијела. Хладно је. Мокри смо до коже. Једино смо од воде сачували оружје. Озебли, смјестисмо се по кућама у селу Подбишће, одакле након краћег одмора кренусмо за Поља. Тек тада смо видјели да наши држе Мојковац, а да смо ми нас1ели лажној вијести.

Четници нам не дају да предахнемо. Уз борбу се повлачимо ка Сињавини. Доста слабо смо наоружани, имамо само пушке и по који пушкомитраљез. Муниције врло мало. Због тога нас четници зову „трометковићима".

По Сињавини водимо огорчене борбе. Предаха нема. Замало ме овдје четници жива не ухватише.

У повлачењу код Жабљака поново наиђосмо на пролетере. Они остају ту, у једном селу, а ми преко Дурмитора и кроз кањон Сушице продужисмо за Недајно. У њему је батаљон остао на одмору.

Након два три — дана, другови Душан Бошковић и Мојсије Бајић предложише да нас десетак беранских омладинаца и омладинки пређемо у 1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде. Питасмо штаб батаљона да ли је то могуће. Одобрише нам и рекоше гдје ћемо наћи пролетере.

Из Недајна се враћамо преко Сушице и Штулца. У селу Босачи, код Жабљака, нађосмо 1. батаљон.

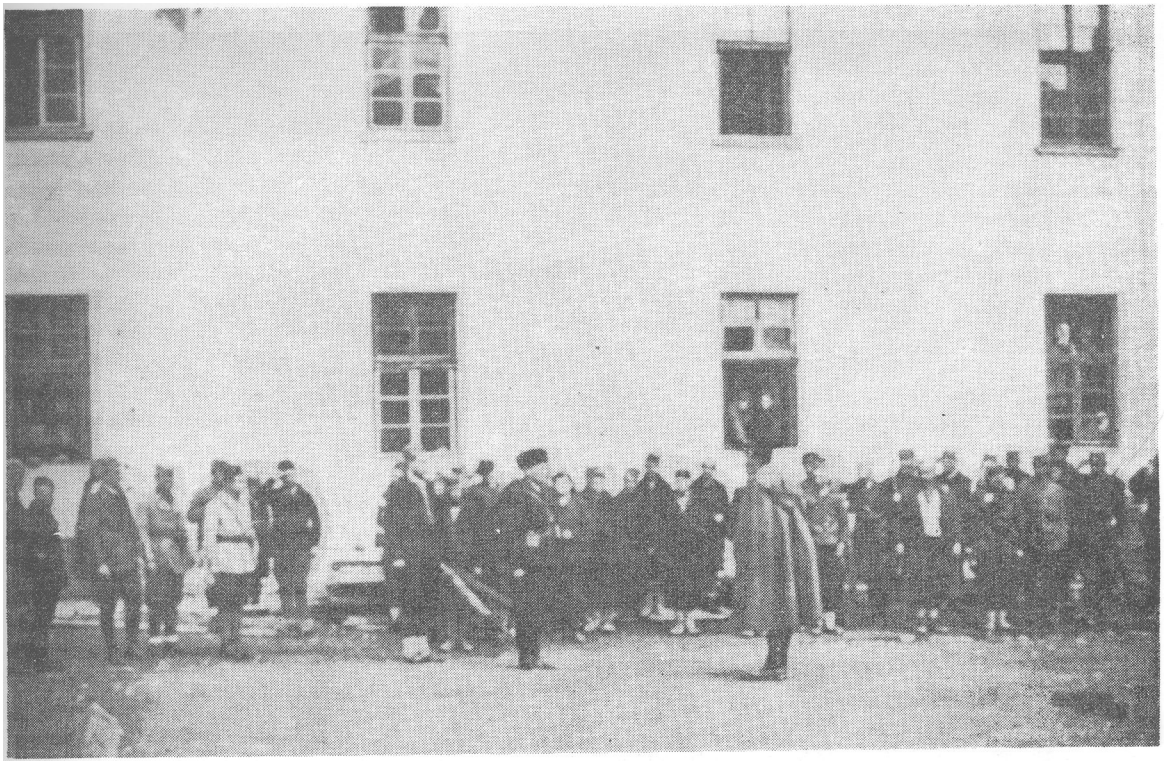
Са капа скидосмо петокраке са заставом и пришисмо петокраке са српом и чекићем. Жеља нам се испунила: постасмо пролетери.

Неколико дана касније чули смо да је Први црногорски омладински батаљон расформиран. Неки борци су враћени у јединице на терену, а група од око тридесетак омладинаца, коју је предводио замјеник команданта батаљона, Милован Пековић, дошла је у 1. црногорски батаљон. Било је то у Николином долу.

Највећи дио старих пролетера добро нас је примио. Односили су се према нама другарски и родитељски, дочекали нас као своје најдраже. Но, било је и појединаца који према нама нијесу баш показали много разумијевања. Као да нијесу могли да схвате да смо толико изнурени и да због тога не можемо подносити напоре као они. Али, захваљујући раду партијске и скојевске организације „неспоразуми" су успјешно рјешавани. А разлика између „младих" и „старих" пролетера брзо је ишчезла. Прве борбе уз „старе" пролетере на Добром Долу, Тодоровом долу, Студеном учиниле су да и онај мали број појединаца промијени мишљење о нама омладинцима.

Милош ВЕЉИЋ

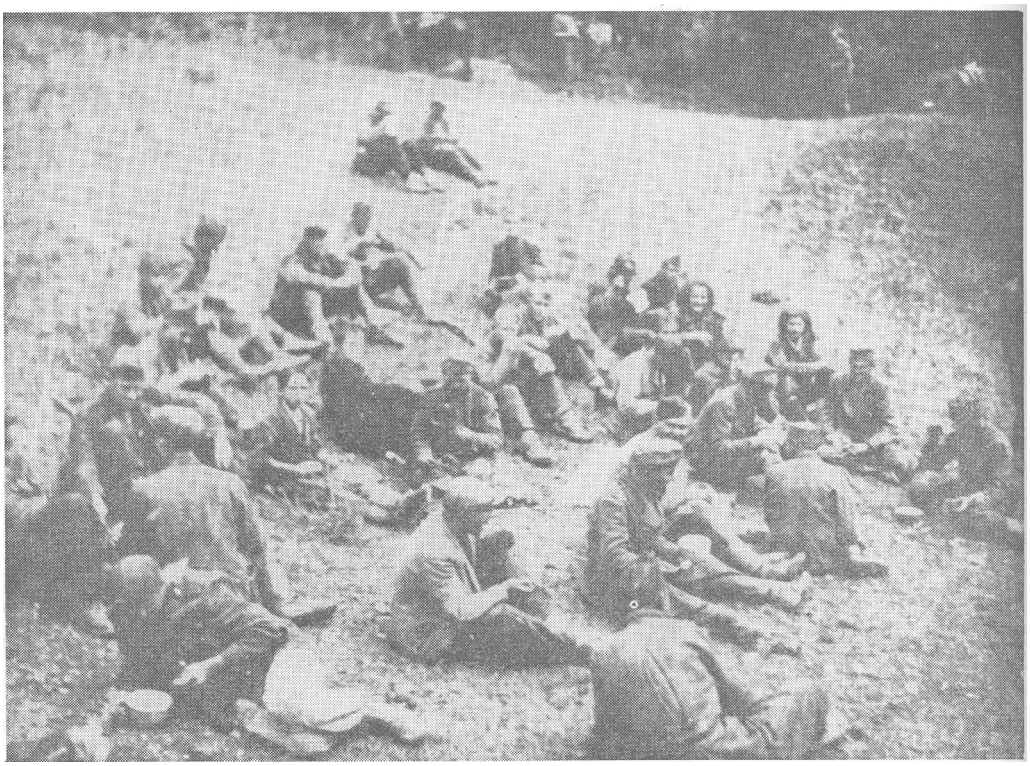

Пријем батаљонске заставе 15. априла 1942. у Фочи. Командант Ћетковић прима заставу од врховног команданта друга Тита.

Сусрет преживјелих бораца 1. батаљона јуна 1958. године на Сутјесци.

Борци 3. чете за време ручка у лето 1942. године.

Борци 2. чете за време ручка у лето 1942. године.

ПОВРАТАК У ЦРНУ ГОРУ

Д а идемо у Црну Гору тражио је Главни штаб за Црну Гору и Боку, 26. фебруара 1942. године. Наиме, он се послије пада Колашина у четничке руке и због губитака које су партизанске јединице на том сектору имале, обратио Врховном штабу за помоћ. Тражена су два батаљона 1. пролетерске бригаде, јер се вјеровало да би њихов долазак имао велики, у првом реду политички значај у једној изузетно тешкој ситуацији, каква је у Црној Гори била почетком 1942. У то вријеме неколико талијанских дивизија и бројне четничке снаге постепено су потискивале партизанске јединице, изнурене зимом и глађу, која је већ захватала Црну Гору, и било је питање дана када ће непријатељ поново почети офанзиву ширих размјера.

Пошто је 15. марта дошао поновни захтјев да се два батаљона пролетера упуте у Црну Гору, Врховни штаб је 15. априла дефинитивно одлучио да их тамо упути. Вјеровало се да ће они, заједно са црногорским ударним јединицама, успјети да преокрену ситуацију на колашинском сектору.

У Црну Гору требало је да иду 1. и .5. батаљон. Али, услијед изненадне измјене ситуације, 5. батаљон је кренуо према Санџаку, а за Црну Гору је пошао само 1. батаљон.

Ка Жабљаку

У Фочи смо 15. априла 1942. године из руку друга Тита примили пролетерску заставу.

Командант Перо ју је предао барјактару, Блажу Попиводи. Та застава, пролетерска, од тада је наш понос и наша брига била. Под њеним знамењем батаљон је ишао из борбе у борбу. Лепршала се на Неретви, Сутјесци, Динари, Дрини, Златибору ...

Право са славља батаљон крену за Црну Гору. С пјесмом:

Ој свијетла мајска зоро
Мајко наша Црна Горо . . .

Маршујемо широким друмом између фочанских кућа, у колони по два, чврстим кораком. Народ изашао на прозоре, маше и поздравља. Убрзо колона поче застајати; батаљон скреће на узани путељак, па се треба престројити у колону по један. Напуштамо Фочу и вођњаке који су почели да цвјетају. На врховима Химића, Бакића и Троврха још је снијежни покривач, а тамо даље је Челебић, ка њему идемо. Касно увече 15. априла стигосмо у Челебић. Хладне бараке, а вјетар,

оштар као сјечиво звижди кроз пукотине између дасака. Скоро сви спавају сједећи крај ватре, глава наслоњених на кољена . . .

У колони по један, лагано, корак по корак, пролазимо преко Равне Горе и поред високог Црног Врха, затим кроз Врановину. Око 4 часа послије подне, 16. априла, стигли смо у Ограђеницу, сиромашно сеоце на врху кањона којим се пробија Тара. Сјутрадан се изјутра сакуписмо на голој коси више села и кренусмо према Тари. Кањон је врло узан и дубок, а на његовом дну зелени се Тара, прошарана бијелом пјеном. Иако би са једног до другог тјемена кањона пушка могла да добаци, ипак смо оставили скоро седам сати до села Тепаца, на другој обали Таре. Пред Жабљаком нас 18. априла дочека штаб Дурмиторског одреда и много народа. Са њима је и чича Јанко.*) Ори се пјесма и кличе се пролетерима, другу Титу, ЦК КПЈ, Црвеној армији. Друг Моша нас поздрави, а на поздрав одговори комесар Капичић.

Послије дирљивог сусрета са народом Жабљака продужисмо честом према Језерима, предвођени групом другова из народноослободилачког одбора села Вирак; они су нас, у договору са штабом батаљона, распоредили по кућама. До касно у ноћ причамо са људима о четничкој издаји, о борби партизанских батаљона, који већ три мјесеца држе положај у снијегу на превоју Вратло.

Другови из одбора често навраћају, иду од групе до групе, питају да ли смо задовољни смјештајем и исхраном и да ли нам нешто недостаје. Са сваком групом мало и попричају. Говоре да су на читавој слободној територији формирани НО одбори, чији су задаци да воде рачуна о снабдијевању јединица, да припремају добровољце за партизанске јединице, да се брину о народу и да се боре против четничке издаје, која је у посљедње вријеме све већа. Послије тродневног одмора у Вирку, батаљон је 22. априла пошао за Његобуђу.

Прослава 1. маја

Његобуђска раван пукла у ширину. Оивичена голим каменим брежуљцима изгледа као да је неко подигао моћне зидине око комада равнице. Овдје, опет, гарнизонски живот: ујутро вјежбе са оружјем, па ратна обука, послије подне конференције и индивидуално учење. Од свега нам је најинтересантнија ратна обука. Врло смо активни и у политичком раду са Дурмиторским омладинским батаљоном. Одржавају се састанци партијских ћелија и актива СКОЈ-а, радни састанци, прорађују радио-вијести. Нарочито је активан културно-просвјетни одбор. Поводом 1. маја припрема приредбу за батаљон и мјештане Његобуђе. Хор до касно у ноћ вјежба у школи, а одређене су и групе које ће упалити празничке ватре на оближњим брдима.

Уочи празника заиграше пламенови на висовима испод врха Дурмитора. Омладина Жабљака запалила је десетине ватри. Пристигосмо у школу у Његобуђи, на академију. Ту, пред оба батаљона (нашим и Омладинским) говорио је комесар Капичић.

Послије академије било је весеље, које је трајало до пола ноћи, све док командант Перо није наредио да се иде на спавање, јер смо сјутрадан ишли на прославу у Жабљаку.

*) Моша Пијаде

Ка Синьајевини

Петог маја кренусмо даље. Правац: Крш—Подграђе—Поље—Студенци—Бистрица—Синьајевина—црква Ружица. Планина Синьајевина као гола. Ријетско гдје на видику покоје дрво, испод ногу понегдје зашушти лањска трава. Касно у ноћ, 7. маја, колона је стала. Около нигдје куће ни колибе, не допире ни лавеж паса, само с времена на вријеме одјекне детонација или се проломи пуцањ. Близу цркве Ружице, на 1850 метара надморске висине, нађосмо напола срушене колибе. Командири чета наредише да се чете размјесте на починак по водовима. Избацујемо из колиба остатке снијега, ложимо ватру и распремамо се за одмор. Испред мијеста гдје се налазимо уздижу се висови Борова глава, Ћулов и Говеђа глава, а десно, према југу Јабланов врх, највиши на овој пространој планини. Воде нема па за пиће, умивање и кување топимо снијег.

Одржали смо батаљонску конференцију на којој нас је командант упознао са ситуацијом на Синьајевини.

Главни штаб за Црну Гору, заповиједешћу од 7. маја, наредио је да наш батаљон, у садејству са Омладинским батаљоном Дурмиторског одреда, 9. маја у 2,30 часова изврши напад на непријатеља правцем: Ружица (на Синьајевини)—Говеђа глава—Чистина—Скара—Вечериновац—Боровњачки крш-мост код Мојковца. Непријатеља је требало разбити и пресјећи му одступницу од Колашинских поља и Мојковца ка Колашину, заузети села Горњу и Доњу Штитарицу и Подбишће а на брду Велики Препран поставити обезбјеђење од непрцјатеља који би од Колашина покушао да продором поред Таре пружи помоћ нападнутим четницима.

На Синьајевину је 7. маја стигла попуна 1. батаљона — око 60 Пивљана, Бањана и Голијана. Пристигао је и Дурмиторски омладински батаљон. Штабови батаљона и команде чете по читав дан извиђају. Дошли су и другови из Главног штаба Црне Горе, са Пеком Дапчевићем. И они су у извиђању, па по томе закључујемо да ћемо брзо у напад на четнике.

Партијске састанке, састанке актива СКОЈ-а и четне конференције одржали смо 8. маја. Упознати смо да увече полазимо у напад. Са нама иде и Омладински батаљон.

Стрељачки строј заузима положаје иза међа и у камењару. Не пуцамо, четници су далеко око пола километра. Када се приближисмо Скари на неких стотинак метара четници почеше да бјеже. Појуримсо за њима. Брзо избисмо на њихове положаје. Тамо: стотине митраљеских чаура, један бацач, нешто мина, десетак пушака и 7 мртвих четника. Овдје је био читав четнички батаљон, око 300 људи. Данас су их разбили 50 пролетера, бораца 3. чете. Погибоше нам Тале Дрпљанин, Рајко Јанковић и Сафет Сарачевић.

Окршај на падинама Вечериновца

Прва чета, 2. вод 2. чете и дио Омладинског батаљона, који су прексиноћ пошли у правцу Штитарице, враћали су се 10. маја са извршеног задатка. У колони по један ишли су кроз густу букову шуму на падинама Вечериновца. Нико није ни слутио да се у њиховој непосредној близини налази неколико стотина четника. Најприје један,

а одмах затим многи рафали и ручне бомбе огласише њихово присуство. Иако изненађени пролетери се нијесу збунили. Пошли су на јуриш и не знајући какву препреку треба да савладају. Заметнула се борба прса у прса. Али не један против једног, него тројица, четворица, петорица четника на једног пролетера, како гдје. Ни овог пута четници нису издржали. Побјегли су остављајући 30 мртвих. Био је то прекрасан примјер масовног хероизма и одважности пролетера и дурмиторских омладинаца. У тој борби на Вечериновцу падоше и осам пролетера и седам омладинаца из Дурмиторског батаљона. Међу њима и двојица неустрашивих: Ђоко Војводић и Марко Станишић. Из батаљона погинули су још: митраљезац Крсто Медиговић и двојица Сарајлија, Сулејман Каркини и Хамиз Викало, којима је то била прва борба, затим Лазар Бјелица, Урош Лопичић и Вукић Канкараш.

Дурмиторски омладинци по храбрости нијесу заостајали за пролетерима.

У Црној Гори ситуација је постајала све тежа. Јачао је притисак непријатељских снага, борбе су вођене готово данонoћно; почело је нестајати муниције; глад и исцрпљеност били су дио тих невоља. У таквој ситуацији био је и наш батаљон. Послије многих борби и јуриша, напада и противнапада по Сињајевини, све тамо до Мојковца и Штитарице, дошли су нови, исцрпљујући маршеви. Напуштамо крајеве кроз које смо тако мирно прошли прије кратког времена, идући у помоћ друговима у Црној Гори.

Од 20. до 29. маја односно од цркве Ружице на Сињајевини до Николиног Дола на Пивској планини, налазимо се у заштитници једикица које се повлаче овим правцем и с успјехом одолијевамо нападима непријатеља и његовим покушајима да онемогуће повлачење наших снага. У село Питомина дошли смо 27. маја. Ту смо у засједи дочекали четнике. Послије ове борбе одлијепили смо се од непријатеља.

Када смо 29. маја стигли у Николин До, колибе су биле пуне народа; сељаци су већ били истјерали стоку у планину; многи да би избјегли четнички терор. Смјештај је слаб, тијесно је; по шесторица или више спавамо у колибици. Ипак, све је добро само кад не пјешачимо по оштром камењу којег у овом крају има много. Преспавали смо прву ноћ. У наш батаљон стиже попуна из омладинских батаљона. Ово нам је већ трећа попуна. Лица омладинаца су испијена, блиједа, они — сами костури. Дуго се већ боре и држе положаје на снијегу, по цичи зими, слабо одјевени, а још слабије храњени. Међу њима су Милован Пековић, Душан и Драго Милутиновић, Душан Бошковић, Драго и Радован Николић, Радомир Јововић, Мила Царичић, Ђорђије Иковић, Љубо Ђукановић, Боса Рудовић, Петар Секулић-Пењо, Милена Ивановић, Лука Бијелић, Комнен и Мићун Жугић, Мојсо Бајић, Станка Гломазић, Лазо Грбовић, три Срдановића: Божидар, Тодор и Јагош, Момчило Ђурђић. У батаљон су дошли и Васо и Маше Вукићевић, Анђе и Владо Капичић, Јоко Дрецун и још неки.

Напад на Добри До

Прољећна киша лије као из кабла; дува хладан планински вјетар. Послије подне 2. јуна батаљон стрмим узбрдицама крену у правцу врха Дурмитора. Добио је задатак да, заједно са 2. пролетерском, нападне четнике у Добром Долу и онемогући им уклињавање на овом правцу.

Ноћ је завила планину у густ мрак. Избили смо код Доброг Дола, гдје су четници залогоровали, развили се у стријелце и пошли у напад. Борба је кратко трајала. Помијешали смо се са четницима и брзо их разбили. Батаљон је 3. јуна избио на Седло, гдје су већ пристизали борци 2. пролетерске. Батаљон је у овој борби заплијенио три лака митраљеза, 50 пушака, велике количине митраљеске, минобацачке и артиљеријске муниције и 30 коња. Од наших само двојица рањени — Саво Машковић и Душан Јовановић, који је касније умро од задобијених рана. Непријатељ је имао 20 мртвих и 17 заробљених.

Одлазимо из Црне Горе

Послије тешких и упорних борби на Сињајевини, Дурмитору и у Пиви, и пораза четника у Добром Долу, на Великом и Малом Ђусу, Студеном и Крњачи омогућено је повлачење наших јединица из сјеверног дијела Црне Горе у правцу планинских масива између Пиве и Сутјеске.

Тежак нам је пут преко Пријеспе, Тодоровог Дола и Старог Градишта. Касно у ноћ стигосмо у село. Сви смо смјештени у згради школе, полијегали смо на голи под и преноћили.

Стрмом пјешчаном стазом спуштају се наше колоне ка ријеци Пиви. Опет смо у заштитници. Командант Перо нам саопштава да је друг Тито наредио да будемо у заштитници и да морамо да спријечимо даљи продор непријатеља.

Њемци, Талијани, четници и други непријатељи желе да нас униште. Изгубили смо овдје слободну територију, али је сачувана жива сила, па ће да се формирају нове бригаде.

У Ћурево смо стигли 18. јуна. На тај дан прије седам мјесеци код Цетиња је формиран Ловћенски батаљон.

За 7 мјесеци, за 213 дана, прешли смо хиљаде километара. За 213 дана нико није легао у кревет и удобно се одморио. Било је добро кад смо имали мало сламе за простирку, задовољни смо били и када смо могли преноћити у собици без патоса. На Романији смо по 15, 20 или више дана морали да се по кућама мокри сабијемо један уз другога да би чучећи провели два-три сата одмора. И то нам је било добро. За 213 дана нико није окусио парче бијелог хљеба, а ријетко и кукурузног. Овсени хлијеб, скроб, парченце несланог меса и суве дивље крушке биле су нам најчешћа храна.

Из Врбова смо се вратили за Црну Гору, због физичке исцрпљености и последица игманског марша, Ива Павловића, Павла Борозана и Марка Зеновића. Вјеровали смо да ће им тако бити боље. У Голији су их, нажалост, опколили четници. Иво се убио, да им не би жив пао у руке, Павле је успио да прође кроз обруч, али је касније ухваћен и интерниран у Италију; поново је дошао у 1. пролетерску и као њен борац погинуо 5. септембра 1944. године, у Бајиној Башти. Марка су заробили и отјерали у затвор.

За нама је остала наша вољена Црна Гора и народ од кога нас је одвојила непријатељска офанзива. За нама је остао мрак, згариште и крвави терор окупатора и издајника црногорског народа.

На Вучеву смо одржали батаљонску конференцију. Комесар Капичић упознао нас је са најновијом ситуацијом. Поред осталог,

саопштио нам је да су одлуком Врховног штаба од партизанских одреда Црне Горе и Санџака формиране три нове партизанске бригаде. Били смо радосни због тога.

Предах на Зеленгори

На Вучеву нигдје живе душе. Колона се креће споро и опрезно. Коњи коморе у пратећег вода тешко се крећу овим беспућем. Идемо од Мратиња преко Клекове главе, Мркаљ-клада, Драгош-седла, Тјентишта. Прешли смо преко брзе Сутјеске. Ево нас на Ивици планини, на Борачким катунима. Пред ноћ, уморни стигосмо 20. јуна код пустих планинских колиба. Командант нареди да ту останемо.

Предах на Зеленгори, од 20. до 24. јуна, добро нам је дошао. Опрали смо се а и мало отресли вашију којих смо били пуни.

Пусте колибе, као и на Сињајевини, иако је мјесец јун, кад се истјерују стада, на младу пашу. Рат је и овдје промјенио планове, многи немају ни шта да истерају. У њему сељак, чак ни у овим пустим горама, не може остати поштеђен пљачке и прогона.

Данас је 20. јун. Дан без падавина, ноћ свјежа и хладна. Заложисмо десетак ватри. Хладно је, нарочито изјутра. Дању се на сунцу одмарамо по ливадама око колиба.

Првог дана одмора одржавамо партијски и скојевски састанак, анализирамо рад и поступке сваког појединца и јединице у протекла два мјесеца, од кад је наш батаљон одвојен од бригаде, од кад смо пошли за Црну Гору. Говоримо и о задацима који нам предстоје. Партијске и скојевске организације су ојачале доласком попуне из омладинских батаљона. То су и први састанци на којима присуствују и другови који су дошли као попуна. Поред њих у наш батаљон је дошло и неколико старих комуниста (из околине Колашина и Цетиња): Милева Шћепановић, Милорад Ракочевић, Владо Јовићевић, Василије Лопичић-Јоро и други.

Шпиро ЛАГАТОР

ОМЛАДИНСКЕ ПОПУНЕ

П ослије борби око Колашина, на Сињајевини и по Дурмитору, 1. црногорски омладински батаљон је био расформиран. Дио бораца је упућен у јединице Комског партизанског одреда, неки — већином изнемогли — враћени су на терен, а једна група од око шездесет бораца упућена је као попуна у 1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде.

Ови посљедњи су били најсрећнији. Таква осјећања су испољили и ријечима и, чини ми се, још више држањем.

Некако кад и ми, у батаљон је дошла и попуна из Дурмиторског омладинског батаљона, који је такође расформиран. Два или три мјесеца прије нас у редове батаљона се сврстала и једна група сарајевских скојеваца. „Омладинци" — то је био збирни појам за борце из све три омладинске групе, које су у првој половини четрдесет друге попуниле редове Ловћенаца.

Група омладинаца из Црногорског омладинског батаљона била је набројнија, али и највише исцрпена. Њихова тијела су била готово кост и кожа у буквалном смислу, очи им побјегле негдје у дубину дупљи, а уста постала некако неприродно велика. Та уста је у прво вријеме било тешко заситити. У цјелини, несразмјера између тешкоћа и искушења кроз која су пролазили и њиховог узраста и искуства.

„Стари" пролетери добро су прихватили омладинце. Процес стапања „старих" и „нових", природно, није текао сасвим глатко. Омладинци, који су већ били прошли ватрено крштење у партизанским јединицама свога краја, упали су у нову, дотле непознату средину; постојала је разлика у узрасту; и улоге су им биле различите — „нови" су морали много чему да се уче, а „стари" су им били учитељи; уз го „стари" су тек с доласком ових група почели стицати практична искуства како треба прихватати младиће који долазе да попуне њихове редове, које мјере и који поступци су позитивни, а који то нијесу у процесу стапања старих и нових у једну монолитну цјелину, у чврсте војничке колективе.

У свему томе, као и у свим другим важнијим задацима уосталом, нарочиту улогу је одиграла партијска организација батаљона. Она је сагледавала слабости и њихове коријене, развијала она искуства која су се у пракси показала цјелисходним, пружала је непосредну помоћ сваком појединцу, прилазећи му онаквом какав он стварно јесте. Захваљујући томе, некадашњи омладинци из првих попуна убрзо су постали чврсти дио језгра које је касније примало нове попуне, те одржавало и развијало пролетерске традиције.

Тај процес је протицао у условима непрекидних борби и маршева, под најтежим условима.

Много је тих омладинаца остало на трновитим путовима пролетерским. А, ето, живе у нама, нашим сјећањима.

Немогућно је заборавити, на примјер, црмпурастог, издржљивог, бистрог и храброг омладинца Милорада Радовића, сина јединца, који је смртно рањен приликом нашег напада на Јајце, у новембру 1942. (сахрањен је на планини Срнетици). Мали, јогунаст Никола Ђукановић Шврћо, петнаестогодишње чобанче из Лукова код Никшића, пао је дјетиње необазрив од руку усташких крволока; било га је грозно гледати прекланог жилетима на положајима код Борове главе, између Шујице и Ливна. Тих дана смо изгубили и Мићуна Жугића, помоћника пушкомитраљесца, изврсног дурмиторског омладинца.

Тих, скроман, као челик чврст и упоран комуниста Лазар Радуловић Лазо, пушкомитраљезац, завршио је свој борбени пут на Иван-седлу, у четвртој офанзиви.

Михаило Пејовић, студент из Љешанске нахије, нишанџија на противколцу, погинуо је на „острву смрти", у окуци Врбање, код Котор-Вароши.

Оригинална фигура Месуда Смаилбеговића Карамбе, талентованог карикатуристе, по изгледу боемчине, а у ствари доброг друга и јунака, остала ми је у дубоком сјећању. Кад му је код Кључа метак размрскао вилицу, мјесто да јаукне, он је, сматрајући да и то може бити повод да направи виц, само процједио као за себе: „Ех, богаму, поквари ми моје лијепе зубе!"

И сад нас обузима туга при помисли на Милену Ивановић, њежну седамнаестогодишњу ђевојку плавих очију, скромну и пажљиву, која је већ као скојевка научила да смисао свога постојања и истинско лично задовољство налази у извршавању борбених и партијских задатака. Као да још слушам њене последње ријечи: „Није ми жао младости, јер умирем као члан Партије ..."

Луку Бијелића, омаленог, живуљастог, духовитог подгоричког ученика, сахранили смо на Миљевини као замјеника комесара чете, заједно са Јагошем Срдановићем, омладинским руководиоцем батаљона.

Жустри, темпераментни омладинац Петар Секулић Пењо, својим подвизима на Миљевини, на челу свога вода, као да је хтио да окруни вијенац својих ранијих подвига и да у њега утка свој живот.

Из групе наших „Сарајлија" потиче и Сулејман Омеровић Цар, омладинац изузетне бистрине и изврсних карактерних особина, који се као јунак и старјешина калио у редовима 1. пролетерске, а погинуо као командант једне бригаде Војвођана.

Поред осталих, из Дурмиторског омладинског батаљона дошао је и покојни Комнен Жугић, оштроумни горштак, ведра духа и пријатне нарави, комуниста високе партијности, храбар, издржљив и упоран борац, младић који се развио — захваљујући обиљу својих врлина — од пушкомитраљесца до политичког комесара 1. пролетерске дивизије...

Биле су то, дакле, најприје „омладинске попуне", затим су их једноставно звали „омладинци", а касније, кад је у батаљону остало мало „старих" пролетера — јер су многи изгинули, или су били премјештени у друге јединице на разне одговорне дужности — некадашње омладинске попуне су постале језгро 1. батаљона 1. пролетерске. „Омладинци" су постали достојни носиоци и настављачи пролетерских традиција.

Драго Б. НИКОЛИЋ

У ЗАШТИТНИЦИ

мај-јун 1942. године

Ноћ је, 2. чета нашег батаљона пролази као посљедња партизанска јединица широким блатњавим друмом кроз Жабљак, који остаје у пламену. У заштитници смо јединица које се повлаче овим правцем.

Мучно је маршевање јединице која се, као наш батаљон, налази на зачељу велике колоне у повлачењу. Дневно се превали, стално са ,,непријатељем на леђима", 15, 20 или који километар више, затим долази кратак предах, уствари лежање на мокрој земљи. Онда опет испочетка.

Физичке напоре чини се да је лакше поднијети од мучног ћутања, због повлачења. Ћутке пролазимо поред дупмиторских колибица, праћени брижним погледима становника који су све од себе дали покрету. Најтеже је када кроз плач жена или дијете упита: ,,Зар нас остављате? А шта ће бити с нама? ..."

Онај који остаје тешко може да схвати наше повлачење из овог краја. Јутрос нас је испратило десетак жена чији су мужеви погинули или су са нама још од првих дана устанка. За њима су трчала дјеца. И док су жене плачући испраћале колону, дјеца су прилазила час једном, час другом борцу, подижући своје мале песнице на поздрав који смо од њих много пута чули:

— Смрт фашизму!

Борац би ћутке помиловао малу дјечју главу. Пекле су њихове ријечи као ужарени мач.

Пењемо се уз огранке Дурмитора, ноге отежале, сваки корак представља напор. Тијело тешко, некако раздражљиво, рамена пеку од пушке и торбе. На очи навађује сан, мора човјек да му се одупире снагом воље, иначе ће се од умора скљокати на путу. Пролазимо село Питомину. Ту у засједи дочекасмо четнике. Послије ове борбе се одлијеписмо од непријатеља. Улогу заштитнице преко Дурмитора преузеше други.

Жељно очекујемо тако потребан одмор. Стигли смо у Николин До, колибе пуне народа, сељаци већ истјерали овце у планину; многи и прије времена да би се склонили од четника, сматрајући да ће се овдје боље заштитити. Тијесно је у колибицама гдје смо се смјестили. Спавамо по 5—6 и више у једној колибици, толико је обично још и чељади у фамилији, на голој земљи, без простирача, но све је добро само кад се не пјешачи. Кад преспавамо прву ноћ у батаљон стиже попуна из Омладинских батаљона, 1. црногорског и Дурмиторског. Наша чета доби двадесетак другова и другарица.

Распоредише их по водовима и десетинама. Ово је већ трећа попуна батаљону. Лица омладинаца су прилично блиједа, мршави су. Три мјесеца држе положаје по црногорским планинама покривеним снијегом, слабо одјевени а још слабије храњени.

Лије прољетња киша. Прохладно је на планинском вјетру. Свуда около у планини видимо снијег, а већ је крај маја. После подне у штаб батаљона дојаха курир, Саво Ђукановић. Кад курир дојезди зна се шта ће бити! Није много прошло па је батаљонска колона кренула стрмим узбрдицама, планинским стазама у правцу врха Дурмитора. Идемо ка Добром Долу, сусједном катуну, који су четници, потискујући заштитне дјелове 2. пролетерске, већ били заузели. Батаљон је добио задатак да заједно са борцима 2. бригаде ликвидира непријатеља у Добром Долу и тиме онемогући његово уклињавање на овом правцу.

I

Ноћ је омотала планину густом помрчином, а ми смо се још пењали. Никада, чини се, није био тако страшан мрак. Засипа нас хладна лапавица, снијег помијешан с кишом. Под ногама час оштар камен, час трава, час голи табани клизе по снијегу. Вјетар наноси студен и воду у очи. Од хладноће се тресемо као прут над водом. Но највећа је невоља мрак, за који се каже да се у њему не може видјети ни прст пред оком. Пипкамо кундацима испред себе, одмичемо стопу по стопу, спотичући се, падамо на кољена, пузимо, извлачимо један другога кад би неко запао у какву рупчагу. Па опет напријед. Везе између четних колона није било. Успостављена је тек када се у пустој ноћи зачуше пуцњи и кратки рафали митраљеза. На основу њих могло се закључити докле је која колона допрла. Оне колоне које још нису наишле на непријатеља, журиле су да га нађу. Борба је била кратка. Помијешали смо се с четницима.

Вод 3. чете, са Јанком Ћировићем, и вод 2. помијешали су се са четницима, који нијесу ни примјетили да се партизани налазе међу њима. Тада су борци хватали сусједа за главу и када би напипали под рукама четничку дугу косу или браду, опалили би метак или четника ножем проболи, а потом наставили пут као да ништа није било. Догодило се и то да је један од четника кресnуо шибицу да запали цигарету. Вриснуо је кад је угледао партизане и побјегао вичући: „Спасавајте се, браћо, ево их међу нама".

Сличних згода доживјела је и 1. чета. Гајо Војводић, Владо Роловић и остали другови из чете, који су упали међу четнике, заплијенили су нешто оружја и заробили неколико четника.

Вод 2. чете, са командиром чете, Савом Буриђем, и водником, Војом Абрамовићем, такође је изненада упао међу четнике. Вод је имао задатак да са 3. четом што прије избије на Седло, једини пролаз од Доброг Дола према Језерима и Жабљаку. Саво је искористио четнике као водиче. Они су, наиме, панично бјежали и викали: „Дајте да што пре избијемо на Седло, док нијесу партизани стигли тамо". Саво их је помагао у томе и сам вичући да се брже иде ка Седлу. Неко од четника му је довикнуо:

„Господине поручниче, ту смо, ово је Седло, треба заузети положај".

Саво и Војо, са још неколико бораца налазили су се у његовој непосредној близини. Отворили су ватру, убили неколико четника, а остали су побегли ка Жабљаку, или тражили склоништа по шкриповима и пећинама Дурмитора. Тако су наше јединице избиле на Седло. Заједно са борцима 2. бригаде запосјеле су положај и онемогућили повлачење четницима. Већина четника, који до тада нијесу прешли преко Седла, били су заробљени.

Послије свануђа дотрчала је једна девојчица да нам каже да један четник бјежи од њихове колибе према неким стијенама. Није далеко стигао. Осим пушке носио је још двије талијанске бомбе, 120 метака, један хљеб, талијанску конзерву, а у неким прљавим марамицама био је завежљај соли и завежљај пиринча. У сељачкој торби биле су разне опљачкане ствари.

После борбе вратили смо се у колибе Доброг Дола. Тамо је остала четничка комора: храна, казани, коњи.

У овој борби батаљон није имао ниједног мртвог. Само су рањени Саво Машковић и Крсто Бајић.

Заплијењена су два бацача, два тешка и три лака митраљеза, велике количине митраљеске, минобацачке и артиљеријске муниције.

Мртве четнике нико није ни бројао.

Шпиро ЛАГАТОР

КО ИМА ШИБИЦУ?

Друга пролетерска бригада и 1. батаљон 1. пролетерске напали су 2/3. јуна 1942. године четничку групацију у Добром Долу, на Дурмитору. Ноћ је била тако тамна да друг друга није могао препознати ни кад су један поред другога. Борба се водила прса у прса.

Један вод чете Сава Бурића измијешао се са четницима и застао на једној коси. Филип Бајевић, који је вазда држао цигару у устима, а кад нема дувана онда бар празан папир умјесто цигарете, у овој невиђелици упита: „Ко има шибицу, да овог ђавола припалим..."

Из групе се одазва један: „Ево упаљач", кресну, и кад при свјетлу спази на Фиђовој капи петокраку са српом и чекићем, врисну и подвикну: „Бјежимо, кукала нам мајка, ево их међу нама".

Фиђо га брзо зграби за браду. Прискочи му у помоћ Сава Ђукановић. Четник остаде у Добром Долу а његов пиштољ Филип је носио све до смрти, 1943. године.

Ш. Л.

ДОБРИ ДО

Николин До под Дурмитором, 2. јун 1942. године. Прошла су два-три дана откако смо стигли у овај пивски катун. Једемо неки скроб из којег вире овсене бодље, са помало млијека, боље рећи, са помало забијељене воде. Са тим се не може утолити глад, и једва чекамо да некуд кренемо одавде.

Многи још нијесу били завршили с ручком, кад нам изненада саопштише да се одмах спремимо за покрет. Обрадовало нас је то саопштење, па смо се, можда и због тога, веома брзо постројили и кренули. Командант Перо и политички комесар Јово одјахаше напријед. Пењемо се према дурмиторским врховима. Још два часа дана. Поче ледена киша. Ноге нам се брзо сасвим смочише. Нема застанка, а и чему би по овој киши! Из даљине, с дурмиторских висова, допире ехо кратких митраљеских рафала. Негдје испред нас је на положајима 3. батаљон 2. пролетерске бригаде; њега су, како се чује, потиснули четници. Очекујемо напад на четнике.

Заустависмо се пред мрак у некој долини, коју опкољавају велики висови. Из увале је излаз десно, а други правци, сем оног којим смо дошли, изгледају непроходни.

— Четници су ушли у катун Добри До, око три до четири километра одавде, гдје ће, вјероватно, ноћити. Има их око шест стотина. Ми треба да их изненада нападнемо и уништимо.

Тако је командир Живко Живковић саопштио циљ нашег доласка. Затим је додао:

— Добри До је у дну ове долине. Ићи ћемо у растреситој колони, десетина до десетине, чета до чете, док не дођемо у катун. А онда, зна се — бомбаши.

Јависмо се петорица.

Сасвим се смрачи. Киша и даље лије. Температура око нуле.

Кренусмо. Наша чета је на лијевом крилу, затим 2, па 1. Растојање између десетина пет до шест метара. Густо смо прибијени један уз другога да се не бисмо погубили. Киша за тренутак ослаби, па опет удари јаче. Колона се споро креће.

Послије два часа пробијања у кишовитој ноћи, угледасмо свјетлост. Удаљеност не можемо по овој помрчини добро да оцијенимо. Но знамо: то је тај катун Добри До! Оне ватре су нам одлична оријентација. Киша престаде, а хладноћа још јаче нас стеже. Поче вјетар, леден као прије мјесец дана на Сињајевини. Хвата нас дрхтавица. Све смо ближе ватрама. Катун је миран, само што лају пси. А они у планини лају непрекидно, као да се дозивају. Четници то знају, вјероватно. Зато у том лавежу не осјећају ништа сумњиво. Сад су нам ватре на дохват руке.

— Стој! Ко иде? Пуцаћу! — изговори надушак четнички стражар, очевидно преплашен.

Ми не одговарамо ништа и продужујемо.

— Стој! Стој! — чује се усплахирени глас.

И стражар брзо одмиче ка катуну. Ево нас на неких педесетак корака од првих колиба. Четнички стражари припуцаше. Ми хитнусмо неколико бомби. Уз паклену вику потрчасмо напријед.

— Хватајте их живе! Побјегоше изроди!...

Сјурисмо се у катун. За трен преплависмо читаво насеље. Наста општа галама:

— Стој! Удри! Хватај! Куд ћемо ове заробљенике? ... Саво! ... Живко!... Гајо!... Ево их још пет!

Бљесне овдје-ондје бомба, кратак пушкомитраљески рафал . . .

Општи метеж! Споља тако изгледа, али зна се добро шта ко ради. Мирко Нововић, политички комесар 3. чете, упао међу три четника, навалили као бијесни да га разоружају и убију. Одважни и снажни Нововић песницом обори једног, а другом скиде пушку и кундаком га умири; трећи ишчезну у помрчини.

За непуно пола сата све је било готово. Четнички љешеви леже између колиба. Двадесетак заробљеника приведено је у штаб. Неки су искористили ноћ и побјегли, сигурно, куд који.

Иако мокри, гладни и уморни, одмах пођосмо према Седлу, изнад Доброг Дола. До горе има добар сат дашу, а по овој ноћи не мање од три.

— Напријед, пролетери! — проломи се час овдје, час ондје.

То нам служи као оријентација. Ми идемо ка томе гласу, а четници бјеже од њега као од ђавола. Растурили смо се у групе по десет до петнаест, захватајући готово читаву страну према Седлу. Саво Бурић иде на челу једне групе. Са њим је и Војо Абрамовић. Иду без ријечи. Одједном, у непосредној близини, снажан поклик:

— Напријед, пролетери!

— Бјежимо, кукала нам мајка! — обрати се Саву неки од четника који су побјегли, мислећи да и он бјежи. Саво се одмах снађе. Потакну мало Војa да га не би одао, а онда се обрати четнику кобојаги да га спаси:

— За мном!

За њим и Војом пође неколико четника. Доведоше их баш тамо одакле се малопријe чуо поклик.

Ужасно уморни, потпуно мокри, гладни, задихано се пењемо овом суровом, планином. Најзад, ево нас на врху. Заузесмо положаје изнад јединог пута којим се са Седла може сићи на Језера. Дува хладан сјеверац. Једва се држимо на ногама. Сједосмо, а затим полијегасмо по мокром камењу и земљи. Поче поново киша. Није нам више ни под пазухом суво. До зоре заглави на овој коси још неколико четника који су покушали да се извуку.

Свиће. Прође ова тешка, бурна ноћ, коју смо провели у маршу и борби, по непознатом терену, без водича, по снијежној дурмиторској киши.

Наш батаљон се ујутро построји у катуну. Разбијен је читав четнички одред, а од наших су само двојица лакше рањени. С раширеном заставом кренусмо према Николином Долу.

О својој погибији на Добром Долу четници су касније много причали и чудили се откуда смо се одједном појавили, као да смо из земље изникли.

Друг Тито је честитао нашем батаљону на овом успјеху.

Батрић ЈОВАНОВИЋ

НЕ ДИРАЈ МОЈУ БРАДУ!

На Добром Долу, на Дурмитору, 2/3. јуна 1942. године. Јуриш на четнике. Борба се води прса у прса. Ноћ толико тамна да не можеш препознати ни друга поред себе, али се партизани ипак сналазе. Попипали би оног до себе по глави и лицу, па ако има дуг перчин или велику браду, без иједне ријечи испалили би у њега метак, сигурни да је четник.

Кад смо застали на гребену испред планинских колиба, један омладинац из 3. чете чуо поред себе непознати глас. Мало се, пузећи, примаче мјесту одакле се глас чуо, испружи руку и попипа сусједа по глави. Напипа дугу браду и одмах трже руку натраг, а четник, мислећи да је то неко од његових, повика: „Макни се ђаволе, не дирај ми браду, него се спремај да бјежимо, ево их".

То му је и било последње што је рекао.

Ш. Л.

ОМЛАДИНЦИ

Горњем Пољу код Никшића 6. априла 1942. формиран је 1. црногорски омладински батаљон. Имао је нешто преко 200 бораца. Скоро сви су били чланови СКОЈ-а, кандидати и чланови Партије. Како је у њему било доста ђака подгоричких и никшићких средњих школа, у слободним часовима стицао се утисак да се, са њима, човјек налази у школском дворишту, међу средњоШколцима који су умјесто књига прихватили пушке.

У батаљону је, сем Никшићана, била повећа група Бјелопавлића, нешто Пипера и бораца из других крајева. Командант батаљона био је Петар Јовановић, политички комесар Драгиша Ивановић.

Послије формирања батаљон је пошао у Шавник. Ту се неколико дана изводила обука и друге припреме за предстојећа дејства. Први задатак био му је да на планини Лоли затвори неке превоје преко којих су четници из Мораче и Роваца могли упасти у нашу слободну територију, око Боана и Шавника.

Лола је била под дебелим снијежним покривачем. Колибе у катунима нијесу се ни видјеле од њега. У њих смо најчешће улазили кроз кров и ложили смо све што се нашло унутра (даске, столице, каце, корита, карлице). На Црвеном Ждријелу смењивали смо се. Гладни и промрзли тешко да би смо те положаје одржали да су којим чудом четници извршили озбиљнији напад, макар што нам омладински понос не би дозволио да се повучемо.

Хране скоро да није ни било. Само с времена на вријеме неке јади куваног меса.

Лола ће нам по злу и мукама остати дубоко у сјећању!

После смо упућени ка Колашину. Успут смо водили мање борбе са четницима. Тамо је погинуо мој добар друг и комшија, Бранко Ђурановић.

У борбу за Колашин уведени смо такорећи из покрета. Напад наших снага на Колашин није успио; браниле су га јаке четничке и талијанске снаге.

Одступили смо. Онако јадни, гладни и исцрпљени, прегазили смо Тару; удавило се неколико другова.

По преласку Таре тешко је било средити батаљон. Успут су борци падали од глади и изнемоглости. Крајњим напорима вукли смо се, опет преко Поља, ка Синјајевини.

Не знам зашто, али батаљон се разбио у неколико група и колона, покушавајући да се извуче из борбе. Група са којом сам био и ја избила је преко села Добриловине на катуне код цркве Ружице. У тим катунима нашли смо дио коморе и неколико бораца 1. батаљона 1. пролетерске бригаде. Неко из наше групе је рекао: „Никуд даље, остајемо са њима!".

Другови пролетери окупили се око нас. Посматрају нас онако исцрпљене и изнемогле. Молимо да нам дају нешто за храну. Нажалост, ни сами немају ништа. Интендант батаљона ипак покуша нешто: на једно шаторско крило истресе неколико врећа у којима је некада био хљеб. Нешто мрва, помијешаних с концима, нађе се на шаторском крилу. Халапљиво смо навалили, као мрави, и за трен ока све почистили. Мало смо се поткријепили. Истог дана, ту у катунима код цркве Ружице, на Сињајевини, у „пролетере" је ушло још подоста омладинаца. Сјећам се да је неко од руководилаца говорио нешто у вези са нашим доласком. Тада сам схватио да је он, као попуна пролетерима, био плански и унапријед предвиђен. Прије неколико дана у састав батаљона тако је дошла и једна група Дурмитораца.

Још раније слушали смо о 1. пролетерској, њеним борбама, њеној снази и другарству које у њој влада. Брзо смо нашли заједнички језик. Распитујемо се о друговима и познаницима о којима још од њиховог поласка на Пљевља не знамо ништа.

Ту, на Сињајевини, почетком маја, у састав 1. пролетерске бригаде, као попуна Ловћенцима, из 1. омладинског црногорског батаљона ушло је 50-60 бораца.

Првих дана, у маршевској колони или на застанку, лако је било препознати новодошле омладинце: по исцрпљености и изнемоглости, и по поцијепаној одјећи и обући.

Некако спонтано добили смо назив „омладинци". И после много, много година када се, ми преживјели, сретнемо са „старијим" друговима из батаљона, ословљавају нас са: „Здраво омладинац", иако су сједине већ давно окитиле наше главе.

Тешко је описати та наша осјећања — радости, сигурности, бојазни када смо се нашли у строју пролетера.

Распоређени смо по четама. Нас неколицина из Бјелопавлића распоређени смо у 2. чету, код Сава Бурића.

Осјећали смо се лијепо, као у свом дому. Истина, у почетку се могло примјетити да понеки од „старијих" другова из батаљона гледају на нас са помало неповјерења. Зато смо чешће стражарили и ишли у патроле. Даване су нам и споредније улоге и задаци. Али убрзо, послије неколико борби, све је то дошло на своје мјесто.

Радован М. ЂУРОВИЋ

ИЗВЕШТАЈ ЗАМЕНИКА ПОЛИТИЧКОГ КОМЕСАРА ПРВОГ БАТАЉОНА ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ ОД 15. ЈУНА 1942. О РАДУ ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ*

15. VI 1942. год.

Драги друже,

Немамо намеру да вам подносимо исцрпан извештај о раду наше парт. организације иако би то требало, јер би то био дуг извештај, будући да су ту два мјесеца дана како ми немамо везе, али за сада то немамо могућности, него само да вам дамо кратак преглед ситуације у нашем батаљону (1. бат. I прол. Н. О. У. бригаде). То смо требали раније да урадимо, али због удаљености, тешкоћа кроз које смо пролазили, и промена у нашој парт. организацији с обзиром да је одлуком начелника В. штаба наш секретар** био месец дана на дужности политкома Комског одреда и тек је сада поново дошао, то нијесмо могли урадити. Од сада ћемо то редовно радити.

Наш парт. рад за ова два мјесеца могао би се скоро подијелити на два периода: први мјесец дана, вријеме мање-више војничког одмора и интензивног парт. и пол. рада; и други мјесец дана, вријеме непрестаних борби, маршева и слабијег рада.

У првом перијоду пред нама су стајала углавном три задатка: парт. и пол. рад у свом батаљону, парт. и пол. рад у омлад. Дурмиторском батаљону, који је нама био додијељен, и пол. рад у народу. Сва три задатка, с правом можемо рећи, извршавали смо са успјехом.

У то вријеме у нашој парт. организацији био је прави парт. живот: редовни теоријски и практични састанци, правилно развијање кадрова у свим погледима, поклањање довољно пажње свим војницима и рад са њима; а у батаљону прави ваој. живот. Правилан рад парт. орг. условио је правилан и успијешан рад на свим секторима. Пракса је показала да је света она: „каква парт. орг. такав батаљон". То је било вријеме пунога рада. Тај мјесец дана био је мјесец дана школе за наш а нарочито омлад. батаљон. Радило се по унапријед утврђеном плану, прорађивале су се најбоље и најактуелније теме. Тада смо одржали и једно парт. савјетовање од свих чланова партије нашег и омлад. батаљона по питању прораде „Отвореног писма" Ц. К. То је саветовање било од огромне важности за све чл. наше парт. орг. а нарочито за оне из омлад. батаљона. Читави политички материјал и један добар дио партијског, прво прорађен у парт. јединицама и скојевским групама, прорађиван је на свакодневним конференцијама нашег и омлад. батаљона.

Ми смо тада водили и парт. орг. у омлад. батаљону и парт. орг. у позадини, у једној општини. Руководили смо на тај начин што смо најбоље наше парт. раднике додијелили свим парт. јединицама и

*) Оригинал писан руком, ћирилицом, налази се у Архиву ЦК СКЈ под ред. бр. 981/У1, 2—22 (42)

**) Владо Шћекић

скојевским групама као и бироима и одборима и у батаљону и у позадини.

Послије тога слиједиле су тешке, свакодневне борбе са четничким бандама, које су онемогућиле пун рад наше парт. организације. Тешкоће су се нарочито осијетиле на теоријском пољу. Прорада „Историје СКП (б)" стала је на другој и трећој глави. Исто тако и „Основи лењинизма". Но ипак се није стало са радом. Умјесто редовна и обавезна два састанка недељно, одржавани су по један недељно или дв-а у десет дана. Поред свих тих тешкоћа у ћелијама се данас, прорађују, читају и дискутују, поједина поглавља из „Историје СКП (б)". ПРслије тога иста се ствар прорађује на четним конференцијама. Но то је више нередовно и повремено. Све оне теме које нам је препоручио ЦК и многе друге и разни материјали прорађени су: прво у ћелијама а онда на четним и батаљонским конференцијама.

Сада у нашем батаљону има 86 чл. наше партије. Чланство је пуно постигло у свом раду. Теоријски чланство стоји на доста задовољавајућој висини, што је раније био главни недостатак. Однос и држање чланства је врло добро. Морал чврст и на достојној висини. О храбрости и оданости наших кадрова и да не говорим. У досадашњим борбама избачено је из строја 13 чл. наше парт. орг. (5 мртвих и 8 рањених) и изгубили смо два кандидата. Кандидата имамо свега 14. Они се врло брзо развијају у чланове па је њихов број несталан. Скојеваца имамо 78. Њихов рад иде упоредо са радом парт. организације и мало за њим заостаје. Скојевци се осећају одговорни пред својом организацијом исто као и чланови Партије. Оданост, пожртвованост, дисциплина код великог броја скојеваца не изостаје иза тих особина чл. Партије.

Искључили смо два члана: Влада Дапчевића, као антипартијског елемента и Ц. А. као кукавицу. Допчевић је укључен у Партију у Фочи где смо му дали поново могућности да исправи своје старе антипартијске особине: оговарање руководећих парт. људи и форума, настојање сломити њихов ауторитет итд, али Дапчевић је и у Партији продужио, још подлије и вештије, са старом пјесмом: нападао, крију-ћи и наоколо, руководеће парт., пол. и војн. људе, ради чега је поново искључен на опште одобравање читавог чланства. Са укором и опоменом има их 6 кажњених.

У наш батаљон дошао је Петар Радовић, за којег сте ви сигурно чули, који по свом садањем раду заслужује да буде члан наше Партије, па вас питамо шта да радимо, јер га укључити без одобрења нашег ЦК не смијемо.

У нашем батаљону сада има око 250 војника. Имали смо двије попуне батаљона ...

Батаљон пребројава врло велике тешкоће: глад, умор, неспавање, непрестано, и дан и ноћ, у борбама и на положајима, а као послиједица тога недовољан пол. рад, па код људи не постоји доброг расположења и воље, али ипак постоји чврсти морал, који је нимало непоколебан и којега ћемо настојати још јаче учврстити. Добро би нам дошао ма какав парт. и пол. материјал, а нарочито објашњење данашње међународне и унутарње пол. ситуације с обзиром на нови развитак догађаја.

Исто писмо послали смо и другу Црном[3],

Другарски поздрав за биро

Владо ШЋЕКИЋ

[3]) Сретен Жујовић

НА ПУТУ У ЗАПАДНУ БОСНУ

Предах на Зеленгори од 19. до 23. јуна добро је дошао батаљону. Вријеме је искоришћено за организационо сређивање јединица, за анализу протеклих акција, за довођење у ред оружја и опреме и за интензиван војно-политички рад. Радило се од јутра до мрака.

У другој половини јуна на Зеленгори је било 5 бригада. Ситуација је била тешка. Изгубљена је велика слободна територија, непријатељ је био у офанзиви. Али је у свему томе добра страна била што је Врховни штаб имао уз себе пет бригада спремних за најтеже окршаје.

Врховни штаб се одлучио за продор у западну Босну. Тамо су постојале јаке партизанске снаге, а било је и других услова да се партизански покрет још више развије и постигну још већи успјеси. Продори у Србију, источну Босну, Херцеговину или Црну Гору нијесу долазили у обзир, јер у том тренутку нијесу обећавали никакву перспективу.

Велики марш је почео 24. јуна. Колона 1. бригаде је кренула преко Коњских вода у правцу Калиновика. У Јелашцу је растјерала четнике који су покушали да је зауставе, а ноћу 25/26. јула је прешла цесту Калиновик — Обаљ и преко Гвозног Поља и Вратла избила на Трескавицу, гдје је 28. јуна заноћила, на висини од око 2.000 метара. Није било ни колиба, ни шуме, ни пећина, а падала је киша и дувао јак вјетар. Пролетери су се смрзавали као да је дубока зима.

Промрзли и неиспавани батаљони су се у свануће спуштали низ стрме стране Трескавице, пролазили кроз села испод Трескавице, проусташки расположен, избјегавајући непотребне борбе.

Први батаљон је 3. јула наступао преко Зелених њива ка селу Џепи, близу Коњица. Усташка милиција је припуцала на његову колону, а затим се забарикадирала у једној пећини. Батаљон ју је брзо разбио и наставио да наступа на лијевом крилу бригаде, према прузи Сарајево—Коњиц. Задатак му је био да обезбједи уништавање непријатељских посада дуж пруге и рушење пруге. Батаљон је прешао пругу у селу Живашнице.

Како се показало да нема потребе брзо напуштати пругу, јер је непријатељ изразито слаб, батаљони су се вратили на пругу, да униште све што се може уништити; 1. батаљон је оријентисан на обезбјеђење према Коњицу.

Штаб бригаде је био обавјештен да у Коњицу има око 460 домобрана, 120 усташа и жандарма и нешто милиционара из околних села, који су у Коњиц добјежали испред бригаде, ширећи панику.

Врховни штаб је одлучио да се Коњиц нападне.

Први батаљон требало је да напада преко Реповице, 3. лијево од њега, 6. десном обалом Неретве, а 2. батаљон да прегази Неретву и напада на Помол, кључ одбране Коњица на лијевој обали ријеке.

У вријеме напада на Коњиц Врховни штаб је добио обавјештење да јака колона непријатеља, од преко 1.000 војника, креће од Мостара ка Коњицу, те је наредио да се одустане од напада.

Курир није на вријеме стигао до 1. и 3. батаљона, и они су, добро проценивши ситуацију и отпор непријатеља, ослободили Коњиц. Непријатељ је успјео да се повуче из града преко Помола, гдје је требало да напада 2. батаљон.

Успјех 1. батаљона на Коњицу је једна од оних бисерних побједа 1. пролетерске који даје подстрек. Плијен је био огроман. Оштећене су или уништене 23 локомотиве. Батаљон је имао једног погинулог и два рањена борца.

Радост батаљона помутила је тешка одлука ратног суда. Два борца, два омладинца, стријељани су због тога што је један узео качкет, а други капут из неке приватне радње. Стријељани су примјера ради, да би се очувао високи морал и чистота назива пролетера. Батаљон је из дисциплине извршио одлуку суда, али је остала рана на срцу његових бораца, која никада није зарасла.

Из Коњица батаљон је стигао у Потхум, а затим наставио марш правцем Горанићи — Студеница — Грачаница — Луге. У Шћиту су посаду сачињавали 27 усташа, 17 жандарма и 10 милиционара. Одбрану је организовао гвардијан манастира. У високом манастирском торњу смјештен је пушкомитраљез. На Шћит су нападали 1. 3. и 6. батаљон, 12/13. јула. Борба је била жестока и завршила се потпуним поразом непријатеља.

Затим су дошле борбе за Бугојно. Друга и 4. бригада и 4. батаљон 1. бригаде нијесу успјели да га ослободе, па је Врховни штаб одлучио да напад појача 1. и 3. батаљоном 1. пролетерске.

Први батаљон је наступао десном обалом Врбаса, код села Чаушија прешао ријеку Врбас, да би се у 20 часова, 20. јула, у близину града развио у стрељачки строј и пошао у напад.

Батаљон је заузео ровове и дочепао се првих кућа у граду. Усташе су давале снажан отпор. Ватра према 1. батаљону јачала је са свих праваца, јер друге јединице нијесу извршиле задатак. Цијелу ноћ је батаљон одбијао противнападе или нападао на непријатеља. У зору се повукао истим правцем којим је пришао граду.

Напад на Бугојно није успио због слабог садјејства јединица које су га нападале. Једино је 1. батаљон извршио добијени задатак, али ни он га није могао искористити.

Послије напада на Бугојно 1. батаљон је у саставу бригаде наступао према Дувну, са задатком да разбија усташко-милицијске посаде по селима и да политички дјелује.

Из рејона Дувна батаљон је 29. јула извршио покрет правцем Шујица — Борова Глава — Цинцар планина. Батаљон је добио задатак да, са батаљоном 3. санџачке бригаде, разбије усташку групу која је посјела Борову Главу и Суховрх. Непријатељ се у току ноћи повукао са Борове главе и задржао на Суховрху. Штаб 1. батаљона је знао да на Суховрх треба да напада 4. батаљон 3. санџачке бригаде. Пошто се није чула борба на Суховрху, а видјеле су се ватре, које су биле уговорени знак да је ту 4. батаљон, штаб је претпостављао да су се усташе повукле и са Суховрха. Због тога се батаљон кретао недовољно опрезно. Кад је примјетио да пред собом има батаљон ,,Црне легије", било је касно да се припреми напад. Извршен је јуриш из покрета. Усташе су имале

много повољније положаје. Развила се тешка борба у којој је, захваљујући сналажљивости команданта батаљона и командира чете, батаљон избјегао уништење. Погинуло је 7 бораца, од којих петорица из строја у Рудом. Тек послије тешких борби, у садејству са деловима 3. санџачке бригаде усташе су протјеране према Купресу. Тиме је био отворен пут ка Ливну.

У нападу на Ливно учествовале су 1. пролетерска и 3. санџачка бригада и дјелови батаљона „Војин Зиројевић", а требало је да учествују и дијелови 5. крајишког партизанског одреда.

Ливно су бранили: батаљон и по домобрана 13. пјешадијског пука, чета усташа, неколико милиционара и десетак Њемаца — укупно око 950 војника. Непријатељева одбрана Ливна ослањала се на неколико старих тврђава, на бункере опасане бодљикавом жицом, на манастир Горицу, фабрику цемента, касарне и неколико зграда у граду уређених за одбрану.

Први батаљон је нападао са источне стране, на правцу Кланац — Куле, са задатком да заузме Табију и продире даље у град. Цијелу ноћ се водила борба. Када се ујутро чуло да је 2. батаљон упао у град и дезорганизовао непријатељеву одбрану штаб бригаде је наредио свим батаљонима да поново изврше напад и помогну 2. батаљону.

Први батаљон је успио да заузме касарну и Табију, и тиме себи отворио пут у град.

До 10 часова Ливно је било углавном слободно. Борба се водила једино за утврђену кућу доктора Митровића. Да би уништили и ово упориште доведен је топ из крајишког одреда и постављен у непосредној близини куће. Послије три испаљене гранате усташе су се предале.

Ослобођење Ливна имало је велики стратегијско-политички значај- Створена је велика слободна територија и успостављена територијална веза између Далмације и Босне. Непријатељу је задат неизмјерно велики ударац. Плијен је био огроман.

Послије ослобођења Ливна дио 1. бригаде је наставио офанзивна дејства према Далмацији. Први и 3. батаљон су остали у Ливну. Касније су пребачени у Доњи Малован, ради обезбјеђења са правца Купреса.

Виши од мјесец дана батаљон се, у ствари, одмарао. У то вријеме добио је попуну — 40 бораца из далматинских партизанских одреда.

Крајем августа представници батаљона су учествовали на партијској конференцији бригаде. Конференција је много допринијела да се отклоне недостаци при пријему у Партију (углавном секташење), да критика и самокритика буду конкретније, да теоријски рад буде интензивнији, и, уопште, да рад партијских организација буде садржајнији.

Батаљон је 12. септембра 1942. кренуо из Малована за Ливно, а онда преко Гламоча и Рора у Тичево. Тих дана за команданта батаљона постављен је Саво Бурић, умјесто Пера Ћетковића, који је отишао за команданта 1. далматинске бригаде.

У Тичево је батаљон стигао 17. септембра. Народ је изишао да га поздрави. То је био први сусрет пролетера са народом Босанске крајине. Из Тичева је батаљон оријентисан према Босанском Грахову, у којему су били Талијани и четници. Батаљон је развио интензивну дјелатност на терену око Грахова, гдје су четници имали јак утицај.

Крајем септембра непријатељ је продро у долину Санице и заузео Кључ. Врховни штаб је хитно пребацио 1. бригаду према Кључу.

Требало је спасити приспјелу љетину у богатој долини Санице. Батаљон је прошао кроз Тичево и стигао у Дрвар, украцао се у вагоне шумске жељезнице, искрцао се на жељезничкој станици Бравско и наставио марш према Кључу.

Прва пролетерска и дио 6. крајишког партизанског одреда напали су Кључ 3. октобра. У другом нападу на чвор одбране Кључа, на брдо Склоп и Томашевића кулу, нападали су 1. и 2. црногорски батаљон; 3. и 6. батаљон и Крајишки партизански одред нападали су са друге стране. У току ноћи непријатељ је успио да одржи своје положаје. Али у зору, кад је већ сматрао да је напад одбијен, 1. и 2. батаљон су извршили снажан јуриш, изненадили непријатеља, разбили његову одбрану и натјерали га у бјекство, наносећи му тешке губитке. Кључ је ослобођен.

Док су борци 1. пролетерске и Крајишког одреда ломили одбрану Кључа, у долини Саница разбуктала се друга, али такође важна борба. Богате њиве Саничке долине преплавиле су омладинске бригаде и почела је битка за богат род кукуруза, к^омпира, шљива, јабука и других плодова. Радило се и дању и ноћу, " непосредној близини фронта.

Први батаљон је остао око Кључа све до 22. октобра. У то вријеме добијена је још једна попуна; дошли су Далматинци из околине Шибеника. Тада је поново упућен према Босанском Грахову, којег су нападале 2. бригада и 4. и 6. батаљон 1. бпигаде. Први, 2. и 3. батаљон су обезбјеђивали напад и растјеривали четничке групе по околним селима.

Напад на Грахово није успио.

Први и 2. батаљон су наставили да гоне четнике преко Стрмице, у правцу село Плавно. Ту су први пут стигли на територију Лике.

Из околине Босанског Грахова 1. батаљон је дошао у Дрвар, а 5. новембра стигао је у Босански Петровац, гдје је, 7. новембра, Врховни командант извршио смотру цијеле 1. пролетерске бригаде и предао јој заставу. Послије смотре бригада је продефиловала кроз град, бурно поздрављена од народа.

Славље послије смотре, примања заставе и дефилеа је настављено. Била је то дивна, весела прослава 7. новембра, дана Октобарске револуције. Увече је бригада присуствовала свечаној академији и приредби коју је дала група глумаца из Позоришта ослобођења.

Почетком новембра Врховни штаб је формирао 1. пролетерску дивизију. У састав дивизије су ушле 1. пролетерска, 3. крајишка и 3. санџачка бригада. За команданта дивизије постављен је Коча Поповић. За политичког комесара Филип Кљајић Фића, први командант и први политички комесар 1. пролетерске бригаде. За команданта 1. пролетерске бригаде постављен је Данило Лекић-Шпанац, а за политичког комесара Мијалко Тодоровић-Плави.

И у 1. батаљону су извршене промене у командном кадру. Из батаљона је отишло неколико руководилаца у друге бригаде, а на њихово мјесто су дошли нови, израсли и стасали у батаљону.

ОД НИКОЛИНА ДОЛА ДО ШЋИТА

Други дан одмора у Николином Долу. Стигла нам попуна из Омладинског батаљона. Младићи су вјерна слика онога што су преживјели посљедњих недеља. Слабо храњене, исцрпли их дуги маршеви, зима и честе борбе са четницима. Одјећа им је у ритама, има их и без обуће, па се и то некако слаже са њиховим изгледом. Једва се крећу. Разлика у том погледу између њих и нас била је велика. Личили смо на два свијета. Ми смо, као права војска, имали своју кухињу, искуснију и сналажљивију; а они су, то се лако види, живјели више гладни него сити. Били су толико изгладњели да им се чинило да се никада неће најести; увијек су покушавали да, поред оног што добију као и други, још нешто скувају или испеку у својим чађавим порцијама. Нијесмо баш увијек имали разумијевања за такво њихово држање. Нарочито смо их критиковали на састанцима.

У живом ми је сјећању лик Радомира Ковачевића. Могао је тада имати око 16 година. Исцрпљен глађу, још малешан, изгледао је и млађи него што је био. На једном скојевском састанку критикован је, у порцији су му нађене овчије изнутрице. Једино Милован Пековић, замјеник команданта Омладинског батаљона, сада замјеник командира наше чете, није хтио да буде строг, покушавао је да нам Радомира прикаже добрим дјететом које се много намучило. Због тога ни он није тада прошао без критике; речено му је да су таква његова схватања опортунизам и трула фамилијарност. Ипак је, за цијело то вријеме, било најтеже малом Радомиру; сузе у његовим очима јасно су показивале како тешко доживљава све то, и колико се стиди.

За неколико дана проведених овдје омладинци су се мало опоравили, снабдјели смо их нешто бољом одјећом и обућом.

Добри До.

Батаљон је добио задатак да усиљеним маршем крене ка Добром Долу, у који су ушли четници. Њега од Николина Дола дијели вијенац камених врхова и увала. Ноћ је, видљивост никаква, вјетар дува, а пада и ситна киша измијешана са снијегом. Батаљон је у четним колонама пошао косама према Добром Долу.

Испред нас, у долини, бљеснула би каткад свјетлост. То је у катуну гдје су четници.

Катуну смо прилазили опрезно, очекујући сваког тренутка сусрет са четницима. Тада је забуном дошло до пушкарања између наше 1. и 3. чете. Открили смо се у тренутку када смо се нашли непосредно пред четницима. Двадесетак метара даље наишли смо на митраљеско одељење четника. Неко је из њега, прије него што је опалио рафал, питао:

— Ко је тамо?

— Трећа.

У том тренутку наш стрељачки строј већ је упао међу њих.

На једном брежуљку настало је комешање. Неко је повикао:

— Шта је то?

Једног омладинца четници хоће да разоружају и да га одведу. Мирко је викнуо на њих:

— Што радите, пустите га!

— А ко си ти?

— Ја сам комесар треће — и прилази им. Двојица су скочила да и њега разоружају. Једног је ударио ногом, с другим се похрвао и успио да му отме пушку.

Чета је већ потисла четнике. У катуну је настао метеж. Тешко се у тој ноћи знало ко је ко. Једино се по гласу могло распознавати — да ли су наши или четници. У општој вици и дозивању, без много задржавања у катуну, наставили смо према Седлу, главном прелазу којим су четници могли да одступе. Ако га ухватимо прије њих одступнице им нема.

Вјетар, магла и сусњежица успоравају кретање уз брдо према Седлу. Групе бораца прилазиле су једна другој и запиткивале се да би се препознале.

Војо Абрамовић је ишао са двојицом другова из 2. чете. Групу људи пред њима позва:

— Ало, друже!

Један из групе се окрену и рече:

— Ћути, будало, тако зову партизани, вичи брате!

Војо с друговима им се примаче. Види —- пушке су им на раменима.
— Не мрдај, брате, ово су партизани!
Четници брзо предадоше пушке. Почеше да објашњавају:

— Ма нијесмо ми четници, нас су натјерали. . .

Војо се шалио:

— Ма знам ја да ви нијесте четници, видим те да си наш, по брада, није имала кад да ти израсте — и шаком протрља једног четника по лицу.

Четници се опет куну да — нијесу четници.

— Само ви 'ајте с нама, и без бриге!

Док се Војо забавља с њима, десно и лијево се чују узвици:

— Не мрдај, руке у вис!

Наши су разоружавали групе четника које су пристизале.

Журимо да се што прије дохватимо Седла. Знојимо се, иако је сусњежица. Уским просјеком испод стијена, којим пролази пут за катун, сјеверац мота смреке на излазу са Седла. Окупљамо се и покушавамо да у стијенама нађемо заклона, али је све узалуд. Хладноћа је велика, па нас онако прокисле и знојаве, хвата дрхтавица. Ватру да наложимо не успјесмо. По који четник залута међу нас и чуди се како смо тако брзо стигли, кад су они.били нрви у бјежању к њему .. .

По дану смо пошли у катун. Успут ухватили још понеког четника. А у катуну, у скоро свакој колиби, у великим котловима кувало се месо. То су четници спремали вечеру. Какви големи комади! Чини ти се — свако парче четвртина овце. То смо ми звали „четничка порција". Не жале они туђе. Чувени су по пљачки. Те вечери су заклали око 100 оваца.

Нас неколицина смјестили се у колиби Јоја Касалице. У његовој кући у Вирку, средином априла, одмарали смо се неколико дана. Његова два сина, некад партизани, дезертирала су за вријеме нашег повлачења и били су у групи четника коју смо овдје разбили. Јојова жена се растрчала по колиби, даје све што тражимо. Познала је Воја Масловарића и Милију Ђукића. Љубазно се врти око нас, а није била таква када смо код ње прије били на одмору. Милија је пита:

— Гдје су ти синови, невјесто?

— Живота ми, не знам, с вама!

— Јест, у четнике! — надовезује Милија. — Видиш, нијесу само Васојевићи четници. А ови твоји ни четници ни партизани, но љешинари.

Сушили смо одјећу и обућу. Домаћица сваки час погледује к вратима, сигурно се бојала да јој не дођу синови. Тог смо јој часа били велики непријатељи.

Када је изашла да донесе дрва, Војо Масларић нам рече да нема смисла да се са њом препиремо, и то је наш народ, и нека прекинемо с том заједљивом препирком. Воја смо сви слушали, па и овом приликом, мада је то било тешко, сити смо били оних који и јесу и нијесу наши. Пошто смо се одморили и огријали, пошли смо за Николин До.

Студена-Крњача.

Николин До нам је база. Косе испред њега, према Студеној, држи неколико одељења. Наредног јутра уз пољану Студено појавила се колона од око 400 четника, са развијеном заставом на челу. Батаљон је изашао на положај. Јуче је тражено да сви борци изруче муницију на гомилу да би се равномјерно подијелила на пушкомитраљезе; уз пушку је остављено двадесетак метака. Наређење је било да се пуца само кад је погодак сигуран.

На челу колоне која иде према нама су сељак и два четника у жандармским одијелима. Пришли су на 300 метара. Положајем се преноси наређење: „Не пуцати још!"

Када смо отворили ватру жандарми су пали, а четници почеше да се развијају у стрелце. Страдо Бојовић туче дугим рафалима, и зачас потроши више од 100 метака. Са једног брежуљка, десно од нас, Перо Ћетковић зове командира Рајка Корања:

— Види, Рајко, ко то троши толику муницију, одмах га треба казнити.

Страдо и даље пушта дуге рафале. Рајко и Перо поново наређују да престане, а Страдо —• не престаје!

Четници су се надали у бјекство. Оставили су десетак мртвих. Приликом гоњења покупили смо нешто муниције, да Страдо намири утрошену. У Страдовом одељењу, гдје сам био помоћник, тајни је договор да Перо Вучковић и ја бринемо о муницији и да је кријемо. Када останемо са 300 метака морали смо да Страду скренемо пажњу. Добро смо чували ову тајну. Муницију смо остављали у ранце обмотану кошуљом, ако неко пипне ранац споља да је не примијети; водили смо рачуна о томе да нам нико не подиже ранац или торбицу. Једноставно, лагали смо када је у питању била муниција.

Четнике смо гонили до Крњаче. Близу ње, иако је већ увелико била ноћ, поче да нас туче талијанска артиљерија. Тада је стигло наређење да се вратимо натраг. Прва чета је остала у Крњачи. У Ни-

колин До смо стигли ујутро, одмарали се цио дан, а када је сунце већ залазило за Вучевом, дошло је батаљону наређење да хитно избије на Пишче и спријечи пресијецање пута према мјесту Крстац. Четници су већ били у Пишчу, а ми смо, колико је ко могао, јурили према ували која нас је дијелила од Пишча, како би се што прије дохватили супротне стране.

Испред Пишча се простирала велика ливада, од својих десетак хектара. Трчећи према ували видјели смо како се колоне четника, са развијеним барјацима, стичу у Пишче, које лежи над кањоном Пиве. Ако избију на ивицу ливаде, сијеку нам пут према Крсцу и требаће много жртава да их одатле одбацимо. Скоро смо подједнако удаљени од ивице ливаде, само што четници иду ливадом а ми идемо тежим тереном. Трчали смо последњим напорима снаге. Први су на ивицу избили Војо Масловарић и Михаило Недовић, за њима остали. Четници су се задржали око кућа, ради пљачке. Захваљујући томе добили смо у времену. Батаљон је запосио положај. Путем иза нас ишле су колоне црногорских одреда у повлачењу. Страдо Бојовић ме послао да сједим крај пута и да од сваког борца тражим по један метак, јер остајемо у заштитници. Држим капу пред собом, а другови из колоне дају, неко један неко два метка, иако знам да многи од њих ни сами немају више од десетак метака. Пролазили су извињавајући се што немају, или што немају више. Ипак сам сакупио близу 200 метака.

Сутон је већ падао када су нам се четници приближили на којих 200 м. С равне, чисте ливаде нијесу ни примијетили да се ми налазимо на њеној ивици. То су осјетили тек када су наши пушкомитраљези осули по њиховој колони. Пао је барјак са чела четничке колоне. Четници су пољијегали и почели да отварају ватру. Али су се убрзо надали у бјекство према селу.

На нашим положајима су остала пушкомитраљеска одјељења Божа Орландића, Михаила Недовића и Страда Бојовића. Пред зору, када су прошле све јединице које су се повлачиле овим правцем, прешли смо и ми Пиву и одмарали се у једној страни.

Перо Ћетковић позва Страда и упита га колико има муниције, не помиње ону недисциплину на Студеној. Страдо пита нас и ми кажемо да имамо око 300 метака. Слагали смо за половину. Толико би нам сигурно узели да смо рекли истину. Перо даље пита — откуд нам толика муниција када је трошимо као да имамо магацине? Објаснили смо му да смо нешто заплијенили од четника на Студеној и да су нам синоћ, када смо остали у засједи, другови нешто дали. Зарија Вељић, који је присуствовао овом разговору, пожали се Перу да нема више од 50 метака и да би требало да му дамо неки. Опирали смо се. Грдили га — нека се и он довија као ми. Перо је био упоран да му одвојимо 100 метака, али је, очито, био и радостан због тога што му се борци овако брину за муницију.

Колоне су одмицале према Вучеву, а наша је чета остала као заштитница према Пиви, у селу Шљивовици. Одатле је наставила марш за Вучево и даље ка Зеленгори.

У Зеленгори смо дрвеним клиновима одбијали кору букових стабала па ножевима и направљеним клиновима скидали мезгру и њоме пунили порције. Била је то пријатна храна. Са нама је ишао и друг Иван Милутиновић. Рекао нам је да нема смисла да тако уништавамо шуму. Живко Живковић га је познавао боље од нас и у шали му

рече да ћемо, ако ова буде уништена, другу посадити. Кад нас Иван не види настављали смо „операцију" на буквама.

На Лучким катунима, по ливадама, тражили смо траве које смо као дјечаци из обијести јели. Одатле смо пошли према Јелашцу. У селу су били четници. Коча и Фића су у фебруару 1942. године били овдје са штабом и познавали су доста сељака. Сада су то четници.

Коча и Фића, са њима је био и Перо Ћетковић, пошли више села и зову поименично сељаке, у чијим је кућама био штаб бригаде, да дођу на договор. Један од њих одговара:

— Нећеш га, Кочо, проћи без пушке!

— Немојте, склоните се док прођемо, неће вам се ништа десити!

Ми у четама смо прижељкивали да опале, био би то довољан разлог да се мало позабавимо конфискацијом, а она нам у овом тренутку не би била на одмет.

Четници су отворили ватру. Борба је трајала само 15 минута. Конфисковали смо животне намирнице. Увече је дато наређење да се пријеђе комуникација Калиновик-Улог. Бригада је, скоро не наилазећи на отпор, протјерала четнике и наставила марш према Трескавици. На врху Трескавице дочекала нас је олуја. Киша немилице шиба а никаквог заклона нема. Расути жбунови смрека и шаторска крила причвршћивана за њих нијесу нам много помогла.

Пред нама, под Трескавицом, налази се по усташама познато село Дујмовићи. Други батаљон је отишао у претходницу, да испита терен. Врховни штаб са осталим јединицама задржао се на Трескавици.

Усташе из Дујмовића су, после кратког отпора, побјегле према Мостару.

Према Бјелашници кретали смо се скоро без сметњи. Усташка милиција, на који смо повремено наилазили, није представљала бог зна какву препреку. Неколико села смо прошли без метка.

Када смо се спуштали ка селу Цепи група усташа, склоњена у пећини изнад села, покушала је да нам пружи отпор. Другови из 2. чете: Шпиро Лагатор, Марко Станишић, Хајро Мехинагић и Вујо Зоговић привукли се пећини и ликвидипали их. Онда се батаљон упутио према Подорашцу и Брадини. Брадина је родно мјесто поглавника Павелића. Њему су усташе-мештани својевремено спремили као поклон буре одсјечених носева и ушију покланих Срба. Неколико преживелих сељака, Срба, причали су нам о усташким звјерствима, показивали опустијеле куће, у којима је до доласка усташа, било и по 10 до 20 чланова домаћинства. Призор је тежак, сличан ономе око Дрине, гдје су четници клали муслимански живаљ.

Десно од нас, према Игману, од станице Раштелице до Блажуја, 2. и 4. бригада су рушиле пругу. Наш батаљон је био у обезбјеђењу према Коњицу.

Те ноћи су многе станичне посаде ликвидиране и порушено је десетине километара пруге између Сарајева и Коњица. Била је то велика акција. После преласка пруге задржали смо се у селу Реповце. Неколико дана касније добили смо задатак да нападнемо Коњиц.

Кошиц

На километар испред положаја непријатеља често су добиле задатак — 3. ће подилазити лијево, према рововима.

Усташе су повремено испаљивале по који рафал. Стрељачки строј нодилазио је опрезно. Кад је био на педесетак метара од ровова извршио је јуриш. Снажним налетом и претежно ручним бомбама сломио је усташку одбрану. Десетак усташа и домобрана је остало у рововима. Рајко Кораћ, командир 3. чете, тешко је рањен, сломљена му је десна нога.

Испод нас је жељезничка станица. Из ње усташе дају отпор, али послије десетак минута борбе и она је ликвидирана.

Дошли смо до непријатељских магацина. Прилично изгладњели очекивали смо занимљив сусрет. Али се десило необично. Кад свега има у изобиљу мало се једе; од свега се проба помало. Тако је било и са нама. Чила Јанко, Моша Пијаде, дошао до магацина и одредио нас, Страдово одјељење, да чувамо стражу. Запријетио нам да не пуштамо никога унутра.

Док смо стражарили неколико другова је пошло да прегледа куће у непосредној близини. Провјеравали су има ли скривених усташа.

Чича Јанко дође са групом другова да организује пребацивање магацина. Драгутин Лутовац јавља да наилазе авиони. Чича Јанко извадио „маузер" и када „рода" наиђе почео да пуца на њу. И наши пушкомитраљези из града осули ватру. Ми се смијемо и добацујемо чича Јанку да пази да не обори авион. Задиркујемо га и пошто авион одлете према Јабланици. Он се мало љутну, па ће нам:

— Ћут, мангупарију једна, смијете се, а и ја сам видим како обористе авион из тих ваших пушкомитраљеза! Ви сте ми неки војници! Сигурно жмурите када пуцате.

После овог ведрог разговора евакуација магацина је убрзана.

Добили смо наређење да идемо ка жељезничкој станици и заузмемо положаје на брду, тамо гдје су јутрос, прије нашег напада, били усташки положаји.

На жељезничкој станици је гужва. Локомотиве једна за другом, под пуном паром хукте ка порушеном мосту на Неретви и на кривини пред мостом, уз снажан тресак стропоштавају се.

Један стари жељезничар стоји и плаче док поред њега пролази захуктала локомотива на којој је провео многе године.

Ми смо држали положај изнад града, а локомотиве су још настављале пут ка Неретви. Око 25 локомотива је отишло у неповрат.

До пред мрак су наши крстарили градом, евакуисали магацине и припремали се да напусте град.

Из Коњица смо пошли у село Подхум, близу Острошца. Чета се разместила у једном шљивику. Дошло је наређење да се прегледају ранци, виша команда жели да утврди да ли је било самовољног узимања ствари и намирница у Коњицу. Тога дана су стрељана два омладинца; дошли су са попуном из Омладинског батаљона. Њихово стријељање је оставило тежак утисак на све нас.

Батаљон је кренуо према Шћиту. Марш је трајао читаву ноћ. Те ноћи је 3. санџачка бригада нападала Прозор.

Пут је био напоран. Уска стаза уз Шћитски поток једва се назире. Све је пусто. На сат пред зору стигли смо до једне воденице. Мало смо се одморили. Двојицу сељака, које смо затекли да мељу жито, узели смо за водиче. Од њих смо сазнали да је у Шћиту замркла усташка жандармерија. У зору стижемо на брежуљке изнад цркве и бившег Сјеменишта, сада усташке касарне.

Са торња цркве и из Сјеменишта усташе се грчевито бране. Наша чета је отишла да цркву нападне са правца од Прозора и да уједно објезбиједи тај правац од усташких појачања. Шести батаљон је нападао фронтално. Једна његова чета, под заштитом ватре осталих! јединица, приближава се касарнским зидовима. Али усташке бомбе нијесу јој дозволиле да приђе касарни.

Почели смо да стежемо обруч.

Видећи зло које им се спрема усташки жандарми су се одлучили на рескир. Излетјели су из касарне и пробили се на споју нашег и 6. батаљона. Оставили су 20 мртвих. Али је повећа група, педесетак њих успјела да побјегне.

Самостан, са сусједном зградом, у којој се налазила библиотека, такође се грчевито бранио. Душан Вујошевић бредом туче прозор на куполи Самостана. Тамо су фратри. Наши их позивају на предају, да не рушимо цркву. Они псују и грде. Повремено бише истакли бијелу заставу, па када се наши појаве обасипају их ватром. Тако Су убили Анку Церовић. Онда је Јакша Драговић примакао тешки бацач на неких 250 метара и почео да туче Самостан. Трећа мина му је погодила кров. Из Самостана поче да куља дим. Књиге и стара дрвена конструкција почели су полако да горе. Пушкомитраљезом контролишемо излаз из Самостана. На вратима се појавио ^патар са бијелом заставом, за њим други. Предају се. Једна група усташа је покушала да се извуче, али није успјела. Усташко упориште је ликвидирано, али је 6. батаљон имао осјетне губитке.

Наш батаљон је пошао ка селу које се налазило испод пута Прозор-Горњи Вакуф. За нама је у пламену и диму остао Самостан, старо легло франковачких бандита, сада коначно растурено. Журили смо да што прије стигнемо у село. Народ је бјежао испред нас. Трчали смо да људима пресијечемо пут и вратимо их кућама. Када смо их стигли с чуђењем загледају нашу војску, која не граби дјецу из наручја мајки и не коље. Ни једној нашој ријечи нијесу вјеровали. Тешко одговарају. Још мање питају .Чудили су се и нашим ознакама на капама. Старије жене нешто шапатом мрмљају и плачу гледајући како црква гори. Објашњавамо им како су њихови духовници, заједно са усташама, убили неколико наших другова. Ако то што вриједи!

Уморни од ноћног марша и борбе, полијегали смо по баштама и под крововима амбара. У међувремену су се интенданти постарали о храни.

Само што смо легли а уз сокак између кућа наишло је 5 домобрана. Бјежали су из Прозора, који је заузела 3. санџачка. Драгутин Лутовац и Новак Губеринић били су будни. Саво Машковић, водник 2. вода, угледао је домобрана и подвикнуо им:

— Предајте се! Руке у вис!

Пушкомитраљез заштетка. Буновни, поскакасмо, не знајући шта се дешава. Окуписмо се око Драгутина, а он већ објашњава како су домобрани наишли. Рачунао је да су то они што су замијенили одијела и капу, па нијесу стигли да ставе петокраке. Кад их је запитао: „Ej, ко сте ви?, они застали и хтјели у сокак. Драгутин је онда опалио један рафал. Нијесу смијели ни да мрдну и предаше се. Уплашени, правдају се да нијесу усташе.

Десно од села којим пролази пут Прозор—Горњи Вакуф усташе безглаво бјеже. Ми смо наставили према Горњем Вакуфу.

Гојко ЂУКИЋ

ПРЕКО ЗЕЛЕНГОРЕ И ТРЕСКАВИЦЕ

Полако, без ријечи, пела се колона козјом стазом ка Лучким колибама. Овдје, у рејону катуна Лучке колибе и виса Велике кошуте, прикупљали су се батаљони 1. пролетерске бригаде. Колона 1. батаљона, заједно са изласком сунца, избила је у давно напуштене катуне Зеленгоре. Застанак. Мада је 20. јун, планински ваздух и слаба одјећа натјерали су нас да наложимо ватре. Окуписмо се око њих. Громко се заорила пјесма:

Бијела вило са планине
кажи гдје су базе њине

Командант нам је саопштио да ће застанак бити дужи. Већ два дана смо без хране. Чим смо се мало раскравили поред ватре, пожурили смо на посао — у брање коприва. Зачас смо око напуштених колиба напунили капе и истресали их на шаторска крила поређана поред ватре. На ватри су већ били казани. Убрзо се пронесе вијест да је 2. црногорски заклао коња. Помислили смо и ми на нашег кухињског вранца, али кувару нијесмо смјели о томе ни поменути. Били смо обавијештени да ће интендант батаљона дотјерати неке волове, и да је већ ту, само што није дошао. Али од њега и волова ни трага, ни гласа!

Одмах послије „ручка" одржане су четне конференције. Комесари имају ријеч. Права школа, без клупа и учионица, наравно. Код нас се налази и партијски руководилац бригаде Мијалко Тодоровић Плави. Овдје остајемо још један дан. Хранимо се биљем, сријемушом, киселицом, штиром, кањунима и другим травама.

Сјутрадан, 24. јуна рано изјутра кренули смо даље. Питамо један другог — куда... За Босну, нагађало се у колони. Водича није било. Кретали смо се по карти. Искусни командант нашег батаљона, Перо Ћетковић, води нас кроз густе мрчаве буковог и јеловог грозда. Пут је напоран. Убрзо колона изгуби свој изглед, нарочито код 3. чете. Навалили смо на млада букова стабла. Гулимо кору, стружемо ножевима срж — мезгру и гутамо је. За нама су остајали трагови — огуљене букве. Путоказ куда је изнемогла и гладна, али зато поносна и ведра прошла 1. пролетерска.

Читав дан колона се кретала кроз густу и тешко проходну букову и јелову шуму. Касно у ноћ сишли смо у жупу. По свјежим откосима траве могло се запазити да у непосредној близини живе људи. Колона се, час јаругом, час преко брежуљака, пробијала напријед.

На једном мјесту прођосмо поред Врховног штаба. Батаљон је стигао неколико километара од Калиновика. Према обавјештењима, у граду су домобрани, а у околним селима четници. На пушкомет

испред нас угледасмо и прве кућице брвнаре. Из даљине нам је изгледало да су села пуста. Само из понеке кућице избијао је бјеличаст дим.

Застали смо за часак. Командант батаљона се одвојио с командирима чета. По покретима руку видјели смо да им је давао неки задатак. Десно и лијево преко брежуљака и пропланака видјели смо како промичу разријеђене колоне осталих батаљона наше бригаде, из чега смо извели закључак да цијела бригада иде у једном правцу. Куда? То је још остала тајна. Чета Сава Бурића упућена је напријед, на неке гребене, у бочно осигурање према Калиновику.

Бригада је у зору очистила од четника Јелашца. Преплашени четници склонили су се у Калиновик. Пушкарања је било врло мало. Заплијенили смо нешто стоке и сира. Околне шумарке брзо је обавио дим од ватри на којима су групе бораца већ вртјеле пецива, на ражњевима припремљеним на брзу руку. Овдје смо се добро окријепили, сем неколико другова из Буриђеве чете, који су били на осигурању читав дан. Кад су увече ушли у састав батаљона, који је већ био спреман за покрет, добили су само нешто сланог сира.

У току ноћи требало је заобићи Калиновик. Усиљеним маршем, у највећој тишини, пролазили смо таласастим каменитим крајем. Ту и тамо кроз ноћ се чуо лавеж паса. Сада је већ свима било јасно да идемо за западну Босну.

У рано јутро смо већ били неколико километара сјеверозападно од Калиновика. Колона се пела уз огранке Трескавице. „Пито", наш бригадни топ, упутио је градиђу неколико граната, као да је хтио дати знак „устајања" замрзлој чаршији и пркосити четницима и њиховој будности, стављајући им на знање да смо обишли Калиновик. За вријеме пењања Трескавицом узвратили су нам својом артиљеријом.

Први сунчеви зраци падали су на наша зајапурена и заморена лица.

— Смјена — чуо се глас десетара.

Одмах су пушкомитраљези и муниција прешли с рамена једних на рамена других. Уморне ноге носиле су изнемогла тијела уз врлети Трескавице.

Убрзо смо зашли у букову шуму. Наилазимо на јединице 4. црногорске бригаде. Први пут смо се срели са њима. Поздрављамо се, љубимо, пуни радости и среће.

Коњи натоварени опремом једва су се кретали, често се спотичући на каменитом путу. Испред нас, на неколико стотина метара ваздушне линије, штрчао је голи и каменити врх Трескавице. Посматран из даљине, изгледао је непролазан.

— Још мало, другови! Још мало!

Десетина Воја Абрамовића, „гром десетина", како смо је звали, оборила је рекорд у ношењу пушкомитраљеза и муниције.

Напуштамо шуму. Колона се сада креће каменитим врхом. Већ смо на 1.800 метара надморске висине, испред самог врха. На застанцима смо се окретали у правцу Калиновика, који се већ прије неколико сати изгубио са видика.

Небо се превукло танким облацима. Жагор у колони. Неко је од другова показивао у правцу глечерског језера које искрсну пред нама. Око њега крдо волова безбрижно пасе траву. Већина нас је мислила да је то неки четнички караван, ту склоњен. Но убрзо смо сазнали да је то стока усташких трговаца и бегова; она се сваког љета овдје изгони на пашу, често и без чобана.

Ево нас на превоју. Командант је дао краћи застанак, супротно његовим обичајима; строго је водио бригу о томе гдје ће се дати застанак батаљону и увијек бирао мјесто гдје планински поветарац неће нашкодити изнојеном људству. Чим су се уморна тијела свалила на каменито тло, као по команди се заорила пјесма: „ Куд пролази пролетерска..."

Мало предахнусмо, па колона опет крену.

Ишли смо мало гребеном, а затим се почесмо спуштати. Опет застанак. Ниска смрековина повија се по земљи. Овдје треба да преноћимо и да се одморимо за даљи пут. Прикупили смо нешто сувог смрековог грања, наложили ватре и почели припремати лежаје. Бјетар је стао да дува све јаче, облаци су били све гушћи. Пала је ноћ. Друговима који су имали шаторска крила дошли су у госте они што их немају, да се заклоне од вјетра и ноћне свјежине. Очекивали смо кишу. Ускоро је поспало све сем стража. Ноћ је била све мрачнија, а олуја све јача. Другови почеше да се буде, окупљајући се око ватри. Командант наређује покрет, јер је овдје јако хладно. Прикупљамо се на једном пропланку и контролишемо да ли смо сви на окупу. Онако сањиви, по мраку и вјетру, кренули смо. Колона се почела спуштати низ гребене Трескавице. Чешће смо морали да застајемо, да помогнемо коњима да сиђу, јер је пут био врло стрм. Ишли смо споро, не знајући у ком се правцу крећемо. Почела је да пада киша, праћена вјетром и грмљавином. Самари стадоше да клизе коњима на врат. Коњоводци псују. Чује се у колони да је пао један коњ из коморе, да се преврнуо товар вранцу из пратеће чете... Мука с коњима!

Не види се прст пред оком. Пут је узан и стрм. Идемо више од два сата по овој карамрачини.

Негдје пред зору избисмо на некакве пропланке, а затим у густу шуму. „Застанак", чује се дуж колоне. Киша бије. Грмљавина све чешћа. Бљесак муња нам помаже да нађемо гдје-коју суву гранчицу испод букових жила. Такмичимо се ко ће прије наложити ватру. Друга чета је побједник. Вјештина је права наложити ватру по оваквом пљуску. На већ разгорјеле ватре наваљујемо суве букове кладе. Али од кише нигдје заклона. Вода се слива низ шињел, шаторска крила, ћебад, а и низ врат. Мокри смо до коже и, онако шћућурени, раширили дланове и гријемо се. Убрзо чусмо да је код нас дошао Чича Јанко* и да му другови из 1. чете нијесу дали да се грије док не донесе дрва. Тада су га неки препознали. Уступили су му мјесто поред ватре и донијели дрва умјесто њега.

Овдје смо се задржали неколико часова. Поред нас пролазе неке јединице. Негдје изјутра напустили смо ватре и кренули даље. Киша је почела да јењава, а уморни облаци легли на хоризонту. Далеко испред нас чујемо пушкарање. Саопштено нам је да ћемо убрзо наићи на села у којима има усташа и организованих сеоских стража. Били с-мо опрезни. Обезбеђивали смо се челним и бочним патролама.

Убрзо стижемо у село. Народ, застрашен усташком пропагандом о томе да ми кољемо и убијамо све живо што нађемо на путу, избјегао из кућа. Но убрзо послије сусрета с покојим становником, збјегови су почели да се враћају кућама.

Радован ЂУРОВИЋ

*) Моша Пијаде

А ТИ САМО НИШАНИ СВИРАЛОМ.

Стигосмо на Трескавицу и законачисмо у њој. Ова планина је и зачарани замак и утврђено уточиште, и бункер и брисани простор, и голет и прашума; као створена за вука и хајдука. И богата је буковим хладом и пландиштима, али и ћудима: у току једне обданице запахнула нас је мирисима јунског цвијећа, а испратила зимским мразевима и лапавицом.

Кад сам је угледао учињело ми се да сам се обрио у нашој Сињајевини. И обрадовао сам јој се као дијете. Јер ми Дурмиторци смо ти чудни људи: у сваком селу тражимо своје село, Злодо или Добри до, Студенца или Пошћења, Тимар или Недајно, у свакој планини Сињајевину; у свакој ријеци Тару или Пиву; у сваком потоку Шушковац или Змајевац.

Ето зашто сам се обрадовао Трескавици. Иста је као и наша Сињајевина и гостопримна као и она и за вука и за хајдука, па и за нас партизане. Има и разлика: више је овдје букава него борова и јела. И виша је од Сињајевине за двадесет Дурмитораца. И овдје има дивпих јагодњака и купињака, мира и хладовине, извала, увала, пећина, врлети, кљештина, да би се у њих цијела армија склонила.

Био је крај јуна 1942. године. Смјестили смо се испод великих крошњи букава; стабла буквама обрасла у маховину као у зелену чоху или неко чудно руно.

Почела је да пада киша, ледена као лед, затим је запарадила лапавица попраћена вјетруштином од које се мрзло. По камењу и дрвећу се почела хватати ледена глеђ. Наш 1. батаљон изабрао је баш ову зачарану шуму за конак.

Нагло се спустио мрак, а мраз је стезао лагано и увлачио се испод сваког дроњка и у сваку пору. Неко вријеме смо цупкали у мјесту, загријавали се како смо знали и умјели, млатарали рукама, ломили „колач", али ништа није помогло.

Наш командир чете Саво Бурић ни овдје не може без шале. Иснрича нам један виц:

— А шта бисте ви, моји пролетери, радили да сте се једном ћепаницом грнјали цијелу зиму к'а она два београдска студента!

— Како то? упитасмо наивно.

— Е, па, требало би да ви, као борци, то знате, и да се снађете... Ево како: узме један ћепаницу и ради с њом гимнастику док се не загрије, а онда фукне у кревет. Затим ћепаницу узме онај други... И тако се њих двојица гријy цијеле зиме...

Иако смо се тресли од зиме и Трескавице сви смо се шали насмијали. А неко ће упитати:

— Па добро, друже командире, за ћепаницу ћемо лако, но нађи нам ти кревет па да одмах примјенимо тај твој „рецепис" ...

Настављамо да цупкамо у мјесту и да цвокоћемо. Не помажу нам ни џепови ни рукавице. Руке нам отепавиле; за нокте студ залази; лице почиње да бриди и боли као да нас мраз насуво брије; прсти на ногама се укочањили, шињели се укрутили као да су од тенеће... Није се могло издржати без ватре. Чињело ми се да се и срце леди у грудима.

ЈБуди су вадили шибице и од суварака и хартије покушавали да ухвате ватру. Вадили су кресива, а огњила су испод шињела врцале варнице из кремена, али труд није прихватио. Оно што није угасила киша гасио је вјетар. Најзад, неко се присјети и бритвулином издјеља један штап-дреновак, неког нашег инвалида. Штап је једини био сув. Тако се усред ове зачаране шуме појавио први пламичак као неки пркос лапавици и зрачак наде промрзлим борцима. Разбукташе се ватре једна за другом и из помрчине се почеше појављивати ликови бораца. Као да су стизали са оног свијета или као да смо мртве дозивали.

Настаде борба између наших дрвљаника-ломача и кише и лапавице. Надвлада ватра, а киша и лапавица устукнуше; другови се окравише и жагор настаде као око бадњака.

Тискали смо се око ватара и један дио тијела као да је горио, док је други мрзнуо као да ће сваки час отпанути.

Одјећа је на нама воњала: неким кисјелинама, трулежи, мемлом, знојем, све се димило, пушило, испаравало, горјело, смрђело... Горјели су шињели, ципеле, опанци, обојци ... Вјетар се поигравао пламеном и носио му језичке час на једну час на другу страну. Осјећао се смрад од опаљених и опрљених бркова, обрва, трепавица, чуперака косе...

Збијали смо се један уз другог, свађали се око дежурства и проклињали ову дивну планину која нам је понудила своја пазуха за склониште.

Ми партизани смо се увијек бојали и клонили дана, сунца и ведра неба, а нико га није био жељнији од нас. И борили смо се за дан и свјетлост, али нам је ноћ била савезник. Мене је увијек мајка дочекивала и испраћала благословом: „Ајде сине, сунце ми те грijало!" И то је био благослов и честитање живота и сретњикање и добродошлица. А ја сам, као за инат, морао бјежати од сунца.

Није ни чудо. Тада земљом почну да крстаре уходе и шпијуни, а небом авиони извиђачи: да пронађу нас и живот и да га у нама униште. Иза њих су тада долазиле штуке и најављивале смрт, окомљујући нам се право на тјеме, и уз језиво завијање.

Сад смо једва дочекали да сване и да се помолимо на сунце. И зора је сванула љепша од иједне зоре коју сам игдје икада доживио. И она нас је открила у свој нашој биједи: подбуле и плаве испод очију, црвених и отечених од дима, као да смо цијелу ноћ преплакали; усана одебљалих од студени, гаравих и чађавих као да смо у сушари димљени, помодрелих руку и плавих ноктију ...

Људи су се као из крље, из неког клупка, из своје ларве одмотавали, рађали, одвијали, теглили и зијевали као тек излегли пилићи, млатарали ногама и рукама и враћали се у жива бића и нормалне људе.

*

* *

У једном присоју застадосмо, сунце нас огрија и ми му се обрадовасмо као што се сви озебли радују сунцу.

Ох, како је благословено сунце!

Застанак нам је у једном пристранку. Сви смо се према сунцу окренули, као гуштери. Чудне су ове ћуди планинске.

Мене поче да мучи тишина и несаница и кренух да погледам има ли живог створа унаоколо. Пушку сам носио као батину, у десној руци и по средини.

Изненада се преда мном отвори један пропланак преполовљен плотом. (И као да се све сијече, полови и ограђује у овој земљи, лише ових брда). Привиђе ми се да се неко као огроман паук врти око врљика. (У рату се изгледа, пауци брже коте и мотају, већи су и отровнији). Као да чујем негдје кораке неке уходе како се прикрада и вуче ноге за собом. (И, заиста, ухода и шпијуна било је на претек). Чак ми се учини да између кољa и превитина вири пушчана цијев.

Најзад разазнах полусклупчано чељаде, лежи наокос и надкрилило десном руком лице као палмовом гранчицом. Мало подаље десетак оваца и једна црна кравица. Оно створење се наједном усправи и стресе као да млада јејина слетје на врљике. И врљике су чудне — личе на топовске цијеви. То су одсјечене дивље трешње и јасике и сада ограђују нечију ливаду. Чујем како крава усркује још росну траву и шиша језиком отаву. Једва се отријезних од ратног опреза и угледах чобанче од пет-шест година. Чува овце и ону кравицу, а требало би њега чувати.

Закашљах се, да своје слутње растјерам и да се привиђења ослободим. Јер, у рату мале и сиве ствари постају незграпне и црне утваре.

Преда мном је кржљав дјетић натронтан као главица купуса. Чечерглав је и очију љешникове боје, неиспаваних као и у мене. Уснице црвене и танке као рез на дјечијој касици.

— Добро јутро малиша! — викнух помало строго и постиђено што сам му с пушком на готовс пришао.

— Бро-о-јутро! — одговори зловољно и отегнуто, очигледно уплашен мојом пушком, јер му се поглед заустави на пушчаној цијеви. (И дјеца знају да је пушка синоним смрти). Одложих пушку поред ноге. Дјечачић је мањи од пушке. Мотрим га натенане. На њему је стара војничка блуза омашћена у црно, са неколико врста дугмади у два реда: жутих, црних, са утиснутим знацима, крстовима, крунама и крилцима.

Сјетих се једног од првих наређења окупатора: ,,Сва војничка одјећа мора се вратити у војне магацине или офарбати у црно! Ко се затече . .. чека га најстрожа казна ..."

Маслинаста боја је згодна за камуфлажу, а црна за мету. И овај је малиша постао згодна мета.

Савија прсте док хода или стоји.

— Боле ли те то ноге? — упитах га.

— Зар мене?

— Тебе, а да кога?

— Од слане ми испуцало па ме свака травка убоде ко нож.

— Како ти је име?

— Је ли мене? — узврати ми питањем, гледајући ме овог пута право у очи и процијењујући зар, јесам ли довољно повјерљив да ми право име каже.

Потраја смотра мога лица, а онда када се усуди да изговори своје име као да замуца: М-м-м ... Помислих у себи: Ко зна како му је име: Милош, Мате, Мухарем?! Не муца случајно, премишља се. . ."

Најзад се одлучи:

— М-и-и-рко!

Није ми ово био први сусрет с Босанцима и увијек се десило да ме припиткују умјесто да одговоре. Као да у сваком Босанцу чучи по један мали Штрбац. Можда је то дио ратничке психологије или тешког животног искуства, али, у сваком случају, врста је предаха ради бољег сналажења. А у рату је опрез раван формули за спас и живот. Ово Босанче се научило томе од малих ногу. „Зар је могуће, — помислих у себи, —• да је дошло вријеме да ни дијете у овој несрећној земљи не смије пред човјеком изговорити своје име? До чега је људе довео примитивизам? Докле је доспјела људска мржња и мизантропија? Разврстали су нас на „Влахе", „Турке" и „Шокце", једне за рафале машинкама, друге за каме, треће за угарке. Проналазе се разлози за сијање мржње, убијање, свирепост."

Сјетих се да је тога дана Видовдан. По школама су се на тај дан дијелила свједочанства. Каква симболика!

— Јеси ли пош'о у школу?

— Нема школе ... 'еби га! — опсова и као да се покаја због тога ошину себе свиралом по закрпљеним панталоницама.

— Је ли ко пролазио овуда? — присјетих се да сам ја борац и да сваки сусрет за нас партизане може да буде коб и замка.

— Два људа су прошла овудијека. . . Један ми је дао овај лапис, — рече и показа ми комадић мастиљаве оловке. — Каже, вели, збори$_г$ да само ја растим, па ће бити школе к'о воде . . .

— А какви бјеху ти људи?

— Оваки као ти. Носе шуп . . ., шуп ... — трже главом и исправи се, — пушке и претокраке ...

— Имаш ли то и свиралу?

— Јашта. Знам и да свирам, и — кресну ми оком, — и помало нанишаним свиралом . . .

Показао ми како нишани свиралом, као пушком, и „нанишани" и једног брава.

Исцијепах и ја из своје теке неколико листа хартије и дадох му их свечано као какву видовданску даровницу.

— Ево ти, па научи да пишеш!

— Ех, знам ја бо'ан сва слова. Знам и да цртам, 'ебо га ти . . . ГГљуну и мастиљавом оловком на листу хартије стаде преко закрпе да пише своје име великим словима.

Али, мени би сумњиво зашто стално држи стиснуту лијеву шачицу те га упитах:

— Шта то држиш у руци?

— Ништа, ја то онако ...

Зарумење се у лицу и још више стеже шачицу. Назријех неки цртеж на длану, као осушен костур жабице.

— Шта ти је то?

— Претокрака. — Онда сав срећан потрча да врати овце и даље набадајући и клецајући час на једну час на другу ногу. Ја се тек тада замислих: за мене је петокрака била симбол слободе и знак

распознавања, звијезда водиља и звијезда спаса, знак бораца за правду и братство међу људима. И прије бих дао главу него ту петокраку скинуо. Али, та иста петокрака је главна мета за фашисте, четнике, усташе. Она је за њих трофеј чак и на мртвом партизану.

— Мирко! — викнух из свег гласа. — Стани да ти нешто кажемГ

Дјечак застаде и великим рукавом своје у црно омашћене блузе обриса нос.

— Шта ош' ти од менека?

Прињох му и као у повјерењу рекох:

— Мирко мој! Мали си ти за петокраку. Тебе би неки зликовац за тај цртеж на длану закл'о ко пиле. Смјеста то избриши! И нишани ти само свиралом као и досад... А ми ћемо пушком.

Мирко је мало оклијевао као да стеже златни новчић, а онда по росној трави замахну ручицом неколико пута и најзад ми показа чист длан. И климну ми главом, можда у знак поздрава или захвалности.

Теодор С. СРДАНОВИЋ

НИ ЂАВОЉИ БОКУН МЕСА

Друга чета 1. батаљона држи, у зиму 1942, конференцију у једном селу крај Калиновика. О политичкој Ситуацији реферише Ђуро Лончаревић, заменик комесара. Саво Бурић, командир, отвара дискусију.

— Могу ли да речем једну, друже командиру? — јавља се Јоко Борета.

— Можеш, како не.

— Ти си мене отправио на стан и храну оној удовици под брдом. Нијесам, ево, трећи дан видио ни ђавољи бокун меса.

— Ово је сиромашан крај. Морамо се задовољити оним што народ сам да — објашњава Саво.

— Кад је тако, а ти 'ајде горе, а ја да дођем гдје си ти — узврати Јоко уз смех целе чете.

НОЋ НА ТРЕСКАВИЦИ

Са чувеног марша пролетерских бригада за Босанску Крајину, јуна 1942. године, снажно ми је остала у сјећању ноћ између 28/29. јуна проведена на планини Трескавици.

Напустили смо Зеленгору у ноћи између 24/25. јуна. Пошто су на нас припуцали четници заузели смо село Јелашац. Послије Зеленгоре, Јелашца су ми се учинила права љепота. Али жеља да ту мало останемо није ми се испунила. Продужили смо преко Сувог Поља и Божановића ка Трескавици. Очекивали смо да ће се гласнути непријатељска посада у Калиновику али, изгледа, да су њу тада више мучиле друге муке — куда да бјежи ако је нападнемо.

Трескавица је планина која као да неће да застане за Маглићем, Волујаком и Бјелашницом. И љети у њој може да се нађе снијега. На њеном највишем врху наишли смо на велико крдо волова, власништво сарајевских трговаца. Иако смо знали да су му власници усташки расположени, наређено је да се не смије ништа дирати.

Сјећам се разговора са преплашеним чобанима. За нас су чули да убијамо, кољемо и радимо све оно што су на тим теренима чинили усташе и четници. Били су заплашени и они и муслимански живаљ овог краја. Много смо са њима разговарали. Највише другови Екрем, Хајро и Татар. А и други. Понеки би се мало ослободио и почео да прича шта су им све власници говорили о нама, па није ни чудо што су нас тако уплашено дочекали. За нас је био велики успјех што су нас љепше испратили него дочекали.

Ноћу уочи 29. јуна почели смо да се спуштамо козјим стазама низ Трескавицу. Видјети је било по облацима и вјетру да ће ускоро почети невријеме. Мрак нас је ухватио у некој буковој шуми. Почела је да пада киша измијешана са снијегом. Даље се није могло.

На чело колоне, као и вазда, био је наш командант Перо Ћетковић. Наредио је да застанемо и да одмах ложимо ватре. Најтеже је било заогњити прву ватру. Ложили смо их тако што бисмо нас неколицина скинули капуте и шињеле и испод њих потпиривали дрва. А онда бисмо доносили главње. Лакше нам их је било наћи уз свјетлост запаљене ватре.

Никада, од те ноћи, не могу заборавити друга Сава Бурића, тада командира наше 2. чете, који је помагао свакој десетини док није наложила ватру. До пола ноћи изгледало је да ће бити издржљиво. Али хладна сусњежица покварила нам је и то мало наде. У зао час почеше се низ стрме падине планине сливати бујице и гасити нам ватре.

И овдје се, као и у многим другим приликама, могло на најбољи начин осјетити другарство. Можда и јаче. Јер истина је да смо ми, још увијек „омладинци", прошли доста мука, борби и тешкоћа, на Семољу, у Морачи и на Синјајевини, али овако тешке ноћи, гдје се ни-

чим не може помоћи, нијесмо имали. Сећам се, и никад нећу заборавити, мени миле и драге ликове Радована и Божа Гардашевића, Радована Поповића, Шпира Вујовића, Бошка Дедеића-Попа, Радомира Јововића и других другова који су по неколико пута долазили да нам помогну да упалимо или разгоримо ватре, да ископамо канал који ће воду скренути од огњишта. И те вечери се у нашој чети чула пјесма:

Збијајмо се друг до друга
наша борба биће дуга

Запамтио сам и шалу друга Сава, да ће првих 5—6 година бити тешко, а после све лакше.

Негдје испред зоре киша поче да јењава. У свитање смо продужили низ Трескавицу. Био је то марш који се не да заборавити. Одјећа мокра, зима, ноге утрнуте од стајања и чучања уз ватру. Сунце је вазда мило и драго, али овог јутра сам му се највише овеселио.

У селима у подножју планине није било људи, склањали су се испред нас. Дочекивале су нас само сеоске страже; отвориле би на нас ватру, а затим побјегле. А ми смо морали поступати тако да придобијемо и оне који о нама, под утицајем усташке пропаганде, нијесу мислили добро. Пролазили смо гладни. Ни један борац није тражио нити узео ништа на своју руку. Све су регулисали органи за снабдијевање.

Приближавали смо се селу Умољанима. Једва сам корачао. Наиђе Војо Абрамовић и пита ме: „Шта је, Рашо'\ „Војо, не могу више, крепах од глади". Војо извади однекуд комадић хљеба и даде ми. Рекох комадић, а и био би тада комадић да је имао и читав килограм, али је мени много ваљао.

Радован НИКОЛИЋ

НЕЗАБОРАВНИ СУСРЕТИ

(С народом Босанске Крајине)

Послије одмора у Маловану и борби око Вуковског и Купреса, 12. септембра 1942. пошли смо на марш правцем: Доњи Малован — Козјак — Стипића Кошаре, — Борова Глава — Ковач планина — Поточани. Продужили смо 14. септембра преко Ливна, Сухача, Гламоча, Рупа и Тичева. Блажо Попивода је на челу батаљона, са црвеном заставом, нашим поносом. Саво Бурић, који је сада командант батаљона (Перо Ћетковић пошао за команданта 1. далматинске бригаде), често обилази колону од чела до зачеља.

Три дана маршујемо по 30—40 километара дневно. Врућина је велика. Идемо по камењарима, па изгледа да још јаче пече. Многе борце су нажуљале ципеле. Тако му то дође кад смо сви добро обувени; раније, док смо већином били у опанцима то нам се није могло догодити. У Тичево стижемо 17. септембра. Народ нам изашао у сусрет. То је први долазак пролетера овдје!

Продужили смо ка Пеуљама, гдје смо стигли пред ноћ и закончили.

Неколико смо дана у селима око Босанског Грахова. Шаљемо патроле и одржавамо straже, а највише времена проводимо на изучавању „Историје СКП(б)". Четници из Грахова су два пута нападали 1. чету, највише истурену према њима, али безуспјешно.

Другарице Мила Ћетковић, Милева Шћепановић, Анђа Капичић, Даница Мартиновић, Рада Кулић, Станка Милутиновић, Мила Царичић, Станица Гломазић, Мила Нешовић, Боса Радовић и друге ишле су у — агитацију. Иду од куће до куће, разговарају са женама. Објашњавају им како се спрема храна, чисти кућа и како се раде други домаћински послови. Уз то, јасно, говоре и о политици. Постигле су велики успјех.

Талијани су по свему судећи тачно сазнали наш распоред па 27. септембра изјутра наиђе „рода". Није се авион честито ни удаљио, а командант Бурић нареди: „Излази из села! Сви у шуму, распоредите се растресито!"

Тек што смо извршили наређење долетјеше четири савоје (талијански бомбардери). Бацају бомбе и митраљирају. Ми са огранка Маринога брда посматрамо шта се догађа. Губитака имали нијесмо. Још два пута су долазили бомбардери, али смо оба пута на вријеме изашли из села.

По наређењу Врховног штаба комесар нашег батаљона Јово Капичић одлази 29. септембра у 2. далматинску бригаду.

Незаборавни сусрет

Пеуље напуштамо 1. октобра. Поново идемо преко Тичева. Одлазимо на нови фронт у долини Сане. Припремамо се за напад на Кључ

и остала непријатељска упоришта у долини Санице, из које треба скинути богату љетину. Пут нас води преко Подгора, Мариног брда, Тичева, Млиништа, Видовог села и Дрвара. Кроз Дрвар пролазимо главном улицом, идемо према жељезничкој станици. То је тај наш партизански Дрвар! Радосни смо и жао нам је што немамо времена да се у њему више задржавамо, да га боље упознамо.

На жељезничкој станици композиција већ чека. Командант батаљона распоређује чете. Невјешто се пењемо у воз. Очигледно је да дуго нијесмо закорачили у жељезничке вагоне. Има међу нама бораца којима ће то бити прва вожња.

Распјевана композиција стигла је, готово неосјетно, до станице Оштрељ. Похрлили смо на врата. Било нам је пријатно када смо спазили наше другове из 2, 3. и 6. батаљона. Ту је био и штаб бригаде. Укрцавају се и они. Зачас је композиција била пуна. На прозорима се залепршаше четири пролетерске заставе; заставе четири батаљона 1. пролетерске бригаде.

Следећа станица је Бравско. Воз даље не иде. Према Кључу мораћемо опет пјешице.

Борба за љетину

Путевима кроз густу борову шуму избисмо на чистину. Пред нама пукла Саничка долина, ишарана шљивицима, ораницама и ливадама, лијепа као ћилим разиграних боја. Пред нама је Кључ, видимо га. Неко рече да је у њему усташко-домобранска посада јачине батаљона. Неће ваљда бити превелики залогај за нашу бригаду.

Чете су 3. октобра кренуле ка објектима напада. Први су, као и увијек, бомбаши. Пришли смо доста близу. Већ јасно чујемо разговор у бункерима и око њих, на Томашића граду. Из бункера пуцају помало несумице. То нам добро дође. Откријемо тако понеки митраљез, протезање линије рова или бункер.

Са куле осу паклена ватра. Примијетили су нас. Бомбашке групе залегле, не могу се привући циљу. Почиње да штекће и наш митраљез. Придружују му се пушкомитраљези Милана Биговића, Душана Шабана, Вучете Црнчевића, Велише Војводића, Ива Дапчевића, Борише Шћепановића . . .

У зору је 1. батаљон поново пошао на јуриш. Борци су се дохватили стијена испод куле. А из ње је ватра малаксала. Када је прва група бораца већ била на кули, сачекало ју је двадесетак непријатељских војника са рукама подигнутим увис. Непријатељ је почео да се повлачи. Чујемо да су им Крајишници заплијенили сву комору и камион санитетског материјала, заробили једног љекара, два официра и преко 80 војника.

Наш батаљон има двојицу мртвих: Сава Ракочевића и Мојсија Бајића, из 3. чете, а рањени су Мироје Павићевић, замјеник команданта батаљона, и Новак Губеринић.

Лослије тродневних борби Кључ је ослобођен 6. октобра. И док су се борци 1. пролетерске и 6. крајишког одреда борили за Кључ иза њихових леђа разбуктала се још једна велика и важна борба. Богата поља Саничке долине преплавиле су бригаде младих Крајишника. Почела је, те ратне јесени, битка за богат род — за кукуруз, јабуке, крушке ...

Пролетери су избили тамо пред Врхпоље, а према Бравском, ттрема слободној територији, крећу каравани запрежних кола, натоварени једрим клиповима кукуруза, воћем и поврћем.

Наш батаљон је остао око Кључа све до 22. октобра. Ту нам је дошла нова попуна, Далматинци из Шибеника и околине.

Послије успјешно извршеног задатка у Саничкој долини, батаљон Је 22. октобра из села Рајзовићи, праћен првим пахуљицама снијега, пошао за Дрвар. Возом смо се превезли од Бравског до Дрвара, гдје смо преданили, а 25. октобра смо заноћили у Зеби. Сјутрадан смо продужили преко села Пећи, Гологлаве планине, Горњег Тишковца и Вукобрата, да заузмемо положај између Вукобрата и Јарића. Већ 27. и 28. октобра водили смо борбу око Босанског Грахова.

Напад на Грахово није успио, али је разбијена четничка групација око њега, а четницима и Талијанима су нанесени осјетни губици.

Наш 1. батаљон је нападао четнике попа Ђујића око Плавна, Голубића и Стрмице. Овдје смо први пут ступили на тло слободарске Далмације.

Од 30. октобра до 3. новембра провели смо на терену Паланке, Карајића, Грубара, Вунарића, Дреновца, Закошина; 4. новембра смо стигли у Дулер, одатле у Дрвар, а 5. новембра, преко Оштреља, у Босански Петровац.

Велики празник

У Петровцу много новости. Најмилија: добијамо бригадну пролетерску заставу. Најважнија: Врховни штаб формирао 1. и 2. пролетерску дивизију. У нашу 1. пролетерску дивизију ушле су: 1. пролетерска, 3. крајишка и 3. санџачка бригада. Командант дивизије је Коча Поповић, политички комесар Филип Кљајић Фића. Командант наше бригаде је Данило Лекић Шпанац, политички комесар Мијалко Тодоровић Плави.

Читамо поруку ЦК КПЈ поводом дана октобарске социјалистичке револуције, велике офанзиве Црвене армије и побједе савезника код Ел Аламејна; у Африци. До касно у ноћ ори се пјесма и весеље.

А на врховима Грмеча види се снијег и прилично је хладно.

Омладина је стигла у град на прославу великог октобра; није јој сметала киша која пада као да се небо провалило. Град је украшен заставама.

Седми новембар. Киша престала да пада. Устајемо рано. Борци се бријују, чисте одјећу и обућу. Сви желимо да што боље изгледамо у строју пред Врховним командантом.

Командант Бурић и комесар Роловић врше смотру постројеног батаљона. Кажу да ћемо проћи кроз град, да ће нас посматрати друг Тито и да се не смијемо обрукати. Послије смотре крећемо; на челу је заставник са развијеном заставом батаљона. Улице су пуне народа. На свакој кући заставе и пароле. Батаљон иде десном страном цесте која води ка Бихаћу.

Постројена је цијела бригада. Први пут су свих њених пет батаљона на окупу. Стигли су и наши игманци, дошли да присуствуЈ'у пријему заставе. Они су још у болници или раде на терену као политички радници.

Испред мјеста гдје смо постројени подигнута је трибина; украшена је црвеном заставом. Наше очи су упрте у њу. Командант бригаде обилази строј. Батаљони су беспријекорно постројени.

„Бригада, мирно! Поздрав на десно!"

Погледом пратимо команданта бригаде. Иде у сусрет групи другова. Напријед је друг Тито, иза њега Коча и Фиђа. Са њима су Иво Лола Рибар и његов отац, стари Иван Рибар, Марко (Александар Ранковић), Црни (Сретен Жујовић) и још неки другови.

Друг Тито прими рапорт команданта Данила Лекића, обиђе строј, попе се на трибину и поздрави нас са: „Смрт фашизму, другови". Громко груну цијела бригада: „Слобода народу".

Друг Тито је одржао велики говор. Пажљиво смо га саслушали.

Друг Тито је затим развио заставу и предао је Данилу Лекићу. Командант Лекић позва Воја Радића из Крагујевачког батаљона, да прими заставу.

Клицањем смо испратили друга Тита када је са пратњом пошао у Петровац.

Увече смо у Дому културе присуствовали приредби. Било је врло лијепо.

Из нашег батаљона пошло је неколико другова у друге јединице. Отишли су Живко Живковић, Ђуро Лончаревић, Владо Шћекић, Леко Марјановић, Бошко Дедић Поп, Свето Дрецун и други.

У Петровцу смо остали недељу дана. Сваког јутра смо, због опасности од бомбардовања, напуштали град.

Исхрана је добро организована; сваког дана редовно добијамо три оброка. Наш културно-просвјетни одбор радио је пуном паром.

Петровачка омладина је врло често долазила да нас посјети. Заједно смо играли српска, црногорска и крајишка кола и пјевали.

Шпиро ЛАГАТОР

У КОЊИЦУ

Н егдје у брдима сјеверно од Коњица, око села Булатовића, одмарамо се на падини, у хладовини трешања. Висе над нама гране пуне црвених сочних плодова, доводе у искушење. Навире вода на уста. Опојан сан савладава многе. Врућe јулско сунце пробија кроз грање и жеже нас, а тихи повјетарац ублажава жегу. Чудни су контрасти које преживљавамо. Прије неки дан смо цвокотали од хладноће у оној кишној ноћи на Трескавици, а данас се печемо на јулској жези на падинама Битовње. Како ли ће те промјене дјеловати на организам?

— Трешања, трешања дај, комесаре! — викну неко тобоже као кроз сан, а други бунован поскочи пробуђен ломљавом гране на сусједној трешњи, с којом на земљу треснуше двојица изненађених и помало уплашених берача.

То је комесар закупио неколико стабала, а економи послали бераче. Једино је тако допуштено набављати трешње, и храну уопште.

Власник дотрча и закука над одломљеном граном, неки другови почеше да га тјеше.

— Није велика штета, пријатељу. Видиш и сам, била је трула грана — објашњава му црнооки, увијек озбиљни Марко Радоман, показујући прстом трулину у коријену гране. — Тако се прије неколико година десило мојој трешњи испод Вреника.

Али тек кад је економ донио нешто куна и пружио му их, власник се смирио и брзо стрпао новац у похабани новчаник.

— Пролази Стари! — чу се нечији глас.

Група коњаника и неколико пјешака пролазе стазом уз брдо изнад нас. Тито зауставља коња, гласно нас поздрави; упита да ли смо добили трешања; додаде да смо посао на прузи добро извршили, ободе коња и продужи смејући се гласно, очито задовољан успјехом у рушењу комуникације Сарајево — Мостар.

Тек што подијелисмо трешње, стиже пошиљка и од заплијењених ђаконија са пруге. Сладећи се трешњама развезасмо причу о питомини нашег завичаја.

Причу прекиде команда из воћњака у коме се налазила 2. чета, са Буриђем:

— Спрема за покрет!

Брзо се нађосмо на стази која води ка селу Хасановићу. Идемо низ шумовиту падину ка неком потоку, водич рече да се зове Краљишчица. Кржљава шума једва скрива од погледа осматрача, ако се још неки осмјелио да остане на околним брдима, иако је то још далеко. Ко зна ко се све може наћи по брдима около и ко све обавјештава Њемце, Талијане и усташе о нашим јединицама и покретима!

Имали су право Јелена Орландић и Јелена Петричевић. Трешње су чиниле своје. Многи истрчавају из колоне, склањају се у шумарке праћени гласним смијехом и досјеткама оних из колоне.

На голим западним падинама Сњежника и Крижа, висова од преко хиљаду метара, нађосмо групице кућа села Хасановића. Осјећамо подозриве погледе старих сељака који су остали да „чувају" куће. Док се размјештамо за починак по ријетким воћњацима, примјећујемо женску чељад како се брзо склања по кућама. Младићи су, по свој прилици, мобилисани. Сиромашне њиве, већ пожутјеле од озимих усјева, не обећавају добар принос. Али и од те сиротињске жетве дужни су сваку пету руковијет одвојити за усташку државу, рече нам један од сељака у широким црним димијама, са фесом на глави и бијелом кошуљом испод црног прслука.

Командант Перо разговара са сељаком, жели да чује нешто о стању на овом терену и ишчепрка који податак о Коњицу. По тој причи наслутисмо да може доћи до напада на Коњиц, али се нико не усуди да о томе запита команданта. Принцип тајности је строга обавеза свих нас.

Преноћисмо и преданисмо у Хасановићу и одморисмо се толико да освјежимо снаге. Батаљонски интендант Андро Ломпар и четни економи побринули су се за добре оброке, појачане сљедовањем трешања.

Послије подне командант позва командире и комесаре чета и саопшти одлуку о нападу на Коњиц. Наш батаљон треба да нападне утврђену косу Реповицу и да са ње крене на жељезничку станицу и дио града на десној обали Неретве. Крагујевачки батаљон ће поћи низ пругу од Иван-седла и лијево од нас упасти у горњи дио града, оријентишући дејства ка мосту на Неретви. Други црногорски ће прегазити Неретву негдје низводно од Коњица и напасти дио града на лијевој обали и косу над тим дијелом града, са које се, вјероватно, може туђи митраљезима и минобацачима дио града и улице на десној обали.

Пријатна јулска ноћ покри тамним велом брда и јаруге. Кањон Неретве утону у мир.

Као уходе крећемо у колони ка Коњицу, стазом пуном камења, и љутимо се што наше кретање одају одрони покренути нашим корацима. Села изгледају мртва, празна; чак се ни лавеж паса не чује, не бар у овима која до сада прођосмо. А можда су сељаци увукли и чељад, и стоку, и псе у куће и стаје и притајили се док војска не прође. То је најпростија рачуница да се од ње сачувају.

Опет је пред нама дубока јаруга, а преко ње одмах коса, Реповица и на њој, вјероватно, добро утврђени положаји усташа.

Стојимо. Чекамо задња упутства за напад. Пет минута, десет минута, а још не крећемо. Петнаест минута, још стојимо. Шта је то с нашим командантом те нас ноћас мимо обичаја толико задржава? Мора да нешто крупно снује.

— Ух, рођаче, пропадох — пожали се Иво шапатом.

— Шта је, који ти је ђаво?

— Стомак, рођаче! Трешње, мајку им божју!

— Па?

— Како па, рођаче, гром га спалио! Сваки час треба да пођемо, а ја овакав. Ето, сад сам био ту, иза плота, и опет ме тјера...

— Па иди, шта чекаш?

— Иди, иди! Лако је то сада, али замисли да ме ухвати у јуришу? И заостати не смијеш, напријед не можеш.

— А ругао си се друговима када је њих тјерало из колоне. Пожури, сваки час можемо кренути.

— Ругао, ругао. Шалио сам се, а не ругао — довикну Јово трчећи према плоту.

Долази командант. И комесар је са њим.

— Момци, као што смо се договорили. Прва десно. Друга лијево. Трећа у резерви. То пред нама је коса Реповица. Крените одмах.

Кренусмо. Ноћ је већ на измаку. Зора само што није бљеснула. Мора се журити.

— Шта мислиш, Саво, о овоме? — обратих се Бурићу мислећи на скоро свануће.

— Боље је погинути у јуришу него у одступању — одговори он и пође за четом.

— Командире, покажи скојевцима како се ратује — обрати ми се Ристо Лекић, замјеник комесара чете, рачунајући на моје обећање на задњем састанку скојеваца да ћу им у првој борби показати како се напада непријатељев пушкомитраљез.

Схватих Ристову напомену као упозорење и позвах омладинце Сава Никаљевића и Вучету Црнчевића да пођу са мном.

У трку се сјурисмо низ падину и упутисмо ка пушкомитраљезу, који је онако насумце отварао ватру с ћувика изнад пруге. Чета пође за нама. Пушкомитраљез је штектао док смо се нас тројица привлачили. Изгребени трњем и драчама приближисмо се прилично пушкомитраљезу и, по договору, бацисмо бомбе. У тренутку експлозије јурнусмо. Избезумљени пушкомитраљезац је већ био окренуо леђа остављајући мртва помоћника. Узех пушкомитраљез, Саво и Вучета муницију и бомбе које је оставио на положају. Пођосмо напријед. Лијево се чује усташка команда.

— Цлотунском паљбом, по непријатељу у ражи, пали.

Послије њиховог плотуна опалих рафал из пушкомитраљеза. Одмах након тога ниче из ражи стрељачки строј 2. и 1. чете и јурну на усташе уз повике: „Урааа, напријед, пролетери!" Уз тресак бомби ускочише чете у ровове, а усташе безглавим трком побјегоше према граду.

Било је очито да треба журити. Споразумјех се са Савом и Вучетом да пожуримо према станици. Испалисмо неколико рафала за усташама који су бјежали низ Реповицу и потрчасмо према станици. Звижде зрна око нас, негдје клокоће митраљез. Осјетисмо опасност која нас вреба и размакосмо се. Вучета заљуља танко храстово стабло да привуче пажњу на себе. Саво баци бомбу далеко десно да тиме завара митраљесца, а ја с пушкомитраљезом пођох према станици. Саво и Вучета ме стигоше баш у тренутку кад митраљез засу убитачном ватром. Скочисмо са стијене високе неколико метара и ја се стропоштах са пушкомитраљезом на шљунак колосјека. Уз оштри бол једва се подигох, кад ми прибоше Саво и Вучета.

— Шта би, јеси ли рањен? — упита ме Саво.

— Не знам. Нешто ми страшно сину уз леђа.

Пипали су и загледали, али ништа не нађоше. Не дадох им пушкомитраљез, иако су жељели да ми олакшају. Пребацисмо се преко неколико колосјека на дрвљаник поред ониске кућице, недалеко од саме станичне зграде. Наслоних збројовку на кров куће и осмотрих усташки митраљез на ћувику изнад дијела града на лијевој обали Неретве.

По клокотању оцијенисмо да то мора бити максим. Наше рафале као и да не осјети. Клокотање се настављало. Зрна су добовала по крову станичне и околних зграда, а у горњем дијелу града чула се жестока паљба.

— Бојим се да је Трећа имала губитака, увео је Перо у борбу на самој коси — рече Бурић, који је управо наишао. Онда упита: А како ви прођосте?

— Још не знам — одговорих уз рафал који поново упутих митраљесцима на ћувику.

— Онога ни враг неће отјерати ако Други батаљон не пређе на ту страну. Али добро је. Раја[1] је са Крагујевчанима горе према оним кућама —• додаде Бурић, показујући руком на куће у горњем дијелу града.

— Држаћемо мост, па коме опанци, коме обојци.

— А довече преко моста — рекох као за себе.

— То ћемо видјети — рече Бурић и оде са групом из своје чете према Крагујевчанима.

У дијелу града на десној обали Неретве није остао ни један живи усташа. Али митраљез са ћувика туче ли туче. Нема још 2. батаљона,, а већ је увелико дан.

— Шта је ово са 2. батаљоном, зна ли се? — упитах курира који дође с поруком штаба да успоставимо чврст додир с Крагујевчанима.

— Било је наређено да одустанемо од напада. Зато смо чекали оно пред свануће. Команда је, и иоред тога, одлучила да се напада. Веза је одавно отишла према 2. батаљону са поруком да су наши у граду и да они пођу на свој задатак — одговори курир.

—• Ено 2. батаљона! — повика неко.

Уз ћувик преко Неретве виђесмо стрељачки строј. Митраљез се више не чује.

Коњиц је ослобођен.

Окупљени поред станичне зграде дочекасмо команданта бригаде, Кочу, који изненада бану међу нас.

— Уништите све локомотиве, вагоне, станична постројења, станицу и усташки логор. Евакуишите све што можете и извуците јединице из града, јер од Мостара интервенишу према Коњицу. Није сигурно да ће их наша обезбјеђења задржати. Треба брзо радити — нареди кратко и оде у град.

Пламен је већ избијао из станичне зграде кад пођосмо у густе сјенке дрвећа недалеко од ње.

Нијесмо успјели ни предахнути, а једна група донесе неколико бијелих сандука пуних шећера.

— Ово је за болницу — објасни комесар Јово. Што се не могне натоварити на коње, узмите по торбицама, па ћемо послије прикупити — додаде он и поново оде у град.

Неколико сандука за тили час раздијелисмо по торбицама. Крцкају коцке шећера по устима, а чесма једва одољева навали другова.

—• По мање, другови, шећер је тежак за стомак — савјетује неко из групе.

Ево и команданта Пера.

— Другови — обрати нам се он — интервенција од Мостара је задржана. Остајемо у граду. Размјестите се за одмор и успоставите

[1] Раја Недељковић

ред. Имајте у виду могућност одбјеглих да нас нападну. Није искључено да то покушају ноћу. Будите опрезни и на авијацију, близу су аеродроми код Мостара и Сарајева.

— Ђани, има ли рањених? — обрати се неко нашем доктору, иоји наиђе.

— Тешко је рањен командир Треће чете, Рајко Кораћ — одговори Ђани и сједе уз дрво преморен од јурњаве од чете до чете.

На наша запиткивања о Рајку, изрази да сумња да ће пребољети.

Чудан је овај наш доктор. Кад почне борба, он не мирује. Јури од чете до чете. Нађе се и са бомбашима. Износи рањенике из најљућих окршаја. Хвата се у коштац с непријатељевим војницима и редовно побјеђује. Много му вриједи боксерска вјештина којом влада од малих дана. Познат је био по томе и у обрачунима с франковцима на Загребачком свеучилишту.

Враћају се другови из града и причају о пуним магацинима и радњама, гладној сиротињи и разним згодама и незгодама. Рекоше да је Бошко Дедејић-Поп ногом разбио „Батин" излог и раздијелио сиротињи обућу.

— Боље да је и за мене нашао какве опанке — гласну се на то Бранко Михаљевић, подижући ногу и показујући распалу обућу.

— Наћи ће се, ваљда, нешто и за тебе, кумашине, велик је град -— тјеши га економ Блажо Вучковић тапшући га по рамену.

Вријеме је да се размјестимо за одмор. Пођосмо. Тек што уђосмо у град, забруја авион. Заштекта митраљез из њега. Одговорисмо плотунима и отјерасмо га према Мостару. Други, ваљда, неће успјети да долете до мрака, јер сунце је већ зашло.

— Овдје, у ову кућу, командире, соба је чиста и лијепа — позва са врата једне куће снажни митраљезац густих смеђих бркова, Никола Ђукановић, и одведе ме до домаћице.

Старија жена, просиједе косе, чиста и уредна, умотана у дугачку тамну кућну хаљину, дочека нас са осмијехом на лицу и уведе у собу.

—- Ево, овдје два кревета, извол'те одморите се — рече и пође ка излазу.

— Али ми смо прљави. Нађе се и по која вашка, загадићемо вам постељину. Боље да се пригрчимо ту негдје, на поду.

— Боже сачувај! Само се ви одморите. Па, боже мој, опраће се! — одговори она и изађе.

Зар је могућно да се налазимо у граду на прузи и да се можемо раскомотити? О томе, ето, мислим. Већ мјесецима се нијесмо свлачили за спавање. Ријетко кад смо и обућу скидали с ногу, па се не сналазимо. Чудно нам је све то.

— Ето тако, командире — обрати ми се Никола.

— Надам се да ти неће бити ружно. Идем ја да нађем оне моје.

— Како то? Зар да ја останем сам овдје? Не, идемо заједно, па ћу се ја вратити са још неким. Иначе треба да видим како су остали смештени и гдје су.

Насмијасмо се обојица, онако без разлога, и изађосмо уз обећање домаћици да ћемо се вратити.

По граду изишао народ, загледа нас са интересовањем. Многи су одушевљени нашим доласком. Сиромашнији су некако топлији, слободнији, више са нама разговарају, запиткују нас, дају објашњења, нуде услуге.

— А нама причали како су вас уништили — добаци један старији муслиман. — Имам и ја једног од моје крви негдје у шуми_ каже очито задовољан што нас види.

Приче би било данима са овим људима и по свој прилици би биле занимљиве, али мора се на починак.

Чета је по околним кућама. Никола је свршио посао са својима, па је пошао са мном. Била се већ ухватила ноћ кад закуцасмо. Жена нам отвори.

— А ја, дјецо, чекам на вас. Моји су већ легли. Ево вечере. Извол'те.

На чистом столу тањири, а поред њих нож и виљушка. У салвети замотана векна хлеба, какав одавно нијесмо видјели.

Вечера је личила на гозбу, а спавање на пашине конаке.

Меки кревети и чисти чаршави, опране ноге и раскомоћено тијело!

— Да није овога несрећног рата, лијепо би било живјети — изусти Никола спуштајући се у постељу.

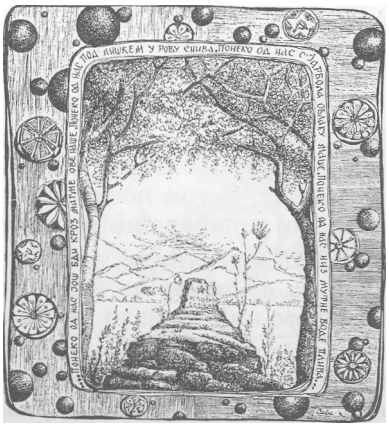
— Е, да, лијепо, лијепо — одговорих суво, јер ми се све ово чинило толико необично и неприродно да сам сумњичаво гледао и на такав одмор и на пријатељски пријем домаћице.
Никола је већ увелико хркао, а мени сан никако да дође. Чујем звецкање посуђа које домаћица, по свој прилици сада опрано, оставља на његово мјесто.

Устадох, опремих се и пођох напоље. Домаћица ме зачуђено погледа и прије него што изусти ријеч ја се извиних.

Морам поћи да обиђем стражу. Одмах ћу се вратити.

Промувах се мало по улици, сретох патролу која ми рече да је све у реду и вратих се на спавање.

Гајо ВОЈВОДИЋ

КОЊИЦ, 1942.

Што се више приближавамо Коњицу застанци су чешћи. Имамо добре водиче, омладинце из овог краја. Нијесу они само водичи, заједно са нама учествоваће у нападу.

Стигли смо на једну косу. Непријатељ је на слиједећој, у бункерима и рововима. Између нас увала.

Колона се заустави. Поред нас прође 3. чета. Војо у пролазу добаци: „Трећа, да видимо ко ће први у Коњиц".

Командант батаљона, Перо Ћетковић, одсјечно издаје посљедња наређења: без наређења свог командира нико ни метка не смије опалити; бомбаши да припреме што више бомби; окршај да буде кратак и снажан; у стрељачки строј и — срећно!

Строј се отисну низ падину, кроз шуму. Бомбаши су испред нас. Непријатељ је осјетио наше приближавање. Најприје појединачно, а затим кратким рафалима гађају око и преко нас. Ватра је јачала. Ми све ужурбаније прилазимо гребену. Бомбаши су бацили бомбе и заједно са стрељачким стројем, уз громогласно „ура", упали у непријатељске положаје. На положају има убијених и рањених усташа. Неке смо заробили. Међу њима и једног љекара. Највише их је успјело да иобјегне према граду.

У расчишћавању заузетог положаја затекло нас је јутро. Наступамо према граду, спуштајући се ка жељезничкој станици. Отварамо ватру на непријатеља који бјежи преко моста на Неретви. Са супротне стране ријеке, са једне косе, непријатељ повремено отвара ватру на нас, али је даљина велика па нас то много не узнемирава. Један жељезничар нам се понуди за водича кроз град. Док смо пролазили градом ранише га усташе, у руку. Моја десетина је остала на положају код Усташког дома. Остали су, са командиром, продужили према мјесном затвору. Из њега су ослободили око 80 људи, највише омладинаца.

За вријеме расчишћавања града моје пушкомитраљеско одјељење, а у њему су поред мене били Пењо Секулић и Лазо Радуловић, дејствовало је против непријатеља. У том послу затекао нас је и командир, Саво Бурић. На батаљонској конференцији истакао нас је за примјер.

Везе са другим јединицама бригаде у току напада на Коњиц није било. После смо сазнали да су примиле накнадно наређење да не нападају. То наређење срећом није стигло до нашег батаљона.

У међувремену, пошто је наш батаљон ослободио Коњиц, наређено је 2. и 3. батаљону да дејствују према првобитном наређењу. Постепено СУ У ГРАД пристизале и остале јединице 1. пролетерске бригаде. Крагујевачки батаљон, наши „рођаци", спуштао се у горњи дио града а 2. црногорски нападао је према мосту и ликвидирао непријатељски бункер код самог моста.

Људи су почели излазити на улице, прилазили нам, нудили цигаретама, пићем. Касније се овај наш успјех претворио у заједничко весеље. Са нашим борцима у пјесми и игри учествовало је пуно људи — старих и младих.

У граду је заплијењено много наоружања, војне опреме и намирница. Магацини су били пуни разне опреме. Све је то подијељено јединицама, а један дио и народу.

Но, догодило се да су појединци самовољно узимали поједине предмете из приватних радњи. Због таквог понашања стријељана су два омладинца из нашег батаљона. Њихови поступци нијесу баш били тако тешки, али су ипак стрељани, такав је наш утисак био, више ради примјера. Њихово стријељање тешко је пало батаљону. А држање на стрелишту било им је достојанствено. Опраштајући се од батаљона један од њих одржао је веома дирљив говор. У строју је било и плача. У батаљону је владала мучна атмосфера.

Ослобођење Коњица било је од великог значаја и за наш покрет у овом крају и за јединице наше бригаде — освежиле су се, опоравиле, наоружале и опремиле. Непријатељ је доживио велики неуспјех. Уз људство и материјал изгубио је и једну значајну комуникацију и специјалне локомотиве за саобраћај по њој.

Душан ШАБАН

бојао се да ми окрене леђа

СЗпучи зора и пуцњава се прориједи. Огрија нас сунце на повијетарцу и вјетар запахну димовима града. Изрони градић из помрчине и зашарење се и заблиста као брод на пучини. А кроз град као да протекоше двије зеленкасто-плавичасте траке: улица и ријека. Али, човјеку се чини да то двије ријеке теку у супротним правцима.

Ми се низ једно присојито прло сручујемо незадрживо, као усов, право према жељезничкој станици. У граду грми наше: „Ура пролетери!". На станици се све узмувало, устумарало; пролијећу свакојаке униформе — зелене, маслинасте, плаве. Лозице као и обично висе из дрвених саксија, зелено обојених, али тужно као тужне врбе.

Усташе су се већ разбјежале, а домобрани се предају и стоје испред зграде дигнутих руку увис као свијећњаци са погашеним свијећама; правих путника већ нема; свјетлуцају петокраке као варнице.

Вребам очима маслинасте униформе са изврнутом потковицом као симбол коби и наопачке окренуте сређе. И као што се ловачки кер научи да њуши траг дивљачи тако се у рату човјек научи да вреба човјека и да трага за њим.

У једном тренутку спазих некаквог дугајлију иза угла бијеле куће налик на чардачић. Потрчах тамо и затекох га како се завлачи испод старог дрвеног степеништа. Склупча се и нестаде, само му велике војничке цокуле остадоше да вире. Пријох му с пушком „на готовс" и наредих да изађе. Као да се клупко одмотава поче човјек да се извлачи, да стење и најзад се преда мном нађе огромна људина, да ме просто страх обузе.

Чудно је обучен: пола војник, а пола се не зна шта је. Као да је неко намјерно хтио да га смањи и поткуси натакао му кратак шињел, једва да му кољена покрива, кратких и масних рукава, излизан као отирач и са великом закрпом на лијевом рамену. Испод раскопчаног шињела згужвана и као ижвакана блуза, не знаш да ли је војничка или носачка. Груди раздрљених и власатих, без кошуље.

— Ја сам ти прво на утовари радијо, буразеру. Мобилисало ме јучера. Немам ти ја живе везе ни са Нијемцима ни са усташама. Нека сви они оду у... — и одбруси масну псовку. — Мобилисало ме да браним Коњиц и, веле, Независну.. . Сад су ме обукли и наоружали, а досле сам ти ишо ко просјак у дроњцима. . . Мајку им њихну. ..

Пронађе и бачену пушку. И док сам му, „шетајући" цијев, пратио сваки покрет, предаде ми је некако свечано, као да ми предаје даровницу.

Наредих му да стави руке „у катанац", иза потиљка, и да не мрда.

У томе се низ старо степениште помоли млада жена, лијепо заобљених кукова. На себи је имала нову кућну хаљину, зелених и жутих

боја, као врша тек исплетена од житног врбовог прућа. Корачала је опрезно, придржавајући лијевом руком скуте. Била је омалена и лијепа, очију црних као пљеваљски угаљ тек из земље извађен, са зеленом повезачом око главе.

— Друже, могу ли те нешто замолит'? — рече и погледом ме помилова и окријепи као благословом.

Климнух главом.

— Тај човјек пред тобом, то је јадо један... Мени је шегао дрва, и понекад са станице украо по коју метару ћумура, и зато се ту и склонио. Има троје дјеце, једно другоме до уха. . . Молим те ко брата. . .

Мотрим човјека преда мном. Зиравим очима погледивао је часна моју пушку час на петокраку, као да у пушци види смрт, а у петокракој спас Ломио се коме да вјерује: пушци или петокракој. Можда је у српу и чекићу на мом челу прочитао нешто своје, једино што је знао читати? И ја сам треперио, али од једне друге врсте страха: бојао сам се да ми не задрхти прст на отпонцу, већ знојав и немиран,. као љуто пашче на веригама, и да ми се метак не омакне у ову људину.

Сјетих се и наређења штаба батаљона које нам је Ђуро пренио::

— Пазите другови, међу жељезничарима и домобранима има и каших људи, симпатизера, па чак и комуниста...

Додуше, ми смо и без тога знали да немамо право да сами изричемо казне и доносимо пресуде заробљеницима.

Наједном ми се учини да сам се нашао очи у очи са медвједом и стрепио сам да не насрне на мене, или да не мрдне, а онда би му моја крагујевка просула цријева.

Завирујем га поново од главе до пете: занеобријан, тршаве и нечешљане косе, зиров је али му то десно око од страха поиграва. Један ожиљак му је мало подигао лијеву обрву, а други му скупио горњу усну. Чело ниско а нос накрив и меснат, жути брци, велика опуштена доња усна, сва испуцала. Природа га је обдарила снагом, а казнила ружноћом. И то ружно створење још има жену и дјецу! Можда и лијепу жену, ако је истина да се супротности привлаче. Постоје нека равнотежа у природи и животу, а нада је, углавном, за несрећне.

Као да ми је познат, а никад га нијесам видио, јер ликове памтим. Личио ми је на једног мог Тимаранина, са сингавом кабаницом који ми је, као дјетићу, доносио по неки дар, али ми га није одмах давао; правио се као да ме не види, иако сам око њега облијетао и криомице вирио у његове велике џепове. Тек кад би видио да сам се растужио вадио би из џепа неки короман, гротуљицу ораха, неку зукву тек из сламе извађену. ..

Човјек је видио да га натенане посматрам, као да процјењујем његов живот и вриједност једног фишека.

Ја сам се збиља ломио. Нама партизанима нико није опраштао живот: за талијанске фашисте смо били „бригантн", „бандити", „рибелли", за њемачке — „Раубери", за усташе — „црвена куга"г за четнике — „Мошина копилад". И за све њих је био највећи трофеј ако ухвате живог или мртвог партизана, а поготову пролетера. Ни овај не би имао милости према мени. Ко зна? У рату су друге мјере вриједности: највише вриједи војник, па тек човјек; а војник вриједи онолико колико пали, руши, мрзи и убија, а човјек колико праштa;

војник — колико уништи, а човјек колико спаси или створи, ослободи. А шта сам ја: војник или човјек?

Нас стално упозоравају да пазимо како поступамо са заробљеницима; ослобађамо чак и оне који су се оглушили о своју домовину и пуцали јој у леђа. И колико пута смо платили главама то своје милосрђе и племенитост.

Погледах у његове незграпне руке: црне, испуцале, венљиве, набрекле, са оглоданим ноктима — личе на изврнуте рукавице; и те руке су ми однекле биле познате: и мој отац је има руке као клијешта, кошутњаве, грубе .. . И Живко са Слатине имао је такве руке, али су ме миловале као да су свилене. И вјечито су ти људи теглили и вукли као изорски волови. Прсти су им се грчили јер су се преко зиме савијали око држалице а љети око косишта и бабака.

Никад не бих могао да убијем човјека таквих руку. Сјетих се и очеве поруке кад смо кренули на Синјајевину: „Ако ти ја однекле избијем с друге стране визира не било ти просто ако ти рука задрхти. Али, у нашој роћи се није дешавало да заробљеника убијамо. Заробл>еник и није војник. . .

У устима осјетих нешто грко, као да сам коријен чемерике загризао. Пљунух преда се, као да отров избацих, и дрекнух да се сам свога гласа препадох:

— Бјежи ми с очију, проклетињо једна! Бјежи, да те моје очи више не виде!

Он се заклати, премјести се с ноге на ногу. На лицу му се појави нешто налик на осмијех, на захвалност, али се не помаче.

— Иди кући, аветињо једна, шта чекаш! — добаци му жена са степеништа.

Оклијевао је и бојао се да ми леђа окрене. А онда се још једном заклати, као на протезама, и оде. Сагињао је главу, осврtао се, увијао врат у рамена, гурио се и повијао да буде што мањи, прибијао лактове као да је хтио да њима заштити слабине, а онда се растрчао.

И ја му окренух леђа.

— Хвала ти, друже, и нека ти бог попамти! —- рече ми жена.

Била је сва срећна што јој се крв није пролила на кућном прагу. Поста још љепша. Очи њене — грумење угља, као да се запалише на Јалијском мангалу у Пљевљима.

А тек колико сам ја био сретан!

У томе наиђе Вујо.

—- Знаш да нам ранише Рајка, — рече. И Милева је рањена. . .

Сувоњав човјек као вјетром и челопечином исушен и на пантама димљен, очију црних као зреле купине, црних брчића, са црном шубаром на глави, чађава прилика прије на ђавола личи. . .

— Ђе је овђе затвор, другарице?

Жена се снебива, уплашена и збуњена.

— Затвор, је ли?

— Затвор усташки, нашки те питам?

— Ено, тамо доље. Она прва зграда.

Кућерина, можда највећа у граду, са два бетонска стуба и испреплијетана бодљикавом жицом. Горе дашчицама заковани прозори.

— И сјекиру ми једну додај.

Жена се сад још више збуни, и погледује на мене, као да иште помоћ и објашњење.

— Сјекиру ми додај, па ти блени до ујутру ако ћеш!

Жена видје да нема шале. Сиђе низ степениште, оде до једне шупе, отвори је, извуче сјекиру, а неколико кокошака се разлетје.

Вујо потрча према сивој кући, са пушком у десној а сјекиром у лијевој руци. Ја за њим, као шегрт за мајстором. Дотрчасмо до великих затворских врата. Вујо поче да замахује сјекиром изараменице, цијепајући врата као на дрвљанику. Изнутра се зачуше кораци, а онда гласови: „Врже друже! Брже само!"

Врата се широм отворише. Из „пећине" почеше да истрчавају људи, некако неспретно испадају, као пилићи из гнијезда. Неки су у кошуљама кратких рукава. Са улице су покупљени и из постеља одведени. Млади су, али су их брчићи и перчини уозбиљили. Застају, грле и љубе Вуја.

— Ајде, поитајте људи, а за љубљеж ћемо лако.

Једно момче је иМало црвени фесић на глави, шеретски накривљен. Висок и гледан момак, блиједе боје лица. Додадох му ону заробљену пушку и показах му према жељезничкој станици. Рекох му да тамо траже пушке за остале.

Наставих за Вујом улицом. С десне стране нас туче митраљез. Помислих да је забуна, раскорачих се и из свег гласа викнух, између рафала:

— Другови, не пуцајте! Коњиц је ослобођен! Ми смо у граду!

Онда рафали постадоше дужи. Меци су по калдрми скакутали као скакавци. Јурнух даље сам, али никако да се ослободим Вујових ријечи: „Ранише нам Рајка! Ранише нам Рајка! И Милева је рањена .. ."

,,А замисли, ако га је ранио баш онај кога сам ја мало прије пустио кући!" — упитах се. И побјегох од Вуја, као да сам хтио да побјегнем од нечисте савјести.

Теодор С. СРДАНОВИЋ

УПАД У ЛИСИЧИЋЕ

После успјешно извршног задатка на прузи Сарајево—Коњиц каш. 1. батаљон је стигао у рејон с. Хасановићи, гдје је и преноћио.

Послије доручка и 1. чету дође командант батаљона, Перо Ћетковић. Командиру Гају Војводићу рече да одреди једну десетину која ће поћи на специјални задатак. Десеторици бораца, кад се јависмо спремни за извршење задатка, командант Перо рече да идемо на један задачић. Правац кретања с. Хасановићи—Лисичићи. У току марша да истуримо патролу и обезбиједимо десни бок. Када избијемо пред Лисичиће да добро испитамо мјесто и уколико наиђемо на непријатеља, да га уништимо или заробимо, затим да продужимо кроз Лисичиће и посједнемо косу изнад цесте и пруге, које се ту једна другој јако приближавају. На Неретви постоји газ, којим непријатељ може проћи. То је испред положаја који ћемо посјести. Испред нас нема наших снага, па морамо бити веома будни. Када посједнемо положај треба да се добро утврдимо и маскирамо. Уколико наиђу мање непријатељске снаге треба да их уништимо и да се задржимо на положају. Ако наиђу јаче, дочекаћемо их на блиском одстојању, да му нанесемо што веће губитке, а затим ћемо се повлачити према батаљону, али тако да будемо у сталном додиру са непријатељем. Упитао нас, на крају, јесмо ли схватили задатак. Кад добио одговор, рече нам и то да ће у току ноћи наша 1. пролетерска бригада напасти Коњиц. Даде нам и знаке распознавања: „Пушка-Пирот".

Пошли смо на извршење задатка. Пред Лисичиће од мјештана сазнасмо да у њему нема непријатељских снага, одступиле су ка Острожцу. Прошли смо кроз Лисичиће и избили на косу где треба да нам је положај. Одлична је и за одбрану и за засједу! Земљиште испред нас је откривено, цеста и жељезничка пруга могу се успјешно туђи по дубини. Осматрамо терен на правцу ка Острожцу и земљиште на лијевој обали Неретве. Ништа сумњиво не можемо уочити. Око подне двојица мјештана донијѐше нам храну и доста дувана. Захвалисмо им се, нарочито за лијепи дуван „требињац". Послије подне смо се одмарали. Само су осматрачи били опрезни. По паду мрака упутили смо патролу неких 200—300 метара испред нас, али ни она није ништа сумњиво примијетила.

У неко доба ноћи чусмо бат коњских копита. Одмах посједосмо положај. Били су то курири Врховног штаба. Вођа патроле нам рече да је Врховни штаб добио извештај да се од Јабланице према Коњицу креће непријатељска колона јачине око 1000 војника. Због тога носе наређење штабу 1. пролетерске да одустане од напада на Коњиц. Рекоше нам још и то да се у селу више нас налази наш 6. батаљон и Врховни штаб. Патрола је продужила, а ми на положају појачасмо будност. Послије пола ноћи, вјероватно ближе зори, чусмо јаку ватру око

Коњица. У свануће, опет по ватри, закључисмо да је бригада заузела град. Борба се водила на неким косама изнад Коњица, претежно на лијевој обали Неретве. У Острошцу смо осмотрили групу војника. Морамо провјерити чији су, наши или непријатељски. Али нам се они сами представише снажном експлозијом. Би нам јасно да су наши; срушили неки објекат, вјероватно мост. Сада је и нама лакше јер се и испред нас налазе наше снаге.

Кад је престала борба у Коњицу иовукосмо се у Лисичиће. Око нас се окупише мјештани, честитају нам заузимање Коњица. Из Коњица стиже тада постарији муслиман и поче да прича да је прошле ноћи био код команданта Пера и да је посматрао како јуришају његови борци. Учесник је првог свјетског рата али тако нешто није никад и нигдје видио. То је војска која се бори за сиротињу. Из магацина све дијеле народу, сем оружја и муниције. Хвали мјештанин нашу војску, а стално придолазе нови мјештани, окупљају се, хоће да нас чују-

Шта да се ради? Нема политичког комесара чете, ни делегата вода. Договарамо се ко ће да говори. Одлучише другови да ја то учиним. Био је то мој најтежи задатак од кад сам почео ратовати. Лако је пријубити пушкомитраљез уз десни образ, пустити непријатеља ка одстојање да му „можеш пребројати зубе" и повући обарач, али говорити оволиком броју људи, и то први пут, заиста је било тешко. Почео сам се знојити, али повлачења нема. Говорио сам, рекоше другови послије, доста сређено. А и ја сам осјећао да послије првих ријечи иде некако лакше. Говорио сам о свему: и зашто је дошло до брзог слома Југославије у априлу 1941, о братоубилачкој борби коју нам је наметнуо окупатор, али највише о Комунистичкој партији која је једина остала вјерна своме народу и позвала га на устанак јула мјесеца 1941. године и већ скоро годину дана предводи нашу борбу против окупатора и његових слугу — усташа и четника. Рекао сам им да за усташке разбојнике и четнике кољаче нема милости, али кад заробимо мобилисане сељаке или домобране, само их разоружамо и пуштамо кућама. Мило нам је кад неки од њих хоће да нам се придруже. Рекао сам им и то да је наша главна парола — братство и јединство наших народа. На крају „говора" ускликнуо сам: „Живјела „НОБ", „Живјела КПЈ", „Живио друг Тито!".

А после смо разговарали. Један мјештанин ме пита: „Ако није војна тајна из које сте јединице"!

„Нема тајне, пријатељу, ми смо борци 1. пролетерске бригаде, из Ловћенског батаљона. Сви који смо овдје Црногорци смо".

Мјештани после одоше кућама а ми се задржасмо пред кафаном, да се договоримо о томе шта даље да радимо. Упутисмо у чету Блажа Лекића, али се он не врати у току дана. Кад је пао мрак пошли смо на ранији положај и преноћили. Онда смо одлучили да пођемо у састав чете. Чинило нам се да нема потребе да и даље останемо у Лисичиће. На повратку наиђемо на јединице 2. батаљона, рушиле су жељезничку пругу, а мало после сретосмо колону са нашом четом на челу. Честитамо друговима на успјех у нападу на Коњиц...

Божо ОРЛАНДИЋ

МНОГО ТИ ДУШМАНА НАБРОЈА

Растјеривали смо једну овећу групу четника Раде Радића, који су у овом крају служили Њемцима као чувари „реда и мира" у селима — хапсили и стријељали сваког оног ко би чим било показао да је присталица ослободилачког покрета. У рано јутро заустависмо се у једном малом селу са ниским, неокреченим кућама, с поломљеним оградама око њих, и са запуштеним и нечистим двориштима. Командири распоредише чете по кућама. Трећа оде даље у сусједни заселак, јер ове куће нијесу могле примити читав батаљон. У једну допадосмо комесар чете Спасоје (Шпиро Срзентић је још давно отишао на другу дужност), водник Шпиро Вујовић, Екрем, Војо и ја. Баш пред том кућом гдје смо се сад смјестили, наше претходнице заробиле су од четника пуна кола уредно сложене сланине, која је требало да се отпреми негдје у неку четничку базу.

Домаћин, разрок, погрбљен старчић, са сивом оштром брадицом, дочека нас намјештеним гостопримством, иза кога се јасно крила преплашеност и збуњеност. Наше претходнице истјерале су прије један сат неколико четника из његове куће и, наравно, старчић се сад бојао да ми не почгемо с испитивањем. Кад уђосмо у собу, тамо је била постављена софра, с повеликом флашом ракије у средини, до пола испијеном.

— Сједите, мили моји. . . Тако... Ех, ето данас славим, дао бог те дочекали боље вријеме за славу, а кад оно запуца.

Обративши се некој младој и мирној жениди, која је стајала уз пеђ и посматрала нас зачуђено, осорно и старјешински, узвикну:

— А, шта си стала ко пањ? Дошли гости, а она блеји ко овца . . . Дај оно месо и питу. JБуди путници, уморни су и сигурно гладни ... Ех, женско!

Пописмо по једну чашицу, и Војо рече домаћину да однесе флашу. Спасоје бијаше отишао неким послом у штаб. Јели смо полако и разговарали са старчићем који, као домаћин, елавећи крсну славу, не сједа с гостима, него стоји. Он нас је гледао својим сивим разроким очима, и кад који од нас с њим говори није могао знати да ли старац гледа саговорнику у лице или неком другом. или кроз прозор у њиве.

— А зар си ти једина мушка глава? — упита водник Шпиро, чим је разговор с лукавим старием примио наизглед потпуно пријатељски тон.

Старац мало поглади брадицу коштуњавом, квргавом шаком и промуца:

— Оно, сад јесам... Један ми је на послу у Прњавору, а други, ех, богзна ... У мјесец дана дође једном кући, остави ми ушљиве 'аљине и опет се врне ...

— Велиш, у четницима?

— А шта му га ја знам! Ја се у ту политику не мијешам . . . Ја најволим свој посао код куће, а коме је до битке нека се бије . . .

— Не ваља то, стари, не ваља, опет ће Шпиро. Треба се борити за народ, за ову дјечицу, за њихову будућност ...

Коликогод се устручавао с почетка да говори о тим стварима старац је сад, разгријан ракијом која га је брзо ухватила, почео слободно да истреса своје мисли:

— Ех, људи ... Неко гријеши према богу и према људима . . . Хиљаду некаквих војсака прође овуда, и сви кажу: Ми се боримо за народ... Ако ми побиједимо биће добро свима. Ето, ови што сте их сад ви оћерали. Иду тамо негдје, како причају, у Босну и бију се с Турцима... Вели, да светимо оне Србе што изгинуше од турског ножа, да осветимо Косово, да... не знам ти ни ја све оно казати што они причају.. . Једни иду тамо да се бију с неким, а други се овдје излежавају и болују од свакаквих болести ... Такав рат, шта ћеш!

— А, јеси ли ти кад видио четнике како иду с Њемцима? — упита га Војо.

— 'вако кад сиђем ђехкад у Бању Луку, видим их ђе пролазе Мирно крај њих, и то само по који официр, а онако, обичне им војске нијесам виђао у граду. Она је по положајима ...

— А јеси л' видио у граду усташе?

— Јесам, траг им се замео . ..

— Па видиш да и четници и усташе живе с Њемцем. Њемац наређује четнику: „Кољи Муслимане!", а усташи „Кољи Србе!" . . . „Кољите се, слуге моје, међу собом!", тако то изгледа, моја старино . . .

Старац се, у недоумици, почеша иза уха, и полугласно упита:

— Па с ким се онда ви бијете?

— С четницима, усташама, Њемцима, Талијанима, домобранима, милицијом по селима и свима онима који пљачкају народ. . .

— Уууууу! — зачуђено ће старац, чувши Воју како набраја наше непријатеље. Много ти то душмана наброја . . . А хоћете л' ви моћи толику ордију свладати?

— Још како . . . Снаге ми имамо довољно!

— А, вјере ти, господине заповједниче, (тако је он Воју звао, видећи у њега знаке руководиоца на рукаву), да ми кажеш право: борите ли се ви против краља?

Старац је и не хотећи откривао оно што му је лежало на души . . .

— Ми се боримо да истјерамо окупатора и све оне који њему служе, а кад се ослободимо, онда нека народ бира: — воља му краља, воља му шта друго ...

— Ма знам, знам, ал' опет, знаш, мораће неко бити земљи господар ...

— Треба ли теби краљ?

Старца збуни питање, али он рашири руке узвивши раменима:

— Па ... Не знам. Нит ми треба, нит не треба.. . Ха био, ха не био — један рачун, ја свој посао не остављам на њиви . . .

У собу бучно, као и увијек, уђе Спасоје и одмах, ставивши руку на раме старчићу, упита га кроз лукав осмијех:

— А ти баш, несрећниче, два сина посла у четнике . . . Не ваља то! Ако нису какве злочине починили, реци им нека слободно дођу код партизана и нека се пријаве. Нећемо им ништа . . . Још ћемо их примити V наше редове, ако су толико поштени па хоће да се боре за народ. . .

Старчић збуњено погледа по нама, а онда обори очи преда се, као да се пита: а откуд овај све зна?

Кроз десетак минута он рече да га је ракија ухватила и да иде мало отспавати, а остави неку дјевојчицу од десетак година да нас послужи ако затреба.

(Из књиге ,,Пут *с* пролетерима" од Дервиша Сушића)

НА ЦИНЦАРУ

1. август 1942. Истурене патроле ништа не јављају. Изађосмо на косу. Ватре растурене по камењару, ту испред нас. Чују се дозивања. Мислимо да су Санџаклије. Зачу се глас: „Господине бојниче!" Сви стадосмо — то су усташе.

Наредих Ђукићу да с водом истрчи на прву чуку. Јанко Ћировић развиј свој вод у стријелце поред пута. Потрчах уз стијену за Ђукићевим водом, који се на стјеновитом платоу брзо развиј. Леко Марјановић распали пушкомитраљезом по првој ватри испред нас. С њим прихвати цио вод. Јаучу усташе. Но убрзо се средише. Осјетише да нас нема много, па узвратише десетоструко јачом митраљеском ватром. Запрашташе и бомбе. Открили Лека, па га „узели на нишан". Легох уз камен. Једна бомба паде поред мене. Ударих је ногом. Оде низ стијену и тамо експлодира. Засу ме ситно камење. Усташе нам псују оца и мајку комунистичку. Леко убацује у пушкомитраљез оквир за оквиром, које му додаје омладинац Божидар Срдановић.

Десно од нас, уз стијену, лагано се пење и пјева Страдо Бојовић. С лијеве стране пјесму прихвата Анте Раштегорац.

Измијешало се све: пјесма, пароле, довикивање, псовке, рафали и јауци. Усташе се не повлаче.

Зора изненада обасја Цинцар. Пред нама: усташки бункери. Тек сада видимо колико смо близу. Један црнолегијаш се исправи и из стојећег става пуца из пушке. На неколико корака од њега оде низ стијену Милић Ненадовић, омладинац. Крсто Бајић викну:

•— Погибе Милић.

Толико смо близу да на црној усташкој капи што вири иза камена лијепо распознајемо велико „У". Изненада се придиже. Сравнише се мушица „шинаре" са грудима. Пуцањ. Мртва тјелесина се превали преко стијене. Крсто га тек тада примијети и добаци:

— Срећна ти зла срећа, изроде!

Био је то посљедњи бранитељ овог бункера.

Улијево од нас лежи за каменом омладинац, наш водич. У рукама му некаква стара капислара. Набија комадиће олова, припрема „џебану", присебно и лагано, као да у засједи чека јазавца. Изненада му, иза другог камена, прискочи Раштегорац. Зграби капислару и нанишани на усташе, који у том тренутку загракташе. Кад капислара опали, диже се прамичак дима. Сви се окренусмо и насмејасмо, иако усташе полазе на јуриш. Неко од другова ДОВИКНУ:

— Е, вазда ти пуцала!

А Зако Вељић додаде:

— А данас три пута!

Засу нас парчад бомби и камења. Усташе пуцају на нас из стојећег става. То је први пут да нас нека војска тако напада.

Дочекујемо их паљбом из пушкомитраљеза и пушака. Затрешташе бомбе, наше и усташке.

— Само у месо, другови! — подвриснu Мирко Нововић, комесар чете.

Ускомешаше се усташе. Паде неколико мртвих. Живи се вратише у бункере.

Од Шујице наступа велики усташки стрељачки строј. Иду ка нама, имаћемо да издржимо јачи напад. Зако Вељић оде да каже 1. воду да нас помогне ватром с бока. Јечи Цинцар. Значи да батаљон лијево води борбу. Сунце за копље одскочило. Од Зака ни гласа. Послах и Драгутина Лутовца. Поново: ни гласа, ни везе.

Лијево од нас — каменита зараван, широка око два километра, ослонила се на стрмен Цинцара. Контролишу је усташки митраљези; чини се да ни птица не би прелетјела. Зато и немамо везе с батаљоном. Десно, иза стрмих стијена, простире се шума. Доље је цеста коју усташе контролишу. Ни тамо се не може. Усташе полако стежу обруч око вода. На свакој чуки по њихов митраљез. Довикују се. Чујемо и команде: ,.Напријед Француетића легија!"

Као мрави, уз сваку чуку и косу. И све ближе!

Сунце жеже. Муниције нестаје. Тихо, јер усташе чују сваку нашу ријеч, као и ми њихове, преносимо да се чува муниција.

Мирко виче:

— Само у месо, другови!

— То вам је посљедње! — раздера се у близини усташа.

— Прије твоје, идиоте! — узврати Марјановић и осу из рафала.

Мјеркамо их. Када се који појави иза камена, тај више не пуца. Страшна борба. А и критична ситуација за вод. Пребацих се до комесара Мирка. Предложих му да се нагло сјуримо низ стијене и испод ивице умакнемо. Неће ни да чује.

— Командант ће наредити повлачење и дати одступницу — каже.

Не прихвати ни други приједлог, да пођемо до штаба.

— Не можемо се никако пребацити. Близу су, а равно је!

Вјерујем да су и Вељић и Лутовац погинули, чим их нема. Позади нас — камена плоча. Санџачка бригада треба да је лијево, на Цинцару. Никаквог гласа од ње. Мало посљије Мирко проциједи:

— Добро би било да пођеш до 1. вода!

Скочих, па у трк. Зрна зује као осице. Застанка нема. Већ сам испред стијења. Зној тече из сваке поре. За тренутак ме прође нешто као несвјестица од глади, несанице, жеђи, сигурно. Одмакао сам прилично. Нигдје никог. Испружих се колико сам дуг на лијеву зараван. Код планинског ваздуха, немам ваздуха! Не знам колико сам ту лежао. Недалеко од мене одједном — експлозија. Засу ме камење. Скочих поново и пребацих се иза једне стијене. Осмотрих лијево. Тамо, на двјеста метара далеко у камењару, опазих стрељачки строј 1. вода. Брисаним простором потрчах према њему. Примијети ме замјеник комесара чете, Живко Живковић. Укратко му изложих ситуацију. Први вод је у повољнијем положају, може да се повуче уз Цинцар. Иначе и на ову страну усташе навађују. Сви питају за 2. вод. Руком им показах гдје води борбу. Зрна зује око ушију. Минобацачи туку. Довикујемо се, јер се не чујемо од честих експлозија.

Настављам уз стрељачки строј 1. чете, чији је командир Гајо Војводић. Гајо обилази стрељачки строј. Опомиње борце да чувају муницију. Усташе се сад приближавају уз брзу паљбу минобацача.

Ватреном линијом дођох до команданта Ћетковића. Он нареди да с 1. водом трком пођем лијево, испод косе, и с бока помогнем онима горе.

Примијетих да је поред мене Саво Машковић, десетар.

— Куда, Саво?

— С тобом!

Трчимо преко заравни. Наредих Јанку да с водом пође за мном. Ворба већ достиже врхунац. Не чују се једино усташки минобацачи. Близу смо.

Хитамо, с камена на камен. Жеђ нам најтеже пада. Стрељачки строј, окренут удесно, као сјенка промиче преко камењара. Усташе се већ и не заклањају. Саво и ја се хитро попесмо на једну стијену. Најприје погледамо на положај 2. вода. Тамо се већ креће дугачка колона усташа. Зној ме обли. Стресох се, као да ме неко полио хладном водом. Знам како је повлачити се кад толико усташа напада.

Ју-фу-фу, гру ...

Тијело ми се издиже од земље и упаде у шкрип, између двије стијене.

— Саво! Овамо, извади ме — вичем.

Ништа не чујем. Мало и видим, као кроз маглу. Лијево око сам затворио.

Саво покуша да ме дигне. Не може. Онда ме дохвати за ноге и повуче равно. Извукао ме. Исправисмо се.

Од усташа нас не дијели више од тридесет метара. Одвојише нас од вода. Наступају иако пуцамо на њих. Скочих у једну удољу. Читаво ме тијело боли. Не чујем, а видим само на десно око. Испред нас, на чуки, већ су црнокошуљаши. Високи, крупни као пањеви.

— Баци пушку — вичу у један глас.

— Ево ти пушка! — подвикну Саво и опали из кратке талијанке.

Опалих и ја. Али усташе скачу на излаз улијево. Затварају нам пролаз. Могу нас убити, на десет метара су од нас, али хоће да нас живе ухвате. Саво дрмну талијанку и баци је на ону двојицу који стоје на излазу. Усташа је дочека пушком, као лопту, и пребаци преко камена. Урадих што и Саво. Бомба експлодира.

— Ето ти пушка! — довикну му Саво.

Усташе притрчаше оном што је пао. Саво скочи између њих, низ камен. Ја с друге стране.

Двије пушке опалише и зрна се зарише у земљу између нас. Вртача до вртаче, обрасле шумом. Оставише нас усташе. За трен ока умакосмо преко стране.

Испод нас само кључа. Борба се чује у правцу Ливна. Загледах се у том правцу.

— Нисте утекли — продера се усташа.

И двије пушке се чуше изнад нас. Саво их дочека иза камена. Скочих хитро и преко неке стрмени зађох у шуму. Гађам петорицу усташа који су се устремили на Сава. Чини ми се да добро гађам, али они ипак трче за Савом.

— Баци пушку! — једнако му вичу.

Узалуд им мука. Саво се дохвати шуме. Доље, испод нас, води се Јкестока битка. Чујем команданта Пера како дозива: „О Милоња"! Чему да му се одазовем када сам далеко од чете?

— О Гајо! — опет ће Перо.

—- Ево ме! — јави се Гајо одоздо, од Стипића кошара.

Видим Пера и комесара Капичића, носе рањеника на Перовој кабаници. Трче. Нијесу далеко од усташа.

Борба постепено јањава.

Сам сам. Окренух уз шуму, с намером да идем ка врху планине. Тешко се крећем. Жедан сам, гладан, уморан. Не чујем. Не видим. Очни капци се затварају.

— Руке увис! Мој си!

Скочих за дрво. Изненади ме познати Савов глас.

— Милоња, Саво! — једва промуцах.

— Ух, ја помислих да је усташа.

— Да хватамо врх, Саво?

— То сам и ја мислио.

Саво пребацио руке преко пушке и мили.

Не говоримо. Не можемо. Језик се прилијепио од жеђи. Изиђосмо из шуме.

Борба је престала. Подне је прошло. Опрезно се пузамо ка врху. На њему нема никога.

Далеко доље, преко каменитог поља у правцу Гламоча, чујем неке гласове. То су наши.

Лакну ми на души и срцу.

За данас је борба завршена.

Милоња СТИЈОВИЋ

СЛАБ СИ ТИ КОМАНДАНТ

Одмара батаљон у воћњаку једног шумадијског села. Воће добро родило и зрело. Нико га не дира. Наиђе домаћин, иначе солунски ратник. Обилази воћњак и војску. Види нико не бере воће. Затражи команданта. Поведоше га код Воја Абрамовића.

— Јеси ти то командант? — упита стари Воја.

— Јесам, стриче — одговори Војо.

— Е, слаб си ми ти командант. Воће родило, а војска гладна и не бере га — укори старац Воја.

ТЕШКИ ОКРШАЈ С ЦРНОЛЕГИЈАШИМА

Дувањско Поље, крај јула 1942. године. На ивици поља, на благој падини, налази се село Рашћани. Кад се појависмо с развијеном заставом, на дно села, сељаци оставише пољске радове и потрчаше према нама. Из кућа појурише нам у сусрет старци, жене, дјеца. Њиховој радости нема краја. Срби, измучени од усташког терора. Грле нас и љубе. Готово сви плачу од радости.

— Добро нам дошли, рођени синови наши!

— Колико вас је дошло, мила браћо?

—- Остајете ли стално код нас?

— Спасите нас од проклетих усташа.

Спремају најљепша јела да нас што боље угосте. И старо и младо се дало на посао око нас. Један старац који лежи на постељи већ три године, тражи да му се пошаље неколико партизана да их од жеље види. Пођоше најкрупнији: Јоко Борота, Јово Лопичић и још тројица. Сваки је морао прићи до кревета да му стари Босанац види снагу.

Траже да им причамо о борбама у Црној Гори, о чему су већ били доста чули. Ближи се поноћ, а у свакој кући још гори петролејка или свијећа. Не спавају ни дјеца. Са највећом пажњом слушају пролетере, којима се од умора очи саме затварају.

Јадни народ прича о усташким злочинима. Многе јаме су пуне закланих Срба. По налогу загребачког надбискупа Алојзија Степинца сви су принудно прекрштени у католичку вјеру.

И ми и народ смо плакали кад смо морали напустити драго село Рашћане.

* * *

Путем Шујица—Дувно, крећу се усташки тенкови. Потпуна помрчина. Колона нашег батаљона прелази пут испред тенкова. Претходног дана усташе су продрле у ослобођено Дувно. Спустисмо се у дубоко корито неке рјечице. Кроз неплодни, голи, сури камењар, ишаран малим зеленкастим пропланцима, на којима расте трава која се увелико осушила, отегла се на готово два километра колона Првог црногорског батаљона. Идемо паралелно путу Дувно—Шујица којом се крећу усташке колоне, ваљда, два до три километра од нас. Око подне прећосмо пут Ливно—Шујица и окренусмо уз брдо према планини Цинцару.

Направисмо застанак на равној ливади, величине до једног хектара, оивиченој буковом шумом. Доље, непун километар ваздушне линије, градић Шујица. Групе некаквих војника врзмају се тамо-амо. Колона од близу 200 војника умаршира у град.

По командантовој наредби, наш барјактар Блажо Попивода, махну два-три пута црвеном заставом, да бисмо, према реаговању утврдили ко се налази у Шујици. Не прође ни пет минута, а граната груну изнад

ливаде на којој сједимо. За њом још једна и одмах трећа. Све три далеко од нас. Ми устадосмо и разређеним стројем, без много узрујавања. нродужисмо уз брдо. Послије триста метара чело колоне поче замицати преко косе у мртви угао. Усташки топови једнако бију, час лијево, час десно, час сувише напријед; ниједном у колону. Горе на положајима партизански батаљон „Војин Зиројевић", састављен од бораца из Ливна и Ливањског краја. Усташе убрзо избише на косу и заметнуше борбу са ливањским партизанима.

Сиђосмо у неку таласасту долину, прошарану парцелама засијаним кромпиром и јечмом, између којих је камењар. Пут нас затим наведе на омањи брежуљак, па поново у долину и опет на бријег. На видику се указа прилично висок врх са пирамидом. То је Цинцар. У сјевероисточном правцу велико шумско подручје а иза овог пространо крашко Купрешко поље.

Већ пети дан боравимо у овој бездрвној планини. Ноћу дувају веома хладни вјетрови па морамо спавати чврсто збијени један уз другог не би ли нам било топлије. Воду доносимо у чутурицама из неке локве која је удаљена више од сат хода. Обично 2—3 друга доносе воду за цијелу чету. Они који иду по њу причају да су видјели свиње како се ваљушкају по локви. При крајевима животињски измет. Свуда около велика прљавштина. Воду пијемо кроз марамице. Кад их превернемо, имамо шта видјети: гмижу разни инсекти, жути, црни и богзна какви још. Али, жеђ тјера да се пије и ова вода, кад друге нема! Пили би и гору, кад би морали! Храна је веома лоша: помало кромпирове супе и врло мало хљеба, само понекад по неколико дека меса.

* * *

По злу чувена „црна легија" Француетића, Павелићевог пуковника, држи положаје на косама које доминирају Шујицом и друмом Шујица—Ливно. То је елитна усташка јединица састављена од идејних усташа, који се жестоко бију и праве страшне злочине у српским селима.

Први август 1942. године. Кад се смрче, наш батаљон крену у напад на „Црну легију". Према плану, треба да нападају још два батаљона. Свака чета има свој сектор. Кад избисмо на око километар и по од непријатељских положаја развисмо се у стријелце. Стрељачки ланац батаљона протегао се на око 1.200 метара. Цапријед су бомбаши.

У највећој тишини, погнути, привлачимо се газећи јечам и овас, кромпир, прескачући камење, зидине које опкољавају мале њиве, кроз жбуње и трње, према коси на којој треба да буде непријатељ. Још смо свега стотинак метара од врха. Кратак застанак: ослушкујемо. Гробна тишина. Продужисмо, држећи у десној руци припремљену бомбу. О лијевом рамену стоји спреман кундак. Још педесет метара. Не чује се ништа! Пузимо, а мало позади стрељачки строј чека: чим буде чуо макар једну бомбу појуриће као олуја. Сад скоро видимо сваки камен, не примјећује се никаква цијев. Да има кога давно би пуцао. Ко је толико храбар да нас пусти на оволику близину! Устадосмо и сасвим стојећи потрчасмо нагхријед. Нема никога! Лијево угледах Крста Бајића, десно су Јанко Ћировић и Вуксан Ђукић.

Цио батаљон изиђе на косу. Претходног дана овдје су биле усташе--црнолегионари. Лијево, на око два километра ваздушне линије, на пошумљеном брдашцу гори неколико ватара. Чије ли су? Окренусмо надесно, у колони по један, према друму Шујица—Ливно. Ближи се пола ноћи. Још се нигдје не чује борба. Избисмо на пут. Овдје је требало да се спојимо са неким батаљоном из наше бригаде, али њега нема.

Окренусмо натраг, косом којом смо дошли. Перо Ћетковић даде задатак. Ноћ топла и пријатна, дува повјетарац, који доноси мирис планинског цвијећа. Прилично је видљиво, иако је мјесец давно зашао. Два часа послије пола ноћи, а још нигдје борбе. Чудимо се! Нијесу усташе пропале у земљу! Није могуће да су они тако лако, без борбе, напустили положаје. Продужисмо испод косе, коју смо запосјели прије неколико сати, према мјесту гдје је требало да се испред зоре састанемо са неким санџачким батаљоном. Још само пола сата до зоре. Идемо још двадесет минута и заруди зора. Одједном, ваљда стотинак метара изнад нас, грунуше бомбе, запраска истовремено неколико десетина аутоматских оруђа. Усташе!

Позади нас је брисан простор. Вјероватно је и напријед непријатељ. Да! Ускоро запуца и отуда. Упали смо у мишоловку! Шта сад? Али ту је Перо Ћетковић проницљиви командант који ће наћи неки излаз. Он се окрену лијево, па десно и нареди:

—- Трећа чета да одмах заузме положаје изнад пута, горе на врху камењара, по сваку цијену!

Пошли смо на извршење врашки тешког задатка.

Кроз паклену ватрену кишу, кроз дим стотине бомби пробисмо се на врх камењара и тамо зауземо положаје. Усташе су нас крилно готово сасвим обухватиле. Четири тешка бацача нижу мине по нашем положају. Помоли се сунце иза кршевитих планина, негдје из правца Прозора. Отпоче велика борба. Сто седамдесет црногорских пролетера против шесто усташа Францетићеве „Црне легије", све самих зликоваца, чије су руке умаљене крвљу невине нејачи. Навалише као бијесни пси, без обзира на жртве, да нас униште. Саво Машковић са „збројовком" непрекидно сипа по густом усташком строју. Михајло Недовић стално виче помоћнику:

— Дај шаржер! Пуни шаржер!

Бошко Дедејић довикује:

— 'Ајде, ујо! 'ајде, ујо! (усташа)

Његов пушкомитраљез пришива на земљу црнолегионаре.

Изнад наших глава, испред нас, лијево, десно, сноп за снопом, стотине и хиљаде зрна ударају о камење као што крупан, жесток град бије у шиндру планинске колибе у коју си побјегао испред олује. Погибе Милић Ненадовић, мало затим и Светозар Ћорац. „Црна легија" крену на јуриш. Строј 600 усташа у црним униформама, са ножевима и бомбама у рукама, са аутоматичарима на челу, који пуцају стојећи — иде напријед. Дођоше на двјеста метара. Једнако пуцамо у њих, а они преко многих својих лешева продиру. Ипак их одбисмо.

Минобацачка ватра је за тренутак била умукла, јер су се два строја љутих противника била готово спојила. Сад поново чујемо мине како „свирају" одозго к нашим главама. Усташе навађују десно, са намјером да нас потпуно опколе. На њиховом десном крилу жестоку борбу води 1. чета. Гајо Војводић упозорава своју чету:

— Трећа чета је у смртној опасности, другови. Усташка фуља бијссно наваљује на њу. На нама је да јој омогућимо одступницу. Ове положаје морамо, по сваку цијену, одржати!

До првог мртвог угла је брисан простор од стотинак метара. Само тим правцем можемо се извући. Али, туда као да не би могла ни птица пролетјети. Пушкомитраљесци отворише брзу паљбу на црнолегионаре а ови одговорише, ваљда, десетоструко. Утом претрча један борац. Усташе виде да им плијен измиче па све дивље насрћу. Сада су око 150 метара од нашег положаја. На другом мјесту претрча други борац, затим трећи ... Мине падају само по брисаном простору.

Ипак се пребаци пола чете. Усташе стигле на око 120 метара. Устану, крену напријед, ми оборимо неколицину, они полијегају да би осули још жешћу паљбу. Над бојиштем дим, ваздух је засићен барутним гасовима. Сунце припекло, жеђ мори, али на воду нико и не помишља. Око 11 часова 3. чета заузе нове положаје. Погинули другови су остали испред усташког строја.

Усташе избише на наш положај. Зачу се најприје прасак бомби. Веселе се и пуцају на све стране.

— Јоване! Гдје си, Јоване! (Тим именом они називају сваког партизана).

— Ево ме, ево! Дођи да ти дам нешто, проклета свињо! — одговара Вуксан Ђукић.

Нови положај је гори од оног који смо напустили. Непрестано пуцамо на усташе, који поново јуришају. Зацрнио се простор испред нас. Док сви лежимо иза заклона и без њих, Перо Ћетковић стоји! Вјетар му развлачи пелерину у ширину, правећи још већу мету. Меци фијучу, завијају и одваљују парчад камења које пада по нама, бушећи нам шињеле, доламице, чакшире и капе а понеком се и у месо зарију.

Један митраљески сноп захвати крај Перове пелерине. Он само погледа то мјесто и нареди на сав глас:

— Пу-цај, пу-цај!

Црнолегионари не дају ока отворити. Перо и даље стоји и виче:

— Ват-ра! Ва-тра, другови!

Пушчане цијеви се потпуно зажариле. Усташе за тренутак застадоше. Гужвају се око неких лешева. Испред Пера пљесну одједном неколико митраљеских снопова. Он се не помаче, и још једном узвикну:

— Пу-цај-те, другови!

Ми смо већ утрошили готово сву муницију. Испред усташа иде неки двометраш, црна тена, носећи о рамену пушкомитраљез из којег испушта рафал за рафалом. Погоди га Саво Машковић. Кад овај паде, усташки строј најзад леже. Настаде комешање на усташкој страни.

У нивоу смо 1. чете. Код ње жестока борба. Тамо је сада концентрисана готово сва минобацачка ватра. Једна мина паде на мјесто гдје је лежало неколико бораца и смртно рани Бранка Михаљевића.

— Само ме мало такло . .. Држите се ... Ја ћу брзо к вама! •— рекао је својим друговима кад су га изнијели са положаја. Послије неколико минута је издахнуо. А његова чета је продужила да се јуначки бори. Она је остала задња на овом положају. Јован Вучковић, Блажо Црвенко и Иво Дапчевић са два пушкомитраљеза и петнаестак бомби сачекали су док чета није заузела нове положаје.

Стиша се, најзад, паклени бој! Тежега нијесмо имали од Пљеваља. Па ни он није био тежи од овога. Са доминантних положаја, трипут јачи, са десет пута јачом укупном ватреном моћи, чувена по крволоштву „Црна легија" покушала је да нас уништи.

У два сата послије подне ми смо држали повољне положаје. Искрвављена „Црна легија" није имала више снаге за јурише. Бацачи умукнуше. На бојишту завлада тишина. Само покаткад заклокоће тешки митраљез с једне и с друге стране. Растојање између нас је око 500 метара ваздушне линије.

Увече се не појавише ватре на усташким положајима. У зору, извидница јави да је „легија" побјегла. У 8 сати добисмо обавјештење да су напустили и Шујицу.

Црногорски пролетери побиједили су чувену „Црну Легију". Само силна храброст однијела је побједу у овој неравној, страшној борби.

Кренусмо по јучерашњим положајима да сакупимо пале другове. Сви су измасакрирани, исјечени и избодени! Усташе су над мртвим пролетерима искаљивали животињски бијес. Изиђосмо на полазни усташки положај, па на други и остале. Десетине хиљада чаура на сваком кораку. Стотине празних сандука. По свему судећи, потрошили су сву муницију.

Погинуле другове сахранисмо на мјесту најжешће борбе.

Батрић ЈОВАНОВИЋ.

НАПАД НА ЛИВНО 1942. ГОДИНЕ

ЈТ ивно брани неколико стотина усташа и домобрана и нешто Њемаца. Наш батаљон напада из правца Малована. У стрељачком строју стигли смо до камене ограде у непосредној близини бункера који је личио на тврђаву. Из њега нас читаву ноћ засипају ватром. Бункер је био опасан са неколико појасева бодљикаве жице. Цијелу ноћ сам слушао ту, иза камене ограде, како рафали добују по њој и болеетан се презнојавао под температуром преко 38°С. Бомбаши наше чете привукли су се бункеру, званом Табија, али нијесу успјели да га ликвидирају. Срећом, нијесу настрадали од сопствених бомби, које су се од њега одбијале. Док су се неке јединице наше бригаде већ спуштале према граду на нашем правцу се непријатељ још држао.

Јутро је. Војнике у бункеру јасно видим. Усташе и домобрани. Позивамо их на предају; обећавамо им да им се неће ништа догодити. Прво су одговарали псовкама и рафалима. Али кад је друга група бомбаша, са Вујом Зоговићем, успјела да бомбе убаци кроз отворе пушкарница, у бункеру је настало комешање. Поновни позив командира Сава Бурића да се предају прихватили су. Истакли су бијелу заставу.

И остали батаљони су ликвидирали непријатељска упоришта на својим правцима надирања. Најдуже је пружан отпор нашим снагама из куће доктора Митровића. У њој су се забарикадирали усташе и Њемци, са чувеним њемачким ливерантом цемента, мајором Јоргом, за кога кажу да је био лични Хитлеров пријатељ. Сви покушаји да се ликвидира ово упориште нијесу дали резултате све док нам Крајишници нијесу послали топ. После неколико граната непријатељ је истакао бијелу заставу и предао се. У кући претвореној у бункер била је права касапница. Унакажени љешеви, јечање рањеника, преблиједјели и унезвијерени преживеле усташе и Њемци. Од свих се најхрабрије држала жена мајора Јорга. Излазећи из зграде извикивала је: „Дојчланд, Дојчланд, ибер алес". . .

Душан ШАБАН

ПРВА ЧЕТА У ЛИВНУ

1 J_реко дана смо дознали да ће наредне ноћи 1. пролетерска и 3. санџачка бригада извршити напад на Ливно. Заповијест за напад добио је и наш батаљон. Командант Перо је свакој чети прецизирао задатке.

Нашој 1. чети задатак је да одбаци истурене непријатељске дјелове према граду, а затим да се између Табије и Башајковца пробије у град. Добила је два водича, борце Ливањског одреда.

Био је мрак кад је чета пошла на задатак. Није потрајало дуго чета је наишла на непријатеља. Отворио је ватру. Ћутке смо ишли напријед. Из једног бункера је штектало аутоматско оруђе. Командир чете, Гајо Војводић, наредио је 1. воду да што прије ликвидира тај бункер. Вод је извршио задатак. Чета је затим наставила наступање једном јаругом и стигла до жичаних препрека између Табије и Башајковца. Неколико бораца се привукло жици. Пажљиво су подигли најдоњу, закачили је за горње и тако направили пролаз. Док смо се провлачили испод жице од Башајковца наиђе непријатељска патрола, али нас није примијетила. Држмо је на нишану, за сваки случај, али нећемо отварати ватру без нужде, јер нам је циљ да у град уђемо непримијећени. Када се патрола удаљила, наставили смо провлачење. За кратко вријеме ушли смо у горњи дио града.

Око Ливна се води борба.

Окренути фронтом према џамији пошли смо у напад, ка центру града. Стигосмо пред омању кућу за чијег домаћина водич рече да је наш човјек. Командир 2. вода, Шпиро Орландић, покуца на врата. Домаћин се одазва али се, изгледа, уплашио да не буде преварен кад му Шпиро рече да смо црногорски пролетери. Врата не отвори. Пред кућом био је пласт сијена. Запалисмо га, како би нашим јединицама дали знак да смо упали у град. Затим се сјурисмо низ неке сокаке и преко неких подзида, које се обурдавају. Стигли смо до раскрснице путева испод Табије. Чета је наишла на већу групу непријатељских војника која је ишла да појача одбрану Табије. Засула ју је ватром и ручним бомбама и натјерала је у бјегство према доњем дијелу града. Око џамије нема непријатељских војника. А она нам, и терен око ње, могу добро послужити за одбрану у случају потребе.

Добио сам задатак да са пушкомитраљеским одељењем заузмем положај иза зида код раскрснице путева и да штитим леђа чети која наступа ка доњем дијелу града и, евентуално њено повлачење до џамије.

Чета се просто сјурила у доњи дио града.

Свуда се води огорчена борба. У свитање достиже врхунац. Кад се разданило угледасмо силуету Табије и осталих кула изнад града, са којих непријатељ јаком ватром туче наше јединице. Код нас дође командир вода. Пита што има ново. Шта смо му могли рећи? Само то

да се око града води борба, што и сам види и чује. Он нам рече да су наши заузели зграду општине и среза и неке друге објекте, да су усташе сатјеране у кућу Митровића, да су борци 2. батаљона заробили команданта Ливна. Умакао је пред нашом четом и ускочио у руке 3 чете 2. батаљона. Упозори нас на будност и пође к воду.

Осматрамо Табију и косе преко ње. Видимо команданта Ћетковића, и он посматра борбу. Мој први помоћник, Божо Машановић, опазио групу војника иза једног зида. Извирују и поново се скривају. ,,Позвасмо" наше да баце коју бомбу на њих. Варка је упалила. Група војника изађе на цесту и упути се к нама. Када су пришли на 7—8 корака комндовах: „Одложите оружје". Они не одлажу. Понових: „Одложите оружје, пуцаћу". Машановићу дадох пушкомитраљез, прескочих преко зида и приђох им. Како сам којем одузимао оружје сваки је говорио да није пуцао, показујући чисте цијеви. Наиђе патрола из 3. санџачке бригаде. Тражи да јој предамо заробљенике. Ово нас готово увриједи, те се умало не посвађосмо око заробљеника. Њима нареди да уђу у једну авлију. Предадох их другом помоћнику, Блажу Лекићу. Он им рече да сједну и да не мрдају. Командант Ћетковић је посматрао како разоружавам непријатељске војнике и виче: „Опрезније." Не ради се то тако Орландићу.

Ватра је губила у јачини. То не слути на добро. Можда се наше јединице повлаче. Не, није то могуће, наше команде мора да знају да смо у граду. Вјероватно се јединице прегрупишу да би извршиле посљедњи јуриш и заузеле град. Док размишљамо о даљем току борбе код нас дођоше три омладинке, муслиманке, и донијеше хране, цигарета и шибица. Ми примисмо цигарете и шибице, а храну нијесмо, као — имамо је. Рекосмо им да је дају заробљеницима, јер су сигурно гладни. Омладинке нас погледаше зачуђено. Једна од њих приговори и успротиви се томе али на крају попусти. Храну халапљиво појеоше заробљеници. Нека, и њих је мајка родила, многи су насилно мобилисани.

Грађани нас посматрају кроз прозорска стакла. Неки и отворили прозоре па нам машу рукама, у знак поздрава. Рекосмо другарицама које су нам донијеле поклоне да иду кући јер се још води борба, па би могле погинути. „Нека погинемо, другови, само када смо дочекали да у град дођу партизани". Ипак их натјерасмо да пођу кућама. Машановић не пропусти да каже, као за себе: „А, лијепе ли су, муља их изгорјела". Лекић се осмијехну, пушећи цигарету. Рекох Машановићу, уз осмјех: „Е, мој имењаче, за овакве се некад и вјера мијењала". Ко зна када би се завршила ова прича да не чусмо команданта Ћетковића, зове: „О Гајо"! Одазвах се ја, јер је командир био у доњем дијелу града, са четом. „Изложи ситуацију у Ливну" — настави командант. Изложио сам ситуацију сљедећим ријечима: „У град је упао 1. батаљон наше и 3. батаљон 2. пролетерске бригаде (командант је знао да се ради о 1. чети 1. батаљона и 3. чети 2. батаљона. Ја тада нијесам знао да је у град упао цио 2. батаљон), заузели смо Општину, Срез и друге објекте, заробили команданта Ливна, уништавамо усташе у Митровића кући, много је плијена и ништа нам не фали".

Поново чујемо команданта. Дозива: „О, Саво (командир 2. чете Саво Бурић), позови нешшјатеља да се безусловно преда и дај му рок од пет минута. Ако се не предају биће уништени". Затим дозива Воја и Јакшу (Војо Јововић, командир пратећег вода, Јакша Драговић, командир минобацачког одељења): „Припремите топове и минобацаче".

Ватра са Табије је престала. Нешто се крупно дешава. Тада на Табију угледасмо бијелу заставу, знак да се непријатељ предаје. Мало затим залепршаше се бијеле заставе на кулама око Ливна. „Побједа", повикасмо нас тројица и чврсто се руковасмо.

Мало послије на Табију су стигли наши руководиоци. Са ње су наши минобацачи почели туђи Митровића кулу. Код нас дођоше два борца, којима предадосмо заробљене домобране. Одведоше их позади Табије, тамо су прикупљани заробљеници. Ми и даље на положај. Као да су нас заборавили. Предвече смо повучени у чету, близу Самостана. Усташе су блокиране у Митровића кући. Наши бомбаши покушали су да јој се приближе, али нијесу успјели. Усташе непрекидно око куће бацају бомбе врло јаког дејства. Позивали су наши усташе и Њемце да се предају. Одбили су, надајући се да ће им стићи помоћ. Преварили су се у рачуну. Пролетери су их стегли у своја клијешта и нема им спаса. Прођоше тако два-три дана. Усташе блокиране, не могу мрднути, а ми не можемо ништа сем да их држимо у блокади и изморимо глађу.

Једног дана нам рекоше да су Крајишници довукли топ. Држте се усташе сад! У току ноћи наша чета је заузела положај по кућама и на раскрсницама путева, одакле су контролисане улице које воде ка Митровића кући. Моје одељење налази се на прозору куће, изнад бреде. Задатак ми је да тучем улицу по потреби, помогнем бредистима уколико буду угрожени. У свитање чусмо топовски пуцањ. Кажу да је постигнут пун погодак. Граната је експлодирала у једној од већих соба и у њој усташе претворила у гомилу меса. Тада су заштектали и наши митраљези и пушкомитраљези. Послије неколико минута ватра престаде. То је био крај.

Ратни војни суд суди усташама, а у току ноћи се пресуде извршавају, шаљу се кољаши у „Тринаести батаљон". У посљедњој групи, која је стријељана, налазио се усташки крволок Водопија.- Народ га је прекрстио у крвопију.

Наша 1. чета потпуно је извршила задатак. Били смо на то поносни.

Погинуо је само један борац, Марко Вујовић — Зеко, а рањен је Вучета Црнчевић.

Божо ОРЛАНДИЋ

ЛИВНО ЈЕ ПАЛО

1 X осле пуних 12 часова борбе кривудавим улицама Ливна остала су неосвојена само два непријатељска упоришта: кућа др Митровића и Самостан. Из добро утврђених зграда непријатељ је пружао огорчен отпор пролетерима. У кући др Митровића налазило се око сто двадесет усташа, седморо Њемаца — 5 војника и један инжењер са женом. На први позив да се предају, који им је однио рођак једног усташе који се налазио у кући, одговорили су још жешћом ватром. Доносиоца поруке су задржали. Пролетери су тада довукли топ. Прије него што ће га употријебити упутили су последњи ултиматум опкољеном непријатељу, али ни тада од њега никаква знака о намјери да се преда.

Гранате су засуле опсједнуту зграду. После трећег хитца појавила се бијела застава.

У кући је већ било око 50 погинулих и рањених усташа. Остали су заробљени, с њима и седморица Њемаца, онај инжењер и његова жена. Заплијењена је и већа количина оружја, хране и ратног материјала.

Одмах након што је штаб бригаде извјестио Врховни штаб о исходу битке за Ливно, стиже депеша да се Њемци по сваку цијену сачувају —- ради размјене. По свему судећи њемачка команда је била нарочито заинтересована за оног инжењера, који је, иначе, на саслушању тврдио да је брат команданта њемачких трупа за Хрватску. То је показала и њена спремност да у замјену за ове заробљенике ослободи већи број другова који су били у гестаповским затворима.

Партијске организације из Мостара, Сарајева и Загреба хитно су доставиле имена другарица и другова које би првенствено требало размијенити. ..

Био је то дирљив сусрет са 49 другова и другарица којима је слобода изгледала недостижна, о којој су могли само да сањају у усташко--њемачким и четничко-италијанским мучилиштима. Возили су се, причали су касније, убијеђени да их воде на стријељање. Километри преваљени између стражара, у камионима, изгледали су им бескрајно дуги. Возила су стигла на одредиште. На првом се вила бијела застава — уговорени знак да не бисмо отварали ватру. Онда се на сусједној коси појавио вод пролетера, са једним комесаром чете, који је говорио њемачки. Комесар је пришао Њемцима, поздравио стиснутом песницом и ријечима: „Смрт фашизму". Немачки официр није имао куд, одпоздрави. Размјена је извршена. Четрдесет и девет наших другова су на слободи! Весеље је трајало дан и ноћ. Пјевало се и играло, и плакало од радости. . .

Ето, и то је био плод борбе за Ливно, за коју је, иначе, друг Тито и писмено похвалио 1. пролетерску бригаду.

Митар ДАБАНОВИЋ

МАЛОВАНСКЕ ВЕЧЕРИ

(Сећање на боравак у Маловану од 8. августа до 12. септембра 1942. године).

На згаришти ма

Село Малован смјестило се у подножју планине Цинцар. Подијељено је на два засеока: Горњи и Доњи Малован.

Некад су у њему биле куће од камена. Било је и брвнара, појата и штала. Сада су то само кућишта. Умјесто мириса хљеба испод сача, шири се смрад гаревине. Умјесто чобанске пјесме и звука свирале у њему влада гробна тишина.

Од љетних дана 1942. године, остало је само име Малован и малованска згаришта. Злогласна усташка Францетићева „Црна легија" уништила је огњем и мачем све живо — од дијетета у колијевци до стараца —- што није успјело да се склони под окриље Цинцара.

И бунари су у Маловану затровани. У њих су усташе бацале љешеве људи и животиња.

Ето, у таквом Маловану почело је, под ведрим небом, логоровање 1. ловћенског и 3. крагујевачког батаљона 1. пролетерске бригаде.

Убрзо су почели, као да долазе са „оног" свијета, да се појављују преживјели становници Малована. Прекопавали су по згаришти ма својих бивших домова.

А тамо даље, испред Малована, пружа се широко Купрешко поље. Ту је и Купрес, некада мала и мирна варошица, сада упориште најозлоглашенијих усташа — црнолегијаша.

Нешто ближе, лијево од Купреса, налази се бивше усташко упориште Злосела. И оно је у вријеме недавних борби сравњено са земљом.

Увијек ирисутне борбе и побједе

Омладинац Анте Раштегорац једини је партизански првоборац из Злосела. Налази се у нашем батаљону. Тужно посматра своје родно село. И много му је жалије што су се његови Злосељани листом опредијелили за непријатеља и издају него са земљом сравњено село.

А у Купресу издваја се усташка тврђава, некадашњи силос. У њеној близини остало је много бораца 4. пролетерске приликом недавног неуспјелог напада. Тамо су оставили своје животе и јунаци Крајине Симела Шолаја и Душан Метлић.

У томе гнијезду пировало је око 2.000 усташких бандита.

Ту, у Маловану, стоје, црногорски и српски пролетери, борци 1. и 3. батаљона, чију је снагу непријатељ имао прилике да осјети у борбама на Прозору, Шћиту, Бугојну, Ливну, Цинцару, Поточанима, Шујици. Сада усташе сваки покушај испада на слободну територију плаћају мртвим и рањеним. А ми постајемо наоружанији за понеки минобацач

или митраљез. Није била на одмет ни усташка униформа. Требало ју је опрати или мало закрпити, ако су је меци дохватили.

Тих дана и ми и усташе вјеровали смо у једно те исто: да ће се пролетери једне вечери силовитим јуришем сручити на Купрес. Ми смо се жарко надали да ћемо заувијек ликвидирати то усташко упориште, а усташе се тога грдно плашиле.

Одлуке Врховног штаба

На нашу жалост до тога није дошло. Заправо, наше жеље да уништимо непријатеља у његовој јазбини и осветимо изгинуле другове нијесу се уклапале у шире планове на том подручју. Више команде су сматрале да је несврсисходно и даље губити борце на Купресу. Боље је блокирати Купрес са свих страна, држати га у неизвјесности и изнуравати војнички и економски, а честим нападима, засједама и другим начинима наносити непријатељу губитке.

То ће у исто вријеме омогућити бригади да послије свакодневних бојева и маршева мало предахне, да се батаљони попуне новим борцима, и да својим присуством и радом ојачају морал народа.

Наш батаљон, као и остали батаљони бригаде, те задатке је у цијелости испунио. Исто су то чиниле и јединице 4. пролетерске и другови из партизанских одреда „Старац Вујадин" и „Иван Зиројевић".

Повратак преживјелих

Убрзо по нашем доласку почели су се враћати преживјели становници Малована. Углавном, са планине Цинцара. Хране нијесмо имали ни они ни ми. Прибјегло се тада једино могућем рјешењу. Кад падне мрак сељаци су под заштитом пролетера кретали у поља да се на „ничијој земљи" снабдију храном. Радило се до пред зору. Вадили су кромпир, чак је и жито кошено и по ноћи извлачено.

За то вријеме истурени дјелови, и наши и непријатељски, препуцавали су се. Јер, и непријатељ је настојао да се на исти начин ноћу домогне хране.

Оваквих акција било је много. Оне су јачале присне везе пролетера с народом.

Иначе, када се није ишло у неку акцију, борци и руководиоци су одржавали састанке по засеоцима, тумачили циљеве наше борбе и војну и политичку ситуацију у свијету. Радило се то обично под окриљем ноћи, уз зубљу луча или у мраку.

За вријеме нашег логоровања успјели смо у многим селима организовати народноослободилачке одборе, формирати понеки скојевски актив, а уз помоћ другарица бораца и — антифашистичку организацију жена.

У батаљону смо скоро свакодневно одржавали партијске састанке, састанке Скоја и омладине. Био је организован и рад са кандидатима за члана КПЈ.

Чини ми се да тих дана ни наш славни командант батаљона, Перо Ћетковић, није још био члан Партије, иако је свима нама служио за примјер и као борац и као човјек и као друг.

Одмор у културно-просвјетном раду

Поред партијских, често су одржавани четни или батаљонски састанци свих бораца. Било је доста критике и самокритике. А критиковани су сви — од команданта до борца. Баш је било лијепо слушати самокритичке ријечи команданта батаљона, друга Пера Ћетковића, политичког комесара Јова Капе, замјеника комесара Влада Ћетковића, Сава Бурића, Гаја Војводића, Милоње Стијовића, Батрића Јовановића, Шпира Срзентића, Риста Лекића, Живка Живковића и других.

Истина је да им је са самокритиком растао углед и ауторитет у очима бораца.

Што се критике тиче полазили смо од оног познатог стиха пролетерског пјесника Мајаковског: „За чинове немам ни слова поште"!

Наш батаљон је имао велики број другова добрих познавалаца марксистичке науке. Они су углавном и руководили цјелокупним идеолошким радом и водили читалачке групе. Проучавали смо разне материјале. НаЈвећи утисак у то вријеме оставила су на мене два предавања: „Империјализам и радничка класа" и „Лењинистичко учење о ратовима". О њима се водила дискусија по неколико дана. Састанцима су често присуствовали и чланови политодјела бригаде. Било је жустрих расправи око појединих питања и ставова.

У расправама су најчешће учествовали другови Јово Капа, Владо Шћекић, Радован Зоговић, Батрић Јовановић, Раја Недељковић, Душан Кораћ, Мирко Нововић, Ристо Лекић.

Били су то наши прави мали универзитети.

Скоро све теме обрађиване су заједно са борцима 3. батаљона, нашим „роћацима".

Приредбе су биле праве школе

За борце и за становништво организоване су приредбе. „Врабац", скечеви, мале слике из живота и рада бораца, рецитације стихова из „Горског вијенца", Пушкинових, Мајаковског, Шантића и Змаја. „Врабац" је увијек обиловао и згодама и незгодама јединице или бораца. Много је смијеха изазивао, али је ипак сваки од нас настојао да се не нађе „обрађен" у њему, поготово не у негативном смислу. Аутори, а обично и извођачи, били су му другови Радош Ненадовић, Војо Масловарић, Михаило Недовић, Јагош Срдановић, Драгутин Лутовац, Мојсо Бајић и остали. То су били млади комунисти, са бујном маштом и смислом за хумор и сатиру.

Много смо се у то вријеме веселили. Обично заједно са крагујевачким „роћацима". Знали смо остати и до зоре. Сваке ноћи могле су се **чути** пјесме:

Листај горо цвјетај цвеће

Црна Гора у бој креће. . .

или

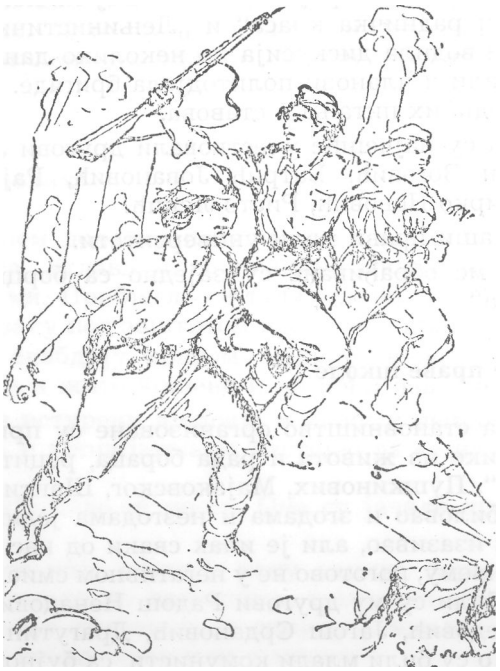
Са Овчара и Каблара, другарица проговара. . .

Са црногорским и српским пјесмама брзо су се почеле мјешати и босанске.

Играло се црногорско „љубиколо", свака игра у колу се завршава пољупцем момка и дјевојке, играча и играчице. Свима се допадало, нарочито српским пролетерима. Играли су га неспретно, но ми Црногорци још неспретније српска кола.

Тако се завршио наш једномјесечни боравак у Маловану. Из њега смо кренули према Ливну, у нове бојеве и окршаје.

Божидар М. СРДАНОВИЋ

у КРАЈИНИ

И з Тичева батаљон крену према Дрвару. Послије четворочасовног марша избисмо изнад повећег села. Доље, на мјесту гдје коњска путања силази на колски пут, искупило се преко двјеста жена, омладинаца, пионира и старијих особа. Носе пет црвених застава, знатно> већих од наше, на трипут дужим копљима. Разлијеже се крајишка пјесма.

Из Тичева им је јављено да смо се упутили према њиховом селу. Сакупило се и старо и младо — што није у одредима и бригадама — из овог и једног сусједног села које се налази преко брда.

— Добро нам дошли! — довикује нам старица од преко шездесет.

Натјераше нас да кренемо црногорско коло. Ухватише се и они са нама. На великом гувну вије се оро коликог од Малована, кад смо> били са Крагујевчанима, нијесмо гледали. Почеше и Крајишкиње да играју са нашим борцима. Саво Бурић је много „либералнији" од Пера Ћетковића. Перо би давно дао команду за покрет. Послије пола сата весеља, батаљон крене даље.

КраЈишкиње запјеваше:

.. .Дошли су нам храбри Црногорци

И са њима браћа Србијанци!

Дошли су нам примјер дати,

Како треба ратовати!.. .

Диван је народ у Крајини. Сав је за борбу. У овим крајевима издајника нема. Сви су мушкарци од 17 до 45 година на фронту. А све остало пожртвовано ради за фронт. Овдје нема довољно стоке, ни жито добро не роди. Али, Крајишници дају све за своју војску. Задњи залогај дијеле са партизанима!

Стигосмо у Дрвар. Овдје је пукла прва устаничка пушка у Крајини и цијелој Босни. До рата ту је била велика индустрија дрвета. Цартизани су у устанку уништили сва фабричка постројења. Преостала је једва четвртина вароши.

Партизанском пругом

Прије зоре би наређен покрет. Идемо на жељезничку станицу.. Од Дрвара до Бравског ради партизанска ускотрачна жељезнина. Отворени вагони примише по тридесетак бораца. Уз велики успон изнад Дрвара локомотива тешко вуче овај не баш велики терет: свега шест вагона. Или је лош угаљ, или је слаба локомотива. Споро, десетак километара на сат, иде наш воз. У сваком случају боље него пјешке. Послије трочасовне вожње стигосмо на неку жељезничку станицу у којој леже

десетине полупаних вагона и локомотива. Станична постројења су, изузев колосјека, потпуно разорена. И колосјек су Крајишници разорили, али су га послије поново направили.

На станици се формира већа композиција која ће да пребаци даље читаву бригаду. Овдје су 2. црногорски и „роћаци" из 3. крагујевачког. Сваког часа очекујемо долазак 6. београдског. Одавде нема више успона па двије локомотиве могу да гурају око 20 вагона. Стигоше и Београђани. У прве вагоне смјести се наш батаљон, затим 2, па 3. и 6. Краљевчана нема. Они су на неком другом задатку. Ту су и Коча, Фиђо, Шпанац и Плави — штаб бригаде.

Крену дугачка композиција. На равномјерном одстојању четири пролетерске заставе вијоре се на вјетру. Разлијеже се пјесма из сваког кагона. Пруга кривуда кроз густе шуме. Овдје-ондје пропланак обрастао сувом травом. Сунце пече, али само у леђа. Лице освјежава ловјетарац.

Кад се утиша пјесма, по вагонима се запоћеше разговори.

— Богами овако љепше него фијакером табановића! Шта велиш? — рече Саво Ракочевић, окренув се читавој групи.

— Да ти је неко рекао, на Сињајевини или кад кренусмо из Мратиња ка Вучеву, да ћемо се ускоро возити жељезницом, шта би му рекао? — пита Вуксана.

— Шта бих му рекао? —• гладећи танке, црне дугачке бркове одговара Вуксан. — Али ја ти кажем нећемо се дуго возити. Чекај, не весели се цигански. Табани би се уцрвљали кад не бисмо пјешачили

Воз поче да успорава.

— Аха! Рекох ли ти ја, Саво! Притегни опанке, друже! Друге ти нема, — кроз смијех чује се Вуксан.

Воз иде сасвим споро, једва 3 км на сат. Још спорије. Указа се пропланак. Стаде.

— Излази! — паде истовремено команда дуж читаве композиције.

Сиђосмо. Овдје остајемо вечерас и сјутрадан. Спаваћемо под великим јелама. Чим се истовари комора интенданти и економи почеше припремати вечеру.

Свак се даде на чишћење оружја. Саво Машковић има увијек довољно масти за подмазивање. Док други, кад уђемо у неку варош траже по касарнама двопек, Саво се прво снабдије са машћу. Његов се пушкомитраљез сија као нов. Са њим је прешао сметове Сињајевине и Дурмитора, трескавичке и дурмиторске кише. Док је многима ту и тамо оружје помало зарђало, на његовој збројовки нема никаквих мрља — блиста као сунце.

Наша чета растури се у двије групе. То учинише и 1. и 2. Пратећи вод је на окупу. Држе, изгледа, неку конференцију.

Крајишка омладина

Друга половина октобра 1942. године. Поново је слободан Кључ са Саничком долином. У сусрет нам иде велика колона омладинки и младића испод шеснаест година. Има их близу хиљаду. Носе преко 20 огромних црвених застава, на копљима дугим и до шест метара. Разлијеже се пјесма:

Пролетери не бојте се глади
Омладина сложно за вас ради. ..

Застадосмо. Ускоро стиже омладинска колона.

Слабо су одјевени, искрпљене су им сукње и панталоне, а код многих ни то, већ само дроњци. Скоро половина нема никакве обуће. Раздијелише се у десет већих група. Покрај сваке руководилац са знаком командира партизанске чете. То су њихови командири. Упадоше у четири велике њиве. Заставе забодоше на крај њива. Остадосмо, пошто се враћамо у логор, па можемо и мало закаснити, да чекамо док не „освоје" читаве њиве. За око пола сата сви клипови су ишчупани и стрпани у џакове, које одмах одвлаче до пута, где чека преко двадесет воловских запрега. Колона натоварених кола крену према Петровцу. То је Прва омладинска радна бригада, састављена од омладине Дрвара и Грмеча. Дивна омладина! И душом и срцем за борбу.

Сјутрадан необично хладно. По врховима Грмеча пао први снијег. Увече смо дали у Кључу, под ведрим небом, приредбу за радну бригаду. Наш батаљон је рецитовао „наш специјалитет", одломке из „Горског вијенца", и у заједници са 2. црногорским пјевао „Пољем се вије". Фиђо је претходно поздравио крајишку омладину, изражавајући јој захвалност за њену свјесну пожртвованост.

У селима око Петровца

Боравимо у Петровцу већ недјељу дана. Свако јутро идемо пет километара од града у поље, односно у село, пошто постоји бојазан да непријатељски авиони бомбардују Петровац.

Како је одушевљен овај народ! Све што је способно за пушку налази се у бригади или одреду. Код кућа су само старци, жене и дјеца. Сиромашан крај, али народ би дао и задњу кап крви за војску. У селу у коме дању боравимо доносе нам воће, млијеко, сир и другу храну. Не дозвољавају никако да их одбијемо.

— Моји су близу, ту око Бишћа — вели мајка тројице партизана •— а ви сте, грдна рано, давно оставили своје мајке. Моји наврате бар мјесечно једном, а како је вашим мајкама без вас.

Сузе јој потекоше кад нам даде по неколико јабука. Сиромашна кућа, скоро убога.

—• Још прошлог љета причало се шта се ради код вас, — заподјену разговор шездесетогодишњак. — Веле дигло се и мушко и женско. Чувени су јунаци Црногорци. Од прије два мјесеца поче се причати како нам долазе Србијанци и Црногорци. Нијесам могао вјеровати. Та нијесу људи на крилима! Ђе су себе Србија и Црна Гора. Богами има тридесет конака.

И премјери нас блажена лица.

Боравак у Петровцу искоришћен је за разноврсни политичко-војнички рад. Држе се конференције, предавања, састанци, војничка обука. Увече пјесма, игра, шала.

Храна по прописном партизанском сљедовању на овој пространој слободној територији која износи петину Југославије: 400 грама кукурузног хљеба, 100 грама варива, и 150 грама меса са мало масти — то је таблица која је утврђена наредбом Врховног штаба. И тако мала таблица тешко да би могла оволику војску и рањенике довући до краја зиме.

Батрић ЈОВАНОВИЋ

„РОЂАЦИ"

Тито је говорио тек формираној 1. пролетерској бригади.

Рудо нам је дало нову снагу и вјеру у побједу у тренутку када нам је, послије повлачења из Србије и битке на Пљевљима, било тешко.

Био је то велики дан гордости и радости када смо заједно са партизанима Србије, постројени пред Титом, слушали његове ријечи, војнички смјеле и другарски топле. Пред њим смо ми, млади и полетни, расли у снази, смјелости и самоодрицању. Такви смо, надахнути свијешћу о задацима пролетера, здружени пошли у источну Босну.

У хладним ноћима, уморни и промрзли, газили смо Романијом, обученом у блистави снијежни покривач.

У тешкоћама започе заједнички живот партизана 1. пролетерске и њихова заједничка борба против непријатеља.

Сјећам се дивних вијести што их често добивасмо о успјесима и вјештини српских батаљона. Радовали смо им се исто као нашим побједама.

Сјећам се и кобног дана погибије Чиче Романијског и Шумадијског батаљона на Пјеновцу. Туга тада обузе наша срца. Чинило нам се да су њемачке машинке прорешетале строј нашег батаљона.

Другарство је било нераздвојни дио снаге и угледа 1. пролетерске. Другарство, што значи и љубав и повјерење између партизана Србије и Црне Горе, развијало се у њој од самог почетка. Оно се уткало у лик борца 1. пролетерске, допринијело да он буде баш онакав какав нам је управо био потребан. Увијек смо жељели да сусретнемо једни друге, да будемо заједно на маршу, на одмору или у нападу.

У скупним акцијама бригаде, 1. црногорски и 3. крагујевачки батаљон дејствовали су претежно заједно. То је условило још присније односе и још чвршћу љубав између њихових бораца и њиховог командног кадра.

„Рођаци" — тако су се борци 1. и 3. међусобно поздрављали при сусрету, дозивали у боју. Поникао је тај назив спонтано. Био је то израз узајамне љубави и привржености. „На нашем крилу налазе се рођаци!" Било је довољно чути те ријечи па да се у заједнички напад на непријатеља мора на вријеме стићи, помоћи и побједити. Једни уз друге, увијек смо се осјећали сигурнијим и у нападу и у одбрани.

„Рођаци, како сте?" — Не бисмо заборавили да упитамо једни друге, макар и шапатом, ни онда када је било најтеже, ни онда када се чинило да је умор превазишао снагу човјека, ни онда када се тијело мрзло Игманом, ни онда када се издисало под куршумима.

Били смо с Крагујевчанима у познатом игманском маршу, на Ливну, Јајцу и многим другим мјестима. У ноћним нападима на непри-

јатеља осјећали смо присуство једни других, препознавали глас, притиг;али у помоћ.

Имена Моме, Раје, Корања Мачка, Жуће, Боће и осталих другова Крагујевчана била су и остала су нам драга и блиска.

У нашем сјећању никада неће изблиједити слика ноћног напада на Ливно и поклич: „Напријед, роћаци"!

Да је онда из гроба устао Старац Вујадин, видио би далеке потомке како храбро освајају „Бијелу кулу" у којој му Турци очи извадише.

Остају неизбрисива сјећања на прелазак набујалог Врбаса и роћачко храбрење да срећно савладамо брзу и хладну матицу, и на заједничке борбе за ослобођење Јајца. Пред нама су и ликови наших одважних болничарки које су спасавале рањене „роћаке", не водећи рачуна о томе да ли припадају 1. или 3. батаљону.

Не могу се заборавити ни дани заједничког живота два батаљона на Маловану, у Босни, за вријеме заједничког предаха. Тада смо се нарочито увјерили у то да су роћаци зрели политички радници и носиоци идеја братства и јединства. Малован је још више зближио и утемељио наше „роћаштво". Играли смо се као дјеца, збијали шале и причали о прошлости. Док се оружје одмарало, низале су се приче из заједничког живота, и приче о чежњи за својима и за родним крајевима.

Другарство српских и црногорских партизана плодно је утицало на све борце из других крајева Југославије који су се у народноослободилачком рату борили у редовима 1. пролетерске. Тако се у бригади ковало и ширило братство бораца, а оно је, зна се, заједно са оним остварeним у другим нашим јединицама, имало пресудну улогу у стварању јединства наших народа.

Такмичили смо се ко ће имати више успјеха у објашњавању циљева наше борбе и спријечавању братоубилачког рата; ко ће имати боље држање према народу у селима и градовима које смо ослобађали; који ће батаљон одржати више политичких предавања, приредаба и зборова. Надметали смо се и у томе који ће батаљон боље идејно и политички оспособити борце да буду што зрелији носиоци и тумачи принципа наше борбе.

Данас су главе преживјелих „роћака" прошаране сиједим власима, али вријеме није угасило сјећања на заједно проведене дане, није предало забораву дивне слике из заједничког живота и борбе; није и никад неће збрисати успомене на погинуле „роћаке", чије ликове чуЕамо у писаној ријечи и у разговорима о свему оном што су учинили за ово што данас јесте.

Сјећања на ту прошлост живјеће онолико колико живе и наше обавезе према земљи коју смо заједнички створили. У тим обавезама изграђе наша љубав према њој све дотле док живот наших генерација не сагори до краја. А тада — „роћаци" ће и даље остати симбол једне борбе и једне љубави, које су биле нужне да би се и даље живјело. И оно што је тај назив садржао и садржи у себи дио је великог дијела, братства и јединства, оствареног у народноослободилачкој борби.

Владимир РОЛОВИЋ

ТРИ НОЋИ У КЉУЧУ

У мрклој и магловитој ноћи између 5. и 6. октобра 1942. године кренули смо на Кључ са задатком да 1. батаљон ликвидира непријатеља у западном дијелу града, да десно од њега напада 2. батаљон, а лијево Крајишници. Са источне стране, на утврђене објекте Томашевића града и Склоп, нападаће остале снаге бригаде.

Продирали смо кроз мрак остављајући мирис зрелих шљива у Хасићима. Кораци се једва чују. Идемо њивама, воћњацима, поред порушених ограда и згаришта спаљених домова. Када је наређено да станемо, чули смо да је циљ ту, на домаку. Осјећамо то и по ријетким рафалима из непријатељевих бункера.

Чекамо, као запете пушке, знак за напад.

Када ракета освијетли небо, јурнусмо. Упадамо у неко село, боље рећи, тамо гдје је некад било село. У мраку назиремо скелете некадашњих кућа. Ни живе душе. Кажу да се село зове Рејизовићи. Пролазимо га скоро без отпора. И било нам је мало необично. Зар ће све ићи тако глатко?

Варке брзо неста. Из мрака осу рафал. Поче штектање пушкомитраљеза, аутомата, експлозије бомби.

То је Кључ.

Тог тренутка одјекну снажно: „Ура, јуриш, пролетери". Јурнусмо напријед. Чини се да још нијесмо поштено ни запуцали, а већ разабирамо куће из којих вреба опасност. Прескачемо ограде, продиремо све дубље у град. Чинило нам се да смо већ сасвим близу линије на којој треба да се састанемо с друговима који напредују са супротне стране. Али њих нема. Сигурно су застали пред Склопом и Томашевића градом. Оцјењујемо то по жестини ватре. Тамо ври као у казану.

Борци 1. пролетерске и Крајишници чврсто стегнуше обруч. Али не иде, па не иде. Непријатељ жилав, упоран, ушанчен у добро утврђеним бункерима. Сваки метар терена засипа ватром.

Пролазе сати. Пуца праскозорје. Да ли ће до сванућа отпор бити скршен?

Умјесто оног што смо сви жељели, стигло је наређење: „Повлачи се!".

Како је то страшно! Повући се у тренутку кад је непријатељ био сабијен на свега којих стотинак квадратних метара. Повлачи се — значило је неуспјех. Значило је да ће непријатељ и даље господарити лијепом Санском долином.

Преданили смо у истом селу, у Хасићима. Чекали смо ноћ да опет окушамо срећу.

Друга ноћ.

Били смо ријешени као један да ликвидирамо и тај проклети Томашевића град. На јуриш смо пошли још упорније, дрскије. Спољна

упоришта су била опет брзо савладапа. Опет је 1. пролетерска ноћила у Кључу, јуришајући на Град и Склоп. Али сви рафали и бомбе разбијали су се о чврсте зидове и стијене. Требало је јаче оружје, оружје које пробија зид, бетон, стијене.

Поновила се претходна ноћ. Свануће нас је затекло око Града и Склопа. А са сванућем дошло је наређење за повлачење.

Опет разочарање. Опет пријекори самом себи што ниси урадио ово, што ниси оно ...

Само се 1. батаљон овог пута није вратио у стару базу. Упућен је на супротну страну, у Брешчицу. То је значило да ће слиједећу ноћ он „имати главну ријеч".

Дан смо провели прикривени у једном шипрагу. Био је то дан дуг као десет других. Дуг и досадан. Пун оне непријатне неизвјесности коју обећава слиједећа ноћ. Нападаћемо објекте који су већ два пута одољели јуришу пролетера.

Чинило нам се да сада само од нас зависи да ли ће Кључ и богата Санска долина бити наши.

Томашевића град и Склоп морају ноћас пасти. Сви смо мислили о томе.

За то вријеме старијешине су извиђале, планирале.

Дошла је и та — трећа ноћ ...

Четне колоне су кренуле. На челу су бомбаши; они ће, по обичају, први ступити у акцију.

Идемо полако кроз шипраг. Грање шиба по лицу, гребе руке. Прикрадамо се. У пола ноћи морамо бити тамо одакле ћемо кренути на јуриш. Знамо да ће бити тешко, јер су се домобрани окуражили успјехом из протекле двије ноћи. Утолико ће наш задатак бити тежи.

Пришли смо близу. Већ јасно чујемо разговор око бункера на Томашевића граду. Домобрани повремено пуцају. Насумице. Нема то добродоће. Видимо гдје су им митраљеска гнијезда, куда им се протежу ровови.

Митраљесци су већ поставили своје оружје и Јакша Драговић свој минобацач.

Одједном, са куле осу паклена ватра. Бомбашке групе су залегле. Не могу да се привуку до циља. Почео је да штекће и наш митраљез. Придружише му се и пушкомитраљесци Милан Биговић, Бошко Дедеић, Митар Доломовић, Велиша Војводић, Иво Дапчевић, Страдо Бојовић и други.

Пут бомбашима био је отворен.

А онда је услиједио јуриш. Међутим, танки батаљонски строј морао је да залегне.

Са лијевог крила стизале су вијести да су остали батаљони већ упали у град. То нас је још више узбудило.

Саво поново наређује јуриш! Али напријед се не може. Стројем ноћије да струји неспокојство. Једва се отимамо сумњи у успјех. А то је нешто најтеже, то отупљује мисли. И полет.

Зора се већ ближи. Батаљон се поново припрема на јуриш. На свој трећи, четврти, пети јуриш ...

Стрељачки строј се покрену па опет застаде. Ватра из бункера била је још жешћа. Морало се стати. Томашевића граду се није могло прићи, не само од паклене ватре већ због тешког прилаза преко стрмих стијена Склопа и зидина старе куле.

Зора нас је затекла ту. Задатак није извршен.

Наређено је да се повучемо. Али прије тога требало је извршити још један јуриш, да би се јединица лакше извукла. Зато је одређен један од водова 2. чете. Предводио га је Војо Абрамовић.

— Јуриш, пролетери! — викнуо је Војо из све снаге.

Малобројни вод је кренуо напријед. И, за чудо, ватра са Града као да се утишала. Шта је то?

Нема времена за размишљање. Треба искористити прилику, попети •се на кулу што прије, па што буде.

У неколико скокова борци су били већ код куле и почели да се гхењу уз њене стијене. Ватра је била све слабија. Када је прва група 'бораца била на кули, пред њима је стајала група од двадесетак непријатељевих војника, са подигнутим рукама. Поред њих — десетак љешева. Остали су се дали у бијег. Пушкомитраљесци Биговић, Дедеић и Шабан осуше за њима дуге рафале.

Кључ је слободан!

Док су се борци 1. пролетерске и Крајишници разрачунавали с непријатељем, иза њихових леђа се разбуктала нова борба, можда тренутно ништа мање важна. Богата поља и Санске и Саничке долине преплавиле су крајишке омладинске бригаде... Почела је битка за богат род који је та ратна јесен дала земљи око Кључа.

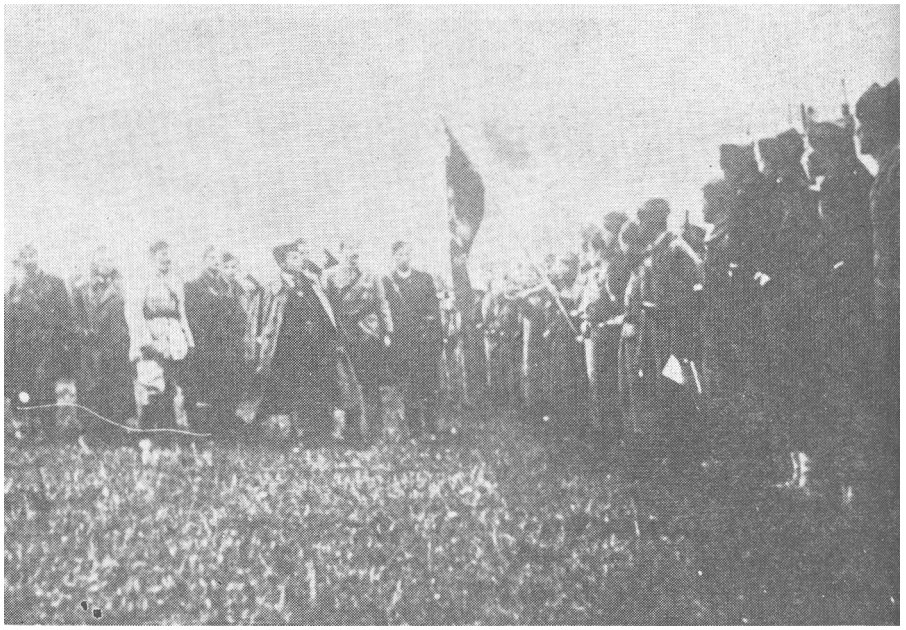
Шпиро ЛАГАТОР

Друга чета децембра 1942. године на часу политичке наставе. Вијести чита Спасоје Драговић, политички комесар чете.

Трећа чета септембра 1942. године код Босанског Грахова на часу политичке наставе, с лева: Јанко Ћировић, Милева Драшковић, Васо Багашин, Саво Машковић (чита Борбу) Ковачевић Радомир, Тошић Бранко, Прља Милутин, Вељић Зако, Радичевић Војо, Боричић Мило, Коњовода Љубо, Чутурић Стипе.

Друг Тито предаје заставу 1. пролетерској бригади 7. новембра 1942. године у Босанском Петровцу.

Први с лева доктор Иво Поповић — Ђани са групом другарица из хируршке екипе бригаде у Босни септембра 1942. године.

ПАРТИЈСКИ РАД У 1. БАТАЉОНУ

(Од формирања до септембра 1942)

1з атаљон се нашао окупљен први пут 22. децембра 1941. године, на маршу за извршење првог борбеног задатка. Пошли смо од Рудог према источној Босни, у саставу Прве пролетерске бригаде, али са самосталним задацима. Сљедећих двадесетак дана, због непрестаних покрета и оружаних чаркања, нијесмо били у могућности, а нијесмо још ни имали никаквих упутстава, да формирамо партијско руководство батаљона и почнемо организован партијско-политички рад. Чланови Партије се још нијесу међусобно ни познавали, нарочито не они из Комске чете с партијцима из старог Ловћенског батаљона. Познавали су се само студенти, са заједничког револуционарног рада на Београдском универзитету.

Функција замјеника политичког комесара била је још неодређена, зато је баш њега штаб батаљона обавезао да се брине о одјећи н обући бораца, о простирци, смјештају и слично.

Средином јануара 1942. добили смо писмо ЦК КПЈ о организацији и задацима партијских организација у војним јединицама. Недјељу дана смо се задржали на просторији недалеко од Вареша, те смо били у могућности да писмо одмах спроведемо у живот и да започнемо организован партијско-политички рад у батаљону.

У писму је, поред осталог, стајало:

„ .. . Треба одмах спровести до краја изградњу партијске организације у батаљонима. Партијци у једној чети сачињавају четну ћелију, основну партијску организацију. Четна ћелија не одржава директне везе с партијским комитетима на терену, него посредно преко партијског бироа батаљона. Тај биро бирају четне ћелије лреко својих делегата. Партијски биро у батаљону руководи партијским радом у батаљону . .."

И даље:

„Поред предавања из теорије Партије и објашњавања основних организацијских принципа лењинистичке партије, објашњавати нарочито какав треба да буде партијац као партизан: примјер храбрости, пожртвовања, несебичности, дисциплине, мудрости у чувању људи, добар друг, носилац оптимизма, борац против паникерства, кукавичлука и малодушности, увијек спреман за извршење најтежих задатака. Илустровати то примјерима из живота наших, совјетских и других партизана.

Као теме које треба да проучите у ћелијама предлажу вам се следеће:

Партија и народноослободилачка борба (водећа улога Партије);

Партија и национално питање Југославије;

Однос КПЈ према буржоаским партијама . . .

Као даље теме за проучавање у ћелијама, четама, као и у народу, предлажу вам се следеће:

1) О стварању Југославије
   а) Версајски мир,
   б) Суштина великосрпске политике,
   в) Положај поробљених народа у Јушславији и став КПЈ према националном питању,
   г) Народнофронтовска политика Југославије,
   д) Став КПЈ према рату, 27. март и капитулација,
   ђ) Карактер рата и значај пакта са 'ССР 'о пријатељству и ненападању;

2) Други империјалистички рат
   а) Карактер рата,
   б) СССР и империјалистички рат,
   в) Претварање империјалистичког рата у ослободилачки ступањем СССР на чело народноослободилачке борбе поробљених народа.

3) О СССР
   а) 1905. и 1917. година,
   б) Спољна политика СССР,
   в) Унутрашња социјална и политичка структура СССР,
   г) Устав СССР,
   д) Црвена армија и народноослободилачка борба,
   ђ) Живот сељака у СССР,
   е) Жене у СССР,
   ж) СССР као братство народа."

Тих дана је одржана партијска конференција батаљона, којој су присуствовали делегати четних основних организација (ћелија). На њој су размотрени и утврђени партијско-политички задаци који стоје пред партијском организацијом и батаљоном и изабран партијски биро батаљона у саставу: Јово Капичић, Ристо Лекић, Ђуро Лончаревић, Живко Живковић и Владо Шћекић (секретар). Биле су заступљене све чете и штаб батаљона. Од те конференције па даље партијско--политички рад у батаљону и политички рад батаљона на теренима на којима се борио и којима је пролазио развијали су се систематски и, са већим или мањим интензитетом, непрекидно.

У батаљону, који је бројао око 160 бораца, било је 73 члана Партије, 6 кандидата и 32 члана Скоја. И остали су, без сумње, били врло блиски Партији и спремни да за њу положе своје животе.

Али критеријум Партије био је врло строг. То се може видјети и на примјеру покојног Пера Ћетковића, команданта нашег батаљона. Он је за команданта дошао управо због провјерене храбрости у дотадашњим борбама, посебно на Пљевљима, због умјешног руковођења батаљоном, због потврђене оданости земљи и народу. Али био је официр старе југословенске војске.

Разматрали смо његов пријем у Партију. Примили смо га. Но одлука о томе није тако лако и брзо донесена. Били смо строги. У овом случају и превише. Перо је био командант високе вриједности. Његове су заслуге велике за успјехе батаљона, како у оружаним борбама тако и у војном васпитању његових кадрова. Од њега су се људи могли учити

и личној и командантској храбрости, и унорности и досљедности, и жилавости и издржљивости у напорима и тешкоћама, и неуморној бризи о борцима: о њиховој исхрани, смјештају, одјећи. Он је на задатку према људима био строг у захтјевима. Али је према себи био најстрожи. Ми често то нисмо могли докраја разумјети.

У батаљону је било не мало оних који су погинули смрћу хероја и, сматрајући себе комунистима, однијели са собом најдубљу жељу да буду чланови КПЈ.

Међу члановима Партије у батаљону било је и старих партијаца, робијаша, искусних илегалних радника и дугогодишњих револуционара. Од њих су 32 примљена у Партију до 1940. године; 28 су били интелектуалци, претежно студенти Београдског универзитета, остали — радници и сељаци. Дакле, у иартијској организацији се нашло довољно револуционарног искуства из илегалних борби наше Партије, из масовних борби радника и сељака Црне Горе, из жестоких борби радника и студената Београда, било је довољно политичког и теоријског познавања класне борбе пролетаријата. Дакле, сви услови да се организује и упорно спроводи систематски партијско-политички и теоријски рад на васпитању партијског чланства и свих бораца батаљона.

Рад партијске организације обухватао је три области:

рад у партијским организацијама — практични и теоријски;

рад у батаљону — практички, теоријски, културно-просвјетни, војностручни и други;

политички рад у народу.

Партијски састанци основних организација одржавани су, по правилу, два пута недјељно, а каткад и чешће. На једном од њих се расправљало о практичким текућим свакидашњим проблемима из живота и рада јединице, а на другом о питањима теоријског карактера, управо питањима из области марксизма — лењинизма за која се сматрало да их чланови Партије обавезно морају знати. Једном приликом смо одлучили, због потребе живљег и већег теоријског рада с члановима Партије, да на један практички састанак дође два теоријска.

Који су то проблеми и питања којима се бавила и које је решавала партијска организација?

На састанцима с дневним редом из живота, из живе праксе јединице разматрао се рад комуниста у батаљону и народу према одређеним секторима и задужењима. Разумије се, ту су критика и самокритика имале пресудну улогу. Уосталом, потпунија представа о тим, назовимо их условно — практичким састанцима може се стећи на основу једног ондашњег извјештаја секретара партијског бироа батаљона:

> „Разговори на практичним састанцима крећу се о оним питањима која су конкретно тада акгуелна и која се постављају пред ћелијама. Један општи дневни ред тих састанака изгледао би овако:
>
> 1) нова обавјештења, директиве и друго у том смислу;
>
> 2) организациона питања: кадрови, кандидати и друго;
>
> 3) извјештаји по секторима: а) Ској, б) политички рад, в) културни рад и друго;

4) критика и самокритика и васпитање у том духу;
5) евентуалије.

Ово није шаблон нашег рада: дневни ред зависи од конкретних питања и прилика живота и рада."

Сличног карактера су биле конференције у четама и батаљону. На њима су третирана она унутрашња питања чете (батаљона) која су била од интереса за колектив, на примјер: о моралном лику борца, о односима у колективу, о односима према народу и слично.

Састанци теоријског карактера су одржавани једанпут недјељно или чешће. Како је већ речено, на њима су изучавана марксистичка наука и теорија и њихова примјена. Осим оних тема које су дате у писму ЦК КПЈ, проучавале су се теме о националном и сељачком питању и циклуси тема о развитку друштва, о развитку радничког покрета, о држави, револуцији и диктатури пролетеријата, итд.

Ови састанци са веома високим теоријским нивоом претходили су сличним по четама. У ствари, на њима се провјеравало и допуњавало знање да би се оно боље, лакше и популарније могло пренијети на чету.

Основни материјал за теоријску обраду тема и циклуса били су „Основи лењинизма" и, „Историја СКП(б)". Али, ваља нагласити, као црвена нит у обради свих тема провлачила су се питања из историје наше Партије, њене револуционарне борбе у старој Југославији и њене политике у народноослободилачком рату. Разумије се, на основу свега тога одређивали су се и формулисали наши непосредни задаци.

Теоријски рад у партијским организацијама је био тако жив да је партијски руководилац 1. пролетерске бригаде једном приликом упозорио да „постоји опасност да се та организација не претвори од руководства у неку теоријско-просвјетну комунистичку школу." Међутим, у оним условима таква опаеност није много пријетила партијској организацији. То је било само интензивно учење људи жељних знања, људи који су се свакодневно борили, маршевали, трпјели, крварили и спремали за нове и дуге борбе. Теоријски рад је била дужност комуниста за коју се, ако није испуњавана, одговарало пред партијском организацијом.

А онда се све то преносило на чете, на батаљон. У извјештају секретара партијског бироа батаљона из тог периода стоји:

„Рад наших ћелија у четама и батаљону је задовољавајући. Он се креће на: политичко-културном, теоријском и војностручном пољу. Под иоле могућним приликама, свакога дана се одржавају четне конференције, на којима се обрађују разноврсна питања. Ја ћу само изнијети биланс таквог рада за недјељу дана нашег боравка у селу Влахољу код Калиновика. Свакога дана биле су четне конференције; на њима су проучавана ова питања (она су претходно проучена на партијским састанцима): развитак друштва, Црвена армија, устројство Црвене армије и њено наоружање, Сунчев систем, колхози и пољопривреда у СССР, и други читав материјал који смо добијали; почело је и проучавање „Историје СКП(б)"

И даље:

,,У четама су образоване групе које имају задатак да проуче поједине области из познавања друштва и природе, на примјер: група

географије, група медицине, група за проучавање питања марксизма-лењинизма и тако даље.

У свим четама покренути су листови. Први бројеви четних листова „Црвеноармејац" и „Слобода" побудили су велику пажњу и интересовање код свих војника".

Често су се одржавале приредбе — „програматска сијела" батаљона, како су се оне звале — које су имале културно-забавни карактер. На њима су се изводили скечеви, рецитације, пјесме и друго. Тс су биле омиљене забаве у часовима предаха.

Том дјелатношћу у области општег образовања и просвјећивања, као и забавним животом, руководили су културно-просвјетни одбори уз помоћ и подршку партијског бироа батаљона. У одборе су бирани, поред политичких комесара, људи који су за та питања имали знања, смисла и воље.

Војностручни рад је обухватао неку врсту војне обуке у вјештини ратовања и „војнизирање" батаљона.

„Обрађена су и многа питања војног карактера, на примјер: ноћни напади, дејство аутоматских оруђа и друго" (Из извјештаја секретара партијског бироа батаљона).

Често су четне и батаљонске конференције биле намијењене припреми за акцију која је предстојала или анализи акције која је изведена. То су биле анализе организоване у циљу извлачења искустава да би се боље ратовало; сем тога, предмет конференције могло је бити (и било је врло често!) држање појединаца у протеклој акцији. Ако се неко на таквој конференцији критиковао због слабог држања у протеклој борби, онда је то за њега била најтежа могућна казна. Ту се нијесу штедјеле ни старјешине, само ако су заслужиле критику. Међутим, није нескромно рећи да је старјешински састав батаљона био заиста примјеран кад су биле у питању оружане акције.

Посебно треба рећи о одговорном задатку који је батаљон добио у односу на Дурмиторски омладински батаљон, који нам је једно вријеме, у прољеће 1942. године, одлуком Врховног штаба био стављен под команду у циљу његовог војно-политичког оспособљавања, а затим и заједничких борбених дејстава. У вријеме припрема за дејства која су стајала пред нама, са тим батаљоном се партијско-политички, војностручни и културно-просвјетни рад изводио плански и послије подне. На његово људство смо преносили борбена и политичка искуства, наше стечено знање. А борбе које смо послије тога водили показале су да је наш рад уродио плодом. Ти омладинци су се показали одлично у сваком погледу, тако да су касније остали у саставу батаљона.

У животу 1. батаљона, треба истаћи, важно мјесто је имала организација СКОЈ-а. Попут партијске организације, она је припремала своје чланове да буду достојни СКОЈ-а и повјерења Партије. Тамо су се млади људи учили да постану чланови Партије. Скојевска организација је била снажна полуга у општем васпитању састава батаљона.

„Њихов рад иде упоредо с радом партијске организације и мало за њим заостаје. Скојевци се осјећају одговорним пред својом организацијом исто као чланови Партије. Оданост, пожртвованост и дисциплина код великог броја скојеваца не изостају иза тих особина чланова Партије" (Из извјештаја секретара партијског бироа батаљона).

Политичко-теоријски рад у батаљону био је у исто вријеме одлич-, на припрема за политички рад батаљона на терену, у народу. Тај рад .су партијске организације такође постављале плански: одабирала су

се актуелна питања, организовале „политичке екипе", постављали одређени задаци. Рад се састојао у одржавању зборова, конференција, приредаба; обухватао је рад са омладином, рад са женама, организацију и помоћ народној власти, помоћ партијској организацији ако је постојала на терену, итд. Дјеловање у народу — била је стална дужност батаљона. Како се то схватало, види се и из једног писма комесара 1. пролетерске бригаде батаљонима:

„Из досадашњег искуства стеченог на овом терену види се да је тежиште нашега рада на овоме терену више политичко него војно и зато наши одговорни другови треба томе питању да свуда поклањају пуну пажњу . . . Наша бригада остаје сјутра читав дан (подвукао В. Ш) на овој просторији. Да ли ћемо даље остати овдје — то за сада не знамо. Али ово вријеме треба искористити како за политички рад унутар самих јединица тако и у политичком раду и организовању народне власти на терену. За тај рад треба мобилисати што више политичких радника и осталих партијаца. Треба другове тако распоредити да у току сутрашњег дана сва села буду обухваћена."

Екипе комуниста из нашег батаљона су, на примјер, за недјељу дана код Вареша одржале конференције у преко тридесетак села. Њима је присуствовало око три хиљаде лица. То су била српска и муслиманска села. У тим данима превирања и колебања маса, у данима мржње и обрачунавања између Срба и Муслимана — то је, без сумње, имало позитивног утицаја.

У околини Горажда једна од тих екипа за петнаестак дана је обишла 48 села и извршила задатак око формирања народно-ослободилачких одбора у њима.

Нема је још и данас у живом сјећању и остаће незабораван онај пријатељски, топли однос народа према нашем батаљону. А тај однос, баш такав, проистекао је, прије свега, из држања и рада наших бораца. Из села око Калиновика, из Фоче и Горажда и села око њих били смо испраћени са сузама. За нама су остајала дубока политичка и лична пријатељства, која су и једне и друге везивала и обавезивала. Имали смо прилике да нас током рата борбени пут опет доведе у крајеве у којима смо већ једанпут били и да се сретнемо с познаницима. Дочекивали су нас као старе пријатеље, жељно и срдачно. Батаљон је заиста свуда и за најкраће вријеме остављао снажан политички утицај.

Да би успјешно руководио тако богатим политичким животом батаљона, партијски биро се врло често састојао, а понекад, ако је то ситуација захтијевала, и свакодневно је био на окупу. Но састанци партијског бироа, као и основних организација, нијесу се увијек могли одржати по утврђеном реду. Дешавало се да за то није било никаквих могућности. То тим прије важи за спровођење идеолошко-политичког рада у батаљону. Али је зато, чим су створени иоле повољни услови, тај рад био врло интензиван, тако се надокнадило изгубљено вријеме. Изузетно ситуације у којима је партијско-политички рад изостао биле су, на примјер, тешки игмански марш, непрестане борбе с четницима на Сињајевини, велики марш батаљона преко Зеленгоре и Трескавице у трећој офанзиви и слично. Но и у тим вишедневним, често натчовечанским напорима и борбама, кад је било хладно, кад смо били гладни, неиспавани, исцрпени — кад су се могли видјети и резултати партијског и политичког рада — налазило се ипак време за извјестан васпитно-политички рад, нарочито ако се за то указала пријека потреба.

Кроз све то је батаљон растао и јачао. Кроз све то се развијало пријатељство и велико борбено другарство. Развијали су се међусобна љубав и повјерење, потврђивани на дјелу. Гинуо је друг за рањеног друга. Дијелио се посљедњи залогај. Батаљон је постао једна породица. Атмосфера у њему је била озбиљна и радна кад треба, пуна хумора и шале одмах послије тога, увијек искрена и ведра. Понајвише је то била атмосфера младости и виталности —- она што бодри и отвара перспективе.

Неколико дана у попаљеном српском селу Маловану, гдје су усташе поубијале и поклале све што су у њему затекле, 3. крагујевачки и 1. црногорски батаљон организовали су заједнички политички, теоријски и културно-забавни рад. То су биле конференције батаљона, предавања и дискусије, културно-забавне приредбе и сл. Развило се другарство међу батаљонима, названо „маловански дух". Иначе, борци ова два батаљона су увијек жељели да су једни поред других и у борби и на одморима.

Из Малована, крајем августа 1942. године, дванаест партијских делегата из батаљона пошло је на прву бригадну партијску конференцију у Ливно. На тој конференцији су сумирани резултати партијско-политичког рада у 1. пролетерској бригади. Партијска организација 1. батаљона је изашла на конференцију са богатим резултатима свог рада. У дискусији су учествовали многи делегати, а међу њима Коча, Фиђа, Плави, Шпанац и др. Послије тога су донесени закључци из којих су проистицали задаци за будући рад партијских организација. Конференција је поставила „као један од најважнијих задатака организације теоријску изградњу." (Из извјештаја партијског руководства 1. пролетерске бригаде упућеног ЦК КПЈ.)

Одмах послије бригадне конференције, септембра 1942. већина чланова штаба батаљона — командант, политички комесар, секретар партијског бироа батаљона — одлазе у друге јединице, на нове дужности. У вези с тим настају измјене и у партијском бироу и у основним организацијама. У то вријеме је у батаљону било око 100 чланова Партије, 14 кандидата и 78 чланова СКОЈ-а. Дајући карактеристике батаљонским партијским организацијама у свом извјештају ЦК КПЈ од 2. септембра 1942, партијски руководилац 1. пролетерске бригаде је за партијску организацију 1. батаљона написао сљедеће:

„Ово је организација на највишем степену, са највише искуства. Ранији биро је уживао пун ауторитет и у Партији и у батаљону. Однос штаба и Партије био је правилан. Сада је биро потпуно нов, јер су ранији чланови повучени на рад у друге бригаде, но ново руководство изгледа да ће се добро развијати — све су млађи другови (два сељака, остало интелектуалци)".

Тај период од 8 до 9 мјесеци, у онаквим условима и са онаквим радом, значио је више за васпитање и формирање људи него године и године мирнодопског живота. У њему су брзо израстали хероји, војни руководиоци, политички радници. И многи су од њих, као такви, гинули; други одлазили на нове дужности. Батаљон се попуњавао новим борцима из Далмације и Босанске крајине, а касније и из других крајева Југославије. Они су, опет, у батаљонској школи израстали у хероје и руководиоце и чинили 1. батаљон увијек достојним величине 1. пролетерске.

Владо ШЋЕКИЋ

БОРБЕ ОКО БОСАНСКОГ ГРАХОВА

— крај октобра 1942. године •—

После успјешних борби у долини Санице и ослобођења Кључа јединице наше бригаде су се неколико дана одмарале у напуштеним селима око спаљеног Кључа.

Уз прво мало јаче захлађење и прве пахуљице снијега, 22. октобра добили смо наређење за покрет. Пошли смо из села Реизовица у правцу Грмеча, до жељезничке станице Бравско, гдје смо се предвече укрцали у фургоне; воз је кренуо ка Дрвару, гдје смо стигли негдје око пола ноћи. Одатле, после предаха, настављамо ка Босанском Грахову, важном непријатељском гарнизону који се непријатно уклинио у нашу слободну територију. Држе га Талијани и четници.

Ноћу, 25. октобра, наш батаљон је стигао у села Зебе и Пећи и ту законачио. Сјутрадан у зору 3. чета је кренула ка планини Илици, у бочно обезбјеђење јединица које ће напасти Босанско Грахово.

На врх Илице стигли смо у пријеподневним часовима. Одавде имамо одличан преглед. Испред себе гледамо варошицу Босанско Грахово и бункере око ње. Виде се и далеки врхови Цинцара и Грмеча, а назиру врхови Велебита и Динаре. Од водича сазнајемо да се одавде, кад је лијепо вријеме, изјутра и предвече види и море.

Да му вјерујемо, иако није убједљив. Наши Далматинци су почели ,да нам објашњавају гдје се које мјесто налази и да нам са усхићењем причају о њиховој — липој Далмацији. И њихове приче примамо са резервом, као и оне водичеве.

Команда чете посла патроле у села испод планине, да испитају ситуацију. Обавјештење је да су села испод планине партизанска, и да до жељезничке пруге нема непријатеља; само на косама с друге стране жељезничке пруге има четничких патрола.

Увече цијела чета силази у село Горњи Тишковац. У њему сама нејач, старци, жене и дјеца, одрасли су у партизанима. Народ сиромашан, али нас пријатељски дочекује. Имају организовану народну власт. Повезујемо се с њом не би ли добили нешто за јело. Доније нам нешто кукуруза те скувасмо за вечеру. Колико су имали много је и то!

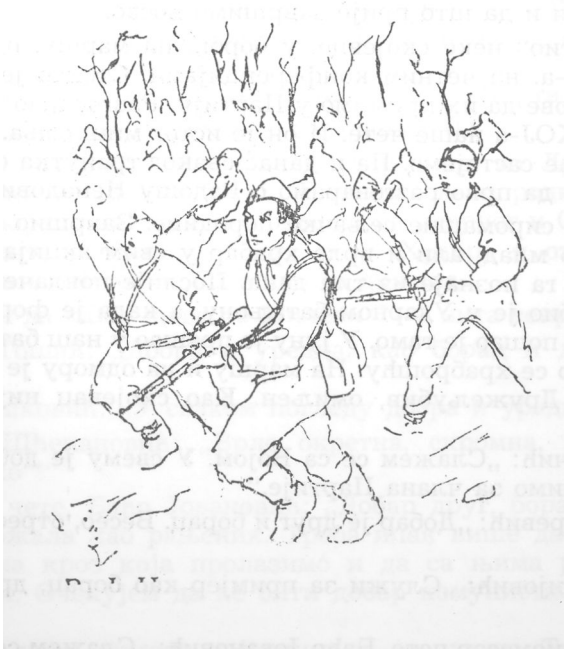
По мраку батаљон је стигао и размјестио се у селима Вукобрат и Зарићи, као бригадна резерва. У исто вријеме обезбеђивао је и комуникацију од правца Книна.

Око пола ноћи почео је напад на Грахово; чујемо борбу, иако смо доста далеко. Небо над Грахово је у пламену. На „фронту" наше чете је мирно, слушамо борбу која се води око Грахова, читаве ноћи, затим и сљедеће ноћи. Сви покушаји наших јединица да се домогну Грахова остали су без успјеха.

Ех, што ти је та наша борба! На Грахову гину, а код нас је мирно. Прије подне проређујемо „Историју СКП(б)", а предвече културно-забавни рад — са ђевојкама и дјецом из села.

Ако нам је ова акција према Плавну и Стрмици нешто пружила то је прилику да први пут ступимо и на тло наше — липе Далмације. Али нам се не учини ни липа ни интересантна — камењар исти као и онај наш црногорски.

Јован ЦЕРОВИЋ

ПАРТИЈСКИ САСТАНАК

(Из дневника)

3. новембар 1942.

С! ело Дулери, ријетке куће на јакој стрмини испод планине Илице. На положајима око Босанског Грахова је 2. пролетерска. Прва је у резерви.

Секретар наше ћелије заказао састанак за 7 сати.

Окупили смо се у камењару на крају села. Недалеко од нас и скојевци одржавају састанак.

Присутно свих 36 чланова. Дневни ред — двије тачке: (1) Организационо питање — пријем нових чланова Партије и (2) Разно.

Секретар ћелије, Војо Масловарић, тражи, по обичају, да будемо јасни, конкретни и да што прије завршимо посао.

Он је „пратио" неке скојевце, у борби, на маршу, одмору, на састанцима СКОЈ-а, на четним конференцијама. Стекао је увјерење да испуњавају услове да их примимо у Партију. Разговарао је о томе и са руководиоци СКОЈ-а наше чете. И он је истог мишљења. Немамо времена да се чешће састајемо. Па и данас сваког тренутка очекујемо покрет. Предлаже да прво разговарамо о Радошу Ненадовићу.

Подаци: Из сиромашне сељачке породице. Завршио шест разреда гимназије. Врло млад, али и врло храбар у свим акцијама у јулском устанку. Лично га познаје из тих дана. Послије повлачења партизанских јединица био је у Ударном батаљону, а када је формиран Омладински батаљон пошао је тамо. У јуну је прешао у наш батаљон. У свим борбама истицао се храброшћу. На маршу и на одмору је уредан. Врло веселе нарави. Дружељубив, омиљен. Као скојевац није кажњаван, а ни војнички.

Мило Боричић: „Слажем се са Војом. У свему је добар и предлажем да га примимо за члана Партије."

Амид Бешировић: „Добар је друг и борац. Весео, отресит и омиљен. Да се прими".

Милоња Стијовић: „Служи за примјер као борац, друг и омладинац."

Политички комесар чете, Бађо Јовановић: „Слажем се да се прими. Али му морамо указати да буде озбиљнији. Још има оног „омладинског". Понекада дјетињасто иступа. Као члан Партије то мора да отклони".

Саво Машковић: „Природно је да као омладинац има те особине. Мислим да му на то не треба указивати. Љепше је да остане с тим особинама. То га чини природнијим, приступачнијим. Развесели све нас. Мени је јако драг. Да се прими."

Драгутин Лутовац: „Познајем га од дјетињства. Увијек је био омиљен, весео. У борби је храбар и сналажљив. Предлажем да га примимо."

Секретар пита: „Ко је да се Радош прими у КПЈ?"

Погледа подигнуте руке и закључи да је Радош Ненадовић једногласно примљен у КПЈ.

Разговарамо о Војину Раичевићу. И он је из сиромашне сељачке породице, из Озринића, код Никшића. Ђак. И он је био у једном ударном батаљону. Затим у Омладинском. Врло добар и храбар борац. Много је миран, тих. Можда повучен и мало више него што би требало.

Милован Пековић: „Познајем га добро из Омладинског батаљона. Сваки задатак је без поговора извршио. Омиљен је. Мирне је нарави. Одан борби. Труди се да што уредније изврши сваки задатак. Предлажем да се прими!"

Душан Бошковић: „Добро га познајем из Омладинског батаљона. Храбар, одан борби и Партији. Слажем се!"

Мила Царичић: „Познајем га као добра друга, борца и омладинца! Слажем се!"

Вуксан Ђукић: „Треба га учинити веселијим, и да се више осјети у друштву. Много је ћутљив. Због те ћутљивости и затворености не знам шта мисли. На нама је да то код њега поправимо. Слажем се!"

Јанко Ћировић: „Јако послушан и диван борац и друг! Слажем се!"

Бађо Јовановић: „То ће бити диван члан Партије. Слажем се!"

Једногласно и њега примисмо за члана КПЈ.

Милева Драшковић. Из сељачке породице, из Лукова код Никшића. Скојевка од 1941, и борац. Партизанска породица. И браћа су јој у борби. Борац партизанског одреда, па ударног и Омладинског батаљона. У јуну је дошла у нашу чету. Храбра и отресита. У јулу тешко рањена на Бугојну. Одлично се држала.

„Ко жели да каже нешто о Милеви"? — пита секретар.

Бранко Тошић: „Добра и уредна, као борац и другарица. Слажем се!"

Саво Машковић: „У сваком погледу добра и уредна. Слажем се!"

Милева Шћепановић: „Врло окретна, скромна, храбра, уредна. Право „мушко"!"

Комесар чете, Бађо Јовановић: „Добар друг, борац и омладинка. Храбро се држала као рањеник. Треба ипак више да прилази женама у мјестима кроз која пролазимо и да са њима ради. На то јој треба указати. Очекујем да ће бити добар комуниста. Да се прими у Партију!"

Још неколико другова изјавише да се слажу. Тако примисмо у КПЈ другарицу и борца Милеву Драшковић.

Још ћемо да разговарамо о Бориши Шћепановићу, Колашинцу, учесник јулског устанка, борцу са Пљеваља. Од Рудога је у нашој чети. Храбар је, скроман. Однос са борцима и са народом лијеп. Спреман је на сваком кораку дати живот за Партију и друга. Воли Партију, више пута је то истицао у разговору.

Секретар пита: „Ко жели да говори о другу Бату?"

Нови борац чете, Далматинац: „Ја бих питао, зашто друг Бато није примљен до данас у Партију, када је у борби од 1941. и од Рудог. Секретар све липо о њему! Има ли каквих грешака"?

Секретар: „Нема грешака. Није кажњаван. Он је скојевац. Сматрало се да нема разлике између Партије и СКОЈ-а за омладинце. Добар скојевац је исто као и члан Партије."

Бађо Јовановић: „Он је градско дијете. Од њега се тражи више да докаже вјерност и оданост Партији. Ово поред онога што рече секретар".

Јанко Ћировић: „Мислим да се гријешило према Бату. У свим борбама и тешкоћама, а њих је много било, био је свуда и свагдје на свом мјесту. Ја га, као његов водник, добро познајем. Слажем се да га примимо у Партију!"

Неколико другова само изјавише да не слажу. Тако добисмо и четвртог члана КПЈ.

Овај предлог послаће секретар на увид и сагласност батаљонском бироу. Уколико буде и потврђен, а нема сумње у то да хоће, на слиједећем састанку ћемо позвати четворо новопримљених чланова КПЈ, саопштити им одлуку и са њима поразговарати о будућим задацима и обавезама.

За тачку разно није било питања ни предлога. Само нам батаљонски курир јави да ће одмах покрет.

Секретар заврши састанак.

Милоња СТИЈОВИЋ

БРИГАДНА ЗАСТАВА

Из Плавна у Дрвар стигоемо 4. новембра. Овдје нам саопштише многе новости. Идемо за Петровац, гдје треба да примимо бригадну заставу. Формирају се дивизије. Наша бригада, 3. санџачка, и 3. крајишка ушле су у састав 1. пролетерске дивизије, чији је командант Коча, а политички комесар Фиђа. Командант наше бригаде је Данило Лекић Шпанац, а комесар Мијалко Тодоровић Плави. Од сада се зовемо Народноослободилачка војска. Постали смо озбиљна сила, која задаје све више главобоље Хитлеру и Мусолинију.

Расположење у батаљону је изванредно. До пола ноћи смо чекали и пјевали, а онда — на спавање. Нијесам могао ока да склопим од неке унутрашње радости.

Рано ујутро пођосмо партизанским возом за Петровац. Задња станица је Бравско, а затим продужисмо пјешице. Прођосмо поред зимзелене шумице у којој су друг Тито и остали другови. Избисмо на крај Бравског поља, још је осам километара до вароши. У сумрак стигосмо У градиђ.

На улицама мноштво народа и војске. Пљескају нам и кличу:

„Живјели црногорски пролетери!"

Парадним кораком дођосмо пред овеђ^г згладу у коју смо се смјестили. Поскидасмо ранчеве, пушке стависмо преко рамена и поведосмо црногорско коло. На десетак мјеста играју по двојица. Почеше се хватати Петровчанке и партизани који су у вароши. Нашим борцима су готово свуда партнери петровачке ђевојке. Не знају да играју црногорско коло, али то се зачас научи. У 9. часова је вечера, затим опет весеље, па спавање.

У граду је свечано расположење: сјутра је 7. новембар, дан велике октобарске социјалистичке револуције. Предвече из поља допире крајишка пјесма и нагло се приближава. Стигоше омладинске колоне. Поче киша да лије. Не обазируђи се на кишу, пролази омладина, са безброј црвених застава и транспарената, пјевајуђи. Омладина из удаљених села дошла је у Петровац, на велику прославу. Прође их, ваљда, неколико хиљада. Двије трећине су омладинке, остало дјечаци.

Сјутрадан, на пољани крај Петровца, до бихаћког пута, постројена је 1. пролетерска бригада. Сву ноћ је падала хладна киша, а сада брда притисла магла. На стотињак метара од бригадног строја, формираног у облику слова „П" подигнута је мала трибина, украшена црвеним заставама и застрта ћилимима. Сви смо узбуђени у ишчекивању радосног тренутка. Гледамо ка излазу из вароши.

— Долази друг Тито! — пронесе се глас по читавој бригади.

Врховни командант и неколико партизана журно се примичу. Он јеогрнут кабаницом од цераде. Десно и лијево Коча и Фиђа. Затим Лола

Гибар. Мало позади, старији човјек, у кожном капуту, са партизанском капом на глави*

Пође им у сусрет Данило Лекић и рапортира. Друг Тито отпоздрави, нешто рече, а онда у пратњи Коче, Фиће, Шпанца и Плавог обиђе бригадни строј. Затим стаде на трибину и поздрави:

— Смрт фашизму, другови!

— Слобода народу! — громко одговори бригада.

Титов говор слушамо с највећом пажњом. Просто смо се претворили у ухо, а он говори о минулим борбама, о почетку устанка у Црној Гори и Србији, о славном али мукотрпном путу 1. бригаде, о значају стварања народноослободилачке војске, о херојским бојевима наше велике савезнице Црвене армије, о предстојећим тешкоћама и још жешћим борбама наших бригада. Затим рече да ћемо ускоро у Србију и Црну Гору.

Каква радост! Говор друга Тита поздг>авили смо урнебесно.

Затим врховни командант предаје заставу Данилу Лекићу. Примајући заставу, Лекић у неколико језгровитих ријечи истаче спремност 1. пролетерске бригаде да увијек буде тамо гдје је најтеже.

Бригадни заставник је Војо Радић, радник из Крагујевца, заменик команданта „рођачког" Крагујевачког батаљона.

Послије свечаности друг Тито са пратњом оде. Након четврт часа чврстим кораком кренусмо у град, са блех-музиком на челу. С балкона једне зграде у главној улици Тито са члановима Врховног штаба посматра параду. Улице начичкане народом. Чврсто, одлучно газе наши стројеви са пушкама испред себе. Командно особље носи пушке преко рамена Блато бјежи испод ногу, штрца по обући, чакширама и шињелима, али ми за то не маримо.

На све стране се ори:

„Живјела Прва пролетерска бригада!"

„Живјели херојски партизани Србије и Црне Горе!".

Батрић ЈОВАНОВИЋ

*** Др Иван Рибар.**

ДАЛМАТИНЦИ У ПРВОМ БАТАЉОНУ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

На четним конференцијама је саопштено да се траже добровољци за Прву пролетерску. За тренутак је настао тајац. Обраћајући се мени, комесар Драган Гранић, упита:" Шта ви Брачани мислите"? Одговорио сам му да не треба да пита нас Брачане, јер смо ми већ одавно пролетери (мислећи на стаж у СКОЈ-у и Партији). На нас треба да рачуна као на сигурне, јер смо због тога и кренули са Брача. Тада се више од пола чете јавило за Прву пролетерску бригаду. То је био случај и код других чета.

Убрзо је уследило пробијање са Биокова преко цесте у близини Загвозда у правцу Ливна. Маршевало се убрзано и за кратко време угледали смо и чули првог пролетера у месту Ржано. Тај први пролетер био је комесар Прве пролетерске бригаде друг Филип Кљајић.

У свом ватреном говору, срдачно нас је поздавио. Било нас је неколико стотина (око 750) Далматинаца са Биокова.

То је на мене оставило снажан утисак. Тридесетог августа 1942. године, у једном засеоку код Ливна, ми добровољци, опредељени још у Биокову, као и они који су се определили тог момента, постројили смо се у засебан строј и кренули у Ливно где су логоровали делови батаљона и штаба Прве пролетерске бригаде. Та група са којом је кратко али детаљно провођена обука, бројала је 198 другова који су сачињавали прву далматинску попуну Прве пролетерске, тзв. Биоковска група, све комунисти, скојевци — добровољци. Размишљање да се формира засебан далматински батаљон, нису прихваћена и одлучено је да се распоредимо по свим батаљонима — 1,2. црногорски, 3. крагујевачки, 4. краљевачки и 6. београдски. Од тога у 1. бат. ступило је 36 од којих су 22 погинула широм Југославије.

Другови Штаба бригаде одмах су се уверили да нас није потребно убеђивати у циљеве наше револуционарне борбе, јер су нам они били потпуно јасни. Нама млађима је ипак нешто недостајало, — војничко искуство, — за успешно вођење борбе. У то нисмо били упућени као пролетери, јер смо били сувише млади. Организованост пролетера у батаљоне и чете, била је беспрекорна. Дубок утисак је на нас оставио велики број старијих другова, махом сељака и радника, одличних пушкомитраљезаца и бомбаша. Убрзо смо доказали да смо и ми, исто тако поред других квалитета револуционара, постали беспрекорни пушкомитраљесци и бомбаши.

* * *

Шибенска група. ,У октобру 1942. године са ширег подручја Шибеника група од око 240 бораца прикључила се бригади код Кључа. Шибенску групу сачињавали су младићи и девојке стари између

15—20 година. Само из села Дубраве (крај Шибеника) од 44 борца, 31 су дали своје животе, на Сутјесци и Зеленгори. Само од 16 рођака презимена Рок, погинуло је 11 а из села Чекићи свих 24 борца колико је дошло у састав бригаде. Од поменуте групе 48 је распоређено у 1. батаљон од којих је 27 погинуло међу којима и шесторо из породице Шупе.

Пета офанзива Тешке борбе кроз Зеленгору, а нарочито пробој на Балиновцу и држање положаја код Миљевине — предео Будањ, урезало ми се дубоко у сећање. Велики број другова дао је свој живот држећи отступницу нашим јединицама које су се пробијале из обруча. Наређење да се ни по какЕу цену не одступи са положаја у потпуности је извршено. Строј батаљона у одбрани био је све ређи. Од ране зоре до мрака јуна месеца 1943. године Немци су јуришали на наше положаје потпомогнути тенковима, артиљеријском и минобацачком ватром, подржавани честим налетима „штука". Пошто је већи део чете избачен из строја на Будњу, тог дана угледао сам око себе нова лица. Дошли смо да ти помогнемо, рекли би. Не би се честито ни упознали а другови би гинули. Ипак, кроз разговор, док су живели неколико сати код мене на положају, схватио сам да је дошла нова велика попуна Далматинаца. Ова трећа група Далматинаца били су борци из расформиране Треће далматинске бригаде и Ливањског батаљона. На путу из Источне Босне у Западну и доласком бригаде у шири рејон Сплита, батаљон се и четврти пут попуњава са новим борцима из Далмације, већином сплићанима и солињанима, који су преко Бугојна ступили у бригаду на ширем подручју Травника. У току ове две пресудне године кроз Прву пролетерску бригаду прошло је око 1.000 бораца из Далмације. Од тога око 160 било је у саставу 1. батаљона, од којих је преко половине дало своје животе.

Још један непријатељ — тифус. Нисам препознао командира из Биоковске чете после 8 месеци и борца из мог места Нережишћа након годину дана од последњег виђења. Тешке борбе толико су биле исцрпљујуће. Пегавац је унаказио многе младе јунаке који су се кретали у већим и мањим групама, у колонама, носећи у рукама по парче коњског меса или пола оглодане кости. Једна од тих група седела је на сунцу на пропланку између Пљеваља, Таре и Челебића — када смо усиљеним маршем из долине Лима кренули натраг ка Челебићу да спасемо болницу која је била угрожена надирањем Немаца из Фоче. Из групе је једва допирао глас који ме је звао. Пришао сам. Млад човек, боље рећи костур, подигао се ослањајући **се** на неки приручни штап од гране. На моје питање од куда **се** познајемо, одговорио је да је он мој командир чете са Биокова где смо се растали осам месеци раније. Било ми је тешко јер нисам препознао свог дивног командира. Осетио сам да се радовао сусрету. Није било времена за разговор. Мај батаљон је убрзо морао прихватити жестоку борбу са непријатељем на Челебићу. У тој борби истакла се храбра Црногорка Шћепановић Милева, командир стрељачке десетине мог вода, јуришајући на немачке претходнице које су угрозиле рањенике.

После пробоја на Балиновцу, једна група тешких тифусара лежала је у шумарку. Опет ми се јавља младић кога не препознајем. Инсистирам да ми каже из којег је места и како се зове. Најзад

рече, па како ме Јерко не знаш, ја сам из твог места Баковић, надимак „Наморонт". Годину дана раније видео сам га на Брачу то је био шеснаестогодишњи младић здрав, млад, леп и полетан. У напорним маршевима после пробоја на Миљевини, још сам га једном срео и видео како се корак по корак креће, ослањајући се на два штапа, пришао сам му и дао неко сушено воће које смо добили као следовање. Упућивао сам га да сам потражи хране када наиђе на неку кућу, да њему и неће и не сме нико да замери пошто је у тако тешком стању. Другови су ми у његовом присуству замерили јер је било познато да морал бораца није дозвољавао да се било од кога шта тражи. Никада га више нисам видео. Вероватно је умро негде на путу за источну Босну.

Јунаци весељаци, хоровође

Важило је као правило, ако си Далматинац, мора да добро пјеваш. Није ти помагало да убјеђујеш како немаш много слуха. Морао сам најзад да постанем некакав четни хоровођа иако су ме Далматинци избацивали из хора прије рата. Када год је био покрет или било које време без борбе, Далматинци су предњачили у пјесми а остали би прихватали. Тако су се пјевале црногрске, српске, хрватске, босанске и пјесме осталих народа и народности Југославије. Борци првог батаљона учествовали су у бригадном хору и на Другом засједању АВНОЈ-а у Јајцу.

Сјећања на другове

ОДАК Марка ЈУРЕ, рођен 1921. Сливно, Завала. Метковић С. Р. Х.

Врло млад се опредељио за напредни раднички покрет. Борац Неретванске чете, 3. Далматинске бригаде и у Петој офанзиви прелази у Први црногорски батаљон. У зиму 1943/44, приликом пробоја обруча од стране Прве пролетерске и 13. хрватске на падинама Влашића код речице Угар, погинуо је на челу приликом јуриша своје чете, незнани јунак-командир Друге чете Првог црногорског батаљона. Друг Јуре је остао многима у сјећању као неустрашив, праведан и изнад свега скроман човек и борац.

ЖАРНИЋ Мате МАТЕ, рођен 1914. у Макарској.

Учесник у напредном радничком покрету од прије рата. Из 3. Далматинске бригаде у току Пете офанзиве прелази у први Црногорски батаљон. Као водник вода истицао се у свим борбама батаљона и погинуо приликом напада на Турбе код Травника у септембру 1943. године.

МАТЕ ЛЕОНИ, рођен у околини Шибеника. Бивши морнарички подофицир, са војничким знањем и држањем. Био је командир вода у чети Јуре Одака и послије погибије Одака постаје командир исте тј. чувене Друге чете Првог батаљона. У свим борбама импоновао је јунаштвом и једноставношћу. Истицао се необичном уредношћу и достојанством. Погинуо је приликом ослобођења Београда у Карађорђевом парку.

РУСКО СИСАРИЋ, Подгора. Борац из Прве Биоковске групе, прекалио се кроз борбу у одличног пушкомитраљесца. Веома храбар и

осећајан друг и човек. Смртно је рањен на караули одбијајући пушкомитраљеском ватром немачке јурише скијаша, који су надирали стрмим падинама Влашића. Умро је од тешких рана, убрзо после тога у планинској партизанској болници негде код Имљана у Босни.

Оваквих примера било је много. Још су свежа сјећања преживелих другова на: СРЗИЋ Анте НАДУ из Макарске, храбру партизанку, БЈ1АЖ Ивана МИШУ, чувеног пушкомитраљесца Првог батаљона из околине Трогира, КАДИЈЕВИЋ Милоша ВОЈИНА из околине Метковића који се истакао приликом форсирања Дрине, као и на многе друге.

Могло би се набројити много преживелих другова са истим особинама и мером оданости и привржености звању пролетера који су прошли кроз Први батаљон, наставили борбу у другим јединицама наше војске, остали у ЈНА и после рата, служили часно и пензионисани у чиновима официра и генерала као што су БАИЋ Фране КАМИЛО из Задварја код Омиша потпуковник у пензији, СЕСАРТИЋ Спира ВИТОМИР из Солина код Сплита пуковник у пензији, БРАЈ1ИЋ АНТЕ из Жрновице код Сплита генерал-мајор у пензији итд.

ПУКОВНИК У ПЕНЗИЈИ — КИПАР
Јерко ПАВИШИЋ

ИЗВИЂАЊЕ ИЗ ВАЗДУХА

очетком 1942. године штаб Првог батаљона Прве пролетерске бригаде упути Новицу Радовића, да извиди четничке положаје у Пољима код Мојковца и утврди јачину, распоред и намјере непријатеља. Послије повратка Новица извијести команданта батаљона Пера Ћетковића, да се у Пољима налази око стотину четника и да нема никаквих утврђења.

Ослањајући се на те податке, командант даде задатак једној чети да протјера четнике из Поља. Међутим, чета је наишла на ровове у којима се налазило око 500 четника. Након једночасовне борбе чети је ипак успјело, уз приличне губитке, да потисне четнике према Штитарици.

Послије извршеног задатка комесар чете, Крсто Бајић, извијести штаб батаљона:

— Изгледа ми да Новица није вршио извиђање са земље него из ваздуха.

ЦРНОГОРЦИ СУ МЕ БРАТСКИ ПРИМИЛИ

У основној школи су ме учили да се наша отаџбина састоји од Срба, Хрвата и Словенаца, а да у њој још живе Црногорци, Македонци и други. У дјечијој машти сам Црногорце замишљао као људе црне пути, растом високе, праве горостасе, у сваком случају изузетне од других. Касније, читајући разне књиге, које сам, иако сам био земљорадник, много волио, дошао сам до сазнања да су Црногорци исти народ као што смо и ми сви остали народи Југославије. Ипак, у мени је вјечно тињала жеља да се неким случајем сусретнем са Црногорцем, па да видим какав је тај човјек, каква му је кожа, како говори, како се влада и да ли је код њега све „црно".

Једног кишног дана 1942. године дочекао сам и тај дан из дјечијег маштања. Са групом бораца са Мосора пошао сам у сусрет Првој пролетерској ударној бригади. Тако сам се на Тичеву, први пут у свом животу, сусрио са Црногорцима који су били у саставу Прве пролетерске бригаде. У нашој групи били су другови из Солина, Сплита и Каштела: Анте Бакотић, Мате Баришић, Стипе Бедалов, Марин Михотовић, Анте Милишић, Раде Перишић (погинуо на Теслићу 1943.), Фране Жижић, Никола Думанић, Вељко Дупланчић и др. у свему нас око четрдесетак Далматинаца.

Први сусрет са пролетерима, махом Црногорцима, и братски; пријем од њихове стране на мене је оставио неописив дојам којег се и данас, послије готово три и по деценије, скоро до детаља сјећам. Распоређен сам у Први (Ловћенски) батаљон, у коме су претежно били другови Црногорци. Одмах сам увидио д је тај човјек готово исти као и ја, да нам је језик исти, да се у свему разумијемо. Отад сам дуго друговао са борцима-друговима Црногорцима и слободно могу рећи да су то дивни, искрени, храбри другови и борци какви се само пожељети могу. Према мени, дошљаку са другог краја онда прилично разједињене Југославије, понијели су се у пуном смислу ријечи другарски, људски и братски. Са њима сам током рата дијелио зло и добро, из битке у битку смо ишли заједно, раме уз раме, и никада ме нису изневјерили. У свим наредним биткама, све до ослобођења Београда, био сам са њима, девет пута сам рањаван, али никада ме нису оставили на положају.

Сјећам се борби код Купреса. Тешко рањен у ногу, нисам могао да се повучем заједно са јединицом, па сам остао на положају. Тада су до мене дошли друг и другарица (мислим да јој је било име Коса или Роса, и била је болничарка, по народности Црногорка). Ризикирајући своје животе они су ме извукли са положаја, тако рећи непријатељу испред носа.

Одлазећи са Мосора ја сам са узбуђењем очекивао сусрет са пролетерима, тим храбрим и одабраним ратницима и јуришницима, како сам их доживљавао из напредне литературе коју сам читао прије одласка у партизане, слушајући паролу: Пролетери свих земаља, ује-

дините се". Тако сам формирао своје мишљење да бити пролетер значи не имати ништа, борити се за правду човјека, помагати друга и за њега и живот жртвовати. Жеља и одлучност да нешто више о томе лично сазнам била је јача од свих препрека које су биле на путу ка остварењу мојих снова — да постанем пролетер, борац и јуришник. Све је то било потпуније и лепше када сам срео добре другове: Србина Сречковића, Црногорца Шпира Лагатора и Рајка Ивановића, Муслимана Шефкију и друге знане и незнане, али врло добре, храбре и одличне другове.

У саставу Прве пролетерске ударне бригаде сам заједно са Црногорцима, Србијанцима, Муслиманима и синова других народа прешао сам Прозор, Коњиц, Неретву, Дрину, Црну Гору, Сутјеску, Зеленгору, Јахорину, Власеницу, Дрињачу и друге битке и крајеве, никада пожаливши што сам дошао међу такве другове, искрене и спремне да, ако треба, жртвују и свој живот да би спасили саборца.

Сјећам се једног детаља из ,,пете непријатељске офанзиве". Налазили смо се на Драгаш-седлу. Колона је застала. Ми борци, исцрпљени од глади и данонoћних маршева и борби, онако уморни смо залегли поред стазе која се спуштала ка кориту Сутјеске. Када нам је економ чете дијелио по шаку зоби као једино јело, поред мене се налазио један друг, родом Дрварчанин, по имену Милан. Утo је наишао друг Тито и затражио му мало зоби, на што му је овај одговорио: ,.Ено ти тамо економ и тражи од њега". Мало касније нетко је рекао да је поред нас прошао друг Тито, што је друга Милана натјерало на размишљање: како му се могло догодити да баш он не да другу Титу зрно зоби. Толико се због тога сневеселио да смо га једва смирили да не пресвисне од жалости. То истичем да би се видјело колика је била љубав пролетера према другу Титу и вјера у његову мисао којом нас је водио из битке у битку.

Сјећам се и борбе за Балиновац, када се цијела бригада постројила у стрељачки строј и у снажном налету на непријатељске положаје натјерала Њемце на безглаво повлачење према комуникацији Калиновик—Фоча. Моја бригада, Прва пролетерска, наставила је да гони разбијеног непријатеља све до села Ратај и Оцркавље, гдје је са своја три батаљона (Први, Други и Трећи) запосјела положаје и вршила обезбеђење десног бока на правцу повлачења главне групације преко комуникације Калиновик—Фоча. У међувремену, непријатељ је осјетио наше намјере и довео велика појачања у тенковима типа „тигар" и камионима крцатим опремом, муницијом и храном како би се затворио правац нашег повлачења преко Миљевине и даље на сјевер. У једном јуришу смо уништили три тенка и неколико камиона, али сам ја тешко рањен у десну руку. И тада су се моји саборци показали као врло добри другови, јер су један ранац пун хране, узет са једног камиона, ставили преко мог рамена — да бих се успут мало окрепио.

И данас, три деценије послије завршетка наше славне народноослободилачке борбе, слободан сам устврдити да су моји суборци: Црногорци, Србијанци, Босанци и други врло добри, искрени и храбри другови. Њихови дивни ликови дубоко су се урезали у моја сјећања, посебно што су мене, доста слабашног Далматинца, свесрдно примили од првог нашег сусрета и такви остали до краја рата.

Матшн Попић

ОД САВЕ ПРЕКО НЕРЕТВЕ ДО ЛИМА

Ближила се друга тешка ратна зима. Силама Осовине она није обећавала ништа добро. Офанзива Црвене армије на стаљинградском фронту је почела 18 дана раније него она претходне године под Москвом. Већ се могло наслутити какав ће бити крај рата.

У нашој земљи устанак се разбуктао у свим крајевима. Партизански одреди су прерасли у бригаде и дивизије, Војску способну за велике операције. Имали смо и велику слободну територију.

Прва пролетерска дивизија, одмах послије оснивања, је упућена у централну Босну. Прва бригада је добила задатак да уништи непријатељско упориште ју Ситници. Послије десетодневног одмора у реону Босанског Петровца бригада је пошла преко Кључа ка Ситници и заузела је послије тешке борбе; задобила је велики плијен.

Први батаљон је био у резерви бригаде. Потом је из села Следојевића прошао преко села Тријебова и Густоваре и избио 24. новембра у Барево, на лијевој обали ријеке Врбаса. Сјутрадан је нападао на Јајце, заједно са снагама 3. дивизије и 1. и ;3. крајишке бригаде 1. дивизије. Први напад није успио. У 'поновљеном нападу идућег дана батаљон је, заједно са 3. батаљоном, наступао истим правцем, преко села Пруда на предграђе Клименте. Десно од 1. нападао је 4. батаљон. У другом нападу батаљони 1. и 3. бригаде дејствовали су енергичније и непријатељска одбрана је сломљена.

У граду се 1. батаљон задржао до 1. децембра када је пошао преко села Орашац и Присеке ка Скендер Вакуфу. Напао га је заједно са 2. батаљоном али четници су прије тога побјегли.

Штаб 1. дивизије одлучио је да ослободи Котор Варош. Град су нападали 3. крајишка бригада и 2. и 3. батаљон 1. пролетерске, док су ,1. и 4. батаљон пресјекли комуникацију Бања Лука — Котор Варош код еела Доњи Липовац и Бабићи. Истог дана када су 1. и 4. батаљон Избили на цесту дјелови 741. њемачког пука, уз цодршку три тенка, интервенисали су. од Бања Луке. У исто вријеме су с леђа напали (четници, али су батаљони одбили ту интервенцију. Идућег дана, 4. децембра, Натјерали су колону тенкова која је бјежала из Котор Вароши, да се врати, и спријечили покушај продора тенкова из Бања Луке у правцу Котор Вароши. Котор Варош су ослободили 2. и 3. батаљон 1. бригаде; 3. крајишка бригада није стигла на вријеме.

Први и 4. батаљон прешли су 4. децембра на десну обалу Врбање и упутили се ка селу Скатавица. На том правцу се прикупила цијела бригада. Њемци су настојали да по сваку цијену поврате Котор Варош. Њихове снаге уз подршку артиљерије, тенкова и 6 авиона, су нападале из реона Доњег Челинца. Најприје су се сударише са 1. и 4. батаљоном, касније је у борбама учествовала цијела

бригада. Први њихов напад је одбијен, али су га идућег дана Њемци поновили уз јаку подршку артиљерије и авијације. Батаљони су морали одступити; 1. и 4. батаљон су на узастопним положајима код села Хрваћани и Гариħи спречавали непријатељско брзо напредовање. Послије ових тешких борби 1. батаљон је повучен у Шипраге на краħи одмор.

Ускоро је цијела 1. пролетерска бригада кренула преко планине Узломац у офанзиву на четнике у рејону Јошавке. То су били најозлоглашенији четници у централној Босни, 'Десна колона — 1. и 4. батаљон, наступила је правцем села Зилиħи — т'овачевиħи •— Средња Снеготина. Четници су бјежали према Црном Врху ц Клашници.

Вријеме од 20. до 31. децембра 1. |и 3. батаљон, су провели у борбама са усташама, четницима, домобранима и Њемцима у селима Деветине и Црни Врх, Лишње, Поточане и Шаринци и у интензивном политичком раду на терену. У многим селима основани су народноослободилачки одбори.

На сам дан Нове, '1943. године 2, 4. ,и 6. батаљон 1. пролетерске ослободили су Теслиħ. У то вријеме 1. батаљон је био у селима Вршани и Вијачани, са задатком да спријечи непријатељску интервенцију из Бања Луке према Теслиħу. Батаљон је 2. и 3. јануара водио борбе са јачим групама домобрана које су правиле испаде из Прњавора, ради садејства снагама које су наступале од Бања Луке. А ноħу 4/5. јануара је ударио преко села Чивчије у бок непријатеља који је наступао од Бања Луке и потискивао 3. батаљон, и тако помогао својим „роħацима" да разбију јаке четничке снаге.

Непријатељ је јаким снагама упућеним из Добоја поново заузео Теслиħ. Прва бригада је упутила према Теслиħу три батаљона — 1, 3. и 6. да би помогли 3. крајишкој да га ослободи. Трећи је упућен према Добоју, а 1. и 6. према Јелаху. Два пута су нападали Јелах, који је бранило око 250 непријатељских војника, и у другом покушају га заузели; потом гонили четнике И упали у Тешањ. Баш кад су упали у Тешањ стигло је наређење да истога дана, 18. јануара, нападну на Теслиħ, заједно са 3. крајишком бригадом. Батаљони су одмах пожурили ка Теслиħу. Први је наступао као десна колона, заузео бункере у селу Стењак и Пајиħи, али даље Није могао. Непријатељске снаге у Теслиħу биле су веома јаке те се одустало од напада.

Послије неуспјелог напада на Теслиħ 1. батаљон је упућен у Прњавор, који су у међувремену ослободили 2. и 4. батаљон. У Прњавору је остао до краја јануара.

Заузимање Теслиħа и Прњавора и разбитање четника у централној Босни имало је зојни, политички и економски значај. Са ове територије директно су угрожене виталне непријатељеве комуникације у долини Босне. Задобијен је и велики плијен. А цио овај ᵏPᵃJ !је и економски !веома богат. Ипак, највећи успјех је био у томе што су разбијени четници и што је око 700 Младиħа и дјевојака ступило у 1. пролетерску бригаду.

Средином јануара почела је велика непријатељска офанзива, позната као четврта. Непријатељ је намјеравао да заузме већ велику слободну територију и уништи главнину партизанских снага. За тај подухват је ангажовао пет комплетних њемачких дивизија — 7. |СС „Принц Еуген", 714, 717, 718. и 369. легионарску дивизију, дјелове 187. њемачке дивизије, три талијанске дивизије, четири

усташко-домобранска батаљона, 2. и 3. домобранску бригаду, око 20.000 четника и 12 авио-ескадрила, све укупно — преко 80.000 војника.

Врховни штаб у то вријеме оснива Главну оперативну групу, са намјером да с њом пробије у правцу јужне Србије. Требало је савладати ријеке Неретву, Дрину и Лим, прећи планине Битовњу, Бјелашницу, Трескавицу, Зеленгору и Чакор, ослободити Прозор, Коњиц, Калиновик, Фочу. .. Прва дивизија је из централне Босне хитно упућена према Иван-седлу да обезбиједи лијеви бок колоне Главне оперативне групе.

Прва пролетерска бригада кренула је крајем јануара правцем Сњеготине — Шипраге — Оборци — Бистрица и ередином фебруара избила на Иван-седло.

Први и 2. батаљон су 17. фабруара напали на Иван-седло, који је бранило око 400 војника Жељезничког усташког батаљона. Успјели су да изненаде непријатеља, брзо га разбили и гонили преко Раштелице ка Тарчину. Слиједеће ноћи су напали Тарчин, у који је претходног дана пристигла група „Анкер", ојачани пук 118. њемачке дивизије, који је заузимао полазне положаје за дејства према Коњицу. Батаљони су послије неуспјелог напада одступили пред зору.

Око 10 часова група „Анкер", са два батаљона 4. ловачке бригаде домобрана и уз подршку тенкова и 12 авиона почела је наступање према Коњицу. Батаљони су му давали отпор на узастопним положајима према Иван-седлу.

Непријатељ је успио да продре према Коњицу. Прва бригада се поставила ца његов десни бок и стално му угрожавала пролаз комуникацијама. Први батаљон је био у реону села Реповца, непрекидно у ,борби. Или је вршио противнападе или је дочекивао непријатељеве колоне. Авијација га је свакодневно бомбардовала. Биле су то тешке борбе, по дубоком снијегу, на падинама Битовње.

Крајем фебруара ситуација се знатно погоршала. Надвила се опасност над нашим рањеницима у долини Раме. Врховни штаб је наредио Првој пролетерској бригади да се хитно пребаци у долину Врбаса. Ноћу 3. и 4. марта бригада је полазећи поред самих непријатељских положаја код Горњег Вакуфа избила у село Бистрицу и нашла се иза леђа главних непријатељевих снага. Тај маневар знатно је допринео разбијању непријатеља)на правцу Макљен—Горњи Вакуф—Бугојно. Први батаљон је 4. и 5. марта водио тешке борбе у близини Бистрице.

Противударом код Горњег Вакуфа створени су услови за настављање наше офанзиве на исток. Прва пролетерска бригада стављена је под <команду 2. [пролетерске дивизије, која је ишла на чело колоне. Тако је послије дугог марша од Иван-седла до Бистрице и тешких борби код Горњег Вакуфа дошао још дужи марш од Бистрице до Јабланице.

Око 10 часова 8. марта бригада је почела да прелази Неретву и **да** хита уз стрме стране према Крстцу, да би код села **Борач** избила на чело 2. дивизије.

Први батаљон се одвојио јод главне колоне код села Буковићи и као десна побочница кренуо према селу Чичеву. Успут је растјерао мање четничке засједе. До велике борбе је дошло у Чичеву, из којег су изненађени четници побјегли у правцу планине Липете.

Но, Чичево је било само почетак тешке борбе. На косама изнад села налазиле су се главне четничке снаге. Борци 2. и 3. чете су разбили неколико пута јачу групу четника, који јсу, кад су у свануће видјели да је цролетера врло мало, извршили противнапад. Батаљон се једва извукао.

Борба код Чичева одиграла је изванредну улогу: 'спријечила је припремљени напад четника на наше снаге, а батаљон је у Исто вријеме обезбједио десни бок колоне 2. дивизије.

Врховна четничка команда разочарана поразом своје групације код Главатичева, које су заузели 3. и 2. батаљон, довела је сву резерву, око 2500 четника Лимско-санџачког одреда — „јуришлије" Павла Ђуришића. На прилазу Калиновику дошло ¦је до борбе у сусрету цзмеђу лијеве колоне 2. пролетерске дивизије — 1. далматинске и 1. пролетерске бригаде, и главних четничких снага. Најприје се са четницима сударио 2. батаљон, којем је убрзо притекао у помоћ 1. батаљон. Сударили су се Црногорци 1. пролетерске и црногорски четници! То је била једна од најтежих борби коју је (1. пролетерска бригада водила са четницима.

Четнике разбијене код Калиновика 1. пролетерска де гонила све до Дрине. Код јУстиколине је 1. батаљон први избио на Дрину и покушао да је пређе. Тај покушај није успио. Морали су се правити сплавови, но тај је посао споро напредовао. У међувремену На Крчино брдо и Капак пристигле су јаке непријатељеве снаге ;— талијански батаљон „Интра" 1. алпског пука, ојачан батеријом топова, и једна четничка бригада. Артиљерија и минобацачи су ноћу и дању засипали лијеву обалу Дрине, а на самој обали четници су ископали ровове. Ипак, све им ,то није помогло. Кад су сплавови били готови на њима се прво пребацило 36 бомбаша добровољаца из свих батаљона бригаде. Они су успјели да заузму обалу и протјерају четнике. У међувремену се пребацило још неколико група бораца из 1. и 2. батаљона и команданти оба батаљона, Саво Бурић и Божо Божовић. Борци ова два батаљона, њих око 60, заједно са својим командантима пошли су уз брдо према непријатељу. У изузетно драматичној ситуацији ;и врло критичној за малу али одважну групу пролетера, у једном неравном окушају, два команданта Су, са оно мало снага с којима су располагали, успјели јда |одбију нападе четника, а онда и да изврше неколико јуриша на Талијане. Извојевали су овдје борци 1. и 2. батаљона једну од својих најдражих побједа.

Побједа на Дрини отворила је пут у Санџак. Гонећи разбијеног непријатељља према Пљевљима и Бијелом Пољу 1. пролетерска је избила на Лим.

Први батаљон је стигао до крајева који су дали чету њених бораца у Рудом 1941.

У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ

(ОД КРАЈА НОВЕМБРА 1942. ДО КРАЈА ЈАНУАРА 1943. ГОДИНЕ)

К рајем 1942. године ситуација у централној Босни је била врло неповољна. Током године окупатор ¦је успио да уништи већи број партизанских јединица, а неке приморао да се пребаце у друге крајеве и почео рурове репресалије према народу. Због Тога је 1. пролетерска бригада, у саставу своје дивизије, добила задатак да се из Босанске крајине пребаци у централну Босну и тамо поново разгори оружану борбу.

Бригада је 24. и 25. новембра учествовала у борбама за ослобођење Јајца и неколико дана се задржала у граду и околним селима. Одатле је 3. децембра избила на реку Врбању и код села Бабића пресјекла комуникацију Бања Дука — Дотор Варош.

Први и 4. батаљон добили су задатак да пресијеку комуникацију Бања Лука — Котор Варош и спријече непријатељске снаге из Бања Луке да са правца села Липовац, Бабићи и Подбрђе пруже помоћ снагама које се налазе око Котор Вароши.

Трећег децембра, око 17 часова, 1. батаљон је избио на комуникацију Котор Варош — Бања ;Лука, у реону села Бабића. До 20 часова искидане су телефонске везе и разрушена жељезничка пруга и ,тако пресјечена веза Бање Луке са упориштима у долини Врбање. Непријатељ је врло брзо 1реаговао: већ у ноћи 3/4 децембра, око 3 часа, покушао је, без успјеха, да се са 2 тенка и четом пјешадије пробије према Котор Вароши. Око 8 часова, 4. децембра, поновно је напао, само са много јачим !снагама. Од (Челинца, који се налази 4—5 ,км од села Бабића, наступала је колона од око 300—400 војника, са 7 тенкова. Кад је стигла до села Бора, 2—3 км од наших положаја, одвојило се рко 100 војника ји упутило ка селу Липовац, с намером да заузму косе изнад села, 'које доминирају над положајима 1. батаљона у реону села Бабића.

Непријатељ је истовремено отпочео напад и ка Бабићима и ка Липовцу. Развила се жестока борба. Први батаљон је успио да заустави непријатељске тенкове, који >су стигли до порушеног друма, захваљујући свом топовском одељењу, које је са два директна погодка погодило два њемачка тенка. Њемачки тенкови успјели су да униште један наш топ. Посада, с командиром одељења Михаилом Пејовићем, ,је изгинула.

На лијевом крилу 1. батаљона, на висоравни Липовца, развила се жестока борба између 4. батаљона и десне непријатељеве колоне. То прије подне брдо Липовац губљено је и у јуришима Освајано. Захваљујући упорности 1. и 4. батаљона непријатељ није успио да се тог дана пробије према Котор Вароши. Четвртог децембра послије подне 1. батаљон се пребацио на десну обалу ријеке Врбање, да би сјутрадан продужио напад према планини и селу Скатавица.

Прелазак батаљона преко Врбање обезбеђивала је 1 чета. Она је прва, око 15 часова, прегазила Врбању и заузела положаје на једном брду изнад ријеке. Команди чете се учинило да ће обезбјеђење

батаљона бити сигурније ако крене према положајима непријатеља изнад села Подбрђа, одакле су повремено одјекивали пуцњи и митраљески рафали.

Уз веселе зађевице, поспјешене мало и ракијом којом смо се поткријепили приликом гажења Врбање (то нам је било „оправдање" што смо пили, а што је пролетерима било строго забрањено), чета се упутила калдрмисаним путем, кроз храстову шуму, ка Подбрђу. Прошла је село кад неко у шали набаци да би Могли заплијенити чак и оне митраљезе који су се чули изнад нас, па да и тиме изненадимо батаљон. Некима који су мало јаче потегли почесмо цребацивати да би данас могли и на Берлин. Шале прзничаво Нрекиде Иво Дапчевић. Искочи из строја и позва Велишу Војводића да нападну митраљезе. То нас подсјети на њихово прегањање и надметање у борбама послије игара на Маловану. Било је то отишло тако далеко да је одржан чак и састанак четне ћелије на којему је Иву и Велишу скренута пажња да ако тако наставе да ће бити партијски кажњени и упућени у друге јединице, далеко један од другога. Све до данас Иво и Велиша су послушали своје другове.

Чета се још више узнемири кад Велиша, као срндаћ, искочи из колоне и повика: „Баста мени, Иво, свуда *и* на сваком мјеету."

Иво је осјетио да је претјерао, али узмака није било. Позва снажног и рдважног пушкомитраљезца, Јора Лопичића, да пође са њим. Јоро им се без ријечи прикључи. На очиглед чете њих тројица убрзаше ка непријатељским положајима изнад Подбрђа. Сва настојања команде чете и осталих другова да их врате *и* прекори да не праве глупости нијесу помагала.

Све брже тројка хита ка митраљеском гнијезду. Чује се бодрење: „А, Дапчевићу!", „А, Војводићу!" Јоро их слиједи у корак и повремено испали по који рафал. Све се то одиграло тако брзо да чета није успјела ни да реагује како ваља, а њих тројица су се већ нашла на (брисаном простору испред непријатеља. Покосише их 1непријатељеви рафали.

У пркосном непотребном надметању погинуше нам тако три јунака, три друга, три пролетера, три бескомпромисна борца револуције, три Ловћенца . . .

У наступању ка Скатавици батаљон се сукобио са око 500 непријатељских војника, Њемаца и четника, који су у току 5. децембра стигли у Скатавицу. У тој борби погинули су Војо Масловарић и Михаило Недовић, а рањено је неколико другова, најтеже Зеко Вељић.

Батаљон се уз тешке борбе повлачио пред надмоћнијим непријатељем, да би 8. децембра заузео положај у реону села Хрваћани, 5—6 Км југоисточно од Котор Вароши. / !

Непријатељ је 9. децембра поновио напад на јединице 1. и 4. батаљона, који су држали положаје на простору села Хрваћани и Гарићи. Око 400 Немаца и око 500 усташа, подржани са 4 хаубице, заметнули су жестоку борбу. Нападали су у таласима, али су 1. и 4. батаљони успјели Да одрже положаје све до подне. После Цодне непријатеља су подржавали 6 авиона и 3 тенка. Батаљони су били приморани на повлачење ка главнини бригаде, према Масловарима. Испред села Масловаре прихваћени су од 2. и 3. батаљона.

Бригада је тих дана била у врло неповољној ситуацији. Није успјела да се преко планине Скатавице пробије у реон Доње Шњега-

тиње. Непријатељ је, уз помоћ авијације и тенкова, поново овладао комуникацијом Бања Лука — Котор Варош и заузео сва мјеста која је бригада прије 4—5 дана ослободила. Исто тако, јаке четничке снаге запосјеле су планину Узломац и угрожавале је с тог правца. Њихове снаге, јачине 800—1000 људи, прикупљене на јужним падинама Узломца почеле су II. децембра надирати према с. Мословаре роје су по сваку цијену хтјели да заузму. Прво су се сукобили са 6. батаљоном, али он није могао да их сам разбије па су уведени у борбу 2. и 3. батаљон; у току 12. децембра они су успјели да потпуно разбију ову четничку групацију. За то вријеме 1. и 4. батаљон тукли су се са непријатељским снагама које су надирали уз ријеку Врбању са намјером да се у Масловарима споје са четничким снагама које су нападале од Узломца. Четници су претрпјели тако тежак пораз да тако јаку формацију нијесу овдје никад касније могли организовати.

Бригада 13. децембра наступа преко планине Узломац. Креће се у двије колоне. [У десној су поново 1. и 4. батаљон. Она је 15. децембра избила на комуникацију Бања Лука—Челинац—Теслић, у рејону Доња Шуљеготина—Стара Дубрава—Брезичани. [1]

Ево како је непријатељ оцијенио цзбијање наших снага на комуникацију Бања Лука—Теслић. Домобрански официр за везу код 714. дивизије пише 15. децембра 1942. године: j

„Опште стање: Бања Лука и даље угрожена од установљених снага у простору Котор Варош и западно од ње као ји из Јошевке 20 км ј. од Бања Луке. Акције у току: Одбрана Бања Луке појачана на 3. сат. грен. пука 714. Наишли на отпор код Јошевке 20 км од Бања Луке на к. 399. Непријатељ јачине једне бојне."[1])

Први батаљон је 16/17. децембра посио Козју Главу, са задатком да се супродстави непријатељским снагама које су концентрисане у рејону планине Црни Врх. Сјутрадан, 18. децембра, учествовао је са осталим батаљонима бригаде у нападу на Црни Врх. После вишечасовне борбе непријатељ је присиљен да одступи у правцу Челинца и даље ка Бања Луци. Из Челинца је евакуисао и артиљерију.

Батаљон је остао на положајима у рејону села Црни Врх.

Послије заузимања планине Црни Врх батаљони бригаде избили су на комуникацију Бања Лука—Прњавор ,и запосјели села Хрваћане и Деветине. Непријатељ се никако није могао помирити са пресјецањем ове комуникације па ,је 22. децембра предузео концентричан напад на наше положаје од Црног Врха до Деветина. У нападу је учествовало рко 100 њемачких војника, са ,5 тенкова, 200 домобрана из Бањалучког здруга и око 400 четника. Непријатељев напад завршио се неуспехом.

У току ноћи 22/23. децембра непријатељ је поново покушао да заузме Деветине. Наше снаге су биле приморане да се повуку, али су га 1, 2. и 3. батаљон 24/25. децембра поново одбациле у правцу Клашњеца. Тиме је комуникација Бања Лука—Прњавор била ,пресечена.

Први и 3. батаљон добили су задатак да затворе комуникацију Бања Лука—Прњавор и да не дозволе спајање непријатељских снага из ових гарнизона. Први је држао положаје у рејону Деветина,

[1]) Документ се чува у архиву ВИИ (бр. 17/1а, к. 701).

оријентисан ка Бања Луци, а 3. у рејону Хрваћана, да у првом реду мотри на испаде непријатеља из Прњавора.

Непријатељ је 28. децембра јаким 'снагама (350 Њемаца и 150 четника, 6 тенкова и двије хаубице) извршио напад на јединице 1. батаљона. После врло оштре борбе, која је трајала нреко 2 часа, батаљон се повукао на линију Равне—Марков Храст. Из Прњавора нису вршени никакви испади према 3. батаљону, па су нам „роћаци" притекли у помоћ, нападајући непријатеља с бока, преко села Драговића. Непријатељ се повукао ка Клошњицама и Бања Луци.

Батаљони су остали да сами затварају комуникацију Бања Лука —Прњавор. Остала три батаљона (2, 4. и 6) одређени су за напад на Теслић.

Колона од око ,400—500 усташа, из правца Прњавора, избила је 29. децембра после подне, крећући се комуникацијом ка Бања Луци, до села Лишња. Према њој је упућен 1. батаљон. До борбе није дошло јер се непријатељ после краћег 'задржавања у селу Лишњу повукао ка Прњавору.

Нова непријатељска колона, око 300 усташа „Црне легије", са 20 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза, 2 тенка-бацача пламена и једном хаубицом, стигла је 2. јануара 1943. око 14 часова, из Прњавора у село Лишањ. ;Са !њом је водила борбу 1. чета 1. батаљона. Непријатељ ју је одбацио око 3 км југозападно од села Гајеви, гдје се задржала 2/3 јануар.

Непријатељ је прикупио јаче снаге на простору планине Црни Врх, село Деветина, село Бошковић и сјеверно од комуникације Бања Лука—Прњавор, у еело Драговићи. У јтоку ноћи 2/3. јануара наше снаге су помјерене према селу Деветине; само је једна чета 1. батаљона остављена према непријатељу у Лишњу.

Непријатељ је прешао у напад 3. јануара. Његове снаге, око ,1500 Њемаца, 300 домобрана и 100 четника, са 7 топова, 3 хаубице и 4 брдска топа, наступале су у три колоне; једна од Деветина, друга од Кремењана и трећа дуж друма сјеверно од Деветина. Нападу је претходила артиљеријска лрипрема. У рејону села Лишња непријатељ је угрозио десни бок и позадину 1. батаљона. Оба батаљона, 1. и 3, су избјегавали јурише непријатеља, али су отпором на узастопним положајима успоравале његово надирање, тако да је у току дана напредовао свега 4—5 км. Да би отклонио опасност са правца Лишња, ,1. батаљон је послије подне извршио изненадан напад на село. После једночасовне борбе непријатељ је одступио сјеверно од друма Бања Лука—Прњавор. Међутим, опасност од ,удара с леђа није отклоњена, јер се из правца Прњавора, од села Мравица, појавила нова непријатељска колона. Око 1300 јусташа наступало је ка селу Шаринци у намјери да одсјеку наше снаге с југа.

У немогућности да затворе правце којима је непријатељ нападао, 1. и 3. батаљон су се повлачили ка |југу под врло неповољним условима. На око 15—16 км од комуникације Бања Лука — Прњавор, у току ноћи 3/4 јануара организовали су нове положаје за одбрану на линији Козја Глава—Контар—Вијачани.

По избијању у село Кокори, јужно од комуникације Бања Лука —Прњавор, непријатељ није наставио надирање ка југу. Његове колоне су почеле после подне да се повлаче према Деветинама. Међутим, четничке снаге, које су стигле тог дана на доминантне положаје брда Диван, почеле су да се утврђују. Од положаја нашег батаљона били су удаљени 3—4 ;км.

Ноћу 4/5. јануара, у краћој борби је разбијен четнички батаљон „Перкоњић" и натјеран у бјекство ка Деветинама и Кокорима.

У борбама вођеним од 3. до 5. јануара непријатељ је имао 11 погинулих и 19 рањених војника. У рејону Дивана заробљен је курир који је носио наређење четничког команданта Раде Родића да се 5. јануара изврши напад на положаје наших батаљона. Открившши њихову намјеру 3. батаљон је 5. јануара напао Кокоре, а 1. батаљон је продужио напредовање ка Лишњу, ради спречавања евентуалног напада непријатеља са тог правца. После дуже борбе непријатељ је протеран из Кокора, у правцу Деветина. Од наступања ка Лишњу морало се одустати јер се у Мравицама појавила групација од око 700—800 четника са Озрена и Требаве. Према њој је упућен 1. батаљон. Пошто су опљачкали Мравице, четници су се вратили ка Лишњу.

Период од краја децембра 1942. године до 5. јануара 1943. године био је за 1. и 3. батаљон врло тежак. Морали су да преузму положаје које су држала остала три батаљона бригаде када су ангажована за напад на Теслић. Због тога су морали да маневришу четама, да им додељују самосталне задатке, понекад и на удаљености од 10 км.

Свакодневни покрети и маневрисање збуњивали су непријатеља. Један вод 3. чете 1. батаљона, који је 6. јануара упућен у патролу ка селу Вршани, наишао је на добар плијен. Сусрео се с чувеним зликовцем Станком Врховцем, за кога се прича да је убио легендарног јунака и организатора устанка у Босанској крајини, Младена Стојановића. Водом је командовао Јанко Ћировић. Осјетила је патрола да јој се неко из помрчине приближава. На Ћировићево „Стој, ко иде!" неко је одговорио: „Станко Врховец". „Баш тебе и тражимо", прихватио је Јанко. И у том тренутку Јанкови борци су скочили, шчепали Врховца и везали га. Сад се већ могло рачунати са добрим подацима о непријатељу и распореду његових снага, па се вод одмах упутио у штаб батаљона.

Кад су видјели с ким имају посла другови из штаба батаљона су овог зликовца одмах, са истом пратњом, упутили у штаб бригаде. Јанко Ћировић је рапортирао команданту, Данилу Лекићу, да је довео Станка Врховца.

На Лекићева питања Врховац је нерадо одговарао, али је на оно да ли је убио Младена Стојановића, одговорио „да". У том тренутку, иако везан, покушао је да ногом удари команданта Лекића, Врховац је, изгледа, имао задатак да војсци организује прославу Божића. Тај задатак није успио да изврши.

На Бадње вече, око 20 часова, наш батаљон је стигао у Кокоре. Мало касније дође један средовјечан сељак и пита за команданта. Упутисмо га Саву Буриђу. Он му приђе, поздрави га и рече му да је све спремно за прославу Божића. Саво се насмијао и похвалио га ријечима: „Добро сте урадили".

Било је спремно и неколико кола; негдје је, очигледно, ту храну и пиће требало пребацити. Кад сазна да кола не требају сељак као да се зачуди, па припита: „Чија сте ви војска". Тада му Бурић и Роловић објаснише да су они командант и комесар ове војске, да не треба да брине што храну неће добити они којима је била намењена већ војска која се бори за народ а против окупатора и домаћих издајника.

Заиста смо 7. јануара, бар што се тиче хране и пића, прославили врло лијепо. А није било ни борби на цијелом подручју које је контролисао батаљон. Продужило се тако све до 11. јануара. Добро смо се одморили и освјежили у селима Кокори, Вршани и Враници.

У свим мјестима у која су допрле, наше јединице су остављале лијеп утисак. Негдје око Нове године дође код нас из штаба бригаде поп Блажо Марковић. Штаб батаљона га замоли да одржи богослужење у селу Вијачане, нека мјештани виде да су четничке приче о нама и у том погледу голе лажи.

Одзив је био велики. Дошло је на десетине људи, жена и дјеце. Поп Блажо Марковић је дошао у цркву заједно са замјеником команданта батаљона, Гајом Војводићем. Неколико пушкомитраљеза обезбјеђивао је овај скуп у цркви. После службе поп Блажо је крстио неколико дјеце. Било је и поклона: пешкири, кошуље, чарапе, и понека флаша ракије. Многи су звали Блажа и остале другове да им посјете домове и да им буду гости на ручку. Овај догађај убрзо се прочуо надалеко. Био је то наш велики успјех.

Десетог јануара 1. батаљон је добио наређење за покрет. Кренуо је 11. јануара, у 4 часа, и у Кулаше стигао 12. јануара око ,2 часа. Марш је био врло напоран. Била је велика хладноћа, око 20 испод нуле, а поред тога јпао је и снијег, на неким мјестима дубок и до једног метра. У Кулашима је требало да се батаљон одмори. Али људи у овом селу нијесу били баш много расположени према нашој војсци. Смјештај и исхрану ријешили смо тек када је штаб батаљона позвао неколико угледнијих људи из села и једноставно им наредио да то учине ако не желе да се ми сами постарамо о томе. У селу нијесмо остали дуго, па нијесмо ни стигли да видимо да ли би нам политички рад овдје нешто помогао.

Батаљон је 13. јануара око 10 часова извршио покрет у правцу Јелаха. Прешли смо с лијеве на десну обалу Укрине и преко Пруљића стигли увече у Мразиће, гдје смо заноћили. Одавде се, у нормалним условима, до Теслића може стићи за око 2 часа. У Мразићима смо остали до сјутрадан после подне.

Јелах је мало сеоце у долини Усоре, али важна раскрсница комуникација које воде из долине Босне у долину Врбаса, преко Прњавора у Котор Варош. Осим тога, из његовог рејона се одваја цеета која преко Тешња води ка Зеници.

За напад на Јелах одређени су 1. и 6. батаљон; 3. батаљон на 5—6 км сјевероисточно од Јелаха, уз ријеку Тешењак, пресећи друм и жељезничку пругу Добој—Теслић.

Напад је почео 14. јануара око поноћи. Оба батаљона су у првом налету заузела утврђења на ивици села и око њега. Заробљено је око 18 полицајаца. Међутим, 2 официра, 4 подофицира и око 40 усташа забарикадирали су се у згради школе и организовали одбрану. Остале снаге (око 150—200 домобрана) одступиле су у правцу Добоја и Тешња. У току ноћи из правца Добоја наишао је оклопни воз те су се јединице 1. и 6. батаљона морале повући на лијеву обалу Усоре. Оклопни воз је стигао у Јелах јер 3. батаљон није стигао да поруши пругу Добој—Јелах; наишао је на колоне непријатеља које је морао да разбије, па је због тога и закаснио са рушењем пруге.

Напад на преостало упориште у Јелаху поновљен је 15. јануара, око 21 час. Непријатељ се после краће борбе повукао у правцу Тешња.

После заузимања Јелах, 1. и 6. батаљон су продужили према Тешњу и напали га 16. јануара у 4 часа. Спољна утврђења заузета су у првом налету. Непријатељ се повукао у центар и у тврђаву која је доминирала градом. На тврђаву је концентрисана минобацачка ватра. Око 6 часова ујутро непријатељ је држао оамо тврђаву. Ми смо имали једног мртвог и 7 рањених. Заробили смо 23 непријатељска војника.

Штаб бригаде наредио је 16. јануара око 7 часова да се 1. и 6. батаљон што прије пребаце преко комуникације и лруге Добој—Теслић, јер се од Добоја према Теслићу крећу јаче непријатељске снаге, са артиљеријом, па је постојала опасност да наши батаљони буду одсјечени.

Први батаљон је извршио покрет преко Јелаха и заузео положаје у рејонима села Бодаре и Колишевићи. При уласку у ова села заробио је 50 непријатељских војника (домобрана и полицајаца).

Заузимање Јелаха и Тешња као и поновни напад на Теслић натјерали су непријатеља на јаче реаговање. Већ 17. јануара ујутро непријатељ наступа са двије колоне. Прва, око 600 Њемаца и батерија хаубица, кретала се друмом Добој—Јелах—Теслић; друга, јачине око 1500 Њемаца, наступила је сјеверозападно од друма Добој—Јелах ка комуникацији Јелах—Прњавор.

Са колоном која је наступала дуж друма Добој—Теслић сукобио се 3. батаљон код Росуље, али га је непријатељ одбацио и у току дана поново заузео жељезничку станицу Јелах.

Требало је да 1. и 6. батаљон у ноћи 17/18. јануара учествује у нападу на Теслић. Али десна непријатељска колона која је наступала правцем Добој—Омљени—Пивуша—Теслић, успјела је да угрози њихов бок и позадину тако да су били приморани да дио снага одвоје за бочно обезбеђење и због тога су одустали од предвиђеног напада. Врло вјештим маневром 3. батаљон је успио да се пробије између двије непријатељске колоне једним правцем који је остао отворен — ка Теслићу. Обје непријатељске колоне су у току 18. јануара ушле у Теслић.

Двадесетог јануара, око 7 часова 1, 3. и 6. батаљон, са штабом бригаде, извршили су покрет ка селу Кулаши. Одатле је 21. јануара 1. батаљон упућен у Прњавор. Град су 15/16. јануара ослободили 2. и 4. батаљон, у вријеме када су три батаљона била ангажована у нападу на Теслић.

Задатак батаљона је био да град задржи у својим рукама. Батаљон је распоређен тако да дјелом снага спријечи евентуалне непријатељске нападе с правца Дервенте, а за отклањање опасности с правца Теслића, у рејону планине Вучјак, око 10 км од града, упућена је једна чета. Штаб батаљона, с једном четом и осталим дјеловима батаљона, остао је у граду. Врло се интензивно радило. Одржавани су разни састанци, приредбе и скупови. Омладина и народ овог града, као и већег броја села кроз која смо прошли за протеклих 50 дана, са симпатијама су гледали на нас и нашу борбу. У граду се пријавило доста оних који су жељели да ступе у наше јединице.

Мања непријатељска колона покушала је 23. јануара да се са правца Дервенте пробије ка Прњавору. Истурени дјелови наше 1. чете су је послe краћег пушкарања натјерале да се повуче ка селу Горњи Палачковићи.

Двадесет четвртог јануара Прњавор су почели да надлијећу непријатељски авиони. Прво су почели да бомбардују периферију а касније и сам град. Истовремено су бацали летке, једне с позивима да се предамо (,,Ко се преда живот ће му бити загарантован"), а друге с пријетњама становништву градова и села да не насиједају нашој пропаганди и да нам не пружају никакву помоћ, јер ће сви који помажу партизане бити одведени у логоре и стрељани.

Сјутрадан, 25. јануара, упућена је 2. чета нашег батаљона да извиди правац ка ријеци Сави.

Чета је избила до у село Свиљару, у непосредној близини Саве, али није дошла ни до каквих података о непријатељу, евентуалној мобилизацији или покрету ка Прњавору. Чета је ширила вијест да ће наше јаче снаге за два-три дана да пређу на лијеву обалу Саве. Нека, евентуално, непријатељ рачуна с том могућношћу. Чета се задржала на том терену 26. јануара.

У ослобођеном Прњавору батаљон је од првог дана предузео мјере да набави што више одијела и обуће. Помогле су му у томе мјесне радионице и многи појединци.

Опроштајну приредбу батаљон је организовао 27. јануара. Била је добро посјећена. Пјесме пролетера и мјештана ориле су се све до 2 часа ујутро. Сјутрадан, 28. јануара у 20 часова све јединице батаљона биле су прикупљене у Прњавору. Морали смо напустити овај диван народ и лијеп град. Пошли смо у нове окршаје и борбе.

За вријеме боравка у централној Босни 1. пролетерска бригада је разбуктала устанак против окупатора и домаћих издајника и нанијела им тешке губитке. Посебан је успјех што је разбила многе четничке формације. Скоро у свим мјестима у која су стизале наше јединице формирани су народни одбори као органи власти. Формиран је и Прњаворски партизански одред, који је остао на том терену.

Боравак у централној Босни је завршен. Почела је четврта офанзива. Прва пролетерска дивизија је изван непријатељевог обруча. Наређење је Врховног штаба да и она ускочи у тај обруч и да га заједно са другим нашим снагама, разбије. Биће посла за пролетере.

А како је непријатељ оцењивао наше присуство и нашу снагу у овом периоду може се видјети и из овог његовог извјештаја:

„Партизани су тако добро наоружани да је скоро сваки трећи партизан оборужан са стројом-пушком и стројом-самокресом, и у борби, по изјавама свих лица која су се с партизанима борили скоро да обичне пушке не употребљавају у борби, него само аутоматско оружје и тешко оружје, а војници су им врло млади, од 17 до 25 година, а међу њима је 1/5 младих девојака које су врло борбене. Опремљени су врло добро а необично су дисциплиновани и не смије се њихова снага подцењивати. Њихова промиџба тако је јака и опасна да је тешко наше домобране склонити на једну успјешну борбу на њих. Носе разна одијела, као домобранска, усташка и страже итд. Како се говори партизани су у Теслићу раздијелили народу храну, исплатили творничке раднике и никога нису малтретирали или клали.

Дојавна им је служба одлична јер је потпуно истинита и наоружана, док наша дојавна служба је слаба, непоуздана, лажљива и скоро се може право рећи да је и немамо."[1])

Нико ЂУРАШЕВИЋ

*) Документат се чува у архиви VII (бр. 1/1 — 48, К. 53)

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈАЈЦА

— Новембар 1942. године —

После ослобођења Ситнице, Чаћавице и Мркоњић-града, Прва пролетерска дивизија на свом путу за централну Босну имала је у плану и ослобођење Јајца. По ослобођењу Ситнице 1. пролетерска бригада због напада на Јајце добила је правац: Тријебово—Густовар—Барево; 3. крајишка, по ослобођењу Чаћавице, имала је правац Мркоњић—Језера—долина ријеке Пливе и требало је да ухвати везу са 3. дивизијом, а 3. санџачка бригада имала је да обезбеђује пут од Бања Луке и да спријечи слање појачања непријатељу у Јајцу.

Двадесет и четвртог новембра до 10 часова прије подне 1. пролетерска бригада налазила се на положајима око Јајца. Према Јајцу се није смјело, јер Њемци, усташе и домобрани нијеу смјели дознати за наше намјере. Чекао се мрак. У 10 часова ујутру 1. батаљон 1. пролетерске бригаде смјестио се у муслиманско село Барево. Народ је одушевљено дочекао своје борце. Борци су се смјестили по кућама, нахранили се и одмарали.

У 16 часова батаљон је био постројен у Бареву, код џамије. Са сваком четом био је по један водич. Дошао је командант Бурић и упитао:

„Јесте ли се, јунаци, сви окупили?"

„Јесмо!" — одговорисмо у један глас.

„Напријед!" — кратко је наредио.

Снијег до кољена. Било нас је који нијесмо имали ни опанака, многи без шињела. Пењали смо се уз стрмен изнад села. У први сумрак спуштали смо се к селу Ладане. Задатак нам је био: ослободити Ладане—Зјаје и право у центар Јајца.

У 20 часова наше претходнице су пошле у напад да испитају гдје се налазе бункери. За четврт сата чули смо глас:

„Стој!"

„Стао сам!"

„Ко је тамо?"

„Алија!" (То је био наш уговорени знак).

„А који Алија?"

Одговор се није чуо. Наступи тишина, коју одједном проломи звук крагујевке. Са свих страна отпоче борба. Загрува и наша артиљерија. Туче и њемачка артиљерија, али не штеди муницију као ми.

Непрестано пада густи снијег. Вјетар дува. Хладно је — мрзне се срце у човјеку. Усташе и домобрани су се утврдили у шкриповима, природним бункерима, и сипају из аутомата. Наши пушкомитраљесци су се примакли бункерима и туку. Ми пјешаци стојимо мало даље у снијегу. Нико неће да легне. Стежу снијег, вјетар и цича. Преко везе преносе:

„Јован Церовић, десетар, рањен је у обје руке. Кост му није закачило".

„Је ли превијен?"

„Превијен је ... и остао је даље на свом мјесту".

Није хтио да се повуче у кућу и да напусти десетину. Такви су пролетери. Борбу напуштају само они који се не могу кретати.

Жестока борба трајала је до пола ноћи. За цијело вријеме чуло се како усташа виче из једног шкрипа:

„Јоване, ћеш ли цокуле? . .. Ћеш ли цигар дувана? ... Дођи да припалиш!

Око пола ноћи командант Бурић је наредио да на положају остану само пушкомитраљеска одјељења, а остали да се повуку у куће. Ватра није престајала. Артиљерија је непрекидно засипала наше положаје.

У праскозорје добили смо наређење да се повлачимо у села, на полазне положаје. Неки батаљони су остали на положају. Наш 1. батаљон вратио се у Барево. Успут сазнадосмо да је при нападу на Зјаје погинуо друг Мухарем, Сарајлија из наше 1. чете, а уз њега и водич из Барева.

Двадесет петог новембра цијели дан одмарали смо у Бареву. Сељаци су се плашили да се не повучемо, јер би у том случају Њемци и усташе попалили село и побили све живо. Молили су наше команданте да их не остављамо. Ми смо их умиривали и одговарали им:

„Не плашите се, ослободићемо ми Јајце".

Тог дана у 16 часова, код џамије, поново је био постројен 1. батаљон 1. пролетерске бригаде. Командант Бурић је наредио покрет. Овог пута тешко смо пронашли водиче. Чули су да је прве ноћи један погинуо. Кад смо дошли до положаја у село Ладане, командант Бурић је саопштио командама чета:

„Друг Тито је наредио да Јајце ноћас ослободимо!"

Када смо то чули, знали смо што треба да радимо. Свима је било јасно да Јајце до зоре мора бити ослобођено.

У 18 часова отпочео је општи напад. Изгледало је да око Јајца гори земља. Прва бригада нападала је од Врбаса до села Зјаје, 3. крајишка до Пливе, а 2. дивизија је затварала обруч с осталих страна, тако да је Јајце било потпуно опкољено. Свака бригада, батаљон и чета имала је по сваку цијену извршити задатак. Настало је такмичење. Прва није смјела да попусти. Крајишници су се још у Петровцу, приликом уласка у састав Прве дивизије, заклели да неће окаљати славу Крајине. До њих су били Далматинци из 1, а до њих Црногорци из 5. црногорске.

У 20 часова нијесу се чуле ни пушке ни пушкомитраљези, чуло се само како тутњи и блијешти читава околина Јајца. Долазе курири и извештавају да су заузети први и други бункери и да се налазимо у предграђу Јајца. Долазимо до оног шкрипа — бункера, одакле нас је прве ноћи звао усташа. Наши су т истјерали топом „пито" — парче гранате га погодило у главу... Наши су га из бункера избацили на снијег и скинули му цокуле. Крај њега је стајао џак од хартије а у њему око 5 кг њемачке цикорије. У његовој војничкој исправи стајало је да је из Јајца, трговачки помоћник. Шварцлозе је и даље окренут према нама, нико т није дирао, јер је то оружје за нас неподесно: тешко, гломазно, треба му вода и сто других ствари.

Њемци су се бранили на брду и ливади испод села Зјаје, више саме вароши. Очекивали су да ће им од Травника доћи помоћ. Давали

су очајнички отпор. Укопали су се у бункере на ливади. До њих води чистина. Сипају кишу куршума. Из бункера туку два противавионска топа.

Крајишници су ушли у град и запалили бункере на прилазу града. Ватре -свијетле. Видимо како се Њемци пребацују из рова у бункере и како преносе муницију. Онемогућили смо њихове топове — они више не дејствују. У овом нападу учествује 1. и 3. батаљон — „роћаци".

Њемци су опкољени. Шест наших бацача туче по њиховим рововима који су удаљени око 300 метара. Види се како гранате падају у ровове. Чују се јауци.

У два сата пред зору предало нам се 18 усташа — „домобрана" — како су они тврдили, јер су знали да ми домобране пуштамо. Али им то није помогло. Осим њих предало се 12 Њемаца и један официр. Њих упутисмо штабу бригаде.

Ујутро смо на ливади нашли 72 мртва — Њемци, усташе и понеки милиционар. То су непријатељски губици само на положајима испред 1. и 3. батаљона. На нашој страни био је лакше рањен у главу друг Вуксан Ђукић. Ипак је остао у борби цијело вријеме.

Заплијенили смо два противтенковска топа, неколико шараца, много муниције, шећера, цикорије и дувана.

Поразу непријатеља допринијели су од Крајишника запаљени бункери, који су освијетљавали ровове. Готово сви погинули непријатељски војници били су погођени у главу.

Тако је у праскозорје 26. новембра 1942. године град Јајце освануо у слободи.

Милоња СТИЈОВИЋ

НЕПРИСТОЈНО

При преласку Пливе ноћу код Јајца распао се сплав. Петоро је упало у воду. Троје нису знали да пливају, међу њима и другарица Рада Кулић и Мила Царичић. Комнен Жугић и Вујо Лазовић брзо свлаче одећу да скоче у воду. Прилази им Којо Кукаљ, — сељак, стари комуниста и храбар пушкомитраљезац и каже:

— Непристојно се свлачити пред другарицама!

— Па Којо, ми имамо гаћице, вода је хладна и лакше је пливати, видиш подавиће се, кажу они.

— Свеједно, није пристојно. Тражићу партијску и дисциплинску одговорност, одговори Којо. И, тражио је.

У БОРБИ ЗА ЈАЈЦЕ

Претходне ноћи Јајце није ослобођено. Те ноћи наша 2. чета била је у резерви. Сљедеће ноћи смијенили смо 1. чету и учествовали у поновљеном нападу.

Наш 1. и 3. батаљон напали су гребен изнад града, утврђен добро распоређеним бункерима и рововима, опасаним бодљикавом жицом. Испред утврђења су непријатељева борбена осигурања. Том положају могло се прићи само преко брисаног простора изложеног убитачној ватри.

Јајце је цначе бранила посада од око 200 Њемаца, 300 усташа и око 400 домобрана.

Пошли смо стрељачким стројем, пузећи. Непријатељ нас је обасипао снажном ватром. Прилегли смо на брисаном простору. Посматрам свијетлеће метке како шибају непосредно изнад нас. Повремено нас заспе земља изривена рафалима. Сваког тренутка очекујеш да те рафал закачи. Да бих се колико толико заштитио држим пушкомитраљез испред главе.

Паде команда: „Бомбаши, напријед!"

Из стрељачког строја издвоји се група бомбаша и за трен сасу бомбе у непријатељски бункер. Чујемо познати глас Марка Станишића, вође бомбаша: „Другови, напријед, јуриш!"

За бомбашима, уз снажну ватру, покрену се и стрељачки строј. У налету збрисасмо борбено осигурање непријатеља.

Строј је стигао до камене ограде и ту застао. Непријатељ се држи на главном положају, освијетљен ватром који су на супротној страни потпалили Крајишници. Пушкомитраљезом дејствујем са камене ограде. Одједном у огради испод пушкомитраљеза одјекну експлозија. Истовремено чух да јекну мој помоћник, Пењо Секулић. „Што је Пењо, што се десило?" „Није ништа" вели, а држи [1]се за задњицу. Срамота га да каже. Видио је да није опасно па ће, смијући се: „Непријатељ ми узе образ".

Пребацујемо се на други положај. Близу нас је још један пушкомитраљезац, омладинац Радовић. Наизменично гађамо појединце чије се силуете јасно виде на освијетљеном положају.

„Погледај, Лазо, оног близу усамљеног стабла", кажем Лази. Нанишаних и опалих кратак рафал, човјек паде. Договорисмо се да после заузимања положаја видимо шта је са њим било.

Заћута Радовићев пушкомитраљез. Помислих да можда није задријемао. Нажалост, није. Оборене главе наслоњене на пушкомитраљез; издахнуо је у трену. Погођен је у чело.

На коси испред нас непријатељ се упорно брани. Брише митраљеском ватром чистину испред себе. Лијево од нас је 3. батаљон — „роћаци". Чујемо да су неке јединице већ у граду. И да је командант

бригаде, друг Коча, љут. Кажу да је рекао: „Осрамоти се 1. пролетерска". Ја не вјерујем.

Посљедње припреме за јуриш најавише наши бацачи. Тукли су главни непријатељев положај. Експлозије тачкају по бункерима и рововима. Многи су тог тренутка узвикнули: ,,Алал вјера минобацачлијама". Одлично су гађали. Затим читав стрељачки строј, наш и „роћачки", крену на јуриш. Брзо савладасмо простор до главног положаја. Из бункера и ровова почеше да излазе непријатељски војници. Предају се. Са нама је командир вода, Војо Абрамовић. Позива групу Њемаца да се предају. Колебају се. Држимо их на нишану. Војо поче да их разоружава. Други су затечени и разоружани у бункерима и рововима, у којима је много погинулих и рањених. Многи бункери су порушени, бодљикава жица искидана. Наши бацачи направили су праву пустош.

Лазо и ја се упутисмо да погледамо оног војника којег смо гађали код усамљеног дрвета. Нађосмо га. Још је давао знаке живота. Лежао је у локви крви, а погођен је у главу. „Зар има у човјеку оволико крви", упитах Лазу.

Спустили смо „сидра". Чета се одмарала до сванућа. На знак узбуне устали смо и заузели положај. Непријатељ је тенковима продро до града. Али је био принуђен да се повуче.

У ослобођеном Јајцу магацини пуни оружја, опреме, намирница. Имаће чим да се снабдију наше јединице.

Душан ШАБАН

ПРИМЉЕН У ПАРТИЈУ ПОСЛИЈЕ СМРТИ

Х^ријемо се на сунцу у завјетрини. Једна колона се креће према нама и хита, као да је неко ггјера. Неко од другова рече да су то младићи из Омладинског црногорског батаљона, долазе као попуна нашој бригади. Тада сам и срио Милорада Радовића, високог и 1витког младића од својих седамнаест година. Још се није био |ни почео бријати. Војнички је пришао и поздравио. Војнички сам му отпоздравио. Дуго смо разговарали. Причао је сталожено, као :зрио човјек. Интересовао се хоће ли видјети Тита и када ће моћи да носи срп ;и чекић. моегого се радовао када је чуо да ће постати борац наше, пролетерске бригаде.

Доста је времена Прошло од тада До оног дана када смо ка Јајцу маршевали цијелу ноћ, а до града је још ваљало ићи читав дан. Омладинци су се за Све вријеме понашали као да се 'такмиче који ће бољу оцјену добити. Сви |су били скојевци, а по оданости, храбрости и дисциплини већ зрели да буду чланови Партије.

У сам мрак Смо стигли на полазне положаје за напад. Наређења су издата. Све је било спремно. Омладинци су узбуђени и нестрпљиви.

Милорад је стално ишао час испред, а час поред мене. Дошли смо до јуришног положаја, а непријатељ нас није примијетио. Онда је из 'једног гласа одјекнуло:

— Ура! Јуриш! Напријед, пролетери!

Проговори оружје наше и непријатељево, бомбе одјекнуше. Милорад је у својој торбици, у оној истој торбици у коју му је мајка спремила погачу када је пошао у партизане, носио бомбе — талијанске, за које су Рмладинци због њиховог слабог дејства говорили: „четири за динар".

Чинило ми се да је Милорад гласом надвишивао све остале, понављајући стално: „Напријед, пролетери". Бомбе су једна за другом летјеле из његове руке. Ускочи он у први њемачки ров. Борбом прса у прса (освајан је ров за ровом. Још само једно упориште, још само један окршај и — борба је добивена. Али баш у том посљедњем окршају Милорад је био смртно рањен.

Пушку ;је стегао у руку као онда када му 'је мајка рекла: „Иди, иди сине са својим друговима".

— Мишо, јеси ли рањен?

— Јесам.

— Па нека су ти срећне ране!

— Хвала, друже командире.

Док су наши тонили непријатеља, однео сам Милорада у заклон, да га превијем, иако сам знао да ;је све узалудно. Ране су биле смртоносне.

— Друже, ја сам (смртно рањен ... Ја ћу . .. да умрем ... — рече тихо.

Осмијех му је титрао на лицу, можда је и тако хтио да покаже да се не плаши смрти.

Глава му је почивала у мом крилу. Гледаше ме 1право у очи, 1ни да трепне.

Био је то тренутак ћутања. Помислих, он је још дијете, сигурно се сада сјећа мајке.

Проклете ране ‹неће ,да чекају, без милости су.

— Не жалим што ћу да !умрем, само ¦ми је жао што не умирем као члан Партије — рече тада Милорад, па тихо наетави: — Ја сам осветио оне што су погинули, ви ћете мене ... >

Ове речи !мамиле |су 1сузе, и он их је видео |у 'мојим очима. Узе ми руку, привуче је |к себи и стеже. Другом руком држи пушку, свог вијерног друга.

Осјећам да хоће нешто да каже, нешто важније од свега што је већ рекао. А борио се са смрћу.

— Живјела Партија! Живио Тито!

Последњу |ријеч је изговорио тихо, прекидајући дах.

И више 1није дао знака живота.

Сви су другови сазнали о 'јуначкој Милорадовој смрти и о ријечима које је умирући изговорио. То што ;је зажалио што не умире као члан Партије, 1те његове јријечи дубоко су јдирнуле и потресле све другове.

Прошло је неколико дана, били 1смо !на положају и тамо чули да је неко из партијског руководства рекао да одржимо 1састанак и предложио да се мртви Милорад прими у Партију. Била |нам 'је блиска та мисао, драга. Били смо и тужни. Како и не би: састанак о Милораду — без Милорада.

Кад смо 'се окупили, секретар отвори састанак. Требало је говорити. А ми ћугимо, нико да почне. Сваки од (нас могао је много лијепог рећи о Милораду. Али има нешто необично, што нас спутава у Овом одвећ [тужном и одвећ свечаном тренутку. Напокон, Спасоје узе ријеч:

— Другови, највише што се 'може дати за :свој народ, за Партију, за своју земљу, друг Милорад је дао. Дао је свој живот . . .

Још неколико реченица |о томе Да ће његов лик живјети у нашим срцима, да ће бити примјер младима, онима који долазе, па заврши:

— Предлажем да се друг Милорад прими у чланство Комунистичке партије Југославије.

У један глас прихватисмо предлог. Секретар устаде и озваничи пријем. Онда Милораду одасмо пошту.

Војо АБРАМОВИЋ

ЗАЈЕДНИЧКА ЗАСТАВА ИЗДАЈЕ

1)ригада је еа слободне територије око Јајца кренула ноћу, усиљеним маршем, у сусрет њемачким и усташким јединицама, које су, крајем децембра 1942, кренуле из Бања Луке правцем село Деветине—Кокоре. Ујутро је стигла у Кокоре.

Наш 1. батаљон размјестио !се према Деветинама. Том приликом моје пушкомитраљеско одељење упућено је у обезбеђење испред села Деветине, с тим Да се тамо задржимо све до новог наређења. За јело нијесмо ништа добили, но то нам није необично. На такве ствари смо навикли и на њих помало огуглали. На положај !смо стигли неопажени. Прилично смо удаљени од своје јединице, неколико километара, а и доста смо уморни, највише од ношења муниције, које смо имали подоста. Што смо дуже на положају било је све хладније. Али, иако постаје све неподношљивије не смијемо да се крећемо, а ни у мјесту да се загријевамо, да не бисмо били откривени. I

У селу је потпуна тишина. Ни она нам није пријатна. Увијек се иза ње неки ђаво крије. Милутин Грбовић, но обичају, не може да мирује, па ударио у шале. Био је врло млад и по природи несташан, али тамо гдје треба, исто тако, увијек храбар И дисциплинован.

Послије нам стиже смјена, Саво Машковић и пушкомитраљеско одељење Драгутина Лутовца. Нијесу нам неопажено пришли, јер смо осматрали на све стране. Рекли 1смо да |ништа сумњивог нема и почели да се припремамо за повратак. Још нијесмо !били кренули а у еелу се почеше Оглашавати пси. Прво нонеки, као случајно, а онда све гласније и са разних страна, као да су се нечега уплашили. Би нам то сумњиво, па Се још мало задржасмо. 1

Сад смо на положају много јачи: два пушкомитраљеза, на другом је Драгутин Лутовац, имамо доста муниције, а Са нама је и искусни Саво Машковић.

По лавежу паса смо претпостављали да у Деветине улази војска. Али смо, ипак, били много изненађени када смо на изласку из села угледали заједно: Њемце, усташе и четнике. Ишли су некако неуобичајено, неорганизовано, бар за Њемце, као да еу се у селу братимили. Четници су били на лијевом крилу. Њемци су ишли к јнама. Испред себе нијесу истурили никакво обезбеђење. Најупадљивији међу свима био је њемачки официр на 'коњу.

Саво Машковић нареди да пустимо да нам што ближе прију и да отворимо ватру тек кад он испали први метак из пушке. Клечећи иза једног грма, Саво је држао :на нишану коњаника. Искусни ратник није промашио. И кад се официр стрмоглавио с Коња, у исто вријеме и ми отворисмо ватру по Њемцима. Они се брзо развише у стријелце и уз све јачу ватру почеше да се пребацују преко брисаног простора, појединачно или групно. Пузајући су нам пришли, они најистуренији на даљину не већу од педесетак метара. Када би оа тренутак завла-

дало затишје гледали емо се, што се каже, очи у очи. Њемци сви са шлемовима. Било их је, ваљда, око једне чете. Четници су побјегли чим је запуцало. Пуцали су на нас, али са много веће удаљености.

Сваког часа смо очекивали да Њемци изврше јуриш. Припремили смо се да их дочекамо, напунили смо све отразне шаржере за пушкомитраљезе и припремили ручне бомбе. Да се повлачимо немамо куда, иза нас је повећа чистина и узбрдица. Њемци нијесу извршили јуриш. Можда је и њима, иако су били много бројнији, сметао онај брисани простор који нас је раздвајао.

Почеле су да пристижу нове њемачке снаге и да се распоређују на једној попречној коси, удаљеној око 300 метара. Онај убијени њемачки официр још увијек лежи тамо гдје је пао од Савовог метка. Нешто даље лежи још неколико убијених. Њемци као да се не обазиру на њих. Ужурбано, како пристижу, заузимају положаје. Вјерујемо да су уочили покрет наших јединица од Кокоре.

Четници су могли неометано да нас нападну с бока, кроз шуму. Али, изгледа, да баш нијесу били прехрабри савезници. Још увијек пуцају из велике удаљености. А ми на то немамо разлога да им замјеримо.

Ми смо сасредили ватру на Њемце испред нас. Друго нам ништа и не преостаје. Они најближи нама повлаче се под заштитом митраљеза са косе.

Наш батаљон је стигао и запосјео положаје позади нас, на једној коси. Полако, па све јаче, развијала се борба на широком простору. Трајала је цио дан. А ми, на нашем положају, нашли смо се између двије ватре. Све негдје до пред сам мрак, када је бригада прешла у општи напад. Њемци су побјегли за Бања Луку, носећи са собом мртве и рањене.

Бориша ШЋЕПАНОВИЋ

НЕПРЕДВИЂЕНА ГОЗБА

(из дневника)

^[етрнаести децембар 1942. Село Раилићи, срез Прњавор. Идем са Антом Раштеторцем у патролу. Видим да се око кућа на крају села мувају људи. Рекох Анти. Он каже да су четници. Потрчасмо. Брже трчим од њега јер он носи 'пушкомитраљез. Упозорава ме да га чекам. Заскочих у неку башту и сачеках Анту. У том тренутку седам до осам наоружаних сељака протрчаше у правцу шумарка. Анте их позва да стану, иначе ће их побити. Не одговарају. Анте упери пушкомитраљез. Кажем му да не пуца, то су сељаци, ухватићемо их, јер немају куда побјећи, терен је чист. Потрчах лијево уз једну косу ;с намјером да их спречим да се дохвате шумарка. Ја на косу, а четника нигдје.

— Камо их, командире! — пита Анте.

— Можда су легли ту негдје. Пази да нас не изненаде.

Пођох улијево и наиђох на јарак дубок до паса. Протеже се ивицом шумице.

— Видиш ли, командире, како их пусти? — љути се Анте. •— Сада их ти гони, ја пођох да се одмарам.

И стварно пође право у село, у састав чете.

Пођох опрезно оним ровом. Косом, позади и мало удесно, иде патрола. То је Зако Вељић са својим одјељењем. Причеках га, па заједно пођосмо до ивице шуме. Одатле се, преко удолине, види једна кућа. Улијево у потоку, неки рудник. Патрола остаде да осматра, а ја наставих. Кад — у шуми некакве куће. А ју једној огради преко потока — много прасади. Пребацих се преко потока. Има више зграда. Вирим кроз један прозор: унутра велике сталеже пуне кукурузног хљеба. Има та, сигурно, преко хиљаду килограма. У другој згради виси много сувог меса. Пружих руку и скидох суву свињску печеницу. Даље и не гледам. Потрчах до Зака, одломих му добар комад и рекох нек трчи до чете — да одмах дође на гозбу.

Ускоро се појави Јанко Ћировић, за њим чета. Стрчасмо у магацин. Сваки борац — тто хљеб. Скидамо месо, све комади лепши)од љепшега. Није још ни пола чете узело месо, када са брда засикта Заков пушкомитраљез.

Са супротне косе јму одговори други. Зрна зује изнад нас. Чета истрча на положај. Борци носе хљеб и месо. Поставе их тгоред себе и пуцају.

Преко долине, низ шуму, у правцу нас иде неколико стотина четника. А наша чета има седамдесет два борца. Четници вичу, псују, дозивају се ио четама, пуцају и без реда и команде јуре низ шуму.

Чета раопоређена ивицом косе. На једном крилу смо заменик политичког комесара, Војо Масловарић и ја, на другом заменик командира Пековић и комесар Јовановић. Свака десетина има по један пушкомитраљез и доста муниције. Вика и пуцњава се приближавају, четници излазе на ливаду. Чета осу брзом паљбом и свим оружјем.

Четници >се изненадише. Наста бјежање уз шуму. Лијепа слика. Мртви остадоше по ливади. Све је то трајало двадесетак минута. Борци кренуше у потјеру за четницима. Вичем колико ме грло елужи Да остану ту гдје су. Плашим се да се чета не растури по шуми или да четници не пређу у противнапад када виде колико нае има. Борци се вратише.

Низ Јошавку је наилазила дугачка колона: мазге и Њемци. Маршују према нама. Почеше шарци. Зрна зује по шуми и око нае. Пуцају нам иза леђа. Војо поће с једном десетивом 1на брдо позади нас. Ако буде требало, штитиће повлачење чете за Раилиће. Кад он са Заком Вељићем и Десетином бораца изби на брдо, зацикташе пушке. Чу се и бомба.

— Бите, четнико ... — чује се како виче Њемац.

Изгледа да за наше борце мисле да су четници.

Недовић ,из шарца осу по колони Њемаца. Војо са десетином прихватио борбу. Гори брдашце. Високо горе такође се води борба. Чују се поклици: „Јуриш, пролетери!" Ко ли је сада то? Борба се помјера низ Јошавку, води се и десно од нас, на ливади гдје су били четници. Пековић јавља да је тамо наша 2. чета. Масловарић и Вељић су далеко, на другом брду. Дозивамо их. Војо јавља да је горе наш 4. батаљон. Довикнух му да се врати к нама.

Борци ме зову да дођем горе на брдо. Тамо показују један цер иза којег се склонио четник с пушкомитраљезом. Стално пуца и не да да сиђемо у долину. Али ни он не може да се извуче, брисани је простор. Дебео цер, па му пушка не може ништа. Али дугачка „аустријска" може. Први метак — проби цер и земља се подиже иза дрвета. Ипак, четник и даље пуца. Други метак: четник се извали иза цера. Заграјаше борци. Смију се и вичу: „Живијела командирова шинара!"

Пођосмо у потјеру за четницима. Њемце остависмо 4. батаљону. Попесмо се уз велике шуме, један сат хода. Наиђосмо на село, али четника нигдје па се вратисмо за Јошавку. Испред једне усамљене куће некакве каце од чамовине. Унутра пекмез од шљива. Поред каца неке мале даске, као за паркет. Борци узму даску, прилазе редом, да приме пекмез. Укусан је.

Данима гладујемо. А, ето, јутрос: сува свињетина, сада: диван пекмез.

Резултат борбе: ми без губитака. Масловарић са десетином убио три Њемца. Више четника убили доље на ливади. Четврти батаљон заробио три Њемца. Један рањени Њемац моли |да га примимо у војску. Обећава да ће борбом доказати да је за револуцију и да мрзи фашизам.

Увече нас код школе у Јошавки чека замјеник команданта бригаде, Милојевић. Упути чету да законачи у село Брђане.

Милоња СТИЈОВИЋ

МИХАИЛО НЕДОВИЋ
ПРВИ ШАРЏИЈА БАТАЉОНА

Михаило Недовић је пошао у устанак као осамнаестогодишњи младић. У борби на Беранама стално је стрчавао у простор који су тукли бацачи.

— Не тамо, Михаило! Чувај се! — викали су на њега Милош Коматина и Живко Живковић . . .

— Кад би свака погађала, не би нико жив остао! — тврдоглаво им је одговарао.

Такав је остао у свим борбама. Кад су се јављали добровољци за одлазак изван Црне Горе, Михаило је изјавио:

— Идем ђе год треба!

Неколико дана прије тога примљен је у СКОЈ.

Послије Пљеваља јавио се за 1. пролетерску бригаду. У Фочи је добио пушкомитраљез. Са њим је косио по Вечериновцу, Скари, Марковом Брду, Добром Долу и Коњицу. Постао је један од најбољих пушкомитраљезаца.

Када је Мирко Нововић пред упад у домобранске касарне у Ливну упитао: „Коће са мном?", пошли су Војо Масловарић и Михаило. Није их зауставила ни ватра из куће Митровића. И док је Мирко наређивао једној групи домобрана да се постројавају, Михаило је сам улетио у једну каеарну вичући:

— Напоље! Напоље!

Наоружани, али преплашени домобрани, видјевши одлучног партизана, почели су искакати кроз прозоре и предавати се.

Сјутрадан је примљен у Партију.

У задњем јуришу у Јајцу улетио је с пушкомитраљезом у бункер у коме су била четири Њемца. Све их је „пришио" за зид бункера. И ту му се испунила давнашња жеља: да запљени „шарца". Радовао се, чинило се, као никад прије. Истрчао је напоље и повикао:

— Ево га шарац! Мој је! Мој је!

Команда чете му то потврди. Рекоше му другови: „Срећан ги био!".

Увијек је сам нооио свога „шарина", ни на дугим маршевима ником није дао да га одмијени. На застанцима га је чистио, подмазивао, марамицом скидао с њега еваку мрљицу. А гдје се застане или лого-РУЈе увијек прво нађе мјесто шарцу па себи.

Двадесет четвртог децембра 1942. године наш 1. батаљон је изненада добио наређење за покрет из Црквене. Њемци и четници су продрли из Челинца код Бања Луке, према Хрвађанима. Око два сата послије подне наша 3. чета се заустави испред непријатељског положаја. Лијево су дјелови 2. чете.

Испред нас је мали брисани простор, затим пошумљена увала, а на другој страни коса, ливада прошарана дивљим крушкама и стоговима сијена. Врх је обрастао високим храстовима. Одатле пуцају два митраљеза и три пушкомитраљеза.

У напад треба да пође један вод. Одређен је 1.

— Ја идем еа њима. Већ у двије борбе 'Нијесам био! — рече Војо Масловарић, замјеник политичког комесара.

Брисани простор прелазе борци у трку. Непријатељ туче са неких 800 метара даљине, па не бије прецизно. Вод се пребаци. Напријед су Војо Масловарић и шарџија Михаило Недовић.

Стрељачки строј се приближава врху. Њемци и четници их још не виде.

Саво Бурић нареди да и 2. вод крене у напад. Пребацисмо се преко брисаног простора. Уђосмо у 'уналу у којој расте густо жбуње. Нигдје стазе, ни нропланка. Изгребани и поцијепани избисмо на њену другу страну. Полако пада сумрак.

Строј 1. вода убрзано се приближава врху.

Наши се боје да четници и Њемци не побјегну кад падне мрак. Војо и Милован Пековић, замјеник командира чете, направили договор да Војо са Михаилом Недовићем и пушкомитраљесцем Заком Вељићем избије на гребен десно и отуда притисне њемачко-усташки положај, навлачећи на себе ватру и пажњу непријатеља. Милован Пековић ће 'се здесна, са бомбашима и пушкомитраљесцима, приближити што више може и засути Њемце и четнике бомбама и аутоматском ватром.

Војо, Михаило и Зако приближавају се коси. Избише на гребен. Михаило постави шарца и са даљине од око 150 метара жестоко ошину.

Зако Вељић, мало лијево од њега, помаже му пушкомитраљезом. Десно је Војо Масловарић.

Михаилов шарац одједном умукну.

— Михаило! Михаило! — зове Војо.

Нико се не одазива. У два-три скока нађе се Војо код мртвог Михаила. Лежи с прстом на обарачи, отворених уста. Око Воја фијучу митраљески онопови. Војо помаче мртвог друга, испружи се иза шарца и притисну на обрачу. Али и њега у том тренутку непријатељско тане погоди усред чела.

И Зако Вељић је смртно рањен.

Сумрак притисну ливаду и непријатељски положај.

Милован Пековић командова јуриш. Њемци и четници побјегоше.

Пола сата иза погибије сахранисмо Воја и Михаила, тамо гдје су пали. Неколико дана касније умрије и Зако у дивизијској болници, у селу Дубрави. А чувеног Михаиловог шарца преузе њешв помоћник, Анте Раштегорац.

Бориша ШЋЕПАНОВИЋ Бато

ОСТАДОСМО БЕЗ „ПОПУНЕ

П рва десетина 1. чете 1. батаљона добила је задатак да заробљене ненријатељске војнике (50 домобрана и полицајаца) спроведе у штаб дивизије. Како је ноћ (16/17. јануара 1943) била веома хладна морали смо да заноћимо у Липићу. Прво смо смјестили заробљенике и поставили стражу. Домаћину наредисмо да цијелу ноћ ложи ватру.

Остатак десетине смјестио се у мањој кући, уз ону прву. Породица — жена средњих година, са ћерком која је имала око 10 година, и снахом Маром, коју годину преко 20, и њеним синчићем. Муж Марин је у заробљеништву, у Њемачкој.

Цијеле ноћи не можемо дознати гдје је етари, Марин свекар, да ли је и он у некој војсци. Жене су биле врло љубазне. Спремиле су нам вечеру, добро загријале просторије. Изгледа да је породица била мало имућнија.

Дуго смо разговарали с Маром и њеном свекрвом. Причали им о нашој борби и о оној коју воде четници. Чинило нам ее да је прича на њих оставила велики утисак. Ујутро су нам спремиле добар доручак.

Неко се чудио, неко можда и није, што је преко ноћи Мара одлучила да пође са нама, у партизане. Док је паковала ствари неко се од другова нашали и рече да би било добро да са собом поведе и једног од она три коња што имају. Она и то ехвати врло озбиљно. Оде, опреми једног коња, врати се и уврсти у колону.

Свекрва плаче. Моли да Мара не иде с нама. Ипак, оде она с нама, који километар.

Поче прича о томе ко има највише заслуга што јутрос имамо веће бројно стање него синоћ. Стварно, тешко је то било погодити.

Друг Владо Пејаковић, да би скратио причу, позва Мару. Изгледа да му је у међувремену непгго синуло у главу, па да би избјегао белај рече јој да је најбоље да се врати дјетету и свекрви, па кад дођемо други пут да онда иде са нама. Опире се Мара, али не попушта ни Владо. Кад у зло доба виђе да овај тврдоглави партизан неће попустити Мара невољно пристаде да се врати.

Тако остадосмо у старом саставу. И без Маре, и без баш лијепог коњића, а вјероватно, и без једног проблема више.

Нико ЂУРАШЕВИЋ

Трећа чета 27. новембра 1942. године у Јајцу. С лева стоје: Ковачевић Радомир, Ђукић Вуксан, Ћировић Јанко, Грбовић Милутин, Грбовић Драго, Батинић Никола, Масловарић Војо,. . . . . Стијовић Милоња, Машковић Саво, Јовановић Батрић, . . Раичевић Војо, Пековић Милован . . Раштегорац Анте, Коњовода Љубо, Боричић Мило, Билчић Никола,... Кадијевић Војо, Бојовић Страдо; сједе: Шунка Јово, Ненадовић Радош, Вучковић Петар, Вел.ић Милош, Прл.а Милутин, Билкић Салко, Већић Зако, Нововић Мирко, Чутурић Стипе, Ђукић Гојко, Недовић Михаило, Царичић Мила, Шћепановић Бато, Тошић Бранко, Лутовац Драгутин, Дуковић Радош, Мише Блаж, . . Драшковић Милева.

Посада тешког митраљеза 5. фебруара 1943. године у селу Врси код Г. Вакуфа, у средини у качкету вођа одељења Османбеговић, Салих — Осман.

Група бораца 1. батаљона јануара 1943. године у Прњавору. С лева: са стиснутом песницом Милутиновић Душан, Драговић Спасоје, Бурић Саво, Јовановић Батрић, Абрамовић Војо, Грбовић Драго, Секулић Петар, Пековић Милован, Николић Радован. Чуче: непознат, Срдановић Божидар, Симоновић Данило, непознат, Нововић Мирко, Вујовић Шпиро и Јововић Слободан.

Група бораца 1. батаљона јануара 1943. године, у Прњавору. Стоје: Батрић Јовановић, Станка Милутиновић, Мила Нешовић, непознат, Саво Ђукановић, Милован Пековић, Душан Милутиновић, Дуња Влаховић, клече: Милош Журић, Спасоје Драговић, Крсто Бајић.

ОД ПРЊАВОРА ДО ИВАН-СЕДЛА

У Прњавору емо већ пет дана. Ослобођени град отворио све капке на прозорима. Дућанџије подигле врата на радшицама и слободно нуде своју робу. Народ је измилио на улице. Дјеца се весело играју „партизана и Њемаца", игре коју су с тешком муком организовали уз помоћ четног омладинца Јашша Срдановића, јер нико неће да буде Њемац. Дјеца нас воле, (уз нас су кад смо на починку, а дјеца, кажу, и брзо осјете ко им је пријатељ.

Прије неко вече наша културна екипа забављала је војску и грађане приредбом спремљеном за такву прилику. Весеље се продужило до касно у ноћ. Омладина је била најбучнија. Послије приредбе Васа је, кажу, тражила патрола по граду. Појавио се ујутро, исто онако изненадно како је и нестао. Другови јСу му понешто добацивали, и он црвени и покушава да се склони, проналазећи посао и гдје га није било.

— Ех, како би био лијеп овај несрећни живот да нема ратова! — гласну се из кутка пушкомитраљезац Божо Орландић, тек толико да „дискусија" о Васу не би прошла без његовог коментара.

Атмосферу „смири" долазак курира.

Штаб се повуче у своју просторију, а дотадање коментаре замијени нагађање о приспјелом наређењу.

— На Бању Луку или Добој, шта мислиш? — чуло се из групе која је остала у соби.

—- Оставите крупне ствари старијима, а ви се позабавите уређивањем опреме и оружја како би вам лакше било на маршу — опомену их Шпиро Орландић, замјеник командира, погладивши риђи брк.

Без ријечи се групица растури.

„Почела је офанзива", проструја батаљоном.

Пред нама су опет дуги данонођни маршеви и сурове борбе. Кратки предаси, као овај у Прњавору, само подсјете на мирнодопски живот. Редовно у таквој прилици одржавамо зборове, конференције, партијске и скојевске састанке, радимо с кандидатима, одржавамо четне конференције, увјежбавамо програм за приредбе, тако да се и не осјети како вријеме брзо прође.

Предвече 28. јануара ћутке смо се окупљали на зборном мјесту. Грађани су нас забринуто посматрали. У току ноћи смо маршевали ка Бранешцима. Све су новајлије са нама, осипања нема. Чак смо и муке имали са онима који су уочи поласка наваљивали да их онако неспремне поведемо.

Пут нас је даље водио за Шипраге. У њима смо наишли на дио наше дивизијске болнице. Из сваке чете одредили смо групе које ће посјетити рањенике. Послали смо им и поклоне — нешто воћа и мало шећера нашло се у комори.

Ђоко Вукићевић и ја смо потражили Влада Роловића. Нашли смо га у кући управо до управе болнице. Обрадовао се. Рече да се осјећа боље, а затим поче о другима. Причао нам је о умирању пушкомитраљесца Зака Вељића, рањеног у главу при нападу на Деветине. Тај прекрасни младић, који је у свакој борби правио подвиге, умро је од наоко безазлене ране, у бунилу које је дуго трајало.

Владо је био забринут због задатка који је, у оклопу евакуације болнице, добио од комесара дивизије. Али је продужио започету причу о томе како преживљава болове од рана тих мученика на носилима.

Богдану Вујошевићу, командиру чете из 2. батаљона, Њемци су сломили ногу при нападу на Црни врх. Тек што је рана почела зарашћивати, дошло је до покрета. И пред сам долазак овдје, оклизнуо се један од другова који су га носили и, ето, Богдану пукла кост баш тамо гдје је почела зарашћивати.

Не допада ее Владу ни ово одвајање болнице од дивизије. Рекли су му да ће болница преко Врбаса, тамо негдје ка Гламочу.

Потражили смо и Богдана. Лежао је у школској учионици, међу рањеницима. Било му је драго што смо га посјетили, али му не би право кад уочи сажаљење на нашим лицима. На моје ријечи да ми је жао што ће га рана намучити, одговори хладно и кратко: !

— Револуција је таква, она од нас тражи самопријегор и стрпљење. Болови се морају трпјети. Не можемо сви доживјети крај. Има их којима је много теже ...

Мало смо разговарали, поздравили се са њим и друговима око њега, и пожурили у батаљон. Рањеници из 3. крагујевачког су нам довикивали: „Роћаци, поздравите наше кад их сретнете и кажите им да ћемо брзо к њима".

Облаци су обећавали нове падавине, а вечерња измаглица нешто блажу температуру.

За марш смо још били бодри. Једино нае забрињавају новајлије; њих смо звали заједничким именом — Прњаворчани. Појединци су већ показивали знаке умора.

Преко Угра, пута Јајце—Травник, пута Доњи Вакуф—Травник и планрше Комара путовали смо три ноћи. Зора нас је затицала уморне и исцрпљене ноћним маршевима, засједама, рушењима путева и пруге, сталном напрегнутошћу и оштром јануарском хладноћом.

Једном у свитање смо- се пели на брдо изнад села Скакаваца, да обезбиједимо пролазак колоне. Рекли су нам да се зове Каштел (тврђава). И личи на тврђаву. На источним падинама постоји некаква стара тврђава, но о њој се нијесмо распитивали, нити смо за то имали времена.

Са Каштела, који је на висини од преко 1200 метара, видјели смо долину Врбаса, од Бугојна до Доњег Вакуфа. Ријека, цеста и пруга јасно су се оцртавале у јутарњем руменилу, које је наговјештавало сунчан дан. Колона, уморна од ноћног марша, пролазила је испод нас, а тамо, долином Врбаса, од Бугојна према Доњем Вакуфу, Хуктала је композиција воза. Вјероватно је у топлим вагонима возила усташе злочинце који су закаснили да нас пресретну на прузи Доњи Вакуф— Травник. Густ дим из локомотиве мијешао се с јутарњом маглом над Врбасом.

На простору предвиђеном за нашу концентрацију (околина Горњег Вакуфа) стигли смо на вријеме.

Неколико дана смо држали положаје према Бугојну и извиђали према Травнику.

Офанзива се разгарала. До нас су стизале вијести о крвавим борбама по Кордуну, Банији, Боеанекој крајини и Лици.

Пред наш долазак 3. дивизија је ослободила Горњи Вакуф и избила на Макљен, превој на путу Горњи Вакуф—Прозор.

Поред Прозора смо прошли у јулу прошле године. Прича се да је Прозор утврђен и неосвојив. Али ми сада нијесмо без тешког наоружања. Имамо артиљерију и тенкове. Хаубички дивизион Врховног штаба је већ много пута помагао јединице у разним окршајима.

Око Вакуфа смо се мало окријепили и одморили од тешких маршева.

У селу Бистрици смо ее присјетили гимназисте Мухарема Хајдархоџића. Он је у 1. чету дошао с групом сарајевских ђака када је чета била у Фочи, марта 1942. године. Био је тако млад да је једва носио пушку. Касније се развио и порастао да га не познаш, причао је Ђоко Вукићевић, комесар чете. Сјећали смо се како је спроводио заробљеног четника на масивима Дурмитора и његовог захтјева да у Ливну осветнички суди препознатом крвнику свога оца, усташком потпоручнику. Овдје, у Бистрици, има тетку. Свраћао је к њој са неколико другова, кад смо ту наишли средином јула прошле године. Тетка, вјероватно, очекује да ће јој Мухарем и сада изненадно банути у кућу. А он је погинуо при нападу на Јајце, у јуришу на њемачке топове, и сахрањен је на Цареву пољу изнад Јајца.

Прва је половина фебруара. Већ пет дана смо око Горњег Вакуфа. Дани су, зачудо, сунчани и топли. Снијег се бијели по околним планинама. Масиви Вранице с једне и Радуше с друге стране надносе се над овом долином око Горњег Вакуфа и затварају је ка југоистоку, према изворном дијелу Врбаса. За Прозор, и од њега према кањону Неретве, води само један колеки пут, преко Макљена и кањоном Раме ка Јабланици. Пут је стрм, узан, ишаран честим серпентинама и оштрим окукама, нарочито на дијелу од Макљена до Прозора.

До нас су стигле вијести о великим успјесима 2. пролетерске дивизије. Она је у првом налету ослободила Посушје и Имотски. Чуло се да су у Имотском нађени пуни магацини дувана. Томе су се нарочито обрадовали пушачи, који су се одмах интересовали да ли ће и када интендант ићи за следовање, јер је, по обичају, такав плијен брзо стизао до свих јединица.

Добили смо нов задатак. Од Горњег Вакуфа, преко Солакове Куле и села Реповаца треба да избијемо на Иван-седло и заједно с 2. батаљоном ликвидирамо жељезничку бојну и усташки батаљон који се тамо налазе.

Петнаестог фебруара смо извршили марш до Солакове Куле, а 16. навече стигли смо у Реповце, на домак Иван-седла. Јединице су размјештене по кућама. По обичају су предузете мере да нико од становника тога и околних села не обавијести непријатеља о нашем присуству. Патроле су упућене у извиђање ка Брадини и Иван-седлу, а на брijегу изнад села је постављен осматрач.

Увече је Саво развезао причу с нашим домаћином Мустафагом. О свему и свачему. Причљиви домаћин нас је забављао објашњавајући св-ојy политику:

— Ја сам ти се склонио водјекар у селу, јер тешка су времена дошла, браћо мила . . . Људи се некако изопачили — продужи спретно

.— свој свога издаје за шаку соли и килу брашна. А ја велим и ово ће проћи, и опет ће се живјети са људима... А, алаха ти, друже команданте, познајеш ли друга Тршу и оног његовог друга, како се зваше?

— Волођа — додаде Мирко, који је с интересовањем посматрао Муетафу и слушао његову причу.

— А, јес', Волођа! Били су они код мене, у мојој кући, кад сте пролазили прошле године овуда за Крајину. Јес', алаха ми, друже команданте! А ја ћорав и без ових ђозлука ни дању ти ништа не видим — екиде наочаре показујући их нама около, не прекидајући причу. — Их, а да ми није тога, ја бих био са вама, тамо би мени било мјесто, а политичар сам ти бољи од сваког комесара. Добро сам се снашао и са оним Самарџићем и оним нашим несрећним Поповцем, кад су силазили у Коњиц. Био сам тада тамо и причао са њима.

— Па то су ти четници — упаде му у ријеч Крсто.

Али се Мустафа није збуњивао:

— Да, да, али треба се са сваким знати снаћи, а делије су овако кад их гледаш .. .

Саво ее смијао и духовитим упадицама сјецкао Мустафину причу, која нас је све занимала и разонодила.

—• А, друже команданте, како је теби име, алаха ти, видим да си добар човјек, па хоћу да знам и памтим имена таквих људи, требаћемо ми руководиоци један другоме послије рата.

Тек тада смо сазнали да је Мустафа муктар у селу и да му тај посао иде од руке.

— Ајде, ханужо бона, дај нешто да се једе — завршавао је Мустафа своју другу причу. — Видиш, бона, каки су ти људи у кући! Све сами пролетери, команданти и комесари. Све ће ти ово бити ђенерали и министри, алаха ми, 'оће. Тада неће ни твоме Мустаф-аги бити лоше.

Сви смо се грохотом смијали. И Мустафа с нама. Подижући наочаре, показао је „хануми" врата оставе и заједно са њом ушао тамо. Вратио се са осмијехом на лицу и задовољно се обратио Саву:

— Тако! Треба нешто и појести. Старјешине и војска не смију бити гладни. Није ни вама живот лак, а ви то патите ради свих нас. знам ја то; то је мени све друг Тршо објаснио. Их, какав је друг тај' Тршо! Био ја водич кад су нападали и он мени каже кад запуца: „Овдје ти, Мустафа, склони се ту под мостом, ти не видиш добро, а ја ..."

— А пгга мисли Турска, чује ли се пгго о њој, хоће ли заратити на Швабу? — прекиде га Саво питањем, очевидно ради тога да прекрати причу, јер је Тршо (Рифат Бурџевић) био мртав и прича о њему је изазивала тугу код свих нае, а осјећали смо да би и Мустафу потресла вијест о заједничкој Тршовој, Волођиној*) и Томашевој**) смрти, па смо жељели да то прећутимо.

А, Турска, велиш? Турска води политику.

Из сусједне просторије се појави „ханума" и позва Мустафу да јој помогне поставити вечеру.

Вечерали смо уз причу о другим стварима. Од Мустафе смо сазнали да је до рата живио као приватни намјештеник по босанским

*) Владимир Кнежевић-Волођа
**) Томаш Жижић

и херцеговачким градићима и да се тамо толико еманциповао да ни жену не крије од свијета, бар док су му људи у кући.

Седамнаести фебруар је освануо ведар и хладан. Битовња је над нама, а у селу ;и околини снијег. Опет у снијегу, а прекјуче смо били на копној земљи. Таква је Босна, час долина, час планина, час снијег, час копнина.

Забранили смо свако кретање по селу и из села. Требало је прикупити се до вечери.

Кад падне мрак продужићемо мачјим корацима ка Иван-седлу. Нападамо га заједно с 2. батаљоном. Остали батаљони наше бригаде су десно од нас, усмјерени ка објектима на комуникацији (путној и жељезничкој) ка Коњицу, Брадини, вијадукту Лукачу, Брђанима и др.

Према прикупљеним иодацима, у Брадини су Талијани, жандарми и нешто усташа. Вијадукт Лукач добро чувају Талијани и жандарми. У Брђанима је група милиционера са жандармима; о објектима даље према Коњицу немамо обавјештења. На Иван-седлу и у Раштелици је дио жељезничке бојне из Сарајева, дијелом у касарни, на утврђеним положајима код пирамиде и ко зна све каквим бункерима. Треба их напасти, разбити, растјерати. Није то лак посао. Ако их не изненадимо, биће погибије, јер ми морамо заузети Иван-седло.

Касарне, ровове, положаје око споменика и терен упознајемо по причи мјештана који су туда пролазили и познају овај крај. Таква је судбина партизанских старјешина! Без карте наслућујемо терен по општим контурама и причању наших пријатеља. Уз помоћ мјештана, који се смјењују од села до села, ходамо по брдима и планинама, и до сада нам се свега једном десило да нас водич наведе на погрешан пут.

Дан нам је протекао у припремама и одмору пред борбу. Било је и коментара о Мустафи, који су се завршили констатацијом да је Мустафа у основи позитиван и да тако спретни људи могу бити корисни.

У сутану је из села изаврела колона батаљона и упутила се према Иван-седлу. На коси источно од села дочекао нас <је Божо Прља, вођа патрк>ле. Обавијестио је команду батаљона о ономе што је примијетио послије задњег извјештаја који нам је упутио данас око 16 часова.

По свему судећи, код непријатеља на Иван-седлу нема никаквих промјена. Није примијећена никаква ужурбаност. Патроле се крећу истим путевима као и раније, тако бар причају сељаци. Осматрачи су им стајали на старим мјестима. Пругом су се користили као и до сада, а цестом возила нијесу пролазила, ваљда због снијега.

По понашању непријатеља рекло би се да још није открио наш долазак. То значи да ћемо постићи изненађење, а то је већ половина успјеха.

Снијежна бјелина и јасна мјесечина сметале су нам. Нешто испред нас јасно смо видјели колону 2. батаљона која је у виду тамне линије пресјекла бјелину падине. Магла се хватала за врхове Иван-планине и високи Лисин и постепено се спуштала ка Иван-седлу. Тај савезник нам је добродошао. Убрзаним корацима грабили смо према Иван-седлу. Ево нас надомак њега. Стигли смо заједно с маглом; она нам је помогла да нео-пажено пријемо. Чете се распоређују. Лијево одоше 1. и 3. чета. Оне нападају ровове и положаје око пирамиде.

Кад то заузмемо, Иван-седло ће бити у нашим рукама. Друга иде нраво ка касарнама. Јакша Драговић с минобацачем полази за 2. четом. Ове ноћи нападамо без резерве. Или — или! То ее нама чешће дешава.

Прва и 3. чета су већ на домаку ровова, још неколико корака па — скок. Магла се изненада подиже. Јасно се оцртава црна линија строја испред непријатељевих ровова. Стражар је уплашено повикао: „Ко је"! и ускочио у ров.

Умјесто одшвора строј је јурнуо ка рову. Пуцањ, кратак рафал, тресак бомби, па громко „ура". Чете су ускочиле у ровове. Збуњене усташе су се надале у бекство. Изненађење је било потпуно.

— Без задржавања, само напријед! — чула се команда.

Једна крупна фигура појави се на коси испред нас. Долазила је из правца гдје је до еада био непријатељ. Ипак, упитасмо:

— Ко је то?

Био је то боксер Јоко Борета. Прође нам и исприча.

— Сретох ту једнога, а бомба ми у дееној, пушка у лијевој руци. Не знам нгга да чиним, а он блене, скаменио се, а мали к'о јади. Питам га: „Ко си"?, а он одговара: „Усташа". „А, ја, ја, ја, толики, мали, па усташа", велим ја њему. Но виђи врага! Ваљда се *и* он нечега присјети, па окрену да бјежи, али стигох !га Десном. Он паде, а ја продужих у оној општој трци за усташама. Па, ето, навратих да видим је ли онај остао или побјегао.

— Шта је с њим, је ли му боље? — припита га Милош Журић, курир.

— Ено, лежи, несрећник, издахнуо као многи ноћас. Нијесам му крив, само сам га мало песницом докачио.

— А не рачунаш ону бомбу уз пееницу? — рече Милош.

Борба се још чула према касарни и ми се упутисмо тамо.

Око касарне сабрала се повећа група бораца. Нешто дијеле и причају да тога има пун магацин.

Андро, интендант, нашао се ту и покушава да успостави ред.

— Слатка ова вражја мармелада, па се тешко људи одвајају од ње.

Саво је скренуо пажњу командирима да се чувају засједа.

— Од заеједа да се чувају, велиш? Чини ми се да ове са Седла неће ни Сарајево задржати, судећи по безглавом бјекству одавде — додаде један од другова.

Наетала је луда трка за усташама. У Раштелицу смо се сјурили за непун сат. Упали смо у жељезничку станицу и од чиновника затражили телефонску везу с Тарчином и податке о кретању возова. Намјеравали смо да по свим прописима примимо воз у Раштелици и дочекамо га „почасном" партизанском засједом. Али, на жалоет, поноћ је била прошла, тако да је, по реду вожње, први воз наилазио тек у свануће. Свјеени тога да ће усташе побјегле са Иван-седла стићи да обавјесте своје о нашем доласку, почели смо уништавање жељезничке станице Раштелица и рушење мостова на прузи и цести према Тарчину. Требало је обезбиједити се од евентуалне брзе интервенције непријатеља од Сарајева.

За даље гоњење непријатеља у току ноћи није било услова, непгго због замора бораца, а и због наше неспретности и невичности томе послу.

Истурили смо јача обезбјеђења према Тарчину, дио снага оставили уз штаб батаљона у Раштелици, а остатак повукли ка Иван-седлу.

Из 1. чете су нас обавијестили да је у окршају на Иван-седлу пао прекаљени јунак 1. чете Мишо Пуреија; из 2. чете је тешко рањен пушкомитраљезац Лазо Грбовић и већ је упућен у бригадну болницу. Непријатељ је имао петнаестак мртвих. Заробљеника није било. Заплијенили смо доста хране, муниције, опреме и нешто оружја.

Осамнаести фебруар смо дочекали расути по Иван-седлу, Раштелици, коси код Вуковића и око цесте и пруге према Тарчину.

Штаб батаљона се смјестио у кући поред цесте, у самој Раштелици; курири су позади куће наложили велику ватру и већ планирали некакву гозбу.

Дан је протекао као и обично послије борбе -— у одмарању, чишћењу оружја, дотјеривању опреме, крпљењу поцијепане одјеће, а било је и саетанака по групицама, нарочито кад су стигле вијести из дивизије.

Вијести су биле повољне. Свуда наши успјеси.

Захтјев друга Тита је остварен. Трећа дивизија је сломила жесток отпор Талијана у Прозору и наставила надирање ка Оетрошцу и Рами.

Друга пролетерска дивизија напредује низ Неретву, ка Мостару.

— Дакле, другови, све тече како треба, још само Коњиц, па ће рањени другови моћи лијепо камионима преко Прозора, Коњица и Бијеле за Борачко језеро. Тамо ће им бити и удобно и лијепо. Ето, видите, како ми непријатељску офанзиву претварамо у нашу офанзиву! — коментарисао је приспјеле вијести Спасоје Драговић, нови комесар 2. чете, једној групи бораца.

Занесен брзим и релативно лаким успјехом на Иван-седлу и комуникацији према Коњицу, штаб бригаде је упутио 4. и 6. батаљон у напад на Коњиц, а 1. и 2. батаљон су добили задатак да заједнички предузму напад на Тарчин, гдје су се, по обавјештењу извиђача, прикупљале неке непријатељске снаге.

Божо Божовић, командант 2. батаљона, гласно се љутио кад је чуо задатак. Тек кад нам је пришао ближе и у повјерењу рекао да већ неколико дана вуче некакву вражју температуру и не може мањи, сјетили смо се да се због тога љути. А можда и није. Можда је осјећао опасност која нас је вребала од Сарајева.

Заједнички смо се договорили о нападу и 20. увече на брду источно од села Врбање дата су задња допунска наређења четама, 1. батаљона. (Требало је да 2. батаљон напада на Тарчин, са сјеверозапада, преко Граба).

По мраку смо се неопажено привукли положајима око Тарчина. Рачунали смо на брз и лак успјех. Мало пажње смо придавали обавјештењу извиђача о прикупљању неких непријатељевих снага у њему.

Трећа чета је упућена на пругу и цесту источно од Тарчина, како би онемогућила одступање непријатеља и тамо рушила пругу и цесту да би спријечила евентуално придолажење појачања од Пазарића. Очекивали смо да ће 3. чета избити на комуникације неопажено и лако извршити задатак. Међутим, преварили смо се. Кад је чета избијала на комуникацију, на њу је отворена ватра из вагона воза који је ту стао. Због јборбе која се већ разгарала у Тарчину, чета је покушала да насрне на композицију, али је сваки пут одбијена ватром која је

обухватала све шири простор. Кад је покушала да се забаци десно, наишла је на још тежу ситуацију. Тамо су се из већ пристигле друге композиције искрцавали Њемци еа артиљеријом и тенковима. Чета је оцијенила ситуацију као врло критичну и повукла се на косу јужно од пруге, одакле је могла само дјелимично ометати кретање непријатеља ка Тарчину.

У Тарчину и око њега кркљало је као у казану. Гранате су шиштале изнад наших глава и експлодирале по коси позади нас, ракете су скоро стално парале небо и освјетљавале простор. Чинило се да наши бацачи успјешно туку по Тарчину и да је притисак 2. батаљона са сјевера силовит. Мада је 3. чета јављала о озбиљној ситуацији пред њом, ми смо настојали да свакако ускочимо у Тарчин, па макар га одмах морали напуетити.

Борба је трајала до пред само свануће. Командири чета Војо Абрамовић и Василије Пејовић су јавили да су примијетили долазак у Тарчин некаквог воза с војском, а 3. чета — да неће моћи издржати даљи притисак, јер су се они из воза искрцали и већ их нападају. „Чујемо јасно њемачку команду — форверц, !и гласан разговор на њемачком језику", етајало је ®у извјештају 3. чете.

Ватра је јењавала и испред 2. батаљона. Наши бацачи су умукли. Сигурно Јакша Драговић оцјењује да драгоцјене гранате мора чувати за критичније тренутке.

Пред свануће смо се повукли у Трзањ и Вуковић. Штаб батаљона се спустио на цесту. У кући у којој је био поелије ослобођења Рашателице донио је одлуку да у Трзњу остави само 1. чету, а остале упути према Иван-седлу. Рачунали смо да смо бар успјели ошамутити непри-Јатеља и да он неће тако лако поћи у напад. Толико потцењивање непријатеља замало нам се није тешко осветило. Изнурени борбом у току прошле ноћи, заспали смо.

Из сна ме пренуло снажно дрмање курира Пеша Цручевића. Он је стајао поред мене и саопштавао:

— Прва чета води борбу са Њемцима већ читав сат. Почела је да одступа према Вуковићу. Њемци наетупају према њој у двије колоне. Десетина која је ;на мосту каже да је видјела тенкове, а већ је пуцала на њемачке патроле. Саво Буић, Владо Роловић, Крсто Бајић и Мирко Нововић одоше горе цестом. Рекли су да пожуриш за њима.

Са Пешом пожурих цестом за другговима и стигох их тамо гдје цеста замиче у шуму.

Штуке су се већ појиле над Иван-седлом и заглушне детонације су допирале до нас. Саво, забринут због бомбардовања, пожури са Крстом, Мирком и два курира, а Владо и ја остадосмо да по Пешу упутимо наређење 1. чети, па ћемо и ми ка Иван-седлу. Већ је од Сарајева стизала нова ескадрила кад је курир кренуо ка селу Вуковићу и 1. чети, а Владо и ја ка Иван-седлу.

Са авијацијом одавно нијесмо имали посла, а сада се тако снажно окомила на Иван-седло. То је знак да су посриједи врло озбиљне ствари.

Почела је изузетно тешка борба за Иван-седло, за лијеви бок наших снага у долини Неретве, за пут наших рањеника преко Коњица и Бијеле ка Борачком језеру.

Гајо ВОЈВОДИЋ

Колона 1. батаљона децембра 1942. године у Босни. На челу Радован Гардашевић, иза њега Милоња Стијовић, Михаило Недовић, непознат, Драгутин Лутовац, Радош Ненадовић.

Колона 1. батаљона на маршу фебруара 1942. године код Шипрага према Вакуфу.

Део треће чете фебруара 1943. године у селу Врси код Г. Вакуфа. Стоје: непознат, Вучковић Петар, Машковић Саво, Батинић Пикола, непознат, Вељић Мићо; сједе: Вучета Црнчевић, Чутурић Стипе, Непадовић Радош, Лаковић Милош, Гулин Дане, Лутовац Драгутин.

Први батаљон прелази преко Пиве маја 1943. године код села Крушева.

ИНСТИТУТ ЗА
Историју радничког покр
Бр. Рег. 5/1-12
Инв. 408

Извештај

Са другог практичног састанка II одељења II Келиф, одржаног 28-II/43 г.

Дневни ред:
1. Предлог за водника II вода,
2. Акције на Тарчину, Иван (Седло) и Градини,
3. Разно

1. После краће дискусије, предложен је за водника II вода друг Душан Милутиновић.

2. Говорило се махом о недостацима нашим у последњим борбама, при чему се констатовало, да још имамо обичај подцењивати непријатеља, да је мало самоиницијативе, да остајемо још неорганизовано, да није било довољног заузимања за ракетле, да се треба одржавати јача веза између десетина и вођа и друго.

3. Скреће се пажња другу Љ. Мартиновићу, да се мање нервира као и другу Ђ. Марковићу да не истрчава у борби и да води више бриге у борби о десетини.

Сек. II одељења
Р.Б. Гођевац

НАПАД НА ИВАН СЕДЛО

У село Реповац смо стигли у сами мрак. Једнодневни одмор послије дугог и [напорног марша Мало нас јје освјежио. Вриједи то пред борбу коју очекујемо. Напашћемо Иван-седло.

Полазимо у акцију. Далеко испред нас, у страни обасјаној мјесечином, види се дуга колона ,2. батаљона који ноћас напада заједно с нама. На гребену једне косе наш батаљон се заустави, чете добише распоред, а бомбаши бијеле огртаче. Чете пођоше на своје задатке.

Тихо и без шума креће се и наша 2. чета. Избисмо ца једну чистину. Изнад нас одјекну један кратак, а потом неколико дугих рафала. Запуцаше и пушке.

Командир чете, Шпиро Шпадијер, командова да се чета развије у стријелце, улијево. С доста напора пробијамо се кроз велики снијег.

Неко викну: „Ено их, бјеже!"

Групе усташа промичу ивицом шуме. Стрељачки строј чете спушта се за њима. Кад прођосмо кроз један воћњак наиђосмо на непријатељски бункер и ровове. Из њих осуше на нас снажну ватру.

Залегосмо за тренутак. Бомбаши пођоше напријед. Не потраја дуго — дуж читавог рова и око бункера затрешташе бомбе. Диже се и стрељачки строј, уз громогласно: „Ура, напријед пролетери". Лијево од нас, тамо гдје је 1. чета, такође се чује јака ватра. Борба се води и код жандармеријске касарне. Скоро читав батаљон сјурио се ка касарни и планинарској кући.

Иван-седло је заузето.

У згради у којој је била непријатељска команда на писаћем столу стајала је фотографија са ликом друга Тита. Ту је и уцјена која је за њим расписана; обећавају високу награду оном ко га ухвати или убије. Заробљени усташе рекоше да сваки од њих има овакву фотографију.

Снијег у шуми ишаран је стопама непријатељских војника. Бјежали су на врат на нос. Понегдје је размак невјероватно велик, и преко два метра. Смијали смо се и правили шале на рачун брзоногих и кракатих усташа.

Заробљене усташе причају да не воле да се боре против јединица 1. пролетерске. У досадашњим борбама са њима лоше су пролазили. И овог пута су знали да смо ту. Очекивали су напад. Али га ни сад нијесу издржали.

У току дана смо се задржали на положајима. Ујутро долетјеше два извиђачка авиона, а затим повећа група бомбардера. Штуке су нас овдје први пут бомбардовале! Бомбе падају по положају. Једна паде непосредно поред бункера у којем сам се налазио са својом бредом. Диже се облак прашине и пепела. Бункер се напола сруши.

После првог налета авиона пребацили смо се до оближње шуме. Посматрамо нове налете бомбардера. Авиони праве круг, а онда пи-

кирају. Бомбе ее лијепо виде. Једна погоди у некакву бараку и сравни је са земљом. Бомбе падају и по шуми, руше и дебела стабла. По томе и великим рупама које праве закључујемо да су великог калибра. Имамо доста рањених и контузованих. Међу контузованим сам био и ја.

Навече смо извршили напад на Тарчин, без успјеха. Те исте ноћи у њега је стигла композиција пуна њемачких војника. Вратили смо се поново на Иван-седло. Од раног јутра очекујемо бомбардере. Наређено нам је да |œ спустимо до оближњег тунела, направљеног за потребе шумске жељезнице. У томе наиђоше и авиони. Примјетили су да се пребацујемо ка тунелу па стално бомбардују прилаз ка њему. Бомбе падају около. У непосредној близини видјех командира митраљеског вода, Петра Прљу, на коњу. Непријатно звиждање авионске бомбе натјера ме да се приљубим уз једно стабло. Притегох и узде узнемиреном коњу, натовареном митраљезом бредом. Одјекну снажна експлозија. Тамо гдје је малопријe био Петар на коњу рушило се дрвеће. Поред великог кратера остадоше поломљене гране и разбацани комади људског и коњског тијела.

Дохватио сам се тунела, сав још ошамућен сликом коју сам малочас посматрао. И болом за другом којем не стигох ни ријеч упозорења, да сјаше с коња, упутити. Дуго се познајемо. С њим сам и пошао на Пљевља. Кући је оставио жену и кћерчицу Бисерку, тек што се родила.

У тунелу је готово читав батаљон. Напољу су и даље одјекивале експлозије. Близу тунела воде се тешке борбе. Знамо да су то јединица наше 1. пролетерске бригаде. По ватри смо оцијенили да се наши повлаче. Опасно би било да нас непријатељ затекне у тунелу. Морамо напоље. Пребацујемо се један по један. Сакупили смо се у шуми изнад Брадине. Одатле је колона кренула према Реповцу.

Душан ШАБАН

ПРОТИВУДАР

Д ок су се водиле главне борбе у рејону Иван-седла и Коњица, ситуација се погоршала на правцу Горњи Вакуф—Прозор, једном од она два крака који су, као кљешта, требали да се затворе негдје у долини Неретве. Поред 717. дивизије, непријатељ је тамо убацио нове јединице. Снаге укупне јачине до двије дивизије, врло добро наоружане и снажно подржане артиљеријом и авијацијом, угрозиле су 27. и 28. фебруара прозорску котлину и наше рањенике.

Врховни штаб је организовао противудар 2. и 1. дивизијом, с намјером да обухвати те непријатељеве снаге, да им нанесе пораз, да спаси рањенике и сачува слободу маневра. Противудар су подржавале 7. дивизија и 1. далматинска бригада 3. дивизије.

Прва бригада је 1. марта добила наређење штаба дивизије у коме се каже: „Сада смо од Врховног штаба добили радиограм да са дивизијом, без обзира на авијацију, кренемо усиљеним маршем преко Солакове Куле-Уздола за Прозор. У питању је општа болница."

Истога дана штаб је издао наређење јединицама да се послије пада мрака одвоје од непријатеља и да у току ноћи стигну на простор Солакове Куле. Задатак бригаде је био да се постави сјевероисточно од Бугојна и Горњег Вакуфа, да нападне у бок 717. њемачку дивизију, која је наступала према Прозору. Тиме бригада привлачи на себе дио снага ове дивизије и смањује притисак на јединице које су водиле борбу са Њемцима на простору Горњег Вакуфа и Прозора. До тада су се 717. дивизији супротстављали дјелови 7. банијске дивизије, 3. крајишке и 1. далматинске бригаде. (

Критична фаза борби је наступила 1. марта. Наше снаге су узастопним јуришима штитиле Централну болницу, која је била у опасности, и у исто вријеме појачавале угрожене положаје.

Било је предвиђено да у општем противудару 1. пролетерска, заједно са 1. далматинском и 3. санџачком бригадом буде у десној нападајућој колони, са задатком да удари у бок и позадину непријатељевих снага, које су нападале правцем Горњи Вакуф—Прозор, и да пресијече одступну комуникацију у рејону Горњег Вакуфа.

Почетак противудара предвиђен је за 3. март у 15 часова.

Да би дошла до одређеног мјеста на простору Врси—Горњи Вакуф бригада је морала прећи око 70 километара преко планинског земљишта.

У току ноћи између 1. и 2. марта, батаљони су извршили покрет у правцу Солакове Куле и 2. марта, око 6 часова, стигли на простор села Буковија. Послије двочасовног одмора бригада је продужила даље и за дана стигла у село Љубунци. Ујутро 3. марта, наставила је марш у правцу Горњег Вакуфа. Цри пролазу кроз село Цврче, око 9 часова, напале су је штуке. Покрет је и претходног дана ометала непријатељева авијација. Дан је био погодан за бомбардовање. Изнад

села еу се смјењивале ескадриле. Због тога је бригада била приморана да цио дан остане у околини села. Покрет је настављен кад је пао мрак. Авиони су и у току ноћи покушавали да употребом свијетлећих бомби ометају покрет наших јединица. Али то није више било тако опасно.

Трећег марта је требало да се бригада приближи јрејону Горњи Вакуф, како би могла напасти непријатеља. То се, међутим, није могло постићи, јер је предстојала још једна етапа марша, дуга преко 25 километара, преко планинског терена.

Нешто прије зоре, 4. марта, бригада је стигла изнад села Врси, сјевероисточно од Горњег Вакуфа, и послије сванућа запосјела комуникацију Травник—Горњи Вакуф.

Како су и друге јединице касниле, општи противудар је почео тек у ноћи између 3. и 4. марта. На фронту према Прозору Њемци су се 4. марта постепено повлачили, трпећи знатне губитке.

Батаљони бригаде овако су били распоређени: 2. и 4. посјели су комуникацију Травник—Горњи Вакуф, с тим да врше притисак на непријатеља у околини Горњег Вакуфа са сјевероисточне стране; 1, 3. и 6- батаљон оријентисани су сјевероисточно од комуникације Бугојно—Горњи Вакуф, да би напали на бок непријатеља са линије Бистрица—Горња Ричица. Такав распоред требало је да примора непријатеља да одвоји један дио својих снага, ангажованих у нападу, да би заштитио угрожену позадину. На тај начин је олакшана борба наших јединица које су нападале с чела. Свакако да би успјех био већи да је бригада приспјела на одређену просторију прије 10 часова и напала непријатеља у исто вријеме кад је на њега извршен општи напад наших јединица.

Осим јаких пјешадијских снага непријатељ је ангажовао у току дана авијацију и један дио артиљерије да туку положаје бригаде. Већ сјутрадан, пошто је одбацио бригаду источно од положаја које је дотле држала, успио је да се повуче према Бугојну.

Шестог марта бригада је добила заповијест да се повлачи са поменутих положаја низ долину Раме, у правцу Јабланице. Покрет је извршен 7. марта ујутро. У току дана бригада је стигла у долину Раме, у село Грачаницу. На цести испред села колону је посматрао друг Тито. И он је са Врховним штабом био у покрету према Неретви.

У Грачаници су се батаљони одмарали око три часа. Ту су добили нешто хране, коју су друге јединице заплијениле од Талијана.

Настављајући марш према Јабланици, бригада је прешла Неретву између 7. и 8. марта, преко моста који је већ био направљен.

Нико ЂУРАШЕВИЋ

ДВА РАДОВАНА

1- батаљону није било борца ни старијешине који их нијесу добро познавали. Били су у познатој „гром-десетини", оној десетини која је такво име заслужила нарочито послије напада на Бугојно, када се читаву недељу дана сама пробијала кроз непријатељев распоред да би се прикључила бригади. Радован Гардашевић је био пушкомитраљезац, Радован Поповић његов помоћник.

Живо се сјећам моје прве ноћне борбе на Добром долу, на Дурмитору, када смо напали четнике. У тој тамној ,и магловитој ноћи није се пуцало из даљине, прилазили смо четницима и борили се прса у прса. Заробљавали смо групице и појединце, а било је појединачних обрачуна без оружја и хватања за гушу. Нас младића, још недовољно вичних ратовању, тек дошлих у састав бригаде, било је ,око тридесет. Два Радована у тим озбиљним тренуцима били су забринути за нас. Чули смо како нас дозивају, да нас боље оријентишу у борби. Тада сам први пут осјетио ону велику пажњу и топлину пролетера нарочито према нама, младим скојевцима.

Све до битке за рањенике био сам с њима Номоћник на пушкомитраљезу.

Радован Гардашевић је рођен у Бијелим Пољанама, под Пустим Лисцем, који својим именом симболише сиромаштво овог краја, у коме је Радован провео детињство. Као студент права у Београду је приступио напредном омладинском покрету. Учествује у јулским устаничким данима и у пљевајској бици, децембра 1941. године, у којој се истиче храброшћу. Ускоро затим ступа у 1. батаљон 1. пролетерске бригаде. Од тада па све до смрти, јула 1943. налази се у његовим првим борбеним редовима.

Гардашевић нам је као комесар остао у незаборавној успомени. У најтежим часовима послије дугих маршева, борби или непроспаваних ноћи, за сваког је налазио понеку топлу и срдачну ријеч; знао је да се нашали шалом која уноси ведрину. Водио је дневник и у њему редовно биљежио сваки значајнији догађај. Дневник је остао недовршен. Послије пете офанзиве и преласка наших снага у источну Босну погинуо је код Зворника. Заборављен није. Име му краси звање народног хероја.

Постављен за комесара чете априла 1943. г.

Гардашевићев нераздвојни друг и један од најомиљенијих бораца у чети био је Радован Поповић, добар човјек и друг, увијек насмијан и ведар. У његовој торбици се, поред муниције и бомби, свагдје налазило и понешто марксистичке литературе, ,из које је учио, и коју је ненаметљиво популарисао међу нама. На кратким одморима или у затишју борбе изучавали смо „Историју СКП(б)" или неку другу литературу. Многима су то били први часови марксистичког образо-

вања. Зато још и данас многи од нас љубоморно чувамо биљешке хватане на часовима на којима нам је Радован Поповић тумачио и објашњавао нека теоријска питања. Било је то у љето 1942. године, у босанским планинама.

Занимљиво нам је причао и о јулским догађајима 1941. године, о политици окупатора коју је примијенио према нама. Талијани су на почетку рата успјешно спроводили познату паролу „завади па владај". Тако се и његово племе Цуце подијелило у два табора. Један дио је пошао за његовим оцем, Крстом Поповићем, бившим командиром у црногорској војсци, кога су Талијани унапредили у чин генерала и поставили за команданта свих црногорских сепаратиста. Други дио, већином млађи људи, пошли су са Крстовим сином Николом, партизанским командантом. Другови из чете би се шалили с Радованом како, ето, његов отац постаде генерал, а он у револуцији једва десетар и пушкомитраљезац.

Једног фебруарског дана, у јеку четврте офанзиве, лежали смо гладни и прозебли на положајима, а Радован је извадио из торбе неки политички материјал и црвеном оловком подвлачио неке редове.

Но није му се хтјело да још много учи. У тој истој офанзиви, у нападу на село Чичево, ноћи уочи 15. марта, јуначки је погинуо на челу своје десетине.

Тако су из списка живих познате „гром-десетине" 1. батаљона 1. пролетерске бригаде избрисана два имена — два Радована, два племенита млада човјека и два свијетла лика пролетера.

Љубо ЂУКАНОВИЋ

КОМЕСАР „НА РАПОРТ"

Пушкомитраљезац Богић Дедовић, храбар и тврдоглав борац, постао десетар. Комесар чете, Вељко Ракочевић, нареди му да преда митраљез другоме. Богић то одбије, жао му. Комесар се наљути и пошаље га у штаб батаљона — на рапорт. Богић пође у штаб батаљона, а комесар за њим. Тако су се сустигли на самом улазу у штаб — Богић напред, а Вељко за њим. Богић уђе први и Војо Абрамовић, командант батаљона, га упита: — Што си дошао Богићу?

— Довео сам комесара на рапорт. Зашто, нека сам објасни — одговори Богић. Показујући на Вељка који је улазио за њим.

КУЋА БЕЗ МАЈГГЕРА

унце је већ огријало врхове Прења када смо стигли код шумарске куће у ували Борачког језера. Топовске гранате су падале за нама, у непосредној близини, по ивицама превоја испред језера.

Уску долину око језера пуниле су колоне наших јединица, које су извирале од Неретве. Нисмо знали тачно гдје се налазе четници. Нас је то вече чекао пут преко Главатичева према Калиновику.

Наша бригада је стављена под команду 2. дивизије и у њеном саставу ће оперисати у даљем надирању према Херцеговини.

Штаб батаљона је већ добио оријентациони задатак. Одлучено је да Се помјеримо напред, у оближњу шуму испред села Чичева. То је згодно мјесто да се склонимо од врло активне авијације, а уједно и да осматрамо правац према Чичеву и Главатичеву.

Лешкаримо и одмарамо. Другови који не спавају, окупљени у групе, испод букава, разговарају и обнављају доживљаје са Реповаца, Иван-седла и са марша према Бугојну и натраг. Такође, и два дана проведена у долини Неретве били су пуни доживљаја и тегоба. Све је то данас за нама, најтеже смо преживјели, па су наши разговори праћени међусобним задиркивањем и шалом. Између осталог, мени је остао у сјећању један дијалог између Радоша Ненадовића и Драгутина Лутовца.

Драгутин се распричао како му се много свидјела долина Борачког језера и у шали рече:

— Ако жив останем тражићу да послије рата овде направим кућу!

Радош се насмеја на његов рачун:

— Ништа не брини! Можда ћемо ти је још вечерас сазидати, и то без малтера!

У први сутон извршен је покрет.

Патроле су наишле на четничку засједу. Прва и 2. чета су се развиле за борбу и пошле напритед, а 3. чета је застала испод брда, на чи!ем се платоу налази село. Није дуго потратало док су се чете сукобиле са јачим четничким снагама у селу. Детонације бомби и густи рафали пушкомитраљеза, помешани с виком, почеше да се разлијежу у таласима низ долину. У густој, пакленој ватри, која је трајала скоро један сат, неко је дозивао:

— Ало, ало, је ли тамо Страдо Бојовић, Ало, је ли тамо Мирко Нововић?

То је, како смо касније сазнали, дозивао Ацо Бојовић, брат Страдов, кога су четници натјерали да иде са њима.

Послије једног сата борба се скоро на читавом фронту стишала. Четници су протјерани из села. Само се повремено чуо још по који рафал из митраљеза.

Штаб батаљона је наредио 3. чети да упути један ојачан вод према окомитим гребенима изнад села — туда су одступали четници — да испита и заузме тај положај и обезбиједи одмор 1. и 2. чети, које су учествовале у акцији.

На гребене је требало стићи прије свитања. Чета је у тишини прошла кроз село и почела се пети уз окомито брдо, прошарано ријетким жбуњем и понеком старом буквом. Ситно камење бјежи испод ногу. Од половине брда смо морали ићи претежно на рукама и колењима.

Када смо стигли под сам врх, пред нама су се испријечиле високе стијене. Пели смо се полако, један по један, водоточинама између стијена, и задржавали се на самој ивици гребена. Испред нас се простирала висораван са много вртача. Непосредно иза гребена, у повећој вртачи, око догорјелих ватара спавали су четници. Могли смо лијепо да видимо како се појединци, сањиви, примичу догорјелој ватри, да би се загријали.

Вод се распоредио по гребену, на ширини од којих 50 м. На први рафал Раштегорчевог шарца једновремено су зашиштале бомбе. Рафали пушкомитраљеза заштектали су по гомилама четника који су, изненађени, |устајали и бјежали главом без обзира. Први бљесак дана је донио необичну слику. Пред нама се на висоравни заталасала руља од неколико стотина четника. У логору су оставили више од десет „бреда" и пушкомитраљеза. Оставили су и осам минобацача, које смо одмах искористили. Није било потребно да се много нишани; четници су личили на стадо оваца у бјекству. На нашем положају је настала радост. Безмало, сваки је борац имао митраљез или пушкомитраљез. Муниције је било доста, њу није требало штедјети. Пошто смо овладали цијелим платоом изнад косе, пошли смо у потјеру за четницима, на неких 200 метара иза ивице гребена. Ту смо се зауставили и водили борбу још један сат. Када је сунце обасјало гребен, пред нама се на висооавни чуо пискав глас: ,,Прва Невесињска бригада, напријед! Прва Никшићка бригада, напријед! Друга Бјелопољска бригада, напријед! Набротао је још неколико њих. Пред нама се налазила већ сређена гомила четника, која је осјетила да нас нема много, па је пошла у напад.

Наш је положат личио на мало острво на које се по команди сручују таласи куршума из неколико хиљада пушака и аутомата. Руља је кренула према нама. Плато око нас почео те просто да кључа од ватре. Требало је издржати страшан притисак. Сва наша заплијењена аутоматска ор\?жта била су запослена. Тукли смо усталасану руљу која је са свих страна покугаавала да приђе нашем положају.

Командир чете, Саво Машковић. статао]е за једним пањем, негдје по средини вода и бодрио путакомитоаљесце да без предаха туку. Четници с^ се међутим ппиближавали и све јаче запљускивали наш положат. Ватра наших а^томатских оруђа поче да тењава. Прво умукн^ тшлкомитраљез Раттотаа Неналовића. Радоша је погодио метак и избио му иза плећке. Држао 1е главу наслоњену на кундак пушкомитпаљеза. Литево од њега те погит^о и Доагутин Лутовац. Погођен у груди. клечао је за бредом коту смо били заплијенили, дожећи се тчевито за р^чипе. Десно од Ралопта погинуо је и мали Моша — Ралош Д^ковић. и Миттте Блаж. Милева Шћепановић те била у недоумипи како ће превити Сава Машковића, јер он није хтео да се склони, миако му је рука увелико крварила. Био је јако узнемирен. Видјев-

ши да не можемо задржати положај, јер нам се маса четника већ примакла на 100 м, и то са свих страна, наредио је да се постепено повлачимо. Четнике на десном крилу је шарцем још задржавао Анте Раштегорац, лијево је Јанко Ћировић, поред Воја Рајичевића. Њих двојица треба да онемогуће четницима да овладају ивицом брда, јер је тамо једино било могућно одступати. Анте и Војо ,су се постепено повлачили и држали одступницу, док је остатак вода ишао ка ивици.

Силазак низ гребен био је незгодан. Морало се скакати и по неколико метара са стијена које су стајале окомито према селу.

На гребену су последњи остали Јанко Ћировић, Војо Рајичевић и Анте Раштегорац. Анте је одступио кад је испалио и последњи рафал из свог шарца. Тек што смо одступили изнад нас на гребенима су се појављивали четници. Псовали су, вриштали и махали рукама. Киван на њих, а криво му још што смо одступили, Војо Рајичевић је узео једног на нишан на самом гребену и пресекао му рафалом псовку у грлу. Пао је и мртав се докотрљао до испред нас. Други се послије тога нису усуђивали да главе помоле иза гребена.-

Овај буран и мучан дан урезао ми се у сјећање нарочито по оном злослутном пророштву Радоша Ненадовића: Драгутин Лутовац није имао среће да на Борачком језеру сазида кућу после рата. Са још два борца из чете и са Радошем остао је изнад језера — у кући сазиданој без малтера.

Гојко ЂУКИЋ

КАКО СМО ПРЕЛАЗИЛИ ДРИИУ

окуци Неретве и код Калиновика четници еу били разбијени. Повлачили су се према Дрини и Пиви. Надали су се да ће ослонцем на ове двије кањонске ријеке и, наравно, уз помоћ Талијана зауставити продор пролетерских и ударних бригада у Санџак и Црну Гору, и тиме се спасти коначног пораза.

Прва пролетерска, пошто је са 2. далматинском бригадом разбила четничке јуришне. одреде на падинама Трескавице, задржана је неколико дана у рејону Калиновика и Доброг Поља. Ту је застала ради обезбјеђења праваца од Сарајева, док нису пристигле наше снаге из кањона Неретве, па је тек 26. марта кренула напријед — ка долини Дрине.

Двадесет седмог марта 1. батаљон је избио у село Кремин на присојним падинама Јахорине. Иако је село на висини од 1000 метара, ипак је до њега допирао дах прољећа из долине Дрине. Ту смо ограбили да се одморимо, али, нажалост, врло кратко — свега до ноћи. За нас је то био добар одмор, јер 1. бригада више од два мјесеца нити се одмарала, нити је сунца видјела. Одмор смо прекинули већ у први мрак и кренули напријед, и то као претходница бригаде; задатак је био да то вече пређемо Дрину и створимо мостобран.

Дрина је била много опаснији противник и од четника и од Талијана. Савладати тако велику ријеку и створити мостобран без икаквих пловних средстава — није било лако. Али другог рјешења није било, јер од Фоче до Горажда на Дрини није било моста. А до одлуке за прелазак баш код Устиколине дошло је због тога што смо били обавијештени да ту постоји дереглија. Али шта је с том дереглијом и да ли ћемо је ограбити? На то питање требало је да те вечери одговори 1. батаљон као претходница бригаде.

У сумрак смо кренули на задатак. У колони је и штаб бригаде. Ноћ је била мрачна. Спуштали смо се стрмим и непознатим тереном. Око поноћи смо приспјели у тамну долину са затвореним хоризонтом. То је била Устиколина. Чело колоне је застало испред насеља, а патроле су већ биле пошле према ријеци да би ограбиле дереглију. Ускоро су се вратиле и донијеле податке да је насеље пусто, да се дереглија назире на супротној страни ријеке, а да се дуж обале чује копање.

Те ноћи задатак се није могао извршити, па је штаб бригаде наредио да се батаљон повуче до сванућа у село Оџак, а у Устиколини да остане јача група бораца, која ће у току ноћи и сјутрадан извиђати према непријатељу, испитати ријеку и потражити у насељу ма каква средства помоћу којих ћемо прећи преко.

Иако у Устиколини нијесмо нашли никог од мјештана, опет смо рачунали да ћемо у насељу или околини наћи нешто за прелазак. Немогућно је било схватити да је заједно са људима који су ту до јуче

живјели уз обалу и занимали се ријеком нестало и све оно што су годинама стварали и њиме се служили.

До зоре смо претражили сваку кућу и кућиште по Устиколини. Ништа нијесмо нашли што би се могло употријебити за прелазак. Све је било пусто, празно и поломљено. Ујутро смо наишли на једног мјештанина — млинара Ника Вукадина. Ни он није могао ништа помоћи. Али нам је испричао за четнике како су с пјесмом, у четрдесет талијанских камиона, протутњали према Калиновику прије десет дана, и како су, опет, у паничном повратку, прије два дана, трчали на дереглију отимајући се ко ће прије на ону страну Дрине.

Смјестили смо се у Никовом млину. По дану смо продужили извиђање.

Слика коју смо сјутрадан стекли извиђањем непријатеља и његових положаја изгледала је, отприлике, овако. Дрина је била велика, мутна и пуна вртлога. Уз десну обалу је била привезана дереглија. Затезала је вез и отимала се да побјегне низ воду. Рубом, изнад саме ријеке, видјели су се ровови са свјежим грудобранима. Иза њих широк појас ливада и њива, које се благо дижу према селу Цвилину. Испред села и изнад њега такође ровови. На читавој дужини, колико се оком могло видјети, изнад поља, као бедем, протеже се вијенац брда, који затвара поглед и сваки излаз из ријечне долине. У том вијенцу истиче се својом висином од преко 800 метара Крчино брдо, покривено закржљалом храстовом шумицом и понегдје избраздано вододеринама.

О свему томе обавијестили смо штаб бригаде, који је донио одлуку да се на неки начин дереглија заплијени и превезе на нашу обалу. По тој одлуци требало је одабрати три до четири одважна пливача који ће препливати ријеку, уграбити дереглшу и довући је к нама. Да би се то извело, наређено је да се тешки митраљези и минобацачи из свих батаљона и противколски топ бригаде поставе дуж жељезничког насипа, ко1и се протеже уз лијеву обалу ријеке, а надвисује четничке положаје. Ватра са насипа штитила би том приликом пливаче и довлачење дереглије.

Сјутрадан послије подне прикупљени су из свих батаљона, у заклону код млина, тешки митраљези и минобацачи. и сви пушкомитраљези, из 1. батаљона. Послуга је прикривено изашла на насип и поставила оруђа. Ту се груписало око петнаест тешких митраљеза, осам минобацача и петнаест пушкомитраљеза. Пливачи су, такође, били одабрани и чекали спремни.

Крсто Башћ, комесар батаљона, \шопно те захтијевао да и он с добровољцима плива по дереглшу. Одвраћа.тти смо га, али узалуд. Истицао је да је његова предност у томе што је добар пливач, и то са Лима, те да познате опаке ћуди планинских ријека. Крсто, Чучић, Милан Вежа и Вото Кадијевић су чекали на обали тренутак да ускоче у хладну Дритг. која те тих дана јако надошла од топљења сголега по планинама. Све те било спремно, само се чекало да командант бригаде, Данило Лекић, да знак за почетак акције. Знак је дат. Црвена ракета је испаљена.

Паљба са насипа је почела, а Крсто с друговима ускочио је у ријеку. Ватра је била ураганска: на дужини од једног километра фронта, уз десну обалу Дрине, тукла је сваки педаљ земље. Митраљези и пушкомитраљези су резали земљу по рововима и око ЊИХ А

минобацачке бомбе су разарале појас изнад ријеке. Никад До тада нијесмо видјели жешћу ватру на тако малом простору. Крсто и другови рвали су се с матицом, која их је заносила. Час су се губили у вртлозима, час опет избијали на површину воде. С великим напором су се приближавали дереглији.

Ватрени слап четници нијесу дуго издржали, иако су били дубоко укопани. Након неколико минута, из четничких ровова почеше се на цијевима пушака помаљати кошуље, преврнуте капе и бијеле чарапе. Знајући их као већ деморалисану војску, за тренутак смо прекинули ватру и дозвали их да изађу напоље, без оружја. Четници се нијесу много двоумили, већ су се поређали рубом обале, окренути према нама.

Нишанџије су ватру пренијеле око Цвилина и на падине Крчина брда. Тамо су четници бјежали из села.

Пливачи су се с последњим напорима борили с водом. Допливали су до дереглије и с муком су успјели да ускоче у њу. За тренутак су предахнули, стресли се од умора и хладноће, а онда су забродили према нама. Чим је дереглија почела клизити низ жичано уже, наши борци су истрчали из заклова и пошли јој у сусрет. Чак су неки од њих загазили у ријеку, само да би што прије срели Крста и другове.

У међувремену је непријатељева артиљерија са Крчина брда, мада с малим закашњењем, почела да туче по нашим положајима. Ватра није била тако прецизна. Очевидно, Талијани су били изненађени нашим потхватом и нијесу знали шта би прије тукли — насип, обалу или дереглију. Гађали су зато цијели простор, али без неког успеха. Ми нијесмо имали ни губитака, ни штете.

Дереглија се полако примицала. Нестрпљиво смо чекали да је прихватимо. Сматрали смо да ће тада бити све готово и да ћемо у дереглији на ону страну ријеке. Али баш када је била на половини пута, дереглија је неочекивано застала. Голе и пометене „скелеџије" су се напрезале да је покрену напријед. Али узалуд — није се мицала, застала је скамењена насред ријеке.

А шта се десило?

За вријеме паљбе, куршум је закачио челично уже и у тој пукотини се котурача дереглије заглавила. Даље није могла да клизи. Кад смо видјели да је свако напрезање узалудно, довикнули Смо пливачима да скачу у воду и пливају к нама. Четници који еу до тада немоћно бленули у ријеку и дереглију, видјевши да је дереглија запела, у једном скоку се бапише у ровове. И не само то већ отворише ватру на пливаче и на нас који смо то зачуђено гледали 'са обале.

Крсто је са друговима пливао низ ријеку. Матица их је опет заносила и забацивала час лијево, час десно. Око њих су пушкали куршуми и млазеви воде се дизали од експлозија учесталих граната. Међутим, они су некако испливали и ми смо их, прозебле и уморне, прихватили на обали.

Тако је пропао наш покушат да се 29. марта отме дереглија и помоћу ње форсира Дрина. Зато је штаб бригаде наредио да се за прелазак скупља грађа и праве сплавови.

Грађе за сплавове нше било ни у Устиколини, а ни у ближој околини. Чак ни шуме нигдте у околини није било. Једино је остало да се из напуштених и порушених кућа и огради (а све су биле напуштене или порушене) вади грађа и од ње праве сплавови.

Због непријатељеве ватре, грађа се по дану није могла скидати, па су се групе бораца у зору прикривено увлачиле у куће и, скривајући се иза зидина, голим рукама извлачиле грађу. Ноћу су долазиле екипе и одатле су ту накупљену грађу преносиле у воћњак, код млина.

На томе су радиле екипе из свих јединица бригаде. Избор грађе је био врло ограничен, па се скупљало све до чега се могло доћи — све што се на води могло одржати, па било труло, напукло или нагорјело. Екипе Су ишле и у околна села, удаљена по неколико сати, и отуда доносиле грађу.

Упоредо са прикупљањем грађе почело је и прављење сплавова. У цијелој бригади тај посао није нико познавао. Нешто је знао мјештанин Панто Гавран, из 4. батаљона, али ни он их до тада није никад правио. У пионирском воду бригаде било је занатлија које су познавале, можда, дрводељске и друге занате, али сплавове, вјероватно, нико од њих раније није правио. Вод, под руководством водника Јована Вујовића, званог Мушмула, прихватио се тога одговорнога посла. Но опет је искрсла још једна невоља. Скупљена грађа се није имала чиме повезивати, и поново су екипе пошле да претражују куће и рушевине. Отуда су извлачили зарђале и прегорјеле кланфе, ексере и жицу. С ;том зарђалом и прегорјелом гвожђуријом, која се ломила и кривила, „мајстори" су некако увезивали грађу у сплавове. Како није било жице и ексера, везови су се правили од врбовог шибља.

Пољана поред млина била је тих дана радилиште сплавова. Њега је често надлијетао талијански извиђачки авион и гађала артиљерија са Крчина брда. Но и поред свих тешкоћа, сплавови су се ипак склапали. Лекић и Плави су сваког дана залазили на радилиште и подстицали посао око сплавова.

Седмог априла је наређено да 1. батаљон почне да се пребацује. До тога дана било је изграђено око тридесет сплавова, који су се налазили на петсто до шестсто метара од ријеке.

У мрак смо почели преносити сплавове на обалу. Сваки сплав је носио око двадесет људи, па и више. Сплавови су били тешки, гломазни, слабо увезани и неподесни за ношење. При ношењу климатали су се, везови се на њима често кидали и кланфе ломиле. У тим случајевима другови су скидали каише са пушака или опасаче и причвршћивали их. Ове непредвиђене тешкоће око лреношења узеле су много времена, тако да је до поноћи на обалу пренесено свега једанаест сплавова.

Четници су одмах примијетили да довлачимо сплавове на обалу, па су подругљиво довикивали с друге стране:

— Биће мртвих низ Дрину.

Тек послије поноћи су се прва два сплава отиснула од обале. Четници су их засули ватром. Један се лотопио, а на другом је рафал митраљеза покосио цијелу посаду. Погинули су Петар Попивода, Јуре Боначић и омладинац Грбовић, а остали су рањени. Те ноћи прелазак смо обуставили.

Након овог неуспјелог покушаја штаб бригаде је еазвао сјутрадан све штабове батаљона на састанак у селу Оџаку. Састанку је присуствовао и командант дивизије, друг Коча. Анализирајући неуспјех прошле ноћи, Лекић је био изузетно оштар. Нарочито оштру критику упутио је мени и команданту 2. батаљона Божу Божовићу,

као руководиоцима преласка. Укорио нас је да се нијесмо довољно заузели у организацији и припреми преласка. На састанку је ријешено да се изаберу добровољци из свих батаљона и да они обезбиједе ужи мостобран, а тек онда да батаљони прелазе на десну обалу. Предвиђено је да прелазак почне већ у први мрак. „Ноћас се Дрина мора прећи!" -— био је закључак тога састанка. Пошто је састанак завршен, похитали смо ,у батаљоне.

Божовић и ја ишли смо скупа. Он је ишао напријед. Послије дугог ћутања, одједном се окрену:

— Ноћас ћемо ти и ја први преко Дрине.

Скиде капу, па је тресну о руку два-три пута и понови још гласније:

— На први сплав идемо, па макар никад куће не видјели!

— А зашто, Божо? — запитао сам га тобоже зачуђено, правећи се као да сам већ заборавио на данашњу критику.

Божо ме је још зачуђеније упитао:

— А ти не чу како нас данас на састанку Лекић удеси? И то пред Кочом?

— Чух, али шта могу! Но пусти критике и ђавола. Ако ми ноћас пређемо Дрину, све ће се то заборавити.

У разговору о критици и преласку стигли смо до млина.

Батаљони су већ чекали спремни. Сад је требало да штабови изврше избор људства за прве сплавове. У току дана су у свим четама бригаде одржани партијски састанци у вези са вечерашњим преласком. Комплетни батаљони су се јављали у добровољце. Свако је хтио да буде добровољац. Мома Станојловић, командант 3. батаљона, један од најомиљенијих другова у бригади, пришао је Лекићу и замолио га да му допусти да с првом групом, као борац, пријеђе преко Дрине. Молио га је неколико пута, али да не чују други. Командант му није допустио.

Штабови су одабрали већином руководиоце чета, водова и десетина и пушкомитраљесце. Од свих добровољаца формирана је „ударна група", наоружана пушкомитраљезима и бомбама. Њој је додијељен потребан број сплавара, такође добровољаца. Поред „ударне групе" формирано је још неколико мањих група које ће прве бити пребачене на супротну обалу, са задатком да заузму ровове уз обалу прије него што стигну четници из Цвилина (четници су ровове редовно запосједали кад падне мрак, јер им је дању, због наше ватре, тешко било остати у њима; остављали су само осматраче и мање групе).

У предвиђено вријеме, екипе од по двадесет бораца, које не прелазе са првима, преносиле су преостале сплавове до ријеке. У једну сандолину, која је пронађена дан раније, укрцали су се пушкомитраљезац Анте Раштегорац и возач Војо Кадијевић, а на први сплав Јанко Ћировић с групом добровољаца. Око 19. часова отиснула се сандолина, а за њом сплав. Јанко је већ са сплава њемачким бомбама с дугачким дршкама гађао ровове, ,а Анте га подржавао из шарца. То је било у тренутку када је колона четника трчала од Цвилина низ поље да појача одбрану на обали. Изненађени, четници нијесу успјели ни доћи до ровова. Сплав за сплавом отискивао се од обале. На прелазу су већ од почетка штабови дивизије и бригаде. Талијанска артиљерија је тукла прилаз обали и

ријеку. Не знам колико је сплавова било отиснуто, а већ су се Јанко и Анте чули на десној обали.

Напгао сам се с Божом на сплаву који се таман отискивао од обале. И нашим сплавом, као и осталим, крмарили су другови Далматинци. Они нијесу били много вични ријечној стихији и сплаварењу, а ми, остали, још мање. Мислим да до тада нико од нас није ни сјео на сплав. Сплавове је вода више заносила него што се њима могло управљати обичним колчевима. Пристајали смо по стотину метара низводно од предвиђеног мјеста. Ноћу је ријека изгледала много тежа него што се то по дану чинило. Нарочито су вртлози били опаки. При налету на њих, сплав се окретао у супротном правцу или се чак враћао назад, одакле је и кренуо. Још горе од тога, дешавало се да опаки ковитлац и разбије сплав. То се десило и са сплавом на коме је био Хамид Беширевић из 3. чете 1. батаљона са својом групом. Сплав им Се на ријеци распао, па је нешто од њега ,пошло низ воду, а нешто се закачило за врбак. Беширевић се нашао на једној греди што је пловила низ воду. Ухватио се рукама за њу и с пушкомитраљезом на леђима допливао до обале. Наш сплав се, иако низводно, уредно приближавао обали. Када смо дошли близу обале, насукали смо се на сплав испред нас. Овој групи су се поломила весла, те су веслали кундацима пушака. Ухватили су се за наш сплав и тако смо их некако привукли уз обалу.

Упркос евим овим невољама и опасностима са којима смо се борили, нико ријечи није прозборио иако се ишло у потпуну неизвјесност, тим прије што је међу нама било и доста непливача.

Пристали смо уз обалу, далеко низводно. Сплавови се нијесу имали чиме везати за обалу, нити вући узводно и превозити назад. На то се није ни рачунало. Сплав смо, као што су то чиниле и остале посаде, пустили низ воду.

Групе добровољаца из 4. и 6. батаљона су већ гониле четнике уз Дрину према Фочи и низводно према Горажду, а групе из 1. и 2. батаљона пробијале су се уз поље ка селу Цвилину. Тамо се већ чуло довикивање наших. Јанко Ћировић је био грлатији од осталих. Добро се чуо како довикује четницима:

— Чекајте, фуњаре, да видимо чију муницију имате у фишеклијама и чији хљеб носите у торбицама?

Ишли смо полако уз поље. Сад смо се већ на рачун онога што је, до малочас, било опасност и невоља, смијали и од тог правили шале. Тако, Ђоко Вукићевић прича о неком из своје групе што је кроз сплав пропао у воду и углављен до рамена између греда, као у дупку, остао да тако виси све до обале.

У Цвилину се већ прикупило око педесет бораца. Четника ту више није било, побјегли су на вријеме. Ушли смо у куће. На огњишту у кући у коју ;је ушла моја група још је горјела ватра, а свуда около била је разбацана слама. Мокри смо и хладно нам је, па се примичемо огњу да се мало пригријемо.

У кући смо затекли једног сељака. Неко од другова је повео разговор с њим. Каже да је био четнички кувар и да је искористио бјекство четника да покупи нешто суђа и хране што је остало и однесе кући. Док одговара на питања трпа кромпир, хлеб и суђе у џак. Понаша се као да се ништа око њега не догађа и као да му је наш долазак добродошао. Питали смо га има ли Талитана на Кпчи-

ном брду. Одговорио је да их је било око двадесет на топовима, али су, како он мисли, сигурно већ побјегли. На жалост, и ми смо тако претпостављали.

Упутили смс претходницу на врх Крчина брда. Њима је речено да запале ватру чим избију на врх брда и тиме означе да је мостобран заузет. У селу је остало нас двадесетак да сачекамо наредне групе, које треба да се пребаце преко ријеке накнадно.

На Крчино брдо је пошла претходница под руководством комесара чете 1. батаљона Спасоја Драговића и Славка Божовића из 2. батаљона. Не знам колико је то трајало и колико емо ми остали у кући, али се сјећам да нас је тргла јака пуцњава са брда. Брзо смо искочили напоље и кренули уз брдо. Када смо чули експлозије, одмах смо наслутили да није добро. Али нијесмо претпостављали да нас тек сад најтеже очекује.

Већ се раздањивало када емо насред брда срели Екрема Дурића и Драга Ђукановића из 2. чете 1. батаљона са још двојицом другова. Они су носили погинуле другове Спасоја Драговића и Сава Никаљевића. У пролазу испричаше да су ишли колоном према врху. На челу су били Спасоје и Славко. Испод самог врха наишли су на талијанске ровове. Талијани су их изненадили. Славко је изгубио око, а Спасоје је био смртно погођен. Све се то збило испод самих ровова, надохват бомби. Рањеном Спасоју прискочио је Саво Никаљевић да га извуче. Талијани су поново запуцали и Саво је погинуо носећи на леђима већ мртвог комесара. Тада га је прихватио Блажо Попивода, али је и он био рањен.

— Сад их носимо доље — рече Екрем. — Другови су рекли да их сахранимо под оном расцвјеталом јабуком.

Продужили смо ка врху брда. Уз пут је пристигло десетак бораца, који су пријешли ријеку послије нас. Изнад средине брда наишли смо на претходницу која је у току ноћи пошла ка врху. Било нас је ту око шездесет до седамдесет бораца. Ђока Вукићевића, са свега два друга, послали смо на једну преседлину, да нас с лијеве стране штите од четника, који би нам могли случајно избити с леђа и тиме у исто вријеме угрозити пут дијеловима који ће придолазити са ријеке. Другови су нам објаснили гдје се, отприлике, налазе положаји Талијана. Нијесмо их одатле могли видјети, али смо их наслућивали по пуцњави. По свему судећи, они су држали површје брда, са неколико редова ровова на предњем нагибу. Артиљерија им је била иза брда; то се могло закључити по гранатама које су звиждале преко нас, тукући брзом паљбом прелаз на ријеци. Плотун плотуну није давао одушке.

Ипак још немамо јасну представу о јачини непријатеља, ни о његовим утврђењима. Распоређујемо се за напад. У стрељачком строју, готово пузећи кроз ситну шумицу са сувим лишћем, подилазимо врху. Талијани туку непрестано из свих оруђа. Иако смо још далеко од домета ручних бомби, они их толико бацају да се око врха брда већ хвата дим од експлозија. Провлачимо се кроз шибље и залазимо у појас најгушће ватре. Ватра је толико јака да ми се чини да од ње неће остати ни гранчице у шумици, ни суве травке на земљи. Дим и шумица нас колико-толико заклањају, или се то нама само чини. По мјесту одакле се пуца и по домету бомби, чини ми се да смо близу ровова, иако их не видимо. Примијетили смо их тек кад смо дошли до испред самих грудобрана. То еу стара утврђења, из

првог свјетског рата, дубоко усјечена у стрмину брда. Испред њих се дижу стрми и високи земљани насипи. По насипима је израсла трава, маховина и шибље, и тако су природно маскирани да се ни по чему не разликују од околине. Талијани су их подесили за заклоне и одбрану. Прилаз рововима је тежак. У њих се може ускочити само пењањем преко грудобрана, а бомбе се могу убацити једино из стојећег става.

Почео је тежак двобој бомбама, онда туча кундацима преко грудобрана. Окршај је био кратак, али жесток. Једна група је некако успјела да заузме два рова. Талијани су је противнападом избацили. Срећом, група је успјела да из ровова угради два сандука талијанских бомби. Двобој за ровове се поновио још једанпут, али без успјеха. Сад смо тек увидјели да су у питању талијанска јединица и јака утврђења.

Брзо смо прихватили тешке рањенике и погинуле и нагло се повукли. Повлачили смо се готово до средине брда. У повлачењу је неко од другова повикао:

— Куд ћемо, кукала нам мајка!? Зар да се давимо у Дрини?

На овај повик смо стали и погледали на ријеку испод нас. ,Видјели смо да преко ње само сандолина мили, превозећи једног по једног борца, који су се, затим, у дугим размацима пребацивали пољем.

Артиљерија није престајала да туче прелаз.

Два друга су баш тада пристизала одоздо. Нас неколицина пошли смо им у сусрет. Нестрпљиво смо им довикивали приближавајући им се:

— Шта је са дереглијом?

Кад смо се срели, чусмо немилу вијест — дереглија је страдала. Погођена је мином из бацача и сад ,је наши крпе. Једном је била некако окрпљена и они су се у њу укрцали. Кад су кренули, вода је пробила у њу, па су је морали порцијама и капама избацивати. Умало се нијесу подавили. Да би се дереглија окрпила, требало ју је навући на плићак. ,И око тога је изгубљено много времена. Оба штаба, и дивизије и бригаде, од синоћ су на прелазу. Чини се све да се дереглија што прије оспособи. Милан Вежа и Војо Кадијевић од синоћ €у ^стално у води. Ваљда ће ускоро бити оспособљена, иако артиљерија омета рад.

У међувремену смо отпремили тешке рањенике у Цвилин. Међу њима је најтеже рањен Блажо Црвенко, комесар 1. чете 1. батаљона. Њему је бомба однијела доњу вилицу, па се гуши у крви. Има рањеника који неће да пођу бар да се превију; касније смо сазнали да је било и таквих који нијесу ни казали да су рањени. Крили су то, па су у болницу отишли тек пошто смо заузели брдо. Тако је урадила и Милева Шћепановић. Ујутро рањена у ногу, а тек увече тражила да се превије. Знала је да је ,мало бораца на Крчином брду, да је ту свака пушка драгоцјена.

У Шумици смо се средили. Од мртвих и рањених узели смо бомбе и муницију. Подијелили смо и она два драгоцјена и спасоносна сандука које су наши, малочас у јуришу, отели од Талијана. Сад нам је било сасвим јасно да се Талијани могу истјерати из ровова једино бомбама. Друго оружје у овој прилици слабо помаже, јер су дубоко укопани у ровове. Из њих се повремено, иза гру-

добрана, помоли ту и тамо теме шлема, или се опази кратак покрет руке кад избацује бомбу.

Налазили смо се у тешком положају. Јуриш није успио. Утврђења на брду нијесмо заузели. Иза нас је Дрина без прелаза, а висити у стрмини, под ударом талијанске ватре, била је очевидна погибија.

Помоћ нам није пристизала, сем с времена на вријеме групице од по два-три борца, које |су, у ствари, једва попуњавале мјеста погинулих рањених. И поред свега тога, другог излаза нијесмо имали осим да и даље вршимо притисак на Талијане док дереглија не почне пребацивати јачу помоћ.

Јуриш на ровове поновили смо још неколико пута, али смо, на жалост, сваки пут били приморани да одступимо.

Талијани као да су приковани за ровове. Они се плаше да крену у противнапад и набаце нас у Дрину, иако виде да нас је мало и да је дереглија оштећена.

И тако, након узастопних јуриша и повлачења, негдје око 9 часова, нашли смо се Божо Божовић, Крсто Бајић, Саво Машковић, Милија Рашовић и ја да видимо шта се још може учинити. Док смо разговарали, наиђе једна група бораца пребачена сандолином. Зауставили смо их, као и све који су пристизали са ријеке, да чујемо хоће ли дереглија ускоро бити готова. У том разговору неко зачуђено упита једног од придошлих:

— Шта ти то вири из џепа?

— Риба — одговори придошлица, Далматинац, и исприча цијелу причу о томе како је артиљерија побила много рибе, па ју је, убијену и ошамућену, вода избацила на површину. Он је, кад се пребацивао сандолином, ухватио двије. И још би причао о рибама да га неко не пресјече.

— А шта ће ти риба, јадан не био, кад, ево, све изгибе?

— Триба ист! — рече Далматинац мирно, као да иде на одмор у село гдје ће рибу испећи, а не у неизвјесни јуриш. Извади рибе из џепа, стави их у торбу, коју чврсто закопча, и продужи уз брдо ка јуришном положају.

На састанку смо одлучили да опет кренемо на јуриш. Али сада смо смислили још нешто: да јуриш помогнемо једним јачим одељењем из позадине. Истина, да би одељење избило у позадину, мора да савлада неколико дубоких јаруга, које непријатељ, вјероватно контролише.

За тај задатак се јавио [Милија Рашовић, иначе још од раније познат по смијелим потхватима.

Божо се не слаже да иде Милија.

— Погинуће, ни ноћас му нијесмо дали да са првима пређе Дрину, баш због тога, али, ево, њега је ђаво донио овдје!

Вјероватно бисмо одредили неког другог, али Милија неће ни да чује.

— Не брини, Божо, вјештији сам ја него што ти рачунаш. Кад чујете мене одонуд — и показа руком — онда ви навалите. Биће готови кад им запуца с леђа, а ја ћу тамо брзо стићи, не брините.

Већ смо били утаначили којим ће ко правцем да крене у напад кад одозго, са лијевог крила, кроз шумицу, заграјаше четници.

Разбијени у току ноћи, видјели су да нијесмо успјели отети Крчино брдо, да се Талијани упорно држе и да дереглија не превози наше снаге. Учинила им се згодна прилика да поправе пољуљани углед код Талијана, па пошли у напад. Ђока Вукићевића и његову групу, која се налазила у обезбеђењу на превоју, четници су били већ заобишли. Опкољена група се бранила. Божо, Крсто, Јоко Борота, ја и још неколико бораца с пушкомитраљесцом Божом Прљом одмах смо пошли у напад на четнике, а Саво Машковић, Владо Ковачевић, Војо Абрамовић и Спасо Божовић, са главнином из оба батаљона, у правцу брда. У међувремену се са правца којим је Милија пошао није чуло ништа, што је значило да се он с успјехом пробија.

Четници се изненадише кад избисмо пред њих. Завикали смо:

— Предајте се!

Дигоше руке увис, а неки некакве крпе. Предложих да се не пуца кад се већ предају. Пошли смо према њима да их разоружамо, али они, видећи, ваљда, да нас је мало, не сачекаше, већ стругнуше кроз шуму преко косе, у италијанске положаје. Ухватисмо свега тројицу. Док смо се ми обрачунавали с четницима, на врху су тутњале експлозије, и то тако јако као да се брдо руши. Одмах смо се упутили тамо.

На прилазу рововима наишли смо на мртвог Спасоја Гошовића. Бомба му однијела горњи дио главе. У рововима су једни преко других лежали мртви пролетери, четници и Талијани, махом погођени у главу.

Пошли смо преко ровова и избили у логор. Талијани су оставили шаторе и логорску опрему. Видјело се да су на брзину умакли. У логору се наши нијесу задржали, продужили су за Талијанима. На излазу из логора, којих тридесетак или више метара десно од пута према Капку, наишли смо на мртвог Милију Рашовића. Он је с водом избио Талијанима за леђа, и то, вјероватно, у исто вријеме кад је главнина наших напала с фронта и четници испред наше групе панично убјежали у талијанске ровове. То је све пристравило Талијане, па су без икаквог реда бјежали према Капку.

Тек пошто смо освојили логор, видјели смо да су то били јако утврђени положаји и да их је бранио комплетан алпски батаљон „Интра" од шестсто војника са дивизионом топова и јаке четничке снаге.

Ето, тако је створен мостобран на Дрини и отето Крчино брдо, које је господарило преласком.

Саво БУРИЋ

НАШ КОМЕСАР СПАСОЈЕ

1 ај лијепи, црномањасти младић, крупних очију, био је стасит, развијен и чврст. Сјећам се: носио је качкет, поврх капута доламицу, а о рамену само пушку и малу торбицу. Корачао је сигурким, крупним корацима.

Неки другови у чети одавно га познају. Кажу да је дјетињством везан за околину Колашина, али се уозбиљио и сазрио у Београду, — у студентском покрету. Ту је почео да живи животом студента, чија је лична слобода увијек била у неизвјесности јер — он дијели летке, пише пароле, демонстрира. Није имао ни пуних деветнаест година када је постао члан Партије.

У устанку је командовао водом својих Липовчана. Убрзо затим постао је замјеник командира чете у једном батаљону Комског партизанског одреда.

Приликом напада на Пљевља истиче се у уличним борбама — остао је у граду цио дан пошто се чета повукла.

У Рудом се нашао ,у строју 1. пролетерске, да би одатле продужио њеним путевима. Рогатица, Романија, Олово, Вареш ... Промрзао је на игманском маршу, па је морао привремено да напусти 1. батаљон. Промрзли игманци су га изабрали за свог политичког комесара. . .

Неко вријеме, као искусан политички радник, проводи у Дринском добровољачком одреду.

У другој половини 1942. године поново долази у 1. црногорски батаљон. Ако се не варам, у Босанском Петровцу, пред само формирање дивизије, постављен је за политичког комесара 2. чете, у којој се борио до Игмана. Од тада се његов живот изједначује с њеним. Ситница, Јајце, Котор-Варош, Теслић, Прњавор. . . Онда почиње четврта офанзива: велики марш са ријеке Саве до Иван-седла, борба на Неретви и Главатичеву. Пред нама је Дрина и — офанзива на измаку.

Пролетери се припремају да форсирају Дрину. Спасоје говори отворено на четној конференцији о тешкоћама које треба савладати приликом преласка надошле ријеке. Тешкоће су огромне, а могућности за прелазак веома ограничене. Он то не крије. Али он зна, он наглашава да су пролетери способни да изврше и оно што изгледа немогућно.

Борци му вјерују, јер он се не заварава и не заноси. Он вјерује У људе и њихове неисцрпне могућности. Као и увијек, он о свему реално расуђује.

Конференција је завршена. У ушима бораца брује Спасојеве речи: „Ми морамо успијети!"

Врше се посљедње припреме. У чети је као у кошници. Спасоје обилази све, труди се да свима помогне.

— Спасоје, да ти нешто кажем . ..

— Друже комесаре, да те нешто питам.. .

— Спасоје, још су ми потребне бар двије бомбе . . .

— Дођи да видиш, друже комесаре, хоће ли сад бити добро . . .

Он стиже свима да одговори, да посавјетује, да свакога на свој начин охрабри, подстакне.

У први мрак око тридесет добровољаца на импровизираним сплавовима запловило је преко Дрине с намјером да се искрцају на другу обалу. Спасоје добија задатак да организује пребацивање осталих дјелова батаљона. Та му дужност није по вољи, јер га одваја од његове чете. Но њему је својствено да не гунђа и не прави проблеме ради тога да би било како он хоће.

Они који су били уз њега знају да је организовао пребацивање и при томе стално мислио и говорио о својим борцима.

— Биће тамо много жртава. Шта мислиш, хоће ли се моћи извлачити рањеници? Плашим се за Пења, он је нагле природе. Ни Вујо се не чува. Много бих волио да сам тамо.

Није могао да издржи до краја.

— Ти, друже, води рачуна да се пребаци овај остатак, — рекао је политичком делегату, — а ја одох.

Скочио је хитро у дереглију и отиснуо се преко Дрине.

Чета се припрема за нови јуриш на Крчино брдо, на ком су се утврдили Талијани. Утом ето и Спаеоја.

Његов долазак изазва раеположење. С његовим присуством расте самопоуздање. Он је још јуче рекао: „Ми морамо успјети!"

Спасоје погледом пребројава чету. Види — неколицине већ -нема. На лицу му играју бијели и црвени праменови. За тренутак застаје, као да размишља, а онда одлучним покретом прихвати пушку и пуним гласом заповиједи:

— Друга чета, напријед!

И смјело пође први.

Пошао је у свој последњи, трагични јуриш. Са осталим дијеловима батаљона чета је продрла у бункере. Непријатељ је лотучен. Крчино брдо је наше, а Спасоја нема!

Дани пролазе. Чета и даље ратује. И сјећа се Спасоја Драговића.

— Шта би ми рекао Спасоје? — мисли борац кад осјети потребу за савјетом онога кога је много цијенио.

Ратујући, борци су памтили и помињали свога комесара често и дуго још послије Крчина брда.

Драго НИКОЛИЋ

ПРСА У ПРСА

П од заштитом мрака, преко Дрине су пристизале наше снаге. Застали смо у подножју Крчиног брда, док се прикупе снаге за одлучујући напад. Почело је већ да свиће. У свануће је почела још јаче да дејствује непријатељева артиљерија. Много је отежавала прелазак наших снага.

Два дијела снага бригаде већ су прешла Дрину. Чекања више није било. Око 6 часова и 30 минута пошли смо у напад на Крчино брдо. Наши предњи дијелови су иначе били свега око триста метара испред непријатељевих положаја. Чете 1. батаљона биле су на лијевом крилу. Почела је ошрчена борба. Стопу по стопу смо ишли напријед. Послије једночасовне борбе раздвајало нас је само око двјеста метара!

Одједном нас је почела туђи бочна митраљеска ватра. То је група четника, јачине око сто људи, избила на бок наших јединица. Наступају и вичу „ура". Овај изненадни противнапад је пољуљао наше редове. Лијево крило се повлачило. Четници су то осјетили и још јаче заурликали.

Баш у тој критичној ситуацији на лијево крило је наишао командант нашег батаљона, Саво Бурић. Његово присуство је охрабрило борце. Чуо се његов глас: — Не назад! Хоћете да нас баце у Дрину?

Нашао сам се у његовој непосредној близини. Био је изузетно строг и готово љут на нас. Осјећајући да би нас непријатељ могао одбацити, озбиљно нас је прекорио:

— Зар, пролетери, пред том четничком бандом да одступате?

— Не! Ми ћемо викати „ура". Пристигло нам је појачање, јачине око једне чете. Командант је с нама, у стрељачком строју и — нема одступања.

Почео је један од оних силовитих брзих противнапада пролетера. Четници га нису очекивали, не бар *с* таквом жестином. Они су обезглављени, дио њих натјеран је у Дрину и тамо уништен. Ситуација се измијенила.

Наше десно крило водило је борбу прса у прса на главном упоришту. Непријатељ је давао жилав отпор. Сада је и наша чета усмјерила напад у том правцу. Приближили смо се на домет ручних бомби. Нас тројица, пгго смо у групи прешли Дрину, још смо били заједно. Остало нам је по неколико бомби, таман за овај јуриш. Непријатељ покушава да се одржи на положају. Наноси нам осјетне губитке. На десном крилу чете био је комесар чете, друг Блажо Црвенко. Пред сам крај непријатељевог отпора покошен је митраљеским рафалом. Вијеет о његовој погибији тешко нас је погодила. Изгубили смо друга и борца који је био душа чете. , /

Стопу по стопу се приближавамо рововима. Престао је да дејствује и митраљез друга Лекића, који је тешко рањен у главу. Његов пушко-митраљез прихвата командир наше чете. Чује се његова команда:

— Напријед, другови!

Као бујица смо се сручили непријатељу на леђа. Отпор је био савладан. Онда је настало гоњење разбијених непријатељских снага.

Блажо ЂУКАНОВИЋ

НАВИКА ЈЕ ЈЕДНА МУКА ...

У лето 1942. партизани ослободише Ливно. Једна чета је запосела касарну. Борци су увече полегали по земљи у шљивику иза касарне. Неколицина њих оде с Крстом Бајићем да спава у касарни, у којој су дотле спавали домобрански официри. Чаршаве су променили, а вунени душеци обећавали су добар и удобан сан.

Док су они у шљивику брзо заспали, дотле Бајић, Ђукић и другови у соби то никако нису могли. Стално су се превртали, час лево, час десно. Већ је прошло пола ноћи, а ниједан још није био ока склопио. Једногодишње спавање на земљи и поду одвикло је њихове организме од удобности. Тек пред зору први се одлучи Вуксан Ђукић: узе ћебе, стави га на под и леже.

— Боље на поду него на душеку! Ја вам кажем, другови, а ви како хоћете.

— Богами, не збориш лоше! — придружи се Ђукићу одмах Крсто Бајић, а ускоро то учинише и остали.

И за тили час собу испуни уједначено хркаше.

СТОЈ, ДРИНО!

У ватреној групи у којој су сви минобацачи, тешки митраљези и пушкомитраљези којима је располагала бригада, учествовала је и наша противколска чета (два противколска топа и један „пито"). Група је сасређеном ватром из свих оруђа тукла сваки педаљ на супротној обали Дрине. Ипак, Дрину нијесмо прешли (29. марта 1943). Но не због непријатеља, он ни носа није могао да помоли. Сву ту силну ватру сасули смо на њега само зато да бисмо ограбили дереглију, која се налазила на десној обали, на непријатељевој страни. Успјели су наши пливачи да савладају набујалу Дрину, ускоче у дереглију и повезу је ка нашој обали. Али се, на несрећу, негдје на средини ријеке котурача дереглије заглавила у челично уже начето залуталим куршумом. Сви покушаји да се дереглија покрене остали су узалудни. Друговима на њој није преостало ништа друго него да поново скоче у брзу и хладну Дрину и да се врате. Послије овога неуспјеха јединице бригаде су се повукле и размјестиле недалеко од Устиколине.

Како је Дрину требало по сваку цијену прићи штаб бригаде је наредио да се праве сплавови. Екипа из наше чете се прикључила осталим. Сплавови су прављени у врло тешким условима. Није било материјала, а ни потребног алата. И поред тога, радећи седам до осам дана, од материјала из трошних пггала и напуштених кућа Устиколине и нешто сирове грађе довучене из шуме, направљено је око тридесет сплавова.

Дан прије новог покушаја преласка Дрине штаб бригаде је позвао на састанак политичке и војне руководиоце батаљона и самосталних чета. Састанку је присуствовао и командант 1. пролетерске дивизије, друг Коча Поповић.

Из противколске чете били су тамо командир ЈБубез Марић и политички комесар Милан Петричевић. Чим су се вратили, у чети су одржани састанци. Прво паотитски. Комесао нам је оекао да се вечерас, по сваку цијену, мора прићи на другу обалу. За уст'ех пуну одговорност сносе чланови Партите. Затим те олржан четни састанак. Командир ЈБубез изложио те залатак чете. Прелазиће Дрину тек када се створи мостобран, а сада то! је главни задатак да, са дотгима, преноси сплавове до обале. Ићи ће сви борци, сем коњоводаца. Командир и комесар такође. Од руководилаца у чети ће остати командири водова и замјеник командира чете.

У први сумрак почело је преношење сплавова до оитеке. Ми, који смо остали у чети, пошли смо са оруђима у село близу Устиколине приправни да топовима подржимо поелазак наших јединрша, ако буде потребно. Село је било скооо пусто. Само неколико муслиманки које су се, кад су чуле да су дошли партизани, вратиле из збјега.

Те вечери међу нама је био и Уча, борац Краљевачког батаљона, познат и као добар виолиниста. И док смо очекивали наређење за покрет и слушали борбу на мјеету прелаза, Уча нам је пјевао. Од свих пјесама најснажније су ми остале у сјећању двије: „Ај, текла Дрина од брега до брега . .." и „Стој Дрино, водо ладна, стој ..." Пјевао их је неколико пута, и са неким особитим расположењем.

Негдје послије пола ноћи, док смо посматрали Крчино брдо, које је изгледало као да му се на врху отворио вулкан, вратили су се другови који су преносили еплавове. Причају да су их баш они највише принијели. Али, тужни, саопштише нам да су том приликом погинула три борца наше чете, Перо Попивода и још двојица чија сам имена нажалост заборавио. Било је и теже и лакше рањених. Знају и то да се прво сплавовима пребацило око шездесет добровољаца из 1. и 2. батаљона, да су протјерали четнике из ровова са обале и упали у село Цвилин. Сада и сами видимо да се наши боре при врху Крчина брда. Очито понесен овим вијестима, Уча још једном запјева: „Стој, Дрино...!".

Нестрпљиво очекујемо наређење да и ми пођемо. Морамо чекати. Оправљају дереглију, оштетиле су је гранате из талијанских топова.

Кад смо кренули борба се већ водила иза Крчина брда.

На обали се прикупиле пратеће јединице и коморе. По дјеловима се превозе на другу обалу. Док наша чета чека наиђе из правца Устиколине 3. крајишка бригада. Њен командант, Никола Карановић, са чуђењем гледа нас, Дрину и преко ње, па ће: „Алал вјера 1. пролетерској ...".

Лабуд ТАТАР

ДРИНА СЕ НОЋАС МОРА ПРОЋИ

Послије трећег неуспјелог покушаја да пређемо Дрину, секретар наше партијске ћелије, Ђоко Вукићевић, сазва партијски састанак. Кратко нам саопшти задатак добијен од штаба батаљона: по сваку цијену Дрина се мора прећи. Наша 1. чета упутиће, за прелазак у првим сплавовима, једног пушкомитраљесца са помоћницима. Траже се и добровољци, они који знају да пливају и веслају. Почеше да се јављају добровољци. Јавило их се много па су одабрана тројица. Међу првима јавили су се Божо Прља, пушкомитраљезац, Блажо Ђукановић, помоћник пушкомитраљесца, и Блажо Лекић, такође помоћник пушкомитраљесца, уједно и бомбаш.

Из 2. чете међу добровољцима су два Далматинца, чијих се имена не сјећам; биће веслачи, вичнији су томе него ми други.

Из 3. чете ће ићи и Јанко Ћировић. Он ће бити вођа наше групе на сплаву.

Исто вече, 8. априла, група из нашег батаљона окупила се да преконтролише оружје. Снабдјели смо се муницијом и бомбама и пошли на зборно мјесто, ка добровољцима из осталих батаљона. Постројили смо се на једном заклоњеном мјесту, близу обале. Било нас је 35.

Испред нас стали су командант 1. пролетерске бригаде, Данило Лекић, и политички комесар, Мијалко Тодоровић Плави.

Друг Мијалко Тодоровић краћим говором објасни задатак. Добро се сјећам да нам је говорио да је у рукама нас добровољаца судбина цијелог нашег подухвата, да ноћас извршавамо један од најзначајнијих задатака, и да се Дрина ноћас мора прећи! Јуришаћемо као што су јуришали наши преци у многим борбама и јуришима који се памте, и рекао да ће и нас памтити по овом што чинимо — они који послије нас дођу.

Комесаров говор нас је збиља узбудио, ја сам у том часу осјећао највећу радост што се налазим међу одабраним борцима наше бригаде. Сви ми, добровољци, осјећали смо да нас повезује силна снага другарства, која нам вољу да уепијемо чини несаломљивом.

Кренули емо ка обали. Нијесам се надао да ћу поново видјети другове из чете.

На обали Дрине дочекао нас је заменик командира инжињеријске чете, Лабуд Милић, који је руководио сплавовима. Нама шесторици из 1. батаљона одредио је први еплав. Требало је да први пређемо Дрину.

Дрина је у априлу прилично набујала, а да је хладна то и не треба говорити. Око поноћи отиенули смо се од обале. Двојица Далматинаца, који су управљали сплавом били су одлични веслачи. Спретно су савлађивали плаховиту ријеку. Нас четворица клечимо, да сплав буде стабилнији, а и да будемо мања мета. Помало смо и нервозни,

од жеље да што прије стигнемо до обале. Сјетих се у тренутку нашег првог команданта, Пера Ћетковића, и његових ријечи пред почетак неке ноћне борбе — да метак ноћу лута, не погађа сваки. . . Стрепећи и надајући се, под заштитом мрака приближавамо се обали.

Нијесмо је познавали, а ни знали што нас на њој чека. Пошто сам био доста добар пливач на неких двадесетак метара од обале скочио сам еа сплава и допливао до ње. Опрезан сам и ослушкујем да ли у близини има четника. Доплови и .сплав. Искочи Јанко Ћировић. Бацисмо по неколико бомби на обалу. Искочили су и Прља и Ђукановић и брзо се нашли у једном рову. Пушкомитраљезац испали неколико рафала и тиме даде знак нашим јединицама да смо на другој обали, на положају. У рововима на обали није било четника. Обистинила се наша претпоставка да их ноћу не посиједају. Ваљда нијесу вјеровали да можемо преко набујале Дрине без опреме!

Али ево невоље. Наш шарац се заглавио. Прља све чини да отклони квар.

Ћировић и ја кренули смо обалом, да видимо да ли се још ко пребацио. Осјетисмо да се испред нас неко креће. Ћировић повика: „Ко је тамо?" Одазва се Анте Раштагорац, он се сандолином пребацио. Ћировић га упита да ли има пушкомитраљез. Одговори му да нема, има само пушку. Кренусмо назад ка рову.

Недалеко од нас спазисмо једну кућу. Свијетло пробија кроз прозор. Позвасмо Прљу и Ђукановића. Прља и ја смо опрезно ушли у њу. Тамо затекосмо старију жену. Питамо је има ли какве војске около. „Нема, синко, никога, сви су отишли горе у брда кад су чули пуцњаву". Прља уз свјетлост петролејке оспособи шарца. Када смо изашли из куће жена је угасила свјетло. Испред куће били су, да осматрају, Ђукановић и Ћировић. Испричасмо шта нам је жена рекла. Ћировић је уз псовку констатовао да су се четници уплашили и побјегли.

Сплавовима су непрекидно пристизале нове групе бораца. Прља, Ђукановић и ја кренусмо према Крчином брду, мислећи да је пребацивање преко Дрине већ толико одмакло да ћемо испод њега наћи своју чету. Међутим, негдје у свитање наиђосмо на групу Талијана; отворисмо ватру на њих, и они на нас. Ту сам рањен. Пребачен сам назад, преко Дрине, у дивизијско превијалиште. На путу за болницу слушао сам наставак борбе за Крчино брдо. Знам да смо овог пута уепјели да прећемо Дрину! Био сам радостан због тога. Партијски задатак је извршен. А ране ће зарасти.

Хоће ли нова покољења причати о нама? Хоће ли знати наша имена? Није битно! Ми смо само извршавали свој партијски задатак. А то нам је било најважније.

Блажо Ј1ЕКИЋ

ПРЕКО ДРИНЕ

П ослије разбијања четника на падинама Трескавице и неколико дана одмора у ширем рејону ослобођеног Калиновика 1. пролетерска бригада је извршила марш правцем: Каливовик—Добро Поље—Устиколина, са задатком да пређе Дрину и настави покрет ка долини Лима.

Наш 1. батаљон је претходница бригаде. Задатак му је да усиљеним маршем избије на лијеву обалу Дрине, у рејону Устиколине, да се докопа дереглије, јединог пловног средства погодног за пребацивање преко Дрине, пређе Дрину и овлада Крчиним Брдом, на коме ће организовати мостобран и штитити прелазак бригаде преко ријеке.

Батаљон је стигао у Устиколину ноћу. Патроле упућене да пронађу дереглију вратиле су се са извјештајем да је нема на лијевој обали. Плашили смо се да је четници нијесу пустили низ Дрину. Ноћу се није могло ништа више урадити па је батаљон истурио групе бораца да са лијеве оематрају десну обалу Дрине.

Са групом бораца из 1. чете запосио сам једну кућу близу ријеке. Тек у свануће угледасмо дереглију, привезану на супротној обали, а мало затим уочисмо четнике у рововима ископаним на самој обали. Добро смо маскирани, четници нас не виде па се слободно крећу по обали.

Дан је већ био одмакао кад група четника уђе у дереглију, пређе на лијеву обалу и упути се према првим кућама, вјероватно да нешто опљачка. Групу ликвидирасмо и дереглија се, ненадано лако, нађе у нашим рукама. Извијестисмо штаб батаљона. Истог дана, послије подне, сва аутоматска оружја бригаде била су постављена на косе изнад Дрине, а пушкомитраљези батаљона на насипу поред ријеке. Предвече отворена је јака ватра, тако да су четници били принуђени да напусте ровове и побјегну у правцу села Цвилин остављајући у њима само мале групице.

Под заштитом ватре 3. чета нашег батаљона укрцала се на дереглију и отиснула од обале. После ње ће 2. па 1. чета и за најкраће вријеме батаљон ће бити на десној обали. Но, негдје на средини ријеке дереглија стаде. Нешто није V реду еа челичним ужетом или сајлом. Комесар батаљона, Крсто Бајић, и група бораца из 3. чете скочише у Дрину да отклоне квар. Нијесу успјели. Дереглија је враћена на лијеву обалу, одакле је и пошла. Наредног дана дереглију засуше минобацачима са Крчиног Брда. Јако оштећена потонула је поред саме обале. Тада је штаб батаљона одлучио да се направи неколико сплавова. Некако смо их скрпили, нијесу били бог зна какви, али вриједно је било покушати. . .

Првој чети додијељена су два сплава. У току дана пребацила их је близу обале. Ноћу су их борци на рукама пренијели до воде. Чека се наређење за укрцавање. У првој тури требало је да се пребаци

1. ВОД, ПО ЈЕДНА ДЕСЕТИНА НА СПЛАВУ. СА ПРВОМ ДЕСЕТИНОМ ИЋИ ЋЕ КО-

мандир вода, Марко Вулетић, а са другом је политички делегат вода. На нашој лијевој обали не видимо других сплавова!

Четници су нае опазили. Први њихов метак испаљен са десне обале уби Драга Грбовића, други тешко рани Арса Црнчевића, четног руководиоца СКОЈ-а. Изгубисмо два храбра борца, а и даље чучимо на обали. Да би се сачували од непотребних губитака одлучисмо да вод повучемо нешто уназад, иза неких гомила пијеска. Тада код нае дођоше другови из команде чете и штаба батаљона. Поче расправа о томе што да се ради. Командир Вулетић је категоричан да се Дрина овако не може прећи. Изгубићемо људе, а нећемо постићи успјех. Подржах командира, јер сам и сам дошао до таквог закључка. Тада дође Војо Абрамовић. Гласно пита: „Што чека 1. чета, зашто није пошла преко Дрине? 3. чета је пошла."

„Није 3. преко Дрине, а вјерујем да и она има губитака, јер четници отварају ватру и на њеном правцу", одговорих Абрамовићу.

Командант бригаде, Данило Лекић, налазио се у непосредној близини. Позвао је пггаб батаљона и командни кадар чета. Тражио је наше мишљење о прелаеку Дрине. Вулетић и ја поновисмо оно пгго смо рекли пггабу батаљона. Предложили смо да се припреми више сплавова и да уочи форсирања ватром отјерамо четнике са друге обале или их уђуткамо. Подржа то и команда наше чете и још неки из других чета.

Тако је због недовољне припреме од стране штаба батаљона обустављен прелазак преко Дрине. Штаб бригаде је узео ствар у евоје руке. Послије неколико дана ужурбаног рада нови сплавови су били готови. Одређен је дан форсирања Дрине. Тога дана у селу Оџак одржани су партијски састанци по четама. Тражени су добровољци, који ће први кренути преко Дрине. На еастанку ћелије 1. чете у добровољце су се јавили сви чланови Партије. Закључено је да иду само тројица, и то као пушкомитраљеско одељење. Захтијевао сам да идем као нишанџија, с Блажом Ђукановићем и Блажом Лекићем као помоћницима.

Партијски руководилац Ђоко Вукићевић пошао је у штаб батаљона да поднесе извештај о договору. Нешто касније чета је извршила покрет и стигла у Устиколину. У штабу батаљона умјесто мене одређен је Божо Прља. Рекли су да његов шарац има јачу ватру од мог пушкомитраљеза брна. Нијесам се сложио с тим. Док сам распоављао о томе са командом чете и друговима из штаба батаљона наиђе командант бригаде и рече: „Ти нећеш сада, ићи ћеш касније . . ."

Остао сам са водом, а добровољци се упутише ка Дрини. Предвече су се сплавови отисли од обале. без ватрене припреме (четници нијесу посиједали обалу преко дана). Када су на другој обали одјекнуле прве бомбе и заштектали пушкомитраљези помичући се ка селу Цвилин и Крчином Брду, инжињеритски вод је. уз помоћ осталих бораца, извукао дереглију из воде. Она]'е опет остала једино средство за пребацивање, јер су прве групе, коте су прешле Доину, сплавове пуштале низ ријеку. Инжињерци су успјели да је оправе. Јединице су се пребацивале на десну обалу и трком ишле ка Крчином Брду. У трећој тури пребаци се наш 1. вод. Како су борци 1. и 2. батаљона били измијешани, командир Вулетић среди вод у покрету, а затим се трком упутисмо премо Цвилину.

Кад смо избили на један брежуљак, Вулетић даде задатак дес< тинама и правце кретања. Пође и сам са првом у обухват четничк< десног крила. Са њим је и замјеник комесара чете, Ђоко Вукићеви Кад сам са другом десетином избио више Цвилина, наиђосмо на к< манданте 1. и 2. батаљона, Сава Бурића и Божа Божовића. Са њил је било неколико бораца. Из 1. батаљона Јоко Борота, Божо Гард; шевић, Ђуро Мариновић, Петар Црнчевић — Пешо и још неки. Оне \ *2.* нијесам познавао. Све у свему није нас било више од 20 до 30, I рачунајући десетину с којом је пошао Вулетић. Наставили емо 1 Крчином Брду. Сретосмо групицу бораца која се повлачила ка Дрин: кажу понестала им муниција. Рекосмо им да тамо немају куд, а д муниције има код непријатеља. И нека нам се придруже. Учинише т без ријечи. Искористих тај тренутак, обратих се мојим борцима, кој су чули овај „разговор", и рекох: „Другови, позади нас је Дрина, вр; ћања нема. Нећемо се давити у њој. Напријед, и само напријед, ; мном!"

По снажној ватри закључујемо да се наше десно крило и центг добро држе, али код лијевог крила нешто није у реду. С те страх непријатељска ватра као да нам се приближавала. Тада Саво Бурк повика: „А Јоко Борота, а Божо, а Ђуро, а Пешо, сада или никада

Потрчасмо уз косу, па једним шумским путем. Сретох се са једни грмаљем, али пошто му не видим знак на шубари не смијем да опали да не убијем нашег борца. Гледали смо се који секунд, па он окрек главу удеено. Сину кокарда више лијевог ува. Тада опалих. Четнр: се стропошта. Борота (и Гардашевић бацише бомбе на групу четни? која се нашла испод пута и ликвидираше је.

Трком стигосмо до једног пропланка. Одатле се добро види з косу и лијево од нас. Читава гомила четника се упутила ка нама противнапад. Десетина се развн удесно и са једне мале коее отворисл ватру. Пуцамо из стојећег етава и вичемо: „Десно крило, заломи, бац бомбе, пред вама су четници." То је упалило. Четници се збуниш Ми не прекидамо ватру. Тада код нас дођоше команданти Бурић Божовић. Бурић баци једну бомбу. Упознах га гдје су наши борц Зовем пушкомитраљесца Ивана Крилића да што прије дође, али , далеко, код прве десетине. Да смо имали бар један пушкомитраље направили бисмо косапницу! Овако, морале су га замијенити стројнш двојице команданата — Бурића и Божовића. Четници подигоше » какву бијелу крпетину. Сигурно да нас заварају. Тада им Јоко Боро": повика: „А, кољачка бандо, кога мислите да преварите." Између н; и четника није било више од 50—70 метара. Нанијели смо им досг губитака, али већина побјеже преко косе. Но главно је да смо *У* натјерали да се повлаче.

Десетар Владо Црвенко пребаци десетину на косу преко које с четници побјегли. Остаће на њој док наша група изађе на косу иепрс нас. Земљиште је овде испресијецано; коса, па увала, па опет ист што нам отежава наступање. Мора се освајати коса по коса. К< мандант Божовић са групом својих бораца пође уз Крчино Брд гдје се налазила већина његових батаљона. Ми смо се упутили н; пријед ка коси испред нас. У увалици ниже пута, лијево од на наиђосмо на мртвог комесара 2. чете Спасоја Драговића.

Избисмо на косу и осусмо ватру на четнике који се нађоше испр« нас. „Колико је ове стоке", рече Ђуро Мариновић. Стално их тучел

и опет се појављују. Тада угледах 1. десетину, јури уз једну голу косу, коју бране четници. Викнух да наетупа опрезније, на коси су четници. Истог тренутка на путељку испред нас угледасмо неколико четника, уперили пушке у прву десетину. Отворисмо ватру и отклонисмо ту опасност. Борота и другови вребају четнике и гађају их чим се појаве. Ја вребам једнога који са врха ћувика баца бомбе. Уграбих прилику и опалих у тренутку када се четник подиже да баци нову бомбу. Више се није појављивао. Прва десетина изби под врх косе, баци бомбе и у јуришу овлада косом. Са ње бацачком ватром по рову натјера четнике у бијег. Измичу долином Дрине, према Горажду, праћени ватром Крилићевог пушкомитраљеза.

Командант Бурић нареди да пођемо напријед. Избивши на косу са које смо протјерали четнике, Ђуро Мариновић пође на чуку да види шта је са оним четником који је бацао бомбе. Отуд поче да виче:

„Друже Божо, убио си жену".

„Какву жену, шалиш ли се, чоче."

Наста смијех.

„Јеси, јеси, убио си жену, сва је покривена косом".

„Погледај мало боље, Ђуро", рекох показујући му „оријентир" гдје да погледа.

Био је то командир четничке чете. Носио је са собом списак чете и слику краља Петра.

Идући уз косу у правцу брда наиђосмо на замјеника комесара чете, Воја Мирковића. Води заробљеног четника. Војо, високи снажни Дурмиторац, чврсто га држи док овај плачно моли за милост. „Нема ти спаса, издајниче, главом ћеш ми платити Сава Никаљевића." Тако сам дознао да је погинуо командир 2. вода, Саво Никаљевић.

Никаљевић је био тешко рањен у ноге. Није могао да се креће. Митар Дабановић га је на леђима понио према Цвилину. Носећи га низ стрму страну, упитао га да ли му је тешко. Како Саво није ништа одговарао, спуетио га је на земљу. И видио да је мртав.

Мало касније дознах да је смртно рањен и комесар чете, Блажо Црвенко.

Наступајући уз брдо стигли смо испод једног рова. Личио је на бедем. У рову угледасмо Талијане. То нас изненади, рачунали смо да пред собом имамо само четнике. Кренусмо напријед. Приближисмо се рову и ускочисмо у њега, без жртава.

Затим преко једне заравни потрчасмо према неким шаторима. Са косе позади шатора Талијани отворише ватру. Отворисмо је и ми. Тада позади косе изби наша 1. десетина. Плашећи се да не буду опкољени Талијани су се повукли на брдо Капак. Код шатора утврдисмо да се ту налазио штаб талијанског батаљона.

Борба на Крчином Брду је завршена. Чује се само понеки пуцањ. То наши приводе крају обрачун са Талијанима. Продужили смо ка Капку. Наш борбени поредак је јако густ. Командант бригаде, који се већ налазио на Крчином Брду, нареди да се из 1. и 2. батаљона формира једна чета, која ће напасти на Капак, а да остале јединице остану на достигнутој линији. Чета је послије оштре борбе заузела Капак. Тако је савладана последња препрека на десној обали Дрине несметаном кретању 1. пролетерске бригаде ка Санџаку и долини Лима.

Талијани су на Крчином Брду потпуно потучени. Заплијењено је готово цијело наоружање батаљона, а и друга опрема.

Четници су претрпјели такав пораз да у Санџаку нигдје нијесу више пружили јачи отпор. Бјежали су пред пролетерима као зечеви.

И ми смо имали осјетне губитке, нарочито 1у командном кадру.

Прва чета изгубила је комесара Црвенка, водника Никаљевића и руководиоца СКОЈ-а Црнчевића. Неколико бораца лакше је рањено.

Божо ОРЛАНДИЋ

БОРБЕНА ГРУПА ДОБРОВОЉАЦА ПРЕКО ДРИНЕ

П ослије иреласка Неретве низале су 'се једна за другом борбе са четницима, распоређеним на лијевој обали Неретве, од Коњица према Јабланици. Биле су тешке и сурове. Али најтежи окршај био је онај у рејону Калиновика, са четницима Павла Ђуришића. Било их је између 800 и 1000. Сјећам се, борба је трајала цио дан, од раног јутра до првог мрака. Наизменично су се Смјењивали јуриши нашег 1. и 2. батаљона и четника, које је подржавала талијанска артиљерија из Калиновика. јИмали смо рсјетне губитке. I

Негдје испред ноћи борба је престала. У залазак сунца уочили смо изнад Калиновика, према Трескавици, четничке колоне у повлачењу. Били смо ,толико исцрпљени и изморени да нам је њихово одступање дошло у прави час.

После ове напорне борбе 1. батаљон је добио задатак да, као претходница бригаде, што прије избије на Дрину и створи мостобран, ради преласка свих наших енага Преко ње. [1]

Након напорног марша стигли смо у рејон Устиколине и задржали ре у селу Аџићи. Април је. Осјећа се дах прољећа, долином Дрине бубре трешње.

Од преласка преко (Неретве стално сам са Божом Прљом, на шарцу. Овдје смо добили задатак да осматрамо непријатеља и да повремено испалимо по јкоји рафал преко Дрине. Одстојање је велико, око два километра. Десна обала Дрине према Крчином брду била је врло прегледна. Шарац |смо поставили на уздигнутом камењару изнад једне воденице. Биди се јпонека кућа Јсела Цвилина. Повремено запажамо покрете четника. Са Крчиног Брда с времена на вријеме гађа нас артиљерија. Није ефикасна. Ровови на дееној обали Дрине, који се виде са нашег положаја, преко дана су празни. Претпостављамо да их четници посиједају ноћу.

Гледајући Дрину није ми се учинила нека велика препрека. О томе разговарамо Божо ЈИ ја; сматрамо да нам је теже било прећи Неретву код Улога или Коњица него сада Дрину. Овдје су пред нама четници, лако ћемо их одбацити са десне обале. Ци Талијани нам неће бити већа сметња, чини нам се да их је можда педесетак, са неколико топова и минобацача.

Није све било како смо ми мислили. Дрина је представљала велику препреку, а требало >јy је што прије форсирати и развити дејства према Црној Гори и Херцеговини. Наши покушаји да у два три маха групама добровољаца отмемо дереглију коју су четници при повлачењу повукли на десну обалу и тамо привезали нијесу успјели. јСјећам се да су четнички рафали приликом нашег трећег неуспјешног покушаја ртимања дереглије покосили неколико другова, међу којима Попивуду, Грбовића и Боначића.

Божо Прља и ја смо позвани да се вратимо у чету. Негдје послије подне одржани су партијски састанци, по четама. У нашој чети водио га је секретар Ђоко Вукићевић. Траже се добровољци који ће први прећи Преко Дрине. Објашњена нам је важност овог подухвата. Чета има око 60 бораца. Многи од Оних који су били на дан формирања бригаде у Рудом погинули су, неколико их пријешло на дужности у друге јединице. Али, замијенили су их нови пролетери из Бихаћа, Босанског Петровца, Јајца, Сарајева .. . тако да је чета ипак одржавала равнотежу у бројном стању и борбеној готовости.

Кад нам је изложен задатак наетао је тајац. Онда се јавио Божо Прља. Одмах за 'њим Блажо Лекић. Рекао сам да је и моје мјесто међу њима, са Божом сам заједно, на шарцу, прошао многе борбе и увијек смо били спремни да један за другог дамо живот.

Вријеме до поласка искористили смо за припрему. Добили смо по 5 бомби ц око 1000 |метака. У први сумрак групе добровољаца прилазиле Су обали. У једном склонитом простору, око 19. часова, било је постројено 35 бораца. Испред строја стајао је комесар бригаде, Мијалко Тодоровић Плави. Била је чудна тишина. Рекао нам је да ноћас извршавамо један од најзначајнијих задатака до еада. На десној обали Дрине су јаке четничке и талијанске снаге, организовале су одбрану дуж обале, на Крчином Брду налазе се алпинци са артиљеријом. У Црној Гори и Санџаку четници настоје да организују власт, њихова пропаганда тврди да је наша НОВ уништена у долини Неретве. Значи, од нашег успјеха зависи успјех и подухват наших главних снага. Штаб бригаде верује у нас; и Да ћемо наступати храбро и паметно, јер је циљ да се побједи али да се сачува еваки борац. Завршио је ријечима: „Другови, када пређете Дрину, сетите се да је позади вас 1. пролетерска дивизија и Дрина, која нема милости."

Комесарове ријечи су се усјекле у наша срца. Нашу групу је водио Јанко Ћировић. Са Јанком емо јачи и еигурнији. Знао сам да ћемо извршити задатак. Око 22 часа смо стигли на обалу. Нашој групи придружила су се два Далматинца, добри веслачи и добри пливачи. Отиснули смо се од обале. Наш сплав је I— неколико састављених балвана.

Дијелом смо у води. Ријека нае је помало заносила. Али су Далматинци еигурни. На двадесетак метара од обале Блажо Лекић скаче у Дрину. Прије него смо етигли он је већ бацио двије бомбе. На обали смо. Јанко Ћировић хитро скочи и убаци неколико бомби у ров. Божо дугим рафалима гађа према Цвилину. Тако означисмо да смо на десној обали Дрине. Чудило нас је да непријатеља уопште није било. Десно од нас био је Анте Раштегорац, са својом групом. Настављамо ка Цвилину. Блажо Лекић даје знак да је у близини нека кућа, освијетљена. Наш пушкомитраљез се заглавио. Божа Прља га је поправио у кући. У Цвилину смо заузели положај. Убрзо су пристигле и нове групе. Мостобран је успостављен.

Блажо ЂУКАНОВИЋ

ЗА РАЊЕНЕ ДРУГОВЕ

П ред зору, 6. марта, наређен је покрет. Командант Саво Бурић нам је еаопштио да је код Горњег Вакуфа задатак извршен, отклоњена је опасност која је пријетила рањеницима код Лрозора, и да ће наше бригаде, у саставу 2. пролетерске дивизије, учествовати у форсирању Неретве. Брижно је напоменуо: „Знам да сте уморни, али ситуација је таква да морамо уложити крајње напоре ..."

Колона је под запггитом магле, неометана од авијације, наставила марш. Прошли смо поред (села Сарајвилићи и Врси и скренули са цесте. Ноге клецају од умора, рамена пеку од кајиша пушке, у торби само муниција звецка по такту корака. На путу много љешева, људи и коња, слупаних кола и спаљених камиона. Овуда су одступале поражене њемачке и усташке снаге.

Свладали смо стрми и кривудави |пут низ Макљен и спуштамо се у Прозор. Град и котлина око њега пуни као кошница. Лијево и десно од цесте, прибијени уз окомите стијене и по шумарцима, налазе се рањеници. Многи нијесу превијени већ неколико дана.

Заједно са рањеницима иду велике колоне избјеглица. Тешка је ситуација, али је морал на висини.

Сусрели смо се и са рањеницима из нашег батаљона. Ту су: игманац Никола Маринковић, сада политички комесар једног ешелона рањеника, и рањеници са Иван-седла, Пењо Секулић, Дервиш Сушић и Драго Милутиновић. Радујемо се еусрету. Дли смо и ми и они тужни што не могу да продуже са батаљоном. j

Кренули смо даље. Пред нама је Прозорска котлина и много тога што ни наелутити нијесмо могли. Знали смо да бијемо битку за неколико хиљада рањених другова, знали смо и то да се крећу са нама и да их, уколико је то могуће, морамо збрињавати у покрету. Али како изгледа болница у пребацивању, у условима сваке оскудице и без средстава за транспорт, то нијесмо знали.

Колона дуга више километара. Рањеници који се Сами крећу, тешки рањеници које носе њихови Другови, рањеници на коњима!

Све је сједињено у једну жељу — |да их спасимо!

На улазу у клисуру Раме сустижемо прво ешалоне тешких рањеника, па коњаника и на крају, пјешака.

Пролазимо поред тифусара. Ти наши другови, које је захватила авет тифуса, у овим еуровим условима изгледају нестварно, као људи са друге планете.

Поред пута леже групице болесних и рањених. Неки су ту остали заувијек.

Смрт је у овим колонама чест гост, али живи храбро иду напријед. Иду и колоне избјеглица. Дјеца, жене, старци.

Измјешане с колонама рањених, болесних и избјеглица, као и наша, крећу се још неке јединице.

Четници су разбијени

У разрушену Јабланицу (стижемо 8. марта. Насеље изгледа као да је засуто вулканском лавом. На раскрсници неколико упаљених тенкова, а у шљивику етоје камиони. То је плијен 2. и 3. дивизије. Около готово уништена вегетација. Много је непријатељских љешева.

Колона скрену с цесте. Спуштамо се новонаправљеном стазом ка импровизованом мостићу подигнутом поред порушеног жељезничког моста. Мостић преко којег прелазимо запљускују воде Неретве; љуља се под нама. А преко !њега мораће да пређу све наше снаге. Пећине поред Неретве пуне рањеника, склоњени су да се заштите од бомбардовања.

Пут од Неретве води нас уз обронке Прења, ка селу Крстац. Наш циљ је Чичево и Главатичево. Стаза добро утабана, њом су прошле 2. пролетерска и 2. далматинска бригада. Око стазе љешеви четничких изрода и разних шуривлија, старих наших познаника из борби у Црној Гори и Санџаку 1942. године. Платили за елужбу окупаторима.

Ноћу 18/19. марта изненадним нападом батаљон је поразио четнике на Чичеву. Био је то жесток окршај. Око 2.000 четника је најприје јуришом разбијено. Затим су, кад су се мало средили, четници пошли у противнапад, на 3. чету. Касније је у борбу ступио цијели наш батаљон. Батаљон је јуришао више од дееет пута. Дошло је и до борбе прса у прса. Кад је било најкритичније у четнички бок [је ударила 2. далматинека, и они су потиснути. Имали су велике губитке.

Погинули су и два наша позната јунака: Драгутин Лутовац и Радован Поповић, а рањен је Саво Машковић, командир 3. чете.

У колонама наступамо ка Главатичеву. И тамо су четници. Много их је више него на Чичеву. Изгледа да су им ту, на сектору Калиновика, главне снаге.

Ноћ је. Прешли смо преко тридесет километара. Пред нама необичан призор — десетине ватри, око њих брадати људи. Види се да нае не очекују. Лијево од нас је наш 2. батаљон, а десно друге јединице бригаде.

Пужемо већ неколико стотина метара. Нерви су до краја напети. Сви се бојимо и свога даха, да нас не открију прије времена. Напријед иду бомбаши.

Наш налет је био као лавина. Четници се огорчено бране. Неуобичајено. Ово је најснажнији отпор који су нам до сада пружили. Сатима се тучемо. Нијесу издржали. Безглаво су бјежали све до Калиновика. Гонили смо их без предаха.

Док је ова четничка групација, којом је командовао црногорски издајник пуковник Бајо Станишић, трпјела пораз за поразом, Дража Михаиловић је ангажовао нове снаге из Црне Горе, Санџака и источне Босне. Стигло је око 5.000 четника, под командом Другог црногорског издајника Павла Ђуришића. Уздао се Дража у војводу и у његове јуришлије, чувене по злодјелима. Чак им је у Калиновику одржао говор.

Три дана и три ноћи вођене Су огорчене борбе на еектору Калиновика. Положаји су више пута прелазили из руке у руке. Нарочито је био јак четнички притисак на наш 2. батаљон.

На крају су пролетери побједили. Непријатељ је бјежао према Дрини обиљежавајући пут десетинама љешева и многим заробљеним. У Калиновик смо ушли 25. марта. У њему је 2. пролетерска већ била заплијенила четничке топове.

У родном крају

Готово је година дана како смо под јаким притиском окупаторских и издајничких снага напустили ове крајеве. |А нама се чини као да смо годинама одсутни. Великом дијелу народа чини ее да је то још много дуже. Терор и издаја учинили су своје. Било је оних који су вјеровали да емо уништени. И оних који у то нису вјеровали, али се нијесу ни надали нашем брзом повратку. Али, највише је било оних који су и срцем и душом жељели да нас опет виде.

Први вјесници нашег успјешног повратка били !су четници. У највећем броју присилно мобилисани, изненађени силином пролетерских удара, панично су бјежали својим кућама. Говорили су — до зуба наоружаним пролетерима нико се не може одупријети.

Народ нас свуда радосно прима. Хиљаде питања, свакога нешто или неко интересује. Гдје год дођемо као да смо код својих рођених.

Шпиро ЛАГАТОР

У СМРТ ЈЕ ИШАО С ПЈЕСМОМ

П рва пролетерска НОУ бригада се приближавала дувањско-ливањском подручју, ради учешћа у борбама за оелобођење Ливна. У том циљу су, на ширем фронту, ангажоване снаге Четврте оперативне зоне — како би помогле потпуном успјеху те значајне акције.

Јединице батаљона „Јосип Јурчевић" су са Биокова, већ у српњу 1942. године, кренуле у акције чишћења села Имотске крајине од усташки настројених елемената, ради рушења комуникација које са југа воде у правцу Дунава (и Ливна, те постављања заседа и прикупљања обавештења ради евентуалног напада наших снага и на сам Имотски. Почетком коловоза наш батаљон је бројио око 700 бораца, разврстаних у 6 чета.

У току коловоза почела је велика италијанска офанзива чишћења Биокова од партизанских снага са циљем уништења ослободилачког покрета на том подручју. У том времену наш батаљон је водио тешке борбе са фашистима и за себе везао двије дивизије 6. и 18. корпуса Друге италијанске армије, олакшавајући тиме пролетерским јединицама напредовање у правцу Далмације.

У вријеме приближавања пролетера Далмацији, 14. коловоза, стигло је наређење штаба Четврте оперативне зоне команди нашег батаљона: „При додиру са пролетерима позвати добровољце за прелазак у Прву пролетерску бригаду. Од пријављених бораца одвојити 150, који би, уз 50—70 другова из средње и 70 из сјеверне Далмације, сачињавали „Далматински пролетерски батаљон" који ће ући у састав Прве пролетерске бригаде". На то се јавила читава омладинска чета „Анте Торкар" и већ 28. коловоза, у јеку италијанске офанзиве на Биокову, батаљон ее, без једне чете, пробија у правцу Грабовца—Ловреч—Аржано и Ливно.

Тридесетог коловоза еастали смо се са претходницама пролетера у рејону Ловреча. Били су то дјелови другог Црногорског батаљона. Сусрет је обиљежен заједничком пјесмом и био тако срдачан да се не може никада заборавити. Сви другови су се окупили око нае и међу собом се упознавали. Причали смо једни другима о тегобама и успјесима, а тешко је било рећи тко је кога еа више пажње слушао. Било је бучно и весело. Чинило ми се да сам тог првог дана склопио пријатељство са свима. Заиста, ти стари прекаљени пролетери, били су пријатни и љубазни јер су нас одмах сматрали равнима себи. Растанак је био ердачан и топао И ми смо продужили за Ливно, изражавајући жељу да будемо распоређени у тај батаљон, тим прије што до формирања „Далматинског пролетерског батаљона" није дошло. Црногорци су нам, пак, говорили да ћемо и код Србијанаца наићи на овакав пријем и другарство.

Послије неколико дана у састав бригаде је, као прва попуна, ушло 170 бораца са Биокова. Од њих је по 40 ушло у Први и Други

(Црногорски) батаљон, а остали у друге батаљоне и приштапске јединице бригаде. Наш долазак међу црногорске пролетере не може се никада заборавити. Пријем је био топао, а већ у првим борбама су нас сматрали равнима себи и у нас имали пуно повјерење. У првој борби, на Кључу, погинуо је и први Далматинац, Јаким Маслов из Опузина, стари револуционар који је, као финалац, већ 1939. био члан КПЈ. Другарство је било на висини и оно је његовано удруженим снагама. Све тешкоће смо скупа подносили, дијелили добро и зло, били прави пролетери и суборци. Такво пријатељство издржало је све кушње.

Са Биокова смо отишли са вјером у срцима, слиједећи зов Партије и схватајући да без заједничке борбе свих народа Југославије и без чврстог братства и јединства нема успјеха и побједе наше револуције. Гдје год смо прошли, гдје год смо водили борбу, пролетери су, прије свега, часно извршавали свој први политички задатак — развијање братства и јединства народа Југославије.

Један сам од оних бораца родом из Далмације који је у саставу Другог и Првог (црногорских) батаљона остао све до краја рата. Многа имена су ми остала у сећању, а посебно имена оних првобораца са подручја Биокова и отока који су, у јуришима та два батаљона пролетера, храбро погинули на бојиштима широм Југославије. Споменути ћу само неке који су се нарочито истицали као комунисти, људи, борци и старешине: Војин Кадијевић, Ђуро и Гојко, Јуре Одак, Иван и Манда Богуновић, Милан Шољак, Звонко Ракић, Милан и Владо Вежа, Клеме Пухарић, Никола и Анте Вела, Мате Жарнић, Марјан Радаљ, Тугомир Радованчић, Дарко Чурин, Нада Срзић, Неда Крилић, Бепо Миља, Јуре Шкарица и др, чија је храброст запажена у јуришима на Кључ, Иван-Седло, Горњи Вакуф, у IV офанзиви, на Главатичеву, Трескавици, Дрини, Боровну, Сутјесци, у источној Босни, на Травнику, Млиништу, Београду, Плетерници ...

Осим завидне борбености, Далматинце је красила ведрина, међу њима се увијек чула пјесма и весеље и тај ведри дух смо донијели у Прву пролетерску бригаду.

У Првом и Другом батаљону смо имали и двије изузетне другарице, Наду Срзић из Макарске и Анку Брашкин из Каштела. Звали смо их весела Нада и Анка; биле су живих очију и хитрих покрета, вјечито добро расположене и насмијане. Биле су борци-болничарке какве би пожељела свака јединица, примјер неуморних, несебичних, храбрих и одважних пролетера. Својом пјесмом и веселошћу оне су улијевале оптимизам сваком борцу. Зрачиле су веселошћу, бодриле пјесмом, истицале се храброшћу, примјерним држањем и заносом жене-борца, због чега ће нам њихова имена остати у живом сјећању као имена жена узорних другарица пролетера.

У марту 1943. године, када је требало форсирати Дрину, чуло се у колони чета и батаљона: „Далматинци наприд!" Требало је Дрину прећи и на јуриш заузети другу обалу. То су Далматинци схватили и прихватили са великим борбеним полетом и радошћу, знајући да преко Дрине народ Србије чека своје јунаке који су оданде отишли 1941. године. Јуришали смо раме уз раме на сплавовима. Дрина је савладана. Ту је заувијек, у хладној Дрини, остао Јуре Боначић први погинули борац са првог сплава.

Штабови батаљона су у својим извјепггајима, послије завршених борби, јављали штабу бригаде о личном и масовном хероизму бораца

и старјешина. Лична и колективна храброст која је испољена произишла је из тежње за слободу и за вишеморалне и хумане циљеве. Борили смо се у другим географским увјетима, показивали храброст и морал у савладавању глади, физичко-психичких напора и болова. Ту је испољена висока свијест и храброст, а посебно у увјетима тоталне глади, слабе одјеће и обуће, при чему ни један борац није испољио слабост и покушао да нешто одузме од народа. Истина, било је појединачних моралних падова, али они не могу да умање оцјену о храбром владању већине. Храброст у борби је била евидентно присутна у понашању бораца, и то у свим облицима ратних дејстава. Чувено је јунаштво борца у IV и V офанзиви, нарочито у котлу Сутјеске и на Боровну. Величина храбрости испољена је у масовности и ријетки су били они који нису остали досљедни борци револуције до краја. Посебно су се храбро борили чланови КПЈ и СКОЈ-а. Поред храбрости ее испољило другарство и хуманизам. Не издати никога и ништа — значило је испољавање оданости покрету, другарству и хуманости.

И умирање бораца-пролетера био је израз храбрости. Величина чина умирања огледала се у томе што је она прихватана свјесно, са осјећањем да ее тако испуњава највећа и посљедња дужност пред Партијом, СКОЈ-ем, револуцијом и елободом. Ту није било јадиковања; у смрт се ишло са револуционарним паролама и пјесмом, чиме се исказивало људско достојанство, манифестирали пркос, понос и храброст пролетера.

Витомир ПИРАК

ОД СУТЈЕСКЕ ДО ЗВОРНИКА

и збијањем на Лим јединице Главне оперативне групе биле су у пуном замаху наступања ка Србији. Али се тада ситуација изненада промјенила. И Њемци су припремили офанзиву. Тако се догодило да прве борбе буду борбе у сусрету два противника који су пошли у офанзиву.

Ова њемачка офанзива названа је петом, а знамо је и као битку на Сутјесци. Више јој одговара ово друго.

Офанзиву су Њемци брижљиво припремили. Њихова рсновна оперативна идеја је била да са кружне основице Фоча—Горажде—Пљевља—Приједпоље—Бијело Поље — Колашин — Подгорица — Никшић—Гацко—Калиновик стегну партизанске снаге, набаце их на планинске масиве у доњем току Пиве и Таре и ту их униште. За ову операцију њемачка команда за Југоисток одредила је четири њемачке дивизије —• 1. брдску, 7. СС „Принц Еуген", 17. и 18. ловачку дивизију, двије легионарске — 369 „Вражју" и 373 „Тигар" дивизију, један пук 105. њемачке дивизије, четири талијанске дивизије, два пука бугарске војске и 4. ловачку бригаду домобрана. Операцију је подржавало 12 авио-ескадрила.

Прве борбе започела је 15. маја 1. пролетерска бригада код Бијелог Поља. Цијела бригада три дана је водила тешке борбе. Ојачани 99. пук 1. брдске дивизије најприје се сукобио са 2. батаљоном, који је био према Слијепач-мосту, а онда са 4. и 1. батаљоном. Бригада је ноћу 15/16. маја напала њемачке колоне, али без успјеха. Најтеже борбе вођене су на падинама планине Бурећ. Уз садејство авијације, артиљерије и тенкова Њемци су потисли бригаду и овладали тим положајима. Ту су застали да престроје снаге. Очигледно нијесу очекивали такав отпор.

Онда је 19. маја дошло наређење да бригада одмах у току ноћи крене правцем Челебић—Завајит—Бунови. . . Било је јасно да 1. пролетерска поново иде на челу.

Бригада је кренула правцем село Маоче-—Какмужи—Мељак—Попов До—Челебић; на челу је био 1. батаљон. Био је то дуг марш и скоро без одмора. Пред вече 21. маја претходница 1. батаљона је избила на врх стрме Челебићке стране. У том тренутку су и непријатељске јединице избијале у село Борје, тамо гдје је била болница 1. мајевичке бригаде. Настала је трка уз стрму Челебићку страну и за најкраће могуће вријеме 1, 2. и 6. батаљон наступали су стрељачким стројем према непријатељу. Фронтално на Борје нападао је 1. батаљон; десно, преко села Јечменица, 6. батаљон, а лијево, преко Илијине Главе, 2. батаљон. Непријатељ [је разбијен и рањеници ослобођени.

Бригада је наставила гоњење непријатеља ка Фочи. Наступала је у двије колоне; десно су ишли, 3. и 6. батаљон, а лијево, према Златном Бору, 2, 4. и 1. батаљон.

Непријатељ је био изненађен појавом јаких снага у рејон Челебић и одмах тамо послао појачање — три батаљона 118. њемачке дивизије. Прва пролетерска, заједно са 2. мајевичком, 6. источнобосанском и два батаљона 2. пролетерске бригаде, није могла разбити непријатеља на Златном Бору и Троврху. Дошла је у помоћ и 3. крајишка бригада. Међутим, 25. маја дјелови 369. легионарске дивизије прешли су ријеку Ћехотину и опасно угрозили бок и позадину 1. дивизије. Тада је обустављен сваки покушај преласка и пробоја преко Дрине у рејону Фоче.

Нови правац пробоја водио је преко Вучева и Сутјеске. Прва пролетерска бригада хитно је пребачена преко Таре, код Тепаца и преко Пиве, код Крушева, на Вучево. На челу је наступао 1. батаљон. Кад су његови дјелови избили на Вучево, Њемци су потискивали 1. мајевичку бригаду и запријетили да овладају платоом Вучева. Батаљон је развио у стријелце оно бораца што је приспјело и у снажном јуришу помогао 1. мајевичкој да збаци непријатеља са Вучева.

Бригада је водила тешке борбе у долини Сутјеске. Три пута је заузимала Боровно, али су га Њемци сваки пут противнападом повратили. За вријеме тих борби 1. батаљон је био у резерви. Тих дана командант батаљона Сава Бурић је пошао за команданта 5. црногорске бригаде, а за команданта батаљона постављен је Саво Машковић, дотадашњи командир 3. чете. Смјена је извршена на батаљонској конференцији, у рејону Мркаљклада. На конференцији је говорио и командант бригаде Данило Лекић.

Процјењујући да 1. дивизија не може проћи преко Боровна и Кошура, командант дивизије је одлучио да цијелу дивизију провуче испод самих ровова на Кошуру, правцем Драгош-седло — Суха — излаз из кањона Сутјеске — шума испод Озрена — Крекови — Хрчава — Катуниште — Лучке Колибе. То је био смио потез. Према Крековима пролаз колоне прво је обезбјеђивала 2. пролетерска, а затим 7. крајишка бригада. На Лучке Колибе први је избио 1. батаљон који је ишао на челу бригаде. Излазак на Зеленгору још није значио и пробој из обруча. И непријатељ је већ излазио на њу. Први батаљон је постављен према Црном језеру и Љубином гробу да штити лијеви бок колоне бригаде и дивизије. Други и 4. батаљон, који су ишли на челу, водили су тешке борбе код Старих Катуна и на Бавану, кота 1642. Пред ноћ су заузели Баван и тиме створили услове за пробој преко Балиновца. Први батаљон је стигао са двије чете на лијево крило 2. батаљона и помогао му у завршном јуришу на коту 1642.

Штаб дивизије је одлучио да у току ноћи 9/10. јуна изврши пробој обруча преко Балиновца. Пробој је вршила цијела 1. пролетерска бригада. У стрељачком строју су били сви: од команданта бригаде Данила Лекића до кувара. Био је то јединствен јуриш у аналима нашег ослободилачког рата.

Ситуација на Балиновцу по нечему је личила на еитуацију на почетку офанзиве. Командант 369. легионарске дивизије, која је затварала обруч на Зеленгори, љут што је његов командант групе дозволио да га партизани збаце са Бавана, коте 1642, кључне тачке

обруча, ојачао га са једним батаљоном 370. пука и наредио да „у јутарњем мраку" мора вратити Баван. Најавио је, уз то, да лично долази на Балиновац. Командант 1. пролетерске дивизије имао је други план: да у јутарњем свијетлу пробије обруч на Балиновцу.

Обје стране су се покренуле. И док су пролетери у снажном јуришу избили на Балиновац, њемачки легионари су ударили у празно: на Бавану није било никога. Изненађени избијањем пролетера на Балиновац легионари су пожурили да им се испријече али у томе нијесу успјели. Испало је да их пролетери паралелно гоне па су бјежали све до Миљевине. Командант групе која је бранила Балиновац ту је смијењен. Али, рат је рат. Био је, на другој страни, смењен и командант који је наредио јуриш за пробој из обруча.

Први батаљон у јуришу на Балиновац је био на лијевом крилу. У току ноћи пристигла је и чета која је обезбјеђивала колону на ЈБубином гробу. Непријатељ је најприје и отворио ватру на њега. То је био сигнал за општи јуриш. Батаљон је једноставно прелетио Балиновац.

Бригада је послије пробоја наставила да гони непријатеља ка Миљевини. Њено десно крило, на правцу села Трнавци, обезбјеђивао је 1. батаљон. Код села Рataја дошло је до велике борбе главнине бригаде са дијеловима 369. легионарске дивизије, којој је стигао у помоћ 124. пук 124. дивизије, са тенковима, Њемци су покушавали да образују нови обруч на комуникацији Фоча—Калиновик.

У првом судару код Рataја Њемци су одбили напад бригаде, али је она упорно наставила да напада и 12. јуна, до зоре, успјела да прокрчи пут. Први батаљон је ударио у лијеви бок непријатеља и знатно допринио сламању његове одбране. Послије прелаза ријеке Бистрице 1. батаљон је остао у висини села Будањ, са задатком да спријечи продор непријатеља од Фоче и обезбједи пролазак колоне Врховног штаба преко Миљевине, у правцу села Јабуке.

У селу Будањ 1. батаљон, којем је притекао у помоћ 3. батаљон, водио је тешке борбе, издржао је многе јурише пјешадије и тенкова, непрекидно бомбардовање артиљерије и авијације, спријечио продор непријатељевих колона и тако потпуно извршио свој тешки задатак.

Овом борбом завршена је пета офанзива односно битка на Сутјесци. Непријатељ није успио да уништи снаге Главне оперативне групе, иако им је нанио велике губитке.

У селу Будањ у батаљон је дошло око 60 нових бораца из 3. далматинске бригаде.

Послије битке на Сутјесци јединице Главне оперативне групе преузеле су иницијативу и развиле своју офанзиву. Најприје су се сручиле са Јахорине на пругу Сарајево—Вишеград, прешле је и наставиле да јуре као да су са одмора дошле. Четници се нису смјели нигдје ни помолити, усташке бојне бјежале су ка Власеници и Зворнику. До прве озбиљније борбе дошло је на Власеници, коју је бранило око 2.000 војника — 3. усташки батаљон, 28. усташки батаљон који је побјегао из Хан Пијеска, 15. пјешадијски пук домобрана, без једног батаљона, и батаљон милиције. Одбрана је имала 1 топ и 4 тешка минобацача. На узвишењима Кик и Орловача било је много бункера.

Бригада је нападала с југа и имала задатак да заузме утврђења на Орловачи и Кику. Двије војвођанске бригаде предвиђене да нападају са сјевера, нијесу стигле на вријеме.

Први и 3. батаљон нападали су на Кик, 4. и 6. на Орловачу. Цијелу ноћ се водила тешка борба. Ујутру, када је непријатељ очекивао да ће напад престати, командант бригаде Божо Божовић убацио је у борбу и 2. батаљон из резерве и у мушевитом јуришу свих батаљона сломљена је непријатељева одбрана. Власеница је ослобођена.

Није прошло ни 15 дана од завршетка битке на Сутјесци, а захуктала 1. дивизија се налазила пред вратима Зворника. Град су нападале 1. пролетерска са јединицама 1. и 2. војвођанске бригаде. Први батаљон и један батаљон 2. војвођанске бригаде сачињавали су сјеверну групу и нападали су дуж косе Змајевац.

Зворник су бранили 21. и 29. батаљон усташа, дјелови 3. и 28. батаљона усташа и 15. пука домобрана, који су успјели да побјегну из Власенице, укупно око 3.000 војника.

Батаљони су енергично пошли у напад, ослободили Зворник и нанијели велике губитке непријатељу. И плијен је био огроман. Успјех је помућен великом жалошћу за погинулим политичким комесаром 1. дивизије .Филипом Кљајићем-Фићом, омиљеним првим политичким комесаром 1. пролетерске бригаде.

Бригада се одмах послије ослобођења Зворника оријентисала према Цапардима. С те стране је пријетила највећа опасност, тамо се прикупљала 369. легионарска дивизија и један усташки батаљон. Штаб бригаде је издао заповјест за напад на Цапарде. Била је то велика грешка, на коју је штаб 1. батаљона благовремено указао. Дошло је до тешке борбе: 2. батаљон је био опкољен али је захваљујући одлуци команданта батаљона и брзо изведеном маневру успио да се извуче; дио 3. батаљона је одсјечен, а 1. батаљон је водио тешку борбу цијело послије подне и уз велике жртве успио да се пробије.

Бригада је у овим борбама имала велике губитке. Врховни штаб је наредио да се цијела 1. дивизија пребаци у централну Босну. Прва бригада је добила задатак да обезбјеђује колону Врховног штаба на маршу. Први батаљон, у саставу бригаде, је маршовао правцем село Вишњевица — Мандре — Немила на ријеци Босни. У Немили су 1. и 2. батаљон добили задатак да обезбједе прелазак колоне преко ријеке Босне.

Послије преласка Босне бригада је избила на Петрово поље, на сјевернозападне падине планине Влашића. Ту је 1. батаљон био у непосредном обезбјеђењу Врховног штаба скоро мјесец дана.

На Петровом Пољу одржано је савјетовање на којему су присуствовале све команде чета и батаљона 1. бригаде. Врховни командант је упознао командни састав бригаде са политичком ситуацијом и перспективом њеног даљег развоја. Савјетовање је оставило дубок утисак на све присутне. То је био другарски састанак пролетера са својим Врховним командантом.

БРОДАРЕВО - СУТЈЕСКА

К а њ е

Завршила ее четврта и почела пета непријатељска офанзива., за 1. батаљон 1. бригаде на простору између Бродарева и Бијелог Поља. Обје варошице су сваког часа очекивале наш напад. Још су се пред нама налазиле четничке снаге, које гонимо од Неретве. Прије два дана четнички команданти Бајић и Бакић оставили су своје кофере и опрему у Шаховиће и једва успјели да извуку главе. Војска им испред нас бјежала као руља према Бијелом Пољу, Бјеласици и Бродареву.

Наш батаљон је имао задатак да пресијече комуникацију Бродарево—Бијело Поље. Било је то 10. маја увече када је батаљон кренуо у напад на село Кање. Друга и 1. чета чиниле еу десну колону, која је требала да ликвидира упориште изнад села. Трећа, у којој сам и ја, имала је задатак да ликвидира једно упориште на брду лијево од села.

Четници из села су пошли у упоришта. Трећа чета је стигла. нешто прије на своје одредиште него остали и успјела је да ликвидира упориште прије него су га четници ојачали.

Прва и 2. чета 1су наишле на јак отпор. Добро утврђено брдо, са рововима и бункерима од облица храстовине, земље и камена, остало је незаузето, упркос неколико наших јуриша. Чете су имале и веће губитке. Погинуо је Војо Мирковић, замјеник командира 1. чете, рањени су Радован Гардашевић, Радован Ђуровић, Марко Катнић и Хајро Мехинагић.

Четници су били упорни као ријетко када. За њиховим леђима био је Лим, а преко Лима муслиманска милиција која је чувала села од њих. Сигурно су се осјећали стијешњени као у мишоловци. Батаљон је био присиљен да тог дана држи положаје према њима. Село је било под нашом контролом. Вечера, за четнике припремана, подељена нам је за ручак. Било је свега, у изобиљу, а меса највише.

Воја Мирковића смо сахранили. Није прошло ни два сата од сахране када један од другова доведе двије жене код командира 3. чете, Сава Машковића. Носиле су о раменима пуне шарене торбе. Траже 1. батаљон, да би се видјеле са неким друговима из околине Жабљака. Једна од њих упаде у ријеч и рече да је сестра Мома Ђурђића, а за другарицу да је снаха Воја Мирковића, дошле су да их виде, а речено им је да су у 1. батаљону, код команданта Сава Бурића.

При помену имена Воја Мирковића ми се загледасмо. Наста непријатна тишина. Збунило то и њих двије, до тада ведре и насмијане. Ми и даље ћутимо. Очекујемо да им Саво саопшти тужну вијест. Лако је било видјети да га мучи исти осјећај као и нае остале. Не-

•сјећам се који се од другова јави да другарице одведе до штаба батаљона, који ће им тачно рећи где се налазе другови које траже, и њихове чете. Пођоше тамо. Ми остадосмо потиштени. Долазак ових двеју другарица учини нам још тежим овај иначе јако напоран дан.

Обично је тако: ако не водимо борбу онда се са најближим другом увијек нађе тема за причу, како би се скратило вријеме, разбила досада, а понекад и побјегло од мисли које човјека у беспослици обузимају. Тако смо и сада, на овом положају, протекла два дана слушали и препричавали вјести које су до нас допирале о томе како је изгледала Војова снаха у тренутку кад су јој саопштили да је погинуо.

Било је нас неколико који већ двије године нијесмо видјели своје куће. Зато није ни чудо што смо са чежњом очекивали прелазак Лима и даље надирање наше јединице кроз Васојевиће и Пештер. Често сам у тим тренуцима замишљао како би то изгледало да се са јединицом нађем V Полицу. Вукле су нас тамо и вијести о погибији наших другова у Љешници и терору који спроводе четници. О стању у Полици већ сам знао доста. Испричао ми је Петар Закић; четници га мобилисали а ми заробили код Калиновика. Њега су балисти раније протјерали из Радеве мале, са породицом. Много пута сам већ замишљао шта ћу све и како урадити да што боље у селу дочекају моје другове из чете и батаљона. Причао сам о томе са друговима. Овдје, на овом положају, никле су те жеље и на њему се угасиле, бар за ово вријеме.

Већ послије два дана Талијани су напали наше положаје. Долазили су од Пријепоља и Бродарева. Водили смо борбу са њима од раног јутра. Негдје иза подне је моја чета пошла у напад. Наш стрељачки строј туку јаком минобацачком ватром. Прелазили смо преко некаквог блатњавог терена. Ја сам са пушкомитраљеским одељењем Селка Хоџића. Са њим је пошла и четна болничарка Софија Караџић. Код једне врбе одељење је застало и почело да туче талијанску колону која се кретала страном брда испред нас. Стајао сам за једном врбом, десно од пушкомитраљеза на којих петнаест метара. Нијесам ни чуо фијук мине која је експлодирала десно од мене. По шињелу, капи и образима попрска ме блато. На мјесту где је лежао Салко са пушкомитраљезом из рупе вире само ноге, без трупа. Софија се ухватила рукама за лице и тражи п љ оћ. Лице и одјећа су јој покривени блатом, крвљу и парчадима искиданог Салковог тијела. Испод блата, са лица и ногу тече крв из њених рана. Пришао сам јој још са једним другом, да је изнесемо позади стрељачког строја. Поче да запомаже да не види ништа. Узели смо је испод руку. Само педесетак метара могла је да се опире на ноге. Предали смо је санитету, да јој укаже помоћ, и вратили се на положај.

Успјели смо да задржимо Талијане. У ноћи смо сахранили остатке Салковог тијела у непосредној близини села.

На положајима смо остали неколико дана. Само смо се, према потреби, помјерали мало лијево или десно. Тада нам је речено да је непријатељ почео офанзиву.

Предвече сам отпратио Петра Зекића. Пошао је кући. Предао •сам му писмо за брата и замолио да каже мојима да ме је видио.

Батаљон је морао да се пребаци натраг, према Шаховићу. Из Шаховића заменик командира наше чете Милован Пековић пође да прими дужност команданта батаљона у 3. санџачкој бригади. Заједно

са њом водили смо неколико дана борбу око Камене горе и Коврене. Затим се наш батаљон пребацио у Маоче тамо остао два дана, а онда хитно крене за Челебић.

Био је то 24. мај.

Челебић

Дан сунчан, иза киша које су падале посљедњих дана. Усиљеним маршем грабимо испод планине ЈБубишне према Челебићу. На ЈБубишни остаде заменик комесара наше чете, Амид Беширевић. Није-могао даље, потпуно га је исцрпио тифус, са великом температуром. Морао је у болницу.

Сунце је већ залазило када је батаљон челом избио на Челебиће. Неколико ушорених кућа на падинама брда, са црквицом и жандармеријском станицом, подсјећале су на варошицу.

Са Њемцима смо се сукобили на вратима зграде у којој еу били рањеници. Успјели смо да их одбацимо и потиснемо из Челебића. Ослободили смо заробљену комору и артиљерију, не сјећам се да ли Мајевичке или 6. источнобосанске бригаде.

У жандармеријској станици рањеници су се спремали за отпор, а многи и да изврше самоубиство. Била је то тако безизлазна ситуација. Тада смо се умјесто Њемаца појавили ми. Тешко је описати радоет људи, другова који су само прије неколико минута размишљали о свом крају. Изгледали су као поново рођени. Било је у очима суза, стискали су нам руке, чврсто и дуго.

Ноћ нас је затекла на Челебићу. Пристизале су јединице бригаде. Наш батаљон је добио задатак да настави напад на непријатељске положаје, лијево, на Челебићким чукама, у правцу Златног бора.

Ноћ је била ведра. Мјесец изашао око пола ноћи и испред нас открио обрисе брда и ријетке храстове на њиховим ивицима.

Пред саму зору извршили смо напад. Наша 3. чета је на лијевом крилу, напада једно узвишење на коме има неколико храстова. На врху узвишења, између храстова и око њих, еу њемачки ровови и бункери. Стрељачким стројем прилазимо им обазриво. Милева Шћепановић, десетар 1. десетине 1. вода, са својом десетином прва наиђе на непријатеља. Баци бомбу и узвикну: ,,Ево их! Напријед!" И Њемци рафалима осуше по нашем строју. Нисмо се обазирали на њихову ватру, јуришали смо и бацали бомбе. Њемци нису издржали и повукоше се којих сто педесет метара даље, у други ров, остављајући своје мртве и рањене.

Наставили смо напад. Прва десетина треба да ликвидира бункер на највишој чуки, лијево од ровова. Трчимо преко ливаде док око нас са свих страна. прашти. Јуришали смо и ликвидирали одељење са шарцем, које се налазило на чуки. Њемци су се повлачили ка шуми позади положаја.

Дан нас је затекао на њемачким положајима. Претражујемо терен око ровова и испред њих. Бољим швапским униформама и обућом замјењујемо своје.

При том претраживању примјетисмо у једном жбуну Њемца. Као да сједи, главе увучене у жбун. Јанко Гировић, водник, сматрајући да је Њемац мртав, ухвати га за ранац који му је био на леђима. Вуче га

к себи. Вуче Јанко, али се и „мртви" Шваба опире колико може. Милева Шћепановић, ја и још неколико другова стајали смо недалеко од н>их. Задиркујемо Јанка: „Је ли толико тежак да га не може на леђа извртнути". Милева им се примакну, нешто се загледа и викну: „Јанко, жив је!" Притрчасмо с упереним пушкама. Наредисмо му да баци пушку и дигне руке у вис. Дрхтећи се исправља са рукама подигнутим у вис, пушка оста прислоњена на жбун. Збуњено гледа час у наша лица, час у цијеви наших пушака. Говори ријечи које не разумијемо. Стално понавља: „Полен, Полен". Ни то не знамо шта му значи. А он не престаје да упире прстом на себе и понавља „Полен". Тек кад је одмахнуо руком и рекао: „Не герман", схватисмо да нам говори како није Шваба. Неко од наших га припита: „Ти Пољак, не Швабо". Он потврди климањем главе.

Био је то плав младић, доста висок, од својих 18 година.

Ми смо обавили своју дужност: замијенили смо му одијело и ципеле. Ципеле су биле потпуно нове. Јанко одредио једног друга да га спроведе у штаб батаљона, нека га они тамо испитују. За нас није више био интересантан.

Кажу да је командант батаљона, Саво Бурић, кад га је видио онако млада рекао друговима: „Пустите га, другови, нека иде куд хоће. Гријех га је овако млада убити."

Златни бор

За то вријеме на Златном бору је 2. батаљон водио тешке борбе с Њемцима. Једна чета му је била преполовљена. Тамо су стигле и наша 1. и 2. чета и дјелови 3. чете. Звали су да им се хитно прикључимо. Журили смо. Скоро трчећи смо дошли под Златни бор. Непријатељски топови туку долину и страну преко које смо претрчавали ка положајима на ивици Златног бора.

Прије нашег доласка на овим положајима било је врло драматично. Двије чете 2. батаљона и наша 1. и 2. чета упале су међу Њемце. На таласастом платоу, ширине којих триста метара, испод клека и жбунова, Швабе су биле тако замаскиране да се нису могле примијетити. А кад су наши прилично неопрезно кренули, из сваког грма грунули су шарци. Тукли су са свих страна. Саво Машковић се гађао с једним Швабом око бора. Њемац је имао шарац, Саво машинку. Саво је убио Њемца, који је прије тога успио само да му избуши шињел.

Из наших чета погинули су Вујо Зоговић и Јован Радуловић. Рањени су Јоко Борота и Анте Раштегорац. Воју Абрамовићу је на десетак мјеста испробијана талијанска пелерина и право је чудо да га ниједан од толико метака није погодио.

Поново смо извршили напад. Сад смо били опрезнији. Успјели смо да их потиснемо са платоа, али су и даље задржали доминантне коте изнад њега; према њима смо остали да држимо положај до ноћи.

Збацивање непријатеља са Челебића и стабилизација положаја на Златном бору имало је велики значај за даљи ток догађаја. Онемогућили смо непријатељу да пресијече пут ка Тари, којим се кретала већина наших јединица.

Пива — Тара

Идући, кишни дан је прошао без већих борби. Увече смо наставили према ријеци Тари. Блатњав пут, киша и помрчина успоравају наше кретање. Натоварени коњи падају често. Кроз колону се проносила наређења четама и појединцима да стану или да се врате да помогну. Другови који нису имали ципеле обосили су. Распали опанци су остајали у блату. У само свитање прешли смо мост на Тари. Око моста је била велика гужва. Измијешале се колоне и тешко смо могли одржати ред. Пењемо се стрмом страном. Стабла великих букава пуна ожиљака од митраљеских куршума и парчади граната. Пред нама, на брду, водиле су борбу јединице које су прошле испред нас. Изашли смо на плато изнад Недајна. Ту смо на положајима остали један дан. Мало смо се прибрали како бисмо могли наставити маршевање према Пиви. Већ на овим теренима прошли смо поред много рањеника и тифусара.

Пиву смо прешли стално тучени непријатељском артиљеријом. Пола колоне је прешло преко моста, остали су се морали пребацивати чамцима. Поломљене букве око моста показивале су упорност Њемаца да униште мост и онемогуће пролазак нашим јединицама. Ужурбано смо изашли на Вучево. Ту смо заклали посљедње овце које су дотјерали интенданти, одмарали се један дан, а онда наставили према Волујку.

Сутјеска

Било је јутро кад смо избили на Маглић. Испод нас је пространа шума у долини Сутјеске у Сушког потока. Лијево од Сушког потока издиже се каменити и голи Волујак. У његовом подножју, на платоу изнад кањона кроз који протиче поток, налази се катун, једино насеље у овом великом пространству, које открива присуство и боравак људи.

Нисмо имали хране нити је очекујемо од коморе, па 1. десетини 1. вода из 3. чете, са још једним одељењем, би упућена ка катуну да види може ли се што тамо наћи. Са нама је и замјеник комесара батаљона, Мирко Нововић. Пут према катуну је козја стаза, а и она завршава у Сушком потоку. Од њега се према катуну пењемо уз окомите стране, пузећи.

Око подне стигли смо у катун. Нигдје никога. Колибе су изгледале тако као да су напуштене прије много година, и да их посећује само по која звијер натјерана невременом. Ни на једној није било врата, кровови су им изломљени, зјапе изнад глава.

Мало смо се одморили и вратили. Спустити се у Сушки поток било је теже него се попети овамо. Мала неопрезност је довољна па да се човјек нађе на дну провалије дубоке сигурно сто метара. Сишли смо уз велике напоре, и сјели да се одморимо. Тада наиђе срна, сишла да пије воде. Потегнусмо пушке, чак и пушкомитраљезе, не би ли бар њу прибавили за храну. Од наших куршума оста само дим, а срна се изгуби у омару Сушког потока.

У логор смо се вратили пред ноћ. Изморени и љути због толиког узалудног пута. Избјегавали смо разговор са онима који су нас са нестрпљењем очекивали. Авиони су бомбардовали шуму око нас.

Ипак, у саму ноћ обрадова нас кухиња, спремила је скроб од посљедњих килограма брашна. Више га нисмо ни видјели до преласка Миљевине.

Остали смо овдје још два дана, затим смо пошли на Мркаљ Кладе. Одатле је Саво Бурић отишао за команданта 5. бригаде, а Саво Машковић за команданта батаљона. На Мркаљ Кладама добили смо по прегршт зоби, уз упозорење да на,м је то храна за неколико дана.

У долини Сутјеске и Сушког потока, у пространој шуми, оставили смо наше болнице. Бригада је прешла у претходницу наших снага. Кренула је у правцу Милинклада и Лучких Катуна. Са њим и наш 1. батаљон.

Гојко ЂУКИЋ

ПОКВАРИЛО МУ ЋИЗМУ

У селу Дјипша код Ердевика, на сремском фронту, рањени су од исте гранате командир чете Камило Бајић и помоћник комесара Вујадин Лазовић — Камило у ногу, а Вујо у руку. Вујо зове Камила и каже му да је рањен и иде у батаљонско превијалиште.

— А мене, асти госпу, покварило ћизму, — одговори му Камило, жалећи нову лепу чизму, а не прсте.

БОРБА БЕЗ ПРЕДАХА

JX Рви дани маја 1943. године. За нама су велики успјеси. Прешли смо Неретву и Дрину тукући четнике и Талијане. Наш продор је био незадржив. Главне четничке снаге сатјерали смо у Колашин, под заштиту Талијана.

Нико нам то није рекао званично али је до нас бораца допрла та вијест да наше главне снаге треба да продру преко Санџака ка Косову, да се повежу са Албанским партизанима и партизанима јужне Србије и Македоније. Вјеровали смо да онда више неће бити тешкоћа око исхране, богати су то крајеви, и да ће се народ тамо радовати нашем доласку.

Већ 7. и 8. маја наша претходница избила је код Мојковца, чистећи терен од четника. Нијесмо знали да ће нам наредни дани донијети сусрете са једном злогласном њемачком дивизијом, која је довучена са Источног фронта.

На положајима близу Мојковца сударили смо се са претходницом те њемачке дивизије. Чинило ми се да је јачине преко 1000 људи. Наш 1. батаљон јој се жестоко одупирао, док га није почела обилазити с бока. Позади претходнице куљала је пјешадија, артиљерија, тенкови. Имао сам утисак да се на нас сручила цијела армија.

Оскудијевали смо у муницији. Највише ако је сваки борац имао 50 метака, а пушкомитраљези око 250. Већ нам је било наређено да сваки метак буде погодак. Нијесмо, зато, смијели прихватити фронталну борбу. Повлачили смо се, постављали засједе, наносили непријатељу губитке а себе чували. Па, ипак, дани су нам по суровости окршаја личили на тешке борбе око Прозора, Иван-седла, Коњица и у долини Неретве. Само је непријатељу овдје повољније вријеме, па може брже да овладава планинским предјелима.

Казали су нам да је почела нова офанзива. Непријатељ наступа из свих праваца и жели да нас потпуно окружи и униште у беспућу Санџака и планинама Црне Горе.

Хитамо од Лима ка Челебићу и Златном бору, гдје после напорног марша преко Љубишње, 1. батаљон ступа у оштру борбу са једном пуковнијом. Ослобађамо наше рањенике и комору који су били пали у руке непријатељу. У овој борби су учествовали и 2. и 6. батаљон наше бригаде. Чини ми се и дјелови 6. источнобосанске бригаде.

Златни бор ми је остао у сјећању као једно од најтежих попришта борбе у петој офанзиви. Вио сам са Божом Прљом, на шарцу. Било је ту много узастопних јуриша. Положаји су прелазили по неколико пута из једних у друге руке. Ту је погинуо и командир 1. чете, Јово Радуловић. Од данонођним борбама и покретима исцрпљеног батаљона одбрану заузетих положаја преузео је 4. краљевачки батаљон. Око 10 дана трајало је отимање око тог судбоносног виса.

Планине су исцрпљивале нашу снагу, хладне нас кише шибале, мрцварила непријатељева авијација. Као да се све окренуло против нас.

Тешко нам је, много тешко. Али, опет, морали смо бити спремни да изнова јуришамо, освајамо нове положаје и држимо их док не добијемо смјену.

Око 8. јуна наше снаге су се прикупљале на падинама Маглића и Волујка. Тамо је и наша 1. чета. Неко од бораца уби коња; на овом застанку сваки борац добиће парче свјежег меса. Брзо смо, неко у порцији а неко у рукама, имали по око пола килограма меса. Чинили су нам се то спасоносни залогаји. До тада смо чували коње за тешка оруђа и муницију.

Спремам се да потпалим ватру да мало пропржим месо, нестрпљив да стигне први залогај. Тад ме позвао командир чете, Јоко Борота. Нијесам био одушевљен позивом; предосјећао сам да ми је пропао труд око ватре. Тако је и било. Даје ми задатак да са једним водом одмах кренем на положај, на неке гребене који доминирају овим простором гдје се прикупљају наше снаге. Рекох му: ,,Друже командире, могу ли на брзину мало испржити ово месо. Овако нећу стићи ни двјеста метара, а 'камоли на висину од око 1000 м". Рече ми Да се очекује долазак Врховног штаба и друга Тита. Према томе, све ми је јасно и да не говоримо више! Са зебњом сам примио овај задатак. Питао сам се да ли ћу га моћи физички извршити. Да ли ћемо имати снаге да пружимо отпор, да задржимо непријатеља ако наиђе.

Вод, нас око 15 бораца са 4 пушкомитраљеза, се пење уз гребен. Један извиђачки авион кружи изнад наших положаја. Оно парче коњетине појео сам за вријеме покрета. Послије скоро два сата избили смо на камењаре и заузели положаје. Одавде се отварао поглед према једној дубокој долини. Осмотрили смо покрет групе њемачких војника. Чинило нам се да иду према нама. Пола часа касније десетак штука се окоми на нас бомбама и митраљезима. Толико су ниско летјели да смо могли видјети пилоте. Мало имамо муниције, па само појединачно отварамо ватру на авионе. Ипак, у другом налету нијесу летјели тако ниско као у првом. Поред парчади бомби око нас пада камење. Рекло би се да нас засипа вулканска лава или да земљотрес прије да нас прогута заједно са Маглићем и Волујаком. Ми се прилијепили уз камењар. Стежемо рамена када бомба шишти изнад наших глава и прасне у стијену.

Већ је око 17 ћ. Сунце је за врховима Маглића. Кад би већ био мрак Њемци не би ишли даље, гдје су избили остали би да преноће.

Нас петнаесторица чврсто смо рјешили, по цијену живота, да издржимо у овим камењарима.

Ево и новог таласа бомбардера. Изручују своје товаре. Двојицу рањених другова упутили смо у чету. Треба и да обавијесте команду чете да сваког тренутка очекујемо непријатеља. Чудило ме што авиони не навале на наше снаге које се прикупљају. Добро је што су се на нас навадили. Вјероватно Њемци претпостављају да су овај положај посјеле јаке снаге.

Око 18 часова престало је бомбардовање. Са велике удаљености један наш борац упућен из команде чете зове да се повучемо. Позвао ме по имену и викнуо: „Јави се команди."

Јасно ми је било да треба да се повучемо.

Негдје око 19 ћ етигао сам у чету. Обавештавам командира чете о ситуацији и предочавам му да ће Њемци вјероватно избити до мрака на положаје које смо напустили. Наше јединице се постројавају за покрет. Ту је и Врховни штаб. Видио сам и друга Тита. Рука му је била повезана. Рашен је на Милин-кладама. Друга Тита сам већ виђао неколико пута: у Рудом, приликом формирања бригаде, у Фочи, кад смо примили заставу коју је предао 1. црногорском батаљону, у Бихаћу, у Јајцу. Готово као да је увијек био присутан нашим борбама и маршевима.

У први мрак наше јединице су извршиле покрет. Још по дану смо сакрили сва тешка оруђа. Улазимо у густу шуму, без пута. Покрет у највећој тишини. Нијесмо прешли ни један километар кад наиђосмо на групу залуталих њемачких војника. Њих око 15 ликвидирани су без отварања ватре. Занимљиво је да ни Њемци нијесу смјели да отворе ватру, ваљда од страха да се не открију. Идемо читаву ноћ, држећи чврсту везу у колони. Морамо. Поред ноћи притисла нас и густа шума па је видљивост слаба. У блијесак зоре застали смо. Пред нама је Балиновац, на њему Њемци. Не примећују нас. Чујемо разговор њемачких војника. Претпостављамо да се припремају за доручак. Дан је већ освојио. На косама Балиновца вију се њемачке заетаве са кукастим крстовима.

Наступамо у борбеном поретку. Ударна група 1. пролетерске, углавном наоружана аутоматским оружјем. На команду: „Напријед пролетери", отворена је ураганска ватра. За неколико минута Балиновац је био у нашим рукама. Пробој је извршен. Отворен је пролаз за нашу војску.

Блажо ЂУКАНОВИТа

БРЖЕ, БРЖЕ!

ЈС-Олико ли су нас пута те ријечи подстицале да из себе исциједимо и посљедњу кап снаге да бисмо стигли гдје треба стићи!

Брже! Брже!

Тако ево и сада. Усиљено маршујемо преко Љубишње, читаву прошлу ноћ и данашњи дан. Хитамо ка Челебићу, одакле до нас допиру одјеци борбе; хитамо јер знамо да закашњење може бити кобно.

Пуцњи са Челебића су све ближи, учесталији; чело наше колоне силази низ Падалиште у долину Ријеке, а затим почиње мучно пењање уз стрме косе. Ноге су тешке као олово, очи се склапају, али одозго, са Челебића, злокобно лају шарци.

Брже! Брже!

Мислиш да је то што си учинио — посљедњи могућни напор, да се више доиста не може. Али одјек борбе која се горе води као да зове, као да долива увијек нову снагу.

Избијамо на косу. Пред нама је село Челебић. Борбе се већ воде око цркве, тамо су Њемци набацили дијелове Мајевичке бригаде.

Како је ко излазио из долине на косу, одмах је ступао у борбу.

— Ура! Напријед, пролетери!

Ко би сад у нама препознао уморне, гладне и неиспаване ратнике који већ ноћима и данима непрекидно маршују кроз Санџак, спавају на кратким застанцима или у ходу. . .

Наш налет поврати снагу и борцима што су се под притиском повлачили од Завајита до Челебића.

Швабе се дале у бјекство.

Трком смо упали и у село Борје. Тамо смо затекли дио наших болница које је непријатељ заробио, али у повлачењу није стигао да побије рањенике, како је то, обично, чинио.

Мрак је већ увелико покривао врлети између Таре и Ћехотине, али борба не јењава. У току ноћи смо упали у шуме Ланишта, гдје су били разбијени остаци непријатеља и отета застава и комора неке пуковније.

Али се није смјело стати. У току борбе су стизала нова наређења. Њемци су држали Златни бор и контролисали једине стазе које код Узлупа воде преко Таре и којима треба да се повуку наше јединице и болнице из Санџака.

У саму зору смо се пробијали кроз густе шуме од Хадровића ка врху, а онда одједном шарац реско заштекта и у мирно јутро запрашташе бомбе.

Прошли смо без гласа ка врху, свјесни тежине задатка. Божо Прља и Видо Шабан преко наших глава већ сипају вреле рафале из пушкомитраљеза ка врху на коме су се утврдили Њемци.

Онда из тридесетак уморних грла одјекну, ко зна по који пут у ова два до три дана:

— Ура! Напријед, пролетери!

Упали емо у ровове. Њемци одступише. Онда виде да нас је мало и крећу у противнапад.

Збацили су нас. Доље је, испод нас, Узлуп, бучна Тара, коју сада преко висећег моста прелазе колоне рањеника.

Поново припрема у шуми, избијамо још једном на чистину. Још један јуриш. Мало нас је. Али наша срца више не куцају за нас, већ за стотине оних који прелазе и треба да прећу Тару.

Њемци поново одступају.

Златни бор је наш. Срећни смо што смо заштитили прелаз код Узлупа. Али смо проријеђени. Од 1. чете мало нас је остало неповређених.

Међу погинулима је и командир чете, Јово Радуловић.

Смијенили су нас и ми смо пошли ка селу Настијенама и Узлупу.

Ђуро ВОЈВОДИЋ

ЧЕЛЕБИЋ

И з Мијаковића крећемо уеиљеним маршем- ка Челебићу. Наш 1. батаљон је претходница бригаде. Маршујемо читаву ноћ и дан без одмора, али рачунамо да ћемо се одморити када стигнемо на Челебић, па штаб батаљона упућује тамо коначаре. Мало касније нађосмо их у једном селу на домаку Челебића. Даље не иду без нас јер се на правцу Челебић—Фоча води борба и све је ближа Челебићу.

У претходницу батаљона пође 1. вод 1. чете, којему сам политички делегат. Са нама је и замјеник командира чете, Јоко Борота. Спуштамо се низ косу, прећосмо повећи поток, па поново уз страну. Много смо уморни. Појединци се једва крећу. Са косе угледасмо Челебић. Са правца села Борја непријатељ наступа стрељачким стројем. Вратих *се* нешто уназад, дозвах команданта батаљона, Сава Бурића. Рекох му да је непријатељ пред нама и да са водом одмах идем у борбу.

Вод се разви у стрелце, јуримо да би заузели што бољи положај. Наиђосмо на групице бораца из Источнобосанске бригаде. Повлаче се, не баш уредно. Друг Борота упозорава неке који се мувају око кућа да су заборавили на борбу. Прође ми један друг и рече да је делегат вода, па настави: „Потпуно су нас разбили, друже, борци су се растурили. Још их нијесмо окупили, али се надамо да ћемо то убрзо успјети. Изгубили смо неколико другова, тешких рашеника, нијесмо их могли извући. Заробили су нам и болницу".

— Гдје су рањеници? —• упитах. I

— У кући позади оне косе — и показа косу руком.

Трком смо избили на косу, била је добра за одбрану. Испред нас, у удолини, група кућа, у њима су наши рањеници. Са коса изнад кућа ка њима креће стрељачки строј. Није удаљен више од 500 метара. Непријатељ стално испаљује ракете, означава линију на коју је стигао.

Отворисмо ватру, вичући: „Напријед пролетери!" Није наш обичај да вичемо за вријеме борбе, али смо то овдје учинили због наших рањеника, да их охрабримо, да им јавимо да знамо за њих. Наша ватра је била врло јака и непријатељ застаде. Стиже наш 2. вод, са командом чете, разви се десно од 1. вода и отвори ватру. Затим стигоше 3. и пратећа чета и штаб батаљона. Друга чета је остала у Санџаку на специјалном задатку. Посједоше и оне положај и отворише снажну ватру из /томатских оружја. Нарочито су гласне бреде. Непријатељ осјет! ;а је наишао на јаког противника, па се повуче нешто уназад.

По паду мрака батаљс.. је пошао у напад, не мијењајући борбени поредак. Спуштамо се низ страну према групи кућа, прођосмо поред њих, а затим продужисмо у правцу Борја.

Први вод наступа у захвату бољег сеоског пута. Непријатељски митраљез повремено отвара ватру са косе испред нас. Наступамо

нечујно и приближавамо ее коси. Поново се краћим рафалом оглаеи непријатељски митраљез. Приђе ми командир вода, Блажо Лекић. Саопшти да је рањен у руку. Припитах га је ли сломљена кост. Позвах болничарку да га превије.

Вод наступа даље. Испод косе бацисмо бомбе и јуришом избисмо на њу, распоређујући се одмах за одбрану. Обиђох строј, опоменух неке борце да заузму бољи положај. Пушкомитраљееци су изабрали добра мјеста. Непријатељ је на косама испред и лијево од нае. Не отвара ватру. Са тих коса, и то без ватрене припреме, пређе у нротивнапад. Дочекасмо га снажном ватром. Би принуђен да ее повуче испред 2. десетине и пушкомитраљеских одељења. Али наерће на десно крило вода, користећи једну шумицу. На домак ручних бомби засусмо га бомбама. Замјеник командира чете, Јоко Борота, је у свом елементу. Као и увијек кад је густо. Бацамо бомбе, шумица просто гори, али изгледа без великог ефекта, то еу офанзивне талијанске бомбе чија је моћ прилично слаба.

Рачунали смо да смо одбили непријатеља и престали да бацамо бомбе. Међутим, непријатељ поново полази у напад; бомбама одбисмо и њега.

Упорни непријатељ поново прелази у напад. Тада Борота и ја извукосмо из златне резерве наше „крагујевчанке". Оне учинише своје. Чујемо јаук непријатељских војника. Јоко баци још једну, и то доста далеко. Поново чусмо јаук. У том моменту наиђе командант батаљона, Саво Бурић. Баци и он двије „крагујевке". „Пасји синови, сада смо вас пронашли", гласнусмо се задовољни успјехом. Непријатељ је био одбијен.

Два борца сиђоше испод пута да осматрају шумицу да нам непријатељ не би зашао за леђа.

Непријатељ се средио и поново пође у напад. Одбијен је. И 2. вод води огорчену борбу да одржи положај. То чини и 3. чета.

Ноћ је тамна, слабо се види, па тешко уочавамо циљеве. Много смо муниције утрошили, а морамо да је штедимо. Тада дође Павле Јовићевић, из батаљонске болнице, и донесе нам 250 метака за талијански пушкомитраљез. Муницију дадох Ивану Крилићу, који поче засипати непријатељски ров испред себе. Други пушкомитраљезац, Крстајић, извјештава да има још 20 метака за брно. Наредих му да не отвара ватру.

Мјесец изађе и освијетли положаје. Водна болничарка, Бојана Николић, повика: „Ево митраљез". „Гдје?" упитах. „Ево га, овдје", одговори. Неколико бораца из 2. десетине пође да провјери. Вичу и они: „Ево митраљез". На рукама га донијеше до нае. Стварно, митраљез, максим, са удјенутим редеником, пуним метака. Борци га гурају напријед-натраг, да га намјесте за дејство. Када га подесише, Петар Црнчевић притиште обарач. Неки непријатељски војник виче: „Наћосте ли га, мајку вам комунистичку.. ." Наши одговорише истом мјером. Код митраљеза смо нашли доста муниције, пуних реденика. Раздијелили смо је. Наша 1. чета ее добро снабдјела. Јависмо и 3. да пошаље за муницију. Дошли су два борца.

Дознавши да је 1. вод 1. чете заплијенио митраљез Војо Јововић, командир пратеће чете нашег батаљона, дође са групом бораца. Однијеше митраљез и поставише га на ватрени положај. Дошао је мајсторима у руке. Ватра мИтраљеза и пушкомитраљеза 1. и 3. чете натјерала је непријатеља да забије главу у ров. Први батаљон је чврсто

држао заузету линију ,и обезбјеђивао развој осталим батаљонима наше бригаде. Командант батаљона се и даље налази на коси код 1. вода. Комесар батаљона, Крсто Бајић, нозива га да се врати, али Саво много не хаје за то. Молимо га и Борота и ја, нема потребе да се овдје излаже опасности.

Косу на којој смо, морамо одржати по сваку цијену, тако нам рече командант кад пође у штаб. Смјестили смо се иза ивице косе, а на њој су остали осматрачи. У штабу батаљона, ту је одмах иза нас, чују се шале; на рачун команданта да му је осматрачница код командира вода; на рачун друга Бороте: да може бацити бомбу 100 метара ...

Мало времена прође кад дотрча осматрач и саопшти: „Ево усташе!"

Пођох с њим да видим о чему се ради. Стварно, непријатељски војник иде према нама. Мјесечина је. Кад се приближи, видим да је официр. Аутомат држи у десној руци, торбицу са оквирима преко рамена, двоглед му о врату. Узех га на нишан и пустих да дође на четири-пет корака. Желим да га заробим. Подвикнух: „Стој!"

„Шта се дереш", одговори. „Руке увис!" понових. Он трже аутомат, али сам ја био бржи. Са непријатељског положаја отвориште ватру, псујући нам мајку комунистичку. Уграбих аутомат овог делије, у неколико скокова прећох косу и дођох у састав вода.

„Ево аутомат. Сретох се с непријатељским официром, не хтједе се предати и погибе будала", рекох.

Аутомат узе комесар батаљона. Загледа га и узбуђено рече:

„А-о-о-о, Орландић уби Воја Абрамовића".

Што је овом човјеку ноћас, помислих, а затим рекох:

Није Војо Абрамовић, већ непријатељски официр".

Није помогло. Комесар је тврдио да познаје Војов аутомат.

Забринути командант Бурић ме приупита:

„Јееи ли га добро видио, Божо".

„Јесам друже Саво, и просто не знам шта је ноћас комесару".

Бурић ми повјерова, али комесар остаде при своме. То ме увриједи. Устадох, и право према оној коси. Заменик командира чете, Борота, покуша да ме врати. Жао му да улудо изгубим главу.

Претрчах преко косе. Са убијеног официра скинух двоглед, торбицу са оквирима муниције, опасач са пиштољем, испразних му џепове и узех налив-перо и новчаник са документима. Око мене пиљкају зрна, али ме, срећом, ниједно не закачи.

Вратих се у вод. Налив-перо ставих у џеп, пиштољ на свој опасач, а све остало предадох комесару батаљона:

„Ево, комесаре, ако лаже коза не лаже рог".

„А, стварно је усташа", проциједи он кроз зубе.

Додао сам још и то да је поручник.

Кад су из легитимације прочитали како се убијени поручник зове и гдје је рођен, пушкомитраљезац Крилић поче да збија шале:

,,А госпу му сињску, ди је доша' рођак да изгуби главу".

Мало после сам се сјетио да господин официр има и ципеле, а како је јако развијен, можда би могле ваљати и за мене. Био сам готово бос. Поново сам претрчао преко косе, сада већ опрезније, и с ципелама се вратио. Упитао сам команданта Бурића:

„Могу ли, друже Саво, задржати ове ципеле".

„Можеш и обуј их одмах, мој босоногићу".

Захвалих команданту и обух ципеле. „Сада ее може ратовати; овакав поклон не би ни брат брату учинио", гласнух се задовољно.

Наиђе замјеник комесара Мирко Нововић. Са осмијехом на лицу пође право према мени. Помислио сам да је опет нешто спорно. Умјесто тога Мирко ми пружи пиштољ и рече да ме њиме награђује штаб батаљона. Би ми То драго, захвалих се и загрлих Мирка партијског руководиоца.

Кад су се прикупили батаљони 1. пролетерске бригаде и командант Лекић дао сигнал, пошао је у напад и наш батаљон. Прва чета је продужила к селу и косе изнад ње. Мој вод је нападао на косу. Бацили смо бомбе и извршили јуриш, заузели косу и прешли у гоњење. Нештедимице смо тукли непријатељске војнике. На једној раскрсници, на земљишту погодном за одбрану, задржао сам вод, чекајући да пристигну наше јединице. Пристиже вод из 3. чете и задржа се у близини. Други вод 1. чете упао је у село и задобио велики плијен.

У томе окршају наше јединице су потукле читаву једну пуковнију и спасле рањене другове.

Тога дана у нашу чету дошао је из болнице, излијечен, Јово Радуловић. Постављен је за командира наше 1. чете.

Божо ОРЛАНДИЋ

ИЗ ПЕТЕ ОФАНЗИВЕ

1~Таша бригада нападала је 22. маја 1943. године на Златни бор. Десно од нас на Тохољским планинама налазила се 6. источнобосанска. Командир нашег вода, Јанко Ћировић, послао је патролу — Гојка Ђукића, Дана Гулина и мене, да ухватимо везу са њом.

Било је послије подне. Нас тројица се пењемо уз планину. Размишљамо о томе да ли ће наши успјети да заузму Златни бор, око којег се води жестока борба. Попесмо се на планину, али 6. бригаду не нађосмо. Спуштамо се некаквим путељком ка Дрини, мислећи да је тамо отишла. Међутим, ње ни тамо нема.

Ноћ је пала, а ми и даље тражимо, јер се задатак мора извршити. Али како?

Тражећи 6. бригаду зађосмо дубоко у планину. Нигдје живе душе. Помрчина је, не види се ни прст пред оком. Не знамо куда ћемо даље. Процјењујемо да бригада није могла одмаћи тако далеко.

Касно је. Ноћ притисла. Ни око Златног бора више се не чује борба. Шесте бригаде — нигдје. Али како сада нашу да пронађемо? Одлучисмо да заноћимо у планини, друго нам ништа ни не остаје. Њемци с времена на вријеме отварају ватру. Наши се нигдје на чују. Склонисмо се у шуму, међу високим јелама. Заклониће нас и од непријатељских зрна и од росе. Високе су, па се ништа не види, сем по неко парче неба. Уморни смо и гладни, читав дан нијесмо ништа јели.

У зору се пробудисмо и пођосмо низ планину. Негдје по средини стране наиђосмо на пут који са Тохољских планина води ка челебићким селима. Силазимо и размишљамо гдје ли је 6., а гдје наша бригада. Да нам је било е ким ухватити везу, да нијесмо сами! Вјерујемо да ћемо у селима наћи некога. Ако ништа друго сељаци ће нам рећи куда су наши отишли ...

Прођосмо изнад једног села. У селу војска. Полако се примичемо, застајемо и осматрамо не би ли утврдили чија је. По кретању и понашању војника закључисмо да је наша. Прве борце на које наиђосмо питамо из које су јединице. Били су из 6. бригаде, коју од јуче тражимо! Пођосмо у пггаб бригаде и обавијестисмо их каквим смо послом дошли. Тамо и сазнадосмо да се бригада повукла са планине прије нашег изласка на њу и заузела положаје изнад села. Рекоше нам да се и наша бригада повукла са Златног бора и да ее налази у једном селУ У правцу Челебића, неколико сати хода далеко одавде. После тих „неколико" сати хода нађосмо своју бригаду.

Радосни дођосмо у чету, после овог ни мало пријатног потуцања и неизвјесности. И она нас радосно дочека. Страховали су да смо негдје погинули.

Наше јединице се пребацују преко Таре. Међу батаљонима у заштитници је и наш 1. батаљон. Задатак нам је да не дозволимо

непријатељу избијање на Тару све док и последња јединица не пређе ријеку.

Наш 1. батаљон је запосјео положаје у Борју. Њемци нападају јаким снагама. Желе пошто-пото да заузму мост на Узлупу и онемогуће пребацивање нашим јединицама. Воде се жестоке борбе. Одступања нема. Имамо доста бораца избачених из строја.

Тек када су све наше јединице прошле добисмо наређење да и ми на Узлупу пређемо ријеку. Трчали смо од Борја до Узлупа, да се прије Њемаца дочепамо моста. У први мрак 28/29. маја преко висећег моста пријеђосмо преко Таре. Полако се пењемо према висоравни Пивске планине. Чета некако мала. Има нас свега око тридесетак бораца. Носим пушкомитраљез. Нема нико да ме одмијени. Осјећам умор. Негдје на средини стране наилази интендант нашег батаљона, Марко Коњевод. На коњу вреће жита за батаљон. Никола Батинић, такође пушкомитраљез, и ја, замолисмо га да на коња натоваримо пушкомитраљезе. Дозволи нам.

Мало послије пукоше попрузи и цио товар паде с коња. Никола и ја остадосмо да их поправимо. Колона оде. Колико год смо послије журили, због мркле ноћи и непознатог терена нијесмо успјели да је стигнемо. У селу на које наиђосмо нијесу знали да нам кажу да ли је колона која је прошла кроз село била — наша бригада.

Нас двојица настависмо даље. Наиђосмо на Марка, из наше чете. Остао је бос. Ноге му крваве, тешко се креће. Због њега успорисмо. Одлучисмо да проведемо остатак ноћи у посљедњој кући на крају села. Домаћин нае пријатељски прими. Мало смо спавали и одморили се.

У зору кренусмо даље. Изнад села раекрсница. Насумице изабрасмо правац. Не прође дуго а пред нама се указа равница; около села. Идемо путем преко висоравни. Један партизан нам рече да су то Рудине. Тада се сјетисмо да су, још раније, овдје пребачени наша комора и рањеници. Он нам рече да су у селу које смо већ прошли. Вратисмо се. Нађосмо куваре, спремили се да однесу ручак за батаљон. Са њима су интендант батаљона Марко Коњевод, политички комесар наше чете, Блажо Попивода, и још неколико бораца. Наш батаљон се налази на Вучеву и тамо му носе храну. Дадоше нам да ручамо. Добро се наједосмо каше; то нам је послије неколико дана први топли оброк.

Мала колона креће ка ријеци Пиви. На крају Рудина, на помолу Пиве, дочека нас њемачка артиљерија. Парчад граната избушише неке казане. Просу се каша.

На Пиви су два пријелаза. Један преко висећег моста испод села Крушева, а други у самом селу, на њему су инжењерци са гуменим чамцима. Никола, Марко и ја ићи ћемо преко висећег моста, Блажо Попивода, Марко Коњевод и остали ће на други прелаз.

Нас тројица се полако спуштамо ка Пиви. Кањон је дубок, страна стрма, стаза уека. У пећинама поред ријеке наш 3. батаљон; чека ноћ да би се пребацио преко Пиве. Борци наложили ватре и гријају се. Прикључисмо се једној групи, да мало предахнемо.

Уморни заспали смо. Кад сам се пробудио видим: ватре горе али око њих никога. Видим само Николу и Марка. Тамо иза кривине замиче колона. Иде ка мосту на Пиви. Пробудих Николу и Марка и рекох да смо остали сами. Николи рекох да пође и ухвати везу са зачељем колоне. Сачекао сам Марка па и ми кренусмо. Али, не

видимо ни Николу ни колону. Тетурамо поред ријеке. Знамо да ее мост налази низводно. Ни на мосту никога не нађосмо. Нема ни Николе. Закључисмо да се придружио Крагујевчанима.

Полако и опрезно прелазимо мост, избушен парчадима граната. Пазимо да не пропаднемо. Након преласка моста у помрчини изгубисмо пут. Зађосмо у неку шуму, тумарамо по њој, али пута нигдје. Ријешисмо да ту дочекамо јутро. Смјестимо се под високом буквом, која ће нам послужити као заклон од њемачких топова. Чујем хук ријеке, али слаб. Неко се поред воде дозива.

У расвит зоре, 29. маја, пробуди нас експлозија топовске гранате. Пала је одмах испод нас. Парче гранате погодило ме у лакат лијеве руке. Рекох то Марку. Узех његову пушку, њему дадох пушкомитраљез.

Кренусмо узбрдо. Придружи нам се један борац из пратеће чете дивизије. Дођосмо до једног пута. Води у правцу планине. Мало после — раскрсница. Опет се двоумимо. Трагови колона воде на више страна. Марко и ја кренусмо путем узводно. Придошлица одлучи да му је боље у другом правцу.

Што се више одмичемо од раскрснице, пут се све више приближава ријеци. Иако нам се ка њој не иде настављамо с потајном надом да ћемо наићи на неку нашу јединицу. Знамо да тамо Њемаца нема. Они су на Шћепан Пољу и ка Фочи. Пива је наша слободна територија.

Сретосмо патролу 3. батаљона наше бригаде. Батаљон је у Крушеву, на обали Пиве. Кад тамо стигосмо потражих болничарку да ми превије рану. У штабу 3. батаљона нам рекоше да се наш батаљон налази на Вучеву.

Пењемо се уз стрме стране Вучева.

Тек што изађосмо из села наиђоше штуке. Бомбардују Крушево. Нас двојица се склонисмо у шуму и кад престаде бомбардовање настависмо пут. Од Крушева до Вучева путовали смо дуго. Нијесмо могли брже. Успон је велики, а ми изнемогли.

Успут наиђосмо на непознатог борца. Сједи на једном пању. Зовем га: „Друже, друже!". Продрмах га. Он се не миче. Тада видјех да је мртав. Сјео је да се одмори и ту издахнуо. Покосило га дуго путовање и умор или, можда, тифус.

На Вучеву нађосмо батаљон. Бијаше у покрету. Да смо само мало касније стигли ко зна да ли би га икада више нашли.

Иако рањен, нијесам хтио у болницу. У оваквим ситуацијама најсигурније је са својом јединицом, међу својим друговима.

Прикључисмо се колони и настависмо пут према Маглићу.

Из Старог Катуна наша се чета 9. јуна врати на брдо Орловац, на положај испред њемачке колоне која нам је долазила с леђа. Командир, Јанко Ћировић, одреди Николу Батинића да о томе извијести штаб бригаде. Предложих му да са Николом пође још један друг и рекох да ћу, ако нема ко други, поћи ја. Тако и би.

Никола и ја пођосмо у штаб бригаде. Никола је већ и раније тамо одлазио. У путу нас ухвати ноћ. Дођосмо до катуна, гдје се до тада налазио штаб, али у њему не нађосмо никога. Тражимо га око катуна, тражи га и један друг из приштабске чете дивизије. Он мисли да су штаб бригаде и дивизије заједно, па кад нијесу овдје да ће највјероватније бити у другом катуну, сат и по хода одавде. Сва тројица кренусмо тамо. Нађосмо штаб и предадосмо извјештај.

Уморни смо и гладни. Читав дан нијесмо окусили ништа. Пожалисмо се бригадном куриру, Саву Ђукановићу, а он нам рече да ни код њих нема ништа за јело него да пођемо у интендантуру, вјероватно ће се тамо нешто наћи.

Интендантуре и санитети бригаде и дивизије су иза брда. У интендантури нађосмо њеног комесара, нашег друга из батаљона, Милоњу Стијовића. Након поздрава запитасмо га да ли код њих има што да се поједе. Било је само коњског меса. У овој офанзиви научили смо да га једемо. Милоња нареди те нам дадоше по големи комад бута.

Прикључисмо се једној групи, код ватре. Печемо комадић по комадић меса. Немамо кад сачекати да се добро испече, већ га напола печено једемо. Не смета што је неслано и пепељаво.

Пробудио сам се отприлике око пола ноћи; око ватре нема никога осим мене и Николе. Ни око других ватри нема никога. Не знамо да ли је то јава или привиђење. Опет сами! Не можемо да објаснимо како нам се то могло догодити. Били смо будни, пекли месо, јели а ништа не опажамо шта се око нас дешава. А можда смо само мислили да смо будни. Можда су нас вишенедељни напори, неспавање, глад и умор толико умртвили да смо изгубили сваки осјећај за вријеме и простор.

Идемо ка колибама у којима су били смјештени штабови бригаде и дивизије. Поред нас пролази колона 3. крајишке. Нећемо са њом, иако је из наше дивизије.

Ватре још горе, али у колибама нема никога. По ватрама закључисмо да нијесу давно отишли. Ко зна који пут ми се у последње вријеме наметало питање — шта да радим и куд да идем? Ноћ је, сами смо у непознатој планини. Не знамо правац кретања наших јединица. Има ли шта горе од тога?

Знајући да се Њемци ноћу не крећу предложих Николи да останемо овдје до зоре. У колиби ватра гори, около дрва доста. Ложићемо ватру и пећи месо. Морамо се чувати да не заспимо, јер би се могло догодити да нас Њемци живе похватају. У расвит зоре кренућемо даље. Даћу ћемо се лакше оријентисати.

У колиби печемо месо и једемо. Боримо се са сном, али се не дамо.

У расвит кренусмо даље. Након извјесног времена десно од нас, низ једну страну, угледасмо колону. По товарима видимо да је артиљеријска јединица. Доста је далеко. Повикасмо на сав глас: ,,Ало, ко је тамо?" Из колоне неко одговори: „Артиљеријски дивизион Прве пролетерске дивизије". Обрадовасмо се, важно је да смо наишли на наше. Паралелно колони спуштамо се ка ријеци. Наиђосмо на тифусара. Притискао на мртвог коња па кида остатке меса. Температура га савладала, не зна ништа. Ни ми му не можемо помоћи. Тешко нам је због тога али шта да радимо? И ми смо немоћни.

Поред ријеке наиђосмо на борце 9. далматинске бригаде. Никола познаде неке комшије из Макарске. Одавно их није видио. Поздрављa се са њима. Бригада је у покрету. Гдје је наша бригада и куда идемо не зна нико да нам каже. Нећемо ни са њима, тражимо само нашу бригаду, односно батаљон. Без батаљона се осјећамо као изгубљени. Кад колона застане ми прођемо напријед, кад ми застанемо колона нас размине. Тако скоро читав дан.

Штуке без престанка бомбардују 9. бригаду. Има доста жртава. Највише их је настрадало у једном камењару, и то више од камења него од бомби.

У неко доба, послије подне, одвојисмо се од колоне. Идемо испред ње трагом који су оставиле наше претходнице. По брдима су Њемци. Наших нема нигдје. Нечујно се провлачимо између њемачких положаја. Чудимо се како нас не опазе. Још нам је чудније како је на тако узаном простору прошла дивизија!

Пред ноћ нађосмо штаб дивизије и штаб бригаде. Застали су на једном гтроп.ттанку да се одморе. У тренутку натттег до.ттаска наиђоше штуке. У таласима бомбардују мјесто на којему се одмарају штабови дивизије и бригаде. Неометано изручују товаре бомби. Било је мртвих и рањених.

У штабу нађосмо обавештајног официра бригаде, Воја Абрамовића. Питамо га гдје је наш батаљон. Не зна тачно, али нам каза правац кретања. И то нам је било довољно.

Путем смо пристигли неколико бораца из нашег батаљона. Настављамо заједно. Један борац носи пушкомитраљез. Формирасмо десетину. Сада нам је лакше, у случају сусрета са непријатељем можемо да се боримо.

У саму ноћ сретосмо батаљонског курира, носи извјештај штабу бригаде. Тако дознадосмо гдје се налази батаљон.

Кад се нађосмо у окриљу свог батаљона осјећали смо се као да смо дошли у своју кућу.

Донесоше нам бијелог хљеба и сира! То су приликом пробоја на Балиновцу заплијенили од Њемаца.

Милош ВЕЉИЋ

Примопредаја дужности 6. јуна 1943. године на положају Маглића, Саво Бурић предаје дужност команданту 1. батаљоиа Саву Машковићу. Испред строја са рукама у џепу Данило Лекић, командант 1. пролетерске бригаде.

Вакцинисање августа 1943. године на Петровом Пољу. Дуња Влаховић вакцинише Душана Милутиновића а **на ред чека Комнен Жугић.**

Први батаљон на маршу 1943. године, на челу колоне Јанко Ћировић, за њим Јоко Борета и остали.

Марш 1. батаљона са групом рањеника 1943. године у Босни.

СУЗЕ НА МРКАЉ КЛАДАМА

После борби на Златном Бору и Чалебићу, 29. маја 1943. године прешли смо Тару и Пиву и залогоровали испод Маглића, на Мркаљ Кладама. Било нам је јасно да је у обручу офанзиве већ отпочела борба на живот и смрт и да ће нам сваким даном бити теже. Зато нам је добро дошао макар и кратак предах, јер смо 15 дана непрекидно у борби. Последња четири дана, као заштитница, исцрпени, гладни и неиспавани, дању смо се бранили а ноћу нападали да би одржали стазу код Узлупа и омогућили повлачења наших јединица.

Немиран је био одмор испод Маглића.

Уоколо, на линијама обруча, грмјеле су експлозије граната и бомби. Борбе су сваким даном постајале жешће и примицале нам се. Ситна је киша падала непрекидно. На Маглићу је увијек хладно и његови гребенасти врхови стално су обавијени снегом или маглом.

Глад, глад! Чинило се да њој никад неће бити краја.

Никада раније 1. батаљон није био тако прорећен, ћутљив, гладан и физички слаб.

Пети је дан како смо овдје. Вријеме се мало разбистрило. Авиони надлијећу, митраљирају и бомбардирају. Борци се једва крећу, али још се није чуло: „Гладан сам, не могу више".

Негдје пополдне држимо четну конференцију. Води је друг Ђоко Вукићевић, заменик комееара. Командир и комесар су у штабу батаљона, биће новости, сигурни смо. Желимо да се што прије извучемо испод огромне и хладне силуете Маглића.

Тужно изгледа конференција 1. чете. Износимо искуства из посљедњих борби. Тамо, на Златном Бору и Челебићу, изгинули су многи другови. Њих више нема да се заједнички боримо, радујемо побједама и дијелимо горчине партизанског живота.

— Јуриш на Златни Бор не би издржала ни јача снага непријатеља — износио је друг Војводић своја запажања. — Добро смо их смлатили, али и наши су губици тешки. Први вод није смио јуришати преко оне ливадице. Могао се помјерити у десно па не би трпио бочну ватру. Поједини другови недисциплиновано се понашају У борби, истрчавајући испред строја. Случај друга Крилића не треба поновити . ..

— Морао сам, другови — правдао се Крилић, митраљезац на шарцу. — Када смо извршили јуриш и привукли се бедему узвишице, командир је бацио двије бомбе и поново командовао јуриш. Потрчао је напријед и пао изрешетан рафалом. Ране на другу Радуловићу и мене еу забољеле . . . У будућим јуришима више ћу поштовати непријатеља . . .

Овдје је застао: чета је сузама квасила поцрњела лица.

— Њемци имају еве потребно за рат — наставио је дискусију друг Митар Дабановић, заменик командира чете. — Зато нам се чини да се добро туку. А када га изненадиш, Швабо је неспособан да мисли. Видјели сте она два Њемца, снајпериште, које је заробио Стево Драгељ. Како су изгледали биједни у рукама петнаестогодишњег дечака. Штабу бригаде дали су драгоцјене податке ...

На рубу шуме појави се комесар. Лагано прићи чети и спусти се на траву, високу и мокру.

— Је ли, друже комесаре, докле ћемо остати овдје? — пита Јагош Срдановић, омладински руководилац бригаде. .

Комесар Марко Вулетић слијеже раменима, а онда подиже главу према Тјентишту, на коме се ширио пламен запаљене шуме и високо дизао изнад хоризонта. Заглушујућа грмљавина потресала је. Наши су ту бранили једину слободну стазу.

Чете су већ биле окупљене и ми пожурисмо у строј батаљона.

Говорио нам је командант бригаде, друг Лекић. После се Саво Бурић, досадашњи командант батаљона, рукује са сваким борцем. Одлази у 3. дивизију. Волимо га много. Дужност је предао Саву Машковићу. И он је вољен као и Саво Бурић.

Милош ЧИЧИЋ

НИЈЕ РАЊЕН

У Старој Бингули, на сремском фронту, 4. децембра 1944, разговарала група рањеника како је који рањен. Само Милојко ћути. Када су сви испричали своје, неко упита Милојка како је он рањен у главу.

— Ма, ја нисам рањен. Ударио ме коњ, који је носио митраљез.

ЗА БРИГАДОМ

Припреме за покрет су извршене брзо и темељно. Командант 1. батаљона је оставио Ника Ђурашевића и мене за везу с дјеловима наше и 2. далматинске бригаде.

Борци су одмицали у ноћ, у правцу Балиновца. Командант бригаде наврати поред нас двојице. Рече нам да ту останемо највише двадесетак минута. Приупитасмо га којим правцем да идемо да бисмо стигли бригаду. Он нам рече и пође за бригадом.

Минути су споро пролазили, чинили су се дужи него сати. Петнаест их је већ прошло, а из очекиваних јединица није нико пристизао. Борба се нигдје није чула. То нас је узнемирило. Почела се јављати мисао да су јединице које очекујемо отишле можда другим путем, стигле бригаду и заједно с њом прошле кроз непријатељев обруч без борбе.

Прошло је било већ четрдесет пет минута од како смо остали овдје. Остати до јутра, значило је наћи сигурну смрт. Одлучили смо да кренемо правцем којим је прошла бригада.

У некој долини јужно од нас чуло се дозивање. Помислили смо да су то дјелови наших јединица. Нијесмо се јавили, јер се могло догодити да то буде и непријатељ. Чекали смо неко вријеме, али из тог правца нико није долазио. Само се сад чуо туп удар сјекире и дозивање, које због даљине нијесмо могли разумјети. Прошло је нових петнаест минута. Шта да радимо? Договорили смо се да ја пођем, а Нико да сачека да не би однекуд наишле случајно јединице које смо очекивали.

Растанак нас је узбудио. Помислио сам да се може врло лако десити да се више никада не видимо.

Спуетио сам ее опрезно низ стрму страну. Удари сјекире су се чули све јасније. Осјетио сам и мирис дима. Пузећи између дрвећа привлачио сам се ватри. Неколике силуете су промицале тамо-амо, нијесам могао распознати јесу ли то наши или непријатељеви војници. Кад сам се примакао сасвим близу чуо сам ријеч „друже". Устао сам и упутио се к ватри. Око ње су били борци из Крагујевачког батаљона, међу којима и неколико рањеника. Изненадили су се када су ме угледали. Није било много времена за разговор. Рекао сам им да угасе ватру и објаснио им наређење штаба бригаде — да одбаце све сувишно, да са собом узму што више бомби, муниције и лакшег оружја. Одиста су тешко могли да се помире с тим да оставе комору и уз то поједине личне ствари с којима се, може бити, нерадо растају. Али друге није било.

Испели смо се на пропланак, гдје нас је чекао Нико. Било нас је око четрдесет бораца. Јака група, што улива поуздање. Сада је већ лакше. Борба се нигдје унаоколо не чује. Пробијаћемо се сами, за бригадом.

Нијесмо далеко одмакли кад наиђосмо на остављене бригадне и батаљонске коморе. Коњи су стајали, натоварени казанима и опремом. Даље нијесу могли. Испред њих се налазила висока стијена, а са двије стране зјапила је провалија. Тужна слика. У пролазу понеко би коње помиловао руком. То им је био последњи поздрав.

Послије неколико корака изгледало је да ни ми не можемо даље. Загледали смо лијево и десно, али узалуд — само дубока провалија! Али куда, којим путем је прошла бригада? Да се није вратила натраг? Или је можда прошла поред нас, а ми је нијеемо примијетили?

Не, то није било могућно!

Изгледало је као да су колоне бригаде у земљу пропале. Поново смо трагали. Пронађосмо некакав узани пролаз, али како утврдити да је бригада баш туда прошла. Срећом, један од бораца је имао батеријску лампу. Свјетлост огрнусмо шињелима. Пред нама се указаше трагови.

Бригада се овуда спустила!

Ухватисмо се за руке и почесмо силазити. Пред зору смо били У подножју.

Послије је све било лакше. Стигли смо дјелове бригаде. А кад смо се јавили штабу, командант је баш издавао наређење штабовима батаљона за јуриш на Балиновац.

Владо ПЕЈАКОВИЋ

КРОЗ ОБРУЧЕ НА ЗЕЛЕНГОРИ

П рви батаљон је избио на Мркаљ Кладе 31. маја 1943. године. Залогорио је на ивици пропланка окруженог густом четинарском шумом и стрмим падинама Маглића и Вучева. Тим пропланком вијуга коњска стаза, која од села Тјентишта води ка Вучеву. Затворити тај правац и спријечити да њиме не продре непријатељ од Сутјеске ка слободној територији, био је главни задатак батаљона. Како непријатељ није надирао у том правцу, батаљон се одмарао и сређивао послије тешких борби на Челебићу и Златном бору и исцрпљујућег марша преко врлетних и дубоких кањона Таре и Пиве.

Штаб батаљона и батаљонски партијски биро су предузели мјере за сређивање стања у четама, попуну упражњених руководећих мјеста и анализу недавних борби. Анализе прошлих борби на састанцима партијских ћелија и на четним конференцијама су биле доста дуге и често жучне. Сваки ко је узимао ријеч трудио се да запажањима и указивањима на пропусте, своје и осталих, обогаћује искуства и бораца и руководилаца.

Упоредо с тим радили су активи СКОЈ-а. Одмах послије првих дана одмора и унутрашњег рада батаљон је оживио. Опет је по четама одјекивала пјесма.

На збору батаљона командант бригаде, Данило Лекић, саопштио је да је командант нашег батаљона, Саво Вурић, наредбом Врховног штаба премјештен за команданта 5. црногорске бригаде, а замјеник команданта батаљона, Војо Абрамовић, за обавјештајног официра бригаде. За команданта нашег батаљона је одређен дотадашњи командир 3. чете, Саво Машковић, а за замјеника команданта — командир 2. чете, Шпиро Шпадијер.

Требало је да Бурић одмах послије саопштења одлуке Крене у 5. бригаду. Упутио је неколико ријечи батаљону, којим је дуже вријеме командовао и са којим је, по разним крајевима наше земље, дијелио зло и добро од 1941. године. Очито је био ганут, ријечи је тешко изговарао. Није се могао уздржати, сузе су потекле. И борцима је тешко пао растанак с командантом. Било је још сузних очију.

Из батаљона су још пошли Страдо Бојовић, за комесара артиљеријског дивизиона 1. дивизије, и Комнен Жугић, за његовог замјеника.

Штаб бригаде је наредио Душану Вујошевићу, вођи митраљеског одјељења наше Пратеће чете, да се пробије кроз непријатељеве редове, избије у село Обаљ и испита јачину непријатељевих снага у реону Калиновика. Иако су на путу за Обаљ биле њемачке јединице, а у самом селу организовани и наоружани четници. Душан је, као и увијек неустрашив, преко старих познаника из времена када је наш батаљон, почетком 1942, боравио у селу, дознао многе појединости о непријатељу. Послије три дана враћа се неопажен преко Зеленгоре

ж Сутјеске и обавјештава штаб бригаде о распореду непријатељевих снага. Ти подаци су помогли штабу бригаде и штабу дивизије да правилно процијени непријатељеве намјере.

Поред нас еу прошле јединице 2. пролетерске дивизије, ојачане артиљеријом наше дивизије. Њена 2. пролетерска бригада приковала је Њемце за Кошур, а у исто вријеме је 2. далматинска успјешно одбијала силовите налете Њемаца од Гацка.

У тој ситуацији 1. пролетерској дивизији је наређено да се провуче између те двије њемачке групације и што прије избије на Зеленгору.

Наш батаљон је претходница. Спуштамо се ка Сухој на Сутјесци, коњском стазом која води испресијецаним, густо пошумљеним тереном. Повремено се појаве брегејац, штука или савоја. Извиђају терен. Шума штити наше колоне од осматрања из ваздуха. Приближавамо се Сутјесци, нагло пораслој и подивљалој од скорих киша. Продужавамо уз Сутјеску и мислимо о томе како ћемо преко надошле ријеке. И са једне и са друге њене стране готово окомито се дижу гребени, огољели и излокани ријеком и ерозијом. На њима се гдје-гдје назире понеки бор који је својим жилама чврсто продро у утробу сивих стијена. Пркоси времену и чува стражу над жуборном и плаховитом Сутјеском.

Ноћ се спушта. Колона је челом ушла у Суху и почиње да прелази преко дотрајалог моста. Преко њега не могу прећи коњи с митраљезима и комором. Коњоводи нашли згодан прелаз и нагоне коње да загазе у ријеку. Натежу с првим, послије иде лакше. Вриједне животиње су се након изласка из воде стресале од хладноће и кротко продужавале марш у колони.

Настављамо пут између окомитих стијена и Сутјеске. Једино чујемо шум ријеке и топот коња или спотицање друга који је због мрака скренуо е пута. Све смо ближе Тјентишту. Настојимо да се колона што мање чује. Забрањено је пушење и — кашљање. Повремено небом запара свијетлећи метак и ракета, а шарац са Кошура огласи да су Њемци присутни и да држе пошумљено брдо.

Пут нас изводи управо поред Кошура. Узимамо још веће растојање и истурамо обезбјеђења. Што смо ближе Кошуру, ватра је све јача. То 2. пролетерска бригада и ове ноћи врши снажан притисак на непријатеља. Наша колона наилази тик поред Кошура и скреће уз узвишицу покривену осојем старе букове шуме. Ужурбано се пењемо етазом, нешто бољом од доеадашње, јер ју је стока проширила при изласку на пашу и повратку са ње. Што више одмичемо од Кошура, све мање чујемо пуцње. Ноћ је све тамнија, а шума све гушћа, те смо приморани да успоримо ход иако нам се жури да се што прије дохватимо Зеленгоре.

Уморни смо, али колона иде даље. Повремено правимо кратке заетанке, кратке јер тежимо да што даље одмакнемо од Њемаца и што дубље продремо у њихову позадину.

Пут вијуга испресијецаним тереном, час уз брдо, а час низ брдо. То много замара. Зора већ руди, а дријем све више савлађује борце.

Први дјелови у цик зоре избијају на рјечицу Хрчавку. Повећавамо одстојање, јер брегејац је већ почео да извиђа. Изгледа да је непријатељ осјетио наш покрет. Настављамо марш уз Хрчавку, да бисмо касније, уз пошумљену стрмен, почели да се пењемо ка Јавор-

ку. Кад је наша претходница избила на прве пашњаке, непријатељ еа Бошчије главе и Цареве горе отвори на нае ватру из митраљеза и бацача. Иако та ватра, због велике удаљености непријатеља, није била прецизна, одлучујемо да се поново вратимо у долину Хрчавке.

Одатле отпочињемо пењање уз Дебелу раван и Катунишче ка Лучким колибама на Зеленгори. Стаза која води тим правцем иде час десно, час лијево и прави оштре окуке. Успон је јако стрм; овај је правац ипак повољан, јер се крећемо јако пошумљеним тереном, што нам омогућава прикривен марш.

Њемачки авиони су се узројили и претражују терен. Чак се и штуке обрушавају на поједине дјелове шуме, бомбардују их и митраљирају. По томе претпостављамо да смо их изненадили и продрли у њихову непосједнуту позадину, па покушавају да нас авијацијом задрже док не пристигну њихове снаге. Што се више приближавамо Лучким колибама успон је све већи, а умор и глад све тежи. Немамо резервне хране, а батаљонска комора је далеко заостала. На застанцима гулимо букову кору и стружемо мезгру, неки беру траву сријемошу. Другови који су појели сријемошу жале се да их је опалила по стомаку и увијају се од болова.

Патроле већ излазе на чистину и пењу се уз брдо. Ми остали, према наредби команданта батаљона, Сава Машковића, чекамо на ивици шуме спремни да пођемо у напад. Патроле извиђају терен и све ближе су врху. Нама минути све дужи и неизвјеснији. Већ су први другови на брду. Јављају да непријатеља на Лучким колибама нема.

На Лучким колибама

Због авијације се маскирамо и журимо да посједнемо плато што растреситијим стрбјем. Одмах извјештавамо штаб бригаде да смо стигли. Ево нас послије годину дана — 7. јуна 1943. — поново на Лучким колибама. Али смо овог пута још више исцрпени и гладни. Како немамо никаквих залиха у храни, наређујемо да се убију два коња из коморе.

Неки се двоуме да ли да једу коњско месо. Међутим глад је освојила, а и гледају како с апетитом једу други па почеше и они. Изјављују да је добро и укусно, само да има соли.

Групе авиона прелијећу преко нас и окомише се на Баре, гдје положаје држи 2. далматинска.

У току дана и ноћи пристижу и остали батаљони бригаде. Рано изјутра продужавамо покрет ка Кошути. Сјутрадан 2. батаљон продужава ка Врбничким колибама. Он је наишао на слабије снаге непријатеља, које је лако протјерао.

Деветог јуна се 2. батаљон сукобљава е јачим њемачким снагама у рејону Старог катуна. Ми му хитамо у помоћ, дејствујемо обухватно и јуришамо, иако нас авијација стално прати, митраљира и бомбардује свежњевима мањих бомби. Све брже дејствујемо и одузимамо непријатељу положај за положајем и тако смањујемо ефикасност авијације и дезоријентишемо је. Пред мрак авијација престаје да дејствује, а непријатељ, под јаким притиском 2. батаљона и нашег обухвата, нагло одступа.

у засједи

Пред сам мрак примјећујемо непрегледне непријатељеве колоне. Оне су се, послије неуспјелог покушаја да продру преко Бара, заобилазним путем, преко Орловца, појавиле нама иза леђа. Штаб батаљона одмах доноси одлуку да са 3. и пратећом четом и једном десетином 2. чете у току ноћи затвори тај правац и онемогући надирање непријатеља. Одређено је да овим снагама руководи замјеник комесара батаљона, док ће остали дио батаљона, у саставу бригаде, дејствовати у пробоју непријатељевих положаја на Балиновцу.

Ноћ се спуштала. Дјелови батаљона одређени за засједу журе се да пређу шуму за видјела и поставе засједу на ивици шуме, како би непријатељу, ако се буде кретао ноћу, нанијели што теже губитке. Налазимо се на ивици шуме, под самом висоравни Орловца. Очекујемо непријатеља. Патроле обилазе засједе — да ко не заспи. Настојимо да не дајемо никакве знаке да смо ту. Ни непријатељ се не креће. Изгледа да се улогорио на висоравни. Једино се чује како се низ стрмину повремено обурва камен.

На лијевом крилу смо успоставили везу с јединицама 3. крајишке бригаде. То нас чини сигурнијим и безбједнијим. Већ је прошло пола ноћи. Патрола из 2. чете коју је водио Драго Николић, комесар чете, послана од штаба батаљона успјела је, упркос тамној ноћи и густој шуми, да нас пронађе и пренесе наређење да хитамо за бригадом како бисмо ујутро учествовали у пробоју на Балиновцу.

Ноћ је тако тамна да се не види ни прст пред оком. Свуда око нас шума. Свјетлост не смијемо да палимо, да нас непријатељ не открије. Крећемо се полако, пипамо пред собом да не ударимо главом о стабла, држимо један другог за руку да не изгубимо везу. Нијема тишина. Одједном узвици: „Веза, веза!" То је Карамба, талентовани карикатуриста, али заврзан један, занесен и неспретан до зла бога. Иако не бисмо смјели да вичемо, зовемо га ипак; али он све даље бјежи од нас. Продужава да виче: „Веза, веза", затим пуца, опет виче и баца бомбу. Заокупила га усамљеност и мрак. Не чује нас, не можемо да успоставимо додир с њим јер све даље продужава низ шуму и виче.

Избијамо на пропланак, онда на ливаду. Осјећамо да се зора примиче. Дријем нас притиска, а и глад узела маха. Прошли дан добили смо по једно повеће парче непеченог коњског меса. Нијесмо имали времена да га испечемо: читав дан смо водили борбу, ноћу били у засједи. Неки се сјетише и почеше да га једу сирово. „Иницијатива" се брзо прошири готово на све другове.

Примећујемо да нам је прошлих дана нестао из пратеће чете студент технике С. О. и омладинац М. В. Одлучили да кришом напусте батаљон и да се сами пробију из обруча. То су сви борци осудили као издају. Огорчење бораца према њима је такво да им, сигурно, не би требало другог судије ако бисмо их ухватили.

Наилазимо на један гребен. Већ је зарудјела зора. Осјећамо да је туда прошла бригада и главнина нашег батаљона. Читав пут је направљен кроз шуму, свуда унаоколо побацани дијелови коморе. То су се јединице растерећивале од свега што је сувишно, да би постале покретније. Неки другови у пролазу примијетише уништене митраљезе. Борци стежу зубе! Жале за оружјем које смо у јуришима оти-

мали од непријатеља и које нас је толико пута штитило или подржавало у борбама.

Колона се издужила и успорила кретање.

Одлучујемо се да са свим борцима и старјешинама одржимо кратак састанак. Предвидјели смо све мјере обезбеђења на маршу и поступке у случају да наиђемо на непријатеља прије доласка у састав бригаде. Послије тога је кретање убрзано и опрезност повећана. Слиједимо пут који је направљен кроз шуму. У зору, када се већ раздањило, 10. јуна, стигли смо бригаду.

Борба за Балиновац

Командант бригаде, Данило Лекић Шпанац, очито изненађен и радостан што смо пристигли, рече нам да је читава бригада у нападу на непријатеља који се укош.о на ивици шуме, код пропланка. Главнина нашег батаљона, као и остали батаљони бригаде, већ је подилазила непријатељу. Јасно нам је било да се ту бије одлучујућа битка за пробој обруча. Није нам требало ни рећи да идемо у састав батаљона, макар што смо уморни и исцрпени, боље рећи — изнемогли. Нико не смије себи да призна да у том тренутку — не може. Хитамо У борбу.

Њемци еу ивицом шуме ископали заклоне, добро их маскирали и туку чистину пред собом. Битка се разгорјела у зору. Ми пристижемо стрељачки строј и срастамо с њим. Широм читавог вијенца Балиновца запламсале су бомбе, заштектале пушке и митраљези, и проломило се као лавина: „Ура, напријед, пролетери!"

Прва пролетерска бригада јуриша. Али данас први пут то чини на тако малом простору, скупно, батаљон до батаљона, пролетер до пролетера! Зато је и њена ударна моћ била већа него обично, зато је непријатељ за врло кратко вријеме разбијен. Нестало је обруча испред ње. Свијест и сазнање да разбија обруч непријатеља у тако критичном тренутку учинили су њен јуриш тако силовитим. И наш батаљон је оправдао очекивања. У јуришу је збацио непријатеља са косе и продужио да га гони.

Стрељачким стројем наилазимо на вреће хљеба, саламе и другог. Гонећи непријатеља борци у пролазу узимају хљеб, одвале повећи комад и жудно га једу, остало трпају у торбу, џепове или њедра, и продужавају да пуцају и јуре за разбијеним Њемцима. Наиђе тако једна група, десетак бораца, поред већ упола испражњеног џака, и у исто вријеме сви завлаче руке у њега; на дну џака остале само мрве, па сваки зграбио по пуну шаку и хоће да извуче руку. Руке се заглавиле и вуку џак тамо-амо. Чак ни опомене старјешине нису утицале. Обузела их неизмјерна глад за хљебом, та нису га јели ко зна већ колико! Најзад се неко међу њима сјети и пробуши џак.

Наилазимо на нове вреће хљеба. Борци их уз пут празне. У даљем гоњењу разбијених њемачких јединица наишли смо на њихову комору с муницијом и храном и нахранили читав батаљон хљебом, месом, саламом, маслацем и другим. Послије три мјесеца батаљон је први пут јео како ваља. Кад више нијесмо били у додиру с непријатељем, комесар батаљона Бајић позива борце да дају резерве хљеба, саламе, маслаца и друге хране за другове из птаба бригаде и других батаљона. Комесарове ријечи су тако убједљиве да борци без изузетка

почињу да празне торбе, џепове и њедра стављајући храну на раширена шаторска крила.

Пролетерска солидарност према другим батаљонима и штабу бригаде! Сваки је борац дао сву резерву друговима из других јединица, иако свјестан да ће идућих дана гладовати.

У овој, као и у претходној борби, Саво Машковић, тек постављени командант батаљона, показао је да је одмјерен, одлучан и дорастао да руководи нашим батаљоном.

Посљедњи обруч је пробијен

Гонимо непријатеља, али не можемо да ухватимо додир с њим. Ломимо се по врлетима и непрегледној шуми. Најзад наилазимо на шумску жељезничку пругу. То нас је обрадовало, рачунамо да ћемо њоме стићи у питомије крајеве. Досадило нам верање по беспућу. Настављамо кретање дуж жељезничке штреке. Одједном примјећујемо да се испред нас налази шумовито, али јако стрмо брдо, уз које се пење зупчана жељезничка пруга.

— Који је враг изградио ову жељезницу туда? — пита Бато, пушкомитраљезац 3. чете.

Почивамо у подножју брда да бисмо прибрали снаге за ту стрмен која нам се испријечила на путу. Неиспавани смо и уморни до крајњих граница. Једино данас нијесмо гладни — Њемцима смо отели њихово сљедовање. Док се ми одмарамо, наилази Милева Шћепановић, десетар у 3. чети, снажна и одважна дјевојка.

— Другови, зашто се излежавате, знате да морамо пожурити — рече она и од једног друга узе пушкомитраљез, од другог мали бацач и стави га на леђа.

Са свим тим и машинком коју је држала у руци продужи без застанка уз брдо. Борце би срамота, па се и они подизаше и крenуше. Нијесу стигли ни до сред брда, а већ су два пута застајали да одахну. Милева се попе на брдо без застанка, окрену се и стаде опет да прекоријева другове што толико застају.

Жеђ нас мори од њемачке саламе, сланине, маслаца и хљеба; и уморни смо. Путем свуда загледамо да ли гдје има воде. Неки од другова наилазе на издубљене пањеве у које се ухватило мало воде и пијУ, други се мотају око устајалих локви и послије се мрште и кају што су пили, толико је та вода бљутава. Напосљетку наилазимо на поток. Читаве чете полегле и пију.

Већ се спушта и ноћ, а ми још нијесмо изашли из шуме. Морамо наставити пут и до краја искористити побједу над Њемцима на Балиновцу. Зато продужавамо пут. Иако уморни и исцрпени, нарочито од несанице и дугог марша, а и глад поново осјећамо, ипак нас напријед носи мисао да се пред нама налази још један обруч који треба разбити да би пут Миљевина—Фоча био слободан за пролазак наших јединица и рањеника.

Тамна је ноћ, а шума густа, па се споро одмиче. Из бојазни да ненаиђемо на засједе, испитујемо сваку стопу земље.

Спуштамо се низ планину. Још један гребен — па ће Миљевина, кроз коју пролази колски пут и ускотрачна жељезница. Тамо су Швабе. Претпостављамо да имају осигурања на гребену. Привлачимо се

полако. Видимо прво село послије много километара прећених у данонoћним маршевима и борбама. То су Трновци. Надамо се да ћемо се у њему поткријепити. Присјећамо се да смо неколицина нас у том селу били послије игманског марша, и чак, одржали у њему конференцију. Вјерујемо да ће нас познати, да нас нијесу заборавили.

Већ смо близу села. Заустављамо батаљон у шуми, док патрола не испита село и гребене више њега. Морамо преко дана да се ту притајимо, одморимо и, по могућности, нахранимо и наспавамо, како бисмо увече, колико-толико окрепљени и одморни, могли изненадити непријатеља на путу Миљевина—Фоча.

Тешка је та неизвјесност. Ми се налазимо на десном крилу претходнице. Лијево од нас су 4. и 3. батаљон наше бригаде. Даље од њих, улијево, у правцу Калиновика, запосјешће положаје 3. крајишка.

Вечерас морамо ослободити овај пут и тиме разбити и посљедњи обруч непријатеља! Ударају наша 1. пролетерска и 3. крајишка бригада. А између њих двије је у многим борбама исковано такво повјерење које надахњује њихове борце на подвиге.

Враћа се један друг из патроле и обавјештава да нема никога ни у селу, ни на околним гребенима. Ипак се крећемо доста растресито, због авијације. На самом уласку у село сретосмо сељаке озарених лица, дознали су да долазимо. Неке од наших другова препознаше, о другима се распитују; и о тегобама кроз које смо прошли.

— Нијесмо вјеровали да вас могу уништити, иако је пошла онолика војска на вас! — рече један старац.

Ми им причамо о оном што смо преживјели на путевима ове офанзиве, најтеже од свих досадашњих.

Владу и Нику није било тешко да у овом селу нахране батаљон.. Свесрдно су им помогли сами сељаци.

Гледајући нас, једна је старица препознала на нама њемачку, усташку и домобранску одјећу, а за сукнену је претпоставила да смо је скинули с неког ђикана.

Долази један друг с предстраже и јавља да се на цести код Миљевине Швабе нешто мотају, једни одлазе, други долазе. Стиже им и много бицикала.

Док се батаљон одмара, извиднице и патроле стално доносе нова обавјештења о непријатељу и његовим покретима. Много су се узнемирили Њемци, није им лако, изгледа!

Пред ноћ смо већ били спремни за напад. Једна је наша чета пошла у претходницу, главнина батаљона кренуће чим падне мрак.

Густа тмина нас нагло обавија. Киша пада као из кабла. Спуштамо се. Клизаво је. Сваки час понеко пада. Друга пред собом не можеш да видиш.

Одједном поче борба. Наша чета је наишла на непријатеља. Свијетлећи меци туку обронке гребена низ који се ми полако спуштамо. Шапатом се преноси наређење штаба батаљона да се пожури и што прије стигне на мјесто гдје се води борба. Колону све чешће обасипају куршуми. Има већ лакше рањених.

Најзад смо се спустили до ријечице и одмах почињемо да се пребацујемо један по један. Борба се све више распламсава. Брзо успјесмо да ухватимо везу с нашом четом која је водила борбу. У тренутку када смо се распоређивали за јуриш, штаб батаљона је наредио да ради бољег успјеха морамо ускладити јуриш са осталим батаљонима

бригаде. Није требало много чекати да и наш 4. батаљон на лијевом крилу отпочне напад. Наше чете су притисле ватром. Борба се разгара на све ширем простору. Разбукти се на једном мјесту и све пламти, онда се утиша, да би опет на том или другом мјесту планула. Тако то траје, с мањом или већом силином, читаву ноћ. Пред саму зору смо осјетили да отпор непријатеља малаксава. Још један јуриш, и непријатељ је одбачен. Оставља за собом огроман материјал, међу којим и око 200 бицикала, пушкомитраљезе, пушке, муниције има напретек, али нема ко да је носи, ова је офанзива осјетно смањила наше јединице.

Прелазимо мостом без нарочите журбе и идемо цестом према Фочи. Касније се на окуци, подаље и лијево од нас, појави тенк, поче да туче мост, тако да су борци са зачеља батаљона били приморани да претрчавају преко моста један по један. Како није имала противколске топове, 3. крајишка је морала пропустити тенк који нам омета прелазак преко моста. А тенк нам је опасност једино на цести и у њеној непосредној близини те зато батаљон жури да што прије стигне у Доњи Будањ. Тамо морамо порушити пут и спријечити непријатеља да нам, евентуалним појачањима из Фоче, угрози прелазак преко пута код Миљевине.

Одбијени непријатељски напади

Послије краћег марша стигли смо у Доњи Будањ, село које се простире падинама косе преко које води цеста од Фоче ка Калиновику. Уморни смо. Једна чета иде на обезбеђење према Фочи, она ће и да поруши пут. Остали дио батаљона ее одмара. Интенданти се брину о томе да сакупе храну. Труде се да после дужег времена поново скувају нешто за батаљон.

Тек што смо легли, а неки већ и заспали, наша чета, истурена у обезбеђење, отпоче борбу. Истрчасмо изнад села. Непријатељ је наступао са три лака тенка, осам камиона пуних војске, три мотоцикла и два аутомобила.

Још се није ни развила борба, а дође нам попуна — чета из 1. батаљона 3. далматинске бригаде, јачине око седамдесет бораца. Брзо јој дадосмо задатак да с јужне стране обухвати непријатеља и дејствује у његов бок. С том четом упутисмо и замјеника комесара батаљона.

Прелазимо у напад: двије чете ударају на чело непријатеља, једна врши обухват лијево, а друга, далматинска чета, десно. Опколљавамо непријатеља у долини на цести. Јуришамо. Тенкови се, ваљда уплашени прокопаним путем и обухватом наших бораца, вратише у Фочу.

Камионе, аутомобиле и главнину војске већ смо опколили и упорно их уништавамо. Наши борци су чули да су им као попуна дошли Далматинци, па се труде да покажу какви су пролетери у борби. А Далматинци да оправдају част што су борци 1. пролетерске јуришом показују да су дорасли пролетерима.

Неколико камиона гори. Непријатељ је ријешен да се брани до послиједњег метка, али га брзи и емјели наши јуриши обесхрабрују. Главнину смо већ побили и заробили, дио бораца претражује жбуње и јаруге. С времена на вријеме се чује понеки пуцањ, што је знак

да је још један Шваба, који није хтио да ее преда, мање на списку. Камиони, путнички аутомобили и мотоцикли, митраљези, шарци и велика количина муниције остали су на цести.

Дијелимо оружје борцима, тако да свака десетина добије још по један шарац и потребну муницију. Знамо да нас непријатељ неће оставити на миру, а ми морамо обезбиједити пролазак наших јединица преко Миљевине.

Борци се пресвлаче у тек заплијењене нове њемачке униформе.

Неки камиони су већ горјели, кад из даљине наиђоше, уз продорни звук сирена, дванаест штука. Од заробљеника дознајемо да се заставом даје авионима знак докле су дошле њихове, њемачке трупе. А ми смо имали једну, заплијенили је у овој борби. Стависмо заставу на ливаду близу нас. Штуке облијећу заетаву, спуштају се изнад ње на стотинак метара. Наши борци иду око заставе и смију се превареним пилотима. Авиони одлетјеше десетак километара у нашу позадину и у поретку по један, неизменично правећи кругове, изручише бомбе у једну шуму.

Мало послије тога артиљерија из Фоче отвори страшну ватру по шуми далеко позади нас. Борци почеше правити вицеве на рачун њених промашаја.

Нијесу прошла ни пуна четири сата како се одмарамо у шуми на коси изнад Доњег Будња, а осматрачи јавише штабу батаљона да се од Фоче креће једна колона Њемаца, јачине око 1200 војника. Брзо издајемо наређење да се на положаје поставе сва оружја, да се маскирају и притаје док Швабе не дођу на блиско одстојање. Тек кад су се приближили на око сто метара, командант батаљона издаде наређење да се отвори ватра.

Заштекташе њемачки шарци из партизанских руку, запуцаше пушке, чу се и одјек бомби. Преврћу се Њемци и јаучу. За час настаде паника међу њима. Њихови официри покушаше да успоставе ред и изврше јуриш на нае, али их ватра шараца из руку Пења Секулића, Анта Рапггегорца, Бата Шћепановића и других у том онемогући. Ускоро прећосмо у јуриш, којим смо непријатеља разбили и растјерали.

Могли смо се несметано одмарати до пред саму ноћ. Тада цестом од Калиновика наиђоше шест тенкова; успјели су да се пробију кроз обезбјеђење 3. крајишке и ударише нам у леђа.

Наста огорчена борба. Немамо противколских оруђа ни флаша с бензином, па нисмо кадри да им било шта нашкодимо. Покушасмо да их оштетимо бацањем свежњева ручних бомби, али без виднијег успјеха. Но то ипак натјера тенкове да се без много задржавања пробију у правцу Фоче. Разбијени дијелови Њемаца се охрабрише појавом тенкова и почеше нове нападе. Отпоче ватра и из четири хаубице. Ми поново извршисмо противнапад и збацисмо их са положаја.

Овом приликом Њемцима нијесу помогле ни штуке, ни тенкови, ни хаубице, ни мноштво војске. Храбри пролетери, ојачани са тек пристиглим Далматинцима, одољевали су нападима и с огромном вољом извршавали добивено наређење. Нападима и противнападима су проријеђивали редове непријатеља. Али и ми имамо прилично другова избачених из строја. Погинуо је омладински руководилац Јагош Срдановић, погинуо је и помоћник комееара чете Лука Бијелић и други. Дивни су то и храбри младићи били.

У рану зору поново почињу жестоки напади на наше положаје. Артиљерија туче, у почетку позади нас, а касније поче по нашим положајима. Чује се бректање тенковских мотора, али они, срећом, не могу мимо пута, а ми смо пут оштетили. Наилазе штуке и почињу да бомбардују. Нијееу, вјероватно, добро обавијештене, па туку шуму нешто иза нас. Ми смо се притајили и чекамо пјешадију.

Наетаје огорчена борба. Швабе јуришају, али без резултата. Упорни смо и наглим противнападом смо успјели да их деморалишемо. Повукли су се у нереду. Узалуд су оставили велике жртве, ми смо и овога пута издржали.

Тога дана Њемци су повремено осипали ватру по нашим положајима. Имамо доста жртава. Но ријешени смо били да извршимо задатак по сваку цијену. Командант Машковић и политички комесар Бајић су, као и увијек ових дана, били у сваком судару у првим редовима и на вријеме предузимали потребне мјере ватром и покретом, што је омогућило да се одржимо на тим положајима.

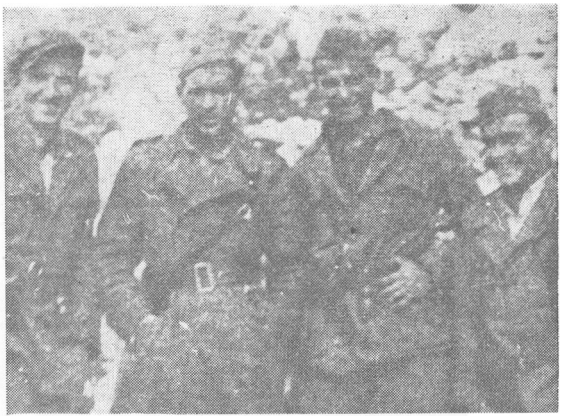
Сахранили смо мртве другове и одали им последњу пошту. Рањенике смо слали у бригадно превијалиште.

У ноћи послије тога, трећој по реду, још једном смо изненадили Њемце. А у зору нам је дошла смјена, јединице Банијске дивизије, — и ми смо продужили са бригадом преко цесте Миљевина—Фоча.

Мирко НОВОВИЋ

Група бораца 1. батаљона 1943. године августа мссеца на Петровом пољу. С лева: Комнен Жугић, Манда Крилић, Милева Планојевић и Мирко Нововић.

Штаб 1. батаљона новембра 1943. године код Бугојна. Крсто Бајић — комесар, Шпиро Шпадијер — заменик команданта, Комнен Жугић — заменик комесара и Саво Машковић.

Група политичких руководиоца 1. батаљона у јесен 1943. године код Бугојна. Стоје с лева: Марко Вулетић, Николић Драго, Бајић Крсто, Орландић Божо, Стевовић Томаш, чуче: Османбеговић-Салнх и Попивода Блажо.

Дјелови 1. батаљона септембра 1943. године у Далмацији. Испред камиона стоје с лева: Жугић Комнен, Вулетић Марко, шофер и његов помоћник.

Борци 1. батаљона играју Црногорско коло августа 1943. године на Петровом пољу.

ПАРТИЗАНКА И МАЈКА МИЛКА ШУПЕ

^^ бригаду је петочлана породица Шупе — отац, мајка, два сина и кћи — стигла средином септембра 1942. године. Било је то негдје код Кључа. Стигли су са групом од неколико стотина Далматинаца из околине Шибеника, која је дошла као попуна бригади. То је било вријеме када се народ средње Далмације, под утицајем Партије и све јачег терора окупатора и усташа, почео масовније дизати на устанак. Милкин муж Иво, са комшијом, ликвидирао једног талијанског шпијуна а потом отишао у партизане. Када је запријетила опасност од усташко-талијанских рација кућу је напустила и Мила са троје дјеце. До пролетера у Босну прешли су дуг и напоран пут преко Динаре, Шатора и других планина.

Међу онима који су одређени у 1. батаљон били су и Шупе. Распоређени су у разне чете. Милка и десетогодишњи Миле у радни вод, гдје се за борце батаљона припремала храна. У воду су Милкино богато искуство и пожртвованост добре мајке и узорне домаћице дошли до пуног изражаја. Зато је међу борцима брзо постала омиљена и цијењена. Мали Миле, пак, је постао мезимче цијелог батаљона, а нарочито радног вода.

Сусретали смо их на одморима и састанцима, а најчешће близу казана, када бисмо се, с порцијама у руци, поређали један за другим да примимо кутлачу каше или парче куханог меса, или у строју батаљона, који је био уобичајен пред полазак на какав важан задатак или дужи марш. Тако је то било на дугом борбеном путу бригаде до Саве и Неретве, до Дрине и Лима, до Сутјееке у петој офанзиви .. .

Ту, на Сутјееци, заправо тамо негдје горе на Драгаш-седлу, Милка се последњи пут срела са 16-годишњим сином Маринком, који је у то вријеме био у 2. пролетерској бригади. А на Зеленгори задњи пут је видјела 18-годишњу кћерку Марицу, која се пред пробој обруча на Билановцу налазила у инжињеријској чети 1. пролетерске . ..

По доласку на Зеленгору коње нисмо водили даље, па су пратећа чета и радни вод, у коме је била Милка, расформирани. Казани су закопани, заједно са тешким митраљезима и бацачима. А сви борци добили су по овеће парче коњског меса. Тако се, у тим тешким тренуцима, Милка нашла у четној колони. Са њоме и мали Миле.

Оно што ее збивало сљедеће ноћи и сутрашњег дана добро памте сви борци 1. пролетерске.

Бригада се по ноћи окупила на једном пропланку на домаку Балиновца. Командант бригаде Данило Лекић Шпанац нам је говорио о ситуацији. Упозорио нас је да судбина рањеника и бригада које су иза нас зависи од исхода наше сљедеће борбе.

Ту се још поздрависмо и растадосмо од омиљеног команданта батаљона, Сава Бурића, који је пошао да прими команду над 5. пролетереком.

Батаљонска колона је потом кренула. Силазила је низ стрму, шумовиту и камениту страну. Трајало је то цијелу убогу ноћ. Ипак је неоткривен сишао у дубоку долину. Ништа се није видјело, а веза у колони се ни по коју цијену није смјела прекинути. Било је то ђаволски тешко. Никако ми није било јасно како смо се у саму зору нашли у једној удолини и, уз то, још поређани у дуг стрељачки строј. Чета до чете, батаљон до батаљона. За кратко вријеме настао је тајац, готово цијели строј батаљона и бригаде, изузев команди и дијелова за осигураше, тонуо је у лагани сан. Ни митраљеске рафале, који су повремено одјекивали планином, више нијеемо чули.

Али, тако није дуго потрајало. Наредбе за напад су преношене. Њемци су били пред нама. Команда се, уз истовремено буђење бораца, шапатом преносила дуж строја.

На минут прије судара с добро ушанченим Њемцима опазих Милку са синчићем. У десној руци јој пушка, а лијевом стегла руку малог Милета, који је кратку „талијанку" држао у лијевој руци. Милкина леђа је притискивао тежак ранац. Мало погнута брзо је корачала.

Тренутак касније били смо пред њемачким шанчевима. Јурнусмо. Милка се трудила да не заостане иза осталих. Једнако вукући синчића за руку, викала је с осталима: „Урааа, пролетери!" За нас који смо могли тада да је видимо то је много значило. Чини ми се да нам је снага расла ...

Силовито смо се сударили с Њемцима, уз заглушујуће експлозије наших бомби и ураганску ватру митраљеза и пушака. Изненађене Швабе не могаше одољети силини јуриша. Почеше да бјеже. Строј 1. пролетерске кретао се као ваљак. У њему су били партизанка Милка са синчићем Милом, ћерком Марицом и мужем Ивом.

Убрзо, пошто је савладан и посљедњи непријатељски ров на Балиновцу, сазнасмо да је Марица у том јуришу погинула.

Када смо изишли из задњег обруча, код Миљевине, и прешли пругу Сарајево—Вишеград, стигла је вијест да је негдје на Романији погинуо и Маринко. То је за Милку, Анту и Милу био нови ударац.

Исте године, у септембру, код Цисте близу Посушја, када се 1. пролетерска налазила на домаку Сплита, Милка је остала и без мужа, а Миле без оца Анта. И мали Миле је у тој борби био рањен и замало да није Швабама пао у руке. Мајка и он су, још дуго ратовали и прегрмјели још двије непријатељске офанзиве, шесту и седму.

У љето 1944. стигли су у Санџак, па у Црну Гору.

Одатле је Милка са групом рањеника и Милом, авионом који је полетио из Његобуђа, код Жабљака, доспјела у Италију. Тамо је, у партизанској болници у Барију, његовала наше рањенике. У домовину се са сином вратила послије ослобођења Београда. . .

Салих ОСМАНБЕГОВИЋ — ОСМАН

ОСТАДЕ ЗА НАМА ЗЕЛЕНГОРА

СГ' а сјеверних падина Зеленгоре, и с првим сунчевим зрацима, 12. јуна угледасмо лијепо село Трнавце. Непгго даље види се село Ратај и вијугава цеста Фоча—Калиновик, којом се ужурбано крећу њемачке моторизоване колоне, иза којих се диже прашина. Шума, поточићи, зелене ливаде и планинске куће из којих се диже дим као створени за одмор уморног путника. Али, нажалост, ни послије двадесет дана ломатања суморним шумама, високим брдима и дубоким кањонима не можемо овдје застати. Мора се даље.

Магла је почела да се подиже. Негдје у даљини забрујао познати звук непријатељских авиона. Стално нас прате ево већ цио мјесец дана. Брзо стигоше изнад наших глава; лете, круже, митраљирају, а мали извиђач завирује у сваки кутак, не би ли нас пронашао и обиљежио за мету бомбардерима.

Надлијећу нас осам пггука. Тутњи на све стране. Шума као да гори, брда одзвањају. Митраљески рафали фијучу. Засипају нас земља и камен и поломљене гране дрвећа.

А батаљон ноћас мора пробити обруч на Миљевини и што прије избити код села Доњи Будањ, ту залећи на положај и спријечити сваку интервенцију са правца Фоче.

Ноћу се батаљон прикрао до цесте Фоча—Калиновик.

Кад пролетери кренуше на јуриш, успостави се ватрена веза између јединица. Чујемо Крагујевчане: „Рођаци, напријед!" Они наступају лијево од нае.

Њемци нијесу издржали. Бране се, али осјећамо да попуштају. ЈБешеви на све стране, остављена опрема у рововима, има и пушака. Чудно је то. Гладни и изнемогли пролетери као да су добили неку нову снагу! Гоне Њемце.

Наиђосмо на комору. Коњи натоварени храном. Хљеб, салама, путер, сланина, за њемачки пук на положају! Све то паде у руке пролетера. Ниједан коморџија не успје побјећи. Бато, Пењо, Бучета, Милан и остали сустигли их рафалима.

Избијамо на цесту. Десетине заробљених Шваба; мртвих све више. Поједине групе организују засједе и покушавају да штите извлачење главнине ка Фочи. Бициклисти нијесу имали времена да узјашу бицикле. Падоше нам у руке око двије стотине бицикла са уграђеним кутијама за муницију.

Батаљон је извршио задатак. Избио је у густу храстову шуму изнад села Доњи Будањ. Али у његовом строју више нема неустрашивог бомбаша Јагоша Срдановића, руководиоца СКОЈА батаљона, пушкомитраљесца Пења Секулића, Пантелије Сапића, храброг Луке Бијелића водног делегата, стаситог Личанина и јунака Луке Маровића, борца и болничарке Наде Срзић...

Доњи Будањ

Положаје смо посјели 13. јуна. Око подне отпоче пушкарање, да се касније претвори у борбу на живот и смрт. Шарци, артиљерија и штуке, које се стрмоглаво обрушавају на наше положаје и засипају их митраљеским рафалима и кишом бомби! Као да хоће да по сваку цијену сломе заморне и проријеђене редове батаљона пролетера! А батаљон је упоран. Ои мора да издржи. Дође такав тренутак, не смије се ни корака натраг. Јер, треба омогућити Врховном штабу, болници и јединицама Главне оперативне групе да прећу преко цесте Калиновик—Фоча, код села Миљевине.

Саво Машковић наређује: 3. чета, која је најјаче ангажована у борби, да се упорно брани; 1. и 2. да иду у обухват, да ударе у десни бок, а Далматинци, који су дошли као попуна из 3. далматинске и још нијесу распоређени по четама, да ударе у лијеви бок непријатеља.

Почеше се ређати наши јуриши. Ручне бомбе и блиска ватра пушкомитраљеза и пушака ријешавају борбу. Њемачки тенкови окренули ка Фочи, остављају своју пјешадију да се носи како зна и умије с пролетерима.

Постигнут је велики успјех. Ипак, морамо бити врло опрезни. Сваки час с правца Фоче можемо очекивати интервенцију. Штаб батаљона, чији су чланови јуришали заједно с борцима, нареди да по једна десетина из сваке чете покупи оружје и опрему и претражи терен, а главнина пође на положаје.

Са правца Сарајева чују се звуци авиона. Командант и комееар испитују заробљенике о томе какви су сигнали за споразумијевање са авијацијом. Рекоше: развијена застава и војници који круже око ње. А ми заплијенили једну такву заставу. Саво Машковић виче: „Заставу, брже, заставу швапску дајте!" Раширисмо је у висини наших положаја; око ње заробљени Њемци и група пролетера 1. батаљона. Појавише се 12 штука, почеше кружити изнад наших положаја. Кад примијетише заставу направише два круга у сасвим ниском лету, а потом се удаљише у правцу огранака Зеленгоре и избацише свој убитачни терет тамо гдје није било наших јединица.

Појавише се нове њемачке колоне. Иду опрезно. Пратимо сваки њихов корак и очекујемо да нам се приближе што више.

Авијација надлијеће наше положаје; артиљерија бије по храстовој шуми иза нас; није нас открила. А онда поче борба, жестока, немилосрдна. Рафали, експлозије, повици — све се то слило у бојну јеку. Јуриши — један, други, трећи. .. Батаљон од 160 пролетера одбија јуриш преко хиљаду Њемаца! Па онда прелази у напад. И Швабе одступају. Узалуд официри настоје да задрже војнике на положајима.

Издржали смо до 15. јуна, када нас смијенише јединице 8. ударне банијске бригаде.

Преко Јахорине

Пели смо се уз обронке Јахорине. Путеви закрчени колонама рањеника — наше највеће бриге. Уморне ноге једва нас носе. Милоња, Јакша, Слобо и остали другови из пратећег вода носе минобацач.

Нијесу га хтјели закопати на Зеленгори иако су добили наређење да то учине. Једва су људи износили живу главу, једва су могли да се крећу по беспућу Сутјеске и Зеленгоре, а они су, ето, и бацач изнијели!

Пролазимо кроз Горњи Будањ и Рудине. Испели смо се на преко 1400 метара надморске висине, а затим се спуштамо ка селу Јабуци.

Послије кратког одмора настависмо марш. Пролазимо села Укшиће, Баговиће, Фезајгиће и многа друга; то су села у којима су припадници нашег батаљона формирали НО одборе када смо се априла 1942. године налазили у Гораждu. Многи сељаци нас препознају, износе храну, питају за познанике. Стигли смо до села Ореховице и Бутковића. Испред нас се налази пут и пруга Сарајево—-Вишеград, које су усташе и Њемци запосјели не би ли спријечили продор пролетера у правцу Романије.

Саво Машковић нам саопшти да треба пробити још један обруч, којег је непријатељ успио организовати послије нашег пробоја на Миљевини. Докле ли ћемо пробијати те обруче? Колона крену. Прва чета има главни задатак: напад на мост на ријеци Прачи. Затим треба извршити јуриш на непријатељску посаду у Реновици.

Уз паљбу свих аутоматских оружја и прасак ручних бомби наш стрељачки строј пође на јуриш. Усташе су се нашле у чуду; нијесу се, ваљда, надале оваквој нашој упорности, а још мање да ћемо тако брзо и енергично предузети неку офанзиву. Покушали су да се приберу. Отворили и они ватру из свих оружја, стигао им у помоћ и оклопни воз. Ипак, послије дуге борбе, 18. јуна 1943, окренуше леђа и почеше да се повлаче пут Праче и Месића. И ову побједу скупо платисмо. Погибе Томо Војводић, замјеник командира 1. чете. Погибе и Крсто Шупе, један од једанаест чланова далматинске породице Шупе.

Наша офанзива

Пролазимо Романијом. Први пут послије толико дана и ноћи од како је почела пета офанзива око нас не тутње топови и бацачи, не брује авиони. Престало је свакодневно штектање митраљеза и прасак бомби. Први пут да се мало распремимо, одморимо и наспавамо.

Али дужег одмора нема. Рат траје. Треба ослобађати нова села и градове, уништавати непријатеља, примати нове добровољце.

Прешли смо у офанзиву. Почели су падати непријатељска упоришта једно за другим: Братунац, Хан-Пијесак, Олово, Кладањ, Дрињача, Власеница, Цапарде, Милићи, Зворник.

Слободна је источна Босна.

Прва пролетерска бригада разбила је непријатељеку посаду у Хан-Пијеску и Плочи. Затим је ослободила Власеницу, коју је бранио врло јак гарнизон: 3. батаљон 1. усташке здружене бригаде, два батаљона 15. домобранског пука, остаци 28. усташког батаљона, који су се успјели извући из Хан Пијеска и један батаљон мјесне полиције.

Заједно са Војвођанима

Власеница је слободна. Од двије хиљаде непријатељских војника свега је у Зворник стигло око 700, остали су погинули или зароб-

љени. Снабдјесмо се одјећом и обућом, муницијом; добро се нахранисмо, а онда заједно са Војвођанима настависмо уништавање непријатељских групица, које су бјежале ка Дрињачи. Усташе покушавају да дају отпор на појединим положајима, али им то не полази за руком. Заузели смо села Милиће, потом јако упориште Дрињачу и примакли се Зворнику. Војвођанске бригаде одлазе у долину Спрече, да штите напад пролетера од правца Тузле.

Пао је мрак. Журимо. Око града пуцњава на све стране. Усташе по свој прилици очекују наш напад. Лишени смо оног што нам је често доносило побједу са минималним жртвама — изненађења. Осјећају наше покрете, знају да је сада ред на њих. Од долине Праче до Зворника нема гарнизона који није пао под ударом пролетера. Ракета запара небо и најави напад. Лијево од цесте јуриша 1. чета, десно 3; 2. чета је у резерви. Заузети су први висови; преко тридесет мртвих усташа. Ватрени обруч око Зворника се сужава.

Зора је, отпор усташа на свим спољашњим упориштима је сломљен. Преко 1500 непријатељских војника, усташа-црнолегионара, домобрана и милиционара запосјело је утврђене зграде у центру града. Бране се очајнички. У нашој близини се налази посада топа наше 1. пролетерске; тобџије покушавају привући топ да би непоередном ватром неутралисали отпор непријатеља. Покушај није уепио. Појачавамо ватру да им омогућимо извлачење топа, али то не иде. Посада се ипак снађе. Топ је растављен и помоћу конопаца пребачен преко зида високог преко 5 метара.

Трећи је јул. Сунце припекло, пушчане цијеви загријане. Сви чекају да командант Лекић да знак за јуриш 1. пролетерске на Зворник. Божо Гардашевић, Анте Раштегорац, Милева Шћепановић, Хајрудин Мехинагић и многи други, припремили шарце, брнце и бреде, вребају будним оком на мост преко Дрине.

Знак за јуриш је дат у 11,30 часова. Паклена ватра на свим странама. Топ испаљује гранате једну за другом.

Посада Зворника поче попуштати. Домобрани се у групама предају. Црнолегијаши нијесу успјели да се пробију у правцу Цапарди и Козлука. Све се више непријатељевих војника слива ка мосту. И мост им поста тијесан. Засипају га ватром наши митраљези, гађа га и наш топ.

Тако дође до тога да усташе траже спас у бјекству преко Дрине, у Србију. Љотићевци и бјелогардејци с десне обале покушавају да им то ватром олакшају. Како се лако издајници нађу једни с другим!

Прилаз мосту и мост прекривени љешевима. И Дрина носи многе од оних који су покушали да нађу спас у њеним таласима.

Зворник је ослобођен.

На цести Тузла—Зворник

Петог јула увече посљедње куће на периферији Зворника остале су за нама. Ужурбано се крећемо цестом која води за Тузлу. Пук легионара, припадника „Вражје дивизије", надире према Зворнику. Треба их зауставити и омогућити нашим јединицама планско повлачење и евакуацију ратног плијена из Зворника.

Њемци су потисли Војвођане, који су три дана и три ноћи храбро штитили напад пролетера на Зворник. Непријатеља подржавају тенкови, авијација и артиљерија.

Осми је јул. Њемци у колонама наступају ка Цапардама, које се налази на дну Спречанског поља; ту је раекрсница путева који воде за Шеховиће и Зворник. У штабу батаљона њихову јачину цијене на преко 2.000 људи. Овдје их чека око 150 пролетера!

Одбили смо неколико њемачких напада. Ни етопу без крви! Али је и све мање пролетера. Погибе Момчило Ђурђић, руководилац СКОЈ-а у батаљону; паде и Јоже Поје, радник из Сарајева, стари револуционар и члан Партије; и Винко Чеко, Давид Кохек, Милан Ковач. Много је рањених, међу којима је и храбри пушкомитраљезац Сулејман Омеровић Цар.

У јуришу од Цапарди преко Глумине и Снагова погибе комесар 2. чете Радован Гардашевић, а поред њега седамнаестогодишња Милена Ивановић смртно покошена рафалом када покуша да му прискочи у помоћ.

Шпиро ЛАГАТОР

ЕНО НАШЕ ЗАСТАВЕ!

9. јун 1943. године. Борба се стишала тек онда када је на врхове Зеленгоре ноћ почела да развија свој црни вео, а ми се свили у колону и кренули негде.

Нико од бораца није видео ту уску, рапаву стазу, тада први пут утрту ногама 1. батаљона. Као олово тешким ногама газили смо мокру, раскаљану земљу, сурвавали се у провалије заједно са одваљеним комадима стена и збијени на ускоj стази која није постојала, вукли се као сенка, корак по корак. Целу ноћ смо посртали, падали да би се у зору, што је свитала над шумом, нашли у подножје Балиновца.

Какви су људи ови испред нас?

Прсти им не дрхте на бљештавом одсјају ножа, док лудост сваљују на груди човека, заборављајући на људско достојанство. Друкчије не може ни бити, јер зелена униформа са кукастим крстом никада и није била намењена за човека.

— Треба живјети и дочекати крај побијеђене немани — тихо добацује Момо Ђуричић, омладински руководилац батаљона.

— Овима ту је дошао крај — каже Божо Орландић. — Неће, вала, мајци остати ни један жив. Само ме мучи шта наши чекају, могу нас примијетити.

Рука Јока Бороте повукла ме устрану. Гладан, уморан и сањив, слушам испрекидани шапат командира чете:

— Иза оне стијене штитићеш напад чете. Ми одосмо на јуриш, а када овладамо Балиновцем, пожури за нама.

Са обала пресушеног поточића зајецали су митраљези. Батаљон се дигао у једном трзају и слио се у једну огромну димензију. Сви као један: борци, митраљесци, болничарке, командири, комесари.

— Јуриш Први црногорски!

Гледамо: штаб батаљона на челу.

У средини, Марко Станишић једонм руком држи развијену заставу, а другом празни машинку.

Десно су командант, Саво Машковић и комесар, Крсто Бајић. Лево њихови помоћници: Шпиро Шпадијер и Мирко Нововић.

— Напријед Први црногорски!

— Брже, брже, брже!

Безглаво повлачење Немаца.

Валови незадрживог јуриша.

— Никада овако ненгго нисам видио — радује се Живко Лаништанин, помоћник пушкомитраљесца.

— Иза оне кладе превија рањеника — каже Драго Коњовода. Сигурно су наши. Останите овдје и осматрајте, а ја одох да помогнем.

Одмах затим појавише се два Немца. Кренуше у правцу рањеника. Остасмо забезекнути. Није се могло пуцати у њих а да се рањеници не изложе опасности. Гледали смо шта ће се догодити, а онда засија црвенкаста муња и експлозија проломи зрак. Оба Немца се затетураше и падоше.

— С)вамо другови, има конзерви, и положаји се боље виде — звао је женски глас. Била је то другарица Дара Барац, која је превијала Ђоку Иковића.

Борба се више није чула. А када је сунце обасјало замагљени Билановац, са кликтавом радошћу повикасмо:

— Ено наше заставе, лепрша се на врху.

И ми пожурисмо горе, ка њој.

Милош ЧИЧИЋ

ЛУКАВСТВО НИЈЕ УСПЈЕЛО

Село Ратај. Њемци га утврдили за одбрану, нарочито кулу Ченгића.

Ноћу 11/12. јуна напале су га чете 1. батаљона. Борба се водила цијеле ноћи, несмањеном жестином. Све је пламтило као у котлу. Морали смо освајати кућу по кућу. Били смо упорни. Негдје пред зору, око 3 часа послије пола ноћи, букну огроман пламен, обасја село и околину.

Кад је свануло сазнали смо да су Њемци запалили магацин са храном и опремом.

Иза наших леђа, са једног виса јужно од Рataja, испаљиване су разнобојне ракете. Неизвјесност је све већа. Шта да радимо ако су се Њемци, који упорно бране Ратај, под окриљем ноћи и својих снага убацили иза наших леђа да би у зору пошли у противнапад?

Дио наших снага повукао се мало, на боље положаје, а остали су и даље нападали непријатеља у Ратају.

У зору смо запазили да се непријатељ извлачи. Јединице 1. пролетерске су то знале да искористе. Јуришима су потпуно разбили непријатеља и нанијели му знатне губитке.

Непријатељска батерија која нас је са положаја западно од Доњег Будња у току ноћи тако немилосрдно тукла, једва је успјела да се извуче. Много муниције и друге опреме оставила је на ватреном положају.

У том нападу изашао сам са још једним другом на пругу сјевероисточно од Рataja. Угледасмо у жељезничком тунелу силуете два човјека. На излазу видимо да су њемачки војници. Пустили смо их да приђу близу. Нијесу се опирали на наше „Руке у вис!" Разоружали смо их. Поред аутомата и бомби код њих пронађосмо два пиштоља за испаљивање ракета. Војници су припадали извиђачкој јединици 724. њемачког пука. У току ноћи упућени су у нашу позадину да више пута и са разних мјеста испале више разнобојних ракета, како би нас збунили. То лукавство овог пута није успјело.

Анте БРАЈИЕ.

ТАТАРОВ ПОДВИГ

Прије него што ћемо поћи у напад на Власеницу, у ноћи 25.. јуна, пронађен је водич, мјештанин, да нас одведе до брда Кика,. чије су падине усташе и домобрани прекрили бункерима. Наш је батаљон имао задатак да ликвидира то непријатељево упориште, а. затим да се пробије у град са западне стране.

Иако се до брда могло стићи за сат-два, ми смо, „заслугом"' водича, лутали цијелу ноћ и тек у зору стигли у његово подножје. На врху брда, према небу су се јасно оцртавале силуете непријатељевих војника. Са стране одакле смо ми дошли још их нико није нападао. Они, сигурно, више чувају лијеви бок, отуда су их нападали Крагујевчани.

Јуриш нас је зачас довео до врха. За ручним бомбама баченим у усташке ровове ускочили смо и сами. Преживјеле усташе безглаво су бјежале низ косу према Власеници.

Батаљон се задржао на падинама Кика, чекајући да и остали батаљони ликвидирају спољни појас одбране града. Одједном су у 2. чети пронијели вијест да нема Татара*), једног од најхрабријих бораца чете. У једном тренутку зачусмо борбу око бункера на прилазима граду. Били смо изненађени кад смо угледали Татара како^ се, сам, привлачи бункерима и баца бомбе. И радосни што је жив, али и испуњени зебњом за његов живот.

Татар је ликвидирао неколико бункера на правцу наступања нашег батаљона.

. . . Сишавши низ Кик, Татар се нашао у потоку Сушице, који га је одвајао од заравни на којој лежи град. Прешао је поток и педесетак метара успона иза њега. Пред њим је изронио бункер са уским пушкарницама, око њега грудобрани од наслаганог камена, високи до рамена. Није дуго размишљао. Претрчао је Невелик простор и нашао се тик уз бункер. С „талијанком" у зубима и откоченом пушком почео је обилазити око бункера. На вратима се сударио са усташом, који је држао пушку уз ногу. У тренутку је реаговао: зграбио је лијевом руком за цијев усташину пушку и инстинктивно окренуо главу уназад. Позади њега, иза најближег грудобрана, удаљеног свега неколико метара, спазио је црну усташку капу и пушчану цијев окренуту к њему. Није био свјестан свог поступка, али у истом тренутку кад је усташа опалио он се бацио уназад и са двије пушке нашао се са супротне стране бункера. Отету је прислонио уз бункер, а своју подигао да гађа усташу иза грудобрана. Али он није чекао да се препуцавају: видио га је како бјежи ка првим власеничким кућама. Опалио је за њим. Тек тада се сјетио усташе са којим се сударио на улазу у бункер. Завирио је кроз

*) Наџиб Татаревић

пушкарницу и угледао га; био је сам. Татар је завукао пушку у узани отвор пушкарнице. Усташа се хитро помакао у други крај бункера. Узани отвор пушкарнице онемогућавао му је да га узме на нишан. Извукао је пушку и покушао да то учини кроз другу пушкарницу. Поновило се исто. Онда се оканио тога. Обазрео се око себе и тек тада му је синуло у глави да је сам. Хитро се удаљио од бункера двадесетак корака и легао на земљу. Само што је то учинио, зачуо је глас иза грудобрана:

— Друже, ми смо домобрани, ми се предајемо.

— Изиђите из бункера! — рекао им је без двоумљења.

Једна глава провирила је иза грудобрана и одмах нестала.

— Слободно излазите, нећемо вам ништа — поновио је Татар.

Опет извиривање и склањање главе.

— Ког се врага бојите? Изиђите слободно! — продерао се.

Једна, друга, трећа, седма, десета глава, колона глава иза грудобрана! Први већ излази иза грудобрана. Иде према њему. Подофицир је и носи аутомат. За њим колона домобрана с пушкама. Има их двадесетак.

Пало му је на памет да неће бити добро кад виде да је сам, а они наоружани.

— Стој! узвикнуо је.

Кад су застали, командовао је да одложе оружје. Послушно су одложили пушке, а подофицир аутомат. Кад су му затим пришли, скочио је, притрчао остављеном оружју, узео аутомат и, да му провери исправност, окинуо кратак рафал у земљу. Било је све у реду. Лакнуло му је. Домобрани су се осврtали:

— Где су остали? — питали су.

— Ту су они, не брините ...

Уто је, заиста, искрснуо Иво Бјелиш, нераздвојни Татаров друг. Татар му је предао домобране на чување, а затим је пошао улијево, ка бункеру који се није видио, јер се налазио мало подаље. Пришавши му, бацио је бомбу на његов дрвени кров, а затим му и сам прилетио. Он ка бункеру, а усташе и домобрани иза њега.

У бункеру су остали само сандуци муниције, слама и ћебад.

Знао је да се на истом растојању налази и трећи такав бункер. Хтио је поћи даље, кад се опет код њега створио Иво.

— Гдје су ти домобрани? — упитао га је Татар.

— Предао сам их Славку Сандићу, који је дошао за нама, он их је одвео у штаб батаљона.

Заједно су, затим, пошли на слиједећи бункер. Двије бомбе су бацили у празно. Посаде у бункеру није више било. Одлучили су да ту сачекају силазак батаљона. Припуцавали су насумце у правцу кућа, тек толико да усташама ставе до знања да су бункери запосједнути. Онда је заштектао митраљез из средњег бункера, оног што су га малоприје оставили празна. Мало послије више њих се нашао Миљан Чогурић, водник и митраљезац.

— Одмах да сте се Повукли. Псују вас командир и комесар .. . Ја сам морао доћи по вас. Остале јединице још нијесу извршиле задатак — истресао се на њих Миљан.

Татар се бунио што напуштају већ освојене бункере. Али се није имало куд. Морао је поступати по наређењу. Пењући се уз огољело брдо Кик, засула их је ватра из пушака и митраљеза. Срећом,

прошли су добро. Штитили су их борци с Кика: тукли су по Власеници и бункерима које је непријатељ поново посио.

Кад су стигли у ровове на врху брда, Татар је пошао комесару батаљона, Крсту Бајићу. Замолио га да му остави заплењени аутомат. И добио га је.

Тада је пала и Команда да 1ће иде напријед. Батаљон се за час сјурио и прешао поток. На три бункера пошла су три вода. На команду „јуриш" — потрчали су уз повике: „Напријед пролетерска". У близини бункера почеле су да раде ручне бомбе. Један усташа је пао у непосредној Татаровој близини. Скокнувши к њему, Татар му је уперио машинку у тијело. Спазио је њемачку ручну бомбу у отвореној шаци усташе: из ње се извијао плавичасти дим. Није стигао честито ни да схвати да је бомба упаљена, а од њене експлозије ништа више није чуо. Нашао се на усташи, коме је разнета десна рука, раме и глава. Придигао се и ужаснуо од властитог изгледа. Умјесто ногу, видио је дроњке меса, ципела, панталона и чарапа: све помијешано с много крви, која је непрекидно липтила. Хтио је да дохвати машинку и оконча живот, али се није могао примаћи. Но већ је стигла и болничарка и почела га превијати. Наишао је и комесар Крсто.

— Како си, Татаре? питао га је.

„Храбрости мало", говорио је Татар себи, осмјехнуо се и рекао:

— Добро је, друже комесаре.

— Осветићемо те, Татаре, скупо ће нам платити.

Није сумњао у то . . .

Тешке ране раставиле су га од бораца чете све до краја рата.

Екрем ЂУРИЋ и Хајрудин МЕХИНАГИЋ

СУСРЕТ СА ВОЈВОЂАНИМА

На Плоче емо пошли кроз густе четинарске шуме испод Подстијена ка Кику. Кроз мрклу ноћ, испод столетних јела, корачали смо један за другим, држећи се за руке да не бисмо изгубили везу. Не види се ни прст пред оком. Негдје после поноћи смо стигли у Залуковје, непосредно испод Кика, који се као бедем оцртавао на хоризонту. Гола коса, начичкана бункерима, испријечила нам се на путу за град. Десно, на Орловачи, борба се већ увелико води. Јасно нам је да од изненађења нема ништа.

Припремили смо бомбе и пошли уз голи камењар ка врху. Са нама је и замјеник комесара батаљона, Мирко Нововић.

Осетили су нас прије него што смо стигли до врха. Изнад наших глава прелијећу хиљаде метака. Ватра из бункера је непрецизна. „Напријед другови, само напријед!" Мирко је пошао са нама — групом бомбаша која се примиче бункеру на самом врху. Ускоро ће зора, мрак пред праскозорје као да нам је савезник.

Одједном, испод нас бљеснуше бомбе — као ватрени зид. Усташе већ губе живце, пуцају без плана. Осећају да смо близу, чују котрљање камења испод наших ногу, па се, ваљда, чуде што још не јуришамо ...

А онда, већ смо надохват бомби. Једно: „Ура, напријед, пролетери!" и бомбе су запраштале. Освијетлише Кик. Ускочили смо у ровове и бункер на Кику. Дио батаљона одмах пође десно, косом, ка Власеници. Наша чета доби задатак да што прије пресијече комуникацију Власеница—Шековићи и одступницу од Власенице ка Цемату и Симићима и да са те стране упадне у Власеницу.

Сјурили смо се низ стрму косу, прегазили поток Сушицу и избили на око два километра сјеверно од Власенице.

Одједном — бочна врата од Незировића.

Главнина чете пође ка Власеници, у напад на Кулу; мој вод окрену ка Незировићима. Око рушевина овог, ко зна када попаљеног села, видимо како претрчавају људи, пребацују се к нама уз подршку тешког митраљеза и минобацача.

Развили смо се за борбу. Божо Прља већ поставио шарац и ватром натјера нападаче да залегну око кућишта. Опрезно смо се приближавали и из једне јаруге пошли на јуриш уз громогласно: „Напријед пролетери!"

— Другови, не пуцајте! — разлеже се из кућишта.

Прилегли смо и с неповерењем очекивали.

— Другови, не пуцајте . .. Овде су Војвођани!

Знали смо да ћемо се с њима срести негдје око Власенице. Пушке су умукнуле. Полетели смо једни другима у загрљај.

Био је то штаб 1. војвођанске бригаде са пратећим водом.

— Мајку вам Петрову, — викао је коштуњав човек трееући ми руку — па зар да се овако упознамо с пролетерима, а жељно вас чекамо!

Био је то командант, Марко Перичин Камењар.

Све се одиграло у трену. А онда смо, први пут заједно, похитали према Дураковићима и цести Власеница—Зворник, хватајући и тукући мање групе непријатеља који се пробијао од Власенице и неорганизовано бјежао ка Дрињачи.

Ђуро ВОЈВОДИЋ

РАСТАНАК ОД БРИГАДЕ

Послије пробоја на Балиновцу 1. бригада је наставила да маршује, наступа и туче непријатеља. Убрзо се нашла развијена за борбу у рејону Хан Пијеска, да би продужила ка Власеници и Дрињачи, и у правцу Зворника. Продор њен био је незадржив. И тим значајнији што је непријатељска пропаганда на сва звона оглашавала да је у великој офанзиви, недавно завршеној, уништена главнина народноослободилачке војске Југославије и њен Врховни штаб.

Очишћена је, у налету, територија од Хан Пијеека до Зворника. Сви они који су бјежали пред нашим јединицама концентрисали су се у Зворнику. Вриједјело је напора да се уништи непријатељ у том гарнизону.

Град је неколико дана држан у блокади. Чекао се најпогоднији тренутак за напад. Избјегли мјештани говорили су да је непријатеља у граду захватила паника. Није имао ни довољно хране и воде.

Ноћу 5/6. јула извршен је општи напад на Зворник. Брзо су ликвидирана непријатељева утврђења око града. Већ у свануће пролетери су били у граду и освајали кућу по кућу. Непријатељ се жилаво бранио. С оне стране Дрине, Њемци и Недићевци су подржавали усташе митраљеском и артиљеријском ватром — да би им омогућили повлачење преко моета, у Србију. Наши митраљези туку непријатеља који се повлачи. Под најжешћом ватром држе мост на Дрини. Мост је прекривен лешевима, многе је однијела и мутна Дрина. Послије неког времена наши минери су успјели да сруше мост. У јутарњим часовима налазио сам се са Божом Прљом на минарету једне џамије. Заиста смо имали добар преглед. Наш шарац је успјешно дејствовао по непријатељу који је одступао према мосту. На том положају смо, око 10 часова, добили наређење да идемо у састав јединице.

Град је био ослобођен, непријатељ потучен. Пјесма се орила, весеље је у читавом граду. Па постепено умукнуше, онако како гдје стиже тужна вијест да је погинуо омиљени комесар Прве пролетерске дивизије, друг Фића. Скупо ли нас стаде ослобођење Зворника!

Јаче непријатељске снаге кретале су се од Тузле и Власенице ка Зворнику. Наш 1. батаљон је тог дана, 6. или 7. јула, преданио у селу Глуминама. Непријатељска авијација је надлијетала положаје батаљона, повремено их тукла бомбама и митраљеском ватром. Југоисточно од еела, на удаљености од око 5. километара, уочено је да се непријатељ укопава на Цапардима организује положаје за одбрану, а можда је и прикупљао снаге за напад. Нијесмо тог дана успјели да се бар мало одморимо. Али зато смо се обилато нахранили, иако су бомбе падале често око нас.

У току ноћи наш батаљон треба да изврши напад на непријатељске положаје на Цапардима. Али је и непријатељ активан. Чим

паде ноћ ракетама и рефлекторима осветљава терене који воде ка нашим положајима. Све док се негдје послије 22 часа не појави Мјесец. А ноћ је била ведра. Више бисмо вољели праву помрчину. Вољели смо је, јер ноћ је савезник смјелих и храбрих. Тучемо противника са мање губитака. Приступ непријатељевим положајима био је веома непогодан: терен чист, без заклона, само неки мањи шипраг.

На око 500 метара од главних положаја непријатеља развили смо стрељачки строј. Наступали смо доста неопрезно, нијесмо рачунали да су испред нас засједе. Строј је био доста збијен. Водио сам 1. вод 1. чете. Чуо се командир чете, Јоко Борота. Тихим гласом упозорава да будемо опрезни и да одржавамо везу. У стрељачком строју је и комесар чете, Ђоко Вукићевић. Десно поред мене је Владо Црвенко, пушкомитраљезац и командир одељења. Налазили смо се на неких 300 метара од главног положаја непријатеља кад нас одједном из непосредне близине засу ватра аутоматских оружја. Били смо изненађени, а заправо смо налетјели на истурене непријатељске положаје. Наши редови су се веома брзо прориједили. Ручне бомбе и митраљески рафали су дееетковали нашу чету. Од првог плотуна био сам рањен. Рањени су командир Борота и комесар Вукићевић. Погинуо је храбри пушкомитраљезац Владо Црвенко, још један млади комуниста и борац из строја у Рудом.

Батаљон се повлачи. Прихватила ме је другарица Маша Вукићевић, четна болничарка, и указала ми помоћ. Мало послије тога указана ми је помоћ у бригадној болници. Било је много рањеника.

Бригада је морала поћи на нове задатке, њени рањеници — нас око 80 бораца — су упућени у другом правцу, према Шековићима, нашој слободној територији. Пратило нас је обезбјеђење, група бораца. У Шековиће смо стигли још у току дана, ту смо и преноћили. Другог дана, 10. јула мислим, растао сам се од бригаде. Борбе су се чуле на домаку болнице. Вјеровао сам да ћу се прикључити бригади, али што је вријеме одмицало борба се све више удаљавала. Око 11 часова добили смо наређење за покрет. Дуга, развучена колона рањеника на коњима. Тежи рањеници склоњени у базе код неких колиба. Ту је требало да се задржимо. Али је тада изненада избила Француетића „Црна легија". Бјесомучно су усташе кидисале на рањене другове, косили их митраљеским рафалима и ручним бомбама.

У том масакру и пуцњави остао сам на коњу који је, уплашен пуцњавом, скренуо једно 200 метара улијево. Сакрио сам се у једном жбуну, свјестан свега што се збива. Имао сам пиштољ, са три метка у шаржеру.

Чекао сам последњи тренутак.

Недалеко од мене пролазили су крволочни црнолегијаши и тражили рањенике. Нијесу ме примијетили. Црна легија је обавила свој стрводерски посао. Рањеника више није било, остали су само унакажени лешеви. Црнолегијаши су послије зашли у Шековиће **и** запалили оно мало кућа што је било остало читаво, у базама дотукли рањенике и болничко особље склоњено по пећинама. Послије 4—5 дана наишла је патрола бораца из 6. источнобосанске бригаде, прихватила ме и смјестила код партизанске породице Душана Крстића. Та породица ме хранила, лијечила и чувала око 15 дана, док нијесам могао да се крећем. По оздрављењу ступио сам у 6. источнобосанску бригаду.

Блажо ЂУКАНОВИЋ

МИЛЕНИНА ПОСЉЕДЊА ПОБИЈЕДА

М ама, одох ја у партизане, зову ме СКОЈ и Партија, — рече једног дана Милена Ивановић, тек израсла дјевојчица, бацајући школске књиге на кухињски сто.

— Ћути, балавице једна, да те ко не чује. Отац ти рече: „Жено, зове ме Партија, ја одох у партизане", брат ти рече да и њега зове Партија, оде и он, а сад |и тебе зову СКОЈ и Партија. А како ћу ја да останем еама, у овој кућерини? Е, само нека ми дође тај твој СКОЈ и Партија па ћу ја њима . .. ! Ма, чујеш ли ти, окрени се овамо, нећу их ни у кућу пустити, јеси ли разумјела.

Боже, ко ли је тај СКОЈ и та Партија, какви ли су то људи што ми залуђеше читаву кућу?

Милена се журно спрема, треба доћи на зборно мјесто на вријеме. Старица мајка, видећи да је узалуд одвраћати кћер, умјесто да грди поче да благосиља: „Ајде, кћери, срећа те пратила, поздрави и СКОЈ и Партију, па кад огладните, одломи и њима парче погаче коју сам ти спремила за пут. Нека и њих и тебе срећа прати, и нека ти је бог у помоћи".

Растанак без суза. Јер, за живима се не плаче! Мајка стоји докле год може погледом да прати своју кћер јединицу.

Милена је са својим друговима доспјела у 1. батаљон 1. пролетерске бригаде, да прође најтеже дане пред пету офанзиву.

Послије пробоја троструког обруча прешли смо у контраофанзиву. Ми, који смо били гладни, голи, боси, који смо и коријење из земље вадили, букве глодали и живо коњско месо јели напали смо Влаееницу и заузели је. И врло опипљиво потврдили вијест о нашем „уништењу". Милена је са нама. Млада, лијепа и витка. На опасачу јој бомба и пиштољ. Батаљонски је руководилац омладине и санитета.

Стиже наређење за покрет према Зворнику. Напали смо тако силовито да смо ее измијешали са усташама. Милену је опколила група усташа. Могли су је лако убити; нијесу хтјели. Хоће живу да је ухвате. Смрт јој се ближи. Зна да жива не смије пасти у руке непријатељу. А у пиштољу више нема метака. Усташе су чекале док је пиштољ дјејствовао. Милена баца празан пиштољ усташама, убицама које чекају плијен. Схватили су то као знак да више отпора неће бити. А Милена је баш то и хтјела. Бомбу је спремила, само да је активира. Неће док се усташе не окупе око ње. Прилазе. Гледа их презриво, као и своју смрт. Кад је гомила убица полетјела ка свом плијену, одјекнула је експлозија. Можда је Милена у тренуцима прије тога помислила да ли ће њена мајка сазнати ко је СКОЈ а ко Партија, можда се сјетила књига осталих на столу, можда . . . Ко ће то знати. Милена је активирала бомбу смрти, а није, мјерено годинама, била пунољетна. Али је активирала бомбу. Посљедњу, највећу.

Војо АБРАМОВИЋ

У БОСНИ И ДАЛМАЦИЈИ

Љето 1943. Црвена армија поелије Курске битке незадрживо напредује на Запад. Савезничке армије напредују дуж Апенинског полуострва па је било реално очекивати да ће Италија, једна од сила Осовине, брзо бити избачена из строја.

У Југославији стално расте број бригада и дивизија; упоредо — и слободна територија постаје све већа.

У таквој ситуацији Врховни штаб одлучује да и 1. пролетерску дивизију приближи талијанској окупационој зони. Прва пролетерска бригада је из централне Босне упућена према Травнику. Са марша је напала Турбе, али га није заузела. Први батаљон је из Петровог Поља стигао у састав бригаде крајем августа и други дан послије доласка већ учествовао у спријечавању продора непријатељске колоне из Турбета.

Бригада је поново напала Турбе 1. септембра. Први и 2. батаљон нападали су преко села Варошлук. Први батаљон је успио да заузме истурене ровове и бункере и продре до касарне. Но и непријатељ се упорно бранио из бункера, утврђених ровова и оклопног воза. Дјелови 369. легионарске дивизије утицали су на то да се и домобранске јединице боре. Турбе ни у овом покушају није ослобођено.

Капитулација Италије затекла је бригаду у долини Врбаса, од Бугојна до Макљена. Први батаљон је био у Бугојну, гдје је са народом подијелио велико славље, које је означавало и приближавање дана потпуне побједе.

Бригада је 15. септембра упућена преко Дувна и Аржана у Далмацију. Тамо је учествовала у разоружавању талијанских јединица. А основни јој је задатак био да спријечи продор њемачких јединица ка Сињу и Сплиту.

Дијелови 14. пука 7. 88 дивизије „Принц Еуген" и 92. механизованог пука настојали су да што прије стигну у Сплит и онемогуће снагама НОВЈ да разоружају све талијанске јединице. Развила се жестока борба око пута Имотски—Сињ, у висини села Триљ и Аржано. Први батаљон, уз садејство дјелова 4. батаљона, је водио жестоке борбе са непријатељем код Аржана, успорио му продирање ка Сињу и спријечио наступање ка Ливну. Чак је оборио и један непријатељски авион.

Борци 1. батаљона много су се радовали доласку у Далмацију. Како и не би: кроз батаљон је прошло око 150 Далматинаца. Многи су погинули на дугом борбеном путу преко Неретве, Дрине и Сутјеске. Али се овом приликом батаљону није испунила жеља да види море, о којему су другови Далматинци тако много причали.

Кад је кренуо овамо батаљон је имао свега 146 бораца. Но то је, иако бројчано мала, борбено била велика снага. На путу за Далмацију у батаљон је дошла попуна, прво младићи и дјевојке са Козаре, а онда и из Далмације. Тако је батаљон поновно нарастао на око 250 бораца. Били су одлично наоружани заплијењеним талијанским оружјем.

Крајем септембра бригада је враћена из Далмације према Травнику. Успут је растјерала усташке и домобранске посаде у Дувну и Шујици. Први батаљон се неколико дана одморио у Бугојну, а онда је возом пребачен у Јајце, гдје се задржао све до 12. новембра, као посадна јединица. Обезбјеђивао је град гдје су вршене припреме за II засједање АБНОЈ-а. Боравак у Јајцу је искоришћен за интензивну војно-политичку обуку, нарочито са новим борцима.

Из Јајца батаљон је 12. новембра стигао у село Селица, оријентисан према Травнику у коме се тада налазио батаљон 369. легионарске дивизије, загребачка коњичка пуковнија (усташко-домобрански пук) и око 400 усташких милиционара. Борбе су вођене сваког дана. Ноћу су јединице бригаде вршиле препаде, а дању је непријатељ организовао насилна извиђања.

Снијег је пао средином новембра и било је веома хладно.

Бригада је држала Травник у опсади, али је њен основни задатак био да по сваку цијену онемогући продор непријатеља у правцу Јајца, гдје је одржавано засједање АВНОЈ-а. Тај задатак најбоље се могао извршити нападом на Травник. И 1. дивизија је напала на Травник баш на дан засједања АВНОЈ-а. Прва бригада је нападала преко Виленице и са правца Турбета; 1. батаљон дуж цесте Турбе—Травник. Посада града се упорно бранила. Очекивала је напад и стално је појачавала одбрану. На ивици града било је око 30 зиданих и бетонских бункера, опасаних бодљикавом жицом и минским пољима. А у самом граду уредили су за одбрану касарне, фабрику шибица и више других зграда. Напад није успио.

Крајем 1943. непријатељ је припремио још једну офанзиву на наше снаге у Босни, Херцеговини и Далмацији, с намјером да их уништи, обезбиједи комуникације и осигура залеђе у случају искрцавања Савезника на обали Јадранског мора.

Први корпус је дочекао офанзиву спремнији него икада и сигуран у успјех. Организовано је такмичење међу бригадама и батаљонима ко ће убити више непријатељевих војника, која ће јединица најуспјешније извршити задатке и у којој ће јединици бити најинтензивнији политички, војни и културни рад.

Непријатељеве колоне од Дувна и Ливна — дијелови 118. и 114. дивизије — пријетиле су да преко Купреса продру у долину Врбаса и испресијецају слободну територију. Почетком децембра према њима је упућена 1. пролетерска дивизија. Прва пролетерска бригада је пребачена камионима преко Бугојна према Дувну. Град је нападнут приспјелим снагама 6. децембра, како би се непријатељ натјерао да застане, да би се добило у времену до пристизања осталих снага бригаде. Нападали су 1, 3. и 6. батаљон. Први батаљон је нападао преко виса Градина, изненадио предстраже, разбио их и упао у град. Непријатељ се брзо снашао, бранио се из утврђених зграда, а тенкове је био тако поставио да штите прилазе зградама. Батаљони су морали одустати од напада.

Напад на Дувно је поновљен поелије три дана, истим правцем као и први пут. Први батаљон је поново успио да разбије непријатеља на Градини и упадне у град, али без тешких оруђа непријатељева одбрана није се могла разбити.

Бригада је 12. децембра повучена у долину Врбаса, у резерву Врховног команданта. Ту је остала три дана, а онда се усиљеним маршем вратила према Дувну. Непријатељ се био прибрао послије одбијања напада на Дувно и кренуо је ка Купресу. Заузео је ТТТујицу, важну раскрсницу на путу Дувно—Купрес, па је постојала опасност да избије у Купрешко поље и запријети продором ка Прозору, Бугојну или преко Благаја ка Доњем Вакуфу.

По наређењу Штаба дивизије 1. бригада се у току ноћи 15/16. децембра преко Купрешких врата пребацила у Купрешко поље и послије краћег застанка пошла у напад на Шујице. Први и 6. батаљон нападали су са сјевера, директно на гарнизон, 4. је требало да напада преко шуме Заноглин, а 2. да обухвати непријатеља с југа. У Шујици су били дјелови 114. дивизије, са тенковима. Куће зидане каменом погодовале су одбрани, а снијег који је био знатно нападао отежавао је напад.

Са веома удаљених полазних положаја ниједан батаљон није стигао да у 17 часова, како је било предвиђено, изврши напад. Најраније су стигли 1. и 6. батаљон, њима је било најближе и извршили напад у 20 часова. Они су разбили непријатељске предстраже и енергично продрли у центар села, гдје су заплијенили три камиона муниције. Међутим, непријатељ се снажно бранио из тврдих кућа и уз помоћ тенкова. Други батаљон је стигао тек око пола ноћи, а 4. и батаљон „Гарибалди" уопште нијесу стигли да учествују у нападу. Ни 7. крајишка бригада није пресјекла комуникације ка Шујици. Тако је непријатељ успио да одбије напад.

Напад на Шујицу требало је обновити наредне ноћи, али се у посљедњем тренутку од тога одустало због премооености људства, врло тешких временских прилика, а и због упорне одбране непријатеља. Први и 6. батаљон нијесу на вријеме добили обавјештење о одустајању од напада, па су као и прошле ноћи, упали у село и водили тешке борбе, али су се морали повући. Штаб I корпуса похвалио је оба батаљона *„за примјерну одлучност и јунаштво показано у борбама на сектору Шујице".*

Бригада се задржала на положајима код Купреса до 24. децембра, спречавајући продор непријатеља према долини Врбаса. Ту је прослављена двогодишњица оснивања бригаде, под врло тешким условима.

Ситуација код Травника се погоршала, па је бригада пребачена тамо. Посјела је положаје непосредно поред града. Први батаљон је био у селима Турићи и Глумци, на најосетљивијем правцу од Травника према Турбету. Непријатељ из Травника био је мање активан него у новембру, али су зато батаљони 1. бригаде свако вече вршили препаде са по једним водом или четом.

Почетак 1944. године на фронту према Травнику није обећавао ништа добро. Непријатељ је сматрао да је успјешно завршио офанзиву у источној Босни, Санџаку и Далмацији па је ка слободној територији у централној Босни, поред снага већ оријентисаних ка њој, ангажовао и 7. 83 дивизију „Принц Еуген", преко Травника, и 1. брдску дивизију, са сјевера, од Теслића.

Прва пролетерска дивизија нашла се у тешком положају, на правцима наступања ове двије јаке њемачке дивизије. Борбе су најприје почеле са 7. СС дивизијом у рејону Травника. Прва дивизија је успјешно задржавала наступање њемачке дивизије али се, ипак, опрезно повлачила према ријеци Угру. Тада је настала најкритичнија ситуација. Са сјевера, преко Угра, је наступала 1. брдска дивизија, која је прије тога разбила 11. крајишку дивизију. Она је потиснула и 13. пролетерску бригаду 1. дивизије и запријетиле јој уништењем. Ту се нашао и 1. батаљон 1. пролетерске бригаде. На брду Смет, у борби прса у прса, он је успио да задржи непријатељеву колону која је наступала од села Гостиља. Та борба 1. батаљона имала је пресудан значај. Омогућила је 1. и 13. бригади да се прикупе и изврше продор из окружења. Штаб 1. бригаде похвалио је 1. батаљон за ову изузетну борбу.

Колона 1. брдске и 7. 88 дивизије опасно су угрозиле 1. и 13. пролетерску бригаду. Тада је штаб прве дивизије донио смјелу одлуку да се преко Карауле, паралелно и супротно правцу наступања главне колоне њемачке 1. брдске дивизије, пробије на сјевер, у правцу Угра. Напријед је ишла 1. пролетерска бригада, а 1. батаљон на њеном челу. Колона дивизије се пробила непосредно поред непријатељевих положаја. Кад је избила у село Мељине примјећена је јака непријатељева колона; то је била заштитница главнине. Њу су напали 1. и 4. батаљон, а касније и цијела бригада. Борба је трајала цијели дан и ноћ. Први батаљон је носио главни терет борбе. Један дио непријатеља је успио да се одбрани све до доласка помоћи из главне колоне. Онда је непријатељ наставио да наступа по свом плану, а 1. пролетерска му је остала иза леђа. Тако је завршена и ова непријатељева офанзива.

Послије завршене офанзиве сабрани су резултати. По оцјени штаба I пролетерског корпуса у овој офанзиви најбоље резултате је постигао 1. батаљон 1. пролетерске бригаде и он је проглашен за *узор батаљон 1 пролетерског корпуса у шестој непријатељској офанзиви.*

ШТИТИЛИ СМО ВРХОВНИ ШТАБ

Послије исцрпљујућих борби око Цапрада, Глумина, Снагова, Ахметових брда и других положаја, вођених 7. и 8. јула, батаљон је морао да се повуче у правцу села Глади. Требало је да се одморимо, али одмора није било. Хитно смо упућени на линију Мајдан село—Вуковићи да заједно са 2. батаљоном зауставимо непријатеља који је долазио из правца Власенице.

Непријатељ је прикупљао и концентрисао веома јаке снаге за напад ка Шеховићима. Не желећи да се у неповољним условима са њима директно сударимо, 1. пролетерска бригада се вјештим маневром, без борбе, пребацила на подручје Рогатице, Мећеће, Ворике. Наш 1. батаљон лоциран је у селу Вишљеница.

Непријатељев продор у партизанске Шеховиће био би удар у празно да, на жалост, четници нијесу успјели да открију неколико база, у којима су били смјештени наши тешки рањеници. Припадници 369. легионарске дивизије су убили у њима око 90 рањених пролетера. Међу њима је било и бораца из нашег батаљона: командир вода и један од најхрабријих бораца батаљона Пеђо Секулић, Боса Рудовић, Маринко Шупе и други.

Батаљон у међувремену 18. јула креће на нове задатке. Осам дана касније он је већ ишао преко Коњуха у правцу ријеке Босне и послије тродневног маршовања прикључио се главнини. Ту смо дознали да ћемо непосредно обезбеђивати Врховни штаб и друга Тита.

Приближавали смо се ријеци Босни и жељезничкој станици Немили. У сумрак 31. јула избили смо на бријег код села Бобова. Даље протиче Босна и вијуга жељезничка пруга.

Штабови 1. и 2. батаљона, са командирима чета, отишли у извиђање. Колона стоји и чека. Послије се растајемо, свака чета иде својим правцем.

Нијесмо дуго чекали да почне борба. Наговијестили су је свијетлећи меци, који најприје ријетко, па све чешће пролијећу високо изнад наших глава. Неко пронесе вијест да друг Тито чека да пријеђемо ријеку и да треба да дјејствујемо брже и енергичније.

Мост на Босни је убрзо заузет, па крећемо у освајање жељезничке станице и магацина. У још једном снажном јуришу потукли смо непријатеља. Пут преко Босне за планину Влашић је отворен. Дио снага обезбјеђује правце од Зенице и Завидовића. Магацини и шест вагона су у пламену.

Саво Машковић и Шпиро Шпадијер остају испред моста да чекају Врховног команданта. Тито наилази, честита на изведеној акцији. Батаљон слави једну важну побједу.

Погинуо је само један борац — друг Крсто Шупе, из околине Шибеника.

Пењемо се уз Влашић. Одморићемо се недалеко од Врандука, на Петровом пољу. Обезбјеђујемо Врховни штаб.

Неколико дана одмора добро нам је дошло. Шестог августа је одржано партијско савјетовање 1. пролетерске бригаде. Говорио је друг Тито.

Сјутрадан је бригада добила наређење за покрет. Наш батаљон остаје уз Врховни штаб. Овдје се свака чета, десетина, вод и појединац такмиче ко ће љепше да уреди своју „кућу" од грања, лишћа и папрати. Готове су и прилазне стазе, осванула су и пароле и називи појединих насеља и наших „вила". Јерко Беламарић крстио свој дом називом „Мој мир", Милан Биговић — „Ловћен". Радимо много и некако разнородне послове. Ово је тренутак живота каквог батаљон готово да и није имао од свог формирања.

Групе бораца крстаре селима; формирамо народне одборе, тамо гдје их нема; успут се држе састанци са народом и прикупља храна за батаљон.

Савезници нам 8. и 15. августа спуштају авионом нешто хране, опреме и оружја.

Батаљон броји 170 бораца (150 другова и 20 другарица); на лицу укупно 146. Мало, ни 50 бораца у чети. Половина састава батаљона су чланови Партије, скоро сви остали кандидати и скојевци; само 11 није организовано.

Не може наш батаљон без боја, па му брзо досадило ово одмарање на Влашићу. Наређење за покрет, 25. августа, дошло му као олакшање. Преко Коричана, Витовља, Гостиља и Брезника идемо ка Турбету.

Припреме за напад на Турбе биле су темељите. Напад је почео ноћу између 1/2. септембра, са свих страна. Бомбаши су били коловође.

Друга чета је борбом прса у прса заузела прве непријатељеве ровове. И остале јединице су надирале и водиле борбе по улицама насеља. Изненађење је била наша предност, али је и снага непријатеља била далеко већа него што смо очекивали. И кад до зоре нијесмо успјели да сломимо његов отпор, да би избјегао губитке, командант Машковић је наредио повлачење ка селу Варешлук. Ту је батаљон 7. септембра добио смјену; замијенио га је 3. батаљон 1. крајишке бригаде.

Батаљон је пошао у Доњу Требушу, а 8. септембра продужио за Доњи Вакуф.

У протеклим борбама имали смо једног погинулог и три рањена. Погинуо је Далматинац Мате Жарнић, људина и јунак. Сахранили смо га код села Соклице.

Капитулација Италије

„Италија је капитулирала! Капитулирала је Италија", викао је један грађанин Доњег Вакуфа.

„Шта је друже, шта то грајеш", прискочио му први Блажо Попивода, „Стани, реци то лијепо, не разумијем те!"

„Како да не вичем, болан?" застаде мало, препознао је Блажа, па као да се љутну: „Какав си ми ти комесар, кад не знаш да је Италија капитулирала? Предала се".

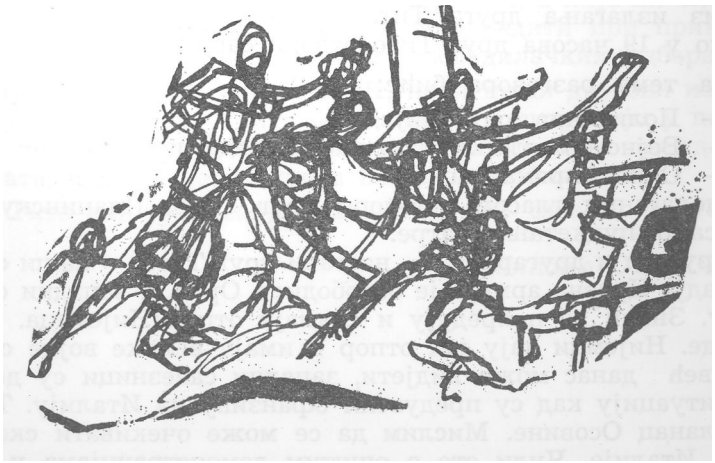
Прилази нам шеф етанице и радосно потврђује оно што већ знамо — Италија је заиста положила оружје. Док честитамо један другоме, стиже курир са наређењем да батаљон крене за Бугојно.

Брзо смо се постројили и кренули ка штабу дивизије. Кад тамо, нијесмо први. Много народа и војске чека. Прићосмо и ми. Нема мјеста-ни игла да стане. Мијалко Тодоровић говори. Није још честито ни завршио запрашташе пушке, аутомати, митраљези. Ракете. Укључили смо се у весеље па и наше оружје запјева.

Весеље је трајало до поноћи. Онда смо пошли на жељезничку станицу и отпутовали возом за Горњи Вакуф. Из Вакуфа смо се пребацили у Еминово село., код Дувна.

Предстојали су нам нови задаци. На малобројни батаљон — свега 146 људи, и овог пута се рачунало као на елитну јединицу. Онда нам је у правом тренутку стигла попуна. Дошли су Крајишници, младићи и дјевојке испод легендарне Козаре, њих 90. Батаљон их је прихватио евојим широким пролетерским срцем.

Шпиро ЛАГАТОР

САВЈЕТОВАЊЕ НА ПЕТРОВОМ ПОЉУ

— Из партизанске биљежнице —

Требало Jе Дa одржимо партијски састанак и нека питања расправимо. Међутим, курир јави да ове вечери на Петровом Пољу имамо партијско савјетовање коме ће присуствовати и друг Тито .. . Идемо једним пропланком шуме и видимо више бораца како носе на раменима сува дрва и скупљају их на гомилу, а око ње намјештено више букових стабала да се на њих може сјести. Окупљају се руководиоци Прве пролетерске. Долазе из разних праваца гдје су им лоцирани батаљони.

Ускоро видимо друга Тита. Лагано корача преко шуме. Поред њега је Лола Рибар. За њима су другови Коча Поповић, Чича Јанко (Моша Пијаде), Плави (Мијалко Тодоровић) и Црни (Сретен Жујовић). На крају групе •— још 5-6 другова које не познајем.

.. .Жагор. Док савјетовање не отпочне тихо разговарамо и загледамо друга Тита и остале чланове ЦК КПЈ и Врховног штаба. Посебно се сви радујемо што ће нам баш он вечерас говорити о важним политичким питањима у земљи и свијету. А ту су још и сви чланови ЦК КПЈ који се моментално налазе на Влашићу — послије пете непријатељске офанзиве и Сутјеске.

Помјерам се да боље видим према ватри и да што више забјележим из излагања друга Тита.

Тачно у 19 часова друг Тито отвори савјетовање.

Наша тема разговора биће:

1. — Политичка ситуација,
2. — Војно-политичка тактика бригаде и
3. — Однос према народу

То полаганим гласом изговори друг Тито. Планинску тишину ремети само пуцкетање ватре.

— Другови и другарице, — настави друг Тито — наши савезници су у нападу. Црвена армија је ослободила Орел, а западни савезници Катанију. Значи да напредују и сламају отпор Нијемаца. Тешке се борбе воде. Нијемци дају јак отпор и имају велике војне снаге. Колико се већ данас може видјети, западни савезници су добро оцијенили ситуацију кад су предузели офанзиву на Италију. Ту је најслабији ланац Осовине. Мислим да се може очекивати скора капитулација Италије. Чули сте о општим демонстрацијама у Италији. На тим демонстрацијама лепршале су се и црвене, пролетерске, заставе. То значи да КП Италије ипак живи и ради. То ми нијесмо осјетили у овим италијанским јединицама, а ето у својој земљи ипак нешто раде. Због такве ситуације ми треба што прије да се нађемо на територији Далмац-ије, ближе тих италијанских гарнизона и да дођемо прије Нијемаца. За нас је врло важно да дођемо до тако великог наоружања. Зато сам ја замислио да, се ваша бригада сада добро одмори и припреми за важне акције.

Ваша бригада је од првог дана била ударна песница Партије и Врховног штаба. Слали смо је онамо гдје је било најпотребније. Све задатке је са успјехом извршила. Пребродили смо многе борбе и офанзиве. Ја и Врховни штаб очекујемо да ће Прва и убудуће извршавати све постављене задатке. Но, ти успјеси бригаде зависни су и од вашег руковођења. Ви морате паметно и мудро да руководите и командујете. Морате чувати животе тих прекаљених ратника.

Осјетих како подрхтава глас друга Тита. Пламен му обасја лице и бљеснуше му очи према ватри:

— Много смо дивних другова изгубили, а ми ипак имамо још много и дуго да ратујемо. И не само да ратујемо, него и да послије рата руководимо државом. Ви сте бригада Партије и ви морате политички колико и војнички да водите борбу против непријатеља. Ви сте бригада братства и јединства. То морате увијек да имате у виду и у плану борбе, рада и живота, и да то спроводите у живот. Узалуд војнички успјеси ако послије војничког успјеха направите политичке грешке према народу. Бригада је до сада доказала да је спремна и способна да и те политичке задатке са успјехом и на наше задовољство изврши. Ви, руководиоци, морате и нове борце васпитавати и политички уздизати тако, да постану политички радници и агитатори наших идеја и циљева наше борбе. . . Уз то, ви морате из дана у дан давати кадрове за нове јединице — бригаде и одреде. Ја мислим да бригада пође неколико дана доље у централну Босну да се одмори и узгред да очисти терен од четничке банде. Сада доље има хране, а ја мислим да ће народ бригаду дивно прихватити.

Ово су ријечи друга Тита — колико сам дотле успио пажљиво да запишем. Говорио је иначе, читав сат. Говорио је и о исхрани бригаде. Позва интенданте да пажљиво прилазе народу када траже храну. Наш народ је економски јако исцрпљен, а није ни био никада богат. То треба имати у виду и пажљиво радити при прикупљању хране. И увијек само преко народноослободилачких одбора.

Послије излагања другова из ЦК, неки наши другови из бригаде постављају питања другу Титу — углавном о ситуацији у појединим крајевима земље и будућим задацима наше војске у ово одлучујуће вријеме рата, када је перспектива побједе све ближа. . .

Друг Тито закључи савјетовање тек у 2 сата, 6. августа 1943. године.

Милоња СТИЈОВИЋ

ЛИК СА ИЗБЛИЈЕДЈЕЛЕ ФОТОГРАФИЈЕ

У мом ратном албуму налази се и једна аматерска, блиједа, похабана фотографија. На њој Лука, Лазо, Боса, Пењо, Мићо — сви млади, насмијаних лица. Позната „гром-десетина".

Негдје на кратком починку код Турбета ухватио је објектив групу бораца и команданта нашег батаљона. У првом плану осмјехује се округло, дјечачко лице Пења Секулића. Дубоки поглед упрт је негдје у даљину. Коме је био намјењен? Непроживљеном дјетињству, кад је весело и безбрижно јурио за преплашеним стадом и прескакао комшијске ограде да би убрао још недозрелу јабуку? Или неком другом?

Гледам лик свога друга који је у строју чете дуго стајао покрај мене.

Не знам му годину рођења, али знам да је био врло млад. У данима припремања устанка међу првим омладинцима је постао скојевац. Припадао је оној младој генерацији пред којом није било препрека, која је могла и „звијезде са неба скидати".

Кад су били формирани први одреди, Пењо се јавио. Причао нам је на какве је све тешкоће наилазио у првим ратничким данима. Био је врло млад, а уз то и растом мали, па су старији другови с невјерицом гледали на његову издржљивост. Једном приликом позвао га је неки од руководилаца и наредио му да се одмах губи с положаја. Увријеђен, пошао је да се жали секретару партијске ћелије. Захтијевао је да му се одобри „легализација". Наумио је да на реверу капута закачи малу траку на којој би писало: „Шеснаест ми је година и члан сам СКОЈ-а". Тај предлог је изазвао буру смијеха међу старијим друговима, па су га дуго послије тога звали „Легализација". Тешкоће око освајања права да буде борац, онај прави, с пушком у руци, нијесу престајале све до дана када се сврстао у строј 1. омладинског црногорског батаљона.

У зиму и рано прољеће 1942. батаљон је водио жестоке борбе по залеђеним врховима Сињајевине. Изнурени, гладни и слабо обучени, са мало војничког искуства, његови борци су ипак, успјешно одолијевали нападима многобројних и до зуба наоружаних четничких јединица. У борбама на Сињајевини и приликом напада на Колашин батаљон је претрпио осјетне губитке. То је био повод да Главни штаб за Црну Гору и Боку донесе одлуку о расформирању овога и Дурмиторског омладинског батаљона. Омладинци су распоређени по ударним батаљонима. Међутим око тридесет омладинаца упорно је тражило да буду упућени у 1. пролетерску. Пењо је био међу њима.

Прве борбе у којима су омладинци учествовали као пролетери водиле су се на Добром долу и у планини Пиви. Нијесу прошла ни пуна три мјесеца а на Пењовом рамену нашао се пушкомитраљез. Како је само радостан био!

Пењо је био борац „гром-дееетине" састављене од младих бораца. Само су се Милан и Јоже Поје били већ примакли тридесетој. Сваки је борац у десетини имао неки надимак. Пења су звали „Касни", због његовог честог закашњавања у строј. А и у повлачењу је увек био посљедњи. У јуришима увијек у првим редовима. При повлачењу би се жалио другови ма да не може брзо напустити положај: „Тада ми се просто ноге поткрате, па не могу да макнем". Десило се више пута да га чета већ ожали, а он се изненада појави са својим пушкомитраљезом. Извлачио се из готово немогућих ситуација. Критиковали смо га, али све то није много помагало. Увијек би обећао друговима да ће се „поправити", а у првој наредној борби све би ишло по старом.

Та десетина је са шалом и пјесмом ишла у борбу и враћала се из ње. Послије сваке борбе било је безброј досјетака на рачун оних који су направили неки „испад" у десетини, чети или батаљону. Гајила је она хумор особите врсте. Њени борци су имали за то посебног смисла. Шалом и досјеткама указивали су друговима на извјесне слабости, а то је увијек дјеловало јаче од сваке критике.

Неким чудним стицајем околности сви борци десетине његовали су и смисао за игру и пјесму. Ако би се приликом напада на неки градић домогли било каквих музичких инструмената, десетина би се за час претварала у малу веселу трупу. Пењо је у томе предњачио. Пјевао је и у оним тренуцима када је од умора душа била у носу. Пјевао је у свакој прилици — на одмору, у маршу, у борби. Њему је тешко падало кад би се колоном пронијело наређење „тишина". Такви маршеви су га замарали више од свега.

Приликом напада на Коњиц, Пењо је „заробио" једну стару гитару. Од тада до оног дана кад је на носилима напуштао своју јединицу није се раздвајао од ње и пушкомитраљеза.

Једном приликом због мале хармонике озбиљно га је прекорио командант Перо. Батаљон је ноћу маршевао у колони и приближавао се непријатељевим положајима код Кључа. Владала је гробна тишина. То је била једна од оних ноћи кад је борац борца могао примијетити само на стопу испред себе. Колона је полако миљела према непријатељу, а онда су тишину одједном разбили звуци хармонике. Били смо запрепашћени. Нико осим најближих Пењових другова није знао шта се десило. Командант је био ван себе. Батаљон је стао, а командант је појурио ка зачељу. Изнад непријатељевих положаја рефлектори су почели да парају небо. Били смо у опасности да будемо откривени и тиме доведемо у питање успјех напада. Тек смо касније сазнали шта се десило. Пењу се откачила хармоника с рамена и откотрљала малом низбрдицом.

Послије преласка Неретве наш батаљон је нападао четнике на Главатичеву. Сатима смо ишли уз стрмину док се нијесмо докопали врха планине. Пењо је добио задатак да са одјељењем напада с лијевог крила чете. Требало је да једним муњевитим налетом пролетера са свих страна ликвидирамо непријатељев логор. Пењов пушкомитраљез је тада затајио. Мјесто рафала, одјекнули су звуци музике и пјесма неколицине пролетера. Касније је један заробљени четник причао да је међу њима више панике изазвала музика и пјесма.

У ноћним борбама наша је јединица лако распознавала Пењово оружје. Он би се увијек брижљиво побринуо за то да у акцијама прибави свијетлеће метке. Низао их је у реденике као да је желио

припремити мали ватромет. Одашиљао би по два-три зелена метка, онда црвена, па опет зелена, и тако редом. Играо се као несташни дјечак. Кад би га неко непознати посматрао, мислио би и да не схвата опасности које прије те његовом животу и животу његових другова.

У тешким и дугим маршевима по беспутним планинама, гладним и изнуреним борцима понекад је тешко падало ношење сваког терета. Чинило се човјеку да ни своје сопствено тијело не може носити! Добро је дошло ако би се нашао неко снажнији и издржљивији који би примио, макар и неколико минута, дио твога терета. А таквих 'је тада било мало! Желио је друг другу да помогне, али би у таквим ситуацијама већина бораца обично била на измаку снаге. У таквим тренуцима најтеже је падало ношење пушкомитраљеза и муниције за њега. Зато су команде чета одлучивале да се пушкомитраљези и муниција носе на смјену. Сваки борац носио их је десет до петнаест минута, што је зависило од дужине марша. Пењо је у колони био испред Луке. Они су били нераздвојни другови већ од првих дана устанка. Кад би десетар дао знак да се „терет" пренесе даље, Пењо као да је увијек оклијевао. Чинило му се да је издржљивији од других, од Луке поготову. А био је један од најмлађих бораца наше чете.

Чудна је била једна његова особина: могао је у колони на маршу да спава а да никад не прекине везу. То је сматрао великом својом предношћу и говорио је да какав-такав сан ипак лола умора односи. Тиме је убиједио самога себе и друге да је издржљивији од осталих у чети, па је увијек био спреман да замијени друга на стражи, у патроли и на другим дужностима.

Борбе су односиле многе другове и борце. Увијек су се у строју чете и батаљона сријетала нова лица. Тешко је заувијек се растати са друговима, али еузе нијесу текле низ наша лица. Неки би грч стегао грло и ми !смо се увијек изнова заклињали над њиховим ракама да ћемо их осветити, да ћемо у борби удвостручити своје снаге. Пењо је сваки губитак блиских другова преживљавао на посебан начин, чинило ми се друкчије од нас осталих. Из крупних црних очију котрљале би се сузе низ округло лице. Данима би био тужан и повучен. За Милорадом Радовићем мјесецима је туговао. Причао је друговима да његову емрт не може прежалити. На калиновачкој цеети јуна 1943. године -смрт је покосила и Луку Бијелића. Пењо се заклињао над мртвим другом да ће га осветити. Кад је свој завјет остваривао, и сам је био прорешетан митраљеским рафалом.

У борбама око Фоче, тешко рањен у кичму, лежао је Пењо на носилима, непокретан. Куда окренути његова носила — у колону батаљона или према бригадној болници? Пењо је знао шта значи У таквим еитуацијама одвојити из строја неколико бораца за ношење рањеног друга и није желио да буде терет својој јединици. Али штаб батаљона је донио одлуку да Пењова носила иду заједно с батаљоном све док ситуација то допушта. Другови су га бодрили. Но њега није требало бодрити. Он је бодрио нас, јачао нам наду. Молио је другове да на носила поред њега ставе гитару, нераздвојног његовог друга из борби и маршева. Болови су му грчили лице, очи су се мутиле, свијест се губила и враћала, али се ипак с његових носила чула пјесма „Партизан сам тим се дичим". То је био и његов последњи поздрав друговима и вољеној бригади.

Станка ГЛОМАЗИЋ

ДРУГАРСКОМ ШТАБУ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

И ако сте ви далеко од нас, и ако вае ми мајке задуго нијесмо видјеле, ваше славе и побједе допиру до нас и ми се гордимо вашим бесмртним подвизима.

Ја, мајка, једног од ваших другова, често сам мислила на вас и у мислима вас пратила по крвавим али славним путевима којима сте ви тако дуго и часно ишли. Ово моје прво писмо које вам пишем, али и не прва мисао о вама — писмо које се родило у жељи да вас поздравим и да сазнам нешто о своме сину Милораду, који је већ дуже времена међу вама.

Пишите ми искрено, како је и какав је? Да ли је достојно, као и ви, уништавао фашистичке звијери и издајничке банде? Да ли је свесрдно ишао у крв и ватру да свама заједно донесе слободу нашим много напаћеним народима. Пишите ми искрено и опширно, драги моји пролетери, како је погинуо, када и где је пао и да ли је сахрањен. Реците ми то отворено и пролетерски: ја сам поносна и с њим мртвим, јер је свој млади живот дао за слободу и срећнију будућност наших народа; а они, који су за те идеале пали, они не умиру, него вјечно живе.

Ако је жив, изручите му моју жељу, да још јаче удара по фашистичким звијерима и домаћим изродима. Само њиховом крвљу може се намирити тешки дуг који нам дугују. Ако је пак мртав, поручујем вам да га достојно осветите вашим пролетерским јуришем и желим да сачувате за мајку неку успомену од њега, ако је оставио.

На крају вас искрено поздрављам и желим вам много среће и успјеха у вашем коначном јуришу за што скорију побједу својих идеала.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Ваша одана
Стана М. ЛЕКИЋ
Бар — Црна Гора

(Мали ратни недељник" Прве пролетерске, бр. 19/1945).

СТАНИШИЋИ

Маине. Понека лоза и смоква, и маслина. И доста камења. Лежи ту нека чудна питомина, више је осјећаш него видиш.

На брежуљку испод Оће, километар-два ваздушне линије од Будве, налази се засеок Станишићи, двадесетак породица истовјетног имена, које су 1941. године дале 25 бораца с пушком у руци. Међу њима и неколико чланова КПЈ и СКОЈ-а.

Новембра 1941. четири Станишића: Марко Ников, Марко Филипов, Крсто Ников и Перо „Пећанац" истичу се у бици на Пљевљима. Перо и Крсто су рањени и враћени у Црну Гору а оба Марка остала су у строју 1. пролетерске.

Марко Ников је десетар. Пао је 10. маја 1942. у борби са четничким бандама Павла Ђуришића, на Вечериновцу, недалеко од Мојковца. Први од Станишића, али не и посљедњи.

Марко Филипов, бомбаш и барјактар 1. батаљона 1. пролетерске бригаде остао је жив. Био је већ народни херој када су, јануара 1944. године, у бригаду дошли девет Станишића из Прве прекоморске бригаде. Окупио их је и причао им какви треба да буду пролетери.

Марта 1944. године двадесетпетогодишњи Перо Ђуров погинуо је на Зец планини, у Босни, далеко од својих Маина и плавог Јадранског мора. Пошту су му одали и десет Станишића, десет бораца 1. пролетерске. Међу њима најстарији је био Филип Ђуров.

Тек што су Пера сахранили, Њемци су наставили да нападају. Требало их је зауставити. Одважни Крсто Јовов бацио је бомбе. Посљедње. Пао је покошен непријатељским рафалом.

Њемци су извршили десант на Дрвар. Тамо је пао најмлађи Станишић, двадесетогодишњи Нико Крстов.

У списку одликованих, похваљених и унапријеђених честа су имена браће Станишића. Ристо Перов и Марко Радов, по задатку Партије, одлазе у друге јединице. Остали су официри у 1. пролетерској.

У рововским борбама у Сремској равници. децембра 1944. године, пао је Јово Ников, командир вода, штитећи сво1е борце.

Три дана послије њега, на падинама Фрушке горе погинуо је и омиљени командир чете, поручник Филип Ђуров.

У новим јуришима и нове жртве Станишића. Пао је командир вода, двадесетједногодишњи заставник Душан Јовов. Његовој сахрани присуствује само Крсто Ников.

А онда, у посљедњим јуришима за ослобођење земље, пао је и посљедњи од браће Станишића из строја 1. пролетерске, Крсто Ников, замјеник командира чете.

Данас у селу Маине у кућама Станишића стоје фотографије осам Станишића погинулих у редовима 1. батаљона 1. пролетерске бригаде.

Шпиро ЛАГАТОР

ЖИВОТ НАШ СВАКИДАШЊИ

Из ратне биљежнице

13. август 1943.

Послије великих напора у петој офанзиви и борби у источној Босни добро нам је дошао овај одмор на Петровом пољу. Уз Врховни смо штаб, дужности нам нијесу тешке, а храна је Доста Добра. У логору смо за спавање направили мале „виле" од папрати. „Мој мир" — то јје ћазив „виле" друга Беламарића.

У јединицама смо развили евестран рад, користимо се приликом какву већ дуго нијесмо имали.

Шаљемо јаче патроле у правцу Влашића, каткад и по читав вод, у набавку хране. Јуче је једна патрола ишла на Буковичке колибе, гдје је добровољним прилогом прикупила нешто стоке и предвече продужила за Вишњевска дола. Занимљив је рвај муслимански живаљ овдје. Имају некакву своју милицију, формирану с дозволом усташке власти. Али она не бјежи од нас, партизана. Многи се не одазивају позивима у домобранску војску. Нашу патролу су веома лијепо примили. Један еељак им је дао вола, други неколико каца сира, остали сељаци оно што су могли. Пријем је био ердачан, изнад очекивања.

17—18. август.

Сваког дана добијамо вијести и радујемо се успјесима наше војске широм земље, као и успјесима на евим савезничким фронтовима; с одушевљењем смо примили вијест о ослобађању затвореника из Лепоглаве; дивили смо се подвигу 1. крајишке бригаде, која је упала у Рајловац и уништила више авиона.

Постојање савезника већ непосредније осјећамо. Њихови авиони лете изнад нас готово сваке !ноћи. [1]

За пренос материјала примљеног од савезника морали смо реквирирати на Влашићу још петнаест коња. То је, доиста, деликатан посао. Сељаку је овдје много жалије дати коња него вола. Ми смо веома пажљиво извршили избор: узели смо коње само од оних домаћина који су их имали више, а на конференцијама смо објаснили наш поступак. Све је то, несумњиво, имало позитивног одјека.

На конференцији смо објашњавали и политичку еитуацију код нас и у свијету, послије чега су нам сељаци постављали питања. Нарочито Су их интересовали став Турске !и издајничка политика Мачека.

22. август.

Послије вечере кувар Романо је причао цијелој чети о свом боравку у јасеновачком логору и у затвору у Старој Градишки. Ова прича очевица усташких злодјела још више јача нашу мржњу према непријатељу.

27. август.

Заиста нам је већ било доста одмора на Петровом пољу. Освјежио нас је силазак са Влашића и крај око Турбета. Овдје је природа много питомија него горе, на планини.

Синоћ смо спавали у једном воћњаку у селу Крчевинама, у засеоку Радаљу. Изнад нае шљиве, већ напола зреле, а нико није ни покушао да их бере. Народ се томе чуди. Најзад нас власник воћњака и други мјештани сами нуде.

29. август.

Тежимо да идеолошки, политички и културно-просвјетни рад прилагодимо новим условима. Прије два дана одржали смо партијски састанак на којем смо расправљали о неким идеолошким питањима. Наши хорови су јуче и прекјуче увјежбавали нове пјесме.

Не занемарујемо ни рад на терену. Око 9 часова пошао сам с групом другова у Поткрај, гдје ;су се сељаци били окупили у цркви. Неколико наших другова Далматинаца присуствовало је миси. Послије тога није нам било тешко да мјештане окупимо на конференцију. Непријатељ у Турбету као да је то осјетио; тек што смо конференцију били завршили, почели су нас гађати бацачима.

Послије подне били смо у Караули, на приредби коју је организовао културно-просвјетни одбор батаљона. На програму су била два краћа скеча, неколико хорских пјесама, шаљиве тачке, хорске и соло рецитације. Присутни партизани и мјештани били су одушевљени и бурно су пљескали извођачима. Послије програма настало је епонтано весеље и игранка еве до 11 часова ноћу. Више мјештана рекло нам је: „Овако се нијесмо провеселили још од капитулаците 1941. године". Искуство нам је још једанпут потврдило: морамо увијек имати спремне приредбе за народ.

30. август.

Веома рано су нас пробудили повици дежурног: „Иду тенкови!" Једна наша засједа већ је била на положају. Врзо смо послали још једну, а затим и једну десетину. Користимо се искуством са Немиле: није добро ако одмах ангажујемо све расположиве снаге. Тенкови су тукли наше положаје митраљезима и топовима. Гађали смо и ми на њих. Покушавали су да иду узбрдо. Ми емо били упорни. Непријатељ ее морао вратити.

Послије подне расправљали смо на партијском састанку о данашњој акцији. Ваљаће нам то у идућим борбама. То нам је и досадашња пракса показала. Сјутра или прекосјутра анализираћемо ову акцију са цијелом четом.

31. август.

Устали смо у 5 часова. Мало затим дошле су наше парионе — „партизанска бурад". Читава чета је ¦опарила одијела.

Тек што смо ручали, дође Комнен Жугић, замјеник комесара батаљона, и рече нам да другарица Станка Гломазић замјеник комесара чете, треба да иде у Јајце на партијски течај при ЦК КПЈ. „Страх ме је рд тог течаја, али ми је ипак веома драго што ми се пружа таква прилика да нешто више научим", рекла нам је Станка.

1. септембар.

Душан Милутиновић, командир наше чете, ишао је јуче пополне с командантом батаљона, Савом Машковићем, у извиђање положаја ка Турбету. Припремали су напад који смо извели прошле ноћи. Задатак наше чете био је да, нападајући са сјевера, продре поред цркве у иравцу жандармеријске станице и да заједно с 1. четом ликвидира бункере с горње стране града.

Прилазили смо опрезно, без ријечи и без шума. Водич нам је слаб; изгледа да је плашљив, па нас води преко неких тараба. Зато нас је непријатељ прије времена открио и почео пуцати, но ми смо и даље ишли напријед. Без жртава смо стигли све до цркве, али тек сад наилазе бункери. Код првог бункера остављамо засједу, јер га не бисмо могли ликвидирати без жртава, а затим продиремо даље. Опет нови бункери, пред нама и лијево од нас. Непријатељ нас туче готово са свих страна. Његова ватра је паклено жестока, али нас штити ноћ, а имамо и доста искуства у ноћним борбама. Почеше туђи и топови из правца Травника, али гранате падају претежно по непријатељевом распореду. Ми појачавамо притисак. Све јаче притиска и наш 2. батаљон и заузима касарну. И ми заузимамо бункер код касарне. Али — већ је зора! О, како не можемо продужити ноћ само за пола еата! Успјех би нам био сигуран, Но надамо се да ћемо и без тога постићи што смо жељели.

Брзо је дошао крај таквим надама: стигло је наређење да се повучемо.

Носимо мртвог командира вода, друга Мату Жарнића. Погинуо је пред саму зору, од бацача. Из наше чете имамо и тројицу рањених. Друга Мату смо сахранили код села Саклице. У Босни, Херцеговини, Санџаку и Црној Гори, свуда ее друг Мате борио са истим жаром са којим је био спреман да [се бори и за евоју родну Далмацију. Чета ће га чувати у најљепшој успомени.

3—7. септембар.

Очекујемо да нас на положајима око Турбета замијене јединице 5. крајишке дивизије. Шаљемо стално по три засједе изнад Турбета.

С нама је и девет бивших домобрана из Турбета, који су к нама прешли сјутрадан послије нашег неуспјелог напада. Њихова је жеља да оду својим кућама чим се укаже нека мало повољнија прилика. Ми им не бранимо. Кад су већ ту, код нас, присуствовали су неким нашим четним конференцијама и политичким чаеовима. Занимљиво, они ништа не знају ни о Источном фронту, ни о паду Сицилије, ни о другим политичким питањима. Ми сад настојимо да им што више питања растумачимо. Имали су у нас повјерења већ онда кад су се одлучили да пребјегну, али — кажу — ипак нијесу имали о нама ни приближну представу. Највише су их се дојмили наши унутрашњи другарски односи, збијеност нашег колектива. Један од њих, страстан пушач, већ трећег дана по доласку нашао се побуђен да приложи у наш четни колектив шест кутија „Раме" — сву своју резерву, за коју је у почетку вјеровао да ће је љубоморно чувати за себе.

Непријатељ је покушао да с тенковима и нешто пјешадије продре у правцу Карауле. И ми и Крајишници одлучно смо их дочекали, па су се брзо морали повући.

8—9. септембар.

Синоћ нас је смијенио На положајима према Турбету један батаљон 1. крајишке бригаде. Ми смо јутрос већ око 8 часова били у Доњем Вакуфу. Смјестили смо наше чете по воћњацима близу града, па смо нас неколицина пошли да га разгледамо. Град је мали, није нам се ни по чему учинио привлачним. Радње су махом отворене, у њима ее може купити којекаквих ситница, воћа и поврћа, али за веома скупе паре. Ми смо за наш четни колектив купили дувана, оловака, папира и бомбона, тако да је сваки појединац из чете добио понешто.

Одавде треба да продужимо партизанским возом све до Горњег Вакуфа, ла смо помало нестрпљиви. Сви смо се радовали кад је воз стигао. Незаинтересован посматрач би констатовао да је то мали, чађави, сасвим неугледан воз, али за нас је у том тренутку он симболизирао слободну територију и пораст наше снаге.

Док смо се тискали око тог нашег, партизанског воза и дешифровали значење великих, бијелих слова ЖНОВ (жељезнице народноослободилачке војске), написаних на вагонима и на локомотиви, дотрча однекуд из града један од наших другова вичући на сав глас:

— Италија је капитулирала!

— Шта, шта кажеш? — питали су са свих страна као да га нијесу чули или разумјели.

— Па, капитулирала Италија, другови, сад је то Радио-Лондон јавио — одговорио је овај друг.

— Ко каже? — падала су и даље сумњичава питања.

— Ја вама, а ви коме год хоћете, другови. Чуо сам радио-вијести својим рођеним ушима, па ви ми сад вјеровали или не!

А кад је, роји тренутак затим, ова за нас изненадна вијест потврђена и са других страна, настаде опште весеље на станици, а мало затим крену и наш воз. Пјесма и клицање, разноврсни изливи радости због испадања из строја једне од сила Осовине наставише се читавим путем. Просто не знамо кад смо час прије дошли у Бугојно.

Тек што је воз ушао у жељезничку станицу, у Бугојну се отвори паклена ватра, најприје из пиштоља и пушака, а онда и из већег броја аутоматског оруђа. Но ми се нијесмо уплашили. Узели смо то као још једну потврду да је доиста тачна вијест о капитулацији Италије.

Постројили смо се и пошли у град маршевском колоном. Пред штабом дивизије бијаше окупљена маса војске и јнарода. Комесар дивизије, друг Мијалко Тодоровић Плави, тек што је завршио говор. А онда опет настаде ;још жешћа Пуцњава, праћена ватрометом ракета. Кад се пуцњава стишала, настало је право народно весеље: играло се, пјевало, узвикивале пароле. Тек у 11 часова ноћу вратили смо се на жељезничку станицу и продужили возом за Горњи Вакуф.

14. септембар.

Пред сам полазак из рејона Горњег Вакуфа добили смо попуну из Подгрмечког партизанског одреда. Изгледа добри еу то момци, готово сви су стари борци. Физички су махом нејаки, рањавани су или су пребољели тифус. Надамо се да смо с њиховим доласком ојачали ударну моћ наших чета.

Чули смо да је у наше руке пао Сплит. Сањаримо о Далмацији. Многи од нас је раније нијесу видјели. Наши другови Далматинци често су нам о њој уздишући причали: „Ас ти госпу, ћа је липо живити на мору. Ни усрид зиме нима снига!"

Пут у Далмацију, дакле, за неке наше другове значи повратак у завичај. Али, на жалост, ми на том путу нијесмо комплетни. Милан Вежа нам је неетао, вјероватно погинуо, негдје око Златног бора, Крсто Шупе је сахрањен близу жељезничке станице Немиле, Винко Чеко, Иво Бјелиш и Антон Вела изгибоше у борбама између Зворника и Цапарда, са Матом Жарнићем смо се заувијек опростили код Турбета...

Драго Б. НИКОЛИЋ

ЗАМОР

^^ чинило ми се да |еам тек легао, кад ме неки глас тргну: „Покрет, дижи се!" Нека ме рука продрма: „Водниче, пожури!" Окли-јевајући отворих једно око и пожелих да још мало одријемам. Ни данас ми није лако устајање, а у оно вријеме, кад си лијегао мртав уморан, са километрима у ногама, није ни чудо што ниси скакао с лежаја. Но, изгледа да је ствар била хитна. У кухињици, у којој сам спавао с још неколико другова, осјећала се је ужурбаност. Лампа,, чији је фитиљ ноћу био уврнут, горила је пуним сјајем. Устао сам, свијест се враћала. Јучер нам је било речено да ћемо прије зоре поћи у напад. Настојао сам да пожурим. Моје гаће, које сам синоћ прије лијегања опрао, висиле су на конопцу, чинило се исто толико мокре као што су биле и кад сам их објесио. Нијесу се могле обући. Набио сам на главу мој понос — нову капу партизанку, а гаће сам стрпао у џеп шињела. Није то баш ишло лако, џеп плитак па гаће вире из њега.

Била је ноћ. Свјежа, новембарска, без мјесечине. Батаљон је журио да се дочепа подножја брда, одакле је почео подилазак непри-јатељу који се утврдио на брдима изнад Турбета. Успут сам слушао одломке разговора из којих сам разабрао да један батаљон Крајишке бригаде напада непријатеља с друге стране.

Разговарам с борцем који је крај мене, и с којим сам увијек радо причао.

„Ближи се 1944. година, Хаџика, а ми још увијек у Босни".

„Босна је добра".

Хаџика је говорио полако и мало отегнуто.

„Сва је она добра, мајка је, сиромашна, па ипак нас храни."

Хаџикине ријечи ме подсјетише да сам опет пошао на марш без парчета хљеба у џепу, иако сам се заречао да без њега нећу више ни корака направити. Тешко је уздржати се па не појести оно парче хљеба што га добијеш за оброк, ако га уопште и добијеш.

„Знаш, докторе", наставио је Хаџика, „ништа ми не би било тешко, ни глад, ни вашке, ни борбе, али толики маршеви ме убијају. Осјећам да не могу више. Није то да не могу да крећем ноге, али ми је тако мрско да свакодневно прелазим та пуста брда и чуке, у таквој журби, да ћу, мислим, престати да тражим заклон, што разу-ман војник увијек ради. Такво ми је расположење да бих желио да ме погоди ..."

Гледам га са стране. Висок, кошчат, дугачка корака. Тешко је с њим упоредо ићи, а сад, гле, тешки су му маршеви. Лице му у мраку нисам видио, али знам га добро. То је лице мирно, способно да потисне

сва унутрашња осјећања, лице човјека који умије да поднесе и најтеже. Ријетко се смије Хаџика, али се никад није ни потужио. Добар је борац. Мора, заиста, да те наше маршеве посебно тешко подноси. Можда мисли и на кућу? Не смијем га о томе питати, Могло би бити још горе. Ни нама, осталима, није баш лако. Свима нам је дозлогрдило то вјечито путоваше с краја на крај Босне, и то увијек хитно, хитно. Зар и ми нисмо толико пута пожалили што нисмо нека територијална јединица, бар за краће вријеме, да одморимо роге, да напросто заборавимо те свакодневне напорне маршеве, често пута и дуже од 50 км на дан. Но, зашто да то баш сада избије код Хаџике? Та он је дошао раније од мене. Прегрмио је и пету офанзиву. Ја сам из логора дошао тек почетком септембра и нисам прошао оне страхоте, али по причању другова морам да закључим да је сад, и поред свих напора, недовољне исхране и слабих хигијенских услова, још увијек добро у поређењу с паклом пете офанзиве. Требало би да је и Хаџика осјетио то релативно олакшање. А ни рат неће, ваљда, вјечно трајати. Па онда, ни од кога другога нисам још чуо да му је маршевање тако дојадило да му се више не живи. И ми псујемо понекад. То је некако нормално, то је наша свакодневница, али жељети смрт? Баш напротив. Замишљам у себи лица мојих другова. Све су то лица из којих избија ведрина и жеља за животом. Нема ту много филозофирања, нема увлачења у себе, нема изгубљености. Душе су као на тањиру. Разумљиво, понекад се та лица, усљед напора или ишчекивања, смраче, али треба само мало па да се она опет разведре, да се озаре осмјехом младости и вјеровања у оно за шта се боре.

„Хаџика", полако сам почео, „рат мора да је близу завршетка". Нисам у то баш био сигуран, али чинило ми се да ситуација захтјева да се даде подршка другу. „Италија је капитулирала. Њемачка се сама неће моћи дуго одржати. Ми ћемо још мало да крстаримо по Босни, па ће и рат престати. Зар нећемо да дочекамо тај час? Ја сам увијек мислио да морам да доживим час када ћемо истјерати Нијемце из наше земље, да видим да су Нијемци побјеђени, па онда могу и погинути, само да доживим тај час! А, замисли, Хаџика, послије рата, нема пењања, нема више напорног маршевања. Ја ћу се преселити у неку кућу близу пијаце и еамо сиђем и бирам што зажелим. Испред мене на столу има увијек да стоји цио лебац и то од бијелог брашна. Знаћу да уредим живот, а пуру нећу да једем бар десет година."

Желио сам да се тим мојим разговором Хаџика мало разведри и одагна црне мисли.

Били смо већ на полазном положају. Распоред нас је раставио.

Борба је трајала неколико сати. Покушали смо да заузмемо брда која је непријатељ држао. Нисмо успјевали јер је непријатељ имао доминирајуће положаје и далеко већу ватрену моћ.

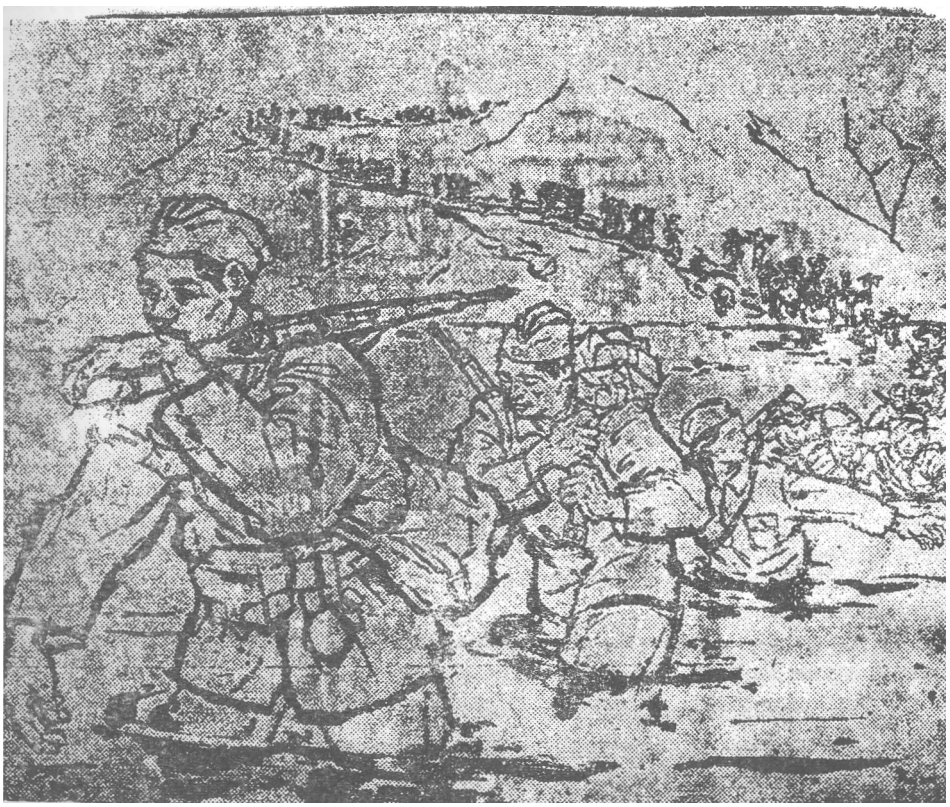
Иако је ноћ још трајала бојиште је било освјетљено као дању. Ракете разних боја и многе експлозије ручних бомби начиниле су од ноћи стравичну слику.

Дан је већ одавно свануо, жестина борбе је јењавала. Јединице су се помјерале, а непријатељ се повукао осјетивши се угроженим јединицама које су му подилазиле с друге стране.

Било нас је неколико рањених. Мене је метак очешао по глави. Мој понос, нова капа партизанка, пробушена је, сад има двје рупе. Али нисам је оставио. Било је још неколико рањених из наше чете. Међу њима и Хаџика, рањен је у главу, гелером ручне бомбе. Једва сам извукао из џепа шињела моје опране мокре гаће. Послужиле су ми умјесто завоја, до доласка на превијалиште, где нас је другарица Дуња превила.

Хаџику више нисам видио. Знам само да је остао жив.

Павле ЛЕВКОВИЋ

КО ЋЕ МИ ОДРИШИТИ ГАЋЕ?

Јесен је 1943; батаљон већ дуже вријеме држи положаје око Травника. Једне вечери доби задатак за покрет. Пролазимо цестом Турбе—Травник. Журимо да што прије пређемо тај дио цесте и колоном се често преноси: „Брже, брже, и тишина".

На зачељу батаљона развукла се колона коња натоварених митраљезима и комором. Топот копита, звека товара и ,чести жагори и псовке коњоводаца.

Била сам тада водник — делегат пратећег вода, и налазила сам се у том дијелу колоне. Вријеме је било лоше. Киша је падала, ношена хладним вјетром.

Пролазећи, колоном поред коњоводца Мата Јурата, звали смо га Туриста, чујем да нешто прича сам са собом, псује и застајкује с коњем. Прилазим му и питам:

„Шта је Турист? Пожури, и не прекидај колону!"

Он, сав промрзао, једном руком држи за уже оглава, а другом придржава мокре платнене панталоне. Дрхтавим гласом ми се обраћа:

„Ма госпе ти, морам ванка, ко ће ми узести коња".

Прилазим и узимам уже оглава, а Туриста направи неколико корака изван колоне, ка јарку, па се брзо врати и поче да запомаже:

,,А, госпе ти, а ко ће ми одришити гаће, ја не могу сам!"

Држећи рукама панталоне понавља то неколико пута. Грдим га и говорим му:

„Гром те убио, Туриста, хоћеш и гаћник да ти одријешим".

Он дрхти и стално понавља:

„Госпе ми, ја не могу одришит".

Није било друге, пришла сам му и почела да одвезујем чвор опуте којом је, умјесто каишем, везао панталоне. Док се мучим да му помогнем он дрхти од зиме и грчи се од болова у стомаку. Био је заиста врло неотпоран на зиму и глад. Стално се жалио да је гладан и једном приликом, кад је требало да нешто брже уради, Б°ж0 Орландић га је због војничке неспретности назвао — Туриста.

Колону смо прекинули. Почели су да нас грде. Неки, који су чули да Туриста запомаже ко ће му гаће одријешити, почели да се смију и да ме задиркују вичући:

„Делегату, одријеши му гаће".

Овај смијешни догађај тек је послије, када смо се смјестили по кућама, добио праве размјере.

Наложили смо ватру и окупили се да бисмо осушили одијело и обућу. Ја и Туриста били смо главна забава друговима који су се грijали. На сва задиркивања и запиткивања Мате се само безазлено смијешио. А мени ће, знала сам, овај догађај остати у трајном сјећању.

Мила ЦАРИЧИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА ДРУГАРИЦЕ МОГ БАТАЉОНА

^^ Рудом на дан формирања наше бригаде 21. децембра 1941. године у првом батаљону било нае је осам другарица. Две еу погинуле, а нас шест остало је живо. Од Рудог до Београда кроз наш батаљон прошло је преко сто другарица из свих крајева наше земље.

Као и сада да пролазе испред мене ликови ових другарица које су тек стасале да буду девојке. Свака еа собом носила је неку тајну, неку бригу и неку радост. Нису се случајно нашле у колони батаљона. Дошле су добровољно. Оставиле су огњиште, удобан или влажан стан, оца, мајку, сестру, брата, младића. Раније су осетиле потребу и дражи борбе за слободу. Да не би вео заборава прекрио ове дивне дјевојке желим да изнесем бар нека своја сјећања на њих. У Рудом сам имала непуних седамнаест и по година. Дошла сам из Титовог Ужица гдје сам се за време Ужичке републике оспособила на санитетском курсу и као таква остала у батаљону на дужности, водне, четне и батаљонске болничарке и референта санитета. И ја сам као и остале другарице била приучена болничарка са знањем стеченим на брзину које се из борбе у борбу повећавало тако да смо савесно помагале рањеним борцима.

Од другарица које су у Рудом биле у строју нашег батаљона, Бранка Бакочевић и ја биле смо из Србије а осталих шест из Црне Горе: Мила Ћетковић—Капичић, Станка Милутиновић—Шпадијер, Даница Мартиновић—Вујовић, Коса Вучинић—Милутиновић, Јелена Булатовић и Дуња Влаховић.

Петог маја 1942. године добијамо прву попуну другарица у батаљону. Долази шест младих и кршних Пивљанки. Међу њима Јелена Кнежевић и Фочанка Радојка Кулић, код Каленовика и Славка Колунџић, затим из Првог црногорског омладинског батаљона Милена Ивановић, Мила Царичић и Боса Рудовић. Боса и Милена су погинуле. Из дурмиторског омладинског батаљона 27. маја 1942. године на Дурмитору дошле су: Дара Барац, Софија Караџић, Анка Церовић и Станка Гломазић. Од Мојковца са теренског рада дошла је Милева Шћепановић. У лето стигла је и другарица Станојка Зелен од Дувна која је извађена из јаме где су је усташе биле бациле. Погинула је у Срему 1945. године. У августу и септембру 1942. године дошло више од десет храбрих Далматинки: Милка, Дара, Икица, Марица и Марија Шупе, Манда Богуновић, Нада Сржић, Милишић Милева, Шпоња Бисерка, Крилић Манда и друге.

У данима четврте и пете офанзиве наш борбени строј је прорећен. Следе нове попуне из Црне Горе, Санџака, Далмације и Босне. Међу новим борцима су многе другарице дунаци Првог батаљона Јелена Булатовић, Граница Бошковић, Летица Зора, Ћировић Милојка, Петровић Љиљана, Шкеро Маша, Латиновић Смиља и многе друге.

Нове борбе, нови успјеси, попуне и прекоманде. Опет су омладинке међу добровољцима у првом батаљону. Ужичанке Љубица Максић

и Јелена Јелисавчић које храбро падоше на пољима Срема. Три сестре из Бајине баште Јелисавчић Јока, Стана и Милка. Милена Вилотијевић која није хтјела бити болничарка него митраљезац. Многе Ваљевчанке, Београђанке, Војвођанке међу којима еу и петнаестогодишње сестре Ковачић Рада и Загорка и многе друге.

Не могу да посебно не поменем да се у прољеће 1942. године у нашем строју нашла и Анђа Капичић са своја три сина. Сви се ми сјећамо витке стасите Црногорке веома поносне која би нам свима могла бити мајка. У маршевима је била необично издржљива тако да смо ми младе дјевојке гледајући у њу добијале још више ;снаге да све тешкоће лакше савладамо.

Не могу никад заборавити Наду Срзић радницу из Макарске која је у батаљон дошла августа 1942. године. Била је веома лепа девојка, нежна, дивно је певала и сви смо је много волели. Посматрала сам је у маршу, нарочито зими јер сам знала да је са мора и да јој је у снегу много теже него нама. Но, Нада то никада није показала и са смехом и шалом све је подносила. Када би било мало одмора заједно смо пјевушиле. Њена пјесма је била „Прићи сменој на море. . .". На жалост на Сутјесци је за увек прекинут њен живот и њен глас. Имала је само осамнаест година.

Исто тако сјећам се Бранке-Бране Бакочевић која је у реверу капутића носила знак црвеног крста јер је као ученица учитељеке школе у Титовом Ужицу била његов активиста. Рањена је августа 1942. године на обронцима Цинцара. На жалост после неколико дана др. Јулка Мештеровић морала је да јој ампутира ногу. Брана је то све храбро издржала и са штакама без једне ноге прешла је Неретву и Сутјеску. Али узалуд. По преласку Сутјеске као тешки рањеник је погинула. Имала је 19 година и њен сан да постане учитељица, јер је и сама била учитељско дете, остао је неостварљив.

Никад нећу заборавити напад на Улог и борбу коју смо тада водили. Борба је била огорчена, имали смо много рањеника, трчале смо с једног краја до другог. И док су борци дозивали Мила, Станка . . . Ја сам се окренула, и у том моменту стала запањена кад сам видела да преко брисаног простора трчи Станка Милутиновић-Шпадијер према рањеном другу. Сви су били занемели. У једном моменту неко од другова је викнуо „Станка лези,". Но Станка се није обазирала већ је и даље трчала. Превила је и изнела са положаја рањенога друга комесара друге чете Јова Поповића. Чинило ми се да је и непријатељ то видео и сам био запањен таквом храброшћу јер је у једном моменту и са њихове стране престала пуцњава.

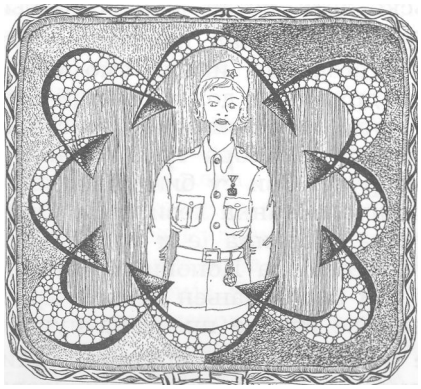
Не могу а да се не сјетим моје другарице Миле Ћетковић њеног веселог смеха и дивне песме. Била је пожртвована болничарка. На положају изнад Мојковца рањена је у обе ноге. Дотрчала сам у њену чету да је видим и нашла је на коњу како певуши „Пољем се вије ој зор делије. ..". Била сам срећна када сам видела да није смртно рањена па сам се и ја певушећи вратила у своју чету.

Шта да се каже о Даници Мартиновић, која је била веома тиха и повучена, а уз то, веома храбра и необично пожртвована болничарка. Милева Шћепановић и Милева Драшковић биле су борци, а Милева Шћепановић и десетар у трећој чети. Те две храбре Црногорке заједно су са друговима биле у строју, дежурале ноћу и са бомбама у рукама јуришале на непријатељске бункере.

На жалост не знам имена свих осталих другарица које су прошле кроз наш батаљон, али знам да су све биле веома храбре, пожртвоване и дисциплиноване. Све тешкоће у маршевима, у борбама, у периодима глади, кише, зиме и снега издржале еу храбро, храбрећи и оне који су некад посустали.

Све оне било да су болничарке или борци, скојевке или чланови Партије, мало је било разлике. Све су веровале у нашу Партију и у нашу победу. Већ сам рекла да су многе пале од Рудог до Трста. Прекинути су многи млади животи који су помогли да победи наша борба и револуција. И сада када оне нису живе, кад нису стигле да постану жене -— мајке, не смемо дозволити да буду заборављене. Дужни смо да сећања на њих преносимо генерацијама које долазе. Њихов пример, заједно са свим борцима револуције, може и треба да служи као узор како се бори за праведно друштво, за братство и јединство, за социјализам и мир у свету. Ако и ова моја сећања могу томе допринети, биће то и део дуга према мојим ратним другарицама.

Мила НЕШОВИЋ

НА БЕЗИМЕНОМ ВИСУ КОД АРЖАНА

С утрадан после капитулације Италије бригада је кренула усиљеним маршем према југу, да што пре избије на јадранску обалу и помогне далматинским јединицама у разоружавању талијанске војске, која је била у расулу. Желели смо да снабдемо наше јединице ратном опремом и храном.

Најкраћи пут до обале и до ослобођеног Сплита, коме је претила опасност од немачких моторизованих јединица, водио је преко Дувна и Аржана.

Главнина бригаде је и упућена тим правцем, а 1. батаљон ка Имотском, да избије на Орловачу и одатле да штити бок бригаде. До Орловаче се нисмо срели с непријатељем, па смо пожурили да уредимо положаје за одбрану дуж комуникације од Орловаче до Аржана. Постављене су препреке; сва је цеста у дужини од пет километара била испрезидана камењем, а понегде и прекопана.

У овом рејону било је много подесних природних заклона, посебно склоништа: шкрапа, вртача и пећина, које су штитиле од артиљеријских зрна и авионских бомби.

Немци се испред Орловаче појавише 22. септембра. Најпре су се, како то и обично бива, у само јутро сусреле немачка претходница и наше предстраже, па се постепено борба распламсавала. Немци су нападали до подне без успеха. Али око 13 часова појави се десетак тенкова. Поче да надлеће и једна „рода". Тако потиснуше наше чете с Орловаче и након раскрчивања цесте Немци се спустише у Малу Виницу. Пре него што уђоше у село, мецима запалише неколико кућа.

После напуштања комуникације 1. батаљон се повукао на две коте северно од Аржана, а 3. вод 3. чете остављен је на безименом вису источно од села. Тај вис је удаљен од комуникација око петсто метара. Доминирао је цестом. Тешко га је било заобићи, а још теже на јуриш заузети. Тенковима се, такође, није могло на њега изаћи. На том узвишењу вод се распоредио по природним заклонима и припремио за дејство. У свако доба, ако би на то био приморан, он се могао несметано и непримећено повући у позадину. Комуникација је, међутим, била на домету стрељачке ватре.

Командир наше чете, Јанко Ћировић, и командант батаљона, Саво Машковић, дали су нам задатак у неколико речи: да држимо вис док нас не збаце. Што дуже, то боље. Командиру вода је остављено да одлучи кад ће се вис напустити.

После краћег застанка у Малој Виници, Немци су почели наступање дуж комуникације. Видевши да је батаљон одступио, нису уопште претпоставили да је неко остао на безименом вису. Ми смо били добро маскирани, а њима се, очито, журило, те нису ни проверавали да ли је пролаз слободан. Цестом су пролазили тенкови, доста

опрезно и полако, на повећаном одстојању. Посматрали смо их, не отварајући ватру. Иза тенкова почеше промицати камиони пуни војника. Дрви нас је изненадио, па на њега и не отворисмо ватру. Наиђе други, такође пун војске. Ишао је полако. Још није савладао ни окуку која излази из Мале Винице, а на њега се сручи ватра из три бреде и двадесетак пушака. На наше велико задовољство преврну се у грабу. Други камион се више не појављује. Колона тенкова, која је малочас мирно прошла поред нас према Горњој Тијарици, застаде. Три тенка се вратише ка преврнутом камиону. Вод се повуче у заклоне, само оематрачи остадоше да прате ситуацију.

Почеше да нас гађају топовима из тенкова. Брзо се уверисмо да нам у овим шкрапама не могу ништа. Осматрач јави да долази „рода" од Орловаче. Спустила се ниско и устремила према нама. Изнад нас заокрену и спусти једну бомбу, какву до тада нисмо видели. Није личила на бомбу већ више на неку канту. Пре него што паде на земљу, „канта" експлодира, а око нас се расуше мале бомбе. Како је која падала по камењу тако је експлодирала. Где је која пала све је запалила. Неколико жбуњева у камењару је горело. „Рода" осу по вису неколико рафала из митраљеза, па преко Орловаче одлете у правцу Имотског. Она три тенка нас и даље засипају гранатама. Толико се ватре сручило на тако малом простору на којем је размештен вод! Не може се проверити има ли мртвих и рањених, јер осматрач поново јавља да строј од око сто педесет Немаца креће од цесте к нама. Осматрач је јављао гласно да су га сви из вода могли чути. Зато командир није ништа ни командовао.

Вулета шарцем обори двојицу Немаца. Отворише ватру и остала два пушкомитраљеза и бреда. У исто време запрашташе и пушке. Командир оцени по ватри да у воду не може бити много рањених или погинулих. Настала је жестока паљба са обе стране. Немци су се покренули с цесте, одмакли од ње којих стотинак метара, па застали пред жестоком ватром са нашег виса. Тенкови се не мичу с цесте, али не прекидају митраљеску и артиљеријску ватру. Иза Орловаче поново осмотрисмо „роду". Лети право к нама. Стрељачки строј Немаца приближио нам се на неких триста метара. Приковани су за земљу на отвореном простору. Три тенка их подржавају, али је од тога мало користи. Најчешће пребацују или подбацују наш безимени вис.

Одлучисмо се да гађамо авион. Митраљесци га узеше на нишан, и кад се приближи, осуше по њему. Из „роде" поче да сукља црн густ дим. Она ипак настави лет. Неки борци повикаше: „Та више неће бомбардовати наш вис". Пратили смо је погледом. Одлетела је у правцу Горње Тијарице, остављајући за собом дугачак млаз црног дима, а затим се срушила негде на цести у заосталу немачку колону. Пад је пропраћен јаком експлозијом. То је, сигурно, онај товар бомби који није успела спустити на наш вис.

Но у воду је изненадну радост заменила тешка забринутост: муниција је била при крају. Уз сваки митраљез остао је по један реденик од педесет метака, на пушку просечно по десетак метака.

Већ смо помишљали на повлачење, кад осетисмо да Немци појачавају митраљеску и артиљеријску ватру, а стрељачки строј испред нас поче да се повлачи улево, према Аржану.

Под заштитом те ватре, цестом су највећом брзином промицали немачки празни камиони. Лакнуло нам је. Немци су одустали од но-

вог напада на безимени вие. Кад је и последњи камион пројурио цестом, повукоше се и она три тенка.

Док се све ово догађало, у Аржану су се чула запомагања, а повремено и пуцњи. Из села се дизао дим. До нас је допирао мирис паљевине. Кад СУ се тенкови повукли испред виса, вод је кренуо према селу. Приметили смо групицу паликућа. Вулетин шарац поново проради и двојица њих остадоше на прагу куће коју су у том тренутку потпаљивали. Остали побегоше ка цести. Спустили смо се до првих кућа. Читаво село било је у пламену. Заударало је људско месо. Испред прве куће, која је још горела, нађосмо троје убијене деце. Испред друге, мајка и дете леже мртви у загрљају. Испод њих још отиче крв. Што смо више залазили у село, призор је био све тежи. Свуда лешеви стараца и деце. До опаљене зидине на којој је догоревао кров, на средини огњишта, модри се пламен. Горе људски лешеви. Више једне куће, иза стене, борци пронађоше избезумљену старицу, с унучетом и мачком у крилу. Дуго смо се гледали. Нити је она могла што да каже, нити смо ми њој говорили. Након дугог ћутања старица је прва проговорила:

— Дицо, ви сте, сигурно, гладни. У винограду има грожђа.

У тим тренуцима нико није осећао глад. Тражили смо само воде. У спаљеном селу на брзину смо пребројили лешеве који нису изгорели у кућама. Што стараца, што жена и деце — око педесет. А жива само она бака с унучетом и мачком у крилу. Истина, из села су млађи и снажнији људи били избегли.

Колону непријатеља у њеном надирању према југу западно од Аржана сачекале су јединице 3. крајишке бригаде. Према ватри смо оцењивали да је од нас поодмакла, а да с Крајишницима има пуне руке посла. Вратисмо се да видимо резултате наше борбе са безименог виса. Испред њега пронађосмо 11 мртвих Немаца. Са оном двојицом у селу — укупно 13 мртвих.

Дуж комуникације од Мале Винице до цркве и гробља остале су велике гомиле чаура, пушчаних, митраљеских и топовских. Ређи је случај да се на бојишту остављају топовске чауре. По жестини борбе и гомилама остављених чаура на бојишту човек би помислио да је овде Немце сачекао не један вод, већ, у најмању руку, батаљон партизана.

Били смо срећни што смо успели да са тако малом јединицом извесно време задржимо непријатеља и омогућимо нашим јединицама да и из Сплита извуку више хране и ратне опреме, тако потребне нашим јединицама, у које су дошле хиљаде нових младих бораца.

А. наши губици — двојица лакше рањених.

Саво ПУЗИЋ

РАСТАНАК С БРИГАДОМ

Х Хослије разговора с другом Плавим био сам љут и увријеђен. Ријечи су н>егове ударале као маљ:

— Око си изгубио, више пута си рањаван, мораш отићи из бригаде! Одлазиш у слободно Јајце. Бићеш код другова Тита и Марка.*)

Узалудно сам му објашњавао да сам научио нишанити и лијевим оком, да ми се не иде из бригаде, да је то за мене увреда и понижење. Остало је онако како је одлучено. Морам ићи.

Возом сам из Бугојна кренуо у Јајце и тамо се јавио другу Марку. Молио сам да ме врати у бригаду. Другарски разговор са њим умирио ме, али о повратку у бригаду није било ни говора. „Доста је за тебе", тако ми је рекао. И још: да ћу сада бити ту, са њима, треба да останем жив и да нешто научим овдје, у Јајцу, гдје има разних школа, партијских, официрских, техничких и других. Нека одаберем једну која ми одговара.

Није било друге, помирио сам се с одлуком и остао у Јајцу. Похађао сам три течаја, сва три завршио, и опет тражио да ме врате у бригаду. Без успјеха.

Једног дана еу ми рекли да се хитно јавим другу Титу. Био је у радној бараци, код катакомби. Дочекао ме ведар и наемијан. Рече ми да сједнем, па онда поче — да сам мршав, голобрад, а он мислио да сам крупан, развијен.

— Зашто боље не једеш?

— Немам шта, друже Стари.

— Како немаш? . . . Дајте овом дјечаку да се наједе.

Одговорише однекуд да ће брзо ручак, и тако сам се нашао за столом с друговима Титом, Марком, Чича Јанком и другима. Ручак је био „обилат": ријетка каша без круха.

— Па зар овога да се наједем — питао сам.

— Е, кад дођемо у Београд, онда ћемо се најести.

— Хвала лијепо.

— Чуо сам да си електричар, хоћеш ли да ми спроведеш освјетљење у овој бараци?

Брзо сам донио љествe и остали материјал и почео да радим. Када сам радио на храсту, попех се на љествe. Друг Тито је пришао и придржавао их.

Пошто сам завршио посао, сјели смо и разговарали као стари познаници, иако сам прије тога срио друга Тита само неколико пута.

Тај разговор с другом Титом — о ситуацији у нашој земљи и цотадашњим резултатима наше борбе и о предстојећем, другом засје-а,ању Авноја — остаће ми у сјећању као нешто што се не заборавља.

Било је то у октобру 1943. године.

Анте РАШТЕГОРАЦ

*) Александар Ранковић

ПЕДЕСЕТ ДАНА МАРША

Први официрски курс је почео 15. септембра 1943. и трајао је нешто више од мјесец дана (до 17. октобра). Похађало га је око 120 другова. На завршетку курса, на свечаности приређеној у Дому културе у Јајцу, друг Тито нам је уручио дипломе. Носиле су његов потпис. Честитао нам је на успјеху и пожелио срећан пут у наше нове јединице.

Нас 33 официра, полазника курса, Врховни штаб је упутио на распоред Главном пггабу Словеније. Тамо је послије капитулације Италије брзо нарастала наша народноослободилачка војска, формиране су нове јединице па се осјећала и потреба за војним кадровима. За вођу групе је одређен капетан Глиша Раца.

Кренули смо из Јајца 20. септембра. Пут је био дуг и напоран. Ако се дању ишло, ноћу смо одмарали. И обратно.

Преко Уне смо се опрезно пребацили чамцем. Сваки пут по тројица-четворица. И цесту између Бихаћа и Удбине смо опрезно прешли, држали су је усташе и Њемци. Телефонске везе смо им искидали, ипак. Кад су то открили почели су пуцати из разних праваца. Ваљда су се бојали да их партизани не нападну. Продужили смо с намјером да се одморимо у мјесту званом Дебело брдо. Били смо много уморни од пута, а и водич нам је рекао да се налазимо на слободној територији. Смјестили смо се у дубокој јарузи, иако то с војничког гледишта није препоручљиво. Ватру смо запалили, била је толико велика да је изгледало да ту логорује цио батаљон. Раскомотили смо се, не претпостављајући да овдје можемо бити нападнути. Али у евитање чули смо пуцкетање грања. Затим затрешташе бомбе, а огласише се и митраљези. Како је ко могао дохватио се шуме, правцем са којег се није пуцало. Имали смо луду срећу, нико није погинуо нити рањен. Само је готово сваком од нас понешто остало; књиге, секције, некима чак и дипломе (то се и мени догодило). Успио сам само да уграбим пушку.

Да буде необичније — напао нас је батаљон 13. пролетерске бригаде, био је погрешно обавијештен да смо усташе маскиране петокраким звијездама. Кад су по нашим документима видјели ко смо, хитно су упутили патролу да нас тражи. Били смо далеко одмакли, ка Оточцу, у село Врховине. Тамо су дошли командант и комесар, радосни што се све ипак добро завршило. Ствари су нам вратили, тако да ником ни оловке није недостајало.

Из Оточца кренули смо поред ријеке Мрежице за Белу Крајину.

У Главном штабу Словеније јавили смо се команданту Розману*) и комесару Кидричу.**)

*) Франц Розман Стане
**) Борис Кидрич

Одморили смо три дана. Ту је остало 13 другова, одређених за VII корпус, а нас двадесеторица смо упућени у IX корпус, у Словеначко приморје.

Наставили смо пут. Многима од нас ноге су биле отечене, па смо тешко могли држати корак са брзим куририма.

Стару југословенско-италијанску границу прешли смо вјерујући да је ту неће бити више никад, и ушли у Словеначко приморје. Штаб IX корпуса, коме смо били додјељени на распоред, налазио се у селу Чеповану, између Горице и Св. Луције. Штаб је био обавјештен о нашем доласку.

На пут од Јајца до Приморја, преко Босанске Крајине, Лике, Кордуна, Баније, Беле Крајине, трајао је четрдесет осам дана.

Од 33 официра, које је Врховни штаб послао у Словенију, 27 су погинули као команданти батаљона и бригада.

Митар ДАБАНОВИЋ

ШТАБ I ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ
28. децембра 1943.

ШТАБУ I БАТАЉОНА

Штаб I Пролетерског корпуса нов упутио је Вашем батаљону следећу похвалу за јуначко држање Вашег батаљона у борбама око Шујице:

„Наредба Бр. 29. Штаб I Пролетерског корпуса нов за 21. децембар 1943. године.

Изражавамо признање и похвалу I и "VI батаљону I Пролетерске бригаде, на челу са замеником команданта I Пролетерске бригаде, капетаном Јагошем Жарићем, за примерну одлучност и јунаштво, показане у борбама на сектору Шујица, 17. и 18. децембра 1943. године".

Смрт фашизму — слобода народу!

Политкомесар,
М. Тодоровић, с.р.

М.П.

Командант
генерал-мајор
Коча А. Поповић, с.р.

Горњу наредбу прочитати пред стројем свим борцима.

Смрт фашизму — слобода народу!

За Штаб I Пролетбригаде
политички комесар,
Душан Кораћ

ШТАБ I ПРОЛЕТЕРСКЕ
ДИВИЗИЈЕ НОВЈ
Број 375.
22. децембра 1943.

Борцима, командирима, командантима и политкомееарима
I Пролетерске бригаде

Драги наши другови,

Поздрављамо вас на дан формирања ваше славне бригаде и честитамо вам њену двогодишњицу. Чеетитамо вам, другови наши, вашу двогодишњу борбу под водством пролетерске заставе. Честитамо вам жртве палих хероја ваше бригаде, ране и крв проливену за изградњу наше данашње Народно-ослободилачке војске, проливену у тешким борбама за част и слободу наших народа. Честитамо вам, првоборче наше јуначке Народноослободилачке војске, честитамо вам ваш двогодишњи пут на челу наше војске, који се никада утријети неће.

Ми се, и читава наша I Пролетерска дивизија, поносимо с вама.

I, II, III, IV, V и VI непријатељска офанзива, Игман, Трескавица, Зеленгора, Динара и т. д., то је ваша славна историја. Поносите се са њоме!

Желимо вам, драги другови, да наставите тим путем и да још више развијете вашу, прву пролетерску, заетаву.

Ми смо увјерени да ћете то урадити.

Слава палим херојима трипут обновљене Прве Пролетерске Бригаде!

Живела двогодишњица формирања Прве Пролетерске бригаде!

Живела Прва Пролетерска Бригада!

Живео њен творац, наш војсковођа, Маршал Југославије друг

Тито!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР,

Владо Шћекић

КОМАНДАНТ,
Потпуковник,
Ваео Јовановић

Нашем творцу и најмилијем ратном другу

Маршалу Југоелавије — Титу

Данас у јеку сламања задњих очајничких налета удружених фашистичких банди — јасно се види како плодови наше сурове и двогодишње борбе — остварују вековни сан наших народа и убрзавају час коначног ослобођења. На данашњи дан пре две године, оне зимске вечери у Рудом ти си створио нашу бригаду, када је непријатељ са свих страна салетао да нас уништи, када је бесомучно пировао по братском Совјетском Савезу. Од тада, када смо чули оне твоје заветне речи — оне из срца свих наших бораца, више се никако нису могле избрисати. Ми смо их оживотворавали нашом немилосрдном и непоколебљивом борбом, кроз све крајеве наше отаџбине, са најбољим и најхрабријим синовима наших народа, упркос и против свих туђинских завојевача и њихових домаћих слугу. Нашој пролетерској решености, одлучности и пожртвовању да дамо све за праведну и свету ствар народног ослобођења ти си дао сигурност, одредио тон омогућивши да плодове наше беспримерне борбе и искористе коначно наши народи. У најтежим часовима, у најсудбоноснијим окршајима ти си био са нама, ми смо разумевали и извршавали твоје генијалне замисли, ти си изражавао наша најплеменитија осећања и тежње, ти си био са нама, наш рођени, мили ратни друже Тито. И није било препреке, није било пакленог плана, није било обруча кога ми нисмо сломили под пролетерском заставом коју си нам ти даровао.

Ми смо свесни тога да пред нама има још доста сурових и тешких дана до коначног ослобођења. Али ми смо свесни и наше праведне ствари и верни обавезама пред нашим народима, пред нашим палим херојским друговима, ми смо верни теби Маршале наш Тито. Наша бића су данас двоструко прожимана срећом — због прославе наше бригаде и твојег Маршалства. Ми ти поручујемо:

Свуда где је најтеже, где је најпотребније можеш увек и свагда са потпуном сигурношћу да рачунаш на нас. Даћемо све своје снаге, покренућемо све наше моћи, да будемо и останемо достојни саборци нашег великог, мудрог и витешког ратног друга, да нашим борбеним традицијама и искуством запојимо нове борце, да покренемо све што

је добро у народу на оружје, да затремо погано и проклето фашистичко племе, да обезбедимо нашим народима нову и срећну заједницу •— федеративну Југославију.

Ти си увек са нама и у нама Маршале Тито.

Рачунај у свим твојим племенитим плановима за уништење фашиста на Прву Пролетерску, буди сигуран да ћемо увек успети и са пролетерским хероизмом решавати твоје замисли.

Са тобом друже Тито и са нашом Партијом до коначног ослобођења.

У име бораца, командира, команданата и политкомесара Прве Пролетерске бригаде.

ПОЛИТКОМЕСАР,
Душан Кораћ

КОМАНДАНТ
потпуковник,
Божо Божовић

ПОНОВО У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ

Шеста непријатељска офанзива је завршена. Прва пролетерска бригада је оријентисана дијелом према Јајцу, а дјелом да гони остатке четника у централној Босни. Први батаљон је био у дијелу бригаде који је „крстарио" по централној Босни. Избио је чак сјеверно од цесте Бања Лука—Прњавор и заједно са 2. батаљоном обезбјеђивао 5. козарској бригади продор у Лијевче поље. Ипак се све свело на ситније чарке и јурење за четницима.

У овом периоду батаљон је добио нову попуну, око 160 бораца из 1. прекоморске бригаде, Црногораца које су Талијани својевремено ухватили и држали у логорима све до капитулације. Све су то били борци који су прије пада у заробљеништво учествовали у НОР-у. Међу њима је био и велики број чланова Партије. У заробљеништву су накупили још више мржње против окупатора и жељели су да му се освете за сва недјела која им је учинио. Батаљон је овом попуном знатно ојачан.

Крајем марта бригада је прешла Врбас и заузела положаје према Јајцу и Мркоњић Граду, са задатком да спријечи продор непријатеља преко Шипова и Млиништа ка Дрвару. Први батаљон те био оријентисан углавном према Јајцу.

Цио април и више од половине маја вођене су борбе са 13. пуком и извиђачким одредом 7. СС дивизије. Непријатељ је био стално у покрету и врло активан. Разбијени четници прихватили су се улоге водича кроз шуме и планине и помагали њемачким „труповима" да изненада нападају дјелове бригаде. И бригада је била врло активна. Извршила је неколико препада на Јајце, Мркоњић Град и Језеро. Први батаљон је почетком априла водио тешке борбе са јаком колоном која је наступала од Јајца. Она је потисла батаљон из села Миле. У најтежем тренутку у бок непријатељске колоне ударио је батаљон „Гарибалди" и помагао 1. батаљону да се извуче из тешке ситуације. Гарибалдинци су за успјех у овој борби похваљени. То је био још један доказ, да су талијански другови надахнути духом солидарности, духом 1. пролетерске.

У садејству са 6. батаљоном, 1. батаљон је крајем априла учествовао у нападу на непријатеља дуж цесте Језеро — Мркоњић Град. Ова два батаљона нападали су [1]на Сјенокос и коту 1098, коју су Њемци утврдили рововима повезаним саобраћајницама. Сматрали су да им је то кључна тачка за одбрану цесте Јајце—Мркоњић Град.

Борбе у априлу и мају, оштре и честе, имале су за непријатеља основни циљ да тај простор обезбједи као сигуран полазни положај за планирану нову офанзиву на главне снаге НОВЈ.

У прољеће 1944. године њемачка војска је била у врло тешком положају на свим фронтовима. Ипак, на фронтовима у нашој земљи чини нове очајничке покушаје да поправи свој положај. Један од

таквих покушаја је и напад на Дрвар и нова офанзива против 1. пролетерске дивизије. Свјестан да више нема снаге за опкољавање партизанских јединица, непријатељ сматра да би уништењем Врховног штаба и неких пролетерских дивизија задао најтежи ударац НОВЈ.

Прва пролетерска дивизија се, са своје двије бригаде, нашла на најважнијем правцу наступања непријатеља — према Дрвару. И док је непријатељ спуштао десант на Дрвар, 1. и 13. пролетерска бригада испријечили су се на пут 7. СС дивизији „Принц Еуген", која је наступала у три колоне. Непријатељску колону од Јајца је дочекао 6. батаљон и постепено се повлачио. Убрзо му је притекао у помоћ 2. батаљон, а онда је на десно крило избио и 1. батаљон; посјели су повољне положаје, на Драгнић и Пљевским Подовима, и одбијали многе, често узастопне јурише непријатеља. Испред њих је по оцјени штаба бригаде, остало тог дана преко 300 мртвих Њемаца. Тако је заустављена главна непријатељева колона, која је имала задатак да широким обухватом избије у бок и леђа 1. пролетерске бригаде и омогући брзо напредовање осталих колона у правцу Млиништа и Дрвара. Први и 2. батаљон су напустили положаје тек кад је централна непријатељева колона избила на домак Млиништа и запријетила да их одсијече. Први батаљон се повукао у шуму Смиљевац, а 2. дуж пруге према жељезничкој станици Млиниште.

Први батаљон је ипак био одсјечен и стигао је у састав бригаде тек трећи дан, на вријеме да помогне осталим батаљонима у заустављању њемачке колоне, која је напредовала, али веома опрезно послије тешких борби са 1. и 2. батаљоном.

Кад је 29. маја ујутро успостављена веза са 1. батаљоном, онда су 1. и 2. батаљон ударили у бок непријатеља који се кретао кроз шуму дуж жељезничке пруге. Настала је незапамћена борба, прави покољ. Четврти и 6. батаљон, охрабрени успјехом 1. и 2. батаљона, прешли ;су у противнапад и потиснули непријатеља 2—3 километра, што је било пресудно за борбе које су се тога дана послије подне водиле на косама изнад жељезничке станице Лисине. У за Н>емце пресудном тренутку, када је већ почело уништавање њихове колоне, четници су провели кроз густе четинарске шуме друге њемачке јединице и довели их за леђа 1. и 2. батаљона.

Борбе у шумама око Млиништа и код жељезничке станице Лисине спадају у најтеже борбе које је бригада водила. Чак је и командант корпуса Коча Поповић дошао на положаје 1. бригаде да би се увјерио може ли она зауставити Њемце. Иза положаја бригаде налазио се Врховни штаб, који се повукао из Дрвара. То су биле краве одсудне борбе. Прва и 13. пролетерска бригада су издржале. Непријатељ је заустављен до ноћи. Онда је у току ноћи дивизија извршила маневар кроз густе шуме и појавила се иза леђа непријатеља, у реон јужно од Млиништа. Врховном штабу је обезбјеђен пут ка селу Прибељу и Купрешком пољу, одакле је авионима пребачен !у Бари (Италија). Приликом проласка колоне Врховног штаба преко цесте Гламоч — Млиниште, 1. и 2. батаљон су обезбјеђивали њен десни бок.

Послије проласка колоне Врховног штаба било је јасно да је непријатељева офанзива дефинитивно пропала. Прва пролетерска бригада, у саставу дивизије, прешла је преко Купрешког поља и одмарала ,се у рејону села Вуковског и Равног. Била је оријентисана да извиђа и обезбјеђује рејон са правца Прозора. Први батаљон је био у селима Рудо поље и Мекоте.

Кратак предах у рејону Вуковеког искоришћен је за сређивање јединица послије тешких борби. Искрцавање савезника у Нормандији, пропаст непријатељске офанзиве и наговјештај разговора са представницима краљевске владе у Лондону захтјевали су да се сви комунисти обавијесте о томе да би заузели јединствене ставове. У том циљу је одржано савјетовање свих политичких руководилаца дивизије, што је знатно допринело правилном разумијевању и тумачењу насталих догађаја.

Непријатељ, који је увидио да му је пропао покушај да уништи Врховни штаб НОВЈ, долази на чудну идеју да уништи 1. пролетерску дивизију. За тај задатак ангажује дјелове 7. СС дивизије, 92. механизованог пука и њемачке и усташке снаге у околним гарнизонима.

Прво је покушао да уништи дивизију у рејону Вуковског. Његове јаке снаге наступале су од Прозора, Ливна и Бугојна. До оштре борбе дошло је само са колоном која је наступала од Прозора. Прва бригада је дочекала њемачку колону. Најприје 1. и 4. батаљон, а онда им је штаб бригаде послао у помоћ и 6. батаљон. Три батаљона, са топовима у стрељачком строју, извршили су ноћу напад на непријатеља и натјерали га на повлачење.

Штаб дивизије је брзо проценио намјере непријатеља и одлучио да се дивизија пробије у правцу истока, преко цесте Горњи Вакуф — Прозор, мада је долазило у обзир и враћање натраг, преко Купрешког поља. Каснији догађаји су показали да је то било једино исправно рјешење, које ће спасити дивизију.

Чим су јединице прешле цесту, 1. пролетерска бригада је оријентисана према долини Раме и Прозору. Први батаљон је заузео положаје према Прозору а 2, 4. и 6. батаљон затварали су правце од Јабланице.

Непријатељ је врло брзо прегруписао снаге и поново покушао да опколи дивизију. Дио снага је пребацио камионима у Фојницу и упутио их уз Зец планину, с намјером да „поклопи" дивизију са њених врхова. У исто вријеме његове јаке снаге су надирале из Јабланице и Прозора, да би везале дивизију док његове снаге не стигну на Зец планину.

Из Прозора је под заштитом јутарње магле кренула јака непријатељева колона. Први батаљон је био будан на положајима, јер се већ чула борба код других батаљона у долини Раме. И кад се магла нагло дигла, непосредно испред батаљона указао се, на чистини као на тањиру, непријатељев стрељачки строј. Батаљон га је косио јаком митраљеском ватром и натјерао га у бјекство ка Прозору.

Сви батаљони су постигли успјехе у овим борбама против непријатељевих колона. Али је опасност запријетила са Зец планине, од Солакове Куле и Горњег Вакуфа. Штаб дивизије је донио одлуку да јединице извуче на планину Враницу. Први батаљон је био у заштитници.

Послије напорнога марша, по киши и уз стрме стазе Вранице, главнина дивизије се извукла на висове Вранице, на висине од око 2.000 метара. Трећа крајишка бригада успјела је да задржи непријатеља на Зец планини и Ветреуши. Али је непријатељ и овог пута био брз, јурио је за колоном 1. бригаде. Опрезни 1. батаљон је из рејона Подборовца опазио непријатеља како се дуж јаруга и кроз шуму пробија ка извору Врбаса, са намјером да изненада избије на врх Вранице, усред 1. дивизије. Развила се оштра борба у густој шуми. Не-

пријатељ је у првом налету успио да уништи једно пушкомитраљеско одјељење 1. батаљона. Борба је вођена на блиском одстојању, гдје највише долазе до изражаја бомбе и рафали машинки; радили су и ножеви и кундаци. Али најјаче оружје је било — срце у јунака. У томе је 1. батаљон био јачи и успио је да одбаци бројно јачег и, разумије се, много боље наоружаног непријатеља.

Трећа крајишка бригада је једва одољевала непријатељевој колони која је заузела Зец планину и надирала ка Враници. И на правцу од Горњег Вакуфа, према 13. пролетерској бригади, појавио се непријатељ. Седма крајишка бригада се повлачила испред непријатеља који је наступао од Фојнице.

Дивизија је поново окружена на малом простору, на врховима планине Вранице. Штаб дивизије је прво рокирао јединице са врхова Вранице у шуму и одлучио да их све пребаци преко цесте Горњи Вакуф—Ростово, а потом да се преко цесте Доњи Вакуф—Травник дохвати падина Влашића и тако изманеврише опкољавање и сталне борбе.

Прва бригада се пребацила преко цесте ноћу 21/22. јуна и одморила се у рејону поља Башаринац. Трећа крајишка је обезбјеђивала колону од Ростова. У вријеме када се колона припремала за пробој преко цесте Доњи Вакуф—Турбе, непријатељ је камионима пребацио своје снаге на ту цесту, у рејон Комара.

Рано ујутро 23. јуна 1. пролетерска бригада кренула је ка цести. Њемци су истога дана прије зоре кренули од Комара ка Башаринцу. Дошло је до стравичне борбе у сусрету; водила се за сваки вис, за свако стабло. Други и 3. батаљон нијесу ни за корак одступили. У исто вријеме 4. и 6. батаљон водили су тешку борбу са колоном која је наступала од Бугојна и Доњег Вакуфа ка планини Витини, а 3. крајишка са колоном која је надирала од Ростова. Све три њемачке колоне имале су задатак да се споје у рејону поља Башаринац и униште 1. пролетерску дивизију.

Први батаљон је држао положаје према Травнику; очекивало се да ће непријатељ с те стране послати најјаче снаге. Међутим, та колона се није појавила. То је идеално послужило команданту 1. дивизије, који је, чим је пала ноћ, усмјерио цијелу 1. бригаду ка њему, односно према Травнику. Бригада је скренула удесно, прешла цесту и преко Бусовачких стаја пошла према Враници. Први батаљон је обезбјеђивао бригади повлачење. За вријеме обезбјеђивања у његову засједу упала је мања непријатељева колона, која је брзо и лако ликвидирана.

Бригада се споро кретала уз стрме падине Вранице. Код Бусовачких стаја дошло је до судара са непријатељевом колоном која је наступала према Враници. Бригада се доста дуго задржала у борби с том колоном тако да је друга непријатељева колона, из Горњег Вакуфа, прије избила на Враницу него колона бригаде. Штаб дивизије је употребио пратећи батаљон Врховног штаба да заустави ту непријатељеву колону до доласка чела 1. бригаде. У том тренутку избили су Д. и 2. батаљон, трчећи изашли на Смиљевића косу, Крстац и Сарајевска врата и цио дан штитили колону бригаде и болнице која је иза њих пролазила.

Непријатељ је непрекидно тукао артиљеријом положаје 1. и 2. батаљона. Но, тешко је из топа погодити врх планине па су гранате далеко пребацивале колону бригаде која је ишла јединим путем, у

непосредној близини положаја. То је била посљедња, али и најповољнија шанса непријатељу да зада тежак ударац 1. пролетерској бригади. Али су борци 1. и 2. батаљона одбили све њихове јурише и на пролетерски начин извршили један од најтежих задатака.

Штаб дивизије се с правом чудио брзини маневра непријатељевих колона. Најзад је дошао до закључка да је непријатељ открио шифру па „ради према наређењу штаба 1. дивизије". Зато најпри^е мијења шифру, а онда доноси одлуку да остави 10. дивизији све теже рањенике и изнемогле, да се растereти сувишног оружја и изврши брз маневар преко пруге Сарајево—Коњиц, дохвати се планине Бјелашнице и Трескавице и тако обезбиједи могућност широког маневра, умјесто дотадашњих „малих скокова".

Прва бригада је наступала преко планине Битовње. Прешла је жељезничку пругу између Тарчине и Раштелице. Први батаљон је обезбјеђивао лијеви бок колоне, од правца Тарчина. Непријатељ је био потпуно изненађен. А кад је колона бригаде прошла 1. батаљон, умјесто да се свије у колону, извршио је препад на Тарчин. Разбио је милицију и неке домобранске снаге, и натјерао непријатеља у станици да пуца и да се „жестоко" брани, а онда наставио за бригадом преко планине Бјелашнице.

Преласком преко пруге Сарајево—Коњиц 1. дивизија се ослободила гониоца, избила на нови, већи маневарски простор и могла је мало да предахне. Јединицама је био неопходан одмор послије тешких борби вођених више од мјесец дана. Бригада се одмарала два дана у рејону села Умољани и Лукавац, а онда кренула у правцу Трнова. Први и „Гарибалди" батаљон кретали су се на десном крилу бригаде, према Добром пољу, гдје су разгонили четничке групе. Послије тога дошло је до мањих окршаја са батаљонима 8. домобранског посадног пука из Сарајева, који су наступали од Јабуке и преко Трнова. Батаљони се нијесу упуштали у фронталне борбе са овим колонама, али су вршили противнападе у погодном тренутку. Први и 4. батаљон су зауставили непријатељску колону која је наступала према Превили и вратили је на полазне положаје.

Батаљони 1. бригаде прешли су Дрину 4. јула и упутили се преко села Богорадина у правцу планине Ковач. У Санџаку се бригада задржала, оријентисана према цести Пљевља—Пријепоље. Први батаљон је био у рејону Камене Горе и села Обарди. Са ових положаја вршио је неколико демонстративних напада и диверзантских акција и разгонио четничке групе. У ствари, све јединице бригаде су се одмарале и радиле на војно-политичком усавршавању. Прва дивизија била је у стратегијској резерви Врховног команданта.

ДОБИЛИ СМО ТАЧНЕ ПОДАТКЕ

М аја 1944. батаљон се одмарао на подручју села Трнова, југозападно од Мркоњић-града.

У то вријеме непријатељ је појачао обавјештајну и извиђачку дјелатност према нашој слободној територији. Скоро свакодневно је убацивао трупове у нашу позадину, да из засједа нападају наше јединице или врше разне диверзије. Чудно је било и то што нам пребјегава много домобрана, који нам дају податке о непријатељским снагама у Јајцу и Мркоњић-Граду и о њиховим намјерама. У ствари, како се касније показало, то „пребјегавање" је организовала непријатељска обавештајна служба ради обмане наших штабова, а и ради прикупљања података о нашим јединицама.

Извиђањем наших обавјештајних и извиђачких органа откривено је да непријатељ прикупља јаке снаге у Јајцу и Мркоњић-Граду. Нарочито је био интензиван саобраћај борбених и неборбених возила на комуникацији Бања Лука—Мркоњић-Град—Јајце—Горњи Вакуф.

Из прикупљених података било је јасно да непријатељ припрема офанзиву на нашу ослобођену територију у Босанској крајини. Због тога је извиђачка група 1. батаљона добила задатак да контролише комуникацију Јајце—Мркоњић и прикупља податке о непријатељу који би могли бити од користи за утврђивање његове јачине, наоружања и намјера. Групу су сачињавали Драгиша Митровић, Спасоје Стијовић, Драго Живковић и Станко Бијелић.

Неколико дана смо осматрали комуникацију и збивања на њој. Бројили смо возила која су се кретала у оба правца, разврставали их и оцењивали шта превозе. Пролазили су и тенкови, оклопни аутомобили, транспортери и артиљерија. Сваки дан смо реферисали штабу батаљона и слали извјештаје штабу бригаде. Ноћу смо силазили у Мајдан и околна села и од становништва прикупљали податке.

У разговорима са мјештанима Мајдана сазнали смо да у селу живи, са дјецом, једна жена чији је муж погинуо 1941, као усташа, и да често иде у Јајце. Можда бисмо преко ње могли добити нешто података о непријатељским снагама и намјерама. Одлучили смо да то покушамо.

Послије подне, 23. маја, пошли смо ка Дебелој коси и Мајдану, шумским путем, узбрдо. Ишли смо опрезно да не бисмо упали у какву непријатељску засједу. Већ је била ноћ када смо стигли у Мајдан и ушли у кућу жене на коју су нам указали мјештани. По ношњи и понашању није нам се учинило да је сељанка. Примила нас је — непријатељски. То смо очекивали.

Дуго смо с њом разговарали док смо је убиједили да пође у Јајце. Користили смо у томе податке које смо већ знали о њој. На крају је пристала. За сваки случај дали смо јој и питања која су нас интере-

совала. Успут смо је замолили да нам донесе нешто дувана и писаћег папира, што ћемо јој платити.

Ријешили смо да се те ноћи не враћамо у батаљон. Преспавали смо у шуми изнад села, да би сјутрадан могли осматрати комуникацију и под присмотром држали кућу у којој смо били.

Ноћ је ведра. Ситна букова шума. Иње. На земљи се не може спавати, много је хладно. Букове гране, пролистале, подмећемо под наша тијела. Слично је било кад смо у вријеме устанка у Црној Гори тражили склониште у Тифрану, склањајући се испред Талијана. Причам Спасоју чега се сјећам. Он се смије и каже: „Драшко, ово је бољи кревет него што смо га икада имали".

Тешко иде са спавањем. Тек што који заспи, пробуди се и дрхти од хладноће. Онда устаје и скакуће у мјесту. Разговарамо, шалимо се, па опет покушавамо да спавамо. Тако читаву ноћ. А она дуга, дуга. Никада јој, чини ми се, неће бити краја.

У праскозорје смо сви на ногама. Радо бисмо наложили ватру али не смијемо. Нешто бисмо и јели, гладни смо, али нема . . . Збијамо шале на рачун ове ноћи. Анализирамо ко је најбоље спавао. Станко тврди да је он. Вјерујемо му. И док ми збијамо шале, ка Великом брду разбуктала се борба. Није нам јасно шта се дешава и откуда тамо непријатељ. Претпостављамо да се наша предстража сукобила с неким њемачким трупама.

Заштићени шумом изашли смо сјеверозападно од села Заградине. Осматрамо. Борба се постепено удаљавала, да би након једног сата престала.

Маскирани у шумици осматрамо околину и цесту, којом се, с времена на вријеме, креће мање колоне њемачких камиона.

Око 10 часова чујемо пјесму, али не разумијемо ријечи и не видимо никог. Напрегнути смо. Пјесма јача. То нијесу Њемци. Никоме од нас ни на крај памети није да то могу бити Дреновићеви четници! Гдје би се усудили да нас нападну, закључујемо сви, познавајући њихову храброст! Можда је то нека наша јединица? Сачекаћемо да будемо сигурни и тек онда донесемо одлуку шта даље да радимо.

Из шуме, путељком који води од Велике косе ка Мајдану изби колона. Истурила ,и бочна обезбјеђења. Посматрамо их из заклона. Бљеснуше кокарде на капама. Четници!

Под заштитом шуме рокирамо се лијево, на бок колоне. Кад цијела колона изађе из шуме, на чист простор ка Мајдану, отворисмо ватру. Непријатељ је био изненађен. Четници падају покошени рафалима. Не дају никакав отпор. Читаву смо колону приковали за земљу. Тучемо их с растојања 50—150 метара. Спасоје, стари и искусни пушкомитраљезац, жали што сада нема пушкомитраљез. Ниједног не би пустио жива, каже. Са косе изнад Мајдана огласио се четнички митраљез. Ватру отвара по ивици шуме у којој се ми налазимо. Много не хајемо због тога. Кад нам је понестало муниције повлачимо се један за другим према Великом брду, задовољни оним што смо учинили.

Али, још немамо података које смо тражили од оне жене из Мајдана. Били смо убијеђени да ће бити вриједни. Због тога остајемо овдје до пада мрака.

По мраку смо се вратили у Мајдан. Жене која је пошла у Јајце нема у кући. Дјеца кажу да се није још вратила. Плашили смо се

преваре. Блокирали емо прилазе кући и чекали. Око 22 часа жена стиже. Драго и ја уђосмо за њом у кућу, Спасоје и Станко су нас обезбјеђивали. Чим нас видје жена се осмјехну и предаде нам један лист папира, арак хартије за писаћу машину и нешто дувана. Поздрависмо се с њом и захвалисмо јој. Брзо смо изашли напоље. Чим смо се дохватили шуме оно што смо добили под свијетлом шибице на брзину сам прочитао. Какво изненађење! Читким рукописом анонимна личност обавјештава да ће ујутру, 25. маја у 4 часа почети концентрични напад на нашу слободну територију, од Доњег Вакуфа до Мркоњић Града и да ће у њему бити ангажоване јаке њемачке и усташке снаге. Чак је навео и правце напада и неке друге важне податке. Рекох друговима да што прије морамо стићи у штаб батаљона, располажемо важним подацима.

Ознојени стигосмо у штаб. Прво нам се обрадоваше, јер су, кад су чули борбу, вјеровали да смо изгинули. Упознао сам штаб са подацима. Били смо сви у недоумици да ли да повјерујемо подацима или не с обзиром на извор и начин на који смо их добили. Ја сам вјеровао подацима. Рачунао сам да се она жена, с обзиром на њену ситуацију, не би смјела усудити да нам донесе лажне податке.

По куриру је упућен извјештај штабу бригаде и приложен оригинал који смо добили из Јајца. Већ након два часа наш је батаљон добио наређење из штаба бригаде да посједне положаје још у току ноћи. Исто наређење су добиле и остале јединице бригаде.

У 4 часа, 25. маја, почео је напад непријатеља на положаје наше бригаде. Захваљујући подацима које смо прибавили бригада је брзо посјела и организовала положаје за одбрану, што јој је омогућило да непријатељу нанесе тешке губитке у људству и материјалу, и да му не дозволи за цијела три дана, осјетније напредовање. Самим тим непријатељу је пропао план да што прије избије у рејон Млиниште и споји се са снагама које су надирале од Гламоча. Отпор наше бригаде имао је знатног утицаја на цијелокупна дејства непријатеља у седмој офанзиви на подручју Босанеке крајине, која се за непријатеља завршила потпуним неуспјехом.

Драгиша МИТРОВИЋ

КАКО СМО КОД МЛИНИШТА ОБЕЗБЈЕДИЛИ ПРОЛАЗАК ВРХОВНОГ ШТАБА У ВРИЈЕМЕ СЕДМЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

Заузели смо положаје око комуникације која води од Гламоча ка Млишту. Морали смо по сваку цијену да одбранимо ту комуникацију, да обезбиједимо пролазак Врховном штабу.

Њемци су вршили велики притисак. Тукли су нас артиљеријом и минобацачима, а пјешадија бјесомучно нападала. Издржали смо све те нападе. Тек увече је непријатељ успио да тенковима пробије наше положаје и загосподари комуникацијом код Млишта. Али, Врховни штаб је још у току дана прошао.

Двије чете нашег батаљона, 1. и 3. нашле су се одвојене од осталих јединица, јер су све до мрака браниле положаје. По паду мрака повукле су се и окупиле у једној шуми. Са нама су командант и замјеник команданта батаљона. Рекли су да смо одсјечени од главнине, да нам је положај тежак, али да се морамо што прије пробити ка главнини. Добили смо нешто хране и кренули. Са 1. четом је пошао командант батаљона, са 3. његов замјеник. Опрезно смо прилазили цести. Напријед је ишао замјеник команданта и испитивао терен. Била је мјесечина и могло се нешто даље видјети. У мањим колонама, користећи неке вртаче, дођосмо до саме цесте, а онда трком појурисмо и прећосмо је. Њемци нас не примијетише. Трчимо преко неких ливада у правцу шуме. На прилазима шуми отвори ватру нека наша јединица. Повикасмо да не пуцају. Кад смо се еастали ми остадосмо на њиховим положајима, а они одоше даље. Прва чета није се могла пребацити на свом правцу, па се вратила и прешла на оном мјесту гдје и 3.

Нешто касније поче да пада јака киша. Послије неколико сати убрзаног марша стигли смо на једну шумовиту зараван. Ту смо почели да чистимо оружје. Пушкомитраљези растављени, на шаторским крилима. Изненадише нас Њемци, али је то била само нека мања патрола па смо је лако потиснули.

Овдје смо имали неколико окршаја и одбили неколико непријатељских напада. Чак смо повратили казан са храном, који су нам Њемци били заробили. Идућег дана увече кренули смо ка Купресу.

СВУДА СМО ЗАЈЕДНО

— Код Ростова —

Наилазимо на цесту. Пролазимо је осврћући се. Сваки је приметио свеже отиске точкова и тенковских ланаца, изнад којих лебди прорећени облак прашине. Продужујемо. Ништа се не чује. Прошли смо неосјетно. Попели смо се на брда. Сада се иде лакше и жагор се све више шири. Звијезде уморно трепере и губе се — зора се примиче. Стижемо у село. Село је мало збијено, као да је прислошено уз подножје Црнога врха, чији је врх обасјан јутарњим руменилом.

Одмор. Посједасмо. Сигурно ћемо овде остати цео дан. — „И ја мислим", — чује се одговор уморних другова.

... Трр ... Трр ..., запјева шарац. Са свих страна засуше ракете — црвене, плаве, бијеле, зелене. — Њемци су ту. Свима је јасно — Њемци су ту! Са цеете одјекну топ, граната се са треском стропошта у село позади нас. Са Црног врха бацач поче убрзано да шаље своје мине ниже нас. Приметили су нас. Упали смо у бусију и обруч. Нас је мало, батаљон, али смо јаки — пролетери смо. Не дамо се изненадити. То су обични моменти за нас. — Напред, нападај Црни врх, зачу се команда. Пођосмо по распореду. Искористисмо шуму до посљедњег пропланка на којему заједно са сунчаним зрацима падају светли снопови швапских шараца. Ура! Јуриш! Напред, пролетери! — чује се пискави глас храбрих омладинаца — синова Црне Горе и Далмације. Тресак наших машинских оружја и прасак ручних граната меша се са мумлањем и урликањем збуњених и разјурених фрицева. Пуца обруч.

Сунце се диже високо и поносито обасјава врх брда и бункере у којима се гужвају Швабе, преплашени пјесмом пролетера. — „Напред у борбу ..."

С десне стране чује се јака пуцњава. Тамо је Девета — синови Босне. Прима и она борбу! — Сада смо заједно — Црногорци, Далматинци, Личани и Босанци — сви!

(„Мали ратни недељник" бр. 5/1944.).

КАКО СМО СЕ БОРИЛИ КОД РОСТОВА У БЛИЗИНИ ТРАВНИКА

Послије напорног марша 1. батаљон око 9 часова мало предахну на једном пошумљеном платоу. Под казан подложише кувари ватру, да уморним борцима припреме мало хране.

Још први борци нијесу били ни пришли казану кад запуца у близини, сукобише се наше и њемачке патроле. Командант Војо Абрамовић нареди да се казан преврне и ми, онако гладни, остависмо порције у торбице, и пођосмо у правцу непријатеља. Био сам љут, а вјероватно и други, што нам командант не даде да нешто поједемо. Трчали смо кроз шуму и преко неких пропланака. Њемци осјетили жестину напада и почели да се повлаче кроз шуму. Неколико њихових војника уби наша 3. чета. Видим код делегата вода заплијењени њемачки шмајсер. Имамо и ми губитака.

Наступајући кроз шуму наиђох на Рада Матијашевића, рањен је. Превијају га. Са неколико другова из моје десетине продужих напријед. Нијесмо много одмакли, кад осјетих бол у лијевој мишици. Низ руку поче да тече крв. Рекох друговима да сам рањен. Захватило ме парче њемачке бомбе. Кад сам превио рану, пођох напријед. Новак Радевић ми рече да је убио оног Њемца који је на нас бацио бомбу. Покушао је да побјегне преко једне ливаде. Новак је код њега нашао нешто хљеба и саламе. Подијели их са мном. Ту је ухваћен и један њихов коњ. Попеше ме на коња и упутише у бригадни санитет. Допратио ме Момо Ђурђић, из моје десетине. Док сам ишао у санитет, на све стране се водила борба. Чуо сам да се мјесто зове Ростово.

У санитету су ми извадили гелер из руке, превили ме и дали инјекцију противу тетануса.

Била је велика журба. Пристижу нови рањеници. Увече нас построји Павле Јовићевић и рече да нам предстоји тежак ноћни марш, како бисмо се извукли из окружења.

Почело је мучно пјешачење неком узаном стазом кроз шуму и мрак. Држали смо се један за другог, да се не погубимо у тој помрчини. Ране су бољеле, али нико није јаукнуо ...

Радоња ДЕЛЕВИЋ

батаљон се одмара

Батаљон држи положај према непријатељу. Положај је такве природе да нам омогућује одмор и рад. Шта за батаљон 1. пролетереке бригаде значи „одмор"? Значи могућност за интензиван рад на свим секторима, војнички егзерцир, теоријски војни час, политички часови; конференције, зборови, усмене новине, приредба. У батаљону, по свим четама, живо је као у кошници.

На конференцији, анализира се стање у чети: „. . . Недостаци који су у VII офанзиви ометали правилан рад не смеју више да се понове. Сви се морамо заложити за њихово отклањање . . . Запажа се да поједини другови још не схватају довољно озбиљно потребу војне дисциплине. Дисциплина је основа успеха сваке војске. Ето, пример друга М. Његово неозбиљно схватање дисциплине морамо најоштрије осудити . . . Мислим да још нисмо начисто са слабостима" — каже водник.

„Патроле нам рамљу. Још су несавесне, а патрола то је живац чете. Ја бар тако схватам, говори млади полетни командир . . ."

„Још ћутимо на политичким часовима. Другови, сви смо млади, скоро све радници и еељаци, и није чудо што мало знамо и тешко говоримо али је наша срамота што не питамо, не тражимо да нам се објасни. Морамо данашње догађаје и у свету и код нас правилно и потпуно схватити и научити . .."

„Некако још не можемо да се навикнемо на разговор са народом, још смо дивљи. А то је основ за правилан рад у масама".

Наш комесар много полаже на додир са народом и у том раду има доста успеха. Захваљујући његовом заузимању и речима, неколико сељака се вратило из шуме.

И тако редом, зрело, паметно, запажају се недостаци и доносе мере за отклањање. Тако тече живот на одмору — у чети, у батаљону, у бригади. Учвршћујемо се, јачамо, спремамо се за нове озбиљне задатке.

(„Мали ратни недељник" бр. 5/1944.)

ДРУГАРИЦЕ - ЈУНАЦИ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

•— Оне су биле међу најбољима —

11 оловина јула 1941. Око сваког града и упоришта, на високим планинским превојима, дуж друмова воде се жестоке борбе. Народ се дигао на оружани устанак. Црна Гора води рат са фашистичком Италијом.

Иза осталих нијесу заостале ни три дјевојке, сељачке кћери. Напустиле су своје куће, своја села, да дотадашњи мукотрпни сеоски живот замијене још тежим: војничким и партизанским. Ко се не би сјећао Вукосаве Перовић, из Мартинића, када почетком децембра 1941. послије петомјесечних борби у околини Подгорице, долази у састав свог одреда да јуриша на Пљевља и да са својим друговима као борац настави пут ка Рудом.

Њена бригада, 1. пролетерска, у коју је ушла оног дана када је формирана, постала је њен дом. Прва пролетерска наставила је свој пут да би се једног дана нашла на прагу Црне Горе да се заједно са црногорским партизанским одредима бори против четника и Талијана. Дошле су и нове другарице: Милена Ивановић, суејетка Вукосавина, и Милева Шћепановић из Побишћа код Мојковца. Љубав према народу, мржња према окупатору, презир према издајницима понијеле су три непознате црногорске кћери у вртлог крвавих борби.

И тако из дана у дан, из борбе у борбу, ни корака иза својих другова, Милена и Вукосава као борци, а Милева као десетар и пушкомитраљезац, наставиле су свој пут кроз непријатељске офанзиве, кроз Босну, Санџак... да би се једнога дана нашле на Зеленгори. Милева и по други пут бива рањена. Прелом костију и дуго лијечење одвојиле су је од њене јединице, која одлази новим путевима. Она остаје и надаље да се бори, да као теренска радница буди и просвећује.

Зворник. Борбе су огорчене. Милена Ивановић је тешко рањена. Усташе навађују. Притрчава један друг да је изнесе, а она, осећајући блиски крај, притискујући рану на стомаку, руком га спречава у његовој намјери. Пружајући му своју пушку захтјева од њега да је сачува и да се повуче. Чују се већ кораци кроз окопану кукурузну њиву, повијање и лом младих стабљика. Пред њом избијају усташе. Поставила је одшрафљену бомбу испод себе. Једна детонација. Она није хтјела жива пасти усташама у руке.

На љутом далматинском кршу, око малих вртача засађених лозама, испод којих се отегао зрнасти плод, борац нема кад ни да га дотакне и угаси жеђ. Непријатељ наступа са тенковима, а санитетски материјал још није склоњен. Вукосава Перовић, референт санитета 1. пролетерске преноси га и склања. Од њеног успјеха зависиће касније животи ко зна колико другова. Тенкови су већ врло близу. Један рафал. И она је пала. Било је то код села Цисте.

Катkада се сретну стари друшви. Пропитивање за живе и сјећања на пале не могу а да не буду предмет разговора. Дрина, Зеленгора, Калиновик, Главатичево, колико пута поновимо те називе? Топла крв наших другова напајала је њиве, шумарке и камењаре; под буквама, поред путева и скривених стаза остале су кости многих наших другова и другарица и сјећањем на њих мртви географски називи добијају неко ново, пуније значење; они значе за нас свег наше патње, борбе, успјехе и, најзад, побједу.

Милена, Вукосава и Милева. Рекло би се три обична свакодневна женска имена. Не, то су три другарице с којима се поносе 1. и 2. батаљон, поноси се и наша бригада. Њима у јуришима није требало командовати. Оне су знале полетјети пред осталима, бацити бомбе и ускочити прве у непријатељске ровове. Као добровољци јављале су се за извршавање најтежих задатака. По завршеном боју оне су се претварале у њежне сестре и обављале дужност болничарки. Оне су биле и борци и бомбаши и болничарке, биле су двоструко војници.

„Мали ратни недељник 1. пролетерске", 14/1945.

СПАС У КЛЕКАМА

Почетком 1944. године 1. батаљон је дошао на положаје у око лини Јајца. Смијенио је Крајишнике и контролисаће комуникациј^ која води ка Мркоњићу. Трећи вод 3. чете нашег батаљона смјестис се у кући наспрем малих млинова на ријеци Пливи. Близу куће j< један вис, погодан положај за контролисање комуникације. Штаб ба таљона и команда чете су нешто више изнад цесте. Њемци из Јајц; вршили су мање испаде и обично се послије препуцавања враћалг назад... Тако је то трајало подуже.

Вратио сам се с патролом послије пола ноћи. Смијенила нас j< друга патрола, Богић Дедовић са још два друга. Прилегли смо да малс одспавамо. У саму зору буди нас дежурни, Љубо Бакић, виче да с< њемачки камиони крећу цестом. Брзо истрчасмо напоље. И не самс што угледасмо колону, него зачусмо паљбу тамо гдје је био наш шта(батаљона. Значи ли то да је непријатељ предузео замашнију акциј^ против нас?

Наш вод није знао шта да ради. Очекивали смо наређење, а његг нема. Заузели смо положаје на вису. Непријатељска колона нам с< све више приближавала. Најзад је одлучено да се повучемо уз брдо у правцу наших јединица.

Снијег се на овој страни брда отопио па се лакше крећемо. Заморен, мало сам заостао за колоном. Кад сам изишао на врх упутис сам се једном косом и, неочекивано, спазих у близини, на десној страни, повећу њемачку колону. Кретала се ка раскрсници ка којој саа и ја ишао. Чуо сам њемачког официра како пожурује да се иде брже Кад је чело њемачке колоне дошло до раскрснице, одатле један пу: води наниже ка комуникацији Јајце—Мркоњић, био сам удаљен о; ње око 100 метара.

Шта да радим? Не видим никог од својих, иако знам да не могј •бити далеко. Али, као да су у земљу пропали. С друге стране раскрснице видјех тројицу наших бораца. Припуцаше на Њемце и одјурише. Није ми преостало друго него да се склоним у једну клеку седам-осам метара удаљену од стазе којом сам ишао, и нешто испо; ње. Било је доста хладно, а у клеки сам морао остати непомичан И док размишљам о томе како да се извучем из овог безизлаза, наиђе •оном стазом, којом сам ја дошао, нова колона. Један њемачки војнга застао поред клеке управо изнад мене, нешто је јео. Празну конзервј бази у правцу клеке. То ме још више уплаши, али, војник прође а ти]\< правцем више нико није долазио. Цијелог дана у близини раекрсницс кретале су се групе непријатељских војника.

Од велике хладноће кочиле су ми се ноге и руке. Трпио сам Тек кад је пао мрак одлучих да некуд кренем, макар што ми је терет непознат. Извукох се из клеке и пођох напријед. Не прођох ни двадесет корака кад неко из једне клеке пита ко сам. Рекох му. Тадг

и он мени рече да је цио вод ту, у клекама, у непосредној близини раскрснице. Почесмо се окупљати. У воду се нашао и замјеник комесара чете.

Кренусмо ка једној кући, била је у близини. Нађосмо у њој сељака, који поелије мало оклијевања пристаде да нас проведе кроз непријатељске положаје. Провукли смо се једном увалом у правцу комуникације, тамо наиђосмо на право језеро, те смо морали газити да би се домогли цесте. Сељак нас ту оетави. Ми му се захвалисмо. Стрмим странама на којима је још било доста снијега, касно ноћу смо стигли до неких кућа, мало се одморили и огријали, па наетавили пењања уз брдо. Тек у зору стигли смо до врха и спустили се у један поточић. Почео је да пада снијег, крупним и густим пахуљицама. Мало послије нека наша јединица засу нас ватром. Мислили су да су Њемци. Једва се споразумјеемо. Били су изненађени да смо се извукли из обруча. Рекоше и гдје нам је батаљон, у селу ка планини Лисини.

Радоња ДЕЛЕВИЋ

СЈЕДИЊЕНИ У „ТИТОВОЈ ЛИНИЈИ"

Непосредно иза положаја на коме је водио жестоку борбу 1. батаљон, пролазио је Врховни штаб. Као да је знао, непријатељ је наваљивао свом снагом. Борци на положају шапатом су проносили: „Пролази Тито! Држи се!" Зачас је дуж читавог строја прострујао глас да иза положаја пролази наш Врховни Командант, наш вољени Тито. Са тим сазнањем као да је нека нова неодољива сила испунила груди наших бораца. Заječали су плотуни, запјевали итарци и бреде. Неко је рекао: „Неће пробити, ово је Титова линија". Од уста до уста струјале су те двије ријечи и као да су још више обавезивале наше борце — ови су са пјесмом одбијали нове налете Немаца и четника. У намјери да појача положај, командант 4. батаљона послао је једну чету да помогне 1. батаљону. Не чекајући посебан распоред, борци 4. батаљона улили су се у широки стрељачки строј 1. батаљона, док се дуж строја преносило сигурним, радосним гласом — „Удри јаче, ево нам 4. батаљон"!

Сједињени у густом строју, у непробојној „Титовој линији", борци 1. и 4. батаљона Прве пролетерске одољели су свим непријатељским јуришима и обезбедили пролаз иза положаја.

(Мали ратни недељник, Прве пролетерске, бр. 5/1944).

СМИЉИ ЛАТИНОВИЋ

— Три ненаписана писма —

Положај, априла 1944.
Дрвар

Путовао сам до Штаба у Дрвару добро. Ево ме међу друговима и лијепо ми је. Учимо.

Овдје је све као у правој држави. Није шала: слободна територија — сив је соко прелећети не може — за три дана ...

Добио сам једну стару књигу. Има много лијепог у њој. Ево да ти из ње непгго препишем:

„ ... љубави моја. Због твојих очију повјероваћу да постоји рај, јер када у њих зароним све се у блаженство претвори а ја нестајем лагано и свеприсутан постајем . .."

Лијепо, зар не? И чудно. Јер то ми личи на љубичицу која неповрijеђена са својом бусиком трепташе над разјапљеним гротлом што га ископаше гранате код Рибника.

Због ње — умало не погибох.

Пиши ако стигнеш. Поздрави све у чети, а Кмета и Аврa посебно.

Здраво!

Сава

Положај, јуна 1944.
Вуковско

Наиђе курир из чете. Иде тамо. Сјетих се да ти се јавим.

Здрав сам, а корубамо се са Швабама стално, па не учимо више. Нема се времена.

У Дрвару изгинуше многи. Има доста и рањених. Чујем и код вас.

Страх ме за тебе. Чувај се и сјети се оних ријечи из старе књиге. Не заборави ме.

Чету ми пуно поздрави.

Здраво!

Сава

Положај септембра 1944.
Полимље

Ево ме на терену у Црној Гори. Није ми лако. Стално мислим на чету. Бринем за тебе.

Овдје је све попаљено.

Немој кад се заврши рат да крећеш овамо сама. Јави гдје си и чекај. Долазим за тебе.

Ону књигу однесе ми Дрина код Чајнича. Ако. Остаде све из ње у мени. Чим те видим препричаћу ти је.

Ако је од старе чете још неко жив — поздрави ми га. А и те нове поздрави. Наши су — рођени.

Поздрав ти шаљем и бојим се за тебе.

Здраво! Сава

П.С.

Све је лежало у пухољу, епаљено временом, али неначето у мени. Слова те „старе књиге" била су моја слова и записи су били моји, исто тако ...

У све, онда и сада, умијеша се Кмет.

Онда: јави да се љубав у очима твојим претворила у кристалне капи за покољења, за вјечност.

Сада: распрета у мени полако, али не без бола, огњишта сјећања. Не одољех томе.

И ево ме, са унуком Дарком, како ово пишемо. Он њежно сриче слова са неповријеђеног пухоља листова давно спржених у задњим мјесецима рата. А ја их нижем у ђердане реченица као капи смоле што вријеме их у ћилибар претвара. Не чудим се откуда ћилибару ова црвена, као пурпур, боја.

Записујем ово због Даркових другова. Нека науче, кад одрасту, да ријечи: Домовина, Слобода, Човјек, па и неке друге, замијене за само једну: Љубав. Ријеч мржња не треба мијењати јер се она нема у шта преточити. Нека остане у невиђбогу, у недођину и у паклу нека сагори.

Нас су љубављу обилато задојиле мајке. Зато нам је свијест преточена у заједничку идеју била светиња. Као и другарство.

И љубав наша свеукупна је била. Ватра и штит. Велика срца и широке човекољубиве душе. Због ње се никада нијесмо кајали. Ни постидјели.

И да се зна: пролетери нијесу били надљуди. Само велика, обична и млада срца препуна љубави за животом. Због тога смо били за главу виши и јачи од непријатеља. Ти то добро знаш.

Ето, писах ти о свему најважнијем. На крају да ти нешто и о себи речем. Сликам и живим, окружен љубављу најближих.

Само ми се понекада намрачи чело. Тада ми палета поцрвени као твоја крв. Знај, тада је љубав у опасности. Наша, међусобна, југословенска.

А чета и бригада постоје. Само су нова лица и нова младост у њима. У име живота у аманет им љубав.

А теби хвала. Вјечно ти хвала за смрт у име живота. И за љубав. За све.

Здраво и због ом! Сава

Саво ЛАБАН

ДО ПОБЈЕДЕ.

Мало је то село. Радомир га зову. Има свега 25 кућа. Седам их је поређано у низу новрх села на стијени. Са пушкарницама су. Називају их фортице. Сада еу кућишта. Запалили су их Талијани овога рата. Двадесет и пет породица је живјело у њима до Тринаестојулског устанка; у четири њих четири самохране бабе. Расла је у њему група момака међу којима 9 једногодишњака рођених 1914. године. Чудно је то сеоце. Чучи оно у камењару као у орловском гнијезду опкољено каменитим главицама Катича, Дебеле Главе, Зле Горе, Присоја и Мањакове Главе, отворено само према југозападу. Преко четири ждријела му је могуће прићи козјим стазама. Запљусnуо је и то сеоце револуционарни вал чим се појавио у ловћенском поднебљу. А 1935. стасали су момци и кроз штрајкове, акције, демонстрације, протесте и походе се доказали, па је те године формирана у њему ћелија КП.

Дан устанка 13. јула 1941. године дочекали су са 16 чланова КПЈ. Омладина села је била сва организована а село јединствено и спремно за наступајуће догађаје. А на сам дан устанка (27) двадесет и седморица Војводића се латило оружја и сврстало се у редове устаника (у томе сеоцу живе само Војводићи). Сусједна села их зову Радомирци по селу њиховом. Тамо гдје је предвиђено пошли су они да заједно са другима зачну оружану борбу за слободу. Делегирани су отишли са устаницима Црмнице у напад на Вир Цазар а сви други су се упутили на пут Цетиње-—Будва. И тога 13. јула без жртава је Радомирско-грађански одред уништио 4 камиона са посадама и заробио 3 официра. Радомирци учествују у боју на Брајићима 18. јула 1941. године, једном од најжешћих бојева и најзначајнијих побједа у тринаестојулском устанку на простору старе Црне Горе. Ту је уништен први тенк непријатељски у Југославији и читав батаљон црних кошуља. Ни најезда огромних италијанских снага упућених на устанике Црне Горе није поколебала Војводиће. А и до њиховог села је најезда допрла. Остали су јединствени и очували се за нове бојеве.

А када је бирано људство за поход ван Црне Горе новембра мјесеца 1941. године и одабрано њих дванаесторица, Божо Стеванов се није могао помирити са тим да остане. Захтијевао је да и њему дозволе да иде. Било је отпора његовом захтјеву. А кад је један од другова на окупу викнуо много је вас Војводића! Петар је одговорио — није много па да нас је стотина кад се ради о борби за слободу.

Кад је тако нека је и Божу срећан пут, забрујао је због. И тако је Божо пробио лед.

Тринаест Војводића *се* сврстало у редове Ловћенског батаљона 18. новембра 1941. године у с. Ораси (Љешанска нахија).

Кад је батаљон у саставу Црногорског НО одреда за операције у Санџаку нападао Пљевља ноћу између 30. новембра и 1. децембра

1941. године ту еу била и њих тринаесторица. Издржао је пакао познате битке на Пљевља JТовћенски батаљон претходну ноћ и дан 1. децембар да би се следеће ноћи иако преполовљен пробио побједнички као цјелина и изашао из пљеваљског бојног пакла. Али више није био међу живима Велиша Ђуров, а као рањеници су изашли Томо Ђуров, Душан Стеванов, Божо Стеванов и Петар Ников и контузован је Ђоко Павлов. Са пратиоцима рањеника Ловћенског батаљона пошли су за болницу на Жабљаку Петар Ђуранов и Блажо Перов, а шест Војводића је остало у редовима ловћенског батаљона.

Када је 21. децембра 1941. године формирана Прва пролетерска бригада у строју у Рудом у редове Ловћенског батаљона, у његовој првој чети, стајали су пред Врховним командантом шест Војводића: Гајо, командир 1 чете, Ђоко водник првог вода, Ђуро Илијин и Томо Ивов митраљесци, Коста Ивов пушкомитраљезац и Велиша Јовов челни војник и бомбаш прве десетине. Сврстали су се њих шесторица под црвеном пролетерском заставом и са црвеном Петокраком Звијездом са српом и чекићем на капама као обиљежјем пролетера ударника закорачили путевима части и славе Прве пролетерске.

Била би дугачка прича кад би причали о бојевима и маршевима, о војевању и друговању, о подвизима и јунаштвима, о самопријегору и одрицањима, о ранама и мукама, о другарској топлини и поуздању пролетера и шесторице Војводића међу њима.

Спремали су се они за ово и пошли за остварење идеала безрезервно и несебично. Оставили еу своје најближе и топла огњишта на Радомиру да би чували и сачували огњишта других широм домовине. Пљеваљске ране и погибија су их напајале снагом за бескомпромисну борбу против туђина и издајника.

Сјећам их се из свих подвига Ловћенаца. Сјећам их се као носилаца братства, ослободилаца народа, примјерних другова, храбрих ратника, заљубљеника истине.

Умјесто приче о њима, рећи ћу само неколико детаља, а прича о ловћенцима и пролетерима је прича и о њима.

И сада ми звучи у ушима пјесма коју је на врху Игмана повео Велиша челни борац, челне чете — батаљона претходнице бригадне. Ни ледена игманска ноћ, ни надчовјечански напори нијесу угасили осјећај за пјесму у том снажном, високом, витком момку који је као срндаћ знао да искочи из пртине те ноћи страве и леда, те ноћи ужаса и бола, те ноћи игманске и притекне у помоћ изнемоглом ДРУГУ; прихвати товар са коња који није издржао, замијени пушкомитраљесца, бодри колону. А када је маја 1942. године рањен у ногу на мосту у Дужима код Шавника причало се о његовом држању у болници. Зубе стеже и сузе теку саме. А он, онако тврд чека да доктор заврши свој посао да би одмах иза тога повео пјесму. Погинуо је са пјесмом на устима на Скатавици на домаку Бања Луке децембра 1942. године као десетар прве десетине.

Ђоко Павлов — биоскопски момак народни херој — командовао је водом. Лијеп као дјевојка, омиљен у читавом батаљону, знао је тако дивно да приђе човјеку и освоји симпатије на први сусрет. Погинуо је у подвигу на Вечериновцу код Колашина 9. маја 1942. године. Пробо је бајонетом четничког пушкомитраљесца, спасао Јова Радуловића сигурне смрти и чету од убитачне ватре, донио из тог окршаја заплијењени пушкомитраљез и истог дана након тога погинуо. Чета је тај пушкомитраљез носила и назвала га „Ђоков пушкомитраљез".

Коста Ивов остаде на вјечитој стражи у Жупи калиновичкој фебруара 1942. године, гдје је као пушкомитраљезац подржавао чету у обрачуну са усташама. Тај снажни ћутљиви младић погинуо је без гласа, а на лицу му је остао мртвоме онај осмијех који га је красио у свакој прилици и у радости и у ратничким недаћама.

Томо Ивов, вођа митраљеског одјељења прође путевима Ловћенаца и Прве пролетерске. Савлада Игман, прокрстари Босну, прегази Неретву, преброди Дрину, проби обруче на Сутјесци и паде смрћу храбрих покошен немачким митраљеским рафалом код Реновице јуна 1943. године као замјеник командира 1 чете.

Њихово родно село сада краси велелепни споменик са 22 уклесана имена, који мермерним обелиском у виду петокраке звијезде висок 8,5 метара пара облаке, пркоси вјетровима и олујама и показује млађима цијену слободе.

Шпиро ЛАГАТОР

27. X. 1944 — Маршал Хито врши смотру јединица на Бањици.

Маршал Тито обилази Сремски фронт 15. јануара 1945. године.

ВРАЋЕНО ПОВЈЕРЕЊЕ

Јануар је 1944. године. Чета на Петровом пољу обезбеђује штаб бригаде. Колико ли ћемо времена остати ту, на обезбеђењу? Неколико оваквих дана неће бити на одмет. Снег, хладноћа и нередовита исхрана исцрпљују. Да и не говорим о маршевима, по којима је 1. пролетерска позната. А овде? Као у гнездашцу. Топла кућица, два сигурна оброка дневно, уз мало стражарења и патролирања. Могло би се тако и сто година. А нађе се прилика да се и запуши или, како то другови кажу, да се запали цигар дувана. Одем ја тако у кућу где је смештен штаб, ко бајаги да видим је ли све у реду, завирим и у собу, па ако је интендант ту, падне и мало дувана. За папир је већа мука од дувана. Рећи је случај да се нађе нека, ма и најстарија, новина на овој висоравни над Угром. Но, сналазимо се.

Као споредну дужност обављамо неку врсту стражарске службе. Дат нам је на чување један заробљени усташа, којег у штабу повремено саслушавају. Руке му ланцем везане на леђима, а у кући где га држимо увек је нас неколицина.

Изненађење ме дочекало једног дана кад смо се враћали с ручка. У кући смо оетавили десетара да чува затвореника. Дееетар, црнопураст младић, блед као снег. Затвореника не видим.

„Друже командире", промуца десетар, „објаснићу".

Загорчио ми је угодан осјећај, који сам имао, да сам на одмору. Осећам како се јежим. Не могу да дођем до речи. Десетар поче:

„Било је хладно, а дрва више није било. Изашао сам часком по дрва. Ко би и помислио да ће онај, везан наопако, да покуша бегство. Али кад сам се вратио више га није било".

Заћутао је, гледајући редом у нас.

„И ти си ми неки војник, неки борац" — промукло ми је изашло из грла. Помислио сам на срамоту, на све оно што ће ми другови у штабу с правом рећи кад им поднесем извештај о бекству затвореника. Који ли ће ми од њих очитати? Један од Божовића, или Дуле Кораћ? Друге и не познам.

„Кад се то десило?" љутито сам упитао, сетивши се да бисмо га можда још могли ухватити, јер везан није могао далеко доспети.

Нисам ни сачекао одговор. Појурили смо напоље. Траг је водио према једној јарузи. Сјурили смо се доле и попели на другу страну, али одбјеглог нисмо видели иако је поглед могао далеко допрети. Ни трага више није било.

Пресео ми је одмор, и топлина, и редовити оброк, и лежање. И где да ми се то сад догоди, кад сам већ стекао и неку репутацију и поверење, говорио сам сам себи. Баш сам ти ја неки озбиљан човек! Зар се само један војник оставља да чува затвореника? И то да се деси баш у тих пола сата што смо били одсутни. Па, него, кад ће се десити ако не баш у то време?

Е, јадна ти мајка, леп си ми ти командир! Али, неће то тако! Не може то тако остати! Јест да је побегао, али му је кућа на пет сати хода одавде. Сазнао сам то од другова у штабу, кад сам им јавио тај злосретни случај. А и прошло је боље него што сам се плашио. Непријатно је било, још сада то осећам у стомаку, али остао сам жив, а жив човек може све, може чак и да исправи грешку.

Прошло је девет дана. У поноћ смо кренули. Повео сам две десетине. Пред освит нас је водич довео близу куће одбеглог усташе. Кућа је била у пола брда, које се дизало у оштром нагибу. Једну сам десетину послао да заобиђе кућу и да, чим сване, пође с врха брда правцем према кући. С другом десетином остао сам у заседи испред куће.

Свануло је. Нисам приметио када је десетина пришла кући, но наједном смо угледали човека како јури низбрдо према нама. Разређена десетина изашла је иза стабала с пушкама на готовс. Угледао нас је тек кад је био на двадесетак метара од нас. Зауставивши се, направио је кретњу као да ће полетети у страну, али је одустао. Полако нам је пришао.

И сад се смејем кад се сетим шта ми је тог часа пало на памет. Зажелео сам да му запевам део једног шлагера, који је био познат пре рата, чије су речи почињале: „Ти си моја Грета Гарбо, ти си за ме цео свет".

Павле ЛЕВКОВИЋ

ПОДАЦИ О ТАКМИЧЕЊУ У VI НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

I Батаљон:

Водио је две јаче борбе и више мањих чарки са непријатељем. У борбама на Гостиљу 9. јануара 1944. године непријатељ је имао 35 мртвих и већи број рањених. У борбама на Мелићима непријатељ је имао око 46 мртвих и толико рањених. У борбама на Кицељу непријатељ је имао 1 мртвог и 5 рањених. У заседи на Комару 10 мртвих и у борби на Гостиљу 4 мртва и 10 рањених. — Укупно, од почетка такмичења, I Батаљон је истребио 100 непријатељских војника и ранио око 150. Ово је број који је утврђен из извештаја. — Заплењено је око 30 униформи, више од 20 пушака, једна машинка и други ратни материјал.

У раду на терену одржано је у току месеца јануара 15 конференција са народом. На конференцијама је присуствовало просечно 20 људи, што значи укупно око 300 људи. У децембру одржане су три конференције на којима је било по 40 људи просечно, што значи укупно око 120. У свему на конференцијама је присуствовало укупно 420 људи.

Рад у батаљону. — Одржане су 4 батаљонске политичке конференције. Теме су биле следеће: о такмичењу, двогодишњица бригаде, поводом Лењинове смрти и VI непријатељска офанзива. — У јануару је одржано 19 четних и 39 водних. —

У децембру одржано је 8 четних и више водних. Укупно је одржано 27 четних и преко 40 водних.

Културни рад: Одржана су два састанка културног одбора, 4 батаљонске приредбе за народ и издата 2 батаљонска листа. Неписменост ликвидирана. Број предавања непознат.

Хигијена: У децембру и јануару извршена 5 парења одела. Није било никаквих болести.

Војнички рад: Одржане су две батаљонске војничке конференције и око 30 војничких предавања по четама. Културно политички ниво знатно је порастао. На војничком пољу батаљон је постао најбољи и најударнији батаљон у бригади. Истакли су се: Командант батаљона Саво Машковић — храброшћу, пожртвовањем, радом и добрим руковођењем. Затим, заменик комесара батаљона јунаштвом и пожртвовањем, Милан Чогурић пожртвовањем и храброшћу и Јуре Одак, који је погинуо, храброшћу и пожртвовањем.

НАША БРИГАДА је у току VI непријатељске офанзиве, према непотпуним подацима:

У Б И Л А	351 официра и војника, и
Р А Н И Л А	511 официра и војника

27. фебруар 1944. г.

За Штаб I Пролетбригаде
политички комесар,

А^ЧЖ. 713А Д 6-6

ПУТ У СЛОБОДУ

У логорима и затворима Италије

Хиљаде синова и кћери Црне Горе и осталих наших народа и народности нашло се у логорима и затворима фашистичке Италије. Знатан број њих су заробљени као припадници јединица НОВ, а већином су ухапшени и интернирани као еарадници и симпатизери НОП. Међу њима је био велики број чланова КПЈ и Скоја.

Звјерска мучења и злостављања нијесу сломила њихову борбеност, слободољубље и осветнички дух. Напротив, потстицала су га.

И у најтежим условима организовано се радило на одржавању борбеног морала и увјерења у побједу и слободу.

У логору у Карбонари, у близини Бариа, било је око 360 интерниираца, већином из Црне Горе. Активност је била интензивна — праћење ситуације, информисање и припремање за поступак у моменту капитулације или друге сличне ситуације у Италији, која би омогућила ослобођење из логора и ступање у оружану борбу против фашизма.

Повратак у домовину

Одмах послије капитулације Италије, још док је логор био под управом и обезбјеђењем Талијана, формирани су логорски комитет КПЈ и народноослободилачки одбор. Након преузимања логора од савезника (Енглеза), још више је интензивирана активност за НОП. Организовано је прикупљање избјеглих интернираца и затвореника из јужне и средње Италије, по мјери помијерања фронта. Развијена је активност у талијанским и еавезничким радним јединицама у којима се налазио велики број приморских Словенаца и Истрана. Тако се број опредијељених за НОП свакодневно повећавао. Ову активност особито је поспјешио долазак Војне мисије НОВ у Бари, почетком октобра.

Уз велике тешкоће и неразумијевање Савезника, концем септембра је у логору формиран батаљон — језгро будуће бригаде, а 20. октобра званично је формирана 1. прекоморска бригада, састава 4 батаљона: 1. и 2. словеначки, 3. црногорски и 4. далматинско-истрански, са укупно 1.886 припадника. Бригада је, због повољнијих услова, по дјеловима пребачена у прихватни логор у Гравини. Ту су формирана још 2 батаљона и преформиран састав постојећих тако да су у батаљонима заступљене све националности и народности. На крају је бригада бројала 2.800 припадника. Извршене су материјалне, политичке и војно-стручне припреме.

Коначно, 25. новембра је отпочело и до 17. децембра завршено наше пребацивање у домовину, нашим бродовима „Бакар" и „Дарко" и једним савезничким ратним бродом. Укрцавали смо се у Барију, да би пловили ноћу, а искрцавали се сјутрадан у рану зору. При укрцавању примили смо стрељачко наоружање — старе талијанске и француске пушке из 1896. и 1911. године, енглеске аутомате стен и енглеске ручне бомбе. Настојали смо да понесемо што више аутомата, ручних бомби и нове одјеће.

Бригада се искрцала и размјестила на отоцима — 1, 2. и 3. батаљон на Корчули (Блато, Смоквица и Вела Лука), 4. батаљон на Вису (Комижа), 5. и 6. батаљон на Хвару (Стари град и Јелса). При искрцавању многи су љубили тло домовине на које смо ступили. Шта је то за нас значило могу да схвате само они који су чамили у логорским жицама и били пребијани у фашистичким затворима.

Становништво и припадници 13. далматинске, такође новоформиране бригаде, дочекали су нас срдачно. Због гломазности и подвојености, од дјелова наших јединица искрцаних на Хвару и Вису формирана је 2. прекоморска бригада.

Страдања на отоцима

Већ 22. децембра нападом на Корчулу почела је њемачка офанзива за освајање отока. Дошао је час освете за сва мучења у логорима и затворима. Иако неискусни, борили смо се неустрашиво. Вођене су веома тешке и крваве борбе. Прва прекоморска имала је око 300 мртвих, рањених и несталих и око 60 заробљених бораца. Од 2. чете 1. батаљона у ноћи 22/23. децембра спасило се само неколико бораца. Под делимичном заштитом савезничке авијације, са око 20 разних лађа и бродова, 25—27. децембра, дању и ноћу, заједно са великим бројем становништва, преостале снаге 1. прекоморске бригаде евакуисане су на острво Хвар, а затим на Вис. Двије чете су остале 11 дана одсјечене на Корчули. Уз помоћ становништва пребачене су на Хвар и касније пристигле у састав бригаде. Заробљеници су интернирани у њемачке концентрационе логоре, гдје су неки успјели дочекати ослобођење.

После прикупљања на Вису обједињене су снаге 1. и дјела 2. прекоморске бригаде у 1. прекоморску бригаду — укупно 1.650 бораца, и 3/4. јануара 1944. године бродовима и лађама наше морнарице превезене су на Дуги Оток, а одатле 7/8. јануара искрцане у Пакоштане. После искрцавања бригада је наставила марш, у тешким зимским условима, правцем Пакоштане—Врана—Лишане—-Ервеник—Крупа—В. Попина—Калдрма—Трубар и стигла у Дрвар 23. јануара, уз мање борбе и незнатне губитке.

У Дрвару је бригада подијељена, највећим дјелом за попуну 1. пролетерске дивизије. Црногорци, којих је било највише, пошли су у 1. пролетерску, Словенци и Хрвати у 13. пролетерску и 3. крајишку бригаду, а мањи дио у 6. личку дивизију, приштабске јединице I корпуса, инжињеријску бригаду и пратећи батаљон Врховног штаба.

Из Дрвара је непосредно упућена попуна 1. пролетерској бригади.

Међу пролетерима

Група за попуну 1. батаљона бројала је око 160 људи. Наставила је пут правцем Дрвар—Оштрељ—Млиништа (пругом) — Медна—Подрашница—Мркоњић Град—Барево—Мељине и 30. јануара стигла у село Имљане, ушла у састав 1. батаљона, и распоређена по четама. У групи је било око 20 чланова КПЈ и око 30 скојеваца. У већини су то били омладинци између 18 и 25 година — ђаци, земљорадници и радници.

Иако батаљон није био на окупу, дочек и пријем на Имљанима био је другарски и срдачан. Многи су нашли браћу, рођаке и познанике. Многима су пролетери причали о погинулој браћи, рођацима, друговима и познаницима.

Већина другова који су у 1. прекоморској били старешине распоређени су као борци. Слава и легенда 1. пролетерске бригаде и понос због ступања у њене редове чинили су им моралну надокнаду и подстицај да се у новим окршајима, раме уз раме са прекаљеним пролетерима, поново докажу и постану руководиоци. И не само они, него и сви остали су жељели да оправдају ступање у ову легендарну јединицу наше народноослободилачке војске. То су и остварили.

По врлетима и планинама Босне, остало је око 20 бораца „прекомораца" на вјечној стражи. Радомир Мићновић, студент из Ивангорада, храбро је погинуо као борац и скојевац близу Бања Луке; Ђорђе Мудреша, ђак из околине Цетиња, погинуо је као борац и члан КПЈ код Шипрага; одважни Јован Михаљевић, из околине Цетиња, погинуо је као командир вода и члан КПЈ, код Јајца; Блажо Ивановић, службеник из Улциња, члан КПЈ погинуо је на Млиништима; Перо Станишић, земљорадник из околине Будве, пао је на обронцима Зец планине; Никола Вујовић, учитељ из Љуботиња, погинуо је као политички делегат код Прозора...

За ослобођење Србије и Београда животе је дало око 15 прекомораца: у борби против бугарских фашиста на Палисаду, храбро је погинуо политички комесар чете Стево Вукчевић, земљорадник из околине Бара; Бранко Вујовић, ђак из околине Бара, храбро је погинуо као помоћник политичког комесара чете, у борби за ослобођење Бајине Баште; за ослобођење Ваљева пао је политички комесар чете Блажо Петрановић, ђак из Љуботиња; за ослобођење Београда изгубио је живот храбри обавештајни официр батаљона Драгиша Радевић, трговац и комуниста из Ивангорада ...

У јуришима на Сремском фронту животе је изгубило око 25 „прекомораца". Владимир Вујовић, матурант из околине Бара, политички комесар батерије, погинуо је код Оролика; храбри и тихи водник Спасоје Стијовић, земљорадник из околине Ивангорада, погинуо је у јуришу на Шидске Бановце; замјеник командира чете, земљорадник из околине Црнојевића Ријеке, Видо Јовићевић, храбро је повео чету на јуриш и погинуо за ослобођење Товарника; за ослобођење Ердевика погинуо је скојевац и командир вода Нико Станишић, земљорадник из околине Будве; Видо Стругар, земљорадник из околине Цетиња, комуниста и храбри командир вода пао је за ослобођење Шида...

У последњим јуришима за коначно ослобођење домовине јуначки је пало десетак „прекомораца": неустрашиви Новак Радевић, ђак из

-околине Андријевице, комуниста и политички комесар чете, пао је за ослобођење Плетернице; Васо Пејаковић, из околине Никшића, погинуо је код Врбовца; Никола Кукаљ, земљорадник из околине Андријевице, погинуо је као политички комесар чете код Љубљане; Арсеније Томановић, ђак из околине Цетиња, храбри митраљезац и комуниста, пао је за ослобођење Трста...

У строју 1. батаљона 30. децембра 1944. године било је само око 30, а када се рат завршио свега неколико „прекомораца". Скоро половина их је погинула, а остали су отишли у друге јединице за руководиоце. Њихов пут незаборавно симболишу 9 Станишића, из околине Вудве, од којих су седморица погинули, и 7 Вујовића, из околине Вирпазара, од којих су петорица погинули.

Била је то једна од најбројнијих и најистакнутијих попуна 1. батаљона. Јер, за њих је ступање у јединице и борбу значио пут у слободу, ослобођење из фашистичких логора и затвора, мучења и ишчекивања. .. За њих је ступање у 1. пролетерску бригаду била особита част.

Милутин ЈГУТОВАЦ

Ш Т А Б
Првог Пролетерског
Корпуса НОВЈ
20. марта 1944.

Наредба бр. 39

О РЕЗУЛТАТИМА КОРПУСНОГ ТАКМИЧЕЊА У VI НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Извршавајући наређење Врховног Команданта НОВ и ПОЈ, Маршала Југославије друга Тита, јединице I Пролетерског Корпуса су, својом пожртвованошћу, одлучношћу и вештином ратовања, у борбама код Ливна, Шујица, Бања Луке, на секторима Травник—Јајце—Угар и Јајце—Мркоњић Град—Млиниште, часно принеле свој део и извршиле свој задатак у сламању VI непријатељске офанзиве.

15. децембра пр. г., када је постало јасно да ће непријатељ предузети офанзиву и на ослобођену територију Централне и Западне Босне, Штаб Корпуса је позвао све јединице и борце нашег Корпуса, на такмичење. У том позиву ми смо нагласили сву слабост непријатеља, обзиром на погоршане услове под којима предузима офанзиву и истакли наше велике изгледе на успешно осујећење његових намјера и планова.

У VI офанзиви непријатељ се показао заиста слабији него у претходним, а наша војска је својом огромно нараслом снагом лакше и брже обрачунала са њим.

Али поред свих тих, за нас повољних околности, и ова офанзива је била нов, озбиљан испит за наше јединице, јер се водила под тешким теренским и временским условима, а непријатељ је имао знатну надмоћност у броју и техници.

Користећи се искуствима из претходних офанзива, непријатељ је продирао јаким моторизованим формацијама и дубоким маневрима планинских трупа. Благодарећи благовременој процени непријатељских намера и блашвременом јасном општем плану који им је супротставио Врховни Штаб, непријатељ није успео да се развије и повеже своје операције онако како је био предвидео и његова офанзива се брзо растројила. У складу са општим планом В. Ш. и у тесном садејству са суседним јединицама наше војске ми смо се непријатељу ефикасно супротставили благовременим дејством на његове полазне базе, одлучним контраманеврима и активном и упорном одбраном — већ према конкретној ситуацији и могућностима —

задржавајући готово све време иницијативу у нашим рукама, дејству јући непрекидно офанзивно и задајући стално осетне ударце непри јатељској живој сили и техници.

И ако су наше јединице имале различите по тежини и карактерл задатке, ипак су оне све стављене на пробу и све су могле испољитј и испољиле су своју убојност, отпорну моћ, вештину маневрисања организациону чврстину, политичку и културну активност и правилно и активно функционисање помоћних служби и санитета, интендатуре и др.

Узимајући у обзир све услове постављене у позиву на такмичење у VI непријатељској офанзиви

ПОХВАЉУЈЕМО:

2. Као узор батаљон I Пролетерског Корпуса НОВЈ у VI непријатељској офанзиви.

— I БАТАЉОН I ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

и његов Штаб на челу са командантом Капетаном Савом Машковићем, који је у борбама код Шујице и на сектору Витовље постигао следеће резултате:

убио —	100	непријатељских официра и војника
запленио	20	пушака
	1	машинку
	30	униформи
одржао	27	четних конференција
	40	водних конференција
	4	батаљонске конференције
	2	батаљонске војничке конференције
	30	војничких предавања по четама
издао —	2	батаљонска листа
неписменост		ликвидирана

за ове успехе Штаб Корпуса НАГРАЂУЈЕ БАТАЉОН I Пролетерске бригаде

совјетским аутоматом.

НАРЕДБА БР 684
ШТАБА ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ ЗА 30. ЈУЛИ 1944. ГОД.

У борбама током VII непријатељске офанзиве наша бригада показала је масовни хероизам и прегалаштво у извршавању постављених задатака, ради разбијања непријатељских планова. У извршавању задатака својим личним примјером хероизма, вештине и самопожртвовања нарочито се истакао већи број бораца и руководиоца наше бригаде. Поред предложених другова за одликовања Штаб бригаде похваљује следеће другове ради њихових личних заслуга за часно извршавање наређења:

1. ПЕТРОВИЋ ДУШАНА, заставника водника 1. Чете 1. батаљона
2. ВУЈОВИЋ БРАНКА, помоћника политичког комесара 1. чете 1. батаљона

3. ЦАРИЧИЋ МИЈ1У, политичког делегата пратеће чете 1. батаљона
4. КУЈ1ИЋ РАДОЈКУ, руководиоца СКОЈ-а 1. батаљона
5. МАЈКИЋ НИКОЈ1У, водника 1. чете 1. батаљона
6. Ј1УЧИЋ ВЈ1АДУ, водника пратеће чете 1. батаљона
7. ВАЈНЕР ЗЛАТКА, водника пратеће чете 1. батаљона
8. БАТРИЋЕВИЋ ВЛАДУ, десетара 2. чете 1. батаљона
9. КОВАЧЕВИЋ РАДОМИРА, вођу одељења на тешкој „бреди" 1.. батаљона
10. БОРОЗАН ПАВЛА, вођу одељења на тешкој „бреди" 1. батаљона.
11. ГАРДАШЕВИЋ НИКОЛУ, борца 2. чете 1. батаљона
12. ЉЕШЕВИЋ БРАНКА, пушкомитраљесца 1. чете 1. батаљона
13. ИВАНКОВИЋ МИЛА, пушкомитраљесца 1. батаљона

остали батаљони

Смрт фашизму — Слобода народу!

Политички комесар
Мирко Јовановић, с.р.

Командант-мајор
Јагош Жарић, с. р.

АУИ док. 20-4 кут. 713А

СЈЕЋАЊА НА СЕЊАКОВНИУ И ПОГИНУЛОГ ДРУГА ЈОВА МИХАИЛОВИЋА

Почетком октобра 1943. ми, бивши логораши из околине Барија, стигли смо на Корчулу. Ту смо водили и прве борбе. Многима од нас било је то и прво ватрено крштење. Било је много мртвих и рањених.

Њемци су заузели Корчулу, а ми смо се пребацили на Хвар и ту се задржали неколико дана. Одатле смо прешли на Вис, с Виса на друга острва и, на крају, на копно код Биограда на мору, код Вранског језера. До Дрвара смо маршевали неколико дана. Није било лако. Али нас је тамо дочекала топла добродошлица од стране Врховног штаба.

Добили смо неколико дана одмора, а после смо одређени за попуну 1. пролетерске дивизије. Већина нас је одређена за попуну 1. пролетерске бригаде. А тамо, са групом Васојевића и Цетињана, распоређен сам у 3. чету 1. батаљона 1. пролетерске бригаде. И то за помоћника пушкомитраљесца Јову Михаиловићу, родом из села Цеклина. Јово је у исто вријеме био и десетар.

На нас и наше борбено расположење много су утицали стари борци. Учили су нас ратовању, борбености, другарству. Често смо држали теоријске часове из марксизма-лењинизма. Много су нам причали и о борбеном путу 1. пролетерске бригаде.

Јово и ја постали смо добри другови. Пазио ме као рођеног брата. Учио ме да не истрчавам јер се „не зна када ће метак погодити", да у борби будем вјешт и брз, да непријатељу нанесем ударац, а себе и другове сачувам. Његов пушкомитраљез увијек је био спреман за дејство. Јово је, наравно, био члан КПЈ. И много храбар. Борци су га вољели. Много пута је похваљиван за храброст и вјештину приликом вођења борбе. Командир чете, Јаков Леви, увијек му је повјеравао тешке задатке.

Борбе су бивале све чешће. Чудно је то, од првих пуцњева било нас је страх; после, кад би паљба постала гушћа, кад се борба развије и зачују се повици „Ура, 1. пролетерска", страха више нема и сваки борац трчи напријед, као да жели да буде први. Јово би у таквим ситуацијама сипао рафал за рафалима, а на нас двојицу помамнички викао: „Дај муницију".

Добро се сјећам априлске ноћи крај ријеке Пливе. Командант батаљона, Војо Абрамовић, одржао је говор постројеном батаљону о нападу на Јајце. Рекао је да прво морамо заузети Сењаковину, косу изнад Јајца, која је минирана и добро утврђена. Коса се мора заузети, без обзира на жртве. Потребни су добровољци.

Јавило се нас 13. Прво смо ми вечерали, онда остали. Добили смо неслану супу и по мало парче коњског меса. Без хљеба, наравно. У 23 часа пошли смо у напад. Око 24 часа Сењаковина је била освојена. Мртвих и рањених није било. Од Њемапа — само телан мптав.

Даље се није могло. Наши напади били су узалудни. Њемаца је било много; уз то, били су добро утврђени.

Пред зору, нас тринаесторица остали смо на мртвој стражи. Јово је замолио мене и Стевана да пазимо, он би мало заспао. Пробудио се после десетак минута. Прича нам сан: погинуће. Не жали то, жао му је нешто друго: што неће дочекати слободу, за којом чезне; што ће умријети гладан, већ одавно се није најео; што неће видјети мајку, и што му се сестра удала за четника који га је малтретирао.

Није прошло ни пола сата Њемци су наше положаје засули гранатама. Пребацивали смо се из рупе у рупу. Таквом пребацивању учио нас је водник Камило Бајић, Далматинац. После артиљеријске припреме Њемци су извршили напад. Три наша лушкомитраљесца и ми остали дочекали смо их ватром и бомбама. Њемци су после двадесетак минута поновили напад. И то им је било узалудно.

Нама су бомбе и муниција почеле да недостају, али се држасмо као челик. Артиљерија опет поче да нас туче. Немамо ни мртвих ни рањених. Послије малог затишја Њемци извршише јуриш. Борба је била оштра. Пушкомитраљезац Жуђенко, пореклом Рус, из околине Бања Луке, рафалима туче Њемце, али га метак погоди у сред чела. Њемци испред нас бјеже. Али и са лијеве стране отворише ватру на нас. Митраљески рафал скоро пресече Јови ногу.

Иља Зековић, Душан Ралевић, ја и Стево носимо рањеног Јову од грма до грма, да га Њемци не заробе. Носимо и његов митраљез. Много је крви иза њега текло. Молио је и кумио да га убијемо, јер ћемо, иначе, и ми због њега настрадати. Носили смо га око пет километара. Није издржао. Умро је. Закопали смо га покрај пута и оставили знак да га при повратку нађемо.

У првом селу од Сењаковине ка Мркоњићу стигли смо нашу јединицу и испричали све о борби и погибији друга Јова. Вратили смо се и пренијели његово мртво тело, да га пред саму вече, сахранимо на сеоском гробљу, уз почасти и паљбу.

Вукосав ПОПОВИЋ

АЛЕКСА БУБАЊА СПАСАО ЧЕТУ

^ прољеће 1944. шдине 1. батаљон је дуже вријеме водио борбе на простору око Јајца, Мркоњић-Града и Шипова. Трећа чета се налазила у рејону Ћеманове косе (близу Језера).

Било је то концем априла 1944. када је чета у „следовању" хране, поред осталог, добила и јечмени хљеб. То је била права посластица за нас који смо најчешће добијали овсени. Четни економ Мате Чулић, са куваром, подијелио је хљеб, па је чак дао и сљедовање за наредни дан.

Чета је била размјештена у неколико кућа у подножју косе. Страже и патроле су после вечере пошле на задатак, остало људство је брзо поспало. Но, јечмено брашно нашег хљеба било је вратљиво или, како се то у Босни каже куљаво. У житу јечма расте једна врста уродице, сличне кукољу, које када се поједе делује на вратне жиле, затиљак. Човјек се брзо успава, сања „идеалне" снове а касније осјећа да га нешто мучи али не може да се пробуди.
Као да је под дејством јаког алкохола или опојног средства, да не кажем дроге.

Та невоља је задесила читаву чету, чак и стражаре.

Алекса Бубања је био у патроли. То је врло искусан борац, а по годинама био је међу старијим у чети. У његовом крају, устаничком селу Бубањама (само из његове куће у партизанима су били још три барта, отац Миљан и сестра) има те уродице („врата") у житу. Осјетио је све симптоме, знао је посљедице. Зато се и вратио да види шта је с четом. Затекао ју је у дубоком сну. Пробудио је командира, Сава Пузића, и комесара, Вељка Ракочевића, па заједно с њима све остале борце. То је било између 2 и 4 часа после пола ноћи. Борци су се жалили на болове у глави, несвјестицу и вртоглавицу. Нијесу могли ни да стоје ни да се крећу, зенице су нам биле проширене те смо, једном ријечју, били неспособни за. ма какву акцију. Швабе су нас могле поклати „као јарад".

Једини лијек је био повраћање, умивање хладном водом и кретање односно поскакивање, и избјегавање топлих просторија. Неко се освијестио прије, неко касније, но до времена за излазак на положај сви смо били поново способни за борбу, те спремно дочекали њемачки труп (одред Швабе од 72 војника, специјално обучених за борбу са партизанима) који је наишао на наше положаје. Чета је била спашена. Спасио ју је Алекса.

Вујадин ЛАЗОВИЋ

ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ МИЛАН ВУЛЕТА

^У то вријеме — вријеме шесте и седме офанзиве — Милан Вулета је био најбољи пушкомитраљезац 1. батаљона 1. пролетерске бригаде.

У борби са Њемцима, недалеко од Травника, 1943. године заплијењен је и један њемачки пушкомитраљез М-42. Кад су брзог шарца прегледали неки наши стручњаци установили су да је нов, и да је из фабрике изашао свега мјесец дана раније. И, ето, већ је био у нашим рукама! Био је то, зар не, добар разлог за задовољство!

Штаб батаљона је одлучио да шарца преда у руке најхрабријем борцу у батаљону. На једној пољани окруженој шумом батаљон је постројен. Командант батаљона Саво Машковић, уз пригодан говор, предао га је — Милану Вулети. Био је то свечани тренутак, нарочито за нас из 3. чете. А посебно још што је то био први брзи шарац у пролетерској бригади. До тада је Вулета био нишанџија на пушкомитраљезу брно.

Не знам тачно одакле је Вулета, ни кад је дошао у бригаду. Само толико памтим да је родом из Босне, из неког села испод планине Малован. Био је онизак, плећат осамнаестогодишњак, широких рамена, миран и повучен. Мало је говорио, а није баш ни нарочито бринуо о свом спољашњем изгледу и одијевању.

Због те неуредности другови су га понекад задиркивали, но он се није ни љутио ни узбуђивао. Био је неписмен, читању и писању подучавао га је Вујадин Лазовић. Али је зато Вулета био „мајстор и по" за шарца. Брзо му је спознао „ману": да троши много муниције, а у њој смо понекад оскудијевали. Зато је, исто тако брзо, увјежбао да мајсторски туче штедљивим кратким рафалима. Његов начин отварања ватре био је оријентир докле је стигла или куда намјерава 3. чета. Као и сад да звоне у ушима ријечи Душана Милутиновића, замјеника команданта батаљона, приликом напада на Прозор: „Нагари Вуле! Хватај гамад живу". Кликнуо је то из борбеног поретка кад се Вулетин шарац огласио.

Вулета је предњачио у нападу, а када смо одступали шарцем нас је штитио. Догађало се да поједини пушкомитраљези понекад затаје. Вулетин никада. Немаран према себи, као да је сву љубав и бригу пренио на шарца, који је увијек блистао. У току бобре Вулета никад није дозволио да се превише загрије цијев његовог шарца. Имао је двије резервне, па их наизмјенично користио. Његов помоћник, Далматинац Перо Мелић, поред припремања реденика бринуо је и о тим резервним цијевима.

Крајем децембра 1943. батаљон је са осталим јединицама бригаде напао Шујицу са сјеверозападне стране. Наша 3. чета добила је задатак да одмах по паду мрака ликвидира непријатеља на Окичу,

голом брду које је доминирало Шујицом. На његовом врху Њемци су од камења озидали неку врсту бункера и одозго их прекрили шаторима. Те ноћи је мећава била жестока, негдје је правила сметове, а негдје голила земљиште. По невремену се наш стрељачки строј неопажено привукао до самих бункера. У првом тренутку је изгледало да ту и нема никога. Прилазећи ближе, са припремљеним бомбама, примјетисмо да из једног бункера вири цијев шарца. Брзо смо се мало помакли и направили полукруг око бункера. На команду командира чете хитнули смо бомбе. Вулета је успио да ухвати ону цијев што је вирила из отвора бункера и извуче шарца прије но је посада стигла до њега.

Међу Швабама је настала пометња и некакво нама неразумљиво урлање. Чуо се звекет оружја и репетирање затварача, али рафала није било. Велика хладноћа следила је оружје. И наши пушкомитраљези су затајили. Једино је Вулетин, али овога пута све самим дугим рафалима, сијао смрт по Окичу. У трен ока непријатељ је био ликвидиран.

Вулета је имао и једну великуману. Чим би борба престала, а јединице се задржале на положају, легао би у какав заклон ослоњен на своје оруђе, и лако заспао. Знао је да захрче и на кратким застанцима на маршу. Због те мане дали смо му и другог помоћника, Далматинца Станка Вунића, борца са изванредно изоштреним чулом слуха и вида, који је врло често први осјетио или уочио непријатеља. Вулету су задиркивали да спава и за Станка.

За вријеме дугих маршева пушкомитраљези су ношени на смјену, свака десетина свој. Једном приликом, крајем јуна 1944, маршевали смо долином Ћехотиње, а затим, да би заобишли Пљевља, провлачили смо се неким уским стазама, дан и ноћ, и с мало застанака. Као командир водио сам рачуна да борци чете буду, колико је то могуће, приближно подједнако оптерећени. Сви су се борци смењивали у ношењу пушкомитраљеза, само је Вулета носио свој без смјене. Упозорио сам на то Вида Јовичевића, командира вода, и рекао му да одреди Вулети смјену. Потом сам и сам пришао Вулети, с намјером да га мало одмјеним. Вулета ми, некако срамежљиво, рече:

— Нека, командире, могу ја. Него, замолио бих да на вечери добијем двије порције ...

Кад смо стигли у Обарде договорих се са комесаром чете да одржимо кратак састанак с борцима. Рекао сам им да је Вулета цијелог марша носио шарца без смјене, а није ни тражио да га неко замјени. Завршио сам ријечима: „Ако се слажете, предлажем да за вечеру добије двије порције."

У један глас су се сложили.

Као и до тада Вулета је и даље сам носио шарца, али је постало и правило да добија дуплу порцију...

У августу 1944. у борби на Палисаду заробили смо неке Бугаре. Одабрао сам једног, врло снажног, звао се Цоно Петров, да Вулети помаже у ношењу муниције. Био је за главу виши од Вулете. Вулети рекох:

— Ево ти Цоно, нека ти носи муницију, и пази да не побјегне.

Вулета одмјери Бугарина и рече му, показујући шарца:

— Слушај, Цоно, ово ти је брзи шарац. Ако покушаш да бјежиш нећеш умаћи. Тако велик бићеш ми добра мета.

Колико га је Бугарин разумио не знам, али се сјећам да је понављао:

— Братко, ја комуниста.

— Сви сте ви сад комунисти, — подругљиво му је одвратио Вулета.

Тај Бугарин Петров, дошао је с нама до Београда. Никада и нигдје иза Вулета није корака застао. Међу борцима се једном говорило о томе како је Цоно храбар. Тада ће Бориша Шћепановић, барјактар батаљона, који је такође једно вријеме био командир 3. чете и добро познавао Вулету:

— Па, и највећа кукавица уз Вулета мора бити храбра.

Нека опросте остали другови пушкомитраљесци 1. батаљона, нарочито Крсто Кажић, Никола Радковић, Ристо Чорокало, Далматинац Караја и Раде Башић, који су такође били врло храбри борци, али, што рекох на почетку, Вулета је у шестој и седмој офанзиви био најхрабрији пушкомитраљезац 1. батаљона прве пролетерске. Верујем да се у томе и они слажу са мном.

Саво ПУЗИЋ

ИЗВОД ИЗ РАТИОГ ДНЕВНИКА САВА МАШКОВИЋА

1. 12. 1942. Пошли из Јајца — Дорбаба — Ронце — Купрешани — Бунар у Орашац ланоћили.
1. 12. 1942. Пошли из Орашца у Приеику. Увече пошли Борике — Дорићи у Скендер вакуф; припремили напад али четници побегли.
2. 12. 1942. Стигли у Скендер вакуф пошли Бањи — Рађице —- Ђуковац.
3. 12. 1942. Пошли из Ђуковца — Вапоље(?) — Богинићи — Подосај — Јасил — Д. Липовац . . . . у Бабиће — разрушили пругу Бања Лука—Которварош и дошли у сукоб са моторизацијом — одбили је.
4. 12. 1942. Данили у село Бабиће. Одбили два напада моторизације. Увече одбили напад тенкова и пешадије. Заузели Котор Варош.
5. 12. 1942. Пошли из Бабића преко Врбање — Забрђе у Подбрђе.
6. 12. 1942. Данили у Подбрђу. Увече пошли на положај у Брду према Бања Луци. Пушкарање и киша целу ноћ.
7. 12. 1942. Пошли из положаја Заграђе — Башчине — Билићи — Плицка и Хрваћане.
8. 12. 1942. Пошли из Хрваћана у Гариће где смо претрпели јаку артиљеријску ватру; погинули Милић Ракочевић и Милош Матковић — рањен Вешовић и још два друга из нашег батаљона. Увече на положај у село.
9. 12. 1942. Утврђивање на положају. Дошли у сукоб са непријатељем, претрпели јаку артиљеријску ватру и авионе.
10. 12. 1942. Путовали Гарићи — Масловаре — Уборићево — Поточани — Микановићи — Мирковићи — Уличко у Шипраге.
11. 12. 1942. Данили у село Шипраге.
12. 12. 1942. Пошли из Шипрага у Поточане. Увече Масловаре — Гарићи — ланоћили.
13. 12. 1942. Пошли из Гарића — Градина брдо — Кнежевићи — Ковачевићи •— Грабовци — Средња Сњеготина у Јошовце где смо дошли у сукоб са четницима.
14. 12. 1942. Дошли у сукоб са четницима и Њемцима у Јошевику — цео дан водили борбу; нанели им велике губитке и протерали их; увече пошли у село Брђани где смо ланоћили.
15. 12. 1942. Пошли из Брђана — Дубраве нове Брестчане у Дубраве Старе?
16. 12. 1942. Данили у Дубравама код Пољака.
17. 12. 1942. Данили у Дубрави новој; увече преселили у школу.

18. 12. 1942. Пошли из Брезичана — Стара Дубрава — Каменица — Радујковићи — Ђермоли где смо дошли у сукоб са непријатељем истога протерали. Погинуо нам Војо Масловарић, Михаило Недовић.
19. 12. 1942. Повукли се из Ђермана — Радојковићи — Каменица — Брезиште — Школа.
20. 12. 1942. Пошли из Брезишта у село Брезичане. Предвече у Кокоре — пошли у Црквино где смо дошли у сукоб са четницима.
21. 12. 1942. Данили у Кокориће — Трифуна Спасојевић он Кокоран.
22. 12. 1942. Пошли Кокори — Скоковци — Љубатовац и одржали конференцију и натраг.
23. 12. 1942. Пошли из Кокора у Деветину и напали четнике.
24. 12. 1942. Цео дан водили борбу са усташама и четницима у Деветинама; нанели им тешке губитке; од наших рањен Зако Вељић; увече их протерали.
25. 12. 1942. Данили у Хрваћанима на путу Бања Лука — Прњавор увече пошли у Црквено.
26. 12. 1942. Данили у Црквеном.
27. 12. 1942. Пошли из Црквено — Поточане.
28. 12. 1942. Данили у село Поточане. Пошли на збор у Лишњу; збор успио; било присутно 170 људи.
29. 12. 1942. Данили у селу Поточани. Пошли на збор у село Гусак — збор успио трајао два часа. Одатле у Гајеве; одржали збор.
30. 12. 1942. Пошли из Поточана — Гајеви у Шаринце; патрола у Вијаче.
31. 12. 1942. Данили у Шаринце.
25. 06. 1943. Пошли из Краљева Поља — Плоче — Власеница. Увече пошли у напад на Власеницу и после више часова борбе заузели град.
26. 06. 1943. Наносећи губитке непријатељу, гонили смо га до села Дураковићи где смо заноћили.
27. 06. 1943. Пошли из Дураковића — Бакићи — Рајићи — Нова Касаба. Разбили непријатеља и напали Дрињачу.
28. 06. 1943. Заузели Дрињачу, нанели непријатељу велике губитке, имали смо 4 рањена и 1 погинулог.
29. 06. 1943. Непријатељ извршио напад на Дрињачу али без успјеха.
30. 06. 1943. Данили у Дрињачи.
1- 07. 1943. Пошли из Дрињаче — Косијерево — Ђевање — Православне Каменице — Шебићи — Саморићи — Рибанишићи — Марчићи где смо заноћили и повезали се са VI батаљоном војвођанске бригаде.
2. 07. 1943. Данили на положају у селу Марчићима.
3. 07. 1943. Данили у селу Марчићима на положају, увече пошли у напад на Зворник. Извршили напад у 1 час. Напад успео.
4. 07. 1943. Заузели Зворник — непријатеља протјерали преко Дрине ка Србији. Бежали су у паничном бекству, имали огромне губитке. Ми смо имали 3 мртва и 13 рањених другова.

5. 07. 1943. Данили на положају око Зворника. Било је јако бомбардовање града. Увече пошли за село Глумина на путу за Тузлу.
6. 07. 1943. Данили на положају у Глуминама, непријатељ бомбардовао околину Зворника. Увече пошли у село Глумина.
7. 07. 1943. Данили на положајима више Глумине, где смо дошли у сукоб са непријатељем. Навече извршили напад на њега али нијесмо успјели да га протјерамо. Имали смо око 20 рањених и 7 мртвих другова.
8. 07. 1943. Данили на положају на Лисини и Перуники изнад Глумина где смо се препуцавали са непријатељем. Предвече је непријатељ извршио напад на нас, потиснуо нас и продро за Зворник. Ми смо се повукли на Добровице и Каменицу.
9. 07. 1943. Пошли из Каменице — Глоди у Церску где смо се смјестили.
13. 10. 1943. Данили у Срђанима. Увече пошли — Оплећани — Мандино Село •—• Шуице —- Малован и Купрес.
14. 10. 1943. Пошли из Купреса преко Купрешких Врата и Читуљиће.
15. 10. 1943. Пошли из Читуљића — Бугојно — Богдановићи —• Равно — Капило Ђоковићи, где смо се задржали. Увече пошли у напад на Травник. Наши су успели да заузму сва спољна утврђења и да се ухвате града, али непријатељу долази појачање из Зенице.
16. 10. 1943. Пошли од Травника у село Касаповићи. Увече у Ранковиће и натраг у Касаповиће, јер је непријатељ наступао ка Ранковићима.
17. 10. 1943. Данили у селу Касаповићи. Увече пошли у Хаџиће — Буквиће — Сјенокоси — Каштел Брдо — Скакавци — Лађевићи у Доњи Вакуф.
18. 10. 1943. Пошли са батаљоном из Доњег Вакуфа возом у Јајце као посадна јединица града где смо се смјестили.
Од 19. 10 до 12. 11. батаљон је остао као посадна јединица у Јајцу где су се вршиле припреме за друго заседање АВНОЈ-а. 2. 10. 43. Штаб батаљона пошао у Доњи Вакуф на бригадно саветовање, а 31. 10. у Бугојно на дивизијско саветовање одакле су се вратили 1. 11. 1943. године.
12. 11. 1943. Данили 2 часа у Јајцу, а онда пошли из Јајца — Крезлук — Дубраве — Црни Врх — Скрабино Брдо — Селићи где смо се задржали.
13. 11. 1943. Данили у Скрабином брду — Селићи.
14. 11. 1943. Данили у Скрабином Брду — Селићи.
15. 11. 1943. Исто. Увече пошли у Караулу и заноћили.
16. 11. 1943. У зору, са батаљоном напали непријатеља у Целиловцима. После неколико сати борбе одбацили непријатеља из Целиловаца. Ми смо имали 10 рањених од којих је један умро.
17. 11. 1943. Данили у Целиловцима. Увече пошли у село Подкрај.
18. 11. 1943. Данили у селу Подкрај са избаченим обезбеђењем ка правцу Влашић.
19. 11. 1943. Пошли из Подкоа1'а V Ћосиће где смо се сместили.

20. 11. 1943. До 28 новембра данили у Ћосићима и Караули.
28. 11. 1943. Данили у Ћосићима и Караули. Увече пошли у Јајце.
29. 11. 1943. Дошли из Јајца у Караулу. Батаљон добио покрет: Турбе — Пакларево. Увече пошли у напад на Травник. Цијелу ноћ водили борбу, али нијесмо успјели да уђемо у Травник. У борби смо имали 5 мртвих и 11 рањених другова.
30. 11. 1943. Водили борбу у селу Радића Брдо. Увече се повукли у Пакларево.
1. 12. 1943. Пошли из Пакларева у Подкрај где смо остали, а један вод упутили на Влашић.
2. 12. 1943. Данили у селу Подкрај.
3. 12. 1943. Исто.
4. 12. 1943. Пошли из села Подкрај у Ћосиће.
5. 12. 1943. Пошли из Ћосића — Комар — Доњи Вакуф — Бугојно — Купрес — Шујица у Мокроноге (камионима).
6. 12. 1943. Пошли из Мокронога у Луг. Увече пошли у напад на Дувно, водили борбу неколико сати и у зору се повукли имајући само два рањена друга.
7. 12. 1943. Дошли из Дувна у Луг.
8. 12. 1943. Данили у селу Лугу. Увече пошли у напад — Стипанићи — и даље Превено — напад успео, док код осталих батаљона на Дувно није. Имали само једног рањеног друга.
9. 12. 1943. Пошли из Галтића у Шујицу, где смо били целог дана.
10. 12. 1943. Исто.
11. 12. 1943. Пошли из Шујице у Богдешиће где смо данили.
12. 12. 1943. Данили у Богдешићима. Увече пошли Доњи Молован — Купрес — Алајбегов Оџак где смо предахнули. Купрес је био спаљен.
13. 12. 1943. Пошли из Алајбеговог Оџака — Купрешка Врата — у Ждраловиће код Бугојна.
14. 12. 1943. Данили у Ждраловићима.
15. 12. 1943. Пошли из Ждраловића увече за Купрес — Брда.
16. 12. 1943. Стигли у Брда одакле смо пошли у напад на Шуицу. Цијелу ноћ водили борбу. У борби смо имали дијелимичног успјеха, али акција није у потпуности успјела услед закашњења других батаљона. Наш батаљон имао 4 мртва и 5 рањених (погинуо Вуксан Ђукић).
17. 12. 1943. Остали на положају изнад Шујице у борби са непријатељем. Увече поново извршен напад на Шујицу, али услед несадејства јединица, напад није успео.

Оригинал у војном музеју — Београд

ПРЕЛАЗАК ПРУГЕ САРАЈЕВО - МОСТАР

Е в о већ су два дана прошла од борбе на Враници, а ми идемо овим непроходним босанским шумама и нехотице се питамо: куда ћемо? Већ више од мјесец дана маршујемо и идемо — стално из борбе у борбу. Често, кад имамо застанак, разговарамо, нагађамо правац нашег кретања.

Иде наша колона тихо, нигдје се не чује вика, дозивање. Команде се преносе шапатом. Наш покрет мора бити тајан. Не чујемо шарце, али осјећамо да ту, пред нама, пут није слободан и да још увијек има поепрека. Идемо пругом, преко које су се често пробијале наше јединице за вријеме ранијих офанзива. Нијесмо знали снаге непријатеља, али смо рачунали да је јак и утврђен. По овој дивљини пожељели смо да видимо куће, дјецу и људе . . .

Било нам је немогуће вратити се у централну Босну, јер су снаге непријатеља биле велике, и оне су стално стезале обруч око наших јединица. Морали смо напријед, према Санџаку, гдје нема комуникација и гдје офанзива престаје. Другог пута није било.

Друг Попивода, комесар батаљона, говорио нам је: „Другови, непријатељске снаге нијесу нам познате, ми морамо бити спремни на пробијање обруча. Проћи или изгинути!"

Морали смо прикупити остатке снага, учинити последњи напор и изаћи из обруча.

„Брже, брже, другови! Има ли везе са зачељем?" преносило се колоном батаљона. И ми смо хитали и трчали поред колоне других јединица, губили на тренутак везу, заостајали, мијешали се са њима, али смо се ипак пробијали. Ми морамо стићи на чело колоне, ми смо данас у претходници. Док ми јуримо напријед, другови који сједе поред пута питају нас: „Који је то батаљон?"

Лица се њихова смијеше, познају они нас и ради тога су весели. Сигурни су, не плаше се, јер је данас у претходници 1. батаљон 1. бригаде .. .

Ми не остећамо умор, ноге су нам одрвениле, механички се крећу, мора се напријед! Заборавили смо на глад и умор, непроспаване ноћи и једна је мисао у нама: ми морамо проћи све ово и стићи на чело колоне!

„Довече, другови, видјећемо ко шта вриједи", говорио нам је Ђоко, помоћник комесара чете.

Иде колона, нико се не жали на тежину упрћеног „талијанца" или муниције, помоћници се не одвајају од својих нишанџија, сиједе их у стопу. Ово вече биће за нас судбоносно. Нема страха на лицима бораца, праве се шале на рачун пробоја. Чује се и смијех. Али тешкоћа тренутка била је свакоме јасна. Ми смо стигли на чело. Ручак се дијели на брзину и — опет покрет ...

Пред нама је још једно брдо, а испод њега је друга. Чујемо писак локомотиве. То воз поолази за Таочин. Срце нам таче закупа:

стигли смо ... Тамо иза пруге нема обруча, нема офанзиве. Ми смо гладни и исцрпљени. Тамо иза пруге је за нас обећана земља...

„Јуриш мора бити силовит, незадржив, пролетерски!" — тако нам је говорио командант батаљона Војо.

Ми смо мислили о томе и нехотице пипали торбице, пребројавали бомбе и муницију за пушкомитраљезе.

Застанак. Чекамо 6. батаљон. Ускоро стиже и он. Већ се приближила ноћ. Кренусмо. Тамо на челу колоне зачу се пуцњава, а мало затим пренесе се везом да је ухваћен један домобран, а остали, који су били са њим, побегли су. Очекивали смо да ћемо се сад сударити са главним непријатељским снагама и заузели смо положаје. Међутим, већ је пао први мрак, а ништа се није чуло.

Спуштамо се ка пруз и. Теку наше колоне као вода у проље ће. Сви смо заборавили на умор, глад. Једина је мисао била: напријед на пругу! Газили смо преко поплављених ливада и потока. Јурили смо као лавина, коју нико не може зауставити. Лијево од нас је Тарчин и у њему непријатељски гарнизон. Паше одељење треба да осигурава минере. Постављамо се на насип пруге и зуримо у ноћ у правцу непријатеља. Тек што су постављене мине, а један шарац поче да пара зрак, ту, у нашој непосредној близини. Његови куршуми звиждали су изнад нас.

Тамо према Тарчину већ крклја. Води се борба. Непријатељ је изненађен: само се брани. Десно од нас пролази главна колона, заједно са болницом. Минери су свршили свој посао, фитиљи су запаљени и баш кад смо стигли у састав чете, чули смо снажне експлозије.

Већ је зора. Повлачимо се према Бјелашници, куда су прошле наше колоне. Туку бацачи и топови, али све је касно. Извршили смо задатак.

Радост због успјелог прелаза чини да заборављамо и на ову непроспавану ноћ.

Ту смо, у селу испод планине. Идемо полако, док уз планину вијуга црна трака наше колоне. Живот се враћа у изнемогла тијела, а лица, која су посљедњих дана понекад показивала знаке изнурености и изнемоглости, сада блистају од среће...

Тамо, далеко иза нас, остала су Млиништа, Гламоч, Купрешка Врата, Јаклића Колибе, Равно, Ростово, Враница; крваве борбе и многе непроспаване ноћи, маршеви по помрчини густој као тијесто, кад смо се држали један за другога да не изгубимо везу ...

Видоје РАЛЕВИЋ

БЈЕЛАШНИЦОМ, У ПАТРОЛИ

После непрекидних једномјесечних борби и маршева у седмој офанзиви, 1. пролетерска бригада се крајем јуна 1944. године нашла на домаку жељезничке пруге Сарајево—Мостар. Иза нас су остали Млиништа, Цинцар, Радуша, Зец планина и друга попришта жестоких борби, многе непроспаване ноћи и окршаји са непријатељем, побеснелим због неуспеха да у Дрвару уништи Врховни штаб и друга Тита.

Једног кишног јунског дана, 3. чета 1. батаљона се зауставила недалеко од жељезничке станице Тарчин. У предвечерје смо кренули ка Тарчину. Киша је престала да пада. Ишли смо брзо. Погледи су нам се најчешће заустављали на стрмим странама планине која нам је била све ближе. Врхови су јој били обавијени маглом и облацима. Изгледала је стравично. То је била Бјелашница.

Кад смо се приближили железничкој станици чули смо неколико рафала из аутоматског оружја. Појурили смо ка станичним зградама. Биле су празне. Само на косама сјеверно и јужно од Тарчина чули су се ријетки пуцњи, који нису угрожавали наш покрет. Пут према врху Бјелашнице био нам је отворен.

Убрзо смо се нашли на стази која води ка врху ове ћудљиве планине. Чета се савила у колону и кренула на још један напоран пут. По мраку и клизавој стази, час се пењемо час спуштамо, да би се поново пели уз стрме стране. Постепено нас је савладао умор и глад. Иако је, после кише, ноћ била свежа, презнојавали смо се као по најтоплијем времену. Због тога нисмо ни смјели правити неке дуже застоје или одмор. Једино смо се зауставили код једног извора, само толико колико нам је требало да се мало освјежимо и угасимо жеђ.

Овај кратки предах нам је у том моменту добро дошао. Прикупили смо мало снаге и сигурније пошли напријед. Али то није дуго трајало. Што смо се више приближавали врху планине, све више смо осјећали њене ћуди. Вјетар, хладноћа и разријеђен ваздух постепено су повећавали наш замор. И поред тога нисмо посустајали. Знали смо да је и ова непријатељска офанзива потпуно пропала.

Око поноћи смо стигли на циљ. Иако је ноћ била облачна и тмурна, осјетили смо да смо изишли на врх Бјелашнице. Стаза, којом смо до тада ишли, углавном кроз густу шуму, као да је некуд нестала. Умјесто стазом, сада смо, шибани хладним планинским вјетром, газили по дебелом травнатом тепиху. Једини заклон на овој вјетрометини, који колико-толико штити од невремена, су поједине вртаче разбацане по брежуљкастом платоу планине. У једној од таквих вртача нашли смо и ми уточиште. За тили час цијела чета, изузев стражара и курира који је отишао до штаба батаљона, утонула је у дубоки сан.

Нисам могао ни да схватим гдје сам, ни колико сам спавао, кад пред собом препознах командира чете Сава Пузића, који ми је нешто говорио. Ошамућен од умора, глади и свјежег планинског ваздуха нисам могао повезати о чему се ради. Тек кад сам отворио очи, отријезнио сам се и разумио командирове ријечи. Више су имале призвук молбе него наређења. Осјетио сам да би у овом случају радије сам извршио постављени задатак него ускратио одмор својим борцима. Али, командир је, мора остати с четом. Препустио ми је да за извршење задатка сам одаберем десет бораца.

Задатак је обичан, ратни. Лакши од многих које смо извршавали. Његова тежина је проистицала из ситуације у којој смо се у том моменту налазили. Одмах по изласку на Бјелашницу требало се истим путем вратити у село Тарчин и прикупити што више података о непријатељу и његовим евентуалним намјерама. Све то треба обавити у току остатка ноћи и прије сванућа се извући из села, а дању ће шума бити довољна заштита за повратак на Бјелашницу. Значи, треба радити брзо, јер до сванућа нема много времена.

Иако са буђењем није ишло лако, око мене се убрзо окупила десетина бораца из свих водова, са пушкомитраљесцем Крстом Кажићем и његовим помоћником Ђуром Милановићем. Да бисмо се мало загријали, готово смо претрчали брежуљкасти плато. Нашли смо се на онај истој стази, којом смо раније дошли. По густом мраку смо се отиснули низ стрме падине Бјелашнице. Толико смо брзо ишли да нисмо ни приметили кад смо скренули са стазе. Одједном смо се нашли у тамној шуми без икакве оријентације. Вратити се натраг да тражимо стазу, значило би довести у питање извршење задатка, јер би нас сигурно затекао дан на падинама Бјелашнице. Зато смо ријешили да продужимо правцем којим смо кренули.

Мрак, густа шума и стрме падине отежавали су нам кретање. Било је и клизања, падова, али се ишло напријед. Већ смо почели губити наду да ћемо у одређено вријеме стићи на циљ, кад се пред нама указа видик, који нам је казивао да смо близу подножја планине. Ако нам је правац добар, Тарчин не би требао да буде далеко. Но у то смо сви сумњали, јер нам се чинило да смо некако пребрзо стигли. Мало смо се зауставили, али нисмо успјели да утврдимо гдје смо. Наставили смо пут са забринутошћу. Спуштали смо се доста брзо. Кад смо се мало дубље загледали кроз маглу, у долини смо угледали два нејасна свјетла. Једно, ближе, било је право испред нас, а друго, даље, нешто десно. Налазили смо се на добром путу.

Упутили смо се одлучно, али опрезно у правцу ближег свјетла. Тек кад смо се приближили на стотинак метара, уочили смо да је то нека усамљена кућа. По једна група је пошла лијево и десно од куће, а једна право према кући. Изненадили смо се, а истовремено и обрадовали, кад смо кроз освијетљени прозор угледали покрете човјека у униформи. Било нам је чудно што пред кућом нема никаквог обезбјеђења. Предпоставили смо да је то неки усташа или домобран, чија је јединица у близини, дошао у посјету породици.

Двојица смо изненадно, са упереним аутоматима, брзо упали у кућу, двојица су позади нас били спремни да нам помогну, док су остали са пушкомитраљезом били распоређени око куће, покривајући првенствено прозоре. Умјесто непријатељског војника или официра, пред нама је, рукама дигнутим у вис, укочен од страха, стајао човек у униформи жељезничара. Извињење због неспоразума и неколико

лијепих речи и човек се ослободио страха. Представио нам се као пријатељ, који по директиви партијског руководства из Сарајева ради на жељезници. Спомињао нам је и нека имена преко којих, наводно, одржава везу са партизанима.

Био је веома говорљив. Дао нам је доста података, који су нас интересовали, али их нисмо имали гдје провјерити, јер у близини није било ни једне куће. По његовим ријечима, у Тарчину су заноћиле непријатељске снаге, које еу то вече стигле из Сарајева. Све косе поред пута су запосјели Њемци, усташе и домобрани. Пошто у Тарчин не можемо ући препоручио нам је да нас одведе у село Пазарић, смјештено између Тарчина и Бјелашнице, које је од његове куће удаљено 2—3 километра. Тамо ћемо, наводно, моћи да добијемо више података, јер ће нас одвести код предсједника народног одбора, са којим је, како нам рече, у сталној вези.

Још док смо разговарали са њим домаћица је изнијела на сто нешто за јело. Позва нас да вечерамо. Иако смо избјегавали такву праксу, овога пута нисмо могли одољети. Прво смо јели ми који смо се затекли у кући, а затим су дошли и остали. Увјерени да смо добили добре податке, захвалили смо домаћици на вечери и заједно са њим пошли према Пазарићу.

Напољу је изгледало тамније него што је прије било. Није се видјела ни Бјелашница. Оно свијетло, које смо раније примијетили, сада нам је изгледало доста близу. То је, како нам рече жељезничар, домобранска станица. Ишли смо опрезно и брзо, преко неких јаруга и шипражја, газили по барама и блату. Његова 2—3 километра отегла су нам се као вјечност. Ходали смо више од једног еата, кад смо кроз још увек густи мрак угледали обрисе кровова сеоских кућа.

„Стигли смо", прошапута тихо.

Предложи да га сачекамо код првих кућа, гдје ће се убрзо вратити са предсједником одбора. Без размишљања прихватисмо његов приједлог. Он нечујно замаче првим мрачним сокаком, а ми посиједасмо по влажној трави покрај једне ограде, не слутећи што ће нам се ускоро догодити.

Да не бисмо нарушили тишину која је око нас владала, стрпљиво смо ћутали. Очекујући да чујемо кораке кад ће се вратити са предсједником одбора, зурили смо у тамни бедем, који се уздизао изнад села и размишљали како ћемо пронаћи пут до врха Бјелашнице. Како се не појави ни за десетак минута, постаде нам јасно да смо преварени. Будност и опрезност, једне од наших великих врлина, овога пута су несхватљиво заталије. Доведени смо у тежак положај. Требало је брзо тражити излаз, јер се већ назирало свитање дана.

Пошли смо да нађемо предсједника или неког одборника, чија имена нисмо знали. Куцали смо на једна, друга, трећа врата . .. Нигдје живог гласа, а врата закључана. Тек кад смо закуцали на једна врата, не знам која су то већ била по реду, зачу се дечји плач. Унутра се, сем плача, чује и неко комешање, али се врата не отварају. На наше упорно наваљивање да отвори, јави се усплахирени женски глас:

„У ово доба никоме не отварамо".

Срећом, на суседној кући зашкрипаше дрвени капци прозора и појави се неки човјек. Тихо, готово шапатом упита:

„Ко сте?"

Чим се увјерио да смо партизани брзо се спремио и пришао нам, изненађен како смо се нашли овдје. Кад смо му рекли ко нас је овдје довео и како је побјегао, дубоко је уздахнуо и процедио кроз зубе:

„Не ваља, довешће усташе".

Брзим кораком смо пошли кроз село, а он је успут, без ријечи, закуцао на неколико врата.

Чудили смо се што му то занчи, пролазимо поред толико кућа, закуца на врата или прозор, а ни са ким не проговори ни ријечи. Кад смо дошли на крај села већ је почело да свиће. Не само село него и оближње косе и брегови су се јасно видели. Посиједали смо по неким дебелим балванима, одакле смо имали поглед на цијело село и брежуљке који су га окружавали са три стране. На овој четвртој, гдје смо се, у ствари, ми налазили, уздизале су се, попут бедема, стрме стране Бјелашнице. Изгледало је да туда нема никакве стазе, којом би могла проћи људска нога.

Наш саговорник је био један од сеоских одборника. Док смо са њим разговарали о стварима због којих смо дошли, према нама је ишла група људи. Сви су носили торбе. Изненадили смо се кад смо видјели да је то храна, јер о храни није било никаквог говора. Одбијали смо да ишта примимо, мада смо знали колико би то за чету значило. На крају смо пристали и договорили смо се како то све да понесемо. Сложили смо се да и они пођу са нама до главне стазе која води ка врху планине, а даље ћемо моћи сами.

Таман смо били устали и спремили се да кренемо, кад се на околним косама и брежуљцима појави густи стрељачки строј. Били су то усташе и домобрани. Спуштали су се са три стране према селу. Све сељаке, изузев једног, вратили смо кућама. Овај један узе највећи дио хране, а остатак поделисмо између себе.

„Не бојте се", рече нам. „Убрзо ћемо изићи иза косе, гдје нам нг могу ништа".

Вјеровали смо му, али до тамо, уз велику стрмину, треба прећи дужи брисани простор, а стрељачки строј нам се приближио на 700—800 метара. Водичу рекосмо да што брже умакнемо оку и непријатељској ватри. Ми смо га у стопу слиједили да бисмо што прије заузели положај негдје у страни, одакле ћемо штитити повлачење пушкомитраљесца и његовог помоћника, које смо оставили да са оних балвана, гдје смо сједели, брзо дејствују све док ми не отворимо ватру са предвиђеног положаја.

Кад су приметили наш покрет, усташе и домобрани су отворили ватру из аутоматског оружја. Наш пушкомитраљез је одговарао кратким, брзим рафалима. Почела је неравноправна борба. Док је водич брзо измицао ка пошумљеној коси, нама је то теже успијевало. Под кишом куршума морали смо застајати у стрмој страни изнад села и одговарати на непријатељску ватру, како бисмо донекле олакшали положај друговима код пушкомитраљеза. С великом муком смо успјели да се докопамо пошумљене косе и мирније и организовано отворимо ватру на непријатеља, који је већ ушао у село. То је био знак пушкомитраљесцима да се повуку.

Повлачење је ишло тешко. Свака стопа стрме падине којом су се повлачили, непрекидно је обасипана куршумима. Наших осам пушака и аутомата дејствовало је брзом паљбом. Ватром смо успјели да оне најближе прикујемо за земљу. У оваквим ситуацијама и се-

кунди одлучују. Зато смо грчевито настојали да их тако што дуже задржимо. И успјели смо. Десетина је опет била комплетна. За велико чудо, само је пушкомитраљезац Кажић био лакше рањен, само окрзнут по глави.

Запрепашћени и срећни што смо се извукли без губитака остали смо на коси још неколико минута. Непријатељски куршуми су кидали грање око нас. Али то више није била опасност као малопријe. Мирно омо осматрали село Пазарић, које су већ обасјавали први зраци јутарњег сунца. Упутили смо још један плотун и неколико кратких рафала из пушкомитраљеза и аутомата, поздравили се са нашим водићем и наставили пут ка врху Бјелашнице.

Михаило БАТРОВИЋ

ДАНИ У ОБАРДАМА СА ТРЕЋОМ ЧЕТОМ

ЈЈакон жестоких двомјесечних борби по Босни, у првој половини јула 1944, 1. пролетерска дивизија дошла је у Санџак. Прва бригада је размјештена јужно од цесте Пљевље—Пријепоље, наш 1. батаљон у селу Обарде. До нашег доласка ова територија је сматрана полуослобођеном. Повремено су по њој вршљали четници. А у Пљевљима су били Њемци.

У Обардама нам саопштише да ћемо овдје дуже остати. Треба да се добро смјестимо и одморимо, да предузмемо мјере хигијенског карактера, прање и крпање одјеће, оправку обуће, лијечење од убоја и жуљева. Све се то уклапало у опште припреме за продор у Србију.

Сјеверно од цесте Пљевља—Пријепоље још увијек су били четници. Штитили су цесту којом се крећу Њемци. Негдје на половини пута, на брду званом Савин лакат налазила се чета Њемаца, са два тенка.

Иако наш батаљон званично носи назив 1. ловћенски црногорски батаљон, у њему су поред Црногораца, Далматинци, Крајишници, Босанци из источне и централне Босне. Има и неколико другова Јевреја, из разних крајева наше земље. Златко Вајлер и Павле Левковић били су из Загреба, Морис Романо и Хајм Папо из Сарајева. Једно вријеме Павле Левковић је био командир 3. чете. Цијењен је као храбар борац и умјешан руководилац. Приликом борби код Турбета, концем 1943. године, закачи га зрно и однесе му прамен косе изнад чела. Комесар чете, Вељко Ракочевић, шалио се на рачун тога, говорећи како се зрно одбило од комендирове главе.

У борбама кроз Босну заробљено је доста домобрана. Неки су добровољно, ступили у наше јединице. Од првог тренутка сматрали смо их својим друговима и тако се односили према њима. И они су брзо попримали наше навике, односе и понашање. Неки су у Обардама примљени и у Партију.

У 3. чети је културно-просвјетни одбор приљежно бринуо о просветном раду и разоноди чете. Скоро свако вече, до касно у ноћ, вио се црногорски оро и козарачко коло. На пољани испод села искупимо се и пјевамо црногорске и босанске пјесме, а кад Сплићанка Анкица поведе „Марјане, Марјане.. ." човјек би помислио да смо сви Далматинци.

Једној приредби су присуствовали и мјештани. Незаменљиви „Врабац" је забиљежио све важније догађаје, који су се збили у Обардама, нарочито разне шале и подвале. Највише је „кључао" пикиранте, оне борце који су залазили по кућама не би ли нешто приде прегризли. Вујадин Лазовић, Михајло Батровић и Видоје Ралевић су били прави мајстори за састављање „Врабца".

Свеједно што је забавни живот добро организован, дужи боравак у једном мјесту, без акција, постаје монотон. Не одговара нам. А

добро смо вријеме испуњавали шалама и хумором. У чети је политички делегат вода био и Омер Пезо, Херцеговац из Стоца. Увијек је нешто смишљао да нас разведри. Сјећам се: били смо у засједи недалеко од Јајца, 24 часа одвојени од батаљона; за то вријеме нисмо ништа окусили, а кад смо се вратили у батаљону нас дочека ручак — неслана зобена каша. Сви попријеко гледамо у порције. И Пезо прихвати своју, па држи говор: „Слушајте, другови, кад се овај рат заврши, ако се икада заврши, настанићу се у Београду. Поћи ћу на Теразије, пронаћи даму намазаних усана и лакираних ноктију, одвешћу је у хотел „Москву", зовнути конобара и наручити пуну тепсију пите гужваре — за мене, а за даму порцију зобене каше."

Код нас је, а и у цијелој бригади, била посебно омиљена игра „зуја". Чим неко каже „Ајдмо, другови, мало зује!" одмах се искупимо. Један већ намјешта длан десне руке испод лијевог пазуха, лијевом заклони очи. Остали су у гомили иза њега. Неко га удари по длану, он се хитро окреће, али и они позади њега још хитрије упру прстом у њега и зује: з-з-з-з-з. Сад онај који је ударен гледа сваког у очи и настоји да погоди ко га је ударио. Ако погоди смјењује га ухваћени, ако не погоди продужава да добија батине. „Зују" је нарочито волио командант 4. батаљона, Велебит Антончић. И на кратким застанцима играо ју је са својим борцима.

И Војо Абрамовић, командант нашег 1. батаљона много је волио шалу. Једном је за вријеме одмора за свој аутомат везао телефонски кабл, а онда „замолио" једног друга да му га дода. Кад друг прихвати Војо окрене ручицу телефона и безопасна струја продрма наивчину.

Било је ту и још чуднијих шала. Кад се неки борац расприча други се окупе око њега, један се непримијетно издвоји и клекне иза неког, оног који прича или другог који слуша, ослони се на дланове, а неки из групе гурне оног који је „предвиђен" и јадник се обавезно изврне на леђа. Увијек се томе од срца насмијемо, а није се десило да се онај коме смо подвалили наљутио.

Многе су нам шале биле дјетињасте, а није ни чудно — сви смо махом имали између 18 и 20 година.

У Обардама смо чули неколико предавања, пред цијелим батаљоном.

Једном приликом друг из Политодјела наше дивизије, говорећи о друштвеном стандарду у скандинавским земљама, рече да је у тим земљама велика производња пилећег меса и да је то најјефтиније месо. После међу борцима поче дискусија. Многи нијесу вјеровали предавачу. Пришао ми је тада десетар Мирослав Бубоња, сељак од Берана. „Вала, командире, овај га данас омасти. Одкуд може пилетина бити најјевтиније месо. У мом селу закољу пиле жени у бабинама или кад је неко баш јако болестан..."

За вријеме боравка у Обардама било је и борбених акција, више „економских" за прибављање хране али и мањих засједа на цести Пљевља—Прије епоље.

Једног дана, послије ручка, у 3. чету дође командант батаљона, Војо Абрамовић. Довео два борца из пионирске чете дивизије, носе са собом двије противтенкавске мине, енглеске производње. Војо, увијек за шалу, поче да нас задиркује: „Доста је било лежања! Треба мало ратовати. Јесмо ли војска или нисмо?"

Рекло би ее да нас критикује, а и сам зна како се борци 3. чете радују борбеном задатку. Из торбице извади секцију и показа гдје треба поставити мине: 2 км западно од Савина лакта.

Још за дана кроз шуму кренули смо према цести. Са једног узвишења изнад пута осмотрили смо цесту којом се крећу њемачка возила. Једва смо сачекали да падне ноћ. Спустили смо се на цесту, поставили обезбјеђење са оба правца и почели укопавати мине. У ведрој ноћи, по лијепом времену далеко се чуло сваки ударац крампа у тврду цесту. С коса са супротне стране огласише се четници. Мало пуцају, мало дозивају, највише псују — мајку нашу комунистичку. Пријете нам њемачким тенковима. Наша обезбјеђења су стрпљива, држе положај, ватру не отварају, а минери с групом бораца укопавају мине. Убрзо се зачуло брујање тенкова са правца Савина лакта. Радили смо ужурбано. Постависмо мине на 100 корака једну од друге и повукосмо се на пошумљено узвишење јужно од цесте. Ту смо засјели у бусију, чекамо да мина експлодира па да и ми отворимо ватру. Брујање тенкова се примиче све ближе. Ми се примирили, чини се да не дишемо. Велико ишчекивање кад ће мина грунути.

Тенк протутња у правцу Пљевља, а ни једна мина не експлодира. Командир вода, Видо Јовићевић почео је да виче на ону двојицу пионира. Мислио је да су заборавили ставити упаљаче. Они се правдају, снуждени су и невесели због оваквог неуспјеха. У том наиђе и други тенк. Кад стиже испред нас одјекну снажна експлозија. Јак бљесак у ноћи. Отворисмо паљбу из неколико шараца и аутомата. Посада тенка који је први прошао, ваљда чувши експлозију, окрену назад, према нама. И тако и он наиђе на ону другу мину.

Тако оба тенка стационирани на Савином лакту, осташе онеспособљени поред цесте. По завршеном задатку чета се задовољна вратила у логор. Команда чете је о томе реферисала штабу батаљона. Кад смо после неколико дана кренули за Србију, наишли смо поред оних тенкова. Код њих смо заробили једног четника, стражара који их је чувао.

Неколико дана послије ове акције сазнали смо да се неки четнички штаб налази у једном селу на јужним падинама Савиног лакта, удаљеном око 1 км од њемачке чете. Задатак да заробе тај штаб добиле су двије чете: једна из 13. бригаде и наша 3. чета. Прва чета је требало да се провуче између Њемаца и четничког штаба и да блокира село са сјевера и сјеверозапада, а 3. да наступа са југа и југоистока. Са 3. четом је кренуо и командант батаљона, Војо Абрамовић.

За дана смо стигли на брдо јужно од села. Између нас и села је удолина, с понеком кућом. Осматрамо село из једне виле, у њој смо затекли мјесне теренске раднике. Војо нам изда заповјест и повуче се код теренаца. Договорили смо да кад заузмемо село испалимо црвену ракету.

По ноћи смо се спустили низ поток у удолину и полако се, узбрдо, привлачили селу. Допрли смо до првих кућа, у њима нема никога! Кренусмо даље, али опет, нигдје живе душе. У неким кућама затекли смо погашене ватре, у неким војничку опрему: сандуци са муницијом, војнички самари за коње, неколико шаторских крила. Закључисмо да су се сви сељаци повукли с четницима.

Испалио сам црвену ракету, да команданту дам знак да у селу нема четника. Као да је очекиван тај сигнал да око нас запрашти

ватра! По начину како је пуцано оцијених да то нису ни четници ни Њемци. Наредих борцима да се склоне и да не пуцају. Паљба брзо престаде. Са супротног брда зачусмо команданта Абрамовића. Виче: „Саво, пали све од реда!" Чуше то и они који су малочас пуцали на нас. Питају: „Ко је то тамо?" Одговоримсо: „Пролетери!"

„И овдје пролетери".

„А ко вам је командир?"

„Пузић"

„И овдје Пузић!"

До тад сам био сигуран да је то нека наша, партизанска јединица, али кад чух да поновише моје презиме уплаших се подвале.

Наредих чети да заузме положај, али да ватру не отвара. Они са брда почеше да се спуштају. Гласно разговарају. Опрезни смо, претворили се у ухо. Али што се више примичу све сам сигурнији да су то наши.

Командир чете им је стварно био Пузић, Милан, мој брат од стрица. Нисам ни знао да је премјештен у 13. бригаду! Загрлисмо се, радосни што се поново видимо и што се неспоразум ипак добро завршио.

У једном подруму борци пронађоше старицу. Уплашена, исприча да су четници побјегли према неком брду, повише села, источно од Савина лакта. Кренули смо за њима. Испод брда осу митраљез. Опколили смо брдо и попели се на њега. Бацамо бомбе према митраљезу, али га не можемо уђуткати. Тек ујутро смо видјели да је био у једној пећини. Четницима је стигла помоћ, Њемци са Савиног лакта. Морали смо се повући. Не успјесмо заробити четнички штаб.

Саво Р. ПУЗИЋ

РАСТАНАК

Послије двомјесечних борби и маршева батаљон је дошао у село Обарде, у Санџаку, да се мало одмори и припреми за нове напоре.

Међу нама преносе се разне приче, |најчешће оне да ћемо ускоро у Србију. Србија је била наша стална жеља. Поход кроз њу осјећали смо као крај рата и (сјај побједе.

Слободно вријеме користимо најбоље што можемо. Свакодневно се одржавају партијски и скојевски састанци и војно-политички часови. У слободним часовима по групама причамо разне згоде из ранијих акција, а често се чује и пјесма.

Тих дана сам била некако посебно задовољна и расположена. Све око мене изгледало ми је лијепо. *И,* зачудо, у том изузетном расположењу никада ми није ни пало на памет да сам близу своје куће, и да бих можда могла да одем до ње.

За вријеме док смо се ми одмарали у Обардама за Беране су пошли Крсто Бајић, Милија Ђукић, Гојко Ђукић, Милоња Стијовић и Владо Шћекић. Не знам колико су се дана задржали тамо.

Кад се Гојко вратио — био је тада помоћник комесара батаљона — пошла сам к њему и, сва расположена, упитала га шта има ново у Беранама. А он, који је увијек био некако ведар и осмјехнут, погледао ме некако хладно, или се то мени тако учинило, и без икаквог увода рекао ми: „Ти мораш да идеш тамо, рекли су из комитета".

Тако је наш разговор почео и тако се завршио. Осјећала сам се као да ме је ударио тољагом по глави, све ми се одједном окренуло, ништа друго нијесам знала да кажем него: „Ја нећу тамо". А мисли су ми биле у батаљону. У оном што сам с њим преживјела. То је нешто што је требало да ме подржи да наставим да се борим против ове ненадне одлуке. Зар сад, после толиких мука, кад сам стварно срећна међу толико другова и пријатеља да идем на рад „у позадину"?

Једва сам чула Гојка кад је рекао: „Мораш, другарице, ти си комуниста, то ти је партијски задатак". J

Мало су јме погодиле те ријечи. Јер, партијски задатак то је светиња. Плачући сам пошла у чету да се изјадам друговима.

Све је било узалудно, и молбе и плач. Одлука је за два дана спроведена *џ* ја сам пошла за Беране. Свратила сам у еело где гје био штаб дивизије да се јавим штабу, а и да замолим да одлуку пониште. Нијесам успјела.

Тужна, осамљена, као да сам одбачена, пошла сам за Беране. У траду ме Д;очекао некакав чудан мир, без живости, и што се више примичем кући све више ме хвата ејета. Била сам дубоко увријеђена због одласка из батаљона. Никако нијесам могла да опростим Гојку што ми је онако хладно пренио партијски задатак. Цио мој рад на терену стално је био у сјенци жеље да се вратим у јединицу у којој ми се чинило да сам Открила љепоту живота.

Мила ЦА

УРА НАПРИЈЕД

Јула 1944. године наш 1. батаљон је у селу Обраде, недалеко од Пљеваља. Источно од села батаљон је једног дана водио жестоку борбу са надмоћнијим непријатељем — Њемцима и четницима.

Источно од положаја на Ђурђевом врху, на домаку непријатељских положаја, батаљон је заноћио у густој шуми. Командант батаљона, Војо Абрамовић, наредио је да наша чета, у садејству са четом из Санџачке бригаде, изврши напад на једну чуку, на којој је непријатељ заноћио.

Командир чете био је Иван Крилић, ја сам му био замјеник. Чета Санџачке бригаде није дошла у одређено вријеме, претпостављали -смо да је пошла с друге стране косе.

На полазном положају, заравни испод високо посјечене шуме, командир чете је издао заповијед за напад. Нагласио је да у случају изненађења његов знак — три пута звиждук пиштаљке и „Ура, пролетери, напријед", значи: повлачи се. Оријентир за изненадно повлачење кроз тамну ноћ и густу шуму — ивица високог брда.

Чета је кренула стрељачким стројем. Командир чете и ја, са пушкомитраљесцем, кретали смо се самом ивицом косе, нешто исиред стрељачког строја, не би ли чули или на други начин осјетили санџачку чету, и успоставили везу с њом. Но, чета се јниje појављивала.

Изашли смо на врх косе на којој је непријатељ заноћио. За час сам посумњао да смо, због тамне ноћи и густе шуме, промијенили правац. Попео сам се на један камен и гласно рекао: „Па, богаму, овдје нема никога". У том тренутку запраштале су бомбе и отворена је ватра с обје стране. Непријатељ је био потпуно изненађен, а и ми такође. Догодило се да су наши борци прошли неопажено кроз успаване непријатељске истурене дјелове и нашли се тамо гдје је непријатељ залогоровао, гдје су, између камења, лежали његови успавани војници. Засвијетљеле еу и ракете. Командир чете и ја схватили смо да је чета у опасности. Командир је дао уговорени знак звиждаљком и командовао оно: „Ура, пролетери, напријед". Кад смо осјетили да се и непријатељ стрмоглаво повлачи, нас двојица нијесмо били више у могућности да вратимо чету која је одступала. Повукли смо се и ми на полазни положај, на !који је дошло још око 15—20 другова, међу којима и један лакше рањен.

Страховали смо за остали дио чете. У мјесту гдје смо логоровали стигао је курир из штаба батаљона и захтијевао извјештај. Рекао сам му: „Кажи команданту да је чета безмало изгинула и да сада нећу писати никакав извјештај".

Током ноћи и наредног дана ујутро пристизали су борци појединачно и групно. Нема само Светозара Пламенца и Душана Томашевића.

Истог дана смо послали један вод на мјесто окршаја. Тамо су нашли погинулог Пламенца и сахранили га. По траговима крви с оне стране јкосе којом се непријатељ повлачио закључили смо да је и он имао велике губитке, али да је мртве и рањене извукао. Послије дан-два усташи еа других положаја довикивали су: „Партизани, хеј, партизани, дођите да вам предамо Душана Томашевића и његов дневник". Њега еу, вјероватно, рањена заробили и убили.

Љубо Ј. МАРКОВИЋ

НА ВРАТИМА СРБИЈЕ

23. август 1944. године

1 1релазимо реку Увац. . . Газимо реку и наше босе ноге чине прве кораке по тлу Србије. Веселе се и шале борци.

Они који су већ прешли реку добацују онима преко:

„Ej. Санџаклије! Поздрављамо вас из Србије" — и веселим узвицима и емехом прате посртања преко воде и камена оних који прелазе, њихово падање у воду, њихове делове одеће које им брзи Увац ограби и однесе...

Док трком прелазимо и јуришамо на четничке положаје, гледамо куће, воћњаке, њиве. .. Србија! И упоређујемо је са Босном. Четници беже далеко испред нас. Ко би нас и могао дочекати, овако орне и наоштрене.

Долазимо пред једну кућу, прву у Србији, у коју емо дошли. Под црепом, са великим еобама, Са столом и клупама у хладу испред куће. Домаћин одмах дочекује ракијом, сиром, нуди нас јелом. Разговоран. Осећамо извеену разлику од досадашњих терена на којима смо се бавили. Друга земља, други народ са својим карактеристикама и специфичностима. Обасипамо домаћина с хиљаду питања о стању и приликама у Србији, на која он брзо и радо одговара. Пази на сваки наш покрет, сваки гест и оцењује нас по томе. Запажа да смо добро наоружани и обучени. Причамо и објашњавамо о свему ...

На поласку нае срдачно испраћа домаћин с укућанима.

Избили смо на Златибор. Многобројне колибе и стока. Голет. Пред нама Краљеве Воде и Палисад, чувена златиборска летовалишта. Наша истурена одељења већ су у Краљевим Водама. У Палисаду, километар даље, Бугари. Наши борци пролазе кроз празне виле и хотеле, загледају и питају се у шали: „Где су сада они који су овде уживали?" У ноћи наша препадна оделења приближавају се бункерима и осипају их бомбама и ватром из митраљеза; Бугари пуцају и бацају ракете целу ноћ ...

24. август 1944. године

По наређењу штаба дивизије повукли смо се на полазне положаје. Наш план је: пустити непријатеља — који је добио појачања и који ће еигурно отпочети са нападом — да што дубље зађе преко голети Златибора у правцу 1. пролетерске, и на тај начин га извући из утврђења, док ће за то време 3. и 13. бригада обухватним маневром, с леве и десне стране, да избију са леђа на Палисад и Чајетину, а онда отпочети уништавање непријатеља.

Непријатељ је јак два батаљона, то јест 1400—1600 људи, врло добро наоружан, са доста топова и тешких бацача.

Наша истурена одељења јављају о надирању непријатеља и пошто су их дочекали јаком ватром повлаче се. Непријатељ улази све дубље. Бугари јуре у гомилама, бесни и опијени „лаким успехом". На цести километар и по од нас већ су довукли топове са великим бројем кола. Напред, да ее дотуку „разбијени" партизани!

Но, доста је било. Стојте! Ни корака даље!

Бум! Бум! Бум! проломи се. То наша артиљерија из непосредне близине туче брзом паљбом. Ура! ори се нашим стрељачким стројем; одушевљени повици због тачних погодака наше артиљерије. Умукнуше непријатељски топови. Разбегоше се Бугари на све стране остављајући топове, муницију, материјал.

Онда почиње наш јуриш. Брз, силовит, са свих страна. Беже бугарски издајници, падају мртви, предају се. У јуришу прелазимо преко остављеног материјала, преко њихових лешева, оружја и муниције; наилазимо на војнике шћућурене у каквој рупи или заклону, дрхте од страха, бацају оружје и дижу руке чим наиђу наши борци. То су трагови и остаци њиховог „напредовања".

У незадрживом јуришу прелазимо Краљеву Воду и упадамо у сам Палисад, „неосвојиву" непријатељску тврђаву. Изроди бугарског народа се бране из читавог низа утврђења и обасипају нас топовском и минобацачком ватром, док их наши из непосредне близине, из кућа и заузетих утврђења и ровова, обасипају непрекидном ватром. Развија се жестока борба, све пламти и гори од силне ватре из разних оружја.

Борба се продужује и у ноћи. Тад главну реч имају бомбаши и „џон-були". Од силне ватре и блеска разних оружја претворила се ноћ у дан, да је све унаоколо светлело и видело се.

Стотине побијених и заробљених су резултат те ноћне борбе . . .

Бане БОЖОВИЋ

БОМБАШКА НОЋ

РЈегдје у јулу 1944. године прешао је батаљон цесту код села Јабуке. Прва чета је одмах након преласка комуникације Пљевља — Пријепоље остала у селу Обардама. Јабуку су дашу контролисали Њемци, а ноћу су у јако упориште изграђено дуж села и цесте остајали само четници. У више махова противник је покушавао да нас одбаци од овог рејона, али му то није пошло за руком. Четници еу звали и на преговоре. Пошао је наш командант, Војо Абрамовић. Састао се с четничким командантом, неким мајором бивше војске, али од тога никакве користи није било. Четници су тражили да се не нападају њихови положаји на Јабуци, због Нијемаца, с тим да ни они нас не нападају. На растанку им је наш командант рекао да ћемо их нападати свуда и на сваком мјесту док земља не буде слободна, па је додао — нек нас чекају навече. И доиста их није преварио. Напали смо их те вечери. Оставили еу припремљену вечеру и надали се у бјекство.

Једног јутра, у еаму зору, непријатељ је извршио снажан напад на наше положаје. Борба је трајала читав дан, долазило је и до борбе прса у прса. Непријатељ је одбачен источно од села Обарда, гдје је и заноћио на једном планинском масиву. Прва чета је добила задатак да испита да ли је непријатељ заиста одлучио да задржи ове положаје или се, када је наступила ноћ, повукао на полазне положаје.

Ноћ је била тако тамна да смо се, када смо зашли у борову шуму, морали држати један другом за опасаче да се колона не би прекинула. Дозивање је било строго забрањено. На непознатом терену, у густој шуми, по мраку, чета је скренула с правца и пошла превише удесно. Морала се вратити одакле је и пошла. Узела је водича, који нас је повео до ивице шуме, испред положаја који је требало да испитамо. На ивици шуме командир је затражио четворицу бораца који ће испитати косу испред нас. Групу еу еачињавали: Стево Пламенац, Душан Вујасин, Слобо Јововић — ако се још добро сећам имена — и ја. Ако непријатељ буде тамо, треба га засути бомбама. Ако не наиђемо на јачег непријатеља, настојати да положај задржимо до доласка чете.

Када смо дошли у подножје косе, кренули смо, један поред другог, опрезно ка врху, држећи у рукама бомбе. Тако све до врха. Нијесмо примијетили непријатеља, а ни он нас, иако је био ту. Одлучисмо да испитамо и лијеву страну ове косе, која је имала седласт облик. Прилазили смо лијевом дијелу не онуда куда смо дошли, већ увалом која је дијелила косу. Спустили смо се у увалу. Кад се почесмо пењати ка врху, оклизнух се и прилично угрувах. Сјео сам, а остали пошли напријед. Кренуо сам за њима, али сам опет убрзо морао сјести. Није се видјело ништа, па сам пипајући руком око

себе потражио погодно мјесто гдје бих сјео. Напипао сам неки камен. Како сам на њега сјео, осјетио сам да није раван, па сам руком почео да пипам около. Тада се десило нешто невиђено; напипао сам цијев шарца. Изненадих се, али се одмах и прибрах. Реших да га отмем. Једном руком сам дохватио цијев шарца, а другом пипао низ њега. Напипао сам неки прекривач, вјероватно шаторско крило. Полако сам почео вући шарац к себи, али нијесам успио. Нисам знао да је кроз каише један од непријатељевих војника провукао ногу и тако спавао. Тако сам, ваљда, повукао и тог војника. Он је истог часа тако јако јекнуо да је пробудио остале. Тада сам чуо како један од њих на албанском језику виче и псује: „Бомбе, ћившам нане". Схватио сам да је то митраљеско гнијездо, испустио сам цев шарца, легао иза камена, активирао бомбу и само је пребацио на њих. У том тренутку сам чуо и Пламенца, био је од мене на отприлике двадесетак метара, гдје каже:

— Овдје има некога. Ја сам нагазио на некога.

Он је, у ствари, зашао у њихову главнину, која је спавала. А мрак је био густ. Оба ова случаја одиграла су се врло брзо, и када је експлодирала моја бомба, у исти мах чуло их се још неколико. Настала је заглушујућа ватра. Превладавале су бомбе. Пламенац је погинуо. Касније смо видјели: имао је три метка у грудном кошу.

Непријатељ, изненађен на спавању, надао се у бјекство. Његови војници који су пошли у правцу супротном од нас стрмоглавили су се низ једну стијену, гдје су нашли смрт. Био сам одсјечен од другова. Да их зовем нисам смио; то би значило открити се непријатељу и вјероватно погинути. Према ватри и трци, оцијенио сам да је овдје прилично непријатељевих војника. Како сам се налазио на гребену косе, настојао сам да се повучем уназад, према оној ували. Претпостављао сам да тамо могу наићи и остали другови или да ћу их одатле, према небу, лакше уочити. Коракнуо сам уназад, нашао се у некој смреки, усплео се и пао преко ње на камење. Устао сам и пошао. Послије неколико корака чуо сам како неко шапатом зове да идем к њему. Шапуће:

— Иди к мени, иди к мени.

Помислио сам да је неки од мојих другова и пошао сам према гласу. Нијесам у мраку могао видјети оног што зове, па сам и ја шапатом питао:

— Ко ме зове?

Понових то неколико пута, док одједном осјетих да ме неко снажно зграбио. Питам ко је то, али он ништа не одговара, већ поче да ме вуче. Терен је био такав да му то није одмах пошло за руком. Отимао сам се како бих се ослободио толико да могу употребити оружје. У том рвању он ми зграби пушку коју сам држао у десној руци и покуша да је повуче. Ја сам, чим сам осјетио да је дохватио за пушку, посегао за њом и лијевом руком. Али тада се десило нешто што ми је ненадно помогло да се ријешим непознатог супарника. Каиш од пушке ми се нађе између тијела и руке тако да се руком ухватих за опасач. Хитро сам се десном латио за нож и у часу када ме је непознати поново повукао к себи, зарио сам му га негдје у груди. Он јекну и одмах се стропошта. Био сам слободан, али толико уморан да сам сјео ту, да се мало одморим.

Ову гужву је чуо Видо Вујовић, који је ишао да нам саопшти да се вратимо у састав чете. Наишао је на мене, па смо пошли према

чети, опрезно и на одстојању. Када сам дошао на ивицу шуме, умјесто у чети, поново сам се нашао међу непријатељевим војницима. Ослушкивао сам и чуо како шапућу час „цурик", а час „форверц", стално пролазећи поред мене. Био сам застао иза неког обореног дрвета. Опипао сам дебеле наслаге лишћа. У ствари, то је био поток. а његовом супротном страном водио је пут којим су непријатељеви војници пролазили. Одлучио сам да ту сачекам зору, која није била далеко. За сваки случај, у лишћу сам ископао довољно простора да се у њега затрпам ако буде потребе.

У зору је престало пролажење поред мене и када се разданило могао сам видјети да око мене нема непријатељевих војника. Изашао сам на њихов пут и пошао. Нисам дуго ишао, када с лијеве стране угледах колибу. Опрезно сам се примакао шуми. Пред њом су били наши борци. Пошао сам к њима. Ту сам нашао команданта батаљона, који ми је рекао да је пратио борбу и да је ватра била врло јака.

Непријатељ се повукао десно од ових положаја.

Тог јутра сахрањен је Стево Пламенац.

Владимир СРЗЕНТИЋ

ДВА ПИСМА

ЈС рајем јула 1944. године, у еелу Обарде, у Санџаку, примила сам писмо од Драга Николића, члана политодјела 1. пролетерске бригаде, у коме, поред осталог, пише:

Секретарима бат. — комитета СКОЈ-а

„Другови, синоћ смо добили од ПК СКОЈ-а за Црну Гору и Боку писмо следећег садржаја:

„Драги другови! Уколико вам није познато да у Црној Гори излази омладински лист „ОМЈ1АДИНСКИ ПОКРЕТ" овим писмом вас са тим упознајем. Ускоро ће изаћи пети број. До сада ми нисмо могли објавити ни један допис из 1. пролетерске из оправданих разлога. 1. бригада је у последње вријеме, као и увијек од свог формирања, водила славне бојеве. У тим борбама су се истакли многи појединци, многе групе, читаве десетине, водови или чете. Од свих оних који су ее највише истакли, највећи дио су млади борци. О томе треба да нам пишете. Првенетвено треба да нам пошаљете дописе из I и II црногорског батаљона.

„I Пролетерска је наша најстарија и најславнија бригада, у њој се данас налази велики број младих Црногораца, она иде славним путем, о њој се причају легенде, о њој треба да пише и „ОМЈ1АДИНСКИ ПОКРЕТ", а то у првом реду зависи од вас! Славној I пролетерској бригади и вама, много другарских поздрава. Смрт фашизму — Слобода народу . ..

За ПК СКОЈ-а за Црну Гору и Боку — Бађо".

У наставку писма стоји: „Не смијемо ниуком случају пропустити ову прилику да пишемо о нашим омладинцима — херојима, погинулим и живим. Не смијемо такође не одазвати се срдачном позиву на сарадњу наших црногорских другова. За њих би то била увреда, а за нас велика срамота".

Ово писмо је пропраћено другим, руком написаним, од 8. августа 1944. године. У њему ме друг Драго оштро кори што, и поред обавеза прихваћених у бригадном комитету СКОЈ-а, врло неуредно шаљемо чланке за „ОМЈ1АДИНСКИ ПОКРЕТ" и лист санџачке омладине.

У писму даље указује:

„Има доста мотива за писање, доста борбе и доста храбрости и дјела омладине I батаљона. Драго је написао лијеп чланак, али не о Милораду Радовићу, не о њему већ о борби на Јајцу, а о Милораду узгред. Реци Драгу да поново напише чланак о њему, тако да се види Милорад прије борбе, у борби и приликом погибије ...

О погинулом Николи Вујовићу треба да се напише чланак за новине, а не посмртни оглас, како сте написали". |

О Миљану Чогурићу, каже, да ће сам написати чланак а г нама је да прегледамо све батаљонске и четне листове и све бројег „Малог ратног недељника", па да пошаљемо чланке о херојски подвизима Црногораца — омладинаца. Исто је и за санџачке омл; динце; у батаљону их је било, а има их и сада. О Аџики Зотовић може писати Екрем, затим о Радомиру Филиповићу, о оном дру1 из пратеће чете"...

Ето, и тако су нас омладиискe руководиоце критиковали збс неизвршеног задатка.

Рада КУЛИЋ

Пратећа чета 1. батаљона са командантом батаљона Војом Абрамовићем, августа 1944. године у селу Обарде код Пљеваља. Стоје с лева: Јозо Шупе, непознат, Мирко Гледовић, Мате Јурат, Смиља Латиновић, Мате Миоковић, Тоика Рупић, Павле Борозан, Бранко Тркуља, Петар Керкез, Владо Лучић, Јозо Шпрљан, Мнђо Цвитановић; клече: Драго Милутиновић, Фрањо Гулин, Петар Мандић, Мијо Теншек, Велиша Пејовић; седе у средини: Бисерка Шпоња, Никола Ђукановић, Златко Вајлер, Војо Абрамовић, Вељко Ракочевић; леже и сједе напред: непознат, Рако Лекић, Рада Кулић, Божо Орландић и Милош Вељић.

Двадесет трећег августа 1944. године борци 1. пролетерске газе ријеку Увац приликом продора у Србију.

ОД ЗЛАТИБОРА ДО БЕОГРАДА

С^у редином љета 1944. године савезничке трупе су напредовале на свим фронтовима. Црвена армија је прешла Карпате и брзо се приближавала Југославији, у којој је више од половине територије било ослобођено. Непријатељ се чврсто држао у Србији, преко које су водиле главне комуникације према фронту и за извлачење огромних снага са југа Балканског полуострва.

Врховни штаб је одлучио да у Србију, ка долини Ибра, најпре упути Оперативну групу, а затим снаге I и XII корпуеа.

1. пролетерска дивизија, која се налазила у стратегијској резерви, интензивно се припремала за продор у Србију. Борци су, без обзира из којег су батаљона, са великим нестрпљењем очекивали дан када ће закорачити у Србију. Посебно је било расположење у 1. батаљону, који се спремао да са својим „рођацима", 3. батаљоном, иде у Србију као у своју кућу.

План продора пореметили су Њемци. Настојали су да у сарадњи са четницима спријече продор пролетерских јединица у Србију, да прије тога разбију снаге НОВЈ у Санџаку и Црној Гори.

Према 1. пролетерској дивизији наступале су снаге 14. пука 7. СС дивизије, 2. пука „Бранденбург" и албанске легионарске јединице. Њемачку колону која се кретала од Пријепоља ка Каменој Гори, дочекао је 1. батаљон, који је био на десном крилу бригаде; успио је да је заустави 13. и 14. августа, наносећи јој велике губитке.

Слиједећег дана непријатељ је употребио јаче снаге, подржане артиљеријом и авијацијом. Борба се водила на свим положајима које су држале бригаде 1. дивизије. Бригаде су имале задатак да маневарском одбраном задржавају непријатеља.

Прва пролетерска бригада постепено се пребацивала ка западу, обезбјеђујући свој десни бок према Пљевљима. Непријатељ је концентрисао јаке енаге у рејону Пљевља и припремао одлучујући удар у правцу Таре. За то вријеме бригада је, у саставу своје дивизије, извршила један од својих најуспјелијих маневара правцем Косаница •— Врла —• Градац — Бољанићи — Прибој на Лиму — Брезна. Непријатељева офанзива ударила је у празно, а снаге 1. пролетерске дивизије нашле су му се иза леђа, спремне за продор у Србију.

Избијањем у село Брезна 1. пролетерска бригада се нашла на вратима Србије. Са великим одушевљењем њени батаљони су у четири колоне прешле ријеку Увац на правцу Доброселице и Борове Главе. Батаљони су наступали у стрељачком строју, као повезани ланцима, и за тили час разбили двије бригаде Златиборског четничког корпуса. Десно од 1. била је 3. а лијево 13. пролетерска бригада.

Бригада се рано ујутро 25. августа упутила према Палисаду, гдје је био јако утврђен 61. бугарски пук. Батаљони су испред себе

истурили мања одјељења. Бугари су насјели лукавству и кренули у потјеру за претходницама. Када су се бугарске јединице удаљиле од гарнизона пролетери су извршили напад и гонили их све до бункера и утврђених зграда. Први батаљон је нападао у центру.

Први напад на Палисад није успио. У нападу 26. августа 1. батаљон је био у резерви. Пошто ни други напад није успио, 1. батаљон је постављен на Орлов кук да обезбјеђује бригаду са правца Палисада.

Напад на Палисад задржао је цијелу 1. дивизију, која је имала задатак да што прије и што дубље продире у западну Србију. Прва пролетерска бригада одмах је упућена ка прузи Ужице—Вишеград, коју је потпуно онеспособила. Бригада је наступала на лијевом крилу дивизије. Задатак јој је био да продре у западну Србију, разбија четнике, оснива органе власти и помогне XII корпусу пребацивање преко Дрине. Први батаљон, заједно са 2. и 3. батаљоном, напао је Бајину Башту. Први напад није успио. Њемци су се упорно бранили у тврђим зградама и издржали до доласка појачања. Напад је поновљен 7. септембра. Први батаљон и главнина 2. батаљона разбили су јаке снаге недићеваца, љотићеваца и четника и у снажном налету ослободили Бајину Башту.

Први батаљон је имао задатак да обезбјеђује бригаду са правца Рогачице, али је он самоиницијативно потискивао непријатеља и ослободио Рогачицу. На том сектору батаљон се задржао неколико дана, до долаека јединица XII корпуса.

Бригада је наставила продор и са лакоћом разбијала јаке четничке групације. Већ 9. септембра јединице су ушле у Косјерић. Народ је одушевљено дочекивао пролетере. Младићи су били одушевљени енергичним наступањем пролетерских бригада и масовно су се јављали и ступали у бригаде. Тих дана 1. батаљон је нарастао на око 450 бораца.

Наступање је настављено несмањеним темпом. Код Словца и Диваца разбијене су непријатељске јединице. Припремљен је напад на Ваљево. Нападале су га 1. и 3. пролетерска бригада и дијелови 6. личке дивизије. Прва бригада је нападала са правца села Рађево. Први батаљон је имао задатак да упадне у град и изнутра разбије одбрану гарнизона. Непријатељ је био потпуно изненађен, није очекивао да пролетери могу стићи тако брзо са доста велике удаљености. Дио 1. батаљона је неопажено ушао у град. Ипак град није заузет. Јако утврђена касарна одољевала је нападу. Чак и топови, који су погађали из непосредне близине, нијесу могли нашкодити њеним јаким зидовима. Касарну су блокирале јединице 3. крајишке бригаде, а батаљони 1. бригаде су се повукли из града и обезбјеђивали правце од Шапца, Лознице и Уба. Први батаљон је обезбјеђивао правац према Шапцу. На брду Караула и на Врховинама, до ногу је потукао једну четничку бригаду.

Неко вријеме послије напада на Ваљево бригада је била на одмору у рејону Маркова Црква — Веселиновци — Вртиглав и на сектору Мионице. Ту се задржала до краја септембра, водећи мање борбе.

Бригада је 2. октобра напала непријатеља у Убу. Први и 3. батаљон нападали су са сјевероистока. Најприје су овладали Ћемановим Мостом и Црвеном Јабуком и порушили мост на Тамнави, што је омогућило осталим јединицама да, уз непосредну подршку артиљерије, ослободе Уб.

Послије ослобођења Уба бригада је водила борбе са непријатељевим колонама које су од Обреновца покушавале да продру ка Убу. А онда је комплетна, 9. октобра, упућена преко Лајковца, Лазаревца и Сопота према комуникацији Младеновац — Београд, у рејону Влашко Поље —- Ђуринци. Први батаљон је био на лијевом крилу према Раљи. Задатак бригаде је био да спријечи повлачење непријатељевих колона ка Београду. Њемачке моторизоване колоне еу биле веома јаке, али су их батаљони 1. бригаде смјело нападали, наносили им губитке и успоравали њихово кретање.

Пред зору 12. октобра по појачаном тутњу моторизације и јачој ватри батаљони су осјетили да се нешто промијенило. У зору су примијетили да је то другачија колона од оне која је претходног дана пролазила. То је била колона тенкова Црвене армије! Њено чело није дозвољавало непријатељевој колони да се одвоји и систематски ЈУ је тукло.

Кад је успостављена веза са њом, колона је за тренутак застала. Батаљони 1. пролетерске бригаде, са развијеним заставама, хитали су ка цести. Био је то радостан, дуго очекиван сусрет са друговима по оружју, с борцима исте идеологије, с најдражим савезником, чијем оружју емо вјеровали и кад му је било најтеже.

Прва заједничка борба са јединицама Црвене армије била је код Раље. Први и 2. црногорски батаљон садејствовали су црвеноармејцима у њеном заузимању. Затим је настављено наступање у правцу Авале. Дуж цесте је наступала моторизација, десно од ње пјешадија Црвене армије а лијево 1. пролетерска бригада.

На десном крилу бригаде, одмах из јединице Црвене армије, наступао је 1. батаљон. Непријатељ је стално давао отпор, а на подручју Авале покушао је да заустави колоне Црвене армије и 1. пролетерске бригаде. Црвеноармејци су снажном ватром засули њемачке положаје на Авали, а послије тога пошли на јуриш. Са њима је јуришао и 1. батаљон, показујући како то пролетери раде. Црвеноармејци су им одали признање за храброст.

Наступање ка Београду је настављено. Борци 1. пролетерске бригаде били су срећни што су уз раме Црвеноармејцима и што ће први ући у Београд.

Први батаљон је наступао ка Бањичком вису. Непријатељ га је био јако утврдио. (Зн је, са Дедињем, представљао једно од најјачих упоришта у Београду, које су Њемци бранили снажном артиљеријском ватром са Звездаре, Калемегдана, жељезничке станице и Бежанијске косе.

Бригада је 14. октобра напала на Бањички вис и заузела прве ровове. Но, више од тога она је постигла тиме што је натјерала Њемце да открију систем одбране. То је помогло Црвеној армији да у артиљеријској припреми уђутка непријатељску артиљерију и дезорганизује му одбрану. Прва бригада је уз подршку совјетских тенкова заузела Бањички вис.

Бригада је са Бањице наступала упоредо са моторизованим колонама Црвене армије преко Ауто-команде и Карађорђевог парка ка Славији. Непријатељ је на Славији пружио најжешћи отпор. Најприје је пјешадија Црвене армије, под заштитом тенкова покушала да на јуриш пређе трг. Било је то 15. октобра. Њемци су их покосили ватром аутоматских оруђа. Онда је 1. батаљон, уз подршку тенкова и артиљерије, у снажном залету прескочио трг. Тада је преко Сла-

вије покуљала колона тенкова и пјешадије према Улици краља Александра (сада Булевар револуције).

Сјутрадан су борбе настављене дуж Улице краља Александра. Непријатељ је давао отпор из сваке тврде зграде. Пред крај дана 1. батаљон је продро у зграду Скупштине. Ту је разоружао око 120 четника.

Борба за Београд је настављена у току ноћи и слиједећих дана. Али јој се тежиште помјерило кад се 17. новембра од Смедерева појавила једна јака непријатељева колона. Већи дио снага Црвене армије се оријентисао према њој, док су батаљони 1. пролетерске, уз садејство тенкова Црвене армије, прешли у одбрану до обнављања одлучујућег напада. Њемци су примјетили да су снаге ослабљене и извршили су неколико противнапада. Три пута је зграда Народног позоришта прелазила из руку у руке. Из палате Албаније непријатељ је јаком ватром контролисао широки простор. Савладан је тек уз садејство тенкова и 8. црногорске бригаде. Послије тога су поново пристигле јединице Црвене армије и непријатељева одбрана је сломљена. Јаке моторизоване снаге Црвене армије избиле су 20. октобра на Калемегдан и снажном артиљеријском ватром тукле непријатељеве колоне које су се преко Саве повлачиле према Бјежанијској коси.

Београд је ослобођен.

Прва пролетерска бригада задржана је у Београду као посадна јединица. Одржавала је ред и помогла у уништавању остатака непријатеља и његових слугу. Свака чета је обезбеђивала по један кварт. Први батаљон је био у центру града.

Боравак у Београду искоришћен је за интензивни војно-стручни и политички рад. Бригада је добила ново совјетско наоружање и требало је њиме што прије овладати. Такође је требало брзо оспособљавати нове, махом младе борце. Већином су били из Србије и Београда. Стари борци су били углавном Далматинци, Босанци и нешто Црногораца. Оних најстаријих, из Рудог, било је мало. И то на командним дужностима.

ПРВИ БАТАЉОН ПРЕЛАЗИ УВАЦ

Друга половина августа 1944. Дошли смо на границу Србије. Ту, на косама изнад реке Увац, одржани су партијски и скојевски састанци, а потом четне конференције. Анализирали смо дотадашњи рад и борбе, и објашњени су нам планови похода у Србију. Пред нама је добро познати непријатељ — Швабе и четници. Са њима заједно Недићева и Љотићева војска. Говорили смо и о њима. Посебно нам је указано да однос према народу мора бити на висини, како доликује пролетерима. Причали смо и о тешким борбама које су водиле 2. и 5. дивизија при првом покушају продора у Србију.

Наш 1. батаљон је био одређен да први пређе реку Увац и закорачи на тло Србије. Међутим, та одлука је измењена на тражење Крагујевачког батаљона. Разумљива нам је била њихова жеља да та част припадне њима, нашим драгим „рођацима".

Дивно су изгледали тих дана и тог јутра борци из Србије! Радости није било краја. Нема речи, ни пера, који би ту радост, тај полет, тај осећај описали. Са њима смо се сви радовали! Како и не бисмо кад идемо у коначни бој за ослобођење Србије и нашег Београда и у сусрет Црвеној армији.

Рано смо уетали и спремили се за покрет. Идемо левом обалом Увца. Мостобран није требало обезбеђивати, Крагујевчани су туда већ прошли.

Четници држе косе од врха Торника до Борове главе.

Иако Увац није дубок, тешко смо га прегазили. Дно реке је као поплочано округлим камењем, врло клизавим. А вода је била доста брза, па и хладна, иако је лето. Многи другови нису умели да газе брзу ријеку. Већина није знала ни да плива. Чак су је и коњи тешко савлађивали.

Свака команда чете и сваки штаб батаљона формирали су екипе пливача. Највише је у њима другова Далматинаца. Видео сам команданта батаљона, Воја Абрамовића, Драгишу Радевића и друге који су тога јутра спасили из Увца више бораца. И ја сам спасао неколицину.

Савладасмо, ипак, Увац. Већ свиће зора. На падинама Борове главе и код села Доброселице 3. батаљон бије тешки бој.

Дан се рађа. На косама изнад Доброселице све четник до четника, такозвани „Златиборски корпус". Помислио сам да ће бити тешких борби, да „перје меса изнијети неће".

Но, брзо несташе „зле слутње". Пролетери 3. крагујевачког енергично су потисли непријатеља. Доброселицу је народ напустио, нигде живе душе. Куће отворене, пуне хране и воћа. На брвнима висе низови дувана, суше се. Тешко је ударао његов мирис по носу. али

се само чуло — поздрав на десно или лево, дувану, и хитало се ка врховима косе, у сусрет непријатељу.

Брзо смо заузели зграду сеоске школе и потисли непријатеља, а када смо се спремали за напад на врх Торника, огласи се наша артиљерија, цео дивизион. Непријатељ је разбијен и панично бежи. Ми немамо жртава, само је рањен један борац из 1. чете.

Након два дана избегли народ се вратио у село. Када су домаћини видели да им ништа није узето, да нема штете ни паљевине, били су одушевљени. Одмах су похитали за нашим четама са богатим даровима хране, дувана и воћа.

Вујадин ЈЛАЗОВИЋ

НА КОСАМА ЗЛАТИБОРА

Прелазимо преко Увца. Држимо се за руке да нас вода не би однијела. Физички слабији и болничарке прелазе ријеку на коњима. Наша 1. чета се одмах упутила према положајима. Истурени дјелови претходнице упозорили су да су пред једном кућом у Доброселици примијетили групу полууниформисаних војника. Упутили смо се тамо, да извидимо. Но та групица је побјегла. Били су четници. У тој кући су нам укућани показали браде и перчине које су четници ошишали прије бјекства. Пошли смо напријед, према пирамиди, одакле је непријатељ отварао ватру. Ту, испод самог врха, рањен је један друг из наше чете. Непријатељ је побјегао ка Златибору. У ствари, ово је била његова предстража.

Нас неколицина добисмо задатак да сиђемо на косу изнад села и затворимо пут који води преко косе у правцу Златибора. Тамо убрзо дође к нама постарији сељак. Упозорисмо га да не смије ићи напријед, јер сваког часа може почети борба за Златибор. Он рече да се само к нама упутио. Брзо се спријатељисмо.

Док смо ми причали, дошла је и његова жена и донијела сира, хљеба и лука. Нешто су се послије шапатом договорили и она се врати кући. Морали смо да једемо, јер ми смо, рече он, његови гости и ослободиоци. Старац је примијетио да наш делегат, Војо Вујовић, има торбу. Затражио је од њега да му нешто да за читање. Војо му испуни жељу, даде му једну брошуру и слику — плакат шефова држава са конференције на Јалти. Није дуго трајало, а ево поново старчеве жене. Овога пута донијела казан (товарни казан, талијански) пун цицваре. Старац, весео и задовољан, дијели јело. Морали смо обавезно да једемо. Он је посматрао како наши бацачи туку цесту и косу непосредно испред Краљеве Воде. Отуда је наилазио фијакер пун војника. Граната га погоди и разнесе. Старчевом весељу није било краја! Када смо касније туда прошли, нашли смо остатке фијакера, један официрски шињел, бугарски, доста лука, паприка, полупаних флаша . ..

Ускоро смо се опростили са старцем; он нам зажеље срећу и успјех у будућим борбама.

Пошли смо 24. августа стрељачким стројем у правцу Краљеве Воде и косе изнад њих. Наши артиљерци уђуткаше непријатеља на коси. Командант батаљона, Војо Абрамовић, и комесар, Блажо Попивода, били су с нама у стрељачком строју. Борци су се такмичили који ће први стићи до првих кућа. У утврђењима нас је чекало око хиљаду добро наоружаних бугарских војника. Гледао сам помоћника комесара чете, Стева Вукчевића, како соколи другове и јуриша напријед с аутоматом у рукама. Код Краљеве Воде покоси га непријатељев митраљез. Друга жртва наше чете био је и један од седмоиипе боаће Вутовића.

Пошто је заузета коеа изнад Краљеве Воде, наставили смо према врху. Свуд путем леже мртви бугарски војници. Стигли смо и до првих кућа у Палисаду, ту, до самих ровова. Сада смо лицем у лице с бугарским окупатором. Отпочела је још жешћа борба. Наши другови су ускакали међу бугарске војнике. Борба се водила у самим рововима. Видио сам како је комесар чете ухватио жива непријатељевог војника; овај је бацио оружје, али је касније, ножем ударио комесара у врат кад је овај хтио и другог да разоружа. Срећом, ударио га је у крагну од доламице.

Наш десни сусјед били су Крајишници. Усред дана јуришали су на бункере. У том јуришању било је и смјешних сцена. Један је Крајишник витлао Бугарина, истјераног из бункера, око телефонског стуба. Он хоће да га ухвати, а не може, па му се изгледа досадило и ријешио се да га смири аутоматом.

Сјутрадан лонестало муниције пушкомитраљесцу из нашег вода. Наредише да пођем по муницију на косу изнад Краљеве Воде. Тамо сам нашао наше артиљерце, добио муницију и пошао натраг. Када сам стигао до ивице младе борове шуме, примијетио сам једног војника. Било ми је чудно што ту ради када се горе води борба. Позвао сам га. Али он, кад ме видје, поче да жури у правцу шуме. Подвикнуо сам и припријетио аутоматом. Стао је, дигао руке и почео да говори:

— Не, братко, не, ја, братко, твој брат Бугар.

Натоварио сам му муницију и привео га команданту Абрамовићу. Био је то поручник бугарске војске, замјеник команданта батаљона, иначе, у грађанству, учитељ, како нам се легитимисао.

Касније сам добио наређење да га спроведем до првих борбених линија, да зове своје на предају. Увече је понио писмо штабу бугарског батаљона с позивом да обуставе борбу. Опет је пало мени у задатак да га са још два друга отпратим док прође наше положаје. Уз то смо добили наређење да успоставимо везу са Крајишницима. Да бисмо дошли до њих, морали смо прићи преко цесте. Нашли смо их, уепоставили везу и пошли натраг.

Од правца непријатељевих положаја чуо се неки покрет. Сачекали смо скривени иза неких тараба. Била је ноћ, те смо били сигурни да нас неће нико примијетити и ако наиђе. Наишли су бугарски војници вукући на рукама топ. Починуше и почеше се нешто договарати. Припуцасмо и они побјегоше. Не знамо што да урадимо с топом. Најбоље да га гурнемо цестом ка нашим положајима. Тако смо и учинили. Како је била низбрдица, топ појури. Његови дрвени точкови са жељезним обручем зазвечаше као да иду тенкови. Неко од бораца је јавио команданту Абрамовићу да су тенкови пробили од Ужица. У том часу командант се налазио код превијалишта, у згради поред које је пројурио топ. Када смо наишли, затекли смо га како издаје нека наређења. Ми смо објаснили шта је посриједи. Настао је смијех на рачун оних који су обавијестили да долазе тенкови . . .

Владимир СРЗЕНТИЋ

НЕОБИЧАН СУСРЕТ

После преласка бригаде преко Лима и Увца избисмо на Златибор и сукобисмо се с четницима. Било их је много, али након првог жестоког судара, 23. августа, они се разбежаше по шуми, а бригада усиљеним маршем продужи даље. Први батаљон се, на левом крилу бригаде, кретао у правцу Бајине Баште. То је стварно био више него усиљени марш. Ишло се дању и ноћу, храна је дељена на кратким застанцима.

Једне ведре ноћи маршевали смо стазом преко неких шумарака. Командант батаљона, Војо Абрамовић, стајао је поред колоне и посматрао уморне борце. Кад наиђе зачеље, узјаха на коња и касом сустиже командира 3. чете, па му, онако у пролазу добаци:

— Саво, који ти то борци вуку ранчеве на леђима? Знаш ли да је постало правило да не носимо ранчеве? Баци то, јадан не био! Видиш да су и овако уморни од дугог пешачења.

И оде ка челу колоне.

Командир, који се у том тренутку нашао на челу чете, изађе у страну пропуштајући колону. Прође 1. вод, а нико нема ранца на леђима, прође 2. вод, па и 3. Нико не носи ранац. На зачељу чете иде коњоводац Марко Кардол, водећи зекана натовареног митраљезом и муницијом, за зеканом иде митраљезац Вулета и његов помоћник Перо, Далматинац; иза њих још двојица наоружаних људи с ранчевима на леђима. Командир је познавао сваког свог борца, али ову двојицу не позна. Приђе им ближе, ухвати првог левом а задњега десном руком и упита:

— Из које сте јединице вас двојица?

Људи се збунише и ништа не одговорише. Командир се загледа боље, али на глави непознатих бораца виде необичне титовке. Наше су на врху сужене, а ове су у горњем делу раширене. Немају ни петокраке. Колона помало одмиче, а он с њима расправља. Опет пита:

— Ко сте и откуд сте овде? Јесте ли ви четници?

— Не, нисмо четници, ми смо Космајци. Ми смо пре два месеца мобилисани од четника и стално смо размишљали где ћемо наћи прилику да вам се прикључимо. Ево нас, па радите шта хоћете с нама — одговори један.

Командиру није баш пријатно. Чета му поодмаче, а он остаде с двојицом наоружаних људи у ноћи. Нема се много времена. Пита их:

— Па, хоћете ли с нама?
— Хоћемо.
— А хоћете ли се туђи против Шваба?
— Хоћемо, како да не!
-— А против четника?
-— Хоћемо и против њих!

— Сигурно?

— Сигурно!

— Е, онда пожуримо да стигнемо колону — рече командир.

Кад су већ пристигли чету, један ће од оне двојице:

— Господине команданте, има још наших који би пришли вама, али не смеју.

Командир му најпре објасни да се код нас ословљава са „друже", а онда рече како ће сви они којима нису крваве руке доћи к нама.

— Ама не, господине, односно, друже команданте — збуни се Космајац. — Нисте ме разумели. Нас двојица имамо још пет другова, који малопре нису смели да се прикључе вашој колони, те осташе у једном шумарку поред пута.

Командир нареди чети да застане, а њих двојицу упути да пођу по своје другове и да им објасне да не треба никога да се боје.

Чета није дуго чекала, кад се на месечини почеше појављивати силуете људи. Неко из колоне добаци:

— Та има их колико и нас!

Пристигоше њих двојица са још пет другова. Прићоше нам срамежљиво, са страхом. Сваки носи пушку о рамену. Командир им рече:

— Хајде, што сте се збунили! Сад ћемо се заједно борити.

Командир се рукова са сваким од њих. Распореди их. Двојицу код Вида Јовићевића у 1. вод, тројицу код Драгише у 2. двојицу код Илије Зековића у 3. вод. Били су срећни што их без икаквог проверавања и с њиховим оружјем распоређујемо у чету и сматрамо својим борцима.

Кад одоше, командиру приђе десетар Алекса Бубања и рече:

— Вала, командире, имате велико поверење у њих. Ја бих њих разоружао и послао нека иду куд год хоће.

Стварно, шта ако испадне да је командир био небудан? У међувремену је заменик комесара чете, Михајло Батровић, већ задужио по два члана Партије из сваког вода да с новодошлим друговима разговарају и да одговарају за њихово држање и рад. Продужили смо марш и пристигли батаљон. Командир упозна команданта и комесара батаљона шта је учинио. Они му то одобрише. Комесар батаљона, Блажо Попивода, шали се, па ће командиру:

— Саво, прими ти њих и у Партију.

Командир му на то одговори:

— До слома Осовине можда ће и то бити.

Седам Космајаца се брзо саживеше с четом. Други дан су побацали ранчеве. У првом селу, за време одмора, наш по годинама најстарији борац, Шујо из Андријевице, по занимању кројач, од једне талијанске блузе сашио им је титовке. Другови су им набавили петокраке.

Били су добри борци.

У Србији је много млађих бораца дошло у 1. пролетерску. Али када је бригада прелазила преко Космаја, 3. чета нашег батаљона се удвостручила. Сви новодошли су хтели да иду баш у њу, зато што се тамо већ налазило оних седам Космајаца. Цео дан, колико је чета била на Космају, владало је свечано расположење. Сељаци су били поносни кад су видели да се из њиховог села неколико бораца налази

у 1. пролетерској. А и оној седморици Космајаца било је драго што њихово село тако гостопримљиво дочекује пролетере. Готово сви борци добили су поклоне од космајских девојака — топле вунене чарапе и џемпере.

Према овим новим младим борцима са Космаја, она седморица су се већ сматрали старим и прекаљеним ратницима. Шихова храброст заслуживала је пажњу. Двојица су јуначки погинули у борбама за Београд; на сремском фронту двојица су већ били командири водова, а тројица десетари.

Саво ПУЗИЋ

БОРБА ЗА ПАЛИСАД

олона је напуштала дееетак ушорених кућа. Споро је одмицала уз брдо вијугавим пјешачким путем којим се силазило од Лумића према Прибоју.

Иза брда се простирао плато ливада, прошаран по којим мањим шумским забраном. Кад стиже тамо, колона поче да се рашчлањује у мање колоне и групе.

Први батаљон је био у претходници. Нигдје никаквих непријатељевих снага. Пред нама, на другој страни платоа, високо се уздиже Златибор, а под њим, на падинама, је село Доброселица. Колона пређе платоом више километара. Под Доброселицом се назреше окомите стране корита Увца. Што се више приближавамо кањону, на другој страни, у селу, осјећа се већа живост. Страном испод села примијећују се групе наоружаних људи. На домаку смо четничких положаја.

На претходницу, кад стиже на ивицу платоа изнад Увца, с друге стране, опали неколико пушака. Претходница не одговара, већ наставља да се спушта према ријеци.

Ноћ убрзо тамом обави колоне. Пред нама се види само огромна силуета Торника. Једва назиремо пут сав испресијецан водоточинама, пун шкриљаца, о које се спотичемо.

Одрони се камен, клизне копито и плочом кресне варница. Понеко опсује кад падне. Шум Увца изгледа далек и дубок. Прошло је више од два сата спуштања, а вода ни да се назре. Изгледа као да бјежи испред нас, све дубље.

Мали застанак. Одмарамо се. На брду, високо позади, колона се креће. До ње још није допро „застанак".

Војо Абрамовић скреће пажњу претходници да се добро припази при преласку преко Увца, да не наиђе на засједе. Мјесец се појавио десно од нас и обасјао врхове Борове главе. Он као да сјенком стрмих падина још више замрачи долину под нама. Торник изгледа тако далеко и високо као да додирује небо. Лавеж паса у селу одјекује долином по неколико пута. Блажо Попивода лежи и разговара с Душаном Милутиновићем:

— Сигурно оно четници бјеже када је горе у селу толики лавеж.

Душан га „тјеши" да то могу бити и појачања.

Настављамо марш. Прелазак је трајао цијеле ноћи. У свитање смо стигли у село. Дочекаше нас рафали четничких пушкомитраљеза са узвишења усред села. Чете су се развиле у стрељачки строј и колоне. Послије десет минута борбе четници су отјерани. Десно од нас, на правцу Борове главе, водила се борба. Са Борове главе је наше јединице тукао флак.

Батаљон је у трку пролазио кроз село да што прије избије лијево, иза Торника, а десно од Маркова Дола. Торник ће тако снагама 3. крајишке и нашег батаљона бити одсјечен, остаће позади.

Било је мало нервозе и у штабу и код бораца, журило се да с што прије избије на одређено мјесто.

Изнад села, према преседлини ка Марковом Долу, простирала с стара, ријетка букова и храстова шума. Батаљон је неопрезно упа у њу. Трчало се, јер је штаб претпостављао да четници бјеже, пгго с показало претјерано оптимистичким. Јака ватра нас је натјеоала д залегнемо и прихватимо борбу. Након двадесет минута борбе четниц су се надали у бјекство.

Избили смо на преседлину изнад села Рибнице. Насупоот намг према Кобиљој глави, у правцу Краљеве Воде, бјежале су колон четника. Наставили смо да их гонимо до Кобиље главе, гдје је образо ван положај. У Рибници, селу са пиланом и неколико кућа, смјести се батаљон. Распитивали смо се ко је на Палисаду и на Краљевој Во ди. Сељаци су нам рекли да су тамо Бугари.

Неколико пушкомитраљеских одјељења 3. чете било је на по ложају док се батаљон одмарао. Десно се још водила борба код Во дица, према Равном бору. Четници су одступали према Смиљанског закосу. Торник нам је остао за леђима. Ка њему смо слали патроле

Трећа чета је била истурена на положају. Ујутро, негдје око ' часова, кренула је колона Бугара из Палисада путем према Водицама а једном бочном колоном према Кобиљој глави. Штаб дивизије наре дио је да се 1. бригада постепено повлачи према гребену Чиготе и па-динама Торника, а да 13. бригада с лијеве стране врши обухват премг Палисаду. С десне стране 3. крајишка заобилази преко Рудина, премг Градини, с намјером да упадне у утврђења на Палисаду.

Батаљон је, као крајње лијево крило, био најдубље истурег ка непријатељу. Одмах је примио борбу с деснокрилном непријатеље-вом колоном која је обезбјеђивала бок главној колони, на путу 3Е Водице. На положају су биле 1. и 2. чета, које су се ноћу одмарале

Непријатељева артиљерија је почела туђи положаје батаљона Колона јачине две чете подилазила је Кобиљој глави. Под борбом смо се постепено повлачили. Док је борба трајала 13. пролетерска је ишла према Палисаду. Бугари су већ били на домаку кота на којима је био батаљон. Борба се водила ручним бомбама. Бугари, који су били прилегли испред нас на педесет метара, почели су нагло да од-ступају. Трећа крајишка бригада брзо је зашла непријатељу иза леђа. Главна колона Бугара, која се кретала цестом, почела се повлачити. Осјетили су да ће, ако то не учине, бити одсјечени и уништени на чистом простору између Краљеве Воде, Равног бора и Кобиље главе. Колона 3. крајишке била је избила на Црни врх и Градину.

Прва и 2. чета су добиле задатак да гоне Бугаре који су бјежали, да брзо избију на пут и спријече одступање главне бугарске колоне, која се повлачила у нереду. Јуриш је измијешао наше двије чете с Бугарима, који су панично бјежали. На том мјесту је убијено око двадесет Бугара.

Задржавати се око мале групе није се исплатило. Ваљало је го-нити главнину, спријечити је да се докопа изграђеног система утвр-ђења на положају изнад Палисада. Гоњење је настављено. Бугари су личили на разбијено стадо. Падали су као снопље. Тако је то трајало све док преживјели нису стигли у млади борик испод Палисада, у близини Пољопривредне школе. Већина их је и даље журила да што прије уђе у ровове на Палисаду.

Групе Бугара су нас нда сачекивале на малим одстојањима. Скоро цела наша бригада гони Бугаре.

Погинуло је неколико бораца из 1. и 2. чете. На прилазу вили Павловића погинуо је Стево Вукчевић, комесар 2. чете. Кад су групе у борику биле уништене, развила се борба око ровова. Први налет чета у ровове Бугари су дочекали бајонетима. Пристизала је 3. чета, која је била у резерви. Бугари су се грчевито бранили. Заузели смо положај испред њихових ровова, не баш много далеко.

Приликом првог нашег налета убијено је много Бугара. И ми смо претрпјели велике губитке. Из двије чете погинуло је десет другова. Жилав отпор који су Бугари пружили у току дана показивао је њихову ријешеност за одбрану. У два наша поновљена јуриша нисмо стигли даље од првих ровова. Бугари су оба пута вршили противнападе. И остале јединице имале су велике губитке.

У рововима је било око хиљаду Бугара.

Пошто је наш батаљон био доста исцрпен непрекидном двадесетчасовном борбом, предвече га је штаб одредио у рсзерву бригаде која ће са 13. и 3. бригадом, напасти Бугаре.

Напад је почео 26. августа око 20 часова. Бугари су избачени из првих ровова, али су на другом рову наши имали велике жртве. Непријатељева артиљерија је тукла непосредно. Нападало се на добро изграђен систем ровова и бункера; код Градине је просто цламтјела од бомби, мина и граната.

Бугари су се грчевито бранили. Сваки освојен педаљ требало је тешко платити. Једна колона из Ужица и Чајетине стигла им је у помоћ.

Из штаба бригаде није било никаквог наређења за увођење нашег батаљона у борбу. Рањеници су стално пристизали. У овој ситуацији нешто је ваљало учинити и без одобрења штаба.

Сложисмо се да са четама пођемо у напад.

Брзо смо упали у страховиту ватру. Топови су нам били на домаку. Бугаре смо потиснули из неколико упоришта. Доста споро смо напредовали, јер су Бугари пред нама куршумима стварали прави челични застор. Бомбе, мине и гранате су сипале на нас.

У том општем метежу нашли смо се код једне куће, из које су Бугари били истјерани. Око куће брисали су куршуми у сноповима, а стотине зрна остављало је рупе по зидовима. У исто вријеме мине грунуше у кућу. Рањен сам. У полусвијести сам се осјећао страшно несрећним што сам рањен у нос. Руком сам придржавао парче носа које је висило. Покушао сам да устанем, али ми је тог тренутка стопало отишло у страну — и нога ми је сломљена. Почео сам да губим свијест.

Пребацили су ме у вилу Павловића. Пристизали су и остали рањеници. Било их је из цијеле бригаде.

Гојко ЂУКИЋ

СЕДАМ ВУЈОВИЋА

Батаљон је проријеђен у борбама вођеним јануара 1944. године око Травника, Турбета и Карауле.

Плато позади Влашића, просијечен кашоном Угра, скривен је снијежном мећавом. Петрово Поље, село од неколико кућа, примило је скоро сву бригаду под своје кровове. Шеста офанзива је јењавала. Тада је стигла попуна из Прекоморске бригаде. Подијељена је по батаљонима. Према ранијем саставу чета, у 1. су пошли Ловћенци и Црмничани, у 2. Пипери, Кучи и остала племена, у 3. Васојевићи и Колашинци.

Тада су у списковима попуне 1. чете прочитана имена седам Вујовића, из села Комарна. Шесторица су били средњошколци, ученици од шестог до осмог разреда. Само се седми, најстарији од њих, Видо, издвајао кестењастом пути, нижим растом и живахношћу. На њему су остали трагови дјетињства без родитеља, сиромаштва и окрутности најма и надница по туђим њивама.

Брзо су Вујовићи, скромношћу и неразметљивом храброшћу, освојили симпатије другова. На оном лијепом што им је остало од очева — Луке, Вида и Јована, ратника из балканског и првог свјетског рата, који су поред рана носили Обилића медаље и друга одликовања — Партији није било тешко одгојити их и васпитавати. Двије године до овог састанка у чети обиљежиле су им различите путеве патњи. Бранко, Војо и Филип су осјетили, априла 1942. године, горчину издаје, кад су их као борце батаљона „Јован Томашевић" пробудили они који су пришли четницима. Од тог дана су прошли кроз логоре Скадра, Бара, Барија, Фоџе и Колфиорита, пробијали се послије до савезничког фронта да би стигли у отаџбину. Овдје су нашли себе и били радосни што непријатељу могу да равноправно враћају мило за драго. Снага њихових врлина чинила их је бројнијим него што их је било.

Име „седморице браће Вујовића" је почело да гори оног јунског дана 1944. године када је чета заузела положај по гребенима који заклањају Вуковско поље од шћитске увале и Прозора.

Два дана прије тога Бранко Вујовић је, помало збуњен, слушао Блажа Попиводу, који му је саспштио велику вијест — да је постао замјеник комесара чете. Никола је био водни делегат. Остали Вујовићи су тог дана у рукама имали „брнце" и шарце.

Батаљон се припремао за наговијештени покрет чији се правац није знао. Једино се знало да се 1. чета неће повлачити из обезбеђења без наређења бригаде.

Сунце се појавило иза далеких врхова Прења. Испод његовог свијетложутог плашта долина Шћита је, још у полутами, крила непријатељеве колоне. Онда су засвјетлуцале пушчане цијеви и челични шљемови колоне Њемаца која је хитала да се домогне гребена и

запријети Купрешком пољу, са којег је Тито с дијелом Врховног штаба прије три ноћи узлетио за Вис.

Није дуго потрајало, а 1. чета се нашла у жестоком окршају са Њемцима. Густу митраљеску и пушчану ватру смјењивале су и пратиле снажне детонације ручних бомби.

Послије пола сати Њемци су били приморани да свој дрски јуриш претворе у чекање на положају. Настало је међусобно вребање. Неће ли се ко на противничком положају наћи на мушици пушкомитраљеза? Ова досадна атмосфера прекидана је кратким рафалима. Дан је пролазио.

Нешто ниже, испред положаја на уздужном гребену, за једном хумком се налазио Никола Вујовић. Педесет метара испред њега је шума и у њој Њемци. Много су га пута другови звали да се повуче мало назад. Он се, по обичају, не препире, одговара само махањем прста, у знак да му је и ту добро.

Био је то не знам већ који јуриш, онај последњи којим је Швабама показан правац према Прозору. У њему је непомичан остао Никола Вујовић поред свог „брнца". Над њим, нијемим и блиједим, стајали су Бранко, Војо и други борци.

Не вјерујеш да је то истина! Али јесте. Остали Вујовићи се труде да не заплачу. Бранко га хвата испод главе и рамена. Руке су му пуне крви. Вуче га к себи и одваја од „брнца" и неосвојеног гребена.

Ту, на тој коси, почео је да се проређује строј Вујовића.

На брежуљцима Златибора, 26. августа, пред бугарским упориштем на Палисаду, у првом јуришу, изустио је посљедње ријечи Филип Вујовић.

— Сад ми је лакше — рекао је кад је, прислоњен уз дрво, видио како је прошла повећа група Бугара.

У центру Бајине Баште, 1. септембра, Војо је донио на рукама Бранка. Тешко рањен, гушен самртничким ропцем, није био више кадар ни ријеч да каже брату.

Исте године 8. децембра, код Оролика на сремском фронту, погинуо је Владо Вујовић, а сјутрадан Мило.

Данас у селу Комарну, у кућама Луке, Вида и Јована Вујовића, стоје фотографије младића са калиграфски исписаним именима на споменицима које означише путеве слободе за коју су пали.

Гојко ЂУКИЋ

ПРВИ БАТАЉОН КРОЗ СРБИЈУ

Напад на Бајину Башту

Послије борби и разбијања четника и Бугара на Златибору бригада је кренула према сјеверу. Наш 1. батаљон је на лијевом крилу бригаде, хита ка Бајиној Башти. У њој је 1. септембра изненадио непријатеља. У првом налету без борбе смо разоружали десетак припадника пољске страже, други нам побјегоше у ноћ. Затим поче борба. Око десет часова отпор су још давали само Њемци и припадници пољске страже забарикадирани у једној згради, мјештани кажу да је то зграда Берзе рада, грађеној од тврдог материјала. Мало је издвојена, око ње брисани простор, па јој је тешко прићи, поготово дању. Пуцају са прозора и испод крова. Из штаба батаљона послаше нам у помоћ ручни бацач џум-бул.

Са одјељењем бацача и једним пушкомитраљеским одјељењем улазимо у зграду мјесне школе, која се налази наспрам зграде у којој је непријатељ. Пењемо се у поткровље. Направили смо отвор на крову и испалили прве хице.

Изненада је почела да јењава ватра мојих пушкомитраљезаца, који су тукли зграду коју и ми, али с друге стране. Некако у исто вријеме поче паљба позади нас, иза школе. Прећох на другу страну зграде и кроз прозор видјех да се моји борци повлаче према брдима јужно од Бајине Баште. Наредио сам одјељењима да се брзо повуку.

На изласку угледах жену која ми је малоприје отворила врата школе. Подворник школе, Цвијета Пуртић-Миловановић. Лежи сасјечена рафалом. Поред ње дјевојчица, могла је имати десетак година. Гушила се у плачу и викала: „Мама, устани!" Зграбих дјевојчицу за руку и пребацих је у школу. А онда смо напустили зграду и пошли у правцу одступања чете.

Испели смо се до црквице на узвишењу изнад града. Недалеко испред нас четнички стрељачки строј наступа за мојом четом. За нама су Њемци и пољска стража. Притиснути тако сјурили смо се у неке кукурузе и само што се нијесмо умјешали међу четнике. Они на нас нијесу обраћали пажњу, вјероватно мислећи да смо њихови. Кад смо се изравнали с четничким стројем, јурнули смо ка једном брежуљку испред нас. Чим смо се дохватили брежуљка отворили смо ватру, лијево и десно. Четници нијесу реаговали брзо. Збунила их је ова изненадна ватра, што нам је помогло да се извучемо и продужимо за четом.

Кад стигосмо у чету мој замјеник, Камило Бајић, обавјести ме што се догодило. Четници су избили однекуд из шуме, опколили град и напали нас с леђа. Он је морао да чету оријентише према њима. напуштајући блокаду Њемаца. Да би ме обавјестио о томе замолио је

ону жену, из школе, да пође и обавјести нас да се повучемо. (Дуго година носио сам жељу да бар нешто сазнам о судбини оне дјевојчице која је плакала поред мртве мајке. И сазнао сам да је жива и да живи у Београду).

Четници су се вратили у град, а 3. чета је остала на положајима јужно од њега. Команда чете смјестила се у селу Привој. Ту сам затекао и много омладинаца и омладинки који су се с четом повукли из града. То су нови борци чете. Гимназијалка Милена Вилотијевић није хтјела да буде болничарка у воду. Рекла ми је: „Хоћу да будем борац, и то пушкомитраљезац. Хоћу да се светим кољачима. Пре четири месеца заклали су ми оца... И мене су осудили на смрт, и мог брата Милоша. Скривала сам се, и једва дочекала овај дан..." Била је, заиста храбра. Убрзо је примљена у Партију, а већ у децембру 1944. године постала је делегат вода. У ослобођеном Београду у партизане је ступио и њен брат близанац, Милош, и он у наш 1. батаљон. Милена је рањена на сремском фронту, 17. јануара 1945. године; неколико дана касније и Милош.

Засједа на Колубари

Послије ослобођења Бајине Баште 1. батаљон је добио задатак да усиљеним маршом избије у долину Колубаре, у рејон села Словца.

У Словац смо стигли у рано јутро. Док је колона прелазила жељезничку пругу, командант батаљона сврати у станицу и нареди шефу да пита у колико часова долази воз из Ваљева. Добио је одговор — већ је кренуо блиндирани воз!

Командант је хитно упутио одељење пионира да минира један пропуст између Словца и Лајковца. У исто вријеме је пожуривана колона; батаљон је журио да заузме положај према пруги и жељезничкој станици. Још се цио батаљон није био пребацио преко пруге кад је блиндирани воз наишао. Око станице су стајали борци, изненађени његовим наиласком. Воз је успорио. Али изгледа да је машиновођа примјетио да поред пруге има много војске, можда је и видио петокраке на капама бораца, па умјесто да заустави, нагло је убрзао и продужио ка Лајковцу. Нико од бораца се не снађе да отвори ватру, нити командант стиже да било шта нареди.

Очекивали смо да ће воз наићи на мину. Али он неоштећен пројури преко минираног пропуста. Мине нијесу експлодирале. Док смо посматрали овај призор и жалили што нам умаче овако добар плијен, у засталу колону, из правца Уба улети четнички курир на мотоциклу. Брзо га борци сколише, а он, изненађен, скиде кожну торбу и пружи је нашем команданту батаљона. Заплијенисмо и мотоцикл, а куриру би речено да може ићи кући. Пошта је била намијењена једном Дражином војводи. Умјесто њему би упућена у штаб 1. пролетерске бригаде.

Батаљон се смјестио у селу Маркова Црква, недалеко од Колубаре. Јединице су распоређене по кућама, да се одморе, само су по један вод из 2. и 3. чете пошли на положај, на десној обали Колубаре, близу моста, да осматрају и контролишу цесту Ваљево—Словац——Уб—Лајковац.

Око 14 часова из правца Ваљева наишла је непријатељска моторизована колона. Прво мотоцикл, за њим једна лимузина и камиони.

Водови 2. и 3. чете дочекали су колону снажном ватром. Покушавајући да се спасу брзином, мотоцикл и лимузина не успјеше да савладају кривину на цести испред Словца и забише се у живицу. Ту су и завршили своје путовање.

Из прва два камиона поскакаше шофери и војска, и побјегоше натраг. Возила остадоше на цести. Остали камиони, који се још нијесу појавили иза окуке, успјели су да се окрену и побјегну натраг ка Ваљеву.

Борци су прегазили Колубару, онако у обући и одјећи, и брзо се нашли поред камиона, у којима је било оружје и муниција, и продужили да гоне Њемце. Кад су се вратили и стигли до заплијењених камиона имали су шта видјети. Сељаци из Маркове Цркве сјекирама су искидали гуме, за опанке. А нама ништа друго није преостало него да оружје и муницију на леђима пренесемо до села, а камионе запалимо на самој цести. Кад се не сјетисмо да бар једног борца оставимо да их чува!

Кнез и партизани

Из Словца смо кренули према Убу. Законачили смо у основној школи у селу Непричева. Наређено нам је да се за храну снађемо сами на терену. Уморна војска починула у школском дворишту, чека док команда чете „подијели" учионице.

Питам подворника школе да ли у селу има одборника, да преко њега обједбиједимо вечеру војсци. „Одборника немамо, али имамо кнеза", одговори подворник и показа прстом према кући поред једне шумице. Кренусмо тамо Видо Јовићевић и ја. Домаћина затекосмо испред куће. Поздрависмо се. Обратих му се: „Јесте да је мало покасно, али сада смо стигли, а војска нема ништа за вечеру. Ако је могуће да нешто скупите". Изненади нас одговором: „О, без бриге, надали смо се ми вама. Имам скупљену храну за 200 војника", рече кнез. Ко ли му је то могао јавити о нашем доласку, помислих. А њему само рекох: „Одлично, дајте да се то пренесе до школе". Зовну кнез једног младића из сусједне куће, даде му двије корпе напуњене храном, а двије узе сам. Преко неких њива и кроз школско двориште, по мраку упадосмо у школу. Тамо је комесар Хасан Идризбеговић упалио свјетла — свијеће. Кад кнез угледа Идризбеговића и Бајића, боље рећи петокраке звијезде на њиховим капама, спусти корпе и поче да узмиче према вратима. Из дворишта прође између бораца, који су још по њему љешкарили, прескочи ограду и изгуби се у ноћи. Упитах младића, који је стајао, такође уплашен, шта би кнезу? Промуца да су вечерас очекивали „нашу војску", баш тако рече, тј. да ће доћи четници. Ми се насмшасмо и рекосмо уплашеном младићу да иде слободно кући и поздрави кнеза. Ми му нећемо ништа учинити. „А ако је гдје окрвавио руке нека се чува својих сељака", добаци Идриз.

Ослобођење Ваљева

Комесар Салих и ја позвани смо да се јавимо штабу батаљона, у једном селу западно од Ваљева. Поред другова из штаба батаљона: Воја Абрамовића, Блажа Попиводе, Душана Милутиновића и Екрема Ђу-

рића, тамо су били и командант и комесар бригаде, Јагош Жарић и Мирко Јовановић. Били су у једном шљивику. Прострли ћебад на ледину и сједе.

Поздрависмо их и сједосмо поред њих.

Командант Војо брзо поче:

„Командире, знаш ли зашто смо вас позвали?"

,,Не знам, друже команданте, вјероватно ради неког задатка", одговорих.

„Таман тако, и то ради врло деликатног задатка за тебе и твоју чету. Ноћас нападамо Ваљево".

У том нападу моја 3. чета имаће специјални задатак. Прикупљени су сигурни подаци о распореду непријатеља. Зна се како се несметано може ући у град и гдје је смјештен штаб непријатеља. Два водича су јутрс-с дошла из града. Они ће ми помоћи. Чета ће, чим се мало смрачи, кренути тамо гдје је буду водили водичи. Треба да избјегавамо сукоб са непријатељем, све док не стигнемо до зграде у којој се налази непријатељев штаб. Зграду у којој је смјештен треба да опколимо и, по могућности, да ликвидирамо штаб, али да пазимо да сами не настрадамо. Бригада ће нападати одређеним правцима. . .

Прије него што кренусмо да припремимо чету курир доведе двојицу четника. Оба зарасла у браде, перчини им преко рамена. То су водичи.

Војо примјети да их неповјерљиво загледам, па ће ми тихо:

„Не брини, то су наши људи. По задатку Партије су били у четницима. Буди сигуран у њих. Кад будете пролазили кроз село — „да се Власи не сјете" — гонићете их пред собом као да су заробљеници, а када падне ноћ слободно идите куд вас буду водили."

Командант бригаде, Јагош Жарић, сједи и ћутке нас посматра, а комесар Мирко Јовановић, као успут, добаци: „Другови, чувајте људе".

Чети смо саопштили задатак.

Ко се плаши може остати у радном воду. Нико се није јавио.

Борцима је наређено да добро притегну обућу, да не носе ништа што би ноћу могло да звецкањем открије покрет — чутурице, порције и друго. Коњоводци су одвели коње у позадински вод батаљона, нишанџије ће носити митраљезе на раменима. У сумрак смо са водичима кренули према граду.

У колони по један идемо стазом између кукуруза, који нас потпуно скривају. Напријед је 1. вод, са командиром Видом Јовићевићем и једним од водича. Са њима је и мој замјеник, Камило Бајић. Ја сам са 2. водом.

Послије подужег хода смрачило се. Одједном у тихој ноћи чух, не баш гласно: „Руке у вис? Не мрдај!"

Познадох глас командира Јовићевића. Пожурих напријед и кад прђох видим како Камило Бајић веже тројицу четника, а Видо Јовићевић вади затварач из четничког тешког митраљеза — шварцлоза!

Видо ми укратко исприча. Наишли су на њих и кад су их четници спазили један је тихо упитао ко иде. „Милован" одговорио је водич. У том су их остали заскочили. Све је за тренутак било готово.

Четнике смо, с пратњом, упутили у штаб батаљона, а ми опрезно продужисмо даље. Водич нас уведе у неку јаругу и идући њоме избисмо у село. Застали смо док водич не изврши извиђање. Послије два-

десетак минута продужисмо даље. Кроз село никог нијесмо срели. Неки прозори су освијетљени.

Опет идемо кроз кукурузе и поред неких воћњака. У једном воћњаку примјетисмо неколико оседланих коња, привезаних за плот. На крају шљивика је кућа. Водич нам објасни да је ту смјештен штаб четничког батаљона. Скренусмо удесно, скривени живицом, а затим коритом потока.

Пред нама су сокаци на западној периферији Ваљева. Кроз једно сокаче избисмо на асфалт. Не идемо, него се прикрадамо. Непријатеља још нигдје. Нигдје се близу ни не пуца.

Ипак, све нас је притисла неизвјесност. С њом се помало увукао и страх. Посматрам једну улицу, која води право у центар града, и размишљам како ћемо даље.

Прије комесар и поче да шапуће: ,,Ја одавде не бих даље док наши не пристигну".

„Наш је задатак да нападамо Рајхскомандантуру, а не да чекамо на периферији", опоменух га.

„Ма пусти ти Рајхскомандантуру. Шта ће бити ако наши не стигну".

Комесара подржава и његов замјеник. Плашим се да им се не придружи и мој замјеник и командири водова. У оваквој ситуацији свако такво размимоилажење је опасно и велики је губитак времена. Брзо наређујем да се продужи даље. Почињем да правим распоред.

И мене забрињава шта ће бити ако наши не успију ући у град. Али нећу да се то примјети. Као никада до тада био сам „строг" у издавању наређења.

Комесар поново прилази и шапуће ми на ухо, да борци не чују: „Добро, командире, ја са себе скидам сваку одговорност ..." Правим се да га не чујем. Командиру 1. вода, Виду Јовићевићу, показах руком које зграде на раскршћу да запосједне, да нас из њих прихвати ако неким случајем наши не пробију у град. Са остала два вода продужих према центру.

Ако идемо главном улицом, размишљам сам, могу нас једним рафалом покосити. Зато скренусмо десно, у прву попречну улицу иза раскршћа, а затим продужисмо преко башта и воћњака. Иде се спорије, прескачемо ограде и газимо преко башта, под ногама пуцкетају тркље. Ипак је овако сигурније. Одједном наиђосмо на воћњак пун војске. За плот повезане мазге, војска се извалила по ледини, лежи, пуши и разговара. Зграбих водича за мишицу и проциједих: „Гдје нас доведе?" Примјетих и да он дрхти. Промуца:

„То су Талијани. Радни батаљон. Немају оружја".

Скренусмо мало улијево, да не прођемо баш између њих. Нити они нама шта рекоше, нити ми њима. Вјерујем да су нас примјетили, али да нијесу знали о каквој се војсци ради нити да их је то интересовало. Најмање су могли помислити да су поред њих прошли партизани. Уосталом, њих се то и не тиче. Они су рат изгубили. Сад им је најважније како да сачувају главу и дочепају се својих кућа.

Попречном улицом дођосмо до раскршћа. Прибивши се уз ћошак једне куће водич Милован прстом показа зграду Рајхскомандантуре. Мјесечина је, добро се види. Изненадило ме да нас је тако близу довео, једва да смо 30 до 40 метара удаљени од стражара пред вратима зграде. Одлучио сам да раепоредим чету по кућама тако да зграду

Рајхскомандантуре обухватимо полукружно. Али само по тврђим зградама, које ће нам бити ослонац кад групе почну јуришати. Групу бомбаша предводиће мој замјеник Бајић. Бомбапги су пошли да са супротне стране осмотре одакле је најлакше прићи стражару. Са њима је и Миловап.

У неко доба ноћи ватра са сјевера и југа поче да се примиче граду. Дејствују минобацачи, а груне и понеки топ. У граду тишина. Помислио би човјек да нема живе душе, али чим бисмо закуцали на врата људи су их отварали као да су нас очекивали.

Борци су улазили у куће, наређивали да нико не излази из њих; дјецу и жене смо смјештали у подруме, ако их је било. Митраљезе смо поставили на прозоре који гледају према Рајхскомандантури.

Покуцао сам на доњи прозор једне куће на спрату. Изнутра мушки глас пита: „Ко је".

„Четници", одговори, „а ко сте ви?"

„Капетан Јовановић".

Кад отвори прозор наставих: „Док ми крв проливамо, капетане, ви, богами, у постељи. Да не стигосмо скоро од Шапца вас би већ комунисти средили ..."

Капетан поче да се правда. Као — није он ни у каквој војсци, нико га није звао ни обавјестио, ништа не зна. Упита да ли су Њемци још ту. Наредих му да отвори капију и борци поред њега устрчаше на спрат, а ја се с куриром, малим Крстом Јелисавчићем, упутих за капетаном у његов стан. Крста окренуо капу наопако, да му се петокрака не види; ја те ноћи петокраке нисам ни имао на капи. Капетан уплашен и сметен. Пронађе свијећу али никако да нађе шибицу. Крсто извади из џепа своју и упали лампу. Сједосмо у кухињи. Ја се и даље играм четничког команданта, али капетан ипак дрхти. Питам га зна ли колико Њемаца има у граду и гдје су. Појави се и капетаница. Како уђе поче да кука и плаче. Капетан је умирује: „Немој, душо, што плачеш? Па то су наши људи, четници". А она ће: „Ако су четници што ће им онда ово на капи", и уприје прстом на Крстину петокраку. Капетан клону. На степеницама се чује кретање. То станари иду у подрум. Упутих и ово двоје тамо и рекох им да нема разлога да се боје.

На јуриш ћемо поћи кад видим да су бомбаши ликвидирали стражара. Михаило Батровић, делегат вода, прича ми да је већ заплијенио један карабин. Нашао га код поручника пољске страже, који је дошао да преспава код куће, разоружао га и упутио у подрум. Обишао сам затим и Драгишин вод, па се вратих да поразговарам са грађанима који су у подруму. Заплашени су. Соколим их и увјеравам да су овдје безбједни.

Упаде Мирослав Бубоња, десетар. Каже да се код 1. вода води борба и да се у Рајхскомандантури примјећује узнемиреност. Истрчасмо на други спрат, да видимо. У Рајхскомандантури погашена свијетла. На њеним вратима појавио се још један Шваба. Удвајају стражу.

Ослушкујемо. Овдје мучна тишина, а код Вида грми. Чују се шарци и бомбе. Обилазим борце по собама. Умирили се. Командири водова шаљу курире, питају хоће ли се јуришати.

Мало послије преста паљба код Вида. Послах десетара Бубоњу, са још једним борцем, да виде шта се тамо десило. Брзо се вратише. Сусрели су Марка Параћину и Мату Чулића, које је Видо упутио

к мени. Воде једног Њемца и једног из пољске страже. Парађина исприча: посјели су оне зграде на раскршћу. Нешто подаље од њих, на једном брежуљку, испаљено је неколико рафала из машинки. Убрзо су одозго почели да трче Њемци. Најприје су дотрчала тројица, послије још тројица, па их се на раскршћу сакупило око двадесеторица. Гледали су их на двадесетак корака, онако груписане. Нијесу могли да издрже: Видо је први с прозора тресnуо међу њих „крагујевку". За њим је Вулета распалио шарцем, припуцали су и остали. Све су их помлатили. Ова двојица, које су довели, потрчала су према згради, да се склоне, и налетјели право на десетара Филипа Ружића — Шовилиција. Он их разоружао и, ето, послао их командиру Виду...

Изненада ме Михајило Батровић повуче за рукав. Показује кроз прозор. Испред Рајхскомандантуре креће патрола, тројица Њемаца. Улицом, право према нама. Један на рамену носи шарца, а другој двојици машинке преко груди. Са прозора поред нас, на нишану шарца држи их Никола Радаковић — Дугоња. Само чека команду. Од првог рафала двојица су пала, трећи је скочио у страну и побјегао. У истом трену засуше нас ватром из Рајхскомандантуре. И наши отворише ватру са свих страна. Врило је као у кошници. Муниција се трошила немилице.

Њемци бацају ракету за ракетом, освјетљавају околину. Туку бришућом ватром са приземних прозора.

Оцијенивши жестину ватре, одустао сам од јуриша. Али ни Њемци не могу носа промолити из зграде. Око града борба се све снажније чује. Почела је да грува и наша артиљерија. Понека граната тресне и близу нас.

Пошто смо осмотрили одакле све непријатељ дејствује, прегруписали смо чету. Пушкомитраљеско одјељење Николе Радаковића пребацили смо у једну усамљену кућицу, а вод Драгише Радаковића на супротну страну, како би зграда са свих страна била под ватром.

Пред зору малаксала је паљба око Рајхскомандантуре. Прешло се на она ређа, али прецизнија гађања. Пушкомитраљесца Николу Радаковића туку да ока не може помолити, а камоли промијенити положај. Са мјеста где је он најбоље се може подржати јуриш према згради, али се Дугоња не јавља. Посумњали смо да није погинуо. Замјеник комесара, Блаже Петрановић Џон успио је да се пребаци до њега. Дугоња му објашњава да су га уочили и туку га, а не зна одакле. Ипак му Џон узе митраљез, али није стигао ни цијев да му кроз прозор помоли кад га је њемачки снајпериста једним метком просто преклао. Погоди га у врат.

Већ се потпуно разданило кад су почеле да стижу наше јединице. До нас су први дошли Талијани из батаљона „Гарибалди". Били су обавијештени гдје се налазимо. Убрзо за њима стиже и командант батаљона, Војо Абрамовић. Ми и Талијани ћемо заједно на Рајхскомандантуру. Упозорих команданта на опасност од снајпериста, али у том тренутку и њега закачи метак. Брзо смо га извукли, указали му прву помоћ и упутили у бригадно превијалиште.

Мање снаге смо оставили да и даље блокирају зграду Рајхскомандантуре а ми смо продужили према источном дијелу града. Талијани су наступали десно од нас. У једној улици Њемци извадили поклопац шахта за канализацију и унутра поставили шарац, бришу

њим цијелу улицу. И са стране су поставили неколико шараца, па се оном у шахту не можемо приближити.

Скоро цијела чета је постављена уздуж улице, у стрељачком строју, али не издајем наређење за јуриш. Бојим се да не изгине. Гледам у кућу преко улице. Када би нам власник отворио капију чета би могла, чим се пребаци, наступати између кућа. Водич ми је рекао да ту станује неки доктор Николић. Зовем: „Докторе Николићу! Докторе Николићу!" Нико се не јавља. Наредих десетару Бранку Вујисићу да прескочи улицу и кроз прозор упадне у зграду. После да отвори капију. Бранко скочи. Њемац из шахта осу рафал. Ипак је закаснио. Бранко се прибио уз зид, Шваба га сад не може ни осмотрити. Куца у прозор и дозива Николића.

Пролазе драгоцјени секунди, а Бранко нашао да и у овој невољи буде пажљив! Викнух му да се уклони. Скочих кроз прозор, па преко улице. Љут, кундаком аутомата разбих стакло, опонашајући Бранка како дозива доктора Николића. Примијетих кроз завијесу да се у соби неко помиче. Мислећи да је неко из породице Николић загалами: „Ту сте се сакрили, а овамо главе падају". Размакнух завјесу. Кад тамо: три недићевца са пушкама на готовс. Када ме угледаше онако љута, још у официрској доламици, узео сам је био оном капетану Јовановићу, спустише оружје к нози. Један од њих промрмља: „Господине команданте, нама је наређено да будемо овде. У трену сам скочио у страну и викнуо: „Видо, удри, банда је унутра". Моји са прозора осуше Јпаљбу из аутомата. Недићевци у дворишту налетјеше на Вујисића, који се већ био пребацио тамо. Поручника ухвати, а двојица других му умакоше. Поотварали смо капије. После тога смо брзо неутралисали њемачког шарџију у шахту. Цијела се чета пребацила преко улице, без иједне жртве.

Наступајући између кућа наиђосмо на висок зид, са пушкарницама из којих вире пушчане цијеви. Неки грађани нас упозорише да су то војничке касарне.

У једном дворишту примјетих неколико младића. Учинише ми се сумњиви. Борци их доведоше. Испитујем их. Постављам им питања као да су војници. Прво: из које су јединице. Један збуњено објашњава да је ту, код куће, да није ни позиван у војску.

Видим да су сви негдје мојих година, и да им мало растјерам страх рекох: „Момци, у ова мутна времена ми нема пгга да тражимо код куће. Него, причајте гдје прије нађосте та одијела и гдје сте побацали оружје".

Одјећа их је откривала! Једноме рукави сакоа једва до испод лактова, сако не може ни закопчати; другом се ни ципеле не виде испод панталона, на трећем војничке чакшире .. . „Ако будете говорили истину никоме се ништа неће десити", упозорих. Док очекујем одговор један из групе се накашља.

„Јесте ли ви, господине, прије двије године били у Београду?" Јесте ли ви Саво Пузић, из Дрвара?"

Изненађен, загледах се у њега. Јер, јуна 1941. године, као избјеглица из Босне, неко вријеме сам становао и хранио се у логору у Ауто-команди, у Београду.

„Е, ја сам онај кувар избјегличког логора у касарни на Ауто-команди. Марко Роквић, ваш Дрварчанин, је радио са мном у кухињи.

„Откуд те враг донио у пољску стражу", упитах га.

„Е, мој господине, ја сам послије завршио испит за шофера радио као шофер, све док ме прије двадесетак дана нису мобилисал да превозим храну и муницију за пољску стражу".

Док разговарамо око касарне се развила борба. Моји борци при стижу и навађују, а Недићевци се бране.

Мој познаник се одобровољио, помало се и шепури, а и друг^ охрабрени нашим познанством, мало се прибраше. И мој познани: преузе иницијативу. Замоли да наредим да престане ватра, а да ће с он побринути да они у касарни положе оружје и предају се.

„Зато што си ме 1941. хранио пустићу те, па куда год хоћеЕ али, пази, ако те поново заробим нећеш се добро провести", говориг му шаљивим тоном.

Познаник се упути ка једној згради, дође до пушкомитраљесц; Милана Вулета, и поче да дозива: „О, Миливоје! О, Радоване! Н отварајте ватру, прекините! И ово су наши људи. Све Срби. Коман дант им је Србин (ваљда сам му изгледао као неки командант), мо добар пријатељ! Бацајте оружје и дођите овамо". Па опет поче да из дозива по именима. Домало ее ватра утиша, а он се испе на једаг зид, да га виде. И даље их дозива и храбри. Недићевци почеше бацатг пушке преко зида. За њима прескачу и они. За десетак или нештс више минута постројили смо комплетну четицу од 80 недићеваца Рекоше да је у касарни остао само командир, радо би се предао али се боји. Припех се и ја на зид и викнух: „Ej, колега, ајде, болан овамо, не бој се". Иза неке шупе појави се. Пружих му руку да MJ помогнем да савлада зид. Капетан је прве класе, има око 40 година Нисам му одузео ни пипггољ.

Чету заробљеника, са њеним командиром на челу, 2. вод испрата до штаба батаљона.

Десно од нас Талијани воде жестоку борбу. Код нас дођоше замјеник команданта батаљона, Душан Милутиновић, и комесар, Блажо Попивода. На нашем правцу уведоше у борбу 2. чету, чији је командир био Мате Леони. Нас извукоше из борбе и упутише у једнс село близу Ваљева. Бићемо непосредно обезбјеђеше штабу бригаде.

И Цигани ступају у партизане

У једном селу недалеко од Уба дође пет младића, Цигана. Моле да их примимо у чету. Један донио виолину, други хармонику. Примили смо их и наоружали. Док смо били на одмору увесељавали су чету. Имали су смисла да импровизују пјесму, да некој измијене ријечи и учине је врло духовитом. Запамтио сам стихове једне:

Од Тополе до Тополе
па до Равне горе
Нигдје петла да опоје зоре
Појеле их четничке патроле.

После су дошле борбе, нарочито жестоко смо се борили код Црвене Јабуке и на Ћамановом Мосту. Тукла је артиљерија, клопарале гусјенице тенкова, звриале ракете и разбијале ноћ. Од петорице нових бораца чете двојица не издржаше тако тешко искушење. Нестали су. Од остале тројице двојица су погинула на сремском фронту, а један постао кочијаш на фијакеру штаба батаљона. Рат је преживио.

Опасач за кедер

Једног јутра у нашу 3. чету наиђе интендант батаљона, Хајм Папо. Поздрависмо се, мало поразговарасмо. За то вријеме он се нешто много загледа у моје ципеле. Нијесу баш нове, али како је било дана када сам и бос ратовао није ми много сметало што им је кожа испуцала — све док ђонови добро служе.

Како смо сад мало богатији Папо рече: „Саво, ципеле ти дотрајале. Имам нешто коже па ћу поручити да ти направе чизме!"

Би ми то драго, али примјетих да су његове ципеле лошије од мојих. Одговори да за њега није ни важно, али да ја, као командир чете, треба да сам дотјеран. Он ће се већ до Београда некако снаћи. Договорисмо се да дођем код њега сјутрадан ујутро, у осам.

Имао сам нову униформу, бившег југословенског официра; заплијенио сам је у Ваљеву и прекројио је. Чизме би баш добро ишле уз њу.

Имао сам тада само 24 године!

С нестрпљењем сам дочекао јутро. Умјесто у осам код Папа сам био већ у седам часова. Са пакетом умотаним у папир кренусмо стазом према Ваљеву. У једној уличици нађосмо обућарску радњу.

„Мајсторе", рече Папо, „Ово је мој командант. Би ли могли за њега направити једне чизме?"

Оно „командант" баш му није требало, ја сам само командир, али нека му буде ако ће то помоћи да чизме буду боље урађене.

Обућар узе да разгледа кожу парче по парче, сантиметром премјерава, нешто рачуна и на крају рече да материјала нема довољно, фали за кедер.

Папо ћути, гледа у мајстора. Видим да му је жао. Па као да се нешто присјети, упита шта је то кедер и како изгледа. Мајсторов поглед се заустави на прећици Папиног опасача. Лијеп, швапски опаеач, са оним „Сои гш!; ипз".

„Кедер?", рече мајстор, „изгледа баш као тај ваш каиш".

„А би ли каиш ваљао?"

Обућар рече да је као створен за то.

Папо одмах скиде опасач: „Ево, мајсторе, сад имамо и кедер".

Нико није био срећнији од мене када сам чуо да чизме могу подићи за три дана. Само сам још страховао да бригада не изврши покрет прије него моје чизме буду готове.

Саво ПУЗИЋ

Група бораца 1. батаљона — почетком октобра 1944. године у Убу.

Група бораца са командантом 1. батаљона — 6. октобра 1944. године у Убу — стоје: Владо Батрићевић, Мишо Лековић, Граница Бошковић, Станојка Зелен, Шпиро Шпадијер, Душанка Васић, Војо Абрамовић, Иван Крилић, — — клече: Ђорђе Ивковић и Душан Милутиновић.

Група старешина и бораца 1. батаљона — септембра 1944 године село Шарбане код Уба
— Јелена Милошевић, Душанка Васић, Хасан Идризбеговић, Екрем Дурић, Саво Пузић, Михајло Батровић, Крсто Јелисавчић, Видо Јовићевић.

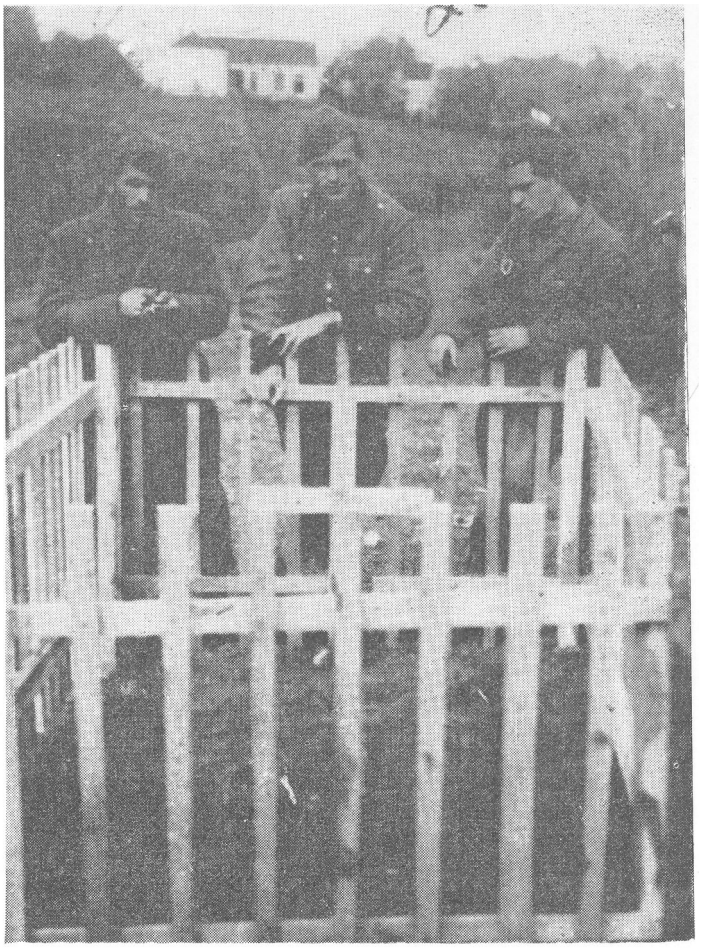
Група из 1. батаљона — септембра 1944. године — Екрем Дурић, Салах Османбеговић, Саво Пузић, Крсто Јелисавчић, Јелена Милошевић, Душанка Васић и Станојка Зелен.

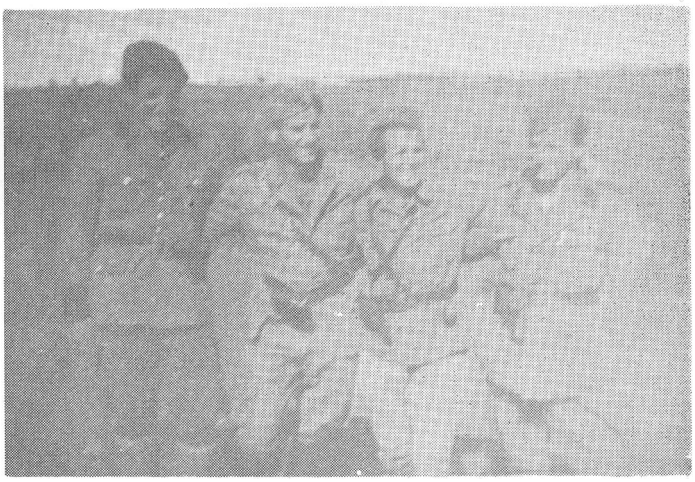
Команда пратеће чете 1. батаљона октобра 1944, Миоиица код Ваљева
— сто.је Никола Ђумановић, Милош Вељић, Златко Вајлер, Никола Пашић, Тонка Рупић, — Ненадић, Вељко Ракочевић.

На гробу Блажа Петронијевића — Џонија замеиика комесара 3. чете 1. батаљона — 16. септембра 1944. године у Ваљеву — Душан Милутиновић, Блажо Попивода и Хасан Идризбеговић.

Еолничарке 1. батаљона — септембра 1944. године у Убу.

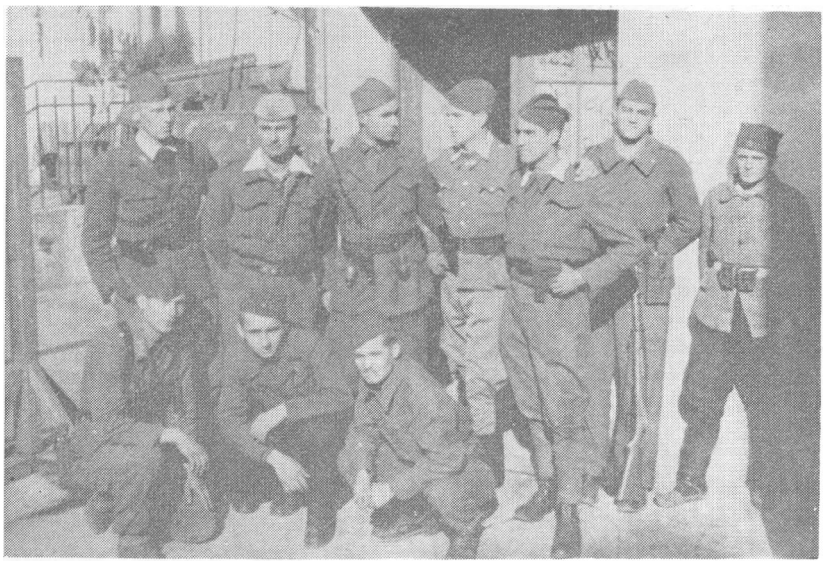

Група руководиоца 1. батаљона — октобра 1944. године код Уба
— Драго Милутиновић, Вељко Ракочевић, Хасан Идризбеговић, Милош Вељић.

Група рањеника 1. батаљона октобра 1944. године у Београду. Стоје с лева: Зора Абрамовић, Ристо Кадијевић, Видо ЈовиКе-* вић, Саво Пузић, Јелена Милошевић, Милош Николић

Група бораца 1. батаљона 8. новембра 1944. године у Београду. У средини загрљени стоје Никола Пашић и Милутин Лутовац.

Штаб 1. батаљона — октобра 1944. године у Београду — Милош Журић, Екрем Дурић, Еато Шћепановић, Војо Абрамовић.

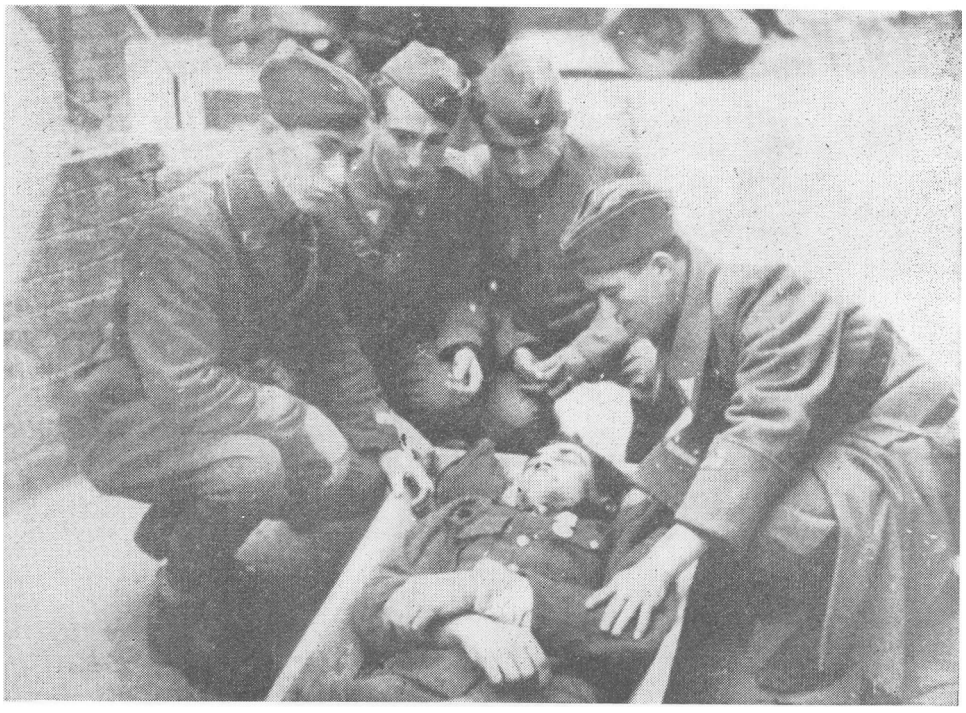
На дан ослобођења Београда — 20. октобра 1944. године — стоје: Екрем Дурић, рањени Рус, Бориша Шћепановић, Иво Шупе, Станојка Зелен, Фрашо Гулин, клече: Славољуб Ђукић.

Група старешина и бораца 1. батаљона — 4. новембра 1944. године у Београду — Златко Вајнер, Радоња Делевић, Стеван Лукетић, Душан Кресојевић, Никола Пашић, Нико Станишић; клече: Никола Ђукановић, Димитрије Мирковић и Милутин Лутовац.

Са сахране Драгише Радевића — обавештајног официра 1. батаљона 23. октобра 1944. године у Београду.
— Радоња Делевић, Бато Шћепановић, Новак Радевић и Милош Журић.

ПОСЛЕ ТРИ ГОДИНЕ
ПОНОВО У БАЈИНОЈ БАШТИ

1 1 осле успијешних борби од преласка ријеке Увца, учествовања у разбијању јаке четничке групације на Златибору и ликвидацији бугарских утврђења на Палисаду, 1. батаљон 1. пролетерске бригаде је крајем августа 1944. године избио у рејон села Кремна. Пресијецањем комуникације Ужице—Вишеград и разбијањем четничких јединица у том рејону, створена је повољна ситуација за брзо наступање ка унутрашњости Србије. У очекивању таквог задатка батаљон се, ради краћег одмора и припреме за нове борбе, смјестио у селу Шљивовици и још неким селима у подножју Златибора.

Два дана смо провели у активним припремама за предстојећа дејства. Као и увијек пред неком важном акцијом, анализирали смо искуства из борби са четничко-недићевским јединицама, које су, иако су се свакодневно осипале, грчевито настојале да уз помоћ Њемаца и терора над народом, успоре наш побиједоносни ход за коначно ослобођење Србије.

Иако нам је одмор био потребан, са нестрпљењем смо чекали наређење за наставак дејства. И, послије два дана боравка у Шљивовици, 3. чета је добила наређење за покрет.

Био је 3. септембар. Сунце се већ спустило ниско према западу, али је било доста вруће. Прави љетњи дан. Правац кретања: Шљивовица—Дуб—Бајина Башта. Требало је у тајности, избјегавајући у току марша сусрет са непријатељем, што прије стићи у рејон Бајине Баште, прије сванућа упасти у град и по могућности га заузети, а потом се оријентисати на обезбјеђење од правца Рогачице до пристизања других јединица бригаде. Наше задовољство је било тим веће што се ова акција подударала са првим ослобођењем Бајине Баште у септембру 1941. године.

Колона батаљона је кренула за дана. До ноћи и неко вријеме прије мрака ишли смо кроз територију која је била под контролом наших јединица. Касније смо морали водити рачуна да не наиђемо на непријатељске положаје или засједе. Зато смо морали ићи у највећој тајности, избјегавајући насељена мијеста и сукоб са непријатељем. То је од нас захтијевало велика 'напрезања, јер емо се на једном дијелу марша морали провлачити тешким тереном, испријесецаним низом јаруга и поточића. Но то није ни најмање умањивало борбено расположење јединица.

У току марша смо имали свега два краћа застанка. Могли смо и без њих, јер нико није осијећао потребу за одмором, без обзира што је марш био тежак и напоран. Сви смо били заокупљени мислима како стићи што брже и изненадити непријатеља. Маршевска дисциплина је била изванредна. Тишину ноћи је реметио тек по који митраљески рафал и пуцањ са околних брда, измијешани са појединачним људским гласовима. То су четници и недићевци насумице пу-

цали и дозивали се, како би код себе разбили страх. Наша колона је ишла мирно као да се ништа не дешава.

Када смо направили трећи застанак петлови су најављивали да је ноћ на измаку. Знали смо да се налазимо пред циљем. И заиста, испред нас је, обавијена мраком, лежала Бајина Башта.

Добили смо жељно очекиване задатке за напад. Мало смо се задржали на косама изнад града, осмотрили његов положај, колико је то било могуће по мраку, и у водним колонама се сјурили према граду. Постигнуто је потпуно изненађење. У силовитом налету заробили смо неколико припадника Недићеве пољске страже. Неки су успјели да се под заштитом мрака повуку у центар и алармирају остале. Развила се борба. Док смо ми енергично продирали ка центру, непријатељ је у паници јурио улицама, пуцајући насумице. Једино је мања јединица Њемаца давала организован отпор из једне добро утврђене зграде. Дознали смо касније да је то зграда некадашње Берзе рада. Њима су успијеле да се прикључе још неке групе недићеваца и четника, док их се један број у паничном бјекству извукао из града.

Дјелови 3. чете на чијем правцу напада се налазила зграда Берзе рада блокирали су зграду, а остале јединице батаљона су наставиле са чишћењем града. До сванућа је цио град, изузев наведене зграде, био очишћен од непријатеља.

Још са првим пуцњима цио град је био на ногама. Знатижељни људи извиривали су из кућа. Кад су сазнали о чему се ради напуштали су куће, пресријетали борце добродошлицом. Иако се борба око зграде Берзе рада наставила, улице су биле препуне народа. У кућама није остало живе душе. И стари и млади су изишли на улице да поздраве своје ослободиоце као најдраже госте на дан трогодишњице првог ослобођења града!

Док се настављала борба са непријатељем, а дијелови батаљона затварали правац од Рогачице према Бајиној Башти, у граду је врило као у кошници. Звуци хармонике, народна кола и пјесме партизанске мијешали су се са рафалима и детонацијама бомби којима су наши борци обасипали непријатеља у опкољеној згради. Али ни помоћ мјештана, ни ручни бацач којим смо прецизно тукли зграду, нису помогли да приморамо непријатеља на предају.

Кад је изгледало да је град дефинитивно ослобођен, јер ова непријатељска група, изолована у Берзи рада, није представљала никакву опасност, око десет часова изненада је изван града, на путу према Рогачици, одјекнула снажна експлозија. То је челни непријатељски камион са појачањем из Рогачице наишао на мине, које је била поставила наша јединица за обезбеђење са тог правца. Није потрајало дуго, зачули су се рафали. Непријатељ је извршио напад на положаје наших јединица. Готово у исто вријеме, са другог краја, на Бајину Башту су извршиле снажан напад јаке недићевске и четничке снаге из правца одакле их нисмо очекивали. У граду је настао прави пакао. Батаљон се нашао у тешкој ситуацији. Покушали смо свом снагом да одбијемо напад, али нисмо успјели. Под притиском бројно надмоћнијег непријатеља, без наде да ћемо моћи у току дана добити помоћ, морали смо се повући.

Повлачили смо се у за нас неповољним условима. Да бисмо избјегли окружење, које нам је пријетило, морали смо напустити блокаду непријатеља у згради Берзе рада и хитро се извући из

града. Посебну пажњу смо морали обратити на бокове батаљона, гдјс је непријатељ вршио јак притисак у намјери да нам спријечи организовано повлачење и запосиједање положаја на брдима јужно о; Бајине Баште. Док су двије чете са великим напором задржавале продор непријатеља источно и западно од града, једна чета је хитнс посјела положаје јужно од града и обезбиједила да се сви дјелови батаљона у реду повуку. После двочасовне борбе, у којој су дала живот три наша борца, морали смо напустити град и његове дивне људе, са којима смо провели неколико незаборавних часова. Многи од тих људи, нарочито омладине, такође су напустили град и ставили се на располагање нашим јединицама.

На новим положајима, над самим градом, остале су двије чете, а остали дјелови батаљона повукли су се нешто даље. Трећа чета, која је издржала тешку борбу у току напада на зграду Берзе рада, као и у задржавању непријатељског напада на лијеви бок батаљона, повучена је у батаљонску резерву у рејону села Привај. У селу смо нашли велики број избјеглица из Бајине Баште. Било је међу њима и старијих људи, жена и дијеце, али највише омладине. Нико од њих није показивао ни најмање знаке потиштености због напуштања дома. Сви су изражавали жељу да одмах ступе у наше јединице и спремност да извршавају све борбене задатке.

Немогуће је било примити све оне који су жељели да ступе у наше редове. Једва смо успјели да их некако убиједимо да сачекају неколико дана, док поново ослободимо Бајину Башту и успоставимо народну власт и команду мјеста, који ће организовати пријем бораца у народноослободилачку војску. Но, пред упорношћу неких морали смо попустити. Такав случај је био са Будимиром Јелисавчићем, коме је тада било 56 година. Дошао је са три ћерке — Милком, Јоком и Цаном, и сином тринаестогодишњим Крстом. Узалуд су нам били сви покушаји да га одвратимо. Били смо убеђени да ће, с обзиром на године, моћи дати већи допринос нашој борби у органима власти него у војној јединици. Но, и поред тога морали смо попустити. Нисмо успјели ни да му бар једну ћерку и сина који је још био дијете оставимо код куће. Пошли су са нама сви, као борци. Двије ћерке — Јока и Цана, и син Крсто остали су са нама до краја рата, а он и Милка, по ослобођењу Београда, вратили су се у Бајину Башту, гдје су их чекали други задаци, њега у Среском народноослободилачком одбору, а Милку у омладинској организацији и Антифашистичком фронту жена.

Ето, тако је протекао дан треће годишњице ослобођења Бајине Баште. Колико смо били испуњени задовољством због онога што смо учинили и доживјели за вријеме пријеподневног боравка у Бајиној Башти, толико смо се овог поподнева осјећали потиштени; и жељни да се што прије вратимо и више никад не дозволимо непријатељу да ступи на улице овог поносног града. И, заиста, нисмо дуго чекали. После три дана Бајина Башта је поново ослобођена, а непријатељ за свагда нестао са њених улица.

Михаило БАТРОВИЋ

СУСРЕТ СА ЦРВЕНОАРМЕЈЦИМА КОД РАЊЕ

Двanaестог октобра 1944. године 1. пролетерска бригада избила је на комуникацију Младеновац—Авала. Црви батаљон је у реону Раље спречавао извлачење непријатељских снага које од Младеновца одступају пред Црвеном армијом. Наша 3. чета добила је задатак да нападне упориште на жељезничком мосту у близини Рипња и онемогући Њемцима да га поруше. За извршење овог задатка чети су придата два противколска топа калибра 45 тт.

Још за видјела привукли смо се близу моста. Бранила га група Њемаца, не знамо које јачине. Поред ровова око моста, с обе стране се налазе по један армирано-бетонски бункер. Осматрали смо Њемце: постављају експлозив и развлаче каблове. Припремају се да сруше мост. Отворисмо жестоку ватру и цијела чета изврши јуриш. Кога су ухватили први рафали остао је на мосту, мртав или рањен, а остали се брзо повукоше у бункере и отворише ватру. Гранате наших противколаца одбијају се од армирано-бетонских бункера.

Ноћ тамна. Јесења киша ромиња. Расквашена иловача лијепи се за обућу па се тешко хода. Митраљези из бункера не престају. Кад њемачке ракете освијетле терен залегнемо на расквашену земљу. Мокри и исцрпљени, скривени тамом, избијамо на пругу. Командир одељења, Никола Радаковић Дугоња, попе се са својим борцима на мост и покида припремљену мрежу за паљење и рушење. Група бомбаша коју предводи Мирослав Бубоња, привукла се бункерима и побацала бомбе. По ватри којом су одговорили из бункера видјело се да им нијесмо много наудили. Извјестио сам о томе штаб батаљона. Отуд стиже наређење да бункере не морамо ликвидирати, али да мост морамо сачувати!

Извршио сам нови распоред чете да би што јачом ватром чувала мост. Цијелу ноћ се препуцавамо с Њемцима. Неколико пута су покушавали да изађу из бункера али ни једном нијесу успјели да дођу до моста.

Примиче се зора. Борци залегли иза некаквих међу и иза живица. Неки почели дријемати, неки и заспали. Истурени митраљези повремено испале по који рафал к мосту, иако се оком не може видјети да ли се ко по њему креће. Сјеверно од моста комуникација подрхтава. То моторизована колона брује према Београду. Из бункера престала паљба. Забијељела зора помало отвара видике. Мост стоји онакав какав је и омркао, само окићен с десетак швапских љешева.

Опрезно смо кренули према мосту и бункерима. Али тамо није било никога.

У бункерима смо нашли неколико сандука митраљеске муниције и ручних бомби, Швабе нијесу успјеле да их са собом однесу.

Сјеверније од пруге, цестом према Београду, и даље се чује тутњава мотора. Распознају се силуете тенкова, али се још није

толико разданило да бисмо могли утврдити чији су. Претпостављали смо да су њемачки, у повлачењу. Брзо смо истурили наше противколце на пругу и испалили неколико граната. Колона је застала а потом преко нас вишецјевни митраљези осуше неколико рафала. Ти необични рафали побудише сумњу. Ни у једној борби до сада Њемци нијесу на нас отварали ватру из таквих митраљеза. Неко из чете викну: „Ово су Руси!"

Наредих да се прекине паљба. Колона и даље стоји на цести, али ни из ње нико не отвара ватру.

Од Београда, изнад Авале појавише се три њемачка авиона, нама добро познате пггуке. Кажем комесару Идризу: „Ако је оно руска колона штуке ће је сигурно бомбардовати". Док о томе разговарамо с комуникације осу ураганска паљба ка штукама. Полетјеше свјетлећи млазеви. Двије штуке заокренуше и* преко Авале одлетјеше к Београду. Из треће сукну црни дим а мало затим удари у голо брдо недалеко од Рипња, непун километар далеко од нас. Осјетисмо дрхтај земље. Према небу диже се дим. Би нам јасно да су црвеноармејци испред нас.

Раздрагани потрчали смо према њима. Чини ми се да смо се већ после неколико еекунди грлили. Од узбуђења многим борцима потекле су сузе. Сузе радоснице. У првом тренутку црвеноармејци су нас доста хладно посматрали. Ваљда зато што смо на њих пуцали. Али кад су видјели нашу радост схватили су све.

Група црвеноармејаца запјева артиљеријски марш Црвене армије. Наши борци прихватише. То их изненади. Откуд да ми знамо њихове пјесме!

Ту смо се задржали са њима подуже. Пристиже и штаб нашег батаљона. Команданти два батаљона се поздравише и упутише извиђаче ка непријатељским положајима.

За напад на Авалу, утврђену рововима, договорено је да у захвату комуникације наступају тенкови Црвене армије, а лијево и десно пешадија, али само по једна стрељачка чета. Командант батаљона Црвене армије захтјевао је да види нашу чету. Наш командант се сложи, али затражи да и он види њихову чету.

Војо ми нареди да постројим 3. чету; из 1. и 2. додао јој је још по један вод, да би чета изгледала већа. Постројио сам чету у двије врсте; у њеном саставу било је око двије стотине бораца. Свако одељење је имало шарца.

Командант батаљона, пошто је осмотрио чету, окренуо се према Воју и рече: „Очин харашо". Затим нареди да дође чета црвеноармејаца. Преко пута наше чете постројило се тридесетак аутоматичара. Руски командант се окрену: „Ето наша рота".

Војо рече да је то вод, а не рота. „Маљенкаја, но ње будјет атстатјати за вашеј ротје". Споразумјеше се да наша 3. чета наступа према Авали лијевом страном цесте, њихова десно.

Предвече смо кренули. Совјетска чета се покренула са полазног положаја, прешла око триста метара и залегла иза неких живица. Наша чета је наставила да се приближава предњем крају непријатељске одбране. Наступала је преко неких њива, узбрдо, према подножју Авале. Њемци су повремено отварали ватру, али не јаку. Кад смо се припремали на јуриш дотрча један црвеноармејац нешто вичући. Разумио сам само да псује. Дозвах Андрејева, Руса који је са нама још од Деветина код Бање Луке. Он нам преведе да ће ускоро

почети артиљеријска припрема, да смо пришли преблизо непријатељу па можемо страдати од артиљерије. Нисам хтио да се повлачимо назад; залегли смо на достигнутој линији.

Слушао сам разговор између црвеноармејца и Андрејева и посматрао их. Разумио сам толико да Андрејева пита откуд он у Југославији, да му каже да је издајник, бјелогардиста, и да га треба стријељати. Наш Андрејев је ћутио. Одједном поче да плаче. У томе загрми артиљерија. Хаубице, топови и кањуше распалиле по њемачким рововима. Земља је подрхтавала. Експлозије у предвечерје осветљавају Авалу. Трајало је то десетак минута. Још није било ни престало а десно од нас честом протутњаше тенкови. У колони замичу према Авали.

Кренули смо и ми, опрезно, очекујући непријатеља, али се из ровова нико не брани. Помислили смо да су Њемци побјегли. Али кад смо се приближили затекосмо пуне ровове Њемаца, дигли руке увис, предају се. Изгледали су избезумљени. За нас је то велико изненађење. Први пут видјесмо да се Њемци предају без борбе. На правцу 3. чете сакуписмо стотињак Њемаца, још толико дотјераше Руси. Предаше их нама, а они одоше за тенковима. Штаб нашег батаљона одреди 2. чету да се брине о заробљеницима, а нама нареди да наступамо даље, са црвеноармејцима. Ноћ је већ пала. Војници Совјетске армије са моторизацијом, на тенковима и камионима, а ми пјешице, авалском цестом, поред њих. Идемо полако. Непријатеља нема. Једино преко нас шиште гранате њемачке далекометНе артиљерије. Нико се на то ни не окреће.

Напад на Београд

У зору 14. октобра, наше снаге, заједно са црвеноармејцима стигле су у село Јајинце. Наређено је да се застане. Укопавамо се и маскирамо на западној ивици села. У току дана нећемо наступати. Трећа чета застала испред самог села, у захвату авалског друма. Највиши објекат у селу, гостионица „Жупа", послужи ми за осматрачницу. Попео сам се на таван и размакнуо неколико црепова. Занимљиво је било осматрати околину Јајинаца. У току ноћи се ту слегла огромна војска и техника. Сада је све укопано и маскирано, скоро да се и не примећује њено присуство. Црвеноармејци су користили купе кукурузовине за маскирање тенкова.

Док сам са уживањем гледао ка Београду, на тавану се појави командант 1. пролетерске бригаде, Јагош Жарић. За њим командант корпуса Пеко Дапчевић, командант 1. пролетерске дивизије, Васо Јовановић, и један совјетски генерал у пратњи неколико официра. Послије сам дознао да је то генерал Жданов, командант мотомеханизованог корпуса Совјетске армије. Са њима је и мој командант батаљона, Војо Абрамовић.

Прозорчету кроз који сам вирио приђе Пеко Дапчевић и упита: „Каква је прегледност".

„Одлична, друже команданте", и помакох се да му уступим мјесто. Смењивали су се на мојој осматрачници час Пеко, час Жданов, а потом су се нешто договарали и гледали у секције.

Високи руководиоци наше и Црвене армије привукли су моју пажњу. Каква прилика да их гледам и слушам! Настојао сам да што дуже останем уз њих, незапажен, да сваку њихову ријеч упамтим.

Видим да се генерал Жданов напреже и нешто објашњава Пек на нашем језику. Потом њему Пеко нешто објашњава, али на рускол Жданова не могу да разумијем, неразговијетно говори нашим јези ком, а Пека такође не могу разумјети, говори руски.

Не знам како су они један другог разумјели, али су доста дуг разговарали. Након скоро сат осматрања и дискусије напустише та ван. У згради наставише разговор. Ваљда су се договарали о план напада на Београд.

Иако је било наређено укопавање и маскирање, што је до нек доба дана и учињено, око подне једно митраљеско одељење Црвен армије, укопано непосредно поред ресторана „Жупа", без икакво разлога поче да отвара ватру. Затим поче да пјева.

Одмах затим Њемци почеше гађати минобацачима село Јајинце Мине су баш падале око ресторана „Жупа", у коме се налазило ру ководство које је правило план напада на Београд.

Један официр из пратње генерала Жданова упути ее према одје љењу које је отварало ватру. Примјетивши да су војници пијаш поче да виче на њих. Тражи да му покажу гдје су добили алкохол Показаше му подрум „Жупе". Са овим официром пођох ка подруму Са врата посматрамо подрум пун бачава. Рус узе аутомат и испразш пун добош, 72 метка. Избуши бурад, поразбија флаше на сталажама Алкохол се излива по подруму.

Митраљесци су се смирили. Престали су да дјејствују и непри-јатељски минобацачи. Руководство је напустило ресторан. Уморан простријех кишни мантил на траву, ту одмах поред ресторана „Жу-па", да се мало одморим. Још се нијесам поштено ни опружио ка; дођоше комесар батаљона, Блажо Попивода, замјеник команданта Душан Милутиновић, и помоћник комесара, Екрем Дурић. Џепови им пуни ораха. Дају и мени. „Један сељак изнио корпу ораха и дјели борцима, па узех и ја", рече Блажо. Њега познајем већ годину и по. Био је комесар 3. чете. Увијек је озбиљан, тих, повучен. Овог пута необично расположен, раздраган. Нешто ме задиркује због неких болничарки. Пита гдје мислим да живим послије рата и шта ћу да радим. Екрем сједи на неком пању и крцка орахе. Мој замјеник, Камило Бајић не скида двоглед с очију. Осматра Београд. Тамо ли-јево, на Бањици, ври као у кошници. Јуриша 3. крајишка. У сред дана истјера Швабе из ровова.

Навече командант батаљона, Војо Абрамовић, издаје заповјест. Заповјест личи на митинг.

„Пролетери, јесам ли вам још на Палисаду рекао да 1. батаљон 1. пролетерске мора први да уђе у Београд. Ето, дошао је тај момен-нат". Говори даље: да ће чим падне ноћ Руси кренути тенковима, цестом, правцем Јајинци—Ауто-команда, а да ће тенкове обезбјеђи-вати наш 1. батаљон. Лијево од цесте, у висини челног одељења рус-ких тенкова, наступаће 3. чета, а десно 2. Остале јединице кретаће се цестом иза челног одељења. „Не дозволите да Руси прије нас уђу у Београд".

Говори Војо необичним тоном. Раздраган је, кипти од среће, што ће 1. батаљон први ући у Београд.

Четрнаестог октобра почео је општи напад на Београд. Први ба-таљон наступа са руским тенковима. Напријед, испред тенкова, пио*-нири са минодетекторима. Идемо полако. Кад смо кренули са полази-них положаја Њемци су испалили неколико рафала и побтегли. Ка

окуци, на самом изласку из Јајинаца, колона застаде. Црвеноармејци извадише неколико противтенковских мина и колона поново крену.

Лијево, на Бањици, тамо гдје јуришају Крајишници, чује се ураганска паљба. Тек пред поноћ избисмо на домак Аутокоманде. Од јаке експлозије ту, на цести, плануше два совјетска тенка, горе као да су од луча. Група Њемаца сачекала их панцерфаустима, а затим покушала да побјегне у ноћ. Запаљени су трећи и четврти тенк (два прва је група пропустила да прођу).

Ова група, тројица Њемаца, налетјела је на вод Вида Јовићевића, који их је већ био прошао. Ухваћени су сви тројица. Од експлозије, поред тенка ми је погинуо један борац, један од оних Космајаца који су нам се на Златибору прикључили.

Овдје, на излазу из Јајинаца, сјетих се борбе коју смо 1944. водили на Имљанима. Пет бораца је погинуло док смо извукли рањеника, који је послије два сата умро. А сада посматрам тенкове — буктиње у којима посаде запомажу и моле за помоћ. Нико им се не примиче. Остали тенкови обилазе буктиње и продужавају напријед. Посаде су изгореле с тенковима.

На први јак отпор наишли смо код Карађорђевог парка. Ту нам је погинуло и рањено неколико другова. У зору смо избили на Славију. Осјећамо се некако поносни. Појављују се наоружани цивили, најчешће млади, наоружани су, и прикључују нам се. Показују нам одакле Њемци гађају и како се могу заобићи. Измјешани смо с црвеноармејцима. Од тенкова подрхтавају улице. Треште митраљези и ручне бомбе. Стиже до нас и вијест о погибији нашег вољеног комесара, Блажа Попиводе.

У згради Народне скупштине

На Славији је батаљон прегруписан. Командант одреди нове задатке четама. Наша 3. чета треба да избије у Улицу краља Александра, а потом да дејствује у правцу Главне поште. Са нама иду двоје совјетских блиндираних кола. Како сам раније живио у Београду било ми се лако оријентисати. Док смо се пребацивали од зграде до зграде, блинде су јуриле једна за другом, час напријед, час назад и засипале митраљеском ватром прозоре са обе стране улице. У куће нијесмо улазили, то је задатак јединица које наступају позади нас.

У неко доба дана избисмо повише Главне поште. Ту се састасмо са јединицама 5. крајишке дивизије, које наступају од Ђерма. И њих подржавају совјетски тенкови. Однекуд изби командант 4. крајишке бригаде, Вицука Бодирожа. Поздрависмо се на брзину и утаначисмо како да садејствујемо у заузимању Главне поште. Мању групу Њемаца брзо смо протјерали и док се још препуцавало око Цоште, с дјелом чете кренуо сам у зграду Скупштине. Ишли смо опрезно јер смо примјетили да у њој има неко. Кад ступисмо на степенице, држећи оружје на готовс, пред нас изађе човјек у униформи бившег југословенског официра. На глави је имао шајкачу са кокардом, на ногама чизме, на опасачу пиштољ. Само на раменима нема ознаке чина. Предаде рапорт:

„Господине команданте, моја је чета спремна да се преда, да се не пролева братска крв."

Помало збуњен упитах га:

„Гдје вам је чета?"

„Распоређена је у згради".

„Колико чета броји бораца"?

„Сто десет војника и пет старешина."

„Па добро", рекох „кад нећете да се пролијева братска крв, удрите по Швабама", а у себи размишљам како да их разоружам и очекујем да пристигну остали борци чете.

„Хоћемо, господине команданте."

„Можда хоћете ви, али хоће ли и ваши војници?"

„Јамчим, господине команданте, хоће сви до једног."

У међувремену је отпор око Поште ликвидиран. Борци моје чете пристижу. Како која група пристиже уводим је у зграду и саопштавам ситуацију.

У пратњи командира који ми предаде рапорт и наоружану чету обилазим просторије пуне збуњених четника. Скоро сваком другом брада до појаса. Пролазећи из једне просторије у другу остављам у свакој по неколико бораца. Четнички командир ме свуда представља: „Ово је од сада наш нови командант, туђи ћемо заједнички Швабе."

Док пролазим ходником зграде дотрча четник, задихан и уплашен. Поче да рапортира: „Господине команданте, зграду опкољавају Њемци. Има их пуно. Шта ћемо сад". Одговорих му: „Само без панике."

Пођох ка једном прозору. Стварно, из Улице кнеза Милоша, кроз парк, креће се група Њемаца. Нешто подаље се распоређују, затварају Улицу краља Александра. Оријентисани су у правцу одакле смо ми малопријe дошли. На зграду у којој се ми налазимо уопште не обраћају пажњу.

Лијево и десно од нас нема борбе. Али тамо одакле смо малопријe стигли чује се жестока паљба.

Мало даље од Скупштине појави се још једна група Њемаца. Поставља топ између Поште и Скупштине. Наредих командирима водова да се за извесно вријеме притајимо и да не отварају ватру. Али да мотре на четничку руљу која је са нама. И сам обилазим да видим како се сада четници држе. Сви добро изгледају, добро су обучени, а наоружани већином њемачким шмајсерима. Њихов командир се стално креће уз мене, поред курира, Крсте Јелисавчића, тринаестогодишњег дјечачића из Бајине Баште. Нијесам се осјећао баш пријатно међу овим брадоњама, има их колико и нас, а осим тога, око нас су Њемци. Увидио сам да сам се с четом мало истрчао и нашао у неприлици.

Неки четници направише се храбри и предложише да одмах отворимо ватру на Њемце, други желе да сачекамо док Руси стигну.

Можда бих и ја чекао да се приближе наше снаге, али се група Њемаца упутила према улазу у Скупштину. Мој замјеник, Камило Бајић, са неколицином бораца отвори ватру и брзо се обрачуна с њима. Тада и остали борци с прозора осуше ватру по оном топовском одељењу. Ваљда понешени храброшћу наших бораца и четници почеше да пуцају на Њемце. Убрзо испред зграде Скупштине пројурише ка Теразијама два совјетска тенка. Иза њих пристиже пјешадија. Немам везе са штабом батаљона, нити знам гдје је. Требало би кренути напријед, а не знам шта да чиним с четницима, Ако их

изведем из Скупштине, разбјежаће ми се. С комесаром Идризбеговићем се договарам да их разоружамо. Много их је, јест да су пуцали у Швабе, али шта су друго могли и да чине. Договорисмо се да са четничким старешинама одржимо „савјетовање". Улазили су у једну просторију, а група бораца их је једног по једног разоружавала и одводила у другу просторију. Тако смо наставили док све четнике нисмо разоружали. Тек кад смо их разоружавали открисмо правог командира; онај који је предао рапорт био је четни наредник. Кад су му борци узели шмајсер окренуо ми се и рекао: „Хвала на превари".

Послије завршеног посла у Скупштини кренули смо напријед. Борба се водила одмах ту преко пута; чета се налазила на лијевом крилу 4. крајишке бригаде, с којом смо одмах успоставили везу. Освајали смо зграду по зграду.

Претрчавали смо Пашићеву улицу. Примјетих да на једном раскршћу на сваку групу бораца која се пребацује однекуд долијећу гранате. Мало повише, на сред улице, Њемци поставили топ и туку бочном ватром. Послах једно одјељење да им зађе с леђа. Посада не хтје да се преда па је ликвидираше.

Док сам посматрао ову акцију предамном експлодира бомба. Пао сам. Најприје сам помислио да се то моја бомба откачила са опасача. Опипах руком — није. Крв ми се слива у десно око. Руке ми такође израњављене. Кундак аутомата разбијен. Уплашио сам се да сам остао без десног ока. Притрчаше ми другови и придигоше ме. Друга двојица доведоше Њемца који је са једног прозора бацио бомбу на мене. Један рече: „Командире, убиј га ти". Само сам рекао: „Водите га у ропство".

Имао сам среће. У згради из које је Њемац бацио бомбу становао је љекар, који је све ово видио. Дотрчао је одмах, представио се, одвео ме у свој стан и превио.

За сваки случај отишао сам и до болнице. Други дан сам се вратио у чету, са завојем на глави. Била је у Вишњичкој улици. Држи положај. Наређено је да се даље не наступа. Чуди ме то. Ту смо, тако рећи пред Калемегданом, а застали. Нема ни Руса, ни тенкова. Скоро ни борбе. Ту и тамо се огласи понеки шарац.

Кад сам обилазио чете један борац ми рече: „Командире, у овој кући те познају."

Упутих се тамо и покуцах на врата. Отвори ми један дјечачић. Он ме учтиво упита јесам ли Лузић? „Јесам, а чији си ти?" Представи се и он: „Ја сам Зељковић", и отрча вичући: „Мама, Пузић нам долази". Ушох унутра и препознах Деву Срдић, удату Зељковић, моју комшинку, која је из Дрвара са дјецом и мужем побјегла са Талијанима, првог јуна 1942. године. Код ње нађох комшију Стевана Бојића, био у ропству, побјегао и некако догурао до Београда.

Остали смо ту држећи положаје још неколико дана, све док није ликвидирана њемачка Смедеревска групација.

Двадесетог октобра поново смо кренули. Рано изјутра избили смо на Калемегдан. Ту и тамо било је отпора, али не жестоког. Прелазећи улицу с намјером да уђем у парк осмотрих да се крошња једног платана ненормално њише. Пустих рафал рачунајући да би тамо могао бити швапски осматрач. Умјесто осматрача стропошта се мајмун. Вјероватно је, уплашен пуцњавом, побјегао из зоолошког врта и склонио се на дрво.

На Калемегдану затекоемо групу необичних цивила, високо подшишаних фризура. И то су њемачки војници. Брзо прикуписмо двадесетак њих. Са њима је и неколико жена. Пристиже и командант батаљона, Војо Абрамовић. Започе: ,,Да, да, видите, дође оно вријеме о коме сте нам писали из Јајца 1943. године, да би добро било да се негдје послије рата у миру видимо. Ево, ово су они пролетери који су вас јурили око Јајца и Мркоњић-Града. Е, па, драги моји кад сте могли да се борите за Хитлера, ваљда ћете моћи и са нама ово мало до краја рата, против њега".

„Саво", Војо се обрати онда мени „без икаквог саслушања или провјеравања води све и распореди их у 13. батаљон. То су наши људи, из Војводине, силом мобилисани у „Принц Еуген" дивизију. Нису они криви што их је Хитлер завео", руга се Војо.

Остајемо у Београду. Нас неколицина посједали и са Калемегданске тврђаве посматрамо како 13. пролетерска форсира Саву и наступа према Земуну и Бежанији. Прешли су преко Савског моста. Лијеп, сунчан дан. Још увијек смо на Калемегдану. Претурамо њемачке магацине пуне оружја и хране. Руси извлаче, товаре на камионе и одвозе углавном храну (конзерве, маст, зејтин и разна алкохолна пића). Ми се вртимо око оружја. Дођоше и наши интенданти. Износе храну из магацина и слажу на гомилу, док не стигне неко возило. Кад магазине испразнише, прилазе Руси нашој гомили хране и товаре је у камионе. Једва се споразумјесмо да треба нешто хране и нама да оставе.

У 3. чети није било ниједног борца који није добио њемачки парабелум.

Упала ми у очи група наших бораца која нешто жустро расправља са совјетским војницима. Прићох им. То су борци из 3. крајишке бригаде. Међу њима је и мој познаник и комшија, делегат вода Владо Кукољ. Догодио се, кажу, незгодан случај. Владо на Калемегдану пронашао необичан, мали њемачки карабинчић, каквог до тада није видио. Хтио да га испроба. И то гађајући сијалицу на врху једног црквеног торња.

Окинуо, и сијалица се распрсла. Владу друштво честита, али утом стигла два совјетска аутоматичара. Трче према њему, и псују: говоре да је пуцао у њиховог генерала. Откуд је Владо знао да са торња руски генерал осматра и прати операцију заузимања Земуна! Једва некако изгладише ситуацију и аутоматичари се удаљише. Послије сам дознао да је Владо ипак одговарао за ово пред партијском организацијом и да је био кажњен опоменом.

Саво ПУЗИЋ

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

Двanаести октобар. Налазимо се изнад Раље. Добили смо задатак да заједно са осталим батаљонима контролишемо пут Раља —Младеновац и да се припремамо за дејства ка Београду, за учешће у његовом ослобођењу.

У штабу ври као у кошници. Сви смо узбуђени. Нестрпљиво чекамо сусрет са Црвеном армијом и покрет ка Београду. Чујем Воја, команданта батаљона, како говори Воју Ћукановићу, командиру пратеће чете:

— Мислиш да ће црвеноармејци доћи као из хотелских соба. Не, мој друже! Гурају они од Стаљинграда. Није за њих важно што ће нас видјети у разноликим одијелима. Знају они да смо ми почели без ичега, а сад имамо толике дивизије, наоружање, ослобођен већи дио земље. Главно је да ти припремиш Чету да се добро бије, а лако ћемо за наша одијела и коње са самарима. Нека баш виде да смо се снабдијевали отимањем од разних непријатеља и да нам је то био готово једини извор снабдијевања. Схватиће то они, јер су то и њихови очеви чинили када су бранили младу совјетску републику од интервенциониста...

Предвече очекујемо заповијест од штаба бригаде. Све се ближе чују артиљеријске салве. Причам са Блажом*), политичким комесаром батаљона. Упознао сам га још првог дана по доласку Сарајлија у батаљон, марта 1942. у Фочи. Био је једно вријеме батаљонски барјактар. У априлу је примио заставу из руку Врховног команданта. Пронио ју је кроз све борбе које је батаљон водио против талијанских окупатора и четничких издајника у Црној Гори. Касније, у Босанској крајини, постављен је за политичког делегата вода, после пете офанзиве постао је политички комесар чете, а средином 1944. политички комесар батаљона. Паде ми на ум како сам са зебњом слушао заменика политичког комесара бригаде, Комнена Жугића, када ми је саопштио да сам постављен за заменика комесара батаљона. Помало сам се плашио како ћу -се снаћи у штабу чији су чланови били знатно старији од мене. Касније се показало да су моје зебње биле неоснованe. Причам то Блажу. Он се смије. Освјежавамо успомене из протеклих борби које је водио батаљон. Био је то дуг и трновит пут. Осјећамо се срећним што смо доживјели да учествујемо у бици за наш главни град.

У томе нас прекиде Душан, заменик команданта:

— Ви, комесари, увијек нешто анализирате и причате, а не видите да је дошао курир из штаба бригаде.

Држимо састанак штаба. Читамо заповијест. Батаљон је добио задатак да сјутра заједно са осталим јединицама бригаде и са једи-

*) Блажо Попивода

ницама Црвене армије дејствује у захвату главног друма Раља—Београд. Сви скачемо од радости. Дошао је дан састанка с Црвеном армијом, ближи се дан коначног обрачуна с непријатељем.

Пред нама је Београд.

Вршимо посљедње припреме. Командант Војо издаје посљедња наређења.

Све је спремно.

Сјутрадан рано наступамо према Раљи. Видимо моторизовану колону на асфалтном друму. Извиђачке патроле обавјештавају да су то јединице Црвене армије. Хитамо им у сусрет. Цио батаљон трчи колико га ноге носе. Трчим еа Идризом*), политичким комесаром 3. чете. Избијамо на друм. Љубимо се са црвеноармејцима. Дирљив сусрет ратника, бораца који су осјећали љубав једни за друге и кад су били удаљени хиљаде километара.

Батаљон у колони лијево од друма наступа према Авали. Скоро трчећим кораком јури напријед. Командири чета и водова повремено упозоравају на одржавање правилног поретка и одстојања. Њемци се брзо повлаче. Причам Идризу како сада први пут видим асфалтни друм. Он ми у шали додаје: — Ко ти је крив што ниси био буржујски син, тада би се можда возио и асфалтним друмовима Швајцарске и Француске.

А затим:

— Боље за тебе, можда би сада био с оне стране барикаде, а овако си стари пролетер.

Предвече избијамо под Авалу. Мали предах. Чекамо нова наређења. Долази нам у посјету група црвеноармејаца. Частимо их нашом храном. Пјевамо руске песме. Изненађени су колико их знамо и како их добро пјевамо. Причају како су још 1941. чули за борбе југословенских партизана. Сви смо радосни.

Стиже и наређење да у току ноћи продужимо ка Београду, у садејству са јединицама бригаде и јединицама Црвене армије.

Почиње артиљеријска припрема. Топови бију по Авали. Тамо се протеже спољни појас њемачке одбране града. Туку кањуше — то је страшно оружје, које је сијало смрт у њемачким редовима на Источном фронту. У нападу на Авалу учествују наше двије чете. Избијамо на врх. Њемци су побјегли, остављајући доста мртвих и рањених. Официри нису имали када ни да поједу вечеру — остала је сервирана у хотелу.

Заједно са совјетском моторизованом колоном наступамо друмом ка Београду. Чују се повремено рафали. Њемци су се повукли ка граду. Журимо што више можемо.

Ујутро 14. октобра избијамо пред бањичке положаје, које су Њемци организовали за одбрану. Заустављамо батаљон и распоређујемо га. Знамо да нас ту очекује жестока борба. Чекамо на полазном положају за напад. Одмарамо се на смјену. Блажо и ја одлазимо у једну вилу са десне стране пута. Чујемо да је то вила издајника Милана Недића. Улазимо унутра. Запањени смо њеним уређајем. Блажо ми се обраћа:

— Ето, видиш како је живјела буржоазија, грабила паре и јела народну муку, а у рату побјегла из земље или се ставила у службу, окупатору.

*) Хасан Идиизбеговић

Улазимо у салон да се мало одморимо. Блажо убрзо заспа. Уморан сам и ја, али ми се не спава. Кроз главу ми лете мисли на рану младост, школовање, одлазак у партизане. Сјетих се да је једном, када сам био у основној школи, припремана екскурзија за Београд. Били смо сви весели. На жалост, до ње није дошло, јер много дјеце није могло дати по педесет динара, колико се тражило. Тако Београд прије рата нисам видио. Срећан сам што ћу га ускоро видјети. Помислих како га Пењо, Хамид, Радован и многи другови из моје 2. чете и мог батаљона неће никада видјети. Растужих се. На крају ме умор ипак савлада.

Блажо ме буди и пожурује. Излазимо на балкон. На положају затишје пред буру. Тек понекад се јави пушка или пушкомитраљез. Одједном чусмо пуцањ и Блажо паде без гласа. Потрчах са нашом болничарком Душанком. Био је мртав. Зовемо љекара, али све је узалудно. Једна црвеноармејка — болничарка плаче за њим. Јецајући нешто говори. Долазе Војо, Душан и остали другови. Стежемо руке од бола. Пао нам је још један друг, изгубили смо га на прагу Београда.

У сумрак батаљон јуриша на њемачке положаје. Лијево и десно од нас су батаљони наше бригаде. Избијамо брзо на Бањичку косу. Њемци су се повукли претрпјевши велике губитке. Стиже политички комесар бригаде Мирко и преноси нам упутство за даља дејства. Крећемо се Авалским друмом према Ауто-команди. Народ је пред кућама. Поздравља рас и обасипа цвијећем. Једна старица излази пред нас, нуди нам погаче и ракију:

— Узмите, синови моји, сад могу и умрети када сам то дочекала.

Јављају се и први добровољци.

Петнаестог октобра избили смо код Ауто-команде. Срећујемо се. Са свих страна чујемо борбу. Њемци се грчевито бране. Необично нам је, нисмо навикли на борбу у великим градовима. Црвеноармејци су врло спретни у уличним борбама. Учествујемо у ликвидирању отпора по зградама: ми пјешадијом, а они тешким наоружањем. Падају заједно наши борци и црвеноармејци. Ми тешког наооужања немамо још довољно. За оно које бисмо заплијенили нисмо имали довољно муниције. За тешко наоружање биле су потребне и добре комуникације, а наша тактика није била да се оне по сваку цијену држе. Савезничка помоћ нам није била до сада тако издашна.

Крећемо се поред зграде неког конзулата. Изненада нас обасуше непријатељски рафали. Чусмо повике:

— Душан Милутиновић је смртно рањен. Трчимо на ту страну. У самртном је ропцу. Чујемо како шапуће:

— Хај'те, другови, тјерајте те гадове, драго ми је што умирем као члан Партије . .. Поздравите другове.

Биле су му то посљедње ријечи. Стојимо око мртвог Душана и нико ништа не говори. Ово је данас већ осми друг из батаљона којег заувијек губимо. Претешко нам је.

Послије успјешних борби код Карађорђевог парка, на Славији и Теразијама, 16. октобра смо избили код Цародног позоришта. Држимо блокове зграда према Коларчевом универзитету и Калемегдану. Непријатељ упорно брани Калемегдан.

Осамнаестог нам се десио несвакидашњи случај. Ноћили смо у истој згради са групом Њемаца: ми у поткровљу, а они на осталим

спратовима. Кад смо их ујутро открили — сви су се предали. Били су то њихови ваздухопловци. Молили су да им опростимо живот, зато што они нису криви као остали. Као да авијатичари нису сијали смрт као други!

Већ раније смо добили обавјештење да су јаче њемачке снаге из Смедерева покушале помоћи гарнизону у Београду и да у њиховом уништавању учествују двије наше дивизије и јединице Црвене армије. И непријатељ с Калемегдана је појачао активност. Повремено прави испаде с тенковима. То су им посљедњи трзаји.

Припремамо се за јуриш на Калемегдан. Шаљемо наређење четама. У откривању и хватању Њемаца и домаћих издајника помажу нам грађани. Помажу и у преношењу рањеника. Једна наша патрола приводи двојицу људи у цивилном одијелу. Кажу за једног да је покушао да пуца, вадећи пиштољ испод мишке. Један је Пуниша Рачић, убица Стјепана Радића у скупштини. Други је Андрија Радовић, гувернер Народне банке у бившој Југославији. Сјетих се да сам прије рата његово име видио на новчаницама. Војо му рече:

— Ти си издајник црногорског народа. Слизао си се са српском буржоазијом и вјерно јој служио.

Он се правда да је сарадњом са окупатором „спасавао Српство у мутним временима".

— Да смо сви тако спасавали Српство, од њега не би било ни трага ни гласа — додаје Драго, замјеник политичког комесара 2. чете.

У току ноћи неколико пута јуришамо на Калемегдан. Њемци се жилаво бране. Знају да их чека заслужена казна. Дајемо последње жртве за Београд.

Двадесетог октобра у зору, у посљедњем јуришу, избијамо на Калемегдан. Ликвидирана су и остала њемачка упоришта. Београд је слободан. Сијамо од радости. Распоређујемо батаљон на Калемегдану, обезбеђујемо богати плијен. Њемци су оставили велике магацине оружја, опреме и хране. Мислили су, ваљда, да ту зимују.

Гледамо преко Саве. Наше јединице гоне нецријатеља даље. Преко моста се пребацује 13. пролетерска. Жури да ослободи Земун.

Курир нам јавља да идемо на трг код Кнежевог споменика. Треба да се одржи смотра бригаде. Батаљон се постројава и креће на зборно мјесто. Народ нас поздравља. Гледам батаљонску колону. Прориједили смо се. Мало је старих бораца батаљона: многи су пали у борби готово по свим крајевима наше земље, неки отишли за руководиоце у друге јединице. Много је нових бораца, али и они су успјешно положили испит, настављајући свијетле традиције батаљона.

Екрем ДУРИЋ

1. батаљ.

23. X 1944.

ШТАБУ I ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

⟛ Оперативни извештај —

После покрета из села Парцана, ка путу Ниш—Београд наша јединица сусрела се после толико дугог ишчекивања са братском Дрвеном армијом, 13. X-/44 код железничке станице Раље, где је учествовала једна наша чета, у ликвидирању посадних бункера, који су бранили прилазе Раљском виадукту и групи тунела. После спајања са Црвеном армијом, налазили смо се стално на бочном лијевом крилу њене моторизоване колоне. Ток операција је стално вршен у сагласности и сталној вези са руским командујућим особљем. У току 13 о. м. дјелови нашег батаљона помјерали су се стално у правцу Авале, вршећи стално извиђања и ступивши у мање борбе. У току ноћи између 13. и 14. о. м. послије руског артиљеријског дејства, под самом Авалом, наш батаљон ишао је стално као претходница читаве дивизије у правцу Дедиње—Теразије, лијево од нас налазила се VI личка дивизија. У току дана 14. X 44. водила се борба на Дедињу а увече истог дана, послије артиљеријског двобоја, помјерили смо се напријед и ушли у град. Од 15. па до 21. о. м. водиле су се перманентне уличне борбе у садејству са Црвеном армијом. Ми смо се кретали од Дедиња преко Славије до Народне скупштине, до министарства пошта. Идућег дана помјерили смо ка Јовановој пијаци и Калемегдану и били у Јовановој улици, гдје смо се задржали два дана у неизмјеничном сталном пушкарању и мањој артиљеријској ватри. У току ноћи између 19—20 о. м. извршен је последњи ударни покрет, према посљедњем непријатељском упоришту Калемегдану и београдској тврђави. У томе је извршена коначна ликвидација и чишћење последњег непријатељског упоришта у Београду.

У току ових операција нанети су непријатељу следећи губитци:

Мртвих војника, официра и подофицира 96, заробљених војника 45, официра 4, ухваћених шпијуна 9, жандарма 9, од војничке спреме заплијењено је 10.063 пушака, 3 вагона разне врсте муниције, пиштоља 19, 3 бацача — тешких, 20 тешких „Бреда", 102 пушкомитраљеза, 12 лаких бацача, немачких „шараца" 9, белгијских митраљеза 2, стројница 6, топова 3.

Наши губитци: мртвих 7, рањених 26, несталих 3. Губитака у материјалу нема.

Борбе смо водили са дивизијом „Принц Еуген", београдском жандармеријом, као и са падобранцима.

М. П.

Командант, — капетан
Војо Абрамовић

Оригинал у Архиви ВИИ Београд

У БЕОГРАДУ

Била је ноћ. Пут од Младеновца према Авали притисле наше јединице и јединице Црвене армије. У покрету су али често застају, већ по мјери како челни дјелови савлађују непријатељски отпор.

У току марша стиже наређење да 1. батаљон иде што брже напријед. Скоро трчећи пролазимо поред људства и моторизације који су такође у покрету.

Ујутро је батаљон у рејону села Јајинци заустављен организованим отпором Њемаца. Прва чета, у којој сам и ја, је с доње стране друма. Са њом је и вод црвеноармејаца. Заједнички са осталим четама покушавамо да се пробијемо напријед, али без успјеха. Доприје до нас и вијест да је погинуо Блажо Попивода, наш комесар батаљона. Жао нам га је много, био је добар човјек и друг.

Касно послије подне иза нас је почела да дејствује артиљерија. А онда су 8. црногорска, а за њом и 13. бригада пошле у напад. Нешто касније, око 20 часова, креће и наш батаљон са осталим јединицама бригаде. У развијеном стрељачком строју крећемо према Бањици. Међутим, непријатеља нема. Повукао се на положаје у граду. Батаљон се око 22 часа нашао прикупљен на Авалској цести, ниже Трошарине, а ујутро у рејон Ауто-команде. На тргу трагови борбе. Има и њемачких љешева. Један совјетски тенк је запаљен. Са нашим борцима има омладинаца и грађана. Неки су са оружјем. Одушевљени су, срдачно се поздрављају са нама. Хоће са батаљоном да наставе борбу.

У штаб батаљона дошли су командант и комесар бригаде. Батаљон је према центру града кренуо маршевским поретком. На челу: штаб батаљона, са другговима из штаба бригаде, па чете и пратећи дјелови. Бориша Шћепановић, барјактар, развио батаљонску заставу. Ишли емо, уз пјесму и без борбе, до Небојшине улице. А онда је затрештао шарац и аутомати. Из групе на челу паде Душан Милутиновић, замјеник команданта батаљона. Брзо смо га прихватили и склонили у улаз једне зграде. Чета се одмах престројила за борбу и одговорила ватром. Борци улазе у зграде и у дворишта, да ликвидирају непријатељске групе које вјероватно дејствују са кровова.

Рана Душанова била је тешка. Због тога ме помоћник комесара бригаде Комнен Жугић упутио да га пратим до болнице, а ако на путу умре да му обезбиједим сахрану и обиљежим гроб. Да послије пронађем батаљон биће ми лакше јер сам и раније био у Београду и добро познајем град.

Чим смо кренули наиђоше једна совјетска санитетска кола, којима Душана пребацисмо у совјетску пољску болницу, у рејону Кумодража. Лгшан те гамп по гтотг.™,,« — ""

ком шатору тек што је љекар погледао рану Душан је издахнуо. Сахранили смо га и обиљежили гроб.*)

Неки борци ми рекоше да је 1. батаљон пошао према Скупштини. Упутио сам се Хартвиговом улицом.**) Ту, на њеном почетку је пошта Београд/5, у којој сам радио од септембра 1940. до 6. априла 1941. године. Пођох да видим да ли је неко можда случајно унутра. Но, пошта је била затворена.

Чети сам се прикључио код Главне поште.

У току ноћи смо овладали дијелом града испред нас, тако да смо се ујутро нашли у рејону Скадарлије. Грађани су нас одушевљено дочекивали, прилазили нам, доносили храну. Показивали су нам сакривене непријатеље. Чета је даље наставила према Улици Страхињића Бана и Јовановој. Ту смо заустављени јер су их Њемци добро контролисали ватром. Некако је у исто вријеме ослабио притисак наших јединица; неке су морале бити пребачене против њемачке групације која је наступала од Смедерева и била на домаку Београда. Појачали су активност и Њемци са Калемегдана. Чак су једно вече направили испад са два мања тенка.

На овим положајима остали смо до 20. октобра ујутро, а тог дана, око 10 часова, батаљон је избио на Калемегдан, одакле смо неко вријеме посматрали прелазак и дејство наших јединица преко Саве и ватру руских кањуша са Калемегдана. Ту би рањен Душан Петровић. Чини нам се метком који је залутао „од преко Саве". Било је то, вјероватно, посљедње рањавање у борби за Београд.

Негдје око 11 часова на Калемегдан је наишао Пеко Дапчевић, са официрима из свог штаба и штаба дивизије. Било је са њим и неколико руских генерала и официра. Питао је из које смо јединице, наредио нам да пренесемо штабу батаљона да са батаљоном запосједне Калемегдан и обезбиједе подземне објекте и ходнике јер у њима има хране и муниције. Рече да је, вјероватно, све то минирано те да, док се све не преконтролише, никоме не дозволимо улаз.

Док смо тако вршили повјерену дужност обилазио сам дио објеката које је обезбјеђивала 1. чета. Идући падином Калемегдана зачуо сам галаму у једној кућици. Ушао сам унутра. Видим једног борца, објашњава се са једном постаријом женом. Она ми се скоро плачући обраћа, показујући на отворен сандук у коме је некаква тамноцрвена униформа, са нараменицама и позлаћеним гајтанима. Каже да је то краљева униформа, да је из музеја, да је она чува и крије од окупатора већ скоро четири године, а сада дошао овај борац, хоће да је узме. А борац објашњава како неће да је узме, хоће само да види како би изгледао као краљ! Борац је обукао само блузу, погледао се у једном огледалу и, очито незадовољан својим „краљевским" изгледом, прокоментарисао: „Није ово за мене".

Послије завршетка борби за Београд, 1. батаљон, у саставу бригаде, је остао у њему све до 24. новембра, на одмору. Не треба ни говорити какав је то прворазредан доживљај био за нас послије неколико година ратовања, послије Млиништа, Радуше, Вранице, Маљена, Бјелашнице, Љубишње ...

*) Одмах послије ослобођења Београда посмртни остаци Душана Милутиновића су пренијети и сахрањени на Славији, заједно са посмртним остацима Блажа Попиводе, комесара батаљона, и Драгише Радевића, обавјештајног официра батаљона. Касније су њихови посмртни остаци поново пренијети и сахрањени на Гробљу ослободилаца Београда.

**) Сада улица Бориса Кидрича.

У Београду батаљон је развио интензивни идеолошко-политички и културно-забавни рад и проводио исто такву интензивну војну обуку.

На партијским састанцима смо расправљали практична питања, а на оним теоријским смо изучавали нека питања основа лењинизма. Расправљали смо и о односу према грађанима и о односу са припадницима Црвене армије. Било је покушаја од стране црвеноармејаца да неком од бораца или старешина одузму аутомат или пиштољ, па је указивано да се то не смије никоме дозволити, али да треба сачувати добре, другарске односе са њима. Ми смо с борцима и старјешинама Црвене армије били успоставили заиста присне односе. Неколико њих је навратило код 1. чете, да се поздраве, пред кретање, како рекоше, ка Будимпешти. Изљубили смо се као најрођенији.

Културно-забавни рад обухватао је издавање зидних новина и организовање приредби за борце и омладину. Поред организоване,' било је доста и оне спонтане забаве. Понекад је било довољно да се нађу три-четири борца и да неки од њих каже: „Хоћемо ли да га зачнемо", што је било довољно да се поведе црногорско или козарачко коло, што би брзо прерастало у народно весеље.

У војној обуци најважније нам је било овладавање новим, совјетским оружјем. То преоружавање је представљало значајан догађај у животу батаљона. Добили смо совјетске пушкомитраљезе, митраљезе и противтенковске пушке, а и извјестан број аутомата. Борци су били одушевљени новим наоружањем. Једино су шарџије тиговале за својим шарцима, који су увијек били на великој цијени и у које смо сви имали велико повјерење.

У том периоду збила су се још два важна догађаја. Батаљон је учествовао на паради на Бањици и подијељеца су одликовања већем броју бораца и старјешина.

Парада је одржана 27. октобра. За њу се батаљон није нарочито припремао. Трудили смо се једино да нам одјећа, обућа и оружје буду чисти.

Испред Врховног команданта и чланова Врховног штаба газили смо на челу, одмах послије застава и штабова крупнијих јединица.

Предлоге за одликовања дале су команде чета. Послије петнаестак дана подијељена су у сали Коларчевог универзитета. Међутим, негдје су извршили „селекцију" наших предлога, и то не баш на најбољи начин, па су неки борци, који су и по храбрости и по другим квалитетима то заслуживали, остали без одликовања. Било је због тога и извјесног незадовољства у четама. Могло се чути [1]— треба пустити ове са одликовањима да пробијају њемачке положаје у Срему. Одмах послије тога достављани су накнадни предлози за одликовања, а када смо дошли у Срем исту борбеност показивали су и одликовани и они који нијесу.

У Београду је батаљон значајно попуњен људством из града и околних мјеста, тако да је нарастао на око 450 бораца. То су највећим дијелом били омладинци и омладинке који су добровољно дошли у наше редове.

Вељко КАЛУЂЕРОВИЋ

Друга чета 1. батаљона — октобра 1944. године у Београду — означени делегати 1. и 2. вода Абдулах Курузовић и Душан Љубанић.

Сахрана Блажа Попиводе и Душана Милутиновића — октобра 1944. године у Ееограду.

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ И У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА

Ближио се крај рата, али је непријатељ још давао јак отпор Снаге НОВЈ на сремском фронту нијесу биле довољне да слом« отпор непријатеља. Требало је и 1. пролетерску бригаду увести 5 завршне операције.

Бригада је 24. новембра кренула из Београда. Четири дана је маршовала до Боноштора, гдје је неколико дана била у резерви дивизије, а онда је у Селу Горњелици смијенила 5. козарачку бригаду и посјела положаје за напад.

Бригада је нападала преко Козјаче, према селу Љуба. Послије снажне артиљеријске припреме батаљони су прешли у напад, пробили прву одбрамбену линију непријатеља и наставили наступање сјеверно од Ердевика, ка Шиду. Иако је Шид био добро утврђен, а и заштићен минским пољима, непријатељ није успио да га одбрани. Ослобођен је у току ноћи 5. децембра.

Први ешелон бригаде — 2, 4. и 5. батаљон — наставио је наступање ка Товарнику, на који су нападале још и 3. и 13. пролетерска бригада и талијанска бригада „Гарибалди". У зору 7. децембра непријатељска одбрана је савладана, а 1. и 3. бригада су наставиле да гоне непријатеља. Покушали су да из покрета сломе отпор непријатеља у Шидским Бановцима, али у томе нијесу успјели. Тек по паду мрака јуришем је савладана његова одбрана.

Бригада је настојала да искористи постигнути успјех, па је убацила у борбу одморнији други ешелон — 1, 2. и 6. батаљон •— у напад на добро утврђени Ориолик. Напад је подржавала дивизијска артиљерија и један моторизовани пук Црвене армије. Лијево од бригаде нападали су дјелови дивизије, а десно 3. крајишка бригада. Јединице нијесу истовремено извршиле напад, те није ни успио.

Ни поновљени напад са 1. батаљоном и једним батаљоном Црвене армије није успио. Батаљони су наишли на минска поља и претрпјели су губитке. Пошто нијесу могли обићи минска поља, јер су мине биле свуда постављене, повукли су се штићени јаком артиљеријском ватром.

Бригада је тада заузела положаје према Ориолику и на њима се задржала до 13. децембра, када су је смјениле јединице 5. дивизије, а она се, у другом ешалону дивизије, размјестила у рејону села Чаковац.

Трећа и 13. пролетерска бригада напале су 14. децембра непријатеља у селу Негославци, али нијесу успјеле да разбију његову одбрану и отворе простор за планирани продор 1. бригади. Штаб 1. бригаде је тада убацио 1. батаљон преко тешко проходног, мочварног терена. Батаљон је нашао пролаз и на другој страни организовао мостобран у који су се пребацила још два батаљона и из-

била на пут Негославци—Ориолик. Угрожени непријатељ сконцентрисао је све своје снаге против ова три батаљона. Могао је то учинити јер 3. и 13. бригада нијесу разбиле одбрану код Негославаца, а бригада „Гарибалди" није напала село Берак.

Батаљони су водили тешку борбу. Повлачили су се штитећи извлачење својих рањеника — било их је око 100, преко оног истог мочварног терена којим су дошли. Непријатељ је понављао јуриш за јуришем. У њиховом сламању нарочито се истакао 1. батаљон, који је, по ријечима команданта 1. бригаде — *заслужио сваку похвалу.*

Од 20. до 31. децембра бригада је у резерви, у селу Адашевац. Ту је 21. децембра прослављена трогодишњица оснивања бригаде. Смотру постројених јединица извршио је командант дивизије. Послије смотре одржани су скупови и приредбе по батаљонима.

Вријеме од десет дана искоришћено је за сређивање јединица и за интензивну војно-стручну обуку и политичку наставу.

Почетком јаунара 1945. бригада је западно од Шидских Бановаца организовала другу одбрамбену линију.

Њемци су 3. јануара напали 21. дивизију и разбили је. Три батаљона 1. бригаде — 1, 3. и 5, ојачани бригадним батаљоном пратећих оруђа и батеријом топова, упућени су према селу Ниједмци да јој помогну и да спријече даљи продор непријатеља. Кад су батаљони стигли на лијеву обалу Босута непријатељ је већ био заузео Ниједмце и с мањим снагама прешао на лијеву обалу. Подржани артиљеријом и минобацачима 1. и 3. батаљон су напали непријатељске снаге на лијевој обали Босута и натјерале их на повлачење преко моста. Дијелови 1. батаљона су и сами успјели да пређу ријеку и упадну у центар села. Непријатељ је брзо открио да се ради о малим снагама, па је вршио противнапад и одбацио их. Пред крај дана 1. батаљон је још једном покушао да заузме Ниједмце, али је претрпио осјетне губитке.

Око села Ниједмци борбе су вођене три дана. Штаб бригаде није смио ослабити положаје на другој линији, код Шидских Бановаца, а ова три батаљона нису била довољна да успјешније спријече продор непријатеља. Ноћу 5. јануара непријатељ је напао на десно крило 1. батаљона, прешао ријеку и запријетио дубљим продором. Батаљони су увели у борбу све своје резерве и, уз подршку артиљерије, успјели да га зауставе, а у противнападу су га избациле и из села Ниједмци и гонили према селу Оток. Непријатељ је имао велике губитке, али и наши батаљони.

Послије ових борби бригада је била у рејону Шидских Бановаца, а другом ешелону, и са једним батаљоном у првој линији. Њемци су 17. јануара продрли на сектор талијанске бригаде и 5. дивизије. Батаљони 1. пролетерске су одбили непријатељеве јурише, али је он продирао преко сусједних терена и пријетио да опколи 1. дивизију. Са много напора бригада се повукла ка Шиду и на југоисточном дијелу града организовала одбрану. Непријатељ је заустављен тек у центру града.

Прва пролетерска бригада извучена је из одбране Шида и упућена у село Дивош да уреди резервне положаје за одбрану, за случај продора непријатеља у правцу Руме. На том положају остала је 4 дана.

Одмор на фронту није могао дуже трајати јер су обје стране на стојале да имају иницијативу. Сремски фронт се иначе дуго држас и гутао велике жртве. Требало је поново покушати да се разбиј| непријатељева одбрана. Прва дивизија добила је задатак да нападн! Товарник гдје је непријатељ, потиснут из ТТТида, организовао одбра ну. Нападале су све три бригаде: 1, 3. и 13, а подржавала их је арти љерија и авијација. Непријатељ се упорно бранио, користећи пре имућство терена. Напад није успио. Ни поновљени напади у току нохЈ-22/23. и у току слиједећег дана и ноћи. Батаљони су претрпјели ве лике губитке.

Бригада је повучена у другу одбрамбену линију, у рејон села Кљештевића, да организује одбрану Шида. На тим положајима се задржала све до 9. фебруара. Повремено су батаљони вршили насил на извиђања и препаде. Два таква препада на Товарник извршио је 1. батаљон 29. и ;31. јануара.

Из рејона Шида 1. бригада је пребачена у село Кукујевци гдје је остала све до 17. марта. Вријеме је коришћено за обуку, усавршавање у руковању оружјем, а нарочито за анализу претходних окршаја, фронталних борби на равном земљишту. Политички и културни рад је био врло интензиван.

Петог марта је извршена реорганизација бригаде. Шест батаљона преформирано је у три. Од 1. и 2. формиран је 1. батаљон, од 3. и 5. — *2.* батаљон, а од 4. и 6. — 3. батаљон. Батаљони су имали по три чете, чету тешких митраљеза, чету минобацача, вод пт топова, вод за везу, извиђачку десетину и команду позадине. У бригади су фор миране: батерија топова, чета противавионских митраљеза, чета ауто матичара (120 бораца), чета извиђача (120 бораца наоружаних машин кама), чета за везу, инжењеријска чета и команда позадине.

Реорганизована бригада упућена је на фронт 12. марта. Фронт се био стабилизовао тако да ниједна страна није озбиљније поку шавала његов пробој. Прва бригада је смјенила 4. козарачку и одмах је почела да уређује положаје. Направљени су непрекидни ровови и повезани саобраћајницама пуног профила. Уређена су командна мјеста, мјеста за одмор, па су чак направљени и заклони за коње. Цио живот се одвијао под земљом. Понегде су ровови били удаљени свега 40 до 80 метара од непријатељевих ровова.

Сва три батаљона су била у лрвој борбеној линији. На десном крилу био је 1. батаљон. Он се ослањао на Дунав. Батаљони су често вршили препаде и насилна извиђања. Испред бригаде бранили су се дјелови 41. њемач&е дивизије и батаљон усташа.

Јачи демонстративни напад на непријатеља је извршен 5. априла. Био је врло успјешан јер је непријатељ локазао да има тенкове и артиљерију, а и открио своју добро организовану одбрану.

Општи напад за пробој Сремског фронта је почео 12. априла. Прва пролетерска бригада нападала је на помоћном правцу дивизије. У првом ешелону нападали су 1. и 2. батаљон; подржавани су арти љеријом и тенковима. Прије напада су ватром из малих минобацача неутралисана минска поља.

Снажним јуришем пробијена је непријатељева одбрана и оба батаљона су наставили да гоне непријатеља према Вуковару. До 14 часова извршен је задатак који је за тај, први дан напада био пред виђен. Гоњење је настављено до кх>ата лака- 1 —

Даљ. Бригада је тога дана напредовала око 45 км, као да је била моторизована.

Гоњење непријатеља је настављено правцем Ласлово—Ернестиново—Корина—Томашевац—Горјани. Бригада је 15. априла наступала правцем Горјани—Дрење—Милинци—Кнежевац, гдје се ради бржег напредовања раздвојила у двије колоне. Први батаљон је наступао правцем Кнежевац—Чагли и даље Пожешком котлином према селу Шуматовац, близу Славонске Пожеге, а 2. батаљон десно од њега. Трећи батаљон је био у дивизијској резерви.

У Пожешкој котлини бригада је наишла на неке непријатељске снаге —- дјелове 41. и 11. њемачке дивизије, њемачки полицијски пук и дјелове два усташка батаљона — које су се повлачили испред III армије и 1. пролетерске дивизије. Са снагама које су ту већ држале положаје било је око 3—4.000 војника. Дошло је до жестоке борбе; 1. и 2. батаљон су били упали у непријатељев распоред. Иако нападнути с бока батаљони су успјели, уз подршку артиљерше, да разбију ову јаку непријатељеву групацију и да јој нанесу велике губитке. Дошли су и до великог плијена.

У гоњењу 1. дивизија је наишла на јако непријатељево упориште Плетерницу. Одатле је непријатељ обезбјеђивао извлачење својих снага од Славонског Брода према Загребу. Плетерница је била веома утврђена: зиданим бункерима, кућама подешеним за борбу, бодљикавом жицом и густим минским пољима.

Плетерницу је нападала цијела 1. пролетерска дивизија, подржана баТаљоном тенкова. Први батаљон нападао је правцем Старац — Селиште, 2. лијево од њега, у правцу гробља, а 3. је био у саставу 13. пролетерске бригаде.

Развила се жестока борба, једна од најтежих које је икада водила 1. пролетерска бригада. Напад је почео 18. априла у 8 часова; борба је трајала све до 6 часова 20. априла. Бригада је имала много губитака. Неуништени непријатељеви дијелови побјегли су према Капел—Батрини.

Са осталим јединицама бригада је наставила гоњење непријатеља дуж главне комуникације Славонски Брод—Загреб. Непријатељеве заштитнице су давале отпор, настојећи да извуку из Југославије огромну колону која је одступала са Балкана. У тим завршним операцијама вођене су тешке борбе код Ростика, с. Смртића, Рајића, Брезовице, Новог Грабовца, Ваговина. Најжешћа је била код Врбовца, на путу Бјеловар—Загреб.

На Врбовац су нападале све бригаде 1. дивизије. Главни терет је поднијела 1. пролетерска. Непријатељ је имао врло погодне положаје за одбрану. Борба је трајала 36 часова. У њој је 1. пролетерска имала преко 500 бораца избачених из строја.

Послије ликвидације непријатеља у Врбовцу бригада је продужила ка Загребу; борбу је још водила код села Раковец—Хрушћевце. Непријатељ је савладан послије два јуриша и уз подршку артиљерије.

У Загреб је бригада ушла 9. маја у 14. часова. Њене колоне, са црвеним заставама на челу, продефиловале су кроз град на дан Побједе.

КАКО САМ СЕ ОСЕЋАЛА ПРИ ПОЛАСКУ НА СРЕМСКИ ФРОНТ

Београд је најзад слободан! После четворогодишњег мукотрпног живота под окупацијом као да смо се поново родили! Као младој радници знала сам где ми је место, одавно сам то и желела, а сад ми се жеља и испунила: распоређена сам у 1. чету 1. батаљона 1. пролетерске бригаде.

Сам начин на који сам примљена никад нећу заборавити. Тада сам се први пут у животу осећала равноправним чланом једне заједнице, у којој су ми се сви, борци и руководиоци, обраћали једноставно речју: другарице. Такво ословљавање за мене је било, и остало, нешто посебно, узвишено.

Била сам на смотри 1. пролетерске бригаде 27. октобра на Бањици. Први пут сам видела друга Тита, слушала његове речи.

С нестрпљењем сам чекала дан кад ћемо кренути на фронт, да допринесем, бар мало, тој великој борби наших народа.

Дошао је и он, 24. новембар 1944. године. Рано смо устали, био је још мрак. Чета се постројила. Кренули смо. Око нас тишина, Београђани су још спавали. Све је за мене било ново и некако тајанствено, осећала сам се и некако важна што сам борац славне 1. пролетерске. У тим тренуцима чинило ми се да нема препреке коју не бих могла да савладам.

Како је дан свитао тако се све више људи окупљало да нас прати. Испред моста на Сави народ је направио прави шпалир. Нећу заборавити речи двеју мајки: „Другарице, чувајте нам синове".

С песмом, уз звуке хармонике, прешли смо преко моста и напустили Београд.

Славица БУНЧИЋ-МОМИРОВ

ТОВАРНИК

4. децембар 1944.

Развијена секција лежи на столу. Једва видљивим квадратом означено је село. То је Товарник. Црвене линије, са стрелицама у правцу запада, вијугају по топографској карти. Туда ће наступати наша дивизија. А пред свитање, бубњарском ватром проговорило је оружје. Борац се устремио и са свих пет чула схватио је: отпочела је офанзива ...

Њиве, салаши, узвишења — до Мало прије мртви географски називи, сада су поприште гдје се рјешава судбина мога батаљона, армије, читавог народа. Бункери, мине, Швабе — све вреба. Па ипак: прса у прса. И кроз кишу олова пролама се:

— Напријед, за слободну домовину!

Прекосјутра јавља коминике: „После тродневних жестоких борби овладали смо Товарником. Наше јединице настављају с успешним гоњењем разбијеног непријатеља".

Победа! — а њу је извојевао наш човјек; наш, југословенски човјек ...

Нека вечно живи онај, који се херојски борио!

Зато се и биљеже епизоде, цртице, зато се пишу историје, дневници...

5. децембар

— Другови, на коси испред нас ушанчиле су се звијери. Ближе њима, с бомбом и мржњом на њих! — тако је рекао делегат Љубо Вујовић.

И као олуја Омладинска чета 3. батаљона 1. пролетерске је јурила преко блатњавог поља, према непријатељу, према баражној ватри. Тамо гдје је најтврђе пошли су борци 1. чете да се пробију и да згазе. А ни један од њих није имао више од 20 година. Куршуми фркћу, врела крв се пуши на хладном децембарском јутру, падају омладинци. Љубо Вујовић је погинуо, а бујица двадесетгодишњака, бујица освете је све ближе шанцима ...

Крвници са Рајне, тешко вама! Заћи ће наша освета у ваше ровове. Наша освета — наш сигурни пасош! I

Тајац, а онда кркљање. Ровови су се чистили . .. Шињели, пушке, разбацани „хакенкројци", муницијски сандуци, љешеви усташа и Њемаца — туда је пројурила Омладинска чета!

Само напријед. Трагом младости . .. Товарник није далеко!

Свитање. Облаци пузе по ораницама. Густе магле. Напрегнуто се очекује напад. Из даљине пријетећи зује мотори. Гусјенице клопарају, — тутњи, шишти.. . Тенкови!

„Тигрови" су пошли. Њемци јуришају . . .

Десетар Ђорђе Милосављевић се укопао, чврсто држи противколку, а крај њега је и пушкомитраљез. Он осматра, очекује — најзад ево их! Нишан. .. и тресак. Противколка бљује. Још једном! Челична чудовишта се запалише, куљају пламенови, Швабе искачу.

— Противколком је доста, митраљезом ожежи! •— шапуће Ђорђе

Руски пулемјот дрхти. Свих осам Шваба падају.

Ура! Цијела наша линија контрајуриша. Ускачемо у непријатељске ровове. Затим поново „ура" и Шид је ослобођен.

Даљеко иза нас, на бескрајном сремском пољу, лежале су укроћене, безопасне звијери, „тигрови" звијери — Њемци звијери.

6. децембар

За тренутак се утишало ... Фронт се сакрио у тајанствену облачну ноћ недогледних равница. Киша натапа оранице, тихо добује пс необраном кукурузу, ситна, стрпљива киша. Борци полијегали Ј блато — зуре .. . мрзне им се сржу костима. Једно одељење је пошлс на насип жељезничке пруге. Опрезно се извлаче ноге из житког \ као туткало љепљивог блата. Чује се само: шљап, шљап . . .

— Ту смо! — рече Урош.

Још неколико корака и бомбе грнуше. Бункер је разнешен, а ондг повлачење . . . Непријатељ се збунио, огорчио. Циче шарци по тамнот. простору и узалуд траже наше бомбаше. Лутају рафали, али силуетг бомбашког одељења остала је невидљива. И тада, један случајш свјетлећи откос пресјече груди Уроша Ђорђевића.

— Ни гласа, јер мој јаук може открити другове! — то је билг његова једина свјесна мисао.

Тихо се гази, тихо, ништа се не чује, само шуми блато: шљап шљап . . . Бомбаши носе свог смртно рањеног друга. Крче му груди тешке ране пеку, раздиру. . . Нокти му се забадају у оопствено тијело шкргућу вилице, ломе му се зуби. .. — ни гласа, ни јаука: то је билг Урошева једина свјесна мисао.

Прилазе села штити убиствени ватромет Њемаца.

С лијевог крила дејствује непријатељски шарац и контролишс цио јуришни простор. Свима је јасно да је јуриш немогућ докле го; се не уништи швапско митраљеско гнијездо.

— Ко ће то учинити? — и командир је упитно погледао кицј Ранисављевића.

Они су се разумјели. Кратко упутство, још краћи савјет и ускорс је пузала Киџина десетина према шарцу. Пузало је десет гвоздени? одлука.

Све зависи од брзине. Изненађење је мајка успјеха. И све сс десило у трен ока... Тукло се песницама, канџама, неодшрафљеник бомбама. Овај призор био је права супротност модерном рату. У рванл с једним Њемцем око ножа, Киџа је изгубио девет прстију. Остас му је само палац лијеве руке. Болови су били страшни — он их јс спартански подносио. Али, не спартанска јунаштва су легенда, мит А ово је више, много више и стварније. Киџа је пролетерски подносио болове.

Фашистичка посада била је побијена. Митраљез заробљен. Четг је извршила јуриш . . . Када је наишао командир, Киџа је прикупис остатке своје малаксале снаге и пришао му. Стао је мирно и по војнички поздравио својом крвавом десном руком:

— Друже командире, ни један фашиста није изнео живу главу

Незаборавни су тренуци кад борци постају хероји, кад војници и са осакаћеном руком подносе прописан рапорт старешини,

7. децембар

Товарник! Овладали смо Товарником... По блатњавим сеоским сокацима поломљена кола, побијени коњи, лешеви Њемаца и усташа, топови, каре, камиони — хаос. Једном ријечју, блатњав и јадан лежао је мртви Трећи Рајх. У том наилази полуодевен, прокисао и промрзао један друг. Дрхће. Поглед му лети по закрченој улици — сведоку непријатељског пораза. Радосно је бацио капу у вис, силно спонтано ускликнуо:

— Живела федеративна!

А потом, поскакујући, стресајући се од мраза, пожурио је за колоном да не би прекинуо везу.

Наши су наставили с успјешним гоњењем разбијеног непријатеља...

М. МИЈОВИЋ

ШЕСТ ПУТА СУ ЈУРИШАЛИ, ПА ОПЕТ НИШТА

п рви батаљон борбом потискује непријатеља ка селу (Нијемци). Као природна препрека између нас и 'њих Испречила се мочвара, коју ¦смо морали свакако прећи. Трећи вод 3. чете, еа, водником Ником Станишићем на челу, одређен је да испита могућност пролаза и извиди где се непријатељ налази. Ми, уморни, посе-дали смо на мокрој и блатњавој земљи. Поврх |наших глава меци из шарца парају зрак. Чекамо. Жељни смо покрета, иако смо уморни, да би се мало загрејали. Најзад стиже извештај. Непријатељ се налази укопан на другој страни мочваре, коју треба газити, јер нема никаквог мостића. Трећа чета је на челу. Видим њене борце како један другог држе за руке. Они што више иду напред све више пропадају у барски муљ, све више нестају у већ блатњавој барској води. Вода им допире до груди. Киша метака из непријатељских митраљеза нас дочекује. За то вријеме користећи материјал са једне оближње полупорушене и. напуштене куће, почињемо да градимо примитивни понтонски мост. Са првим еумраком ми смо већ на другој обали мочваре. За собом чујемо често повике: „Друже, пружи ми руку да се не удавим". Тако, извлачећи ее и помажући један другога, пребацили су се преко мочваре делови 1. и 2. и читаве 3. чете. Иако непрецизно, непријатељ нас је гађао. Није се смело оклевати, јер ако би непријатељ прешао у напад претила нам је опасност да сви заглавимо у мочвари. Кратко саветовање између командира наших чета, после је дата наредба за напад. У снажном налету потиснули смо непријатеља и освојили његове ровове. Шест пута те вечери непријатељ, очајнички јуришајући, настојао је да нас потисне. Мешамо се, хватамо се за гуше, чак и нека митраљеска одељења остају иза Немаца. Ми, не сачекавши у рововима, на њихове јурише одговарамо контрајуришима. У саму зору прелазимо у напад, потискујемо непријатеља из његових ровова, које дефинитивно запосе-дамо. Непријатељ да би ре одбранио употребио је чак и бацаче пламена, што за моменат изазива код нас забуну, али бара, дотадашњи наш непријатељ, постала нам је савезник у том моменту. Они другови чија одела су почела да се пуше нашли -су спаса у барској води, а ми други дочекујући непријатеља задржали смо наше новоосвојене положаје.

(„Мали ратни недељник", бр. 7/1944.).

І 1 оводом трогодишњице оснивања славне І Пролетерске Бригаде изражавам своје топле честитке и велику захвалност борцима, подофицирима и официрима за ванредно јунаштво, упорност и пожртвованост у борби за ослобођење наше напаћене земље, у борби и раду за стварање братства и јединства народа Југославије.

Прије три године уједињени су јуначки шумадијски и црногорски партизани у І Пролетерској бригади у маленом мјесту Руду. Ту се І Пролетерска родила, ту је добила своје борбено крштење разбивши уједињене италијанске фашисте и четнике Михаиловића.

Неизмјерно дуг, трновит, крвав, али славан пут има І Пролетерска бригада. Мртва тјела бораца ваше Бригаде покрила су многа бојишта у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, у Србији, али из њихове крви ниче братство и јединство, ниче нови живот једне срећне, нове Југославије.

Мјеста многих палих синова Шумадије и Црне Горе из І Пролетерске Бригаде попунили су синови јуначке Босне, Лике, Далмације итд. Данас І Пролетерска Бригада претставља симбол братства и јединства у борби за ослобођење наше земље и стварање наше славне Народноослободилачке Војске.

Нека гје вјечна слава јунацима І Пролетерске Бригаде који су дали своје животе за слободу и срећу својих народа.

Смрт фашизму — слобода народу!

21. XII 1944.

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И
ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ,
ТИТО

ГОНИМО РАЗБИЈЕНОГ НЕПРИЈАТЕЉА

марту 1945. бригада се из рејона Шида пребацила на крајње десно крило армије — На обалу Дунава, код Шаренграда. Наш 1. батаљон, у еклопу бригаде, добио је задатак да организује одбрану испред села Мохова, у ширини око петсто метара.

Батаљон гје '— упркос зими, лошем времену и непосредном додиру с непријатељем, од чијих га положаја није раздвајало више од сто метара — успио да за кратко вријеме уреди одбрамбени рејон. За једну ноћ се укопао и организовао ватрени систем. Рад на уређивању положаја је настављен, тако да су ускоро његови положаји у инжињеријском смислу били потпуно уређени. То је био велики успјех, јер до тада нијесмо имали већих искустава у инжињеријском уређивању положаја, нарочито не по систему непрекидних ровова, саобраћајница и склоништа. Испред нас су били добро утврђени и дубоко ешелонирани њемачки положаји. Испред — бодљикава жица и густо постављена противпјешадијска минска поља. У таквим условима је живио и дејствовао батаљон све до 112. априла 1945. године, када је извршен пробој сремског фронта.

За нас је тај период, иако смо били у рововима, био више припрема за офанзивца дејства него паеивна одбрана положаја, јер непријатељ није више имао енаге да нас озбиљније угрози. Вишемјесечни живот у рововима створио нам је нову ситуацију. Она је тражила да јој прилагодимо начин борбених дејстава. I !

Батаљон је тада имао око триста педесет бораца. То су већином били омладинци који су у батаљон дошли добровољно, на његовом путу кроз Србију. Нису имали борбеног искуства, али су се одликовали високим борбеним моралом. Старијих бораца било је врло мало; они су углавном чинили руководећи кадар.

Вршени еу Испади и препади групама бораца. Ноћу су прављени пролази у минским пољима и жичаним препрекама. Неколико пута су групе најодважнијих бораца хватале живе јнепријатељеве војнике. За то вријеме је батаљон имао око десет мртвих и рањених, који су настрадали претежно на минским пољима, за чије савлађивање нијесмо имали искуства, а ни средстава.

Сваког дана су борци обучавани у руковању оружјем које је, у условима рововског ратовања, било више изложено влази и оштећењу. Поред обуке на оружју, борци су обучавани поступцима у различитим борбеним радњама, савлађивању минских поља и жичаних препрека итд. Такође су борци и руководиоци били упознати са системом и начином непријатељеве одбране.

Да бисмо ослабили борбени морал непријатеља, служили смо се најразличнијим пропагандним средствима: имгхровизованим звучницима које су борци ноћу постављали близу њемачких положаја, лепимa и Л[>Л7ТТ<™Т !НППГ>ТГ™™

Од обичних прутића прављени су лукови и стријеле. На цијелој дужини стријеле вјешто се причвршћује летак. „Стријелци" се поређају у ред и на дати знак пуштају у зрак стријеле, које непријатељу носе наше штампане поруке.

Батаљон је борбеном активношћу држао непријатеља у сталном страху и неизвјесности.

На борбени дух бораца позитивно је утицала и сигурност наше позадине. За нама је стајала слободна земља!

И у односу према рањеним друговима настављена је традиција пролетера. Иако смо имали више жртава него раније, ниједан рањеник није остао незбринут, ни један мртви несахрањен.

За вријеме тог живота у рововима од неколико недјеља интензивно се спроводио партијско-политички и културно-забавни рад. Партијска организација је имала око сто чланова; скојевска је била много бројнија. Оне су имале велики утицај у батаљону. Морално-политичко стање јединица било је стална брига партијске организације. Комунисти и руководиоци су личним примјером вршили позитиван утицај. Старјешине су биле стално међу борцима. Међусобни односи су били другарски, а извршење постављених задатака никада није долазило у питање.

Дан поласка у нашу последњу офанзиву, 12. априла, батаљон је дочекао потпуно спреман. У зору је на нашим положајима било мирно; мировао је и непријатељ. Нешто прије 5 часова поче наша снажна артиљеријска припрема. Трајала је око петнаест јминута. У нашим рововима — тишина пред јуриш. Сваки борац и руководилац је на свом мјесту, припреме су већ раније извршене. На одређени знак, читав батаљон искаче из ровова и нагло прилази непријатељевим положајима. Од њега нас дијеле само спирални котури бодљикаве жице.

Артиљерија постепено преноси ватру по дубини. Још један скок, и ето нас у непријатељевим рововима. Газимо љешеве. Ево и првих заробљеника, њих двадесетак.

У налету заузимамо другу и трећу линију ровова. Заробљеника је све више. На ратни плијен не обраћамо пажњу. Хитамо испуњени само једном тежњом — продријети што даље. Јер ово није била борба за чуку, за село, или побољшање положаја, већ последњи удар непријатељу. Који километар напријед, читав батаљон усташа, притијешњен између батаљона 1. пролетерске и десанта, разбијен је. Многе усташе су безглаво поскакале у Дунав.

„По сваку цијену избити до Сотина", тако је гласило наређење за тај дан. Ми смо Сотин, заједно са 5. бригадом 21. дивизије, ослободили у 14 часова. Пред нама је Вуковар, десет километара далеко. Њега ослобађамо из покрета и без заустављања гонимо разбијеног непријатеља. Тек у ослобођеном Борову застали смо на краћи одмор.

За један дан батаљон је напредовао више од четрдесет километара. Заробљени непријатељеви војници били су више него изненађени. Као да су се питали: да ли је могућно да смо већ ту! Вјеровали су да се фронт налази десетак километара далеко од њихових положаја.

Ето, тако смо поступали, час нападајући непријатеља фронтално, час бочно, час му смјело залазили за леђа.

Драго МИЛУТИНОВИЋ

САД ЗА МНОМ ДРУГОВИ, НЕ БОЈТЕ СЕ!

ТГрећи вод 2. чете 1. батаљона добио је задатак да се пребаци преко Босута и да изврши насилно извиђање. Нема се времена да се испита прелаз преко леда; једина могућност остаје пребацити се преко моста, мада смо знали да ће нас непријатељ дочекати унакрсном ватром из аутоматских оружја. Комесар чете Владо Батрићевић полази први на чело вода, а ми га трчећи слиједимо. Наш прелаз био је толико смео и изненадан, да кад нас је непријатељ осуо ватром, било је све касно, ми смо већ били на другој обали. Пребацујући се стигли смо до првих кућа. Друг десетар Никола Зец добио је задатак да са једном петорком испита терен по десној страни.

Непријатељ, осетивши да су наше пребачене снаге незнатне, јурнуо је бесомучно као изгладнели пас на кост у намери да нас зароби. Примили смо борбу и успјели без губитака да се повучемо до наших положаја. Али друг Зец са петорком остао је одсјечен и на њих, бесомучно кидишући, навалила је руља. Настао је критичан моменат. Једина могућност извлачења била је да се ликвидира једно непријатељско митраљеско гнездо, да би се отворио несметан пролаз из села и избило на обалу ријеке. Десетар, не двоумећи се, појурио је напријед, а ми за њим. Са једном бомбом ликвидирао је гњездо. Сада је пролаз био слободан. Промичемо уз обалу и наилазимо на два рањена друга, извиђачи из 1. чете. „Овамо другови!" повика и не чекајући прихвата једног рањеника. Један од нас му помаже. Остали притрчасмо другоме. „Сад за мном другови, и не бојте се", изусти десетар и први закорачи на лед. Клижемо се, падамо и идемо напријед, очекујући сваког момента да лед попусти испод цаших ногу. Сумњиво крц-крц улива нам страх у кости. Примичемо се већ обали. Још само неколико метара .. . и нађосмо се до прсију у води. Ломећи лед кундацима крчимо себи пролаз и напокон излазимо на копно.

(„Мали ратни недељник" бр. 9/1945).

НЕКА МОЈА СЕЋАЊА

С^у едамнаестог марта 1945. ишли смо од Шаренграда, лево, поред Дунава. Био је мрак. Упали смо у ровове где су били другови из 5. крајишке бригаде, коју је наша јединица сменила. Смена је извршена у највећој тишини. После пола сата отворили смо јаку ватру из митраљеза. Немци нису одговорили на њу. Тако је мање-више било и даље: пуцњава, копање ровова и саобраћајница, чишћење мина и бодљикаве жице, спремање муниције, као да Немци нису у близини.

Четвртог априла долазила је енглеска Војна мисија, обишла наше ровове и линију фронта. Били су у њој махом старији људи. Када су дошли код нас, командант нашег 1. батаљона хтео је да Енглези виде како бијемо из бацача. Наредио је Зорану да испали неколико мина. Ова проба нам преседе. Већ прва мина, вероватно због слабог пуњења, не одлете до непријатеља него паде баш близу чланова мисије, с којима је био и политички комесар 1. армије и још неколико наших виших официра. На нашу и њихову срећу мина не експлодира.

Петог априла покушали смо пробој. Те ноћи сам био дежурни код минобацача. Спремали се за покрет и борбу. Око пет сати ујутро отворена је ватра из свих наших оруђа. Наш минобацач је испалио 40 мина. Артиљерија са совјетских бродова са Дунава такође је дејствовала.

Кад је с обе стране престала паљба 1. вод наше чете крену ка немачким рововима, преко мање удолице и брисаног простора, око неких 200 метара. Борци су ишли стојећи, Немци су их пустили на неких 30 метара даљине и тек онда отворили ватру. Борци су падали као снопље. Многи су мртви и рањени, ко је био жив покушавао је да не даје знаке живота. Цео дан гледали смо језив призор, своје другове као мету, а да им нисмо могли помоћи. Двојица бораца милећи су, око 12 сати дошли до нас, крвави. Било је 17 мртвих и 4 рањена. Десеторица живих су ее тек увече извукли. Слично је, и у исто време, настрадао и 1. вод 1. чете, који је с истим циљем кренуо у напад.

Ноћу смо изнели погинуле другове. Само тројицу нисмо успели извући, били су на бодљикавој жици испред немачких ровова.

У покрету смо. Дошли смо до Плетернице, са десне стране, од гробља.

Немци су грчевито бранили ово место, значајно за извлачење њихових снага из Босне. Два вода наше чете су покушала да продру у насеље, али без успеха. Немци и усташе су се жестоко бранили. Наше снаге су биле принуђене на повлачење, уз осјетне губитке.

Тек много касније, када су пристигле наше нове снаге, Немци су се повукли из Плетернице. У њој није било куће која није оштећена од борбе. Свуда путем много мртвих Немаца, опреме, оружја.

Плетерница је јако утврђена, а и брањена, те није ни чудо да је са обе стране било доста мртвих и рањених. Наша чета је преполовљена. Куће још горе. На свакој страни поломљени цреп, цигла, стакло. У једној авлији пуна кола мртвих Немаца.

Састали смо се !са 3. крајишком и 12. пролетерском бригадом.

Борба за Плетерницу је завршена 19. априла. Трајала је 3 дана и 3 ноћи.

Свакодневно у покрету и борби уђосмо у Храстовац, напуштено швапско село. Комора је остала на крај села, а ми заузели положаје.

Са шест другова одређен сам у извидницу. Ишли смо друмом. Непријатељ нас је опазио и отворио ватру. Успели смо да се пребацимо до шуме, кроз коју смо, од дрвета до дрвета, ишли напред. Ту су били ровови пуни воде.

Водник и четири борца су остали у шуми, а ја с једним другом одох да извидимо терен. Пузао сам до насипа позади шуме. Застао сам, мог друга нема.

На десној страни пространа ливада, на њој група људи, с оне стране насипа, копа ровове. На левој страни ништа се не види.

Прићем још мало насипу. Чујем говор и викнем: ,,Ко је тамо". Нико се не јавља. Поновим: „Ко је тамо?" Онда неко отуда упита ко је тамо. Поновисмо тако још неколико пута, док неко од њих не рече: „Овамо су партизани, дођи ближе, да те видимо". Одмах затим бацише бомбу и испалише рафал из митраљеза. На срећу, не погодише ме.

Дуго милећи, на крају шуме нађох мог пратиоца, остале другове и водника. Зачуђено ме гледају, веровали су да сам мртав. Гледам и ја њих, све редом, и кажем: „Тако се чува и штити друг". Један ми рече: „Боље ти један мртав него ми сви".

У то време остали део наше чете пребацивао се преко ливаде. Борци су ишли скоро стојећи. Усташе су их и пустиле на 150—200 метара па осули ватру. Борци су залегли. У исто време непријатељ је напао и групу у којој сам био, али ми смо већ били у рововима. Под нашом запггитом чета се повукла. Из ње нико није погинуо. Од дивизијских извиђача један је рањен а један погинуо.

Похваљен сам за извршење данашњег задатка.

Вечера на положају. Пасуљ, лоше скуван. Но, гладни смо па не пробирамо много. Био је то 29. април 1945. године.

Дан код Банове Јаруге био је за многе пресудан. Осванули смо у рову. Према нама су усташе: три су пута јуришали на јединице које су биле овде пре нас.

Ми брзо копамо нове ровове, јер ров у борби значи много. У буковој смо шуми, дебелих стабала, усташе лево, на брегу, и десно, у долини.

Око 11 сати припремамо се за јуриш. Претходно смо се мало псовали са усташама. Онда је уследила паљба, са обе стране, из свих оруђа. Паклена ватра.

Са узвиком „Напред пролетери" јуришамо на усташе. У првом налету пало је много другова. Међу њима и помоћник на бацачу, Драги Алимпијевић. Пребацујемо се од дрвета до дрвета. Иза сваке букве по неколико мртвих. Наш митраљезац, тешко рањен, јауче од бола. Под кишом куршума износим га до превијалишта. Са противничке стране ватра све јача. Командир ми је наредио да кажем

свима рањеним да се извуку, прети опасност да нас усташе заокруже. Рањеници нису могли да се извуку сами. Многи умиру у мукама.

Иза једне букве смо нае тројица. Делегат вода виче да хватам заклон иза другог дрвета и отворим ватру на усташе. Пођох удесно. Један куршум ме погоди у палац десне ноге. Бол, али још више страх да не паднем усташама у руке, као да ми натераше кроз мисли цео живот и ситуацију у којој се налазим. Одлучих да се извучем горе на брег, жив или мртав. Око мене куршуми као рој пчела. Пао сам иза брега, малаксао. Тек сам ту видео да је кундак пушке сав разнет. Захвалих у себи некаквом богу што изађох жив, под оваквом ватром, са 50 метара испред усташа, а око мене се гинуло свуд наоколо.

Некако се довучем до батаљонског превијалишта, које је било удаљено око 300 метара. Изујем цокулу, болничар ми преви рану, дадоше ми аутомат са 72 метка и послаше назад у чету. Као да ме је хладна вода полила!

Идем према чети. Иза једне букве, дебеле да јој ни хаубица ништа не може, наиђе комесар батаљона. Приупита ме шта ћу ту. Кажем му да сам рањен у ногу. Нешто му је било сумњиво и опсова. Још, уз то извади револвер. Не умем рећи све што сам у том тренутку осећао. Могао сам га убити, аутомат ми је био репетиран, али се нешто у мени противило. Уместо тога пођох до једног рањеног митраљесца, упртих га заједно са митраљезом на леђа и изнесох до санитета. Вратих се на положај, код чете. Под заштитом једног митраљесца, који је повремено отварао ватру, извлачили су се рањеници. Мртви су остали. Од нас 40 остало је само 12 живих. Погинула су два десетара, 1 водник, 1 болничарка.

Један Немац се предао.

Немци су имали добар положај. Тукли су бацачима и топовима наше положаје и комору, па смо имали доста губитака.

Поподне смо још једном напали непријатеља. Преостало људство нашег батаљона, око 30 другова, заузело је средишни положај. На десној страни, где смо били пре подне, положаје је заузела талијанска бригада „Гарибалди". Са леве стране је 5. бригада. Позади нас су били максими, удаљени један од другог свега десетак метара.

Са свих страна почела је паљба. И поклик, онда: „Ура, напред пролетери!"

Пребацивали смо се од жбуна до жбуна, уз паклену ватру са обе стране.

После једног часа борбе митраљеска и минобацачка ватра непријатеља принудила нас је на повлачење. Погинуо је један друг, двоје је рањено. Милели смо назад. Кад сам био на десетак метара од нашег митраљеза устао сам. Замало да митраљезац у забуни не испали рафал мислећи да сам непријатељ.

Чедомир Д. СТАНОЈЕВИЋ

У ОФАНЗИВИ

На истоку нејасна свјетлост потискује мрак. Јутро се прикрада. Са сваке стране загрмјело је; земља се тресе. Оно дуго ишчекивано дошло је — почела је наша велика офанзива. То није борба за чуку, село, побољшање положаја, већ удар под којим пуца непријатељски отпор, страшан налет за његово коначно уништење. Пукотина у непријатељским положајима отворена је у првом јуришу, а даље... за нас све линије, бункери и упоришта не представљају ништа. На Дунаву, на крајњем десном крилу, најјачи фортификациони чвор разбила је 1. пролетерска. Неколико километара напријед читав један батаљон усташа, притијешњен између наше бригаде и десанта нашао се одсјечен и одбачен на Дунав. Нијесмо их могли бројити кад су безглаво скакали у воду, а не намјеравамо удављене низ Дунав скупљати.

„По сваку цијену избити до Сотина", било је наређење за тај дан, а ми смо га ослободили већ у 12 часова. Далеко је ноћ, а док падне први мрак може се много тога урадити. Пред нама на 10 километара је Вуковар.

Сунце већ тоне к западу. Са лица бораца, под пуном ратном спремом, капље зној, усне се лијепе, пљувачке недостаје, стомак крчи. Нико не помишља на глад, жеђ и умор. Ослободили смо град и без заустављања јуримо за разбијеним непријатељем. Послије једнодневног наступања застали смо у ослобођеном Борову, да се одморимо. Педесет хиљада корака дијели нас од наших полазних положаја. Сјутрадан наступамо према Осијеку. Тамо је већ III армија. Крећемо према Винковцима, а потом десно. Пред нама је равница, а у даљини се назиру плавичасте контуре планине. Све смо им ближе. Ноге другова отекле су, многима чак и израњављене. Десно и лијево од нас одјекује силна грмљавина топова. Пролазимо поред Ђакова. Равница нам је већ за леђима, а благо таласасто земљиште пред нама прелази у брда. Лошим сеоским путем одмичемо к шумовитој планини, а испод нас наша комора, на чијем челу су заробљене покретне кујне, личе нам на жељезничку композицију. Примичемо се жељезничкој прузи Плетерница—Осијек. Батаљони су у наступном маршу. Трећи добија задатак да ликвидира непријатељско упориште у селу Мигаловци и касније настави напредовање са 13. и Талијанском бригадом, 2. и 1. да ослободе Чаглин. Борба траје читаву ноћ, а у само свитање било је све готово. Заробљене су три непријатељске коморе, побијено на стотине непријатељских војника; толико исто и заробљено. Ко ће да броји и прикупља материјал?! Узима се само најпотребније: коњи, кола и муниција, и наставља даље. Шест километара раздваја нас од цесте Београд—Загреб. Непријатељ покушава да нас задржи, али ми га потискујемо. Дјелови разбијених јединица из Осијека и Ђакова настоје да овладају овом комуникацијом и да се

пробију према Пожези и Плетерници. Први батаљон је напријед, а 2. нешто позади и удесно. Воде се жестоке борбе за села Свесвете и Томишевци. Дејствује наша бригадна артиљерија, дејетвују „зисовци" и „паковци". Под командом друга потпуковника Јагоша Жарића, његовом умјешношћу и одлучношћу, ситуација, која је била опасна за нас, претворена је у сјајну побједу; непријатељ је одбачен и уништен, а и овог пута још двије коморе су заробљене.

Раскрсница од пет аутомобилских путева и три жељезничке пруге, главно упориште непријатеља ради обезбјеђења пруге и друма Брод—Загреб мора се ликвидирати и тиме непријатељ с бока.угрозити. И ту, у Плетерници, Швабе су нас настојале задржати. Они су се укопали на гробљу и од њега направили јаки одбрамбени положај. Имам утисак као да је иза сваке раке, иза сваке крстаче постављен шарац. Туче артиљерија; отвара кратере у земљи, лете људи и камење у ваздух. Јуриши и контрајуриши смјењују се наизменично, али ми корак по корак напредујемо. Други је дан борбе. Свиће. Задњи јуриш. Двије огромне раке пуне швапских љешева, по гробљу остављене ноге, руке, главе. Плетерница је ослобођена. Даље ка главној прузи, 18 км далеко, налази се Капела Батрина. Пјешачење преко планине. Савладавају је уморни борци и дају све од себе, и више него што се може захтијевати од човјека. Прва избија касније на чело и ослобађа Окучане. Пред Рајићем нове борбе и понови сусрет са „Плавом дивизијом" и дивизијом „Принц Еуген". Борбе су огорчене. Непријатељ покушава и са противнападима. Пролази као и увијек — пада као покошена пшеница. Село Брезовац. Читав дан борба. Непријатељ ноћу три пута јуриша и бива одбијен.

„Мали ратни недељник" Прве пролетерске бригаде, бр. 18/1945.

Група бораца 1. батаљона — 1. маја 1945. године, село Уљаник код Дарувара — први ред: Вујадин Лазовић, Видоје Раловић, Рако Дулетић, Милица (удата Лековић), Милош Лековић (Мишо)

Трећа чета X. батаљона — јануара 1945. годипе у Срему — испред, командир чете — Камило Бајић

Група бораца са командантом 1. батаљона, Војом Абрамовићем децембра 1944, године у Срему

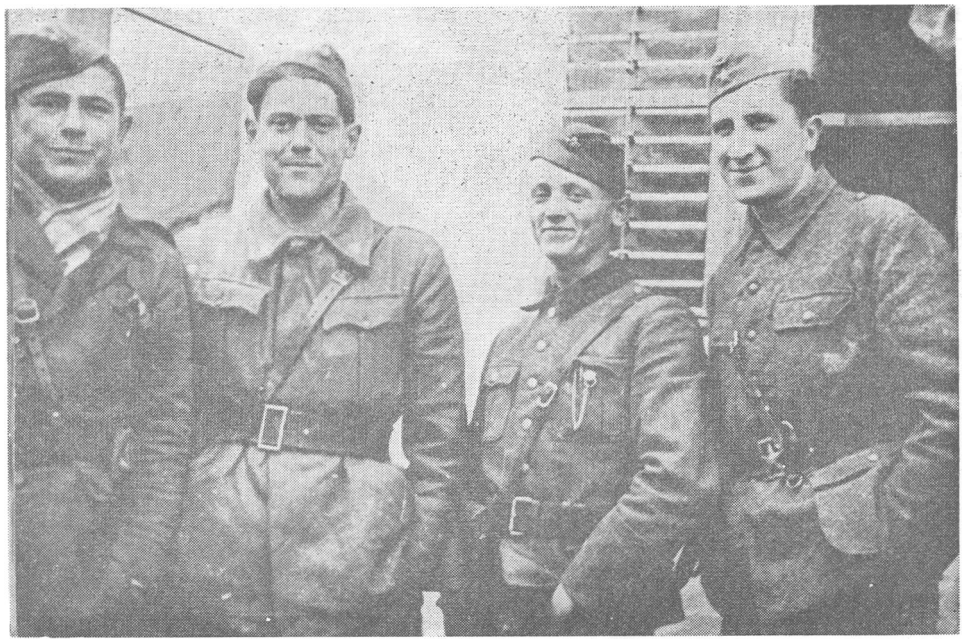
Део 1. батаљона — децембра 1944. године у Срему — напред Новак Радовић и Никола ТЈукановић

На смотри 1. батаљона — јануара 1945. године у Срему — испред су: Идриз Хасанбеговић, Славољуб Ђукић, Бориша — Бато Шћепановић, Иво Шупе, Иван Крилић

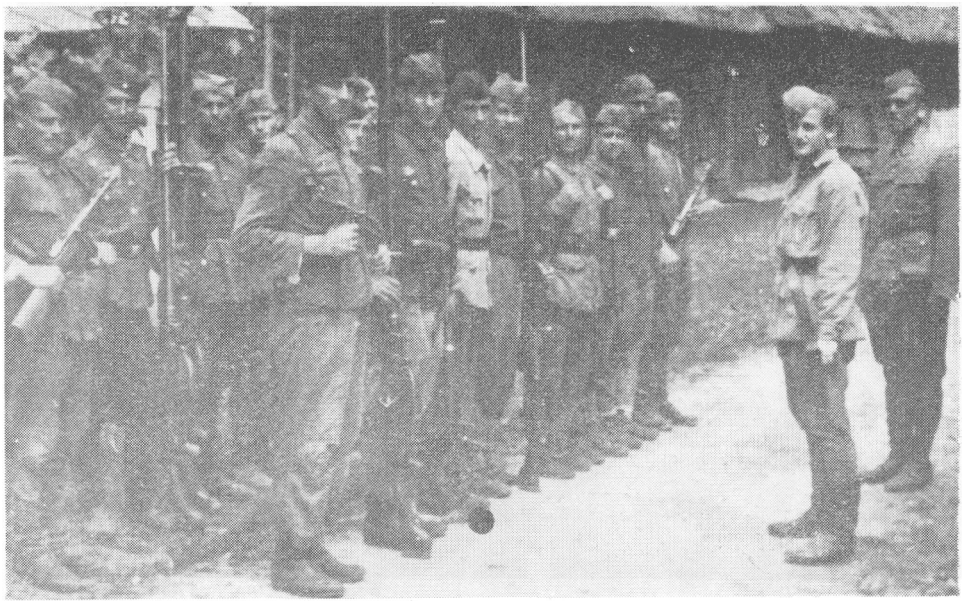
Група руководиоца из 1. батаљона — јануара 1945. године у Срему — Станишић Крсто, Никола Ђукановић, Никола Мајкић и Стево Лукетић

Први батаљон 9. маја 1945. године улази у Загреб — на челу командант батаљона — Милош Журић

Вод противтенковских пушака 1. батаљона — маја 1945. године код Трста — испред строја Славољуб Ђукић

НАПРИЈЕД, ДО ПОСЛЕДЊЕГА

Десеткована 2. чета 1. батаљона прешла је преко минских поља, које је непријатељ вјешто камуфлирао да би задржао наше напредовање. Долази наређење од команданта батаљона да се што-пото настави с напредовањем и пробијањем преко минских поља. Наставити, кроз минска поља!

Ипак се добровољно јавља Драга Живковића десетина. Опрезно, обилазећи сумњива мјеста, борци се крећу напријед. Већ су се изгубили испред наших очију. Тишина. Ишчекивање пуно неизвјесности. Одједном јаке детонације допријеше до нас. Кроз извјесно вријеме угледасмо како нам се неко приближава. Препознасмо десетара, који је на леђима носио рањеног друга. „Извршили смо задатак", каже он. „Два су друга погинула, седам рањено. Даље није имао ко да иде".

Смрт десетара и његових пет другова

Било је то 9. децембра, на положајима 1. батаљона, пред Ђелетовцима. Дошло је наређење за јуриш. Десетар Јово Станишић јавља се добровољно у бомбаше. Са њим још петорица другова. Пред њим је минско поље, онда непријатељски ровови.

Сваки покрет у овом пољу могао је бити смртоносан, а зрна непријатељских шараца сипала су као киша. Био је то заиста полазак у неизвјесност, можда у сигурну смрт.

Опрезно, кроз мрак, приближише се њих шесторица жици иза које почињу минска поља. Ту Јово остави петорицу бораца и крену даље. Понео је неколико бомби и сигнални пиштољ да би, кад изврши задатак, дао знак за јуриш. Полако је прешао жицу упутио се непријатељским рововима. Одједном се чу експлозија. Јово је нагазио на мину; смртно га је ранила. Њему брзо похита у помоћ Миодраг Симић. Још једна експлозија наговјестила је нови губитак. Њима је похитао у помоћ трећи борац. Нова експлозија означила је да је и он страдао. Пошла су и друга два друга. Чуле су се још двије експлозије.

За мртвог Јову жртвовало се свих пет његових другова.

Ми први морамо упасти у село

Трећа чета 1. батаљона одређена је да иде у претходницу, са задатком да на јуриш освоји и запосједне јарак пред селом Њемци. Наши топови су престали да дејствују. Сада је ред на нама. Развили смо се у стријелце и пошли према непријатељу, али нас он није сачекао. Овладали смо јарком и тиме је био извршен наш задатак.

Али, борци траже да се настави са надирањем. „Нема овдје ватре , довикују они. Комесар батаљона, командир и комесар чете савјетују се. Наш 5. батаљон надире лијево од нас и примиче нам се. Падају повици: „Друже командире, пожуримо! Ми морамо први упасти у село".

Стрелци, пушкомитраљесци, нишанџије на митраљезима, командир, комесар, помоћници •— све се то слило у један низ. Достижући се и престижући, сваки од нас би хтео да буде први у селу. Разбијамо непријатеља и избијамо пред самим мостом. На нас се устремио непријатељски тенк. Полази напријед, натраг, окреће се и непрекидно пуца. Борци су на 30—40 метара далеко од њега. Нико не помишља да устукне. Митраљези и противколска пушка бљују рафалима, праште бомбе. Танки плавичасти дим изби из утробе тенка, да би га час потом замијенио пламен, лижући његове челичне зидине. Још је и један камион доживио исту судбину.

Први вод, са командиром Камилом Бајићем на челу, јурну и потисну непријатеља, који бегством покушава да се спасе, одступајући у нереду преко залеђене реке. Овладали смо с двије трећине села. Непријатељ је уз крваве губитке одбачен преко реке.

Три дана и две ноћи траје огорчена борба. Често непријатељ покушава да нас на десном крилу заобиђе и унесе забуну међу нама, али га је ометала наша будност и одлучност.

Задње припреме за напад. Трећа чета оправља мост, да би омогућила прелазак нашој артиљерији. Прва чета 3. батаљона већ се пробила до првих непријатељских положаја преко реке. Трчимо и ми, нећемо да заостанемо. Два камиона, аутомобилска приколица, топ, три мотоцикла и неколико кола и коња су наш плен.

Непријатељ је потпуно разбијен, одступа, а ми га у стопу гонимо.

Напредују ли наши?

Драгутин Каламатовић, митраљезац 3. чете 1. батаљона ни овог пута није хтео да изостане иза најбољих, гонио је непријатеља. Али, догодило се тако да се изненадно нашао пред покретном челичном тврђавом! Направио је само неколико корака у страну и скоком се убацио кроз прозор најближе куће. Рафали његовог митраљеза одбијали су се од оклопа тенка. Купола тенка нагло се окретала према њему. Из топовске цеви синуо је пламен. Експлозија гранате.

Драгутин је онесвешћен. Рањен је тешко парчадима распрснуте гранате.

После, кад је тенк уништен, дошли су другови и нашли Драгутина још у несвести. Помогли су му. Кад је дошао свести, прве речи су му биле: „Напредују ли наши?"

Четворица бораца су га однели. Приликом пребацивања преко улице сва четворица су рањена под носилима.

»Другови, спасавајте се ви, а мене ако дотуку није штета" — тако им је рекао Драгутин.

Али га другови нису напустили. Извукли су га и отпремили у болницу.

Мађар Шандор ликвидирао иредстражу

Добили смо нове другове. Међу њима има и Мађара. Били су храбри и дисциплиновани војници.

Црвена ракета је означила тренутак поласка. Стрељачки строј је кренуо у напад. На десном крилу, уз саму обалу Дунава, јуришао је нови борац 1. чете, Келенард Шандор. Са још четири друга ишао је усправно према швапским рововима. Из непосредне близине почео је да у трку засипа бомбама непријатељске ровове. Подужи немачки рафал прошишао му је поред главе. Погнувши се мало, потрчао је још неколико корака и опет бацио неколико бомби. Тренутак затим био је у рову. За њим ускочише и остали. Непријатељска предстража била је ликвидирана за најкраће могуће време.

У току дана Шандор се двапут враћао за нову „јуришну храну" — бомбе. И сам одлазио да их „раздели" Швабама. Са чуђењем и дивљењем смо га посматрали кад одлази и били срећни кад се враћа. За тих неколико сати постао је славан у батаљону.

Прилази нам комесар батаљона. Похваљује га: „Твоје груди, друже, — каже Шандору — красит ће ускоро одликовање. Али више опрезности; ми не желимо да се улудо гине . . .".

Новак Радевић

Нечега достојанственог има у тој тишини села. Пре неколико минута завршен је жестоки окршај. Ситна кишица ромиња.

Колона 3. чете пролази као тужна поворка. Буни нас само једна мисао: хоће ли комесар преживети. Тешко је рањен.

Комесар Новак Радевић! У борби увек насмејан и весео, храбри нове другове: „Другови, свако зрно не убија. Напријед, и само напријед!" Миран и сталожен, учи нас; борцу прилази са пуно љубави. Као да га сада слушамо: „Ми хоћемо да постанете људи, да сјутра, кад се вратите својим кућама, будете корисни чланови друштва и наше младе државе . .."

А највише га памтимо како у сеоској колиби, уз шкиљаву лампу, прича окупљеним сељацима о лепшим и сретнијим данима који долазе.

И, ето, нема га више. Тешко се с тим помирити, али смрт је неумитна.

Кољо Јововић

Друга чета 1. батаљона добила је задатак да протера непријатеља из села П. Биле су то последње борбе наших батаљона.

Са четом је, као и увек, ишао њен ведри и насмејани политички комесар, Кољо Јововић. Рафали пресецају шуму, јече експлозије минобацачких и топовских граната. То је песма коју наш комесар слуша скоро четири године. Заједно са командиром обилази борце, савјетује их како да се заклоне или како ће боље да туку из свога оружја.

Простор који је требало прећи био је отворен. Зато смо остали у шуми, која је и даље јечала.

Кољо је и даље ишао од борца до борца. И тако стално, цјелога дана вршио је своју комесарску дужност.

Један Фриц, снајпериста, узео га је на нишан. Неколико метака просвирало је тик поред њега. Али га последњи закачи. Рањен је у стомак. Ни брза помоћ искусне болничарке није помогла.

Комесар Кољо био је свестан да му је дошао крај. Уместо јаука и болова, остао је и даље ведар. Растао се од другова речима: „Другови, срећна вам слобода!"

У први сумрак извршен је напад на Швабе. Друга чета се борила. чини се, као никада до тада. До малопре изнурени, сада су борци изгледали свежи. Стизали су свуда и без милости уништавали разбијеног непријатеља. Светили су свог вољеног комесара.

(Рађено према истоименом прилогу у „Билтену 1. пролетерске бригаде", 17. маја 1945. год.)

ИЗВОД ИЗ ДНЕВНИКА

ПРВОГ БАТАЉОНА ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

26. 01. 1945. Снег пада без престанка. Део јединице се укопава, а други вежбају гађање и укопавање.
27. 01. 1945. Вејавица је још жешћа — само шиба.
28. 01. 1945. Ветар и хладноћа без падавина.
29. и 30. 01. Исто.
31. 01. 1945. Пре подне влада променљиво време, после подне се уређују положаји.
1. 02. 1945. Леп је дан. Сви сем дежурног одлазе на занимање; од линије фронта нема ни 1 км.
2. 02. 1945. Хладно је и поледица. Из батаљона је упућено 20 другова у Сремску Митровицу на болничку куру.
3. 02. 1945. Време је лепо; преко целог дана одржава се настава. Пузање по смрзнутој земљи.
4. 02. 1945. Облачно. Занимање и дотеривање положаја. Опет прекоманда занатлија. Иду на курс па у интендантуру.
5. 02. 1945. Кишовито је. Марш и занимање.
6. 02. 1945. Исто као и претходног дана.
7. 02. 1945. Облачно је. После доручка вежба се гађање.
8. 02. 1945. Време је и даље облачно. Одржава се предавање о стражарској служби и бацању бомби као и о борби против тенкова.
9. 02. 1945. И овај дан користи се за вежбе.
10. 02. 1945. Мутно време. Егзецир, ратне вежбе, јуриш.
11. 02. 1945. Смотра после доручка.
12. 02. 1945. Кишовито. Егзецир на пољу.
13. 02. 1945. Ведро је. Занимање о бацању ручних бомби.
14. 02. 1945. Исто.
15. 02. 1945. Облачно и кишовито, напољу чекамо.
16. 02. 1945. Ведро је али врло хладно.
17. 02. 1945. Исто.
18. 02. 1945. Отоплило је. Занимање и увежбавање брзине постројавања.
19. 02. 1945. Дува хладан ветар.
20. 02. 1945. Исто.
21. 02. 1945. Исто.
22. 02. 1945. Чишћење и спремање.
23. 02. 1945. Облачно је. Одржава се митинг. Прослава 27 годишњице Октобарске револуције. На окупу је читава бригада. Говори мајор Комнен Жугић, политички комесар. Исписане су пароле и транспаренти: доле краљ — живео Тито; Ура.
24. 02. 1945. Опет је облачно. Занимање.

25. 02. 1945. Недеља је. Био је слободан дан осим за стражу и дежурство.

26. 02. 1945. Дан бригаде. Батаљон занима. Сељаци са тракторима и колима обрађују земљу за усев.

27. 02. 1945. Марш до села Бајше.

28. 02. 1945. Отоплило је. Много је оболелих од прехладе, а има и забушаната који се јављају на лекарски.

1. 03. 1945. Ведро са ветром. Сваког дана долазе групе сељака из Србије да обиђу своје на фронту.

2. 03. 1945. Облачно је са ветром.

3. и 4. 03. Хладно време. Егзецир и настава.

5. 03. 1945. Снег са хладним и јаким ветром. Права вејавица. Ради се на преформирању I батаљона. Тако је од 1 и 2 формиран I батаљон који је бројно порастао за око 300 бораца.

Дошло је до промене и у старешинама — старешинском саставу. Видак Божовић — командант, Милош Журић заменик, Идризбеговић, политички комесар.

8—10. 03 Хладно време, егзецири, гађање.

11. 03. 1945. Примљена нова попуна која је дошла из Наставног центра у Иригу. Све сами младићи од 18 до 20 година из Србије. Највише их има од Смедерева. Распоред по четама, водовима и десетинама. Има проблема око распореда. Ако има другова који су из истог места, хтели би да буду заједно у једној чети или воду, хтели би да буду заједно у десетини. Некад их има и по 20 из једног села.

12. 03. 1945. Лепо време.

13. 03. 1945. Исто.

14. 03. 1945. Бојно гађање батаљона, посебно нових војника.

15. 03. 1945. Борци су примили на руке б/к муниције и ручне бомбе, што је био предзнак да се на фронту спрема нешто ново, да су све ближе фронту, а можда и у борби, па је код војника настала полемика куда се иде и зашто.

Велики број десетара и водника дошао је са подофицирског курса.

16. 03. 1945. Убрзавају се припреме за покрет.

17. 03. 1945. Покрет из Кукујеваца преко Шида право за Мохово и стиже се у Шаренград. Борци су по блату, са опремом, доста тешко издржали марш, али је дисциплина била добра.

Када је пао мрак извршили смо смену делова 5 Крајишке бригаде. Тако се те ноћи, 17/18 читав батаљон нашао у рововима.

18. 03. 1945. Све до 1.04. обавља се рад у рововима: копање и уређивање склоништа, балванима се покривају ровови, шашом од кукуруза па онда земљом тако да се не кисне. Преко дана, по водовима се одржавају политичка предавања, посебно о стању на фронту у Југославији и до ЦА. ЦА надире према Берлину. Немци сваког дана туку са бацачима и артиљеријом. Копају се спроводнице ка непријатељу.

1. 04. 1945. Ноћу одлазе минери да секу жицу и право пролазе минским пољима. Док они раде, сва аутоматека оружја на првој траншизи-рову су у приправноети за отварање ватре. Минери одлазе око 20—21 час, а враћају се обично око 2—3 часа по поноћи.

Тога дана и наша артиљерија је била активна и на тај начин „честитала" усташама и немцима католички ускрс.

2. 04. 1945. У ноћи је опет насилно извиђање са две десетине и прављење пролаза.

Наши упали у ров Немаца, направили пролаз и повукли се. Имали смо 16 рањених и два нестала борца. Артиљерија и бацачи подржавају, све гори од експлозија и брзе паљбе.

3. 04. 1945. Опет минери иду, а батаљон врши попуну муниције, посебно за бацаче.

Свакога дана одржавају се конференције, изашле су и батаљонске новине. Из њих се види како се ко истакао У препаду, у раду, дисциплини, одржавању оружја, другарству. Истичу се и негативне појаве што је утицало на отклањање елабости.

5. 04. 1945. Паклена ватра из свих оружја. Прва чета иде у насилно извиђање. Туку и руски бродови, земља се тресе. Положај батаљона обишла је једна енглеска војна мисија која се дивила нашим положајима, њиховом уређењу, а борци весели као да иду на вашар, а не у борбу. Сваког дана све више је почело да се прича и пита до када треба стајати и чекати да Немачка капитулира. Посебно су се млади борци питали зашто је тако, јер да су они старији ратовали на исти начин — чекали у рововима — никад Прва пролетерска не би стигла до Срема.

6. 04. 1945. Појачана обострана паљба из бацача, ракетама, ради осветљавања положаја.

7. 04. 1945. Киша ромиња. У 8 часова отворила се ватра из свих оружја уз повике јуриш.. . ура .. . пролетери. Али се на јуриш није ишло. Немци су пуцали пола сата па се утишали. Сада се копају спроводнице до самих немачких ровова. На пар места се прошло испод самих жица и жичаних препрека.

8 9, 10. и 11. 04. исто. Осећа се припрема за коначни јуриш.

12. 04. 1945. Време је без падавина и топло је. Све је у приправности. Очекује се сваког часа знак за јуриш. Око 24 часа, руска флотила са Дунава отвара ватру. Тачно у 4 часа цео батаљон је у пуној ратној готовости. Жице су исечене на више места, направљени су и отвори у минским пољима, пролази су обележени, свака чета, вод, десетина и појединац знају правац кретања. Борци један другоме стискају руку, други се љубе и желе срећу у јуришу. Тачно у 5 часова отпочело је дејство артиљерије и минобацача. Грува и са бродова.

Батаљон, односно II чета упада у село Муштиште крај

Дунава, заробљава 60 Немаца, 2 лака тенка, много опреме. Свуда по рововима и бункерима има мртвих.
Задржавања нема. Иде се напред, просто трчи. Код Опатовца Немци дају отпор; ту их је опколила 5 бригада, немају куд, не могу пут Вуковара и после краће борбе су се предали.
По заузећу Опатовца I батаљон је заменио II батаљоном, а I иде као II ешалон бригаде.
Заробљено је 400 Немаца и нешто усташа.
После Опатовца Немци су просто бежали да их нисмо могли стизати, дајући отпор само на неким линијама где су имали бункере. Проласком кроз Сатин сусрели смо се са борцима 5 бригаде која се искрцала као десант са Дунава. Уз пут свуда има мртвих, рањених, заробљеника; топови, бацачи, коњи, кола, аутомобили, ствари. Све то разбацано, испретурано. Наши само покупе заробљенике и иду даље, а плен је лако сакупљати.
У 18,30 часова у Вуковар је прво ушла II чета I батаљона. Немци су у Вуковару пружили слаб отпор. У току овог дана, батаљон је стигао на 5 км. од Борова. Овде се предало нешто домобрана.

13. 04. 1945. Батаљон се одморио у Борову где је борцима замењена обућа; нико више није у опанцима.
Тек пошто се вечерало, пала је команда за покрет. Почела је да пада киша, а иде се скоро трчећим кораком.

14. 04. 1945. Практично без борбе, кретало се у правцу Осијека. Маршира се по расквашеним њивама и блатњавим путем.

15. 04. 1945. Пролази се кроз село Горјани, Кучајне, Мандићевац. Народ одушевљено долази у сусрет партизанима, враћају се кућама и многе избеглице.
По кућама се виде трагови рата: паљевине, жене у црнини. У шуми испред Ђакова наишло се на непријатеља.

16. 04. 1945. Водила се оштра борба за села. Овде је заробљено доста усташа и домобрана. Усташе су хтеле да нас преваре да су домобрани, да хоће да се прикључе батаљону да се боре. Штаб је наредио да се разоружају и спроведу као заробљеници. Појединци су одмах стрељани. Нека села била су непријатељски расположена према партизанима. Наишло се чак на организовани отпор непријатеља на раскршћу путева Осијек—Славонски Брод—Плетерница 18 км. (Салаш)?

17. 04. 1945. Под борбом се избило до села Сви Свети. Практично су почеле борбе за Плетерницу. Борбене јединице побегле, сад батаљон узима све што му треба од опреме, скоро свако има немачку униформу, ципеле, двогледе, итд.

18. 04. 1945. Распламсала се борба за Плетерницу, једно од најјачих усташких упоришта.

19. и 20. Води се тешка и крвава борба за Плетерницу; има много губитака на обе стране.

20. 04. 1945. Стигли смо у село Бресница.

21. 04. 1945. Прошли смо кроз село Матићевац, затим Павловце. Код сваког предаха борци се упознају са наступањем наше јединице и Савезних армија.

22. 04. 1945. Село Коморица. Војска је прегрмела 10 дана марша и борбе практично без предаха и редовне исхране.

23. 04. 1945. После претрпљених губитака на Плетерници, бројно стање се смањило па је дошло до нове попуне свих јединица у бригади и батаљону.

Прошли смо кроз село Драгојевци, затим дошли у Батрину. Овде је било велико немачко-усташко насеље: подигнуте бараке, бункери, ровови, остављено оружје и опрема. У току дана стиже у Нову Капелу, важан саобраћајни чвор, село Бели Брег, а пред ноћ се улази у село Старо Петрово село.

24. 04. 1945. Марш кроз село Годињак: село Запоље, Решетаре и свечаним дефилеом ушло се у Велику Градишку. Успут свуда има трагова ратног разарања и попришта борби. Продужавамо у село Ковачевац, село Мишић. Заробљеници свуда раде на подизању мостова и поправци путева. Преноћило се у Недарићу.

25. 04. 1945. Устајање у 3 часа, пролази се кроз село Јоковац, кроз Окучане.

26. 04. 1945. Стигло се до села Богојеци, Чална. Батаљон води упорну борбу. Само у II чети од 40 бораца остало је 12. Остали су погинули или рањени — 2 десетара, 1 водник, 1 болничарка и већи број бораца.

Село Брезовица — Меденовић Тодор — десетар
Станковић Станко — заставник
Поповић Душан -— ст. водник

Овде је дошло више десетина домобрана као попуна I батаљона, а и осталих. У сваку чету је дошло око 10—15 домобрана од оних што су били заробљени у Славонској Пожеги.

27. 04. 1945. Води се упорна борба за Брезовицу.

28. 04. 1945. Киша лије као из кабла, а борба се наставља, непријатељ се и даље гони. Стиже се у село Гатковац, пролази кроз Липик, село Кукуљевци, Гај, Добровац, Доњу Батрину, Доњи и Горњи Обреж, Каштел, Петреновац, Пољаник.

29. 04. 1945. Храстовац, немачко село, сада је потпуно празно; нигде живе душе.

30. 04. 1945. Дошли смо у село Уљеновац и Богородовац где се одмарамо, па одмах даље у Кућане ради даљег одмора. Све је оживело. Врше се припреме за прославу 1. Маја, пишу се зидне новине и пароле ради села; само мало одмора и све оживи.

Тог дана долази више од 400 бораца као попуна у бригаду, од чега око 100 у I батаљон. Дошли су из допунске бригаде из Бачке Тополе. У свакој чети попуна је по 25—35 бораца.

1. 05. 1945. Освануо је кишовит дан али то није сметало да се у ратним условима прослави 1. Мај, празник рада. Све се дотерује, добивено је нешто обуће и одеће, све се чисти, сви се бријају и спремају као за позориште, а сваког часа очекују команду за покрет и ступање у борбу. Одржавају се прво четне конференције на којима комесари објашњавају значај празника. Цела бригада је на Окупу, све је постројено и спремно за прославу празника рада и великих победа извојеваних за 4 године револуције. Прикупила се цела I пролетерска дивизија и уз богат културно-уметнички програм прославља празник рада. После прославе, I батаљон је продужио у село Уљаник па у Горњи Уљаник. Ту се преноћило и одморило.

2. 05. 1945. Стигла је нова попуна па су у четама формирани и 3 водови, а чета је бројала око 70 људи. Са курса је дошло неколико подофицира и попунило упражњена места десетара и водника.

3. 05. 1945. Преко Уњаковца и Богојевца, Родовца, Дезеновца (7 км) стигло се до Дароварске Бистрице. У том делу, свуд се сусрећемо са месним партизанским јединицама.
Село Кончаница. Избијамо на реку Илову. Наставили смо покрет кроз село Велики Зренци, Павловац, Грачаницу, село Свети Јакоб које су претходне ноћи Немци напустили.

4. 05. 1945. Батаљон је стигао у село Рушковац, Шемљаницу, Кривају, Пркос, Доња и Горња Остришка, прошли смо кроз Шушњар, Даскододицу. Напали смо усташе и протерали их без губитака. У селу Ваговина води се борба за село. Батаљон је био у селу Драгинци, Чазма, Дерозен, Ређају се Доњи Драгачевац, Свирањац, Бађевац, Дубрава, Идине, Коритно, Моравац.

6. 05. 1945. Стигло се до првих кућа села Врбовац и отпочела се борба за Врбовец скупа са 3 батаљоном и јединицама 13 бригаде. Практично су учествовале све дивизије. Води се жестока борба.

7. 05. 1945. 1 и 3 батаљон јуришају незадрживо.

8. 05. 1945. Настављају се борбе из претходног дана. Кад је Врбовец пао, са крвавог попришта иде се даље кроз село Гај, Крбаљ, Брезан, Рушковец.
Сви журе у Загреб. Примећује се просто надметање код појединаца и целих јединица ко ће први ући у Загреб. Сви су се примакли напред. Наилази се на мање групе Немаца и усташа који се предају или просто беже.
Свим војницима у стрељачком строју и на маршу саопштено је да је Хитлерова Немачка потписала безусловну капитулацију.
Заборавило се на умор, исцрпљеност, претрпљене жртве, пошло се још брже, још смелије напред. Али Швабе као да не признају капитулацију, воде борбе за свако село, косу, мост, реку и поток. „Зар не видоше да сви изгибоше" — прича борац борцу. На свима се види да се љуте што немачка сила у Југославији не

напушта борбе, што не капитулирају, но, нека их, добаци Алекса.

Сви ће они платити; кад смо издржали 4 године, можемо још који дан. Борци одговарају: „Можемо" . . .

Пролазимо кроз село Полојно, Мариновац, Шуљинац, Св. Иван Зелина. Осећа се немоћ елитних дивизија Анте Павелића и Адолфа Хитлера. Свуда успут остављају своје рањенике, опрему, наоружање.

9. 05. 1945. Наставља се наступање преко Мораваца, Поповца, Дубраве. Сви Свети — Дубрава — Загреб. Пут је закрчен од усташко-немачких трупа и опреме, што успорава улазак Прве бригаде у Загреб.

Последњи отпор пружен је у Дубрави где је батаљон имао знатних губитака, али је тиме бригади отворио пут за улазак у Загреб.

Напомена: Из ратног дневника узети најбитнији подаци за период од 26. јануара до 8. маја 1945. године о животу и борби 1. батаљона Прве пролетерске бригаде,

Борац,
Станојевић Д. Чедомир
из села Скобаљ
Смедерево

АНЕГДОТЕ

ДОНЕСИ ДРВА ПА СЕ ОГРЕЈ!

Јуна 1942. бригада се задржала два дана и две ноћи на Трескавици. На планини је због кише, која је тих дана обилно падала, било прилично хладно, па су борци заложили неколико ватара.

Када се ватра 1. чете разбуктала, наишао је старији партизан с намером да се огреје.

— Чича, најпре донеси дрва, па се онда греј! — повика неко од бораца који су се били окупили око ватре и сушили мокра одела.

Чича се окрену и пође по дрва.

— Чича Јанко, — повика за њим командир чете Гајо Војводић — сједи, ја ћу донијети дрва умјесто тебе.

Чича Јанко (Моша Пијаде) смешећи се седе крај ватре.

КОМАНДАНТОВ САВЈЕТ

Реферисање команданту било је завршено. Никола послије тога искористи прилику да му се и „приватно" обрати:

— Друже Коча, хтео би да молим за један савет.

— Да чујем — лаконски ће Коча.

Никола рече да је размишљао о томе како ће нам ускоро, кад се рат заврши, бити потребно знање страних језика. Наводи разлоге и своју говоранцију заврши:

— Па сам хтео да чујем шта мислиш, који језик да учим.

Коча одмјери Николу својим продорним погледом и, као и увијек штедљив на речима, кратко му одговори:

— Научи овај српски.

Г. В.

ЧЕТНА БОЛНИЧАРКА СТАНОЈКА ЗЕЛЕН

Било је то 1942 год. У малом селу Цебаре 'одјекивали су пуцњи. Стварала се та целом свету позната Независна. Падали су невини људи као снопље пред усташким злочинцима. Селом се је проносио врисак нејаке деце за изгубљеним родитељима. Но, понека се је грчевита песница дигла у знак мржње и са понеких усана полетеле су речи претње ...

Мала 12-годишња Станојка Зелен чула је једнога дана да је освета праведних почела. Она је нејака, дијете, али у њој је велика мржња. Убили су јој оца и брата, а и она је сама бачена од усташа у једну јаму и из ње извучена после три дана. Чула је за партизане и пошла је к њима. Учествује као борац. У доба глади и патње на њеним уснама је увек осмех, а о њеном пасу црвене се талијанске бомбе које она, као млади бомбаш, шаље за одмазду убицама својих родитеља. Борбе пролазе једна за другом, у њима она учествује; ређају се једна за другим позната имена: Зеленгора, Ливно, Сутјеска, Зворник, Травник, Млиниште итд.

Прошле су три године огорчених и непрекидних борби а она јестално од бомбаша постајала болничар, од болничара бомбаш; увек на својој дужности, свесна, борбена и пожртвована.

Ређају се борбе у Срему. I батаљон у коме је била Станојка полази на јуриш код села Н. Из прве борбене линије извлачи рањенике, враћа се и опет је у жаришту битке. У највећој ватри могао се видети лик мале Станојке, погурен, хитар, како прискаче час овамо, час тамо. Једног тренутка она пада. Рањена је. Борба достиже свој врхунац. „Склоните се јер можете погинути због мене", говорила је Станојка и у истом тренутку њу погађа други метак. Она је мртва . . . Успомена на младу Станојку увек ће нам наводити мисао-да чувамо тековине народноослободилачке борбе до смрти.

ЛАИНОВИЋ, I батаљ.

X J-O пробоју Сремског фронта бригада је побједоносно наступала кроз Славонију и даље. Била је добро наоружана и опремљена. А батаљони су јој бројали од 500 до 600 бораца.

Задње борбе бригада је водила у непосредној близини Загреба, нападајући непријатеља у селима Врбовец и Хрушковец. Командовао сам у њима 1. батаљоном.

Напад на Врбовец

Гонећи разбијеног непријатеља од Чазме према Загребу бригада је наступала према селу Врбовцу. Први батаљон је у претходници. Његова 1. чета ушла је у село око 7 часова 6. маја и заробила 30 поспалих и уморних домобрана. Одмах затим су је напали Њемци, из правца Бјеловара, и потисли је из села. На самој ивици села развили су се за борбу 1. и 2. батаљон. Борба је попримала све жешћи карактер. Лијево од 1. батаљона развиле су се јединице 13. бригаде. Њемци су по сваку цјену хтјели слободну цесту према Загребу, ради повлачења, па су нападали као да је почетак а не крај рата. Успјели су потиснути 2. батаљон и 1. чету 1. батаљона, нањевши им осјетне губитке. Није ни чудо, јер су се доста неорганизовано повлачили брисаним простором. Двије чете 1. батаљона одржале су се на ивици села. Лијево су се задржали дјелови 13. пролетерске.

До подне смо успјели одбити три узастопна њемачка јуриша. Подршку нам је пружила артиљерија. Тада је почела да нас туче непријатељска артиљерија. Покидала нам је телефонске везе и тако нас лишила подршке наше артиљерије. Имали смо доста мртвих и рањених, а почело је да нам понестаје и муниције. Комора је није могла дотурити преко брисаног простора тученог убитачном ватром.

Почео је нови јуриш Њемаца. Бранио сам заједно с борцима ровове, храбрећи их да издрже још само мало, па ће нам стићи помоћ и муниција.

Да би невоља била већа и наша артиљерија испали на нас двије гранате али, срећом, одмах после тога престаде. О повлачењу нисмо смјели ни мислити, јер би се на брисаном простору изложили тешким губицима.

Упућивао сам курире да успоставе везу са артиљеријом. Ишли су, али се нису враћали, нити је веза успостављена. Једанпут се нешто чуло у телефону, знак да везиста повезује искидану линију. али је грунуо нови артиљеријски плотун. Нестало је и везе и везисте. Наша артиљерија је ћутала. Није могла осмотрити гдје се налазимо, нити гдје је непријатељ.

превезати прекинуту линију. Претходно сам га посавјетовао како ће се кретати. Са стрепњом сам га пратио. Пузио је, полако. Кад око њега запраше митраљези умири се, кад престану пузи даље. Наредих борцима да покупе муницију од мртвих и рањених другова. Чинили су то нерадо.

Одједном телефон зазвони. Веза је била успостављена. Подигао сам слушалицу и затражио везу са артиљеријом. Кад се повезасмо, објасних укратко наш положај, оријетишући их по цркви. Рекох да је непријатељ око 150 метара испред ровова које виде.

Чини ми се да још нисам ни спустио слушалицу кад осу артиљеријски плотун по непријатељу. Као руком да је ношен. Понови се неколико пута, па им јавих да више нема потребе. Убрзо стиже и Радисав Ђокић Учо, са муницијом. У неколико досадашњих покушаја да нам доставе муниције носиоци муније су настрадали.

У току рата нисам никад запао у такву кризну ситуацију. Није тада лако одговарати за батаљон људи. На свашта сам тада помишљао.

Кад паде мрак стигоше и остале јединице. Биланс је поразан. Из оба батаљона погинуло је 110 бораца, највише оних који су се повлачили. Платили смо велику цијену због комотног понашања и рачунања да нећемо наићи на озбиљан отпор, јер рат је при крају.

Напад на Хрушковец

Седмог маја наставили смо наступање према Загребу. На организован отпор наишли смо у селу Хрушковец. Напали смо село из покрета, рачунајући да је непријатељ деморалисан, јер је у ствари, рат већ био завршен. Међутим, непријатељ се жилаво бранио, нанио нам осјетне губитке и одбио напад.

Било је некорисно даље нападати по дану, без артиљеријске подршке, поготово кад је и онако рат већ завршен. Међутим, командант бригаде је наредио да се напад понови. Чете су пошле, али и овог пута без успјеха. Пред селом смртно ранише команданта 2. чете, Николу Јововића Кољу. Кад су га борци извукли стигао је још да каже само:

— Другови, срећна вам слобода!

Комесар батаљона и ја извјестисмо о неуспјеху и о погинулим и рањеним. Командант бригаде љутито нареди да одмах скупимо све преостале борце из чета, да чету попунимо борцима из радног вода, минобацачке и митраљеске чете, да се повежемо са 2. батаљоном и пренесемо му наређење да заједно нападнемо непријатеља у селу.

Наређење је наређење, па и кад нам се не чини паметним. Дужни смо да га спроводимо.

Идриз рече: „Ајдмо Алекса, видиш да хоће да сви изгинемо . . ."

Невесели, али спремни да извршимо наређење кренусмо до 2. батаљона. Да му пренесемо наређење. Штаб 2. батаљона нађосмо у добром расположењу. Пију ракијицу и мезе. Дочекаше нас срдачно и позваше да им се придружимо. Нама се није јело. Рекосмо каква је ситуација и какво смо наређење добили. Командант, Драго Ступар, се насмија и рече да му борци неће узалуд гинути, а ако се нама иде нека идемо сами!

Смири нас мало та одлучност. Стварно, нашто непаметно гинути. Ступар окрену ручицу телефона и назва команданта бригаде. Рече му да смо ту, и да нема с ким ићи у напад. Има само десетину бораца. Слушали смо ријетко непријатан дијалог, ваљда једини такав у историји нашег народноослободилачког рата! Кад командант бригаде рече Ступару нека иде у напад и са десетином, овај му одговори да ће то учинити ако командант дође да им буде десетар. На томе се разговор и заврши.

После повратка у штаб батаљона добили смо наређење да се припремимо за напад ноћу. Било нам је то разумно. По мраку смо пошли у напад на село, али у њему непријатеља више није било.

Ка Загребу

Осмог маја 1945. године нападао је наш 3. батаљон на село Свети Иван Зелина и после краће борбе заузео село. Ту су, у ствари, испаљени последњи ратни рафали наше бригаде. Али ми то нисмо знали. Опрезно смо кренули према Загребу и без борбе ушли у град.

Коначно: рекоше да је рат завршен. Али непријатељских остатака је свуда. Неки се предају, неки скривају, појединачно или у мањим групама, неки мучки дају отпор. Пронађосмо тројицу усташа у једној кафани, затим неколико кољача, које је курир Душко препознао да су из Срема.

Поред свега одушевљења нијесмо још били стекли чврсти утисак да је рат завршен.

Алекса НЕНАДИЋ

О. ±171и. 1ЧДИИС
Положај

ДРАГИ СЛОБО И ДРАГАНЕ,

Баш два дана пред почетак наше офанзиве добила сам ваше писмо. Нисам хтјела да вам онда одговорим, јер сам била свесна да предстоје тешке и крваве борбе, а шта знам шта ће се десити са мном, и зашто онда писати. Али данас, мада смо већ ослободили читав Срем, Славонију, Хрватску па чак и дивни Загреб ја вам пишем јер се осећам горда и поносна што сам ја учествовала у последњим али најтежим борбама за уништење фашизма. За месец дана наше офанзиве прешли смо око 500 км. све пешке, под најтежим борбама, ти знаш како наш народ каже: „рањена звер се најжешће бори за спас свога живота" тако исто и Њемци и усташе *и* четници борили су се јер су веровали да ће успети да нам се одупру. Нису успели, јер се против њих бори народ, управо Титови војници се боре против њих а за свој народ. Слобо ја бих тако желела да ви можете да замислите и да у својој души створите бар једну слику борбе у шуми, на чистом управо брисаном простору уличне борбе или бар пробој Сремског фронта.

Ја ћу вам сад покушати да дам једну сличицу, пробој Сремског фронта.

Већ два дана пред почетак офанзиве, зуцкало се кроз саобраћајнице и бункере да ће почети једна општа офанзива, великих размера. Борци и руководиоци су нестрпљиви јер већ месец дана како су без смене на положају код „Шаренграда". Управо како но се каже „живи закопани у земљу". Саобраћајнице су дубоке два метра а толико уске да човек једва може да прође, онда бункери ископани у земљи и такође покривени земљом, улаз у те бункере је био кроз саобраћајнице, у бункеру смо и ватру ложили, спавали на слами и тако даље. Свуда по саобраћајницама биле су ископане пушкарнице за стрелце управо пушкаре онда за пушкомитраљезе и за тешке митраљезе, тенковске пушке и друга оружја. Такође исто по бункерима смо исписали пароле, кукурузом или чаурама, украсили зеленилом. У тим бункерима одржавали су се часови, како војничких тако исто и политичких, ту је се такође учили и писати, пјевало и свирало. Али нико није волео да живи у земљи, сви смо једва чекали почетак офанзиве, били смо жељни нових предела села градова, желели смо да што брже донесемо свом народу слободу.

Зора је тек почела да свиће, али се ипак види да ће дан бити леп, саобраћајнице су оживеле, борци су под пуном ратном спремом, на њиховим лицима се огледа велика вјера у победу, а такође и нестрпљење, погледи су упрти у швапске саобраћајнице које су од нас удаљене свега око 400—500 метара. Стрељачке чете улазе у саобраћајнице које воде немачким положајима које су преко ноћи вредни борци ископали, те саобраћајнице воде отприлике 50—60 метара до швапских положаја. Цео наш штаб батаљона је на положају. Гледа се на сат, кад тачно у 5 часова отпоче наша артиљерија да бије

брзом паљбом прво прву линију, па онда другу и трећу немачких положаја. Такође и са Дунава бродови су из својих топова само тукли непријатељске буцеве. Све се затамнело уопште се ништа није видело. После артиљерије отворила се паклена ватра из свих аутоматских оружја. Ја сам се тада сетила Драганове жеље да испалим који рафал из „максима" и за његов рачун и заиста за Драганов рачун испалила сам за неколико минута 2.000 метака. И од једном из земље као да је израста нешто, борци су јурнули, и стотине грла проломило се једно „ура"! напред пролетери! Ручне бомбе се бацају у бункере, саобраћајнице, ускаче се у њих, стројнице само штекћу пушкомитраљези ништа се више не чује први ровови су заузети, иде се даље сад и други падају у наше руке, саобраћајнице су пуне лешева од фрицева, крв са земљом ее помешала. Ми идемо напред, и трећа линија пада, пада прво село, иде се даље, Немци се предају, управо заробљавамо их, пада друго село, треће село и ево већ смо пред Вуковаром, улазимо у сам град и он пада, и већ смо у Борову, ту су „Батине" фабрике обуће, за први дан офанзиве под борбом прешли смо 35 км. Ја не могу да вам све опишем јер би се ту имало пуно и пуно писати, ви овде не видите ни камионе како горе, ни превртнута кола, ни распарчана људска тела помешана са коњском крвљу ни људски просути мозак и бедне фрицеве као заробљенике, а само да видите бедни ли су ми смо тога дана управо мој батаљон је заробио око 800—900 фрицева.

И сваким даном смо имали све теже и теже борбе. Ти знаш да смо ми прва пролетерска бригада најстарија бригада и најбоља бригада и где је најтеже ту ми идемо. Како сте ви, пишите ми? О свему шта учите и како слободно време проводите.

Од мене је за сада доста. Поздравите: маму, бабу Јаноку, Јеју, Мирку, Милисава, Мишу, тетка Стојку, Милосава, Драгу, Милојку, Милесу Витомира и његове.

Поздрави Којку, Смиљу, Јелу, Виду, Тању, Драгу и Брану, госпођа Милеву и попа Стеву.

Желела бих кад би ми они хтели писати.

Милош је добро налази се у бацачкој чети истог батаљона као делегат.

Ја вршим исту дужност. Много вас поздравља све ваша Милена.

Милена Вилотијевић
Митраљеска чета I батаљ.
I прол. бригада I пролдивизије
Положај

НА БРИСАНОМ ПРОСТОРУ

О свануо је 5. април 1945, тмуран, кишовит. Свих 623 борца батаљона је будно, на положајима су, у рововима. Пред батаљоном се протегла сива равница. У даљини се чује тутњава топова и бацача. У 6,30 часова почела је наша артиљерија и минобацачи.

Кроз сивило дана падају гранате, а киша лије натапајући земљу и људе. Ровови, на брзину ископани, пуне се водом, а и вјетар смета.

Прва чета је добила задатак да у захвату пута Шаренград — Мохово изврши насилно извиђање и, по могућности, упадне у положаје непријатеља који би послужили батаљону као јуришни положај. Чета полази. Командир је тихо позвао бомбаше да пођу напријед и показао им руком правац.

Први вод се кретао десном страном пута, 2. лијевом, а 3. позади 1. вода.

Први вод је успио да савлада жичане препреке и направи отвор у минском пољу; непријатељ није отварао ватру. Други вод је застао пред препрекама. Командир Илија Јанковић кад осмотри да је 1. вод савладао препреке позва борце свог вода да крену напријед.

Чета пролетера наступала је у стрељачком строју преко брисаног простора. Сачекала ју је убитачна ватра брзих шараца и тешких митраљеза. Проријеђени строј је морао застати. Наша артиљерија и минобацачи штите га ватром, али је непријатељ заштићен дубоким рововима и тврдим бункерима. Много је мртвих пролетера. Још више рањених, који се не могу извући са бојишта. Болничар Жарко Шевић превија једног, па другог. Код четвртог и сам је пао. Полетио је к њима други болничар, Живомир Јовановић. Пао је и он.

Гину пушкомитраљесци Тодор Кукољ, од Книна; Ђорђе Чамбар, из Бачке; Драгољуб Петровић, из Ниша; Павле Бенташ, из Београда; Јован Гера, из Старе Митровице; Људевит Колар, из Мале Беле Тополе. Гину и њихови помоћници. Али ватра не јењава. Гдје падне један долази други, без наређења. Да из мртвих руку друга узме пушкомитраљез .. .

Шпиро ЛАГАТОР

ХИТАБ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ
Н. О. ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
Бр. службено
13. априла 1945. год.
у 18 часова

Доставља операцијски извештај за 12. април 1945. год.

ШТАБУ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ

1. — На дан 12. априла 1945. г. ова Бригада извршила је постављени јој задатак, пробивши непријатељску линију испред наших положаја. На јуриш је заузела прве три непријатељске линије одакле је непријатељ у паници бежао. Наставили смо гоњење.

2. — Гонећи непријатеља у току дана заузели смо Мохово, Опатовац, Сотин и Вуковар, те прошли у правцу Борова. Заноћили смо иза Вуковара.

3. — У току ове једнодневне борбе непријатељ је имао следеће губитке:

мртвих	792
заробљених	557.

непријатељске рањенике у току гоњења нисмо наилазили.

4. — Непријатељ је имао следеће губитке у ратном материјалу: (заробљено):

пушака	1.227
машинки	120
„шараца"	118
разних пушкомитраљеза	51
лаких бацача	58
тешких бацача	39
топова брдских	6
противколских топова	15
тешких хаубица	3
разних пиштоља	44
камиона	5
камиона са гусеницама	4
тенкова	1
аутомобила луксузних	1
моторцикла	3
бицикла	15
радиостаница	5
телефона	12
топовских граната	153

бацачких мина — — — — — — — — —	220
тешких митраљеза — — — — — — — —	5
противавионских митраљеза — — — — — —	1
сандука са санитетским материјалом — — — —	3
коња — — — — — — — — — — — —	11
кола са муницијом и другом спремом — — — —	19.

5. — Наши губици у људству били су:

мртвих — — — — — — — — — — —	60
рањених — — — — — — — — — — —	196
несталих — — — — — — — — — — —	2.

6. — Дејством наше авијације у заузетим местима, пре нашег доласка избили су неколико пожара. Ефекат дејства авиона непознат.

Смрт фашизму — слобода народу.

Пом. начелника Штаба

Овом успјеху бригаде дао је свој допринос 1. батаљон дејствујући на главном правцу удара.

^^ Загреб смо ушли 9. маја 1945. године тек што је подне прошло. Ишли смо победнички и раздрагано, у строју колико се могло, дочекани као војска која се кући враћа после победничких битки.

У Загреб је 1. пролетерска бригада ушла без борбе и то је, ваљда, највећа ратна ирониј а која је могла да нам се догоди, иако је рат пун изненађења и непредвиђених ситуација. Тукли су се пролетери месецима по рововима Срема и по славонским шумама, погинуло је толико војника да се ни приближан број не зна. Срем ће се памтити као масовна гробница. На домаку Загреба, двадесетак километара далеко, кад смо већ помислили да више нико жив неће остати и да је то цена ослобођења која мора да се плати, само ту, у Врбовцу, остаде сто десет мртвих, а ни број се тачно не зна колико беше рањених.

Битка за Загреб добијена је раније и нама је изостало оно ратно задовољство да један тешки поход окончамо завршним јуришом, од куће до куће, на улицама града, како су све друге битке добијене.

У Загреб уђосмо, тако рећи, парадним кораком, а за параду нисмо били. „Живела народна војска!". „Живели пролетери!" — викао је народ око нас, са прозора и тротоара, не знајући да су то били само остаци 1. пролетерске. Од 1. батаљона, који је имао седам стотина војника, који је више пута драстично смањиван и попуњаван, једва да се на крају рата могла саставити једна чета.

Пролетери су ушли у Загреб притиснути свежим сећањем на Врбовец и Хрушковац, на два последња ратна пакла у којима многи животе оставише у часу кад је све било завршено. Био сам тада делегат вода за везу с батаљоном. Сјећам се, после битке за Хрушковац, по наређењу штаба, пошао сам са још два младића да извидим кога има пред нама у једном засеоку. Батаљон је био десеткован. Ишли смо опрезно, ноћу. Готово се сударисмо са извиђачима 2. батаљона, који су кренули истим путем. Пред нама је био празан засеок. Рата више није било ... Пут према Загребу био је слободан.

Имала је 1. пролетерска, у завршним месецима борби, и веће окршаје него што су ова два, у Врбовцу и Хрушковцу. Није било лакше у селу Немцима, Товарнику, Шиду, у Плетерници, кад се мочвара прелазила усред зиме, и кад се фронт пробијао. Али, Врбовец и Хрушковац намећу се памћењу зато што су дошли на крају рата, што остају као сурова чињеница о смрти у последњој нашој борби У ослободилачком рату, а то је, помислимо живи, најзлосрећнија судбина која човека може задесити.

У Хрушковцу је погинуо комесар друге чете Никола Јововић-Коњо, партизан који је прошао многа искушења четворогодишњег рата. Умирући, он је изговорио оно што му је највише на уму било, што је постао смисао његовог живота и циља до које стиже уз највећу

жртву: „Другови, срећна вам слобода!". Само још један сат да је живео, само толико, и слободу би дочекао. Ваљда је у таквом детаљу садржана сва људска несрећа и трагедија рата.

Никакви историјски уџбеници, ни родољубиве изјаве, ни описи победа, не могу, као појединачне судбине, испричати драму и моралну атмосферу једног времена. На жалост, ратовање од Београда до Загреба обично се приказује хладним цифрама о жртвама и победама, у којима се не виде ни дух, ни храброст, ни тежња једне генерације, која је била свесна да је битка за слободну Југославију већ раније добијена, али која је, такође, имала да понесе свој терет. Тај терет није био превише уочљив, није био ни спектакуларан, али је био тежак. Био је тежи него што се често слути. Фронтовске борбе, самим тим што су биле фронтовске, мање су могле да покажу појединачна јунаштва. Оне немају своје легенде, или нису стваране легенде од добивених и изгубљених битки. Можда су зато многа јунаштва неповратно заборављена и неправично потиснута за сва времена из наших ратних памћења.

Пред нама лебде слике мјеста и људи из ратних дана у којима се ширио свијет снова, идеја и великих надахнућа.

У Врбовцу погибе руководилац Скоја 1. батаљона, Ваљевац, један од младића који је у себи спајао простросрдачност, ителигенцију, темперамент и храброст.

Безуспешно покушавам да се сетим његовог имена и због тога се осећам и потиштеним и постиђеним. Време неминовно чини своје, а живот очигледно тече даље. Кад је тридесеточасовна борба завршена и кад је живе било лако пребројити, пођосмо да видимо ко је мртав, а ко рањен, да помогнемо онима којима помоћи има. На узвишењу у Врбовецу, изван ровова, лежао је скојевски руководилац, отворених очију, уперених у небо, неокрвављен, као да је негде далеко са својим мислима. Усне су му давале чудан, ироничан израз, једну врсту мешавине подсмешљивости, блаженства и тегобе. Је ли он баш тако изгледао, или је то слика коју сам у себи створио у дугим размишљањима о ратовању и о овом храбром младићу?

Са сетом и стотину питања, увек ми се изнова јавља сећање на потресна сведочанства о ратовању четрдесет четврте — четрдесет пете и на све те честите младе људе, који изгинуше са истином у души, носећи са собом своје велике снове и одушевљења. Увек ми се чини да је о њима мало речено, или да нису речене праве ствари. А можда се рат и не може правим речима описати, само се може доживети.

Скојевски руководилац, који погибе код Врбовца, припада младим Ваљевцима који полетно дочекаше партизанску војску, журећи да дају све што може дати несебична, чедна младост, борбена, искрена, увек присутна својом широком душом и храброшћу. Они су „тек четрдесет четврте" дошли у 1. пролетерску, али су још имали довољно времена да осете суровост рата, да унесу свој део снаге у опште дело и дарују свој млади живот. Устајали су од књига, напуштали занате, као деца бежали од својих кућа у партизанску војску. Неки су мобилисани. Многи су пошли вођени својим патриотизмом. Мало их се са бојишта вратило кући и у школске клупе.

Добијали су оружје, али није било времена да се стекне прека обука. Са шареним торбицама и нарамцима хране, очеви су тражили по Срему своје полетне петнаестогодишњаке и често их никад нису

нашли. Раскопавали су свеже гробове и у сандучарама, волујском запрегом, преноеили тела ееоских момака по неколико стотина километара.

Кад мислим на ово време полета и поверења, у коме се испробавала снага људског духа, неизбежно ми се у сећању јавља комесар Идриз Хасанбеговић, тај добри друг који је имао бескрајно разумевање за младе, неискусне војнике, који је умео да се радује, да пати, да храбри околину, да плаховито реагује на сваку неправду, да разуме уплашеног човека и уразуми необуздану младост. Видим га, са капом високо на глави, мало забаченом уназад, увек мало забринутог и пргавог изгледа, иза којег се крио фини литерарни смисао, што сам открио касније, читајући на полеђини заједничких слика његове дуге посвете, речите, састављене са много духа и лепих опажања.

Многи од нас који смо дошли четрдесет четврте, кад су партизани стигли пред Ваљево, захвални смо појединим старим борцима што смо упознали неке ратне и људске врлине за које смо раније лакомислено веровали да их одлично познајемо. Сећање на те људе упућује нас како је сложена ствар бити ратни руководилац и како ова одговорна дужност, изузев смелости и војничке умешности, рекао бих, још више тражи идеала, хуманости и савести за људске животе.

Несрећни Идриз!

Прошао је, тако рећи, све што се у рату могло проћи. Преживео је последње борбе, био је на челу батаљона док смо улазили у Загреб. Погибе бесмислено, тужно, само четири-пет месеци касније, опомињући нас како је људска судбина често немилосрдна, лишена логике и човечијег општег напора и тежњи.

Улазак у Загреб био је наш велики сан, велики циљ, којем смо тежили са страшћу победника. Али, у Загреб смо дошли сасвим једноставно. Све што је имало да се догоди, догодило се само двадесет и четири часа раније. Нисмо имали времена чак ни да се честито радујемо, ни да видимо Загреб. Покрет! Готово смо трчећи ишли према Трсту.

Славољуб ЂУКИЋ

ИЗ ИЗВЕШТАЈА I ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

У времену од 12 априла до 12 маја 1945 г. непријатељ је претрпео следеће губитке у људству:

убијених војника и официра	3.135
рањених војника и официра	3.879
заробљених војника и официра	1.672.

Наши губици у истом времену су следећи:

погинулих бораца и руководилаца	382
рањених бораца и руководилаца	1.186
несталих бораца и руководилаца	71.

У току горе наведеног временског периода непријатељу је уништена следећа количина ратног материјала:

тенкова	1
борних кола	3
камиона	22
луксузних аутомобила	15
хаубица	3
противколских топова	9
бацача	12
„Шараца"	22

и много другог лаког оружја, коња, кола, разног материјала као и два магацина.

За исто време од непријатеља је заплењен следећи ратни материјал:

тенкова	3
хаубица	15
брдских топова	13
противколских топова	26
тешких бацача	47
лаких бацача	68
противавионских митраљеза	4
тешких митраљеза	17
„Шараца"	176
разних пушкомитраљеза	62
разних машинки	169
разних пушака	2.580
пиштоља	54
камиона	82
камиона са гусеницама	4
аутомобила	12
моторцикала	49

бицикли — — — — — — — — — — — 105
кола са спремом •— — — — — — — — — 403
коња — — — — — — — — — — — 329
пољских кујни — — — — —• — — —• — 5
радиостанице — — — — — — — — — — 11
телефона — — — — — — — — — — 35
немачких застава — — — — — — — — — 3
граната за разне топове — — — — — — — 1.895
мина за бацаче — — — — — — — — — 1.575
бомби — — — — — — — — — — — 789
пушчане и митраљеске муниције — — — — — 75.000

и још много друге спреме и војничког материјала.

У току операција у времену од 12 априла до 12 маја 1945 год. утрошена је следећа количина муниције по врстама:

пушчане 7,62 мм — — — —- — — — — 556.580 ком.
пушчане 7,9 мм — — — — — — — — 140.300 „
за машинке 7,62 мм — — — — — — — — 373.900 „
за п.а. митраљезе 12,7 мм — — —• — — — 8.650 „
за п.т. пушку 14,5 мм — — — —- — — —• 5.930 „
топовских граната 45 мм — — — — — — 3.200 „
топовских граната 76 мм — — — — — — 2.274 „
мина за бацач 50 мм — — — — — — — 7.834 „
мина за бацач 81 мм — — — — — — — 1.270 „
мина за бацач 82 мм — — — — — — — 580 „
руских офанзивних бомби Р. Г. — —• — — — 1.180 „
ручних дефанзивних бомби Ф-1 и Вистад 55 — — 2.105 „
ракетла разне боје — — — — — — — — 4.545 ,,
противтенковских бомби — — — — — — 90 „
противтенковских песница 60 мет. — — — — 6 „
противтенковских песница 30 мет. — — — — 30 „

С.Ф.С.Н.

Политкомесар-мајор
Комнен Жугић

Командант-п. пуковник
Јагош Жарић

Овој побједи бригаде дао је свој допринос и први батаљон.

НИ РАТ НИ МИР

По свечаном улаеку у Загреб, 9. маја 1945. године, 1. батаљон се сместио у западном дијелу града, на обронцима Загребачке горе. Радовали смо се завршетку рата, рачунали на брз повратак својим кућама, ишчекивали састанке са својим најближим. Маштали смо о настанку новог, праведнијег и ефикаснијег начина живљења. Мало је ко мислио о војној каријери. Војске и рата и онако је било доста. Били смо не само свесни већ и веома скромни. Имали смо повјерење у нову власт и веровали да ће она брзо обезбедити бољи и праведнији живот. Нисмо тада знали да се за такву власт треба непрекидно борити, упорно је бранити, чак и оружјем. Били смо велики идеалисти.

Наше мирнодопске маштарије повремено су реметиле разбијене непријатељске групе — већином усташке, које су се враћале преобучене у цивилна одела или полувојне униформе. Ухватили смо, чак, једну коју је водио некакав Павелићев витез, а добар плен је био и један кољач из Срема, за кога су говорили да је преко 150 људи бацио у бунар. Било је и других — четника, полицијских агената, љотићеваца. . . Али све то није озбиљније утицало на наше расположење.

Пронела се вест да 1. пролетерска дивизија иде у Београд. Радовали смо се повратку у наш главни град, сви, и борци из Београда и његове околине, и ми који смо учествовали у његовом ослобођењу. Кратко смо у њему боравили али смо ипак стекли многа познанства.

Размишљали смо: подужи одмор, добро да се обучемо и, разуме се, после тога сваки својој кући, на посао. Правили смо планове за будући живот и рад, уверени да емо способни и да градимо земљу. Нико није страховао за своју будућност, чак и најтежи инвалиди. Заклињали смо се у вечно пријатељство, другарство, обећавали да ћемо се међусобно помагати и посећивати. Неки борци из плоднијих крајева нудили су земљу оним из сиромашнијих крајева, да дођу па да заједнички почну нови живот.

У таквом ишчекивању и расположењу стиже вест, као гром из ведра неба, да дивизија хитно креће у Трст, под команду Четврте армије. Кратко нам је објашњено да Енглези и Американци покушавају да истисну наше трупе из ослобођеног Трста и да територију до старе границе између Југославије и Италије поново предају Италијанима. Били смо огорчени на дотадашње савезнике. И спремни да се поново латимо оружја.

Кренули смо возом из Брежица 22. маја 1945. и стигли 23. маја у Опћине, на периферију Трста. Успут нам је неки усташки бандит закачио мину за вагон; погинуо нам је један водник а рањена су три борца.

Неколико смо пута преседали, порушена је била пруга. Кроз Словенију народ нас је свуда дочекивао с песмом и даровима. Наро-

чито одушевљења било је у крајевима који су годинама били под Италијом. Свуда су биле исписане пароле: „Тујега нећемо, својега не дамо", „Тукај смо Словенци", „Трст је наш".

Бригада се смјестила по кућама и у касарни на Опћинама. Трст је био пун наше и англо-америчке војске. Затегнутост је сваким даном постајала све већа. Ми нисмо дозвољавали кретање „савезницима" из Трста у дубину наше територије. Они су нас затим почели заобилазити споредним путевима, постепено се постављајући на крила и бокове наших јединица, према Сежани и Постојни.

Поново на положајима

Док смо боравили у Опћинама сељаци из Великог Репена извјестише нас да је једна група Англо-американаца долазила у њихово село и распитивала се за могућност смјештаја јединица у том селу. По наређењу штаба бригаде 1. батаљон је одмах посјео село Репен. Да су којим случајем Англо-американци били стигли прије нас, размјестили бисмо се поред њих, поставили обезбеђење иза села и не бисмо им дозволили даљи покрет. Поред тога, наређено нам је да у таквом случају кухињу сместимо поред њихове команде, а колима и коњима правимо што више буке и нереда, док им не дозлогрди. Рачунали смо на разумевање и сарадњу мештана Великог Репена. Нисмо им смјели дозволити даље кретање у дубину територије коју смо држали, али ни изазвати толико да дође до употребе оружја!

Кад смо стигли у село запосели смо косу испред њега, према Просјеку. Нисмо дуго чекали на долазак „савезника". Учтиво смо им објаснили, колико је то било могуће, да даље не могу. Тако је наредила наша команда: да будемо ту ми, а не они. Видјели су да се с нама није шалити, па питају где нам је команда, да иду тамо да интервенишу. Нисмо им рекли. Не питамо ни ми за њихову. Тако се зауставише и они, ту поред нас, и убрзо поседоше положај према нама. Артиљерију и тенковске цеви усмерили према нама.

Нисмо се уплашили овакве демонстрације силе и технике, док се за њихове војнике не би могло рећи да нису били уплашени и нервозни. Нарочито су се бојали ноћи. Чули, ваљда, да смо тада најопаснији.

Ми смо се осећали као свој на своме, решени да се боримо на живот и смрт, а они се чуде нашој упорности, веселости и моралу, и једва чекају да та напетост некако прође па да иду одатле. Дуж линије фронта подигли су шаторе, поставили митраљезе, стражаре стално код оруђа. Ми направили провизорне заклоне од камења и покрили их грањем. Шатора нисмо имали.

Као и увек, ми смо преузели иницијативу. Слободно с њима контактирамо, некако се и споразумевамо, мењамо разне значке. Највише воле оне с немачких опасача. Траже немачке капе, одликовања и пиштоље. Ваљда да се похвале ратним пленом кад се врате кући. Мењамо понешто, не за паре, него за цигарете. Најзад се неко од наших досети да купујемо цигарете за куне, монету Павелићеве НДХ. Добијали смо кутију цигарета за 20 куна, а оне, у ствари, нису вределе ништа. Постепено смо се толико спријатељили да смо заказали фудбалску утакмицу. Ми смо се обавезали да уредимо игра-

лиште у једној вртачи између положаја, а они да донесу мреже и лопту.

Утакмица између наше и њихове чете завршила се резултатом 12 :0 у нашу корист. Пораз су поднели џентлменски. А ми задовољни, нек виде да смо и на овом пољу јаки.

У Великом Репену остали смо до 31. маја. Тада је дошло до споразумног повлачења наших јединица из Трста. Наш батаљон се повукао у Сежану, али на свега неколико дана. Јер договорена „Шуманова демаркациона линија" је ишла од Порторожа преко Диваче—Дутовља—Горице, па је и Сежана припала зони из које смо се морали повући. С нашим батаљоном остао је и помоћник комесара бригаде, Божидар Шево.

Ради народа одуговлачили смо одлазак колико је год то било могуће. Американци су били нестрпљиви, стално нас пожуривали, нудили камионе да нас пребаце до Љубљане и слично. Одговарали смо им да знамо да се морамо повући, али чекамо наређење, а немамо везу с командом. Одмах су понудили своју везу, коју су одржавали с Четвртом армијом. Чак је долазио да нас пожурује и један генерал, који је знао наш језик.

Најзад смо из Сежане кренули према Ријеци. Испратило нас је становништво Сежане и околних села. Било је дирљиво, тужно. Многи су плакали и кроз сузе питали: коме их и зашто остављамо? На надвожњаку неки грађани полегали испред нас, не дозвољавају да прођемо. Некако смо их ипак уверили да тако, бар привремено, мора да буде, обећали да ћемо поново доћи. То се и обистинило за Сежану. С тугом на срцу одмаршевали смо ћутке у Ријеку.

У Ријеци смо се одмарали до 5. јула, а затим се возом пребацили у Словенију и размјестили у рејону: Камник—Домжале—Менгеш. Први батаљон се сместио у једном селу код Менгеша. Наставили смо с редовном обуком и повремено јурили заосталу братију „Бијеле гарде".

А кад се појавила нова опасност — корпус пољског избегличког генерала Андреса, који је у Италији имао око 300.000 војника, Прва пролетерска бригада је почетком 1946. поново пошла на положаје према Трсту.

Први батаљон је био на положајима у Козини и Материји. Нити смо у ратном нити у мирнодопском стању. Примамо регруте, обучавамо их и — држимо положаје. Смештени смо скоро као у рату, по сеоским кућама и на положајима.

У касарне се батаљон уселио тек пред крај 1946. године и то у лоше, скоро демолиране талијанске касарне у Пивки.

Алекса НЕНАДИЋ

ИСПРАЋАЈ ИЗ СЕЖАНЕ

Јун, 1945.

Долазак у Словеначко приморје испунио нас је радошћу. Борбени пут завршили смо побједоносно, живот почиње да добија свој смисао. Ми, припадници Југословенске армије, стојимо на бранику стечене слободе. За нама — слободна земља наша.

Наша 1. пролетерска, наш 1. батаљон!

Када смо овамо долазили рекоше да онај круг свјетлости што се види на хоризонту представља поднебље Трста.

Историју овог краја, сложену и тужну, брзо смо и непосредно упознали, боље рећи осјетили и доживјели. Слобода после тридесетогодишњег фашистичког ропства!

Све је овдје окренуто будућности. Прошлост се спомене толико да се никад не поврати.

Свуда пароле: „Тукај је Југославија", „Тудје нећемо, своје не дамо."

Живот, на нови начин започет, нагло се прекину одласком јединица Југословенске армије из зоне „А". Почели су нови притисци на нашу слободну земљу.

Наш батаљон посљедњи напушта ове крајеве. Прешли смо у Сежану, са задатком да у њој останемо што дуже. Снабдевени смо храном за неколико дана. Успјели смо да останемо од 10. до 13. јуна, уз сталне притиске англоамериЧких јединица из Трста.

Првог дана смо одржали заједничку конференцију са омладином. То је био договор о томе шта да се ради. Објашњавали смо смисао наређења којега смо добили.

Сјутрадан Сежаном крстаре „савезнички" тенкови, демонстрирају снагу да народ заплаше; и врше притисак да се убрза наш одлазак.

У наш штаб батаљона из Трста стиже и неки генерал. У кратким панталонама и са штапом у руци. Захтијева да одмах напустимо зону „А". Ставиће нам на располагање технику која ће нас пребацити за неколико сати. Наш одговор је: не, господине генерале, ова јединица је прешла 22.000 километара, ако затреба прећи ће још и многе када за то добије наређење својих претпостављених. Схвативши да после тога нема шта више да разговара генерал нае је напустио, заједно са својом пратњом.

Наређено нам је да 13. јуна 1945. године напустимо Сежану.

Тренутак тежак и драматичан. Можда један од најтежих задатака 1. батаљона 1. пролетерске. Никада до данас његови пролетери нису извршавали наређење без воље, без полета, без пјесме .. . Сем овог пута.

Један је сат послије подне. Борци се спремају за покрет. Становници Сежане су осјетили да посљедња јединица Југословенске ар-

мије напушта њихово мјесто. Још се нисмо почели ни постројавати, а на улицама се сакупљају грађани. На улицама је све живо. Омладина прва. Дуга поворка, са бројним југословенским и словеначким заставама, пролази улицама. Тек што смо се окупили на тргу, да се постројимо, грађани се заустављају насупрот нама. Оре се поклици Титу и Титовим борцима, демократској Југославији.

Како се ближи час растанка ријечи све више подрхтавају, многи плачу. Осјећамо се нелагодно. Озбиљни смо и тронути. Дубоко доживљавамо тугу људи овог краја.

Батаљон креће у беспријекорном реду. Чета за четом. Поред њих колоне грађана. Дошли да нас испрате. Поклици су све јачи. Лица све мрачнија. Наједном се поворка заталаса, људи почеше да трче поред наше колоне. Престижу је. И у тренутку када је чело колоне пролазило поред Дома пионира, са чијих је прозора допирало сјетно: „У бој за слободно живљење", грађани створише на мосту живи зид пред батаљоном. Кажу да их не смијемо напустити; да нам не дају да идемо, да морамо остати.

Рекосмо им да морамо извршити задатак који нам је поставио друг Тито. Тек тада жива барикада поче да се кида. Уским пролазом пођосмо напријед. Са обје стране народ бурно поздравља наш батаљон. Знамо — то је поздрав цијелој Југословенској армији, свим народима Југославије.

Маршује колона. Нико у њој у овом тренутку не мисли на напор, ни на одмор, ни на смештај, чак ни на то куда идемо.

Мисли су нам усредсређене на оно што се збива. Осјећамо да нам предстоји дуга борба за очување извојеване слободе и независности. И да је наша снага у нама самима, у нашем јединству. Нисмо ишли ни пола сата, а небом Словеначког приморја почеше се навлачити густи облаци. Наиђоше вјетар и киша. Као да и они хоће да нам још више отежају овај тешки растанак.

Драган Н. МИЛУТИНОВИЋ

у СЕЖАНИ БОРЦИ СУЗЕ, А НАРОД ЈАУЧЕ

Од октобра 1942, када сам са шибенском групом од око 220 другова добровољаца дошао у Кључ, у састав Прве пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, па до напуштања територије Трста и тзв. зоне ,,А" крајем маја 1945 — било је доста тешких тренутака кроз које је пролазила ова бригада, па самим тим и њен Први (Црногорски) батаљон. Било је тешких битака у којима су другови гинули, било напорних маршева, често пута и глади, било дозлабога оскудне одјевености, хладноће и сл., али су све то борци подносили без готово и једне проливене сузе, јер су били свијесни да у рату и револуцији каква је била наша све то треба издржати, у складу са пролетерском пјесмом „сузама се бој не бије већ се врела крвца лије". То је, заиста, тако и било. Али из свих доживљаја, којих је било безброј, за мене, а верујем и за све преживјеле борце Првог батаљона, најтежи и најдирљивији тренутак био је онај када смо се повлачили из Сежане крајем маја 1945.

Први (Црногорски) батаљон добио је задатак да се, као нека врста заштитнице, задњи повуче из Сежане у коју су требале да дођу такозване „савезничке" трупе. Батаљон је био ојачан и са једном тенковском јединицом. Једне вечери, знајући шта ће се догодити, руководство батаљона је, заједно са омладиноком организацијом мјеста, организовало забаву са игранком, тако да просторија дома није ни могла да прими све оне који су жељели да присуствују. У највећем јеку забаве и игранке почеле су у мјесто да пристижу прве „савезничке" јединице. Народ је био изненађен. Осјећала се забринутост и узнемиреност међу становништвом. Поједини „савезнички" војници долазили су у салу и хтјели да играју, али са њима ни једна дјевојка није прихватила да игра и разговара. Тако су они напуштали салу. Наши војници са омладином мјеста играли су до прилично дуго у ноћ, али је батаљон био у пуној борбеној готовости, јер се нико од оружја није одвајао.

Командант „савезничке", боље рећи енглеске јединице, захтевао је да се ми повучемо у току ноћи, али команда нашег батаљона је то одбила са прилично оштрим упозорењем да ми нећемо крадомице, по мраку, да напуггамо и бјежимо од свог народа и да ћемо. Сежану напустити наредног јутра и то после редовног доручка, прецизније око 9 часова. Ту се мало ситуација заоштрила, али су „савезници" ипак морали попустити.

Тако је освануо следећи дан. Војска је редовно доручковала, а потом се приступило припреми за покрет. Овде је било очигледно да се нама не жури, тако да смо извршили покрет и почели напуштати Сежану негде између 8,30 и 9 часова. Нешто око 8 часова, па и раније, мјештани су, а нарочито омладина, у групама и са заставама некуда одлазили, тако да нисмо ни слутили шта се догађа. Када смо напуштали Сежану народ који се ту затекао, на улици и на прозорима и у вратима, са сузама нас је поздрављао.

Када смо напустили Сежану и кренули цестом према истоку, опазили смо да се на цести испред нас нешто догађа, а догодило се оно што нико од нас није очекивао. На мосту куда смо требали да прођемо сакупила се велика маса народа, са заставама и транспарентима, и тако колони батаљона препречила пут: не дају нам да прођемо. Сви у глас вичу: „Куда, другови, идете"; „Коме нас остављате!" „Једва смо чекали да један окупатор оде, а већ је дошао други". „Ми вам преко нас живих не дамо да прођете", „Вратите нам се" итд. Све се то донекле подносило, али када је маса почела узвикивати вапијуће ријечи са писком, плачом и јауцима, тада је и за батаљон наступио мукотрпан и врло тежак тренутак, тако да су војници и старешине почели да ваде марамице а онај ко није имао марамицу брисао је очи са голим рукама и рукавом од блузе. Као командир чете ишао сам дуж колоне и са сузама у очима посматрао како моје, тако и војнике осталих чета; имао сам шта да видим: све је то било у сузама, текле су из очију као капи кише, а чуло се појединих другарица и другова и пригушених јецаја. Отишао сам напред до команде батаљона, али и код њих је била иста ситуација. Ја мислим да није било војника или старешине, без обзира какво тврдо срце је имао, а да није брисао очи од суза. Пред тим људским и врло дирљивим запомагањем није могао остати равнодушним ни један припадник батаљона. Сви смо суосјећали са тим уплаканим народом и погледе преносили на саму Сежану.

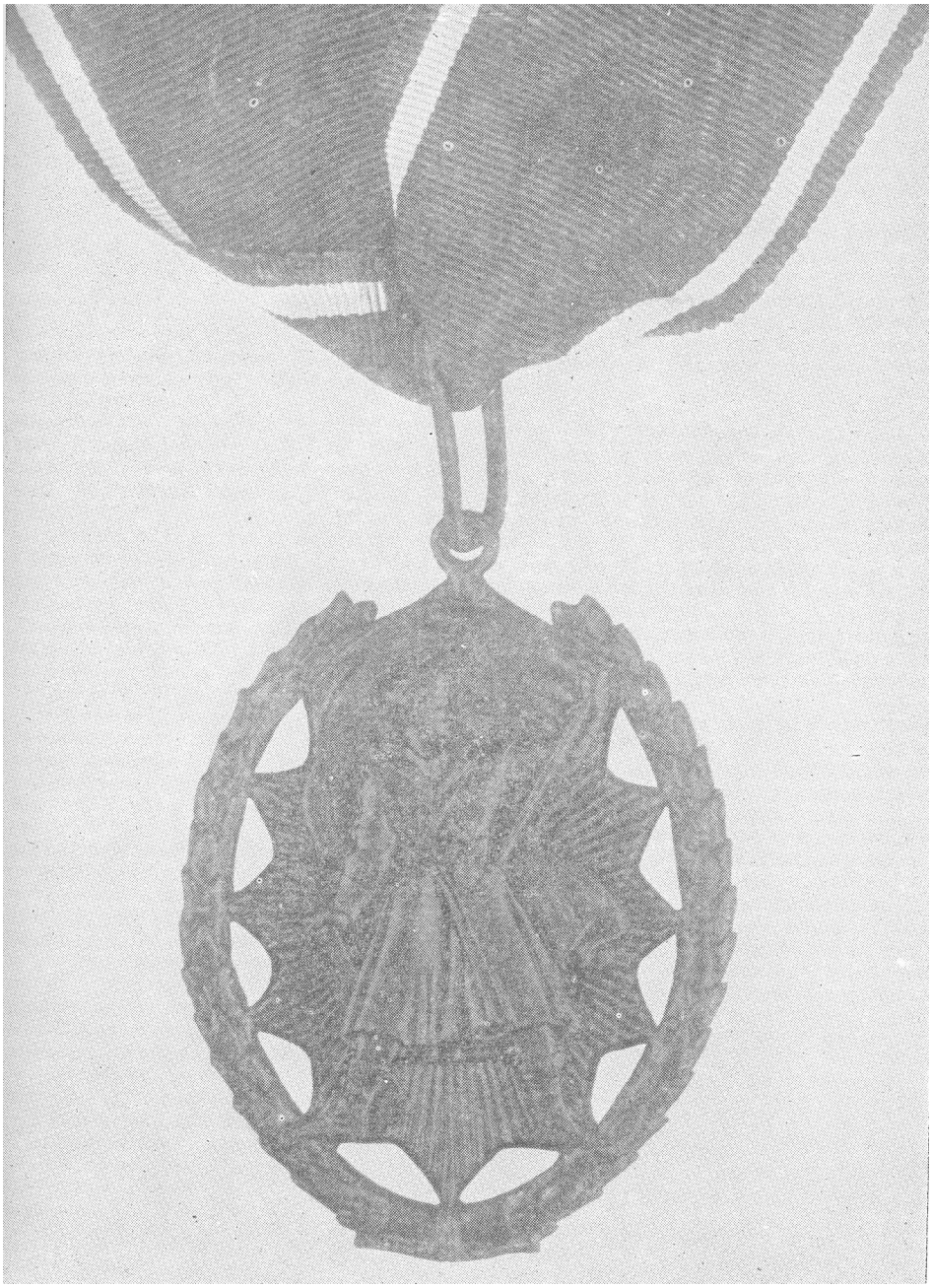
Мислим да нећу погрешити ако кажем да би у том моменту сви борци и старешине били најсретнији да је команда батаљона наредила — натраг у Сежану, па коме опанци, коме обојци, што каже народна пословица. У таквој ситуацији, код таквог запомагања народа нико не би жалио ни свој властити живот. Уосталом, никаква увјеравања другова из команде нису уродила плодом, тако да је батаљон као укопан стајао на цести више од пола сата. За већину другова то је било много дуже. Ко зна колико би то још потрајало да се није сабрао и појавио један омладинац, вјероватно омладински руководилац (жао ми је што не знам како се звао), који се својим земљацима, а и нама, обратио одприлике овим речима: „Другарице и другови, молим вас немојмо правити сметњу и доводити до неприлика наше другове борце, они нас, у то вас увјеравам неће заборавити, а привремно нас морају напустити, јер је таква ситуација. Друг Тито зна шта ради и будите убјеђени да ће знати и у будуће, зато вас још једном молим, и у име ових другова који стоје испред нас, да направимо пролаз како би прошли наши другови борци и да их другарски поздравимо и кажемо довиђења другови пролетери". Тако је, и даље уз непрекидни плач, направљен пролаз војсци. Свако од ове масе народа хтео је да, стиском руке, каже сретно и довиђења. И тако смо прошли. Све док нисмо замакли преко једног брежуљка, тај је народ остао на мосту и са погледом пратио наш покрет.

Увек у сећањима и када ме неко пита који је за мене доживљај и тренутак био најтежи, ја се сетим тог момента, који је заиста за мене, а сигурно нећу погрешити ако кажем и за тада цијели Први батаљон, био најтежи моменат у животу.

Сигурно ће неко рећи: а каква ли је то војска којој сузе иду. Да му ја на то одмах одговорим: то су пролетери који дубоко и искрено суосећају са својим народом и за њиховом слободом.

Томислав ЈЕЈ1ИЋ

СПИСАК НАРОДНИХ ХЕРОЈА 1. ЦРНОГОРСКОГ БАТАЉОНА

БАЈИЋ Вука КРСТО

Рођен је 1920. године у Беранима (данас Иванград), Црна Гора, у чиновничкој породици. Студент филозофије.

Отац му је био официр црногореке војске, па је после уједишења отпуштен из службе,

Крсто је био одличан ђак. Основну школу и вишу гимназију са великом матуром завршио је у Беранима. Волио је много да чита.

Године 1939. уписује се на Филозофски факултет у Београду, гдје се брзо укључује у рад напредне студентске омладине и активно учествује у н»еним акцијама. На изглед миран, повучен, тих, Крсто постаје бунтован момак и бори се против неправде и експлоатације. Због такве активности и зрелости првих мјесеци 1941. годиие примљен је за члана Партије.

Веома активно је учествовао у припремама за устанак; ради са омладином, ангажује се сам и ангажује друге у прикупљању оружја и у другим акцијама. Јула 1941. годиие нашао се с пушком у руци у Беранском герилском одреду. Прекаљени борац омладинског и студентског гажрета, члан Партије, истицао се личним примјером. Такав је био у нападу на Беране и другим акцијама у Васојевићима.

Међу првима, као добровољац, новембра 1941. године одлази у саставу Комског батаљона учествује у нападу на Пљевља. Ту је испољио храброст и хладнокрвност. После Пљеваља са в0 добровољаца ступа у 1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде. Као борац, водни делегат, политички комесар чете, политички комесар батаљона — увек је први у јуришу. Служи за примјер како борцима из строја у Рудом, тако и новим борцима из Босне, Далмације и Црне Горе. О свима је водио очинску бригу, знао је да у маршу борцима прича о револуцији и лику пролетера. Све што је говорио увек је, ако је то било могуће, примјером потврђивао. Много је борби у којима је учествовао. Од Берана, Пљеваља, преко Рогатице, Романије, Игмана, Калиновика, Фоче, Син»ајевине, Дурмитора до Босанске Крајиие и централне Босне. Затим преко Ивае-планине, Неретве, Дрине, Сутјеске до Мајевице; па до Сплита, Санџака и Златибора, гдје је, јуришајући на челу 3. крајишке пролетерске бригаде, дао свој млади живот 23. августа 1944. године.

Тешко је издвојити борбе у којима се истакао више него у другима. Ипак, треба напоменути неке. У борби на Улогу, фебруара 1942, лежећи у снијегу мокар до коже, остао је на положају читав дан, удаљен свега двадесетак метара од непријатељског бункера, држећи отвор бункера на нишану и тиме омогућио извлачење чете. У нападу на Марково Брдо код Колашина предводио је групу бомбаша, када је 3. чета од 50 пролетера протјерала батаљон четника из добро утврђених положаја и подржаних артиљеријом. Априла 1943. године, као политички комесар батаљона, запливао је у хладну и валовиту Дрину, да би испод четничких цеви откачио дереглију и омогућио прелазак батаљону. Десетог јуна 1943. године, заједно са својим командантом Савом Машковићем, на јуриш је повео батаљон који је просто прегазио дјелове 369. немачке дивизије. Такав је бмо и на Зворнику, Цапардама, Травнику и Турбету. Због своје храбрости, способности и партијности постављен је за руководиоца Политодјела 3. крајишке пролетерске бригаде. Јула 1944. постао је њен политички комесар. Одатле је водио марш преко западне Босне, источне Босне. Санџака до Златибора. У свим подухватима, борбама и акцијама на челу је бригаде.

Херојски је погинуо у јуришу при разбијању четника на Златибору 23. августа 1944. годмне.

Имао је чин мајора НОВ Југославије.

За народног хероја проглашен је 13. марта 1945. године.

Рођен је 7. јануара 1919. године у Вишеграду, Босна и Херцеговина. Студент теологије.

Хамидово длетињство везано је за родни Вишеград, за Дрину и друге љепоте тог краја, за тешко и сиромашно живљење. Кад је у родном мјесту завршио основну школу, одлази у Сарајево и уписује се у шеријатску гимназију, коју је завршио школске 1938/39. године, и уписује се на Теолошки факултет. У интернату су тог тихог и одважног младића запазили другови који су били организовани и задужени за рад међу омладином. Међу њима је био и друг Диздаревић. Тако се Хамид 1938. године опредељује за напредни омладински покрет укључујући се у рад кружока. Године 1940. примљен је за члана Скоја.

После окупације наше земље и стварања Павелићеве тзв. Независне Државе Хрватске, напушта Сарајево и одлази у Вишеград, гдје се повезује са Живком Гавриловићем и другим напредним омладинцима. Кад је видио шта раде окупатор и његове слуге са невиним народом, посебно са Србима, као и са родољубима Муслиманима и Хрватима, напушта Вишеград и одлази код своје родбине у село Дорићи код Рудог. Оног дана кад је друг Тито формирао 1. пролетерску бригаду Хамид је скупа са својим другом Јусуфом Дорићем ступио у њен 1. црногорски батаљон.

Хамидово име је гсознато дуж обала Лима, Дрине и Сутјеске. Оно је било симбол оданости великој борби наших народа. И, док су четници Дангића и Тодоровића палили и жарили у долинама Лима и Дрине, Хамид је бодрио људе — победа ће припасти народној војсци коју воде Тито и Партија.

Неколико дана послије ступања у 1. пролетерску Хамид се укључује у рад актива Скоја 3. чете а касније прима пушкомитраљез (који се давао само најхрабријим борцима). У прољеће 1942. године примљен је за члана КПЈ.

Његово име је познато и међу „игманцима". Храбро је подносио све тешке маршеве гереко врлетних планина. Јуначки је учествовао у многим борбама. Улог, Вечериновац, Добри До, Коњиц, Бугојно, Ливно, Кључ, Јајце, Иван-седло, Неретва, Главатичево, Дрина...

У данима четврте офанзиве као замјеник политичког комесара чете, код Главатичева предводи групу бомбаша, привлачи се четничком логору, изненађује их и наноси им осјетне губитке.

Без сумње, највећи подвиг је направио приликом преласка 1. пролетерске бригаде преко Дрине (априла 1943. године). Иако није био предвиђен за групу бомбаша, изненада је ускочио у спшав који је прелазио Дрину, и нашао се, са бомбашима, на њеној другој обали. На десној обали Дрине, на Крчином брду, водила се осмочасовна битка. Хамид је показао чуда од јунаштва у борби прса у прса. Ефикасно је употријебио све бомбе и муницију коју је имао. Гомила брадатих злочинаца сручила се на Хамида. Чули су само једну реченицу „Сада не жалим погинути".

Тада је у гомили нападача одјекнула посљедња Хамидова бомба, заједно с њом и јауци четника. Непријатељски рафали су сијали смрт на обали немирне ријеке. Један је смртоносно погодио и Хамида. Нешто касније, опакој рани се придружио тифус, и то је, на Сутјесци јуна 1943. године, убрзало Хамидову смрт.

За осведочену храброст и подвиге на бојном пољу, за допринос оружаној борби и развијању братства и јединства наших народа проглашен је за народног хероја 27. новембра 1953. године.

Рођен је 11. јануара 1915. године у селу Загреди код Даниловграда, Црна Гора, у сиромашној породици. Студент права.

У Даниловграду завршио основну школу, четири разреда гимназије и положио малу матуру. На Цетињу је наставио више разреде гимназије.

На тајним састанцима цетињских гимназијалаца активно учествује и добија све озбиљније и одговорније задатке. Децембра 1933. године био је један од организатора штрајка гимназијалаца против професора латинског језика, због његовог нељудског и непедагошког односа према ђацима. Матурирао је на вријеме. Многи прекидају школовање услед слабих материјалних прилика, па и Саво одгађа одлазак на студије и иде на одслужење војног рока у школу за резервне пешадијске официре у Горажде. По одслужењу рока, жељан знања, уз велика лична напрезања уписује се на Правни факултет у Београду. Одмах по одласку на Београдски универзитет укључио се у покрет, коме је идејно и политички од раније припадао. Од тада (1937) па до априла 1941, када је позван у резерву, учествовао је у свим демонстрацијама и манифестацијама у Београду којима је руководила Партија. Посебно се истиче децембра 1940. године, када је са групом студената требало ићи на Карабурму и помоћи штрајк текстилаца. Наишли су на жандарме и дошло је до физичког обрачунавања у коме је рањен, али су студенти каменицама натерали жандарме на повлачење, а Сава одвели на лијечење. Члан Партије постао је 1938. године.

Капитулација бивше Југославије затекла га је у Боки которској. Одмах се враћа и укључује у припреме за оружани устанак. Формирао је партијску ћелију а потом и актив Скоја. Ради на прикупљању и склањању оружја, на формирању првих герилских груиа итд. Као члан општинског комитета КПЈ за Чево, један је од организатора напада на Чево 13. јула 1941. године, којом приликом је уништена и заробљена непријатељска посада. Учествује и у нападу на Даниловград 17. и 18. јула. У Ловћенском батаљону, који је формиран 18. новембра 1941. године ради одласка у Санџак, постављен је за командира чете. Првог децембра учествује у нападу на Пљевља, где је јуришајући на челу чете, рањен.

Од 21. децембра 1941. до 6. јуна 1943. године био је у 1. (ловћенском) батаљону 1. пролетерске бригаде, најприје као командир чете. Нема борбе у којој је учествовала његова чета да се није истакао храброшћу, способношћу у командовању, односом према борцима и народу и његовој имовини.

Септембра 1942. године именован је за команданта 1. батаљона. Његов батаљон и он као човјек и командант гсрославили су се у безброј подухвата, маршева и битака у Босни, Херцеговини, Црној Гори и Санџаку.

Шестог јуна постао је командант 5. пролетерске црногорске бригаде.

За команданта 2. далматинске пролетерске бригаде именован је септембра 1943. године. Међу Далматинцима био је подједнако цијењен и поштован као и међу Црногорцима. Децембра 1943. именован је за команданта 4. пролетерске црногорске бригаде, са којом се прославио приликом њеног првог продора у Србију у пролеће 1944. године. Јула 1944. године именован је за команданта 3. ударне дивизије, која је учествовала у ослобођењу Црне Горе, Босне, Хрватске и Словеније. Дивизија се посебно истакла у сарајевској и карловачкој оггерацији и у разбијању и заробљавању окупаторских и квислиншких снага у рејону Зиданог Моста.

У чин генерал-потпуковника унапријеђен је 1947. године. Послије рата био је на одговорним дужностима у ЈНА: и замјеник начелника Управе пешадије ЈНА и командант мономеханизоваиих и оклопних јединица.

Умро је 16. јула 1963. године.

Био је познат као велики хуманиста и веома скроман човјек. Легендарна личност. И легендарни командант, један од најпознатијих и најомиљенијих у нашој Армији.

За народног хероја проглашен је 27. марта 1952. године.

ЋЕТКОВИЋ Тома ПЕТАР - ПЕРО

Рођен је 12. октобра 1907. године у селу Мужовићи, Љуботиње, општина Цетиње, Црна Гора.

Пошто је завршио шест разреда гимназије, децембра 1926. стушго је у Војну академију, коју је завршио априла 1929. године. Како је у својој 54. класи био међу првима, добио је право да изабере гарнизон. Изабрао је Невесиње и у том малом гарнизону као потпорунник почео каријеру официра.

У војсци је остао до слома Југославије, априла 1941. године, и имао чин капетана I класе.

После капитулације вратио се у своје село. По директиви КПЈ, укључио се у рад на припремању устанка и радио као војни инструктор на обуци омладине. Активни је учесник тринаестојулског устанка народа Црне Горе.

Новембра 1941. именован је за команданта Ловћенског батаљона Црногорског одреда за операције у Санџаку. Године 1941. добио је и друго велико повјерење, постао је кандидат за члана КПЈ, а 1942. и члан Партије.

Ловћенски батаљон је у чувеној пљеваљској бици водио изузетно тешку борбу. И батаљон и командант показали су изузетно јунаштво.

Када је формирана 1. пролетерска бригада Перо је командант њеног 1. батаљона. Скоро девет месеци командовао је овом познатом јединицом, која је водила велики број борби и постигла значајне успехе.

У чувеном Игманском маршу 1. батаљон је или у заштитници, или у претходници или у засједама. За разлику од других јединица, које су због мраза имале много избачених из строја, овај батаљон је, захваљујући командантовом искуству, имао само неколико промрзлих.

Фебруара 1942. батаљон је прегазио хладну и брзу Неретву и тиме избјегао опкољавање.

Послије ових и других успјеха, Перо често добија још теже задатке, а под његову команду стављене су и друге јединице. Његова је велика заслуга што су у вишедневним тешким борбама тучене јаке четничке снаге на сектору Мојковац—Колашин. Снажне ударне групе батаљона из 1. и 2. пролетерске којима је он командовао 3. јуна 1942. разбиле су четнике у Добром долу на Дурмитору. Овај успјех много је помогао партизанским снагама да се успјешно повуку из Црне Горе.

Први батаљон се више пута истакао у походу пролетерских бригада за Босанску крајину (јуна и јула 1942) и у борбама у овој области. Међу великим успесима у овом периоду свакако су заузимање Коњица, борбе на Цинцару, ослобођење Ливна и др.

Септембра 1942. године именован је за команданта 1. далматинске ударне (касније пролетерске) бригаде. И на овој дужности и у новој средини испољио је не само изузетне квалитете иартизанског команданта већ се показао и као диван друг и комуниста, који сваком задатку прилази врло савесно и одговорно, и води свестрану бригу о јединици и њеним људима. Видни успеси 1. далматинске од 16. септембра до 9. новембра у борбама код Сиња, око Дувна и на простору Ливно — Сињ, и признања која је за то добила, потврдили су и вредност бригаде као колектива, и њених бораца и руководилаца и Пера као команданта, посебно.

Кадровске потребе нове Титове армије и успеси које је у командовању и руковођењу јединицама постигао, били су одлучујући за Ћетковићево именовање на дужност команданта 3. ударне дивизије НОВЈ, 9. новембра 1942. године. Готово пет месеци је водио 3. дивизију. Тај период иначе спада међу најтеже и најславније вериоде наше борбе. Дивизија је у новембру и децембру 1942. јануара и почетком фебруара 1943. године извела више замашних подухвата У долини Врбаса и Босне; борбе за ослобођење и одбрану Јајца, борбе у долини Врбаса (сектор Ја.јце — Травник), ослобођење дела централне Босне и друге.

На почетку IV офанзиве 3. дивизија је пребачена у рејон горшег тока Врбаса. Водила је жестоке борбе за Бугојно, око Горњег Вакуфа итд. Потом је дошла борба за Прозор. Овај град, који су браниле јаке италијанске снаге, био је главна препрека на путу Главне оперативне групе у долини Раме и Неретве. Због тога је Врховни команданг наредио 3. дивизији да разбије непријатеља и град ослободи. Двије ноћи су борци 3. дивизије херојски јуришали. Успио је тек други напад, град је ослобођен а непријатељ је уз велике губитке протјеран. То је био један од највећих успеха у борбама на Неретви. После тога дивизија је водила жестоке борбе у долини Раме, на Неретви и за Коњиц. Те борбе и противудар код Горњег Вакуфа одлучили су судбину рањеника на Неретви и омогућили разбијање непријатељских снага и припрему за продор на исток. У противофанзиви са Неретве на исток, 3. дивизија је водила више жестоких борби са Италијанима, усташко-домобранским и четничким снагама. Прелазак преко Неретве, борбе на Прењу, Вележу, ослобођење Невесиња били су њени велики успјеси.

Рањен је 28. марта 1943. године код Невесиња и убрзо подлегао ранама. Тако је живот и каријеру војника завршио у борби за мјесто у коме је као млади потгеоручник добио прву дужност војног старешине.

Посмртно је произведен у чин генерал-мајора НОВЈ и одликован Орденом отаџбинског рата СССР првог степена.

За народног хероја проглашен је 30. априла 1943. године.

ЋИРОВИЋ Илије ЈАНКО

Рођен је 8. августа 1904. године у селу Баре Радовића, општина Колашин, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Земљорадник. Завршио је четири разреда основне школе у Морачи. Њих осморо браће и сестара остали су без оца који је храбро погинуо у чувеној мојковачкој бици 1916. године. Од очеве смрти Јанко ради на свом малом имању, не би ли се некако прехранила толико бројна породица.

Као сиромашни сељак рано се опредијелио за напредни раднички покрет. Он је 1938. године, као симпатизер КПЈ, заједно са Јагошем Радовићем и другим, организовао у Колашину демонстрације против доласка Стојадиновића, због чега је од Суда за заштиту државе осуђен на 60 дана затвора. То га није поколе^ало. Напро ие, још више га је очеличило и везало за КПЈ, па је 1940. године примљен за њеног члана. Затваран је неколико пута у Подгорици као војник-резервиста.

Његов борбени пут почео је нападом на окупаторску посаду у манастиру Морача, јула 1941. године, учествује и у нагсаду на Колашин, а од тада па до 1. децембра 1941. године дјелује најприје на одбрани слободне територије, па на оживљавању устанка. Пљеваљска битка је догађај у коме се Јанко посебно истакао. Тада је са групом другова у готово најтежој ситуацији одбио неколико напада непријатеља, а својој чети је омзгуђио повлачење. У 1. пролетерску бригаду ступио је 21. децембра 1941. године. Од тада до 1944. учествује у многим подухватима ове јединице: Добровина, Игман, Улог, Жупа, Марково Брдо, Питомина, Дурмитор, Трескавица, Цепа, Коњиц, Борова Глава, Ливно, Босанско Грахово, Плавно, Ситница, Јајце, Прњавор, Иван-седло, Неретва, Главатичево, Калиновик, Капак, Бродарево, Златни Бор, Сутјеека, Зеленгора, Доњи Будањ, Власеница, Зворник, Цапарде, Јошавка, Шигераге, Турбе, Травник, Аржано, Млиниште. Године 1944. напушта 1. пролетерску бригаду и одлази за команданта батаљона Црногорске бригаде КНОЈ-а, са којим је извео многе борбене акције на подручју Црне Горе.

Као нарочито сналажљив истакао се и у многим борбама на ликвидацији издајничких група.

Децембра 1942. године, у селу Јошавка у централној Босни успео је да ухвати, веже и доведе у штаб четничког крволока који је заклао др Младена Стојановића.

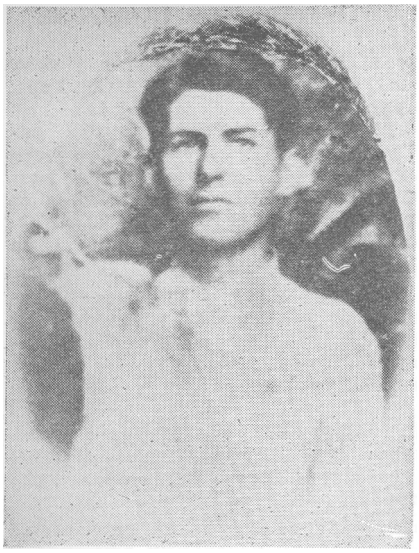
Априла 1943. године први на првом сплаву је прешао набујалу Дрину и на супротној обали са групом другова сломио отгеор непријатеља, што је омогућило батаљону прелаз преко реке.

Као борац и старјешина истакао се и у тешким борбама са четницима Павла Ђуришића око Мојковца и Колашина у прољеће 1942. године; особито је запажен у борбама на Скари, Вечериновцу и Марковом брду, где је 3. чета 1. батаљона протјерала петоструко јачег непријатеља. Због свега овога постао је страх и трепет за четнике. Истакао се и у борби за Коњиц, на Цинцар-планини у љето 1942. године. Овдје је одбио неколико усташких јуриша и натјерао их на повлачење. Новембра 1942, у нападу на Јајце, ликвидирао је неколико бункера, а са водом заробио њемачке топове.

Демобилисан је 1946. као капетан I класе. Послије тога је вршио многе одговорне дужности. Пензионисан је 1958. годинне. Умро је 1970. године у Титограду.

Носилац је Партизанске споменице 1941. године и више одликовања.

За пародног хероја проглашен је 13. јула 1953. године.

ДЕДЕИТк Стевана БОШКО - ПОП

Рођен је 1907 године у селу Штитарица, општина Мојковац, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици.

После завршене основне школе остао је да живи и ради на селу. Као и његова браћа, млад се опредијелио за револуционарни раднички покрет. Иако није био члан КПЈ, врло активно је учествовао у демонстрацијама и другим акцијама које је партијска организација у мојковачком крају организовала и водила.

Бунтовник сељак, Бошко Дедеић, јула 1941. сврстао се у редове црногорских првобораца. Још у првим устаничким данима загаажен је као изузетно храбар, вјешт и пожртвован борац. Као такав нашао се у Црногорском одреду који је 1. децембра 1941. године водио тешку битку за Пљевља. У овој борби још више испољава лична храброст и сналажљивост.

На дан формирања 1. пролетерске бригаде овај горостасни момак нашао се у њеном строју. Њеним славним путем, с 1. црногорским батаљоном, корачаће до новембра 1942. године, и доприносити победама, слави и угледу јединице. На ратном путу 1. пролетерске преко Међеђе, Рогатице, Гласинца, Подроманије, Видриња, Средњег, Округлице и Звијезде-гсланине, Бошко је изузетан борац и истакнути тумач братства и јединства наших народа. Истакао се готово онолико пута колико је борби и водио. Када је 26. фебруара 1942. његов батаљон кренуо у напад на талијанско-усташко упориште Улог (на Неретви), он се у импровизованој жичаној корпи први пребацио преко ријеке. Потом долазе борбе за Жупу и друга мјеета, у којима неустрашиво јуриша и служи за примјер.

Када се маја 1942. године нашао у свом родном крају, пошао је да обиђе старог оца и остале укућане. Умјесто куће нашао је згариште, а поред њега искасапљеног оца и звјерски убијеног заробљеног брата. Те тешке губитке поднио је као прави п-ролетер. Још је одлучнији и упорнији у борбама, још и т-а ни·и у раду. То су потврдили бојеви на Скари, Вечериновцу и Добром Долу, бочбе ~а Кључ, Ливно и Босанско Грахово, многи јуриши и дуги и тешки маршеви. Његов пушкомитраљез увијек беспријекорно дејствује и најчешће прати бамзаше у јуришу.

Новембра 1942. године, по одлуци Врховног штаба, упућен је на дужност у Словенију. Растанак је био дирљив. Батаљон се опростио од свога Попа, јунака и друга челичне воље и дивне душе.

У Словенији је био командант батаљона. И тамо, у новој средини, показао је беспримјерну храброст, самопријегор и умјешност у командовању. Убрзо је ггостао вођен и цењен онолико колико је то био и у 1. пролетерској бригатти.

Септембра 1943. дошао је у Јајце у Официрску школу Врховног штаба. Тада му се пружила прилика да поново загрли своје другове из 1. пролетерске бригаде.

Поново је враћен у Словенију и постављен за замјеника команданта 18. словеначке батерије Базовишке бригаде, а у јесен 1944. године за њеног команданта.

У једном од јуриша у јесен 1944. тешко је рањен и у болници на планини Војшчици, близу Идрије, подлегао је ранама.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ДРАГОВИЋ Милоша СПАСОЈЕ

Рођен је 10. маја 1919. године у селу Војковићима, општина Колашин, Црна Гора. Студент права.

Четири разреда основне школе завршио је у Блатини, малу матуру и пети разред гимназије у Колашину, шести разред у Беранима а седми и осми разред са матурским исвитом у Пећи.

Школске 1938/39. године уписао се на Правии факултет у Београду.

Као гимназијалац, у колашинској гимназији дошао је у контакт са напреднпм омладином и до 1936. године провео у емладинској организацији. Године 1936. у беранскоj гимназији прпмљен је у чланство Скоја.

Двије године касније у Пећи је примљен у чланство КПЈ. У овом граду је хапшен као учесник и организатпр демонстрација против тадашње владајуће класе.

Године 1938. пошао је на одслужење војног рока у школу резервних официра у Марибору, и са Светозарем Грдинићем, Вучићем Влаховићем и другима наставио партијски рад у јединици. Из школе резервних официра излази као резервни потпоручник.

Након одслужења војног рока наставља редовне студије на Правном факултету. У Београду, са осталим друговима, развија партијску активн:ст на факултету. Учествује у свим акцијама и демонстрацијама против тадашњег ненародног режима.

Као члан КПЈ један је од организатора припрема за тринаестојулски устанак 1941. године на подручју Липова и у бившем колашинском срезу.

У тринаестојулском устанку 1941. године учествовао је као политички радник. У нападу на Колашин одлази у борбу као добровољац. Тога дана са бомбама напада на блокиране италијанске јединице утврђене у згради гимназије и војном гарнизону на Брези.

У Комском батаљону замјеник је командира чете. У самом нападу на Пљевља, децембра 1941. године, био је командир чете.

Двадесет првог децембра 1941. године ступио је у 1. пролетерску бригаду. Од тада па до своје херојске смрти пут га води у источну Босну (Мећеђа, Рогатица, Гласинац, Подромања Вареш, Звијезда-планина). Учесник је ггзснат~г Игманског марша. После овога марша учествује у јуришу на Италијане у Улогу и у борбама за Жупу (код Калиновика). У ма,;у и јуну истиче се у борбама у Пољима колашинским, на Синјајевини и Дурмитору, у којима је 1. батаљон 1. пролетерске задао неколико удараца четницима Павла Ђуришића. У походу пролетерских бригада у Босанску Крајину и у борбама у Крајини, Спасоје се свуда истицао — Коњиц, Шћит, Бугојно, Дувно, Борова глава, Ливно.

У љето 1942. године именован је за комесара чете, на челу које се истзкао у борбама за Кључ и Јајце 1942. и у борбама на Иван-планини, Чичеву и Главатичеву у зиму и прољеће 1943. године.

Такође се истакао и у бици на Дрини априла 1943. године, када међу првима у ноћи између 5. и 6. априла прелази ријеку. Са групом бораца разбио је четничке јединице на десној обали Дрине и усш>ставио мостобран.

После овога 6. априла је у огорченој борби приликом јуриша на утврђено Крчино брдо, са групом бомбаша, убацивао бомбе у непријатељске ровове. Из једног од бункера био је покошен непријатељским рафалом.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ЂУКИЋ Мијајила ВУКСАН

Рођен је 15. августа 1916. године у селу Бјелојевићи, општина Мојковац, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Радник.

У Мојковцу је завршио основну школу, а четири разреда гимназије и малу матуру у Колашину и Беранима. Као сиремах, није имао могућности за даље школовање па је напустио школску клупу и прихвати « се сјекире — постао је дрвосјеча код „Шипада".

У својој 21. години 1937. одмеће се у шуму, да би избјегао хапшење и затвгр због напада на жандарме на Шишкој на плашши Бијеласици. Двије године ка-није 1939. учествује у демонстрацијама на Гановачи код Биоградског језера.

Те исте године био је примљен за члана КПЈ. Као члан Партије политички је активан и због тога код радника и својих мештана стиче знатне симпатије.

Заједно са братом Радојем и сед-^м стричевића, с пушксм у руци, јула 1941. ступио је у партизански одред. Прво ватрено крштење имао је на Врлоступу, недалеко од Колашина, а неколикт дана каеније учествује у нападу на италијански гарнизон у Колашину и истиче се храброшћу и пожртвовањем.

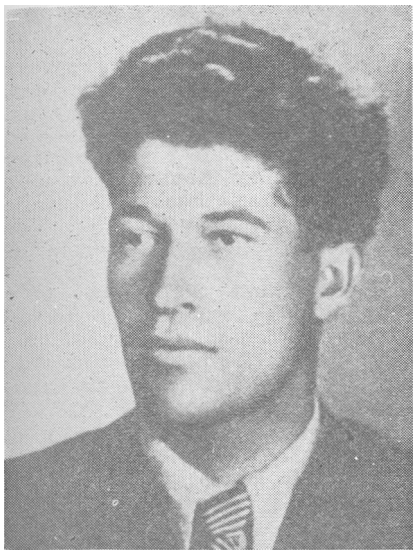
Његов развој као борца и руководиоца ишао је поступно: најпре борац--бомбаш, потом пушкомитраљезац, па десетар, водник, замјеник командира и командир чете.

Истакао се у борби за Пљевља 1. децембра 1941, када је са неколико б-мбаша успио да ликвидира два непријатељска бункера. После борбе за Пљевља, када је код појединаца настало колебање, Вуксан је служио за приме^. Бич је крајње чврст у одлуци да се не треба враћати у Црну Гору, већ да треба остати у Санџаку. Његово држање било је веома значајно. Са групом својих сусјодг нашао се 21. децембра у Рудом. Од тог хладног децембарског дана 1911. гсдине па до своје смрти храбро корача путевима 1. пролетерске бригаде. Романија, Округлица, Игман, Калиновик, Улог, Рогатица, Сињајевина, Марково брдо к д Колашина, мјеста су где су његова храброст, војна вјештина и спремност на највећу жртву дошле до пуног израза. У борби на Дурмитору, јуна 1942. године, са својом десетином упао је међу четнике и пушкомитраљезом многе покосио. За вријеме похода пролетерских бригада у Босанску крајину истакао се у борбама за Коњиц, Дувно, Бугојно, Цинцар, Ливно, Кључ, а после тога у биткама за Еосанско Грахово, Јајце, Мркоњић Град, Јошавку, Иван-седло, Чичевч Г"ватичево, на Дрини. У тешким данима V офанзиве постиже многе успјехе у борбама на Златном Бору, Вучеву, Балиновцу, Миљевини. У противофанзиви гсооле Сутјеске (Власеница, Зворник), а потом у борбама око Турбета, Травника, Јајца и Цинцара — увек је у првим редовима.

Са завојем на глави или преломљене руке — он је у стрељачком строју батаљона и само га је смрт могла одвојити од другова из своје јединице. Рањавач је десет пута и увијек се враћао у евоју 3. чету. Био је вјешт и добар командир, увијек ведар, насмнјан и спреман свакоме да помогне.

Погинуо је као командир 3. чете 16. децембра 1943. године код Шујице у борби са Њемцима.

* За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

ГАРДАШЕВИЋ Петра РАДОВАН

Рођен је 4. септембра 1916. године у селу Убли Чевски, општина Цетиње, Црна Гора, у средње имућној сељачкој породици. Студент.

Основну школу завршио је у свом родном мјесту, гимназију у Никшићу, а студије на Правном факултету у Београду. Од најмлађих дана био је веома савестан, бистар, марљив, скроман и дружељубив. Није подносио калупе и шаблоне. Зато се на београдском Правном факултету нашао међу онима којима су лаж, лицемерје, лакташење и полтронство били страни, међу онима који су дисали духом Партије.

Комунистичку идеју прихватио је као гимназијалац. Доста је читао и био широко образован. Умио је врло живо и убједљиво да говори о експлоатацији радних људи села и града, о њиховој обесправљености и ненародном режиму. Израстао је у веома виталну, борбену и акциону личност. Често је запажан у колонама штрајкача и демонстраната на београдским улицама.

Априла 1941. године, као резервиста, нашао се у војсци, где је на положају недалеко од Сарајева организовао отпор њемачкој колони и ту рањен у обје ноге. Иако рањен, успио је да дође до свог родног мјеста, гдје се придружио активистима Катунске нахије у припреми устанка.

У партизане је ступио 13. јула 1941. године и један је од учесника у нападу на Чево. Ту је отворио ватру из пушкомитраљеза који је као рањеник донио са собом приликом априлског слома. После тога примљен је за члана КПЈ.

У саставу 1. црногорског батаљона 1. пролетерске бригаде, прошао је пут од пушкомитраљесца до политичког комесара 2. чете. На тој дужности је погинуо 8. јула 1943. године, недалеко од Зворника.

Као добровољац нашао се у редовима Ловћенског батаљона у нападу на Пљевља 1. децембра 1941. године, и истакао се храброшћу и хладнокрвношћу у најкритичнијим тренуцима када се батаљон нашао опкољен и при пробоју из обруча.

Од Рудог прешао је дуг и тежак пут: Рогатица, Подроманија, Видрићи, Округлица, Звијезда-планина, Кнежина, Игман, Калиновика, Улог, Жупа, Вечериновац, Добри До (на Дурмитору), Коњиц, Дувно, Цинцар, Ливно, Кључ, Босанско Грахово, Плавно, Ситница, Јајце, Котор-Варош, Јошавка, Иван-седло, Чичево, Главатичево, Капак (Дрина), Бродарево, Златни Бор, Сутјеска, Балиновац, Миљевина, Доњи Будањ, Хан-Пијесак, Власеница, Зворник, Цапарде. То је пут његовог батаљона и 1. пролетерске бригаде. Поред Пљеваља, посебно се истакао при нападу на Коњиц, када је са пушкомитраљезом ускочио у усташки дом и побио неколико усташа, при форсирању Дрине априла 1943, а нарочито 8. јула 1943. године када је, штитећи одстушгацу своје чете, храбро пао.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

КАПИЧИЋ Мила ЈОВО

Рођен је 2. септембра 1919. године у Гајети, Италија, у чиновничкој породици.

Одрастао је у Цетињу, гдје је завршио основну школу и 5 разреда гимназије. У шестом разреду био је искључен из школе због учешћа у штрајку гимназијалаца, чији је један од организатора.

Веома млад укључује се у напредни покрет. Као петнаестогодишњи дечак примљен је у Ској (1934. године), а двије године касније (1936) у КПЈ.

После матурирања уписује се на Медицински факултет Београдског универзитета, гдје је до 1941. године завршио четири семестра. За вријеме двогодишњег студирања био је врло активан у редовима комунистичке и напредне студентске омладине, што му је, као и рад на Цетињу, донијело углед и популарност. Друге године студија постаје секретар партијске организације Медицинског факултета, а нешто касније секретар паргијског комитета Београдског универзитета. Учествовао је у многим акцијама и демонстрацијама које је организовала КПЈ. Посебно је запажен у четрнаестодецембарским демонстрацијама 1940. године и двадесетоседмомартовским 1941. године.

Због свог револуционарног рада неколико пута је затваран. Априла 1941. године, послије капитулације старе Југославије, по задатку Партије, упућен је у Црну Гору, гдје јула 1941. године постаје члан Окружног комитета КПЈ за Цетиње.

Тринаестог јула 1941. године, са групом чланова КПЈ и симпатизера, са пушком у руци нашао се у Конаџијском герилском одреду (који је касније ушао у састав Ловћенског партизанског одреда), на четвртом километру пута Цетиње — Будва. Већ 17. јула одред је водио борбу са непријатељским тенковима. Као један од организатора устанка у цетињском крају и члан Окружног комитета КПЈ, имао је видног успјеха у дизању и развоју народног устанка.

Као члан Окружног комитета, новембра 1941. године изабран је за политичког комесара Ловћенског батаљона, који је полазио за Санџак. Са овом јединицом учествовао је у пљеваљској бици. Двадесет првог децембра 1941. године постављен је за политичког комесара 1. црногорског батаљона 1. пролетерске бригаде. Све до октобра 1942. године у овој познатој јединици један је од најпознатијих бораца и старјешина. Фебруара 1942. године, на челу батаљона, заједно са Пером Ћетковићем, загазио је у хладну и брзу Неретву. Нарочито се истакао у борбама са четницима на сектору Мојковца и Колашина. Остали су познати примјери његовог пожртвовања и чврстине. Међу бомбашима је у борбама за Коњиц, Ливно итд. Октобра 1942. године постављен је за заменика комесара 2. далматинске ударне бригаде; годину дана касније постао је комесар 3. ударне дивизије, а крајем 1944. године комесар ХП корпуса НОВЈ. У читавом овом периоду било је постало обично видјети га у стрељачком строју, или чак међу бомбашима. Неретва, Сутјеска, борбе за ослобођење и одбрану територије Црне Горе 1943/44, борбе у завршним операцијама за ослобођење Црне Горе, подухвати су у којима је, по ко зна који пут, показао изузетну чврстину, способност и храброст.

Послије рата обављао је високе дужности у ресору министарства унутрашњих и иностраних послова. Био министар унутрашњих послова Црне Горе, помоћник министра унутрашњих п-ослова СФРЈ, амбасадор СФРЈ у Мађарској и Шведској и др.

Био је делегат на V, VI, УП и VIII конгресу СКЈ.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1950. године.

КОМАТИНА Алексе МИЛОШ

Рођен је 1885. године у селу Доња Ржаница, Беране (сада Иванград), Црна Гора. Земљорадник.

Цио свој вијек провео је у борбама. Непосредно уочи првог балканског рата учествовао је у беранској буни, затим у борби за ослобођење Берана, од Турака, Дечани и Ђаковице, а онда у борби на Гласинцу, у Санџаку и другим биткама у првом светском рату. У свакој од тих борби истицао се колико храброшћу толико и ведрином духа, која је неодољиво извирала из његове богате људске природе.

У устаничким данима јула 1941. године, прекаљени ратник и неустрашиви јунак из балканских ратова и првог свјетског рата поново је у првим борбеним редовима. Међу првим устаницима прелази преко моста на Лиму и учествује у борбама за ослобођење Берана од талијанског окуп-атора и касније у одбрани слободне територије. Већ у првим борбеним окршајима са окупаторским јединицама показује како изванредну храброст тако и сналажљивост искусног борца, а такође издржљивост, иако је био један од најстаријих партизана (имао је 56 година). Од посебне је користи био онима који су први пут узимали оружје у руке, јер их је очински поучавао и служио им личним примером.

У пљеваљској бици 1. децембра 1941. истакао се храброшћу и изванредном издржљивошћу.

После пљеваљске битке постаје борац 1. пролетерске бригаде. Под пролетерском заставом учествује у борбама у источној Босни и издржава тешке маршеве преко Романије и Игмана, по дубоком снијегу и хладноћи која је силазила испод 35 степени.

Због озбиљнијих посљедица од промрзавања у Игманском маршу, добио је задатак да се врати на рад у позадину. Ово је било ново искушење, можда теже од свих претходних. Прво је дошао у Берански батаљон, који је водио изванредно тешке борбе на територији Санџака. Са првом групом позадинских радника одлази геотом на терен среза беранског. Том територијом у вријеме 1942. и 1943. године харала је по злу чувена четничко-окупаторска страховлада. Становништво је на разне начине мучено, очајнички је покушавано да се ликвидирају партизани позадинци, који су и у тој ситуацији извршавали своје борбене задатке. I

На повратку у родни крај, Милоша су дочекале жалосне вијести. Италијани и четници су у јануару 1942. године извршили изнекадни упад у село Доњу Ржаницу и убили његовог брата Муша, интернирали десет његових рођака и његовог јединца Панта, кога су рањеног ухватили (Панто је касније погинуо као борац једне партизанске јединице).

По формирању Беранско-андријевичког батаљона, маја 1943. године, ступа у његове редове. И у овој јединици истиче се храброшћу, прегалаштвом и искуством ратника. Осмог августа 1943. пошао је да обиђе жену и кћерку, које су биле скривене код једног његовог пријатеља. Том приликом се сукобио са групом четника, међу којима су били и неки од њихових најистакнутијих вођа из тога краја. Иако тешко рањен кроз оба кука — досљедан својој увијек међу друговима истицаној девизи да неће погинути без замјене — Милош је почео своју последњу борбу. Сваки његов метак био је сигуран погодак. Најприје је погодио Панта Саичића, команданта четничког корпуса, а затим једног за другим убија: Милију Ђеранића, команданта четничке бригаде, Станка Марјановића, судију и команданта четничког батаљона и Голуба Мицковића, правника и познатог гестаповског агента. На крају је и њега погодио метак који је с леђа, испалио издајник, жандарм Ђеранић.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ЛЕКИЋ Андрије РИСТО

Рођен је 16. децембра 1909. године у селу Сеоца (Црмница), општина Бар, Црна Гора.

После матуриараша на Цетињу, уписао је права на Загребачком свеучилишту. У Загребу се одмах повезао са напреднмм студентским и омладинским покретом. Као искусног активисту бирају га у руководство студената Загребачког универзитета. Због шегове активности истовремено га запажа и загребачка полиција. У својој 21. години (1931) постаје члан КПЈ и истовремено затвореник полицијских казамата и заморче полицијских агената. По изласку из загребачког затвора 1932. године по директиви Партије враћа се у свој родни крај. Тамо, као гсрофесионални револуционар, развија партијске организације у Црмници и другим крајевима Црне Горе. По његовом доласку, новембра 1932. године формирана је и партијска организација у Сеоцима.

Године 1934. организује и Окружни комитет КПЈ за округ барски. Као један од најактивнијих комуниста барског округа изабран је за секретара комитета. Извеско време био је и секретар Среског комитета КПЈ за Подгорицу. Септембра исте године изабран је за члана ПК КПЈ за Црну Гору и секретара ПК СКОЈ-а за Црну Гору. Сталне полицијске потјере приморале су га да се сели из једног мјеста у друго, да се склања у Загреб, Београд, Суботицу, и да живи под разним илегалним именима. Као делегат из Црне Горе, под псеудонимом Рибаревић, присуствовао је IV партијској конференцији КПЈ.

У вријеме провала партијске организације у Црној Гори 1936. године, Управа града Београда захтијевала је да се Ристо одмах ухапси и под јаком стражом спроведе у Дубровник. Шест жандарма је пошло у Сеоце и око 6 часова изјутра опколило Ристову кућу. Два жандарма су упала у кућу, извршила претрес и Ристу саопштила да имају наређење да га спроведу за Вирпазар. Када су жандарми покушали да га вежу, Ристо је једном од њих отео гсушку и почео да се брани. Свих шест жандарма су навалили на њега. Неколико сељака, мушкараца и жена, Ристу су притекли у помоћ.

У другој половини 1936. године, секретар Покрајинског комитета Никола Лекић и члан ПК Ристо Лекић прелазе у Албанију. У Албанији учествују у организовању тамошњег радничког покрета, а повремено прелазе границу и бораве у Црмници, Цеклину и Љуботињу.

Ристо је био један од организатора и непосредних руководилаца демонстрација и протестног збора на Белведеру 26. јуна 1936. године.

Почетком 1938. изведен је пред Државни суд за заштиту државе и пресудом од 15. јануара ослобођен, због недостатка доказа.

Почетком 1938. године, под именом Живковић Марко, геокушао је да се пребаци у Шпанију. Међутим на граници, у Ракеку, препознат је, ухапшен и спроведен у затвор. Управа полиције у Загребу, а касније полиција у Београду врше драстичан терор над њим. Поиово је изведен пред Суд за заштиту државе, гдје је храбро изјавио да је пошао у Шпанију да се бори за слободу и мир који су угрожени од фашизма.

Међу првим устаничким пушкама у Црној Гори огласила се његова, у борби за Вирпазар.

Као добровољац у Ловћенском батаљону Црногорског одреда учествовао је у пљеваљској бици. У 1. пролетерској бригади био је у периоду када је ова јединица помагала стабилизацију устанка у источној Босни и показао се као храбар војник и способан политички радник. Као замјеник политичког комесара 1. чете

1. батаљона истакао се у борбама око Калиновика, за вријеме III офанзиве (Вечериновац, Дурмитор и др.), у походу пролетерских бригада у Босанску крајину (Коњиц, Дувно, Бугојно, Борова Глава, Ливно).

Старог и опробаног револуционара септембра 1942. године ЦК КПЈ одређује за руководиоца политодјела 1. далматинске ударне бригаде. Касније је именован за руководиоца политодјела 4. пролетерске бригаде. У овим јединицама учествовао је у бројним борбама све до 14. јуна 1943. године, када је у Миљевини код Фоче погинуо.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

Ј10НЧАРЕВИЋ Максима ЂУРО

Рођен је 16. априла 1920. године у Гусињу, општина Плав, Црна Гора, у радничкој породици. Генерал-пуковник ЈНА.

У револуционарну активност укључује се у петом разреду гимназије. У петом и шестом разреду гимназије руководио је ђачким групама које су у суштини, мада не и формално, биле организације Скоја. У седмом и осмом разреду радио је са групама које су имале карактер организација КПЈ, а он је сматрао да је стварно члан Партије. Његова политичка активност бивала је све већа. Новембра 1939. године и званично је примљен у КПЈ.

Као студент математике, учествовао је у бројним акцијама партијске организације у Београду и на универзитету: демонстрације, растурање летака, писање парола. Двије и по године, заједно са Махмутом Бушатлијом, Савом Буриђем, Слободаном Тузлићем, радио је на илегалном штампању летака и других материјала за потребе студентског покрета. Био је секретар партијске ћелије и члан бироа на Филозофском факултету; такође је био секретар акционог одбора стручних студентских удружења на Београдском универзитету 1939/40. школске године.

После капитулације 1941. године ради на припремама за устанак. Петнаестог јула 1941. године организовао је герилски одред код Плава (у селу Брезојевици). У то вријеме био је секретар партијске ћелије и општинског бироа у тек створеној организацији КПЈ за општину Плав, Гусиње и Велика. Убрзо је биран за члана Среског комитета КПЈ за срез андријевички. Био је политички комесар чете и батаљона у Комском одреду у љето и јесен 1941. године.

У саставу Комског батаљона учествује у борби за Пљевља 1. децембра 1941. године. У овој тешкој борби испољава храброст и хладнокрвност. Двадесет првог децембра нашао се у строју 1. црногорског батаљона 1. пролетерске бригаде. Ђуро је из Рудог ишао борбеним путем бригаде.

Од Рудог, децембра 1941, до маја 1945. године учествује у стотинама борби широм Југославије, од којих су најзначајније: Пљевља, Улог, Вечериновац, Дурмитор, Коњиц, Лквно, Јајце, Иван-седло, Дрина, Сутјеска, Миљевина, Травник, Бугојно. У 1. пролетерској био је замјеник политичког комесара 2 чете, па замјеник политичког комесара 2. батаљона; 1942. године именован је за заменика комесара 3. крајишке пролетерске бригаде; 1944. године политички је комесар 1. југословенске бригаде формиране у СССР, а потом геолитички комесар XIV (српског) корпуса НОВЈ. Као политичко-партијски руководилац увијек се успешно ангажовао на стварању и изградњи народне власти и народнофронтовских организација и у политичком раду са народом. Три пута је рањаван. Ране му нису сметале да јуриша у првој следећој борби, нити су га одвајале од његових пролетера.

У послијератном периоду повјераване су му многе високе и одговорне дужности које је са успехом обављао. Био је политички комесар ЈРМ, политички комесар Београдске армијске области, начелник управе за МПВ, помоћник савезног секретара за народну одбрану, командант армијске области, начелник Центра високих војних школа и др.

Као високи политички и војни руководилац у цијелом послератном периоду имао је и истакнуте партијске функције.

Завршио је Вишу војну академију ЈНА и Школу оператике.

За народно хероја проглашен је 29. новембра 1953. године.

МАСЛОВАРИЋ Михаила
ВОЈИСЛАВ-ВОЈО

Рођен је 10. фебруара 1914. године у селу Драгосава, општина Беране (сада Иванград), Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици.

Није имао средстава за редовно похађање чак ни основне школе, али, захваљујући својој упорности, успешно је завршио четири разреда. Носле тога помагао је мајци у обради оскудног имања. Дружио се са школованим младићима. Много је читао. Почео је од старих пјесмарица и јуначких прича, и дошао до дјела Горског, Гогоља и Толстоја.

Послије оснивања партијске организације у Беранима 1935. године, оживио је рад Скоја. Годину дана касније Војо постаје члан Скоја. Одмах се истиче изванредном способношћу и жаром у тумачењу ставова и линије КПЈ. Слиједеће, 1937. године постаје члан КПЈ. Запажен као комуниста, неколико пута је хапшен и прогањан. Пред војним судом у Сарајеву, није ништа признао. Због везе са Вукадином Вукадиновићем спроведен је у Окружни суд у Беранама, ради суђења, гдје је лежао шест мјесеци. Суђење је одржано јануара 1937. Године 1939. осуђен је на 6 месеци робије, коју је издржао у Билећком логору. За вријеме демонстрација у селу Заграђе код Берана разоружао је командира жандармеријске станице Гораждa кад је покушао да га ухапси.

Априла 1941. године, одмах послије окупације земље, са фронта према Албанији са пушкомитраљезом на рамену враћа се у свој родни крај. Укључио се у рад Партије на организовању свенародног устанка. У јулском устанку истиче се у борбама за ослобођење Берана и другим акцијама. Од тада до погибије, 18. децембра 1942. године, направио је бројне подвиге. Октобра 1941. године дсбија задатак да у Беранима ликвидира талијанског шпијуна Томицу Чукића. У таквој ситуацији, када је смрт изгледала сасвим извесна сваком оном ко би покушао да ликвидира Чукића, и када су се други колебали, Војо се прихватио задатка. Прерушен у сељака муслимана, ушао је у град и усред бијелог дана, наочиглед карабињера који су га пратили и десетак наоружаних рођака сасуо у Томицу четири метка из пиштоља. Народу је лакнуло кад је сазнао за смрт овог изрода и издајника. Послије овог подвига ствара се легенда о неустрашивом, хладнокрвном и сналажљивом комунисти Воју Масловарићу.

У борбама на Пљевљима 1. децембра 1941. године истакао се прво у јуришима на град, потом при пробоју непријатељског обруча и извлачењу из града. Послије ове битке, Војо је међу 60 добровољаца Комског батаљона за одлазак У 1. пролетерску бригаду.

Као јунака познају га пролетери у окршајима на Романији, Игман-план*гаи, Калиновику, Улогу, Синјајевини, Добром Долу, Коњицу, Бугојну, Ливну, Кључу, Јајцу и код Челинца.

Посебно су запажени неки његови подвизи. Јануара 1942. у борби на Добровини, као бомбаша, са још два друга, онеспособио је локомотиву теретног воза, а геотом је, када је стигао оклопни воз, сноповима ручних бомби приморао исту да се повуче. У борби са четницима Павла Ђуришића 3. јуна 1942. на Добром Долу на Дурмитору, под заштитом ноћи, са групом бораца неопажено је ушао међу непријатеље, изненада их напао и створио панику. Августа 1942. године, у Ливну је заједно са Мирком Нововићем и групом бораца разоружао више од стотину домобрана и усташа.

Сви учесници борбе на Челинцу код Бањалуке 18. децембра 1942. дивили су се јунаштву Воје Масловарића и Михајла Недовића. Они су ту одбили више јуриша окупатора и четника и херојски погинули.

За народног хероја проглашен је 12. јула 1949. године.

МАШКОВИЋ Секуле САВО

Рођен је 14. јануара 1914. године у селу Одсредци, Доња Морача, општина Колашин, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Службеник.

Као дијете рано је остао без оца па га. заједно са три брата и двије сестре, мајка подиже у веома тешким условима. Но и поред тога, Саво се труди да исплива из породичне биједе и завршава пет разреда гимназије у Колашину. После тога одлази на службу у Нови Пазар. И у свом родном мјесту и у мјесту службовања долази до истог закључка: бројне сељачке и радничке масе потуцају се од немила до недрага, радећи по 14 и 16 часова дневно за биједне наднице, а на другој страни један повлашћени слој велепосједника, трговаца, банкара, индустријалаца и високих чиновника живи раскошно, на терет осиромашених маса. Ово убјеђење доводи га на пут борна за права обесправљених. Узима активног учешћа у напредном радничком покрету, а 1940. године постаје и члан КПЈ.

Међу првим устаничким пушкама јула 1941. године, у борби за ослобођење Колашина, пукла је и она коју је чврсто држао у рукама Саво Машковић. Августовских дана у групи доњоморачких партизана у борби против талијанских фашиста запажен је као један од најсмелијих бораца. У судару са познатсм талијанеком дивизијом „Пустеријом" у бици за Пљевља Саво се истиче као вјешт и одличан стријелац и нишанџија на пушкомитраљезу.

Сви борци 1. пролетерске бригаде који су га познавали, или су чули за њега, с поштовањем су помињали име неустрашивог пушкомитраљесца Сава Машковића. Истичући се у борби, прешао је пут од борца до замјеника команданта 1. пролетерске бригаде и команданта 8. црногорске ударне бригаде.

Тешко је набројати све његове подвиге, јер их је било безброј. Маја 1942. године у борби 1. батаљона на Скари и Вечериновцу, неустрашиво је јуришао и косио својим пушкомитраљезом. У нападу на Ливно 1942. године пробио се кроз бодљикаву жицу између бункера којима је онда пришао са супротне стране, ликвидирао двије посаде и омогућио својој чети да продре у град. Сличан подвиг нагсравио је и у борби за Јајце 1942. године. У IV непријатељској офанзиви се као ксмандир чете истакао у борбама на Ивану, Чиђеву, Главатичеву и у жестоким биткама на Дрини априла 1943. године. У пробоју на Сутјесци постао је командант 1. батаљона 1. пролетерске. Велике су заслуге Сава Машковића и његовог батаљона за успјешан пробој на Балиновцу 10. јуна и пробој на путу Фоча — Калиновик. Ти успјеси су у великој мери омогућили коначан пробој у V офанзиви. Истакао се и у противофанзиви Главне оперативне групе у источну Босну у љето 1943. године, па у борбама у јесен 1943. и зиму 1943/44. у централној и западној Босни. У VI офанзиви његов батаљон је проглашен за узорну јединицу 1. пролетерског корпуса, а он награђен аутоматом. Касније је постао зам^еник команданта 1. пролетерске, а потом командант 8. црногорске ударне бригаде. Херојски се понио и у многим борбама у Србији, за ослобођење Београда и на Сремском фронту, гдје је и погинуо 4. дсцембра 1944. године.

Имао је чин мајора НОВ Југославије, а био је одликован Орденом за храброст и Партизанском звијездом са сребрним венцем.

За народног хероја проглашен је 3. марта 1945. године.

МИЛУТИНОВИЋ Риста ДУШАН

Рођен је 1920. године у селу Веље Брдо, општина Подгорица (сада Хитоград), Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Земљорадник.

Одрастао је у сиромашној сељачкој породици са осморо дјеце — геторо браће и. три сестре. У тешким условима завршио је основну школу. Преко дана је морао да помаже у кућним пословима а увече је, уз петролејку, учио и писао задатке. И поред тога био је одличан ђак. Услијед тешког материјалног положаја није могао наставити школовање.

Дружећи се са члановима КПЈ, међу којима је и његов брат Машан (члан Партије од 1936. године), врло млад се опредијелио за народни раднички покрет и активно учествовао у акцијама које је организовала Партија. У КПЈ је примљен 1941. године.

Јула 1941. године, три сина и једна кћерка Риста Милутиновића нашли су се са пушком у руци у Пиперском партизанском одреду. Међу њима био је и Душан. Још у п<рвим борбама показао се као врло храбар, сналажљив и одлучан, па је узет за курира Главног штаба за Црну Гору. Као курир пролазио је кроз засједе, поред стража, итд., и никад није закаснио да извештај или наређење преда ономе коме су упућени.

Почетком 1942. године формиран је први Црногорски омладински батаљон. Душан је постављен за замјеника командира чете. У овом батаљону стекао је опште симпатије, како због своје храбрости, тако и због правилног односа према тим младим људима и народу оних крајева кроз које су пролазили и ратовали омладинци. Његова храброст, издржљивост и сналажљивост посебно долазе до изражаја у зиму 1941/1942, у данонођним борбама против четника Павла Ђуришића на Вратлу (Сињајевина), које су трајале више од мјесец дана. Маја 1942. године, када је донијета одлука да се омладински батаљон расформира, са педесет младића и дјевојака Душан долази у 1. пролетерску бригаду, у којој се још од Рудог налазе његова сестра Станка и брат Машан. Од тог дана, до своје преране смрти, октобра 1944. године на улицама Београда, корачао је и борио се под заставом 1. пролетерске бригаде. У својој првој борби међу пролетерима 3. јуна 1942. године на Дурмитору (Добри до), истиче се храброшћу — заробио је неколико четника. Такав је био и у борбама на Коњицу, Бугојну, Дувну. У вишедневним борбама на Цинцар-планини (Борова Глава), као бомбаш — истакао се неколико пута. Личним примјером храбрости елужи и у борбама за Кључ, Јајце, Иван-седло, Чичево, Крчино брдо, Златни Бор, Сутјеску, Балиновац, Миљевину (где је код села Доњи Будањ као командир чете одбио три напада Њемаца). Преко Јахорине, Хан-Пијеска, Власенице, Зворника и Цапарде у данонођним борбама задивио је својом издржљивошћу, храброшћу и хладнокрвношћу. Таквим држањем у даиима IV и V офанзиве спасао је многе другове сигурне смрти. Такав је као командир чете, да би 1944. године гсостао замјеник команданта 1. батаљона 1. пролетерске бригаде. Као слушалац Официрске школе Врховног штаба задивио је својом храброшћу у борби против немачког ваздушцог десанта (2 . маја 1944. године) на Дрвар. Од Дрвара пут га води преко Битовње и Зеца у Санџак, а одатле у Србију. Јуришао је херојски и за ослобођење Београда. То су и посљедње борбе Душана Милутиновића. Пао је заједно са комесаром свог батаљона Блажом Попиводом, на Славији (Трг Димитрија Туцовића).

За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

НОВОВИЋ Милете МИРКО

Рођен је 18. новембра 1917. године у селу Цецунима, општина Беране (сада Иванград), Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици.

У родном селу је завршио основну школу, у Беранима шест разреда гимназије, а седми и осми у Пећи. После завршене гимназије уписао се на Технички факултет у Београду.

У шестом разреду гимназије организатор је штрајка у беранској гимназији, због чега је искључен из школе. Врло млад опредијелио се за напредни револуционарни покрет и као седамнаестогодишњак, 1934. године, кримљен је у Ској. Октобра 1936. године постао је члан Партије. Обављао је одговорие дужности. Био је секретар мјесног комитета Скоја за срез андријевачки, секретар МК КПЈ у Андријевици, члан бироа КПЈ за Технички факултет и секретар партијске ћелије.

Због револуционарног рада био је прогањан, малтретиран и затваран. Тако је због учешћа у демонстрацијама у Андријевици био у затвору мјесец дана, два мјесеца је био у истражном затвору Суда за заштиту државе у Београду, а 1940. године мјесец дана у затвору Управе града Београда.

Од априла 1941. активио учествује у припреми устанка. У данима припрема и првих мјесеци устанка у Црној Гори врши одговорне партијско-политичке дужности, међу којима и дужност секретара бироа ћелије КПЈ општине Андријевица.

У устаничким данима руководи Цецунским герилским одредом. Овај одред учествује и у нападу на Андријевицу 17. јула 1941. године.

У јесен 1941. године, када су се тражили добровољци за Србију и Санџак, био је међу првима. Као пушкомитраљезац учествовао је 1. децембра 1941. године у пљеваљској бици.

Двадесет дана касније ступио је у 1. пролетерску бригаду. Као пушкомитраљезац нарочито се истакао у борбама на Улогу, Скари, Вечериновцу и Марковом брду, наносећи непријатељу велике губитке. У борби за Улог пожртвовано и успјешно је штито извлачење рањених другова испред непријатељских ровова.

Првог јула 1942. постао је комесар 3 чете. Његова храброст и сналажљивост као руководиоца нарочито долазе до изражаја у борбама у Добром долу, гдје је изашао као побједник у хрвању са неколико четника, на Боровој глави, у Ливну, гдје је са групом бораца упао у домобранску касарну и принудио на предају домобранску чету на челу са командиром, при форсирању Дрине, 1943. године на Златном бору.

Године 1943. постао је замјеник комесара 1. далматинске ударне бригаде. Касније постаје руководилац политодјела 25. дивизије, па замјеник комесара 1. пролетерске дивизије. И тада ништа необично није било видјети га у стрељачком строју, у Далмацији, Србији, Срему и Славонији — свуда гдје су тада дејствовале његове јединице.

Послије рата је на одговорним дужностима у армији: комесар 1. дивизије, комесар дивизије КНОЈ, начелник политичког одјељења армије, начелник политичке школе ЈНА, начелник Више школе цивилне заштите и другим. Вршио је и одговорне партијске функције у опуномоћствима армије и области.

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више одликовања.

За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

ОМЕРОВИЋ Махмута СУЛЕЈМАН

Рођен је 8. маја 1923. године у Маглају, Босна и Херцеговина. Основну школу завршио је у Маглају. Послије тога одлази у Сарајево, уиисује се у Шеријетску гимназију и живи у интернату. Као ђак овакве школе, гдје је то понајмање смио, истиче се својим напредним идејама и слободоумношћу, прикупљајући око себе групу омладинаца Муслимана.

Послије капитулације бивше Југославије и појаве усташа, појачава своју активност у окупираном Сарајеву, гдје ради као члан Скоја. У окупираном граду на Миљацки, храбро, вјешто и смјело извршава сваки партијски задатак. Фебруара 1942. године добио је партијску директиву да напусти Сарајево и са групом другова из интерната оде у партизане.

Тек што је постао пунољетан, првих дана марта 1942. године ступио је у 1. црногорски батаљон 1. пролетерске бригаде, у којем је био све до јула 1943. године, када се због рањавања морао растати од пролетера.

Из борбе у борбу истичу се његова храброст и другарски однос према свима, а запажа се и његов рад на ширењу и учвршћивању братства и јединства. Ради оваквих својих заслуга 1942. године примљен је за члана КПЈ, што је у тим годинама било највеће признање.

Како се развијала наша револуција тако се развијао и он, од борца, секретара Скоја у чети, до комесара чете у 1. пролетерској. У војвођанским јединицама је био: комесар батаљона, замјеник команданта бригаде и командант 3. војвођанске бригаде.

Учествовао је у стотинама борби, у којима је био п-римјер јунаштва, сналажљивости и хладнокрвности. Прво тешко ватрено крштење имао је маја 1942. године на Сињајевини, гдје је скоро мјесец дана учествовао у данонoћним борбама против четника Павла Ђуришића. Храбро је јуришао и соколио своје младе Сарајлије да не заостану иза старијих пролетера. И они заиста нису ни заостали. Такав је био у борби на Дурмитору, затим на Коњицу, када је са групом другова упао у усташки дом и разоружао неколико усташа и домобрана, у Ливну кад је као бомбаш ликвидирао непријатељски бункер, августа 1942, и омогућује својој чети да без губитака продре у град. Такав је био и у борбама на Купресу, Кључу, Босанском Грахову, Јајцу, Јошавки, Иван-седлу, на Неретви у данима IV офанзиве, на Дрини (Крчино брдо) и код Бродарева. У данима V офанзиве, као заменик политичког комесара, повео је чету на јуриш да одбрани рањенике код Челебића. Такав је био на Вучеву, Балиновцу, Зворнику. Као политички комесар чете штитио је одступницу батаљону 8. јула 1943. у борби код Цапарде, гдје је тешко рањен, што га је и одвојило од 1. пролетерске.

Чим је прездравио дошао је међу Војвођане, гдје је служио за примјер и показивао како се боре пролетери. Са њима је прешао Срем, Мајевицу, Бирач, Озрен, Требаву, Јахорину, Зеленгору, Пиву, Лозницу, Цер, Београд, Сремску Митровицу, Барању, све до Целовца.

Као потпуковник ЈНА и командант 5. војвођанске бригаде, новембра 1945. године, на путу Осијек-Нашице, погинуо је од усташких терориста.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

ПЕЈОВИЋ Сима ВАСИЛИЈЕ

Рођен је 12. фебруара 1911. године у селу Миљковац, општина Плужина, Црна Гора, у свештеничкој породици.

Дјетињство је провео у селу, гдје је завршио основну школу. Гимназију је похађао у Никшићу, Пљевљима и Призрену. По завршеној гимназији одслужио је војску у школи резервних официра. Како је пригеадао напредно оријентисаним снагама, иако није био члан ни КПЈ ни Скоја, није се могао запослити, па је живио код својих у селу. Као активан човјек и из добре породице био је ангажован у раду Удружене опозиције. Као опозиционар често је иступао на зборовима, ради чега је неколико пута био у притвору. За члана КПЈ примљен је 1941. године.

Активно је учествовао у припремама за устанак у Жупи пивској. Као напредно оријентисан, резервни официр и син свештеника знатно је утицао да се дио људи из његовог краја опредијели за учешће у народноослободилачкој борби. У јулском устанку, као командир вода, учествује у разоружавању талијанске посаде у Брезнима. Активан је и у поновном разбуктавању устанка у љето и јесен 1941. године.

У пљеваљској бици, 1. децембра 1941. године учествује као комесар вода у Жупапивском батаљону. У овом тешком окршају показао је изузетну храброст и био рањен. Са бомбама у рукама ускочио је међу педесет Халијана и присилио их на предају. После ове битке постаје командир чете у Дурмиторском одреду. У многим борбама одреда све до маја 1942. године истиче се као изузетно постојан борац, веома способан и одговоран старјешина.

Маја 1942. године упућен је у 1. пролетерску бригаду. Готово годину дана борио се у њој. И у 1. пролетерској много пута се истакао изузетним јунаштвом. У тешким борбама са четницима на Сињајевини, Дурмитору и у области Тромеђе, запажен је као храбар и пожртвован.

Његови подвизи у борбама за Ливно (1942. године) и на Иван-седлу у IV офанзиви много су помогли 1. батаљону 1. пролетерске да успјешно изврши задатке. Посебно се истакао приликом форсирања Дрине и у жестокој борби на њеној десној обали, априла 1942. године. Као командир чете са првом групом прешао је ријеку.

После ове борбе упућеи је за команданта мјеета Пивски Манастир. На војним и партијским дужностима у Жупи пивској остао је до априла 1944. године. Велике су његове заслуге за развој борбе, ликвидацију пете колоне и развијање партијског и политичког рада на овом терену. Као члан Општинског комитета био је један од најпознатијих људи у Пиви.

Априла 1944. године упућен је у 9. црногорску бригаду. Кратко вријеме је био замјеник политичког комесара батаљона а потом командант батаљона. У четворомјесечним борбама ове бригаде исгсољио је изузетну храброст, чврстину и способност. Био је један од најугледнијих припадника јединице. Тешко је рањен крајем јула 1944. године на Вељем кршу код Андријевице, и убрзо подлегао ранама.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ПЕТРОВИЋ Јока ЂУРО

Рођен је 1914. године у селу Грађани (Љуботиње), општина Цетиње, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Радник.

Дјетињство је провео у родном селу, гдје је завршио основну школу. Већ у дванаестој години почео је да ради као надничар код имућнијих сељака и на јавним радовима, гдје је био минер.

Врло млад се повезао са напредним радницима. У својој двадесетој години, 1934. примљен је за члана КПЈ. У средини гдје је радио и живео уживао је ауторитет изузетно поштеног, доброг, смјелог и одлучног друга и човјека. Као такав убрзо је угсао у очи полицији, па је од 18. фебруара 1935. године одлежао мјесец дана затвора. Са групом другова штрајковао је глађу 8 дана, послије чега су пуштени на слободу. Поново је затворен 1938. године у Бару, а 1939. у Цетињу; уз све то од 1936. до априла 1941. стално се морао јављати жандармеријској станици на Љуботињу.

Од капитулације, априла 1941. године, врло је активно учествовао у припреми устанка. Радио је на сакупљању и скривању оружја, обуци омладине у руковању оружјем и политичкој припреми народа свог краја за устанак.

У НОБ ступио је 13. јула 1941. године, у Грађанско-радомирско-гаћски одред. У првој борби против талијанске моторизоване колоне на Бајићима (пут Цетиње—Будва), 17. јула 1941. године, истиче се као пушкомитраљезац. Налази се међу првим добровољцима за одлазак у Србију и Санџак новембра 1941. године. Првог децембра учествовао је у пљеваљској бици, гдје је својом хладнокрвношћу, храброшћу и прецизношћу у гађању из пушкомитраљеза много допринио да се Ловћенски батаљон успјешно пробије из окружења п-осле 24 часа тешке борбе. Такав је био и у борби код села Бучје 4. децембра гдје је својим пушкомитраљезом покосио више од одељења талијанских фашиста.

Један је од 13 добровољаца који су се пробили кроз окупаторски распоред и сахранили четири погинула друга код села Бучја (место Лисичина). Послије тога је двадесет дана и ноћи тражио свој батаљон, и кад је са седам другова дошао на улаз у Рудо, 23. децембра морао се због упале плућа вратити у Црну Гору, тако је само три дана био борац 1. пролетерске бригаде.

Чим је прездравио, именован је за замјеника командира чете у батаљону „13. јул", Ловћенског одреда. Послије низа борби на сектору Цетиња, почиње III офанзива. Бојеви су се водили данонохно кроз Катунску нахију, готово на сваком брду, гребену, кланцу и селу. У тим окршајима, којих је заиста било много, много је и пч>двига Ђура Петровића. Поред пушкомитраљеза и бомби, преко леђа је носио и карабин; „ако откаже једно неће друго" — говорио је он. $ сваком јуришу ишао је међу првима или испред осталих, а са бојишта се враћао посљедњи. Потом су дошле борбе и маршеви на правцу Грахово—Бањани—Голија, па кроз Пиву, и пут ка Сутјесци.

Јуна 1942. године ступио је у 4. црногорску пролетерску бригаду. Пошао је њеним борбеним путем преко Трескавице и Иванседла, и херојски пао на Купресу августа 1942. године.

Један је од првих народних хероја Југославије.

За народног хероја проглашен је августа 1942. године.

ПРЈБА Ђура ПЕТАР

Рођен 28. јуна 1911. године у Цетињу, Црна Гора. Радник. Отац му је био службеник. Породица је имала 10 чланова, па се доста тешко живјело. Основну школу **и** 3. разреда гимназије учио је у Цетињу. Потом је завршио електричарски занат **и** запослио у цетињској електрани.

Са напредном омладином и радницима активно је учествовао у акцијама против ондашњег режима, због чега је био прогањан и отпуштан са посла. Године 1928/29 (у периоду колонизације) прелази на Косово. Тамо се укључио у напредни покрет **и** активно учествовао у многим акцијама које је организовала Партија.

Као испробаног активисту Партија га 1936. године гсрима у своје редове.

Нове задатке Партије веома је одговорно извршавао. Организатор је и учесник демонстрација у Пећи, Ђаковици и Скопљу. Јавио се као добровољац за Шпанију, али је са групом другова откривен у Петровцу на мору и ухапшен. Године 1938. такође је откривен на илегалном збору у планини Суха, код Високих Дечана и ухапшен.

У 1939. и 1940. години учествовао је у демонстрацијама које је полиција напала. Маја 1940, за вријеме демонстрација, био је рањен. Од марта 1940. до априла 1941. године бавио се револуционарним радом живећи у илегалности. Због тога је пропао покушај полиције да га одведе у логор у Смедеревску Паланку. Одазвао се војној мобилизацији у бившој војсци и учествовао у априлском рату.

По капитулацији бивше Југославије вратио се у Подгорицу и наставио револуционарни рад. Узима учешће у тринаестојулском устанку. Учествовао је у борбама Ловћенског одреда. Нарочито се истакао у борби за Пљевља 1941. године; тада је, са једном мањом групом бораца, остао у војним касарнама и официрским становима и цео дан успјешно одољевао узастопним талијанским јуришима и дејству артиљерије и бацача.

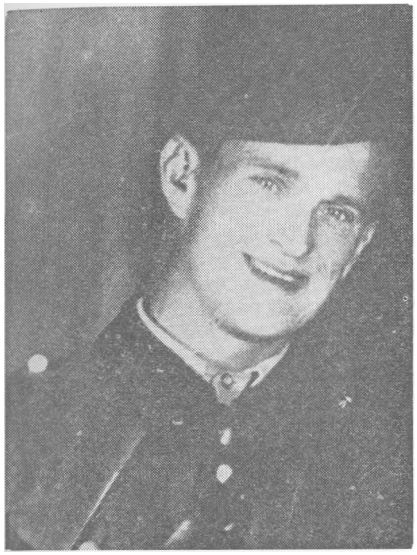
Посебно се истакао у борби са њемачким скијашким одредом, који је 21. јануара 1941. године напао дјелове Романијског одреда на Пјеновцу и батаљон пролетера. Том приликом ногинуо је Чича Романијски (Славиша Вајнер) и 59 бораца Романијског одреда и 5. шумадијског батаљона 1. пролетерске, са командантом и политичким комесаром. Захваљујући Петровој храбрости и пожртвовању, који је са својим митраљезом „бредом" из непосредне близине нанио осјетне губитке непријатељу, један део бораца је усгсио да се спасе.

У маршу преко Игмана 27/28. јануара 1942. године, на температури од 35°С испод нуле, гсошто је био угинуо коњ у пратећем воду, Петар је на својим плећима изнео тешки митраљез уз Игман. Као политички делегат пратећег вода у свакој борби нашао се са тешким митраљезом у стрељачком строју. Истакао се у борбама на Улогу и Жупи, код Калиновика, на Вечериновцу код Мојковца, у биткама за Коњиц и Ливно.

Посљедњи подвиг учинио је на Иван-седлу за вријеме битке на Неретви. Прва пролетерска је водила огорчене борбе на Иван-планини. Њен 1. батаљон гтосио је Иван-седло. Ту су вођене жестоке борбе. Петар је дејствовао тешким митраљезом. Одбио је један, други па трећи јуриш непријатеља. Тада је пао од директног поготка авионске бомбе.

Петар је поседовао дивне особине борца, револуционара; био је скроман, чврстог карактера, несебичан и увијек спреман да другоме притекне у помоћ.

За народног хероја проглашен је 29. новембра 1953. године.

ПОПИВОДА Марка БЛАЖО

Рођен је 1911. године у селу Љешев Ступ (Бјелице), општина Цетиње, Црна Гора.

Отац Марко тешко је рањен у јуришу на Тарабош код Скадра 1912. године, од чега је умро у цетињској болници „Данило I". Тако је Блажо прерано остао без оца, којег у ствари није ни запамтио, пошто му је то још више загорчало и онако тежак живот и дјетињство.

Основну школу завршио је у Бјелицама, после тога се опредијелио за живот на селу, јер није имао материјалних могућности за даље школовање. Био је врло бистар, миран, али и одважан, и као такав је уживао ауторитет код мјештана. Дружећи се са Крстом Попиводом и осталим комунистима тог краја, врло млад је приступио радничком покрету. Године 1935. примљен је у КПЈ. Учествује у многим демонстрацијама и другим акцијама које је организовала КПЈ. Вођа је групе „Катуњана" који учествују 1936. године у Белведерским догађајима.

Капитулација бивше Југославије, априла 1941. године, није га обесхрабрила. Напротив, спада у ред најактивнијих организатора народног устанка у Катунској нахији. Тринаестог јула 1941. године нашао се на челу наоружаних Бјелица у нападу на Чево, које је кап-итулирало пред црногорским устаницима. То је први окупаторски гарнизон који је заузет 1941. године у Црној Гори.

Он је пропагатор и организатор одласка на Пљевља. И сам је са Ловћенским батаљоном учествовао у пљеваљској бици 1. децембра 1941. године. Двадесет првог децембра 1941. био је у Рудом као борац 1. пролетерске бригаде. У сусрету са народом источне Босне био је тумач братства и јединства, а у борби противу окупатора и домаћих издајника неустрашив и немилосрдан.

Једног априлског дана 1942. године у Фочи, Блажо је први примио заставу Првог пролетерског батаљона. Од Фоче прека Санџака, а одатле преко Сињајевине, Дурмитора и Трескавице, па преко централне Босне до Босанске крајине, а онда назад до Неретве и Дрине, високо је држао развијену ту заставу своје пролетерске јединице. У многим јуришима ишао је са развијеном заставом. Она је ностала део њега самог. Подвизи овог првог пролетерског барјактара надалеко су били чувени.

Блажо Попивода није чувен само по томе што је први развио и понио пролетерску заставу 1. батаљона 1. пролетерске бригаде, ни само гсо томе што је био међу првима у свим јуришима, већ и по томе што је био прије свега човјек **и** друг. И у најтежим тренуцима умио је да нађе ријечи утехе за свакога. Био је веселе природе и прави мајстор да исприча партизанске згоде и незгоде, којих је у рату било тако много.

Као политички комесар чете и батаљона у нападу је био први а у повлачењу последњи. О томе колико је волио свој 1. батаљон и његове борце најбоље говори овај догађај. Пошто је завршио партијско-политичку школу у Јајцу, саопштено му је да иде за политичког комесара једне новоформиране бригаде. Одговорио је одважно и од срца: „За Партију и револуцију и у смрт, али, ако се не мора, радије идем међу своје борце за пушкомитраљесца". Другови су то схватили и вратили га за политичког комесара 1. батаљона, у којем је почео свој пут као пролетер, и у којем је и погинуо.

Капетан НОВЈ, политички комесар 1. црногорског батаљона 1. пролетерске бригаде, Блажо Попивода погинуо је у борби за ослобођење Београда 14. октобра 1944. године.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

РАДУЛОВИЋ Николе ЈОВАН-ЈОВО

Рођен је 1906. године у селу Комани, општина Даниловград, Црна Гора, у радничкој породици. Обућарски радник.

После више година рада на извршавању задатака које је пред њега постављала организација КПЈ, године 1931. примљен је за њеног члана. Као активист учествује у штрајковима и демонстрацијама, а ради и на омасовљавању КПЈ. Био је посебно активан у годинама борбе за стварање Народног фронта, од 1934. до 1941, и у одбрани земље од фашизма. Због тога је био често хапшен, малтретиран и прогањан. Посљедње године уочи другог светског рата морао се редовно јављати команди жандармеријске станице. Посебно се истакао у Белведерским догађајима 1936. године. У овој познатој акцији кретао се на челу поворке, која је, када их је жандармерија напала, голорука јуришала на бајонете.

Тринаестог јула 1941. године учествује у борбама против Талијана на Ријечком граду. Када су Талијани затражили преговоре ради предаје, био је одређен да преговара са њима. Талијани су злоупотребили претходни договор о преговорима и ухапсили партизанске представнике. Јово је убрзо успио да побегне из заробљеништва.

Особито је запажено његово јунаштво у борби за Пљевља. Када је основана 1. пролетерска ступио је у њене редове. Примјерну храброст и самопрегор испољио је и у борбама на Улогу, Ливну, Кључу, Котор-Вароши, Неретви, Главатичеву, Крчном Брду, Бродареву. Борци његове јединице високо су оцијенили и памте његово јунаштво у јуришима на Вечериновцу, код Мојковца, када је налетио на четничког п-ушкомитраљесца и отео му оружје. Четник се отимао да не буде заробљен, док га није убио Ђоко Војводић. Други четник из заклона смртно је погодио Ђока Војводића.

Касније, као стари и опробани комуниста и познати борац, Јово постаје командир 1. чете 1. батаљона. Долазе нове борбе, маршеви, задаци. Стари ксмуниста Јово Радуловић самопријегорно ради на њиховом извршавању.

Његова посљедња борба била је, истовремено, и једна од најпознатијих борби у V офанзиви. Ради заштите Централне болнице, која је била стално угрожена од немачко-усташко-домобранских снага, и ради предузимања других геодухвата, са сектора Мојковац-Бијело Поље 1. пролетерска пребачена је еа фронт код Челебића. Бригада је, заједно са снагама Дринске оперативне групе, заштитила болницу. Њен гсротивнапад декласирао је 13. домобранску пуковнију. У тој борби, 21. маја 1943. на Златном Бору близу Фоче, погинуо је Јово Радуловић.

Од старијих комуниста могло се увијек доста новога чути и научити. Треба рећи да је мало ко придавао значај личном примјеру и васпитању млађих као Јово. Његов лични живот био је у правом смислу пролетерски — његове ријечи и дјела су се поклапали. У сваки посао и задатак, у сваку дужност, уносио је све своје снаге. О себи никад није говорио. Својом правичношћу, непосредношћу и интересовањем за сваки проблем који се појављивао већ при првом сусрету освајао је симпатије сваког борца и комунисте.

За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

РАШТЕГОРАЦ Андрије АНТЕ

Рођен је 8. септембра 1924. године у Злоселима, општина Купрес, Босна и Херцеговина, у сиромашној сел.ачкој породици.

У родном селу завршио је четири разреда основне школе, два разреда гимназије у Травнику, и ередњу занатску школу са електромеханичарским занатом у жел.езничкој радионици у Сарајеву.

Дружећи се са напредним радницима у ложиоиици врло млад се определ>ује за раднички покрет. Као седамнаестогодишњак 1941. године примљен је за члана Скоја. Због тога што је био напредно оријентисан, омладинац Анте је затваран једном 1940. године, а два геута 1941, али није осуђиван.

Активан је у данима припреме и подизања устанка. По задатку Партије, у Сарајеву, извршава бројне задатке. Петог марта 1942. године ступио је у 1. пролетерску бригаду.

Међу пролетерима прво ватрено крштење Анте је имао 9. маја 1942. године на Вечериновцу, код Мојковца, и одмах показао велику храброст. Био је међу првим борцима који су 2. јуна у Добром Долу на Дурмитору упали међу четнике Павла Ђуришића. Више пута се истакао за вријеме похода пролетерских бригада са Врховним штабом у Босанску крајину. Дијелом је његова заслуга (једини је знао руковати локомотивом) што је гсриликом заузимања Коњица уништено 25 локомотива већином специјалних и других уређаја. Као помоћник пушкомитраљееца истакао се у борбама за Дувно, Шћит, Бугојно, а нарочито на Боровој Глави недалеко од Шујице, гдје је батаљон осам дана и осам ноћи водио борбу са усташком „Црном легијом". Као веома сналажљив борац истакао се и у борбама за Ливно, Кључ, Босанско Грахово, Јајце.

Децембра 1942. године добио је шарца. Као пушкомитраљезац био је неустрашив у борбама са четницима на Јошавки и око Мркоњића. У данима IV офанзиве посебно се истакао у борбама на Иван-планини код Чичева и Главатичева. У познатој бици на Дрини, априла 1943. међу првима је који су прешли набујалу ријеку. Такав је и у борбама у V офанзиви — код Бродарева, на Златном Бору, Вучеву, Сутјееци, Балиновцу, и у борбама у источној Босни каеније.

Августа 1943. године, као изузетио храбар војник упућен је у Пратећи батаљон Врховног штаба, а после тога у јединицу КНОЈ. У рату је прешао пут од борца до начелника штаба бригаде.

Послије рата био је: командант бригаде, командант дивизије, виши савјетник у СУП Југославије, директор предузећа, помоћник генералног директора Железничко-транспортног предузећа Београд, итд.

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више одликовања.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

РОЛОВИЋ Ника
ВЛАДИМИР-ВЛАДО

Рођен је 21. маја 1916. године у Брчелима (Црмница), општина Бар, Црна Гора.

Дјетињство је провео у селу Брчели, гдје је завршио основну школу; послије је наставио школовање у барској, пећкој и цетишској гимназији. Када је завршио гимназију уписао се на Правни факултет Београдског универзитета.

Још као ђак цетињске гимназије опредјељује се за напредни раднички покрет и врло активно учествује у свим акцијама омладине, како у гимназији, тако и у занатском и спортском друштву „Ловћен". Године 1935. био је примљен за члана Скоја, а почетком 1936. године у Партију. Од пријема у Партију до априла 1941, обављао је многе одговорне функције: ради у техници МК Београда и ПК КПЈ за Србију; потом га Партија шаље на рад у Црну Гору, гдје је једно вријеме руководио среским комитетом Скоја, а затим је постао секретар Среског комитета КПЈ за срез барски; 1940. године кооптиран је у ПК Црне Горе, а исте године изабран је и за делегата партијске конференције Црне Горе.

Због свог револуционарног рада хапшен је 1935. године на Цетињу и 1938. године у Београду. Пред полицијом се примјерно држао.

Априла 1941. враћа се у родни крај. Одмах се активно укључује у припреме за устанак у срезу барском. Тринаестог јула 1941. као руководилац устанка у свом крају, пошао је у оружану борбу против окупатора. У устанку су учествовале стотине патриота, чланова КПЈ, Скоја и симпатизери из дијела Црногорског приморја (Паштровићи). Ликвидирали су све карабињерске посаде од Будве до Бара. У свему томе великих заслуга имао је Владо Роловић, који је већ у првим оружаним акцијама испољио организаторску способност и личну храброст.

Новембра 1941. јавља се као добровољац за одлазак за Санџак и Србију. Првог децембра 1941. у саставу Ловћенског батаљона учествује у нападу на Пљевља. И ту показује примером како се треба борити. Двадесет првог децембра 1941. као политички комесар 1. чете, стајао је у строју свог 1. црногорског (ловћенског) батаљона 1. пролетерске бригаде. Од тога дана он дуго корача борбеним стазама 1. пролетерске бригаде. Дивни су примери његове храбрости у борбама на Округлици, Жепи, упорности у игманском маршу; борби на Улогу, у Жупи код Калиновика, на Сињајевини. Или на Добром Долу, гдје је на челу чете ускочио међу четнике. Познати су и његови подвизи у борбама за Коњиц и Ливно 1942. године. У данима IV офанзиве увијек је у јуришима на челу 1. батаљона, као његов политички комесар.

Храбар, самопријегоран, марксистички изграђен, добар организатор, упућиван је на одговорне дужности. Био је руководилац политодјела 1. далматинске, потом политодјела 15. мајевичке бригаде, па руководилац политодјела 17. источнобосанске дивизије. За политичког комесара 38. дивизије именован је 1944. године.

По завршетку рата, 1945. године упућен је на рад у ОЗН-у за Југославију. Дао је значајан допринос ликвидацији непријатељских остатака у нашој земљи и сузбијању непријатељске дјелатности.

У периоду изградње социјализма обављао је многе одговорне дужности: начелник Одељења у ОЗН-и Југославије, члан Владе Црне Горе, помоћник савезног секретара за иностране послове, секретар Комитета партијске организације ДСИП, члан Градског комитета СК Београда, амбасадор СФРЈ у Норвешкој, Јапану, Шведској.

У Штокхолму је 7. априла 1971. године смртно рањен од групе усташких терориета, а осам дана касније подлегао је ранама.

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више домаћих и страних одликовања. Резервни генерал-мајор ЈНА.

За народног хероја проглашен је 9. априла 1971. године.

СТАНИШИЋ Филипа МАРКО

Рођен је 15. иовембра 1919. године у селу Маине (заселак Станишићи); општина Будва, Црна Гора.

Основну школу завршио је у селу Маине. После тога је наставио уобичајени живот људи тога краја. Врло млад се оријентисао за раднички покрет и узимао активног учешћа у свим акцијама организаци.је КПЈ у његовом мјесту и крају. Године 1940. постао је члан КПЈ.

Послије капитулације бивше Југославије, постаје још активнији и упорнији у раду, нарочито на сакупљању оружја и припреми народног устанка у свом крају. Тако се 13. јула 1941. године нашао међу првим устаницима Црне Горе. Учествује у чувеној борби на Брајићима, 18. јула 1941. године. када је уништен батаљон талијанских фашиста.

Као добровољац Приморско-соколске чете улази у састав Ловћенског батаљона Црногорског одреда за операције у Санџаку. Учествује у биици на Пљевљима 1. децембра 1941. године.

После Пљеваља, наставио је борбу по Санџаку. Историјског 21. децембра 1941. године нашао се у градиђу Рудом, у строју 1. пролетерске бригаде.

Од тада Марко неустрашиво корача њеним путевима. Јуначки је поднио снијег и хладноћу, маршеве и борбе по Романији, Звијезди и Игману. Неустрашив при нападу на талијанско-усташки гарнизон Улог на Неретви, при разбијању усташких упоришта у Жупи, у борбама противу четника маја 1942. године на Сињајевини, и почетком јуна на Дурмитору.

Познат је као неустрашиви и такозвани „вјечити" бомбаш. Његова торба никад није била без бомби. Свега је могло да недостаје, али бомби је морало да буде. У једној борби се посебно истиче. У близини села Цепе, код Коњица, јуна 1942. године у једној пећини крила се група од 10 усташа. У пратњи пушкомитраљесца Шпира Лагатора и Хајрудина Мехинагића са бомбом у руци, Станишић упада у пећину, разоружава усташе и омогућава даље наступање батаљону. За овај гсодвиг, похваљен је од штаба 1. пролетерске бригаде, а добио је на поклон ручни сат као најхрабрији борац 1. батаљона.

Неустрашивост га је красила и у борбама за Коњиц, Ливно, Кључ, Јајце, на Иван-седлу, Чичеву, Главатичеву, при форсирању Дрине, на Крчином Брду и Капку, априла 1943. године.

Највеће признање одато му је када је, 1943. године, одређен за заставника 1. батаљона 1. пролетерске бригаде. Заставу је преузео од јунака Блажа Попиводе.

Почетком 1944. године произведен је у чин потпоручника и постављен за замеиика команданта 6. (београдског) батаљона 1. пролетерске, у којем се истиче у многим акцијама п-о Босни, Санџаку и Србији.

Од краја 1944. до завршетка рата је обавештајни официр 1. пролетерске дивизије.

Лична храброст Марка Станишића била је пример за углед.

Пос„.ије рата био је командант пука. Носилац је већег броја наших и страних одликовања и Партизанске споменице 1941. године.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ШЋЕКИЋ Гавра
ВЛАДИМИР-ВЛАДО

Рођен је 7. маја 1917. године у селу Бабино, Полица, општина Беране (сада Иванград), Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Студент и професионални партијско-политички радник.

Основну школу завршио је у Полици а гимназију у Беранима. Школске 1937/38. године уписао се на Правни факултет Београдског универзитета.

Већ у вишим разредима гимназије укључује се у акције напредне омладине у Беранима. Одмах ш>сле матуре 1937. године постао је члан КПЈ у партијској ћелији родног краја.

По доласку у Београд повезује се са партијском организацијом. Поверавани су му одговорни партијски задаци, које је савјесно и умјешно извршавао. Полиција је запазила н.егову активност, па је прога-н»ан и неколико пута хапшен.

Године 1940. активно учествује у демонстрацијама које је организовала напредна омладина у Беранима. Полиција је употријебила оружје и растерала демонстранте. Тада је ухапшен и Владо. Суд за заштиту државе у Београду осудио је младог комунисту на четири мјесеца затвора. Казну је издржао у Панчеву и на Ади Циганлији. Послије изласка из затвора п-остаје професионални партијско--политички радник. Неко вријеме био је секретар г.артијске организације, а затим секретар партијског бироа будимске општине среза Беране. Свуда је запажен као примјеран, искрен, дружељубив и самопријегоран комуниста.

Окупација старе Југославије затекла га је у родном месту. Брзо се прилагодио новим условима жизота и рада. Постаје члан Среског комитета Партије за Беране и секретар бироа партијских ћелија општине. Поред осталог, одговоран је и за рад са омладином.

Као партијско-политички радник у Беранском одреду учествује у јулском устанку — у борбама за ослобођење Берана и за одбрану слободне територије. Јавља се као добровољац за одлазак у Санџак и Србију.

У нападу на Пљевља, 1. децембра 1941. године, био је политички комесар чете Комског батаљона. У Лековини 10. дец. 1941. од добровољаца из пет чета Комског батаљона формирана је Комска чета, чији је комесар био Владо. По ступању чете у 1. батаљон 1. пролетерске бригаде, он постаје замјеник политичког комесара батаљона. Са батаљоном учествује у борбама, акцијама и другим подухватима по источној Босни, у игманском маршу и др. Истиче се чврстином и храброшћу, и као способан руководилац. У IV и V офанзиви је замјеник комесара 1. далматинске бригаде, августа 1943. године постао је комесар 1. пролетерске бригаде а крајем исте године комесар 1. пролетерске дивизије. На тој дужности остаје до краја рата. Као искусни партијски радник и војно-политички руководилац истакао се у борбама 1943. и 1944. у Босни, у дрварској операцији, у борбама за ослобођење Србије, београдској операцији, на сремском фронту.

Одмах послије рата постаје комесар I армије. Три године касније је политички комесар КНОЈ-а, а потом комесар Југословенске ратне морнарице. Био је псмоћник начелника Генералштаба ЈНА, командант граничних јединица итд. Има чин генерал-пуковник ЈНА.

Вршио је и високе партијске функције у Армији — руководилац Опуномоћства за ЈРМ, члан Опуномоћства ЦК СКЈ за ЈНА, итд. Био је делегат на V конгресу СКЈ.

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више одликовања.

За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

ВОЈВОДИЋ Рада
ДИМИТРИЈЕ-ЗЕКО

Рођен је 9. маја 1908. године у селу Коњусима, општина Андријевица, Црна Гора.

Родитељи су му били средње имућни сељаци, што му је омогућило да заврши гимназију са матуром у Беранима, и две године студија на београдском Правном факултету.

По доласку на студије у Београд, дружио се са напредно оријентисаним студентима, са којима узима активно учешће у многим акцијама иако није био члан КПЈ.

Послије двије године студија запослио се као благајник општине Пуношевац, срез Ђаковица. Ту су се населили и његови родитељи и остали до априла 1941. године.

Као резервни официр бивше југословенске војске учествовао је у краткотрајном априлском рату. Био је заробљен, али је послије три дана успио да побјегне и дође у Црну Гору. По доласку у андријевачки срез повезао се са члановима КПЈ, а потом је вриједно радио на припремама устанка. У јулском устанку народа Црне Горе је замјеник командира Коњушког герилског одреда. Учествовао је у наиаду на Андријевицу и њеном ослобођењу.

Један је од првих добровољаца из свога краја за одлазак у Санџак. Као водник у Комском батаљону Црногорског одреда учествује у бици за Пљевља, 1. децембра 1941. године. Двадесет дана касније налази се у строју 1. пролетерске у Рудом. Иако је резервни официр, у бригади почиње као десетар. По доласку бригаде у источну Босну, јануара 1942. године, учествује у нападу на непријатељско упориште Дабровину, и у другим подухватима; у Игманском маршу је запажен као нарочито активан и издржљив борац. Фебруара 1942. године постао је војни ииструктор за обуку, а убрзо потом и командир једне омладинске чете. У прољеће 1942. за вријеме III непријатељске офанзиве, постављен је за заменика команданта 2. батаљона 1. гсролетерске бригаде. У овом батаљону, као и раније, истиче се храброшћу, а исто тако и као способан руководилац.

У љето 1942. године упућен је за заменика команданта 2. батаљона 1. далматинске ударне бригаде; кратко вријеме послије тога постао је командант батаљона. У бригади показао се као веома храбар борац и добар старјешина. Посебно се истакао у борбама за Јајце, новембра 1942. године, затим у бројним акцијама током IV и V непријатељске офанзиве. Он је одлучујуће утицао на пробој и успјехе свога батаљона на Сутјесци. Истакао се и у борбама у источној Босни у љето 1943. године.

Послије ових борби постављен је за команданта 7. банијске бригаде 7. дивизије. Непосредно послије тога бригада прелази на територију Хрватске. У јесен 1943. и током зиме 1943/44. на територији Баније, Кордуна, Хрватског приморја и Горског котара вођене су жестоке и дуготрајне борбе. У многима од њих Војводић се нарочито истакао.

Од тада геа до краја рата имао је више високих функција. Најпре је био начелник, па командант 13. приморско-горанеке дивизије, затим начелник штаба XI корпуса НОВЈ, а 1945. начелник одељења у штабу IV армије.

Носилац је „Партизанске споменице 1941" и више високих одликовања.

Послије рата завршио је Вишу војну академију ЈНА и курс оператике и обављао разне одговорне војне дужности.

Има чин генерал-потпуковник ЈНА.

За народног хероја проглашен је 22. децембра 1951. године.

ВОЈВОДИЋ Павла ЂОКО

Рођен је 1914. године у селу Радомир--Грађани, општине Цетиње, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Радник.

У Грађанима је завршио основну школу. Пошто није имао материјалних средстава за даље школовање, иако је био одличан ђак, једно вријеме ради код куће. Године 1934. отишао је у Београд, гдје неко вријеме ради као физички радник. Касније се запослио у биоскопу (данас „20. октобар"), гдје је радио све до 1941. године и ванредно завршио малу матуру.

За вријеме рада у Београду није био члан КПЈ, али је био симпатизер и сарадник. У његовом стану често се одржавају п>артијски састанци и крију илегалци. Ђоко често разноси летке и други партијски материјал. Уочи рата позван је у резерву, тако да се априла 1941. године нашао као артиљерац на албанском фронту. Кад је саопштена капитулација, као командир топовског одјељења, топ је уништио, узео пушку и пуну торбу муниције, те се упутио у родно село. Ту се повезао са члановима КПЈ и одмах иступио припремама за оружану борбу. Постао је кандидат за члана Партије, а у јулу и члан КПЈ.

Тринаестог јула 1941. ступио је у Радомирско-грађански герилски одред. Од тог дана па до прекане смрти 9. маја 1942. године, учествује у многим борбама, као борац, пушкомитраљезац, десетар и водник; истиче се храброшћу.

Осамнаестог јула неустрашиво јуриша на талијанску моторизсвану колону у селу Брајићи (на путу Цетиње—Еудва), гдје је убио више непријатељских војника. Кад су тражили добровољце за Санџак и Србију, опет је међу првима. Са дванаест Бојводића ушао је у састав Ловћенског батаљона. Првог децембра учествовао је у пљеваљској бици у којој су он и његов сусјед Ђуро Петровић издржали читав дан у касарни на Доловима, одбијајући припаднике дивизије „Пустерија". Четвртог децембра у борби на Листичини код Бучја први је као бомбаш улетео међу Талијане наносећи им осетне губитке. Двадесет гсрвог децембра нашао се у строју 1. пролетерске у Рудом. Био је командир вода 1. чете 1. батаљона. Ратни пут га је водио преко Мећеће, Рогатице, Подроманије; учествовао је и у разоружавању четника у Видрићу и Округлици, јуришао је на жељезничку станицу Жепче, гдје је ликвидирао усташку посаду у једном бункеру. Храбро и самопријегорно је подносио тешке и напорне маршеве. Уз Игман је помагао изнемоглима и многе спасао сигурне смрти.

У борби на Улогу и Жупи примењује тактику партизанског лукавства — док је његова чета тешко одољевала једном гсротивнападу, у Жупи, са патролом је извршио удар у бок и натјерао усташе у бјекство.

Колико је код њега био развијен смисао за другарство најбоље говори случај у борби на Вечериновцу, недалеко од Мојковца, 9. маја 1942. године. Дошло је до борбе у сусрету између четника Павла Ђуришића и партизана. Група четника је са пушкомитраљезом заузела заклон за једном буквом. Јован Радуловић је скочио међу њих. Четник је, немавши времена да нишани са пушкомитраљезом ударио Јозана по глави. Кад је то видео Ђоко се бацио на четника и ликвидирао га ножем, отео пушкомитраљез и почео да туче. Други четник је опалио и убио Ђоку Војводића. Пушкомитраљез је остао у чети и борци су говорили: „То је Ђоков пушкомитраљез".

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

ВУЧКОВИЋ Марка ЈОВАН

Рођен је 1913. године у селу Прекорници (Љуботиње), општина Цетиње, Црна Гора. Рударски радник.

Дјетињство је проводио тешко као и сви његови земљаци. У школу је ишао готово го и бос, а кад није био у школи морао је да помаже код куће. Учи уз петролејку, често без оловке и свеске. Па ипак све је то савладавао и био један од бољих ђака основне школе у Прекорници.

Због сиромашног имовног стања био је принуђен да иде на рад ван родног краја, и ван Црне Горе. Уточиште је нашао у руднику Трепча, где је радио једно вријеме. Касније долази у Борски рудник и ради као рудар све до априла 1941. године. По слому етаре југословенске државе вратио се на Љуботиње.

Члан је Партије од 1934. године. Запажену активност испољио је у акцијама рудара Борског рудника. Радио је заједно са Филипом Кљајићем Фићом, Васом Дрецуном, и другим познатим револуционарима. Активно је учествовао у штрајковима и демонстрацијама рудара.

По повратку у свој крај априла 1941. године одмах се укључује у партијски рад. Учествује у организацији оружаног устанка. У јулском устанку, у борбама на Обзовици истиче се неустрашивошћу.

Видели су га децембарског јутра 1941. у Пљевљима, у паклу ватре и јуриша. Неустрашиво се бори. Када се батаљон нашао опкољен у граду, Јован иде од борца до борца, подучава их и савјетује. Један је од најистакнутијих и у пробоју из града.

Послије борбе на Лисини код села Бучја 4. децембра 1941. године, приликом сахране командира своје чете Зарије Јоветића, губи везу са батаљоном. Са групом другова ишао је 21 дан и 21 ноћ тражећи батаљон. Батаљон је много волио и жарко је желео да се нађе међу својим Ловћенцима. Жеља му је била испуњена, а награда је била двострука. Ишао је батаљон 24. децембра у селу Међењу у источној Босни, али сада као 1. батаљон 1. пролетерске бригаде.

Био је неизмјерно храбар у свакој борби. Код Улога почетком 1942. предводи групу бомбаша и ликвидира непријатељске бункере. Готово у детаљ то понавља и у борби за Ливно 1942. Још је храбрији у данима IV и V офанзиве, у борбама од Иван-седла, преко Неретве и Дрине, Пиве и Сутјеске.

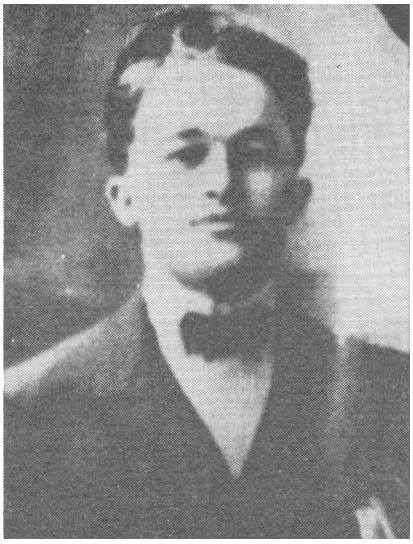
Храбро је пао у јуришу 3. агерила 1944. године недалеко од Мркоњић-Града као замјеник политичког комесара 1. батаљона 1. пролетерске бригаде.

За њега се може рећи: у колико је борби учествовао толико се пута истакао. Такође је био изразито скроман, правичан и дружељубив.

Стари комуниста, радник, био је високо цењен и као партијски рукгмодилац. Одличан агитатор, умио је да се приближи борцу, да помогне и мобилпше. Мрзио је шаблоне и настојао да развије иницијативу код људи. Тражио је од бораца да у тешким тренуцима удвостручe не само своју издржљивост него и своје способности. Често би на четној конференцији или партијском састанку истицао да незнање, немарност и слабу активност непријатељ лако открива и брзо користи.

Због свих ових својих особина био је веома омиљен.

За народног хероја проглашен је 27. новембра 1953. године.

ВУЈОВИЋ Стевана
ЂУРО-ШПАНАЦ

Рођен је априла 1911. године у селу Доњи Љуботиње, општина Цетиње, у сиромашној сељачкој породици. Браварски радник.

Дјетињство је провео у родном селу, гдје је завршио основну школу. Послије је извесно вријеме радио код куће као надничар. Али једног дана је напустио родитељски дом и пошао у печалбу. Радио је као РУДар.

Још у раној младости прилази напредном радничком покрету и 1929. године постаје члан КПЈ. Особиту солидарност осјећао је према својим друговима рударима, и највеће задовољство му је било да им прича о томе како ће једног дана доћи слобода и како ће радници имати своју државу и своју власт. Неко вријеме је као рудар радио у Белгији. И тамо је осјетио солидарност коју гаје радници из других земаља, не само у оквиру своје радничке класе већ и са другим радницима свијета.

Тај осјећај солидарности према патњама и борби радничке класе код Вујовића је нарочито дошао до изражаја у периоду шпанског грађанског рата 1936/39. године. Тада се сврстава у редове интернационалних бригада, борећи се 22 мјесеца на ратиштима Шпаније. У тим борбама, далеко од домовине, показује истрајност, несебичну храброст и залаже се за побједу праведне ствари напредних снага Шпаније. Послије пораза шпанске републиканске војске, 1939. пребацује се са групом „шпанаца" у Француску. Тамо доспијева у концентрациони логор, гдје остаје до 1940. године, када бјежи у Југославију. Био је то тежак и трновит пут на коме су могли да истрају само свјесни и упорни људи.

Стари ратник и искусан револуционар, активно учествује у припремању оружаног устанка народа Југославије. Његово искуство особито је користило младим борцима који су се спремали да ступе у одред. Обучавао их је вјештини ратовања, руковању оружјем, вођењу партизанских акција и извођењу разних диверзија.

Тринаестог јула 1941. године ступио је у Љуботињски партизански одред, да би се 18. новембра нашао међу првим добровољцима за одлазак у Санџак и Србију у саставу Ловћенског батаљона.

У борби на Пљевљима 1. децембра 1941. године долази до изражаја његова храброст, присебност и искуство из Шпаније. Као борац умногом је помогао команди своје чете и друговима око себе да схвате како се треба борити у окружењу.

Ђуро је опет међу првим добровољцима и у строју 1. ггролетерске бригаде у Рудом. Од тог дана до половине 1942. године задивљује својом храброшћу из борбе у борбу. Одређен је, као најбољи међу најбољима, за личног нратиоца Врховном команданту, другу Титу. На тој дужности остаје до 9. јуна 1943. године, када је јуначки погинуо у данима V непријатељске офанзиве на Милинкладама од бомбе којом је рањен друг Тито.

За народног хероја проглашен је 4. јула 1946. године.

ВУЈОВИЋ Видака ШПИРО

Рођен је 1918. године у селу Убли Чевски, општина Цетиње, Црна Гора, у сиромашној сељачкој породици. Земљорадник.

Основну школу завршио је у Чеву. Био је одличан ђак, али није могао наставити школовање па се, силом прилика, опредијелио за живот на селу. До априла 1941. године ради на очевом имању и као надничар на јавним радилиштима.

Брзо је осјетио неправде које су богаташи чинили сиромашном сељачком слоју. Зато се још у младим годинама опредељује за оне који су били против експлоатације.

Стога је међу првима узео оружје 13. јула 1941. године. Као борац Ловћенског партизанског одреда учествује у борби на Чеву 13. јула 1941. године, и 1. децембра у борби за Пљевља. Двадесет првог децембра нашао се у строју 1. пролетерске бригаде.

У другој години рата 1942. године, постаје члан КПЈ.

Увијек близак другу, особито у тешким ситуацијама, у одсудним јуришима, налазио је начина да покрене борце на акцију, да их осмјели и учини спремним за најтеже напоре које је тражила НОБ. Неколико пута узимао је пушку од својих уморних другова и лично ишао на стражу. Најдуже је био борац, а онда десетар и командир вода у 1. батаљону 1. пролетерске бригаде.

Храброст је била његова најбоља врлина. Посебно се истиче у борбама на Улогу, Добром Долу, Коњицу, Кључу, Јајцу, и многим другим. Такође је свима његовим друговима познато његово јунаштво у борби на живот и смрт на Иван-планини, фебруара 1943. године, када се водила одлучујућа битка за спасавање 4.000 рањеника. Његов вод је добио задатак да затвори један од најосетљивијих праваца фашистичког надирања ка Коњицу. Тада су борци овог вода говорили: „Фашисти могу проћи само преко нас мртвих". И заиста је тако било. Вод је успјешно одолијевао фашистичким јуришима на положајима Иван-планине. Шпиро је у једном критичном тренутку покренуо вод у противнапад, јурнуо међу Немце, натјерао их на шжлачење и сломио посљедњи њихов покушај да се домогну доминантних положаја. Али у том одлучном јуришу пролетери су изгубили свог најхрабријег друга, командира вода Шпира Вујовића. Ипак, Њемци нијесу успјели да дођу до рањеника, већ су разбијени на неколико километара од болнице. Кад су успјели да се среде и поново пођу на јуриш, рањеници су већ били безбједни.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

ВУЈОШЕВИЋ Вучића ДУШАН

Рођен је 12. априла 1912. године у Беранима (сада Иванград), Црна Гора, у имућној трговачкој породици.

Основну школу и шест разреда гимназије завршио је у Беранима. Као гимназијалац напаја се напредним идејама и опредјељује за револуционарни раднички покрет, због чега је избачен из беранске гимназије. Гимназију наставља у Врбасу и Подгорици, гдје завршава велику матуру. Пакон тога руководи властитом трговачком радњом у Беранима.

Међу првима се придружио устанку у Црној Гори 1941. године, и ускоро постао један од најчувенијих бораца у свом крају. Његово ступање у партизане позитивно је одјекнуло. Као нишанџија на тешком митраљезу — бреди, за храброст показану у борбама против Талијана и балиста приликом одбране слободне територије у Поткомљу похваљен је.

У саставу Комског батаљона Црногорског одреда учествује у пљеваљској бици 1. децембра 1941. године као нишанџија на тешкој „бреди".

Приликом формирања 1. пролетерске бригаде био је добровољац и вођа одељења тешког митраљеза у 1. батаљону. Увек је међу ггрвима, међу најбољима. У данонођним и исцрпљујућим борбама са црногорским четницима око Колашина и при повлачењу преко Синајевине и Дурмитора борио се са нечувеном храброшћу. На Боровљачком кршу, код Мојковца, својом „бредом" жестоко је тукао четнике Павла Ђуришића, који су покушавали да се пребаце преко моста код Мојковца. Такође, на Марковом брду, успјешно је тукао разбијене четничке групе које су газиле Тару. Непријатељска артиљерија покушала је да уђутка његову „бреду", али узалуд. Много успјеха показао је у борбама геротив Француетићеве „Црне легије" на падинама Цинцара, која се пробијала према Ливну.

Душан је са одјељењем увијек постављао митраљез тако како би искористио оне тренугке када се може најбоље испољити његово дејство и нанијети највећи губици непријатељу.

Партијска ћелија 3. чете 1. батаљона примила га је у Партију 1942. године. У пресудном тренутку V непријатељске офанзиве повјерен му је врло важан обавештајни задатак. Имао је да се пробије кроз негсријатељске редове, избије у село Обаљ и испита јачину непријатељских снага у рејону Калиновика. Иако су на путу за Обаљ биле њемачке јединице а у самом селу наоружани четници, Душан је, као и увијек неустрашив, преко старих познаника из времена када је његов батаљон почетком 1942. године боравио у селу, дознао многе појединости о непријатељу. Послије три дана вратио се неопажен преко Зеленгоре и Сутјеске и обавијестио штаб бригаде о распореду непријатељских снага. Ти п>одаци помогли су штабовима бригаде и дивизије да процијене непријатељеве намјере.

Када је 1. пролетерска у љето 1943. године, послије ослобођења Власеница, Хан-Пијеска, Сребрнице и Зворника, кренула у централну Босну, Вујошевић је остао на терену између Зворника и Тузле, са специјалним обавештајним задатком. Придружио се једном четничком штабу, али га је неки доушник открио. Четиници су га ставили на најтеже муке да би сазнали податке о бројности и намјерама партизанских снага, али све им је било узалудно. Вујошевић је умро под ножем четника ћелата септембра 1943. године.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

ВУКИЋЕВИЋ Томе ЂОКО

Рођен је 28. фебруара 1914. године у селу Богути (Љуботиње), општина Цетиње, Црна Гора, у сиромашној сељачкој гсородици; отац му је провео преко 30 година као рударски радник у Америци.

Основну школу завршио је у Љуботињу, а малу матуру у цетињској гимназији. Као ученик петог разреда гимназије, 1932. године учествује у демонстрацијама на Цетињу, ради чега је ухапшен и протјеран из школе са забраном уписа у било коју гимназију у Црној Гори. Због тога је пети разред завршио у пећкој гимназији. После тога је био приморан да прекине школовање.

За члана КПЈ примљен је 1933. године. Био је и секретар партијске ћелије, секретар општинског бироа, члан МК КПЈ за Цетиње и члан Среског комитета Скоја Цетиње.

Године 1937. покушао је да се пребаци у Шпанију, али је веза била проваљена, због чега је био приморан да одустане и да се преко 40 дана крије у шуми. Од 1932. па до 1941. године на терену Цетиња, Љуботиња и Црнојевића Ријеке, није одржана ни једна демонстрација у којој он није учествовао, или није био у руководству организације. За свој револуционарни рад био је прогањан и више пута затваран и осуђиван.

По одлуци ПК КПЈ Црне Горе и МК Цетиње 1940. године, послат је под туђим именом у Вогошће код Сарајева гдје је, на основу директиве МК Сарајево, од радника на градилишту формирао прву партијску ћелију од три члана. У Вогошћу је остао до марта 1941. када је пошао у Београд и 27. марта 1941. учес* твовао у демонстрацијама. После тога је враћен у Црну Гору.

Послије капитулације Југославије априла 1941. ради на припреми устанка и руководи прикупљањем оружја у тајни магацин на Љуботињу, формирањем герилских група и њиховом обуком.

Љуботињски герилски одред, у коме је био, прву акцију је извео тринаестог јула ујутру; тада је група чланова Партије, Скоја и симпатизера разоружала жандармеријску станицу у Љуботињу. Затим су вођене борбе на комуникацији Цетиње—Будва, па на Кошћелама, где је најпре уништена једна моторизована колона, па онда моторизовани талијански батаљон. Ђоко се истакао у тим борбама и постао први политички комесар партизанске чете на Љуботињу.

Учесник је пљеваљске битке. Као политички комесар чете Ловћенског батаљона истакао се и у нападу на град и у пробоју из града. У Ловћенском батаљону је и на дан формирања 1. пролетерске бригаде. Од тада почиње његов пут пролетера. На борбеном путу бригаде као комесар 1. чете, Ђоко је увијек међу гервима. За вријеме противофанзиве у источној Босни, на путу Зворник—Тузла, 8. јула 1943. године ликвидирао је групу усташа и омогућио чети да изврши задатак; тада је и рањен.

Као политички комесар Београдског батаљона 1. пролетерске истакао се у борбама у VI офанзиви, а као члан политодјела 9. дивизије у борабама у Далмацији. У КНОЈ-у је замјеник комесара дивизије.

Завршио је вишу партијску школу „Ђуро Ђаковић" и Вишу војну академију.

Има чин генарал-мајораа ЈНА. У пензији је. I

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више одликовања.

За народног хероја проглашен је 10. јула 1953. године.

ЗОГОВИЋ Филипа ВУЈАДРШ-ВУЈО

Рођен 1914. године у селу Мурино, општина Андријевица, Црна Гора. Земљорадник.

Потиче из сиромашне сељачке породице. Основну школу је завршио у Мурину. Већ у првим даним живота, посебно за вријеме школовања, исгтољавао је досегљивост и сналажљивост и врло млад је покушао да поправи свој тешки материјални положај. Један је од првих сељака у Мурину који је начинио сушару за шљиве. Тако је, радећи на родитељском имању и као надничар код имућнијих сељака, живио до 1941. године.

Пред рат није био члан КПЈ, иако је себе сматрао комунистом. Као симпатизер учествовао је у свим акцијама које је од 1936. до априла 1941. године КПЈ организовала на подручју ондашње полимске општине.

Био је врло активан у предустаничком периоду; прикупљајући оружје, дошао је и до једног пушкомитраљеза, који је много значио у првим устаничким данима. Седамнаестог јула 1941. године, као припадник Полимског герилског одреда, учествовао је у нападу на карабињерску посаду у Мурину.

Учествује у многим борбама као борац Комског партизанског одреда, а затим од 21. децембра 1941. године као борац 1. батаљона 1. пролетерске бригаде, па затим као командир вода и замјеник командира чете у истој јединици.

На Чичеву је тешко рањен марта 1943. године, у данима IV офанзиве, а страдао је као тешки рањеник у данима V непријатељске офанзиве. За члана КПЈ примљен је 1942. године.

Као борац-пушкомитраљезац и командир вода истиче се у свакој борби свог батаљона као изузетно храбар, вјешт и сналажљив војник и старјешина. Посебно се истакао у разоружавању четника 7. јануара 1942. године у Округлици, кад је продро у четнички штаб, и уперивши на непријатеље пушкомитраљез натјерао их на предају. Такође се истакао на Улогу, фебруара 1942. године, када је са Војом Абрамовићем и Милијом Влаховићем ликвидирао групу усташа у селу Махала и омогућио 2. чети да пређе у напад на Улог. А на Бугојну, када је „гром десетина" одсјечена, он је својом присебношћу и лукавошћу успио, са цесетаром Вујом Абрамовићем, да је извуче из окружења, без иједног губитка.

За народног хероја проглашен је 13. јула 1953. године.

Рођен је 20. децембра 1912. године, у селу Буче, општина Беране (данас Иванград), СР Црна Гора, у сељачкој породици.

Основну школу завршио је у селу Буче а осам разреда гимназије у Беранима.

Почетком септембра 1935. године формиран је Централни актив Скоја гимназије у Беранима, чији је члан био и Живко који је 18. септембра исте године, по директиви партијског руководства, организовао штрајк ученика виших разреда гимназије, да би приморали управу гимназије да повуче одлуку о увођењу двократне наставе, која је погађала сиромашне ђаке са села. Одзив ученика био је потпун. Штавише, штрајку је приступио и знатан део ученика нижих разреда (III и IV разреда). Штрајк је прерастао у демонстрације. Дошло је до интервеиције жандарма, која се завршила тучом и кундачењем. Штрајк је усшио. Живко је са још 12 другова искључен из свих школа, без права полагања испита.

Члан партије постаје од августа 1935. године.

Због револуционарног рада ухапшен је 6. јануара, а маја 1936. године осуђен је по Закону о заштити државе, на 12 година робије и губитак часних права за свагда. Око четири и по године провео је у казненим затворима у Скопљу и Марибору. Ревизијом процеса крајем децембра 1940. године пуштен је на слободу.

Стари комуниста, прекаљени револуционар, Живковић се у гервим борбама за ослобођење Берана јула 1941. године истиче храброшћу и постојаношћу. Један је од веома активних у одбрани ослобођене територије и у поновном развијању устанка у љето и јесен 1941. године. У пљеваљској бици, био је заменик Командира чете.

Командир вода је на дан формирања 1. пролетерске бригаде. Касније је постао командир чете, а једно вријеме је био замјеник комесара 1. батаљона. Двадесетак дана по њеном формирању истакао се у нападу на Дабровину (16. јануара 1942. године), где је убацио ручну бомбу у ложиште локомотиве и уништио носаду теретног воза. I

У нападу на Улог, 26. фебруара 1942. године, као бомбаш ликвидирао је посаду бункера код цркве, одакле је непријатељ давао најжешћи отпор.

За борбу на Вечериновцу 9. маја Штаб 1. батаљона 1. пролетерске бригаде похвалио је 3. чету и њега као командира.

На Марковом Брду, 16. маја 1942. године, вјештом комбинацијом ватре и покрета Живко је са четом разбио неупоредиво надмоћније снаге четника и тиме отворио пут за продор ка Колишну. Осим тога, и лично се истакао ликвидирајући четнике-јуришлије који су упорно бранили врх на Марковом Брду.

На Боровој Глави код Цинцар-планине, водио је на јуриш вод бораца да би из усташког обруча избавио 1. вод 3. чете.

Године 1942, био је руководилац политодјела 4. крајишке, а потом тгастао руководилац политодјела 1. крајишке бригаде. У овим бригадама, пружио је пуну помоћ у правилном организовању и учвршћењу партијске организације и подизању идеолошко-политичког нивоа.

Септембра 1943. године постао је политички комесар 20. далматинске дивизије. Августа 1944. године упућеи је за комесара 22. српске дивизије. У борбама за ослобођење Ниша. Косовске Митровице, на сремском фронту и др. увек је био у п>рвим редовима.

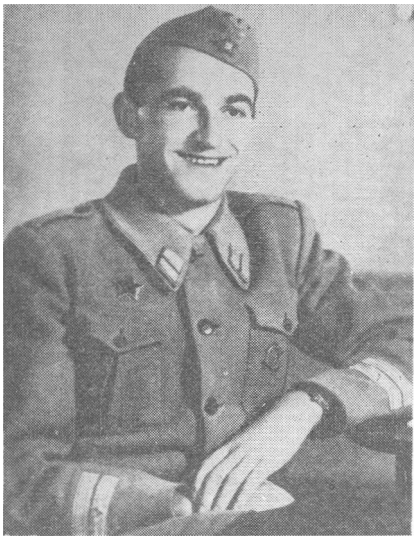
Послије рата био је политички комесар Команде везе ЈНА, главни инструктор Главне политичке управе, помоћник начелника Централне управе војнг индустрије, начелник катедре позадине Више војне академије, помоћник команданта за позадину граничних јединица ЈНА и др. Био је делегат на V и VI конгресу СКЈ.

Завршио је Вишу војну академију ЈНА и Школу оператике.

Има чин генерал-потпуковник ЈНА. У пензији је.

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више домаћих и страних одликовања.

За народног хероја проглашен је 5. јула 1952. године.

Рођен је 1920. године у селу Новако* вићима, општина Жабљак, Црна Гора.

Четири разреда основне школе завршио је у Новаковићима. Послије тога једно вријеме бавио се сеоским пословима код куће, а затим се као већ поодрастао дјечак уписује у нижу пољопривредну школу у Бару. Рат га је затекао као ученика четвртог разреда те школе.

Потиче из угледног братства, чији су многи чланови били активни у радничком покрету између два свјетска рата. Због тога, материјалног стања своје породице и других разлога, он се у трећем разреду пољопривредне школе, 1940. године, опредијелио за напредни омладински покрет, а годину дана касније постаје члан Скоја.

У периоду припрема за устанак у Црној Гори, у свом родном крају укључио се у рад омладинске организације.

Активно учествује у тринајстојулском устанку. Активан је и касније, у поновном оживљавању народне борбе. Почетком 1942. године из територијалних јединица Дурмиторског одреда формирано је неколико ударних батаљона. Комнен је ступио у Омладински батаљон овог одреда. И батаљон и Комнен истакли су се у многим борбама са четницима Павла Ђуришића. Једна од најтежих била је борба на Скари и Вечериновцу, близу Мојковца, маја 1942. године, у којој је младић испод Дурмитора показао храброст, чврстину и вјештину.

Када је 2. јуна 1942. године дио бораца његовог батаљона упућен у 1. пролетерску бригаду, Комнен је имао срећу да ступи у ову прослављену јединицу. Већ 3. јуна 1942. године, у борби у Добром Долу, његов батаљон је снажним ударом разбио четнике. У тој првој борби као пролетер показао је примјерну храброст. Такав је у повлачењу из Црне Горе и походу пролетерских бригада за Босанску крајину. на Тромеђи, Коњицу и другим местима. У познатом походу бригада примљен је за члана КПЈ.

Веома интелигентан, чврстог карактера, марљив, несебичан и храбар брзо се уздизао. У 1. пролетерској, јединици са заиста јаким кадром, он је са нешто више од годину дана партијског стажа постао политички комесар дивизиона. И на тој, у партизанима изузетно значајној дужности, показао је велику одговорност и способност. Веома је значајна улога ове јединице у борбама у V офанзиви.

Послије борби на Сутјесци једно вријеме је у 1. батаљону 1. пролетерске, з касније је замјеник комесара и партијски руководилац бригаде. И на овим дужностима више пута је загеажен као изузетно храбар борац. Нарочито се истакао у борбама за ослобођење Београда и на сремском фронту.

Рат је завршио као политички комесар 1. пролетерске бригаде, а непосредно по завршетку рата постао је политички комесар 1. пролетерске дивизије. На овој високој дужности, као партијски руководилац и политички радник, дао је све што је могао. ([1] (

Умро је 11. јуна 1946. године.) I

Носилац је Партизанске споменице 1941. и више одликовања.

За народног хероја проглашен 27. новембра 1953. године.

СПИСАК

БОРАЦА И СТАРЕШИНА I ЦРНОГОРСКОГ БАТАЉОНА, НА ДАН 21. ДЕЦЕМБРА 1941. У РУДОМ

ШТАБ БАТАЉОНА

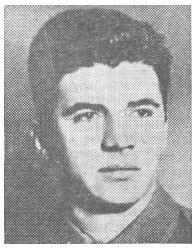
ЋЕТКОВИЋ Тома ПЕТАР — ПЕРО, командант батаљона рођен 1907. у Љуботињу (Цетиње), официр, члан КПЈ од 1942, народни херој. Погинуо 29. марта 1943. код Невесиња, као командант 3. ударне дивизије.

КАПИЧИЋ Мила ЈОВАН ЈОВО, политички комесар батаљона, рођен 1919. у Гајети (Италија), студент. Члан КПЈ од 1936, народни херој.

ЛОМПАР Марка НАДРИЈА НАДРО, замјеник команданта батаљона, рођен 1907. у Бокову (Цетиње), радник, члан КПЈ од 1928, погинуо 21. марта 1944. у селу Лаћевци (Босна).

ШЋЕКИЋ Гавра ВЛАДИМИР ВЛАДО, замјеник политичког комесара батаљона, рођен 1917. Бабино — Полице (Иванград), студент. Члан КПЈ од 1937, народни херој.

ПОПОВИЋ Петра ИВО ЂАНИ, референт санитета батаљона, рођен 1914. у Цетињу, студент, члан КПЈ од 1941.

ЋЕТКОВИЋ-КАПИЧИЋ Јована МИЛЕВА-МИЛА, болничарка, рођена 1920. у Пљевљима, ђак трговачке академије, члан Скоја од 1941, а КПЈ од 1942.

ЋЕТКОВИЋ Петра ТОМО, борац, рођен 1882. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, умро послије рата.

ЛАГАТОР Мата ШПИРО, курир, рођен 1922. у Угњима (Цетиње), радник, члан Скоја од 1939, а КПЈ од 1942.

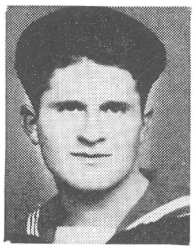

ПОПИВОДА Милутина ПЕТАР, курир, рођен 1918. у Љешевом Ступу, (Цетиње), угоститељски радник, члан Скоја од 1941, а КПЈ од 1942, погинуо 8. априла 1943. на Устиколини.

1. ЧЕТА

ВОЈВОДИЋ Ника ГАЈО, командир, рођен 1914. у Љуботињу, Цетиње, студент, члан КПЈ од 1941.

ЦРНЧЕВИЋ Риста АРСЕНИЈЕ, Оорац, рођен 1917. у Дупилу (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1941. погинуо 9. априла 1943. године на Крчином брудо, код Фоче, као секретар Скоја 1. чете.

ВУКИЋЕВИЋ Тома ЂОКО, ПОЛИтички комесар, рођен 1914. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1933, народни херој.

ЦРНЧЕВИЋ Ника ПЕТАР, борац, рођен 1921. у Дупилу (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1941. погинуо 27. јануара 1944. године код Цоњег Микиновца (Травник), као политички комесар чете.

ДАПЧЕВИЋ Јована ВЛАДО, замјеник командира, рођен 1917. у Љуботињу (Цетиње), студент, члан КПЈ од 1934. (са прекидима). Послије рата искључен из КПЈ, осуђен као издајник земље.

ЦРНЧЕВИЋ Марка ВУЧЕТА, борац, рођен 1923. у Дупилу (Бар), земљорадник, члан Скоја од 1941. а КПЈ од 1943. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЛЕКИЋ Андрије РИСТО, замјеник политичког комесара, рођен 1909. у Сеоцима (Бар) студент, члан КПЈ од 1931. народни херој, погинуо 14. јуна 1943. у Миљевини код Фоче, као руководилац политод,1ела 4. црногорске пролетерске бригаде.

ЦРВЕНКО Томе БЛАЖО, борац, рођен 1914. у Љуботињу (Цетиње), техничар, члан КПЈ од 1941. погинуо 8. априла 1942. на Крчином брду, код Фоче, као политички комесар чете.

БАРЈАМОВИЋ Мила ЈОВАН, борац, рођен 1914. у Орахову (Бар), земљорадник, члан СКОЈА од 1941. умро у Трнову после игманског марша, 2. фебруара 1942.

ЦРВЕНКО Илије ВЛАДО, борац, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), ђак учитељске школе, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1943, погинуо 8. јула 1943. код Цапарти (Зворник), као секретар Скоја чете.

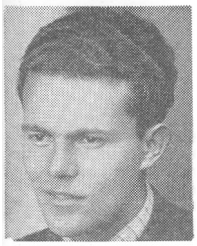
БОРОЗАН Лаза ПАВЛЕ, борац, рођен 1907. у Бокову, (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ погинуо 5. септембра 1944. у Бајиној Башти, као командир митраљеског одељења.

ДАБАНОВИЋ Ђура МИТАР, борац, рођен 1912. у Сеоцу (Бар), рударски радник, члан КПЈ од 1941.

ДАБАНОВИЋ Лабуда ШПИРО, борац, рођен 1899. у Сеоцима (Бар), земљорадник, враћен у Црну Гору као игманац, заробљен и стрељан у Бару 4. априла 1942.

ДАПЧЕВИЋ Андрије ИВО, борац, рођен 1916. у САД, студент права, члан КПЈ од 1936, погинуо 6. децембра 1942. на Скатовици код Котор Вароши, као политички делегат вода.

ДРАЦУН Ђура СВЕТО, борац, рођен 1923. у Љуботињу (Цетиње), ученик гимназије, члан Скоја од 1941, члан КПЈ од 1942, погинуо 6. априла 1945. код Витеза, као помоћник политичког комесара дивизије.

ЂУКАНОВИЋ Илије БЛАЖО, борац, рођен 1914. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1942.

ЂУКАНОВИЋ Крста НИКОЛА, борац, рођен 1919. у Грађанима, (Цетиње), земљорадник, члан скоја од 1941, КПЈ од 1943, погинуо децембра 1944. године код Илока, као командир пратеће чете.

ЂУРАШЕВИЋ Сава НИКО, борац, рођен 1915. у Грађанима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1942.

ГАЗИВОДА Васа ПЕТАР, борац, рођен 1906. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1934.

ЈОВИЋЕВИЋ Јока ПАВЛЕ, борац, рођен 1914. у Чешљарима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1938, умро 1967. године.

КНЕЖЕВИЋ Јоков Јово, рођен 1909. у Грађанима (Љуботињ, Цетиње), земљордник, враћен у Црну Гору марта 1942. због болести, интерниран у логор.

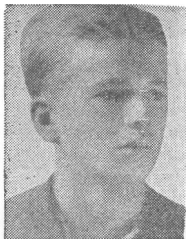
КОСТИЋ Драга ЂОКО, борац, рођен 1912. у Рвашима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1939, погинуо јуна 1943. у Мратињу (Пива), као командир батерије бригаде.

ЛЕКИЋ Јока БЛАЖО, рођен 1914. у Сеоцима (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1935.

ЛЕКИЋ Јока РИСТО, борац, рођен 1897. у Сеоцима (Бар), учитељ, члан КПЈ од 1932, погинуо фебруара 1943. код Босанског Петровца.

ЛОПИЧИЋ Ива ЂОКО, борац, рођен 1922. у Цеклину (Цетиње). земљорадник, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1943, погинуо јуна 1943. на Романији.

ОРЛАНДИЋ. Маша БОЖО, борац, рођен 1914. у Сеоцима (Бар), земљордник, члан КПЈ од 1941.

ЛОПИЧИЋ Ђура УРОШ, борац, рођен 1923. у Цеклину (Цетиње), земљорррдник- члан Скоја од 1940 КПЈ од 1941, погинуо 9. маја 1942. на Вечериновцу (код Мојковца).

ОРЛАНДИЋ Јака ШПИРО, водтк, ро ,ен 1899. у Горњим Сеоцима (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1942, погинуо 25. октобра 1943. код Колашина (у 4. пролетерској црногорској бригди).

МАРТИНОВИЋ-ВУЈОВИЋ Васа ДАНИЦА, четна болничарка, рођена 1913. у Бајицама (Цетиње), домаћица, члан КПЈ од 1944.

ПЕЈАКОВИЋ Стевана ВЛАДО, борац, рођен 1912. у Пачарађима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1934.

МАШАНОВИЋ Мила БОЖИДАР--БОЖО. борац, рођен 1919. у Орахову (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1941.

ПЕТРИЧЕВИЋ Петра МИЛАН, пођен 1914. у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1936, погинуо јула 1943. код Олова, као командир вода-

МИХАЉЕВИЋ Луке БРАНКО, борац, рођен 1923. у Грађанима (Цетиње), ученик учитељске школе, члан Скоја од 1941. п»гинуо 1. августа 1942. код Шујице (Ливно), као секретар Скоја чете.

ПЕТРОВИЋ Јока ЂУРО, рођен 1914. Грађани-Љуботиљ, Цетиње, СРЦГ, радник, члан КПЈ од 1934. погинуо, августа 1942, на Купресу у 4. Црногорској Пролетерској бригади, народни херој.

НИКАЉЕВИЋ Митра САВО, борац, рођен 1918. у Брчели (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1941, погинуо 8. марта 1943. на Крчином Брду код Фоче, као водник.

ПРЉА Ђура БОЖО, борац, рођен 1919. у Љуботињу (Цетиње), металски радник, члан КПЈ од 1942, погинуо као официр ОЗН-е, код Урошевца 1945. од балиста (албанских квислинга).

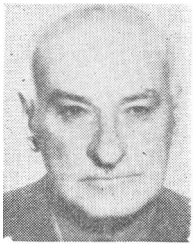
ПРЉА Ђура ПЕТАР, борац, рођен 1911. на Цетињу, службеник, члан КПЈ од 1936, погинуо фебруара 1943. на Иван-седлу, као политички делегат вода, народни херој.

ТАТАР Сава ЛАБУД, борац, рођен 1909. године у Цеклину (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1931.

ПУРЛИЈА Сава ВОЈИСЛАВ МИШО, борац, рођен 1920. у Дупилу (Бар), земљорадник, члан Скоја, ОД 1940, КПЈ ОД 1942, погинуо фебруара 1942. на Иван-седлу, пушкомитраљезац.

ТОМОВИЋ Ђура ЈОВО, борац, рођен 1905. у Подгору (Бар), земљорадник, члан КПЈ од 1933, умро 1975. године.

РАДОМАН Стевана МАРКО, борац, рођен 1910. у Љуботињу (Цетиње), радник, члан КПЈ од 1938, погинуо марта 1943. на Неретви као рањеник болнице.

ВОЈВОДИЋ Павла ЂОКО, десетар, рођен 1914. у радомиру (Грађани, Цетиње), радник, члан КПЈ од 1941. погинуо 9. маја 1942. на Вечериновцу код Мојковца као водник, народни херој.

РАДУЛОВИЋ Николе ЈОВО, борац, рођен 1906. у Команима (Даниловград), радник, члан КПЈ од 1931, погинуо 19. маја 1943. на Златном бору код Челебића, као командир чете, народни херој.

ВОЈВОДИЋ Илије ЂУРО, борац, рођен 1921. у Радомиру (Грађани, Цетише), студент, члан КПЈ од 1939.

РОЛОВИЋ Ника ВЛАДИМИР, борац, рођен 1916. у Брчелима (Бар), апсолвент права, члан КПЈ од 1936. убијен априла 1971. од усташких терориста, у Шведској као амбасадор СФР Југославије, народни херој.

ВОЈВОДИЋ Ива КОСТА, борац, рођен 1922. у Радомиру (Грађани, Цетиње), земљорадник, члан Скоја од 1941, погинуо 2. марта 1942. у Жупи код Калиновика.

ШАБАН Пера ВИДО, борац, рођен 1912. у Љуботињу (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1942.

ВОЈВОДИЋ Јова ВЕЛИША, борац, рођен 1916. у Радомиру (Грађани, Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1936, погинуо 6. децембра 1942, на Скатовици код Котор Вароши, као десетар.

ВОЈВОДИЋ Ива **ТОМО, борац,** рођен **1910, у Радомиру (Грађани, Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1943, погинуо 15. јуна 1943. на Реновици, као замјеник командира чете.**

ВУЧИНИЋ — МИЛУТИНОВИЋ КОСАРА, борац, рођена 1920. **у Вељем Брду (Титоград), радница, члан Скоја од** 1940, **члан КПЈ од** 1942.

ВУЧКОВИЋ Коста БЛАЖО, борац, рођен 1914. **у Прекорници (Љуботиња, Цетиње), студент права, члан КПЈ од** 1935.

ВУЧКОВИЋ Марка ЈОВАН, борац, рођен 1913. **у Прекорници (Љуботиња, Цетиње), рударски радник, члан КПЈ од** 1934, **погинуо фебруара** 1944. **код Мркоњић Града, као заменик политичког комесара батаљона, народни херој.**

ВУЈОВИЋ Стевана ЂУРО, борац, рођен 1901. **у Љуботињу (Цетиње), рударски радник, члан КПЈ од** 1929, **учесник шпанског грађанског рата, погинуо** 9. **1уна** 1943. **на Зеленгори, као лични пратиоц друга Тита, народни херој.**

ВУЈОВИЋ Мила МАРКО-ЗЕКО, борац, рођен 1898. **у Љуботињу (Цетиње), рударски радник, погинуо** 5. **августа** 1942. **у Ливну.**

ВУКИЧЕВИЋ Јована МИЛУТИН, борац, рођен 1920. **у Љуботињи (Цетиње), радник, члан Скоја од** 1940, **КПЈ** ОД 1942.

ВУЛЕТИЋ Јоков МАРКО, борац, рођен 1911. **у Љимљанима (Бар), шумски радник, члан КПЈ од** 1934.

2. ЧЕТА

БУРИЋ Мирка САВО, командир чете, рођен 1915. **у Загреди (Даниловград), студент права, члан КПЈ од** 1938. **умро** 1963. **године, народни херој.**

ПОПОВИЋ Ива ЈОВО, политички комесар, рођен 1915. **у Очинићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од** 1935, **погинуо** 27. **фебруара** 1942. **код Улога (Калиновик), као комесар чете.**

АБРАМОВИЋ Ђорђа ВОЈО, десетар, рођен 1914. **у Бјелицама (Цетиње), члан КПЈ од** 1934. **године.**

БАЈАГИЋ Николе МИЛИЋ, борац, рођен 1916. **у Морачи (Колашин), земљорадник, јуна** 1942. **остао на терену у дурмиторском крају.**

БАЈОВИЋ Лаза ФИЛИП, борац, рођен 1912. у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1941, погинуо децембра 1942. код Прњавора.

ЂУКАНОВИЋ Николе САВО, борац, рођен 1922. у Бјелицама (Цетиње), земљорадник, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1942. године.

БАТРИЋЕВИЋ Јока ПАВЛЕ, Десетар, рођен 1908. у Очинићима (Цетиње), радник, члан КПЈ од 1942, погинуо 27. фебруара 1942. I код Улога (Калиновик).

ФРАНОВИЋ Луке МИЛОШ, борац, рођен 1907. у Режевићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ од 1942, погинуо 10. јуна 1943. на Балиновцу (Зеленгора).

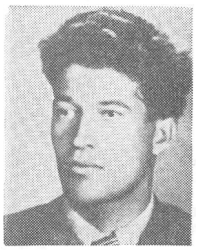
БИГОВИЋ Сава БОЖО. борац, рођен 1917. у Трњине (Цетиње), радник, члан КПЈ од 1942, умро 1969. године.

ГАРДАШЕВИЋ Голуба БОЖО, десетар, рођен 1917. на Чеву (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1942, умро 1962. године.

БИГОВИЋ Сава МИЛАН, борац, рођен 1909. у Трњине (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1941. године.

ГАРДАШЕВИЋ Петра РАДОВАН, борац, рођен 1916. на Чеву (Цетиње), студент права, члан КПЈ од 1941, погинуо 8. јула 1943. на Снагово, код Зворника, као комесар чете, народни херој.

БОРЕТА Ника ЈОКО, борац, рођен 1908. у Бечићима (Будва), земљорадник, члан КПЈ од 1943. године.

КРИВОКАПИЋ Васа МИЛОШ, борац, рођен 1912. у Доњој Заљути (Цетиње), земљорадник, као игманац враћен у Црну Гору у априлу 1942. године.

ДЕРВИШ Ника МАТО, борац, рођен 1912. у Цетињу, лимарски радник, члан КПЈ од 1938, погинуо јула 1942. године.

МАРИНОВИЋ Мата ЂУРО, борац, рођен 1909. у Очинићима (Цетиње), службеник, члан КПЈ од 1932. године.

МАРИНОВИЋ Блажа НИКОЛА, борац, рођен 1912. у Очинићима (Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1933, погинуо јуна 1943. на Сутјесци као комесар ешалона тешких рањеника.

ПАВЛОВИЋ Ђура ИВО, борац, рођен 1912. у Брду (Будва), земљорадник, члан КПЈ од 1940. као игманац враћен 6. јуна 1942. за Црну Гору, на Голији извршио самоубиство да не би жив пао непријатељу у руке.

МАРТИНОВИЋ Марка ЉУБО, борац, рођен 1920. у Бајицама (Цетиње), земљорадник, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1942, погинуо несретним случајем децембра 1944. у Дубровнику, као заменик политичког комесара 10. црногорске бригаде.

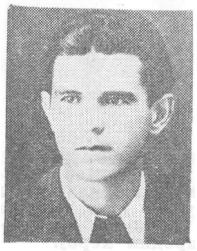
ПОПИВОДА Марка БЛАЖО, борац, рођен 1911. у Љешевом Ступу (Бјелице, Цетиње), земљорадник, члан КПЈ од 1935, погинуо 14. октобра 1944. у Београду, као политички комесар батаљона, народни херој.

МЕДИГОВИЋ Јова КРСТО, борац, рођен 1914. у Паштровићима (Будва) радник, члан КПЈ од 1941, погинуо 9. маја 1942. на Вечериновцу код Мојковца, као пушкомитраљезац.

ПОПИВОДА Сава ПЕРО, борац, рођен 1915, у Љешевом Ступу (Цетиње), службеник, члан КПЈ, 1948. побјегао из земље као присталица Информбироа.

МИЋУНОВИЋ Митра МИРКО, борац, рођен 1918. на Цетињу, матурант, члан Скоја од 1939, КПЈ од 1940, погинуо 27. фебруара 1942. код Улога (Калиновик).

ПОПОВИЋ Крста РАДОВАН, борац, рођен 1922. у Цуцима (Цетиње), матурант, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1942, погинуо марта 1943. на Чичеву (Прењ).

МИЛУТИНОВИЋ — ШПАДИЈЕР СТАНКА, болничарка, рођена 1920. у Пиперима (Титоград), домаћица, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1943. године.

СРЗЕНТИЋ Стева ШПИРО, борац, рођен 1916. у Петровцу (Будва), студент медицине, члан КПЈ од 1939, године.

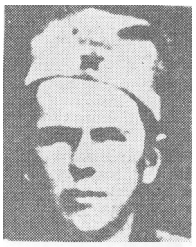
ПАВИЋЕВИЋ МИРОЈЕ, водник и замјеник командира чете, рођен 1914. у Даниловграду, службеник, члан КПЈ од 1941, страдао несре-ним случајем послије рата у Дубровнику као мајор ОЗН-е.

СТАНИШИЋ Никола МАРКО, десетар, рођен 1908. у Маинама, (Будва), земљорадник, члан КПЈ од 1941, погинуо 9. маја 1942. на Вечериновцу код Мојковца.

СТАНИШИЋ Филипа МАРКО, борац, рођен 1919. у Маинама (Будва), радник, члан КПЈ од 1941, народни херој.

ВУЈОВИЋ Видака ШПИРО, десетар, рођен 1918. у Ублима Чевским (Цетиње), земљорадникЈ члан КПЈ од 1942, погинуо фебруара 1943. на Иван седлу, као водник, народни херој.

ШАБАН Јована ДУШАН, борац, рођен 1920. у Подгорици (данашњи Титоград), ученик средње пољопривредне школе, члан Скоја од 1940, КПЈ од 1942. године.

ВУКЧЕВИЋ Пера ЂОКО, борац, рођен 1915. на Цетињу, лимар, члан КПЈ од 1939, као игманац враћен априла 1942. у Црну Гору и тамо погинуо.

ШПАДИЈЕР ШПИРО, ВОДНИК, рођен 1914. у Доњем крају (Цетиње), подофицир, члан КПЈ од 1941.

ЗЕНОВИЋ Ђура МИЛАН, борац, рођен 1912. у Режевићима (Будва>, земљорадник, умро фебруара 1942. у Фочи као игманац.

ЗЕНОВИЋ Андрија МАРКО, борац, рођен 1912. у Режевићима (Будва), земљорадник, јуна 1942. године враћен у Црну Гору.

3. ЧЕТА

ВУЈКИЋЕВИЋ СЕКУЛА, командир, рођен 1912. у Бабином (Иванград), учитељ, члан КПЈ од 1942, погинуо 1943. код села Горажде (Иванград), као позадинац.

АНЂЕЛИЋ Михајла БРАНКО^ борац, рођен 1918. у Малој Ријеци (Колашин), подофицир, члан Скоја од 1941, погинуо 27. фебруара 1942. код Улога (Калиновик).

МАРЈАНОВИЋ БОЖИНа АЛЕКСАНДАР ЛЕКО, ПОЛИТИЧКИ комесар, рођен 1912. у Краљима (Андријевица), студент права, члан КПЈ од 1939, погинуо 1944. у Словенији као командант бригаде.

БАЈИЋ Вуков КРСТО, борац, рођен 1919. у Беранама (данашњи Иванград), студент филозофије, члан КПЈ од 1941, погинуо 23. августа 1944. на Златибору, као политички комесар 3. крајишке пролетерске бригаде, народни херој.

БАКОЧЕВИЋ Радована БРАНКА, борац, рођена 1923. у Ужицу, ученица учитељске школе, члан Скоја од 1941, погинула јуна 1943. године на Сутјесци као тешки рањеник.

БУЛАТОВИЋ Века ЈЕЛЕНА, борац, рођена 1914. у Ровцима (Колашин), учитељица, погинула јуна 1943. на Сутјесци, у 4. црногорској пролетерској бригади.

БАКИЋ Радосава РАДОВАН, борац, рођен 1913. у Врујцима, (Колашин), члан КПЈ од 1938, погинуо 14. октобра 1943, године у Барама Краљским (Колашин), у 4. црногорској пролетерској бригади.

БУЛАТОВИЋ РАДУЛЕ, борац, рођен 1918. у Требаљеву (Колашин), земљорадник, напустио батаљон марта 1942. године и погинуо као четник.

БЕШИРЕВИЋ Мустафе ХАМИД, борац, рођен 1919. у Вишеграду, студент теологије, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1942, погинуо јуна 1943. године на Сутјесци као тешки рањеник и замјеник политичког комесара чете, народни херој.

ЋИРОВИЋ Илије ЈАНКО, водник, рођен 1904. у Барама Радоњића (Колашин), земљорадник, члан КПЈ од 1940, умро 1970, народни херој.

БОЈОВИЋ МИЛОРАД РАДЕ, рођен 1913. у Бијелом Пољу, пекарски радник, члан КПЈ од 1931, погинуо 16. маја 1942. на Маркову брду код Колашина.

ЋОРАЦ Новака СВЕТОЗАР, борац, рођен 1913. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, погинуо 1. августа 1942. на Суховрху, код Ливна.

БОЈОВИЋ Јована СТРАДО, борац, рођен 1918. у Бојовићима (Иванград), свршени богослов, члан Скоја од 1941, КПЈ од 1942. године.

ЧОГУРИЋ Тадише МИЉАН, борац, рођен 1922. у Војковићима (Колашин), земљорадник, члан Скоја од 1942, КПЈ од 1943. године.

БОРИЧИЋ Вранов МИЛО, борац, рођен 1922. у Бабину (Иванград), радник, члан Скоја од 1935, члан КПЈ од 1941. године.

ДАШИЋ МИЛИСАВ, бораЦ, рођен 1912. у Калудри (Иванград), инлсињер агрономије, погинуо 16. маја 1942. на Марковом брду код Колашина.

ДОРИЋ Хусеина ЈУСУФ, борац, рођен 1919. у Дорићима (Рудо), ученик Шеријетске школе, члан Скоја од 1942, погинуо 10. маја 1942. на Вечериновцу код Мојковца.

ЂУКИЋ Радоја ГОЈКО, борац, рођен 1922. у Полици, (Иванград), ученик, члан Скоја од 1939, и КПЈ од 1942, године.

ДРАГОВИЋ Шћепана ЈАКША, борац, рођен 1910. у Ћулићима (Иианград), намештеник, члан КПЈ од 1943, погинуо 26. јуна 1943. код Власенице.

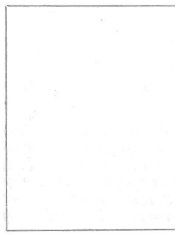
ЂУКИЋ МИЛИЈА, борац, рођен 1910. у Полици, (Иванград), земљорадник, члан КПЈ од 1941. године.

ДРАГОВИЋ Милоша СПАСОЈЕ, борац, рођен 1919. у Војковићима (Колашин), студент права, члан Скоја од 1936, КПЈ од 1938, погинуо 9. априла 1943. на Крчином брду код Фоче, као политички комесар чете, народни херој.

ЂУКИЋ Михајла ВУКСАН, борац, рођен 1916. у Бјелојевићима (Мојковац), радник, члан КПЈ од 1939, погинуо 18. децембра 1943. у Шуици код Ливна, као командир чете, народни херој.

ДРАШКОВИЋ МИОДРАГ, борац, рођен 1921. у Колашину, земљорадник, напустио батаљон марта 1942. и погинуо као четник.

ГОШОВИЋ Ђура СПАСОЈЕ, борац, рођен 1911. у Кучима, (Титоград), намјештеник, погинуо 9. априла 1943. на Крчином брду код Фоче.

ДРПЉАНИН Дервиша ТАЛЕ, борац, рођен 1913. у Папама, (Шаховићи, Бијело Поље), шумарски радник, погинуо 9. маја 1942. на Скари, код Мојковца.

ЈАНКОВИЋ Митра ИВАН, борац, рођен 1924. у Колашину, ђак, члан Скоја од 1941, погинуо 27. фебруара 1942. на Улогу (Калиновик).

ДЕДЕИЋ Стевана БОШКО, борац рођен 1907. у Штитарци (Мојковац), земљорадник, члан КПЈ од 1942, погинуо децембра 1944. у Словенији као командант 17. бригаде, народни херој.

ЈАНКОВИЋ Викоте РАЈКО, борац, рођен 1923. у Жирцима (Колашин), ученик, члан Скоја од 1940, погинуо 9. маја 1942. на Скари код Мојковца.

ЈОВАНОВИЋ Милована БАТРИЋ, борац, рођен 1922. у Моравчи (Колашин), студент права, члан КПЈ од 1941. године.

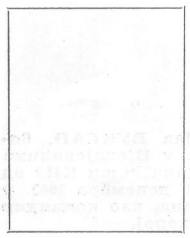
ЛУТОВАЦ Мијајла МИЛУН, борац, рођен 1916. у Дапсићима (Иванград), земљорадник, погинуо 16. маја 1942. на Марковом брду код Колашина.

ЈОВОВИЋ Јована ВОЈО, рођен 1915. у Косињу (Даниловград), инжењер, члан КПЈ од 1942. године.

ЛОНЧАРЕВИЋ Максима ЂУРО, борац, рођен 1920. у Гусињу, студент, члан КПЈ од 1939, народни херој.

КОВИЈАНИЋ БЕЋИР, борац, рођен 1922. у Колашину, земљорадник, напустио батаљон марта 1942. године, погинуо као четник.

МАСЛОВАРИЋ Михаила ВОЈИСЛАВ, борац, рођен 1914. у Драгосави (Иванград), земљорадник, члан КПЈ од 1937, погинуо 18. децембра 1942. код Челинца (Бања Лука), као замјеник политичког комесара чете, народни херој.

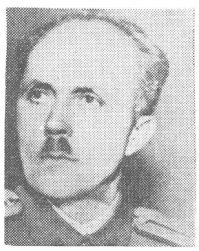
КОМАТИНА Алекса МИЛОШ, борац, рођен 1885. у Доњој Ржаници (Иванград), земљорадник, погинуо маја 1943. недалеко од свог родног места, народни херој.

МАШКОВИЋ Секуле САВО, борац, рођен 1914. у Осредце (Морача, Колашин), службеник, члан КПЈ од 1940. погинуо у Срему 4. децембра 1944. као командант 8. црногорске бригаде, народни херој.

КОРАЋ РАЈКО, водник, рођен 1916. у Корађима (Иванград), земљорадник, члан КПЈ од 1941, погинуо 8. јула 1942, код Коњица, као командир чете.

НЕДИЋ Обрада ДУШАН, борац, рођен 1901. у Пешци (Иванград), земљорадник, члан КПЈ од 1943 године.

ЛУТОВАЦ Вука ДРАГУТИН, борац, рођен 1922. у Дапсићима (Иванград), ученик, члан Скоја ОД 1940, КПЈ ОД 1942, погинуо 15. марта 1943. године на Чичеву (Пребељ).

НЕДОВИЋ МИХАИЛО, рођен 1920. у Калудри (Иванград), земљорадник, члан Скоја, од 194? погинуо 24. децембра 1942. на Шном врху код Бања Луке.

НЕШОВИЋ Милисава МИЛА, борац, рођена 1924. у Ужицу, ученица, члан Скоја од 1941. КПЈ од 1942. године.

СТИЈОВИЋ МИЛОЊА, борац, рођен 1911. у Полици (Иванград), судија, члан КПЈ од 1942. године.

НОВОВИЋ Милете МИРКО, борац, рођен 1917. у Цецунима (Иванград), студент технике, члан КПЈ од 1936, народни херој.

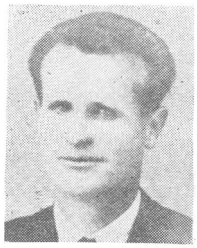
ШЋЕПАНОВИЋ Пера БОРИША БАТО, борац, рођен 1921. у Колашину, радник, члан Скоја од 1940, КПЈ ОД 1942. ГОДИне.

РАКОЧЕВИЋ Мирка МИЛИЋ ДОКТОР, борац, рођен 1914. у Штитарици (Мојковац), гпафички радник, погинуо децембра 1942. код Котор Вароши.

ТОШИЋ Милована БРАНКО, борац, рођен 1920. у Колашину, ђак, члан Скоја од 1940, КПЈ од 1942. умро 1948. године.

РАКОЧЕВИЋ Марка САВО, борац, рођен 1913. у Мушовића Ријеци (Колашин), земљорадник, члан КПЈ од 1938, погинуо октобра 1942. код Кључа.

ВЕЉИЋ ЗАРИЈЕ, борац, рођен 1923. у Бабини (Иванград), земљорадник, члан Скоја од 1940, погинуо 24. децембра 1942. код Хрваћана.

СИМОНОВИЋ Милете ДАНИЛО, борац, рођен 1920. у Колашину, студент права, члан КПЈ од 1940, умро 1952.

ВОЈВОДИЋ Рада ДИМИТРИЈЕ ЗЕКО, десетар, рођен 1908. у Коњусима (Иванград), службеник члан КПЈ од 1941, народни херој

СИМОНОВИЋ Милоша ПЕТАР, борац, рођен 1921. у Јасенову (Колашин), земљорадник, априла 1942. године враћен на терен због болести.

ВЕШОВИЋ Шака РАДОЊА, борац, рођен 1922. у Ријеци Марсенића (Иванград), члан Скоја од 1939, КПЈ од 1942. године.

ВЛАХОВИЋ Митра ДРАГУТИН, борац, рођен 1912. у Трмањи (Титоград), земљорадник, марта 1942. враћен у Црну Гору.

ВУЈОШЕВИЋ Вучића ДУШАН, борац, рођен 1912. у Иванграду, трговац, члан КПЈ од 1942, погинуо септембра 1943. код Будимља (Рудо), народни херој.

ВЛАХОВИЋ Милинков ДУШАН, рођен 1910. у Трмањи (Титоград), инжењер агрономије, члан КПЈ од 1938, погинуо децембра 1946. код Цетиња од четничких одметника.

ЗОГОВИЋ Филипа ВУЈО, борац, рођен 1914. у Мурину (Плав), земљорадник, члан КПЈ од 1942, погинуо маја 1943. године на Златном бору код Челебића, као водник, народни херој.

ВЛАХОВИЋ Милинка ДУЊА, борац, рођена 1914. у Трмањи (Титоград), учитељица, члан КПЈ од 1942. године.

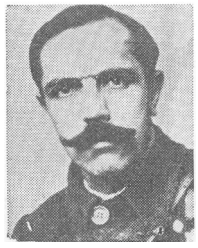
ЖИВКОВИЋ Радосава ЖИВКО водник, рођен 1912. у Бучима (Иванград). члан КПЈ од 1935, народни херој.

ВЛАХОВИЋ Радосава МИЛИЈА, борац, рођен 1908. у Трмањи (Титоград), подофицир, погинуо 27. фебруара 1942. на Улогу (Калиновик).

ЖУРИЋ Луке МИЛОШ, борац рођен 1919. у Бјелојевићима (Мојковац), земљорадник, члан скоја од 1941, КПЈ ОД 1942, умро 1968. године.

ВЛАХОВИЋ Драгише ВУКО, борац, рођен 1906. у Трмањи (Титоград), земљорадник, члан КПЈ од 1943. године.

НАПОМЕНА:

При формирању 1. пролетерске бригаде у батаљон су дошли:

— ХАМИД БЕШИРЕВИЋ и ЈУСУФ ДОРИЋ — добровољци,

— КОСАРА ВУЧИНИЋ и СТАНКА МИЛУТИНОВИЋ — из 2. батаљона,

— МИЛА НЕШОВИЋ и БРАНКА БАКОЧЕВИЋ — из Ужичког партизанског одреда.

— из 3. чете 23. децембра прешли су у 2. чету која је бројно била најслабија: СПАСОЈЕ ДРАГОВИЋ, БОШКО ДЕДЕЈИЋ, ЂУРО ЛОНЧАРЕВИЋ, МИЉАН ЧОГУРИЋ, ДУШАН, ДУЊА, ВУКО И ДРАГУТИН ВЛАХОВИЋ и ВУЈАДИН ЗОГОВИЋ.

— 27. децембра из 2. батаљона дошао је МИЛИЈА ВЛАХОВИЋ.

— спискови су рађени по абецеди.

СПИСАК
БОРАЦА КОЈИ СУ У БАТАЉОН СТУПИЛИ У 1942. ГОДИНИ

АГИЋ САФЕТ, рођен 1923, Сарајево, СРБиХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БАБИЋ Шћепана ИВО, рођен 1925, Десне, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БАБИЋ Ј. НИКОЛА, рођен 1920, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, рањеи 20. марта 1943. на Чичеву — Бајићи.

БАЧАНОВИЋ Милана БОГДАН, рођен 1925, .Тајце, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, умро послије рата.

БАЈИЋ В. МОЈСИЈЕ, рођен 1924, Беране (Иванград), СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 13. октобра 1942. код Кључа.

БАРАЦ Милоша ДАРИНКА, рођена 1924. Боан, Шавник, СРЦГ, радница, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

БАРБИР Мате ЈУРЕ, рођен 1924, Метковић, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у КОБ од 1942. године.

БАТИНИЋ Јуре НИКОЛА, рођен 1919, Макор, Макарска, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

БЕАРА Јакова БРАНКО, рођен 1924, Сутина, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а погинуо августа 1943. године у Босну.

ЕЕГОВИЋ Јакова ИВАН, рођен 1915, Бањина, Плоче, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

БЕЛАМАРИЋ Љубе ЈЕРКО, рођен 1916, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

БИЈЕЛИЋ Пера ИВО, рођеи 1924. Подградина, Макарска СРХ, земљорадник у НОБ од 1942. године.

БИЈЕЛИЋ Ђоков ЛУКА, рођен 1920, Подгорица (Титоград), СРЦГ, матурант трговачке академије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 13. јуна 1943. у Миљевини код Фоче, као политички делегат вода.

БИКИЋ Бојана МИЈО, рођен 1922, Радановци Ливно, СР БиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

БИЛИЧИЋ Анте МАРКО, рођен 1910, Богомоље, Хвар, СРХ, радник, у НОБ од 1942. погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

БИЛИЋ САЛКО, рођен 1919, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

БЈЕЛИЦА Пера Лазар, рођен 1910, Голија — Никшић, СРЦГ, земљорадник. у НОБ од 1941, погинуо 9. маја 1942. године на Скари код Мојковца.

БЈЕЛИЦА Јевта РАДОСАВ, рођен 1915, Голија, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

БЈЕЛИШ Петра ИВО, рођен 1924, Подградина, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 8. јуна 1943. код Зворника.

БЛАЖ Ивана МИШЕ, рођен 1922, Округ Горњи, Трогир, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо марта 1943. на Прењу.

БОГУНОВИЋ Јакова МАНДА, рођена 1925, Бањина, Плоче, СРХ, домаћица, у НОБ од 1942. године.

БОГУНОВИЋ МАРИЈА, Бањина, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, поги-1 нула 8. јула 1943. на Цапардама код Зворника.

БОГУНОВИЋ Јуре НЕТАР, рођен 1918, Бањина, Плоче, СРХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

БОГУЉИЋ Мате КАЈО, рођен 1917, Кућине, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

БОНАЧИЋ ЈУРЕ, Солин, Сплит, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 8. априла 1943. на Устиколини код Фоче.

БОЈОВИЋ Еаја ЂОРЂИ.ТЕ, рођен 1922. у САД, у НОБ од 1941. године.

БОРИЋ Николе МАТЕ, рођен 1913, Подгора, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942. погинуо марта 1943. године, на Прењу.

БОРОВИНА Пере АНТЕ, рођен 1922, Вела Лука, Корчула, СРХ, у НОБ од 1942. године.

БОШКОВИИ Ђока ДУШАН, рођен 1917, Беране (Иванград), СРЦГ, студент ветерине у НОБ од 1941, члан КПЈ, погинуо 6. априла 1943. на Крчином брду, код Фоче.

ЕОЖИЋ ВЕЉКО, СРБиХ, земљорадник у НОБ од 1942. године.

БОЖИЧКОВИЋ Миле ЧЕДОМИР, рођен 1927, Борци, Котор Варош, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо априла 1943. на планини Узломац.

БРАЈОВИЋ ВУКОТА, рођен 1923. Даниловград, СРЦГ, ђак, кандидат за члана КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо јула 1942. на Подхуму код Острошца.

БРАТИЋ ПЕТАР, рођен 1918, Вуковско, Купрес, СРБиХ, радник, у НОБ од 1942. године.

БУЛИЧИЋ Виценца ВИНКО, рођен 1924, Чијево, Трогир, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЦАРИЧИЋ Тодора РАДМИЛА—МИЛА, рођена 1921, Беране (Иванград), СРЦГ, ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941. годипе.

ЦЕРОВИЋ Ј. АНКА, рођена 1923. Тушина, Шавник, СРЦГ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинула 15. јуна 1942, на Шћиту.

ЦЕРОВИЋ Радивоја ЈОВАН, рођен 1915, Тушина, Шавник, СРЦГ, апсолвент права, члан КПЈ, у ИОБ од 1941. године.

ЦИЦМИЛ Лазара РАДИВОЈЕ, рођен 1922, Пишче, Плужине, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. па Сутјесци као борац 5. пролетерске бригаде.

ЦРЊАК Милана ЉУБО, рођен 1917, Милосавци, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЦВЕТКОВИЋ РАДМИЛА, рођена 1927, Гламоч, Сарајево, СРБиХ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

ЦВИЈАНОВИЋ Глига ДАНЕ, рођен 1924, Поточани, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини код Фоче.

ЦВИТКОВИЋ МИЛАН, рођен 1920, Врлика, Сињ, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо 1944. на брду Гали код Сиња.

ЧЕКО Иве ЈОСО, рођен 1912, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 8. јула 1943. у Глуминама код Зворника.

ЧЕКО Шиме АНТЕ, рођен 1924, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЧЕКО Иве ВИНКО, рођен 1926., Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. погинуо 8. јула 1943. године код Зворника.

ЧЕЧАР Петра РАДА, рођена 1924, Влаховићи, Сарајево, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЧИЧИЋ Бранка МИЛОШ, рођен 1924, Кобатовци, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЧОНБЕР Трифуна ЂОКО, рођен 1920, Сански Мост, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЧОГЕЉА Нике АНТЕ, рођен 1923, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 12. јуна 1943. у селу Ратај код Фоче.

ЧОГЕЉА Мате ЈЕРЕ, рођен 1911, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо децембра 1943. код Травника.

ЧОГЕЉА Шиме МАРКО, рођен 1925, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо децембра 1944. на Сремском фронту.

ЧОЛИЋ Ивана МАТЕ, рођен 1911, Сутина, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЧУРГУЗ Симе ЛУКА, рођен 1923, Поткрај, Паланка, СРБиХ, у НОБ од 1942, погинуо 18. јануара 1945. код Шида као командир вода.

ЧУТУРИЋ СТИПЕ, рођен 1921, Сарајево, СРБиХ, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо фебруара 1943. код Горњег Вакуфа.

ЋОСИЋ ЉУБО, рођен 1920, Вариводе, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ДРАГИЧЕВИЋ Јосипа МИЈО, рођен 1924, Прапатница, Вргорац, СРХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

ДРАШКОВИЋ Марка МИЛЕВА, рођена 1920, Луково, Никшић, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ДРАГУЉ СТЕВО, рођен 1921, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од децембра 1942. године.

ДРЕЦУН Николе ЈОКО, рођен 1916, Никшић, СРЦГ, судски приправник, у НОБ од 1941. године.

ДУКОВИЋ Обрада РАДОШ, рођен 1917, Пошћански крај, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, ногинуо 3. августа 1942. на Боровој глави код Ливна.

ДУРИН Смаила ЕКРЕМ, рођен 1925, Босански Петровац, СРБиХ, ђак члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

'БАЈА ЈОЖЕ, рођен 1922, код Гламоча, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године, рањен на Иванседлу 23. фебруара 1943.

ЂЕРИБ Богдана ДУШАН, рођен 1926, Грмуша, Бихаћ, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЂУКАНОВИБ Милоша ЉУБО, рођен 1923, Милочани, Никшић, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ЂУКАНОВИЋ Станка НИКОЛА, рођен 1927, Луково, Никшић, СРЦГ, ученик, у НОБ од 1941. године, члан СКОЈ-а погинуо 4. августа на Боровој глави код Ливна 1942. године.

ЂУКАиОВиИ Јакова Пг/ГАР, рођен 1922, Љубунчић, Ливно, СРБиХ, земљораднкк, у НОБ од 1942. године.

ЂУКИЋ Симе СЛАВКО, рођен 1926, Грмуша, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЂУРЂИЋ Јанка МОМЧИЛО, рођен 1920, Мотички гај, Жабљак, СРЦГ, ученик трговачке школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 8. јула 1943. код Зворника као секретар СКОЈ-а батаљона.

ЂУРОВИЋ МИТРА РАДОВАН, рођен 1922, Подглавице, Даниловград, СРЦГ, ђак, члан СКО.Т-а, у НОБ од 1941. године.

ЂОНЛАГИЋ Фехка НУРКО, рођен 1927, Драгнић, Гламоч, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЏОМБИЋ Петра ОСТОЈА, рођен 1928, челинац, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЕВЂЕНИЋ Петра МИЛЕ, рођен 1920, Брестово, Добој, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЕРЦЕГОВИЋ Стевана АНТЕ, рођен 1919, Котељ, Примоштен, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942, умро послије рата.

ФАТАРИ Јозе ДАВОР, рођен 1920, Оребић, Пељешац, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо децембра 1942. на Црном Врху.

ФИЛИПОВИЋ ЂОКО, рођен 1921. Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ФРАНИЧЕВИЋ Јуре АНТЕ, рођен 1913, Живогошће, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо марта 1943. године.

ГАБРИЋ Анте НИКОЛА, рођен 1920, Метковић, СРХ, радник-возач, у НОБ од 1942, погинуо новембра 1942. на Стрмици.

ГАЛИЋ МИЛАН, рођен 1925, Мрачај, Бугојно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо фебруара 1943. код Горњег Вакуфа.

ГАЛИЋ Томе МИЛОШ, рођен 1912, Малешевци, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ГЛОМАЗИЋ Давида СТАНКА, рођена 1924, Новаковићи, Жабљак, СРЦГ, члан СКОЈ-а у НОБ од 1941. године.

ГРАНОВ Салка ЧАМИЛ, рођен 1915, Фоча, СРБиХ, берберин, у НОБ од 1941. године.

ГРБОВИЋ Ивана ДРАГОМИР, рођен 1920, Пошћански крај, Жабљак, СРЦГ, матурант гимназије, члан СКОЈ-а у НОБ од 1941, погинуо 6. априла 1943. код Устиколине.

ГРБОВИЋ Радована МИЛУТИН, рођсн 1923, Пошћењски крај, Шавник, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ГРГИЋ ЕРНЕСТ, Сарајево, СРБиХ, радник, члан КПЈ, учесник шпанског грађанског рата, у НОБ од 1941. године.

ГРГА Анте ИВАН, рођен 1919, Сегет, Трогир, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ГРОЗДАНИЋ Ђуре ДАМЈАН, рођен 1910, Радоња, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ГУБЕРИНИЋ А. НОВАК, рођен 1922, Иванград, СРЦГ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 13. октобра 1943. код Кључа.

ГУЛИН Марка АНТЕ — РУДИЛО, рођен 1923, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942 погинуо ,8. априла 1943. на Дрини Код Фоче.

ГУЛИН Шиме ДАНЕ — БАРЕЛА, рођен 1922, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо децембра 1944. године код Бенковца.

ГУЛИН Јосе ДАНЕ — ЈОКАН, рођеи 1921, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942, погинуо 12. јуна 1943, на Миљевини код Фоче.

ГУЛИН Марка ДАНЕ — МОЈИЋ, рођен 1923, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ГУЛИН Марка ДАНЕ, рођен 1923, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ГУЛИН Марка ФРАНЕ — МОЈИЋ, рођен 1917, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо априла 1943. код Калиновика.

ГУЛИН Анте ФРАНЕ, рођен 1920, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ГУЛИН Анте КРСХЕ, рођен 1920, Лозовац, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ГУЛИН Мате МИРКО, рођен 1923, Лозовац, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ХАВАЛО САЛИХ, рођен 1916. Ливно, СРЕиХ, у НОБ од 1942. године.

ХАЈАРХОЦИЋ МУХАРЕМ, рођен 1924, Дубровник, СРХ, ученик техничке школе, члаи СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 18. новембра 1942. у Јајцу.

ХОЦИЋ Ђулаге САЛИХ, рођен 1921, Прозор, СРБиХ, металски радник, у НОБ од 1941, погинуо 1943. године.

ХОЦИЋ САЛКО, рођен СРБиХ, ђак, у НОБ од 1941, погинуо 16. маја 1943. код Бродарева.

ИДРИЗБЕГОВИЋ ХАСАН, рођен 1922, Брдо, Купрес, СРБиХ, ученик техничке школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, трагично погинуо 1946. као капетан ЈА.

ИГЊАХОВИП Стојана МИЛОШ, рођен 1913, Поточани, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 27. октобра 1944, у Хрваћанима као секретар СНОО Прњавор.

ИКОВИЋ Радована ЂОРЂЕ, рођен 1922, Гостиље, Даниловград, СРЦГ, питомац подофицирске школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ИВАНОВИХж МИЛЕНА, рођена 1925, Даниловград, СРЦГ, ученица, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинула 8. јула 1943. на Цапардама код Зворника као четна болничарка.

ИВАНОВИЋ Радосава ШПИРО, рођен 1921, Драговољићи, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ИВИЧ^ВИЋ Стјепана СХАНИСЛАВ, рођен 1917, Дрвеник, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо јула 1943. у Шековиће.

ЈАКИМ Паве МАСЛОВ, рођен 1915, Опузен, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо октобра 1942. код Кључа.

ЈАКОВЧЕВ Ивана ПЕХАР, рођен 1925, Бетина, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо априла 1943. године.

ЈАНИЧИЋ Мила ВЛАДО, рођен 1918, Ероћанац, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЈЕЛИЋ Ивана ЈЕРКО — РАМПО, рођен 1920, Врпоље, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 10. јуна 1943. на Балиновцу (Зеленгора).

ЈЕЛИЋ Хоме ХОМИСЛАВ, рођен 1923, Врпоље, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од септембра 1942. године.

ЈЕРКОВИЋ Марина ИВАН рођен 1918, Кула Норинска, Метковић, СРХ, зепљорадник, у НОБ од 1942, умро послије рата.

ЈЕРКОВИЋ Маринка МАРКО, рођен 1920, Кула Норинска, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ЈОВАНОВИЋ НИКОЛА, рођеи 1922, Сарајево, ученик, у НОБ од марта 1942, самовољно напустио јединицу на Хрескавици 28. јуна 1942. године.

ЈОВАНОВИЋ Станка ДРАГУХИН, рођен 1925, Веље брдо, Подгорица (Хитоград), СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. погинуо 4. јуна 1942. на Дурмитору.

ЈОВИЋ Јована ДРАГАН, рођен 1928, Борци, Котор Варош, земљорадник, у НОБ од новембра 1942. године.

ЈОВИЋЕВИЋ ВЛАДО, рођен 1914, Цеклин, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЈОВОВИЋ Новица ЈЕЛЕНА, рођена 1923, Јововићи, Плужине, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.

ЈОВОВИЋ Петров МИХАР, рођен 1916, Штитари, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, заробљен и стријељан марта 1944. код Невесиња.

ЈОВОВИЋ Радована РАДОМИР, рођен 1924, Милочани — Никшић, СРЦГ, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо децембра 1943. Масловаре — Босна.

ЈОВОВИЋ СЛОБОДАН, рођен 1923, Даниловград СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а

у НОБ од 1941. године.

ЈУРАС Иве ЈАКОВ, рођен 1922, Дубрава, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 25. децембра 1942. на Јошавки, код Прњавора.

ЈУРАТ Гуште МАТЕ, рођен 1921, Шепурина, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЈУРИШИЋ Шупе ДАРЕ, рођена 1927, Коњоврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ЈУРИШИЋ Анте ДУШАН, рођен 1920, Грабовци, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

КАДИЈЕВИЋ Милоша ГОЈКО, рођен 1922, Кремен, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

КАДИЈЕВИЋ Милоша ВОЈИН, рођен 1922, Кремен, Метковић, у НОБ од 1942, погинуо 10. јуна 1943. на Балиновцу (Зеленгора).

КАЛЕМБЕР БОЖО, рођен 1916, Титова Кореница, СРХ, рудар, члан КПЈ, у ИОБ од 1941. године.

КАНКАРАШ Бошков ВУКИЋ, рођен 1912, Голија, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 10. маја 1942. на Скари код Мојковца.

КАПИЧИЋ Андрије АНЂЕ, рођена 1897, Ријека Црнојевића, Цетиње, СРЦГ, у НОБ од 1941, умрла 1976. године.

КАПИЧИЋ Милов ВЛАДИМИР, рођен 1925, Цетиње, СРЦГ, ђак гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

КАРАЏИЋ Ристе СОФИЈА, рођена 1921, Палеж, Жабљак, СРЦГ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

КАРКИН МАХМУТ, рођен 1921, Сарајево, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 9. маја 1942. на Вечериновцу код Мојковца.

КАТНИЋ Ђура ДУШАН, рођен 1918, Клиновача, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

КЕЖИЋ Јозе СТЈЕПАН, рођен 1924, Бијача, Чапљина, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

КНЕЖИЋ Тома ПЕТАР, рођен 1910, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

КНЕЖЕВИЋ Јована ЈЕЛЕНА, рођена 1922. Кнежевићи, Плужине СРЦГ, у НОБ од 1941, умрла послије ослобођења.

КНЕЖЕВИЋ Милована РАДИВОЈЕ, рођен 1921, Кнежевићи, Плужине, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. погинуо јуна 1943. на Сутјесци, као борац 2. далматинске бригаде.

КОМАДИНА — ЈЕЛИЋ ЈАКОБ — КУЦИН, рођен 1922, Врпоље, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо фебруара 1943. на Иван-седлу.

КОЊОВОДА Николе ДИНКО, рођбн 1919, Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо марта 1943. код села Трешневица код Коњица.

КОЊОВОДА Николе ДРАГО, рођеп 1920, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

КОЊОВОДА Николе ЉУБО, рођсн 1913, Коњеврате, Шибеник, СРХ, столарски радник, у НОБ од 1942. године.

КОЊОВОДА Иве МАРКО, рођен 1915, Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

КОПРИВИЦА Васила ТОМАНА, рођена 1926, Бањани, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.

КОВАЧ МИЛАН, рођен 1924, Ливно СРБиХ, у НОБ од 1942, погинуо 8. јула 1943, на Сногову код Зворника.

КОВАЧЕВИЋ РАДОМИР, рођен 1925, Осјеченица, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погннуо марта 1943. на Реповици, Иван планина.

КОВРЛИЈА ДАМЈАН, рођен 1923, Мрачај, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

КРАЈИНА РУДИ, рођен 1923, Јосипдол, Огулин, СРХ, металски радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

КРИЛИЋ Луке ИВАН, рођен 1923, Бачина, Плоче, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

КРИЛИЋ—МАРИНОВИЋ Мије МАНДА, рођена 1922, Е-ачука, Плоче, СРХ У НОБ од 1942. године.

КРИЛИЋ Мије ПЕТАР, рођен 1918, Бачина, Плоче, СРХ, радник, у БОБ од 1941. године.

КРНИЋ Јосе ДРАГО рођен 1923, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

КРСТИЋ ФРАНКА, рођена 1917, Врбоска, Хвар, СРХ, у НОБ од 1942, умрла послије рата.

КУЈУНЏИЋ Милана СЈ1АВИЦА, рођена 1922, Чапљина, СРБиХ, ученица, у НОБ од 1941. године.

КУЛИЋ—СИНКО Риста РАДОЈКА, рођена 1925, Фоча, СРБиХ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

КУЗМАН ЖИВКО, Сплит, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 9. априла 1943. на Крчином брегу, код Фоче.

КУСТУДИЋ Пера ВЛАДО, рођен 1914, Глибовац, Никшић, СРЦГ, инжењер, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погипуо 1943. године.

КУЖИЋ Косте МИХАЈЛО, Плужине, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЛАЦМАНОВИЋ Шпира ПАНТЕЛИЈА, рођен 1914, Лишање—Шинеке, Бенковац, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ЛАЦМАНОВИЋ ЗОРА, рођена 1926, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942, године.

ЛАКОВИЋ МИЛОШ, рођен 1923, Кучи, Титоград, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ЛАНИШТАНИН Миле ЖИВКО, рођен 1922, Јунузовац, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЛАТИНОВИЋ ДУШАН, рођен 1924, Смољане, Босански Петровац, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ЛАТИНОВИЋ СМИЉА, рођена 1924, Вуковар, СРХ, у НОБ од 1942, погинула 1945. на Сремском фронту као референт санитета батаљона.

ЛАЗАРЕВИЋ Лаза МИЛОРАД, рођен 1922, Колашин, СРЦГ, студент, члан СКОЈ-а, у ИОБ од 1941, погинуо 15. јула 1942. у Подхуму, код Острошца.

ЛЕОНЕ Глацинта МАТЕ, рођен 1922, Заблаће, Шибеник, СРХ, подофицир, у НОБ од 1942, погинуо 17. октобра 1944. у Београду, као командир чете.

ЛОПИЧИЋ Мила ВОЈИСЛАВ—ЈОРО, рођен 1916, Горњи Цеклин, Цетиње, СР ЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 22. децембра 1942. код Котор-Вароши.

ЛОВРЕТА—ЈАКИЋ Марјана ДАНИЦА, рођена 1924, Котишња, Макарска, СРХ, ч домаћица, у НОБ од 1942. године.

ЛУГИЋ НАИЛ, рођен 1921. Коњиц, СРБиХ, ученик гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо маја 1943. код Бијелог Поља.

ЉЕШКОВИЋ Мијајила ШЋЕПАН, рођен 1921, Рубеже, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 21. јануара 1945. у Срему као командир чете.

ЉУБАНИЋ Срђана ДУШАН, рођен 1925, Еравско, Кључ, СРБиХ, ђак, у НОБ од 1942. године.

МАЈКИЋ Ђорђе НИКОЛА, рођеи 1923, Подкалиње, Босанска Крупа, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МАЈКИЋ Ђуров ПЕТАР, рођен 1912, Нодкалиње, Босанска Крупа, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МАЛБАШИЋ Дамјана ВОЈИН, рођен 1919, Шиповљани, Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 1941, погинуо 1. новембра 1942. године.

МАРЕВИЋ Ивана СТАНКО, рођен 1922, Кула-Норинска, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 1944. на Биокову.

МАРИНОВИЋ Ивана МАТЕ, рођен 1919, Баћина, Плоче, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

МАРИЋ ГОЈКО, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

МАРКОВИЋ Петра БРАНКО, рођен 1925, Козлук, Зворник, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МАРОВИЋ ЛУКА, Кула, Госпић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини код Фоче.

МАТИЋ МАРТИН, рођен 1913, Сањковић, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

МАТКОВИЋ Ђока МИЛОШ, рођсн 1920, Копиље, Подгорица (Титоград), СРЦГ, матурант трговачке академијс, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо децембра 1942. код Котор-Вароши.

МЕХИНАГИЋ Ибрахима ХАЈРУДИН, рођен 1923, Грачаница, Тузла, СРБиХ, ученик шеријетске гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

МИЛИЧЕВИЋ Креше СТЈЕПАН, рођен 1913, Метковић, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

МИЛИШИЋ Петра АНТЕ, рођен 1923, СОЛИН, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо 8. јула 1943. код Зворника.

1942, погинуо марта 1943. на Прењу.

МИЈ1ИШИЋ Анте МИЛЕВА, рођена 1896. Подетрана, Сплит, СРХ, у НОБ од 1942, погинула у јесен 1943, код Травника.

МИЛИШЕВИЋ Марка ПЕТАР, рођен 1900. Солин, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИЛОВАЦ Дује ВЕЛКО, рођен 1920, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МИЛАТИЋ МИЛИ, рођен 1918, Свирче, Хвар, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године

МИЛЕТИЋ—БОЈАНИЋ Лелена, рођена 1922, Приједор, СР БиХ, у НОБ од 1942. године.

МИЛОШЕВИЋ Тодора ЉУБОМИР, рођен 1915, Вијачани, Прњавор, СР БиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МИЛОШЕВИЋ ЖИКА, роген 1917, Крагујевац, СРС, кожарски радник, у НОБ од 1941. године.

МИЛУТИНОВИЋ Риста ДУШАН, рођен 1920, Веље Брдо, Подгорица (Титоград) СР ЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 18. октобра 1944. у Београду као замјеник команданта батаљона, капетан, народни херој.

МИЛУТИНОВИЋ Николе ДРАГО, рођен 1924, Стјена Пиперска, Подгорица (Титоград), СРЦГ, ђак, члан СКО.Т-а, у НОБ од 1941. године.

МИЉЕВИЋ Саве МИЛЕ, рођсн 1920, Крња Јела, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

МАЊКОВИЋ УРОШ, рођен 1913, Уништа, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МИОЧЕВИЋ Марјана АНЂЕЛКО, рођен 1921, Горње Игране, Макарска, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МИРКОВИЋ Јефта ПЕТАР, рођен 1921, Скакавац, Босански Петровац, СрБиХ, у НОБ од 1941, погинуо 26. априла у Безовцу као замјеник комесара чете.

МИРКОВИЋ БАЈА ВОЈИН, рођен 1921, Јаворје, Жабљак, СРЦГ, питомац војне академије, члан СКОЈ-а у НОБ од 1941, погинуо 14. маја 1943. код Бродарева, као командир чете.

МРЂА Тодора ВУКОСАВА—КОСА, рођена 1925, Смољане, Босански Петровац, СР БиХ, у НОБ од 1942. године.

МРВИЋ Марка МИЛАН, рођен 1922, Сајковић, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

У

МУШАН Стојана ЈОЗО, рођен 1921, Подградина, Метковић СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942., погинуо 2. јула 1943. на Зворнику.

МУШИКИЋ Митра ВОЈИСЛАБ, рођен 1924, Бастаје, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо фебруара 1943, на Иван планини, као пушкомитраљезац.

НЕМЧИЋ Анте ЈОСИП, рођен 1922, Велико Брдо, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 1945. у Срему.

НЕНАДОВИЋ Ј. РАДОШ, рођен 1924, Горажде, Бсране (Иванград), СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 1943. на Чичеву, код Калиновика.

НЕНАДОВИЋ Г. МИЛИЋ, рођен 1922, Полице, Беране (Иванград), СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 1. августа 1942, на Суховрху код Ливна.

НИКОЛИЋ Бошка ДРАГО, рођен 1923, Никшић, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

НИКОЛИЋ Милута РАДОВАН, рођен 1922, Милочани, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ОДАК Мате ЈУРЕ, рођен 1921, Сливно—Завала, Метковић, СРХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942, погинуо 3944. код Травника, као командир чете.

ОМЕРОВИЋ СУЛЕЈМАН—ЦАР, рођен 1921, Маглај, Тузла, СРБиХ, ученик шеријетске гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 1945. код Нашица, потпуковник ЈА, народни херој.

ОРЕЉ Марка ЈОВО, рођен 1908, Бјелај, Јајце, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ОСМАНБЕГОВИЋ Мустафе САЛИХ—Осман, рођен 1925, Грачаница, Тузла, СРБиХ, ученик техничке школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ПАПО Изидора ХАИМ, рођен 1918, Сарајево, СР БиХ, радник, у НОБ о- 1941. године.

ПАНТОВИЋ Николе ЛЕПОСАВА, рођена 1925, Безује, Плужине, СРЦГ, ученица, у НОБ од 1941. године.

ПАРАЂИНА Митра МИРКО, рођеи 1907, Брачанац, Сплит, СРХ, родник, у НОБ од 1942. године.

ПАРАЂИНА Павла ДУШАН, рођен 1928, Баетаси, Дрвар, СрБиХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

НАШИЋ Ивана НИКОЛА, рођен 1922, Хргар, Бихаћ, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ПАВИШИЋ Вицка ЈЕРКО, рођен 1920, Нерезишће, Брач, СРХ радник, члан КПЈ, у НОБ од 1942. године.

ПЕЈАНОВИЋ ЛУКА, рођен 1923, Иебрижевац, Имотски, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЛАВИШИЋ Вицка ЈЕРКО, роен 1920, НерезишКе, Брач, СРХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 4. децембра 1942. код Котор-Вароши.

ПЕЈОВИЋ Сима ВАСИЛИЈЕ, рођен 1911, Миљковац, Плужине, СРЦГ, матурант, члан КПЈ, у ПОБ од 1941, погинуо 1944. у Кучима код Подгорице као командант батаљона 9. црногорске бригаде, народни херој.

ПЕКОВИЋ Дамјана МИЛОВАН, рођен 1912, Ливеровићи, Никшић, СРЦГ, официр, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. на Сутјесци, као командант батаљона 3. санџачке бригаде.

НЕРИЋ Петра ЖАРКО, рођен 1926. Вршани, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ПЕРВАН КЛАДНИЧАНИН Омера ШЕФИКА, рођена 1927, Фатница, Билећа, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ПЕРВАН АСИМ, рођен 1922, Фатница, Билећа, СРБиХ, ученик шеријетске гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ПЕРОВИЋ Обрена ТОМО, рођен 1922, Голија, Никшић, СРЦГ, ђак, у НОБ од 1941, члан КПЈ, заробљен јуна 1942. године и објешен код Веље Брдо код Подгорице (Титоград).

ПЕРОВИЋ Николе АНДРИЈА, рођен 1917, Заљутница, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ПЕТРОВИЋ Ђура ДУШАН, рођен 1922, Отшић, Врлика, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ЏЕЗО Мехов ОМЕР, рођен 1924, Столац, СРБиХ, ђак, члан СКОЈ-а у НОБ од 1941. године.

ПИЛИПОВИЋ ДАКО, Босански Петровац, СРБиХ, земљорадник, у , НОБ од 1942. године.

ПИРАК Ивана ВИТОМИР рођен 1920, Макарска, СРХ, обућар, у НОБ 1942. године.

ПОЈЕ ЈОЖЕ, рођен 1905. Хрватско Загорје, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 8. јула 1943. Глумина код Зворника.

ПОКРАЈАЦ Стевана ЛУКА, рођен 1913, Прово, Ливно, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ПОПИЋ Ивана МАРИН, рођен 1921, Каштел Штафалић, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ПОПИЋ Ивана МАРИН, роген 1921, Каштел ШтафолиК, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, умро послије рата.

ПОПОВИЋ Јовишин МИЛИЈА, рођен 1924, Стијена Пиперска, Подгорица (Титоград), СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 6. новембра 1944. код Дрниша у тенковској бригади.

ПОПОВИЋ Остоје МИЛУТИН, рођен 1922, Босанска Градишка СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ПРЉА Ђуров МИЛУТИН МИЛЕ, рођен 1920, Љуботиљ, Цетиље, СРЦГ, ђак, гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини код Фоче.

ПРОТЕГА Јосе ЈОСО, рођен 1925, Дубрава, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ПУХАРИЋ Ивана ЖИВКО, рођен 1919, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942. погинуо јула 1943. на Коричанима.

РАДОВИЋ МИЛОШ, рођен 1911. Плужине, СРЦГ, службеник, у НОБ од 1941. године.

РАДУЛОВИЋ ЛАЗАР, рођен 1923, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ГАИЧЕВИЋ Димитрија ВОЈИН, рођен 1916, Озринићи-Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 23. маја 1943. на Златном бору (Ћелебић).

РАДАЉ Луке МАРЈАН, рођен 1923, Вргорац, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, У НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

РАДИЋ Јозе НИКОЛА, рођен 1922, Округ Горњи, Трогир, «J±*X., гиоар, у иив од 1942, погинуо јуна 1943. на Зеленгори. I

РАДИЋ Шпира ЈОЗО, рођен 1923, Округ Горњи, Трогир, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

РАДОВИЋ Јоксима МИЛОРАД, рођен 1924, Бјелопавлићи, Даниловград, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 28. новембра 1942. код Јајца.

РАДОВИЋ ПЕТАР, рођен 1916, Пећ, САПК, професионални револуционар, члан КПЈ, у НОБ од 1941, умро 1944. као политички комесар ЈРМ.

РАДУЛОВИЋ ЛАЗАР, рођен 1922, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 28. фебруара 1942. на Иван-седлу, као пушкомитраљезац.

РАФАНЕЛИ Анђелка ФРАНЕ, рођен 1919. Макарска, СРХ, пекарски радник, у НОБ од 1941. године.

РАДУЛОВИЋ Николе ПЕРИША, рођен 1921, Заврх, Никшић, СРЦГ, шумски радник, у НОБ од 1941, погинуо 1942. године.

РАК Марка, ЈОСО, рођен 1926, Дубрава, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

РАК Стипе ЈЕРЕ, рођен 1922, Дубраве, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, гогинуо 23. маја на Златном бору, код Фоче, командир вода.

РАСПОПОВИЋ Луке МИЛИЈА рођен 1920, Подглавице, Даниловград, СР Црна Гора, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

РАОС АНТЕ, рођен 1920, Подгора, Макарска, СРХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

РАКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Сарајево СРБиХ, ученик, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 1944. године.

РАКОЧЕВИЋ МИЛОРАД, рођен 1918, Побишће, Мојковац, СРЦГ, студент, члан КПЈ у НОБ од 1941, године.

РАШТЕГОРАЦ Андрије АНТЕ, рођен 1924, Злосело, Купрес, СРБиХ, радник--техничар, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, народни херој.

РЕБАЦ НИКОЛА, рођен 1924, Чапљина, СРБиХ, у НОБ од 1924, погинуо јуна 1943. на Маглићу.

РОСИЋ-АБРАМОВИЋ ДАНИЦА, рођена 1921, Пљевља СРЦГ, студент-медицине члан КПЈ, у НОБ, од 1941. године.

РИПНА Антонио ЂОВАНИ, Италија, у НОБ од 1942, погинуо 1943. код Реновице.

РОИЋ Филипа ИВАН, рођен 1916, Дол, Хвар, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо 1945. на Сремском фронту, као командир чете.

РОНЧЕВИЋ Јуре НИКО, рођен 1919, Данило Бирањ, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

РОВИЋ-ЦИНБАЉЕВИЋ Ивана МИЛКА, рођена 1927, Црквичко Поље, Плужине, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.

РУДИЋ Ђорђе МАНОЈЛО, рођен 1923, Бушевић, Доњи Ланац, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

РУДОВИЋ Миће БОСИЉКА, рођена 1924, Брезовик, Никшић, СРЦГ, ученица домаћинске школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинула јуна 1943. код Шеховића.

РУКОВЉАК ИЛИЈА, рођеп 1919, Губер, Ливно СРБиХ, земљорадник у НОБ од 1942. године.

САФИЋ Хасана ИСКО, рођен 1920, Ливно, СРБиХ, радник, у НОБ од 1941. године.

САНДИЋ СЛАВКО, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

САРАЧЕВИЋ ТУФО, рођен 1922, Сарајево, СРБиХ, металски радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. у вријеме пете офанзиве.

САВИЋ-ПЕРУНИЧИЋ МИЛА рођена 1924. Нова Варош, СРС, ученица, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

САВАТОВИЋ Николе ЛАЗАР, рођен 1905, Лаповце, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

СЕКУЛИЋ Ристов ПЕТАР-ПЕЊО, рођен 1922, Секулићи, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, члан СКО.Т-а, у НОБ од 1941, погинуо јула 1943. у Шеховићима, као командир вода.

СИМИЋ Живка РОСА, рођена 1922, Теслић, СРБиХ, у НОБ од 1942. умрла послије рата.

СИМИЋ НОВАК, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

СИМОВИЋ Ђ. ГЛИГОР, рођен 1922. Брусна, Фоча, СРБиХ, радник, у НОБ од 1942. године.

СИСАРИЋ Анте МИЉЕНКО, рођен 1920, Подгора, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
СИСАРИЋ Драгутина РУСКО, рођен 1921, Подгора, Макарска, СРХ, поморац у НОБ од 1942, погинуо 1944. на Зловарићу код Травника.
СЈЕКЛОЋА ИЛИЈА, рођсн 1924, Никшић, СРЦГ, ђак гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 7. августа 1942. на Ливну.
СИМИЋ НОВАК, рођен у Прњавору, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942., рањен 23. фебруара 1943. на Брадини.
СМАЈИЛЕЕГОВИЋ МЕСУД-КАРАМБА, рођен 1924, Зеница, СРБиХ, ученик гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 10. јуна 1943. на Зеленгори.
СМИРНОВ ОЛЕГ, рођен 1919, Беране (Иванград), СРЦГ, студент, у НОБ од 1941, умро послије рата.
СМАКА МАХМУТ, рођен у Сарајеву СРБиХ, ђак, у НОБ од 8. марта 1942. напустио батаљон, 26. јуна 1942. са Трескавице.
СОЛАНИЋ ИВАН, рођен 1920, Јаовље, Стара Бистра, Загреб, СРХ, у НОБ од 1942. године.
СПРЕМО Лазе БОЖО, рођен 1923, Оџак, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
СРДАНОВИЋ Милутина БОЖИДАР, рођен 1922, Доња Буковица, Шавник, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
СРДАНОВИЋ ЈАГОШ, рођен 1922, Косорић Шавник, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини као секретар Скоја батаљона.
СРДАНОВИЋ Сава ТЕОДОР, рођен 1921, Доња Буковица, Шавник, СРЦГ, ђак, члан КП.Т, у НОБ од 1941. године.
СРЗИЋ Анте НАДА, рођена 1924, Макарска, СРХ, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942, погинула јуна 1943. на Сутјесци.
СТАНИШИЋ Николе ОСТОЈА, рођен 1920, Доња Слатина, Кључ, СРБиХ, шумски радник, у НОБ од 1942, погинуо 8. априла 1943. на Устиколини код Фоче.
СТАНКОВИЋ Јосифа МИЛАН, рођен у Миљевину, Фоча, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.
СТЕВОВИЋ Илије ТОМАШ, рођен 1921. Стуба, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
СТУПАЛО ПЕТАР, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.
СУРЛА ЂОКО, рођен у Дрвару, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
СУРЛА ДАНКО, рођен у Дрвару, СРБиХ, земљорадник у НОБ од 1942, погинуо 23 августа 1944. на Златибору.
СУШИЋ ДЕРВИШ, рођен 1924, Власеница, СРБиХ, ученик учитељске школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
СВОБОДА ПЕРО, рођен 1922, Далмација, СРХ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. погинуо марта 1943. на Иван Седло.
ШАРАЦ Матије РАДОВАН, рођен 1922, Недајно, Плужине, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ШЋЕПАНОВИЋ-ЗАРУБИЦА Тадише МИЛЕВА, рођена 1920, Мојковац, СРЦГ, домаћица, члан КПЈ, у НОБ од 1941. год.
ШЕГРТ Ђуре СТЕВАН, рођен 1923, Бастаси, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо у мају 1943. код Пиве.
ШЕШУН Тодора АНЂЕЛКО, рођен 1921, Рилићи, Купрес, СРБиХ, радник, у НОБ од 1942. погинуо децембра 1943. код Травника.
ШКАРИЦА Доминка ИВАН, рођен 1923, Завогошће, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо септембра 1943. код Клиса (Сплит).
ШКУГОР Мате СТАНКО, рођен 1922, Дубрава, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
ШКЕГРО Мате МАША, рођена 1925, Крвавац, Метковић, СРХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. погинула 20. октобра 1944. у Београду четна болничарка.
ШОБОТ Стевана ГОЈКО, рођен 1921, Каменица, Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 1942, погинуо 18. јануара 1945. код Шида, као десетар.
ШТРБАЦ Влада ДУШАН, рођен 1929. Малешевци, Босанско Грахово, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.
ШТРАБНЕТ ВИНКО, рођен 1924, Хвар, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници, као заставник и делегат вода.
ШУБАРА Марка ЂОРЂЕ, рођен 1928, Зуплићи, Горажде, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
ШУМКА ЈОВАН, рођен 1923, Вуковско, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Јакова АНТЕ, рођен 1923, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо новембра 1943. код Турбета.

ШУПЕ Шиме АНТЕ, рођен 1889, Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо септембра 1943. код Циста Велике (Далмација).

ШУПЕ Стипе ДАРА, рођена 1923, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. погинула марта 1943. код Јабланице.

ШУПЕ Анте ДАРА, рођена 1926, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Стипе, ФРАНЕ, рођен 1922, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник У НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Ивана ИКИЦА-ИКА, рођена 1928, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Пере ИВЕ, рођен 1920. Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо јула 1943. у Шеховићима.

ШУПЕ Јосо ИВО, рођен 1927, Коњеврате, Шибеник, СРХ, ученик гимназије, у НОБ од 1942. године

ШУПЕ Стипе ЈАКОВ, рођен 1922, Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Анте ЈОСО, рођен 1921, Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Томе ЈОСО, рођен 1923, Коњеврате, Шибеник,. СРХ, радник, у НОБ од 1942, умро послије рата.

ШУПЕ Јосе КРСТЕ, рођен 1912, Коњеврате, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 2. августа 1943. код железничке станице Миле, на ријеци Босни.

ШУПЕ Анте Марица, рођена 1926, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942, погинула јуна 1943. на Сутјесци.

ШУПЕ Анте МАРИНКО, рођен 1928, Коњеврате, Шибеник, СРХ, ђак, у НОБ од 1942, погинуо јула 1943. у Шеховићима.

ШУПЕ Андрије МИЛКА, рођена 1907, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.

ШУПЕ Анте МИЛЕ-МИШО, рођен 1932, Коњеврате, Шибеник, СРХ, ђак, у НОБ од 1942. године.

ТАТАЛОВИЋ Стјепана РАЈКО, рођен 1927, Борци, Котор-Варош, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ТАТАРЕВИЋ Алије НЕЦИБ, рођен 1924, Прозор, СРБиХ, ученик учитељске школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ТОМИЋ Симе СТЕВО, рођен 1923, Бастаси, Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 1941. године.

ТИХОМИРОВИЋ Млађана ЈОВАНКА, рођена 1922, Корови, Србац, СРБиХ, домаћица у НОБ од новембра 1942. године.

ТОШИЋ МОМЧИЛО, рођен 1924, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, рањен 15. марта 1943. на Чичеву.

ТРОСКОТ Николе ЉУБО, рођен 1920, Бањевци, Бенковац, СРХ, радник, у НОБ од 1942, погинуо маја 1945. код Загреба.

ТРУТАНИЋ Јосипа ВИЦКО, рођен 1921, Негоринац, Брач, СРХ, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

УШЋУМЛИЋ Луке МИЛОШ, рођен 1908, Недајно, Плужине, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ВЕЉИЋ Чедомир-ЧЕДА, рођен 1922, Бабино, Иванград, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941., заробљен и стрељан 1943. године.

ВЕЛА Мате АНТЕ, рођен 1921, Подгора, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942. погинуо 8. јула 1943. на Снагову код Зворника.

ВЕЉИЋ Милије МИЛОШ, рођен 1924, Долац, Беране (Иванград), СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ВЕЉИЋ МИЋО, рођен 1923, Бабине, Беране (Иванград), СРЦГ, члан СКОЈ-а, земљорадник, у НОБ од 1941, умро послије рата. ^пттг

ВЕЉИЋ Нова Миомир-Мијо, рођен 1918, Долац, Беране (Иванград), СГЦ1, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 1943. на Врбици.

ВЕШОВИЋ МИОМИР, рођен 1916, Лужац, Иванград, СРЦГ, у НОБ од 1941. погинуо на Мајевици — Босна 1943. године.

ВЕЖА Јосипа МИЛАН, рођен 1911, Завогошће, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо септембра 1943. на Аржанову.

ВИКАЛО ХАЗИМ, рођен 1923, Сладна, Грачаница, СРБиХ, ученик шеријатске гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 10. маја 1942. код Колашина на Штитарици. §

ВОЈВОДИЋ-ШАРАЦ Максима МИЛИЈАНА, рођена 1922, Војводићи, Плужине, СРЦГ, ученица, у НОБ од 1941, умрла послије рата.

ВРЦИЋ Пеша ФРАЊО, рођен 1920, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ВУЧКОВИЋ Живка ПЕХАР, рођен 1921, Грахово Никшић, СРЦГ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ВУЈАЧИЋ МАРКО, рођен 1919, Грахово, СРЦГ, у НОБ од 1941, погинуо априла 1945. на Ријеци.

ВУЈАНОВИЋ Панта НЕЂО, рођен 1923, Радановци, Ливно, СРБиХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ВУЈАНИЋ Хода ВИДА, рођена 1926, Сувача, Сански Мост, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ВУЈИЧИЋ ЈАКОВ, рођен 1923, Грахово, СРЦГ, земљорадник, члан Скоја, у НОБ од 1941, погинуо 21. јула 1942. у Бугојну.

ВУЈИЧИХ* МАРИЈА, рођена 1922, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

ВУКИЋЕВИЋ Ђура ВАСО, рођен 1912, Обзовица, Љуботиш, Цетиње, СРЦГ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. умро послије рата.

ВУКИЋЕВИЋ Васа МАША, рођеиа 1919, Прекорница, Љуботиљ, Цетиње, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.

ВУКАЈЛОВИЋ М. МИКО, рођен 1915, Брестово, Добој, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 1946. од четника.

ВУКАЈЛОВИЋ БОШКО, рођен 1915, Брестово, Добој, СРБиХ, земљорадник у НОБ од 1942, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ВУКАШИНОВИЋ Риста ВИД, рођен 1912, Одпочиваљка, Лишња, Прњавор, СРБиХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ВУКОВИЋ Фипиа ЈОЗО, рођен 1921, Прапатница, Вргорац, СРХ. земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

ВУКОВЉАН Николе ИЛИЈА. рођен 1919, Губер, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ВУЛЕХА Крсте МИЛАН, рођен 1922, Долац, Гламоч, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ВУЛИЋ ЛУКА, рођен 1920, Врбица, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942, погинуо 19. маја 1943. код Челебића (Фоча).

ВУЧКОВИЋ Филипа АНДРИЈА, рођен 1914, Супетар, Брач, СРХ, радник, у НОБ од 1942, умро послије рата.

ВУЈАНОВИЋ НЕДЕЉКО, рођен 1921. Радановни, Ливно, СрБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године, рањен 20. марта 1943. код Чичева.

ЗЕЧЕВИЋ Стевана ВОЈИН, рођен 1923, Кленак, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЗЕЛЕН СХАНОЈКА, рођена 1926, Цибаре, Дувно, СРБиХ, у НОБ од 1942. погинула 4. јануара 1945. у селу Нијемцима (Срем) као четна болничарка.

ЗОРО Карла ЈОЗО, рођен 1920, Жупања, Пељешац, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.

ЖАРНИЋ Мате МАХЕ, рођен 1914, Макарска, СРХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1942. погинуо септембра 1943. на Хурбету, као командир чете.

ЖАРНИЋ Баришe РОКО, рођен 1923, Макар, Макарска, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо априла 1944. код Хурбета.

ЖУГИЋ Божа КОМНЕН, рођен 1922, Новаковићи, Жабљак, СРЦГ, ученик пољопривредне школе, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, умро послије рата, потпуковник ЈНА, народни херој.

ЖУГИЋ Жарков МИЋУН, пушкомитраљезац, рођен 1922, године, Новаковићи, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године, погинуо 3. августа 1942. године код Борове Главе — Ливно.

БОРАЦА КОЈИ СУ У БАТАЉОН СТУПИЛИ У 1943. ГОДИНИ

АЛЕКСИЋ МИЛЕ, рођен 1929, Коса, Теслић, СРБиХ, у ИОБ од 1943. године.
АЛЕКСИЋ ПЕТАР, рођен 1910. Градина, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943. године.
АНЕЖИЋ ПЕТАР, рођен 1910, Градина, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943. године.
АНТОНЧИЋ МИЛАН, рођен 1918, Госпић, СРХ, подофицир, члан КПЈ, у НОБ од 1941. Народни херој
АВРАМОВИЋ БОГДАН, рођен 1928, Сански Мост, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
АЛЕКСИЋ БОЖО, Сеоца, Бар, СРЦГ, у НОБ од 1941, рањен 9. априла 1943. на Крчином брду.
АРАЖИНА ЛАЗАР, Поточане, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, нестао 15. марта 1943. на Чичеву.
БАРАШИН ВАСО, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, рањен 15. марта 1943. на Чичеву.
БАБИЋ Мехе АХМЕТ, рођен 1919, Караула, Травник, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. године.
БАБИЋ МИРОСЛАВ, рођен 1914, Радун, СРБиХ, у НОБ од 18. фебруара 1943, године.
БАБИЋ НИКОЛА, нестао на Сутјесци јуна 1943. године.
БАГАРАЦ ЖИВКО, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
БАЏАР Салка МУХАРЕМ, рођен 1923, Бања Лука, СРБиХ, кројачки радник, у НОБ од 1943. године.
БАЈЧЕТИЋ МОМЧИЛО, рођен 1920. Горња Брвеница, Пљевља, СРЦГ, намештеник, у НОБ од 1941. године.
БАЈИЋ Фрање КАМИЛО, рођен 1919, Задварје, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.
БАЈИЋ МИЛАН, рођен .1923, Кривања, Приједор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БАЈЛО Нике ЗАРИЈЕ, рођен 1912, Горњи Милован, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БАКОВИЋ ИВАН, рођен 1917, Дувно, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
БАНДА Бећира ХУСЕЈИН, рођен 1928, Кукуље, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник у НОБ од 1943. године.
БАЊАЦ МАРИЈАН, рођен 1925, Војсково, Босанска Дубица, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
БАРАЦ ВАСО, рођен 1923, Бајинац, Босанска Градишка, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БАРАШИН Јове ВАСО, рођен 1925. Нова Топола, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БАШИЋ Николе РАДЕ, рођен 1925, Липник, Сански Мост, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БЕЋИРБАШИЋ Михарема СУЛЕ.ТМАН, рођен 1912, Бања Лука, СРБиХ, радпик, у НОБ од 1943. године.
БЕНЗОН Бартула ИВО, рођен 1923, Врањиц, Сплит, СРХ, радник, члан СКОЈ-а, у ЦОБ од 1942. погинуо 1943. код Бугојна.
БЕРИЋ ЈаИхша ПАВАО, рођен 1909. Чиста Мала, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БИЈЕЛИЋ Ђорђа СТАНКО, рођен 1925, Кремна, Прњавор, СрБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БИЛИШКОВ Кате ЈАКОВ, рођен 1917, Лушнић, Ливно, СрБиХ у НОБ од 1943. погинуо 1945. код Загреба.
БОБАН Јозе МАТЕ, рођен 1902, Клис, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
БОБИЋ НИКОЛА, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

БОЈАНОВИЋ Николе ПЕРО, рођен 1926, Штрпца, Нрњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, умро фебруара 1944. у болници у Прњавору.
БОЈАНИЋ РАДОВАН, рођен 1913, Јање, Бијељина, СРБиХ.
БОЈОВИЋ АЈ1ЕКСАНДАР, рођен 1921, Бојовићи, Беране (Иванград), СРЦГ, у НОБ од 1943, умро иослије рата.
БОКО Вицка ЛОВРЕ, рођен 1915, Огорје Горње, Сплит, СРХ, угоститељски радник, у НОБ од 1942. погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини (Фоча).
БОШКОВИЋ Петра ВУКОЈИЦА, рођен 1926, Чокрља, Пљевља СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 12. маја 1943. године, погинуо децембра 1943. године.
БОШКОВИЋ-РЕЉИЋ Јована ГРАНИЦА, рођена 1920, Поља, Мојковац, СРЦГ, члан СКОЈ-а, у ИОБ од 1941. године.
БОЖАНИЋ НАДА, ступила у батаљон 13. јуна 1943. из 3. Далматинске бригаде.
БРАЈ1ИЋ ШПИРЕ АНТЕ, рођен 1915. Клис, Сплит, СРХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
БРКОВИЋ Цвијана НЕДЕЉКО, рођен 1927, Штрпци, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
БРУСАН Петра НИКОЈ1А, рођен 1905. Грабовица, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1944. код Травника.
БРАШКИН Дује ВИКТОР, рођен 1919, Каштел Гомилица, Сплит, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.
БРУСАН Јосе ТОМО, рођен 1909, Грабовица, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БРУСАН Николе ВИНКО, рођен 1921, Грабовица, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БУБАЊ Ђуре ДРАГАН, рођен 1927, Тук, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
БУЈ1АТОВИЋ Милована ЈЕЈ1А, рођена 1928, Бјелојевићи, Мојковац, СРЦГ, домаћица у НОБ од 1943. године.
ЦВИЈАНОВИЋ Гила ДАНЕ, рођен 1922, Поточани, Прњавор, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо 13. јуна 1943. код Миљевине (Фоча).
ЦВИТКОВИЋ Николе ИЛИЈА, рођен 1920, Швица, Оточац, СРХ, у НОБ од ч 1943. године.
ЦРНОГОРАЦ Трифуна МИЛОРАД, Гацко, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ЦВИТАНОВИЋ Николе МИЋО,
ЋАТОВИЋ Суље АЏИКА, Кукуље, Бијело Поље, СРЦГ, у НОБ од 1943. године.
ЋАТОВИЋ Суље САБРИЈА, рођен 1925, Кукуље, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ЋИЋИН Остоје НИКОЛА, рођен 1922, Драговићи, Прњавор, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЋИРОВИЋ Милоша МИЛОЈКА, рођена 1924, Подбишће, Мојковац, СРЦГ, домаћица, у НОБ од 1943. године.
ЋОПИЋ Вукашина МИЛАН, рођен 1928, Приједор, СрБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЋОРАЦ Јанка МИЛЕ, рођен 1925, СРБиХ, ђак, у НОБ од 1943. године.
ЋОСИЋ Љубе АНДРИЈА, рођен 1920, Вариводе, Книн, СРХ, у НОБ од 1943, умро послије рата.
ЧАВОР Митра ИЛИЈА-ЈОВО, рођен 1925, Његуши, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
ЧАНАК Илије ВЛАТКО, рођен 1921, Приједор, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЧЕЧАР Петра РАДА, рођена 1924, Влаховићи, Сарајево, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЧОГЕЉА Стипе МАРКО рођен 1915, Коњеврате, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.
ЧИЧИЋ Бранка МИЛОШ, рођен 1924, Кобатовци, Бањалука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЧОРОКАЛО РИСТО, рођен 1922. Сански Мост, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. погинуо 16. децембра 1943. на Шујици (код Ливна) као пушкомитраљезац.
ЧУЛИЋ Фране МАТЕ, рођен 1913, Коњско, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
ЧЕКИЋ АНДРИЈА, Штрпци, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године, нестао 5. априла 1943. код Устиколине.
ДАВИДОВИЋ Јове МИЛЕ, рођен 1913, Стари Мартинац, Србац, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.
ДАДИЋ Фране ЈОЗО, рођен 1922, Милешине, Сплит, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ДАРАДАН Симеуна СПАСЕНИЈА, рођена 1925, Штпца, Прњавор, СРБиХ, у НОБ

од 1943, погинула јануара 1944. у Шаринцима код Прњавора.

ДЕСПОТОВИЋ Стојана МИХАЈЛО, рођен 1923, Коншћево, Босанска Градишка, СРБиХ, земљорадник, у ИОБ од 1943. године.

ДЕВИЋ Остоје МИХАЈЛО, рођен 1911, Штпце, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1944. у 14. средњебосанској бригади.

ДЕВИЋ Петра ЖИВКО, рођен 1907, Корови, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ДИВКОВИЋ Илија, рођен 1924, Тузла, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ДРАГЕЉ Јова СТЕВО, рођен 1926, Гај, Србац, СРБиХ, ученик у привреди, у НОБ од 1943. године.

ДРАГОЈЕВИЋ Бошка МИЛАН, рођен 1925, Кокара, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ДОДИК Вида САВО, рођен 1920, Мрчевци, Лакташи, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1944. код Котор-Вароши.

ДОДЕР ЈОВАНКА, рођена 1926, Гацко СРБиХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. рањена у вријеме седме офанзиве.

ДОШАН ЈОВАН, рођен 1921, Краљево, Босански Нови, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ДОБРИЈЕВИЋ Милоша СТАНКО, рођен 1922, Вариводе, Книн, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943, умро послије рата.

ДОДИГ Вида ЗДРАВКО, рођен 1927, ученик трговачке школе, у НОБ од 1943. године.

ДРАГОЈЕВИЋ МИЛАН, Конаре, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, рањен 9. ап<рила 1943. на Капку (Фоча).

ДРАГИЧЕВИЋ Боже ЂУРО, рођен 1929, Голубић, Обровац, СРХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1943. године.

ДРАГЕЉ Јове СТЕВО, рођен 1926, Србац, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ДРАГОЈЕВИЋ Бошка МИЛАН, рођен 1925, Кокора, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ДУЈМИЋ Стјепана АНТЕ, рођен 1909, Подгора, Макарска, СРХ, у НОБ од 1943. године.

ЂУКИЋ Симе СЛАВКО, рођен 1926, Грмуша, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ДУКОВИЋ Велимир, рођен 1923, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ДУРИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1926, Власеница, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ДУПЛАНЧИЋ Ивана ЗДЕНКО, рођен 1925, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године.

ЂУКИЋ Алексе НЕДЕЉКО, рођен 1930, Вуковско, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЂОРЂЕВИЋ АЛЕКСА, рођен 1909, Крижовци, у НОБ од 1943. године.

ЂУКИЋ Јова ПЕТАР, рођен 1920, Срђевићи, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, умро послије рата.

ЂУРЂЕВИЋ Мике МОМЧИЛО, рођен 1926, Разбој, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЂУРКОВИЋ Јакова ПЕТАР, рођен 1922, Љубунчић, СРБиХ, у НОБ од 1942. год.

ЏОНБИЋ МИЛАН, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо децембра 1943. код Травника.

ЏОМБИЋ МИЛАН, рођен 1926, Челинац, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЕРЦЕГОВИЋ Ивана ЈОСИП, рођен 1907, Шибеник, СРХ, фотограф, у НОБ од 1943. године.

ЕРГИЋ Николе ДУШАН, рођен 1898. Гачелези, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ »д 1943. године.

ЕВЂЕНИЋ Петра !ЦИЛЕ, рођен 1920, Престова, Добој, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943\године.

ФИЛИПОВИЋ Радула РАДОМИР, рођен 1925, Ујниће, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ФИСТАНИЋ Ивана ПАВЛЕ, рођен 1923, Застрожишће, Хвар, СРХ, у НОБ од 1943. године.

ГАЗИЋ ДАНИЛО, рођен у Војводини, земљорадник, у батаљону од 1943. године.

ГАЗИЋ ЈОВО, рођен Ралић, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1942. погинуо 9. априла 1945. код Шаренграда — Срем.

ГАРДАШЕВИЋ Радована НИКОЛА, рођен 1918, Убли Чевски, Цетиње, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941. године.

ГЛАДОВИЋ Љубе МИРКО, рођен 1920, Вариводе, Книн, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ГОЛУБОВИЋ МИЛЕНА, рођена 1922, Врбица, Пљевља, СРЦГ, у НОБ од 1943. умрла од тифуса.
ГРАХОВАЦ СХАНКО, рођен 1923, Јања, Јајце, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ГРАОВАЦ Миле СПАСЕ, рођен 1927, Церање Доње, Бенковац, СРХ, у НОБ од 1943. године.
ГРБИЋ РАМО, Власеница, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ГРОЗДАНИЋ Ђуре ДАМЈАН, рођен 1910, Радоња, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ГРУБИШИЋ Анте ЉУБОМИР, рођен 1924, Солин, Сплит, СРХ, аутомеханичар, у НОБ од 1943. године.
ГРБОВИЋ Мома ЛУКА, рођен 1912, Вирак, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ГУЛИН Јосе МИЛАН, рођен 1925. Лозовац, Шибеник, СРХ, радник у НОБ од 1942. погинуо 12. јуна 1943. године, на Маљевини код Фоче.
ГРУЈИЋ Луке БАЈО, рођен 1923, Подбишће, Мојковац, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ХАЦИХАЛИЛОВИЋ Сулејмана ХАСАН, рођен 1926, Бања Лука, СРБиХ, ђак гимназије, у НОБ од 1943. године.
ХЕРЦЕГ Ђуре ПЕРО, рођен 1912, Купрес, СРБиХ, пекарски помаћник, у НОБ од 1943. године.
ХОЏИЋ Алије АЛИЈА, рођен 1926, Молине, Хравник, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ИГЊАХОВИЋ Јефта ЧЕДО, рођен 1927, Разбој, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ИЛИЋ Н. МИЛАН, рођен 1927, Брдари, Сански Мост, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. године.
ИВАНИЋ Стевана ИВАН, рођен 1926, Крастеновац, Босански Петровац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо 8. маја 1945. код Старог Села.
ИВАНКОВИЋ Дривуна ДУШАН, рођен 1922, Грахово, Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ИВАНКОВИЋ Николе ИЛЕ, рођен 1922, Грабовци, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ИВАНКОВИЋ Петра ШИМЕ, рођен 1909, Грабовци, Шибеник, СРХ, земљорадник, У НОБ од 1943, погинуо децембра 1944. на Шидским Бановцима (Срем).
ИВАНОВИЋ Рада БЛАЖО, рођен 1919, Улциње, СРЦГ, правник, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1944. код Гламоча.
ИВАНОВИЋ Стојана УРОШ, рођен 1919, Сеферовци, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 20. јануара 1945. у Каоцима.
ИВИЋ Ивана БОРИС, рођен 1928, Злосела, Купрес, СРБиХ, ђак, у НОБ од 1943. године.
ИВКОВИЋ Ивана МАРКО, рођен 1908, Хрогир, СРХ, радник, у НОБ од 1943, умро послије рата.
ИВАНОВИЋ УРОШ, рођен 1923, Сеферовићи, Дервента, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, рањен 9. априла 1943. на Крчином брду код Фоче.
ИВАНЧЕВИЋ ВУКАДИН, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, нестао 24. марта 1943. код Калиновика.
ЈАКИЋ ДУШАН, Белегиш, СХАРА ПАЗОВА, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ЈЕРКОВИЋ Владе МЛАДЕНКО, рођен 1925, Богомоље, Хвар, СРХ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1943. године.
ЈОКОВИЋ ЛУКА, рођен 1925, Дервента, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЈЕШИЋ МИЛАН, Умка, Београд, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо маја 1943. код Фоче.
ЈОКАНОВИЋ Ђуре ХОМО, рођен 1900, Хрибијево, Хребиње, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ЈУРИШИЋ Анте ДУШАН, рођен 1920, Грабовци, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо децембра 1944. код Шида, десетар.
ЈОВОВИЋ МИЛАН рођен 1915, Бродарево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КАЛИНИЋ АНХЕ, рођен 1922, Бречанце, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године.
КАЛИХЕРНА Пере ИВАН, рођен 1904, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. умро послије рата.
КАРДОВ МАРКО, рођен 1913, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

КАРДУН Ш. ЈОЗО, рођен 1910, Номићи-Кистиновац, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо 15. марга 1944. код Нодрашница.
КАТАВИЋ-БРАШКИН Дује АНКА, рођена 1925, Каштел, Гомилица, Сплит, СРХ, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.
КЕЛЕЧЕВИЋ Ђорђе МИЛОШ, рођен 1924, Мрчевци, ЛАКТАШИ, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КЕЛЕЧЕВИЋ Сава БОРО, рођен 1919, Мрчевци, Лакташи, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1. маја 1945. године.
КЕЛЕЧЕВИЋ Илије САВАН, рођен 1915, Мрчевци-Лакташи СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КЕРКЕЗ Вучине МИЛОШ рођен 1924, Бјелај, Босански Петровац, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо 18. јануара 1945. код Шида као десетар.
КАЛЕБЕРИЋ МИЛОШ, рођен 1924, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КНЕЖЕВИЋ Михаила ЛЕНКА, рођена 1926, Башково, Пљевља, СРЦГ, ученица женске домаћинске школе, у НОБ од 1943, погинула октобра 1944. код Београда, у 1. крајишкој бригади.
КНЕЖЕВИЋ Јанка МИРКО, рођен 1920, Велики Цвијетнић, Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 1941, погинуо 18. априла 1945. на Плетерници.
КОКОРА МИЛАН, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КОЛАСЕВИЋ Салиха СУЛЕЈМАН, рођен 1907, Травник, СРБиХ, обртник, у НОБ од 1943. године.
КОЛАТ Петра ОЛГА, рођена 1922, Книнско поље, Книн, СРХ, у НОБ од 1942, погинула јуна 1943. на Зеленгори.
КОЛАТ Симе ЗОРКА, рођена 1922, Книнско поље, Книн, СРХ, у НОБ од 1942, погинула јуна 1943. на Зеленгори.
КОЛУНЦИЈА Николе НИКОЛА, рођен 1921, Загравица, Книн, СРХ, у НОБ од 3. августа 1943, погинуо 25. августа 1944. на Златибору.
КОСИЋ Јована ДРАГОЉУБ, рођен 1925, Орашје, Прњавор, СРБИХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КОСИЋ МИЋО, рођен 1922, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1945. у Срему.
КОСТАЛИЋ ЈАНКО, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КОСТУРА Боже СТИПЕ, рођен 1925, Виништа, Трогир, СРХ, у ЦОБ од 1943, цуогинуо 15. септембпа 1944. у Ваљеву.
КОТАРАКИН Мије МИРКО, рођен 1913, Теслић, СРБиХ, у НОБ од 1943. погинуо 27. априла 1945. код Новске као водник.
КОВАЧЕВИЋ ЋЕТНА „ЋАНА" рођена 1920, Грахово, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941, умрла послије рата.
КОВАЉ Вицка ИВАН, рођен 1924, Јадовице, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, цогинуо јуна 1943, на Сутјесци.
КОВЈАНИЋ Милића ЛАЗАР, рођен 1922, Штрпца, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо маја 1945. као борац 14. средњебосанске бригаде.
КОЗИЋ Сл. РАМО, рођен 1913, Чапље, Сански Мост, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо 1. јуна 1944. године
КОЗИЋ МИЋО, рођен 1920, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КРЕСОЈА Илије ДУШАН, рођен 1928, Паиновци, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КУДРИЋ Стевана ТЕОДОР, рођен 1926, Белика Илова, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
КУРТОВИЋ Јосипа ЈЕРКО, рођен 1908, Клис, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.
КУРУЗОВИЋ Авдин АВДУЛАХ, рођен 1922, Љубија, Приједор, СРБИХ, трговачки помоћник, у НОБ од 1943. године, погинуо 1945. водни делегат.
КУРУЗОВИЋ МИЛАН, рођен 1916, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КУЛИЋ МИЛЕ, рођен 1925, Иовидани, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
КОСИЋ БОШКО, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године, рањен на Иван-седлу 1943. године.
КОСИЋ ДРАГОЉУБ,
КОВАЧЕВИЋ МИЛУТИН, Штрпци, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, нестао 21. марта 1943. код Калиновика.
ЛАЛИЋ Стојана МАРКО, рођен 1914, Циста мала, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЛАЛИЋ Станка ПЕТАР, рођен 1921, Циста мала, Шибеник, СРХ,земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо децембра 1944. код Шида.

ЛАНХОР Стеве БОШКО, рођен 1927, Вијенац, Јајце, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЛАНИШТАНИН Миле ЖИВКО, рођен 1922, Кочићево, Босанска Градишка, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од јануара 1943. године.

ЛАУШЕВИЋ Влада ДРАГОЈЕ, рођен 1924, Јбепачко поље, Жабљак, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЛЕПИЋ Стојке СТЈЕПАН, рођен 1926, Штрпца, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо октобра 1943. на Лијевче Пољу.

ЛЕСКУР Лазе МАРКО, рођен 1915, Драгишић, Циста мала, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЛЕТИЦА Златовић ЈОЗЕ ЗОРА, рођена 1926, Подгора, Макарска, СРХ, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.

ЛЕВКОВИЋ др ПАВЛЕ, рођен 1910, Загреб, СРХ, дипломирани правник, у НОБ од 1943. године.

ЛУКИЋ М. НЕДЕЈБКО, рођен 1920, Брестово, Добој, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо маја 1943. код Челебића.

ЉИЉАНИЋ Грудина МИЛЕНКО, рођен 1924, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЉУТИЋ Николе МАРКО, рођен 1926, Перушић, Бенковац, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАГЕРЛ Антона СЛАВИЦА, рођена 1929, Травник, СРБиХ, ученица, у НОБ од 10. октобра 1943. године.

МАЛЕШОВИЋ Милана МИЛОРАД, рођен 1923, Печаног-Илова, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МАЛЕШЕВИЋ Милана РАДИВОЈЕ, рођен 1925, Печеног-Илова, Дервента, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо маја 1943. године.

МАЛБАШИЋ-ГУЖВИЋ СМИЉА, рођена 1923, Бнихиње, Босанска Дубица, у СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАЈЕВАЦ АНТОН, рођен 1908, Нова Кречина, Трст, у НОБ од 1943, погинуо ч 3. јануара 1945. на Ђелетовцу (Срем).

МАЈСТОРАЦ САВО, рођен 1925, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАЈКИЋ Ђуров ПЕТАР, рођен 1922, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МАЈКИЋ Ђуре НИКОЛА, рођен 1923, Поткалиње, Босанска Крупа, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАЈКИЋ Тодора СИМО, рођен 1922, Козин, Сански Мост, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАНДИЋ ПЕТАР, рођен 1926, Ђурани, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАНДИЋ ЖИВКО, рођен 1925. Вакуф, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАЉКОВИЋ УРОШ, рођен 1912, Униште, у НОБ од 1943. године.

МАМУШИН П. МУЈО, рођен 1920, Булићи, Травник, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАРИЋ Илије ВЛАДО, рођен 1918, Загалине, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАРИЋ Лазе СВЕТКО, рођен 1915, Малован, Купрес, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАРКОВИЋ Божов РАДОВАН, рођен 1926, Рубеж Никшић, СРЦГ, ђак гимназије, у НОБ од 1941, члан Скоја, погинуо на Биочу (код Подгорице) јуна 1944, као борац 7. црногорске омладинске бригаде „Будо Томовић".

МАРАСОВИЋ Мате ЛУКА, рођен 1922, Неорићи, Сшшт СРХ, радник, у НОБ од 1943. геогинуо јула 1944. у Босни.

МАРТИНОВИЋ НИКОЛА, рођен 1920, Мали Градац, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАТИЈЕВИЋ Дамјана ЈОВАН, рођен 1898. Драгишић, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

МАТИЈЕВИЋ Стеве НИКОЛА, рођен 1920, Смрдеље, Книн, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАРИНКОВИЋ НИКОЛА, рођен 1924, Рамановац, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МАТКОВИЋ Фрање НИКОЛА, рођен 1919, Завајани, Врговац, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МЕДИЋ МИЛАН, рођен 1914, Босанска Крупа, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МЕМИЋ Хасана ХАСАН, рођен 1922, Зворник СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо 7. маја 1945. на Дубрави, код Загреба, као командир вода.

МКМИЋ Ивана БОГДАН, рођен 1925, Водице, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МИКИЋ Михаила ЖИВКО, рођен 1928, Каоци, Дервента, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МИЛАНОВИЋ Ђурђа ЈОВАН, рођен 1926, Маглајаки, Лакташи, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 17. децембра 1944. код Шујице.

МИЛАНОВИЋ Вицка КАЈО, рођен 1923, Солин, Сплит, СРХ, радник, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.

МИЛАНОВИЋ СТАНКО, рођен 1921, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МИЛАТИЋ Ивана НИКОЛА, рођен 1923, Света Недјеља, Хвар, СРХ, у НОБ од 1943. године.

МИЛИЈАШЕВИЋ Неде ДРАГО, рођен 1925, Прњавор, СРБиХ, ученик, у НОБ од 1943. године.

МИЛИНОВИЋ ДРАГО, рођен 1918, Прњавор, СРБиХ, у НОБ од 1943. погинуо на Сремском фронту 1945. године.

МИЛИШИЋ Дује МИЛАН, рођен 1924, Солин Сплит, СРХ, земљорадник, члан Скоја, у НОБ од 1942, погинуо 15. јуна 1943. у селу Јабуци (код Фоче).

МИЛОШЕВИЋ Јована ЈЕЛЕНА, рођена 1925, Штитарица, Колашин, СРЦГ, у НОБ од 1943. године.

МИЛОШЕВИЋ Милана МИЛОРАД, рођен 1923, Печеног, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

МИЛЕТИЋ-БОЈАНИЋ ЈЕЛЕНА, рођена 1922, Приједор, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

МИЉЕВИЋ Саво МИЛЕ, рођен 1920, Крња Јела, Бихаћ, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МИЛОШЕВИЋ Милана РАДИВОЈЕ, рођен 1925, Печеног, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо маја 1943. код Жабљака.

МИЛОШЕВИЋ ЖИВКО, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МИЛУТИНОВИЋ Ђ. БОРИСЛАВ, рођен 1927, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МИЛУТИНОВИЋ БОРИСАВ, рођен 1917, Разбој, Босанска Градишка, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МИЛУТИНОВИЋ Антонија ДРАГО, рођен 1923, Прњавор, СРБиХ, трговачки помоћник, у НОБ од 1943. године.

МИШИЛАВ М. ЛАВЗО, рођен 1923, Коле, Преко, Далмација, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо 23. јануара 1945. код Товарника (Срем).

МРЂА Мирослава ХРАНИСЛАВ, рођен 1922, Книн, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

МРКОЗИЋ Сава СЛАВКО, рођен 1922, Срђевићи, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1945. у Срему.

МРВИЋ Марка МИЛАН, рођен 1922, Челебићи, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

МЛАДКАР ИВАН,

МУЈАНИЋ Бећира БЕЋИР, рођен 1923, Бихаћ, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

МУРТИЋ ХУСЕИН, рођен 1914, Козарац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године

МУСЛИН ЈОЗО, рођен 1923, Огорје, Сплит, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942, пагинуо 13. јуна 1943. на Миљевини (код Фоче).

МИЛИНОВИЋ ДРАГО, рођен 1920, Босанска Дубица, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

МАЈИЋ БОЖО, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. нестао 18. марта 1943. код Чичева.

НИКОЛИЋ МАРКО, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

НИКОЛИЋ Шћепана МИЛОШ, рођен 1914, Чево, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

НИКОЛИЋ РАДИВОЈ, рођен 1914, Босански Нови, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

НИНЧЕВИЋ Луке АНТЕ, рођен 1925, Солин, Сплит, СРХ, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.

НИКОЛИЋ НЕМАЊА, рођен 1927, Слатина, Бања Лука, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

НОВАКОВИЋ Оетоје ДУШАН, рођен 1924, Шуђа, Босански Нови, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

НОВАКОВИЋ Бошка РАДЕ, рођен 1922, Срђевићи, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, умро послије рата.

НОВАЛИЋ Салиха ИСМЕТ, рођен 1926, Селичи-Караула, Травник, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. године.

ОБРАДОВИЋ Благоја МИЛАН, рођен 1921, Тепца, Жабљак, СРЦГ, богослов, у НОБ од 1941. године.

ОРЛИЋ П. ЈЕРКО, рођен 1912, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1943, погинуо 15. априла 1945. код Комлетииаца, као командир вода.

ОРОВИЋ ВАСИЛИЈЕ, рођен 1923, Цетише, СРЦГ, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.

ОРОЗОВИЋ Рухида СМАЈО, рођен 1926, Били Поток, Купрес. СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ПАСАРИТ Ивана МИЛАН, рођен 1926, Мачковец, Долине, СР Словенија, у НОБ од 1943, погинуо 8. децембра 1944. на Бераку (Срем).

ПАМЦИРАВ Јуре БЛАЖО, рођен 1922, Примоштен, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо 18. јануара 1945. код Шида.

ПОЛЕКСИЋ БОСИЉКА, рођена 1926, Чипуљићи, Бугојно, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ПАШАЛИЋ, рођен 1924, Брчко, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ПАЦИФИЦИ ТХЕОБАЛДО, рођен 1912, Тиволи, Италија, у НОБ од 1943. године.

ПЕШКОВИЋ Мартина МАРКО-БАРИЋ, рођен 1900, Врпоље, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ПЕТРОВИЋ Ђура ДУШАН, рођен 1922, Стишић, Сењ, СРХ, у НОБ од 1943. године.

ПЕЈКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1927, Љешница, Бијело Поље, СРЦГ, у НОБ 1943. погинуо 24. августа 1944. на Палисаду (Златибор).

ПЕТРОВИЋ Анте ЉИЉАНА, рођена 1928, Сињ, СРХ, ученица, у НОБ од 1943. године.

ПЕТРОВИЋ Милошевић Јована ЈЕЛКА, рођена 1927, Штитарица, Мојковац, СРЦГ, у НОБ од 1943. године.

ПАРАВИНА Павла ДУШАН, рођен 1928, Баетаси, Дрвар, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ПЕРИЋ Петра ЖАРКО, рођен 1926, Вршани, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ПИЛИЋ МИЛОШ, рођен 1920, Стабари, Босанска Крупа, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ПИНДЕК Јозефа ЛЕОПОЛД, рођен 1905, Турбе, Травник, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. године.

ПЛАШАТИЋ ШЕРИФ, рођен 1927, Цазин, СРБиХ, у НОБ од 1943, умро 14. маја 1945. у Загребу.

ПЛАВИШТАР ЖИВКО, рођен 1923, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ПОПАДИЋ МИЛА, рођена 1922, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ПОПОВИЋ ЉУБО, рођен 1923, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, нестао на Сутјесци јуна 1943. године.

ПОПОВИЋ Миливоја МАРКО, рођен 1921, Чиста мала, Шибеник, земљорадник, у НОБ од 1943. године. Умро послије рата.

ПОПОВИЋ Милана МИЛАН, рођен 1922, Чиста мала, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо 27. маја 1944. на Млиништу.

ПОПОВИЋ Остоје МИЛУТИН, рођен 1922, Босанска Градишка СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ПОПОВИЋ Ђорђа САВО, рођен 1919, Ситнеш, Дервента, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 5. јула 1943. код Зворника.

ПОПОВИЋ ВИДАК, рођен 1916, Цетиње, СРЦГ, правник, у НОБ од 1941. године.

ПРАШТАЛО РАДЕ, рођен 1916, Линник, Сански Мост, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

ПОКРАЈАЦ Стевана ЛУКА, рођен 1913, Прово, Ливно, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ПУНДИЋ НИКОЛА, Сански Мост, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. године на Сутјесци.

ПУЗИЋ Рада САВО, рођен 1919, Бастаси, Дрвар, СРБиХ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ПРАСАКОВСКИ ИВАН, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. нестао 28. фебруара 1943. на Иван-седлу.

РЕБРЕНОВИЋ Новака АВРАМ, рођен 1926, Ујниче, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

РАБРЕНОВИЋ Ђорђије РОСАНДА, рођена 1922, Штитарица, Мојковац, СРЦГ, у НОБ од 1943, погинула 1944. код Пљеваља, потпоручник.

РАЦА Бранка ЖИВКО, рођен 1926, Ирчевци, Лакташи, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 20. децембра 1944. на Сремском фронту.

РАЦА ЈОВО, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

РАДИЋ Луке ДРАГОМИР, рођсн 1925, Мршевци, Лакташи, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

РАДОВНИКОВИЋ БРУНО, рођен 1911, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године.

РАДИМОВИЋ Миладин МИХАИЉКО, рођен 1925, Кусаче, Власеница, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

РАДАКОВИЋ Николе НИКОЛА, рођен 1924, Бања Лука, СРБиХ, ђак техничке школе, у НОБ од 1943. године.

РАДОШ Николе МАРКО, рођен 1914, Сушци, Дицмо, Сињ, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

РАКОЧЕВИЋ МИЛАДИН, рођен 1921, Побрђе — Морача, Колашин, СР Црна Гора, земљорадник, у НОБ од марта 1943. године.

РАКОЊИЋ Данила БОГДАН, рођен 1921, Трбовљани, Нова Градишка, СРХ, у НОБ од 1943. године.

РАПНА Антонио ЂОВАНИ, рођe 1918, Италија, у НОБ од 1943, погинуо 16. јуна 1943. код Витеза.

РАШКОВИЋ Обрада ВАСО, рођен 1919, Кула Атлагића, Бенковац, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

РЕЛИЋ Јована УРОШ, рођен 1910, Буковић, Бенковац, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

РЕБАЦ НИКОЛА, рођен 1924, Чапљина, Мостар, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Магић планини.

РИСТИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен 1926, Мезграја, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

РУЖКЋ Јосипа ФИЛИП, рођен 1911, Сплит, СРХ, вртлар, у НОБ од 1943. године.

РОДИЋ ДРАГОМИР, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.

РАКОВИЋ АНДРИЈА, Курикића, Беране (Иванград), СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. рањен 9. априла 1943. на Крчином брду.

САНДИЋ Богдана СЛАВКО, рођен 1926, Шешковци, Лакташи, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

САВИЋ БОГДАН, рођен 1910, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 25. маја 1943. на Златном бору.

САВИЋ БОШКО, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. годипе.

САВИЋ МИЛОШ, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо маја 1943. код Бродарева.

САВКОВИЋ Петра РАЈКО, рођеи 1926, Доњи Гаљиповац, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

САДИКОВИЋ ХАСИБ, рођен 1922, Прњавор, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

СЕСАРТИЋ Андрије АНТЕ, рођен 1917, Солин, Сплит, СРХ, радник, у НОБ од 1942. погинуо септембра 1943, код Травника.

СЕСАРТИЋ Шпире ВИТОМИР, рођен 1918, Солин, Сплит, СРХ, радник, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.

СИМИЋ НОВАК, рођен 1925, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

СИНЧЕВИЋ ФРАНЕ, рођен 1913, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године.

СПРИШЧЕВИЋ М. ФРАЊО, рођен 1913, Мућ, Сгслит, СРХ, у НОБ од 1943. године.

СРЕМЧЕВИЋ-Шкорић Боже ВЕРА, рођена 1922, Буђановци, СРБиХ, домаћица, у НОБ од октобра 1942. године.

СТАЈИЧИЋ Симе ВОЈИН, рођен 1926. Раковица, Босанска Дубица, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

СТАНКОВИЋ Мирка РАНКО, рођен 1925, Сеоферовци, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо фебруара 1944. на Раковцу код Српца.

СТАРЧЕВИЋ-ТОДОРОВИЋ Симе МИЛЕВА, рођена 1922, Кнежице, Босанска Дубица, домаћица, у НОБ од 1942. године.

СТОЈАНОВИЋ МИЛАН, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

СТОПЉАК Салка МЕХО, рођен 1922, Котор-Варош, СРБиХ, радник, у НОБ од 1943. године.

СТУПАЛО ПЕРО, рођен у Неорићи, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године, погинуо 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ПЕТАР, рођен 1926, Босанска Крупа, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.

СУБАШИЋ АНКА, рођена 1922, Сплит, СРХ, у НОБ од 1943. године.

СУБОТИЋ Алексе МИЛОРАД, рођен 1923, Милошево Брдо, Босанска Градишка, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
СИМИЋ ИЛИЈА, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, рањен 15. марта 1943. године на Чичеву.
СУВАЈАЦ РАДОВАН, рођен у Прњавору, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, нестао 21. фебруара 1943. на Иван-седлу.
ШЕГОТА Мије ВИНКО, рођен 1920, Дејановац, Чазма, СРХ, у НОБ од 1943. године.
ШОПИЋ ПАНТЕЛИЈА, рођен 1915, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 13. јуна 1943. на Миљевини (код Фоче).
ШПАЊА Гуште БИСЕРКА, рођена 1926, Водице, Шибеник, домаћица, СРХ, у НОБ од 1943. године.
ШТРБАЦ Миле СИМО, рођен 1919, Суваја, Босанска Крупа, СРБиХ, у НОБ од 1942. године.
ШУЊЕРГА Јосе НИКОЛА, рођен 1920, Циста велика, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо маја 1944. код Котор-Вароши.
ТАДИЋ Ивице ДРАГО, Разбој, Стрбац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ТАНФАРА Николе ЈЕРКО, рођен 1925, Крапањ, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ТАТИЋ Михајла МИЛАН, рођен 1924, Разбој, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ТОМАНОВИЋ Блажа АРСЕНИЈЕ, рођен 1925, Цетиње, СРЦГ, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1941, погинуо маја 1945. код Љубљане као политички делегат вода.
ТОМЦИК Худа МИЛОШ, рођен 1921, Метлика, СР Словенија, у НОБ од 1943. год.
ТОМАНОВИЋ Блажа ВИДО, рођен 1923, Цетиње, СРЦГ, ђак, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.
ТОМИЋ Симе СТЕВО, рођен 1923, Бастаси, Дрвар, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ТОМИЋ Ћура НИКОЛА, рођен 1921, Вруља, Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ТОМИЋ ЈОВО, рођен 1918, Теслић, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ТОМИНЧИЋ Јована ЧЕДО, рођен 1927, Штрпца, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ТРКУЉА БРАНКО, рођен у Бања Луци, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ТРКУЉА Војислава ЗОРА, рођена 1928, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ТРНИНИЋ Станка СПАСЕНИЈА, рођена 1909, Кула Атлагиће, Бенковац, СРХ, у НОБ од 1943. године.
ТРОСКОТ Ивана БОЖО, рођен 1912, Бањевци-Кошић, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
ТРУТАНИЋ Ивана АНТЕ, рођен 1912, Нагоринац, Брач, СРХ, радник, у НОБ од 1942. године.
ТУРУДИЈА Лазе ДРАГАН, рођен 1927, Драготиње, Приједор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. умро поелије рата.
ТУПИНИ ЂУРО, рођен 1924, Сплит, СРХ, у НОБ од 1942. године.
ВАЈЛЕР Шандора ЗЛАТКО, рођен 1914, Сушак, Ријека, СРХ, службеник, у НОБ од 1943. године.
ВАСИЋ Станка ВЕЛИБОР, рођен 1925, Штрпца, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 25. маја 1943. на Челебићу (Фоча).
ВОЈИНОВИЋ ПЕТАР, рођен у Санском Мосту, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.
ВРЧИЋ ПАШЕ ФРАЊО, рођен 1920, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1942. године.
ВРХОВАЦ Драгиња ЕОЖО, рођен 1921, Штрпца, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1943. код Прозора.
ВУЈАСИН Јове ДУШАН, рођен 1913, Гостивар, СРМ, столар, у НОБ од 1943. године.
ВУЈИЧИЋ Секуле ЈЕЛЕНА, рођена 1925, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.
ВУЈИЧИЋ Јозе МАРИЈА, рођена 1923, Макарска, СРХ, радница, у НОБ од 1943. године.
ВУЈАЧИЋ НИКОЛА, рођен 1923, Подгор, Бар, СРЦГ, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.
ВУЈОШЕВИЋ РАДОМИР ЉАКА, рођен 1922, Загреда, Подгорица (Титоград), СРЦГ, ученик, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
ВУКЕЛИЋ В. ДАНИЛО, Осах, Билећа, СРБиХ, у НОБ од 1943. године.
ВУКША Марка ПАВАО, рођен 1925, Чиста мала, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ВУКОВИЋ Шћепана МАКСИМ, рођен 1908, Лужац, Иванград, СРЦГ, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ВУКАНОВИЋ-ЈОВАНОВИЋ ЉУБИЦА, рођена 1918, Дукља, Титоград, студент, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ЗАИЛАЦ НИКОЛА, рођен 1927, Пакрац, СРХ, земљорадник, у НОБ од 10. фебруара 1943. године.

ЗВОЗДАЛО Станка ВОЈИСЛАВ, рођен 1922, Ђукали, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЗВИЗДАЛО Станка СИМЕУН, рођен 1925, Ђукали, Србац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Зеленгори.

ЗОРАН Ј. ДУШАН, рођен 1923, Брестово, Добој, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЖИГИЋ Јована МИЛАН, рођен 1926, Тук, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

ЖИВАНОВИЋ Јове РАДЕ, рођен 1925, Торњу Сиртићи, Прњавор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо јуна 1943. на Сутјесци.

ЖИВКОВИЋ МИОМИР, рођен 1923, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943. године.

С П И С А К

бораца који су у батаљон ступили у 1944. години

АБРАМОВИЋ Милоша СЛАВКА, рођена 1925. Бели Манастир, СРХ, фотограф, у НОБ од 22. октобра 1944. године.

АБРАМОВИЋ Милоша ЗОРА, рођена 1927. у Сенти, СПВ, ученица, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

АДАМОВИЋ Милије ИЛИЈА, рођен 1926, Голубиње, Доњи Милановац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

АДАМОВИЋ Илије ЖИВОРАД, рођен 1907. Радинци. — Смедерево, СРС, радник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

АКСЕНТИЈЕВИЋ Драгичева АЛЕКСАНДАР, рођен 1925. Бранковићи, Ваљево, СРС, машин-бравар, у НОБ од 27. октобра 1944. године.

АЛДИ ЕЛМО, рођен 1911, Фераре, Италија, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

АЛЕКСИЋ ДРАГАН, рођен 1921, Младеновац, СРС, у НОБ од 26. новембра 1944. године.

АЛЕКСИЋ Тома ЉУБОМИР-ЉУБО, рођен 1902. Брчели, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. умро 1947. године.

АЛЕКСИЋ МЛАДЕН, рођен 1924, Оструж ањ, Осечина, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

АЛЕМПИЈЕВИЋ ДРАГОСЛАВ, рођен 1924. Брејчић, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

АЛИЛ ДЕМИР, рођен 1919, Скопље, СРМ, у НОБ од 1944. године.

АНДРЕЈИЋ В. ДУШАН, рођен 1927. Заклопача, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

АНДРЕЈИЋ Милуна МИТАР, рођен 1926. Стари Град, Брус, СРС, земљорадник, у НОБ од 28. новембра 1944. године.

АНДРИЋ ДРАГУТИН, рођен 1925. Сабљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

АНДРИЋ ФРАЊО, рођен 1922. Бачка Паланка, СПВ, у НОБ од 1944. године.

АНДРИЋ РАДИСАВ, рођен 1912, Вртоглав, Лазаревац, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 17. септембра 1944. године.

АНДРИЈАШЕВИЋ МИРКО, рођен 1915, с. Грахово, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

АНЂЕЛКОВИЋ ГРУЈО, рођен 1920, Стражилово, Варварин, СРС. у НОБ од 1944, умро од последица рањавања 14. маја 1945. Мирогој — Загреб.

АНЂЕЛКОВИЋ МИЛИЈА, рођен 1922, Бранковина, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

АНЂЕЛКОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен 1922, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадн^к, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

АНЂЕЛКОВИЋ Милоша МИЛОЈЕ, рођен 1927. Штулац, — Врњачка Бања, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. октобра 1944. године.

АНЂЕЛКОВИЋ РАДОСАВ, рођен 1914. Витковац, Краљево, СРС, у НОБ од 1944. године.

АНГЕЛОВ КОСТА, рођен 1915. Сунодол, Софија, Бугарска, у НОБ од 28. септембра 1944. заробљеник са Палисада.

АНТОНИЈЕВИЋ ПАВЛЕ, рођен у Београду, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

АРАБИО Франиске САЛВАТОРЕ, рођен 1917. Месина, Италија, у НОБ од 1944. године.

АРАНЂЕЛОВИЋ ГРУЈО, рођен 1918, Стражилово, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

АРАНЂЕЛОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен 1927, Штулац, Врњачка бања СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

АРСЕНИЋ Александра ТРИВУН, рођен 1922. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

АРСЕНИЋ Радоја ЖИВОЈИН, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. погинуо 23. децембра 1944. године Оролик-Срем.

АРСЕНИЋ Богосава ЖИВОРАД, рођен 1925. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
АРСЕНОВИЋ Саве ЖИВКО, рођен 1911. Лазаревац, СРС, кројачки радник, у НОБ од 20. септембра 1944. године.
АРСИЋ ЖИВАН, рођен 1914, Мачковац, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.
АРСИЋ ЖИВКО, рођен 1922. Рабровац, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
АРСИЋ АРСО, рођен у Пећи, СПК, у НОБ од 1943. погинуо 4. децембра 1944. у Срему.
АВРАМОВИЋ БРАНИСЛАВ, рођен 1927, Пећани, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
АВРАМОВИЋ БОГДАН, рођен 1925. Моца, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
АВДЕЉКОВИЋ АЛЕКСА, рођен Крчма, Лајковац, СРС, земљорадник у НОБ од 10. септембра 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.
АВРАМОВИЋ МИЛОРАД, рођен у Београду, СРС, у НОБ од 1944. године.
БАБИЋ Ђула ХАЈРО, рођен 1918, Хареме, Иванград, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941. године.
БАТРОВИЋ Митра МИХАЈЛО, рођен 1919, с. Зета, Титоград, СРЦГ, ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
БАБИЋ МИЛИЈА, рођен 1924, Дреновац, Косјерић, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
БАБИЋ МИОДРАГ, рођен 1924, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
БАБИЋ Андрије МИЛОРАД, рођен 1926. Мала Иванча, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.
БАБУДЕР Стипана ИВАН, рођен 1924. Бузин, Велика Горица, СР Словенија, у НОБ од 19. септембра 1944. године.
БАЦАНОВИЋ ПАВЛЕ, рођен 1924. Пећ, СПК, члан Скоја, у НОБ од 1943. године.
БАГЕЉА МАРКО, рођен 1915. Коњеврате, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1944. године.
БАГИ ЈОСИП, рођен 1927. Стара Моравица, Бачка Топола, СПВ, у НОБ од новембра 1944. године.
БАЈИЋ ЕРАНИСЛАВ, рођен 1918. Врчин, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
БАЈИЋ Добривоја РАДОСАВ, рођен 1923, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
БАЈИЋ-ДРАГОВИЋ Вука ХРИСТИНА, — Перица, рођена 1925. Иванград, (Беране) СР Црна Гора, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1943. године.
БАЈИЋ МИОДРАГ, рођен Бановци, Власотинце, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца као болничар.
БАЈИЋ Петра СВЕТИСЛАВ, рођен 1926, Слепчевићи, Шабац, СРС, земљорадник. у НОБ од 10. новембра 1944. године.
БАКИЋ МИЈА, рођен 1922, Радаковци, СРС, у НОБ од 1944. умро од рана 21. марта 1945. у Руми.
БАКОВИЋ Ђ. ЉУБИСАВ, рођен 1928. Бањани, У6, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
БАНИЋ РАДОМИР, рођен 1923. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.
БАНОВ БОШКО, рођен у Мошорину, СПВ, у НОБ од 1944. умро од последица рањавања 22. јануара 1945. у Руми.
БАРЈАКТАРЕВИЋ ХАСО, рођен Плав, СРЦГ, у НОБ од 1943, погинуо 3. I 1945. село Немци, Срем.
БАРБУЛ А. ЛАЗАР, рођен 1923. Свети Никола, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. годиие.
БАШЕВИЋ БОЖО, рођен 1920, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ЕАТРИЋЕВИЋ Стевана МАРКО, рођен 1916. Очинићи, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
БАТРИЋЕВИЋ Лабуда ВЛАДО, рођен 1916, Очинићи, Цетиње, СРЦГ, радник у НОБ од 1941. године.
БАУКОВИЋ Максима ВУКОТА, рођен 1913. Дреноштица, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
БАЗЕТИЋ Јована МИЛАН, рођсн 1921. Милошевац, Приједоље, СРС, у НОБ од августа 1944. године.

БАБИЋ Хихомира МИОДРАГ, рођен 1924. Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

БЕЛЕГИЋ АДАМ, рођен 1922. Буковица, Неготин, СРС, радник, у НОБ од 1944. Умро 28. априла 1945. Липик, СРХ.

БЕЛИЋ Антола ЂУРО, рођен 1926, Вајска, Оџак, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

БЕКХАШ ПАВЛЕ, рођен Меларин, Хител, СПВ, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

БЕНИЋ Љубомир ВИХОМИР, рођен 1927. Доњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

БЕРЕШ Јована ЈОВАН, рођен 1927. Вајска, Оџаци, СПВ, земљорадник, у НОБ од 25. новембра 1944. године.

БИЈЕЛАНОВИЋ Момчила БОСИЉКА, рођена 1926, Босанска Градишка, СРБиХ, ђак, у НОБ од 15. октобра 1944. године.

БИЈЕЛАКОВИЋ Д. МОМЧИЛО, рођен 1926. Скрмуто, Хитово Ужице, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

БИЛИЋ МИЛОШ, рођен 1920. Хемерин, Нови Сад, СПВ, у НОБ од 1944. године.

БИОНДИЋ БОЖИДАР, рођен 1924. Чаћавица, у НОБ од 1944. године.

БИХЕ КАРЛО, рођен 1922. Ердевик, Илок, СРХ, земљорадник, у НОБ од 23. 9. 1944. године.

БИХЕ СХЕВАН, рођен 1926. Стара Кањижа, Сента, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

БЛАГОЈЕВИЋ Ђорђа БОРИСАВ, рођен 1925, Јаглићи, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

БЛАГОЈЕВИЋ—МИЋИЋ Видоја МИЛИЈАНА, рођена 1928. Злодол, Бајина Башта, СРС, домаћица, у НОБ од 10. августа 1944. године.

БОЦИЋ Ђарђа МИОДРАГ, рођен 1927. Банковци, Власотинци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

БОГДАНОВИЋ ДРАГАН, рођен 1928, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. децембра 1944. године.

„ БОГДАНОВИЋ ДРАГУХИН, рођен 1923. Велика Иванча, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

БОГДАНОВИЋ ЈОРДАН, рођен 1924, Копривица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Матије МОМЧИЛО, рођен 1927. Младеновац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године. Умро од задобијених рана 20. маја 1945. у Загребу.

БОГДАНОВИЋ РАХКО, рођен 1928, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

БОГИ ЈОСИП, рођен 1927, Стара Моравица, Бачка Хопола, СПВ, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

БОГНАР Матијаша СХЕВАН, рођен 1926, Ново Село, Бачка Паланка, СПВ, радник, у НОБ од новембра 1944. године.

БОГОЈЕВИЋ Младена ЖИВАН, рођен 1923. Грабово, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

БОЈАНОВИЋ Спасоја ВЕЛИМИР, рођен 1923, с. Круси, Хитоград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

БОЈОВИЋ МИЛОШ, рођен 1925. Хаково, Горњи Милановац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

БОРОВИЋ ДОБРИЛО, рођен 1928, Бољанићи, Пљевља, СРЦ^, земљорадник, у батаљон ступио 16. јула 1944. године.

БОСАНЧИЋ РАДОВАН, рођен 1919, Драготиња, Приједор, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

БОСИЉЧИЋ ДРАГОСЛАВ, рођен 1924. Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

БОСИЉЧИЋ Војина ЖИВОРАД, рођен 1919. Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

БОШКОВИЋ ОБРЕН, рођен 1927, Ратковци, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944.

БОШКОВИЋ БОГДАН, рођен 1919, Орјалука, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

БОШКОВИЋ Ђока ЈОВАНКА, рођена 1926, Иванград, СРЦГ, ученица, у НОБ од 1943. погинула 24. новембра 1944. у Београду.
године.

БОШКОВИЋ КРСХО, рођен 1924, с. Љуботиње, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.

БОШЊАК Вида ХОДОР, рођен 1909, Поди, Херцег-Нови, СРЦГ, радник, у НОБ од 1943. године.

ник, у НОБ од септембра тчч. шдипс.
БОЖАНОВИЋ МИЛАН, рођен 1926. Београд, СРС, у НОБ од 1944. године.
БОЖИЋ ЈОВО, рођен 1924. Стопања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
БОЖИЋ Петра ВЛАДИМИР, рођен 1924. Сремска Митровица, СПВ, у НОБ од 1944. године.
ЕОЖИЋ Петра ВЛАДИМИР, рођен 1923. Средњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у ИОБ од 16. новембра 1944. године.
БОЖОВИЋ М. МИХАИЛО, рођен 1927, Зајечар, СРС, у НОБ од 1944. године.
БОЖОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1927. Велико Село, Лозница, СРС, земљорадник, у НОБ од 3. октобра 1944. годиие.
БРАЈОВИЋ БОРИСЛАВ, рођен 1919, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
БРАНКОВИЋ Милоја ЉУБИСАВ, рођен 1925, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
БРАНКОВИЋ Радивоја МИЛОРАД, рођен 1926, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.
БРАНКОВИЋ МИОДРАГ, рођен 1923. Лончари, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
БРАНКОВИЋ Богоеава НРИВИСЛАВ, рођеи 1927, Шарбане, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. октобра 1944. погинуо 19. априла 1945. Плетерница — водник.
БРДАРЕВИЋ Првослава ДРАГОЉУБ, рођен 1919, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године, погинуо 5. децембра 1944. Товарник — Срем.
БРЕКОВИЋ ЛУКА, рођен 1924. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
БРЕКОВИЋ Радована ПРОДАН, рођен 1923. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. новембра 1944. године.
БРЕКОВИЋ Р. СЛОБОДАН, рођсн 1922. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. септембра 1944. године.
БРЕКОВИЋ Радише ЖИВОЈИН, рођен 1921. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
БРЕТИ ЕГОРЕ, рођен у Стрисница, Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 7. маја 1945. код Рушковца, СРХ.
БРИКА МИШО, рођен 1920. Стара Пазова, СПВ, у НОБ од 1944. године.
БРИНДИЦИ РОКО, рођен 1922. Папенца, Италија, у НОБ од 10. новембра 1944 године.
БРКЉАЧ ЉУБОМИР, рођен 1924, Јаково, Земун, СПВ, земљорадник, у НО! од октобра 1944. године.
БРУНЕЛИ ЂОВАНО, рођен 1906, Милано, Италија, трговац, у НОБ од 1944 године.
БУБАЊА Миљана АЛЕКСА, рођен 1910, Бубање, Иванград, СРЦГ, земљорад ник у НОБ од 1941. године.
БУБАЊА Милете МИЛОСАВ, рођен 1912, Бубање, Иванград, СРЦГ, земљорад ник, у НОБ од 1941. године.
БУДАК МИХАЈЛО, рођеп 1927, Стара Моравица, Бачка Топола, СПВ, земљо радник, у НОБ од 25. децембра 1944. године.
БУДИМКИЋ Миливоја ВИТОМИР, рођен 1927, Поповићи, Сопот, СРС, радни! у НОБ од 20. октобра 1944. године.
БУГАРЧИЋ Ђура ЉУБОМИР, рођен 1914. Врчин, Гроцка, СРС, земљорадник, НОБ од 12. децембра 1944. погинуо 6. априла 1945. у Срему као водник.
БУКОВЧИЋ Љубисава ЦВЕТКО, рођен 1925. Врело, Уб, СРС, земљорадник, НОБ од 8. октобра 1944. годипе.
БУКОВЧИЋ Драгољуба ДУШКО, рођен 1925. Врело, Уб, СРС, земљорадник, НОБ од 6. октобра 1944. године.
БУКОВЧИЋ Драгољуба МАРКО, рођен 1923. Врело, Уб, СРС, земљорадник, НОБ од 6. октобра 1944. године.
БУКОВЧИЋ Милана ПРЕДРАГ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, НОБ од 6. октобра 1944. године.
БУКОВЧИЋ Радована СЛОБОДАН, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадш у НОБ од 6. октобра 1944. године.
БУКВИЋ Рада МИЛАН, рођен 1916. Водотеч, Бриње, СРХ, грађевински посл воћа, ступио у НОБ од 18. октобра 1944. године.

БУНЧИЋ СЈ1АВКО, рођен 1923, Глина, СРХ, у НОБ од 18. октобра 1944. године.
БУРЏОВИЋ Салиха ЈУСУФ, рођен 1923, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од јула 1944. године.
БУЗЕК СТЈЕПАН, рођен 1925. Гаврица, у НОБ од 1944. године.
БУРИЋ МИОДРАГ, рођен 1921. Пенковица, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ЦАМБОР ЂОРЂЕ, рођен у Палићу, Оџаци, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
ЦЕФТИЋ СРЕТЕН, рођен 1914. Велики Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЦЕПЕК АНДРИЈА, рођен 1914. Сремска Митровица, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЦРНЧЕВИЋ Петра ИЛИЈА, рођен 1909; Дупила, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ у НОБ од 1941. године.
ЦВЕЈИЋ ДРАГОСЛАВ, рођен 1927. Кучево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЦВЕТКОВИЋ Ђорђа ЕЛАГОЈЕ, рођен 1926. Гаре, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЦВЕТКОВИЋ Владимира ЉУБОМИР, рођен 1927. Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. умро од последица рањавања 25. јануара 1945. Сремска Митровица.
ЦВЕТКОВИЋ МИЛОВАН, рођен 1923. Блазнова, Велика Плана, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ЦВЕТКОВИЋ ТИХОМИР, рођен 1916. Мали Крчимир, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.
ЦВЕТКОВИЋ ВЕЛИБОР, рођен 1923, Београд, СРС, у НОБ од 13. октобра 1944. године.
ЦВЕТКОВИЋ Љубомира ВЛАДИМИР, рођен 1927, Каменица, Ниш, СРС, ђак, у НОБ од 14. децембра 1944. Погинуо 25. јануара 1945. код Товарника — Срем.
ЦИКОНСКИ САБО, рођен 1926. Силбаш, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЧАЈ Јосипа КАРЛО, рођен 1926, Руменика, Нови Сад, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЧАЈЕТИНАЦ Живојина ЉУБОДРАГ, рођен 1920, Дубље, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.
ЧАКАРОВ ГЛИГОР, рођен 1925, Струга, СРМ, у НОБ од 1944. године.
ЧАНИЋ Драгомира РАДОМИР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ЧАЊИ ИЛЕШ, рођен 1925. Иови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЧЕКАНОВИЋ Ђорђе БЛАГОЈЕ, рођен 1926. Гаре, Ниш, СРС, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
ЧИЗМОВИЋ ДУШАН, рођен Озринић, Никшић, СРЦГ. Жандар, у НОБ од 1941. године.
ЧОЛАНОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1927, Лозовик, Велика Плана, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЧЕЛЕБИЋ Јока ЂУРО, рођен 1898, Штитари, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан КПЈ, умро је 1965. године.
ЧОЛНЕР Османа СЕНФЕР, рођен 1922, Лукомир, Коњиц, СРБиХ, у НОБ од 26. маја 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Шида.
ЧУЛИЋ МАРКО, рођен у СРС, у НОБ од септембра 1944. године.
ЦАМБАР ЂОРЂЕ, рођен у Палићу, Оџаци, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
ЋАЛИЋ Милана МИЛАДИН, рођен 1909, Драговољићи, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, умро 1970. године.
ЋОСИЋ СЛАВКО, рођен 1927. Кађ, Нови Сад, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЋУК Вукадина ГРУЈО, рођен 1909; Камсна гора, Пријепоље, СРС, земљорадник, У НОБ од 1942. године.
ЋУКОВИЋ ДРАГО, рођен у СРС, у НОБ од новембра 1944. године.
ДАБАНОВИЋ Луке ПЕТАР — ПЕШО, рођен 1913. Сеоце, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ДАМЊАНОВИЋ Војислава СЛАВКО, рођен 1921, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 1945. у Срему.

ДАМЊАНОВИЋ Станислава ЖИВОРАД, рођен 1920, Бањанин, Уб, СРС, земљорадник у ИОБ од 6. октобра 1944. године.

ДАНИЛОВИЋ Томе ЈОВО, рођен 1913, Херцег Нови, СРЦГ, металостругар, у НОБ од 1941, погинуо маја 1944. на Врбасу у Еоени као командир вода.

ДАПЧЕВИЋ Машана СТАНКО, рођен 1919, Вигњевићи — Љуботиње, Цетиње, СРЦГ, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинуо 18. октобра 1944. године у борби за ослобођење Београда.

ДАВИДОВИЋ МИОДРАГ, рођен 1923, Високи Дечани, Пећ, СПК, у НОБ од 1943. године.

ДАВИДОВИЋ ВЛАДАН, рођен 1924. Лукавац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ДАВИДОВИЋ ВЛАДАН, рођен 1927. Лукавац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. умро од последица рањавања 20. априла 1945. у Ђакову.

ДЕДОВИЋ Веље БОГИЋ, рођен 1915, Андријевица, Иванград, СРЦГ, шофер, у НОБ од 1941. године.

ДЕЛЕВИЋ Милоње РАДЕ, рођен 1922, Буче, Иванград, СРЦГ, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1841. године.

ДЕЛЕВИЋ Миливоја РАДОЊА, рођен 1920, Буче, Иванград, СРЦГ, студент права, у НОБ од 1941. године.

ДЕЛИЋ РАДЕ, рођен 1922. Шпанат, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ДЕНИЋ Љубомира ВИТОМИР, рођен 1927, Доњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ДЕАН ВЕЉКО, рођен 1926, Зларин, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1943. године.

ДИМИЋ Душана РАДОМИР, рођен 1927, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. октобра 1944. године.

ДИМИЋ ТИХОМИР, рођен 1926, Миријево, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ДИМИЋ ВИТОМИР, рођен 1927. Доњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ДИМИТРИЋ ЈЕЗДИМИР, рођен 1926. Старчево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ДИМИТРОВ НИКОЛА, рођен у Поповека, Бугарска, у НОБ од 28. септембра 1944. заробљеник са Палисада.

ДИМИТРИЈЕВИЋ М. ДРАГИЋ, рођен 1916. Горња Осовица, Љубовија, СРС, земљорадник, у ИОБ од 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ ГВОЗДЕН, рођен 1921, Сеоне, СРС, у НОБ од 1944. умро од рана 21. марта 1945. у Руми.

ДИМИТРИЈЕВИЋ МОМИР, рођен 1923. Ђепница, СРС, у НОБ од 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Р. СЛОБОДАН, рођен 1921. Скопље, СРМ, чиновник, у НОБ од 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ ТОДОР рођен 1917. Мали Крчмир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ДИНИЋ Душана РАДОМИР, рођен 1927. Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ДИВХОВИЋ Ника ИЛИЈА, рођен 1924, Паговове, Тузла, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.

ДИВНИЋ Д. РАДОМИР, рођен 1922. Обреш, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ДОКИЋ Живорада ВЕРОЉУБ, рођсн 1820, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у ИОБ од 6. октобра 1944. године.

ДОСКОВИЋ МИЛАН, рођен 1925. Торник, Љубовија, СРС, земљорадник, у ИОБ од 1. новембра 1944. године.

ДОШЉАК Ђукана ЈЕРЕМИЈА, рођен 1909, с. Полимље, Иванград, СРЦГ, судија, у НОБ од 10. новембра 1944. године.

ДОТ ПЕТАР, рођен 1904. Крушево, СРМ, у НОБ од 1944. године.

ДОВЊАНОВИЋ Алексе ДОБРИВОЈЕ, рођен 1925, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 22. децембра 1944. године.

ДРАГАНИЋ МИОДРАГ, рођен Рушете, Крушевац, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца.

ДРАГИЋЕВИЋ БЛАЖО, рођен 1923, Ђаковица, СПК, земљорадник, у НОБ од 14. септембра 1944. године.

ДРАГИЋЕВИЋ Радована ДРАГОЉУБ, рођен 1920. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ДРАГИЧЕВИЋ Владимира ЖИВОРАД, рођен 1926, Ратковац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
ДРАГИЋЕВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1921. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ДРАГИНИЋ МИОДРАГ, рођен 1927. Рудиште, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ДРАГОЈЕВИЋ МИЛОВАН, рођен 1923, Робоље, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ДРАГОЈЕВИЋ Миладина МИРКО, рођен 1920. Јаколо, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
ДРАГОЈЛОВИЋ Мила РАДОМИР, рођен 1923, Велика Жупа, Пријепоље, СРС, земљорадник, члан Скоја, у КОБ од 1941, погинуо 1944. код Јајца.
ДРОЕЊАК МИЛАН, рођен 1926. Милиновци, СРС, столар, у НОБ од 28. октобра 1944. године.
ДРАШКОВИЋ БУДИМИР, рођен 1910. Мочисци, Ариље, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.
ДРИНЧКВИЋ РАДИСАВ, рођен 1916. Лукавац, Раљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ДУБОВАЦ Радована СЛАВКО, рођен 1912, Јагњиле, Младеновац, СРС, земљорадлк, у НОБ од 13. новембра 1944. године.
ДУЛЕТИЋ Марка ИЛИЈА, рођен 1913. Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 1. септембра 1944. као водник у Бајиној Башти.
ДУДИЋ Николе ПАВЛЕ, рођсн Молкарин, Тител, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. Умро од рана 6. маја 1945. у Новом Кнежевцу.
ДУЛЕТИЋ Марка ПЕРО, рођен 1914, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ДУЊИЋ Војислава ОБРАД, рођен 1924. Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.
ДУЛЕТИЋ Крста РАКО, рођен 1919, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
ДУЛИЋ ФРАЊО, рођен 1926, Стари Еечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ДУРНИЋ С. БОГДАН, рођен 1926. Власотинци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ЏИДА Војина МИХАЈЛО, рођен 1928, Борике, Рогатица, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од августа 1944. умро у Београду 25. маја 1945. од последица рањавања.
ЂЕНАДИЋ ДУШАН, рођен 1919, Ратковац, Рајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЂЕРИЋ ДУШАН, рођсн 1926, Ганош, СРС, у НОБ од 1944. године.
ЂИНОВИЋ Илије СЛОБОДАН, рођен 1919, Цетиње, СРЦГ, студент права, у НОБ од 1941. године.
ЂОКОВИЋ ДУШАН, рођен 1929, Шид, СПВ, у НОБ од 1944. године.
ЂОКОВИЋ ВЈЕКОСЛАВ, рођен 1925, Шаренград, Вуковар, СРХ, трговачки помоћник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1922, Гулијан, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.
ЂОРЂРВИЋ БОГОСАВ, рођен 1922, Мали Крчимир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. годиие.
ЂОРЂЕВИЋ С. БОРИСАВ, рођен 1926, Јабучје, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1925, Београд, СРС, ђак, у НОБ од 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ Димитрије ЂОРЂЕ, рођен 1914, Липовица, Ниш, СРС, капетан бивше војске, у НОБ од 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ Прокопије МИЛИВОЈЕ, рођен 1916. Ћалије, Ниш, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ МИЉКО, рођен 1922, Гилијан, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ МОМЧИЛО, рођен 1925. Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ ПРЕДРАГ, рођен 1928, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ Ј. РАДИСАВ, рођен 1920. Омоље, Жагубица, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЂОРЂЕВИЋ М. СТЕВАН, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ СТЕВАН, рођен Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ Александра СВЕТОМИР, рођен 1918, Драјнижац, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ СВЕТОЗАР, рођен 1920. Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. новембра 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ СВЕТОЗАР, рођен 1926. Марковац, Велика Плана, СРС, у НОБ од 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ ВЛАСТИМИР, рођен 1923. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ ЖИВОТА, рођен 1914. Удовице, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЂОКИЋ Николе ЈОВАН, рођен 1923. Расии До, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. Умро 2. марта 1945. у Панчеву.

ЂОКИЋ Љубисава МИЛУТИН, рођен 1923, Гојиновац, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. октобра 1944. године.

ЂОКИЋ МИОДРАГ, рођен 1926, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂОКИЋ ОЗРЕН, рођен 1926, Ратковац, Лајковац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂОКИЋ Љубисава РАДИСАВ, рођен 1920, Гајиновац, Прокупље, СРС, учитељ, у НОБ од 19. октобра 1944. Умро 1974. године.

ЂОКОВИЋ М. ЖИВОРАД, рођен 1922, Горњи Лајковац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ЂОРИЋ Богосава МИОДРАГ, рођен 1927, Пардик, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. децембра 1944. године, погинуо 6. маја 1945, на Врбовец код Загреба.

ЂОНОВИЋ Андрије ДУШАН, рођен 1908, с. Томићи, Бар, СРЦГ, службеник, у НОБ од 1941, погинуо 6. јула 1944. године у селу Дујмовићи код Травника.

ЂОРЂЕВИЋ Миланка ВОЈИН, рођен 1924. Бањани, Уб, СРС земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЂУКИЋ ОЗРЕН, рођен 1926, Ратковац, Лазаревац, СРС, у НОБ од 18. октобра 1944. године.

ЂУКИЋ Светолика СЛАВОЉУБ, рођен 1928. Словац, Ваљево, СРС, ђак, у НОБ од 10. септембра 1944. године.

ЂУРЂЕВИЋ Јована ДРАГОСАВ, рођен 1924, Венчани, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂУРЂЕВИЋ Младена СТЕВАН, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЂУРЂЕВИЋ Милорада ДРАГОСАВ, рођен 1929, Радмиловићи, Аранђеловац, СРС, ђак гимназије, у НОБ од децембра 1944. године.

ЂУРЂЕВИЋ Животе ВЛАСТИМИР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

ЂУРИЋ Ј. ВАСИЛИЈЕ рођен 1928. Јанићије, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

ЂУРИЋ Ранђе ВАСО, рођен 1928, Јаглиће, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

ЂУРИЋ Аћима БРАНКО, рођен 1924, Совљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

ЂУРИЋ ЧЕДОМИР, рођен 1924, Садије, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

ЂУРИЧАНИН РАДОМИР, рођен 1915, Ђуричка река, Плав, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЂУРИЧИЋ ЛАЗАР, рођен 1927. Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЂУРИЋ МИЛОШ, рођен 1922, Омашница, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. августа 1944. године.

ЂУРИЋ Крсте РАДОМИР, рођен 1924, Јаглићи, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂУРИЋ Ранђела ВОЈИСЛАВ, рођен 1928, Јанићије, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

ЂУРОВИЋ Лазара АНТАНАСИЈЕ, рођен 1920, Дупило, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан Скоја, погинуо јула 1944. код Пљеваља.

ЂУРОВИЋ Г. ДОБРИВОЈЕ, рођен 1923, Туложа, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЂУРОВИЋ Јована НИКОЛА, рођсн 1925, с. Ораси, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1943. године..

ЂУРИЧИЋ Ж. ДРАГОМИР, рођен 1924. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник. у НОБ од октобра 1944. погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

ЂУРЂИЋ Тома МОМЧИМО — МОМО, рођен 1926, Хареме, Иванград, СРЦГ, ђак, члан Скоја, у НОБ од 1941, погинуо 1944. године.

ЂУРИШИЋ Ива ВОЈИСЛАВ — ВОЈА рођен 1924, Црмница, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

ЂУРОВИЋ ВУКОСАВ, рођен у Стрискици, Александровац, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца.

ЂУРИЋ ВИДОЈЕ, рођен Бараше, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. септембра 1944. године, погинуо 6. маја 1945. у Врбовец код Загреба.

ЏУНТА ПАРМЕЛО, рођен 1915. Италија, у НОБ од 1944. године.

ЕКМЕШЧИЋ ОБРАД, рођен 1923, Бајина Башта, СРС, ђак, у НОБ од 5. септембра 1944. године.

ЕКМЕШЧИЋ СПАСОЈЕ, рођен 1923. Борика, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. септембра 1944. године.

ЕКМЕШЧИЋ И. МИЛИВОЈ, рођен 1921. Слепчевић, Шабац, СРС земљорадник у НОБ од 1. новембра 1944. године.

ЕРЧИЋ СВЕТОЗАР, рођен 1923. Мионица, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ФАРКАШ Јање ЈАКОВ, рођен у Војводини, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ФЕКЕТА ПЕРО, рођен 1924. Чока, Тител, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ФАРУТОВИЋ МИЛИВОЈ, рођен 1927. Гаре, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођеи 1918. Милошево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ Саве НЕША, рођен 1923, Гостиље, Чајетина, СРС, земљорадник, у НОБ од 9. септембра 1944. године.

ФИЛОШЕВИЋ ЗДЕНКО, рођен 1926, године Осек, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ФОДОР Антола ТОМАШ, рођен 1921, Шушар, Бела Црква, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ГАЧЕВИЋ Николе ОЕРЕН, рођен 1925, Љутић, Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 2. фебруара 1944. године.

ГАЈДАШИЋ АНТОН, рођен 1926, Кукујевци, Шид, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ГАЛЕТИЋ Ј. ЈЕВРЕМ, рођен 1923, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ГАЛЕТИН РАДОВАН, рођен 1926, Врањево, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у ИОБ од 1944. године.

ГАНДОШ ЈОСИП, рођен 1923, Бездан, Сомбор, СПВ, земљорадник, у НОБ од 14. децембра 1944. године.

ГАРДИЈАНИЋ Милоње НИКОЛА, рођен 1923, Бјела, Шавник, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ГАВРИЋ ЖИВОРАД, рођен 1927, Гумјани, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. новембра 1944, умро од последица рањавања 29. априла 1945. године.

ГАВРИЛОВИЋ ИВКО, рођен 1927, Богосавац, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.

ГАЗИВОДА СТЕВО, рођен 1920. Рваши, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ГАВРИЛОВИЋ ЈАНКО, рођен 1926, Богосавац, Шабац, СРС у НОБ од новембра 1944. године.

ГЕЗОВИЋ Сима МИОДРАГ—МИЈО, рођен 1919, Иванград, СРЦГ, студент медицине, у НОБ од 1941, погинуо 5. септембра 1944. у Бајиној Башти.

ГЕРЕ ЈОВАН, рођен у Старој Моровици, Бачка Топола, СПВ, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ГИЉАН Крста БЛАЖО, рођен 1922. Кочање, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ГЛИГОРИЈЕВИЋ ЖИВОРАД, рођен 1922, Суводов, Осечина, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ГЛИГОРЧЕВИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ГЛИШИЋ Светозара ЉУБИЦА, рођена 1927, Ваљево, СРС, ученица, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ГЛУШАЦ ЈОСИФ, рођен 1915, Љубушки, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ГОЦИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1927. Нишка Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944 године.

ГАЦИЋ В. МИЛОРАД, рођен 1926, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ГОЦИЋ СВЕТОЗАРА ЖИВОРАД, рођен 1926. Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ГОДИЋ Ж. РАДОСАВ, рођен 1922, Каменица, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ГОЛУБАРИЋ МИЛОВАН, рођен 1913, Велика Крсна, Младеновац, СРС, у НОБ од 19. децембра 1944. године.

ГОЛБОВСКИ ПЕТАР, рођен у Вајска, Оџаци, САПВ, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ГОЛУБОВИЋ РАДОВАН, рођен 1919, Презлић, СРС, у НОБ од октобра 1944. умро од рана 24. марта 1945. у Руми.

ГОЛАНБАШ Ђуре АНТОН, рођен 1926. Парабуђ, Оџак, СПВ, земљорадник, у НОБ од 20. новембра 1944. године.

ГОЛУБОВИЋ Властимира РАДОВАН, рођен 1925. Ерездић, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ГРКОВИЋ НЕДЕЉКО, рођен 1928, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ГОРШЕК ЈОСИП, рођен 1921, Орије, Целје, СР Словенија, у НОБ од 1943. године.

ГРБИЋ ЖИВКО, рођен , Доњи Мушић, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ГРОЗДАНОВИЋ В. ЈАНАЋИЈЕ, рођен 1923, Мали Крчмар, Гаџин Хан, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ГРОЗДЕНОВИЋ МИЛЕНТИЈЕ, рођен 1922, Мали Крчмар, Ниш, СРС, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ГРОЗДАНОВИЋ МИЛЕНТИЈЕ, рођен 1927. Мали Крчмар, Ниш, СРС, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

ГРУЈИЧИЋ Радована РАДОВАН, рођен 1925, Сомбор, СПВ, електро-техничар, у НОБ од 10. августа 1944. године.

ГРУЈИЋ Милана БУДИМИР, рођен 1926. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ГРУЈИЋ Живојина МИХАИЛО, рођен 1923. Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

ГРУЈИЋ Велимира ПРОВИСЛАВ, рођен 1919, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ГРУЈИЋ Станислава РАДМИЛО, рођен 1927, Војска, СРС, угоститељски радник, у НОБ од 15. децембра 1944. године. Умро 1961. године.

ГРУЈИЋ Милана ВЕСЕЛИН, рођен 1924, Врсло, Уб, СРС, радник, шнајдер, у НОБ од 6. октобра 1944. године, ногинуо 15. децембра 1944. године код Шида.

ГУБЕРИНИЋ ДРАГО, рођен 1915, Андријевица, Иванград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. Умро после рата.

ГВОЗДЕНОВИЋ ЈАНИЋИЈЕ, рођен 1927, Мали Крчимир, Ниш СРС, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

ГВОЗДЕНОВИЋ Богосава МИХАИЛО, рођен 1927, Краљево, СРС, земљорадник, у НОБ 1944. године.

ГВОЗДЕНОВИЋ МИЛЕНКО, рођен 1926, Бабушница, Ниш; СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ХАЦИЋ БОЖИДАР, рођен 1924, Мркушевац, Загреб, СРХ, у НОБ од 1944. године.

ХУШАКОВИЋ ПАВЛЕ, рођен у СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ИГЊАТОВИЋ И. МИЛИЈА, рођен 1925, Горња Топлица, Лазаревац, СРС, земљораднк, у НОБ од октобра 1944. године.

ИГЊАТОВИЋ Ника МИЛИВОЈЕ, рођен 1927, Рушевац, Слуњ, СРХ, у НОБ од 8. октобра 1944. године, погинуо 18. јануара 1945. код Шида.

ИЛИЋ БОГДАН, Водице, Шибеник, СРХ, радник, у НОБ од 1943. године.

ИЛИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1926, Белотић, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ИЛИЋ ЈОВАН, рођен 1914, Бунар, Шабац, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ИЈ1ИЋ ЈОВАН, рођен 1923, МладеновацСРС, земљорадник, у тш од <. октоора 1944, нестао 12. априла 1945. код Ловаса.

ИЛИЋ Константина НИКОЛЕ, рођен 1919, Чагровац, Ниш, СРС, у НОБ од 11. новембра 1944. нестао 18. анрила 1945. код Плетернице.

ИЛИЋ РАТОМИР, рођен 1912, Ваљево, СРС, у НОБ-у од 15. октобра 1944. године.

ИЛИЋ Р. РАТОМИР, рођен 1918, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ИЛИЈИЋ Обрена СЛАВКО, рођен 1920, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. октобра 1944. године.

ИЛИЋ Петра СТОЈАН, рођен 1927. Јаглић, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

ИЛИЋ ВЕЛИСАВ, рођен 1924, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ИЛИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1924. Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ИЛИЋ Драгомира ЖИВОМИР, рођен 1921, Миленковац, Краљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. новембра 1944. године.

ИЉАЗОВИЋ ЈОЗО, рођен 1907. Домаљевци, Брчко, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.

ИРИЧАНИН Милана МИОМИР, рођен 1926. Станићи, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 25. октобра 1944. погинуо 5. маја 1945. на Кабел код Загреба.

ИСАИЛОВИЋ Ж. ЈОВАН, рођен 1924, Богосавац, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ИСАИЛОВИЋ МИЛОШ, рођен 1922, Рипањ, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ИСАИЛОВИЋ ВЕРОЉУБ, рођен 1921, Калиновац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ИСАКОВИЋ САВО, рођен Лапово, Рача, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца, СРХ.

ИСКРИЋ ИЛИЈА, рођен 1922. Шабац, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ИВАНОВИЋ Томе АНДРИЈА, рођен 1925, Бујчица, Глина, СРХ, у НОБ од 11. септембра 1944. године.

ИВАНОВИЋ Ибрахима АЗИС, рођен 1920, Добре Воде, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1943. погинуо 18. јануара 1945. код Шида.

ИВАНОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен Цетиње, СРЦГ, чиновник, у НОБ од 1943. године.

ИВАНОВИЋ Рада БЛАЖО, рођен 1919, Улцињ, СРЦГ, службеник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинуо јула 1944. код Гламоча.

ИВАНОВИЋ Богосава ДУШАН, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ИВАНОВИЋ Павића ЂУРО, рођен 1924. Цетиње, СРЦГ, ученик, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинуо марта 1945. код Бихача.

ИВАНОВИЋ ГОЈКО, рођен 1923, Цетиње, СРЦГ, ђак, у НОБ од 1941. године.

ИВАНОВИЋ МИЛЕ, рођен 1922, Грабовци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ИВАНОВИЋ ПЕТАР, рођен 1912, Цетиње, СРЦА, радник, шпанац, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ИВАНОВИЋ ВИТОМИР, рођен 1925. Умчари, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ИВАНОВИЋ Богосава ЗЛАТОМИР, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ИВАНОВИЋ Љубомира ЖИВОТА, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ИВКОВ Јове СТАНОЈЕ, рођен 1925, Нови Кнежевац, СРС, у НОБ од 1944. године.

ИВКОВИЋ Станка СВЕТОМИР, рођен 1923. Бањани, Уб, СРС, земљорадник. у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЈАКИЋ Велизара МИЛОМИР, рођен 1923, Рача, Бајина Башта, СРС, механичар, у НОБ од 9. септембра 1944. године.

ЈАКИЋ ВЕРОЉУБ, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. октобра 1944. године.

ЈАКОПОВИЋ ИВАИ, рођен 1920, Горња Ковачица, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ Радована МИЛИЦА, рођена 1926, Гусиње, Плав, СРЦГ, ученица, У НОБ од 1943. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ ПРЕДРАГ, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ Тодора САВО, рођен 1927, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ЈАКШИЋ РАДОСАВ, рођен 1922, Шиљаковац, СРС, у НОБ од 1944. године.

ЈАН ИВАН, рођен 1926, Темерин, Нови Сад, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАНКОВ Душана ЉУБИША, рођен 1920, Панчево, СПВ, земљорадник, у НОБ од 14. октобра 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Михаила МИЉКО рођен 1918, Трбушница, Лазаревац, СРС, земљорадних, у НОБ од маја 1944. године.

ЈАНКОВИЋ ИЛИЈА, рођен у Новом Саду, СПВ, у НОБ од 1943. године погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем, као командир вода.

ЈАНКОВИЋ Новице РАДОМИР, рођсн 1903, с. Заступ, Слатина, Пријепоље, СРС, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЈАНКОВИЋ ТРИФУН, рођен у Верисело, Обреновац, СРС, у НОБ од 15. X 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ЈАНКУЛОВ МАРКО, рођен 1909, Перлез, Зрењанин, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАЊЕВИЋ Милов РАДЕ, рођен 1923, Подгор, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године, члан СКОЈА, погинуо децембра 1944. године код Илаче у Срему.

ЈАШИЋ ЖИВОРАД рођсн 1927, Врчин, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАКШИЋ МИЛОМИР, рођен 1924, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. септембра 1944. погинуо 3. јануара 1945. с. Немци, Срем.

ЈАНКОВИЋ Ж. СТОЈАН, рођен 1927, Вировац, Лајковац, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

ЈАНКОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1925, Горња ВреЈкака, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Јове ВОЈИСЛАВ, рођен 1924, Горњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

ЈАУК ВЛАДИСЛАВ, рођен 1924, Сомбор, СПВ, у НОБ од 1944. године.

ЈАСЕНИЋ МИЛОШ, рођен Мароелавац, Лајковац, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.

ЈЕВТИЋ Хранислава ДРАГОСЛАВ, рођен 1923, Штулац, Врњачка Бања, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. децембра 1944. године, погинуо 12. децембра 1945, несретним случајем код Загреба.

ЈЕФТИЋ Станимира МИОДРАГ, рођен 1924, Росићи, Косјерић, СРС, земљорадник, у НОБ од 9. новембра 1944. године.

ЈЕФТИЋ СРЕТЕН, рођен 1914, в. Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од 9. децембра 1944. године.

ЈЕЛИСАВЧИЋ БУДИМИР, рођен 1896. Еајина Башта, СРС, у НОБ од 1. децембра 1944. године, после краћег времена враћен за рад на терену.

ЈЕЛИСАВЧИЋ Будимира ЈОВАНКА, рођена 1924, Бајина Башта, СРС, домаћица, у НОБ **ОД** 1. септембра 1944. године.

ЈЕЛИСАВЧИЋ Јована ЈЕЛЕНА, рођена 1926, Биоска, Титово Ужице, СРС, ученица гимназије, ступила у бригаду 1. септембра 1944. погинула 4. децембра 1944, Негосавци, Срем, четна болничарка.

ЈЕЛИСАВЧИЋ Будимира КРСТО-КОЛЕ, рођен 1926, Бајина Башта, СРС, ковач, у НОБ од 1. септембра 1944. године.

ЈЕЛИСАВЧИЋ Будимира МИЛКА, рођена 1920, Бајина Еашта, СРС, домаћица, у НОБ од 1. септембра 1944. после краћсг времена из батаљона повучена за рад на терену.

ЈЕЛИСАВЧИЋ СТАНИЦА, рођена 1925, Бајина Башта, СРС, домаћица, у НОБ од 1. септембра 1944. године.

ЈЕЛИСАВЧИЋ Будимира СТОЈАНКА, рођена 1926, Бајина Башта, СРС, домаћица, у НОБ од 1. септембра 1944. године.

ЈЕРДИЋ МИЛАН, рођен 1923. Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈЕРЕМИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1925, Михајиловац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈЕРЕМИЋ Ивана ЈЕРЕМИЈА, рођен 1927, Црвена Јабука, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.

ЈЕРЕМИЋ Јеремија НИКОЛА рођен 1925, Градас, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. септембра 1944. године.

и и и од окто&ра 1914. године.

ЈЕРЕМИЋ ПАНТЕЈ1ИЈА, рођен 1926, Бачко Петрово Село, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈЕРЕМИЋ Александра РАДОСАВ, рођен 1923, Михаиловац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. новембра 1944, умро 1975. године.

ЈЕРЕНКО АНТОН, рођен 1923, Зибање, СР Словенија, месар, у НОБ од 1943. године.

ЈОЦИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1927, Нишка Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

ЈОЦИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1927, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ЈОЦИЋ МИЛАН, рођен 1924, Точић, Светозарево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОКИЋ ЈОВАНКА, рођена 1929, Потпеће, Пљевља, СРЦГ, домаћица, у НОБ од јула 1944. године.

ЈОКИЋ Велизара МИЛОМИР, рођен 1923, Рача, СРС, механичар, у НОБ од 9. септембра 1944. године.

ЈОКИЋ МИЛОРАД, рођен 1923, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ЈОКИЋ РАДОВАН, рођен 1925, Ратари, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 27. децембра 1944. године.

ЈОКИЋ Ранисава СТАНИСЛАВ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЈОКИЋ ВЕРОЉУБ, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. октобра 1944. године.

ЈОКСИЋ РАДИСАВ, рођен 1922, Шиљаковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОРДАН Христифор СТОЈАКОВ, рођен у Бугарској, у НОБ од 5. септембра 1944. године, заробљеник са Палисада.

ЈОШИЋ МИЉКО, рођен 1920, Маштница, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНИЋ ЗДРАВКО, рођен 1925, Богосава, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ
4 од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Миливоја АЛЕКСАНДАР, рођен 1925, Јагличе, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Недељка БОРИВОЈЕ, рођен 1916, Шесто Габор, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Владислава БУДИМИР, рођен 1924, Мијоница, Косјерић, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. септембра 1944, умро 1970. године.

ЈОВАНОВИЋ-ЈОРДАНОВИЋ ДАРИНКА, рођена 1927, Ееоград, СРС, у НОБ од 23. септембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1923, Кусадак, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Бошка ДРАГОМИР—ПУЋА, рођен 1924, Словац, Влајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 23. септембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ЂУРО, рођен 1916, Звечка, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ИЛИЈА, рођен Бољевци, Земун, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН, рођен 1914, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Александра ЈОВАН, рођен 1926, Медвеђе, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Савов Лука, рођен 1886, Бјелоши, Цетиње, СРЦГ, пензионер, у НОБ од 1941. умро као потпуковник ЈНА после рата.

ЈОВАНОВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1926, Словац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Милоша МИХАЈЛО, рођен 1920, Богосавци, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ МИЛАН, рођен 1925, Драгиње, Владимирци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ СТАНКО, рођен у Маркову, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца.

ЈЕВТИЋ Т. ВЕЛИЗАР, рођен 1925, Ђаковица, САПК, ђак, члан СКОЈА, у НОБ од 1943. године.

ЈИМАТ Иленарт ШАНДОР, рођен Будисава, Тител, СПВ у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ЈОЧИЋ Радосава Владимир, рођен 1911, с. Трепча, Андријевица, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЈОВИЋЕВИБ Јована МИЈ1УТИН, рођен 1916, Ријека Црнојевића, Цетиње, СРЦГ, пољопривредни техничар, у НОБ од 1941. године.

ЈОВИЋЕВИЋ Јоша ВИДО, рођен 1914, Додоши, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ од 1936, у НОБ од 1941, погинуо 15. јануара 1945. године код Шида као командир чете.

ЈУРИЋ МИЈ1ЕТА, рођен 1925, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Веселина МИЛИВОЈЕ, рођен 1924, Јасиковица, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. децембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Александра МИЛИВОЈЕ, рођен 1928, Јагличје, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ А. МИЛОРАД, рођен 1914, Крагујевац, СРС, типографски радник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ МИЛОВАН, рођен 1922, Еесеровина, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од августа 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ПАВЛЕ, рођен 1913, Гласовик, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Драгутина ПЕТРОНИЈЕ, рођен 1924, Црни Као, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 11. децембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ РАДОЈЕ, рођен 1921, Михајиловац, Краљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ РАНКО, рођен 1924, Белоњин, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ РАНКО, рођен 1923, Бело Поље, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Ј. СТЕВАН, рођен 1921. Божидаревац, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Љубисава ТРИФУН, рођен 1911. Барајево, Београд, СРС, трговац, у НОБ од 15. новембра 1944. погинуо 5. априла 1945, на Шаренграду.

ЈОВАНОВИЋ Николе ВИТОМИР, рођен 1925, Умчари, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од иовсмбра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Босиљка ВИТОМИР, рођен 1927, Голубиње, Доњи Милановац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1921, Рипањ, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ВУКАДИН, рођен 1921, Јаглиђи, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. погинуо марта 1945. на Шаренграду — Срем.

ЈОВАНОВИЋ С. ВУКАДИН, рођен 1923, Доње Ласе, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ЗДРАВКО, рођен 1925, Богосавово, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЈОВЕТИЋ Т. ВЕЛИЗАР, рођен 1925, Ђаковица, СПК, ученик, у НОБ од 1944. године.

ЈОВИЧЕВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1922, Бајевац, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВИЧИЋ Филипа ДРАГОЉУБ, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. октобра 1944. године.

ЈОВИЧИЋ Косте МИЛОМИР, рођеи 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЈОВИЧИЋ МИОДРАГ, рођен 1925. Зеока, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КАЧАВЕНДА Светозара ДУШАН, рођен 1922, Бања Лука, СРБиХ, радник у НОБ од 6. новембра 1944. године.

КАДИЋ Сабида НЕЦИБ, рођен 1910, Хареме, Иванград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

КАЈИЋ РИСТО, рођен 1916. Титоград, СРЦГ, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

КАЛАНИЋ ЂУРО, рођен 1924, Вајска, Оџаци, СПВ, у НОБ од 1944. умро 6. маја 1945. село Дубраве код Загреба.

КАЛЕМБЕРОВИЋ Владе ДРАГУТИН, рођен у Београду, СРС, ученик, у НОБ од 6. новембра 1944, погинуо 5. децембра 1944, у селу Нијемци — Срем.
КАЛИНОВИЋ Ђ. ВЕЉКО, рођен 1911, Зачир, Љуботин., Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
КАЛОПЕРОВИЋ Милана МИЛОШ, рођен 1921, Вукана, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо јануара 1945. године.
КАЛУЂЕРОВИЋ Ива ВЕЉКО, рођен 1921, Љуботиње, Цетиње, СРЦГ, студент, члан КПЈ, у НОБ, од 1941. године.
КАЛУЂЕРОВИЋ Петра ВИДО, рођен 1906, Очинићи, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. умро послије рата.
КАЖИЋ КРСТО, рођен 1922. Градац, Титоград, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
КАМЕНИЦА Миливоја МИОДРАГ, рођен 1922, Слатина, Лазаревац, СРС, у НОБ од 20. септембра 1944. погинуо 18. априла 1945. код Плетернице.
КАНАЦКИ БРАНКО, рођен 1923. Вршац, СПВ, у НОБ од новембра 1944. умро од рана 26. марта 1945. у Шаренграду.
КАЊА СТЕВАН, рођен 1926, Чокопља, Сомбор, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
КАРАМАН МИЈО, рођен 1926, Орашје, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
КАРДОВ МАРКО, рођен 1920, Лаћевац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
КОЧАШЕВИЋ РАДОСАВ рођен 1926, Велика Трнова, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
КАРЛИЋ Р. ВЕРА, рођена 1924, Сјеница, Пљевља, СРЦГ, у НОБ од 13. октобра 1944. погинула 9. децембра 1944. код села Берак — Срем.
КРЖИЋ КРСТО, рођен 1922, с. Градац, Титоград, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
КЕЧКЕШ СТЕВАН, рођен 1927, Стара Моравица, Бачка Топола, СПВ, земљорадник, у НОБ од повембра 1944. године.
КЕЗЕКЕШ МАТИЈА, рођен 1925, Зрењанин, СПВ, металостругар, у НОБ од октобра 1944. године.
КИСЕЉЧИЋ Александар БОГОСАВ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
КИСЕЉЧИЋ Милутина ДРАГОЉУБ, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, умро од паследица рана 23. маја 1945. године.
КИСЕЉЧИЋ Милутина ВЕРОЉУБ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, погинуо 19. децембра 1944. код Оролика — Срем.
КИШИЋ Ђура ЛУКА, рођен 1906, Кути, Херцег Нови, СРЦГ, пекар, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
КЛАЈНЕР МИЛАН, рођен 1927, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
КНЕЖЕВИЋ М. ЈОВАН, рођен 1923, Карађорђевац, СРС, у НОБ од 1944. умро од рана 18. марта 1945. у Руми.
КНЕЖЕВИЋ Тодосија ОБРАД, рођен 1919, Јеленци, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 29. децембра 1944. нестао 20. априла 1945. код Плетернице.
КНИТЕЛ Адама СТЕВАН, рођен 1926, Јагодњак, Барања, СПВ, у НОБ од 26. децембра 1944. погинуо 18. априла 1945. на Плетерници.
КНЕЖЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1921, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
КОЦИЋ Обрена ВУКАШИН, рођен 1923, Суви До, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.
КОЛЕНИЋ ЂУРО, рођен 1924, Вајска, Оџаци, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. умро 6. маја 1945. Дубрава код Загреба од последица рањавања.
КОЧАВЕНДА Светозара ДУШАН, рођен 1922. Бања Лука, СРБиХ, железнички службеник, у НОБ од 6. новембра 1944. године.
КОЛИНИЋ РАЈКО, рођен 1923, Вруља, Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у батаљон ступио 16. јула 1944. године.
КОЛИЋ Аћима БЕЋИР, рођен 1910, Риватица, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 22. новембра 1943, погинуо 4. априла 1945. у селу Мрчај.
КОЛИЋ ЉУБО, рођен 1924, Зворник, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.
КОЛОМИШТАНИН ЖИВКО, рођен 1922, Босиљ Град, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
КОЛОВЉЕВИЋ ЖИВАН, рођен 1912, Нови Карловци, Стара Пазова, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
КОЛАР ЉУДЕВИТ, рођен у Малој Белој Тополи, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

КОМАНОВИЋ Чеде МИОДРАГ, рођен 1925, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

КНЕЖЕВИЋ Јоша ДУШАН, рођен 1920, Глухи До, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан СКОЈА, погинуо 1. априла 1944. у селу Врбица код Јајца.

КОПРИВИЦА Крста, СИМО, рођен 1903, с. Копривице, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

КОРАЋ Глигорија ЗДРАВКО, рођен 1920, Гунач, Ужичка Пожега, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. септембра 1944. погинуо 12. априла 1945. Бабека Нова — Срем.

КОСАНЧИЋ ВЕРОЉУБ, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 9. октобра 1944. године.

КОСОВАЦ ПЕТАР, рођен 1924, Башка Пчелица, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КОСТИЋ АНЂЕЈ1КО, рођен 1911, Ужичка Трнова, Ужицс, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

КОСТИЋ Драга ИЈ1ИЈА, рођен 1914, Рваши, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

КОСТИЋ Т. РАДОМИР, рођен 1925, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

КОСТИЋ Хранислава СЈ1АВКО, рођен 1926, Лознац, Житковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 17. октобра 1944. године.

КОСТИЋ Матије ВЛАДО, рођен 1922, Личје, Гаџин Хан, СРС, фотограф, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

КОСТОВИЋ ПЕТАР, рођен 1922, Прилеп, СРМ, у НОБ од 1944. године.

КОВАЧ ЈОСИП, рођен 1926, Стари Футог, Нови САД, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КОВАЧ Лудвига МАТИЈА, рођен 1925, Бачка Паланка, СПВ, у НОБ од новембра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ А. БУДИМИР, рођен 1925, Непричеви, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ БЛАГОЈА, рођен 1918, Заслап, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо априла 1944. на Вуковском код Купреса.

КОВАЧЕВИЋ МАТИЈА, рођен 1926, Ердут, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Павла МИЛЕНКО, рођен 1913, Доњи Вакуф, СРБиХ, баштован, у НОБ од 1. јануара 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Павла МАТО, рођен 1923, Ратковци, Винковци, СРХ, у НОБ од 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1921, Горњи Лајковац, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Ђола РАДОМИР, рођен 1921, с. Ујниће, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, члан Скоја, у НОБ од 1942. године.

КОВАЧЕВИЋ Ненада ВЛАДИМИР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, умро послије рата.

КОВАЧИЋ-ХЛИШИЋ РАДМИЛА, рођена 1928, Београд, СРС, ученица, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ РАДОСАВ, рођен 1926, Велика Трнова, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ РАШКО, рођен 1922, Грахово, Никшић, СРЦГ, ђак, у НОБ од 1941. погинуо 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Спасоја СИМО, рођен 1920, Осјећеница, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1944. иа Враници планини у Босни.

КОВАЧЕВИЋ ТРИФУН, рођен 1919, Калонберк, Босански Нови, СРБиХ, у НОБ од 14. октобра 1944. погинуо 18. јануара 1945. код Шида.

КОВАЧЕВИЋ Н. ВЛАДИМИР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

КОВАЧИЋ Витомира ЗАГОРКА, рођена 1929, Београд, СРС, ђак, ступила у НОБ 20. октобра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ ЖИВКО, рођеп 1923, Непричава, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Петра ЖИВАН, рођен 1913, Нови Карловци, СПВ, у ИОБ од 14. априла 1944. нестао у Срему.

КОВАЧЕВИЋ Драгољуба ЖИВКО, рођен 1923, Непричева, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 21. септембра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ ЖИВАН, рођен 1920, Горњи Лајковац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

КОЖЕЉ Јеремије МИЛАН, рођен 1926, Метљика, Черномељ, СР Словенија, у НОБ од 9. септембра 1944. године.

КРАЉЕВИЋ Васа РИСТО, рођен 1909, Црквина, Никшић, СРЦГ, учитељ, у НОБ од 1941, члан КПЈ, умро послије рата.

КРАИШИЋ Сима НИКОЛА, рођен 1926, Хрквановци, Триовци, Ђаково, СРХ, у НОБ од 17. априла 1944. погинуо 18. јануара 1945. код Шида.

КРЊАЧ МИХАЈИЛО, рођен 1923, Силбаш, Бачка Наланка, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КРСТИЋ БОРО, рођен 1922, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

КРСТИЋ БОЖИДАР, рођен 1923, Беране, Алексинац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

КРСТИЋ ЕОЖИДАР, рођен 1923. Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 11. септембра 1944. године.

КРСТИЋ Николе БОЖИДАР, рођен 1923, Иванград, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

КРСТИЋ Милана ДИМИТРИЈЕ, рођен 1925, Рујник, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

КРСТИЋ Живојина ЈОВАН, рођен 1927, Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

КРСТИЋ ЖИВКО, рођен у Врелу, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.

КРСТИЋ МИЛЕНТИЈЕ, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, у НОБ од 6. октобра 1944. умро од рана 20. марта 1945. у Руми.

КРСТИЋ Милоша МИЛЕТА, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 27. септембра 1944. године.

КРСТАНОВИЋ МИЛИСАВ, рођен 1919, Сабљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КРСТИЋ Александра МИРКО, рођен 1928, Београд, СРС, у НОБ од 20. октобра 1944, нестао у Срему.

КРСТИЋ Саве НОВАК, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, умро 21. марта 1945. у Руми од последица рањавања.

КРСТИЋ Т. РАДОМИР, рођен 1925, Кумодраж, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. годипе.

КРСТИЋ Хранислава СЛАВКО, рођен 1926, Лознац, Жабари, СРС, земљорадник, у НОБ од 17. октобра 1944. године.

КРСТИЋ Тодора СТЕВАН, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

КРСТИЋ ВИДОЈЕ, рођен 1920, Копривица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

КРСТИЋ ВИТОМИР, рођен 1925, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

КРСТИЋ ВУКАДИН, рођен 1922, Горњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

КРСТИЋ Саве ЖИВАН, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

КРСТИЋ Милутина ЖИВОЈИН, рођеи 1921, Доњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

КРСТИЋ Милоша ЖИВКО, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, столар, у НОБ од 5. октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. на Шаренграду, Срем.

КРЕМИЋ ЖИВОРАД, рођен 1927, Мећевине, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КРЕНИЋ ЖИВОРАД, рођен 1926, Мочевина, Велико Градиште, СРС, земљорадник, у НОБ од 29. октобра 1944. године.

КУЈСО РОКО, рођен Фане-Фре, Италија, у НОБ од септембра 1944, умро од рана 24. марта 1945. у Руми.

КУРУЧЕВО МИОДРАГ, рођен 1925, Меленци, Зрењанин, СПВ, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

КУКАЉ НИКОЛА, рођен 1915, Шекулар, Иванград, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо априла 1945. у Славонији као командир чете.

КУКОЉ ТОДОР, рођен у Пећи, СПК, у НОБ од 1943. године погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

КУШАКОВИЋ Љубомира ПАВЛЕ, рођен 1926, Богосавац, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ БРАНИСЛАВ, рођен 1923, Црвена Јабука, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

КУРМАНОВИЋ ГОРДАН, рођен 1920, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ Милована ЈОВАН, рођен 1919, Врчин, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. септембра 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ ЖИВКО, рођен 1923, Богосавци, Шабац, СРС, у НОБ од новембра 1944, умро од рана 20. марта 1945. у Руми.

КУЗМАНОВИЋ Љубомира ВЛАДИМИР, рођен 1914, Штулац, Врњачка Бања, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЛАБАН Вукмана САВО, рођен 1924, Плав, СРЦГ, ученик гимназије, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

ЛАКИЧЕВИЋ Александра МИЛУТИН, рођен 1914, Витина, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЛАИНОВИЋ ЧЕДОМИР, рођен 1925. Београд, СРС, ђак, у НОБ од октобра 1944. године.

ЛАУРЕВИЋ Андрије МИЛИВОЈ, рођен 1923, Баничини, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 9. септембра 1944. године.

ЛАЗАРЕВИЋ НЕНАД, рођен 1927, Барич, Обреновац, СРС, у НОБ од 29. септембра 1944, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

ЛАЗАРЕВИЋ РАДОВАН, рођен 1924, Словац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЛАЗИЋ ДЕСИМИР, рођен 1920, Велико Орашје, Смедерево, СРС, у НОБ од 17. новембра 1944. погинуо 12. априла 1945. Шаренград.

ЛАЗИЋ МИЛОВАН, рођен 1920, Горша Оравица, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЛАЗИЋ Саве ВИДОЈЕ, рођен 1923, Врело, Уб, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЛАЗОВИЋ БОШКО, рођен 1913, Станишинци, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЛАЗОВИЋ Велимира ВУЈАДИН, рођен 1921, Грачаница, Плав, СРЦГ, ученик гимназије, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ЛЕКИЋ ЕОЖИДАР, рођен 1926, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, умро од задобивених рана 24. фебруара 1945. у Земуну.

ЛЕКИЋ Машанов МИЛОРАД, рођен 1921, Вирпазар, Бар, СРЦГ, иодофицир БЈВ, у НОБ од 1941, погинуо 22. јануара 1945. у Товарнику као командант 6. батаљона.

ЛЕКИЋ Ива РАКО, рођен 1912, Доњи Сеоци, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 23. августа 1944, Бјела Гора код Ужица.

ЛЕКОВИЋ Јока ДРАГО, рођен 1919, Годиње, Бар, СРЦГ, учитељ, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ЛЕОНТИЈЕВИЋ Велисава ПРИВИСЛАВ, рођен 1922. Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо априла 1945. код Шаренграда.

ЛЕОНТИЈЕВИЋ Велисава СВЕТИСЛАВ, рођен 1923, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 1. јануара 1945. на Товарнику.

ЛЕШТОРИЋ Чедомира ЖИВОРАД, рођен 1919, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЛИСИЦА Јована НИКОЛА, рођен 1919, Велика Кикинда, СПВ, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЛИСИНАЦ Марка ДРАГОМИР, рођен 1921, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944, умро од последица рањавања 27. априла 1945. године.

ЛОЛИЋ БЕКТО, рођен 1925, Тузла, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.

ЛОНЧАРЕВИЋ Бранка СВЕТО, рођен 1925, Андријевица, СРЦГ, ученик гимназије, члан СКОЈА, у НОБ од 1941, умро 1975. год.

ЉУБОМИРОВИЋ МИЛИЈА, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЛУЧИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1910, Тодорин До, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ЛУЧИЋ БОШКО, рођен 1924, Бранитић, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 29. новембра 1944. погинуо 12. априла 1945. у Шаренграду.

ЛУЧИЋ О. СТЕВАН, рођен 1919, Буковац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ЛУЧИЋ Мила ВЛАДО, рођен 1915, Брајићи, БУДВА, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. умро 1972. године.

ЛУКЕТИЋ ЈОСИП, рођен 1909, Корана, у НОБ од 1944. године.

ЛУКЕТИЋ Луке СТЕВО, рођен 1924, Будва, СРЦГ, ђак, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.
ЛУКИЋ Ђорђа БОШКО, рођен 1927, Слатина, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
ЛУКИЋ Владимира ДОБРИВОЈЕ, рођен 1923, Бровић, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. децембра 1944. године.
ЛУКОВИЋ Милоша АНЂЕЛКО, рођен 1920, Стрманци, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 7. новембра 1944. године.
ЛУТОВАЦ Вука МИЛУТИН, рођен 1925, Дапсиће, Ивангрaд, СРЦГ, ученик гимназије, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.
ЉЕШЕВИЋ Ђура БРАНКО, рођен 1924, с. Томићи, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.
ЉУБИЧИЋ АРСЕНИЈЕ, рођен 1927, Дунупа, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
ЉУБИЧИЋ Будимира Боривој, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, погинуо 14. октобра 1944. године у Београду.
ЉУБИЧИЋ Богдана БРАНИВОЈ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ЉУБИЧИЋ Обрада ЉУБИСАВ, рођен 1926, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ЉУБИЧИЋ Будимира МИЛУТИН, рођен 1923, Вреле, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ, од 6. октобра 1944. године.
ЉУБИЧИЋ Марка МИЉКО, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. октобра 1944. године.
ЉУБИНКО АНДРИЈА, умро од рана 16. априла 1945. у Жупањи.
ЉУБИЧИЋ Драгутина ЈОВАН, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ЉУБОМИРОВИЋ Трифуна МИЛАДИН, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ЉУБОМИРОВИЋ МИЛИЈА, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
МРАЂАРИЦА Илије ДАНИЛО, рођен 1922, Титоград, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.
МАДИ Ђуре ЈОВАН, рођен 1923, Гложан, Нови Сад, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
МАЦЕВИЋ Филипа ЗЛАТАН, рођен 1926, Царево, Гостивар, СРМ, у НОБ од 1944. године.
МАГЕНИЋ Мале МИРКО, рођен 1919, Калнић, Ливно, СРБиХ, у НОБ од 27. фебруара 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Шида, командир вода.
МАЈИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен Врањево, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у ,НОБ од 1944. погинуо 6. маја 1945. у Врбовец код Загреба.
МАКИЋ Живојина ДРАГИВОЈ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
МАКОТ Нолберта АНТУН, рођен 1925, Соколовац, Дарувар, СРХ, у НОБ од 13. априла 1944. године.
МАРАНОВИЋ САВО, рођен Маркова Црква, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
МАКСИЋ ЧЕДОМИР, рођен 1924. Пожега, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. године.
МАКСИЋ Добросава ЉУБИЦА, рођена 1926, Врутци, Титово Ужице, СРС, домаћица, у НОБ од 7. августа 1944. године.
МАКСИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Пожега, Титово Ужице, СРС, у НОБ од октобра 1944. годипе.
МАКСИМОВИЋ Милана МИЛОЈКО, рођен 1928, Бајина Башта, СРС, у НОБ од 5. септембра 1944. године.
МАЛЕТИЋ Владимира МИХАИЛО, рођен, Ковачице, Ваљево, СРС, опанчарски радник, у НОБ од септембра 1944. године.
МАЛОСАВЉЕВИЋ Михаила МИЛОРАД, рођен 1924, Брестовик, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МАЉКОВИЋ УРОШ, рођен 1912, Униште, Босанско Грахово у НОБ од 1944. године.
МАНЦЕВИЋ Филипа ЗЛАТАН, рођен 1926, Церово, Гостивар, СРМ, у НОБ од 1944. године.
МАМИЋ БРАНИСЛАВ, рођен 1925, Грауђа, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
МАМИЋ Јова ГОЈКО, рођен 1926, Голубић, Книн, СРХ, радник, у НОБ од 21. октобра 1944. погинуо 18. априла 1945. на Плетерници.

МАРЧЕК М. ЈАНО, рођен 1924, Падина, Ковачица, СПВ, земљорадник, у НОБ од 6. децембра 1944. године.

МАРИЋЕВИЋ Вида ЂУРО, рођен 1920, с. Косјери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1944. код Милиништа у Босни.

МАРИЋЕВИЋ Вида МИЛУТИН, рођен 1923, КОСЈЕРИ, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.

МАРИЋЕВИЋ Рака НИКОЛА, рођен 1922, Косјери, Цетиње, СРЦГ, земљораднзк, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

МАРИЧИЋ Марије БОГДАН, рођен 1926, Горњача, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944, умро од последица рањавања 28. јануара 1945. у Срему, Шиправцу.

МАРИЧИЋ МОМЧИЛО, рођен 1930, Солап, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.

МАРИЋ РАДЕ, рођен у СРС, у НОБ од октобра 1944, умро 19. априла 1945. у Бук, СРХ.

МАРИЋ ЖИВОРАД, рођен 1917, Ковачевац, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. септембра 1944. године.

МАРИНКОВИЋ БОРИСАВ, рођен 1920, Богосавци, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. новембра 1944. године.

МАРИНКОВИЋ МИЛОСАВ, рођен Велики Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.

МАРИНКОВИЋ Душана ДАНИЦА, рођена 1929, Барајево, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

МАРЈАНОВИЋ Милана ДУШАН, рођен 1922, Мургаш, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 30. септембра 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници, десетар.

МАРЈАНОВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1911, Београд, СРС, у НОБ од 1944, умро априла 1945. у Илоку од задобијсних рана.

МАРЈАНОВИЋ САВО, рођен 1924, Маркова Црква, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.

МАРИНКОВИЋ АНДРИЈА, рођен 1924, Богушовац, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МАРИНКОВИЋ БОРИСЛАВ, рођен 1920, Богосавац, Обреновац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

МАРИНКОВИЋ ОЛГА, рођена 1922, Дудовица, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1. октобра 1944, погинула 18. јануара 1945. код Шида, четна болничарка.

МАРКОВИЋ БОГОЉУБ, рођен 1922, Бајевац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МАРКОВИЋ Светолика БРАНИСЛАВ, рођен 1927, Пардик, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944, погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

МАРКОВИЋ ЦВИЈА, рођен 1921, Козјак, Лозница, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

МАРКОВИЋ ДРАГО, рођен 1920, с. Первице, Бањани, Никшић, СРЦГ, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

МАРКОВИЋ Јована ДРАГИША, рођен 1912, Петровићи, Никшић, СРЦГ, службеник, у НОБ од 1941, члан КПЈ, погинуо 26. августа 1944. на Палисаду код Чајетине.

МАРКОВИЋ Миодрага ДРАГАН, рођен 1924, Парадик, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944, погинуо 7. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

МАРКОВИЋ Стојана ДРАГОЉУБ, рођен 1923, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МАРКОВИЋ ДРАГУТИН, рођен у Горње Пешчанице, СРС, у НОБ од октобра 1944, умро од рана 21. марта 1945. у Руми.

МАРКОВИЋ Тадије ИЛИЈА, рођен 1923, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо децембра 1944. на Товарнику.

МАРКОВИЋ Иван, рођен 1911, Параћин, СРС, радник, у НОБ од октобра 1944. године.

МАРКОВИЋ Јова ЉУБО, рођен 1908, Бријеге, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

МАРКОВИЋ МАРКО, рођен 1916, Пећ, САПК, подофицир, у НОБ од 1944. године.

МАРКОВИЋ М. МИЛОРАД, рођен 1906, Таково, Горњи Милановац, СРС, земљорадник у НОБ од октобра 1944. године.

МАРКОВИЋ МОМИР, рођен 1919, Лукавац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од августа 1944. године.

МАРКОВИЋ Миливоја ЗЈ1АТОМИР, рођен 1920, Врховина, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 25. септембра 1944. године.
МАРКОВИЋ ПЕТА, рођен 1906, Мали Бошњак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МАРКОВИЋ РАДИСАВ, рођен 1922, Крушевац, СРС, у НОБ од 10. јула 1944. године.
МАРКОВИЋ СТАНИМИР, рођен Горња Пешчаница, СРС, у НОБ од 1944, умро од рана 21. марта 1945. у Руми.
МАРКОВИЋ СТАНИМИР, рођен 1925, Доњи Придесан, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
МАРКОВИЋ ЖИВОГА, рођсн 1927, Петровац на Млави, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
МАРТИНОВИЋ БОЖИДАР, рођен 1928, Никшић, СРЦГ, члан СКОЈА, у НОБ од 1942. године.
МАРИНКОВИЋ ВЛАСТИМИР, рођен, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
МАРТИНОВИЋ Андрије ДУШАН, рођен 1919, Брајићи, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 10. децембра 1944. у Срему.
МАРТИНОВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1924. Цетиње, СРЦГ, члан Скоја у НОБ од новембра 1943. године.
МАРТИНОВИЋ Стевана РАДИСАВ, рођен 1895, Бродарево, Пријепоље, СРС, земљорадник, у НОБ од 1942. године.
МАРТИНОВИЋ Спаса СПАСОЈА, рођен 1922, Подгорица, СРЦГ, радница, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинула 18. јануара 1945. код Шида, четна болничарка.
МАРТИНОВИЋ В. ЗДРАВКО, рођен , Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941, погинуо 18. децембра 1944. године.
МАШАНОВИЋ Марка АНДРИЈА, рођен 1909, с. Цеклин, Цетиње, СРЦГ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
МАШАНОВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1924, с. Цеклин, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
МАТЕЈИЋ БОЖИДАР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МАТЕЈИЋ Николе ТИХОМИР, рођен 1926, Бербатово, Ниш, СРС, ђак, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
МАЈЕТИЋ ДРАГУТИН, рођен 1926, Даскотица, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
МАТИЋ Боривоје БОГОСАВ, рођен 1920, Велика Крсна, Младеновац, СРС, у НОБ од 1944. године.
МАТИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
МАТИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.
МАТИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.
МАТИЋ Ж. ДРАГОВОЈ, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
МАТИЋ Војислава КРИСТИВОЈ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. године на Ердевику — Срем.
МАМИЋ МИЛАН, рођен 1926, Словац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. септембра 1944. године.
МАНЂУКИЋ Драга ЉУБОМИР, рођен 1920, Чаир, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.
МАТИЋ ПАЈО, рођен 1923, Мол, Сента, СПВ, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.
МАШИЋ СЛАВКО, рођен 1925, Сомбор, СПВ, у ИОБ од 1944. године.
МАТИЋ ПРОДАН, рођен , Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МАТИЋ Драгољуба ЗЛАТОМИР, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
МАТИЋ Драгомира ЖИВКО, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
МЕАКОВИЋ САВО, рођен 1927, Београд, СРС, у НОБ од 29. септембра 1944. године.
МЕДАР Илије ПЕТАР, рођен 1923, Равно, Љубиње, СРС, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 12. априла 1945, Нова Бабска. — Срем.

МЕКОИНИ КАРЛАТО, рођен 1920, Апунија, Италија, у НОБ од 10. септембра 1944. године.

МЕЛЕЗИ ДОМЕНИКО, рођен 1917, Ђордано, Мађердино, Италија, у НОБ од септембра 1944. године.

МЕТРОВИЋ МИЛОРАД, рођен Будари, Гроцка, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 20. априла 1945. Гајићи СРХ.

МИЧИЋ ПЕТАР, рођен 1924, Горњи Матејевци, Иош, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

МИЋОВИЋ РАДОМИР, рођен 1920, с. Буче, Ивангрид, СРЦГ, студент, члан СКОЈА, у НОБ од 1941, погинуо 1944. у село Деветине Босна.

МИХАЉЕВИЋ Илије ЈОВАН, рођен 1916, Додоши, Цетиње, СРЦГ, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погипуо 9. априла 1944. код Јајца, као командир вода.

МИХАИЛОВИЧ Димитрије СЕРБОВ, рођен 1928, Раги, Серко, СССР, у НОБ од 1944. године.

МИХАЈЛОВИЋ СТАНКО, рођен 1921. Горња Лука, СРС, у НОБ од 1944. године.

МИХАИЛОВИЋ Драге ДРАГИША, рођеи 1920. Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИХАЈИЛОВИЋ СИГОЈАН, рођен 1920, Бања Лука, СРБиХ, у НОБ од 28. октобра 1944. године.

МИХАИЛОВИЋ Драге РАДОСЛАВ, рођен 1922. Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЈАТОВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен 1915, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЈАТОВИЋ Божидара МИОДРАГ, рођен 1927, Крагујевац, СРС, у НОБ од 23. новембра 1944, погинуо 23. јануара 1945. код Товарника.

МИЈАТОВИЋ ФИЛИП, рођен у Београду, СРС, у НОБ од октобра 1944. погинуо 18. анрила 1945. у Славоиији.

МИЈОВИЋ Тома ВАСО, рођен 1909, Бријеги, Бар, СРЦГ, службеник, у НОБ од 1944, погинуо децембра 1944. код Илока у Срему.

МИЈОВИЋ Тома ЉУБО, рођен 1921, Бријеге, Бар, СРЦГ, ђак члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

МИЛАНОВИЋ ЂУРО, рођен 1918, Грађани, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

МИЛАНОВИЋ Васа МАРКО, рођен 1924, Грађани, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА у НОБ од 1941. године.

МИЛАДИНОВИЋ Милоша ДРАГИША, рођен 1925, Мала Крушевица, Варварин СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944, умро је од последица рањавања 16. маја 1945. Мирогој — Загреб.

МИЛАНОВИЋ МИЛАН, рођен, 1924, Дреновци, Косјерић, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

МИЛАНОВИЋ Александра МИЛАН, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЛАНОВИЋ Јеремија МИЛОРАД, рођен 1920, Лапово, Крагујевац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ УГРИНА, рођен 1924, Вртница, Жабари, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ Милорада НИКОЛА, рођен 1925, Бегаљица, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ РАДОМИР, рођен 1922, Јајинци, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ РАДОВАН, рођен 1921, Жировница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛЕШИЋ ЉУБИША, рођен 1927, Бијеле Воде, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛЕТИЋ Богољуба ПАНТЕЛИЈА, рођен 1925, Ивановац, Љиг, СРС, у НОБ од 26. септембра 1944, погинуо 18. јануара 1945. у Срему.

МИЛЕТИЋ РАДУЛЕ, рођен у Пугус, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. погинуо 7. маја 1945. код Рушковца, СРХ.

МИЛЕЗИ П. ДОМИНИКО, рођен 1917, Александрија, Италија, у НОБ од 1944. године.

МИЛИЋ Боже БРАНКО, рођен 1924, Љешко поље, Титоград, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

МИЛИЋ Тодора ЈОВАН, рођен 1909, Горњи Ковин, СПВ, земљорадник, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

МИЛИЋЕВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1922, Бољевац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЛИЧЕВИЋ Адама МОМИР, рођен 1920, Бајевец, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЛИЋЕВИЋ Д. МОМИР, рођен 1907, Бајевац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛИЧЕВИЋ Адама ТИХОМИР, рођен 1920, Бојевац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЛИЧИЋ ЖИВОЈИН, рођен Пешњевица, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 14. априла 1945. на Бекапаш, Славонија.

МИЛИНКОВИЋ Милорада НИКОЛА, рођен 1925, БЕГОЉИЦА, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛИНОВИЋ Милана ВИТОМИР, рођен 1908, Санковићи, Мионица, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ Душана ДРАГАН, рођен 1929, Бербатово, Ниш, СРС, у НОБ од 4. новембра 1944, погинуо 12. априла 1945. Нова Бабска — Срем.

МИЛОЈЕВИЋ Вукадина СТОЈАН, рођен 1918, Трупола, Ниш, СРС, у НОБ од 23. децембра 1944, погинуо 31. јануара 1945. село Немци — Срем.

МИЛОЈЕВИЋ Благоја ВЕЉКО, рођен 1914, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

МИЛОЈКОВИЋ Драгољуба БОГОЉУБ, рођен 1927, Мали Кршмир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛОЈКОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1921, Копривна, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. октобра 1944. године.

МИЛОЈКОВИЋ Животе МИЛАН, рођен 1927, Пањевац, Деспотовац, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1919, Сровчић, Вршац, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Брестовик, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ С. ВАСА, рођен 1917, Губеровац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ ДРАГИША, рођен 1919, Кијево, Крагујевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. септембра 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ ДУШАН, рођен 1915, Оточац, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Стева МИЛИВОЈЕ, рођен 1923, Београд, СРС, у НОБ од 10. октобра 1944, погинуо 9. маја 1945. Шестиње код Загреба.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Михаила МИЛОРАД, рођен 1924, Брсстовик, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ БЛАЖО, рођен 1916, с. Љуботиње, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

МИЛОШЕВИЋ Драгомира МИЛИСАВ, рођен 1927, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Цвеје ДРАГОЉУБ, рођен 1919, Бањани, Уб, СРС, земљорадник. у НОБ од 6. октобра 1944. годпне.

МИЛОШЕВИЋ Г. МИЛОСАВ, рођен 1923, Мали Шиљеговац, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ МИОДРАГ, рођен 1917, Слепчевићи, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ РЕЉА, рођен 1927, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ ЖИВКО, рођен 1919, Београд, СРС, у НОВ од 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ ИЛИЈА, рођен, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944, умро од рана 21. марта 1945. у Руми.

МИЛОВАНОВ ИВАН, рођен 1908, Кикинда, СПВ, у НОБ од 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ МИХАЈЛО, рођен 1907. Бајина Башта, СРС, у НОБ од 5. септембра 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ Милана РАДОМИР, рођен 1914, Азања, Смедеревска Паланка СРС, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

МИЛОВИЋ Јована БЛАЖО, рођен 1924, Граховац, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈА, у НОБ од 1941. године.

МИЉАНИЋ НОВАК, рођен 1918, с. Бањани, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.

МИЉКОВИЋ МИАЈЛО, рођен 1923, Крчимир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИЛУТИНОВИЋ Марка МИЛЕНКО, рођен 1926, Рача, Еајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. септембра 1944. године.

МИЛУТИНОВИЋ Радојка ВОЈИСЛАВ, рођен 1921, Медошевац, Лазаревац, СРС, радник, у НОБ од 25. децембра 1944. године.

МИЉКОВИЋ Светозара МИЛОЈКО, рођен 1925, Малошиште, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

МИЉКОВИЋ Војислава РАИЋЕЛ, рођен 1925, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

МИЉКОВИЋ ВАСИЛШЕ, рођен 1927, Мала Крчевина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.

МИЛУТИНОВИЋ Радојка ВОЈИСЛАВ, рођен 1922, Мадошевац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИРКОВ СТОЈАН, рођен 1920, Драгутиново, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИРКОВИЋ БОГОЉУБ, рођен 1922, Бајевци, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

МИРКОВИЋ Митра ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924, Дугонџиђи, Олово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

МИРКОВИЋ Миладина ЉУБИША, рођен 1921, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 25. октобра 1944. године.

МИРКОВИЋ Дамјана МИЛИЈАН, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, потинуо 16. октобра 1944. у Београду.

МИРКОВИЋ Милорада ЖИВОЈИН, рођен 1925, Ђурићи, Кнић, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

МИРКОВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен 1923. Бања Ковиљача, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

МИТРАШИНОВИЋ Чедомира РАДОМИР, рођен 1924, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

МИТРОВИЋ Лека ДРАГИША, рођен 3 921, Маште, Иванград, СРЦГ, ученик гимназије, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.

МИТРОВИЋ Дмитра ВОЈО, рођен 1924, Вучје, Пљевља, СРЦГ, земљорадник. у батаљон ступио јула 1944. погинуо 28. августа 1944. Палисад — Златибор.

МИШИЋ КРЕТОНИЈЕ, рођен 1925, Ипровац, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

МИШИЋ СЛОБОДАН, рођен 1924, Бровић, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

МИШИЋ Милана СРБОЉУБ, рођен 1924, Бровић, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

МИШКОВИЋ Милоша ШУЈО, рођен 1900, Андријевица, СРЦГ, кројачки радник, у НОР од 1941, умро 1973. године.

МИТИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1927, Суви Дол, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

МИТИЋ ИЛИЈА, рођен 1926, Гаџин Хан, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

МИТИЋ ЛУКА, рођен 1920, Гаре, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. октобра 1944. године.

МИТИЋ Д. БОРИВОЈЕ, рођен 1923. Врело, Уб, СРС, абаџија, у НОБ од октобра 1944. године.

МИТИЋ Никола РАДОМИР, рођен 1924, Главица, Параћин, у НОБ од 5. августа 1944. године

МИТИЋ ТРИЧКО, рођен 1923, Јаглићи, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. новембра 1944. године.

МИТИЋ Милана ЖИВОЈИН, рођен 1920, Рујник, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

МИТРАШИНОВИЋ Чедомира РАДОМИР, рођен 1924, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

МИТРОВИЋ ДЕСИМИР, рођен 1920, Кумодраж, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

МИТРОВИЋ ДРАГОСЛАВ, рођен 1924, Голубац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИТРОВИЋ Матије АЛЕКСАНДАР, рођен 1919, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од 1. децембра 1944. године.

МИТРОВИЋ Михаила МИОДРАГ, рођен 1923, Медошевац, Лазаревац, СРС, радник, у НОБ од 3. октобра 1944. године.

МИТРОВИЋ МОМИР, рођен 1914, Буна, СРС, у НОБ од 1944. године.

МИТРОВИЋ Сибина РАДОСАВ, рођен 1926, Доњи Присјан, Власотинци, СРС, цигларски радник, у НОБ од 27. еептембра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.

МИТРОВИЋ РАДОВАН, рођен 1925, Дучић, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МИТРОВИЋ Андрије РАТКО, рођен 1922, Латковац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МИТРОВИЋ Јована РЕЉА, рођен 1921, Врело Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. умро 1946. године.
МИТРОВИЋ СТЕВАН, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
МЛАДЕНОВИЋ ФИЛИП, рођен 1924, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МЛАДЕНОВИЋ Јована ЉУБОМИР, рођен 1923, Маноштир, Ниш, СРС, у НОБ од 18. септембра 1944, погинуо 12. априла 1945. код Нове Бабске — Срем.
МЛАДЕНОВИЋ Маринка СПАСОЈЕ, рођен 1916, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. октобра 1944. године.
МЛАДЕНОВИЋ Милоша ДРАГИША, рођен 1925. Мала Крушевица, Варварин, СРС, умро 16. маја 1945. у Загребу.
МЛАДЕНОВИЋ ЖИВОРАД, рођен у СРС, у НОБ од 14. октобра 1944. године.
МОМЧИЛОВИЋ МИХАИЛО, рођен Румље, Власотинци, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 7. маја 1945. код Рушковца.
МОЈЕНЛОВИЋ Арамије КОСТА, рођен 1925, Совљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. октобра 1944. године.
МОЈСИЛОВИЋ Р. ЖИВОТА, рођен 1923, Катун, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
МОМИРОВ Илије СЛАВИЦА, рођена 1923, Велики Шушњари, Сисак, СРХ, текстилна радница, у НОБ од 18. октобра 1944. године.
МРЦОЛОВИЋ ПЕТАР, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.
МРВЉЕВИЋ Марка БОЖИДАР, рођен 1922, Цетиње, СРЦГ, ученик гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 15. октобра 1944. у Раковици — Београд.
МРДОВИЋ МИЉУША, рођена у Мојковцу, СРЦГ, ИОБ од 1943. погинула 15. децембра 1944, Срем.
МУДРЕША Павла МИЛОШ, рођен 1900, Боково, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
МУДРЕША Маркише БЛАЖО, рођен 1905, Боково, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо априла 1944. код Јајца.
МУДРЕША Павла ЂОРЂЕ, рођен 1922, Боково Цетиње, СРЦГ, ученик гимназије, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо агсрила 1944. у с. Шипраге — Босна.
МУДРЕША Маркиша НИКО, рођен 1900, Боково, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
МУДРЕША Андрије ПЕТАР, рођеи 1905, Боково, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
НАЂ ЈОВАН, рођен 1923, Пачир, Бачка Топола, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
НАЂ МИХАИЛО, рођен 1926, Каћ, Нови СаД, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
НАЂ Јована СТЕВАН, рођен 1925, Букин, Бачка Паланка, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
НАСТОВИЋ ПЕТАР, рођен 1922, Прилеп, СРМ, у НОБ од 1944. године.
НЕДИЋ Милана САВА, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, столар, у НОБ од 9. октобра 1944. године.
НЕДЕЉКОВИЋ Милана ДУШАН, рођен 1927, Јагличје, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944, умро од последица рањавања 26. јануара 1945. у Сремској Митровици.
НЕДЕЉКОВИЋ АЛЕКСА, рођен Крчмар, Лазаревац, СРС, у НОБ од 10. септембра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
НЕСТОРОВИЋ Раденка АЛЕКСАНДАР, рођен 1912, Ваљево, СРС, месарски радник, у НОБ од 12. септембра 1944. године.
НЕШКОВИЋ Микаила ЖИВКО, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. новембра 1944. године. j
НИЦИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1916, Велики Јасеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
НИКЧЕВИЋ РАДОМИР, рођен , Рубежи, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941. погинуо 30. маја 1944. на Млиништима у Босни.
НИКЧЕВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен , Рубеже, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 1941. погинуо 25. јуна 1944. у Босни.
НИКИЋ Милана БРАНИСЛАВ, рођен 1924, Суви До, Жагубица, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
НИКИТОВИЋ ПАВЛЕ, рођен 1919, Крагујевац, СРС, у НОБ од октобра 1944. год.

НИКОЛИЋ МОМЧИЛО, рођен 1927, Сврљиг, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
НИЛЕВИЋ ЉУБО, рођен Титоград, СРЦГ, у НОБ од 1943. године.
НИКОЛИЋ ПАНТЕЛИЈА, рођен 1923, Сирдуја, Каменица, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
НИКОЛИЋ Јанка РАДИСАВ, рођен 1921, Доњи Присјан, Власотинце, СРС, радник, у НОБ од 27. септембра 1944, погинуо 15. децембра 1944, код Илаче — Срем.
НИКОЛИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1924, Велика Плана, СРС, у НОБ од 1944. године.
НИКОЛИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1911, Новаци, Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
НИКОЛИЋ Николе РАДИВОЈЕ, рођен 1908, Рубежи, Никшић, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941. погинуо јуна 1944. на Бусовачи у Босни.
НИКОЛИЋ РАДОИЦА, рођен 1924, Велики Крчимир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.
НИКОЛИЋ Пауна РАДОМИР, рођен 1926, Земун, Београд, СРС, металски радник, у НОБ од 19. октобра 1944. године.
НИКОЛИЋ ЖИВОРАД, рођен 1926, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
НИКОЛИЋ ВЛАСТИМИР, рођен 1926, Власотинци, СРС, у НОБ од 1944. године.
НИКОЛИЋ Н. БРАНИСЛАВ, рођен 1922. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944, погинуо 14. априла 1945. код Шаренграда.
НЕДЕЉКОВИЋ ЈОРДАН, рођен 1920, Губеревац, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
НЕКИЋ Милана БРАНИСЛАВ, рођен 1924, Сухи Дол, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
НЕНАДОВИЋ ЖАРКО, рођен 1925, Вировац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
НЕШКОВИЋ ЖИВКО, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
НОВАК Рудолфа АНТОН, рођен 1924, Згорњо Поленово, Марибор, СР Словенија, у НОБ од 3. новембра 1944. године.
НОВАКОВИЋ Милана ВЕЛИСАВ, рођен 1912, Призјић, Приједор, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.
НОВАКОВИЋ ВЕЛИЗАР, рођен 1922, Призездић, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.
НОВАРДИ АНТОН, рођен у Италији, у НОБ од 1944. погмнуо 5. аирила 1945. код Шаренграда, Срем.
НОВОТНИ АЛЕКСАНДАР, рођен 1914, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ОБРАДОВИЋ Драгослава АЛЕКСАНДАР, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ОБРАДОВИЋ МАРКО, рођен 1921, Николић,, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ОБРАДОВИЋ МИРКО рођен 1921, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ОЧИЋ Јосигеа БРАНКО, рођен 1928, Београд, СРС, ученик, у НОБ од 11. новембра 1944. године.
ОРЕЉ-ТЕШИЋ МАРИЈА, рођена 1928, Славонска Пожега, СРХ, ученица, у НОБ од 1944. године.
ОСТОЈИЋ АНТУН, рођен 1928, Титово Ужице, СРС, у НОБ од септембра 1944. год.
ОТОКСИЈЕВИЋ ЂИРО, рођен 1913, Крушево, СРМ, у НОБ од 1944. године.
ОВНИН АЛОЈЗ, рођен 1921, Тобован, СР Словенија, берберин, у НОБ од 1943. год.
ПАЈИЋ Стевана ЧЕДОМИР, рођен 1922, Богосавци, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 22. октобра 1944. године.
ПАЈИЋ МИЛАН, рођен у Сарајеву, СРБиХ, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.
ПАЈОВИЋ Рака ВЕЛИША, рођен 1924, Доње Сеоце, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан СКО.Т-а, у НОБ од 1941. године.
ПАЛАШ Јована ЈОВАН, рођен 1924, Сотус, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. августа 1944, погинуо 4. децембра 1944, на селу Љуба — Срем.
ПАЛИЋ Милана ДРАГОМИР, рођен 1920, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. децембра 1944. године.
ПАЛИКА ФРАНЧИСКО, рођен 1917, Мињано, Лења, Италија, у НОБ од октобра 1944. године.
ПАЉЕВИЋ ВЕЛИША, рођен 1925, Уцоце, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.
ПАЉИЋ Влајка ПЕТАР, рођен, с. Лучићи, Никкдаћ, СРЦГ, у НОБ од 1941, погинуо 4. јануара 1945. у с. Немци у Срему.

ЛАНЧИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ПАНИЋ Милорада МИХАЈЛО, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.
ЛАНИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Београд, СРС, у НОБ од 1944. године.
ПАНИЋ ВЕЛИСАВ, рођен 1927, Бајина Башта, СРС, у НОБ од децембра 1944. год.
ЛАНИЋ Драгомира ЖИВОРАД, рођен 1920, Врело, Уб, СРСР, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ЛАНТЕЛИЋ Богдана ДАМЈАН, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.
ЛАНТЕЛИЋ Александар МИЛЕТА, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ПАНТЕЛИЋ В. ДАМЈАН, рођен у Врелу, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 6. маја 1945. године у Врбовец код Загреба.
ЛАНТЕЛИЋ Иван МИЛИВОЈ, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ПАНТЕЛИЋ Ивана ПРЕДРАГ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ПАНТИЋ Б. ЉУПЧЕ, рођен 1922. Скобаљ, Смсдерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ПАРИЗАНОВИЋ Миленка СЛАВКО, рођен 1926, Сигњево, Ниш, СРС, у НОБ од 20. октобра 1944, погинуо 12. априла 1945. на Ловас — Срем.
ПРТЛОВАЦ Драгише МИХАЈЛО, рођен 1920, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ПАРОВИЋ КОСТА, рођен, Охрид, СРМ, у НОБ од 15. 10. 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
ПАРДОВ Ј. МАРКО, рођен 1913, Лоћевци, Книн, СРХ, у НОБ од 1944. године.
ПАСАНО ЛОРЕНЦО, рођен 1923, Деће, Италија, у НОБ од 1944. умро од посљедица рањавања 21. априла 1945. у Ђакову.
ПАШИЋ ВЕЛИСАВ, рођен 1927, Бајина Башта, СРС, у НОБ од децембра 1944. године.
ПАШИЋ ЖИВАДИН, рођен Батлаге, Уб, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 19. априла 1945. у Плетерници.
ПАТАКИ ИШТВАН, рођен 1925, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ПАВИЋ Ж. ЧЕДОМИР, рођен 1926, Бранковина, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
ПАВИЋЕВИЋ-ЛЕКОВИЋ Илије МИЛИЦА, рођена 1922, Кратово, СРМ, свршени матурант, у НОБ од октобра 1944. године.
ПАВИЋЕВИЋ МИЛОВАН, рођен 1912, Даниловград, СРЦГ, у НОБ од 1941. године.
ПАВИЧЕВИЋ МИЛУТИН, рођен 1922, Бијеле Воде, Ужице, СРС, у НОБ од 8. августа 1944, погинуо 18. јануара 1945, код Шида, командир вода.
ПАВИЋ Милорада РАДОСАВ, рођен 1921, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.
ПАВКОВАЦ ТИХОМИР, рођен 1924, Тиховац, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. октобра 1944. године.
ПАВКОВИЋ БУДИМИР, рођен 1924, Тиевац, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.
ПАВКОВИЋ КОСТА, рођен у Београду, СРС, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
ПАВЛОВИЋ Душана БОГОСАВ, рођен 1924, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. у Срему.
ПАВЛОВИЋ ДРАГИША, рођен 1920, Добоје, Миоиица, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1927, Осипаоница, Пожаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ Радисава ДУШАН, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ МИЛЕНКО, рођен 1924, Мало Рашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Кумодраж, Београд, СРС, у НОБ од 26. октобра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ Милоша МИЛОРАД, рођен у СРС, у НОБ од 1944. године.
ПАВЛОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Ратковац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
ПАВЛОВИЋ Алексе РАТКО, рођен 1917, Крушевац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ПАВЛОВИЋ ЖИВОРАД, рођен 1917, Вровине, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 25. сепчембра 1944. године.
ПЕЈЧИЋ ДРАГОМИР, рођен 1927, Копривица, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
ПЕЈКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1927, Лешница, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 19. априла 1944, погинуо 24. августа 1944. на Палисаду — Чајетина.
ПЕЈАКОВИЋ Николе ВАСО, рођсн 1924, Рубежи, Никшић, СРЦГ, радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 6. маја 1945. код Врбовца.
ПЕЈАНОВИЋ Филипа ПЕТАР, рођен 1923, Добрско село, Цетиње, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
ПЕИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Апдријевици, Иванград, СРЦГ, у НОБ од 1943. погинуо 19. априла 1945. код Плетернице.
ПЕРАЗИЋ Петра ДРАГУТИН, рођен 1923, Годиње, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 19. априла 1945. у Плетерници.
ПЕРАЗИЋ Ђура ГАВРО, рођен 1922, Црмница, Бар, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
ПЕРИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1925, Петка, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944, на Илоку — Срем.
ПЕТРОВ ЂОКО, рођен ,с. Содано, Поповска, Бугарска, земљорадник, у НОБ од 28. септембра 1944, заробљеник са Палисада.
ПЕТРОВИЋ РАДИСАВ, рођен Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
ПЕРОВИЋ Голуба БЛАЖО, рођен 1912, Грахово, Никшић, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941, погинуо јануара 1944. код Јајца.
ПЕРОВИЋ ДРАГОЈЕ, рођен 1913, Никшић, СРЦГ, у НОБ од 15. септембра 1944.
ПЕРОВИЋ Голуба ВЛАДО, рођен 1912, Грахово, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 21. јануара 1944, на Боровику — Босна.
ПРОНИЋ ЖИВОРАД, рођен Стрискица, Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 7. маја 1945 код Рушковца.
ПЕШИЋ БОГОСАВ, рођен у , СРС, у НОБ од 1944. године.
ПЕТКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1919, Мали Крчмар, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.
ПЕТАНОВИЋ Ђура ВУКСАН, рођен 1909, Подгор, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.
ПЕТКОВИЋ Живојина МИЛОВАН, рођен 1924, Читлук, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 24. фебруара 1944, погинуо 5. маја 1945, код села Кабел.
ПЕТКОВИЋ ВАСИЛИЈЕ, рођен 1923, Крчимир, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. октобра 1944. године.
ПЕТРАНОВИЋ Мила БЛАЖО, рођен 1922, Мужевићи, Љуботиње, Цетиње, ученик гимназије, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо септембра 1944. код Ваљева, комесар чете.
ПЕТРОНИЈЕВИЋ Ђорђа ДУШАН, рођен 1927, Удовице, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. децембра 1944. године.
ПЕТРОНИЈЕВИЋ Милисава ЈОРДАН, рођен 1926, Шарбане, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. октобра 1944. године.
ПЕТРОНИЈЕВИЋ ЈОВАН, рођен Шарбани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. умро од рана 18. марта 1945. у Руми.
ПЕТРОНИЈЕВИЋ Владимира РАДОШ, рођен 1926, Косјерић, СРС, земљорадник, у НОБ од 7. новембра 1944, погинуо 20. априла 1945. на Плетерници.
ПЕТРОВИЋ Груице БОРИСАВ, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ БОЖИДАР, рођен 1921, Јаглић, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ Д. БОЖИДАР, рођен 1925, Мионица, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. септембра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ БОЖИДАР, рођен 1923, Бучи, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од 28. октобра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ ДРАГИША, рођен 1921, Цимлете, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ПЕТРОВИЋ ЈОВАН, рођен 1926, у СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ПЕТРОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен 1925, Сисмовац, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од 25. јануара 1944. године.
ПЕТРОВИЋ ЉУБИСАВ, рођен 1913, Горњи Мукшић, СРС, у НОБ од 1944. године.
ПЕТРОВИЋ Јакова МИЛОМИР, рођен 1920, Петроњевић, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ МИЛОВАН, рођен 1928, Печани, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944.

ПЕТРОВИЋ Љубисава МИЛОВАН, рођен 1923, Мајдево, Крушевац, СРС, у НОБ од 26. фебруара 1944, погинуо априла 1945. у Срему.

ПЕТРОВИЋ Панте МОМЧИЛО, рођен 1921, Међулужје, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 27. јула 1944, погинуо 22. јануара 1945. код Товарника.

ПЕТРОВИЋ ПАНТА, рођен 1914, Велика Иванча, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Владимира РАДОВАИ, рођен 1924, Међулужје, Младеновац, СРС, у НОБ од 6. новембра 1944, погинуо 8. децембра 1944, на Бераку — Срем.

ПЕТРОВИЋ Тура РАДИВОЈЕ, рођен 1918, Брестица, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 22. јануара 1945. код Шида.

ПЕТРОВИЋ РУЖА, рођена 1928, Суботица, СПВ, у НОБ од 1944. године.

ПЕТРОВИЋ СРЕТЕН, рођен 1923, Рача, Бајина Башта, СРС, земљорадник у НОБ од 5. септембра 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Атанасије ВОЈИСЛАВ, рођен 1916, Доњи Присјан, Власотинци, СРС, радник, у НОБ од 27. септембра 1944. године.

ПЕТРОВИЋ ЗАРИЈЕ, рођен 1914, Вукоње, Жабари, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Петра ЖИВКО, рођен 1908, Бијели Поток, Београд, СРС, у НОБ од 9. октобра 1944, вогинуо 12. априла 1945. код Нове Бабске — Срем.

ПЕТРОВИЋ ЖИВОРАД, рођен 1911, Качениħ, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПИПЕР Милана ПЕТАР, рођен 1914, Долац, Беране — Иванград, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године

ПИФАТ ЗВОНИМИР, рођен 1914, Вуковар, СРХ, у НОБ од 1944. године.

ПИВИЋ ДАНИЛО, рођен 1921, Лозница Ваљево, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

ПЛАМЕНАЦ Јока СВЕТОЗАР, рођен 1920, Бољевиħи, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. члан СКОЈ-а, погинуо јула 1944. на Ђорђевиħевом Врху код Пљевља.

ПЛАВШИЋ В. ЛАЗАР, рођен 1924, Мартинци, Сремска Митровица, СПВ, ђак, у НОБ од 1944. године.

ПОИГАР ФРАЊО, рођен 1925, Бачка Паланка, СПВ, у НОБ од 1944. године.

ПОПОВИЋ Сава БЛАГОТА, рођен 1918, Шитари, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо октобра 1944, године за ослобођење Београда.

ПОПОВИЋ Рада БОГДАН, рођен 1922, Дарувар, СРХ, у НОБ од 15. октобра 1944, погинуо 19. априла 1944, на Плетерници.

ПОПОВИЋ Ника КОСТА, рођен 1923, Грађани, Цетиње, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ПОПОВИЋ РОДОЉУБ, рођен 1922, Ужичка Пожега, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ПОПОВИЋ СРЕТЕН, рођен 1927, Лугавчина, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944, умро је од последица рањавања 21. априла 1945. у Ђакову.

ПОПОВИЋ Петра ВАСО, рођен 1923, Цетиње, СРЦГ, ученик гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, умро од тифуса 1944. године у Дрвару.

ПОПОВИЋ ВЕСЕЛИН, рођен 1922, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ПОПОВИЋ Стојадина ВОЈИСЛАВ, рођен 1921, Вукани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ПОПОВИЋ Радивоја ВУКОСАВ, рођен 1925, с. Будимља, Иванград, СРЦГ, ученик гимназије, члан Скоја, у НОБ од 1941. године.

ПОПОВИЋ Живојина ЗОРАН, рођен 1922, Зајечар, СРС, у НОБ од 1944. године.

ПОПОВИЋ ЖИВКО, рођен 1922, Вранић, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПОПРЕШКИН ЈОВАН, рођен 1913, Станишић, у НОБ од 1943. године.

ПОЖАР Јанка СТОЈАН, рођен 1913, Стрмен, Босанска Костајница, СРБиХ, у НОБ од 28. октобра 1944. године.

ПРЕДУЈКОВИЋ Илије СВЕТОЗАР, рођен 1924, Грабовица, Кладово, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПРЉА БРАНКО, рођен 1923, Љуботиħ, Цетиње, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, п-огинуо 1944. године.

ПРОКИЋ РАДОМИР, рођен 1910. Дубари, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године, умро 12. маја 1945.

ПРОКИЋ ЖИВОРАД, рођен 1914, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПРОМИЦАЋ Милана СЛАВКО, рођен 1927, Штулац, Врњачка Бања, СРС, радник, у НОБ од 12. октобра 1944. погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

ПРВУЛОВИЋ Станка ДРАГОЉУБ, рођен 1924, Штубик, Крајина, СРС, машински бравар, у НОБ од октобра 1944. године.

ПУДАР БРАНКО, рођен 1924, Опанћићи, Столац, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 3. септембра 1944. године.

ПУРИЋ Филомана ВЛАСТИМИР, рођен 1921, Малошево, Пријепоље, СРС, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

РАБРЕНОВИЋ ИЛИНКА, рођена 1927, Колашин, СРЦГ, у НОБ од 1943. године, рањена у борби за ослобођење Београда.

РАЧИЋ Радомира МИТАР, рођен 1922, Андријевица, СРЦГ, земљорадник у НОБ од 1941 погинуо маја 1944. године код Дрвара.

РАЧИТИ В. САБВАТОРЕ, рођен 1921, Капанија, Италија, у НОБ од 1944. године.

РАДЕВИЋ Ђукана ДРАГИША, рођен 1914, Долац, Ивангрaд, СРЦГ, трговац, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 20. октобра 1944. у Београду, обавештајни официр батољона.

РАДЕВИЋ Радисава НОВАК, рођен 1923, Шекулар, Ивангрaд, СРЦГ, ученик гимназије, у НОБ од 1941, погинуо 21. априла 1945. у Суљковци код Плетернице, комесар чете.

РАДИЋ МИЛОРАД, рођен 1920, Каменица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

РАДИМОВИЋ Миладина МИХАЈЛО, рођен 1925, Кусаче, Власеница, СРБиХ земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАДИСАВЉЕВИЋ Милутина ДРАГОМИР, рођен 1919, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. децембра 1944. године.

РАДИСАВЉЕВИЋ Драгољуба ХРИСТИВОЈЕ, рођен 1925, Смедеревска Паланка, СРС, металски радник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 8. октобра 1944. погинуо 5. јануара у селу Немци — Срем.

РАДОЈЕВИЋ Радоја ЉУБО, рођен 1917. Рудине, Никшић, СРЦГ, службеник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 19. априла 1945. код Плетернице.

РАИЧЕВИЋ Машана ДУШАН, рођен 1917, Трепча, Андријевица, Ивангрaд, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, геогинуо 28. априла 1945. код Новске, потпоручник заменик комесара чете.

РАИЧЕВИЋ Сава ЂУРО, рођен 1922, Глухи До, Бар, СРЦГ, ђак гимназије, члан СКОЈ-а у НОБ од 1941. године.

РАИЧЕВИЋ Милутина ЂУКАН, рођен 1917, Трепча, Андријевица, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

РАНИСАВЉЕВИЋ Марика КРСТИВОЈ, рођен 1922, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. умро је послије рата.

РАДИВОЈЕВИЋ БУДИМИР, рођен 1924, Бучу, СРС, земљорадкик, у НОБ од октобра 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ МИЛАН, рођен 1928. Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ СРБОЉУБ, рођен 1921, Врела, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАДИСАВЉЕВИЋ Љубисава ЂОРЂЕ, рођен 1924. Љиг, СРС, радник, у НОБ од 7. септембра 1944. године.

РАДОЈЧИЋ АБАДИН, рођен 1918, Пећ, СПК, земљорадник, у НОБ од 1943. године.

РАДОЈЧИЋ БОЖИДАР, рођен 1920. Мионица, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. умро од рана 20. марта 1945. у Руми.

РАДОЈЧИЋ НОВИЦА, рођен 1909. Доњи Лајковац, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

РАДОЊИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1921. Јаглић, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1924, Бобајић, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 24. септембра 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ МИЛИЦА, рођена 1928. Ваљево, СРС, ученица гимназије, у НОБ од септембра 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ Илије МИЛОРАД, рођен 1925, Осница, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ Војислава РАДОМИР, рођен 1927, Руиште, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године. Погинуо 7. маја 1945.

РАДОСАВЉЕВИЋ РАЈКО, рођен 1914. Вранић, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ Љубисава СЛАВКО, рођен 1915, Доњи Присјан, Власотинци, СРС, радник, у НОБ од 27. септембра 1944. године

РАДОШИЋ МОМИР, рођен 1920, Бисеница, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1944. умро од рана 16. фебруара 1945. у Земуну.

РАДОВАНОВИЋ МИЛИЋ, рођен 1927, Пепељевац, Лајковац, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Милана МИЛОСАВ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, радник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Јеврема МИЛУТИН, рођен 1919. Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. октобра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Милована РАДОСАВ, рођен 1922. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ РОДОЉУБ, рођен 1924. Полић, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Михаила ЖИВОРАД, рођен 1920. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ ЖИВОРАД, рођен 1910. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАДОВИЋ Бошка ЛУКА, рођен 1897. Косијери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

РАДОВИЋ Ђура ПЕТАР, рођен 1918. Косјери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

РАДОВИЋ Ђура РИСТО, рођен 1917, Косијери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. погинуо 14. априла 1944. код Мркоњић-града, члан политодјела бригаде.

РАДОВИЋ Луке СПАСОЈЕ, рођен 1922, Косјери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо децембра 1944. код Илока као командир вода.

РАДУЛОВИЋ ГАВРИЛО, рођен 1898, Подкрај, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. умро априла 1944. у болници 1. пролетерске дивизије.

РАДУЛОВИЋ СВЕТОМИР, рођен 1922, Осаница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАИЧКОВИЋ ВЛАДО, рођен 1921, Градац, Титоград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

РАИЧКОВИЋ Јока ТОМО, рођен 1910. Порци. Титоград, СРЦГ, у НОБ од 1941, умро од тифуса 21. априла 1944. у Шипрагама у Босни.

РАЈКОВИЋ Радомира МИЉЕНКО, рођен 1923, Јунковац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.

РАЈКОВИЋ МИТАР, рођен 1911. Бајевац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РАЈКОВИЋ ЉУБИСАВ, рођен Придворица, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1944. погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

РАКЕТИЋ Јерка МИЛАН, рођен 1921, Милошевац, Пријепоље, СРС, земљорадник, у НОБ од августа 1944. године.

РАКИЋ Паје ДУШАН, рођен 1921, Дрвар, СРБиХ, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

РАКИЋ С. ЖИВОРАД, рођен 1921, Велики Шиљеговац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РАКОЊИЋ Данила БОГДАН, рођен 1921, Трбовљани, Нова Градишка, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАКОЧЕВИЋ Николе ВЕЉКО, рођен 1919, Колашин, СРЦГ, трговачки помоћник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

РАКЧЕВИЋ Марка ФИЛИП, рођен 1921, Смоковца, Љуборић, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо децембра 1944. код Товарника у Срему.

РАЛЕТИЋ Н. ЈЕВРЕМ, рођен 1923, Ваљево, СРС у НОБ од септембра 1944. године.

РАЛЕВИЋ Милана ВИДОЈЕ, рођен 1920, Владивосток, СССР, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

РАЛБОВСКИ ПЕТАР, рођен Варна, Оток, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

РАНЂЕЛОВИЋ Милоје, рођен 1922, Лашје, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

РАНЂЕЛОВИЋ ПЕТАР, рођен 1923, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

РАНКОВИЋ Милована ДРАГИША, рођен 1926, Љутица, Владимировци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. умро 7. фебруара 1945. од последица рани>ван>а у Сремској Митровици.

РАНИСАВЉЕВИЋ Дамјана ЖИВОРАД, рођен 1924, Кожуар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАНКОВИЋ Благоја ВЕЛИСАВ, рођен 1921, Сакуља, Лазаревац, СРС, радник, у НОБ од 1. децембра 1944. године.

РАФАИЛОВИЋ Милутина БРАНИСЛАВ, рођен 1923, Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

РАШИЋ ВУКАДИН, рођен 1922, Горњи Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944. године.

РАШОВИЋ Војислава МИЛОМИР, рођен 1920, Бисеница, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. умро од задобивених рана 13. маја 1945. у Земуну.

РАШОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1927, Велико Село, Лозница, СРС, земљорадник, у НОБ од 3. октобра 1944. године.

РЕБОВ ЈОЖА, рођен 1919, Цеље, СР Словенија, у НОБ од 1944. године.

РИЦА Виђенцо ПАУЛО, рођен 1922, Нато, Виракуза, Италија, у НОБ од, 1944. године.

РИЋИЋ СИМО, рођен 1920. Лозница, Хомоље, СРС, у НОБ од 1944. године.

РИСТИЋ БОРИСАВ, рођен 1917, Врбица, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

РИСТИЋ СРБОЉУБ, рођен 1927, Бујановци, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РИСТИЋ ВЕСЕЛИН, рођен 1912, Зранова, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РОГИЋ Марка НИКОЛА, рођен 1929, Биоска, Титово Ужице, СРС, у НОБ од 28. августа 1944. године.

РОЛОВИЋ Сава ВАСО, рођен 1904, Брчели, БАР, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

РОСИЋ РАДОВАН, рођен 1927, Сврљиг, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. августа 1944. године.

РОНЧЕВИЋ СТОЈАН, рођен 1924, Врси, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

РОСИЋ СВЕТОЗАР, рођен 1922, Сврљиг, СРС, у НОБ од 1944. године.

РУЦОВИЋ Јока НИКО, рођен 1910, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, умро од тифуса марта 1944. у централној болници.

РУДИЋ ДОБРИЦА, рођен 1912, Бијело Поље, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РУПИЧИЋ Илије СТЕВАН, рођен 1921, Илок, Вуковар, СРХ, пекар, у НОБ од 15. октобра 1944. године.

РУШКОВИЋ Љ. ПАВЛЕ, рођен 1926, Богосавац, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

РУВИДИЋ Велизара ДРАГУТИН, рођен 1926, Липолист, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

РУЖИЧИЋ ЈОВАН, рођен 1925, Лозница, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

САБО ЈОСИП, рођен Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 7. маја 1945. код Рушковца.

САЈКОВИЋ Стојана МИЛАН, рођен 1923, Зајечар, СРС, матурант, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1944. погинуо 18. децембра 1944. код села Негосавци — Срем.

САЛДО Пера НЕДЕЉКО, рођен 1926, Сењ, Далмација, СРХ, у НОБ од 1944. умро од посљедица рањавања 12. априла 1945. у Бачкој Паланци.

САНДИЋ Обрена РАДОЈКО, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

САРАЧЕВИЋ ХАСАН, рођен 1921, Сарајево, СРБиХ, у НОБ од 27. марта 1944» године.

САНДИЋ Станимира СРБОЉУБ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 9. децембра 1944. на Шидским Бановцима — Срем.

САВИЋ Благоја ИЛИЈА, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 5. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

САВИЋ Живана МИЛОРАД, рођен 1925, Седлар, Ваљево, СРС, зидар, у НОБ од октобра 1944. године.

САВИЋ РАДОВАН, рођен 1926, Нови Аџибеговац, у НОБ од 1944. године.
САВИЋ Борисава СЛАВОЉУБ, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
САВИЋ СТАНИМИР, рођен 1905. Божидаревац, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. новембра 1944. године.
САВИЋ Владимира ВУКАДИН, рођен 1923, Јаглић, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.
САВКОВИЋ СТАНИМИР, рођен 1923. Азбуковац, СРС, у НОБ од 1944. године.
САВКОВИЋ Јеремије ВОЈИСЛАВ, рођен 1922, Милаковац, Краљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 3. децембра 1944. године.
СЦЕПОР АНДРИЈА, рођен 1923, Ратковци, Лајковац, СРС, у НОБ од 1944. умро од рана 28. марта 1945. у Шаренграду.
СЕЋАНСКИ С. ПЕТАР, рођен 1925, Голубинци, Стара Пазова, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.
СЕДОНИ АВДО, рођен 1910, Фиренца, Италија, у НОБ од 1944. године.
СЕФЕРОВИЋ Николе МИЛАН, рођен 1923, Морин>, Херцег Нови, СРЦГ, механичар, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо маја 1944. код Млиништа у Босни.
СЕКУЛИЋ ДРАГИША, рођен 1924, Словац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 20. септембра 1944. године.
СЕКУЛИЋ МИЛОРАД, рођен 1921, Алексинац, СРС, земљорадник, у НОБ од 22. новембра 1944. године.
СИБИНОВИЋ Пауна ТРИФУН, рођен 1922, Чагровац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.
СИЧ СТЕВО, рођен Радовље, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо марта 1945. у Срему.
СИБАЊСКИ САБО, рођен 1926, Силбаш, Нови Сад, СПВ, у НОБ од 1944. године.
СИЛВЕСТРО МАКОКА, рођен 1914, Милано, Италија, у НОБ од 1944. године.
СИМЕУНОВИЋ ДРАГОЈЕ, рођен 1921, Пељуве, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
СИМОВИЋ МИОДРАГ, рођен Пећ, СПК, у НОБ од 1943, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
СИМИЋ Велизара ФИЛИН, рођен 1923, Луг, Бајина Башта, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. септембра 1944. године.
СИМИЋ М. ГОЈКО, рођен 1910, Љубинић, Обреновац, СРС, ковач, у НОБ од новембра 1944. године.
СИМИЋ МИЛОВАН, рођен 1926, Араповац, Лазаревац, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.
СИМИЋ Драгомира МИОДРАГ, рођен 1925, Араповац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. септембра 1944. године.
СИМИЋ Гвоздена ВЛАДАН, рођен 1924, Плеш, Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
СИМИЋ ЖИКА, рођен 1924, Смедерево, СРС, у НОБ од 1944. године.
СИНЂЕЛИЋ Радомира БОШКО, рођен 1919, Вреоци, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. децембра 1944. године.
СИНИЋ МИЛОВАН, рођен 1927, Лазаревац, Београд, СРС, у НОБ од 16. новембра 1944. године.
СИНКОСКИ САБО, рођен 1926, Силбаш, Бачка, СПВ, у НОБ од 1944. погинуо 19. априла 1945. код Плетернице, сахрањен у Ђакову.
СКОРУПАН Хасана ЗАХИР, рођен 1921, Прибор, СРС, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
СЛАВКОВИЋ Милана ВЕЛИСАВ, рођен 1922, Пожарди, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.
СЛУШАЦ .ТОСИП, рођен 1915, Љубушки, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
СОКОЛОВИЋ БОШКО, рођен 1920. Мета, СРС, радник, у НОБ од октобра 1944. године.
СОКОЛОВИЋ Јакова ДРАГОМИР, рођен 1923, Дуга Пољана, Бабушница, СРС, у НОБ од 13. новембра 1944. умро од последица рањавања 23. јануара 1945. у Сремској Митровици.
СОКОЛОВИЋ ДРАГУТИН, рођен 1926, Дуга Пољана, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
СОЛОВЬЕВ ПАВЕЛ, рођен 1911, Украјина, СССР, у НОБ од септембра 1944. године.
СПАСИЋ Арсе ДОБРИВОЈЕ, рођен 1922, Доњи Присјен, Власотинци, СРС, цигларски радник, у НОБ од 27. септембра 1944. године.

СПАСОЈЕВИЋ Богдана РАДОЈКО, рођен 1923. Мали Црљенци. Лазаревац, СРС, месар, у НОБ од 14. децембра 1944. годиие.

СПАСОЈЕВИЋ Миленка ПРВОСЛАВ, рођен 1927, Крагујевац, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

СПЕНКО ВАЛЕНТИН, рођен 1918, Водице, Камник, СР Словенија, у НОБ од 1943. године.

СРДАНОВИЋ САВА, рођен 1916, Навловица, Румунија, земљорадник, у НОБ од 22. септембра 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1919, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ Милорада БОРИВОЈЕ, рођен Кланица, Ваљево, у НОБ од септембра 1944. умро 28. децембра 1944. у Панчеву.

СРЗЕНТИЋ Митра ВЛАДИМИР, рођен 1920, Сотонићи, Бар, СРЦГ, земљорадник, , члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

СТАМЕНКОВИЋ Светозара ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924, Доњи Катун, Таинић, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ Ђорђе КРСТО, рођен 1926, Шишница, Лесковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 7. јуна 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ СВЕТОМИР, рођен 1922, Мали Крчимир, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. новембра 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ СТАНОЈЕ, рођен 1916, Липовица, Прокупље, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ Светозара ДИМИТРИЈЕ, рођен 1924, Доњи Катун, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од априла 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ Петра ЖИВОРАД, рођен 1927, Гаре, Ниш, СРС, земљорадник, умро од посљедица рањавања 24. јануара 1945. у Сремској Митровици.

СТАНЧИЋ Драгише СЕЛИМИР, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. умро је 1949. године.

СТАНЧИЋ Живорада ЖАРКО, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, шнајдер, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 19. децембра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ Милорада МИЛАН, рођен 1928, Сребрница, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. септембра 1944. године.

СТАНИМИРОВИЋ МИЛИСАВ, рођен 1925, Михајловац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАНИСАВЉЕВИЋ Никодије НИКОЛА, рођен 1922, Ритопек, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТАНИШИЋ Јова ДУШАН, рођен 1923, Маине Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 15. децембра 1944. у Срему.

СТАНИШИЋ Ђура ФИЛИП, рођен 1904, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан НОБ од 1941, погинуо 15. децембра 1944. у Срему, командир чете.

СТАНИШИЋ Ника ЈОВО, рођен 1926, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. погинуо 10. децембра 1944. у Срему.

СТАНИМИРОВИЋ Јова КРСТО, рођен 1908, Маина, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у ИОБ од 1941, погинуо 29. маја 1944. код Млиништа у Босни.

СТАНИМИРОВИЋ Ника КРСТО, рођен 1917, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 15. децембра 1944. у Срему, замјеник командира чете.

СТАНИШИЋ Рада МАРКО, рођен 1923, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

СТАНИШИЋ Крста НИКО, рођен 1926, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо марта 1945. у Срему командир вода.

СТАНИШИЋ ПАВЛЕ, рођен Крнуле, СРС, у НОБ од 1944, умро од рана 21. марта 1945. у Руми.

СТАНИШИЋ Ђура ПЕРО, рођен 1921, Маине, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 5. јуна 1944. на Зец-планини у Босни.

СТАНИШИЋ Пере РИСТО, рођен 1912, Маина, Еудва, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

СТАНКОВИЋ ЕЛАГОЈЕ, рођен 1920. Јаглић, Бабушница, СРС, у ИОБ од 14. октобра 1944. погинуо 9. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

СТАНКОВИЋ ДИМИТАР, рођен 1928, Копривица, Ниш, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТАНКОВИЋ Живка ДОБРИВОЈЕ, рођен 1919, Гојиновац, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ ДРАГАН, рођен 1926, Бањани, Уб, СРС земљорадник, у НОБ од 18. септембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ П. ДРАГОСЛАВ, рођен 1924, Ниш, СРС, у НОБ од 16. новембра 1944. годнне.

СТАНКОВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1925, Ракинци, Срез Моравски, СРС, У НОБ од новембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ МИЛИСАВ, рођен у Бањана, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. погинуо марта 1945. у Срему.

СТАНКОВИЋ МИЛИСАВ, рођен 1926, Личје, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ Јована МИЛОРАД, рођен 1925, Женева, Швајцарска, радник, у НОБ од 6. новембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ Јована МИЛОРАД, рођен 1925, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАНКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1925, Бабушница, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

СТАНКОВИЋ РАДОВАН, рођен 1919, Ново Село, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТАНКОВИЋ РАНКО, рођен 1927, Когсривице, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАНКОВИЋ Стојана СТАНКО, рођен 1922, Средски До, Врање, СРС, земљорадник, у НОБ од 7. јула 1944. године.

СТАНКОВИЋ Драгољуба СТЕВАН, рођен 1919, Гајиновац, Прокупље, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944, погинуо јануара 1945. Шидски Бановци — Срем.

СТАНКОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1924, Копривица, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Милана ЧЕДОМИР, рођен 1918, Вукони, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен 1925, Старо Село, Велика Плана, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ Р. ЉУБОМИР, рођен 1920. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ МИЛАН, рођен Сребрница, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ МИЛАН, рођен 1928, Опардић, Сребрница, Ваљево, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ МИЛОСАВ, рођен Бањани, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. умро од рана 21. марта 1945. у Шаренграду.

СТАНИСАВЉЕВИЋ Никодије НИКОЛА, рођен 1922, Ритопек, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАРЧЕВИЋ Светозара ДРАГОСЛАВ, рођен 1925, Суводање, Ваљево, СРС, радник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

СТАРЧЕВИЋ Александра ДРАГУТИН, рођен 1925, Суводање, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

СТАРЧЕВИЋ МИЛАН, рођен 1923, Полеча, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТАРЧЕВИЋ Јеремије СИНИША, рођен 1922, Рогача, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТАНЧИЋ ТОДОР, рођен Рипањ, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. погинуо 6. маја 1945. у Врбовец код Загреба.

СТЕФАНОВИЋ Драгољуб МИЛОРАД, рођен 1919, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ МИЛУТИН, рођен 1914, Мудраковац, Књажевац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ Живорада САВО, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. погинуо 5. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

СТЕПАНОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1925, Јајинци, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТЕПАНОВИЋ Драгољуба МИЛОРАД, рођен 1919, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

СТЕПАНОВИЋ Настаса РАТОМИР, рођен 1914, Липе, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТЕПАНОВИЋ Степана СВЕТИСЛАВ, рођен 1927, Ковачевац, Младеновац, СРС, у НОБ од 20. новембра 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ МИЛАН, рођен 1921, Гунцате, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ ЗЛАТИВОЈ, рођен 1921, Младеновац, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ ЗЈ1АТИВОЈ, рођен 1914, Шеншин, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТИЈОВИЋ Милије СПАСОЈЕ, рођен 1919, Маште, Иванград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, иогинуо 17. јануара 1945. код села Немци у Срему, политички делегат вода.

СТОЈАКОВИЋ ДРАГУТИН, рођен 1925, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ БОЖИДАР, рођен 1922, Јајинци, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ М. ЧЕДОМИР, рођен 1920, Драшково, Кутина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Драгољуба ДИМИТРИЈЕ, рођен 1926, Старо Село, Велика Плана, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Христивоја ДУШАН, рођен 1920, Врбица, Кладово, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Душана ХРАНИСЛАВ, рођен 1920, Врбица, Неготин, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1922, Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Живојина МИЛОРАД, рођен 1926, Младеново, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Радоја МИЛИЋ, рођен 1888, Трешн,ево, Иванград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. умро 1973. године.

СТОЈАНОВИЋ Стојана СТАНКО, рођен 1922, св. Илија, Почински, СРС, жељезничар, у НОБ од 7. августа 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ВИДЕН, рођен Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник у НОБ од новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Николе ВИДОЈЕ, рођен 1920, Кумодраж, Београд, СРС, радник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1923, Лакашница, Лесковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Лазара ВЛАДИМИР, рођен 1925, Чакошница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1921, Дон,и Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 1921, Дон.и Матејевац, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

СТОЈИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1923, Јасеница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈИЋ Александра МИЛУТИН, рођен 1925, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТОЈИЋ МИРОСЛАВ, рођен 1919, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

СТОЈИЋ ВЛАСТИМИР, рођен 1925, Београд, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТОЈКОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1911. Лесковац, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТРУГАР Николе ФИЛИП, рођен 1920, Стругари, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

СТРУГАР Марка ВИДО, рођен 1919, Рваши, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо децембра 1944. код Шида — Срем.

СТОЈЖИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1923, Јасенице, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. септембра 1944. године.

ШАНИЋ РАДОМИР, рођен 1923, Врела, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ШАНИЋ Светозара ЗДРАВКО, рођен 1926, Кусићи, Бела Црква, СПВ, земљорадник, у НОБ од 20. октобра 1944. године.

ШАРЕНАЦ БОРИША, рођен 1928, Крсташе, Билећа, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 1944. умро од задобивених рана 6. фебруара 1945. године у Земуну.

ШАРОВИЋ АЦО, рођен Орах, Црна Гора, у НОБ од 1944. године, погинуо 17. јануара 1945, Срем.

ШАТАЈ Павла АНТОН, рођен 1926, Стара Кањижа, Сента, СПВ, у НОБ од 3. децембра 1944, погинуо 12. априла 1945. Бабска Срем.

ШЋЕПОР АНДРИЈА, рођен Раковица, Београд, СРС, у НОБ од 1944. погинуо марта 1945. у Срему.

ШЕВИЋ ЖИВКО, рођен Бешаново, Ириг, СПВ, у НОБ од 1944. године, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ШЕГРТ Б. ДИМИТАР, рођен 1914, Бастаси Б. Грахово, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од 15. новембра 1944, погинуо 9. децембра 1944. на село Берак — Срем.

ШЕГВИЋ-ЕРЦЕГ Ивана МАРИЈА, рођена 1926, Каштел-Нови, Сплит, СРХ, домаћица, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

ШОФРАНАЦ Крцуна САВО, рођен 1915, Цеклин, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ШОФРАНАЦ Крцуна ВАСО, рођен 1911, Цеклин, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ШОКИЋ МКЈО, рођен 1910, Врдник, Ириг, СПВ, у НОБ од 14. септембра 1944. године.

ШТЕФАНОВИЋ Драгољуба МИЛОРАД, рођен 1919. Мали Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године. I

ШУШТЕР Марка ЉУБО, рођен 1912, Глухи До, Бар, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941. године.

ТАБАКОВИЋ Мехе ХУСЕИН, рођен 1923, Тодорово, Велика Кладуша, СРБиХ, у НОБ од 10. августа 1944. године

ТАБАКОВИЋ МИЛИЈА, рођен 1927, Велика Моштаница, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТАДИЋ ЉУБОМИР, рођен 1915, Велико Село, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ТАЛАЈА АНТОН, рођен 1923, Цетиње, СРЦГ, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ТАСИЋ Живојина ВЕЛИМИР, рођен 1927, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 18. новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Товарника — Срем.

ТАТАЈ Имре ЈАНОШ, рођен 1920, Нови Итебеј, Бела Црква, СПВ, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТАТАИ Имре ЈАНОШ, рођен 1910, Нови Итебеј, Бела Црква, СПВ, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТЕОФИЛОВИЋ Велимира ВЕРОЉУБ, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ТЕРЗИЋ Станка ДУШАН, рођен 1921, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ТЕСЛИЋ МИЛАН, рођен 1916. Островица, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТЕШИЋ ЈАКОБ, рођен 1926, Мионица, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ТЕШИЋ Л. ВЕЛИСАВ, рођен 1927, Бајика Башта, СРС, у НОБ од септембра 1944. године.

ТЕШИЋ Сретена ЗЛАТОМИР, рођен 1920, Ваљево, СРС, радник, у НОБ од септембра 1944. године.

ТОДОРОВ СТОЈАН, рођен 1927. Штип, СРМ, у НОБ од 1944. године.

ТОДОРОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 1927. Конатица, Горњи Милановац, СРС земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Јована ДОБРИВОЈЕ, рођен 1923, Сувар, Варварин, СРС, у НОБ од 1944. године.

ТОДОРОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1921, Ребовац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од септембра 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Живка МИОДРАГ, рођен 1927, Рипањ, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ПРВОСЛАВ, рођен 1921, Кожувор, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 5. октобра 1944. године.

ТОЛМАЧЕВИЋ Светозара ДРАГОСЛАВ, рођен 1927, Београд, СРС, фотограф, у НОБ од 23. новембра 1944. године.

ТОЛПАН Рала ЈОЗЕФ. рођен 1920. Руско Село, Српска Црња, СПВ, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ТОМАШЕВИЋ Луке ДУШАН, рођен 1924, Косовска Митровица, ученик, учитељске школе, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо јула 1944. године на Ћовђевићевом Врху код Пљеваља.

ТОМЧИК Хида МИЛОШ, рођен 1921, Метлика, СР Словенија, у НОБ од 9. септембра 1943. године

ТОПИСИРОВИЋ Милосав МИЛОЈЕ, рођен 1914, с. Сиљашница, Пријепоље, СРС, правник, члан КПЈ, у НОБ од 1941.

ТОШИЋ М. АНТОНИЈЕ, рођен 1920, Емурови, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ТОМАНОВИЋ МАРИЈА, рођена 1927, Цетиње, СРЦГ, у НОБ од 22. септембра 1944. године

ТОМИЋ Сретена АРСЕН, рођен 1921, Лоћи, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТОМИЋ ЈОВАН, рођен 1923, Хормане, СРС, у НОБ од 1944. године.

ТОМИЋ ЖИВОРАД, рођен 1922, Чачак, СРС, у НОБ од 1944. године.

ТОПАЛОВИЋ Гавра ДАИИЛО. рођен 1927. Брвеница, Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у батаљон ступио 16. јула 1944. године.

ТОПАЛОВИЋ РАФАИЛО, рођен 1927, Штулац, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ТРАВАНИ ЂОВАНИ, рођен 1920, Венеција, Италија, у НОБ од 15. новембра 1944. године.

ТРИФУНОВИЋ М. ТАДИЈА, рођен у Голу Бабињац, Сврљиг, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ТРИФУНОВИЋ ВЕЛИМИР, рођен 1919, Доша Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ТРИВАНОВИЋ БРАНКО, рођен 1924, Нови Сад, СПВ, у НОБ од октобра 1944. год.

ТУЦИЋ Марка ТОША, рођен 1926, Житиште, СПВ, ученик, у НОБ од септембра 1944. године.

ТУЦИЋ М. ТОША, рођен 1926, Богојево, Зрењанин, СПВ, сарач, у НОБ од 1944. године.

ТУРМИЋ С. БОГДАН, рођен 1926, Копривна, Власотинци, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

УЛИЋЕВИЋ Ђока БРАНКО, рођен 1922, Бријеге, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 1. септембра 1944. године у Бајиној Башти.

УРОШЕВИЋ ЧАСЛАВ, рођен 1923, Бољевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро 7. маја 1945. Дубрава код Загреба од задобивених рана.

ВАЈС АНДРИЈА, рођен 1923, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. год.

ВАНЗО Ангела ИВАН, рођен 1920, Беговхан, Завидовићи, СРБиХ, машинбравар, у НОБ од 6. новембра 1944. године.

ВАРГА АНДРАШ, рођен 1919, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ВАСИЋ МИЛКА-МИЛИЦА, рођена 1925, Таково, Уб, СРС, домаћица, у НОБ од октобра 1944. године.

ВАСИЋ Остоје МИЛОШ, рођеи 1924, Петриња, Босаиски Нови, СРБиХ, земљорадник, у НОБ од децембра 1944. године.

ВАСИЋ МОМИР, рођен 1927, Михаиловац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ВАСИЋ Светислава МОМИР, рођен 1922, Михаиловац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. децембра 1944. године.

ВЕСИЋ СИМА, рођен 1907, Гргуревац, Сремска Митровица, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ ДРАГУТИН, рођен 1927, Добрача, Крагујевац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ ЂОРЂЕ, рођен 1925, Брза Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ МИЛОСАВ, рођен 1911, Гледићи, СРС, у НОБ од 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ Чедомира ДУШАН, рођен 1921. Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

ВЕГИЋ ДРАГОЉУБ, рођен Врчин, Гроцка, СРС, у НОБ од новембра 1944. погинуо 5. априла 1945, код Шаренграда.

ВЕСЕЛИНОВИЋ БОГОСАВ, рођен у СРС, радник, у НОБ од октобра 1944. године.

ВЕСЕЛИНОВИЋ БОРА, рођен 1907. Комарићи, Осечина, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. августа 1944. године.

ВЕЛИЋ У. БОЖИДАР, рођен 1920. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ВЕСЕЛИНОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен 1919, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ВЕСЕЛИНОВИЋ М. ЉУБИВОЈЕ, рођен 1925, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ВЕСЕЛИНОВИЋ Антона РАЈКО, рођен 1928, Бело Поље, Ваљево, СРС, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ВЕЛИЧКОВИЋ СЛАВКО, рођен 1919, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ВИЋЕНТИЋ Ранка ДРАГОСАВ, рођен 1926, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ВИЋЕНТИЋ Маринка ЂУРАЂ, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. погинуо 14. октобра 1944. Јајинци — Београд.
ВИЋЕНТИЋ Ј1УКА, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ВИЋЕНТИЋ Борисава РАДОСАВ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.
ВИЋЕНТИЋ Васа СЛОБОДАН, рођен 1919, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ 6. октобра 1944. године.
ВИЋЕНТИЋ Светозара ЖИВАН, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 8. октобра 1944. године.
ВИДОВИЋ Лазар МИЛИВОЈЕ, рођен 1911, Трубјела, Никшић, СРЦГ, студент технике, у НОБ од 1941, члан КПЈ, погинуо априла 1944. године код села Челинац — Бања Лука.
ВИДОВЉАК ИЛИЈА, рођен 1919, Губљеш, у НОБ од 1944. године.
ВАЛОТИЈЕВИЋ-ЛАЗОВИЋ Рајка МИЛЕНА, рођена 1926, Бајина Башта, СРС, ученица, у НОБ од 1. септембра 1944. године.
ВИЛОТИЈЕВИЋ Рајка МИЛОШ, рођен 1926, Бајина Башта, СРС, ђак, у НОБ од 5. септембра 1944. године.
ВИНОТИЋ МИЛОРАД, рођен 1924, Драгијевица, Осечина, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ВИЧЕК СТЕФАН, рођен 1923. Сивац, Сомбор, САПВ, у НОБ од 1944. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда.
ВЛАШКО РАДЕ, рођен 1911, Трново, СРБиХ, у НОБ од 10. маја 1944. године.
ВЛАХОВИЋ Андрије БЛАГОТА, рођен 1918, Колашин, СРЦГ, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
ВОЈИНОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1921, Живиновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ВОЈИНОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1911, Мазин, Војнић, СРХ, радник, у НОБ од 15. октобра 1944. године.
ВОКОДИЛ ГЛИГОРИЈЕ, рођен 1894. СССР, у НОБ од октобра 1944. године.
ВОЈТЕХ Боре МИЛОРАД, рођен 1927. Ваљево, СРС, електричар, у НОБ од 15. септембра 1944. године.
ВРАГОЛИЋ Драгиња ЦВЕТИН, рођен 1919, Чекошина, Лозница, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ВРДОВЉАК ИЛИЈА, рођен 1919, Губљеш, у НОБ од 1944. године.
ВРЕСКОВ АНДРИЈА, рођен 1925, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.
ВУЧИЋ БЛАЖО, рођен 1928, Бијела, Шавник, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.
ВУЧИЋ ИВАН, рођен 1921, Рача, Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944. године.
ВУЧИНИЋ ЈОЦО, рођен Ковачица, Банат, СПВ, у НОБ од октобра 1944. погинуо 6. маја 1945. године у Врбовец.
ВУЧКОВИЋ ДРАГОМИР, рођен Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944. године, погинуо 26. априла 1945. Рајићи СРХ.
ВУЧИЋЕВИЋ КРИСТИМИР, рођен 1921. Вишеград, СРБиХ, у НОБ од 22. септембра 1944. погинуо 7. маја 1945. код Врбовца.
ВУЧКОВИЋ МИЛАН, рођен 1927, Сушак, Ријека, СРХ, ученик, у НОБ од 1944. године.
ВУЧКОВИЋ ДРАГОМИР, рођен 1926. Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ВУЧКОВИЋ Милана МАРКО, рођен 1925, Прекорница — Љуборић, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. погинуо марта 1945. у Босни.
ВУКЧЕВИЋ Ника СЛАВО, рођен 1916, Глухи До, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, члан КПЈ, погинуо 26. августа 1944. на Палисаду као политички комесар чете.
ВУКЕЛИЋ В. ДАНИЛО, рођен Орах, Билећа, СРЕиХ, у НОБ од 1944. године.
ВУКОВИЋ РАДОСАВ, рођен 1925, Мостар, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.
ВУЈАЧИЋ ВИДАК, рођен 1912, Ријечани, Никшић, СРЦГ, радник, у НОБ од 1941, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.
ВУЈИЧИЋ Марка ЛАЗАР, рођен 1914, Заслап, Никшић, СРЦГ, зсмљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, умро 1946. године.
ВУЈИЧИЋ Гојка НИКОЛА, рођен 1920, Ријечани, Никшић, подофицир, БЈВ, у НОБ од 1941. године.
ВУЈИСИЋ Николе БРАНКО, рођен 1924, Матешево, Колашин, СРЦГ, ученик гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ВУЈИСИЋ Ников ПАВЛЕ, рођен 1924, Матешево, Колашин, СРЦГ, ђак, у НОБ од 1944. године.

ВУЈИСИЋ ПАВЛЕ, рођен 1926, Београд, СРС, ђак, у НОБ од октобра 1944. године.

ВУЈИСИЋ Томаша САВО, рођен 1922, Бијело Поље, СРЦГ, угоститељски радникј у НОБ од 14. септембра 1944. године.

ВУЈИСИЋ Николе ВАСИЛИЈЕ, рођсн 1923, Матешево, Колашин, СРЦГ, члан СКОЈ-а, ученик гимназије, у НОБ од 1941. године.

ВУЈИЦА Вељка ПАВЛЕ, рођен 1922, код Никшића, СРЦГ, ђак, у НОБ од 1941, погинуо 1944. код Мркоњић Града.

ВУКИЋ Гавра ДРАГИША, рођен 1922, Слатина, Андријевица, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 25. августа 1944. на Палисаду.

ВУКИЋЕВИЋ МИТАР, рођен 1887. Цетиње, СР Црна Гора, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ВУКОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1918, Дубовци, Пећ, САПК, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда као водник.

ВУКСАНОВИЋ Велише ПЕТАР, рођен 1922, Цетиње, СРЦГ, матурант гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погинуо 21. априла 1945. у Плетерници.

ВУКСАНОВИЋ Арсеније СВЕТОЛИК, рођен 1909, Грошница, Крагујевац, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ВУКИЋЕВИЋ Мирка МИЛЕТА, рођен 1924, Иванград, СРЦГ, ђак, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ВУКИЋЕВИЋ МИРКО, рођен 1913, Чешљари, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ВУЈКОВИЋ Милоја МИЛАН, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ВУЈКОВИЋ Обрада МИЛОРАД, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, погинуо 13. априла 1945. Шаренград — Срем.

ВУКОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен Дубоњић, Пећ, СПК, у НОБ од 1943. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем, као командир вода — заставник.

ВУКАНОВИЋ Рака НИКОЛА, рођен 1924, Подгор Црвница, Бар, СРЦГ, ђак гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ВУКОВИЋ Добривоје ДРАГУТИН, рођен 1917, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

ВУКОВИЋ Милана ПРЕДРАГ, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944., умро

ВУКИЋЕВИЋ МИОДРАГ, рођен Светлић, Крагујевац, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ВУКОВЧИЋ Марко, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ВУКОВЧИЋ Радована СЛОБОДАН, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године.

ВУКОВИЋ МИЛИЋ, рођен у СРС, у НОБ од 1944. године.

ВУКОВЉАН Николе ИЛИЈА, рођен 1919, Губље, Пивпо, у НОБ од 1944. године.

ВУЈОВИЋ Луке БРАНИСЛАВ — БРАНКО, рођен 1922, Комарно, Бар, СРЦГ, матурант, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 1. септембра 1944. године у Бајиној Башти, заменик комесара чете.

ВУЈОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1918, Штитари, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ВУЈОВИЋ Вида ФИЛИП, рођен 1922, Комарно, Бар, СРЦГ, ученик, гимназије, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 26. августа 1944, на Палисаду.

ВУЈОВИЋ Алексе ЉУБО, рођен 1925, Цетиње, СРЦГ, ђак, гимназије, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941, погипуо 4. децембра 1944. код Товарника у Срему, делегат вода.

ВУЈОВИЋ Вида МИЛО, рођен 1919, Комарно, Бар, СРЦГ, студент, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 9. децембра 1944. Шидски Бановци у Срему.

ВУЈОВИЋ Марка НИКОЛА, рођен 1922, Доња Селина, Љуботиње, Цетиње, СРЦГ, ученик учитељске школе, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо јуна 1944. код Прозора, као политички делегат вода.

ВУЈОВИЋ Пера ВИДО, рођен 1920, Комарно, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, умро 1951. године.

ВУЈОВИЋ Јована ВЛАДИМИР — ВЛАДО, рођен 1921, Комарно, Бар, СРЦГ, матурант гимназије, у НОБ од 1941, члан СКОЈ-а, погинуо 4. јануара 1945. код Оролика — Срсм, као комесар батерије.

ВУЈОВИЋ Луке ВОЈИСЛАВ—ВОЈО, рођен 1924, Комарно, Бар, СРЦГ, ђак гимназије, члан СКО.Т-а, у НОБ од 1941. године.

ВУКОСАВЧЕВИЋ Мила РАДОВАН, рођен 1924, Попратница, Бар, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1942. године.

ВУЛЕВИЋ Милутина ЈОВАН, рођен 1909, Титоград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЗАГОРАЦ ДУШАН, рођен 1910. Отешић, Сиње, СРХ, радник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ЗАНИ ЂЕРМАНО, рођен 1916. Тревисо, Италија, у НОБ од 1944. године.

ЗЕЦ Петра ИВО, рођен 1911, Пабори, Будва, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЗЕЦ Милана НИКОЛА, рођен 1925, Пабори, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ЗЕЦ РАДОСЛАВ, рођен 1922, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЗЕЦ Митра САВО, рођен 1925, Пабори, Будва, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ЗЕКОВИЋ Тома ИЛИЈА, рођен 1920, Слатина, Ивангрaд, СРЦГ, наредник БЈВ, члан КПЈ у НОБ од 1941. године.

ЗЕЉИЋ Цветка БОЖИДАР, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЗЕЉИЋ Цветка ЖИВОРАД, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, умро послије рата.

ЗЕЧЕВИЋ Милије МИОДРАГ, рођен 1920, Бумбарево брдо, Книн, СРС, металски радник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЗИМЋИНОВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен 1922, Стари Бор, СРЦГ, у НОБ од 1944. год.

ЗЛОЈУТРО ОСТОЈА, рођен Врбашка, Босанска Градишка, СРЕиХ, у НОБ од 1943. погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.

ЗЛОКОВИЋ Душана ЈОВИЦА, рођен 1920, Бијела, Херцег Нови, СРЦГ, радник, у НОБ од 1942. године.

ЗДРАВИЋ Спасоја МИЛУТИН, рођен 1927, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. новембра 1944. године.

ЗОЛИЋ БЕКТО, рођен 1925, Тузла, СРБиХ, у НОБ од 1944. године.

ЗОРИЋ ПЕТАР, рођен 1920, Морин, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЗОРБИЋ Ристе ВОЈИСЛАВ, рођен 1925, Клеше, Богатић, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЗОРБИЋ Будимира МИЛАДИН, рођен 1925, Клење, Богетић, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЖАРКОВИЋ МИЛАН, рођен 1919, Коричани, СРС, у НОБ од 1944. године.

ЖИГИЋ ИВАН, рођен 1924, Нови Бечеј, СПВ, у НОБ од 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ Борисава МИЛЕНКО, рођен 1923, Суводање, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 15. септембра 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ Радомира ЉУБОМИР, рођен 1926, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 4. новембра 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ МИОДРАГ, рођен 1920, Врбица, Кладово, СРС, у НОБ од 1944. год.

ЖИВАНОВИЋ РАДОЈИЦА, рођен 1927, Маскаре, Варварин, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ В. ДРАГОСЛАВ, рођен 1920, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ ДРАГОСЛАВ, рођен 1923, Мало Орашје, Смедерево, СРС, у НОБ од октобра 1944, умро 6. маја 1945. Дубрава код Загреба.

ЖИВАНОВИЋ СВЕТИСЛАВ, рођен 1926. Ниш, СРС, у НОБ од 18. октобра 1944.

ЖИВАНОВИЋ Бранисава ЗЛАТОМИР, рођен 1924, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. Товарник — Срем.

ЖИВКОВИЋ БОГДАН, рођен 1926, Црљеник, Прибој, СРС, земљорадник у НОБ од 1944. године.

ЖИВКОВИЋ БОРИСАВ, рођен 1927, Чабровац, Бабушница, СРС, земљорадник, у НОБ од 12. новембра 1944. године.

ЖИВКОВИЋ ЈЕРЕМИЈА, рођен 1920, Златар, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944.

ЖИВКОВИЋ ЈОРДАН, рођен 1926, Стрмово, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944.

ЖИВКОВИЋ Милете РАДОМИР, рођен 1923, Машнице, Ивангрaд, СРЦГ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1941. године.

ЖИВКОВИЋ МИЛОСАВ, рођен Мирославци, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године, погинуо 5. априла 1945. године код Шаренграда, Срем.

ЖИВКОВИЋ СЛАВОЉУБ, рођен 1927, Бреза, Жагубица, СРС, земљорадник у НОБ од новембра 1944. године.

ЖИВКОВИЋ Д. СЛАВОЉУБ, рођен 1922, Губеревац, Београд, СРС, у НОБ од октобра 1944. године.

ЖИВКОВИЋ ВЕЛИЧКО, рођен 1921, Чагровац, СРС, столар, у НОБ од октобра 1944. године.

ЖИВКОВИЋ Милутина ВУКАДИН, рођен 1924, Горња Врезина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 22. децембра 1944. године.

ЖИВКОВИЋ ЖИВОЈИН, рођен 1922. Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 6. октобра 1944. године.

ЖИВОТИЋ Љубомира ДРАГОСЛАВ, рођен 1920, Ропочево, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 10. октобра 1944. године

ЖИВКОВИЋ РАДОЈЕ, рођен 1922, Кумодраж, Београд, СРС, у НОБ од новембра 1944. године.

ЖИВОТИЋ ВИТОМИР, рођен 1913, Амерић, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЖМАКАР ДРАГУТИН, рођен 1926, Земун, Београд, СРС, у НОБ од 1944. године.

С П И С А К
БОРАЦА КОЈИ СУ У БАТАЉОН СТУПИЛИ У 1945. ГОДИНИ'

АЋИМОВИЋ Матије СТАНКО, рођен 1926, Почековина, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

АЏИЋ САВО, рођен 1922, Подгорица — Титоград, СРЦГ, ђак, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

АЈЗЕНХАМЕР Јосипа ЂУРО, рођен 1924, Земун, СРС, у НОБ од 1944. године.

АЛЕКСАНДРИЋ Милутина МИЛОРАД, рођен 1922, Ропочево, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944, умро од рана априла 1945. године.

АЛЕКСИЋ Радоја БОГДАН, рођен 1922, Штулац, Врњачка Бања, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. јуна 1945. код Велике Плане.

АЛЕКСИЋ Богдана ЖИВАДИН, рођен 1908, Ропочево, Сопот, СРС, у НОБ од 1944, умро од рана 12. априла 1945. код Шаренграда.

АНДРЕЈИЋ Милуна МИТАР, рођен 1926, Брус, СР Србија, земљорадник, у НОБ од 27. новембра 1944. године.

АНТИЋ Милована УГРИН, рођен 1916, Бановац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

АРИГМАН ДРАГО, рођен 1926, Батајница, Земун, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

АВРАМОВИЋ Станислава МИЛОШ, рођен 1923, Залаговац, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро од рана априла 1945. године.

АВРАМОВИЋ Михаило, рођен 1907, Младеновац, СРС, земљорадник, рањен 14. марта 1945. године.

АРСЕНОВИЋ Младена ВЛАДАН, рођен 1925, Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944. године.

БЕЛАГРИЋ Петра ВАСО, рођен 1925, Шабац, СРС, у НОБ од октобра 1944. умро од рана априла 1945. године.

БОБИЋ МИЛОРАД, рођен 1926, Иванча, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

БОГДАНОВИЋ МИЛОШ, у НОБ од 2. маја 1945. године.

БОГДАНОВИЋ Милутина АЛЕКСАНДАР, рођен 1915, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Драгише БОРИВОЈ, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЕОГДАНОВИЋ Миливоја МИЛОРАД, рођен 1925, Београд, СРС, у НОБ од 1945, умро од рана априла 1945. код Шаренграда.

БОЖИНОВИЋ РАТОМИР, рођен 1912, Лесковац, СРС, у НОБ од 1945. године.

БОЈИЋ Д. МИЛАН, рођен 1909, Скобаљ, Смедерево, СР Србија, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

БОЉЕВИЋ Павла БОШКО, рођен 1914, Горња Горица, Подгорица (Титоград), СРЦГ, обућар, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

БОЉЕВИЋ Сима МИЛУТИН, рођен 1922, Горња Горица, Подгорица (Титоград) СРЦГ, ђак, у НОБ од 1941, умро послије рата.

БОЖОВИЋ ЂОРЂЕ, рођен на Косову, у НОБ од 1943. године.

БОЉЕВИЋ Марка ВЛАДИМИР, рођен 1923, Зеница, СРБиХ, члан СКОЈ-а, радник у НОБ од 1941, поручник, погинуо 1945. године.

БОЖОВИЋ ЈАНКО, рођен на Косову, у НОБ од 1943. године.

БРАДАРЕВИЋ Радоја ЖИВКО, рођен 1923, Кожувар, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

БОЖОВИЋ Стева ВИДАК, рођен 1919. Рогаме, Титоград, СР Црна Гора, земљорадник, члан КПЈ у НОБ од 1941. командант 1. батаљона од 5. марта 1945. године.

1. Наредбом Генералштаба од 5. марта 1945. године, прешло се на тројну формацију, па је од 1. и 2. батаљона формиран 1. батаљон. Тако да је већина приказаних бораца у списку за 1945. годину дошло из 2. Батаљона.

БУЈ1АТ ВЛАДО, рођен 1923, Вргин Мост, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЦВИЈИЋ Лазара МИЛАН, рођен 1924, Бритвица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЦВИЈОВИЋ Милинка МИЛИЦА, рођена 1925, Ваљево, СРС, у НОБ од 1944. године.

ЋАЛИЋ Миладина МИЛАДИН, рођен 1909, Драговолићи, Никшић, СРЦГ, жандар, у НОБ од 1941. умро послије рата.

ЧУКИЋ Илије АНДРО, рођен 1895, Пећ, СП Косово, радник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. умро послије рата.

ЋЕТКОВИЋ ИЛИЈА, рођен 1902, Бјелице, Цетиње, СРЦГ, шофер, у НОБ од 1944, погинуо на Сремском фронту.

ЋОСИЋ ЈБубише РАДОСАВ, рођен 1919, Велика Дренова, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

ДИМИТРИЈЕВИЋ Светозара МИРОСЛАВ, рођен 1915, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. погинуо 19. априла 1945. код Плетерпице.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Николе ЖИВОРАД, рођен 1928, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 16. априла 1945. године у Славонији.

ДИМИЋ Јефтонија ЖИВОЈИН, рођен 1926, Парадик, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро послије рата.

ДОДОШ Петра ВЕЛИМИР, рођен 1914, Додоши, Петриња, СРЦГ, трговац, у НОБ од 1945. године.

ДРАГОЈЕВИЋ Данила ЖИВОРАД, рођен 1913, Ружевица, Ваљево, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 16. априла 1945. у Славонији.

ДРАГУТИНОВИЋ МИТАР, рођен 1914, Бандићи, Даниловград, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ЋОН Викента МОЈСИЈЕ, рођен 1917, Алибунар, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЂОРЂЕВИЋ Николе БРАНИСЛАВ, рођен 1914, Крагујевац, СРС, радник, у НОБ од 1944, погинуо 23. априла 1945. у Славонији

ЂОРЂЕВИЋ ЈБубомира БРАНКО, рођен 1925, Буина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 13. априла 1945. године у Славонији.

ЂУРИЋ БОГДАН, рођен 1926, Копривно, у НОБ од 1945. године.

ЂУРИЋ Драгутина МИЛЕТА, рођен 1922, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. умро послије рата.

ЂУРИЋ Јефтимија ВЕЛИСАВ, рођен 1916. Омамица, Трстеник, СРС, земљорадник у НОБ од 3. марта 1945. погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

ЂУРОВИЋ МОМО, рођен 1924, Орјалука, Даниловград, земљорадник, СРЦГ, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

ФИЛИПОВИЋ Петра ЉУБОМИР, рођен 1914, Стубица, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. годипе.

ФИЛИПОВИЋ Љубисава ВОЈИСЛАВ, рођен 1924, Совљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ФРАЈТ Пере МАРКО, рођен у Вуковару, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо априла 1945. на Сремском фронту.

ГАЈИЋ Илије ПЕТАР, рођен 1915, Мала Вашица, Шид, СПВ, у НОБ од 1945. године.

ГАШИЋ Војислава МИЛАН, рођен 1917, Рудинци, Врњачка Бања, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ГАВРИЛОВИЋ Богосава ДРАГАН, рођен 1924, Париз (Француска), потпоручник, у НОБ од 1944, умро од рана 8. јуна 1945. године.

ГЕРО Паше ИСМЕТ, рођен 1923, Велики Кобилићи, Ливно, СРБиХ, у НОБ од априла 1943. године.

ГОЛУБОВИЋ Мије РАДОВАН, рођен 1924, Котлајићи Пљевља, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. погинуо 16. априла 1945, код Славонске Пожеге.

ГРУЈИЋ Михаила ЈОВИША, рођен 1925, Дрен, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ИБРАХИМОВИЋ Дауша ИСО, Шаховац, Подујево, СПК, у НОБ од 1945, нестао 11. јуна 1945. године.

ИГЊАТОВИЋ Бошка НЕНАД, рођен 1912, Почековина, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 1945. у Срему.

ИЛИЋ СЛАВКО, рођен 1912, Планица, Ковин, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ИЛИЋ Божидара ВОЈИМИР, рођен 1914, Пожаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

ИСАКОВИЋ Милана ВЛАДИМИР, рођен 1922, Смедеревска Паланка, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 9. маја 1945. на Мркушевцу, код (Загреба.

ИСИДАРОВИЋ Чедише ЧЕДОМИР, рођен 1921, Врчин, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ИВАНОВИЋ Бранислава МИЛУТИН, рођен 1926, Калиновац, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

ЈАКИЋ Ранислава ЕРАНКО, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ Ратомира ЈОВАН, рођен 1915, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ Благоја ЖИВОМИР, рођен 1927, Поповићи, Сопот, СРС, ђак, у НОБ од 1944. године.

ЈАМЛИЋ Павла ЖИВОРАД, рођен 1927, Врчин, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо несретним случајем 15. маја 1945. године.

ЈАШАРЕВИЋ Трајка МИОДРАГ, рођен 1912, Круповљани, СРС, музичар, у НОБ од 1944. године.

ЈЕФТИЋ Божидара ЖИВКО, рођен 1925, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОЦИЋ Светозара ВЕЛИЗАР, рођен 1922, Ропочево, Сопот, СРС, столар, у НОБ од 1944. године.

ЈОН МИКА, рођен 1915, Владимировац, Вршац, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЈОРГАЧЕВИЋ Миливоја МИЛОДРАГ, рођен 1920, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОКАНОВИЋ Тодора БОШКО, рођен 1910, Чечава, Теслић, СРБиХ, радник, у НОБ од 1945. године.

ЈОКСИЋ Драгутина МИОДРАГ, рођен 1926, Звечка, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 15. априла 1945. у Горњанима.

ЈОВИЋ Јеврема МИОМИР, рођен 1925, Лопатња, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

ЈОВИЋ Владимира ЖИВОТА, рођен 1926, Попадић, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 13. априла 1945. код Вуковара.

ЈОВКОВИЋ Благоја ЖИВОМИР, рођен 1924, Мали Поповић, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1921, Мраморац, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 16. јануара 1945. године.

ЈОВАНОВИЋ Ђорђе БОРИВОЈЕ, рођен 1925, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Владислава БУДИМИР, рођен 1924, Мионице, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ МАРКО, рођен 1916, Подгорица — Титоград, СРЦГ, радник, члан КПЈ-е, !у НОБ од 1941. године.

ЈОВАНОВИЋ Љубомира МИЛОШ, рођен 1911, Лештани, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 16. априла 1945. у Славонији.

ЈОВАНОВИЋ ВАСА ЈОВАН, рођен 1914, Велики Мокри Луг, Београд, СР Србија, земљорадник, у НОБ од 1. јануара 1945. године.

ЈОВАНОВИЋ Боривоја МИОДРАГ, рођен 1927, Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 14. априла 1945. у Славонији.

ЈОВАНОВИЋ Душана МОМИР, рођен 1925, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

ЈОВАНОВИЋ Милорад ЖИВОРАД, рођен 1923, Плужине, Сврљиг, СРС, земљорадник, у ИОБ од 1944. погинуо 24. априла 1945. године.

ЈОВОВИЋ Војина НИКОЛА—Коља, рођен 1917, Титоград, СРЦГ, трговачки помоћник, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 7. маја 1945. као политички комесар чете, у Дубрави код Загреба.

ЈУРИЋ Игњата НИКОЛА, рођен 1919, Лазина, Карловац, СРХ, у НОБ од 1943, погинуо априла 1945. на Плетерници.

КАРАХАСАН Амида СУЉО, рођен 1925, Блажуј, Дувно, СРБиХ, у НОБ од 1945. године.

КАТУМА Михаила ЈОСИП, рођен 1909, Вепровац, Кула, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

КЕЦМАН Андрије БОГДАИ, рођен 1923, Буковача, Босански Петровац, СРБиХ, у НОБ од 1941, заставник, погинуо 11. априла 1945. код Бапске.

КЕРГЕЉ ФРАЊО, рођен 1927, Стара Моравица, Бачка Топола, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КЕСЕЉЕВИЋ Ђорђа ДУШАН, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КЕЗИЋ Милана ДРАГОСЛАВ, рођен 1924, Медвеђа, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

КЛОБУЧАР Павла МИЛАН, рођен 1918, Урановица, Пакрац, СРХ, у НОБ од 1944, погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу.

КНЕЖЕВИЋ Ђуре ЧЕДОМИР, рођен 1918, Окучани, СРХ, учитељ, у НОБ од 1945. године.

КОЦИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен 1914, Мали Мокри Луг, Београд, СРС, у НОБ од 1945. године.

КОЈИЋ Илије СТАНОЈЕ, рођеп 1912, Краљевци, Рума, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

КОЛУБАРИЋ Д. АЛЕКСАНДАР, рођен 1923, Барич, Обреновац, СРС, у НОБ од 1944. године.

КОПИТОВИЋ Сава МИЛО, рођен 1914, Горичани, Титоград, СРЦГ, земљорадник у НОБ од 1941, погинуо 19. априла 1945. иа Плетерници, као командир вода.

КОСТИЋ Манојла МИОДРАГ, рођен 1904, Почековина, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

КРСТИЋ Драгутина ЦВЕТКО, рођен 1923, Куновица, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

КРСТИЋ Петра НОВАК, рођен 1912, Обреновац, СРС, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.

КРСТОНОШИЋ Душана МИЛИСАВ, рођен 1919, Совљак, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро послије рата.

КРУЛАНОВИЋ Срдана МИЛИЈА, рођен 1911, Кута, Жупа, СРЦГ, жандарм, у НОБ од 1944. годиие.

КУЛАУЗОВ СТЕВАН, рођен 192«, Мокрин, Кикинда, СПВ, земљораднкк, у НОБ од 1944. године.

КУРУЦ Верабне МИХАЈЛО, рођен 1924, Нови Бечеј, СПВ, у НОБ од 1945, погинуо 8. маја 1945. код Светог Ивана Зелине.

КУЗМАНОВИЋ Радомира БУДИМИР, рођен 1920, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ Рајка ГВОЗДЕН, рођен 1923, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ Радомира ЖИВОТА, рођен 1921, Липа, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЛАЂИЋ Ђура ВИДАК, рођен 1919, Понари, Титоград, СРЦГ, земљорадник, чган КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 7. маја 1945. Хрушковец код Загреба.

ЛАЈОВИЋ Радосава СОКСИМ, рођен 1916, Никшић, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ЛАКТАШ Имбре СЕПИ, рођен 1926, Мали Тојеник, Српска Црња, СПВ, у НОБ од 1945. године.

ЛАЗИЋ Станоја СВЕТОМИР, рођен 1919, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, умро послије рата.

ЛАЗОВИЋ Веселина ВЛАСТИМИР, рођен 1920, Станишићи, Врњачка бања, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЛЕТУНИЦА ШПИРО, рођен 1922, Тошић, Шибеник, СРХ, у НОБ од 1945, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

ЛЕОНТИЈЕВИЋ МИЛОЈЕ, рођен 1911, Лукавац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ЛЕОНТИЈЕВИЋ СПАСОЈЕ, рођен 1920, Лукавац, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЛОВЧЕВИЋ Марка ИВАН, рођен у Београду, СРС, у НОБ од 1944, рањен 23. јануара 1945. код Товарника.

ЛУКИЋ Сретена СЛАВКО, рођен 1923, Стопања, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ЉУБИЧИЋ Михаила ПЕТАР, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАНДИЋ ЈОВИЦА, рођен 1916, Витомирица, Пећ СПК-о, бивши официр, у НОБ од 1943. године.

МАРКОВИЋ Живорада ДРАГОЉУБ, рођен 1923, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

МАРКОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 1921, Стапање, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАРКОВИЋ Петра ЧЕДОМИР, рођен 1912, Лештане, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 14. фебруара 1945. године.

МАРКОВИЋ Живка МИОДРАГ, рођен 1911, Велико Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 25. децембра 1945. код Горњег Ковачевца.

МАРЈАНОВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1911. Београд, СРС, у НОБ од 1944. године. Умро 7. априла 1945. године члан СПВ.

МАРКОВИЋ Н. ЖИВОРАД, рођен 1926, Војиновац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАРКОВИЋ Младена ЖИВОРАД, рођен 1915, Бановац, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАРТИЋ Николе ВИТОМИР, рођен 1925, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у ИОБ од 25. јануара 1945. године.

МАНДИЋ Ђ. ЈОВИЦА, рођен 1916, Витомирица, Пећ, СПК, официр, у НОБ од 1941. (био једно вријеме у заробљенишгву).

МАРТАЛИЋ Мартина ЈОВАН, рођен 1925, Бездан, Сомбор, СПВ, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

МАРЈАНОВИЋ Милорада ЈАДРАН, рођен 1912, Локве, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

МАРЈАНОВИЋ Станоја МИЛОШ, рођен 1915, Крња Јела, Босански Петровац, СРБиХ, у НОБ од 1941, погинуо маја 1945. год.

МАТЕЈИЋ Матије МИЛАН, рођен 1917, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАТЕЈИЋ Велимир, МИЛУТИН, рођен 1914, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МАТОРЧЕВИЋ Животе МИЛОРАД, рођен 1921, Пударци, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 25. априла 1945. код Новске.

МАШИЋ Радомира МИЛУТИН, рођен 1922, Пружатовац, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

МАЗЕН Иштвана ИЛЕШ, рођен 1922, Учево, Нови Бечеј, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945, нестао 5. маја 1945. код Врбовца (Загреб).

МИЋАНОВИЋ М. РАДОМИР, рођен 1925, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

МИЧИЋ ЉУБОМИР, рођен 1927, Бајина Башта, СРС, у НОБ од 1944, године.

МИШИЋ Шпире МИЛЕ, рођен 1926, Земуник, Биоград на мору, СРХ, у НОБ од 1942, погинуо 18. априла 1945. на Плетерници као политички делегат вода.

МИХАИЛОВИЋ Божидара ЧЕДОМИР, рођен 1924, Дрен, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо априла 1945. у Срему.

МИХАИЛОВИЋ Андрије МИЛАН, рођен 1918, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. на Шаренграду.

МИХАИЛОВИЋ Чедомира РАДОМИР, рођен 1912, Београд, СРС, радник у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

МИЛАНКОВИЋ Милије ДУШАН, рођен 1921, Лозница, Младеновац, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 16. априла 1945. у Рушовцу (Славонија).

МИЛАНКОВИЋ Дамјана РАДОСАВ, рођен 1925, Срња, Крушевац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

МИЛАНОВИЋ Милосава ЖИВОТА, рођен 1916, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

МИЛЕНКОВИЋ Драгутина БОРИВОЈЕ, рођен 1927, Скорице, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 6. маја 1945. на Врбовецу код Загреба.

МИЛЕНКОВИЋ Ј. МИТАР, рођен 1916, Чекешина, Лозница, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ Боривоја РАДАН, рођен 1914, Доња Мутаница, Параћин, СРС, земљорадник, у НОБ од 22. фебруара 1945, погинуо 12. априла 1945. ~ код Бапске (Срем).

МИЛЕТИЋ Ивана АЛОЈЗ, рођен 1924, Зеница, СРБиХ, у НОБ од 1945.

МИЛЕТИЋ Драгомира РАДУН, рођен 1925, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛЕТИЋ Љубомира ВИТОМИР, рођен 1925, Туполе, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛИЋОВИЋ Радојице ВЛАДИМИР, рођен 1914, Мала Иванча, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Илије МИОДРАГ, рођен 1928, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЉКОВИЋ Саве МИЛАН, рођен 1922, Горски Ступник, Александровац, у НОБ од 1944, погинуо 9. маја 1945. код Загреба.

МИЛОЈЕВИЋ Душана ДРАГАН, рођен 1929, Београд, СРС, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Локаса (Срем).

МИЛОЈЕВИЋ Добривоја ПАВЛЕ, рођен 1927, Ресник, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

МИЛУТИНОВИЋ М. БОЖИДАР, рођен 1919, Водице, Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

МИЛУТИНОВИЋ Животе МАРКО, рођен 1920, Водице, Смедеревска Паланка, СРС, у НОБ од 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ РАЈКО, рођен 1925. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадпк, у НОБ од 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ Божидара ДРАГОСЛАВ, рођен 1923, Кумодраж, Београд, СРС. у НОБ од новембра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ М. МИОДРАГ, рођен 1917. Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1. новембра 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ Алексе МИХАИЛО, рођен 1915, Башин, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Нове Бапске (Срем).

МИЛОВАНОВИЋ Обрена МИЛОРАД, рођен 1926, Мратинци, Братунац, СРБиХ, земљорадник, члан СКОЈ-а, у НОБ од 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ Богољуба РАДОМИР, рођен 1926, Горње Златиње, Александровац, СРС, земљорадник, у НОБ од априла 1944, погинуо маја 1945. године код Трста.

МЛАДЕНОВИЋ Љубомира БРАНКО, рођен 1923, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИЈАТОВИЋ Милутина ДИМИТРИЈЕ, рођен 1915, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

МИРКОВИЋ МАТЕЈА, рођен 1911, Рушница, Славонски Брод, СРХ, у НОБ од 1945. године.

МИТРОВИЋ ДЕСИМИР, рођен 1920, Кумодраж, Београд, СРС, у НОБ од 1945. године.

МИТРОВИЋ Јосифа МИРОСЛАВ, рођен 1922, Брежје, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Бапске (Срем).

МИТРОВИЋ Косте МАРКО, рођен 1913, Михиње, Грачаница, Приштина, СПК, у НОБ од 1945, погинуо је 19. априла 1945. на Плетерници.

МИТРОВИЋ Ч. РОДОСЛАВ, рођен 1925. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

МИТРИЋ Милорада РАДОМИР, рођен 1925, Вреоци, Лазаревац, СРС, радник, у НОБ од 1944. године.

МРЕНОВИЋ Божа ЈОВО, рођен 1921, Подгорица — Титоград, обућарски радник, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Митра МИЛИСАВ, рођен 1916, Чекешина, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Јанка МИТАР, рођен 1916, Чекешина, Лазаревац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

НЕДИЋ ВОЈО, рођен 1922, Веселиновац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

НЕЂЕЛА Лукача ШАНДОР, рођен 1920, Мартанош, Суботица, СПВ, корпар, у НОБ од 1945. године.

НЕНАДИЋ Мије АЛЕКСА, рођен 1923, Грковци, Босанско Грахово, СРБиХ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

НИКОСАВИЋ Радосава ЉУБИША, рођен 1918, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

НИКОЛИЋ Недељка БРАНИСЛАВ, рођен 1924, Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, нестао априла 1945. године.

НИКОЛИЋ РАДОМИР рођен 1926, Просек, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

НИКОЛИЋ Владимира РАТКО, рођен у Борач, (Гружа), Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944, године, погинуо 12. априла 1945. на Плетерници.

НИКОЛИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1914, Мирijево, Београд, СРС, у НОБ од 1945. године.

НИКОЛИЋ Драгомира МИОДРАГ, рођен 1926, Влашевци, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1944. године.

НИКОЛИЋ М. МИРОСЛАВ, рођен 1922, Београд, СРС, матурант гимназије, у НОБ од 1944. године.

НИКОЛИЋ Б. БОЖИДАР, рођен 1924, Свође, Власетинци, СРС, у НОБ од 1944. године.

НИКОЛИЋ Радована ЖИВАДИН, рођен 1914, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, умро послије рата.

НИШАВИЋ АНГЕЛИНА, рођена 1925. Иванград, СР Црна Гора, ученица, члан КПЈ у НОБ од 1943. године.

НОПАКОВИЋ Мијатовић МИЛКА, рођена 1928, Сављак, Уб, СРС, у НОБ од 1944. године.

ОСМАНОВИЋ Мехмеда АХМО, рођен 1924, Турбе, Травник, СРБиХ, у НОБ од 1943, погинуо 6. маја 1945. на Врбовцу код Загреба.

ОСМАНБЕГОВИЋ Усајина МЕХМЕД—Медо, рођен 1920. Подгорица Титоград. СРЦГ, студент, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

ПАМЕТАР Луке СТЕВО, рођен 1927, Бањани, Босанска Крупа, СРБиХ, у НОБ од 1945, погинуо 9. маја 1945. код Кабела (Загреб).

ПАНТЕЛИЋ Милана ВЛАДАН, рођен 1920, Чачак, СРС, у НОБ од 1941, укро марта 1945. као водник.

ПАНТИЋ Р. БРАНКО, рођен 1909. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПАНТИЋ Велимир ЈОВАИ, рођен 1919, Азања, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро послије рата.

ПАПИЋ Марка АЛЕКСАНДАР, рођен 1922, Ковачевац, Младеновац, СРС, зег.з-љорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Нове Бапске (Срем).

ПЕКИЋ Луке ВОЈО, рођен 1924, у СРЦГ-и ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.

ПЕШИЋ Анђела БОГОСАВ, рођен 1912, Брезовица, СРС, у НОБ од 1945, погинуо 18. априла 1945. на Плетерници.

ПЕРОВИЋ ДРАГО, рођен у СРЦГ, земљорадник, погинуо 19. априла 1945. на Плетерници.

ПЕРОВИЋ ПЕТКО, рођен 1921, Бери, Подгорица, Титоград, СРЦГ, земљорад-ник, у НОБ од 1941. године.

ПАШОВИЋ Сташов ШУЋО, рођен 1923, Титоград, СРЦГ, ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 9. маја 1945. код Загреба.

ПАВЕЛ ЖИВАН, рођен 1915, Владимировац, Алибунар, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ПАВЛОВИЋ Живојина ТИХОМИР, рођен 1919, Каменица, Осечина, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Владимира ВОЈИСЛАВ, рођен 1914, Горње Драговље, Ниш, СРС. земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ПАУШАК МАРКО, рођен 1921, Ретковци, СРХ, у НОБ од 1945. године.

ПЕТРОВИЋ ДРАГО, рођен 1911. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. октобра месеца.

ПЕРИЧАНИН Ж. ВЕСЕЛИН, рођен 1924, Станишица, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 6. маја 1945. на Врбовецу код Загреба.

ПЕТКОВИЋ Божидара АЛЕКСАНДАР, рођен 1925, Ћурђинцу, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ПЕТКОВИЋ Јована МИЛОРАД, рођен 1926, Жарково, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 25. априла 1945. на Рађеновцима (Славонија).

ПЕТКОВИЋ Антона МИЛАН, рођсн 1910, Ратковци, Винковци, СРХ, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. у Бапској (Срем).

ПЕТРОВИЋ Радојице БРАНИСЛАВ, рођен 1920, Уб, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Данице ЧЕДОМИР, рођен 1922, Врчии, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ПЕТРОВИЋ ЂУРО, рођен 1915, Церовац, Славонска Пожега, СРХ, у НОБ од 1945. године.

ПЕТРОВИЋ Петра МИЋО, рођен 1927, Влајковац, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 5. априла 1945. године.

ПЕТРОВИЋ Живомира МИЛОРАД, рођен 1927, Стрново, Лазаревац, СРС, радник, у НОБ од 1945. године.

ПЕТРОВИЋ Живана ВОЈИН, рођен 1921, Суборска, Обреновац, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Нове Бапске (Срем).

ИЕТРОВИЋ Василија ЖИВКО, рођен 1922, Ружатовац, Младеновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Нове Бапске (Срем).

НЕШИЋ РАДИСАВ, рођен 1921, Ново Село, Лебане, СРС, земљорадник, у НОБ од новембра 1944. године.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ ИЛИЈА, рођен 1927, Церовац, Смедеревска Паланка, СРС, у НОБ од 1944. године.

ПИНЦЕТИЋ Антуна ПЕТАР, рођен 1915, Вис, Далмација, СРХ, у НОБ од 1945. године.

ПОЛИПИЋ Божидара ЉУБИША, рођен 1925, Скобаљ, Смедерево, СРС, опанчар, у НОБ од 1945, умро послије рата.

ПОПОВИЋ ЖИВОЈИН, рођен 1908. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

ПРВУЛОВИЋ Саве БУДИМИР, рођен 1923, Горња Врежина, Ниш, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. на Шаренграду.

РАДОЈКОВИЋ Драгутина МИХАИЛО, рођен 1924, Кусадак, Смедеревска Паланка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАДИЧЕВИЋ Василије ДАНИЛО, рођен 1923. Горичани Титоград, СРЦГ, ђак, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

РАДОВИЋ Драгољуба РАДОВАН, рођен 1921, Гроцка, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАДОВИЋ Николе УГЉЕША, рођен 1911, Јабланица, Чајетина, Титово Ужице, трговац, у НОБ од 1945. године.

РАЂЕНОВИЋ М. МИЛИВОЈЕ, рођен 1924, МАИИЕ, Будва, СРЦГ, у НОБ од 1945. године.

РАЈКОВИЋ Драга ШПИРО, рођен 1911, Косијери, Цетиње, СРЦГ, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од новембра 1943. умро послије рата.

РАКИЋ Гаврила РАНЂЕЛ, рођен 1927, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАКОЊИЋ Данила БОГДАН, рођен 1921, Трбовљани, Нова Градишка, СРХ, у НОБ од 1945. године.

РАНЂЕЛОВИЋ Ристе ТИХОМИР, рођен 1926, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

РАНИЛОВИЋ ПЕТАР, рођен 1914, Мирijево, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 9. јануара 1945. године.

РОГОШИЋ Јована ЛУКА, рођен 1917, Титоград, СРЦГ, столарски радник, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

РОЛОВИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1916, Брчеле, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 23. јуна 1944, код Чардака, Босна.

СТАНИСАВЉЕВИЋ Никодије НИКОЛА, рођен 1922, Рипањ, Београд, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТАНИШИЋ МИОДРАГ, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТАНКОВИЋ Ц. МИЛОШ, рођен 1925. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. погинуо 12. априла 1945. године код Шаренграда.

СТАНОЈЕВИЋ Михајла БОГДАН, рођен 1918, Љубунић, Обреновац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године, умро послије рата.

СТАНКОВИЋ Димитрија РАДОВАН, рођен 1919, Ново Село, Лебане, СРС, земљорадник, у НОБ од 13. новембра 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ Драгољуба ЧЕДОМИР, рођен 1920, Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СТАНОЈЕВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1922, Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СТЕФАНОВИЋ Александра НИКОДИЈЕ, рођен 1921, Горње Власе, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТЕПАНОВИЋ Настаса РАДОМИР, рођен 1914, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СТЕПАНОВИЋ Ургана РАДОМИР, рођен 1920, Липе, Смедерево, СРС, радник, у НОБ од 1945. године.

СТЕВАНОВИЋ Божидара РАДОМИР, рођен 1925, Велика Крсна, Младеновац, СРС, у НОБ од 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ Владимира МИОДРАГ, рођен 1921, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ ед 1945. године.

СТЕВАНОВИЋ Благоја ВУКАДИН, рођен 1920, Пударци, Гроцка, СРС, земт,орадник, у НОБ од 1945. године.

СТЕВАНОВИЋ Владимира ЖИВКО, рођен 1923, Пударци, Гроцка, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, умро од рана јуна 1945. у Земуну.

СТЕПАНОВИЋ РАТОМИР, рођен 1914, Липе, Смедерево, СРС, у НОБ од 1945. године.

СТЕПАНОВИЋ Здравка ЖИВОТА, рођен 1919, Чичуге, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Бранка КРСТО, рођен 1924, Кумодраж, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СТОЈАДИНОВИЋ СВЕТОЗАР, рођен 1907. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.

СТОЈАКОВИЋ МИЛАН, рођен 1921, Баранда, Ковачица, СПВ, земљорадник, у НОБ од 1944, умро од посљедица рана 22. јануара 1945. у Сремској Митровици.

СТОЈКОВИЋ Бориславa ЖИВОТА, рођен 1922, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СИЛИЦКИ САБО, рођен 1926, Силбаш, Нови Сад, СПВ, земљорадник, умро од посљедица рањавања 19. априла 1945. у Ђакову.

СЛАДОЉЕВ Марка ДРАГИ, рођен 1920, Водице Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1943, погинуо 1944, код Млиништа — Босна.

СИМАНИЋ Живојина СВЕТИСЛАВ, рођен 1920, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, заробљен 14. јануара 1945.

СИМИЋ Радомира ДУШАН, рођен 1924, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СИМИЋ Милије МИЛОСАВ, рођен 1922, Доњи Дубич, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СИНАНОВИЋ Миливоја СИМАН, рођен 1920, Врела, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ Антонијев АЛЕКСАНДАР, рођен 1919, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, члан КПЈ, у НОБ од 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ Милорада МАРКО, рођен 1922, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо децембра 1944. у Срему.

СРЕЋКОВИЋ Пауна СРЕТЕН, рођен 1923, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ Милорада СВЕТИСЛАВ, рођен 1920, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, умро послије рата.

СРЕЈИЋ Војина МИЛАН, рођен 1920, Дубље, Трстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СРЕДОЈЕВИЋ Милорада АШЛИЋ, рођен 1911, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СРЕДОЈЕВИЋ МИОДРАГ, рођен 1911, Лајковац, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

СРЕИЋ РАДОМИР, рођен 1922, Липе, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

СМИЉЕВИЋ ЈАКОВ, рођен 1911, Маврово, Гостивар, СРМ, у НОБ од 1945. године.

СУЛЕЈМАНОВИЋ Т. ЧАЗИМ, рођен 1920, Грахово, Гњилане, СПК, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

САМАРЦИЋ ЈАНКО, рођен у Кусиде, Никшић, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941. године.

ШОЛАЈА Илије ДУШАН, рођен 1912, Паћаие, Книн, СРХ, у НОБ од 1945. године.

ШЋЕПОВИЋ Тома ГАВРО, рођен је 1918, Цегиње, СРЦГ, студент, члан КПЈ-е, у НОБ од 1941. године.

ШВАЈГЕР Ивана АНТУН, рођен 1926, Руше, Марибор, СР Словенија, у НОБ од 1945. године.

ШЕВИЋ—ЕРЦЕГ Ивана МАРИЈА, рођена 1926 Каштелнови, Сплит, СРХ, радница у НОБ од 1942. године.

ШАЈКИЋ Драже НОВИЦА, рођен 1927, Стари Брашин, Ражањ, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. годинс.

ШЕВИЋ Тихомира МИЛУТИН, рођен 1927, Блазнава, Топола, СРС, радник, у НОБ од 1944. године.

ШПРЉАН Марка АНТЕ—Гршин, рођен 1924, Водице, Шибеник, СРХ, земљорадник, у НОБ од 1942. године.

ТАНАСКОВИЋ Милутина СРЕТЕН, рођен 1924, Торник, Краљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.

ТАНАСИЈЕВИЋ Милисава СРБОЉУБ, рођен 1923, Ратковац, Лајковац, СРС, у НОБ од 1944. године.

ХАДИЋ БУДИМИР, рођен 1915, Велико Село, Београд, СРС, у НОБ од 1945. године.
ХОДОРОВИЋ Станка РАДОСАВ, рођен 1926, Доњи Рубник, Хрстеник, СРС, у НОБ од 1944, умро послије рата.
ХУРАЈЛИЋ Петра МЛАДЕН, рођен 1923, Стрмен, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
УДОВИЧКИ Милана СХАНИША, рођен 1921, Лучани, Ваљево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.
УЛИЋЕВИЋ Ђура БРАНКО, рођен 1922, Бријеге, Бар, СРЦГ, земљорадник, у НОБ од 1941, погинуо 1. септембра 1944, код Бајине Баште.
УРОШЕВИЋ ДРАГО, рођен 1912. Скобаљ, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од октобра 1944. године.
ВАСИЉЕВИЋ Миливоја ДЕСПОТ, рођеп 1914, Гунцате, Београд, СРС, у НОБ од 1945, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.
ВАСИЉЕВИЋ ДРАГОСАВ, рођен 1925, Вировци, Лазаревац, СРС, у НОБ од 1944. године.
ВАСИЉЕВИЋ Пауна ЖИВОРАД, рођен 1921, Врело, Уб, СРС, у НОБ од 1944. године.
ВАСИЉЕВИЋ Димитрија ЖИВОРАД, рођен 1927, Добриће, Крагујевац, СРС, у НОБ од 1944. године.
ВАСИЋ Миливоја ЉУБОМИР, рођен 1925, Мионица, Ваљево, СРС, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.
ВАСИЋ Хихомира МИОДРАГ, рођен 1922 Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944, погинуо 17. априла 1945. гсод Плетернице.
ВЕЛИЧКОВИЋ ДИМИХРИЈЕ, рођен 1919, Велики Мокри Луг, Београд, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945. године.
ВЕЉКОВИЋ Петра ЖИВОХА, рођен 1910, Марковац, Велика Плана, СРС, у НОБ од 1945, погинуо 7. маја 1945. у Хрушковцу код Загреба.
ВИДАКОВИЋ Радомира МИЛИЈАН, рођен 1920, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ВИШЊИЋ Марка ИЛИЈА, рођен Хорак, Огулин, СРХ, у НОБ од 1944, погинуо 12. априла 1945. код Шаренграда.
ВУЈОШЕВИЋ Петра РИСХО, рођен 1925, Даниловград, СРЦГ, ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941. године.
ВОЈИНОВИЋ Милоја МОМЧИЛО, рођен 1925, Велика Дренова, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 7. маја 1945. на Раковцу код Загреба.
ВУЈОВИЋ СВЕХОЗАР, рођен 1925, Панчево, СПВ, у НОБ од 1944. године.
ВУКОВИЋ Николе МИЛИЋ, рођен 1926, Слепчевић, Шабац, СРС, земљорадник, у НОБ, од 1944. године.
ВУКОХИЋ ВОЈО, Пећ, СПК, ђак, члан КПЈ, у НОБ од 1941, погинуо 7. маја 1945. као командир II чете. На Хрушковцу.
ВУЛОВИЋ Секуле МИЛОШ, рођен 1911, Хрешњево, Беране (Иванград), СРЦГ. у НОБ од 1943. године.
ЖДРАВИЋ Миливоја БОЖИДАР, рођен 1926, Медвеђе, Хрстеник, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЖИВАНОВИЋ Миливоја ДРАГОСЛАВ, рођен 1927, Мало Орашје, Смедерево, СРС, земљорадник, у НОБ од 1945, погинуо 6. маја 1945, Врбовцу код Загреба.
ЖИВКОВИЋ Момчила ДАНИЛО, рођен 1922, Брезовица, Уб, СРС, у НОБ од 1944. године.
ЖИВКОВИЋ Душана СЛАВОЉУБ, рођен 1927, Губеревац, Сопот, СРС, земљорадник, у НОБ од 19. фебруара 1945. године.
ЖИВКОВИЋ Милоја МИЛАН, рођен 1922, Брезовица, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЖИВКОВИЋ Живана ВУЧКО, рођен 1927, Горња Врежина, Ниш, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.
ЖИВКОВИЋ Драгутина ЖИВАДИНА, рођен 1922, Врело, Уб, СРС, земљорадник, у НОБ од 1944. године.

БОРАЦА БАТАЉОНА ЗА КОЈЕ НЕМА ПОДАТАКА, О МЈЕСТУ И ГОДИНИ РОЂЕЊА, И ДАТУМА СТУПАЊА У НОБ.[1]

АДАМОВИЋ ИЛИЈА, рањен 1. маја 1945. године.
АЛЕКСИЋ МИРОСЛАВ, рањен 2. фебруара 1945. године.
АЛЕКСИЋ ТРИФУН, био у болницу 1. Дивизије 11. марта 1945. године.
АЛЕКСИЋ ЖИВОРАД, заведен у болеснички протокол војне болнице 618.
АНЂЕЛО РОБЕРТО, рањен 18. јануара 1945. године.
АТАНАСКОВИЋ ИЛИЈА, рањен 18. јануара 1945. године.
БАБИЋ БУДИМИР, умро 7. маја 1945. у Чазми.
БАБУНОВИЋ ПРЕДРАГ, био у болници 1. Дивизије 15. марта 1945. године.
БАКИЋ ВИТОМИР, рањен 3. јануара 1945. године.
БАКИШИЋ НИКОЈ1А, рањен 7. априла 1943, на Устиколини, борац 3. чете.
БАНКОВИЋ РАДОМИР, умро 19. аирила 1945. у Ђаково.
БАНКОВИЋ БУКОТА, био у болници 1. Дивизије 9. марта 1945. године.
БАРОВИЋ АНТЕ, рањен 23. јануара 1945. године.
БАТРИЧЕВИЋ РАДЕ, рањен 22. јануара 1945. године.
БАЈИЋ МИЛАН, рањен 9. новембра 1944. године.
БАЛУНОВИЋ ПАВЛЕ, рањен 6. децембра 1944. године.
БАНИЋ МИЛУТИН, умро у војну болницу у Београду.
БАСАШИН ВАСО, био на лечењу у војној болници у Београду.
БЕЛИЋ ВИТОМИР, рањен 5. јануара 1945. године.
БЕЉАХОВИЋ АДАМ, рањен 19. априла 1945. на Плетерници.
БЛАГОЈЕВИЋ ЖИВАН, рањен 24. јануара 1945. године.
БОГДАНОВИЋ МИЛОШ, умро 6. маја 1945. у Пакрац.
БОГДАНОВИЋ МОМЧИЛО, умро 20. маја 1945. у Загребу.
БОГДАНОВИЋ ДРАГОЉУБ, рањен 20. јануара 1945. године.
БОГДАНОВИЋ ДРАГАН, рањен 23. фебруара 1945. године.
БОСИЉЧИЋ ЖИВОРАД, рањен 28. фебруара 1945. године.
БОЈЧЕТИЋ СЛОБОДАН, рањен 14. марта 1945. године.
БОЖАНОВИЋ РАТИБОР, рањен 27. марта 1945. године.
БОЖОЋ БОЖИДАР, рођен 1922. године Тузла, СРБиХ.
БОРОШАН ВАСО, погинуо 15. марта 1943, на Главатичево, борац 3. чете.
БРКЉИЋ СРЕВАН, погинуо 5. јула 1943. код Зворника.
БРТКО МИШО, заведен 15. маја 1945, у болеснички протокол 1. Дивизије.
БРЕКОВИЋ ЖИВАН, рањен 15. јануара 1945. године.
БРСКОВИЋ ЛУКА, рањен 9. децембра 1944. године.
БУКОВИЋ ПРОДАН, рањен 5. децембра 1944. године.
БУКВИЋ МИРКО, рањен 15. децембра 1944. године.
БУКВИЋ МЛАДЕН, умро 7. априла 1945. године.
БУРАЗЕРОВИЋ ЈОЗО, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
БУКОВЧИЋ ПРЕДРАГ, рањен 5. фебруара 1945. године.
ЦАРМЕЛО АНДРАГЛИЈО, рођен 1916. Цапро—Италија.
ЦИНКОЛ ЂАДО, умро 18. априла 1945. године.
ЦВЕТКОВИЋ БОРИСЛАВ, био у болници 1. дивизије 24. фебруара 1945. године.
ЦВЕТКОВИЋ БЛАГОЈЕ, рањен 11. јануара 1945. године.
ЧАНКОВИЋ САВА, заведена у болеснички протокол 1. дивизије 9. марта 1945. год.
ЧАЧИЋ СРЕТЕН, рањен 5. фебруара 1945. године.
ЋАТИЋ МИХАИЛО, био у болници 1. дивизије 21. јануара 1945. године.
ЋИРИЋ ИВАН, погинуо 5. јула 1943. код Зворника.
ЋИРИЋ РАДОМИР, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковац — Загреб.
ЋОПИЋ МИЛАН, рођен 1928. Приједор СРБиХ.

[1] Списак је сачињен на основу постојеће документације у Војно-историјском Институту, Институту за медицинску документацију ВМА и других извора евиденције.

ДАМЉАНОВИЋ РАДОСАВ, рањен 25. Јануара 1945. године.
ДАМЉАНОВИЋ ВЛАДО, води се у болеснички протокол 1. дивизије за 1943/1944. годину.
ДАНИЛОВИЋ ПЕХАР, био у болници 1. дивизије 10. марта 1945. године.
ДИМИХРИЈЕВИЋ ВЛАДО, рођен 1911. Унетица, Гарешница СРХ.
ДРАГИЋЕВИЋ МИЋО, погинуо 23. маја 1943. године код Челебића — Фоча.
ДРАГОЈЕВИЋ МИЛОРАД, био на лечешу 1. дивизије у 1944. години.
ДРАКУЛИЋ ЂУРО, рођен 1915. године Војнић СРХ, рањен 5. априла 1945. године.
ДУМАНИЋ С. АНХЕ, рођен 1909. Сшшт, СРХ.
ДУЈЕВИЋ АНХЕ, рањен 8. децембра 1944. године.
ДИМИЋ ВОЈИСЛАВ, рањен 28. фебруара 1945. године.
ДРОБАЦ МИРКО, рањен 3. марта 1945. године.
ДОБРИВОЈЕВИЋ ВИДОЈА, рањен 14. децембра 1944. године.
ДРМИЋ БОГДАН, рањен 23. јануара 1945. године.
ДОШЉАК ЈЕРЕМИЈЕ, рањен 3. јануара 1945. године.
ЂЕРОВИЋ ДРАГО, рањен 24. априла 1945. године.
ЂОКИЋ БОРИВОЈЕ, рањен 17. јануара 1945. године.
ЂОКИЋ МИЛОРАД, умро 6. јануара 1945. године у Илачи Срем.
ЂОРИЂ РАДИВОЈЕ, умро 4. фебруара 1945. у Кукујевце.
ЂОРЂЕВИЋ БРАНИСЛАВ, рањен 3. јануара 1945. године.
ЂУРОВИЋ ЖИВОХА, налазио се у болници 1. дивизије у 1945. години.
ЂУРИЋ ЖИВОТА, рањен 6. маја 1945, на Врбовец, код Загреба.
ЂУРИЋ ВАСО, рањен 21. јануара 1945. године.
ЂУРИЋ ЧЕДОМИР, рањен 5. јануара 1945. године.
ЂУРИЋ РАДОМИР, рањен 7. јануара 1945. године.
ЂУРОВИЋ МОМЧИЛО, рањен 20. априла 1945. године.
ЂУРКОВИЋ ПЕХАР, рањен 20. априла 1945. године.
ЂУРИЧИЋ МИЛАН, рањен 20. априла 1945. године.
ЕРИЋ РАДОЈЕ, налазио се у болници 1. дивизије маја 1945. године.
ЕРГОВИЋ МАХО, рођен 1902. Друшковац, СРХ.
ФАЂЕШИ МИХАИЛО, умро од рана 20. маја 1945, у Чазми.
ФЕРУНИШЕК ВИЉАМ, рођен 1916. Грац, Аустрија.
ФИЛИПОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рањен 4. јануара 1945. године.
ФИЛИПОВИЋ МИЈОДРАГ, умро од рана 16. априла 1945. године у Илок.
ФИЈОРУЂИ ОХОРИНО, рођен, Перуђа-Италија, у НОВ. од 1943. године.
ФРАНИЋ ЈУРЕ ИВАН, води се у евиденцији болнице 1. дивизије, као болесник.
ФОЛЧЕВИЋ ЗДЕНКО, рањен 26. јануара 1945. године.
ГАЦИЋ КОНСХАНТИН, био у болници 1. дивизије 16. марта 1945. године.
ГАЦИЋ МИЈОДРАГ, рањен 23. јануара 1945. године.
ГАДИЋ ДОБРОСАВ, рањен 3. јануара 1945. године.
ГАЂЕША МИЛЕ, био у болници 1. дивизије децембра 1944. године.
ГАЈИЋ ВЛАДО, био у болници 1. дивизије 27. марта 1945. године.
ГАЈИЋ ЖИВКО, био у болници 1. дивизије децембра 1944. године.
ГАСХИЋ РАДОМИР, умро 13. априла 1945. године у Бачкој Паланци.
ГАШПАРЕВИЋ ЂУРО, рођен 1915. Церовац Сл. Пожега СРХ.
ГЛИШИЋ БОРИВОЈЕ, рањен 26. априла 1945. године.
ГЕНДАЈ ЕЛМО, рањен децембра 1944. године.
ГНИЈАЦ БРАНКО, рођен 1925. Грабово.
ГОЦИЋ ДОБРОСАВ, рањен 3. јануара 1945. године.
ГОЛУБОВИЋ БОРИВОЈЕ, рањен 22. јануара 1945. године.
ГОЛУБОВИЋ МИЛОВАН, рањен 24. јануара 1945. године.
ГРГИЋ ПЕХАР, рођен 1919. Сл. Пожега СРХ.
ГРУЈИЋ МИЛОРАД, лијечен у МСБ. 1. дивизије.
ГРИМБЕРГЕР ВЛАДИМИР, рањен маја 1945. године.
ГРБИЋ ЖИВКО, рањен 9. децембра 1944. године.
ГРОЗДАНОВИЋ МИЛЕНКО, рањен 17. јануара 1945. године.
ГРУБАР ЈОВО, рањен 4. јануара 1945. године.
ГРБИЋ НИКОЛА, погинуо 18. јануара 1943. на Хеслић, борац 3. чете.
ГВОЗДЕНОВИЋ МИХАИЛО, рањен 25. маја 1943. на Златном Бору, борац 3. чете.
ГРАХОВАЦ МАХО, рањен 17. децембра 1944. године.
ГРУЈИЋ ВИХОМИР, рањен 16. децембра 1944. године.
ГРОЗДЕНОВИЋ ЈАНИЋИЈЕ, умро од задобивених рана 27. маја 1945. у Крагујевац.

ХРПИЋ ЗЛАТКО, рањен маја 1945. године.
ХОЏИЋ САЛКО, рањен 15. маја 1943. на Буковац код Бродарева, борац 3. чете
ИБЕОВИЋ ЛАЗО, налазио се у болници 1. дивизије 1944. године.
ИЛИЋ ЈЕЗДИМИР, умро од последица рањавања, 13. маја 1945. у Чазми.
ИРОВИЋ МАРИН, рођен 1910. Ратковци, Винковци, СРХ.
ИСАКОВИЋ ЈОВА, рањен 23. јануара 1945. године.
ИВАНОВИЋ МИТАР, рањен 16. децембра 1944. године.
ИВАНКОВИЋ МИЛАН, рањен 5. јануара 1945. године.
ИЛИЋ ТОМА, рођен 1921. године у Сарајево.
ИВИЋ БОРИС, политички делегат, вода за везу.
ИСАКОВИЋ САВО, рањен 10. фебруара 1945. године.
ИЛИЋ СТОЈАН, рањен 10. јануара 1945. године.
ИГЊАТОВИЋ РАЈКО, рањен 7. фебруара 1945. године.
ИВАНИЋ ЗДРАВКО, рањен 16. јануара 1945. године.
ЈАКОВЉЕВИЋ ТОДОР, рањен 4. јануара 1945. године Срем.
ЈАКШИЋ ПЕТАР, рањен 24. маја 1943, на Златном Бору код Фоче, борац 3. чете
ЈАНКОВИЋ БОГОСАВ, рањен 22. јануара 1945, Срем.
ЈАНУЗОВ ЗЛАТКО, умро од рана 27. јануара 1945. у Сомбору.
ЈАКОВЉЕВИЋ ТОДОР, рањен 3. јануара 1945. године.
ЈАНКОВИЋ ДРАГОМИР, рањен 17. јануара 1945. године.
ЈЕЛИЧИЋ СРЕТЕН, рањен 18. јануара 1945. године.
ЈУНГИЋ НЕМАЊА, рањен 10. јануара 1945. године.
ЈАКШИЋ РАДИСАВ, био у болници 1. дивизи.је 5. марта 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ АНДРИЈА, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
ЈОВАНОВИЋ БРАНКО, рањен 23. јануара 1945. године, Срем.
ЈОВАНОВИЋ ДРАГОМИР, рањен 16. децембра 1944. године.
ЈОВАНОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рањен 17. јануара 1945. Срем.
ЈОВАНОВИЋ НОВИЦА, рањен 23. јануара 1945. године, Срем.
ЈОВАНОВИЋ РАДИША, рањен 27. априла 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ РАТКО, рођен 1923. године Бел>аница.
ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР, рањен 17. јануара 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ ЗДРАВКО, рањен 15. јануара 1945. Срем.
ЈОВАНОВИЋ ЖИВОТА, рањен 15. децембра 1944. године.
ЈОВАНОВИЋ МИРОСЛАВ, рањен 6. марта 1945. године.
ЈОВАНОВКЋ ЉУБИСАВ, рањен 6. марта 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ МИЛОВАН, рањен 10. новембра 1944. године.
ЈОВАНОВИЋ МОМЧИЛО, рањен 9. децембра 1944. године.
ЈОВАНИЋ ЗДРАВКО, рањен 16. јануара 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ ЂУРО, рањен 18. јануара 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рањен 23. јануара 1945. године.
ЈОВАНОВИЋ БОРИВО.ТЕ, рањен 3. маја 1945. године.
ЈОЦИЋ БОРИВОЈЕ, рањен 23. фебруара 1945. године.
ЈОЦИЋ ДУШАН, у болници 1. дивизије 1943/44. године.
ЈОКИЋ СТЕВАН, рањен 3. јануара 1945. Срем.
ЈОКОВИЋ РАКА, рођен 1911. Врице, Гњилане, СП Косово.
ЈОВИЋ СТЕВАН, био у болници 1. дивизије 3. фебруара 1945. године.
ЈОЗИЋ Кол»е ГАФА, рођен 1910. Омез, СРХ.
ЈОВАНОВИЋ РАДИША, био у МСБ. 1. дивизије на лечење.
ЈОВИЧИЋ ЖИВОТА, рањен 20. априла 1945. године.
КАРАУЛА ПИЕТРО, рањен 15. децембра 1944. године.
КАЛАЈЏИЋ ЖИВОЈИН, рањен 15. децембпа 1944. године.
КАНДИЋ ЧЕДОМИР, рањен 23. јануара 1945. Срем.
КАЈМАКОВИЋ ЕКРЕМ, умро 4. маја 1945. од последица рањавања.
КАРИЋ СУЉО, рањен 17. децембра 1944. Срем.
КЕСЕЛОВИЋ ХЕРЕП, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
КРЕМАНОВИЋ ДУШАН, рањен 14. марта 1945. године.
КРСТИЋ МИЛЕТА, рањен 10. фебруара 1945. године.
КРСТИЋ ВУКАДИН, рањен 28. фебруара 1945. године.
КОВАЧЕВИЋ МИЛЕНКО, рањен 17. децембра 1944. године.
КАЛБЕШ МИРКО, рањен 15. децембра 1944. године.
КОМЛАШ ВЛАДИСЛАВ, рањен 19. јануара 1945. године.
КАДИЋ МАФЕР, рањен 3. јануара 1945. године.
КУЗМАНОВИЋ БРАНЕ, рањен 16. априла 1945. године.
КНЕЖЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, рањен 10. децембра 1944. године.
КОВАЧЕВИЋ РАДЕ, рањен 11. децембра 1944. године.

КАЛИНОВИЋ ВЕЛКО, рањен 20. јануара 1945. године.
КРСТИЋ ЈЕФРЕМ, рањен 22. децембра 1944. године.
КОСОВАЦ ПЕТАР, рањен 20. априла 1945. године.
КРСТОВ ВУЋКО, рањен 20. априла 1945. године.
КАФИЛОВСКИ ДИМЧЕ, рођен 1921. рањен 26. априла 1945. године.
КОКАНОВИЋ ФРАЊО, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
КОСТИЋ ДУШАН, погинуо маја 1943. негде у Санџаку код Бродарева.
КОЈИЋ РАДОСАВ, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
КОВАЧЕВИЋ МИЛАН, погинуо 4. јула 1943. код Зворника, борац 1. чете.
КОВАЧЕВИЋ МИЛЕНКО, рањен 15. децембра 1944. године.
КРАТИЋ ЖИВАН, рањен 5. јануара 1945. Срем.
КРСТИЋ МИЛИВОЈЕ, био у болници 1. дивизије марта 1945. године.
КРСТИЋ СТАМЕН, рањен 22. јануара 1945. Срем.
КУБАТ ДАВИД, био у болници 1. дивизије 21. јануара 1945. године.
КУМЊАНО РОКО, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
КУШАКОВИЋ НИКОЛА, рањен 3. јануара 1945. Срем.
КУЗМАНОВИЋ АБДУЛАХ, рањен 17. јануара 1945. и подлегао ранама.
КОСТАЈИЋ МАРИЈА, погинула 8. јула 1943. код Цапарди, Зворник.
КОВАЧЕВИЋ ВЕЉКО, погинуо 5. јула 1943. код Зворника, борац 1. чете.
КУЗМАН ЖИВКО, погинуо 9. априла 1943. на Капак, код Фоче, борац 3. чете.
КРСТИЋ ДАМЈАН, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
ЛАКОВИЋ ДРАГОМИР, рањен 22. јануара 1945. године, Срем.
ЛОЗИЋ ДАНИЦА, рођена у Сшшт, СРХ, била у болници у Јагодини.
ЛАЗАРЕВИЋ ЂОКО, био у болници 1. дивизије 3. априла 1945. године.
ЛАЗИЋ МИЛАН, рањен 23. јануара 1945. Срем.
ЛАЗИЋ РАДОМИР, рањен 17. јануара 1945. године, Срем.
ЛЕКО МИЈО, рођен у Метковић, СРХ, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
ЛАКАЛОВИЋ ДРАГУТИН, умро од рана 24. јануара 1945. у Сремској Митровици.
ЛУКИЋ САВА, заменик ком. чете, био у болници 1. дивизије 27. марта 1945. год.
ЛУЖАЈИЋ РАДЕ, рођен у Беговали.
ЛЕО ОРЛАНДИ, борац 3 чете.
ЛАЗАРЕВИЋ СЛОБОДАН, рањен 4. фебруара 1945. године.
ЛАСКАНОВ СЛАВКО, рањен 12. јануара 1945. године.
ЛИЧИНА ГОЈКО, лијечен у војној болници Београд.
ЉУБИШИЋ СРБО, рањен децембра 1944. године.
МАРИЧИЋ БОГДАН, умро од рана 29. јануара 1945. у Сремској Митровици.
МАРОВИЋ СТАНКО, погинуо јуна 1943. код Рековице, Босна.
МАЛЕТИЋ ЖИВКО, био у болници 1. дивизије у марту 1945. године.
МАНДИЋ ДУШАН, био у болници 1. дивизије 13. марта 1944. године.
МАНИКОВИЋ ЖИВКО, био у болници 1. дивизије 22. марта 1945. године.
МАЈЕТИЋ ДРАГУТИН, рођен 1926. Даскотица.
МАЈСТОРАЦ САВО, рођен 1925. године Босанска Градишка СРБиХ.
МАЈИЋ ЈОВО, рођен, Чазма СРХ, погинуо 5. априла 1945. код Шаренграда, Срем.
МАСКОВ МАРЈАН, рањен маја 1945. године.
МАТИЈАШЕВИЋ РАДЕ, рођен 1919. године Сплит СРХ.
МАКСИМОВИЋ ЈОВАН, рањен 16. децембра 1944. године.
МАТИЋ БРАНИСЛАВ, рањен 22. јануара 1945. Срем.
МАТИЋ МИЛИСАВ, умро од рана 3. фебруара 1945. у Сремској Митровици.
МАТИЋ СТЕВАН, рођен 1925. Метрић, био на лечењу у војној болници у Новом Саду.
МАРКОВИЋ ЈОВАН, умро од раеа 12. априла 1945. у Страшинцима.
МАРКОВИЋ ТИХОМИР, рањен 22. јаиуара 1945. Срем.
МАРИНКОВИЋ ВЛАСТИМИР, био у болници 1. дивизије 11. фебруара 1945. год.
МЕДИЋ МИРКО, рсђен 1927. Закупац, Доњи Лапац.
МИХАИЛОВИЋ БОРИВОЈЕ, умро од рана 24. јануара 1945. у Кукујевцима.
МИХАИЛОВИЋ СТОЈАН, рањен 24. јануара 1945. Срем.
МИТИЋ ВАСИЛИЈЕ, умро од рана 6. јануара 1945. у Шиду.
МИТИЋ ВЕЛИМИР, био у болници 1. дивизије 19. марта 1945. године.
МИТИЋ ВЛАДИМИР, рањен 6. маја 1945. године.
МИЛАДИНОВИЋ СПАСЕН, рањен 16. децембра 1944. године.
МИЛОШЕВИЋ МОМИР, рањен 9. децембра 1944. Срем.
МИЛОШЕВИЋ СВЕТИСЛАВ, умро од рана 7. маја 1945. у Врбовец код Загреба.
МИЛАДИНОВИЋ СПАСЕН, умро 16. децембра 1944. у село Томпојевци, Срем.
МИЛАНКОВИЋ МИЛИВОЈЕ, био у болници 1. дивизије 5. маја 1945. године.
МИЛОВАНОВИЋ ИЛИЈА, био у болници 1. дивизије марта 1945. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ ВАСО, рањен 24. јануара 1945. Срем.
МИТИЋ КРСТОШИЈА, рањен 3. јануара 1945. Срем.
МАРКОВИЋ МАТША, рођен 1911, Рушчица, Славонски Брод, СРХ, био у болници, 1. дивизије на лечењу.
МИЛАНКОВИЋ ЖИВОЈИН,
МИЛОјЕВИЋ МИЛОРАД, био МС, батаљону на лечењу.
МИЉКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, умро од рана 28. јануара 1945. у Кукујевцима.
МИЉКОВИЋ БОГОЉУБ, био у болници 1. дивизије 23. марта 1945. године.
МИЉКОВИЋ МАНОЈЛО, рањен 24. јанауара 1945. Срем.
МИЉКОВИЋ РАДЕНКО, био у болници 1. дивизије 7. маја 1945. године.
МИЛИЋ МИЛИСАВ, рањен 3. јануара 1945. Срем.
МИЛИЋ ПЕТАР, рањен 4. јануара 1945. Срем.
МИТРОВИЋ АЛЕКСАНДАР, био у болници 1. дивизије марта 1945. године.
МИТРОВИЋ МАНОЈЛО, рањен 6. јануара 1945. Срем.
МИТРОВИЋ РАДОСЛАВ, рањен 22. јануара 1945. године Срем.
МИТРОВИЋ СЛАВКО, рањен 15. децембра 1944. године.
МУХАРИ БАЂИ, рођен 1923. године Бања Лука СРБиХ.
МИЉЕКОВИЧ МОМИР, рањен 23. фебруара 1945. године.
МИЛОЈКОВИЋ ЉУБОДРАГ, рањен 3. априла 1945. године.
МИЛИЋЕВИЋ МИЈОДРАГ, рањен 12. јануара 1945. године.
МИЛУТИНОВИЋ ДРАГУТИН, рањен 8. децембра 1944. године.
МАТИЧ ДРАГИВОЈЕ, рањен 9. децембра 1944. године,
МИШКОВИЋ ЈОВАН, рањен 11. децембра 1944. године.
МАРКОВИЋ БОГОЉУБ, рањен 14. децембра 1944. године.
МИЉКОВИЋ УРОШ, рањен 15. децембра 1944. године.
МАКСИМОВИЋ ЈОВАН, рањен 18. децембра 1944. године.
МИЛОСАВЉЕВИЋ ВАСО, рањен 23. јануара 1945. године.
МИЛОШЕВИЋ ЈАНКО, рањен 30. јануара 1945. године.
МИТРОВИЋ СЛАВКО, рањен 14. децембра 1944. године.
МИЛОШЕВИЋ ИВАН, рањен 7. јануара 1945. године.
МИЛОСАВЉЕВИЋ БОРИВОЈЕ, рањен 20. априла 1945. године.
МИРОСАВЉЕВИЋ МИОДРАГ, рањен 8. децембра 1944. године.
МАРКОВИЋ МАРКО, рањен 9. децембра 1944. године.
МИЛИЧЕВИЋ МОМИР, рањен 9. децембра 1944. године.
МИТОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рањен 11. децембра 1944. године.
МАРИЋ СТОЈАН, рањен 9. децембра 1944. године.
МИЛОВАНОВИЋ СЛОБОДАН, рањен 24. децембра 1944. године.
МАРКУТОВИЋ МАРТИН, рањен 24. децембра 1944. године.
МАРИЋ ЖИВОРАД, рањен 2. јануара 1945. године.
МОЈСИЈОВИЋ БОЖО, рањен 20. децембра 1944. године.
МИЛОШЕВИЋ МИОДРАГ, рањен 11. јануара 1945. године.
МАРИЋ БОГДАН, рањен 22. јануара 1945. године.
МАРИНКОВИЋ ДЕСИМИР, рањен 25. јануара 1945. године.
МИТОВИЋ ЖИВОЈИН, рањен 7. фебруара 1945. године.
МИТРОВИЋ БРАНКО, рањен 21. фебруара 1945. године.
МАНОЈЛОВИЋ САВО, рањен 2. марта 1945. године.
МИШИЋ ИЛИЈА, рањен 20. априла 1945. године.
МИХАЈЕВ МИЛОСАВ, лечен у Војној болници у Београду.
НЕДЕЉКОВИЋ ДУШАН, умро од рана 26. јануара 1945. у Сремској Митровици.
НЕДЕЉКОВИЋ ПРВОСЛАВ, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
НЕРЕЗИЋ СТОЈАН, умро од рана јануара 1945. у Ваљеву.
НЕШИЋ ЈОВАН, рањен 5. децембра 1945. у Срему.
НЕШИЋ МИЛАН, умро од рана 23. јануара 1945. у Сремској Митровици.
НЕШИЋ РАДОВАН, умро од рана 30. априла 1945. у Пакрацу.
НАЦИЋ ЂОРЂЕ, рањен 26. априла 1945. године.
НИКОЛИЋ ПЕТАР, рањен 23. јануара 1945. Срем.
НИКОЛИЋ РАДИВОЈЕ, умро од рана 13. априла 1945. у Строшинцима.
НИКОЛИЋ РАДОМИР, рањен 3. јануара 1945. Срем.
НИКИЋ СТАНКО, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
НОВАКОВИЋ СТАНИМИР, био у болници 1. дивизије марта 1945. године.
НОВАКОВИЋ ЂУРО, био у болници 1. дивизи.је 30. априла 1945. године.
НИКОЛИЋ МОМЧИЛО, рањен 15. фебруара 1945. године.
НЕДИЋ ВОЈО, рањен 6. децембра 1944. године.
НИКОЛИЋ МИЛЕНКО, рашен 23. јануара 1945. године.
НИКОЛИЋ МИХАИЛО, рањен 4. фебруара 1945. године.
НЕНАДОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рањен 4. фебруара 1945. године.

ОБРЕНОВР1Ћ ЖИВАДИН, био у болници 1. дивизије 10. маја 1945. године.
ОЦИЋ ДРАГАН, био у болници 1. дивизије 1943/1944. године.
ОЛЕГ МАРКО, умро од рана 1945. године.
ОЛУГОВИЋ МИЛЕНКО, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
ОДОВИЋ МИХО, иогинуо јуна 1943. на Сутјесци.
ОДОВИЋ СТЕВО, погинуо 5. јула 1943. код Зворника.
ОБРАДОВИЋ ГОЈКО, рањен 7. децембра 1944. године.
ПАНИЋ ВЕЛИМИР, био у болници 1. дивизије 28. фебруара 1945. године.
ПАНТИЋ ЂОРЂЕ, рањен 5. децембра 1945. у Срему.
ПАНТИЋ МИЛАН, умро од последица рањавања 19. маја 1945. у Чазму.
ПАСАНО ЛОРЕНЦО, умро од рана 21. априла 1945. у Ђакову.
ПАВЛОВИЋ БУДИМИР, рањен 3. јануара 1945. у Срему.
ПАВЛОВИЋ ДРАГОСЛАВ, умро од рана 26. јануара 1945 у Старој Пазови.
ПАВЛОВИЋ МИЛОВАН, био у болници 1. дивизије 10. фебруара 1945. године.
ПАВЕЛИЋ ДУШАН, рођен у Дубраве, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
ПАВЛИЦА ВУЈО, рођен 1921. Брњеушка, Глина СРХ, рањен 20. априла 1945. год.
ПЕТРОВИЋ АЛЕКСАНДАР, био у болници 1. дивизије 27. марта 1945. године.
ПЕТРОВИЋ ДРАГИША, умро 15. маја 1945. у Чазму, од последица рањавања.
ПЕТРОВИЋ ЈОВАН, рањен 24. јануара 1945. Срем.
ПЕТРОВИЋ ЈОЗО, рођен 1922. године.
ПЕТРОВИЋ СВЕТОЛИК, био у болници 1. дивизије 23. марта 1945. године.
ПЕТРОВИЋ ВИДОЈЕ, рањен 23. јануара 1945. Срем.
ПЕТРИЋ ИВО, рањен 22. јануара 1945. Срем.
ПЕЈИЋ ДРАГОМИР, рањен 24. јануара 1945. Срем.
ПЕРАК УРОШ, рањен 5. јануара 1945. Срем.
ПЕРОВИЋ РАМИШ, рођен 1923. Чармиле, СРБиХ, обућар.
ПЕРКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рањен 23. јануара 1945. Срем.
ПЛАНИЋ ДРАГОЉУБ, био у болници 1. дивизије 5. маја 1945. године.
ПЛАШАТИЋ ШЕРИФ, рођен 1927. Цазин, СРБиХ, умро 14. маја 1945. у Загребу.
ПАМУХ МИРКО, рањен 6. маја 1945, Врбовец, код Загреба.
ПЛАНЦЕ ФРАНЦ, оперисан као борац 1. батаљона од доктора Папе.
ПОПОВИЋ МИЛАН, био у батаљону јуна 1943. на Сутјесци.
ПОПОВИЋ НЕМАЊА, био у болници 1. дивизије 11. маја 1945. године.
ПОПОВИЋ РАТКО, рањен 15. децембра 1944. годиие.
ПАЛМЕ ФРАНЧЕСКО, рођен Мињани, Италија, у ИОБ од 1944. био на лечењу у В. бол. Јагодина.
ПОЖУР МАРКО, рањен 6. маја 1945, Врбовец, код Загреба.
ПУЉЕВИЋ СВЕТОЗАР, био у болници 1. дивизије 24. марта 1945. г.
Ш ШАК МАРКО, рођен 1921. године Ретковци, Винковци, СРХ.
ПАВУНОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рањен 28. фебруара 1945. године.
ПАЛАРИС НОВАК, рањен 3. јануара 1945. године.
ПОТОЧШАК НИКОЛА, рањен 9. децембра 1944. године.
ПЕТРОВИЋ СЛАВКО, рањен 21. децембра 1944. године.
РИСТИЋ МИЛАН, рањен 19. јануара 1945. године.
РАДИСАВЉЕВИЋ ЂОРЂЕ, рањен 24. марта 1945. године.
РИПИЋ ЈУРЕ, рањен 16. априла 1945. године.
РАДОНИЋ ЖИВОЈИН, рањен 23. јануара 1945. године.
РИСТИЋОВИЋ БРАНКО, рањен 7. јануара 1945. године.
РОСИЋ РАДОЊА, рањен 23. јануара 1945. године.
РАДОВАНОВИЋ РАДИСАВ, рањен 10. јануара 1945. године.
РАДИВОЈЕВИЋ ВЛАДИСЛАВ, рањен 20. јануара 1945. године.
РАВАНКИЋ ПЕТАР, рањен 25. јануара 1945. године.
РАДАНОВИЋ НИКОЛА, лечен у војну болницу Београд.
РАДОВАНОВИЋ БРУНО, упућсн 5. октобра 1944. у артиљерију.
РАДИЋ ДРАГОМИР, рањен 23. јануара 1945, Срем.
РАДИЋ ЈАНКО, рођен 1914, Плавно, Книн, СРХ, био у болници 1. дивизије априла 1945. године.
РАДОЊИЋ СТОЈАН, рођен 1925, Нова Градишка СРХ.
РАДАКОВИЋ НИКОЛА, рањен 22. јануара 1915. Срем.
РАДАКОВИЋ ЖАРКО, рањен 16. децембра 1944. у Срему.
РАДОЈКОВИЋ РАДОСАВ, рањен 6. маја 1945. Врбовец, код Загреба.
РАДАНОВИЋ ТОДОР, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
РАДОСАВЉЕВИЋ Т. ВОЈИСЛАВ, умро од раиа 12. априла 1944. у Страшинцима.
РАФАИЛОВИЋ ПЕТАР, рањен 18. јануара 1945, Срем.
РАНЂЕЛОВИЋ СТАНИМИР, умро 4. јануара 1945, село Илоче, Срем.
РАНЧЕВИЋ ДРАГО, десетар у воду за везу 1 батаљона.

РАИЧКОВИЋ ВУКА, умрла 20. дсцембра 1944. у селу Тампајевци, Срем.
РАКИЋ МИРКО, као борац 1. батаљона оперисан од доктора Папе.
РАКЕТИЋ МИЛЕ, рањен 6. маја 1945. Врбовец, код Загреба.
РАСИЋ РАДОВАН, био у болници 1. дивизије 10. марта 1945. године.
РАЈКОВИЋ РАДОСЛАВ, рањен 6. маја 1945. на Врбовец, код Загреба.
РАТКОВИЋ МИЛЕ, рањен 6. маја 1945. код Врбовец, Загреб.
РЕЕАЦ НИКОЛА, упућен на лечење у Италију 17. маја 1944. год.
РЕЈИЋ АНДРИЈА, умро од рана 13. априла 1945. у Бачкој Тополи.
РИСТИЋ РАДИВОЈЕ, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
РИЗВАН МАРИН, погинуо 6. јула 1943. код Зворника.
РУСИН МАРКО, био у болници 1. дивизије, 12. маја 1945. год.
РАДОЈЧИЋ ТИХОМИР, био на прегледу 22. јануара 1945. у болници 1. дивизије.
РУЖИЧКИЋ СТЕВА, делегат, рањен 2. фебруара 1945. године.
САВИЋ АЛЕКСАНДАР, рањен 4. јануара 1945. Срем.
САВИЋ ЗЛАТИБОР, био у болници 1. дивизије 1. маја 1945. год.
САНЕРАНИ МИРКО, рањен 5. маја 1945. Врбовец, код Загреба.
СИМИЋ ЈЕЗДИМИР, био у болници 1. дивизије 1944. године.
СИМИЋ ПЕТАР, био у болници 1. дивизије, 25. марта 1945. г.
СИНДАР ЈОСИП, био у болници 1. дивизије 15. марта 1945. год.
СОЛДО НЕДЕЉКО, рођен 1926. Сиљ, СРХ, рањен 5. априла 1945. године.
СПАСОЈЕВИЋ ВЕРА, рањена 3. јануара 1945. код Срема.
СРЕЛНИК ВАСО, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
СТЕВАНОВИЋ Д. ВЛАДИМИР, умро од ране 19. априла 1945. у Рушеву.
СТАДИЋ СЛАВКО, умро од рана 2. маја 1945. у Демановцу.
СТАНОЈИЛОВИЋ СЛАВКО, рањен 23. јануара 1945, Срем.
СТОЈАДИНОВИЋ ЕОРИВОЈЕ, умро од рана 4. маја 1945. у Демановцу.
СТОЈАКОВИЋ ЈОВАН, рањен 22. јануара 1945, Срем.
СТОЈАНОВИЋ МИЛАН, умро од ране 21. јануара 1945 у С. Митровици.
СТОЈАНОВИЋ ВИДАН, рањен 24. јануара 1945, Срем.
СТОЈАНОВИЋ ВОЈИСЛАВ, 13. марта 1945. био у болници 1. дивизије.
СТАИЉКОВИЋ ЖИВКО, поручник, рођен 1923, Мачаниште.
СТОШИЋ МИЛОРАД, умро 3. јануара 1945 у село Илоча, Срем.
СТЕПАНОВИЋ АЛЕКСА, био у болници 1. дивизије децембра 1944. год.
СТЕПАНОВИЋ МИРОСЛАВ, био у болници 1. дивизије 3. фебруара 1945. године.
СТАМЕНКОВИЋ СВЕТОЗАР, рањен 24. јануара 1945. Срем.
СТЕПАНОВИЋ ЗЛАТОМИР, рањен 22. децембра 1944. Срем.
СТАМЕНКОВИЋ ЖИВОРАД, био у болници на прегледу 23. јануара 1945. године.
СТАНКОВИЋ СЛОБОДАН, умро од ране 5. фебруара 1945. у Кукујевцима.
СТАНОЈЕВИЋ ДРАГОМИР, рањен 22. јануара 1945. године.
СТАНКОВИЋ Живка ДОБРИЛА,
СУРДУЛОВИЋ Илија, рањен 26. априла 1945. године.
СУБОТИЋ МИЛОРАД, био у болиици 1. дивизије априла 1945. године.
СИМИЋ ДРАГОЉУБ, рањен јануара 1945. године.
СЕРЕЦ ЈОСИП, рањен 31. марта 1945. године.
СТОЈЧИЋ ДРАГОЉУБ, рањен 16. децембра 1944. године.
СТАНКОВИЋ ВЛАДИСЛАВ, рањен 22. децембра 1944. године.
СТОЈАНОВИЋ МЛАДЕН, рањен 18. јануара 1945. године.
САНДИЋ РАДОЈКО, рањен 21. јануара 1945. године.
СРЕЋКОВИЋ МИЛИСАВ, рањен 13. јануара 1945. године.
СТРУГАР МАРКО, рањен 14. јануара 1945. године.
СТОЈАНОВИЋ ДРАГУТИН, рањен 18. фебруара 1945. године.
ТАСИЋ ВЕЛИСЛАВ, рањен 5. јануара 1945. Срем.
ТЕНМЕК МИЛО, рањен 26. априла 1945. године.
ТЕСЛИЋ Л. БОГДАН, рођен 1920. Острвице, Госпић, СРХ.
ТРЕПОВ ЂУРО, био у болници 1 дивизије 1943/44. године.
ТРКУЉА МИЛЕ, био у болници 1. дивизије 1943/44. године.
ТОДОРОВИЋ МИЛЕ, рањен 22. јануара 1945. Срем.
ТОМИЋ МИРОСЛАВ, рањен маја 1945. године.
ТОПЛИЧИЋ ЖИВОЈИН, рањен 6. маја 1945. Врбовец, код Загреба.
ТОМОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рањен 17. јануара 1945. Срем.
ТОШИЋ ВОЈИСЛАВ, рањен 4. јануара 1945. Срем.
ТОШИЋ Н. РАДОШ, погинуо 15. марта 1943, на Главатичево, борац 3. чете.
ТИШЛЕР ЈОСИП, рођен Горња Стубица, био у болници 1. дивизије 1943/44. г.
ТОПЛИЧИЋ ЖИВОЈИН, рањен 6. маја 1945. на Врбовец, код Загреба.
ШАТИЋ ЧЕДОМИР, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.
ШАУЛА СТЕВО, погинуо 8. јула 1943. код Зворника.
ВИМИЋ СТЕВА, погинуо 7. маја 1945. код Хрушковца.

ШКАРА МАША, рођена у Шибенику, СРХ, погинула 1944. Била у батаљону јуна 1943. на Сутјееци.
ШКОЧИН МИРКО, рањен 5. јануара 1945. Срем.
ТАЈ1ИЋ РАДОВАН, рањен 15. новембра 1944. године.
ВАЛАДИН ГЛИГОРИЈЕ, рођен 15. децембар 1944. године.
ВАРДОВ МАРКО, рођен 1913. Лаћевци, Шибеник, СРХ.
ВЕСЕЛИНОВИЋ ЂОРЂИЈЕ, рођен 6. маја 1945. Врбовец, код Загреба.
ВЕСИЋ БРАНКО, телеграфиста 1 батаљона.
ВЕЉКОВИЋ СВЕТОЗАР, рођен 19. априла 1945. године.
ВЕЛИНОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рањен 6. маја 1945. на Врбовец код Загреба.
ВЕЖЕ ЗВОНИМИР, био у батаљон, јуна 1943. на Сутјеску, касније погинуо.
ВЛАЈИЋ ДУШАН, био у болници 1. дивизије 22. марта 1945. године.
ВИДИЋ ЖИВАН, био у болници 1. дивизије 16. марта 1945. године.
ВИГЊЕВИЋ МИЛАН, био у болници 1. дивизије 19. марта 1945. године.
ВИЛЕНТИЈЕВИЋ МИЛАН, рањен 4. јануара 1945. године.
ВОЈИНОВИЋ МИРКО, рањен 5. децембра 1944. године.
ВАКИЋ МИЛОРАД, рањен 3. јануара 1945. године у Срему.
ВОЛАРЕВИЋ Матељак МИЛА, била у батаљону јупа 1943. на Сутјесци.
ВРЦЕЉ ВЛАДИМИР, био у болници 1. дивизије 28. марта 1945. године.
ВРЦЕЉ ВЛАДИМИР, рођен 1913. Бенковац, СРХ, рањен 12. априла 1945. године.
ВРЦИЋ ФРАНЕ,
ВУЧЕТИЋ СЛОБОДАН, био у болници 1. дивизије 4. фебруара 1945. године.
ВУЧКОВИЋ ГВОЗДЕН, рањен 24. јануара 1945. године, Срем.
ВУКАИЛОВИЋ МИКО, погинуо јуна 1943. године, Маглића, Сутјеска.
ВУЛИЧЕВИЋ ЖИВОРАД, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
ЖЕЉЦОВ МОЈСИЈЕ, погинуо 7. маја 1945. године код Хрушковца.
ЖИКИЋ ЈЕФТО, рањен 17. јануара 1945. Срем.
ЖЕЉИЋ БЕЛКО, рањен децембра 1944. године.
ЖЕРОВИЋ ВЛАДИМИР, био у болници 1. дивизије 12. марта 1945. године.
ЖИВАНОВИЋ ЈОРДАН, рањен маја 1945. године.
ЖИВАНОВИЋ КРИСТИВОЈ, рањен децембра 1944. године.
ЖИВАНКОВИЋ МИОДРАГ, борац умро 12, јануара 1945. године, последице рањавања у Сремској Митровици.
ЖИВАНОВИЋ МИОДРАГ, рањен 26. априла 1945. године.
ЖИВКОВИЋ Илије ЈОСИП, рођен 1915. године, заставник.
ЖИВКОВИЋ МИЛЕНКО, рањен 22. јануара 1945. године.
ЖИВАНОВИЋ МИЛОРАД, рањен 26. априла 1945. године.
ЗЕЧЕВИЋ МАРИН, рођен 1927. године Славонска Пожега СРХ.
ЗУБИЋ ДРАГУТИН, рањен 6. маја 1945. Врбовец код Загреба.

НАПОМЕНА:

Рад на прикупљању и сређивању података о борцима батаљона 1942—1945. година су непотпуни. Подаци се заснивају првенствено на писаним документима архива Војно-Историјског Института и института за Медицинску документацију ВМА, многих публикација, дневника, добијених анкета и консултовања са преко стотину преживјелих бораца.

При раду на састављању спискова, наилазио сам на многе потешкоће код имена и презимена, мјеста рођења, занимања до ступања у НОБ-и, време ступашо у НОБ, за погинуле, када су где и на којој дужности погинули, од када је члан КПЈ-е или Скоја и томе слично. Обзиром на наведене тешкоће и недовољно разумијевање и помоћ од Општинских одбора СУБНОР-а, којима смо се обраћали за податке, биће један број другарица и другова испуштен из списка, а још већи је број оних за које подаци нису комплетни. Многи су погинули, а у списку тај податак недостаје. Неискључујем могућност да је у списку батаљона неко унесен као погинуо или умро, а у ствари је жив, а што је зависило од тачности података у историјској документацији.

Услед недостатка података нисмо наводили од када је ко члан КПЈ-е или Скоја, сем за борце из Рудог. Навели смо за све оне за које се знало да је члан КПЈ или СКОЈ-а, на дан ступања у батаљон.

За све учињене пропусте а посебно за испуштена имена извињавам се својим ратним друговима. Преживјеле молим и родбину погинулих и умрлих да уочене недостатке за себе и друге што прије доставе одбору 1. Пролетерске бригаде, како би одклонили недостатке у списку бораца Бригаде који ће се накнадно објавити у посебној књизи.

Лагатор Шпиро

САДРЖАЈ

страна

Ријеч уређивачког одбора и редакције — — — — — 3

ОСНИВАЊЕ БАТАЉОНА — — — — — — — — — 9

Ватрић Јовановић ПРВИ ЦРНОГОРСКИ БАТАЉОН — — — — — — ц
Шпиро Лагатор ВАТАЉОН ДОВРОВОЉАЦА — — — — — — 15
Шпиро Лагатор СПИСАК ЛОВЋЕНСКОГ БАТАЉОНА — — — — — 19
Наредба Врховног штаба НОПОЈ о формирању 1. пролетер. бригаде — — 29
Коча Поповић НА ВИСИНИ РЕВОЛУЦР1ЈЕ — — — — — — — 31

РУДО — РОМАНИЈА — ФОЧА — — — — — — — — — — 33

Ђуро Лончаревић СУСРЕТ У РУДОМ — — — — — — — — — 39
Владо Пејаковић ПАТРОЛА ПРЕДХОДНИЦЛ — — — — — — — 43
Ђоко Вукичевић У ИМЕ НАРОДА И ВРХОВНОГ ШТАБА — — — 53
Лабуд Татар СТРАЖА НА ДРИНИ — — — — — — — — — 56
Наређење друга ТИТА — документ — — — — — — — — 58
Ватрић Јовановић У ПРАТЊИ ДРУГА ТИТА СТАВИЛИ СРП И ЧЕКИЋ — 59
Милоња Стијовић ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА — — — — — — — — 61
Шпиро Лагатор ПРЕКО РОМАНИЈЕ — — — — — — — — — 66
Милоња Стијовић ПРАТЕЋИ ВОД 1. БАТАЉОНА — — — — — — 70
Зеко Војводић ДАБРОВИНЕ — — — — — — — — — — 72
Ђоко Вукићевић ПРЕДХОДНИЦА У ИГМАНСКОМ МАРШУ — — — — 76
Гојко Ђукић ИГМАНСКА НОЋ — — — — — — — — — — 79
Владо Пејаковић НА 32° ИСПОД НУЛЕ — — — — — — — — — 86
Мила Ћетковић ИГМАНСКЕ РАНЕ — — — — — — — — — — 91
Лабуд Татар ДВАДЕСЕТСЕДМИ ЈАНУАР — — — — — — — — 93
Блажо Лекић КАКО СМО ДОЖИВЈЕЛИ ИГМАНСКИ МАРШ — — — 95
Похвала 1. пролетерској и ПОЗДРАВ РУКОВОДИОЦА ЛОВЋЕНС. ОДРЕДА 97
Гајо Војводић ТЕШКИ ДАНИ — — — — — — — — — — 98
Нико Ђурашевић ЧЕЛИЧНО УЖЕ ПРЕКО НЕРЕТВЕ — — — — — 100
Милоња Стијовић МУРГО — — — — — — — — — — — 104
Гајо Војводић НАПАД НА УЛОГ — — — — — — — — — — 105
Радоња Вешовић СВИТАЊЕ НАД УЛОГОМ — — — — — — — — 111
Душан Шабан НА УЛОГУ — — — — — — — — — — — 118
Митар Дабановић ВОЈНИЧКИ САМ ЗАУСТАВИЈО ВРХОВН. КОМАНД. — 120
Милија Влаховић ДНЕВНИК — — — — — — — — — — 121
Шпиро Лагатор КАЛИНОВИК — ФОЧА — ГОРАЖДЕ — — — — — 128
Дервиш Сушић КАСАРСКИ ЖИВОТ У ГОРАЖДЕ — — — — — — 134
Салих Османбеговић САРАЈЛИЈЕ У ПРВОМ ВАТАЉОНУ — — — — 137

У ЦРНОЈ ГОРИ — — — — — — — — — — — — — 143

Живко Живковић НА СКАРР1 И ВЕЧЕРИНОВЦУ — — — — — — 148
Тале Дрпљанин ИЗВОД ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА — — — — — — 151
Вожо Орландић БОРБА НА СКАРИ И ВЕЧЕРИНОВЦУ — — — — — 167
Живко Живковић БОРБА ЗА МАРКОВО БРДО — — — — — — 172
Извештај 1. батаљона Врховном штабу — докуменат — — — — — — 176

Милош Вељић ПУТ ДО ПРОЛЕТЕРА — — — — — — — — — — 180
Шпиро Лагатор ПОВРАТАК У ЦРНУ ГОРУ — — — — — — — — — 185
Драго Николић ОМЛАДИНСКЕ ПОПУНЕ — — — — — — — — — 191
Шпиро Лагатор У ЗАШТИТНИЦИ — — — — — — — — — — 193
Батрић Јовановић ДОБРИ ДО — — — — — — — — — — — 196
Радован Ђуровић ОМЛАДИНЦИ — — — — — — — — — — 199
Бладо Шћекић ПАРТИСКИ ИЗБЕШТАЈ БАТАЉОНА — — — — — 201

НА ПУТУ У ЗАПАДНУ БОСНУ — — — — — — — — — — — 203

Гојко Ђукић ОД НИКОЛИНА ДОЛА ДО ШЋИТА — — — — — — 209
Радован Ђуровић ПРЕКО ЗЕЛЕНГОРЕ И ТРЕСКАБИЦЕ — — — — — 216
Теодор Срдановић А ТИ САМО НИШАНИ СБИРАЛОМ — — — — — 219
Радован Николић НОЋ. НА ТРЕСКАВИЦИ — — — — — — — — 224
Шпиро Лагатор СУСРЕТ СА НАРОДОМ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ — — — 226
Гајо Бојводић У КОЊИЦУ — — — — — — — — — — — 230
Душан Шабан КОЊИЦ 1942. — — — — — — — — — — — — 236
Теодор Срдановић БОЈАО СЕ ДА МИ ОКРЕНЕ ЛЕЂА — — — — — 238
Божо Орландић УПАД У ЛИСИЧИЋЕ — — — — — — — — — 242
Дервиш Сушић МНОГОЛИ НАБРОЈА ДУШМАНА — — — — — — 244
Милоња Стијовић НА ЦИНЦАРУ — — — — — — — — — — 247
Батрић Јовановић ТЕШКИ ОКРШАЈИ СА ЦРНОЛЕГИЈОНАШИМА — — 251
Душан Шабан НАПАД НА ЛИБНО 1942. ГОДИНЕ — — — — — — 256
Божо Орландић ПРБА ЧЕТА У ЛИВНО — — — — — — — — — 257
Митар Дабановић ЛИВНО ЈЕ ПАЛО — — — — — — — — — — 260
Божидар Срдановић МАЛОБАНСКЕ ВЕЧЕРИ — — — — — — — — 261
Батрић Јовановић У КРАЈИНИ — — — — — — — — — — 265
Владо Роловић РОЂАЦИ — — — — — — — — — — — — 268
Шпиро Лагатор ТРИ НОЋИ У КЉУЧУ — — — — — — — — — 270
Владо Шћекић ПАРТИСКИ РАД У 1. БАТАЉОНУ — — — — — — 275
Јован Церовић БОРБЕ ОКО БОСАНСКОГ ГРАХОВА — — — — — — 282
Милоња Стијовић ПАРТИСКИ САСТАНАК — — — — — — — — 284
Батрић Јовановић БРИГАДНА ЗАСТАВА — — — — — — — — 287
Јерко Павишић ДАЛМАТИНЦИ У ПРВОМ БАТАЉОНУ — — — — — 289

ОД САВЕ ПРЕКО НЕРЕТВЕ ДО ЛИМА — — — — — — — — — 295

Нико Ђурашевић У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ — — — — — — — — 301
Милоња Стијовић ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈАЈИЦА — — — — — — — — — 309
Душан Шабан У БОРБИ ЗА ЈАЈИЦЕ — — — — — — — — — — 312
Војо Абрамовић ПРИМЈЕН У ПАРТИЈУ ПОСЛИЈЕ СМРТИ — — — — 314
Бориша Шћепановић ЗАЈЕДНИЧКА ЗАСТАВА ИЗДАЈЕ — — — — — 316
Милоња Стијовић НЕПРЕДВИЂЕНА ГОЗБА — — — — — — — — 318
Бориша Шћепановић МИХАИЛО НЕДОВИЋ ПРВИ ШАРЏИЈА — — — 320
Нико Ђурашевић ОСТАДОСМО БЕЗ ПОПУНЕ — — — — — — — 322
Гајо Војводић ОД ПРЊАВОРА ДО ИВАН СЕДЛА — — — — — — — 325
Партиски извештај 2. чете — документ — — — — — — — — — 335
Душан Шабан НАПАД НА ИВАН СЕДЛО — — — — — — — — — 336
Нико Ђурашевић ПРОТИВУДАР — — — — — — — — — — 338
Љубо Ђукановић ДВА РАДОВАНА — — — — — — — — — — 340
Гојко Ђукић КУЋА БЕЗ МАЛТЕРА — — — — — — — — — — 342
Саво Бурић КАКО СМО ПРЕЛАЗИЛИ ДРИНУ — — — — — — — — 345
Драго Николић НАШ КОМЕСАР СПАСОЈЕ — — — — — — — — — 355
Блажо Ђукановић ПРСА У ПРСА — — — — — — — — — — 357
Лабуд Татар СТОЈ ДРИНО — — — — — — — — — — — 359
Блажо Лекић ДРИНА СЕ НОЋАС МОРА ПРЕЋИ — — — — — — 361
Божо Орландић ПРЕКО ДРИНЕ — — — — — — — — — — — 363
Блажо Ђукановић БОРБЕНА ГРУПА ДОБРОВОЉАЦА ПРЕКО ДРИНЕ — 368
Шпиро Лагатор ЗА РАЊЕНЕ ДРУГОВЕ — — — — — — — — — 370
Витомир Пирак У СМРТ ЈЕ ИШАО С ПЈЕСМОМ — — — — — — — 373

ОД СУТЈЕСКЕ ДО ЗВОРНИКА — — 37T

Гојко Ђукић БРОДАРЕВО — СУТЈЕСКЛ 383
Блажо Ђукановић БОРБА БЕЗ ПРЕДАХА — 389
Ђуро Војводић БРЖЕ, БРЖЕ — 392
Божо Орландић ЧЕЛЕБИЋ 394
Милош Вељић ИЗ ПЕТЕ ОФАНЗИВЕ 398
Милош Чичић СУЗЕ НА МРКАЉ КЛАДАМА 405
Владо Пејаковић ЗА БРИГАДОМ 407
Мирко Нововић КРОЗ ОБРУЧЕ НА ЗЕЛЕНГОРИ 409
Салих Османбеговић ПАРТИЗАНКА И МАЈКА МИЛКА ШУПЕ 421
Шпиро Лагатор ОСТАДЕ ЗА НАМА ЗЕЛЕНГОРА 423
Милош Чичић ЕНО НАШЕ ЗАСТАВЕ 423
Анте Бралић ЛУКАСТВО НИЈЕ УСПЕЛО 430
Екрем Дурић и Хајрудин Мехинагић ТАТАРОВ ПОДВИГ 431
Ђуро Војводић СУСРЕТ СА ВОЈВОЂАНИМА 434
Блажо Ђукановић РАСТАНАК СА ВРИГАДОМ 436
Војо Абрамовић МИЛЕНИНА ПОСЛЕДЊА ПОБЈЕДА 438

У БОСНИ И ДАЛМАЦИЈИ — — — — — — — — 439

Шпиро Лагатор ШТИТИЛИ СМО ВРХОВНИ ШТАБ — 445
Милоња Стијовић САВЈЕТОВАЊЕ НА ПЕТРОВОМ ПОЉУ — 448
Станка Гломазић ЛИК СА ИЗБЛИЈЕЂЕЛЕ ФОТОГРАФИЈЕ — 450
Драго Николић ЖИВОТ НАШ СВАКОДАШЊИ 455
Поздрав борцима бригаде — документат — — — — — — 453
Шпиро Лагатор СТАНИШИЋИ 454
Павле Левковић ЗАМОР — — — — — 460
Мила Царичић КО ЋЕ МИ ОДРЕШИТИ ГАЋЕ 463
Мила Нешовић СЕЋАЊА НА ДРУГАРИЦЕ МОГ БАТАЉОНА 464
Саво Пузић НА БЕЗИМЕНОМ ВИСУ КОД АРЖАНА 467
Митар Дабановић ПЕДЕСЕТ ДАНА МАРША — 471
Похвала 1. батаљона — документат — — — — — — — — — — 472
Поздрав Титу — документат — — — — — — — — — — — 474

ПОНОВО У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ 477

Драгиша Митровић ДОБИЛИ СМО ТАЧНЕ ПОДАТКЕ 484
Радован Делевић КАКО СМО ОБЕЗБЕЂИВАЛИ ВРХОВНИ ШТАБ — — 487
Свуда смо заједно — ратна штампа — — — — — — — — — — 488
Радоња Делевић КАКО СМО СЕ БОРИЛИ КОД РОСТОВА 489
Батаљон на одмору — ратна штампа — — — — — — — — — — 490
Другарице јунаци Прве пролетерске — документат — — — — — — 491
Радован Делевић СПАС У КЛЕКАМА 493
Саво Лабан СМИЉА ЛАТИНОВИЋ 495
Шпиро Лагатор ДО ПОБЈЕДЕ 497
Павле Левковић ВРАЋЕНО ПОВЈЕРЕЊЕ 501
Подаци о такмичењу у VI. офанзиви — документат — — — — — — 503
Милутин Лутовац ПУТ У СЛОБОДИ 504
Похвала 1. батаљона — документат — — — — — — — — — — 508
Похвала групе бораца 1. батаљона — документат — — — — — — — 509
Вукосав Поповић СЈЕЋАЊЕ НА ЈОВА МИХАИЛОВИЋА 511
Вујадин Лазовић АЛЕКСА БУБАЊА СПАСАО ЧЕТУ 513
Саво Пузић ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ МИЛАН ВУЛЕТА 514
Саво Машковић ИЗВОД ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА 517
Видоје Ралевић ПРЕЛАЗ ПРУГЕ САРАЈЕВО — МОСТАР — — 521
Михаило Батровић БЈЕЛАШНИЦОМ У ПАТРОЛИ — — 523
Саво Пузић ДАНИ У ОБАРДАМА СА ТРЕЋОМ ЧЕТОМ 528
Мила Царичић РАСТАНАК — — — — — — — — — — 532
Љубо Марковић УРА НАПРЕД — — — — — — — — — — 533
Бане Божовић НА ВРАТИМА СРБИЈЕ — — — — — — 535
Владимир Срзентић БОМБАШКА НОЋ — — — — — — — — — 537
Рада Кулић ДВА ПИСМА — — — — — — — — — — — 540

ОД ЗЛАТИБОРА ДО БЕОГРАДА — — — — — 543

Вујадин Лазовић ПРВИ БАТАЉОН ПРЕЛАЗИ УВАЦ _ _ _ _ _ _ 549
Владимир Срзентић НА КОСАМА ЗЛАТИБОРА _ — — — _ _ _ 551
Саво Пузић НЕОБИЧАН СУСРЕТ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 553
Гојко Ђукић БОРБА ЗА ПАЛИСАД _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 556
Гојко Ђукић СЕДАМ ВУЈОВИЋА — — — _ — _ _ _ _ _ 559
Саво Пузић ПРВИ БАТАЉОН КРОЗ СРБИЈУ _ _ _ _ _ _ _ _ 561
Михаило Батровић У БАЈИНОЈ БАШТИ — _ _ _ — — — _ _ 577
Саво Пузић СУСРЕТ СА ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ — — — — — — — 580
Екрем Дурић БОРБА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА — — — — — 588
Оперативни извештај 1. батаљона — документат — — — — — — — 592
Вељко Калуђеровић У БЕОГРАДУ — — — — — — — — _ — 593

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ И ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА _ — — 597

Славица Момиров ПОЛАЗАК НА СРЕМСКИ ФРОНТ _ _ _ _ _ 603
М. Мијовић ТОВАРНИК _ — — — — _ — — — — — — 604
Шест пута смо јуришали — ратна штампа — — — — — _ — — 607
Титов телеграм од 21. XII. 1944 — документат — — — — — — — — 608
Драго Милутиновић ГОНИМО РАЗБИЈЕНОГ НЕПРИЈАТЕЉА _ _ — 609
Сад за мном другови •— ратна штампа — — — — •— — — — — 611
Чедомир Станојевић НЕКА МОЈА СЕЋАЊА — — — — — — — — 612
У офанзиви —- ратна штампа — — — — — — — — — — — 615
Напред до последњег — ратна штампа — — —• — — — •— — — 621
Чедомир Станојевић ИЗВОД ИЗ ДНЕВНИКА — — — — — — — 625
Анегдоте — — — — — •— — — — — — — •—• — — — — 632
Четна болничарка Станојка Зелен — ратна штампа — — — — — — 633
Алекса Ненадић ЗАВРШНЕ БОРБЕ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ — — — — — 634
Милена Вилотијевић — Писмо — — — — —• — — — -— — — 637
Шпиро Лагатор НА БРИСАНОМ ПРОСТОРУ — — — — — — — 639
Оперативни извештај — документат — —• — — — — — — — — 640
Славољуб Ђукић А ДОЂОСМО ПАРАДНИМ КОРАКОМ — — — — — 642
Оперативни извештај — документат — — — •— — — — — — — 645
Алекса Ненадић НИ РАТ НИ МИР _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 647
Драго Милутиновић ИСПРАЋАЈ ИЗ СЕЖАНЕ _ _ _ _ _ _ _ 650
Томислав Јелић У СЕЖАНИ БОРЦИ СУЗЕ, А НАРОД ЈАУЧЕ _ _ _ 652

БИОГРАФИЈЕ НАРОДНИХ ХЕРОЈА БАТАЉОНА — — — — — — 655

Списак бораца ступили у батаљон у 1942. години — — — — — — — 713
Списак бораца ступили у батаљон у 1943. години — — — — — — — 725
Списак бораца ступили у батаљон у 1944. години — — — — — — — 737
Списак бораца ступили у батаљон у 1945. години — — — — — — — 778
Списак бораца без комплетних података — — — — — — — — — 788